HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND

TJUGOFÖRSTA ÅRGÅNGEN

1901

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1901

Bilagor.

Högförräderimålet emot Arnold Johan Messenius 1624

AF

VERNER SÖDERBERG

Allmänt bekanta äro de stränga mått och steg Karl IX och Gustaf Adolf tillgrepo för att skydda Sveriges protestantiska konungadöme och statsreligion mot »Sigismundianernas» stämplingar och jesuiternas på i utlandet studerande svenskar systematiskt riktade omvändelsearbete. Riksdagsbesluten af 1604 och 1606 samt Örebro stadga af år 1617 vände sig med efter hand allt mera skärpta straffbestämmelser mot affällingar till katolicismen, mot papister inom riket och slutligen mot alla som besökte eller tillrådde besök vid papistiska akademier eller inläto sig i förbindelse med Sigismunds anhang och i Polen boende katolska svenskar. Rättegångarna mot Henricus Hammerus 1617, Behr, Anthelius och Campanius 1624 visade tydligt nog, att dessa tvångslagar ej voro några lösa skrämskott, men att regeringen tvärtom var besluten att med oblidkelig stränghet tillämpa dem. I den sistnämnda af dessa rättegångar inblandades äfven den unge, då sextonårige Arnold Johan Messenius, liksom hans berömde fader åtta år tidigare fallit offer för sin egen opålitlighet och den svenska regeringens alltid vaksamma ängslighet gent emot allt som kunde tänkas tyda på papistiska stämplingar.

Rätta förloppet af dessa för den unge Messenii framtida lefnadsöde afgörande händelser har länge varit insvept i dunkel, hvarföre ock ett lättförklarligt medlidande med

den olycklige ynglingen kunnat föranleda åtskilliga historieskrifvare till skarpa omdömen om den hårdhet och orättvisa Gustaf Adolfs regering härvid skulle hafva lagt i dagen. Grundvalen för dessa omdömen är framställningen hos Fryxell, som med vanlig liflighet och fantasirikedom skildrat äfven denna episod af Messeniernas saga.

Fryxell nämner först, hurusom A. J. Messenius, efter att 1621 hafva hämtats från faderns fängelse till Stockholm att uppfostras i den rätta läran, redan året därpå »i anledning af några då förefallande jesuitiska och Sigismundianska stämplingar» togs i förhör och 1623 af fruktan för ytterligare förföljelser rymde ur landet. Detta föranledde en sträng men fruktlös rannsakning hos fadern, hvarpå den yngre Messenius genast »skyndade med sonlig ömhet tillbaka och öfverlämnade sig frivilligt i svenska regeringens våld», drifven af ånger och ifver att »visa sin egen och den gamles oskuld». Nytt förhör anställdes, hvarvid han — liksom redan förra gången skett — skall ha yppat åtskilligt för fadern menligt samt därjämte med sitt vittnesmål bidragit att fälla »de båda studenterna Campanius och Anthelius». Så följer slutpåståendet: »Oaktadt dessa Arnolds bekännelser, oaktadt hans frivilliga återvändande till Sverige, oaktadt den sextonårige ynglingen hvarken blifvit anklagad, än mindre öfverbevist om något förräderi, beslöt dock Gustaf Adolf att för längre tid innesluta honom i fängelse. För denna dom finnes intet annat skäl uppgifvet, än att gossen fört uppror iskt tal. Egentliga orsaken tyckes hafva varit Gustaf Adolfs ovilja mot fadern, och hela åtgärden är en bland fläckarna på den store konungens lysande rykte».[1]

Helt andra uppgifter om orsakerna till den yngre Messenii utresa och återkomst samt den öfver honom fällda domen får man emellertid af de bland Svea Hofrätts arkivalia i Riksarkivet ännu förvarade rättegångshandlingarna. Hans under förhören afgifna, som det synes, ganska oförbehållsamma bekännelser ställa förfarandet emot honom i ett helt

[1] Fryxell, Berättelser ur Svenska Historien. IX, sid. 139—40. Hans uppgift om motiven till den yngre Messenii återkomst in i riket torde ytterst härröra från ett påstående af Johannes Messenius i Scondia Illustrata (Tom. X, s. 43), där han — efter att hafva nämnt det obehag sonens flykt förorsakat honom, fadern — fortsätter: »Porro filius, talem mihi motam intelligens controversiam, in Sueciam citus advolat».

annat ljus och förklara ganska väl den stränga domen, fastän man måhända från vår tids synpunkt torde finna fängelse på obestämd tid i Karelens vildmark vara ett väl hårdt straff för en obetänksam ynglings felsteg.

Våren 1624 rannsakades inför hofrätten borgmästaren i Södertelje, magister Zacharias Anthelius, och den vid kansliet anställde Göran Behr, båda anklagade för att under sin studietid i utlandet hafva hemligen öfvergått till katolicismen och sedermera hämtat in i landet en jesuit, pater Henrik Schacht, af hvilken de och andra svenska kryptokatoliker skulle kunna få höra mässan och annamma nattvarden. Redan i april fingo dessa tre sin dom af »den kungliga rätten», men därpå vidtogo nya religionsprocesser med den under de föregående förhören komprometterade kyrkoherden i Luleå, Erik Niurenius, och hans studiekamrat, Enköpingsrektorn Nicolaus Campanius.[1] Under det att rättegången mot Niurenius och Campanius pågick, hade den unge Arnold Johan Messenius fängslad införpassats till Stockholm från Kalmartrakten, där han kort efter sin återkomst in i riket blifvit gripen såsom polsk spion. Han förhördes nu äfven inför rätten den 17, 23 och 24 juli och användes den 22 juli som vittne vid förhöret med Campanius, hvarpå dessa båda den 31 juli fingo sin dom. Några dagar senare, den 9 augusti, hördes han å nyo vid en rannsakning med kapten Peder Larsson (»under Welb. Her Åke Oxenstiärnas Regementet»), hvilken var misstänkt för att hafva bistått den unge Messenius vid hans flykt ur riket. Samtliga de fällda domarna underställdes konungens pröfning, och Gustaf Adolf gaf den 1 september i rådkammaren sin slutliga resolution. Alla dessa rättegångshandlingar äro samlade i den nu i Riksarkivet förvarade »*Liber XV Causarum*», till hvilken citaten i det följande hänvisa.

Sekreteraren Jonas Buræus inledde rättegången med att mot A. J. Messenius ingifva 4 klagopunkter.[2] De gingo ut på, att han utan all orsak förlupit konungens underhåll och stipendium, som han åtnjutit i Upsala, därpå med falskt

[1] Dessa rättegångar skildras i en uppsats af Th. Norlin, En svensk religions- och högmålsprocess i det sjuttonde århundradet. (Nordisk Tidskrift för politik, ekonomi och litteratur 1867, s. 351—365.)
[2] Jfr Bil. 1.

pass »stulit sig af riket», bragt polackarne kunskaper »och styrkt därtill att konungen i Polen skulle antasta Sverige med en krigshär» samt slutligen återvändt såsom en legd spion »till att hämta kunskap hädan utur riket och därom advisera H. K. M:ts och Sverges rikes fiender».

Till en början rörde sig förhöret om hans rymning ur riket. Såsom skäl härtill uppgaf han, att han af en skotte vid namn Robert blifvit rådd att draga till Polen, där han skulle få »god lägenhet hos jesuiterna». I största hemlighet hade Robert äfven lämnat honom ett bref med samma råd från hans i Danzig bosatta mormor, Grothusens änka Anna Blasiidotter Rasch.[1] Han hade äfven haft ett särskildt skäl att lämna Upsala. Af en kamrat hade han nämligen lånat en papistisk bok, författad af Franciscus Coloniensis, och fruktade sedan storligen, att hans »pædagogus» märkt dessa förbjudna studier och ämnade bestraffa honom därför. I rädslan hade han därför uppsökt en vän och kamrat, Johannes Boxelius, som då vistades i Huseby hos sin morbror, kapten Per Larsson, samt där sökt råd och hjälp att oförmärkt komma ur riket.[2]

Denna förklaring öfver den närmaste anledningen till hans brådstörtade flykt ur riket förefaller något skrufvad och föga antaglig. Emellertid togs den för god och förhöret öfvergick till svårare besvärspunkter. Då Messenius redan fått sin dom och Per Larsson ställdes till ansvar för sina förbindelser med den äldre och yngre Messenius, framkom emellertid han med en annan version, som förefaller trovärdigare. Enligt denna skulle Messenius i Upsala råkat dräpa en annan student och därför sett sig nödsakad att taga till flykten.[3] Vidare förhör i denna sak anställdes icke, och den torde numera ej kunna utredas, enär Upsala domkapitels protokoll för åren 1622 och 1623, där man

---

[1] Bil. I. Quæst. 2, 13.

[2] Förhöret 17/7. Bil. I. Quæst. 2. Förhöret 23/7. Quæstio 1.

[3] Förhöret med Per Larsson. 9/8. Boxelius, hvilken utanför porten samtalat med Messenius, som då var förklädd till »en gefleboo dräng», hade sedan omtalat, att Messenius sagt sig vara »kommin i skada för en prästesonn neder i Westergötland, sin faders enda Barn, then han hafwer ihielkastat med en steen, och sade att han hafwer bidit en annan student, som skulle lura på, om samma student skulle wara dööd blifwin. Tå berättade studenten Messenio, att studenten war alredo dööd, och the andra studenterna ifrå Westergöthland begynte strax slåå effter honom på alla wägar».

kunde vänta ett omnämnande af dråpet, ty värr ej finnas bevarade. Per Larssons i förbigående lämnade uppgift bär emellertid sannolikhetens prägel, och det torde hafva varit vådadråpet, som förmått A. J. Messenius att påskynda utförandet af sin nog redan en tid förut närda afsikt att hos katolikerna i Polen fullkomna sina studier. Antydningar gifvas äfven under förhören, att detta varit hans faders innersta önskan och t. o. m. ehuru villkorligt och i försiktiga former gifna bestämda råd. Den äldre Messenii i ett själfbiografiskt utkast lämnade uppgift, att sonen af nöd och umbäranden[1] tvungits att rymma landet är endast en retorisk fras, som motsäges af kända sakförhållanden.

Om sin flykt meddelade den unge Messenius, att han i Huseby af Boxelius erhållit rådet att öfver Dalarne och Norge försöka taga sig ut ur riket till Danzig samt till hjälp fått låna 6 daler och en stambok, hvari bl. a. äfven ärkebiskopen tecknat sitt namn. Boxelius hade afrådt honom från att i Polen bekänna sig vara Messenii son, ty »jesuiterna äro honom intet goda.»[2] Under förhöret med Peder Larsson kom det fram, att denne låtit Boxelius följa flyktingen till en under kaptenen lydande fältväbel, som förfordrat honom vidare. Sin färd norrut afbröt Messenius emellertid snart, enär den vägen sades vara »något krokot». Han vek i stället af åt Vestergötland, lyckades där få biskopen att skrifva sitt namn i stamboken och vågade nu t. o. m. uppträda såsom Messenii son stadd på studiefärd till Tyskland. Något falskt pass hade han icke användt, och missbruket af stamboken ursäktade han med sitt »unga oförstånd».[3]

Lyckligt sluppen öfver danska gränsen, hade han genast fortsatt till Danzig, där han en kort tid vistats hos sin moster, som var hustru till en ansedd reformert borgare, D:r Theophilus, och själf calvinist. Om sina senare irrfärder lämnade han, af protokollen att döma, något osamman-

---

[1] »Filius proinde in inopia ferme relictus, ad materteram, quæsiturus opem, confugit non sat consulte Dantiscum». *Tabula quædam etc.*, tryckt af L. Linder, Bidrag till kännedomen om Messenii tidigare lif s. 59—60. (Lunds Univ. årsskrift, T. 29).

[2] Bil. I. Quæstio 16; Förhöret 23/7. Om den äldre Messenii anseende i Polen sade Campanius, att de där om honom talade »allt ondt och intet gått». Förhöret med Campanius, 26/7.

[3] Bil. I. Quæst. 16—19.

hängande uppgifter. Det framgår emellertid klart, att han först uppsökte mormodern i Warschau och där, förmodligen genom hennes bemedling, infördes till alla vandrande svenska studenters nitiske hjälpare vid polska hofvet, herr Gabriel Posse. Med bistånd af honom fick han »konungens stipendium i Polen i ett år» och kom in på jesuitkollegiet i Braunsberg, där han sade sig hafva studerat halftannat år.[1] Han medgaf utan omsvep, att han var katolik, fast han i Sverige för skens skull kommunicerat enligt evangelisk ritual.[2]

Buræus påstod med mycken skärpa, att A. J. Messenius måste hafva förrädiskt bragt rikets fiender tidender ur landet och rådt konung Sigismund att i Danzig förbereda en härfärd till Sverige. Härtill nekade emellertid den tilltalade på det bestämdaste. Han hade endast meddelat helt allmänna upplysningar om tillståndet här hemma och för öfrigt på grund af sin låga samhällsställning knappast kommit till tals med de »utvikne» svenska ädlingarne.[3] Hvarken om framstående svenska katoliker i Polen eller deras förmodade meningsfränder i hemlandet kunde han därför, trots upprepade frågor, lämna några upplysningar af värde.

Vid underrättelsen om mormoderns död lämnade han Braunsberg och begaf sig till Warschau, men återsändes af herr Gabriel Posse med ogunst till sina studier. Han tyckes emellertid nu hafva ledsnat på jesuiterna, ty han lämnade snart åter Braunsberg och tillbragte den närmaste tiden med ett kringflackande äfventyrarelif i Preussen, Polen, Schlesien, Böhmen och Österrike. Så beslöt han återvända hem, enligt egen uppgift för att skaffa pengar af fadern, som hade »icke få penningar, silfver och guld hos sig». På återvägen råkade han, utblottad som han var,

---

[1] Bil. I. Quæstiones 26, 27, 35, 39, 54. Förhöret $^{28}/_{7}$. Quæstiones 29, 39. Om vistelsen i Braunsberg omtalade han endast, att han där erhållit »frij kleder, matt och ööll, papper, penna och blek». (Bil. I. Qu. 54).

[2] Förhöret $^{23}/_{7}$. Quæstio 38: »Om han är papist. Svarade, att han af ungdomen är ther uti instituerat». Jfr Bil. I. Qu. 58.

[3] Han hade endast meddelat, att »thet dödde här af pestilentien», uppgifvit namn på de förnämsta hofämbetenas innehafvare o. s. v. »Her Gabriell Posse är en stålt och Präktig herre, och taalar för then skuld intet gerna med ringa Personer». Bil. I. Quæstiones 21, 24, 37, 62. Förhöret $^{23}/_{7}$. Quæstio 32.

i sällskap med en lakej i tjänst hos en broder till den littauske kronfältherren, furst Kristoffer Radzivil, bekant såsom en af Gustaf Adolfs förnämsta motståndare under 1620-talets svensk-polska strider. Lakejen förde den hemvändande studenten med sig till sin herre, och af denne mottog han det betänkliga uppdraget att mot skälig betalning i Sverige utspionera, huru det artade sig med den detta år (1624) såsom det syntes omedelbart förestående konflikten med Danmark.[1] Det var sålunda visst icke ånger och sonlig pietet, som tvang Arnold Johan Messenius åter till hemlandet. Såsom lejd kunskapare beträdde han åter sina fäders jord, ett vågstycke så mycket farligare, som redan hans flykt ur riket och vistelse hos jesuiterna var nog att föra honom till stupstocken, därest han ertappades.

In i riket hade A. J. Messenius kommit med en konungens köpman, som från Stralsund förde ull till Kalmar. Där utgaf han sig för att vara en tysk, som af Messenii son skulle inkräfva en skuld, men då han drog uppåt landet, lät han detta barnsliga försök till förställning falla och yppade för kyrkoherden herr Mats i Ryssby, hvem han var. Af denne fick han då veta, att systern Anna Messenia vistades på den närbelägna gården Stäflö hos en viss Jakob Jakobsson. Han begaf sig då dit i afsikt att träffa henne, men blef gripen af Jakob Jakobsson, införpassad till Kalmar att förhöras och sedan uppsänd till Stockholm, där han före den egentliga rättegången tyckes hafva undergått ett förhör inför konungen personligen.[2]

Redan efter tredje förhöret (24/7) »blef i saken diskurreradt och voteradt och sententieradt», men den skriftliga

[1] Bil. I. Quæstio 39. — Vid förhöret 23/7 nämnde han äfven ett besök i Breslau samt i Böhmen, där prins Vladislav då vistades. Friherre Öfwerstorp hade han tjänat mellan påsk och pingst 1624; på återvägen hade danska kejserliga soldater öfverfallit honom och tagit hans kappa. Förhöret 23/7. Quæstio 29; Bil. I. Qu. 42.

Gång på gång erkände han öppet, att han kommit in såsom spion.

»Jonas Bureus tilsporde honom om han icke och var kommen her in till at förkundskapa och förnimma, om alla her i landet skulle vara tilfridz medh det at konungen i Sverige detta krig achtade företaga emot konungen i Danmark. Svar Ja.» Förhöret 24/7.

[2] Bil. I. Quæstiones 43—49. Förhöret 28/7. Quæstiones 29—31, 35.

domen är dagtecknad först den 31 juli. Då domens innehåll den 24 juli bestämdes, voro i rätten närvarande: Grefvarne Magnus och Abraham Brahe, Herr Johan Skytte, Herr Gabriel Oxenstierna, Herr Johan Sparre, Måns Månsson, Erik Månsson, Olof Nilsson, Axel Hansson och D:r Johan Salvius.

Domen resumerar de förbrytelser han under förhören erkänt, åberopar dels »förra riksens beslut» i allmänhet, dels särskildt artiklarna 1, 2 och 6 i Örebro Stadga och slutar med att förklara den unge Messenius skyldig att straffas som en förrädare.[1]

Rent formellt och juridiskt sedt kan intet med fog mot denna dom invändas. Alla där förekommande förvitelser hade under förhöret befunnits särdeles väl grundade, möjligen med undantag af den om till Polen utförda kunskaper, där ju A. J. Messenius nekade till att hafva företagit något straffbart. De åberopade artiklarna i Örebro Stadga måste äfven anses här tillämpliga. Artikel 1 handlar om förbindelser med konung Sigismund, hans råd eller tjänare, artikel 2 om förbindelser med de »utvikne» herrarne och tidenders sändande till Polen samt artikel 6 om polska spionerier.[2] I alla dessa fall stadgades en förrädares straff. Därutöfver hade A. J. Messenius äfven brutit mot artiklarna 9 (förbud mot besök vid papistiska collegia) och 11 (förbud för papister att vistas i Sverige), men de åberopades ej, måhända därför att de ej stadgade ovillkorligt dödsstraff.

Efter förhörens slut hade den anklagade begärt, att »honom måtte vederfaras nåden och icke rätten». Detta tillhörde emellertid snarare konungen själf än »den konungsliga rätten» att afgöra, och Gustaf Adolf förmildrade äfven Arnold Johan Messenii straff, samtidigt med att han utan förbarmande bekräftade dödsdomarna öfver Behr, Anthelius och Campanius. I olikhet med dessa hade ynglingen äfven

[1] Domen införes som Bilaga II.

[2] »§ 6. Hvar och någen af konungen i Pålandz Luranter som sigh hålla anten in på Gränsen eller elliest låta finna sig här i landet, blifver beträdd och fast tagen, han skall straffas som een förrädare.»
v. Stiernman, Alla riksdagars och mötens beslut. I: 708—13.

under förhören undsluppit den ohyggliga tortyr, som gifvit åt dessa religionsprocesser en så sorglig ryktbarhet.[1]

* * *

Jämsides med den egentliga rannsakningen sökte man under alla förhören förmå den unge Messenius att yppa, hvad han visste om faderns vanor, religiösa åsikter och framtidsplaner. Till en början var han därvid mycket förbehållsam, förnekade, att fadern rådt honom att blifva katolik, och vågade t. o. m. påstå, att denne själf ej var papist, utan tvärt om ofta, fastän förgäfves, rådt sin hustru att öfvergifva den katolska tron. Det sanna häri var väl, att Lucia Grothusen af naturen var mera religiöst anlagd än sin make, hvilken ej aktat nödigt att samtala med sonen i dessa ämnen.[2]

Vid det andra förhöret hade han emellertid låtit alla sonliga pietetshänsyn fara och yppade nu allt, hvad han visste eller trodde sig veta om föräldrarnes hemligaste planer. Han uppgaf, att fadern var en jesuit — något som knappast öfverensstämde med faktiska förhållandet —, att han tillrådt sonens Braunsbergfärd och att han själf ämnade begagna första tillfälle att begifva sig ifrån Sverige och sedan, om det så lämpade sig och han därtill uppmuntrades, draga vidare till konungen i Polen.[3] Föräldrarne hyste inga undersåtliga känslor för Gustaf Adolf, utan hoppades på ett polskt anfall, då Messenius under den allmänna

[1] Förklaringen till att han slapp undan låg kanske främst i den oförbehållsamhet, hvarmed han i allmänhet aflade sin bekännelse. En hotelse i denna väg fick han emellertid vid första förhörets slut: »hvar och icke» (d. v. s. om han ej fullständigt bekände) »så måtte han vell tenkia att honom annat förestodh». Bil. I. Quæstio 60.

[2] Bil. I. Quæstiones 8—9. Qu. 59: »Honom svarades, att hans fader måtte ju honom i den rätta Religionen instruera? Han svarade, att hans fader aldrigh medh honom om Religionen taalt hafver, utan han hafver läst uthi några böcker, som han hos sin fader funnit hafver, men hans moder hade sacht för honom, att then påfviska religion var rätt, och han giorde orätt, om han skulle falla ifrån then Religion han var döpt uthi och theras gamble föreldrar uthi lefvat hafva.»

[3] Förhöret $^{23}/_{7}$. Quæstiones 14—20 Qu. 14: »Blef och förehollen, att han sanninghen bekenna skulle, om hans fadher icke åhr en jesuit. Tå svarade han: om han skall sanningen bekenna, såå åhr han en jesuit och haf:r honom och rådt ther til, att han inthet skulle falla ifrån then papistiska läran. Hvar hans fader thet förnumme, at han thet giorde, skulle han göra honom arfvelöös.»

villervallan nog lätt skulle kunna slippa fri. Ehuru i hjärtat katoliker, hade de efter aftal för att afvärja alla misstankar kommunicerat med de evangeliske. Mera stod att få veta af deras piga, benämnd Elsa, som äfven var papist.[1]

Förutom dessa allmänna angifvelser omtalade han äfven, att fadern i skilsmässans stund mot sin hustrus råd för sonen yppat tillvaron af en »halftunna», som var nedgräfd i källaren till deras hus i Stockholm och som Arnold Johan borde gräfva upp, därest fadern skulle dö i fängelse. Halftunnan innehölle »mycket som länder till Guds ära», bl. a. två i en bleckask förvarade bref, som bevisade, att Johannes Messenius blifvit promoverad och sedan af Pfaltzgrefven adlad. Dessa familjehandlingar tyckes man genast hafva efterspanat och funnit, ty under följande dagens slutrannsakning talar Jonas Buræus om »de bref, som äro upptagna ur jorden». På en förnyad uppmaning att bekänna mera, särskildt om Messenii sysselsättning i fängelset, svarade han endast, att fadern »arbetar och skrifver och har gjort en chronologiam».[2]

De upplysningar han lämnat voro emellertid tillräckliga för att till nytt lif väcka regeringens aldrig riktigt lugnade misstankar, att Johannes Messenius kommit in i riket för att organisera en jesuitisk agitation och att han fortfarande stod i förbindelse med den rena lärans och det protestantiska kungahusets ränkfulla fiender i Polen. Redan i sammanhang med den oroande upptäckten af Behrs och Anthelii länge skickligt dolda katolska tänkesätt hade regeringen anbefallt en noggrann rannsakning af Messenii papper och andra tillhörigheter i fängelset. Nu beslöts, att han skulle hämtas ned till hufvudstaden, konfronteras med sonen och underkastas ett nytt, skarpt förhör. I afvaktan på den äldre Messenii ankomst uppsköt konungen det slutliga afgörandet

---

[1] Förhöret 23/7. Quæstiones 21—24, 33. — Qu. 21: »Huru widt han hafver förstått af sin fader och moder, om the antingen önska konungen i Sverige eller konung i Pålen at råda her i Sverrige? Svarade han, at hans fader åhr konungen i Sverrige inthet godh.» — Qu. 33. »Effter din fader och moder åhro konunghen i Sverige inthet gode, som tu nu sacht hafver, therföre hafva the uthan tvifvell varnat tig? Svarade: thet åhr vist, the hafva förmant honom vachta sig sielf och tro sig sielf allena bäst.»

[2] Förhöret 23/7. Quæstiones 25—27. Förhöret 24/7.

af sonens öde och förordnade blott, att han tills vidare skulle hållas i fängsligt förvar.[1] Randanmärkningar samt ett och annat »Nota bene» i protokollet vid den yngre Messenii mest graverande bekännelser angåfvo utgångspunkten för det stundande förhöret med fadern.[2] Detta förhör blef ej af, och 1626 sändes A. J. Messenius till Kexholm att där hållas i förvar på obestämd tid. — En annan förberedelse till detta tilltänkta förhör var den rannsakning, som den 9 aug. hölls med kapten Peder Larsson. Flera misstänkta omständigheter förelågo mot denne från Polen till Sverige återinflyttade krigare, bl. a. hans frändskap med den 1617 afrättade katolske studenten Hammerus och med en i Johannes Messenii rättegång invecklad person, Per Stensson, samt hans bekantskap med Messenius och den hjälp systersonen Boxelius med hans goda minne gifvit den unge Messenius vid dennes flykt. Detta bistånd lönade Arnold Johan med att i beställsam ifver omtala diverse rykten han hört i Polen, såsom att Peder Larsson kommunicerat hos katolikerna, omvändt en luthersk jungfru o. s. v. Peder Larsson förnekade allt detta med liflig ed och förklarade, att en skälm ej skulle öfvertyga honom om papism. Om den äldre Messenii stämplingar eller syftet med hans flyttning till Sverige visste han intet. Däremot bekräftade han, att katolikerna i Polen redan dessförinnan betraktat Messenii religiösa åskådning med misstro.[3]

* * *

I ännu en af 1624 års religionsprocesser möter oss A. J. Messenii namn. Det är i målet mot Nicolaus Campanius. Messenius tyckes 27 år senare på afrättsplatsen med liflig ånger förekastat sig själf det vittnesmål han mot denne trosfrände afgaf, och Bengt Skytte, i hvars intresse det

[1] K. M:ts i rådet $^1/_9$ fattade resolution § 5: »Hvadh Arnoldus Messenius vidkommer, är H. K. M:ts resolution, att han skal her sitia fångin, till dess hans fader Johannes Messenius blifver hijt fordrat». Liber XV Causarum.

[2] Så heter det t. ex. vid Qu. 14 »Johannes Messenius adhuc Jesuita est», längre fram: »Johannes Messenius vult ad Jesuitas», vid Qu. 24: »Elsa papistisk».

[3] »Tilspordes och hvad de hullo Messenius före ther uthe. Svarade, att alla man höllo honom för en Calvinist i Danzich, och ther instruerade han många Calvinisters barn.» Förhöret med Peder Larsson $^9/_8$.

året därpå låg att så mycket som möjligt förringa A. J. Messenii trovärdighet, påstod t. o. m., att han på schavotten bekänt sig hafva ljugit lifvet af Campanius.[1] En pröfning af denna svåra anklagelses berättigande förutsätter en kort exposé af Campanii sak, sådan den stod då A. J. Messenius afgaf sitt vittnesmål.

Rector scholæ i Enköping, Nicolaus Campanius, hade — som det heter i Stockholmskapitlets förhörsprotokoll — inkallats »efter han i sällskap hade varit med M. Erico Niurenio» vid dennes besök på papistiska collegia. Under förhöret upplystes, att Campanius, som i Upsala varit Rudbeckian, från Wittenberg af svenska katoliker lockats till Polen. Där hade han först gjort ett par tillfälliga besök i Braunsberg, men ej funnit sig till rätta med jesuiterna, som sedan voro honom gramse därför att han (förmodligen vid en religiös dispyt) »råkat slå en pater på munnen». I sin utblottade belägenhet hade han genom Gabriel Posses bemedling erhållit penningunderstöd af Sigismund samt anställning som informator i några katolska familjer. Vid ett senare besök i Braunsberg (förmodligen hösten 1616) hade han blifvit intagen i »*Congregatio Beatæ Virginis Mariæ Annunciatæ*». Där fick han tillfälle att studera mot att han åtog sig att vid behof »exercera musicam»; under sin Braunsbergvistelse hade han äfven kommunicerat med katolikerna och deltagit i en procession. På inrådan af Gregorius Borastus besökte Campanius före hemresan ett par protestantiska universitet i Tyskland. Trots denna försiktighetsåtgärd tvekade han dock att fara hem, helst som han af kamrater, som hört talas om hans besök i Polen, afråddes därifrån. Sedan han

[1] »Sade vidare, att han ehrkiende Gudz rättvisheet, att han uthaf sin Son vidh lijka ålder skulle beliugas och på olycko föras, såsom han sin fader thet gjordt hade; Sädan och Campanium then han lifvet hade afiugit». Bengt Skytte om A. J. Messenius i sin förklaring på Stiernhööks ämbetspåstående. Historiska Samlingar II, 336.

Sannare bedömas dessa händelser af den oväldige Stiernhöök i hans påminnelser till Bengt Skyttes förklaring. Det heter där: »Dett kan väl vara, att hans faders olycka, och Campanij dödh (hvar til han en orsak var), hafver och så ibland annat qualt honom: män så hafver han likavist på ingen dere lugit, som välb:te Herre föregifver, ehuru väl han har giort emot en sons plicht och en väns dygd, i dett han dem både rögde». — Historiske Samlingar II. 360. — Anmärkas bör dock, att Campanius personligen ej torde hafva trädt i beröring med vare sig den äldre eller yngre Messenius.

emellertid fått ett rekommendationsbref till rikskansleren från Gabriel Oxenstierna, som han träffat i Helmstädt, tog han mod till sig, reste hem och fick snart anställning som skolrektor i Enköping. Han erkände sig om den lutherska lärans sanning hafva varit och delvis ännu vara »dubius», särskildt i fråga om några ringare artiklar. Däremot ville han ej medge, att han i kardinalpunkterna öfvergifvit den evangeliska religionen eller att han någonsin varit katolik, än mindre jesuit. Under ett senare förhör lät han sig t. o. m. af D:r Wallius »med kraftiga skäl och argument af Skriften» öfvertygas, att påfven i Rom var Antikrist, hvilket han förut betviflat. Om innehållet af Örebro Stadga, som utfärdats under hans vistelse i utlandet, hade han därstädes ej fått mer än ytlig kännedom. Att han varit hos jesuiterna, påstod han sig hafva vid hemkomsten erkänt för rikskansleren.[1]

Såsom Campanii här ofvan refererade bekännelser visa, stod hans sak redan före Messenii vittnesmål ganska illa, och på dessa hans egna föregående bekännelser grunda sig alla i den slutliga domen[2] uppräknade besvärande omständigheterna — med ett undantag, nämligen att han i Polen formligen skulle hafva öfvergått till den påfviska religionen. Därom hade han under förhören ständigt tvistat med Jonas Buræus.

A. J. Messenius hade redan vid sitt första förhör omtalat, att Campanius var papist och att han själf sett hans namn »inskrifvet hos jesuiterna». Däraf begagnade sig Buræus för att vid förhöret den 22 juli fråga Campanius, hvad han »villkorade», om man kunde öfverbevisa honom att han vid inträdet i den nyss nämnda kongregationen afgifvit en bestämd katolsk trosförpliktelse och ej — såsom han själf påstod — blott en medlemsförklaring och ett löfte »ad studia pietatis». Då Campanius utan betänkande sade sig villkora lifvet, eftersändes genast den unge Messenius.

---

[1] Förhör med Nicolaus Campanius $^{30}/_{6}$, $^{22}/_{7}$, $^{30}/_{7}$. Liber XV Causarum.

[2] Campanius dömdes $^{31}/_{7}$ att straffas som en förrädare. I domen åberopades — utom Riksens Beslut i allmänhet — artiklarna 1 och 2 af Örebro Stadga. Artikel 1 (om förbindelse med Sigismund) var tillämplig, enär han på en supplik erhållit penningunderstöd. Däremot passar ej artikel 2 (om förbindelser med de »utvikne» och tidenders utförande). Kanske föreligger här en misskrifning för art. 11 (om dold katolicism), hvilken liksom artikel 10 var tillämplig och äfven åberopades i domarne öfver Behr och Anthelius. — Domarne (utan underskrift) i Liber XV Causarum.

Han förklarade sig ha sett Campanii förskrifning i Braunsberg[1] och genmälte mot dennes kraf på bevis, att han naturligtvis ej kunde förete själfva matrikeln, men att för öfrigt ingen, som ej var papist, kunde få komma in i kongregationen. För att afgöra detaljfrågan om skriftlig förpliktelse fordrades, eftersändes den i Sverige ertappade jesuiten Schacht, som ännu satt i fängelse i afvaktan på Gustaf Adolfs slutliga resolution. Schacht påstod först, att endast muntlig obligation fordrades, men medgaf sedan sanningen i Messenii gensaga, att de som lefde på jesuiternas konvikt måste förpliktiga sig skriftligen.

Något brydd inför denna nya angifvelse, vidhöll Campanius visserligen till en början sitt förra nekande, men medgaf strax därefter möjligheten af att hans namn inskrifvits, ehuru han ej kunde minnas, att han själf gjort det.[2] Mera talades sedan under rannsakningen icke om denna sak, och alldeles säkert torde vara, att dödsdomen öfver Campanius ej i någon väsentligare mån föranleddes af denna lilla episod under ett af de många förhören.

En annan fråga är, om A. J. Messenius här afgaf ett falskt vittnesbörd. Till Upsala Universitetsbibliotek kommo några år efter denna rättegång såsom krigsbyte från Braunsberg åtskilliga jesuithandlingar, bl. a. en katalog — nu signerad H: 168 — öfver dem som inskrifvit sina namn: »Congregatio Beatæ Mariæ Virginis». I denna katalog, som är upplagd 1607 och fortsatt in på 1620-talet, förekommer ej Campanii namn, men den är nog för de senare åren ofullständig. Det återfinnes ej heller i en till samma kongregation hörande matrikel, som äfvenledes hamnat i universitetsbiblioteket. Icke dess mindre talar matrikeln emot Campanius, ty där finnes infördt ett formulär till muntlig förpliktelse vid inträde i kongregationen, som ej lämnar något tvifvel öfrigt om hvad detta steg betydde.[3] Att just detta formulär användts af Campanius, är naturligtvis

---

[1] Campanius hade enligt Messenii påstående »förskrifvit sigh at permanera in Catholica Religione så lenge han lefver». Förhöret med Campanius ²²/₇.

[2] »Det kan vell skee att hans nampn är inschrifvet, men thet han skall sielff hafva thet inschrifvit, kan han icke endtlig minnas.» Förhöret med Campanius ²²/₇.

[3] Förpliktelseformuläret införes som Bilaga III.

omöjligt att med bestämdhet påstå. Det visar emellertid, hvad kongregationen väntade af sina membra och hvad slags »pietas» de borde vinnlägga sig om.

I hvilka former Campanii upptagande i »Congregatio Beatæ Mariæ Virginis» än må hafva skett, så förnekade han aldrig själfva faktum, och intet osannolikt ligger därför i att Messenius verkligen sett åtminstone en af jesuiterna i Braunsberg därom gjord anteckning. Någon medvetet falsk uppgift om Campanius har han efter allt att döma ej lämnat, och i hufvudsak torde nog hans inför rätten uttalade uppfattning af ifrågavarande ceremonis betydelse hafva varit den riktiga. I alla händelser var den ifver, hvarmed han utförde sitt angifvarevärf mot Campanius och mot sin egen fader föga tilltalande, om än lättförklarlig såsom ett den sextonårige ynglingens sista krampaktiga försök att rädda lif och frihet. När tjugusju år därefter hans sons ungdomsdårskap fört dem båda i olycka och på samma sätt och i samma rum å nyo en ung Messenius i dödsångest uppträdde som vittne mot sin fader, då greps Arnold Johan af minnenas makt, och han erkände då gång på gång i brutna ord den vedergällande rättfärdighet, som här så påtagligt visade sig och så oblidkeligt straffade fädernas missgärningar på barnen — och barnens på fäderna.

Bilaga I.

Protokoll vid förhöret med Arnold Johan Messenius 17 juli 1624.

Anno 1624 then 17 Julij voro effterschrefne Velborne, Velbördige, Höglerde vijse och vellachtade Herrer och gode Männ i Hofrätten församblade.

Grefve Magnus, Grefve Abraham, Her Gabriell Oxenstierna, Her Svante Baneer, Her Nils Bielke, Anders Grijp, Erich Månssonn, Olof Nilssonn, Axell Hanssonn, Doctor Salvius.

Samme dagh framträdde för Rätten Jonas Buræus Secretarius och anklagade Johannis Messenij Sonn be:d Arnoldus Messenius att han hafver haft H. K. M:tz stipendium sine studier till Continuation: Men nu hafver han sådanna H. K. M:tz nådige velgerningar förachtadt och begifvitt sigh her uthaf Rijket till H. K. M:tz och heele Sverigis Rijkes fiender, thet H. K. M:t icke står till att lijda. Hvarföre H. K. M:t hafver honom befallat, thenne förrädlige handlingen för thenne loflige Hofrätten att framdraga, begerte förden-skuldh, att thenne loflige Rätten saken vptaga ville och ther uthinnan ransaka, skerskoda, och sedan endtlig ther uthinnan sententiera, Och framstelte efterschrefne puncter:

1. Att han hafver haft H. K. M:tz underholdh, och thet förlupet uthan all orsak, och icke ens någen tilsacht, förähnn han skildes der vidh.
2. Hafver sielf giort sig Pass vthi Cantzelerens nampn, och ther medh hembligen stulet sig af Rijkett.
3. Hafver begifvitt sig till H. K. M:tz och Rijkzens Fiender, bracht them Kunskap, och styrkt ther till att Konungen i Polendh skulle antasta Sverige medh en Krigzmacht.
4. Hafver nu på nytt igen låtet sig besolle och tagitt Penning:r till att hempt[a] kunskap her uthur Rijket, och ther medh advisera H. K. M:t och Sverigis Rijkes Fiender.

* * *

Qvestio Prima

Secretereren Jonas Buræus sporde Arnoldum om han icke hafver haft H. K. M:tz Stipendium. Arnoldus svarade: Ja.

Q. 2. Hvi han sådant nådigt Stipendium missbrukatt. Svarede han, thet hafver varit hans unga ovettige oförståndh orsak ther till. Elliest och sade han, thet hafver varit en skotte Robbert be:d som altidh hafver gifvit honom rådh, att begifve sig her ifrån Rijket och lofvat honom godh Lägenheet hos Jesuiterne.

Ther till medh sade han och, att han hafver taget en Papiste book ifrån en student, be:d Johannes *Boxelius*[1] Prestens Son i Långtora Sochn, och när han merkte, att hans Pædagogus wiste, thet han i then Papistiske booken studerade, tenchte han, att han therföre skulle uthstå ett stort straff, tog så redhoga till sigh, och förrymbde så sin koos, och hade ehrnat sig ått Norrie. Berettade och, att han hade fått breef ifrån sin Modermoder i Dantzik, hvilcken hade begäret, att han skulle komma uth till henne.

Q. 3. Hvadh thet var för en book, han tog af studenten; Svarade det var en papistisk Theologisk book, Author var Fransiscus Coloniensis.

Q. 4. Hvarest studenten och han tå voro stadde: Svarade i Ubsala.

Q. 5. Om Faderen icke hade Rått honom ther till, att han skulle studera Papistiske läran; ther till han nekade, uthan thet hafver hans Fader Rått honom till, att han skulle Conversera hos Jesuiterne, Men icke, så lenge han lefde, draga till Polen.

Q. 6. På hvadh sätt Faderen hade Rått honom till att studera; Svarade att hans Fader föregaf, att hos Jesuiterne äre vackra öfningar, therföre skulle thet vara honom nyttigt om han begofve sig till them.

Q. 7. Om ingen hade varnat honom therföre, att han icke skulle begifva sig till Jesuiterne, Svarade Neij.

Q. 8. Hvem honom hade Rådt till, att han skulle blifva Papist; Svarade att Moderen hade Rått honom ther till, att han skulle blifve Catholisk.

Q. 9. Om hans Fader icke är en papist, han svarade Neij, uthen hans Fader, sade han, hafver altidh rådt Moder der till, att hon skulle afstå medh then papistiske Lären, Men hon hafver aldrig velet dermedh afståå.

Q. 10. Jonas Bureus sade till honom: tu äst en ung Karl, och Lijfvet kunne tig vell blifva benådt, hvar tu sanningen be-

[1] Namnet »Boxelius» är utraderadt. Det har nog kommit in på grund af förvexling med den student, som sedan hjälpte A. J. Messenius på flykten.

kenna ville, Men hvar tu thet icke göra vill, så skall tu väll förnimma, att thet låter inthet falla fingret emellan; Svarade, att han inthet hafver att bekenna, ähn thet han allereede hafver bekendt.

Q. 11. Om hans Fader hade beditt honom schrifva sin Modermoder til. Han svarade, att faderen hade bijditt honom schrifva henne till doch inthet annat, ähn att förfara om hon ähnnu vore lefvandes.

Q. 12. Huruledes eller hvem hafver Rått, att han skulle begifva sig hijt in vthi Rijkett. Svarade, att Rasswill är orsaken, att han är här inkommen.

Q. 13. Hvilken förde honom hans Modermoders bref tilhanda? Svarade att en be:d Robert Skotte Råkade honom på gatun och sade till honom, han hade något taala medh honom, så ginge the både i Hans Meyers Käller, och ther lefvererede han honom Modermoderens schrifvelsse.

Q. 14. Huru många bref han hafver schrifvit sin fader till? Svarede sig inthet hafva schrifvitt sin Fader till mer ähn som ett breef, och thet förde en be:d Per Wastenssonn.

Q. 15. Hvad han ville hafva vilkoratt, om thet kan honom betygas hafva fleere bref schrifvit? Sade sig velia förverka lifvet.

Q. 16. Hvarföre han hafver sielf schrifvitt sig Pass och thermedh rest igenom Landet? Svarade sig inthet Pass hafva schrifvet eller bruket, uthan allenest hade en Stambook, then brukade han för pass, hvilken Stambok han hade taget ifrån en Student be:d Johannes Boxelius. Uthi hvilken book Archiebispen och några andre hade schrifvit; när han booken bekom, gaf han sig up til Bergslagen och kom till en Soken Tuna be:d och ther schref Presten i hans Stambok. Sedan begaf han sig thedan och till en Sochn be:d Åpleboda och ther blef han afrådd, att begifva sig then vägen, ty han var något krokot, therföre vende han om, och drog så ått Vestergötlandh, och kom till Mariestadh, och ther præsenterade han sig för Bispen, then och schref uthi hans Stambook.

Q. 17. Om han bekende sig vara Messenij Son ther han framreste? Svarade Ja.

Q. 18. Om ingen frågade honom på Reesan, hvart han ville, eller och om han hade Pass? Svarade han, att han sade sig vellia ått Tyslandh, men ingen frågade efter Pass.

Q. 19. Tå sade Jonas Buræus till honom: om tu ähn skönt icke hade brukat Pass, så hafver tu liqvell missbrukatt Episcoporum och andre gode Mäns hender, och är inthet bettre ähn som tu hafver pass stulet? Svarade, att thet hafver varit hans unga oförståndh der till orsaken.

Q. 20. Om han inge andre Pass brukade: thertill han alldeeles nekade.

Q. 21. Hvij han gaf sig till Fienden och Brachte henne kunskap? Svarade att han inge kunskaper brachte, uthen att thet dödde här af pestilentien.

Q. 22. Om han icke hade sakt, att alle Konungens båttzmän äre döde? ther till han nekade.

Q. 23. Om han icke hade sacht, att i Sverige äre inga skip? Svarade, att han i Dantzick hade sacht thet i Sverige voro öfver 300 skipp.

Q. 24. Jonas Buræus berättade vidare, att Anders Andersson hade berättatt, thet Arnoldus Messenius hafver varit störste orsaken till thet uptogett Konungen i Polen giorde till Dantzik. Ther till Arnoldus svarade, att hvar Anders Andersson lefde, skulle han honom thet inthet kunna öfvertyga.

Q. 25. Om han hade talt medh konungen i Polen? Svarade Neij, uthan allenest sedt honom,

Q. 26. Hvarest han tillhölt i Polen? Svarade hos Her Gabriel Posse och honom hafver han berättatt att her dör af Pestilentien.

Q. 27. Hvarest han hafver Studerat ther uthe? Han svarede i Brunzberg, og ther hafver han bekommit Konungens Stipendium i Polen i ett åhr.

Q. 28. Vart honom förehollet, att hvilken som tager Stipendium then svär han sig till att vara trogen och hull, men nu hafver han taget H. K. M:tz Stipendium, Ergo är han en skelm. Res. sig thet hafva af sitt oförståndh och förvettenheet giordt.

Q. 29. Jonas Buræus sade, att the Acta som i Danmark om Anders Anderssonn äre passerede, the äre finnandes i Cantzlii, och ther uthi är förmält, att Messenij Son skall vara orsaken till then uprustningh konungen i Polen i förlidne Sommer giorde till Dantzik. Sendes straxt efter acterne.

Q. 30. Om han och icke ther uthe kende en schrifvere, som her i Sverrige hafver bedrifvit manslagh, och sedan är uttrymbdh? Thet nekade han, Men en sade han sig kenna som heeter Michel Krank, item Sven Jönsson, theslikest och en heet Grels, tient hos Marskalken Her Svante Baner tilförende.

Q. 31. Om han kende någen som heet Anders Sveenssonn? thet nekade han.

Q. 32. Spordes hvadh the frågade honom, när han kom ther utt? Han sade inthet annat åhn huru dedh stoodh till i Sverige.

Q. 33. Om icke frågades efter någen här i Stocholm? Svarade efter en borgare frågades som heet Erich Olofssonn, hvilken altijdh plegar segle til Dantzich medh varur och ther gifva kunskap.

Q. 34. Om han kende någen ther uthe som heet Petter Horn? thet nekade han.

Q. 35. Huru lenge han var i Dantzik? svarade i 14 dagar och hult till hos sin Modersyster.

Q. 36. Hvilke fleere Svenske i Dantzik voro? han sade sig inge kenne, uthen en som heet Jon Bergh, han är nu dödh, Men 3 eller 4 Sönner lefva efter.

Q. 37. Om Her Gabriell Posse icke frågade, huru her i Sverige tillstoodh? Han sade att han frågade inthet annat efter uthan hvem här var Marschalk, och elliest uthi andra Embeter, thet samme sade han och att Göstaff Sparre giorde.

Q. 38. Om the och inthet frågade om andre anslag? thet nekade han.

Q. 39. Hvij han torde våga sig her in, efter han viste hans saak icke skulle stå väll? Han svarade, att sedan han fick höra till Brunssbärg, att hans Modermoder var dödh blifven Warsow, tå begaf han sig dijtt, Men när her Gabriel Posse fik see honom ther, vart han honom inthet gunstigh, derföre drog han till Brundzberg igen, och åther ther ifrån till Köningzbergh, Sedan gik han ther ifrån till Nentz, och ther tog han tienst hos en Rådzherre, Och efter hos honom var stort arbete, gaf han sig ifrån honom till Tyslandh igen, och ther ifrån till Wein, till en be:d Öfverstorp, som var en Friherre, och åter therifrån till en Pater, som ville förschrifva honom till Cöllen, Men efter han fick inge tärepenning:r ville han inthet draga dijt, uthan sade sig velia draga till Sverige, och tå mötte honom en Lackeij, som var hos Rasswils broder: När Rasswils broder fik thet vetta han ville draga till Sverrie, tå handlade han medh honom, och gaf honom 20 Richzdal:r att reesa ther in och förfara kunskaper, thet han och löfvade sig göra vela. Tå bekende han att hafve ernet sig hijt till Stocholm och förhöra om kunskaper, och sedan begifva sig ått Cöllen och så vidare ått Wein.

Tå svarades honom att saken henger inthet tilsammans som han förebär, thet voro för vidh väg omkringh att föra kunskaper utt. Ther till han svarade, att efter the skole folk antaga i Wein, derföre skulle och kunskaper föras dijtt.

Q. 40. Hvarest han achtade till att Continuera och fullföllia sine studier? Svarade han i Mönster.

Q. 41. Huru han thet kunne göra, när han ville bringa kunskaper utt; han svarade, att han ville Jesuiterne ther om tilschrifva, men han ville fort studera,

Q. 42. Hvadh tijd han kom till then Friherren han var hos? Han svarade om Påske tijdh, och efter Pingesdagerne drog han ifrån honom igen: Sade och att the kleder han hade på sigh gaf Frijherren honom, men kappan togo the dragoner honom ifrån som ifrån Keisaren voro afdanckede.

Q. 43. Hvar han kom öfver, han sade ifrån Strålsundh och till Calmer med en konungens köpman som förde ull hijt, förskaffade honom på ett skep.

Q. 44. Om han bekende för samme köpman att han var Messenij Sonn? Han sade, Ja.

Q. 45. Hvadh samme köpman heet? Han svarade att han meener att han heeter Strijfwert.

Q. 46. Hvem han var hos i Calmer, han sade sig ingestedes vara, uthan genom staden gik han genast sin kos.

Q. 47. Hvadh han gaf sig uth före i Calmer, han sade för en Tysk, och sade sig hafva länt Messenij Sonn Penning:r och var nu her inkommen att fordra sin betalningh.

Q. 48. Hvar han blef först fången? Svarade hos Jacob Jacobssonn på Stöfle ther hans Syster är.

Q. 49. Hvarest han var inne på vägen, han svarade hos her Mass i Ryssby.

Q. 50. Om han der bekende sig vara Messenij Sonn? Sade Ja, och sedan blef han fördt tilbaka igen till Calmer till förhöör.

Q. 51. Buræus sade: så kan han nu inthet neka her till, att han hafver först förluppet H. K. M:tz Stipendium; begifvit sig till H. K. M:ts fiende och ther å nyo Stipendium antagett; Svarade alt Jaa,

Till thet Andra, Missbrukatt Erckebispens och flere gode Mäns Nampn, Taget en Stambok och brukat then för ett pass och sig thermed lugett genom Landet, ther till han inthet kunde neeka.

Till thet tridie, hafver han och bekendt sigh och lofvet velia föra kunskap till Fienden, så mycket han hafver vist? Res. Jaa.

Q. 52. Om han ville bringa fienden kunskap, om thet ginge fort kriget medh the Danska? Svarade Ja.

Q. 53. Alldenstundh att han alt thetta bekenner, kan inthet annet vara åhn han iu mera måtte vette? Thet han nekade.

Men thet bekände han, och vill bevijsa att Nicolaus Campanius är en papist, och sielf sitt nampn inschrifvit hos Jesuiterne, thet han medh sin ögon seedt hafver, att han aldrig ther ifrån vika skulle. Berättade att han hafver begifvit sig till Wartzo uthi bonde kleder, och ther instruerat några Mäns barnn, som voro Wellam Tidmans barn, en be:d Lille Mass barn, och en skreddare Sonn.

Q. 54. Om the bekomme Penning:r i Brundzberg, ner the ther studerade? thet nekade han till, Men thet bekende han att the hade frij kleder, Matt och ööll, papper penna och blek.

Q. 55. Hvem them sådant förskaffade? Svarade en be:d Petter Leije eller Petter Beckoms.

Q. 56. Huru lenge han studerade ther? Han svarade 1½ åhr, och sade sig draga ifrån sin fader, när H. K. M:t drogh åt Rijga.

Q. 57. Huru åldrig han var? Sade sig vara född i Dantzig Anno 1608, och döptz Papistisk. Honom Svarades, att hans Fader var inthet tå papistisk? Han svarade, tå på then tijd var han Papist.

Q. 58. Om han icke vill sig åhnnu ther ifrån omvenda? Tå svarade han: Om någon kunde honom certis rationibus

tyga något som voro rättare, ähn then Papistiske Läran, ville han sig gerna undervijsa låta, hvar och icke, tå vill han uthi then påfveske Religion perseverera.

Q. 59. Honom svarades, att hans Fader måtte ju honom uthi then rätte religion instruera? Han svarade att hans Fader aldrig med honom om religionen taalt hafver, uthan han hafver läst uthi några böcker som han hos sin fader funnit hafver, Men hans Moder hade sacht för honom, att then Påfveske religion var rätt, och han giorde orätt om han skulle falla ifrån then religion han var döpt uthi, och theres gamble föreldrar uthi lefvat hafva.

Q. 60. Honom förehöltz medh alfvar, att han skulle bekenna medh godo, dedh han viste, Så kunde öfverheeten uthan tvifvell bevisa honom gunst. Hvar och icke så måtte han vell tenckia att honom annat förestodh. Men han sade sigh inthet mera ihogkomma, ähn thet han allerede berättat hade, Men kunne han i medler tijd mera ihogkomma, ville thet gärna göra.

Berättade och om en som heet Per Steenssonn, hvilken är en Papist, och för några åhr sedan, är drifven här af landet, han hade af konungen i Pålandh 8 gyllen om Månaden; Men igenom sin dryckenskap, slogh han en Karl ihiell i Dantzig, och är åter rymbd hijt till Sverige igen, hvilken nu meenes skall vara vid Kopparberget.

Q. 61. Om Nicolaus Campanius hafver Magistereret hos Jesuiterne? thet nekade han.

Q. 62. Om Her Gabriell Posse inthet talade om någen af Adelen her i Sverige, thet nekade han, och sade att han inthet mycket taalar medh ringha och fattige Personer.

Q. 63. Om han och såg Gustaf Sparre? Han svarade Jaa, Män han talte inthet medh honom, och han giorde bröllop ått sin hustrus Syster, och hon fik en be:d Class Slatte, then nu i Danzik är.

Q. 64. Hos hvem han hade achtat sig att indraga her i Stocholm till herberge; Han svarade till en gammall hustru, som tillförende hade bott i hans Fader hus, och heeter hustru Brijta Isakz.

Q. 65. Honom förmantes ähnnu medh flijt, att han skulle utt medh sanningen; han sade sig inthet mera ihogkomma, Och badh the gode Herrer att the hos H. K. M:t uthi beste måtton ihugkomma vele, dedh H. K. M:t ville bevisa honom nåde han ville gerna her efter bättra sigh, ty hvadh som är giordt thet är giort af hans ungdoms owettigheet och oförståndh.

Honom befaltes göra afträn.

Notavit Israel Olaj.
Parlamenti Actuarius.

Bilaga II.

Hofrättens dom öfver Arnold Johan Messenius 31 juli 1624 (i Liber XV Causarum).

Uppå H. K. M:ts vår nådigeste Konungs och Herres framstelte puncta emoth Arnoldum Messenium är denne den konungsliga Rättz endtliga Sentens och Domm afsagdh i Stocholm den 31 julii Anno 1624.

Efter Arnoldus Messenius, som är en arg papist, hafver icke allenast oredeligen luppitt ifrån sitt Stipendio H. K. M:t honom nådigast i Ubsala unthe och är hämbligen vijken af Rijket, dragett emoth all Rijkzens besluth och afhandlingar till Jesuitiska scholer och Academier, serdeles till vår argesta fiender the Poler, ther haft omgänge medh konungens yppersta tienare, bracht them kundskaper, tagett konungens Stipendium och sig derigenom förobligerat: uthan och låthet fast lättferdeligen sigh af merbemelte Konungens officianter i Pålandh [förmå] i egen Person att draga här in uthi Rijket ige n efter som han nu tilstädes är och sielf tillstår och bekenner, alt til den ända honom vara in kommen att förkunskapa landet och dess tillståndh och sedan sådant vela advisera Richzens fiender the Poler, hvarigenom Rijket hafver kunnat komma på högsta obeståndh hvarföre han kan icke befrijas, men dömmes effter the förre Richzens Besluth, och serdeles effter den 1, 2 och 6 Articel uthi Örebros stadga att straffas som en förrädare. Actum ut supra.

Bilaga III.

Förpliktelseformulär vid upptagande i Congregatio Beatæ Virginis Mariæ

(i en matrikel å Upsala Univ. Bibliotek, signerad *H. 166*).

Oratio sodalitatis in admissione a singulis recitanda.

Sancta Maria Mater Dei et Virgo: Ego N te hodie in Dominam, Patronam et Advocatam eligo; firmiterque statuo ac propono, me numquam te derelicturum, neque contra te aliquid umquam dicturum aut facturum; neque permissurum, ut a meis subditis aliquid contra tuum honorem umquam agatur. Obsecro te igitur, suscipe me in servum perpetuum, adsis mihi in omnibus actionibus meis nec me deseras in hora mortis Amen.

Fälttågen i Skåne 1676—1679

Några reflexioner och synpunkter

AF

ARTHUR STILLE

(Med en karta).[1]

Under den fredsperiod, som ligger mellan Karl Gustafs och Karl XI:s krig med Danmark, hade maktförhållandet mellan de båda staterna i Skandinavien undergått en ganska väsentlig förskjutning. Danmark, som 1658—1660 varit Sverige så afgjordt underlägset, hade genom det nya enväldet fått sin krigsmakt högst betydligt stärkt, och särskildt hade Kristian V varit verksam i detta afseende. Hären hade ansenligt ökats, ej minst genom uppsättandet af nationala regementen, och den hade försetts med dugligt befäl, visserligen till god del utländskt.[2] Den svenska krigsmakten hade under Karl XI:s förmyndareregering icke hållits uppe vid den nivå den förut intagit. Åtskilligt hade försummats både i fråga om det fasta försvaret och i fråga om regementena och deras utrustning. Resultatet var, att då Sverige och Danmark 1675 åter kommo i krig med hvarandra, fälttågen och krigshändelserna blifva af

[1] Den åtföljande intressanta kartan är efter ett i krigsarkivet befintligt och af krigsarkivarien Petrelli meddeladt original sammandragen af löjtnant Ivar Dahl genom uteslutning af en del ortnamn och gränser och sedermera med förminskning till $^5/_6$ utförd på Generalstabens litografiska anstalt.

[2] Vid en jämförelse mellan den svenska och den danska arméen vid denna tid och särskildt af befälsförhållandena inom dessa torde man böra taga hänsyn därtill, att den danske konungen icke såsom den svenske hade tillfälle att taga de officerare hären behöfde bland sin adel. Frånsedt de rent politiska betänkligheter konungen kunde hafva häremot var den danska adeln säkerligen alldeles icke talrik nog att leverera behöfligt antal officerare ur sin krets; ej heller rådde inom den en sådan militärisk tradition som inom den svenska.

en helt annan art än på den tid, då Karl Gustaf och Fredrik III kämpade. Då hade den ena parten varit öfvermäktig, med lätthet slagit ned hvarje motstånd och dikterat sina villkor; sedan hade Danmark endast med ansträngande af sina yttersta krafter och — ej minst — genom utländsk hjälp räddat sig från undergång. Under kriget 1675—1679 äro de kämpande jämnspelta; härarna stå jämnstarka och lika dugliga mot hvarandra, och vid flera tillfällen hänger det på ett hår, hvem som skall afgå med definitiv seger. Att denna slutligen blef Sveriges, berodde förutom på de svenska segrarne i fält till ej obetydlig del på en utländsk makts mellankomst.

* *
*

Då fälttåget på våren 1676 skulle börja, hade Karl XI säkerligen ingen tanke på, att han inom kort skulle nödgas att på lif och död inom sitt eget rikes gränser kämpa för bevarandet af de skånska provinserna. För honom framställde sig utsikten att, följande traditionerna från faderns dagar, kunna flytta kriget öfver från det egentliga Sverige och söka fienden på andra sidan hafvet. Knappast har han gjort sig reda för, huru ansenligt Danmarks militära maktmedel ökats. Den svenska hären i Skåne var ej synnerligen stor: 11- à 12,000 man var dess numerär.

Sjöslaget vid Öland den 1 juni 1676 ändrade med ens hela situationen. Den svenska flottan var slagen och det så grundligt, att den måste helt och hållet lämnas ur räkningen för detta år. Det betyder, att all möjlighet är den svenska hären betagen att gå öfver Sundet eller Östersjön; i stället äro danskarne herrar öfver sjön och kunna sätta sin här öfver till Skåne. Helt plötsligt står den svenska hären inför den hårda nödvändigheten att behöfva föra ett försvarskrig. Danskarne öfvergå till anfallet; slaget vid Öland har med ens låtit rollerna bli omkastade. Svårigheterna vid Skånes försvar framträda genast. De skånska fästningarna hafva med all säkerhet varit försummade och vanvårdade under förmyndareregeringen; och det synes nu, då fienden stod för dörren och anfall på fästningarna kunde befaras, hafva varit nödvändigt att detaschera afdelningar af hären till dessa, för att de därigenom måtte få nödtorf-

tigt stora garnisoner. Genom dessa detascheringar minskas den redan i och för sig svaga hären, så att återstoden ej är stor nog att uppträda som en verkligt kraftig fälthär, hvarför något hopp att med framgång kunna göra danskarne motstånd vid landstigningen icke finnes. Den 29 juni landsteg den danska hären, c:a 14,000 man stark, söder om Helsingborg vid Rå; den svenska, som väl nu ej var mer än 5 à 6,000 man, drager sig tillbaka från Malmö till Helgeålinien; att gå tillbaka rakt norr ut till den gamla gränsen, som man först hade tänkt på, kunde ej vara rådligt, då danskarne nu voro i land i Helsingborgsnejden. Den 2 juli var den svenska hären i Kristianstad; återtåget hade skett under stor oreda, och det hade än klarare visat sig, huru dålig hela utrustningen var.

Den danske öfverbefälhafvaren, hertig Hans Adolf af Holstein-Plön, var en man med framstående militärisk begåfning och visade sig under den tid han förde befälet som en särdeles duglig öfvergeneral. Hans första uppgift blef att skaffa sig en säker operationsbas. Stödjepunkten i denna måste framför allt Landskrona blifva; denna fästning med sin ojämförliga hamn var i högsta grad ägnad att utgöra »brohufvudet» vid förbindelsen mellan Skåne och Sjælland. Ingen annan punkt i Skåne hade så goda kommunikationer å ena sidan mot Danmark, å andra in åt Skånes centrala delar. Sedan Helsingborg den 3 juli blifvit ett lätt byte för den danska hären, vände sig hertigen af Plön mot Landskrona. Samtidigt sändes ett dragonregemente under Trop att besätta Engelholm med den viktiga bron öfver Rönneå; därigenom och genom ströftåg norr ut och öfver Hallandsås vinner man trygghet gent emot eventuella svenska angrepp norrifrån. Rytteriafdelningar sändas äfven söderut för att bevaka och oroa fienden i Malmö. Redan den 11 juli togs staden Landskrona genom ett stormanfall, som den svenska besättningen endast rätt lamt sökte afvärja, hvarefter den drog sig upp till själfva citadellet. Detta blef föremål för fortsatt belägring och kapitulerade den 3 augusti. Därigenom hade den danska hären fått sin operationsbas.

Landskronas betydelse för den danska arméen i detta fälttåg kan knappast öfverskattas. Man hade nu en fast

stödjepunkt och tryggad förbindelse med Sjælland. Manskap och krigsförråd kunde efter behof transporteras fram och tillbaka öfver Sundet. I händelse af trångmål kunde man stödja sig på fästningen; och detta blef vid åtskilliga tillfällen af vikt. De båda stora svenska segrarna vid Lund och Landskrona fingo ej den betydelse, som man på grund af själfva slagen skulle kunnat tro, därför att den danska hären alltid kunde draga sig tillbaka till Landskrona och där förstärka sig från Danmark. Lärorik är en jämförelse mellan detta krig, då upprepade svenska framgångar ej räcka till att fördrifva danskarne ur Skåne, och kriget 1709—1710, då dessa genom en enda batalj tvingas tillbaka till Danmark: då var Landskrona i svenska händer, danskarne hade ingen fast stödjepunkt och slaget vid Helsingborg fick därför en betydelse vida utöfver den, som slagen vid Lund och Landskrona haft.

Efter Landskronas fall hade svenskarne väster om Helgeå kvar endast Malmö. Hertigen af Plön för emellertid den danska hären mot Helgeålinien och Kristianstad. Det är tydligen af större vikt att söka drifva svenskarne ur Skåne och taga Kristianstad än att skrida till en belägring af Malmö. Bakom Helgeå och med stödjepunkt i Kristianstads svårintagliga fästning skall Karl XI kunna draga till sig förstärkningar och därefter åter rycka in i Västskåne; Malmö kan man ej gärna belägra med den svenska hären i ryggen. Den danska hären skulle först hafva gått mot Halland för att taga fästningarna där och räcka handen åt Gyldenlöve i Bohuslän, men nu ändrades planen och bestämdes riktningen mot Kristianstad. Säkert är väl, att om den danska arméen i sin helhet gått mot Halland, detta skulle hafva gjort det nödvändigt för Karl XI att också skynda ditåt. Gyldenlöve var vid denna tid ännu kvar vid Bohusläns sydgräns, och en samverkan mellan honom och hertigen af Plön kunde därför lätt tänkas äga rum. Under sådana förhållanden skulle emellertid den svenska hären, som numera i antal och utrustning alldeles ej var jämförlig med den danska, allraminst om denna samverkade med Gyldenlöve och norrmännen, kommit i en ganska farlig situation. Och stå kvar nere i Skåne, under det en öfverlägsen dansk-norsk här ryckte an mot Västergötlands

gräns, hade den naturligtvis ej kunnat. Danskarne ryckte alltså fram mot Helgeå; mot Halland sändes generalmajor Duncan med omkring 3,000 man. Den 10 augusti stod den danska arméen utanför Kristianstad på åns högra brädd.

Den svenska arméen var den danska så betydligt underlägsen, att den ej gärna kunde med hopp om framgång inlåta sig i drabbning, så mycket mindre som man ej kunde vara säker för att icke danska trupper skulle landsättas och hota svenskarne i ryggen, och då äfven oroande rykten kommit om krigshändelserna på den norska sidan och om danska ströfkårer i Halland, hade generalerna förmått Karl XI att gå tillbaka; efter ett misslyckadt försök att vid Torsebro upprifva en i förväg sänd dansk rytteriafdelning, hade Karl XI kommit till Asarum nära Karlshamn. Härifrån drog han sig inåt Småland. Kristianstad föreföll redan genom sitt läge såsom hart när ointagligt. Väster och söder om sig hade det ån, som, särskildt söder ut, vidgade sig till en sjö, öster ut låg (den numera uttorkade) Hammars sjö, och äfven norr ut var tillträdet till fästningen ganska besvärligt för vattendragens och träskens skull. Men för den danska hären var det af rätt stor vikt att slippa från en långvarig belägring. Duncan var redan sänd upp i Halland, och då man nu erfor, att den svenska arméen dragit sig ur Skåne, kunde man befara, att Duncan skulle utsättas för anfall, och man hade då ej tillfälle att låta hufvudarméen bindas fast i en belägring, som kanske kunde blifva långvarig nog [1], särskildt då hösten och den regniga väderleken skulle komma. Den danske öfverbefälhafvarens beslut blef därför att våga en stormning.

Denna företogs också ofördröjligen — redan den 15 augusti — och utfördes med hänsynslös kraft. Hufvudangreppet riktades mot den norra sidan, under det att försvararnes uppmärksamhet också togs i anspråk genom skenangrepp mot andra delar af vallen. Det var en för de anfallande gynnsam omständighet, att sommaren varit ovanligt torr, hvadan den låga sumpiga terrängen utanför fästningen lättare än vanligt kunde passeras och vattnet i grafvarna stod lågt. Hans Adolf af Plön synes ej hafva brytt sig

[1] Karl XI måste ju under de följande åren företaga en ytterst mödosam belägring for att återtaga staden.

mycket om hvad anfallet kostade i människolif, utan satte energiskt in reserverna. Efter två timmars hård fäktning var staden tagen, men med stora förluster. Segrarne hade öfver 500 man ur stridbart skick; den svenska förlusten i döda och sårade var något mindre, men resten af garnisonen togs till fånga.

Kristianstads eröfring var af största betydelse för danskarne. Redan det att en sådan hufvudfästning som denna blifvit tagen med storm måste höja den danska arméens och dess befäls anseende. Kristian V var tillsvidare faktiskt herre i Skåne. Visserligen var Malmö ännu svenskt, men det var så godt som isoleradt från Sverige och den svenska hären. Den viktiga Helgeålinien — och därmed väldet öfver Östskåne — var till väsentlig del i danskt våld, och den danska arméen kunde känna sig jämförelsevis trygg för svenska anfall längs den stora härväg, som ledde ned i Skåne efter Helgeå. Alla svenska infall i det södra Skåne blefvo för öfrigt af en så att säga mera sväfvande natur, då hufvudfästningarna på båda sidor, Landskrona och Kristianstad, voro danska.

I Skåne synes man hafva fått den uppfattningen, att afgörandet i kriget redan kommit och att Skåne nu blifvit återförenadt med Danmark. Tydligtvis är det ett tecken härtill, då bönderna här och där börja sammanskocka sig och plundra svenska adels- och ämbetsmäns egendom. Snart uppträda äfven formliga snapphaneskaror, till hälften röfvareband, till hälften frikårer, riktande sin verksamhet framför allt mot det, som kunde anses höra svensken till. Öfver hela provinsen gick efter de snabbt på hvarandra följande danska framgångarna en uppfattning, att svensken nu hade gått sin väg. Man skulle emellertid snart få göra den erfarenheten, att om också svensken ginge sin väg, komme han snart igen och mycket starkare än förut.

Med nästan feberaktig brådska hade Hans Adolf af Plön och Kristian V skyndat att storma Kristianstad. Det var nödvändigt att göra undan verket fort, ty ställningen i Halland var sådan, att Duncan oförtöfvadt måste undsättas.

Det torde med säkerhet kunna påstås, att Duncans afsändande till Halland ej var någon lycklig åtgärd af den

danska arméledningen. Det är ej alldeles klart, hvad man egentligen hade väntat, att han med sina 3,000 man och 17 kanoner skulle kunna uträtta. Att företaga någon regelmässig belägring af Halmstad, därtill var han tydligen för svag; och något belägringsartilleri hade han ej med sig. Och att, som man väl gjort, räkna med möjligheterna af att han antingen genom en hastig stormning eller genom någon svaghet eller försagdhet hos den svenska garnisonen skulle utan belägring kunna göra sig till herre af Halmstad, var alltför problematiskt. Det synes ej heller hafva varit meningen, att han skulle rycka ända upp till Göteborgstrakten för att förena sig med Gyldenlöve, hvilket varit mindre välbetänkt med en så pass liten styrka. Möjligen har beslutet om Duncans expedition framgått såsom ett slags kompromiss mellan två olika planer i det danska högkvarteret: riktningen mot Halland eller mot Östskåne. Också torde man väl kunna antaga att Hans Adolf af Plön ej trott, att den svenska hufvudarméen skulle utan att leverera batalj utrymma Skåne och blottställa Kristianstad; hade detta blifvit fallet och den svenska arméen stått kvar mot den danska vid Helgeå, så hade ju heller ingen större fara hotat Duncan.

Men nu bröt den svenska hären upp; det var ej svårt att förstå, att Karl XI och Helmfelt, då de ej voro starka nog att stå mot hufvudarméen, skulle kasta sig öfver den detascherade styrkan, och det visade sig då hafva varit ett fel att sända Duncan åstad. Karl XI marscherade med stor hastighet öfver Växjö till Lagadalen — i de gamla gränstrakterna i Sydsmåland och Nordskåne ledde ingen för trupper mera trafikabel väg västerut — den 16 augusti var han i Knäröd i Hallands sydöstligaste hörn. Genom att nu marschera i nordvästlig riktning skulle han kunna afskära Duncans reträttline söderut: från Knäröd sändes ett rytteridetaschement rakt västerut för att förstöra bron öfver Lagan vid Laholm. Det skedde samma dag. Duncan var nu stängd från Skåne.

Den danska härafdelningen hade hunnit upp till Nissan, och Duncan hade förgäfves uppfordrat kommendanten i Halmstad, Hård, att gifva sig. Då nu Karl XI närmade sig, hade Duncan att välja mellan två olika tillvägagångs-

sätt, antingen att, om tid ännu var därtill, söka komma tillbaka öfver Lagan och genom passet vid Båstad in i Skåne eller att resolut fatta posto bakom Nissan och söka hålla sig i denna goda ställning, till dess undsättning kunde komma. Han synes emellertid hafva blifvit helt förbryllad af svenskarnes hastiga anmarsch. Då han ändtligen den 16 augusti fått säker kunskap om att den svenska hufvudhären nalkades söderifrån, bör han väl hafva kunnat inse att passagen öfver Lagan med all säkerhet vore omöjlig; och hans officerare skola hafva rådt honom att nu förskansa sig bakom Nissan. Men Duncan kunde ej heller riktigt besluta sig för detta, och det kom en underlig halfhet och ett osäkert trefvande öfver hans rörelser, högst olika den målmedvetna snabbhet och säkerhet i rörelserna, som karaktäriserade Karl XI och hans generaler. Duncan gick söderut och spillde tid med att slå bro öfver Fylleån i stället för att söka vada öfver. Han ställde sig i en ytterligt ogynnsam ställning på den södra stranden, med ån i ryggen, och skulle mottaga svenskarne, hvilkas anmarsch äfven gynnades därigenom, att de marscherade fram med högra flanken följande en höjdsträckning. Den svenska hären var 5- à 6,000 man stark, Duncan hade 3,000. Sedan sammandrabbningen begynt, sökte Duncan att föra sitt folk tillbaka norr om ån, och naturligtvis kunde denna manöver ej annat än åstadkomma förvirring och oreda. Slutet vardt ett fullständigt nederlag. Den danska hären blef på några hundra man när nedhuggen eller fången; och det senare ödet drabbade Duncan själf.

Frågar man sig, hvad för betydelse slaget vid Halmstad eller, som det rättare borde heta, slaget vid Fyllebro hade, så blir svaret, att ur rent militärisk synpunkt var denna ytterst liten. Segern hindrade ej, att segraren omedelbart måste i hast retirera norrut. Mot Skåne kunde för tillfället intet göras, tvärtom blef större delen af Halland öfversvämmadt af fienden. Men från en annan sida sedt har slaget vid Halmstad en oerhörd betydelse och bildar en verklig vändpunkt i kriget. Det satte nämligen nytt mod i det svenska folket. Man fick tilltro till konungen och hans förmåga och en storartad offervillighet lades i dagen. Likgiltighet efterträddes af ifver och nit för för-

svaret, och följden blef, att hären i stor skala förstärktes och nyorganiserades. Att med den lilla här — och det var ännu så länge den enda disponibla — som kämpat vid Halmstad, söka återeröfra Skåne, hade varit alldeles lönlöst; därtill behöfdes en mycket större styrka. Segern vid Halmstad möjliggjorde de kraftansträngningar, som ledde till det nya infallet i Skåne. I denna mening är den militärt tämligen obetydliga och utan direkta följder varande träffningen vid Fyllebro en afgörande seger.

Ännu så länge hade danskarne öfverhanden. Knappast hade Kristianstad fallit, förr än Kristian V och Hans Adolf skyndade nordvästut för att hjälpa Duncan. Redan tre dagar efter stormningen bröt hufvudarméen upp och marscherade på landsvägen öfver det nuvarande Hessleholm, Hörja och Örkelljunga mot Halland. Det var emellertid för sent att hjälpa Duncan; nästan samtidigt med hufvudarméens uppbrott från Kristianstad hade olyckan drabbat denne. Danskarne fördröjdes något vid Voxtorp i Sydhalland, därigenom att bron vid Laholm öfver Lagan ännu ej var återuppbyggd. Den 27 augusti kunde de emellertid gå öfver och voro dagen efter vid Halmstad. Den danska hären hade fått ansenliga förstärkningar och var den svenska betydligt öfverlägsen, ehuru den måst kvarlämna en detascherad kår vid Kristianstad. Karl XI måste i trots af sin brinnande stridslust inse, att han alldeles ej var sin motståndare vuxen, och han drog sig också genast norr ut. Redan vid underrättelsen om danskarnes uppbrott från Kristianstad drog han sig tillbaka till Ätralinien och ställde sig vid Falkenberg. Kristian V ryckte alltså utan svärdsslag fram i Sydhalland, och då han gick öfver Nissan, utrymde svenskarne Ätralinien och gingo bakom Viskan; den 7 september intog den svenska hären ställning vid Åskloster. Här måste den göra halt. En fortsatt reträtt skulle lämnat vägen in i Västergötland fri för danskarne; Gammal-Sverige skulle varit hotadt.

Längs Viskan ledde sedan urminnes tid en viktig väg in i Västergötland; vid den långsmala sjön Veslången gick den öfver gränsen; vid Skene, där den skars af en annan stor förbindelseled, uppstod ett viktigt vägkors. Rakt fram i nordlig riktning ledde vägen i Viskadalen fram till Borås och

därifrån ut på den egentliga Västgötaslätten; väster ut ledde vägen från Skene öster om sjön Lygnern till Göteborg, det var den gammalsvenska parallellvägen till kustvägen öfver Kongsbacka; öster ut gick vägen längs biflöden till Viskan öfver till Ätradalen; vid Svenljunga gick den öfver floden och fortsatte därefter mot Nissalinien, hvarifrån åter jämförelsevis lätta förbindelser sydväst om Bolmen ledde till Lagan. Af ålder hade dessa förbindelseleder varit militärt viktiga och använda; ej långt från vägkorset vid Viskan hade som en gränsfästning och stödjepunkt det gamla medeltidsfästet Öresten legat; bl. a. härnadståg hade hertig Johans anfall mot Halland 1612 tagit vägen längs Viskan mot Åskloster och Varberg.

Att utan vidare fortsätta reträtten från Viskan hade för Karl XI och hans här inneburit antingen att, om man ginge in i Västergötland, förmodligen definitivt lämna de skånska provinserna och därjämte blottställa Göteborg för kombinerade dansk-norska anfall eller, om man retirerade längs kusten, lämna Västergötland och dispositionen af de nyss nämnda vägarna öppen för danskarne, under det att man själf riskerade att blifva innestängd i Göteborg. Man *måste* alltså göra halt här, i den sista starka positionen i de skånska provinserna. Denna position var verkligen stark, i det att man här, bakom Viskan, kunde taga ställning på och förskansa höjderna på flodens östra brädd; och man kunde här, ehuru till antalet underlägsen, hålla danskarne stången.

Kristian V ryckte fram genom Halland, men då han och Hans Adolf snart funno, att svenskarnes ställning vid Åskloster svårligen kunde forceras, inskränkte de sig till att iakttaga en observerande hållning, hvarjämte de företogo demonstrationer mot Halmstads fästning. Dennas kommendant svarade afvisande på anbud till kapitulation, och då det danska befälet ej ville sent på året företaga en regulier belägring och ej heller ville riskera en stormning, beslöt det sig i stället för att afbryta fälttåget och låta hären gå i vinterkvarter, i den tanke att krigsrörelserna för året nått sitt slut. Säkert var man nu långt ifrån att vänta, att den lilla, ända bortom Viskan tillbakadrifna svenska hären skulle denna höst kunna gripa till offensiven.

Den 25 september bröt den danska hären upp från Halmstad, gick öfver Hallandsås och intog sina vinterkvarter bakom Rönneå.

Initiativet hade under hela denna del af fälttåget varit hos den danska arméen, och dess företag hade nästan öfverallt krönts med framgång. Så godt som hela Skåne med dess viktigaste fästningar var eröfradt, och den svenska hären var, som det syntes, afgjordt trängd tillbaka. Duncans nederlag syntes endast hafva varit en öfvergående olycka utan synnerligen viktiga följder. Utom Skåne hade äfven Bleking till utseendet kommit under den danska kronan. Efter Kristianstads eröfring sändes en liten afdelning upp i Blekinge att där återställa förskansningarna vid Kristianopel, och i början af oktober togs genom ett kombineradt anfall från Kristianstad och från en längs kusten kryssande eskader Karlshamns fästning.

Nu var emellertid den tid kommen, då den svenska hären helt oväntadt grep initiativet. Den uppgift, som framställde sig för det svenska öfverbefälet, var ytterst svår; det gällde nämligen att på nytt eröfra det förlorade Skåne, och härför måste allra först så godt som en ny här uppsättas och föras ned till gränsen. Med endast de 5,000 man, som stodo i Åsklosterställningen, kunde tydligen ej mycket uträttas. Nu skedde också en väldig kraftansträngning; under senare delen af september och förra delen af oktober dragas med stor ifver trupper samman till sydvästra Småland. Särskildt verksamma härvid äro Johan Gyllenstjerna och Erik Dahlberg. Resultatet var också stort, enär Karl XI omkring den 20 oktober fann sig i spetsen för en här på 15 à 16000 man. Det är en bedrift i truppers utrustande och sammandragande, som ej olämpligt kan jämföras med den Stenbockska härens uppsättande och mobiliserande en mansålder senare. Betingelserna för att ett sådant resultat nu kunde nås äro tvifvelsutan närmast att söka i den tillförsikt och stridslust, som väckts i Sverige genom nyheten om Halmstadssegern.

Mötesplats för de ankommande trupperna var den i kommunikationsafseende viktiga nejden kring Ljungby i Småland. Här stötte hufvudvägar från flera håll samman. Vid Ljungby nådde stora landsvägen från Växjö Lagalinien,

och i denna trakt kom äfven fram till Lagan den väg från Västergötland, som vid Nissarydskansen lämnat Nissalinien och väster om sjön Bolmen, sedermera följande dennas utfallså, gick söder ut. Från Hamneda vid Lagan bröt hären den 22 oktober upp för att gå mot Skåne. Från Gammal-Sverige ledde två stora vägar in i Skåne. Den ena öfvergick gränsen söder om Stenbrohult och följde sedermera Helgeålinien mot Kristianstad; den gick därefter i sydvästlig riktning öfver Linderödsåsen och vidare öfver Hörby mot Lund och Malmö. Den andra vägen lämnade strax norr om gränsen vid Markaryd Lagalinien och gick i sydvästlig riktning mot Helsingborg; på denna väg voro förutom smärre vattendrag två ansenliga flodlinier att öfverskrida, nämligen Rönneå och Vegeå. Karl XI och Helmfelt hade emellertid knappast tillfälle att välja mellan olika vägar. Den östra ledde närmast ned till Kristianstad, och denna numera danska fästning spärrade vägen ned till de centralare och bördigare delarna af Skåne. Som strax skall visas, var det för den svenska hären af yttersta vikt att snart nå ned till dessa. För öfrigt voro vägarna i Sydsmåland af den beskaffenheten, att det endast med mycket stor svårighet läte sig göra att föra den samlade hären direkt öfver från Laga- till Helgeålinien. Man slog då in på den marschriktning, som ledde ned mot Helsingborg och Sundet och dessförinnan mot den danska härens försvarslinie.

Kristian V och Hans Adolf af Plön hade förlagt hären i kvarter längs Rönneå, så att den lätt kunde samlas och intaga ställning bakom floden. Framför linien, vid Örkeljungapasset och ända upp öfver gränsen i Markaryd fingo rytteriafdelningar göra bevakningstjänst. På den väg, som från Sundstrakterna ledde österut mot Kristianstad, var Mölleródpasset af särskild vikt; det är den punkt, där vägen omedelbart norr om Finjasjön går öfver sjöns aflopp, Almaån. Här lades ett kavalleriregemente, som alltså hade känning med garnisonen i Kristianstad. Hertigen af Plön hade alltså på allt sätt sökt skaffa sin här trygghet och upprätthålla dess förbindelser.

Den för de danska vapnen lyckosamma tid, under hvilken han fört befälet, nalkades emellertid sitt slut. Han

hade blifvit oense med konungen och fick nu lämna öfverbefälet. Detta uppdrogs åt generalen Karl Arenstorff. Kristian V själf hade efter återkomsten från Halland begifvit sig till Köpenhamn. Hans vistelse där blef ej långvarig. I de danska kvarteren vid Rönneå blef det ofördröjligen kändt att en ny, anseulig svensk här samlades i Sydsmåland. Kunskapartjänsten synes hafva blifvit väl skött hos danskarne, och därjämte hade det danska högkvarteret i de rörliga och lokalkunniga snapphanebanden utmärkta rapportörer. I hast återvände Kristian V till Skåne: den 17 oktober i gryningen var han i Helsingborg och några timmar därefter bland sina soldater vid Rönneå. Den 21 oktober var den danska hären sammandragen i närheten af den viktiga flodöfvergången vid Tranarp[1] och afvaktade här den svenska frammarschen. Det var emellertid först två dagar senare, som Karl XI med sin här gick öfver gränsen.

Den svenska hufvudhären ryckte alltså fram på den gamla härvägen mot Rönneå, samma väg som Gustaf Horn år 1644 och före honom många andra härförare tagit. Helt och hållet hade dock det svenska öfverbefälet ej lämnat Helgeåvägen och Kristianstad ur sikte. Riksrådet Pontus De la Gardie hade med en mindre afdelning, hvilken dock förstärktes af uppbådadt bondemanskap, beordrats att rycka fram i Helgeådalen. Hans uppgift var att hålla bönderna i dessa trakter i styr samt att söka återupprätta det svenska herraväldet i Bleking. Naturligtvis skulle också hans expedition på sätt och vis observera Kristianstads fästning, och hans närvaro i nejden skulle tydligtvis göra förbindelsen mellan denna fästning och den öfriga danska krigsmakten i hvarje fall mindre lätt. Någon belägring af Kristianstad var ej afsedd; därtill var den ifrågavarande styrkan alldeles för svag.

Hade Karl XI och Helmfelt föreställt sig, att de skulle kunna öfverrumpla den danska hären i dess vinterkvarter, så hade de bedragit sig. Deras marsch blef strax bekant för det danska öfverbefälet, och detta lät hären taga ställning, så att den kunde försvara de båda tämligen nära

[1] Det var där Engelbrekt Engelbrektsson med den svenska bondehären sökt tilltvinga sig öfvergången.

hvarandra liggande broöfvergångarna vid Tranarp och Sönnarslöf. Ville svenskarne fortsätta marschen rakt fram på den gamla härvägen, skulle de alltså ofördröjligen stå inför nödvändigheten af att leverera batalj mot en fiende, som hade fördelaktig ställning bakom en bred flod: man skulle alltså få forcera flodöfvergången rakt i fronten på fienden. I och för sig själf var detta en farlig och mödosam sak, som man helst ville undvika. Dessutom tillkom en annan omständighet. Den svenska hären hade oerhörd svårighet att förse sig med proviant. Den hade inga magasiner, och den magra landsdel, i hvilken den samlats och genom hvilken den nu framryckte, kunde ej anskaffa tillräckliga förråd af lifsmedel. Redan förrän man kommit öfver den skånska gränsen, var proviantbristen ytterst kännbar, och den dref nästan strax till utbrott af oordnad plundring. Under dessa förhållanden blef det för det svenska öfverbefälet en tvingande nödvändighet att fortast möjligt söka föra hären ned till de mera fruktbara delarna af Skåne: det är ett rent lifsvillkor att komma dit, frånsedt att det naturligtvis var af yttersta vikt att få en förbindelse till stånd med Malmö. Den danska hären var i provianteringsafseende ojämförligt bättre ställd; den hade i det närmaste fri disposition öfver slättbygden, och den hade dessutom lätt förbindelse med Danmarks centrala, bördiga delar. Den svenska hären hade bakom sig det fattiga och säkerligen till god del redan ganska utsugna Småland. Man skulle, ehuru svenskarne förde kriget i en med Sverige landfast sammanhängande provins och danskarne voro af Sundets vatten skilda från sitt land, kunna säga, att de senare dock hade en betydligt bättre operationsbas än de förra.

Det svenska öfverbefälet beslöt då att för tillfället undvika hufvudbatalj och i stället söka genom manövrering få öfvertaget öfver fienden. Rönneåställningen hade nämligen en stor svaghet: den kunde kringgås, i hvarje fall om försvararen ej till sitt förfogande hade större truppstyrka än den som Kristian V och Arenstorff kommenderade. Vid Lärkesholm, nära Örkelljunga, kunde man vika af från stora landsvägen och följa den visserligen sämre, men dock passabla väg, som ledde fram i nord-sydlig riktning förbi

Oderljunga, längs en å, som i en dalgång rinner ned till Vedbyån. Tog man denna väg, kom man vid Ebbarp och Blekemossa ut till landsvägen Kristianstad—Helsingborg, helt nära den punkt där denna öfvergick Vedbyån. Söder om Blekemossa-passet fortsatte man mellan Sorrödsjöarna till den viktiga »Tomasspången» öfver Rönneå strax ofvanför Herrevadskloster. Man hade därigenom gått kring den längre ned bakom ån stående danska hären och hade nu mellan Söderåsens sydöstligaste delar vid Skäralid och Rönneåliniens öfre del en bekväm väg ned till slätten och »brödkorgen». Om manövern lyckats, hade den också ofelbart medfört, att den danska hären nödgats gå tillbaka från Rönneå och trängts undan i de egentliga Sundstrakterna vid Landskrona och Helsingborg: från Kristianstad, Östskåne och Bleking hade den helt och hållet varit afstängd. Det var utan tvifvel den bästa plan, som under rådande förhållanden kunde fattas, och den visar verklig strategisk blick hos sin upphofsman, denne må nu hafva varit Helmfelt eller Ascheberg.

De svenska kolonnerna bröto alltså af vid Lärkesholm, och marschen gick ned mot Oderljunga och Blekemossa. Den danska hären väntade förgäfves vid Gråmanstorp vid ån, att fienden skulle komma längs den gamla härvägen. Kristian V och Arenstorff voro emellertid på sin vakt. Kunskapartjänsten sköttes noggrant, och man förstod snart i det danska högkvarteret, hvad meningen i det svenska var, och man vidtog sina mått och steg därefter. Rönneåställningen måste anses ohållbar, enär den var utsatt för kringgående och ej längre skyddade hvad som skulle skyddas. »Svenskarne marschera på de östra vägarna rakt på Malmö», sade konungen af Danmark. Uppgiften för den danska hären blef nu att hindra den svenska att komma ned på slätten och få förbindelse med Malmö: själf måste man bevara ställningen i Sydskåne och hålla förbindelsen med Kristianstad. Det danska öfverbefälet fattade raskt sina beslut och beslöt att komma svenskarne i förväg. Redan den 26 oktober bröt man upp från Gråmanstorp och gick på den högra stranden uppför floden; på »Tomasspången» öfverskreds denna, broarna refvos öfverallt, och den danska hären marcherade söderut genom sänkan mellan

Skäralid och Rönneå, samma väg som svenskarne tänkt taga. Söder om Saxån togs ny ställning; högkvarteret var på Näs (Trollenäs). Den nya ställningen var ganska fördelaktig. Visserligen är Saxån ej synnerligen bred, men den är på flera ställen svår att komma öfver för strändernas sumpighets skull och här och där, t. ex. vid Trollenäs och strax öster därom, har floddalen en så att säga ravinartad karaktär. Saxån framstod i viss mån som en naturlig försvarslinie för anfall norrifrån mot det sydligare slättområdet. Då den svenska hären hunnit fram till Blekemossapasset, fick den klart för sig, att situationen förändrats. Rönneåställningen var visserligen utrymd, men hade utbytts mot Saxåställningen, och ville man nu till slätten, skulle man efter all sannolikhet återigen stå framför den obehagliga nödvändigheten att få leverera batalj mot en fiende i god ställning bakom en flod. Vägen öfver Rönneå ledde egentligen endast ned till de båda danska fästningarna Helsingborg och Landskrona. Under dessa förhållanden synes i det svenska högkvarteret hafva rådt en viss obeslutsamhet. Man blef i ett par dagar stående vid Blekemossa; härtill medverkade väl ock, att man återigen hade ondt om proviant, hvarför starka fourageringar skedde i nejden.

Man beslöt sig då för att rycka mot Helsingborg; det vore ju alltid en vinst, om man kunde sätta sig i besittning af denna fästning. Marschen gick rätt fort, och den 30 oktober var man utanför Helsingborg. Den danska besättningen här var mycket svag och absolut otillräcklig att försvara staden. Den drog sig också, då svenskarne stormade mot vallen, tillbaka till själfva fästningen uppe på platån och lämnade utan något vidare allvarligt menadt motstånd staden Helsingborg åt de anfallande. Besättningen af den skäligen klent befästade staden utan fästningen var emellertid af ringa värde, och svenskarne sökte nu storma den senare. Dessa försök misslyckades. En samtida författare[1] säger, att i fästningen rådde stor brist på proviant, så att om svenskarne blott i kort tid kunnat hålla den innesluten, hade den måst falla. Att man i det danska

[1] Sten Jacobsen i Den Nordiske Kriigs Kröniche.

högkvarteret vid Näs ansett situationen vid Helsingborg vara farlig är i hvarje fall säkert, ty man vidtog ögonblickligen åtgärder för att hindra svenskarne från belägringen.

Från den plats, där nu Tågarps järnvägsstation ligger, och nästan ända fram till Rå vid Sundet flyter Råån i nordvästlig riktning nere i en trång och djup dal. Af ålder gingo inga förbindelseleder tvärs öfver denna inskärning och att passera öfver densamma med trupper erbjöd svårigheter, som vid denna tid och under därvid rådande förhållanden voro nästan omöjliga att öfvervinna. Från slätterna kring Landskrona och söder därom till Helsingborgsslätten, nejden norr om Rååsänkan, ledde vägarna dels längs med kusten förbi Rå, dels på broarna vid Tågarp och Sireköpinge öfver Råån före dess inträde i nyssnämnda sänka.

Så fort Kristian V och Arenstorff fått kunskap om att den svenska härens marsch från Blekemossa ställts mot Helsingborg, insågo de tydligtvis, att det nu ej skulle gälla vid Saxån. Arméen fick därför genast bryta upp och marschera mot Tågarp och Sireköpinge; broarna besattes den 30 oktober. Det danska öfverbefälet hade därmed skaffat sig lägenhet att när som helst obehindradt träda ut på Helsingborgsslätten i ryggen på den framför Helsingborg liggande svenska hären. Att under sådana omständigheter inlåta sig på en regelmässig belägring var tydligen alldeles icke rådligt för svenskarne; den danska hären var visserligen till antal något underlägsen, men man kunde dock ej riskera att med den i ryggen se sig fastbunden vid belägringsoperationer. Belägringen upphäfdes; med denna enda manöver mot Tågarp och Rååns öfvergångar hade Helsingborg sålunda undsatts. Den svenska arméen vände sig från Helsingborg och ställde sig den 2 november ett stycke sydöst om staden vid Bårslöf, tätt norr om Rååsänkans nordvästligaste del. Den danska arméen lämnade nu Tågarp och ryckte längs Rååns och sänkans vänstra brädd fram till Kvistofta, alltså midt emot motståndaren.

Här stodo nu i början af november de båda fienderna mot hvarandra, hvardera af dem beredd att mottaga en batalj, men ingendera villig att anfalla. Mellan båda härarna

ligger nämligen den djupa och besvärliga Rååsänkan; på båda sidor hoppas man, att motståndaren skall förlora tålamodet och söka gå öfver för att anfalla. Försvararne skola då i terrängens besvärligheter få en god bundsförvant; kommer äfven den anfallande öfver, skall han hafva att utkämpa slaget med en af sänkan så godt som afskuren reträttlinie. Hvarken Karl XI och Helmfelt eller Kristian V och Arenstorff ville riskera ett sådant företag. Den danska hären drogs en gång tillbaka från Kvistofta ett stycke söderut till Glumslöf, tydligen för att locka den svenska hären öfver. Denna skulle då fått leverera bataljen på den jämförelsevis smala sträckan mellan sänkan och de ansenliga Glumslöfshöjderna, som innehades af den danska hären. Det svenska befälet inlät sig icke härpå, utan blef stående. Dagarne gingo, utan att annat än smärre ryttareträffningar och kanonader ägde rum. Det gällde nu, huru länge detta skulle kunna vara och hvem af de båda parterna först skulle finna sig nödgad att bryta upp.

Den danska hären hade, som nyss nämnts, Sydskåne till sitt förfogande som proviantområde och lätt förbindelse med Danmark; bakom sig hade den det fasta Landskrona till ryggstöd. Den svenska hären led af en dag för dag växande brist på lifsmedel. Den var utan magasin, utan medförda förråd; den hade rundt omkring sig en fientlig eller i bästa fall likgiltig befolkning. Från Småland var ej mycket att få och äfven det, som möjligen skulle kunnat skaffas därifrån, hade ej mycken utsikt att nå fram till lägret, då massor af snapphanar svärmade kring i de ödsliga skogstrakter, genom hvilka förbindelsen med Gammal-Sverige gick. Den danska hären stod som i eget land, den svenska hade en fullständigt sväfvande ställning. Bristen inom den svenska arméen och den besvärliga väderleken i den skånska senhösten — soldaterna gåfvo Bårslöf det betecknande namnet »lortlägret» — gåfvo upphof till epidemier, som dag för dag försvagade hären.

Då beslöt det svenska öfverbefälet att ännu en gång söka kringgå danskarne. Vid midnatt mellan den 9 och 10 november bröt den svenska hären upp i riktning mot Tågarp; meningen var att här gå öfver Råån och därefter

gå åt söder mot Kjeflinge bro vid Löddeå. Ginge man öfver här, hade man förbindelsen klar med Malmö och hade stängt danskarne från Sydskåne och äfven på sätt och vis från Kristianstad; i hvarje fall skulle man sedan öfver Getinge bro kunna vanskliggöra all förbindelse på den södra stora landsvägen mellan Landskrona och Kristianstads fästningar. Det var en stor plan, och om den hade lyckats, skulle svenskarne förmodligen fått ett ganska afgjordt öfvertag i kriget. De skulle hafva skjutit ned i Skåne som en kil och gjort det svenska Malmö till en ännu viktigare position än hvad det förut var. Men planen lyckades ej. Nu som förut hade danskarne sin kunskaparetjänst i ordning; de synas nästan genast hafva fått reda på, att afmarschen från Bårslöf förbereddes, och svenskarne hade ej hunnit långt, då Karl XI och hans generaler fingo det ovälkomna budskapet, att danskarne äfven denna gång gingo ur fällan. Kristian V och hans armé voro i full marsch åt sydöst; arméerna marscherade nästan parallellt med en mils mellanrum. Den danska hären, som gick på en inre linie, hade kortare afstånd att tillryggalägga än den svenska. Vid Kjeflinge passerade den öfver Löddeå; den hade nu undgått risken af att inskränkas till Landskrona- och Helsingborgsnejderna. Då Karl XI den 11 november på sin hastiga marsch hunnit fram till Lilla Harrie vid Löddeås norra brädd, något öster om Kjeflinge, fann han att danskarne redan voro öfver och i ställning på åns södra brädd; han hade alltså kommit för sent. I harmen gjorde han ett obetänksamt försök att tvärt och såsom med öfverrumpling sätta öfver den breda, af höstregnen svällda floden. Detta misslyckades, och man måste slå läger; det blef en ny upplaga af Bårslöfslägret.

Det hade ända sedan fälttågets början varit ett manöverkrig, och man kan ej annat än anse det vara väl fördt på ömse sidor. De vidlyftiga kringgående manövrerna gifva åt detta fälttåg en om vissa moderna krig påminnande karaktär. De svenska kringgående rörelserna hade utan tvifvel varit föranledda af riktiga uppfattningar och planer, och de hade blifvit rätt utförda. Men motståndaren hade alltid varit på sin vakt; vid hvarje försök till kringgående hade han i rättan tid ändrat ställning och tagit ny

försvarsposition. Visserligen hade den svenska hären så att säga borrat sig in i Skånes centralare delar, men någon afgjord öfvervikt hade den ej vunnit. För fjärde gången hade det danska öfverbefälet ställt sig med en flodlinie som frontskydd. Rönneålinien hade i tur och ordning aflösts af Saxån, Råån och Löddeån, och fortfarande hindrades svenskarne att komma motståndaren in på lifvet.

Det blef ännu värre brist och elände i det svenska lägret vid Stora Harrie än vid Bårslöf. Epidemierna härjade, och dödligheten i hären antog oroväckande proportioner. Den decimerades oerhördt: då det kom till slaget vid Lund, funnos af den ansenliga styrka, som i oktober gått öfver gränsen, ej mer än 7 à 8000 man kvar att användas till strid. På lifsmedel för människor och hästar rådde ytterlig brist.

I det danska lägret voro förhållandena vida bättre. Man var visserligen icke alldeles förskonad från sjukdom, men proviant fanns i tillräcklig mängd.

I början af december var ställningen i den svenska armén i verkligheten ohållbar; ett kvarblifvande i lägret var omöjligt. Man hade ej annat val än att gå tillbaka eller också leverera batalj. Detta senare var dock tydligen ett ytterst vågadt företag. Uppgiften var att med en här, i hvilken både människor och hästar voro utmattade af umbäranden, gå öfver en flod för att anfalla en bakom denna uppställd, öfverlägsen och i alla afseenden bättre rustad fiende. Under vanliga förhållanden voro utsikterna för att ett sådant företag skulle lyckas ej synnerligen stora. Ur rent militär synpunkt var säkert deras mening den klokaste, hvilka rådde att gå tillbaka öfver gränsen in i Gammal-Sverige och där vederkvicka hären. Men Karl XI:s fasta beslut var att hellre dö än ännu en gång gå ur Skåne. Och det kan knappast vara tvifvel om, att hade hären nu retirerat, hade kriget varit förloradt och Skåne lämnadt åt danskarne. Den tillförsikt och förtröstan i Sverige, som väckts genom Halmstadssegern och astadkommit den stora kraftansträngningen på hösten 1676, hade svårligen kunnat hålla sig, om hären nu i eländigt tillstånd kommit tillbaka, utan att hafva sammandrabbat med fienden och så att säga utmanövrerad ur Skåne. Beslutet att stanna kvar och

slåss, från en sida sedt ett förtvifladt beslut, är nödvändigt, om man ej vill definitivt gifva allt förloradt och offra Skåne.

Det märkliga inträffade nu, att den svenska hären natten till den 4 december utan att antastas lyckades öfvergå Löddeå. Den danska hären hade, såsom af alla dess manövrer syns, allt hitintills under fälttåget utmärkt sig i bevaknings- och spaningstjänsten samt visat stor påpasslighet. Det var en ödesdiger tillfällighet, att just den natt, då hela fälttågets centrala händelse inleddes och allt sattes på spel, ett motsatt förhållande inträdde och grof försumlighet visades af de danska förposterna. Svenskarne gingo helt lugnt öfver, och först då detta skett, kom från den vakthafvande öfverstlöjtnant Basse rapport till det danska högkvarteret vid Svenstorp, att fienden var söder om ån.

Det kan ej vara tal om att här ingå på någon detaljbeskrifning af slaget vid Lund. Endast några anmärkningar må göras. Att de båda kungaflyglarne täflade om att hastigt uppnå höjderna vid Lund var ju helt naturligt. För den danska vänstra flygeln var det af stor vikt att hindra motståndaren från att sätta sig fast på dessa höjder; dels skulle han därigenom få lätt förbindelse med Malmö, dels skulle den danska hären därigenom få en obehaglig ställning mellan Lund och Löddeå. Det var af yttersta vikt för danskarne att om möjligt tvinga motståndaren tillbaka till ån. Att Kristian V och Arenstorff snabbt jagade fram mot Lund kan ej klandras; däremot begingo de utan tvifvel ett fel, då de, brådstörtadt och förrän slaglinien var formerad, började kavalleristriden. Den slutade med nederlag för dem; då, när de danska rytteriskarorna veko och skingrades i flykt, är det som Karl XI och de honom närmast omgifvande generalerna, Helmfelt och Ascheberg, begå ett stort fel genom att hejdlöst förfölja den flyende fienden milsvidt bort, därvid lämnande hela den öfriga hären åt sitt öde. Det synes annars böra hafva legat så nära till hands, hvad som nu vore att göra. Då Karl XI och hans flygel gåfvo sig ut på förföljelseridten, hade striden mellan centrerna börjat. Hade Karl XI då låtit den redan skingrade danska flygeln löpa, svängt om och huggit centern i ryggen, skulle detta efter all sannolikhet genast

hafva fört till en svensk seger, som blifvit mera fullständig och framför allt oändligt mindre dyrköpt än hvad fallet nu blef. Konungen och hans omgifning hafva verkligen haft blick för att här vore något att göra; Karl XI sände nämligen från Galgbacken, ungefär där danskarne definitivt veko för honom, sin halfbror grefve Carlson till hjälp åt centerns fotfolk, men endast med två skvadroner. När man ser, hvilken kraftig verkan dessa skvadroner (samman med Günthersbergs och Rehnskölds vilsekomna) åstadkommo, i det de väsentligt bidrogo till att det danska infanteriet för en tid tvangs tillbaka, kan man föreställa sig hvad effekt ett samladt inhugg i den danska centerns flank och rygg skulle hafva haft. Men i stället försvunno både konungen och Helmfelt med hela högra flygeln för flera timmar från valplatsen.

Det synes, att redan samtiden funnit detta mindre välbetänkt. Redan det, att man på centern och vänstra flygeln med sorg tror sig böra förklara konungens försvinnande därmed, att den danska vänstra flygeln åter samlat sig och lyckats drifva honom sydöst ut mot Dalbyvägen, visar att man ej rätt kunde fatta, att han endast för förföljandet aflägsnat sig. Man skönjer äfven här och där i de samtidas berättelser ett lätt klander, såsom t. ex. då Clodt säger, att man ej förnuftigtvis kunde tro att konungen poursuiverat victorien så långt. Och kanske skall man i denna riktning tolka äfven västgötaöfversten Per Hjertas i traditionen bevarade vresiga ord till den unge konungen: »I förstån intet kronans tjänst, som rider från skvadronen» och hans svar på konungens vänliga fråga huru det stode till med hans blessyrer: — »viljen I höra gammalt folk och låta bli att rida från oss, kan det vara detsamma hur det är med mig».

Som bekant, gick det under konungens bortovaro ej väl för centern och vänstra flygeln. Det hade utan tvifvel varit förlåtligt, om dessa, lämnade åt sig själfva och utmattade efter alla dessa hårda, upprepade sammandrabbningar, i hvilka man snarare förlorat än vunnit, dragit sig ur striden och retirerat mot Malmö, särskildt då man befarade, att konungen varit olycklig längre bort.[1] Befälet

[1] Johan Gyllenstjerna och Feuquières redo ju, i tanke att slaget vore förloradt, från alltsammans till Malmö.

här har emellertid visat en ståndaktighet, som är värd det högsta beröm. Det torde vara general Schönleben, som äran framför allt tillkommer — säkerligen i högre grad än Schultz; Karl XI:s och Nils Bjelkes lysande slutseger vid återkomsten till fältet hade till grundbetingelse den sega kamp, som centern och vänstra flygeln i timtal fört mot en öfverlägsen fiende; och rättvisan kräfver säkert, att bredvid Karl XI och Bjelke Schönleben får rycka upp som en af segerherrarne i Lundaslaget.

Strax före Karl XI:s återkomst, då svenskarne trängts tillbaka mot Lund, är det moment, då danskarne äro närmast att vinna seger: svenskarnes motståndskraft tyckes dem vara bruten. Konung Kristian lämnar nu fältet och rider till Landskrona, lämnande åt Fredrik Arenstorff att utföra det sista krossande anfallet. Då kommer Karl XI tillbaka; mellan hans återvändande ryttareskara och danskarne uppstår en vild strid. Konungen har väl emellertid förstått, att den svaga flygeln svårligen skulle ensam kunna hålla sig och segra: man måste hafva den vid Lund kvarstående kombinerade centern och vänstra flygeln fram igen. Med ögonskenlig fara tränger han sig igenom en öppning mellan danska skvadroner och kommer fram till de nämnda afdelningarna. Att han så för dem fram till Bjelkes hjälp, är det afgörande slutmomentet i slaget. Danskarne komma mellan två eldar och nödgas retirera nordväst ut mot Kjeflinge och Landskrona. Det är brister i öfverledningen af hären, men i trots däraf är Karl XI slagets centrala personlighet; öfverallt där han är närvarande, uppeldar han manskapet till dödsföraktande tapperhet, öfverallt där han är med, går man segrande fram; och i själfva slutattacken har han afgörande del.[1]

* * *

Slaget vid Lund har i den allmänna historiska uppfattningen fått karaktären af den absolut afgörande krigshändelsen: den föreställningen torde vara rätt allmän, att segern med ens räddade Skåne åt Sverige och att svenskarne

[1] Egendomligt är, att i berättelserna om slaget Helmfelt så föga framträder.

härefter hade afgjordt öfvertag i kriget. Ett närmare skärskådande af ställningen medför emellertid en något modifierad uppfattning. Slaget vid Lund var visserligen af stor betydelse, men någon absolut afgörande händelse var det visserligen icke. Det kom äfven efter den 4 december 1676 tillfällen, då krigets utgång så att säga hängde på ett hår, då det såg ut som om danskarne afgjort skulle segra.

Hvad svenskarne vunnit genom slaget var allra först det, att de kommit ur de sista veckornas nästan förtviflade situation och fått tillträde till Skånes bördigare delar med deras provianteringsmöjligheter samt förbindelse med Malmö. Det resultat, som fälttåget närmast afsett, var uppnådt. Man hade måst rycka in i Skåne såsom i ett främmande land; nu hade man åter fast fot i provinsen och var i detta afseende jämnställd med danskarne. Man riskerade ej längre att tvingas tillbaka öfver den gammalsvenska gränsen, såsom fallet varit nyss förut. Genom segern vid Lund hade man visst icke återvunnit Skåne, men man hade åtminstone gjort det möjligt för sig att kvarblifva i Skåne och till nästa fälttåg försöka en fullständig återeröfring. Lätt såg denna icke ut; ännu voro Landskrona och Kristianstad danska fästningar, och Kristian V kunde i Landskrona omedelbart efter slaget mönstra en här, som till antalet ej var segrarne i Lund synnerligen underlägsen.

Att strax fortsätta fälttåget i öppen mark var emellertid ej görligt för danskarne, och svenskarne fingo alltså genom slaget vid Lund lägenhet att vända sig mot fästningarna. Kristian V insåg detta väl och kastade genast in Meerheim med en kavalleristyrka i Kristianstads fästning att förstärka garnisonen. Resten af hären fördes till god del öfver till Sjælland.

Den svenska hären hade strax efter slaget blifvit förstärkt genom de afdelningar, som Pontus De la Gardie och Ebbe Ulfeld genom Blekinge och Nordskåne nu förde ned till Lund. Att företaga något mot den danska hufvudfästningen Landskrona, därtill var man dock för svag. Slagets vid Lund närmaste följder inskränkte sig, hvad Västskåne beträffade, till Helsingborgs eröfring. Den 11 december ryckte den svenska hären ut och stod 4 dagar senare framför

Helsingborg. Mot eventuella oroande anfall från Landskrona sökte man under marschen trygga sig genom att ställa kavalleriafdelningar vid Saxtorp, ett stycke väg framför Dössjöbropasset, där vägen från Landskrona mellan Dagstorps- och Västra Karabyhöjderna öfver Saxån leder ned mot Löddeå och Lundaslätten. Äfven lämnades kavalleri att bevaka Tågarpöfvergångarna, under det att hufvudhären gick fram till Helsingborg. Fästningen belägrades, och den 30 december kapitulerade den; det var första frukten af slaget vid Lund. Det var visserligen af vikt att åter hafva Helsingborg i sitt våld, enär en af lägenheterna för trupptransporter till Skåne därigenom beröfvades danskarne, men fästningen var dock ej af de starkaste och kunde i vikt icke jämföras med Landskrona. Då Karl XI ännu icke kunde göra något mot denna fästning, sökte han åtminstone att så mycket som möjligt förminska dess värde såsom en stödje- och utfallspunkt för den danska hären. I samma dagar, som Helsingborg återtogs, lät han på ett område af öfver en mil från Landskrona afbränna och ödelägga alla byar. Den svenska arméen vände sig därefter mot Östskåne och Kristianstad och tog i midten af januari 1677 ställning vid Vä, väster om Helgeå. Högkvarteret lades sedan vid Åsum, ännu närmare ån.

Kristianstads fästning kunde emellertid draga full nytta af de fördelar, dess läge medförde. Hösten hade varit mycket regnig; floden hade svällt, och då frosten, som svenskarne hoppats på, slog om till töväder, låg staden som i en sjö. Ett direkt stormanfall var omöjligt att utföra, och på något utsvältande af fästningen kunde man ej heller tänka, då belägringshären var för svag för att fullständigt blockera densamma och garnisonen därför genom den norra porten hade fri förbindelse med trakterna öster om Helgeå. Öfver hufvud taget var den svenska arméen, som ännu ej mottagit erforderliga förstärkningar hemifrån, afgjordt för svag att på allvar kunna företaga något mot den svåråtkomliga fästningen. Karl XI lät visserligen göra ett försök att dämma upp Helgeå för att därigenom utsätta Kristianstad för öfversvämning och göra platsen ohållbar. Dahlberg, åt hvilken ledningen af arbetet anförtroddes, skall hafva på förhand insett omöjligheten af detsamma

särskildt vid denna tid på året, och försöket misslyckades också fullständigt. Kunde man än ej mycket uträtta framför Kristianstad, så vunnos dock i februari och mars 1677 på annat håll beaktansvärda framgångar. Både Kristianopel och Karlshamn måste kapitulera, och därmed var det danska väldet i Bleking förbi. Hvad särskildt Kristianopel angick, hade det danska öfverbefälet insett, att man svårligen skulle kunna behålla en förpost så långt österut, särskildt då den danska hufvudarméen ej var i fält och därigenom kunde bilda motvikt på annat håll: man hade velat i god tid utrymma platsen, och det berodde på kommendantens öfverdrifna tillförsikt, att detta ej skett.

Framgångarna i Bleking voro af ganska stor betydelse, ej minst därför att snapphanerörelserna genom Karlshamns och Kristianopels fall mistade två viktiga stödjepunkter.

* * *

I Danmark hade under vinterns lopp skett omfattande rustningar. Genom utskrifningar, värfningar och öfvertagande af tyska hjälptrupper bragtes hastigt en ganska ansenlig stridsmakt samman. Det är ett karakteristiskt drag för Kristian V, att han efter en stor motgång oväntadt snabbt åter är fullt stridsberedd och på nytt jämnspelt med, om icke rent af öfverlägsen segraren. Det är i detta afseende hos honom något som, om än naturligtvis i mindre skala, påminner om hans store samtida och bundsförvant Vilhelm af Oranien. Öfverhufvud torde också denna snabbhet i reorganisationen i sin mån vara ett vittnesbörd om den reda och ordning, det nya enväldet infört i den danska statsförvaltningen.

För den svenska härens förstärkande hade också under vinterns lopp betydliga rustningar gjorts, men de hafva synbarligen ej gått lika fort som de danska; förbindelserna mellan det öfre Sverige och Skåne voro också vida mindre bekväma än mellan Skåne och Sjælland. Resultatet var, att då 1677 års fälttåg öppnades, den svenska hären var den danska vida underlägsen, i all synnerhet, då man ville tilldela densamma dubbel uppgift: att på samma gång göra front mot fienden i fält och fortsätta blockaden af Kristianstad.

Fälttågets förspel är ett försök, som den 22 mars gjordes af danskarne att från Landskrona öfverrumpla Helsingborg. Det misslyckades, enligt en uppgift, därför att den danska styrkan, som i stället för att taga den längre men lättare vägen öfver Tågarp ryckt fram på kustvägen, ej kunde komma öfver ån vid Rå för högvattnets skull: svenskarne i Helsingborg skola varit i största säkerhet och ej väntat anfall. Ett nytt försök, den 5 april, misslyckades äfven.

I midten af maj börjar fälttåget på allvar. Kristian V kommer nu själf öfver till Landskrona, åtföljd af den nye öfvergeneralen von Goltz, som efterträdt den vid Lund dödligt sårade Karl Arenstorff. Hären räknade nu öfver 12,000 man och var fullt utrustad, den fick under sommarens lopp mottaga ytterligare förstärkningar.

Vid nyheten om att den danska hären samlades i Landskrona bröt Karl XI upp. Sedan en mindre afdelning lämnats kvar som observationskår utanför Kristianstad, gick konungen med hufvudarméen, följande den södra landsvägen mot Landskrona. Förstärkningarne hade emellertid ännu ej i någon betydligare grad kommit ned till Skåne; och Karl XI:s hufvudhär var ej mer än c:a 5,000 man. Det var då en mindre välbetänkt oförvägenhet att med denna rycka den mer än dubbelt öfverlägsne motståndaren in på lifvet. Det var dock detta, som Karl XI gjorde. Det mål, som svväfvar för honom, är tydligen att söka hindra danskarne att rycka fram från Landskrona in i Skåne. Härtill var emellertid den svenska hären alldeles för svag. Icke desto mindre gick den fram, först till Näs och därifrån till Rönnebergahöjderna helt nära staden. Det hade varit en riktig taktik och en god ställning, om man haft soldater nog; och förklaringen af rörelsen ligger väl däri, att Karl XI och hans generaler väntade, att förstärkningarna från Sverige nu skulle stöta till hufvudhären; som det nu blef och då inga förstärkningar ännu hunnit fram, var det att riskera total undergång.

Den 26 maj på aftonen ryckte den danska hären ut ur Landskrona; den ryckte i nordöstlig riktning fram till Arrarp norr om och tätt vid Rönnebergahöjderna; den stod nu alltså i den svenska härens omedelbara närhet. Dennas

ställning vid Rönneberga var högst brydsam. Att leverera batalj mot de så betydligt öfverlägsna danskarne skulle vara ytterst vådligt och nästan utan utsikt till framgång. Det var dock detta Karl XI ville; hans stridslust hade fört hären fram på den obetänksamma marschen, och han ville nu trots alla afrådanden från generalerna slåss: hären intog slagordning. Men anfallet kom ej. Goltz och nästan alla högre officerare med honom rådde ifrigt Kristian V att slå till; konungen lyssnade dock till Fredrik Arenstorffs råd att vänta till morgondagen. Det förefaller ej riktigt lätt att förstå, hvilka grunder Arenstorff egentligen kan hafva anfört för dröjsmål. I hvarje fall ansåg samtiden — och eftervärlden torde säkert vara af samma mening — att Kristian V här lät det för sig gynnsammaste ögonblicket under hela kriget ga sig ur händerna. Den lilla svenska hären, vid hvilken konungen och allt öfverbefälet befann sig, hade sannolikt icke kunnat undgå att blifva krossad, och det är väl också sannolikt, att kriget därmed varit slut och Skånes öde för denna gång besegladt. Men Kristian V dröjde, och då han dagen därefter skulle gripa verket an, voro svenskarne borta. På söndagseftermiddagen den 27 maj höll Karl XI krigsråd; det är lätt att tänka sig, huru nu föreställningar och varningar stormade in på honom: leverera slag kunde man ej med hopp om framgång, att draga sig upp på höjden och söka förskansa sig skulle gifva danskarne tillfälle att afskära all förbindelse med Kristianstad och krossa blockadkären där; slutet blef också, att Karl tog sitt förnuft till fånga och gaf order om reträtt. Tydligen måste denna ställas på Kristianstad, om ej för annat så för att med hufvudhären förena den under Schultz utanför fästningen stående kåren. Svårigheten var stor: på den södra landsvägen (öfver Hörby och Linderödsåsen) kunde man riskera att upphinnas af den danska hären, och den norra leden (öfver Mölleröd passet) var nu en för stor omväg. Förr än man på denna komme fram, kunde fienden hafva hunnit i förväg och kastat sig öfver Schultz. Man måste allra först lämna de stora vägarne och i så rak riktning som möjligt söka komma undan. Marschen ställdes så, att man skulle kunna komma öfver Rönneå vid Hasslebro, det första öfvergångsstället efter åns utflöde ur Ringsjön.

Reträtten utfördes ytterst snabbt och är i och för sig en särdeles vacker militärisk prestation. Man hade ju danskarne helt nära, men lyckades i skydd af mörkret obemärkt bryta upp. I ilande fart gick marschen österut. Den danska hären, som i morgongryningen satte efter den svenska, sökte af alla krafter hinna upp denna; konungen af Danmark kom till Torrlösa endast 4 timmar efter att det svenska infanteriet brutit upp därifrån. Svenskarne lyckades emellertid bevara sitt försprång, och klockan tre på eftermiddagen öfvergingo de Rönneå; infanteri och kavalleri fingo vada öfver, medan artilleri och tross använde bron. Denna refs därefter, och danskarne, som nu sågo det omedelbara förföljandet lönlöst eller omöjligt, svängde af ned till stora landsvägen. Karl XI förenade sig utanför Kristianstad med Schultz, och hären var således räddad. Konungens stridslust framträdde åter skarpt; återigen är han sinnad att kämpa mot den anryckande danska hären. Efter föreningen med Schultz äro svenskarne visserligen något starkare än vid Rönneberga, men dock ännu mycket underlägsna, och konungens omgifning hindrar, att det får komma till slag. Den bittra lotten kan ej undvikas; man måste lämna tanken på att denna gång taga Kristianstad, och man måste anträda ett återtåg, nu liksom föregående år. Denna gång gick man dock ej tillbaka till Småland, utan höll sig segt kvar i Skåne; man drog sig i stället undan i nordvästlig riktning och tog ställning i Mölleröd-passet, hvarigenom man åtminstone höll sig på den stora landsvägen till Helsingborg och genom vägarna öfver Hörja-Örkelljunga och genom Blekemossapasset hade de förbindelseleder klara, på hvilka förstärkningarna från Gammal-Sverige skulle komma. Vid reträtten från Kristianstad hade man emellertid haft den olyckan, att garnisonen genom ett utfall tagit en betydlig del af den svenska härens tross.

Kristian V hade på fyra dagar utan att röna motstand marscherat genom Skåne, och som en triumfator ryckte han den 1 juni in i Kristianstad; med ett högtidligt Te Deum firade han stadens undsättning. Han kunde också tillsvidare hafva alla skäl att vara nöjd. Det såg ut, som om de lyckosamma tiderna från den föregående sommaren vändt tillbaka. 1677 års fälttåg hade börjat på liknande sätt som

1676 års: den danska hären hade marscherat segrande fram, och den svenska hade dragit sig undan. Förbindelsen mellan den västra och den östra danska hufvudfästningen var återställd; Karl XI:s här var åter drifven undan från mellersta och södra Skåne. Det såg ut, som om följderna af slaget vid Lund voro i det närmaste utplånade; svenskarne hafva ej längre öfverhand.

Kristian V och Goltz gåfvo sig ej lång ro i Kristianstad. Fälttåget fortsattes med stor raskhet, och redan efter två dagars förlopp bröt man upp, sedan Kristianstadsgarnisonen aflösts af friska trupper. Det gällde dock ej Karl XI och hans trupper. Den lilla svenska arméen synes man i det danska högkvarteret hafva betraktat nära nog som en »quantité négligeable». Man lät den stå i fred vid Mölleröd och marscherade i stället mot Malmö, som man nu på allvar skulle belägra. Den starka svenska hufvudfästningens fall skulle kröna verket. Den 11 juni började belägringen. De närmaste fjorton dagarna voro en ängslig tid för svenskarne. Ännu var Karl XI för svag att rycka ned från Nordskåne: följe under tiden Malmö, medförde det troligen hela Skånes förlust. Fransedt det ej vidare fasta Helsingborg skulle svenskarne då ej hafva någon stödjepunkt kvar i den omstridda landsdelen.

Faran syntes stor: den danska hären hade nu ytterligare förstärkts med tyska trupper och var 14- à 15,000 man stark. Fabian Fersen försvarade emellertid Malmö med stor skicklighet, och de belägrande gjorde inga framsteg, allt under det deras förluster voro synnerligen stora. Bland det danska högre befälet rådde oenighet: den gick så långt, att den från Holland inkallade duglige ingeniörgeneralen Rysensten ej kallades till krigsrådsöfverläggningarna och ej fick ordentlig upplysning om planen för stormningen, änskönt han därvid skulle föra befäl öfver reserverna. Då den svenska flottan gått ut i Östersjön och väntades till Sundet, skred den danska hären till en stormning. Det var natten till den 27 juni.

Utförandet visar en genomgående motsats till Hans Adolfs af Plön glänsande stormanfall på Kristianstad året förut. Styrkan splittrades i försök samtidigt mot olika delar af vallen, ehuru alla dessa försök ej kunde komma

till utförande. Det var dock nära, att det lyckats. Den från slaget vid Lund bekante hjältemodige Sigwert v. Bibow förde verkligen en afdelning öfver vallen in i staden, men då löpbroarne öfver grafven brusto, blefvo de inkomna danskarne isolerade och slutligen nedhuggna. Försöket hade under stor mansspillan misslyckats, och belägringen hade vållat oerhörda förluster för den danska hären. De bästa infanteriregementena voro försvagade eller förstörda, något som sedan i Landskronaslaget fick ledsamma följder för den danska hären. Utanför Malmö vallar hade den danska krigsmakten fått en allvarlig stöt, och dess framgångar till lands voro nu slut. Det svenska segerrika afvärjandet af stormen på Malmö är i verkligheten en vida mera betydelsefull händelse än slaget vid Lund; det betecknar i vida högre grad än detta senare en vändpunkt i kriget.

Belägringen af Malmö måste efter den 27 juni upphäfvas, och man måste gå tillbaka. De sista dagarne i juni voro äfven i annat hänseende ängsliga dagar för den danske konungen. Den stora svenska flottan närmade sig Sundet. Lyckades den besegra den danska och afskära förbindelsen öfver Sundet, vore den danska arméens ställning i Skåne fullständigt ohållbar; utan förbindelse med Danmark kunde hären, särskildt efter decimeringen utanför Malmö, ej bevara sin stridsduglighet. Det är ej underligt, att Kristian V ej gärna ville sätta allt på ett kort och låta det komma till slag mellan flottorna; och man tror också lätt berättelsen, att han, då han från Skanör den 1 juli åsåg stridens början i Kjögebukt, stod alldeles tyst, ända tills det blef klart, att Juel skulle segra öfver Horn.

Juels seger betydde, att Danmark fortfarande hade förbindelsen med Skåne fri och skulle kunna fortsätta striden; flottornas uppträdande hade hvar på sitt håll varit af större betydelse för hufvudfälttåget till lands än i något annat föregående svenskt-danskt krig.

Från Malmö marscherade Kristian V med sin försvagade här den 6 juli till Landskronas närmaste omgifning: han mottog emellertid nu nya förstärkningar af tyska trupper.

Karl XI hade redan den 8 juni från Mölleröd ryckt fram till Herrevadskloster vid Rönneå. Han stod här bakom

ån, tryggad för öfverfall, med fronten riktad mot terrängen mellan Söderåsen och Rönneås öfre lopp; han kunde härifrån i sinom tid åter rycka fram söderut eller mot Landskrona; öfver Blekemossavägen kunde förstärkningarna komma till honom från Sverige. Det var en lycka för honom och hans här, att under dessa förberedelsens dagar Malmö höll sig så tappert och försvagade hans motståndare. Ändtligen är den svenska hären åter jämnstark med den danska. Den räknade vid uppbrottet omkring 12,000 man, alltså mer än dubbelt mot hvad den var vid Rönneberga; den hade därjämte med sig några tusen man uppbådade bönder.

Den 12 juli gick den öfver Rönneå. Malmö har då redan befriat sig och behöfver ingen undsättning, och marschen ställes alltså åt Landskronahållet.

Då Kristian V ryckte tillbaka från Malmö, skall det hafva varit hans afsikt att från Landskrona fortsätta ut på Helsingborgsslätten; möjligen skulle han därmed söka hindra svenskarne från att rycka ned söder ut. Då han kommit utanför Landskrona, fick han emellertid kunskap om att svenskarne redan voro i anmarsch genom Röstångapasset. Han vände sig då emot dem, och det kom mellan Rönneberga och Tirup till batalj den 14 juli 1677.[1] Slagets gång påminner i mycket om Lundaslagets; båda gångerna segra på båda hållen högerflyglarna. Nu blef den svenska högra flygelns seger af afgörande vikt, därför att den danska infantericentern — i motsats till vid Lund — rätt tidigt vek: de bästa regementena hade fördärfvats vid belägringen och stormningen af Malmö; motgångarna här förde sa på sitt sätt andra motgångar med sig. Under dessa omständigheter blef Kristian V:s obestridliga, ganska deciderade framgång, då han drifvit den svenska vänstra flygeln långt tillbaka mot Tirup, alldeles fruktlös; till vänster och bakom honom veko hans öfriga afdelningar för Karl XI:s häftiga anfall, och segern blef afgjordt på svenskarnes sida.

Slaget vid Landskrona var ej förkrossande för den besegrade, men hans ställning var dock numera ganska be-

[1] Namnet »slaget vid Landskrona» är högst oegentligt, då slaget ju stod mer än en mil från denna stad. Korrektare vore väl namnet »slaget vid Sireköpinge» eller »vid Tirup».

svärlig. Den danska hären hade dragit sig tillbaka till Landskrona och såg sig nu innestängd på ett tämligen trångt område med den svenska hären i en generande närhet; från Kristianstad var man återigen afstängd. De få veckor fälttåget varat hade, händelsefyllda som de voro, medfört en genomgripande förändring i situationen. Hvilken skillnad mellan tiden vid pingsten 1677, då Kristian V drifvit fienden hufvudstupa framför sig, undsatt Kristianstad och — säkerligen i segervisshet — gått att kröna verket med eröfringen af Malmö, och nu, då han efter två svåra nederlag såg sig innestängd i Sundsfästningen! Segern i Kjögebukt kunde ej uppväga alla dessa motgångar, om den än förebyggt ännu större faror. Man kunde dock ej på den danska sidan med en här, som ej var den svenska numeriskt underlägsen, midt i sommaren låta sig utan vidare innestängas. Var än den svenska hären alldeles för svag att tänka på en belägring af Landskrona, så var dock dess ställning, där den stod förskansad på Rönneberga högar, mycket besvärlig för danskarne: man kunde ej fritt draga andan i Landskrona. Det blef nu den danska krigsledningens förnämsta uppgift att få bort motståndaren från Landskronas omedelbara grannskap, och Kristian V höll krigsråd om hvad som borde göras.

Närmast låg väl till hands att, då man ännu var lika stark som den svenska hären, rycka ut ur fästningen och ännu en gång i formlig batalj pröfva vapenlyckan. Kristian V var själf böjd för att antingen direkt göra detta eller genom ett anfall på Helsingborg draga Karl XI från Rönneberga och så slå slaget. Denna plan kan egentligen ej sägas vara dålig, och den vann tillslutning af flera bland generalerna, såsom t. ex. Meerheim, som väl var danskarnes främste kavallerichef.

Emellertid blef en annan mening den rådande. Det synes tydligt framgå, att efter de upprepade olyckorna, då man i öppen mark sammandrabbat med Karl XI:s här, det bland det danska manskapet rådde en viss misstillit till att kunna i fältslag besegra Karl XI och hans soldater och en olust att ytterligare våga risken. Under sådana förhållanden ville ej heller öfverbefälet, särskildt ej Goltz, gärna föra hären fram mot fienden. Det är väl mot denna

bakgrund man skall se det egendomliga beslut, som genom en kompromiss mellan olika meningar fattades efter krigsrådets öfverläggningar.

Man afstod från att söka utföra en allvarlig offensivstöt mot den svenska hären och inskränkte sig i hufvudsak till defensiven. Som ett korollarium till detta beslut kom så den märkliga åtgärden att från Skåne, där det gällde den danska monarkiens lifsintressen och där händelserna visat, att hvar enda disponibel man behöfdes mot en fruktansvärd fiende, detaschera omkring 5,000 man för att hjälpa kurfursten af Brandenburg att taga Pommern och Rügen. Det var verkligen att krafsa kastanjerna ur elden åt andra, och dessa Kristian V:s åtgärder hafva säkert gjort Karl XI lika mycken nytta, som han skulle haft af en ny väldig seger. Emellertid hade man ej afstått från all offensiv i Skåne, och för att draga Karl XI bort från Landskrona anordnades en stor kavalleriexpedition mot Östskåne. Den 5 augusti bröt general Baudissin [1] med nio kavalleriregementen upp från Landskrona. Han marscherade ut pa Helsingborgsslätten och därifrån den norra stora landsvägen mot Kristianstad. Efter sig afkastade han visserligen broplankorna vid bryggorna öfver Vegeå, Rönneå och Almaån, men ref ej själfva brobyggnaderna, då han ej ville göra det för svårt för svenskarne att följa efter. Planen med hela företaget var nämligen närmast att locka svenskarne att följa efter och lämna Landskrona. Detta lyckades. Karl XI, som säkerligen trodde, att Baudissin äfven hade fotfolk med sig och alltså betraktade hans afdelning snarare såsom en verklig förstärkningsexpedition till Kristianstad än — hvad den i verkligheten var — en »flygande kår», följde med stor snabbhet efter. Landskrona hade fått luft. Baudissin gick fram till Helgeå; då svenskarne följde efter, gick han öfver till den vänstra flodstranden in i trakten mellan Kristianstad och Bleking. Baudissins uppgift var tydligen den att genom snabba manövrer hålla sig kvar i Skånes östligaste eller åtminstone inre delar; han skulle därigenom binda fienden fast i dessa trakter och tvinga den att låta Landskrona och Sundstrakterna vara i

[1] Han var son till den Baudissin, som tjänade under Gustaf II Adolf.

fred. Denna uppgift lyckades han emellertid alldeles icke lösa. Den 15 augusti var Karl XI utanför Kristianstad på den högra flodbrädden, och han vann här snart en ganska betydande framgång. Från Kristianstad ledde en lång bro öfver ån; på den högra stranden var den betäckt af ett fast brohufvud. Efter någon beskjutning stormade svenskarne detta den 16 augusti och stucko bron i brand. Kristianstads närmaste kommunikationsled väster ut var därmed afbruten, och Baudissin, på andra sidan floden, greps nu af farhågor att blifva afskuren från landet väster om Helgeå, hvarigenom han till sist skulle nödgas att med allt kavalleriet kasta sig in i fästningen. Han beslöt då att medan tid var gå undan, trafvade ned längs ån och slog mellan Hernestad och Åhus en flottbro däröfver; på denna gick han öfver till den högra stranden. Man kan ej utan vidare klandra Baudissin härför; utan tvifvel kunde det mycket väl hafva händt, att han blifvit instängd bakom Helgeå och slutligen drifven in i Kristianstad, där det svårligen fanns fourage nog för hans ryttare. Däremot torde det vara mera tvifvelaktigt, om han hade tillräckliga grunder för att, såsom han nu gjorde, med hela styrkan — utom en liten trupp, som inlades i Kristianstad — utan vidare återvända till Landskrona. Något försök att genom kavalleriströftåg kvarhålla svenskarne i det inre Skåne gjorde han ej och urskuldade sig med att rytteriets släta tillstånd omöjliggjorde detta. Hela den s. k. »kavalkaden» var sålunda en misslyckad expedition; efter tio dagars rundresa i Skåne var den åter vid Sundet, och hack i häl efter den kom Karl XI.

Något hade danskarne dock vunnit. Karl XI:s här kunde ej ställa sig fullt så nära Landskrona som sist. Nejden var nu, ej minst genom den sista kavalkaden, så utsugen, att någon provianteringsmöjlighet ej fanns i omedelbar närhet af fästningen. Armén ställdes därför något längre bort och åt sydöst, på höjderna vid Dagstorp och Norrhviddinge. Det var här en viktig position. I sänkan nedanför höjden, mellan denna och Karabyhöjderna, gick den stora förbindelseleden fram mellan Landskrona och Lundaslätten; det är Dysiepasset, om hvilket så många gånger kämpats. Öster om Dagstorpshöjderna, förbi Gissle-

berga, fordom ärkebiskoparnes fasta slott, gick vägen från Lundaslätten åt nordöst bort genom Röstångapasset till Rönneåöfvergångarna. Det är alltså en viktig och åt flera håll dominerande ställning, och här stod nu den svenska hären, visserligen ej blockerande men dock bevakande danskarne i Landskrona. Den andra danska hufvudfästningen, Kristianstad, bevakades af en mindre kår under Schultz.

Det såg nu ut att vara slut med årets fälttåg. Kristian V lät liksom vid slutet af föregående kampanj förlägga större delen af sin armé öfver till Sjælland, och då man ej kunde samtidigt belägra Kristianstad och Landskrona, syntes det för tillfället ej vara så mycket för Karl XI att göra.

Under tiden hade emellertid de svenska vapnen på annat håll drabbats af olycka, i det Magnus Gabriel De la Gardie den 28 augusti blifvit slagen vid Uddevalla. Betydelsen af detta nederlag synes i det svenska högkvarteret i Skåne hafva ansetts för större än den i verkligheten var. Det egentliga Sverige syntes vara hotadt med infall öfver Göta elf. Karl XI föranleddes häraf att med en mindre härafdelning lämna lägret vid Dagstorp-Norrhviddinge och i största hast marschera norr ut. Öfver Tågarps bro och Vegeåbron vid Ströfvelstorp ryckte han fram mot Engelholm för att fortsätta mot Halland och Göteborg. Vid Engelholm dristade sig en snapphaneskara att söka hindra hans färd; den hade rifvit bron öfver Rönneå och underhöll från den andra flodstranden eld mot svenskarne. Dessa tilltvingade sig emellertid öfvergången, men Karl XI stannade på färden norr ut i Laholm. Han hade fått underrättelse, att Gyldenlöve i stället för att vända sig mot Västergötland eller Göteborg gått tillbaka mot Norge. Det var då ej längre behöfligt, att Karl XI ryckte norr ut. Han gick emellertid ej tillbaka till Landskronatrakten, där för närvarande ej något vidare stod att uträtta med en fälthär, utan vände sig mot Kristianstad. Då han från Hallandsås marscherade ned mot Kristianstad, mötte han emellertid vid Möllerödspasset Schultz, som med sin här lämnat sin post framför fästningen. Schultz' marsch var synbarligen föranledd af den uppfattningen, att hela hufvudhären skulle gå in i Halland för att afvärja en från detta

håll hotande fara, en uppfattning som emellertid ej hade stöd i de verkliga förhållandena. Ej heller hade Schultz någon positiv order från konungen i denna riktning. I verkligheten var denna marsch misslyckad och kom ytterst olägligt för Karl XI:s planer, hvarför det är lätt förklarligt, att generalen ej blef synnerligen nådigt mottagen, då han vid Mölleröd mötte konungen. Det var nämligen Karl XI:s mening att med all makt fortsätta belägringen af Kristianstad; och nu hade denna fästning genom Schultz bortmarsch lämnats åt sig själf och fått tillfälle att förstärka sig. Kommendanten von der Osten tog också genast tillfället i akt. Han lät af alla krafter reparera Långebro öfver Helgeå och förskansade den med ett stort blockhus på den högra flodstranden; timmer härtill hade han skaffat sig ur det svenska lägret vid Vä, som Schultz utrymt. Han hade härigenom kommit i ungefär samma ställning som före den 16 augusti, då svenskarne afskurit denna förbindelse och därigenom tvingat Baudissin att återvända. Schultz' afmarsch hade alltså vållat den svenska krigsmakten ansenlig afbräck. Von der Osten lyckades vidare få förstärkning både i manskap och proviant från sjösidan. Trupper landsattes vid Åhus och marscherade öster om ån upp till staden; en del lifsmedel fördes på pramar upp för ån.

Karl XI kom emellertid nu med sin och Schultz' afdelning fram till Kristianstad. Strax efter drogs äfven den egentliga hufvudhären dit. Ascheberg förde den från Norrhviddinge öfver Hasslebro norr om Ringsjön fram till konungen.

Karl XI sökte nu först med ens och med stormande hand afskära Kristianstads förbindelseleder västerut; det föreföll så mycket nödvändigare att göra detta, som danskarne eljest både öfver Långebro och genom den norra porten kunde medelst utsända detaschementer oroa svenskarne och själfva föra in proviant till fästningen. Under den förra delen af november försökte man därför gång på gång att åter komma i besittning af det västra brohufvudet och sticka bron i brand, men förgäfves. Danskarne försvarade sig med lycka; och efter den 10 november upphörde Karl XI med de direkta angreppen. Han sökte nu på allt sätt hindra den danska besättningen från att skaffa sig proviant

från den kringliggande landsbygden, hvilket dock ej rätt ville lyckas. Danskarne gjorde upprepade utfall och lyckades föra in förråd till fästningen. Det svenska högkvarteret var under vintern i Ljungby prästgård mellan Kristianstad och Sölvesborg.

De viktigare operationerna voro alltså under hösten och vintern riktade mot Kristianstad. Därför lämnades emellertid Landskrona och förhållandena i Västskåne ingalunda ur sikte. Den svenska armén var visserligen alldeles för svag att belägra eller fullständigt innesluta både Kristianstad och Landskrona. Hufvudhären låg utanför Kristianstad, men man sökte dock genom särskilda åtgärder hålla äfven den danska hufvudfästningen i Västskåne i schack. I en vid halfcirkel utanför Landskrona försågos herrgårdar med svenska besättningar. Dessa gårdar med sina solida stenhus, omgifna af vallgrafvar, voro i sig själfva ganska fasta platser, och då de nu försågos med små garnisoner och ytterligare efter förmåga förskansades, så fick man i dem en hel kedja af mot Landskrona vända små fort. Helsingborgs fästning var nu svensk, öster om Helsingborg lades garnison på Rosendal, som ligger framför Ekebron, på hvilken stora landsvägen gick öfver Vegeån, och längre norrut förskansades Engelholm, som genom Rönneåbron var en viktig position. Längre åt sydöst lågo Knutstorp tätt nedanför Söderåsen, hvarifrån man kunde i viss mån kontrollera förbindelsen mellan Helsingborgsslätten och nejden öster därom, samt Erikshölm (nu Trolleholm) nära vägen från Röstångapasset söderut. Öster därom låg vid Rönneaöfvergången Rönneholm. Söder om Landskrona hade man Borreby vid färjställena öfver Lödde å. När nu alla dessa orter garnisonerades och starkt förskansades och man därtill lade en fast skans vid Getinge bro, hvarifrån all förbindelse från Landskronatrakten utefter den södra landsvägen till Kristianstad kunde hindras, hade man inskränkt danskarne i Landskrona till en ganska liten rayon kring själfva fästningen. För att göra det än svårare för dem befallde vidare Karl XI i januari 1678, att hela befolkningen på 3 mils omkrets kring staden skulle med all sin egendom flytta ut och draga sig in i de svenska garnisonernas närhet. Landet kring fästningen skulle alltså läggas fullkomligt

öde. Detta påbud kunde emellertid, såsom det är lätt att inse, icke i verkligheten utföras. Provianttillförsel från den skånska landsbygden till Landskrona var emellertid ytterligt försvårad, och det var i hvarje fall ej rådligt för fästningskommandot i Landskrona att låta små partier gå ut i nejden. Fästningen var på sätt och vis blockerad af alla dessa spärrfort. Äfven i andra afseenden hade svenskarne fördel af dessa anstalter. Man kunde använda de fasta gårdarna till upplagsplatser för proviant, som af besättningarna indrefs i nejden, och man kunde från alla dessa slott och skansar på ett mera verksamt sätt än förut hålla de ständigt kringsvärmande snapphaneskarorna i styr.

* * *

Kristian V utvecklade under denna vinter liksom under den föregående en kraftig verksamhet för att ersätta de skador hans här lidit och få denna åter i fullgodt skick. I trots af den svåra olycka, som öfvergick hans till Rügen öfverförda trupper genom nederlaget den 8 jan. 1678, hade han vid vårens inbrott åter hären färdig till frammarsch i Skåne och var inemot början af maj 1678 redo att börja kampanjen. Öfverbefälhafvare närmast under konungen var Fredrik Arenstorff.

Den danska härens hufvuduppgift var klar; det gällde framför allt att undsätta Kristianstad. Föregående år hade fälttågets första uppgift varit en liknande, men nu var Kristianstad betydligt mera hotadt än då, hvartill kom, att framryckandet från Landskrona ej kunde ske så obehindradt som förr. Kristian V och Arenstorff måste, förrän de på allvar kunde rycka fram österut, skaffa Landskrona luft och rensa undan alla de svenska fasta platserna; finge dessa ligga kvar, skulle Landskronas betydelse som stödjepunkt för danskarnes krigsrörelser i högsta grad förminskas. De båda hufvudhärarna kommo på våren 1678 att operera tämligen oberoende af hvarandra. Karl XI, som, sedan förstärkningar anländt, hade omkring 9000 man, sökte blifva herre öfver Kristianstad, förrän den danska hären hunne fram till undsättning; man hoppades, att denna

väl skulle tills vidare se sig förhindrad att lämna Sundstrakterna. Emellertid lämnades på detta sätt alla garnisonerna på de befästade adelsgårdarna åt sig själfva; och de voro för svaga att kunna motstå de allvarsamma anfall, för hvilka de nu utsattes. Man kan ej neka, att det varit af största nytta för svenskarne, om de kunnat hålla alla dessa förskansningar, och det hade varit en uppgift för en fälthär att här i Västskåne hålla danskarne kvar i Landskronatrakten innanför kedjan af fasta gårdar och skansar, men tyvärr räckte icke Karl XI:s styrka till härför, då den på samma gång måste blokera Kristianstad.

Den 27 april började operationerna i Västskåne. Denna dag intogs Engelholm af en dansk afdelning, som nedanför staden gått öfver ån och därefter anföll norrifrån. Staden blef under striden skjuten i brand. Den 8 maj besköts och togs Borreby och brändes därpå. De båda yttersta utposterna voro nu tagna; öfvergångarna öfver Rönneås och Löddeås nedersta lopp behärskades åter af danskarne. Härefter synes emellertid Arenstorff ej hafva gjort sig så brådtom; först den 21 juni bombarderades Knutstorp och gaf sig följande dag åt hertigen af Croy, densamme som 22 år senare kommenderade den ryska hären vid Narva. Härefter gällde det Helsingborg. Den 24 juni började belägringsarbetena; den danska hufvudstyrkan stod vid Rå, alltså i lätt förbindelse med Landskrona; man kunde ju ej veta, om ej Karl XI skulle rycka fram från Kristianstad för att bringa Helsingborg undsättning.

Svenskarne ryckte också verkligen fram mot Västskåne. Nyheterna om herrgårdsfästenas fall och om faran för Helsingborg hade gjort verkan i det svenska högkvarteret, och Karl XI hade satt sig i marsch på den södra vägen öfver Linderödsåsen, Hörby och Skarhult. Hans öfverraskning och harm var stor, då han i närheten af det senare stället helt oförmodadt mötte kommendanten i Helsingborg, Hård, med hela hans garnison. Den 27 juni hade Helsingborg kapitulerat. Det var med list, som hertigen af Croy vann fästningen. Genom ett i den danska hären förfärdigadt bref, som utgaf sig för att vara af Karl XI och bemyndigade Hård att kapitulera, hade denne förledts att uppgifva fästningen. När detta skett, var tydligen en fortsatt fram-

ryckning af den svenska hären västerut lönlös, och den fördes också genast tillbaka till Kristianstad.

Hit kunde den danska undsättningshären när som helst väntas. Den dröjde emellertid ännu ett par veckor. Man kan ej annat än finna, att Fredrik Arenstorff här ej handlade med någon synnerlig snabbhet. Om han än ej hade allt folket samladt, så synes han i alla händelser icke hafva gått fram så fort som han kunnat; det hade ju också gått en rätt lång tid, förrän han gjort sig till herre öfver herrgårdsfästena. Öfver hufvud var det detta år en betydligt större långsamhet i den danska härens rörelser än vid de båda föregående fälttågens öppnande, då Hans Adolf af Plön och Goltz förde befälet. Ville emellertid Kristian V och Arenstorff undsätta sin östra hufvudfästning, så var verkligen ingen tid att förlora. Svenskarne hade gjort stora framsteg vid Kristianstad. Dahlberg hade åter kommit ned till Skåne och ledde med sin bepröfvade skicklighet belägringsarbetena. Stora skansar anlades på den högra flodbrädden och hindrade all kommunikation från fästningen åt detta håll; äfven tillträdet till Kristianstad norrifrån omöjliggjordes, därigenom att här den s. k. Mölleskansen anlades. Ända sedan februari månads slut hade Kristianstad på detta sätt varit inneslutet, och alla försök att genom utfall skaffa fästningen luft hade misslyckats. Bristen på lifsmedel blef snart kännbar, och besättningen måste sättas på svår förknappning. Natten till den 21 juni blef situationen ytterst kritisk, enär svenskarne då lyckades sätta sig fast på Beckholmen, den lilla landremsan mellan fästningens södra port, Helgesjön och Hammars sjö; man var nu afskuren äfven från förbindelsen sjöledes. För undsättningshären var alltså ej någon tid att försumma. Denna var emellertid nu sysselsatt med operationerna mot Helsingborg och i trakterna däromkring. Men äfven sedan man ändtligen så att säga fått operationsbasen klar, dröjde man.

Först den 15 juli bröt den danska hären upp från Helsingborg; den var då öfver 12000 man stark och alltså den svenska icke obetydligt öfverlägsen, i synnerhet som Karl XI på grund af de ogynnsamma underrättelserna från Bohuslän detascherat en rytteriafdelning ditupp. Kristian V och

Arenstorff marscherade i olikhet med år 1677 fram på den norra vägen öfver Vege- och Rönneå, förbi Åby och genom Mölleródpasset. Arenstorff klandrades för att han ej gått den södra vägen, men skall hafva som grund för beslutet anfört, att han ej kunde vara säker på, att hans proviantforor från Landskrona ej skulle, då de fördes efter hären, blifva oroade af svenska afdelningar från Malmö. Situationen var också något olika med år 1677, då den första undsättningsmarschen företogs. Nu hade man Helsingborg, hvilket då varit svenskt, och detta låg nu tryggt bakom armén, om denna gick den norra vägen. 1677 hade den svenska hären, då den såg sig nödtvungen att vid Kristianstad retirera för den söderifrån kommande danska, dock kunnat gå tillbaka åt nordväst, alltså i riktning mot Helsingborg, och den hade vid Mölleröd, alltså inne i själfva Skåne och på sätt och vis i den danska härens rygg, kunnat intaga en hotande ställning och sedan rycka fram mot Landskrona. Om den svenska hären nu skulle finna sig föranlåten att retirera, finge den, då danskarne komme från Mölleröd, svårligen annat val än att lämna Skåne och gå till Bleking, därifrån det ej vore så lätt att komma tillbaka och där i hvarje fall provianteringsmöjligheterna voro skäligen små.

Om alltså själfva beslutet att gå den norra vägen väl torde kunna rättfärdigas, så kan Arenstorff ej fritagas från beskyllningen för senfärdighet. Möllerödpasset hade varit förskansadt af svenskarne, men utrymdes af dem vid danskarnes annalkande. Hären fick emellertid stanna i tre dagar vid Mölleröd, och här hölls krigsråd, om man skulle fortsätta frammarschen i riktning mot staden. Det beslöts att gå fram, och först den 21 juli var man vid Önnestad, en mil från Kristianstad.

Det var ej endast från detta håll hjälp skulle bringas till fästningen. Samtidigt med att hufvudhären ryckte fram, skulle från Juels flotta landgång göras på kusten mellan Åhus och Sölvesborg, alltså i ryggen på den svenska hufvudhären, som kunde antagas skola göra front mot Kristian V och Arenstorff. Utsatt för denna stora kombinerade anfallsrörelse, var svenskarnes ställning utanför fästningen sålunda ganska farlig; därtill rådde äfven hos dem brist på proviant, och denna kunde nu mellan danskar

och snapphanar och i en utsugen trakt svårligen afhjälpas. Det danska undsättningsförsöket hade ovedersägligen rätt goda utsikter att lyckas. Dessa förmörkades emellertid snart. Att börja med, misslyckades landstigningsförsöken. Två gånger, den 20 och 25 juli, sökte landstigningstrupper förskansa sig vid Landön, men båda gångerna blefvo de med förlust tillbakakastade af Axel Wachtmeister. Äfven försöket mot Karlshamn den 28 juli misslyckades.

Den danska hären hade ryckt fram till Önnestad utan att svenskarne genast märkt den; ej heller danskarnes kunskapartjänst var i god ordning, och man hade ej riktigt reda på den svenska härens ställning. Karl XI:s här hade, da den nu skulle göra front mot den danska, sin ställning framför Kristianstad med högra flygeln mot ån ofvanför fästningen och den vänstra bort mot Öllsjö. Det svenska befälet var i viss mån förberedt på att det kanske kunde blifva nödvändigt att gå tillbaka och hade därför vid Lillö, där högra flygeln stod, slagit flera broar öfver ån. Man hade sålunda gjort förberedande mått och steg för en reträtt österut.

Då generalmajor Meerheim strax efter danskarnes framkomst till Önnestad red ut för att rekognosera den svenska ställningen, fann han strax, att denna så godt som domineirades af höjderna vid Skepparslöf. Från Önnestads närmaste omgifning sträcker sig i sydöstlig riktning ett ansenligt höjddrag ända ned till Skepparslöf; landsvägen fram till Kristianstad gick ett långt stycke omedelbart nedanför höjden. Kunde nu den danska hären taga ställning på denna höjd, skulle den därigenom satts i stånd att omedelbart beskjuta den vänstra flygeln af svenskarnes uppställning, och öfverhufvud skulle svenskarne omöjligen kunnat kvarstanna på den trånga terrängen, inklämda mellan Skepparslöfshöjderna samt Helgeå och dess tillflöden i norr, öster och söder. Höjdernas betydelse låg i öppen dag, och i det danska lägret var det också, då Meerheim återkommit, den enhälliga meningen, att man skulle här sätta sig fast. Hela situationen var ögonskenligen sådan, att största brådska var af nöden. Icke desto mindre dröjde man. I stället för att ögonblickligen rycka fram förhalade man tiden med att hålla krigsråd, och då man ändtligen beslöt

sig för att våga ett slag, var det för sent. Kristian V och Arenstorff hade väntat för länge med arbetets påbörjande, liksom de föregående året vid Rönneberga väntat att anfalla Karl XI till dagen efter. Här som vid Rönneberga hade långsamheten en ödesdiger följd, och danskarne måste se en, som det tycktes, redan säker seger glida sig ur händerna.

Ascheberg hade nämligen, då han förnam, att den danska hären redan stod vid Önnestad, fått klart för sig, hvilken vikt det låg uppå att hålla Skepparslöfsställningen besatt. I olikhet med Arenstorff omsatte han genast sina planer i handling och lät samma natt påbörja arbetet. Det var utan tvifvel i viss mån en försummelse, att man på den svenska sidan ej tidigare börjat förskansa höjderna, då man naturligtvis kände till, att den danska hären skulle komma den norra vägen; och danskarne hade icke marscherat fortare än att arbetet kunde vara i ordning. Att höjden i fråga var nyckeln till hela den svenska positionen vid Kristianstad, har Ascheberg väl långt förut kunnat inse. Som det nu var, kunde det gått illa. Det svenska befälet gjorde emellertid allt hvad i människomakt stod för att reparera försummelsen, och under hela natten arbetades på Skepparslöfshöjden under Dahlbergs förfarna ledning med feberaktig ifver och utan minsta uppehåll.

Då danskarne i morgongryningen den 23 juli skulle rycka fram för att intaga positionen, som de väntade finna obesatt, funno de, att de kommit några timmar för sent. Det hade varit ett ödesdigert ögonblick; höjderna i dansk ägo hade med största sannolikhet betydt, att svenskarne mast gå tillbaka öfver Helgeå och att Kristianstad undsatts; höjderna i svensk ägo betydde, att den danska frammarschen till Kristianstad var spärrad: vägen gick ju fram alldeles nedanför. I verkligheten tedde sig saken nog så, att undsättningsförsöket redan nu måste anses strandadt.

Den danska hären stod alltså kvar vid Önnestad utan att företaga något allvarligt försök. I fästningen blef nöden allt värre: von der Osten lyckades få bud till Kristian V därom, till sist genom simmare i ån, men allt förgäfves. Den enda möjligheten för en undsättning låg nu, då alla andra försök misslyckats, i en batalj, men en sådan ville

Arenstorff icke leverera; ammunitionen skall hafva varit knapp, hette det. Ändtligen uppgaf man hoppet, och den 30 juli bemyndigade Kristian V von der Osten att kapitulera. Den 4 augusti föll det uthungrade Kristianstad i Karl XI:s händer. Den till mindre än hälften hopsmälta garnisonen fick fritt aftåg. Kristian V lämnade nu själf sin här och begaf sig åter till Danmark.

Det var utan tvifvel Arenstorffs uppskof och ängslighet som varit en hufvudorsak till utgången. Det är ej underligt, att Kristian V, då han öfvertänkt händelsernas förlopp, fråntog honom öfverbefälet och lät ställa honom för krigsrätt.

Kristanstads fall var en vändpunkt af yttersta vikt i kriget. Den starka fästningen hade uppehållit ett danskt välde i Östskåne; detta var nu ohjälpligt slut, och danskarne hade inskränkts till Sundstrakterna. Genom sin position vid Helgeå hade de allt hitintills, i trots af flera olyckor i fält, varit jämnspelta med svenskarne och ofta dem öfverlägsna; de hade med stor lätthet kunnat gripa till offensiven, och deras operationer hade omfattat hela provinsen. Den svenska styrkan åter hade i de flesta fall måst splittras, då den samtidigt måst vända sig mot Sundsfästningarna och mot Kristianstad. Nu skulle däremot den svenska hären kunna med samlad kraft vända sig mot Helsingborg och Landskrona, och för framtiden skulle danskarnes uppgift sannolikt inskränkas till ett ganska mödosamt defensivkrig i Sundstrakterna.

Att börja med måste den danska armén draga sig tillbaka från Helgeåtrakterna till Västskåne. Den 6 augusti skedde uppbrottet från Önnestad, och marschen ställdes först till Herrevadskloster vid Rönneå. Det var nu af vikt att så vidt möjligt söka hindra svenskarne att skaffa sig för många fasta positioner emot Helsingborg och Landskrona. Arenstorff lät därför i dessa dagar förstöra åtskilliga herregårdar, hvilkas läge i militärt afseende var af betydelse; så afbrändes bl. a. Mölleröd vid det viktiga passet, Knutstorp, Eriksholm, Rönneholm vid Hasslebro, vidare Lund, som varit palissaderadt af svenskarne, och Laholm vid den viktiga Lagabron. Då man kunde förutse, att svenskarne skulle inspärra Sundsfästningarna så hårdt som möjligt, och det

alltså var af nöden att skaffa största möjliga mängd af proviant, började ganska hårdhändta fourageringar i slättbygden. Utförandet häraf öfverlämnades till en del åt snapphaneskarorna, hvilka naturligtvis med lif och lust ägnade sig åt denna sysselsättning; den bofasta landtbefolkningen blef härigenom illa åtgången.

Efter Arenstorff, som från Herrevadskloster hemkallats, fick Wedel öfverbefälet och förde hären i sakta marsch öfver Rönneå till Ekebro vid Vegeålinien. Karl XI och Ascheberg kommo emellertid ej denna väg.

Efter Kristianstads fall hade den svenska hären någon tid legat stilla vid Helgeå. Den hindrades af brist på proviant att tills vidare företaga något. Sedan denna brist nödtorftigt afhjälpts, ryckte den fram längs den södra landsvägen mot Landskrona. Nu skulle den danska härens defensivkrig börja. Landskrona var starkt, men så var icke fallet med Helsingborg. Kristian V lät redan vid sin hemresa från Önnestad påbörja arbeten för Helsingborgsverkens förstärkande, och då Wedel vid den svenska härens frammarsch befallts gå tillbaka fran Vegeån till Helsingborg, fortsattes dessa arbeten med stort allvar.

Karl XI ryckte fram till sin lägerplats från föregående år och intog å nyo ställningen vid Dagstorp, Norrhviddinge och Gissleberga, från hvilken han bevakade Landskrona fästning, allt under det att de danska befästningsarbetena vid Helsingborg fortfarande pågingo.

Då beslöt Kristian V att leverera batalj; från dansk sida sedt var det också önskligt, att den svenska hären tvingades tillbaka från Dagstorpställningen. Äfven andra omständigheter hade tillkommit, som talade för att utan dröjsmål gå bröstgänges till väga. I samma dagar, då det danska försöket att undsätta Kristianstad fick en så olycklig utgång, afslöts freden i Nijmegen mellan Frankrike och Nederländerna samt Spanien. Ludvig XIV började nu få fria händer att hjälpa Sverige; för Danmarks sak var Nijmegenfreden en ny olycka. Om man nu förutsåge, att Frankrike snart skulle kunna kraftigt uppträda till Sveriges hjälp, så låg tydligen häri en maning för Kristian V att, medan ännu tid var, söka tillfoga Karl XI och hans här ett så stort afbräck som möjligt. Ännu var den danska

stridsmakten i Skåne i antal öfverlägsen den svenska. Wedel fick därför order att rycka fram mot den svenska armén; alla anstalter gjordes, och en högtidlig böndag firades. Man beredde sig till ett stort afgörande.

Men detta uteblef, därför att Karl XI och Ascheberg, ej ville mottaga kampen. Underlägsenheten i antal kan ej gärna hafva varit motivet härtill; Karl XI hade alltid tillförene visat stor lust att gå fienden in på lifvet och ej brytt sig synnerligen om, att denne vore något starkare. Orsaken är snarare att söka i samma omständigheter, som på den danska sidan medverkade till beslutet om frammarsch. Då man kunde vänta, att bundsförvantskapet med Frankrike skulle bära frukter och att danskarne på grund af de politiska förhållandena möjligen snart skulle hindras att med full kraft uppträda i Skåne, var det ej mycken mening i att riskera ett fältslag. Man kunde sannolikt vinna mera genom att se tiden an och låta händelserna utveckla sig än genom att slåss. Om man än segrade, skulle man dock säkerligen göra stora förluster i manskap, som under nuvarande förhållanden syntes vara onödiga.

Karl XI gick alltså tillbaka från Dagstorp och drog sig i början på oktober bakom Rönneås öfre lopp med högkvarteret till Hör, där han var skyddad både genom flodlinien och genom Ringsjön. I denna ställning var han ej lätt att angripa, och danskarne vågade ej heller försöket. Hären förlades i vinterkvarter, hufvudsakligen på Sjælland, men starka garnisoner lades i Landskrona och Helsingborg; och då nu de svenska spärrforten kring dessa fästningar ej längre funnos, kunde de danska ströfkårerna och fourageringspartierna uppträda mera obehindradt än föregående vinter. Den svenska hufvudhären lades i vinterkvarter, dels i Gammal-Sverige, dels öster om Helgeå i Villands härad. Karl XI hade äfven nu sitt högkvarter i Ljungby.

De militära operationerna i Skåne under år 1679, det sista krigsåret, erbjuda ej mycket af intresse. De politiska förhållandena voro sådana, att alla viktigare krigsrörelser förebyggdes. Frankrike intog nu en ytterst hotande hållning mot Danmark; marskalk Créqui stod med en ansenlig här på tysk botten, beredd att rycka mot Holstein. Kristian V måste framför allt söka skydda rikets sydgräns

mot denna hotande fara. Den danska hufvudhären, 16
17 tusen man under Wedels befäl, förlades därför i Sydslesv
för att, om så behöfdes, möta fransmännen; i Skåne inskränk
man sig till att hålla de båda fästningarna Landskro
och Helsingborg besatta. Karl XI å sin sida företog hell
intet af någon större betydenhet; han ryckte visserlige
sedan han från det öfre Sverige mottagit förstärkning
fram från Kristianstad — den 11 juli — och marschera
sakta den norra vägen till nejden af Helsingborg, där h
tog ställning vid Ramlösa. Han skred dock ej till någ
belägring; andra krigsrörelser än några smärre skärmy
lingar mellan ströfkårer förekommo ej. Fredsunderha
lingarna pågingo sedan i juni i Lund och det var tämlig
tydligt, att Sverige genom Frankrikes mellankomst sku
vinna mera än hvad det med svärdet kunde återtaga. Fr
den i Nijmegen hade i all hufvudsak bragt de skåns
fälttågen till slut.

Det skånska kriget 1676—1679 hade varit en tvekan
mellan två jämnstarka motståndare. Efter danskarn
afgjorda framgångar under den första sommaren hade sve
skarne genom sina segrar återställt jämvikten, men någ
afgörande öfvertag hade ingendera af de stridande fåt
Vid krigets slut kvarstodo de såsom ungefär jämnstark
Svenskarne hade visserligen tagit Kristianstad och trän
danskarne tillbaka till Sundstrakterna, men till gengäl
hade dessa här satt sig fast så mycket säkrare, och de
danska krigsstyrkan var vid krigets slut den svenska full
vuxen, ja öfverlägsen. Tager man hänsyn till att Kristia
V, om Frankrike ej kommit emellan, skulle kunnat använd
den i Sydslesvig uppställda starka hären i Skåne, så tord
det framgå, att han, om han på detta sätt kunnat använd
all sin makt mot Karl XI, mycket väl kunnat år 1679 för
ett nytt stort fälttåg i Skåne. Situationen torde närmas
hafva varit den, att danskarne efter Kristianstads eröfrin
af svenskarne, omöjligen kunnat från Karl XI och han
armé taga Skåne, men att å andra sidan svenskarne allde
les icke kunnat återtaga Sundsfästningarna och därmed
Västskåne. Med en fälthär, som var den svenska öfver
lägsen, och med flottan behärskande sjön skulle Kristian

).Lit. Anst. Stockh.

V, så vidt dömas kan, sannolikt hållit sitt välde upprätt på Sundets östra brädd.

Erinrar man sig så, att Danmark innehade Rügen m. fl. af de tyska besittningarna, Gotland och Marstrand och att Sverige utan stridsduglig flotta saknade medel att återtaga dessa områden, så skulle man vilja antaga, att, därest Ludvig XIV ej kommit emellan, de båda nordiska makterna hade måst låta en delning af det omstridda landskapet inträda. Karl XI hade sannolikt måst låta Kristian V behålla Landskrona med de närmast liggande områdena. Danmark skulle då fått ett brohufvud på andra sidan det smala gränsvattnet, på samma sätt som England under Cromwell skaffade sig Dünkirken som en fast punkt på andra sidan Kanalen. Att emellertid en sådan delning i ett svenskt och ett danskt Skåne skulle skapat en i längden ohållbar situation och snart gifvit upphof till ett förnyadt utbrott af kriget, kan väl anses för gifvet.

Kriget slöts genom Ludvig XIV:s mellankomst. Ingen af de båda stridande ansåg sig vara egentligen besegrad. Den danska politiken accepterade ej afgörandet år 1679 såsom definitivt, utan det kom till ett nytt återeröfringsförsök. Då hade emellertid det svenska enväldet, liksom förut å sin sida det danska, i väsentlig grad stärkt landets försvarskraft, och denna gång kom afgörandet vida hastigare och kraftigare än under Karl XI:s mödosamma försvar af Skåne.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Den stora »Jörianen» i Stockholms storkyrka.

I Antikvarisk Tidskrift för Sverige VII har riksantikvarien Hildebrand i sin rikt illustrerade detaljstudie »Herr Stens sankt Jöran» äfven meddelat de då (1886) kända sparsamma notiserna om tillkomsten af detta beundransvärda skulpturverk, som nu utgör en af Historiska museets förnämsta sevärdheter, samt anfört den af honom accepterade traditionen om dess uppsättande i Stockholms storkyrka till minne af och af tacksamhet för den stora segern öfver danskarne på Brunkeberg den 10 oktober 1471, då svenskarne drogo ut sjungande »sankt Örjans visa». Han anför äfven den bekanta af Messenius upptecknade sägnen, att en konstnär från Antwerpen förfärdigat bilden och sedan i ett dryckeslag blifvit dödad af en herr Stens tjänare, på det att han icke skulle kunna komma i tillfälle att utföra något nytt konstverk, som öfverglänste »den stora Jörianen». Denna tradition underkastar han emellertid kritik och anser det på anförda skäl sannolikare, att den okände mästaren inkallats från Nordtyskland.

Ett par nyligen påträffade aktstycken sprida en smula ljus öfver den dunkla historien om bildens tillkomst.

Bland de af biblioteksamanuensen doktor K. H. Karlsson i Vatikanska arkivet gjorda afskrifterna ur supplikregesterna eller utdragen ur till påfven ställda böneskrifter med därpå gifna resolutioner, finnas ett par som hänföra sig till ämnet. 1492 den 3 november beviljar sålunda påfven Alexander VI en genom Hemming Gad den dåvarande riksföreståndarens »procurator» eller envoyé, framförd anhållan från Sten Sture och hans maka furstinnan (principissa) Ingeborg Tott om reliker till ett af dem grundlagdt kapell i Stockholms storkyrka till sankt Jörans samt sankt Gereons och hans stallbröders heder. I motiveringen heter det: »med afseende fäst dära, att samme riksföreståndare (vice-rex) med sina undersåtar (»cum sibi subditis hominibus») för förfärdigandet af sankt Jörans bild verkligen påkostat mer än 4,000 mark silfver och att hvarje år på sankt Gereons dag en högtidlig procession med allt prästerskapet, sakramentet och reliker från hela staden (»reliquiis totius opidi») med själfva furstinnan sker till Brunkeberg». Reliker begärdes af s. Jöran, s. Birgitta, s. Pancratius, eller s. Cosmas och Damianus och s. Gereon och hans stallbröder i Köln och elfvatusen

jungfrur och s. Laurentius in Lucina — ett rikt urval sålunda, men påfven beviljade endast reliker af s. Anastasius. I en annan supplik begärdes jus patronatus till kapellet för riksföreståndaren och hans maka, hvilket också beviljades.

Att bilden utförts för Jöranskapellet i Stockholms storkyrka är af det ofvan anförda tydligt. Att bildens utförande och kapellets byggande står i sammanhang med Brunkebergs-slaget synes också framgå ur ordalagen. Väl nämnes icke direkt själfva slaget, men det talas om riksföreståndarens och hans makas synnerliga hängifvenhet äfven för sankt Gereon, till hvars ära kapellet likaledes uppfördes, och sankt Gereons dag inföll just *den tionde oktober*. Uppgiften om den högtidliga procession, som hela Stockholm med prästerskap, sakramentet och reliker i spetsen årligen företog till Brunkeberg den 10 oktober är ock af intresse. Den innehåller ett kraftigt vittnesbörd om det djupa intryck nämnda tilldragelse gjorde på svenskarnes sinnen. Huru länge nämnda sed bestod är ej bekant. Den sopades förmodligen bort, liksom så många andra, af reformationens nivellerande och traditionsfientliga hand. När kapellet för öfrigt refs ned och bilden flyttades till en mera oansenlig plats i Storkyrkan, var nog tacksamheten slut både till sankt Jöran, sankt Gereon och dennes stallbröder.

* *
*

Bland de gamla kanslihandlingarna från Gustaf Vasas tid, som nyligen ordnats i Riksarkivet, påträffades äfven ett bref fran en konstnär i Lybeck vid namn Henrik Wylsynk till en borgare i Stockholm Tyle Hampe. Den stackars konstnären hade af Claus Guskow, antagligen en Stockholmsborgare, fått en beställning pa en tafla öfver sankt Barbara. Han atog sig uppdraget men ville gärna ha ett litet förskott. Claus Guskow hade inga penningar till hands, men en annan person gick i god för betalningen och räckte honom handen därpå. Nu hade han haft taflan färdig i tre år och fick ingen betalning. Han hade vändt sig till löftesmannen, och denne hade blifvit ond — människan är sig alltid lik. Claes Guskow hade aflidit och nu bad han adressaten förmå änkan att utlösa taflan, så att han sluppe åter vända sig till löftesmannen, »ty Gud vet, det är en sällsynt man». Förmodligen har brefvet, som är odateradt, af någon anledning presenterats i det kungliga kansliet och stannat där. Allt detta har ingenting att göra med sankt Jöran, och om konstnären någonsin fick betaldt för sin Barbara har icke heller för saken något intresse, men han skrifver under sitt namn följande rekommendation: *de den Joryen help maken toe dem Holm.* Om dessa ord, såsom sannolikt är, syfta på den stora Jöransbilden, skulle det tyda på ett annat ursprung än det hittills uppgifna för densamma: ett nordtyskt i stället för ett flamländskt, och sålunda gifva ett oväntadt stöd át riksantikvarien Hildebrands ofvan anförda mening. På senaste konsthistoriska kongress i Lybeck bragtes fragan

på tal af riksantikvarien, som fått meddelande om sistnämnda bref, och saken väckte intresse, men konstnären »Henrik Wylsynk» var okänd för de lybska arkivmännen och konstkännarne. Man skulle dock göra efterforskningar.

De båda åberopade aktstyckena meddelas i det följande, hvarvid må erinras att de påfliga supplikregesterna stundom äro genom skrifvarens vårdslöshet starkt korrumperade.

1.

Bea:me pater, quia devotus S. V. filius Leo[ɔ: Steno] Svetie vicerex cum sua principissa Ingheboris Akesdother regni Svevie pro singulari devotione et cultus divini augmento in honorem sanctor. Georgii militis et martiris ac Gereonis sotiorumque eius et undecim millium martirum [ɔ:virginum] certam capellam et altare cum omni decentia et honore in ecclesia s. Nicolai et extra(!) muros forsan oppidi Stokapeler(!) Uxalen. diocesis construere et edificare proponant, supplicant igitur prefati oratores quatinus reliquias aliquas etc. quantumcunque parvas, si alias fieri non poterit, de sanctis prenominatis, accedente ad hoc consensu R:mi d. car:lis s. Georgii, ad aliquos(!) habendas de sancto Georgio, de sancta Birgeta, in domo hospitalis sive in monasterio in Palisperna, ubi sepulta sit, ac Scala celi, s:to Pancratio vel sanctorum Cosme et Damiani ac s. Gereone sociorumque eius in Colonia et undecim milium virginum, s. Laurentii in Lucina et quod liceat eiusdem oratori magistro Henrico [:Hemingo?] in urbe vel extra ad loca pia aliquid dare in bona consciencia de eisdem vel personis fidedignis quantamque parvam quantitatem de S. V. licencia eis concedendam et in mediis [in] dicta capellis seu altaribus constructis et construendis honorifice collocandas, quibus fidelium devotio excitetur ad visitandum freqvencius loca predicta et salus populi ex devotione huiusmodi proveniat annuatim(!) in personi mag. Henrici [ɔ:Hemingi] Cad [ɔ: Gad] eccl. Lxcasten. [ɔ: Lincopen.] prepositi dicti viceregis procuratoris vel eius substitutorum accipere et secum reverenter deferre et distribuere liceat, eidem concedere dignemini de gracia speciali, attento, p. s., quod idem vicerex cum sibi subditis hominibus pro fabrica imaginis s. Georgii plus quam ad valorem quatuor milia mar. ar. de facto exbursarunt et omni anno die s. Gereonis solempnes processiones cum omni clero, sacramento et reliquiis totius opidi ad montem Bukaregm [ɔ: Brunkeberg] quam cum principissa facere solitum est; in contrarium *etc.* Fiat ut petitur de reliquiis s. Anast[atii]. Datum Rome apud sanctum Petrum tertio non. nov. anno primo.

2.

Jesus.

Mynen oetmoedygen wyligen dyenst. Leue Tyle Hampe, ick late jw vreyntelike voerstaen, dat Claus Guskow by syneme leuende

by my was toe Lubeke myt Bernt Noetken ende selyge Claus, dye boestedyge my ene tafele an van sancte Barberen, des wy des eyens werden, dat my Claus solde geuen, wan de tafele rede were, 35 ℔ lub., doch weret sake, dat Bernt Noetken kennen konde, dat ick dar mer an vordyent hadde, en ℔, 6 edder 8, he wolde sy my toe keren. Item als wy des doe eyens weren, doe sede ick toe Claus Guskow doet sye wol ende geuet my dar op en ℔ edder 10, soe wolde ick em se rede maken op dat voer jar. Doe sede Claus, he hedde syn gelt angelecht, dat he kume soe vele geldes hadde, dat he toe hus reysen konde. Doe sede Bernt Noetken: make em de tafel rede, he betaelt dy de tafel wol al, weret oek m. [1,000] ℔. Doe sede ick: segge gy my dar goet voer. Doe sede he my ja ende dede my dar de hant up, ende de tafel heft by iij jaer rede gewest, ende ik en kryge gyen gelt. Soe lange ick Bernt Noetken an omme myne betalynge, soe dat Bernt ende ick in onwylle staen. Soe laete ick ju vreyntelick bydden omme gades wyllen: konde gy dar wat goedes in doen myt selygen Claues frowwe, dat sy de tafel loesede, dat ick arm man myn gelt mochte krygen, dat ick oen gemoyet bleue myt Bernt Noetken, wante got weyt, et is en selsen man. Leue Tyle, voerkeret my nycht, dat ick ju hyr omme bydden late. Konde ick ju war inne denen, dat wolde ick van harten gerne doeyn. Hier mede gade beualen myt allen den juwen. Gescreuen toe Lubek op sancte Dyonycii.

Henrick Wylsynck
de den Joryen help maken
toe dem Holm

Adressen: Dem ersamen vorsychtigen man Tyle Hampe toe dem Holm denstelick.

Bidrag till svenska kyrkans historia ur inrikes arkiv.

V.[1]

Bref af den $^{6}/_{3}$ 1640 från Joh. Baazius till Joh. Skytte.

I 1899 års årgång af Historisk Tidskrift har utgifvaren lämnat en intressant belysning af Joh. Baazius' sätt att använda sina källor och därmed gifvit oss en inblick i hans arbets- och forskningsmetod. Den gamle kyrkohistorikern har härigenom kommit att förlora icke så litet af den nimbus, som förut omgifvit honom, och värdet af hans »Inventarium» såsom källskrift har tvif-

[1] Jfr Hist. Tidskr. 1894, sid. 256 och 1897, sid. 61 ff. och 259 ff.

velsutan reducerats. En uppmärksam läsare af nämnda utredning underskrifver också gärna, hvad författaren mot slutet af densamma yttrar: »Åtminstone för det parti af kyrkohistorien, som här är i fråga, har dess författare onekligen illa läst sina källor, illa återgifvit dem, ändrat dem efter sina i hast fattade intryck af innebörden och tillagt fraser eller namn efter behof. Åtminstone hvad detta parti beträffar, synes det som källskrift prisade arbetet vara värdelöst och citationstecknen eller kursiveringarna imponera ej längre. Här och hvar har han kanske på ett ungefär antydt hufvudmeningen, men ofta har han missuppfattat den; alla uttryckens finesser, liksom många intressanta detaljer, ha försvunnit under den otympliga latinska dräkt, hvari han klädt sitt verk. Jag vågar ej för närvarande säga, att detta omdöme bör utsträckas till arbetet i dess helhet, men visst faller tviflets skugga äfven öfver de delar, där icke källorna längre kunna kontrolleras».[1]

Den del af Baazius' kyrkohistoria, som sålunda underkastats närmare granskning, behandlar den liturgiska striden. Att döma af här nedan meddelade bref satte han dock själf största värdet på just detta parti af sitt arbete och hoppades tydligen på området i fråga lyckas öfverträffa sin förmente konkurrent eller själfva ärkebiskopen. »Flitigt» hade han uppsökt »secreta, som passerades uti Liturgiæ tidh och i K. Sigismundi första tillträde til regementet» och hvilka »borde publiceras ad informandam posteritatem.» Därför förväntar han, att Skytte »gillar» offentliggörandet af hans arbete, »när E[ders] N[åde] thet öfverser, om sådana saker ej finnas uti Rev. Archiepiscopi arbete.»[2]

I ljuset af detta uttalande synes resultatet af herr Hildebrands undersökning vara ännu mer afgörande för »Inventariets» auktoritet. Ty gifvetvis gör man sig en fråga, som torde kunna uttryckas ungefär så: Då Baazius så pass misslyckats med afseende på den liturgiska striden, åt hvilken han dock enligt egen utsago företrädesvis ägnat möda och omsorg, månne det icke är ännu sämre beställdt med andra delar af hans arbete?

Baazius' veterligen förut icke tryckta bref återgifves här efter det i riksarkivets samling *Collectanea de scriptoribus suec.* (III:123) förvarade originalet.

Nåde och fridh af Gudi vårom fadher genom frelsaren Christum sampt min ödmiuka tienstevillighet och flitiga förbön til Gudh, altidh tilförn.

Velbor:ne nådige herre, gunstige befordrare. E. N. kan iagh icke oförmält låta migh vara nyligen förekommit, att rev. dn. Archiepisco-

[1] Hist. Tidskr. 1899, sid. 158.

[2] Jfr numera äfven det i Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefväxling, senare afdeln. X, sid. 372 f. tryckta brefvet från Johan Skytte af 4/6 1638 med en rekommendation för Baazius' tillämnade verk, där äfven omtalas författarens studier i fråga om den »liturgiska tiden».

pus haffver låtit uthgå in folio Chronicon Eccl. [1], hvilkens exemplar iagh icke kan här bekomma; doch önskar iagh kunna få se thet arbete, på thet om man förnummo allt vara ther uti infördt, som länder till veritatem historicam nostræ ecclesiæ. måtte tå mit påbegynta arbete stå tilbaka och vara onödigt.

Ty vore nyttigare, at iagh genom något annat arbete tiente Gudz församlingh och mit fädernesland än fulfolgde thetta onödiga. Är therföre till E. N. min ödmiuka bön, at E. N. underrettar migh scriftligen, om iagh i thetta arbete historiæ eccl. skal fortfara eller återvenda. Och effter iagh haffver flitigt upsökt några secreta, som passerades uti Liturgiæ tidh och i k. Sigismundi första tilträde til regementet, som borde publiceras ad informandam posteritatem, må ske, at E. N. gillar publicationem mei laboris, när E. N. thet öfverser, om sådana saker eij finnas uti rev. Archiepiscopi arbete. Ty må iagh icke fördölia, at en ungh typographus, födder i Vestergötland, n. Magnus Olai Långh, hvilken hafver lärt sit handtverke i Stockholm för 6 år sedan och i thenna tidh vandrat för gesälle i Upsala, Strengnäs och Linkiöpingh, thenne tilbiuder sigh vilia uprätta boketryckerii här i Jönekiöpingh af then orsak, at hit föras icke monga scholeböcker; them han kunne här tryckia och för möjeligit kiöp ungdomenom försälia. Han förmenar sigh hafva så mykit förtient, at han kan af sitt och sina venners hielp uprätta här officinam typographicam. Genom sådant tilfälle kunne mit arbete publiceras, om then högloftiga konungsliga regeringh nådeligen täckes, på H. K. M:tz v. a. n. uthkorade drottningz vägnar, detta efterlåta.

At E. N., gunstige befordrare, vill thenna sak drifva hoss then höglofliga k. regeringh, at b:e typographus får uprätta här sin officinam, (helst om E. N. synes rådsampt, at thetta mit arbete skal publiceras), beder iagh ganska ödmiukeligen. Typographus förväntar svar innan påscha, efter han så länge uppehåller sigh i Linkiöpingh hoss typographum ibidem. Kan hans underdåniga tienst här icke uptagas, menar han sig vilia förresa åt fremmat land, om hans handvärke kan ther något förtiena. It gunstigt svar förväntar iagh medh thet första, som E. N. täckes thet meddela.

E. N. medh E. N:s elskeliga velborna hussfru, och heela famiien Gudi Alzmechtigh till andeligh och timeligh velferd troligen befalat. Dat. Jönekiöpingh 6 Martii, 1640.

E. N:es

ödmiuke och flitige
tienare och förebidiare

Joannes Baazius.

[1] Något arbete med denna eller likartad titel har ärkebiskop Paulinus icke utgifvit. Det beskäftiga ryktet synes sålunda ha farit åstad i ogjordt väder, ty näppeligen kan Paulinus' redan fyra år förut tryckta arbete *Historiæ Arctoæ libri tres* afses, hvilket för öfrigt icke framträdde i folioformat.

VI.

Till frågan om Vesteråsbiskopen Bellinus' afsättning m. m.

Angående biskopstillsättningarna och -afsättningarna under Karl IX:s tid möta i litteraturen förvirrade och motsägande uppgifter. Icke minst är oredan stor i fråga om biskop Olaus Stephani Bellinus i Vesterås. Enligt Rhyzelius, Westén, Fant och Låstbom m. fl. afsattes Bellinus vid riksdagen i Örebro 1606, närmare bestämdt den 16 april. Till hans efterträdare skall enligt samme författare f. d. kyrkoherden i Stora Mellösa af Strängnäs stift, dåvarande superintendenten i Kalmar, Nicolaus Petri, hafva utsetts. Denne kom dock aldrig att tillträda Vesterås stift. — »Vid riksdagens slut kände han sig illamående, reste därifrån till Mellösa, hvarest han efter tre månaders ihållande sjukdom afled». [1] Bellinus skall då hafva återfått sitt ämbete, d. v. s. enligt ifrågavarande förff., omkring den 16 juli 1606. Muncktell, som likaledes (i Vesterås stifts herdam.) låter Bellinus' afsättning äga rum vid Örebro riksdag, hvilken afslutades den 1 maj 1606, uppgifver däremot, att konungen återgaf Bellinus »biskopsämbetet 6 veckor efter afsättningen», det vill väl då säga redan i slutet af maj eller början af juni månad samma år.

Hvad då först tidpunkten för Nic. Petris död vidkommer, så är den af samtlige ofvan nämnde författare oriktigt angifven. Ännu den 30 september 1606 är han nämligen i lifvet, ty han har denna dag *i Stockholm* undertecknat företalet till den af honom utgifna, men af hans fader, Petrus Erici, verkställda öfversättningen af Simon Musæi postilla. [2]

Men Bellinus synes icke heller hafva blifvit afsatt så tidigt som i april 1606. Först den 8 september 1606 utfärdades nämligen Karls afsättningsbref för Bellinus. Genom detsamma insättes äfven till biskop i Vesterås »M. Nils Petri, som uti Calmar superintendens varit hafver.» Att Bellinus icke före brefvets utfärdande varit afsatt, tyckes med säkerhet framgå af brefvets ordalag, då det heter: »M. Olof Stephani, som *här til dags* eder biskop varit hafver.» Hvad åter beträffar tidpunkten för Bellinus' återinsättning i biskopsämbetet, så äro de äldre uppgifterna äfven i denna punkt felaktiga. Först den 9 Mars 1608 är nämligen hans »obligation» såsom »till nåder igen upptagen» dagtecknad. [3]

Det registratur, i hvilket ofvan nämnda bref af den 8 sept. 1606 en gång funnits, lärer numera vara förkommet. Uti en kopia

---

[1] J. Hammarin, Carlstads stifts herdam. I, 141. Väsentligen samma uppgift möter hos ofvan nämnda biografer.

[2] Det nämnda dag dagtecknade företalet afslutas med underskriften: »*Nicolaus Petri Holmensis. Verbi minister et Pastor Calmarnensis*».

[3] K. G. Leinberg, Handl. rör. finska kyrkan och prästerskapet. I, Jyväskylä 1892. s. 341.

från 1700-talet har skrifvelsen af mig påträffats i Linköpings stifts bibliotek (Teol. 67) och torde förtjäna meddelas.

Vi Carl etc. Villie vi Eder icke förhålla, effter som Eder allom kunnigt är, hvad ostadighet, som hafver funnits hos m. Olof Stephani, som här till dags eder biskop varit hafver, nemmeligen at han först onödd och otvingat hafver tagit vid then afgudiske mässeboken Liturgiam och öfvertalat eder sampteligen, som tå uti prästekall stadde voro, at I jämbväl thet samma med honom giöra skulle; uti Upsala 1593 vedersakade samma Liturgia och så afsade sig ifrån påfvens villfarande lära och bekände sigh hafva otillbörligen och orätt handlat. Till thet tredie så hafver han på en allmännelig herredag, som höltz uthi Söderkiöping år 1595, sampt med andre riksens ständer, loffvat sig villia hålla [hand][1] öfver konungens ed, hvar några funnes, som satte sig up emot samme beslut, villia thet till intet giöra, thet samma hafver han på andre möten och samquemer, som både i Arboga och sedan i Vadstena håldne äro, lofvat och samtyckt, men nu är dock intet ther vid blefven, uthan såsom en ord- och ärelöös man fallen ther ifrån; tå hafver förbenämde m. Oloff sampt med honom, som tå var erchibiskop, m. Abraham, skrifvit otilbörlige ord om oss til konungen i Pålen såsom ock förmanat både lekt och lärd, at the icke skulle giöra oss bistånd i vår rättfärdiga sak, uthan skulle giöra oss motstånd och vara oss till förhinder, effter som theras egne bref och handlingar nogsampt uthvisa och förhänder äro; och öfver alt thetta förtalde, så hafver förbemälde M. Oloff nu i förledne vinter hafft en uppenbar förrädare och papist, som hafver varit uthsedd til at komma oss om halsen, till giäst och med honom mycket samtal hafft och beklagat, at konungen i Påhlen är stor orätt skedd, at han så snöpeligen skall blifva skild vid riket, effter som förbemälde förrädares bekännelse, then han uthi gode mäns närvaro giort hafver, uthvisar. För sådan hans ostadighet och ärelöshet och otillbörlige handlingar skull äro vi förorsakade vordne at sättia honom ifrån sit kall och embete; och hafve vi uthi hans stad förordnat til biskop uthöfver Vesterås stifft hederlig och vällärde m. Nils Petri, som uthi Calmar superintendens varit hafver; och förse vi oss, at han, effter som [han][1] lofvat och [svoret?][1] hafver både munteligen och skriffteligen, skulle uthi samma kall och embete sig [bruka låta][1], både uthi lära och lefverne, såsom en rätt christen evangelisch biskop ägnar och bör, och hans kall och ämbete kräfver; hvarföre befalle vi eder, at I anamme honom för eder rätta biskop och äre honom uthi alla andeliga saker, så vida som Gudz ord och körkio-ordningen medgifver, hörige och lydige. Befalle Eder etc. Stockholm den 8 septembris åhr 1606.

Herman Lundström.

[1] Lucka i handskr. Ordet inom klammer är gissningsvis insatt.

En arkivmotion.

Vid innevarande års riksdag har ledamoten af andra kammaren herr J. Centerwall om de centrala arkivens vård väckt en beaktansvärd motion, som efter en innehållsrik utredning utmynnar i tvenne yrkanden, dels att riksdagen hos K. Maj:t måtte anhålla om en sakkunnig inspektion af de i hufvudstaden befintliga administrativa arkiven samt om vidtagande af åtgärder för att at riksarkivet uppdraga högsta inseendet öfver rikets offentliga arkiv; dels ock, att redan nu det för kammararkivets ordnande på extra stat begärda anslaget måtte beviljas under villkor att vid ordnandet nödig samverkan äger rum mellan detta arkiv och riksarkivet. Den i förstnämnda yrkande omnämnda inspektionen afser naturligtvis i främsta rummet en undersökning af de administrativa ämbetsverkens arkiv för att utröna deras ålder, omfattning, förvaringssätt m. m. d., hvilket allt är nödvändigt att känna, för så vidt någon plan till centralisering skall kunna uppgöras eller öfver hufvud några åtgärder kunna vidtagas för deras ändamålsenliga vård.

Frågan är icke ny, och den skall helt visst oupphörligt tränga sig fram, tills den blir löst på ett tillfredsställande sätt. Redan 1874 upptogs den af den utmärkte arkivkännaren C. G. Styffe. »Förr eller senare», yttrar denne i en uppsats om de svenska statsarkiven, »lärer man också här som i andra länder blifva nödgad att tänka på en centralisation af de i hufvudstaden befintliga statsarkiven eller åtminstone att ställa alla de handlingar, som icke dess oftare för förvaltningsgöromålen behöfvas, under en gemensam vård, ty det är en allmän erfarenhet, att handlingar, som icke begagnas, icke heller aktas.» Och på tal om en arbetsfördelning inom den tidens riksarkiv tillägger han: »Det lärer blifva så mycket nödigare att göra en sådan fördelning, som en betydlig tillökning är att motse, då en stor del af de gamla kollegiernas handlingar förr eller senare måste komma att lämnas i riksarkivets vård.»

Redan året därpå föreslog den då fungerande lönereglerings-kommittén i sitt den 9 juni 1875 afgifna utlåtande, såsom också i motionen framhålles, utan meningsskiljaktighet, att kammararkivet, det största af de administrativa arkiven, skulle förenas med riksarkivet. »Då det i allmänhet är fördelaktigt, att offentliga samlingar», heter det, »af likartad beskaffenhet, så vidt möjligt, förenas till ett helt, har det synts kommittén ändamålsenligt, om kammararkivet, hvars nuvarande förvaringsrum dessutom till en del äro föga lämpliga för handlingarnas behöriga vård, blefve öfverflyttadt till och förenadt med riksarkivet; detta så mycket hellre, som den vanliga tjänstgöringen inom kammarkollegium icke är ägnad att utbilda de särskilda egenskaper, som böra finnas hos en arkivtjänsteman, hvarför det skulle kunna möta svårighet för kollegium att vid yppad kamererarele-

dighet i arkivkontoret, inom ämbetsverket finna lämplig person för platsens återbesättande. Någon nämnvärd svårighet synes icke böra genom en sådan öfverflyttning uppstå för kollegii tjänstemän att göra erforderliga undersökningar, enär redan nu kammararkivet är beläget utanför kollegii ämbetslokal och det härförinnan ofta inträffat, att upplysningar måst inhämtas i riksarkivet.» »Dock», tillägga kommitterade, »synes det ändamålsenligt att den förstärkning i riksarkivets personal, som i följd af öfverflyttningen kan erfordras, väljes med tillbörligt afseende på såväl lämplighet för arkivgöromål i allmänhet som särskildt insikter i kamerala förhållanden för att kunna i förekommande fall gå kammarkollegium tillhanda.» Mot denna i ena som i andra hänseendet fullkomligt riktiga uppfattning ha icke några argument af större betydelse kunnat anföras.

1876 framhöllo kommitterade i fråga om lönereglering för k. biblioteket och riksarkivet, bland hvilka C. G. Styffe hade säte, att väsentliga fördelar skulle vinnas, »om riksarkivet i egenskap af centralt ämbetsverk ställdes i någon förbindelse med öfriga inom landet befintliga offentliga arkiv» samt att en förening af de centrala arkiven och en organisation af provinsarkiven under riksarkivet vore önsklig.

1881 uttalade sig dåvarande riksarkivarien om önskvärdheten, att ett under riksarkivet ställdt »reservarkiv» anordnades för att mottaga de centrala arkivens handlingar.

1887 väckte landshöfding Axel Bergström en motion i första kammaren om en riksdagsskrifvelse i syfte, att åtgärder måtte vidtagas »att högsta vården om rikets alla offentliga arkiv måtte uppdragas åt riksarkivet eller ecklesiastikdepartementet såsom central öfverstyrelse», under skarpt framhållande af den vanvård, för hvilken många offentliga arkiv voro utsatta.

1888 återupptogs frågan genom motioner i första kammaren af grefve Gustaf Sparre och i den andra af friherre Carl Carlson Bonde, och riksdagen aflät en skrifvelse med anhållan, att k. Maj:t täcktes taga i öfvervägande, hvilka åtgärder borde vidtagas för att vinna ett bättre handhafvande af på spridda håll förvarade offentliga arkiv.

Samma år uttalade sig nu varande riksarkivarien om de missförhållanden, som förefunnos med afseende på vården af de centrala verkens arkiv, och framhöll som den lämpligaste åtgärden att för de olika ämbetsverkens äldre handlingar upprättades ett reservarkiv, ställdt under riksarkivets tillsyn eller på annat sätt ordnadt.

Göres oss mera vittnesbörd behof? Kommitterade, riksarkivets chefer, framstående riksdagsmän, riksdagen ha uttalat sig för önskvärdheten, att de spridda offentliga arkiven komme under en bättre vård.

Frågan om en bättre vård af vissa landsortsarkiv afsöndrades från den allmänna och har efter ett årtionde ledt till en organisation, som håller på att genomföras. Skulle ej tiden vara inne att upptaga den återstående hälften, frågan om de i hufvudstaden befintliga centrala arkivens bättre vård, för att måhända efter ett nytt årtionde se densamma bragt till lösning?

Frågan kan betraktas från olika synpunkter.

Det är konstateradt, att de centrala ämbetsverkens arkivlokaler i allmänhet äro otillräckliga och dåliga. Det måste betraktas som en skandal, att ett ämbetsverks arkivalier förvaras på vindskontor vid sidan af eller mellan till bostad upplåtna lägenheter. För hvarje gång det blir tal om att flytta ett ämbetsverk eller skaffa det eget hus, kan man ej gärna undgå att äfven bereda ökadt arkivutrymme, men detta kommer alltid att försvåra saken och fördyra den nya anordningen. Billigast blir det för visso att en gång för alla bestämma sig för att samla de centrala arkivens äldre delar i ett enda större arkiv, om hvars ändamålsenligaste vård vi längre ned skola yttra oss. Att under sådana förhållanden lösa frågan för ett enda ämbetsverks arkiv, om det så vore själfva kammararkivet, kan ej vara lämpligt.

Det är ett annat förhållande, som gör det nuvarande tillståndet ur arkivsynpunkt fördömligt. Det är ingen oartighet man säger de högt aktade tjänstemän, som ha om hand de centrala ämbetsverkens arkiv (vi frånse här kammararkivet, liksom krigsarkivet), att de äro inkompetenta för sin uppgift. Det är blott ett faktum, som konstateras. De inträda i ämbetsverket med helt andra förutsättningar och sakna i regeln både intresse och förstånd för de äldre arkivalierna. Detta gäller i lika hög grad, vare sig platsen är en genomgångsform till ett högre utvecklingsstadium eller en reträttplats, där vederbörande hamnat under en ojämn täflan om råds- eller byråchefsplatserna. Och själfva de styrande i ämbetsverket ha naturligtvis för mycket att göra för att kunna ägna de gamla arkivalierna någon omtanke. Det är ej deras uppgift — men följden blir, att de äldre handlingarna vanvårdas, icke med flit utan par la force des choses.

Hvad som sagts om de centrala verken i allmänhet gäller i sin man äfven om kammarkollegium, som har olyckan att dragas med det största af alla de centrala ämbetsverksarkiven. Kammararkivet har under sin långa tillvaro genomgått växlande perioder af vård och vanvård. Själfva ha vi känt det under en period af det senare slaget. Vi känna personligen till det ryktbara tornet, sådant det för ett tiotal år sedan tedde sig som arkivlokal, och vi ha för att komma till rätta i själfva arkivet användt fullkomligt olagliga medel, som under en period af arkivalisk omvårdnad borde för oss ha slutit dess dörrar för alltid. Det är sant, att arkivet för närvarande kan glädja sig åt en arkivbildad ledare. Men det är likaledes kändt, hvilken strid som utkämpades, innan han blef utnämnd, och hvad finns det för garanti att valet nästa gång faller på en ur arkivsynpunkt kompetent person? Vi hysa den djupaste vördnad för kollegiet såsom sådant, och vi räkna bland dess medlemmar högt värderade vänner, men det hindrar oss ej att uttala, att såsom högsta arkivmyndighet kollegiet näppeligen kan anses fylla sin uppgift. Det har en annan och — vi medge det gärna — en högre. Känna verkligen rådsbordets ärade bisittare i allmänhet närmare till arkivet eller ha de ofta där satt sin fot? Det är visserligen sant, att

kollegiet bland sina medlemmar äfven räknar framstående arkivforskare. Men det är en illusion att tro, att historisk forskning i och för sig skulle skänka arkivbedömande kompetens. Det är en god förutsättning för en sådan, men intet mera heller.

Vi föras därmed öfver till en annan synpunkt. I samma årgång af Svensk Tidskrift, i hvilken C. G. Styffe fick införd sin redan citerade artikel om de svenska statsarkiven, utvecklade äfven en numera högt uppsatt man sina tankar om ett »Ett önskningsmål för svensk häfdaforskning». Han berörde där arkivmännens förhållande till de egentliga forskarne. För de senare, menar han, »kräfves just handledning af tjänstemän, som på en gång känna arkivets tillhörigheter samt veta att lämna besked om handlingarnas värde och tilllika äro fullt förtrogna med den historiska vetenskapens ståndpunkt och af intresse för dess utveckling veta att rikta nya krafter på de ämnen, som bäst tarfva ny bearbetning.» »I Tyskland», heter det vidare, »har arkivstudiet blifvit en lärdomsgren, där de unge genom preparationer och praktiska öfningar af forskningens veteraner invigas i de finaste hemligheterna af urkundsdechiffrering och historisk kritik och där sålunda hvad mästarne i forskning lärt under ett långt lif genom tradition fortplantas till en historisk skola». Och förf. frammanar en framtidssyn, då »svenska riksarkivet blifvit höjdt till rangen af en vetenskaplig institution», »när där kring någon mästare i arkivarisk forskning samlas en krets af unge vetenskapsidkare». Då skulle helt visst ingen svårighet möta att hos svenska riksdagen vinna ett stort deltagande för denna institutions behof. Det är vackra önskningar och förhoppningar, till hvilka hvarje arkivman helt visst svarar ett uppriktigt amen.

Det är nämligen just detta saken gäller. Arkivväsendet har utvecklat sig till en särskild »lärdomsgren». Det behöfs ett ganska djupt studium, liksom ett särskildt sinne, ej så litet skildt från forskningssinne i allmänhet, för att bedöma hvarifrån en handling egentligen stammar och för att inordna den på den plats, dit den naturligen hör och där den lättast kommer forskningen till nytta. Det behöfs en intim kännedom om äldre tiders förvaltningsorgan, ständiga eller tillfälliga, för att kring dem återigen ordna de under tidens lopp förströdda arkivalierna. Det behöfs en sträng följdriktighet för att verkligen genomföra ett visst system. Det behöfs en uppöfvad och vaken kritik för att undvika de skär, där så mången välment men ej fullt skolad arkivordnare strandat. Och det är ett slöseri med tid, penningar och arbetskraft, om hvad som ordnats en gång en tid efter måste ordnas om efter mera rationella grunder. Riksarkivet har emellertid under de sista tjugufem åren blifvit en institution, där detta formella »arkivstudium» gjort sig med framgång gällande.

Men hvad som gäller om riksarkivet gäller äfven om kammararkivet och öfriga centrala arkiv. För ett så stort arkiv som kammararkivet är det för litet med en ordinarie vårdare, äfven om han är arkivaliskt skolad, helst om hans arbetstimmar därjämte,

såsom fallet lär vara, upptagas af kamerala utredningar. Han kan svårligen finna tid till det nyssberörda intima studiet, ännu mindre till inöfvandet af en »skola». Och detta senare vore väl lika önskvärdt i fråga om de gamla administrativa arkiven som i fråga om riksarkivet. De ena ha blifvit »historiska» lika väl som det andra. Hvad vi vilja, som uppträda mot — icke enskilda personer, utan det rådande systemet eller osystemet, är att tillskynda de centrala arkiven samma rationella vård, som börjar komma riksarkivet till del, under en myndighet som har till sin förnämsta uppgift att vårda och tillgängliggöra de skriftliga vittnesbörden om vårt folks verksamhet icke blott i krig och diplomati utan på det fredliga arbetets skiftande fält, vittnesbörden om de pålagor det burit och om de grundsatser som ledt den ekonomiska utvecklingen. Det är af aktuelt intresse äfven för nutiden, ty i folkens inre lif framträder sällan något absolut nytt; det är snarlika intressen, som pa olika tider under växlande former stöta tillsamman, segra eller duka under men för att åter uppstå. Vi begära intet hellre än att äfven åt kammarkollegium för dess utredningar erbjuda ett fullständigt och följdriktigt ordnadt arkiv, för hvars fortsatta vård man kan svara, och vi våga vara vissa, att äfven framtidens kammarråd, om sådana finnas, då också skola erkänna, att förändringen ländt till allas båtnad. Eller ock, låt oss veta hvad kollegiet verkligen behöfver, men låt det andra komma under en verklig arkivmyndighet. En utredning är nödvändig.

Det är ännu en omständighet, i motionen vederbörligen påpekad, som gör det nuvarande tillståndet obekvämt. Under årens lopp ha redan till riksarkivet öfverflyttats delar af de centrala arkiven, men det har skett, det måste sägas, å de senares sida väl ej planlöst, men ofullständigt. Följden har blifvit, att samhöriga serier splittrats, fragment finnas här och andra finnas där. Det är svårt att under sådana förhållanden skrida till ett rationellt ordnande, svårt för forskaren att med någon trygghet räkna på att få se allt hvad han behöfver.

Det är klart att under sådana förhållanden hvarje arkivman önskar framgång at motionen i fråga. Innan någonting definitivt kan göras, måste man ha en öfverblick af hvad de administrativa arkivens äldre delar innehålla äfven uti metertal. Det är detta den ifrågasatta inspektionen åsyftar. Icke heller bör man ensidigt sörja för utrymme blott åt ett arkiv. Förr eller senare måste man bita i det kanske sura äpplet och ordna det hela. Lika litet bör det dyrbara ordnandet af kammararkivet ske på ett sådant sätt, att arbetet delvis måhända blir ofullständigt och delvis måhända en gång måste göras om.

Vi återkomma till en redan berörd punkt. Det är ej meningen att klandra olika vederbörande, som icke kunna utföra hvad de antingen icke äga förutsättningarna för eller måhända af andra anledningar hindras att helt ägna sig åt. Syftet är att få genomfördt ett nytt och rationelt system för våra dyrbara offentliga arkivs

vård, och ersättningen för möjligen nödvändiga uppoffringar skall en gång komma i en vidgad kunskap om den svenska kulturens utveckling, som skall intressera alla klasser i samhället. Det är icke heller något annat än hvad som i andra länder mer eller mindre fullständigt redan blifvit genomfördt — i det fallet hänvisas till motionens sakrika utredning. Sverige har i århundraden i afseende på fornminnenas vård intagit kanske främsta platsen i Europa. Ingen får rubba en grafhög eller stensättning utan vederbörligt tillstånd, spridda jordfynd tillvaratagas omsorgsfullt och fasta fornminnen skola omsorgsfullt vårdas.

Men med det skrifna ordets oändligt rikare vittnesbörd om vårt folks politiska, ekonomiska och sociala lefnadsförhållanden har man i många fall långt in på 1800-talet fått fara fram efter behag, bränna, dränka och på annat sätt förstöra, eller, om så icke skett, vanvårda efter behag eller af nödtvång. Vi återkomma måhända en annan gång till kapitlet om våra offentliga arkivs vård och vanvård och tillägga endast nu, att det är hög tid att äfven för de centrala ämbetsverkens arkiv en genomgripande och verkligen tillfredsställande organisation genomföres, liksom redan börjat ske med de lokala arkiven.

Ehd.

Underrättelser.

— Oscar Alin †. Den 31 december 1900 afled Uppsala universitets rektor professor Skytteanus Oscar Josef Alin efter att nyss ha fyllt 54 år. Alin föddes i Säter den 22 dec. 1846, blef student i Uppsala 1865, ägnade sig där åt historiska studier, särskildt åt statsförfattningshistorien, och utgaf 1872 som deras första frukt för den filosofiska graden den med Geijerska priset belönade afhandlingen »Bidrag till svenska rådets historia under medeltiden I», fullständigad 1877 med en mindre afhandling »Om svenska rådets sammansättning under medeltiden». Redan dessa första självständiga arbeten vittnade om Alins utmärkande egenskaper som historiker, samvetsgrannheten i forskning, den väl afvägda försiktigheten i tolkning, förmågan af begränsning, friheten från på förhand uppgjorda konstruktioner. Docent i statskunskap 1872, utgaf han under åren 1877—78 dels en »Öfversikt af trettioåriga krigets historia» i den af E. Wallis redigerade Världshistorien, dels afdelningen »Sveriges nydaningstid från år 1520 till år 1611» i det på Hj. Linnströms förlag utgifna illustrerade samlingsverket Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar. Sistnämnda afdelning var ett för-

tjänstfullt arbete, i synnerhet Gustaf Vasas utförligt och med sympati skrifna historia; om de följande partierna tecknades mera knappt, berodde det på förläggaresynpunkter. Ett par år senare öfvertog A. fortsättningen af B. von Schinkels Minnen ur Sveriges nyare historia, som ett tiotal år legat nere, och utgaf 1881 tolfte delens första afdelning, som omfattade åren 1828—35. Året därpå kallades han att som professor Skytteanus efterträda sin lärare och faderlige vän V. E. Svedelius och ägnade sig nu mer uteslutande än förut åt den del af statskunskapen som behandlar statsförfattningshistorien. I Historisk Tidskrift och Ny Svensk Tidskrift införde han sålunda åren 1884—86 en rad smärre uppsatser behandlande ämnen ur Sveriges nyare statsrätt och politik, särskildt tillkomsten af de nya grundlagarna, samt infriade 1887 en äldre förbindelse, då han tillsammans med E. Hildebrand utgaf första bandets förra hälft (1521—44) af den stora urkundspublikationen »Svenska Riksdagsakter 1521—1718». Det sätt, hvarpå A. uppfattade det något sväfvande ämnet »statskunskap», som var hans professurs hufvudföremål, förde honom naturligt nog in på den fråga, som sedan nästan ända till det sista sysselsatte honom, frågan om den svensk-norska unionen, dess tillkomst och rättsliga grund. 1889 utgaf han det icke minst genom sina bilagor grundläggande arbetet »Den svensk-norska unionen I. Unionsfördragens tillkomst», som 1891 följdes af II., »Frågan om norska grundlagens normalexemplar». Det är kändt hvilket betydande inlägg detta arbete utgjorde i den segslitna frågans behandling, icke minst genom den afgjorda frontställning förf. intog gent emot den i Norge både från höger och vänster utvecklade unionella uppfattningen, och hvilken diskussion, som nu följde. A. gjorde genom den stränga bokstafstolkningen, den starka rättskänslan, den oböjliga följdriktigheten och den varma fosterländska andan i detta arbete ett djupt intryck isynnerhet i Uppsala och bildade, som man har sagt, en skola, utmärkt af alla en sådans förtjänster och brister. För den patriotiska rörelse, som vid samma tid började i Sverige och som A. på alla områden följde med lifligaste deltagande, hade hans uppträdande i fraga om unionshistorien utan tvifvel en stor betydelse. Såsom ledamot i första kammaren 1888—99 fick han därjämte tillfälle att arbeta för sina åsikters omsättning i politik och inverkade äfven här genom det orubbliga vidhållandet af den rättsståndpunkt han en gång historiskt och praktiskt intagit, hvilken han äfven fick göra gällande i 1895—98 års unionskommitté. Kampen för hvad han ansåg vara Sveriges rätt hade blifvit en lifsuppgift för honom och man torde kunna säga att den verkade upprifvande på hans icke allt för starka konstitution. Han kände kanske för lifligt och led kanske för mycket af hvarje afsteg från den enligt hans mening riktiga stråten. Han sparade icke heller sina krafter och fann äfven under de sista åren tid till litterär produktion. Så utkom 1893 tolfte delens senare afdelning af Schinkels Minnen, 1897 »Hans Järtas och G. F. Wirséns brefväxling 1814», 1899 »Carl Johan och Sveriges yttre politik 1810—15, I.» (som blef ett frag-

ment), samma år »Tronföljarevalet 1810. Protokoll och handlingar» (Hist. Handl. XVII) och »Fjärde artikeln af fredstraktaten i Kiel den 14 jan. 1814» m. m.; slutligen öfvertog han äfven efter O. S. Rydbergs död ledningen af urkundspublikationen »Sverges traktater». Det var emellertid för mycket. Med bruten hälsa lämnade han 1899 det politiska lifvet i hopp att som rektor vid Uppsala universitet finna en lugnare verksamhet, hvilken dock ej länge skulle förunnas honom. Som riksdagsman hade han äfven hos motståndare väckt aktning genom rättrådigheten, öfvertygelsetroheten och oegennyttan i sitt handlingssätt. Som enskild man lämnar han hos talrika vänner minnet af en ovanligt trofast, redlig och älskvärd natur, som dock aldrig medgaf något köpslående med sin öfvertygelse. En, synbarligen, fullständig lista på hans skrifter och publikationer finner man i några af docenten O. Varenius särskildt utgifna minnesord.

— Den 19 januari 1901 afled i Paris den såsom publicist, statsman och historisk skriftställare bekante hertig Jacques Victor Albert de Broglie. Han föddes i nämnda stad den 13 juni 1821 och var son af hertig Achilles Charles Léonce Victor de Broglie, utrikesminister och konseljpresident under julimonarkien, och dennes hustru Albertine, född Staël von Holstein, den berömda författarinnans dotter. Efter julimonarkiens fall, ägnade B. sig åt författareskap i tidskrifter — särskildt »Revue des deux mondes» — och tidningar, och det med sådan framgång, att hans, sedermera i bokform utgifna essayer och artiklar (»Etudes morales et littéraires», »Questions de religion et d'histoire» m. fl.) redan 1862 skaffade honom en plats i Franska akademien. Men när efter händelserna 1870 vinden vände sig till rojalisternas favör, valdes B. 1871 till medlem af nationalförsamlingen, och han kastade sig med hela sin själ in i riksdagslifvet, hvarifrån ej ens ambassadörsposten i London (1871—72) kunde helt hålla honom tillbaka. Det var B., som genom sitt häftiga anfall i spetsen för de »320» i nationalförsamlingen den 24 maj 1873 tvang den republikaniserade orléanisten Thiers att träda tillbaka från presidentskapet. Han öfvertog samma dag under den nye, mera monarkiskt sinnade presidenten Mac Mahon ledningen af kabinettet. Den åsyftade monarkiska restaurationen gick emellertid genom »Henrik V:s» halsstarrighet om intet, och ett mål för de liberala partiernas hat samt öfvergifven af bonapartister och legitimister nödgades B. den 16 maj 1874 begära sitt afsked. Ännu en gång, efter den liberale Jules Simon, bildade B., den 16 maj 1877, ett kabinett. Han upplöste den af en republikansk majoritet behärskade deputeradekammaren, men lyckades ej, trots regeringens valtryck, förändra partiställningen inom den nyvalda kammaren och afgick redan den 20 november s. å. Hans politiska bana var därmed afslutad.

Men med den verksamhetslust, som alltid utmärkt medlemmarna af hans familj var det ej förbi. I Paris' arkiv, bland familjepapperen på sina slott Coppet och Broglie (i departementet Eure)

arbetade han rastlöst, och en rad historiska verk blef frukten däraf. Det var framför allt Ludvig XV:s tid, som utgjorde föremålet för hans studier. Viktigast och till tiden främst är hans *Le Secret du Roi* (2 bd, 1878), hvari han spred full dager öfver den mycket omtalade, men förut föga kända »hemliga diplomati», som Ludvig XV dref vid sidan af sin officiella och hvars förnämsta organ var B:s farfars broder grefve Charles François de Broglie. *) Bland hans öfriga arbeten må nämnas *Frédéric II et Marie-Thérèse* (2 bd, 1882), *Frédéric II et Louis XV* (2 bd, 1884), *Marie-Thérèse impératrice* (2 bd, 1888) och *Maurice de Saxe et le Marquis d'Argenson* (2 bd, 1891).

Under det sista årtiondet har B:s namn oftast nämnts i sammanhang med hans publikation af »Memoires du prince de Talleyrand» (5 bd. 1891—92). Genast vid deras utgifning blef deras äkthet dragen i tvifvel. Det första angreppet på dem gjordes af Aulard i »Revue bleue» (1891), och med honom instämde Stern, Funck-Brentano, Flammermont m. fl., medan Sorel, Chuquet, Monod, Farges och i synnerhet Bertrand försvarade deras äkthet, och Bailleu förklarade, att man kunde hvarken förneka eller bevisa denna. De olika åsikterna möttes i en, som man torde erinra sig, verkligt bitter fejd, för hvilken på sin tid redogjordes i Historisk Tidskrift 1891 (s. 279) och 1892 (s. 170).

Ända in i sena ålderdomen fortsatte B. sitt historiska författareskap. 1896 utgaf han *La mission de M. de Gontaut-Biron à Berlin* och ännu i Revue des deux mondes för 1899—1900 offentliggjorde han en diplomatisk studie om *Le neutralité de la Belgique*. Sitt intresse för de historiska forskningarna visade han bl. a. genom det hägn han skänkte La société d'histoire diplomatique, hvars president han var alltifrån dess stiftelse (1887).

Som stilist var B. en af Frankrikes främste. »Han berättar det 18:e århundradets historia», säger de Rubli, »som de store författarna från vår litterära guldålder, hvilka tjäna oss till mönster, skulle hafva skrifvit henne». (*T. W.*)

— Krigshistorikern öfverstelöjtnant Max Jähns har aflidit den 19 sept. 1900 63 år gammal. Bland hans arbeten märkas »Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland» (1889—91) samt »Atlas zur Geschichte des älteren Kriegswesens von der Urzeit bis zum Ende des 16. Jahrhunderts» (1881).

— Krigshistorikern öfversten grefve Yorck von Wartenburg omkom i november förlidet år under kriget i Kina. Hans förnämsta arbete var »Napoleon als Feldherr» (1885—86), samma skrift, som i en recension i föreliggande häfte gjorts till föremål för en skarp kritik.

— Af anslaget till resestipendier och lärda verks utgifvande har K. Maj:t i december 1900 beviljat professor K. F. Södervall

*) En redogörelse för detta arbete är lemnad i »Historiskt bibliotek», VII (1880).

till fortsatt utgifvande af Ordbok öfver Svenska medeltidsspråket 800 kr.; *k. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia* till inlösen af delarna XII—XVI af Historiska Handlingar 1,000 kr.; *Svenska Fornminnesföreningen* till inlösen af Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen häftet 8 800 kr.; samt docenten A. Stille i Lund 800 kr. för en arkivalisk studieresa till tyska provinsarkiv och franska departementalarkiv.

— *Läroverksprogrammen* år 1900 innehålla följande afhandlingar af historiskt intresse. Göteborgs latinläroverk: *De religiöst-svärmiska rörelserna i Norrland 1750—1800 II. Lappland* af *B. Alstermark*; Hudiksvall: *Handlingar vid Hudiksvalls högre allm. läroverks 200-årsfest den 30 april 1900*; Hernösand: *Bidrag till Hernösands allm. läroverks historia* af *W. M. Carlgren*, Jönköping; *Förteckning öfver läroverkets myntsamling* af *A. Friberg*; Lund: *Lunds högre allm. läroverks premie- och stipendiedonationer*; Stockholm, Södermalms högre: *Bidrag till historien om Sveriges krig med Danmark 1643—45* af V. Vessberg; Sundsvall: *Historiska utkast* af *N. F. Lillieströle*; Örebro: *Blad ur Örebro skolas historia* V. Af *K. F. Karlson*.

— En ny tidskrift, Nordisk universitetstidskrift, har, på bekostnad af Letterstedtska föreningen, i år framträdt med sitt första häfte. Den vill göra sig till ett organ för den andliga »skandinavismen» eller stärka samhörighetskänslan mellan de organ för sina sträfvanden, som den nordiska kulturen äger i de skandinaviska högskolorna, numera sju till antalet. Redan har för detta ändamål ett par nordiska akademiska möten hållits. Numera bibliotekarien Karl Warburg väckte vid dessa förslag om en publikation af det slag som nu sett dagen, afsedd för meddelanden eller framställningar rörande organisationen, öfningarna, studierna, examensväsendet vid dessa högskolor och stundom äfven inrymmande en och annan populärvetenskaplig uppsats. Hvad vet man i allmänhet, anmärker med skäl herr W. i en inledande uppsats, vid de olika universiteten om hvarandras verksamhet? Tidningarna i de olika länderna meddela nog notiser om berömda skådespelerskor eller atleter, men sällan om universitetsförhållanden, och den förliden sommar skedda utnämningen af en universitetsbibliotekarie i Lund var sålunda obekant för hans kolleger i det närbelägna Köpenhamn, tills herr W. fick tillfälle att muntligen upplysa om saken. Äfven meddelanden rörande studentlifvet, från akademier och liknande institutioner — hvarför icke äfven från arkiven? — skall Tidskriften meddela. I föreliggande häfte behandlas sålunda examensväsendet vid Köpenhamns universitet, meddelas rektorns vid samma universitet, professor Steenstrups tal vid studentföreningens »rusgille», en populär uppsats af professor Dietrichson om »Folkefantasiens sagndannende virksomhet overfor kunstverker» samt en lång rad med »smärre meddelanden». Tidskriften utkommer med 3—4 häften »för hvarje läsår»

och har till redaktör bibliotekarien L. Wåhlin i Göteborg, hvilken stads vetenskapliga institutioner sålunda öfvertagit ledningen i detta fall, något hvarom man för ett tiotal år sedan knappast kunnat drömma, samt kostar 4 kronor om året.

— Af den stora publikationen Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och Brefväxling ha två digra band nyligen utkommit, nämligen Förra afdelningens tredje band (818 sid.) och Senare afdelningens tionde (880 sid.). Det förra, som till redaktör haft docenten Sam. Clason, innehåller rikskanslerens bref till olika personer åren 1625—1627. Han vistades större delen af denna tid i Livland och Preussen, och brefven, flertalet på tyska och latin, röra också väsentligen dessa provinsers förhållanden. Samlingen öppnas dock med några intressanta bref angående den just då afbrutna underhandlingen om Sveriges ingripande i det tyska kriget, som uteblef till följd af Danmarks uppträdande. Af brefven på svenska erbjuda några till brodern Gabriel Gustafsson måhända det största personliga intresset. Läs t. ex. brefvet från Elbing af den 1 nov. 1627, skrifvet i en bekymmersam stund, men genomandadt af den ädlaste och upphöjdaste fosterlandskänsla: »är det så Guds milda behag och Sveriges ständer fatta nu en manlig och oförtruten resolution, så hoppas jag Gud hafver ärnat att erhålla fäderneslandet vid dess höghet och frihet och kanske göra det stort och opponera det hus Österrik. Men låta vi nu modet falla, då är allt desperat så här som hemma, och måge vi då ställa allt därhän, som måste vi och våra barn gå ad servitutem animarum atque corporum». Faran har aldrig varit så stor, dock böra vi icke förtvifla och släppa verket handlöst, som det vill sägas om danskarne, mycket mindre löpa sär och gå i hopar eller disputera om privilegier och rättigheter. »In summa, att ingen drager sig undan utan alla göra ett». Det är en sådan ande, som gör storverk. Brefvet till sonen Johan af den $^{21}/_{11}$ 1627 är likaledes vackert och karakteristiskt. — Det andra bandet, redigeradt af arkivarien Per Sondén, innehåller bref till rikskansleren från Gustaf Adolfs halfbror den hederlige Karl Karlsson Gyllenhielm, hvars långa fångenskap kanslern på visst sätt hade att tacka för sin hustrus hand och som stundom ursäktar inför sin lärde vän sin dåliga knektlatin, som han också ibland rätt som det är utbyter mot svenska; från jämliken i lärdom, den duglige men fåfänge och ömtålige borgmästarsonen Johan Skytte samt slutligen (det största antalet) från pfalzgrefven Johan Kasimir. — Båda utgifvarne ha i förord meddelat intressanta upplysningar om handskriftsmaterialet. Forskaren finner till sin häpnad och sorg att af Axel Oxenstiernas egna bref under nämnda år man endast äger en del kvar. Flertalet bref till Gustaf Adolf från 1626 och 1627 ingingo sålunda i de band som franska ministern Campredon 1707 köpte af en enskild person för franska kronans räkning och som sedan spårlöst försvunnit. Å andra sidan meddelas trösterika exempel på huru handskriftsfynd af värde ännu kunna göras.

— Bibliotekarien Harald Wieselgren har nyss dragit sig tillbaka till sitt otium — för att fortfarande arbeta. Första beviset därpå äro de två häftena *I gamla dagar och i våra. Småskrifter* af Harald Wieselgren som nyss utkommit och säkerligen för många af våra läsare redan äro bekanta. Man finner i dem sammanfördt både gammalt och nytt. Samlingen börjar med »Markgrefvinnan Cecilia. Gustaf Vasas skönaste dotter», enligt författarens efterskrift en »Ehrenrettung» och en upprättelse för den på traditionen stödda omilda skildring, för hvilken prinsessan varit föremål i den nya följden af Biografiskt Lexikon. Han har haft förmanen att påträffa en del nytt material, dels i Baden, dels i en nyligen utgifven engelsk publikation, och har sålunda med nya drag kunnat rikta både den teckning, som han själf på senare tid lämnat i Ny Illustrerad Tidning, och den samvetsgranna på detaljerade arkivforskningar stödda framställning, som F. Ödberg för några år sedan gjort af markgrefvinnan. Af den historiska kritik förf. utöfvar brännas de fulaste fläckarna bort som partihatet fäst på Cecilias en gång så fagra gestalt. Kvarstå gör i stället bilden af en olycklig, slösande, mångfrestande, fattig men in i det sista energisk och obruten kvinna, som åtminstone i sistnämnda egenskaper brådde på fadern. En karta af den hemtrakt, i hvilken hon tillbragte så många oroliga år, illustrerar skildringen. — Den andra uppsatsen »Med prestaf och profoss. Två diplomaters färd i Finland» är ny och behandlar två ambassadkavaljerers, engelsmannen Henry Buddels och holländaren Andries van Wouws, resa 1616 med bud från de utländska medlarne i fredsunderhandlingen med Ryssland till Gustaf Adolf, som då vistades i Åbo, samt tillbaka, allt med ledning af holländarens ännu otryckta af k. Biblioteket 1874 inköpta journal. Den lämnar en liflig ehuru dyster föreställning om det delvis ännu barbariska tillståndet i Finland på den tiden. — Under titeln »Den välgörande filosofen. Karl XII:s vän» behandlar den tredje uppsatsen Stanislaus Leczinski, särskildt under hans vistelse i Nancy såsom hertig af Lotringen. Det är en spirituellt skrifven essai och ger en sympatisk bild af sin hjälte, hvilken efter så många äfventyr fick ägna trettio år åt sitt lilla hertigdömes styrelse, åt litteraturen och filantropiska företag, som umgicks med Voltaire, med madame de Boufflers och madame Châtelet, och som alltid förblef »bon suédois». Två af de följande uppsatserna »Krönikorna om Gustaf Vasa», en lika ledigt skrifven som kritiskt noggrann sortering af nämnda krönikor, och den målande skildringen »Taflor från krigs- och olycksåren efter Carl XII:s död 1719—1721», äro redan bekanta för Historisk Tidskrifts läsare. Mellan dem träffar man en läsvärd och rolig arkeologisk-paleografisk-topografisk-bibliografisk studie öfver »Stenen i Gröndal». Sedan följer en rad kortare biografiska teckningar, som tack vare författarens minne, beläsenhet och vidsträckta personliga förbindelser alla äro liffulla och karrakteristiska, t. ex. om bonden Erik Ersson i Vallsta och den danska politikern Anton Frederik Tscherning.

Wieselgren är som bekant en mästare i konsten att vare sig det gäller muntlig eller skriftlig framställning förflytta historien från bibliotekens eller arkivens hyllor ned i läsarnes eller åhörarnes sinnen och samma mästare äfven när det gäller »historier». Om hans förmåga i båda hänseenden vittna äfven dessa småskrifter. De lärda mödorna märkas knappast och dock ligga betydande sådana bakom de lättflytande historiska skisser vi härofvan särskildt omnämnt.

— Frih. Carl Bildt, ättlingen af en gammal krigarsläkt och med militära anherrar i flera led, har icke blott icke valt den militära banan utan hvad märkligare är under senare år framträdt som en intresserad och begåfvad natur-, konst- och historieskildrare. Särskildt ha de lediga stunder han som svensk-norsk envoyé i Rom allt sedan 1889 kunnat förfoga öfver användts till studier, hvilkas frukter varit synliga i svenska tidskrifter, äfven i den historiska, samt i större arbeten, af hvilka »Christine de Suède et le cardinal Azzolino» (1899), det viktigaste bidraget till exdrottningens historia efter Arckenholtz, förlidet år blef föremål för en utförlig granskning i Historisk Tidskrift. Samma år (1900) framträdde han med sitt sista rikt illustrerade arbete »*Svenska minnen och märken i Rom*», en frukt af mångariga och mödosamma topografiska, arkivaliska och biblioteksstudier i den eviga staden, som delvis underlättats af den gynnsamma ställning han där intager. Boken öppnas naturligt nog med en längre artikel ägnad »S. Birgittas kyrka», där förf. i väsentlig mån stödjande sig på tvänne uppsatser i Hist. Tidskrift, den ena af honom själf, men äfven med anlitande af nytt material, skildrar de öden, som ända till våra dagar öfvergatt Birgittas hus, hvilket ännu alltjämt åt den svenska sierskans namn skänker en större realitet bland Roms befolkning än det har i hennes hemland. Det är Sveriges förnämsta minne och märke i staden. Kyrkan, som nu är upplåten åt en polsk gren af karmeliterorden, systrarna af det heliga sakramentet, har jämte hela huset blifvit på ett storartadt sätt restaurerad och beskrifves i sitt nuvarande skick i alla enskildheter, så långt de för en lekman och kättare varit tillgängliga. Därpå följer en kortare uppsats om »S. Birgittas reliker». Afdelningarna III—VI äro ägnade at drottning Kristina, det andra stora svenska minnet i Rom. Hennes palats, Palazzo Riario, hennes lärda arbeten och akademiska stiftelse, hennes guldmakeri och spridda minnen af henne skildras lifligt och spirituellt trots mängden af detaljer. Sedan följer en längre skildring af »Gustaf III i Rom», för hvilken förf. bland annat användt Adlerbeths anteckningar i k. Biblioteket. De sista kapitlen, »Två kontraster» och »Resurrecturis», äro ägnade det ena åt de två svenska minnena i Padua, Gustaf II Adolfs och »Dulle-Banérs» statyer, det andra åt i Rom begrafna svenskar. Förf. gör i förordet en half ursäkt för att han användt »en lättare form än den som vanligen användes för s. k. afhandlingar». Han använder onekligen en bildad och något satirisk världsmans lediga språk, som man emellertid följer med intresse och

nöje. Det är endast sällan ett uttryck förekommer, som, alltför lifligt eller självsvåldigt, kunde framkalla en anmärkning från en mera nogräknad smakdomare.

— En till julen utkommen, särdeles vackert utstyrd och rikt illustrerad publikation med titel »*Minnen från Vestergötland, helsning till hembygden från dess i Uppsala studerande ungdom*», utgifven till förmån för nationens byggnadsfond, innehåller en del uppsatser, som äfven för Historisk Tidskrifts läsare torde äga sitt intresse. »Minnena» erinra nämligen bl. a. i längre eller kortare biografiska uppsatser om åtskilliga framstående män, hvilka genom sin verksamhet hedrat sin fosterbygd.

Sålunda hafva intressanta själfbiografiska anteckningar lämnats af C. H. Rundgren i »Uppsalaminnen» och af Arvid August Afzelius i »Barndomsminnen», de senare hämtade ur författarens efterlämnade papper och gifvande ett prof på, i huru hög grad dessa papper, då de en gång fullständigt komma att utgifvas, äro ägnade att ådraga sig allmänhetens uppmärksamhet.

P. Sondén har efter otryckta källor i riksarkivet skildrat »Lennart Torstenson såsom generalguvernör öfver Västergötland, Värmland, Dal och Halland». Framställningen omfattar Torstensons trenne sista lefnadsår. »Ehuru» säger författaren, »den verksamhet, som T. härmed åtagit sig icke lämnade honom samma tillfälle till utmärkelse, som då han i spetsen för Sveriges arméer injagade skräck hos kejsare och konungar, så visade han under de tre åren, som han beklädde sin post (äfven nu långa tider från sängen dikterande sina ordres) en icke mindre plikttrohet i de smärre än han visat vid de större uppgifterna». Detta går undersökningen också ut på att ådagalägga, och resultatet däraf sammanfattar författaren sålunda: »I de torra handlingar, som stå till vårt förfogande för att bedöma T. såsom generalguvernör, framträder ju för öfrigt personligheten föga. För så vidt den framträder, bekräftas emellertid såsom vi sett, öfverallt det intryck af en genom sjukdomen okufvad kraft i förening med en blid ädelhet, som i andra framställningar också plägar framhållas såsom Torstensons mest utmärkande drag.»

F. Ödberg har, likaledes efter otryckta källor, bidragit med en framställning »Om fältmarskalken, generalguvernören öfver Vestergötland, Lennart Torstensons, föräldrar.» Läsaren får ett lifligt intryck af de bistra tider, hvari Torsten Lennartsson och hans maka Märta Nilsdotter Posse lefde, då det bl. a. förtäljes, huru Torsten 1603 (då hertig Karls ståthållare på Älfsborg) fann sig föranläten att fly från tjänst, hustru och barn af fruktan för hertigens misstankar, huru hans hustru med sin sju veckors gamle son Lennart, hvilken först såsom en 21-årig yngling skulle återse fadren, sattes i fängsligt förvar på Leckö, huru äfven fru Märta, då hon efter frigifvandet begick det brottet att brefväxla med sin make, 1605 drefs i landsflykt, medan sonen kvarlämnades hemma o. s. v. Försonin-

gens tid kom dock slutligen under Gustaf Adolf, då hela familjen 1624 återförenades i Sverige.

Teofron Säve har i »Georg von Döbeln» gifvit en synnerligen lefvande bild af denne eldige, hjältemodige, snillrike, originelle, men obändige son af Västgötabygden, hvilken, sedan han i finska kriget vid Siikajoki, Lappo, Kauhajoki, Juutas o. s. v. skurit ovanskliga lagrar, i tyska kriget 1813 dömdes att — arkebuseras för orderbrott, en dom, hvilken, såsom bekant, ej hindrade honom att 1816 utses till ständig ordförande i krigshofrätten!

C. T. Odhner låter oss i en intressant uppsats om »Ulrik Scheffer på Ek», efter material, hämtadt från i behåll varande brefväxlingar, följa denne Gustaf III:s utmärkte minister, då han dragit sig tillbaka från statsmannalifvet till sitt lugna otium på fädernegården i Västergötland, där han älskade att lefva ett angenämt lif i skötet af släkt och vänner, »västgöte till den grad», såsom han själf säger, »att han föredrog sin lilla hydda framför alla Paris härligheter». (Ordet »lilla hydda» är dock ett poetiskt talesätt i stället för »ståtliga herresäte»). Icke mindre än tre gånger mottog Scheffer på Ek besök af Gustaf III själf, bland annat vid den kritiska tidpunkten hösten 1788, då konungen lifligt kände behofvet att hos sin gamle bepröfvade minister söka råd och hjälp. Scheffer torde ock vid detta tillfälle hafva gifvit råd, som Gustaf med framgång följde.

C. von Scheele och R. Röding skildra de båda vetenskapsmännen »Torbern Bergman» och »Lektor Birger Vassenius». Den sistnämnda uppsatsen är en välförtjänt minnesgärd åt den anspråkslöse Göteborgslektorn, som skötte sin tjänst så »att orten», såsom en samtida säger, »tycktes på en gång liksom blifva matematisk», pa samma gång som han genom sina astronomiska iakttagelser grundlade ett europeiskt rykte.

Slutligen har W. Knös i uppsatsen »Jonas Alströmer och grundandet af Alingsås manufakturverk» ägnat denne fosterlands- och fosterbygdsälskande industriens storman en sympatisk teckning, som innehåller intressanta detaljer från hans ungdomstid.

Redaktionen af boken i sin helhet synes vara skött med stor omsorg. (*P. S.*).

— Folkhögskoleföreståndaren fil. kand. Hjalmar Nilsson Heden har i en festskrift, tillägnad föreståndaren för Hvilans folkhögskola dr L. Holmström, infört några *Studier i Danmarks reformationshistoria under Fredrik I*, som äro af intresse icke minst genom de jämförelsepunkter med den svenska reformationens början och fortgång, som erbjuda sig, och hvilka författaren också på ett och annat ställe har berört.

— Af samlingen *Bidrag till Åbo stads historia* har af första serien n:r XI utgifvits af R. Hausen innehållande *Utdrag ur Åbo domkyrkas räkenskaper 1634—1700*. Med sina många prisuppgifter innehåller häftet värdefulla bidrag till århundradets ekonomiska

och kulturhistoria. Bland annat finner man äfven en förteckning på domkyrkans bokförråd den 6 maj 1651, som ej var synnerligen stort.

— Af *Danmarks Riges Historie* ha häftena 76—88 utkommit, som i en följd behandla Danmarks historia från 1730—1772. Författaren f. d. professor Edvard Holm är som bekant den förnämsta auktoriteten på detta område i sitt land och de flerfaldiga beröringarna med Sverige under denna tid gifva skildringen ett speciellt intresse för svenska läsare. Behandlingen är måttfull, rättvis och opartisk, vare sig det rör den yttre eller inre historien, egenskaper, som icke minst komma i dagen, när det gäller den ryktbara och ömtåliga Struenseeska perioden.

— Det stora samlingsverket *Allgemeine Deutsche Biographie* föreligger sedan 1899 färdigt i 45 band i stället för de ursprungligen beräknade 20. Historische Zeitschrift ägnar detsamma i senaste häfte (N. F. 50, 2) ett delvis kritiserande omnämnande.

— Under titeln *Le siège de Maestricht en 1814* har kammarherren hos drottningen i Nederland baron von Geusau publicerat och kommenterat en rad med aktstycken hämtade ur Maestrichts arkiv angående belägringen af denna fästning genom Nordarméen under svenska kronprinsens befäl ända till dess upphäfvande i kraft af freden i Paris. Aktstyckena åtföljas af bilagor, rulla öfver kronprinsens generalstab, öfver truppernas inkvartering o. s. v. samt kartor öfver fästningen och dess omgifning samt belägringstruppernas kantonnering.

— *En arkivalisk hyllning* ägnades för några månader sedan chefen för afdelningen för vetenskap och konst inom nederländska inrikesministeriet Victor de Stuers med anledning af att 25 år förflutit, sedan han öfvertog chefskapet för nämnda afdelning. Tack vare hufvudsakligen de Stuers' klara blick och kraftiga initiativ har nämligen för arkivväsendets förbättring vidtagits en följd af åtgärder, som saknar motstycke inom Nederländernas, ja måhända inom något lands arkivaliska historia. För 25 år sedan voro statens arkiv inom de olika provinserna öfverlätna åt provinsständernas försorg och blefvo af dem behandlade mer eller mindre vänligt, »men alltid såsom styfbarn». Lokalerna voro i högsta grad bristfälliga, lönerna för arkivens vårdare ytterst knappa och vården blef naturligtvis därefter. Nu hafva under Stuers' auspicier dels uppförts nya byggnader, med anlitande af den moderna teknikens alla hjälpmedel, för riksarkivet i Haag (»Allgemeene Rijksarchief») och provinsarkiven (de benämnas i Nederländerna »Rijksarchief») i s'Hertogenbosch, Arnhem och Drente, dels äldre byggnader restaurerats och inredts till provinsarkiv, nämligen i Haarlem (den gamla slaktarhallen, en af Hollands härligaste arkitektoniska monument), Middelburg (det gamla abbotshuset, äfvenledes en intressant och vacker byggnad med flera torn), Leeuwarden (f. d. domstolshus, af ett förnämt utseende),

Zwolle (den gamla stadsporten med tillhörande väldiga byggnadskomplex), Utrecht (f. d. konung Ludvig Bonapartes palais, af oansenliga dimensioner) och Maastricht (den gamla minoriterkyrkan). Det är således ej mindre än elfva byggnader, som det lilla nederländska folket pietetsfullt och med betydande kostnad under loppet af endast ett par årtionden uppfört till bevarande af det dyrbara fädernearf, som ligger i källorna till dess historia. Men ej nog härmed. Arkivtjänstemännens antal har ökats, deras löner hafva höjts, deras sociala ställning har förbättrats och såsom följd af alltsammans deras kärlek för sin uppgift och deras ansvarskänsla hafva vuxit. För att uttrycka sin tacksamhet hafva de nederländska arkivmännen utgifvit en ståtlig publikation[1], som jämte en adress till de Stuers innehåller förträffligt återgifna bilder af de elfva arkivbyggnaderna och en kortare historik öfver dem. (*T. W.*)

— En ny historisk tidskrift har börjat utgifvas i Paris under titel *Revue de synthèse historique*, afsedd att motarbeta den för långt drifna specialiseringen i de historiska forskningarna och att främja beröringen med filosofien, sociologien m. m. Första delen innehåller en skildring af Pascal, »Portraits d'historiens: Niebuhr, Ranke, Sybel, Mommsen, »Histoire et Synthèse» af E. Bontroux, Öfversikter af kongresserna år 1900, »revue des revues», recensioner m. m. Bland medarbetarne finner man Frankrikes främsta historiska namn, Lavisse, Paris, Monod, Aulard, Langlois, Seignobos m. fl., äfvensom några utländingar.

— *Revue d'histoire diplomatique* har med det nyligen utkomna 4:de häftet för 1900 afslutat sin 14:de årgång. Denna tidskrift, som många gånger förut behandlat ämnen, som medelbart eller omedelbart rört Sveriges historia, har äfven i den nu afslutade årgången meddelat ett och annat rörande vårt land. I den årsberättelse, som en af föreningens sekreterare afgaf förra året, ägnas sympatiska minnesrunor åt två af föreningens svenska medlemmar, nämligen öfverstekammarherren frih. Jedvard Bonde (död redan d. 12 Dec. 1895), och förre utrikesministern frih. Carl Hochschild (död d. 12 Dec. 1898). Den bekante danske politikern Frederik Bajer skildrar i 2:dra häftet »Le système scandinave de neutralité pendant la guerre de Crimée et son origine historique». Han redogör för de gemensamma principer, som genomgingo de af kabinetten i Stockholm och Köpenhamn efter inbördes öfverenskommelse i Dec. 1853 till samtliga regeringar utfärdade neutralitetsdeklarationer, hvilka erkändes af alla makter, af Ryssland dock efter en tids tvekan hvad Sverige-Norge angick. Han ger oss en inblick i de diplomatiska förhandlingar, som fördes med anledning af några under krimkriget inträffade händelser, som voro af en viss ömtålig beskaffenhet för de neutrala makternas ställning. Dit hörde t. ex. de af krigförande framställda förslagen att deras sjuka och sårade skulle få

[1] *Rijksarchiefgebouwen in Nederland* (H. Kleinmann & C:o Haarlem).

vårdas i sjukhus på neutralt område och att en del af deras flottor skulle få öfvervintra i neutrala hamnar. Förf. påpekar, att det neutrala system, som upprätthölls under krimkriget, har sin rot i äldre skandinaviska öfverenskommelser, i de väpnade neutralitetsförbunden 1691, 1756, 1780, 1794 och 1800. Han framhåller huru som de svenska och danska deklarationerna af 1853 haft stor betydelse för den ryktbara deklarationen i Paris af d. 16 April 1856, och att således den moderna sjörätten skulle kunna sägas hvila på »skandinaviska grundsatser». Han finner häri ett efterföljansvärdt exempel för vår tids neutrala stater. »De borde taga till gemensamt valspråk: Enighet ger styrka.»

I 3:dje häftet anmäles hr A. Hedins broschyr *La neutralité des états scandinaves*, en öfversättning af nämnda författares i förening med 23 andra riksdagsmän gjorda motion vid 1899 års riksdag, som i Aug. s. å. utdelades bland medlemmarne af interparlamentariska konferensen i Kristiania. Som bekant gick motionen ut på att de tre skandinaviska rikena skulle i en gemensam deklaration *underrätta* alla främmande makter att de antagit grundsatsen om ständig neutralitet, men att man ej skulle begära af makterna någon garanti — ty den vore farlig — eller ens något erkännande af denna neutralitet. Anmälaren framställer med anledning däraf de frågorna, om ej en neutralitet utan garanti medför lika stor fara och hvad säkerhet den neutralitet erbjuder, som ej ens är erkänd af de andra makterna.

I ett bref till tidskriften, infördt i häftet 4, bemöter hr Bajer dessa invändningar. Något erkännande af neutraliteten behöfves ej, säger han. Ty ingen stat kan bestrida en annan suverän stat hans oförytterliga rätt att förklara sig neutral. En *ständig* neutralitet är tryggare än en *tillfällig*, ty den förra har på förhand betagit hvarje krigförande makt hoppet om en allians, den senare kan kännas som en förolämpning, da den förkunnas kanske just i det ögonblick en främmande stat hör sig för om allians med den deklarerande. »En de andra makterna helt enkelt delgifven deklaration om fullkomlig och ständig neutralitet tjänar således, i viss grad, att stärka den eller de staters oberoende, som utfärdat förklaringen.» Hr Bajer går än längre och försäkrar, att en sådan förklaring skulle bidraga också till tryggande af världsfreden, om nämligen efter hand de större och mindre staterna förklarade sig för en fullkomlig och ständig neutralitet. Han vill en ny »helig allians», mer sann, mer uppriktig, mer rättvis än den af 1815, och han önskar, att de tre små skandinaviska staterna måtte sätta sig i spetsen för bildandet af en sådan fredsliga. (*T. W.*)

— *Société d'histoire contemporaine*, en förening, hvilken bildades i Paris den 14 Maj 1890 på initiativ af markis de Beaucourt såsom en fortsättning af »Société d'histoire de France», har till uppgift att utgifva *memoarer* och andra originalmanuskript rörande Frankrikes och Europas historia efter 1789. Man beslöt, att för-

eningen skulle träda i verksamhet, först när hon fått 200 medlemmar, men hon har sedan 1892, således under loppet af endast åtta år, redan publicerat 24 band, ehuru ledamotsantalet stigit till endast 177. »Så att enligt ordalagen i det nyssnämnda beslutet», anmärker föreningens sekreterare, Albert Malet, skämtsamt i redogörelsen för 10:de allmänna sammankomsten den 30 Maj 1900, »vi ej existera, ej hafva rätt att existera.» Större delen af de hittills utgifna handlingarna röra 1700-talets tio sista år och äro af ett synnerligen intressant innehåll. Vi anföra: M. Moulins, abbé Lamberts (1791—99), grefve Ferrands (1787—1824), abbé Bastons, grefve de Morés (1758—1837), Ludvig XVI:s page grefve de Semallés, grefve de Salaberrys (1821—30) memoarer, Marie-Antoinettes bref, markisparet de Raigecourts (1790—1800), biskop Le Coz', Klébers och Menous (under expeditionen i Egypten), fru Reinhards (1798—1815) brefväxlingar, deputeraden A. Duquesnoys dagbok 3 Maj 1789—3 April 1790, handlingar ang. Ludvig XVI:s fångenskap och sista stunder, ang. 18 Fructidor, ang. Ludvig XVIII och Hundra dagarna i Gent. En styrelse af 20 personer, som väljes pa fyra år och till en fjärdedel årligen förnyas, handhar föreningens angelägenheter. Ordförande hafva varit markis de Beaucourt, de la Sicotière, grefve Boulay de la Meurthe och Victor Pierre. Ledamot antages enligt stadgarna efter presentation af två medlemmar, men i själfva verket torde helt enkelt en anmälan hos sekretariatet, 5, rue Saint-Simon, Paris, vara tillfyllest för vinnande af inträde i föreningen. Årsafgiften är 20 francs och berättigar till erhållande af alla under året af föreningen utgifna publikationer (i genomsnitt 3 bd årligen). Nytillträdande ledamot får köpa redan utgifna verk för nedsatt pris. Bland medlemmarne finna vi universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund. (*T. W.*)

— En kommitté af neapolitanska historici inbjuder till en *Congresso internationale di scienze historiche* att hållas i Rom våren 1902. Den skall ägnas åt en återblick öfver nittonde århundradets historiska arbete. Anmälan göres hos professor Ettore Pais, Napoli, Via Caracciolo 8.

Ett amerikanskt reformprogram för historieundervisningen i skolorna.

AF

GUNNAR HAZELIUS.

The study of history in schools. Report to the american historical association by the committee of Seven. New York, Macmillan, 1899.

Man har i Europa och ej minst på många håll i Sverige en ganska stor benägenhet att med öfverlägsenhet och förakt blicka ned på den säreget amerikanska kulturen. Man dömer efter en, ofta nog, rätt ytlig kunskap om Amerikas politiska lif, där man ser eller tror sig se den andliga medelmåttan intaga den ledande ställningen och oerhörd bestickligbet och samvetslös journalistik fritt drifva sitt spel. Samma ytlighet och humbug, som man där med ofta illa dold tillfredsställelse ser sig i stånd att konstatera, äro, tager man för gifvet, äfven utmärkande för öfriga sidor af det amerikanska kulturlifvet. Förhållandet torde emellertid vara det, att den bildade allmänheten och de högre klasserna i Förenta staterna föga påverkas eller karakteriseras af de män, som i det politiska lifvet fått sig de synliga rollerna anförtrodda. Den högre odlingen och de vetenskapliga intressena hvila på en långt fastare grund. Amerikanerna hafva medfört och bevarat de bästa engelska traditionerna i detta hänseende och en så vittnesgill iakttagare som Bryce är af den meningen, att den högre vetenskapliga bildningen och särskildt universitetsstudierna äro stadda i en rask och stark utveckling, som är ägnad

att ingifva stora förhoppningar för framtiden. Detta är ej minst fallet med den historiska vetenskapen, som ägt och alltjämt har att framvisa många framstående målsmän. Ursprungligen närdes väl intresset för historiska studier mest af den patriotiska ifvern att förhärliga de amerikanska frihetssträfvandena, men numera står den historiska forskningen där i afseende på vetenskaplig metod och uppfattning lika högt som i Europa, och särskildt vid behandlingen af den amerikanska revolutionens orsaker och förlopp ha amerikanska historieskrifvare gifvit vackra prof på opartiskhet och frihet från nationella fördomar.

Med den höga ståndpunkt som universitetsstudierna i historia intaga är det naturligt, att äfven ett lifligt intresse uppstått för att skolundervisningen i historia måtte göras så fruktbärande som möjligt.

Med anledning af de många uppenbara brister som förefunnos i skolornas historieundervisning, och den fullständiga saknaden af enhetligt system och gemensamma principer tillsatte historiska föreningen i Amerika (*the american historical association*) 1896 en kommitté, hvars betänkande 1899 förelades allmänheten. Kommittéens uppgift var att uttala sig om historien som undervisningsämne i »*the secondary schools*», ungefär hvad som motsvaras af gymnasialstadiet i de svenska elementarläroverken, samt därjämte beträffande inträdesfordringarna till universiteten. I kommittéen insattes sju personer, däraf sex professorer i historia vid olika amerikanska universitet — bland dem en dam, miss Lucy Salmon, som föreläser vid det för kvinnliga studenter afsedda Vassar college i staten New York — samt *en* skolföreståndare. Häraf kunde det synas som skulle den praktiskt pedagogiska erfarenheten blifvit väl litet tillgodosedd, men att märka är dock att tre af universitetsprofessorerna tidigare tjänstgjort som lärare vid gymnasier. Till ordförande i kommittéen utsågs professor A. Mc Laughlin från universitetet i Michigan.

Utom den kännedom, som de kommitterade själfva kunde äga om den gängse historieundervisningen, inhämtades genom skriftliga frågeformulär upplysningar från 250 som typiska ansedda skolor, hvilka representerade förhållandena inom olika delar af unionen.

Det afgifna betänkandet gör ej till sin uppgift att lämna någon i detalj utförd 'Lehrplan', efter hvilken sedan ett likformigt ordnande af skolkursen skulle kunna genomföras. Det afser endast att att angifva den allmänna riktning, i hvilken enligt kommitterades uppfattning historieundervisningen bör gå och de mål, mot hvilka man bör sträfva. Allmänna anvisningar och råd lämnas, hvilka skola tjäna till ledning för skolföreståndarna vid uppgörandet af kurser och läroplaner och för lärarna vid undervisningsarbetets utförande. Någon mera i detalj gående öfverensstämmelse mellan skolorna i unionens olika stater anse kommitterade knappast önsklig, därtill är lifvet och förhållandena inom detta stora område alltför skiftande.

Betänkandet åtföljes af en rad bilagor behandlande historieundervisningens nuvarande läge i Förenta staterna, England, Tyskland, Frankrike och Kanada, författade af personer, hvilka varit i tillfälle att på ort och ställe studera förhållandena. En kort redogörelse för dessa torde här vara på sin plats och kunna tjäna som lämplig inledning till framställningen af de reformplaner, som själfva betänkandet innehåller.

Det högre skolväsendet i Förenta staterna ter sig synnerligen skiftande. Det hvilar till största delen på den enskilda företagsamheten och de mest olika intressen komma därföre att bestämmande inverka på dess anläggning och uppgifter. Ett stort antal skolor stå på gränsen till fria högskolor och göra sedan gammalt anspråk på att betraktas som universitetsinstitutioner, *colleges*, men, sedan stora, moderna med rika årsbidrag utrustade universitet uppstått i de flesta folkrikare staterna, hafva större delen af dessa 'colleges' nedtryckts till hvad de i själfva verket, om man tar hänsyn till det kunskapsmått som de afse att bibringa, äro — högre skolor.

Vid vår svenska historieundervisning i skolorna uppdelar man historien i tvenne partier, svensk och allmän historia, hvilka ofta nog ställas på ett onaturligt sätt skilda från hvarandra. I de amerikanska skolorna är splittringen ännu större. Först och främst finnes där engelsk-amerikansk historia, som i något mer än hälften af skolorna intager den mest framträdande ställningen, vidare Greklands

och Roms historia, som i de på de klassiska studierna hvilande skolorna har ungefär motsvarande plats och slutligen en kurs i 'allmän historia' i en eller annan form, vare sig som en allmän öfversikt eller som speciellt Europas historia. På flera håll läses i stället för en dylik allmän öfversikt en kurs i Frankrikes historia. Den ordning, i hvilken dessa olika delar af det historiska materialet tages, är olika. I de flesta skolorna följes visserligen den kronologiska tidsföljden, så att början göres med antikens historia och öfversikten i allmän historia sedan betraktas som bryggan öfver till den engelska och amerikanska historien. Mångenstädes börjas dock undervisningen på det högre stadiet med den för lärjungarna förut bekanta amerikanska historien, därpå tages allmän historia och slutligen antikens historia eller ock blir ordningen amerikansk historia, antikens historia och allmän historia. Detta anses då vara att följa den goda pedagogiska principen att gå ut från det nära liggande och mera kända för att så småningom komma till det allmänna.

Merendels har historien endast en ringa tid sig tillmätt. Dock har i detta hänseende ett bättre förhållande börjat inträda. Dåligt beställdt har det varit med lärarkrafterna. Ofta har man nöjt sig med lärare som saknat historisk utbildning. Särskildt har så varit fallet i Nya Englands stater. I en som god betecknad skola sköttes sålunda undervisningen i historia af en 'professor of athletics', i en annan skola undervisade en lärare i historia, ehuru därtill alldeles inkompetent, emedan, som det förklarades, han inte kunde något annat. Utaf läroböcker finnes det ett ofantligt antal. Ofta användas i samma klass tvenne olika läroböcker, för att lärjungarna skola få tillfälle att anställa jämförelser. Öfverallt tillmäter man fri läsning af historisk litteratur jämsides med läroboken och den muntliga undervisningen en synnerligen stor betydelse. Man anser sålunda ett bibliotek nödvändigt för att skolarbetet skall kunna gifva ett tillfredsställande resultat. Svårigheten ligger naturligen i att få till stånd goda och väl försedda skolbibliotek, hvilka äga medel att följa med den nyare historiska litteraturen. Häri brister ännu mycket, men ett intresse härför gör sig dock allmänt gällande.

På gymnasialstadiet ej mindre än i den lägre skolan synes undervisningen i historia vara skäligen planlöst anordnad. Framför allt saknas klart medvetande om hvad man med historieundervisningen i skolan bör sträfva att uppnå. Man läser historia, »då ju enhvar bör känna till något om sitt eget lands historia». I Amerika — och ej endast där — har man ofta den uppfattningen, att historia framför allt bör läsas så, att därigenom ett fosterländskt sinnelag väckes och stärkes. Därför riktas ock undervisningen på de lägre stadierna uteslutande och på de högre — åtminstone ofta — företrädesvis på Amerikas historia. Af missriktad patriotism hafva myndigheterna i ett tiotal af unionens stater påbjudit, att i folkskolorna en särskild lärokurs i den enskilda statens historia skall genomgås. Att göra ett dylikt studium fruktbärande torde vara omöjligt, snarare torde det verka skadligt för uppfattningen af det historiska sammanhanget.

I *Kanada* äro förhållandena snarare sämre än bättre än i Förenta staterna. Intresset för den högre bildningen har där ännu ej fått samma betydelse som söder ut. Historien har i skolorna spelat en underordnad roll i jämförelse med de klassiska språken och matematiken, hvilka ämnen ansetts vara de för skolundervisningen viktigaste. En historiekurs som egentligen endast omfattar antiken till och med Augusti tidehvarf samt Englands och Kanadas historia, måste nödvändigtvis gifva ett dåligt resultat i afseende på historisk uppfattning. Utbildningen af lärare har varit otillräcklig och försummad. De använda läroböckerna synas vara föga tillfredsställande. Numera har dock äfven i Kanada en liflig reformutveckling börjat. Denna utgår från universiteten och har sitt stöd i det ökade bildningsintresset och i den senare tidens nyväckta patriotiska sträfvanden.

Äfven af de *engelska* skolorna anse sig amerikanarna ha föga att lära. Det synes också allmänt erkändt, att historieundervisningen där befinner sig i ett synnerligen dåligt skick. Den bestämmes långt mer af gamla traditioner än af medvetna pedagogiska syften. Man ser visserligen, att mycket är gemensamt för de bägge anglosachsiska folken. Bägge låta äfven på skolväsendets område de individualis-

tiska dragen starkt framträda, hos bägge har den instinktiva motviljan mot allt teoretiserande hindrat utvecklingen af allmänna principer. Men England har fört laisser-fairegrundsatsen ännu längre än Amerika och där finnas ock långt mindre ansatser än i Amerika till utbildandet af ett gemensamt uppfostringssystem. De klassiska studierna intaga en förhärskande plats och historieundervisningen kommer i anslutning till dem egentligen att omfatta grekisk och romersk jämte engelsk historia. Åt tiden efter 1815 eller 1832 skänkes vanligen föga uppmärksamhet. Äfven studiet af *»civil government»*, af statsinstitutionerna, försummas nästan helt och hållet. Historien har uppfattats som ett biämne och undervisningen har omhändertagits af lärare i latin, grekiska och engelsk litteratur. Åtminstone i detta hänseende har dock på sista tiden inträdt en förändring till det bättre.

Långt mer lärorik har jämförelsen med de *tyska* skolorna visat sig vara. Först och främst skötes undervisningen där af lärare, som för sin uppgift erhållit en särskild, ofta mycket god utbildning. Historieundervisningen bedrifves efter en enhetlig, noga genomtänkt plan och bestämmes af klart uppfattade pedagogiska principer. Öfver hela Tyskland råder en tämligen likartad anordning af skolkurserna i historia. De 9 skolåren kunna fördelas i 3 grupper. De första 2 åren upptagas af berättelser ur den grekiska mytologien samt af skildringar om stora män och ädla hjältedåd utan något strängare kronologiskt sammanhang. Under de följande 7 åren genomgås två gånger en sammanhängande kurs i allmän historia, i möjligaste måtto grupperad kring Tysklands. Det första genomgåendet sker under de första 4 åren (åldern 11 till 14 år), det andra under skoltidens 3 sista år, då grunderna för den historiska bildningen skola läggas djupare och de drifvande krafterna i historien skola klarläggas, fosterlandskärleken fördjupas, den personliga ansvarskänslan väckas och höga etiska ideal skapas.

Det sätt, på hvilket undervisningen handhafves, och de goda resultat, som uppnås, erhålla det fullaste erkännande. Dock saknas ej heller en kritik af det tyska undervisningssystemet och denna är af stort värde för bedömandet af

den amerikanska uppfattningen. Hela undervisningen kommer i hög grad att hvila på lärarens muntliga framställning, man anser att det är det lefvande ordet, som bäst uppväcker och vidmakthåller intresset och som gör historien till något för lärjungarna lefvande och verkligt. Men med alla sina obestridliga förtjänster lyckas dock ej detta system så som önskligt vore utveckla hos lärjungarna förmågan att bilda sig ett självständigt omdöme. Den lämnar intet tillfälle att utveckla den egenskap, som hos barnen kallas nyfikenhet, hos äldre vetgirighet och forskningsbegär. Gossens receptiva förmåga uppöfvas, han lär sig att snabbt uppfatta hvad läraren framställer, men den aktiva, skapande förmågan får ligga nere. Innan han kommer till universitetet har han intet omdöme, till hvilket man vädjar. Man väntar sig ej alls, att han skall framställa några frågor, han har att svara på frågor och för öfrigt endast att utföra det, som han åläggas att göra. De tyska pojkarne lefva i en militärisk omgifning och få tidigt hos sig inprägladt att lydnad är mannens första plikt. Det finnes, säger ett tyskt ordstäf, ingen som ej har att lyda någon annan, barnen måste lyda sina föräldrar, hustrun sin man, mannen har att lyda konungen och konungen Gud! Det anmärkes i betänkandet, att det tyska uppfostringssystemet ej lämpar sig att utbilda amerikanska medborgare och att det ej är i en dylik atmosfär, som amerikansk ungdom bör växa upp.

Trots det att sålunda det tyska mönstret på grund af en väsentligen olika nationell anläggning måste upptagas med stor försiktighet och ej alltför slafviskt tillämpas, är dock däraf mycket att hemta för ett mera systematiskt ordnande af historieundervisningen. Som ett särskildt lyckligt förhållande framhålles, att där äro de kunskaper och den bildning, som skolan skänker, afsedda att i lika mån gagna dem, som från skolan utgå i det praktiska lifvet som dem, hvilka ämna fortsätta sina studier vid universiteten. Äfven det sätt, hvarpå man i Tyskland förstår att förena undervisningen i historia med undervisningen i andra ämnen, särskildt språk, förtjänar att uppmärksammas.

Om historieundervisningen i de *franska* lyceerna är mindre att säga. Där pågår en jämn och ifrig strid mellan

de gamla traditionerna från andra kejsardömets dagar och nyare reformriktningar, som utgå från vetenskapligt och pedagogiskt intresserade universitetskretsar. Det franska lyceet är alltjämt en halft militärisk institution, som i mångt och mycket ger intrycket af en kasern. Den ynge generation af lärare, som på senare tid utgått från universiteten, har emellertid erhållit en utmärkt utbildning och redan uträttat mycket för undervisningens höjande. Många värdefulla anvisningar kunna äfven erhållas af de franska läroböckerna, hvilka utgöra mönster i afseende på en klar och systematiskt väl byggd framställning.

Man må söka att i största möjliga utsträckning tillvarataga de impulser, som man kan erhålla från andra länder, men man får dock därför aldrig uppgifva försöket att utbilda ett självständigt undervisningsväsen, lämpadt för ens eget lands historiska förutsättningar och dess folks lynne och egenskaper. I Amerika måste framför allt stösta möjliga spelrum lämnas för det enskilda initiativet och för de skiftande lokala förhållandena. Det finnes dock en hel del önskningar, som böra vara gemensamma, liksom många sunda grundsatser, som öfverallt kunna komma till sträng tillämpning.

Först och främst bör historien erhålla en mer betydande plats åt sig anvisad och detta framför allt på grund af sitt värde ur pedagogisk synpunkt.

Man underskattar ofta eller förmår ej att uppfatta den stora uppfostrande betydelse, som ett rätt bedrifvet studium i historia kan äga för den bildning, som skolstudierna i allmänhet ha till uppgift att lämna. Liksom undervisningen i naturvetenskaperna skall gifva lärjungen uppfattning och kunskap om den honom omgifvande yttre världen, så bör historieundervisningen meddela honom en föreställning om den mänskliga odlingens utveckling och om den plats, som han själf, hans eget samhälle och hans eget fosterland intaga i de stora världshändelserna, hvilka alltid mer eller mindre indirekt komma att utöfva inflytande på hans eget lif. Endast genom historien kan han få något klarare intryck af statens och samhällets natur, af den politiska och sociala omgifningen, af medborgarskapets förpliktelser och

ansvar. Endast ett rätt studium af gångna tider och förhållanden kan gifva en förstående och fördragsam samfundsanda. Ett nyktert uppskattande och en sann sympati för det närvarande förvärfvas bäst genom studiet af det förflutna. Det är ock endast så man lär sig förstå, att samhällsförhållandena äro i en ständig förvandling, att hvad man ser omkring sig ej är något evigt bestående utan endast något öfvergående och att i utvecklingsstriden det goda måste *kämpa* sig till segern, om det skall vinna någon. Detta får naturligtvis ingalunda så förstås som vore historien i stånd att uppställa grundsatser och lagar direkt användbara i det praktiska lifvet. Men hela vår tillvaro är så bestämd af det kulturarf, som vi emottagit från gångna generationer, att vi alldeles sakna förutsättningar att bedöma nutiden utan kännedom om forntiden.

Ingenstädes är nödvändigheten af en allmänt spridd historisk bildning större än i ett demokratiskt land, där så ofantligt mycket är beroende af de enskilda medborgarnes uppfattning och ansvarskänsla. Historien är därför af alltför stor vikt för att den skulle kunna åtnöja sig med en undanskymd, tolererad plats på skolschemat, sedan där förut språk, matematik, naturvetenskaper, sång, teckning och gymnastik blifvit väl och komfortabelt tillgodosedda.

Mer än de flesta andra skolämnen bör historien kunna utveckla omdömet och särskildt förmågan att uppfatta förhållandet mellan orsak och verkan, så som dessa framträda i de mänskliga handlingarnas beröring med hvarandra. Här liksom inom hvarje annan gren af undervisningen ligger resultatets värde mindre i en stor fond specificerade kunskaper än i en *vana att tänka på ett riktigt sätt.* Historieundervisningen bör kunna utveckla en vetenskaplig uppfattning. En sådan innebär nämligen tagen i sin vidsträcktaste betydelse intet annat än en klar insikt om att hvarje sund och riktig slutsats alltid hvilar på en omsorgsfull och ofta mödosam undersökning, verkställd af någon person, hvem det nu må vara, och att, ehuru man alltid är beroende af andras forskningsresultat, enhvar har rätt och till en viss grad äfven skyldighet att undersöka, pröfva och tänka noggrant efter, innan han tar något som gifvet. Äfven på skolans stadium kan och bör ett uppfostrings-

arbete i detta hänseende utföras och blifva af bestående värde.

Att framhålla att förmåga och ej kunskap bör vara skolarbetets hufvudsyfte innebär naturligtvis ej ett förnekande af nödvändigheten att inlära en mängd fakta. Det är nämligen alldeles fruktlöst att diskutera betydelsen af fakta, när dessa ej först äro klart och säkert uppfattade. Och själfva kunskapsstoffet skänker lärjungen såväl nöje som direkt nytta, om ock denna delvis är af rätt konventionell art.

Historieundervisningen har äfven en betydande uppgift att fylla genom att gifva lärjungen öfning i konsten att draga nytta af böcker. Historien fordrar nämligen för att blifva till verkligt gagn ett godt bibliotek och färdighet i att begagna detsamma. Förmågan att hämta upplysningar ur böcker, att använda innehållsförteckningar och register, att hastigt taga reda på hvad ett arbete innehåller i en viss fråga eller finna rätt på hvar man har att söka uppgifter om en sak, denna förmåga, som blir af stort värde i lifvet, bör en väl ledd undervisning i historia kunna odla och utveckla. Den bör äfven kunna väcka en kärlek till läsning, som blir af oskattbar betydelse för den personliga utvecklingen.

Till sist må äfven betonas historiens väckande och disciplinerande inflytelse på fantasilifvet samt att tillfälle lätt beredes lärjungarne att lära sig att uttrycka sina tankar klart och i väl valda ord.

Det första villkoret för en framgångsrik undervisning i historia är naturligtvis, att detta ordnas på ett planmässigt sätt med strängt iakttagande af den historiska tidsföljden. En rimlig tid, minst 3, helst 5 timmar i veckan, bör tilldelas densamma under hela gymnasietiden, så att ej intresset får slappna eller sammanhanget afbrytes. Historia har alla förutsättningar för att intaga en central plats bland skolans läroämnen och undervisningen i språk och geografi bör nära ansluta sig till den i historia. Den samverkan, som härigenom åstadkommes, kan endast blifva till ömsesidigt gagn.

Det historiska materialet bör lämpligast fördelas på 4 afdelningar, en för hvart och ett af gymnasieundervis-

ningens 4 läsår. *Första året:* antikens historia och då särskildt Grekland och Rom samt medeltidens historia fram till 800 eller om man så hellre vill 814 eller 843. *Andra året:* medeltidens och nyare tidens historia fram till våra dagar. *Tredje året:* Englands historia. *Fjärde året:* Amerikas historia och statskunskap Är det i någon skola omöjligt att offra mer än tre års ordentligt, regelbundet studium åt historia, tillrådes att sammanpressa tvenne af de ofvan anförda afdelningarna till en, antingen så att engelsk och amerikansk historia samarbetas till ett helt eller så att i den engelska historien får ingå de viktigaste elementen af medeltidens och nyare tidens allmänna europeiska historia. Att på så sätt knappa in på den tid, som anslås till undervisning i historia, är dock föga tillrådligt. Allra minst får någon större inskränkning göras i kursen i allmän historia. En kortare kurs i allmän historia än den som behöfver två år för att genomgås nödgar antingen till ett torrt inlärande af fakta, data och namn utan att det djupare sammanhanget mellan händelserna hinner klargöras — i bästa fall ger den en brokig serie af fängslande kaleidoskopbilder — eller ock till en allmänt hållen öfversikt af utvecklingens gång, hvarvid lärjungarna påtrugas en mängd generaliseringar, hvilka de i självfva verket aldrig blifvit satta i stånd att verkligt tillägna sig. Undervisningen bör nämligen ha så stor tid sig tillmätt, att lärjungen kan komma enskilda människors handlingar in på lifvet och se att den historiska utvecklingen bäres upp af verkliga människor, som tänka, känna och handla. Han måste lära sig att själf ordna, jämföra och gruppera det kunskapsstoff, som han inhämtar, att uppfatta förhållanden och orsaker. Framför allt måste undervisningen gifva honom en klar insikt om att historien ej så mycket handlar om hvad som *var*, som fastmer om hvad som *blef*. Uppgiften får ej vara att lära historien i biografier öfver store män, såsom fallet varit på skolans lägre stadier, utan bör undervisningen, så långt detta kan ske, leda lärjungens blick till mera allmänna fakta och gifva honom uppfattning om mera sammansatta förhållanden.

Kursen i allmän historia bör gifva en jämförelsevis omfattande öfversikt af hela området. Endast i sådant fall

kan den skänka en om ock bristfällig uppfattning om rätt perspektiv och riktiga proportioner, hvarförutan det är omöjligt att få en tillfredsställande och sund föreställning om den plats, som ens eget land och dess historia intager i kulturutvecklingen.

Rörande hvad som bör medtagas eller icke medtagas i en så anordnad studiekurs ges i betänkande en hel del anvisningar af hvilka några kunna förtjäna omnämnas.

Den gamla tidens historia bör inledas med en ganska kort redogörelse för de orientaliska folkens historia — egentligen för att ge en föreställning om huru aflägset i tiden dessa begynnelser till historien ligga samt kunskap om hvilka dessa folk voro, hvar de bodde och i hvilken ordning de följde efter hvarandra i spetsen för kulturutvecklingen, om de mest framträdande dragen af deras civilisation och om de tydliga spåren af deras inflytande på den senare utvecklingen. Det varnas för att inom Greklands historia alltför skarpt framhäfva de peloponnesiska krigen på bekostnad af den hellenistiska perioden, liksom inom Roms historia att alltför länge dröja vid den tidigare romerska republiken för att sedan från kejsardömet endast gifva namnlängder för kejsarne och data för krigen. I stället borde man söka gifva någon föreställning om världsstatens organisation och den romerska kulturens utsträckning och betydelse. Det västromerska rikets fall bör ej så mycket betonas, fastmer bör uppmärksamheten riktas mot de nya rörelser, som då arbeta sig fram, främst kristendomen. Det är fördelaktigt att första året ej stanna vid »fallet», utan fortsätta till Karl den store. Härigenom vinnes ett bättre sammanhang och andra årets studier kunna härtill lättare anknytas.

Medeltidens historia tillgodoses bäst, om man grupperar den omkring kyrkan. Man lär sig på så sätt äfven att förstå en af de stora drifvande krafterna i den europeiska kulturutvecklingen. 1500-talet uppfattas lämpligast som ett öfvergångsstadium till den moderna europeiska historien, som man åter kan låta börja 1648. Efter denna tid är det svårare att få en liknande enhetlig utgångspunkt för de historiska händelsernas betraktande, som man förut haft i den romerska kyrkan och dess historia. Man måste nu först och främst taga hänsyn till utvecklingen af de

olika nationalstater, som växa upp och utveckla en egen nationell kultur. För att i en så kort framställning, som den skolan nödvändiggör, kunna bevara enhet och sammanhang, är det lämpligt att ställa ett land i förgrunden och koncentrera skildringen omkring detta. För tiden 1648—1815 är Frankrike det land som därtill bäst ägnar sig. Tiden efter 1815 behandlas lämpligast om man grupperar händelserna omkring Metternich, Cavour och Bismarck som de centrala figurerna. I flera amerikanska skolor har man för medeltiden och nyare tiden inskränkt sig till att uteslutande behandla ett land, vanligen Frankrike eller England, och tagit upp det öfriga Europas historia endast för så vidt detta lämpligen kunnat ske i anslutning därtill. Denna metod är ej att förorda, men bestämmer man sig för den, är det långt lämpligare att välja Frankrike än England. Vid ett dylikt behandlingssätt ligger alltid den faran nära till hands att lärjungen får en öfverdrifven föreställning om den roll, som den utvalda nationen spelat, och denna svårighet torde aldrig helt kunna undanrödjas. Men *sammanhang* och *enhetlighet* äro i detta fall det viktigaste, ty den allmänna uppfattningen och uppskattandet af proportioner måste ändå alltid blifva bristfällig hos ungdom på skolbänken.

Att endast studera några få viktigare epoker afvisas som alldeles oriktigt.

Den engelska historien, som utfyller det tredje undervisningsåret, skall tjäna både som en repetition och en återblick från en ny synpunkt på den allmänna europeiska historien och som en inledning till den amerikanska. Särskild vikt bör naturligen läggas vid utvecklingen af Englands politiska institutioner. Wales, Irland och Skottland böra i vidsträckt mått dragas med in i framställningen, liksom för den senare tiden stor uppmärksamhet bör skänkas utvecklingen af det engelska världsväldet.

När slutligen det fjärde och sista året den amerikanska historien skall studeras, bör därmed nära förbindas undervisning i den amerikanska statsförfattningen. I stället för att läsa en liten bok om Amerikas historia och en annan liten bok om dess statsskick, är det ur alla synpunkter en vinst att få dessa bägge ämnen förenade.

Men hufvudsaken är dock ej att fylla lärjungens hufvud med en massa historiskt kunskapsstoff, som han sedan kan lägga fram i en examen. Vikt ligger framför allt på att väcka det historiska sinnet, så att lärjungen får vana i att tänka historiskt. Det är också detta syfte som måste vara det bestämmande för den metod, som man väljer vid undervisningen. Betänkandet vill ej djupare ingå på de rent pedagogiska detaljfrågorna, men upptager några af de viktigaste spörsmålen till diskussion.

I de flesta fall torde det vara lämpligt att använda en lärobok. Denna bör dock aldrig uteslutande läggas till grund för undervisningen, utan bör ständigt material vid sidan af läroboken komma till användning. En god lärobok kan utgöra en förträfflig ram för undervisningen och sålunda i väsentlig mån bidraga till att ge denna stadga och underlätta lärarens arbete. Att som ofta skett i Amerika använda mer än en lärobok, torde stöta på alltför stora praktiska svårigheter. Det finnes andra och bättre utvägar att lära lärjungen tvifla på lärobokens ofelbarhet. Läsning vid sidan af läroboken bör förekomma inom alla områden af den historiska kursen och under hvarje år på gymnasiet. Gradvis och systematiskt bör härvid förmågan att nyttja böcker utvecklas och smaken för en god läsning odlas. Så kan en lärjunge på ett tidigare stadium få till uppgift att taga reda på hvad som berättas om en viss händelse i en uppgifven bok, sidan den och den. Högsta klassen kan få sig ålagdt att jämföra tvenne författares framställningar om en mera invecklad tilldragelse eller att söka taga reda på ur böckerna i biblioteket, hvad som kan stå i dessa t. ex. om bristerna i 1777 års förbundsbestämmelser.

Hvarje år bör i de högre klasserna något slags skriftligt arbete utföras. Lärjungar, som endast äga obetydlig öfning i att utföra skriftliga arbeten, kunna åläggas att sammandraga och med egna ord i korthet redogöra för innehållet af några sidor i en uppgifven bok, exempelvis någon skildring i Thykydides eller Herodotos. Längre hunna lärjungar gifvas svårare uppgifter, där flera böcker med olika framställningar måste användas. I fall som dessa ligger

ett samarbete med undervisningen i modersmålet nära, men dessa öfningar böra dock ej uteslutande förvisas dit.

På många håll har det visat sig fördelaktigt att ålägga lärjungarne att föra anteckningsböcker. I dessa ha då införts förklaringar öfver anmärkningsvärda ställen i läroboken, uppgifter vid sidan af denna, förteckning på böcker, med hvilka lärjungen gjort bekantskap, samt möjligen äfven sammandrag af lästa böcker. Där kan äfven under särskilda rubriker antecknas och samlas allt hvad som rör en viss fråga till lättnad för minnet och till vinnande af ökad öfverskådlighet.

Skall nu en dylik undervisningsmetod tillämpas — och annars kan ej historien komma till sin rätt som uppfostringsmedel — så erfordras först och främst ett godt referensbibliotek af historiska arbeten. Ett bibliotek är för undervisningen i historia lika nödvändigt som fysiska och kemiska apparater för undervisningen i dessa ämnen. Biblioteket skall vara medelpunkten och den lifgifvande kraften vid allt historiskt och litteraturhistoriskt studium. Lärjungarne böra därstädes äga ständig och lätt tillgång till böckerna. Skolbiblioteket bör därför vara öppet så länge som möjligt, äga god belysning och vara väl försedt med arbetsbord. Ju färre hinder och svårigheter, som uppresas för böckernas fria begagnande, desto bättre. Betänkandet anser, att ett väl försedt skolbibliotek bör innehålla: 1) goda historiska och geografiska kartböcker, 2) ett par historiska handböcker, en god encyklopedi, 3) en rikhaltig samling af historiska bearbetningar, såsom Holm, Mommsen, Lecky, Parkman, 4) ett antal lättare tillgängliga källskriftsupplagor.

På senare tid har en sträfvan gjort sig gällande att i skolan införa ett vidsträckt bruk af källmaterial. Man har på vissa håll gått ända därhän, att man velat grunda hela undervisningen på ett lämpligt urval af källskrifter. Härmed misskänner man emellertid helt och hållet innebörden och betydelsen af de primära källorna. Man tror sig kunna draga värderika generaliseringar från ett material, som därtill måste blifva alldeles otillräckligt. Man glömmer fullständigt bort det sakförhållandet, att äfven hos de lärdaste och mest allmänbildade historikerna hvilar kunskapen

om de historiska tilldragelserna i själfva verket till allra största delen på hvad de inhämtat från bearbetningar i andra hand. Det är endast på små, jämförelsevis begränsade områden, som en enskild historiker kan tränga ned och verkligt tillgodogöra sig de primära källorna.

Dock är det klart, att i vissa enskilda fall ett framdragande af urkunder eller annat källmaterial kan visa sig pedagogiskt lämpligt och användbart. Dels kan det gifva en föreställning om tillvägagångssättet vid en historisk undersökning — i någon mån motsvarande den betydelse som ett fysikaliskt experiment äger för en riktig uppfattning af hvad fysiken är — och på så sätt bidraga till att lärjungarna lära sig tänka historiskt, dels kan ofta därigenom åtskilligt uträttas i syfte att göra forna tiders människor och tilldragelser mera lefvande och verkliga för lärjungarnes fantasi. Nödvändigt är då, att deras användning stödes af en god lärobok och att urvalet är verkställdt med pedagogisk takt. De källskrifter, som för vetenskapsmannen äga det största intresset, äro ofta fullständigt oanvändbara för skolbruk, då de för yngre sinnen te sig torra och föga tilldragande. Källor af omstridd autenticitet böra naturligtvis vara alldeles bannlysta. Helst bör man välja sådana skrifter, som äro lätt tillgängliga i goda upplagor och som äga litterärt värde. För att i större omfattning använda källmaterial erfordras emellertid särskildt gynnsamma förhållanden och väl utbildade och för sitt ämne högt intresserade lärare. Dock bör sådan läsning alltid komma till användning som ett led i de mera fritt anordnade studierna vid sidan af läroboken och kan äfven stundom bilda underlag för några af de skriftliga uppgifterna.

Om tiden räcker till och förhållandena i öfrigt äro gynnsamma, kan det högeligen tillrådas, att på en eller annan mycket begränsad period af större intresse låta undervisningen gå mera på djupet, så att åt denna skänkes två eller tre veckor i stället för två eller tre dagar. Sådana historiska tilldragelser, vid hvilka man kan låta framställningen dröja något utförligare än vanligt, äro, inom den engelska historien, den puritanska rörelsen eller republiken under Cromwell, inom den amerikanska koloniernas självständighetssträfvanden, dessas orsaker och utveckling, unionsför-

fattningens utarbetande eller frågan om slafveriet i sydstaterna.

Till sist framhålles i betänkandet nödvändigheten af att söka erhålla lärare, som äga en grundlig historisk bildning, rik beläsenhet och vidsträckt bokkunskap och som förmå att väcka intresse och sympati för den forntid, som historieundervisningen har att göra lefvande för lärjungarne.

Den sista delen af betänkandet behandlar frågan om de inträdesfordringar, som universiteten böra uppställa. De önskemål, som härvid framställas, gå framförallt ut på enhetliga, skolans uppgift motsvarande fordringar, hvilka tillika lämna valfriheten ett stort spelrum. Själfva inträdespröfningen bör hufvudsakligen afse att pröfva den historiska uppfattningen och till största delen grundas på skriftliga arbeten. Men därjämte kan äfven ett kort, muntligt samtal med examinanden vara på sin plats. Syftet bör då vara att få en föreställning om hans personlighet och om arten af hans historiska bildning.

Vid den redogörelse, som här gifvits af det amerikanska reformprogrammet, ha med afsikt inga jämförelser med motsvarande svenska skolförhållanden anställts. Det behöfver ej framhållas att mångt och mycket af kritiken öfver bestående undervisningssystem äfven äger sin tillämpning på svenska förhållanden och att många af de framställda reformtankarna förtjäna att vinna allvarligt betraktande äfven i vårt land. Naturligtvis kan det härvid endast blifva fråga om de allmänna grundtankarna, som böra bestämma, huru undervisningen skall ordnas. Det närmare utförandet måste, det är ju gifvet, blifva ett helt annat hos oss än i Amerika med dess skiftande skolsystem och, hvad som i detta fall spelar en stor roll, dess korta och isolerade nationalhistoria. Men säkerligen vore det till nytta, om vi för våra skolreformer hämtade impulser och intryck jämväl från andra håll än från Tyskland. De svenska läroböckerna och undervisningsplanerna i historia bära i alltför hög grad märke af att de äro uppgjorda efter tyska mönster. Jämte åtskilligt af det tyska systemets förtjänster ha vi därför fått mycket af dess brister och olägenheter. Och särskildt

den enhetlighet, som utgör en af detta systems mest tilltalande sidor, går hos oss till största delen förlorad. Vi ha i stället den skarpa tudelning mellan svensk och allmän historia, hvilken mer än någonting annat torde verka förstörande på den historiska uppfattningen. — När skolundervisningen en gång skall undergå nödig reformering, är att hoppas att vi få en undervisningsplan, som är självständigt svensk, på samma gång som uppgjord med hänsyn till moderna vetenskapliga kraf. Men då gäller det att hämta lärdomar från skilda håll för att sedan välja det som är bäst och lämpadt för våra förhållanden. Kanske finnes då äfven ett och annat att hämta från dessa amerikanska reformplaner.

Utdrag
ur
Carl Magnus Drakes dagbok

MEDDELADE
AF
ADAM LEWENHAUPT

Vårt land är fattigt på samtida skildringar från svunna tider; svensken har ledigare fört svärdet än pennan. Hos oss finnes så godt som ingen motsvarighet till de talrika memoarverk, som göra t. ex. Frankrikes historia så rik och lefvande, en lucka, som endast i ringa mån kan utfyllas af offentliga aktstycken och privata bref, och hvad som här i den vägen funnits har allt för ofta gått förloradt genom okunnighet, liknöjdhet och den brist på historisk pietet, som tyvärr varit och ännu i det hela är gemensam för alla lager af vårt folk, äfven de mest bildade. Huru mycket af forna tiders historiska kvarlåtenskap af icke mätbart värde — brefsamlingar, räkenskaper, kopieböcker, rättshandlingar, gömda på herregårdarne landet rundt — har icke blifvit och blifver kanske än i dag såldt efter vikt eller offradt åt lågorna såsom onyttigt och skrymmande gammalt skräp. Det är därföre väl värdt att taga vara på, hvad som ännu kan återstå. På egendomen Skalltorp i Södermanland, sedan länge tillhörig ätten Drake af Hagelsrum, finnes omsorgsfullt bevarad en liten handskrifven bok inbunden i gult pergamentsband med titeln: »Eehn kort Relation uppå dhet ringa Woijage som jagh giort ifrån Åhr 1688 intill innewarande Åhr 1696. Hwaruthinnan ock förmählt wardher, hwadh iagh undhertidhen utstått, såsom och huru min Gudh migh altidh uthi alle mine Nödher bijstått och mig undherl:n och wähl effter hög:te längtan uthi mitt k. fädherness Landt nådel:n förhulpitt.»

Författaren till denna bok, Carl Magnus Drake (f. 1668 † 1741) har icke lämnat något vidtberömdt namn efter sig i historien. Efter några års utländsk krigstjänst i yngre dagar lefde han hela sin återstående tid en landtjunkares lugna lif på sina gårdar. Men skildringen af hans krigareår äger sitt intresse som betecknande och i ej få fall typisk för den dåtida svenska ungdomen, hvaraf mången gick samma väg som han och först måste stilla sin lust efter äfventyr — ännu fanns några droppar vikingablod i ådrorna — innan den slog sig till ro under sotad ås. Vi vilja därföre, med benäget tillstånd af bokens ägare herr notarien Arvid Drake, anföra några utdrag ur denna skildring, som är sammanskrifven på själfva hemfärden — vattustämpeln angifver papperets franska ursprung — och omedelbart efter författarens hemkomst, synbarligen efter dag för dag gjorda anteckningar, samt afslutad den 23 sept. 1697. Stafningen på de citerade ställena är moderniserad och interpunktionen rättad.

* * *

När Karl XI år 1688 sände en armé till Generalstaternas hjälp mot Frankrike var Carl Magnus Drake bland de många unga officerare, som skyndade att begagna detta välkomna tillfälle att »evertuera» sig. Han erhöll en fänriksplats vid öfversten friherre Carl Gustaf Erskins nyvärfvade regemente och begaf sig genast på resa till Pommern, där han inträffade i november månad. Efter att en tid hafva legat inkvarteradt i Bremen, bröt regementet i januari 1689 upp, mönstrades i Rotenburg af Nils Bielke samt tågade vidare till staden Deventer i Holland. Drake, som förut ej kände mer än sin födelsebygd, Vingåkersorten, fann de länder, han nu såg »mycket plaisirlige, att man kan därsammastädes fördrifva tiden med den lustigaste jagt, emedan å de orter finnas alle rariteter af vildt, som man kan åstunda, under tiden finnas stora bokskogar af 8 eller 10 mil långe och under tiden finnas ock släta fält, som ej andre träd finnes än som några enbärsbuskar.» I Deventer blef regementet liggande i garnison i 6 veckor och inkvarterades hos borgarne i staden, »hvilka sig ganska mycket jemrade öfver samma inkvartering af den fruktan de hade fattat öfver våra soldater, emedan det en del af

regementet voro finnar förmente alltså fullkomligt att de skulle kunna umgås med trolldom, efter det de voro närmaste grannar till Lappland. Uti denne stad är först att se öfver måttan kostlige hus, allt på holländskt manér bygde. Stadens belägenhet är uppå ett slätt fält, skönt utseende; när man går spatsera kring vallarne, ser man uppå alla sidor de skönaste byar och slott, som der rundt omkring ligga. Staden är helt väl befäst och in uti öfver alla vallarne med trän planterade och med bänkar, att enär de förnämste af staden gå ut och spatsera kunna de sig nedersätta och divertera, när dem behagar.»

Därefter låg regementet i tio veckor i garnison i Hertzogenbusch, en stad som Drake fann särdeles agreabel. »Utanför staden äro de kostligaste värdshus, som alle man om heligdagarne utgå och divertera sig uti, därest en kan blifva trakterad efter begäran, som hvars och ens medel tillsäger; kan ock blifva accommoderad med fruntimmer, den som det åstundar.» I slutet af maj marscherade regementet till Mastricht, hvars befästningar, kyrkor och kloster väckte Drakes beundran, »är ock ett skönt rådhus att bese, däruppå ett kosteligt torn bygdt med ett skönt urverk, som alla fjerdedels timmar spelar utaf sig sjelf sköna minuetter.» I Mastricht samlades hela den holländska arméen 50,000 man stark samt ryckte under grefvens af Waldeck befäl mot fransmännen. De båda fientliga härarna sammandrabbade vid Fleurus.

Drake gifver följande lifliga och för de svenska regementenas öde ganska upplysande beskrifning på detta namnkunniga fältslag: »När spionen kom tillbakas fingo vi ordres att hålla oss alla ögonblick färdiga att leverera batalj, fingo ej heller slå ut något tält, emedan som fienden stod ej längre ifrån oss än vi kunde se hvarandras läger. Klockan 4 om aftonen som var den sista juni blefvo vi af fienden uppå vår venstra flygel attaquerade, hvarest stod Grefve von Bertous dragoner, ett berömmeligt regemente. Grefven med sina dragoner slog fienden tillbakas, att de voro obligerade taga flykten, men som beklagligast blef grefven sjelf slagen, då de andra Generalspersoner voro i intention att persuadera Monsieur de Waldeck att pousera, men ville ingalunda låta öfvertala sig, emedan det var för långt lidet

uppå dagen att lefverera en batalj, blefvo altså hela natten genom ståndandes uti full batalj intill andra morgonen, som var den 1 Juli, begynte de att skjuta uppå hvarandra med stycken klockan vid pass 7 om morgonen, som continuerade intill klockan 9. Då gafs lösen ut, och var vår lösen Gott mitt uns, då satte vi fälttecken, nemligen grönt, uti våra hattar och så marscherade vi helt sakta emot hvarandra en bataille, att vi voro på ett pistolskott nära hvarandra, att ingen ville först gifva fyr, då nödgades vi att först bryta spetsen och gjorde en skön salva, hvarefter fienden fullkomligen anstälde, som ville han taga flykten och var en stor del af deras cavallerie och infanterie som beto i gräset, men så snart våre hafve commenderat dem att höger omvända sig att laga sig färdige, omvände sig fienden med all makt, gaf först en braf salva uppå oss, grepo till sine värjor med ett stort anskri, nemligen tuez, tuez, tuez, betyder så mycket som stick ihjel eller döda, döda. Då avancerade de med hela sitt cavallerie till höger och venster och togo bort en stor del af vårt equipage, tillika med hela vårt artillerie och amunitions vagnar, att till det siste voro vi med hela vår armé af fienden aldeles berände, att vi hade uppå alla kanter fiender kring om oss, omvände våra egna stycken och begynte att gifva fyr uppå oss. Då togo de till fånga 300 stycken öfverofficerare och 6,000 underofficerare och gemene soldater, oräknadt de som på platsen blefvo liggandes och de blesserade. Uti stora bataljen blef jag 6 gånger blesserad, först fick 3:ne hugg uti mitt hufvud af en sabel, då jag föll och blef liggandes länge uppå de andre döde kroppar intill dess jag kom mig litet före igen, reste mig upp, förmente mig kunna bekomma någon fältskär att jag kunde blifva förbunden. I det samma kommer en fransysker ryttare, gifver mig först ett hugg öfver axeln, nappar så till pistolen och sätter mig på halsen, men utaf det jag moverade mig, sköt han i axelgropen att kula och förladdning blef sittandes. Då kände jag ej mer till mig, om jag var lefvande eller döder, innan förladdningen begynte att brinna uti såret, då satte jag mig upp den samma att utplocka, men hufvudet ville ej stå bi, utan var mig fullkommeligen som hade jag varit drucken, att alt hvad jag för mig såg, tycktes alt gå om-

kring för mig och när jag ville resa mig upp, var jag af den blod, som jag den dagen förlorat hafver, så svag, att jag ej kunde stå på mina fötter. Och enär jag någorlunda kom mig före, begynte jag att begära quarter och när jag uppstår, befann jag mig vara stucken uti mitt venstra ben. I det ser jag, huru de bekommit min öfverstlöjtnant Knorring och min major Krassow emellan sig, satte dem på hvar sin häst, sedan de dem deras ringaste kläder afdragit och läto convoyera dem igenom deras cavallerie in uti det fransyska lägret, då ville jag intet skiljas från dem och de voro ej heller mäktiga att hjelpa mig, utan jag fattade majorens häst uti man, veklade handen så fast att jag följde dem vid pass 1/2 fjerdingsväg, ehuruväl de redo alt stilla uti fullt galopp, ja intill dess min hand aldeles svartnade, att jag för mattighet skull ej längre förmådde följa med. När jag altså kom ifrån de andre, fann jag en vattengraf med en hel hop buskar omkring, der jag förmente mig kunna försticka, men kom åter en ryttare, som änteligen ville skjuta mig för hufvudet, emedan han såg mitt elände, att jag var så illa blesserad, den samme drog af mig alle mine kläder, tog desslikes penningar och alt hvad jag hade. En liten bönbok hade jag hos mig, hvilken enär han förmärkte vara luterisk, ref han henne uti stycken, och kastade för mine fötter. En kapten af schweitzarne var så höfvelig, när han sett mitt ynkeliga tillstånd att jag ej var menniska att gå, utan någon skulle föra mig på sidan hos sig, gaf mig altså 2 soldater med, som skulle vara mig behjelpliga in uti fransyska lägret. När jag kom till det första lägret, der höll hela det fransyska hofvet uti sine stora vagnar och när jag kom in uti hufvudlägret, fick jag se en stor spetsgård med pikar, hvarest, enär jag inkom, fann jag för mig min egen öfverstlöjtnant och major tillika med största delen af våra officerare af regementet. Öfverofficerare fågne af armén voro 300, underofficerare och gemene voro 6,000 man, hvilka alla redan voro uti samma spetsgård, när jag kom, men hvad fröjd jag fick, emot den ängslan jag hade haft, när jag fick se våra egna officerare och kammerater, står ej att beskrifva. De voro alle uppå samme manér handterade, att de hafva dragit af dem, att de gingo så godt som nakna.»

Efter att hafva kvarstannat i lägret några dagar delades fångarne i mindre afdelningar och sändes in åt Frankrike, hvarvid Drake hade den oturen att åter blifva skild från sina kamrater. Tillsammans med en hop holländare och tyskar inkvarterades han först i ett kloster i Reims, där han blef förbunden, och fördes sedan vidare till Châlons, »der vi blefvo införda uti en stor trädgård. Och hafva bygt för oss ett hus af bräden sammanslaget, men fingo icke så mycket som en halmpipa att lägga under oss. Der måste vi ligga uti 6 veckors tid. Vi förväntade i det längsta, att blifva rançonerade, men vår goda förhoppning var alldeles om intet.» Efter en tid kom en fransk generalkrigskommissarie vid namn de Baahr (v. Bahr?), hvilken talade svenska »utaf perfection». Då denne fick höra Drakes namn »måste jag straxt komma till honom så eländig och blått som jag var, ehuruväl jag mycket blygdes att visa mig för någon, som skulle känna vår familj, men som alla af consideration nogsamt veta kunde hvars och ens tillstånd då för tiden, när man varit under sine fienders händer, som icke allenast öfvergick mig utan mina öfverkommenderade och kammerater, så stod jag som att excusera och hade als ingen orsak att blygas. Gick alltså efter anmodan dristigt till samma herre, och när han mig såg, beklagade han mig mycket, frågade mig om jag var generalmajoren Drakes son, då jag svarade nej, utan var hans broders välborne herr majoren Magnus Drakes son. Då sade han att sal. Generalmajoren har varit den samma, som först hulpit honom på fötterne och belofvade att vara mig behjelplig så mycket honom anstod.»

Drake kunde med skäl prisa sin lycka att hafva funnit denna vän i främmande land. Generalkrigskommissarien tog honom från de andra fångarne, gaf honom kläder och penningar samt inackorderade honom på sin bekostnad hos den bästa fältskären i staden, den lämpligaste bostad som kunde önskas för den illa sårade unge officeren. »Äntligen frågade han mig der jag skulle hafva lust att taga parti under fransosen, hvaruppå jag intet kunde svara, utan efter något betänkande resolverade jag, emedan jag fann mig igenom Guds tillskyndan vara af samma herre utur nöden hulpen, så befann jag nyttigast och rådligast att framställa

all min fortun, näst min Gud, uti den gode herrens behag, som han bäst finner mig nyttigast vara, för jag var dem undergifven och hade ändock kunnat gjort med mig hvad de behagat. Dock var herr Baahr så honest, att han gaf mig likväl förstå, att det jag ingalunda skulle vilja taga parti, så skulle Hans Maj:t ej begära att tvinga någon person af qualitet att tjena par force.[1] Men att icke tiden blifvit något långsam innan cartellet blifvit gjort emellan Holländaren och Fransosen, att man har kunnat blifva rançonnerat, det har kunnat ses af många 1000 man, som väntade derefter och måste af hunger i torn och häktelse sätta lifvet till.» Drake antog således, som många af de andre vid Fleurus fångne svenska officerarne, anbudet att gå i fransk tjänst. Hans beskyddare rekommenderade honom till prinsen af Birkenfeld, öfverste för reg:tet royal Alsace, hvilken antog honom till löjtnant och han fick nu föra 100 man rekryter till regementet, som låg i Nîmes i Languedoc. Emellertid var prinsen ej där och Drake fick tills vidare nöja sig med »musquetten» såsom kadett under lifkompaniet. Med skäl missnöjd häröfver skref han till Baahr om sitt tillstånd, denne underrättade prinsen, som genast skref öfverstelöjtnant Reinach, som i hans frånvaro kommenderade reg:tet, »ett piccant bref till med befallning att ställa mig före. Men som prinsen och öfverstlöjtnanten ej voro synnerliga bussar och öfverstlöjtnanten sig mycket offenderade, öfver det jag mig beklagat, ty uppehöll han mig ändå uti 10 veckors tid der efter, innan jag blef förestält för fenrick, som skedde vid Grasse uti Provence A:o 1691 d. 1 September.»

Drake var således nu välbeställd officer i fransk tjänst och gjorde såsom sådan sommarens fälttåg i Piemont, under marskalk Catinats befäl, »en förståndig herre och braf soldat, som aldrig quitterade sin armée utan befann sig tout le jour à la tête så väl som uti alla attaquer, som skedde, in uti sjelfve efecten». Han beskrifver belägringen och eröfringen af Villefranche, S:t Esprit och Montmélian. Så snart dessa trenne fästningar blifvit försedda med fransk garnison, »så ryckte vi upp med hela vår armé och stälde

[1] Gemene man af fångarna stuckos utan vidare in i leden.

vår cours åt stora generalfästningen Nice, der vi fingo bada temligen hett, af orsak vi uppå släta fältet måst campera, att de kunde räcka oss med styckena, men till all lycka hade vi ståndandes utanför slottet hela vår skeppsflotta som bestod af 80 örlogsskepp och 40 stycken galerer, att de måste äfven så väl värja sig uppå sjösidan, som för vår armé till lands. Äntligen kommenderades några bataljoner som skulle om natten göra en atack på staden, bland hvilka var ock kommenderad den 4:de bataljon af regementet Alsace, hvarunder jag ock var. Innan vi marscherade utur lägret, gjorde vår regementsprest en förmaning att medan vi nu stodo all färdige att gå för vår fiende, att vi först skulle befalla oss gud i händer, sedan söka med flit att göra konungens tjenst och söka att göra fienden afbräck, det han alt beslöt med ett Pater noster och tre Ave Maria. Och derpå marscherade vi fort i största stillhet. När vi kommo in emot staden, sågo vi vårt avantgarde, som var idel grenadierer, redan stå under hvalfvet vid porten och hade gjort eld för sig. Då kom borgmästare och råd emot oss och presenterade oss nycklarne, hvilket skedde allenast för den önskan att vår general ej skulle bränna, bombadera och ruinera deras stad och kyrkor. hvilkas kosteliga byggnad ej står att beskrifva. De förnämste af noblessen utaf staden, som en stor myckenhet var, hafva sig alle uti slottet retirerat, uti den mening att de skulle vara på den orten säkrare än annorstädes, men bedrogo sig sjelfva och kommo minste parten der ifrån med lifvet af den skada, som våra bomber gjorde.» Efter ett tappert försvar måste äfven slottet gifva sig, sedan krutmagasinet med en stor del af fästningen sprungit i luften. Af aktning för det mod kommendant och besättning visat förunnade segrarne dem fritt aftåg med flygande fanor, brinnande luntor och klingande spel. »Sådana belägringar», skrifver Drake, »meritera väl att beskrifvas, så väl som den sköna landsort, som de uti belägna är, som är hel agreabel, hvarest man alle de rariteter hafva kan, som man kan ästunda och begära. Till våra skanskorgar och fasciner hafva vi ej andra träd brukat än som de skönaste citron-, pommerans- och olivetråd. Kostelige trädgårdar hafver jag der sett, så väl en stor qvantitet af vingårdar af allehanda slag de raraste

drufvor, som kan upnämnas.» Drake kan ej heller nog berömma klimatets ljuflighet, ehuru han fann det nog »hitzigt». Efter någon tids hvila ryckte armén vidare in i hertigens af Savoyen länder och eröfrade fästningen Carmaniola efter endast 5 dagars belägring, emedan den ej var färdigbygd och kommendanten ej hade »annat än commenderat folk, och mäste parten nyvärfvadt och oexerceradt utaf Schweitzare, som ännu intet voro monterade, hvaröfver våra tyskar, men isynnerhet fransoserne gjorde ett förskräckligt åtlöje. När de marscherade ut, togo [de] ifrån dem merendels alt deras equipage, ehuruväl de fingo af vår general en god capitulation att utmarschera med flygande fanor, brinnande luntor och spel och hade ej bort det ringaste dem uppå den gifna capitulationen att ifråntagas.»

Därifrån ställdes marschen mot hufvudstaden Turin genom Piemonts oförsvarade slättland. »Der gjorde våra knektar god marknad. Der gick ej annat än uppå sköfla och bränna löst, så jag med pennan ej nogsamt beskrifva kan, hvad kostlige saker der vankades så med guld, silfver, penningar och alla de raraste husgerådssaker med fat, tallrikar, dukar, servietter och den kostligaste dräll som någon-[städes] kan finnas — —, hvilket var temmeligen godt köp uppå. Ja att man kunde bekomma de saker för 3 eller 4 hvita runstycken som för några hundrade daler ej torde varit betalte. Träpersedlar, som var bord, bänkar, stolar och sängar, som ej var af annat trä än ebenholz och valnötsträ och stora sköna taflor och conterfej drogo soldaterna in uti lägret, höggo uti stycken och värmde sig dervid och gjorde eld under sina fältkittlar med. Så mycket af alla slags vin drogo soldaterna in uti lägret att vår general var obligerad att låta sönderslå faten för dem, emedan de intet gjorde än drucko.»

Efter denna drastiskt målande beskrifning på dåtidens fältlif berättar Drake, huru kurfurstens af Baiern ankomst med 20,000 man omintetgjorde en tilltänkt belägring af Turin och tvang Catinat att draga sig tillbaka till sitt förra läger. Efter att hafva deltagit i ett misslyckat anfall på fästningen Coni blef Drake kommenderad i garnison i Carmagnola. »Vi andre vi förmente oss vara lycklige i det vi skulle komma uti garnision, men var contrairt, att

vi voro ej i 8 dagar i staden, innan hvar man sjuknade så borgare som soldater af en förgiftlig fältsjuka, som var kommen in uti staden, som att förlikna emot pestilentzie. Andra sjukdomar aktade de för ingenting, att ehuruväl ingen officer fans eller soldat af garnisionen att, om han ingen sjukdom hade, så hade han fråssan, hvilket de för intet estimerade, utan måste lika väl göra sine vakter och commendements som om han varit hel frisk. När vi legat uti garnison intill sist uti oktober, så har väl fienden tillförene belägrat Carmaniol, att alle pass voro af fiendens folk besatte, att vi aldeles ingen proviant eller secours af våre kunde hafva, för vår armée var nästan kringränder, att de hade möda nog innan de kunde bringa sig fort till Pignerol. Ja hela 14 dagars tid ha de belägrat oss innan vi rätt viste, att vi voro belägrade och läto oss intet stor kunskap få derom innan de begynte att spela med sina stycken upå oss löst, sedan de förfärdigat ett batteri vid Capucinerklostret af 16 halfva cartouer som de kunde beskjuta hela torget och den stora gatan, att de sköto in genom Porte de France och ut genom Porte de Turin. Tillförne förskickade vår Gouverneur alla dagar commenderat folk af dragoner, men på det sista kunde han väl förmärka att der var främmat på skogen, efter de utskickade ej kommo tillbaka, för antingen blefvo de skjutne eller till fånga tagne af fienden. Ett annat batteri af 6 fyrmörsare förfärdigade de ock och bombarderade så nätt att hvar bomb föll uppå vår Paradeplats, förhindrade oss så mycket att vi efter dato aldrig fingo göra någon parade, ej heller röra någon trumma uti staden. Ehuru fiendens intention var, att vi skulle öfvergifva fästningen uppå så kort tid, som vi det intogo, så fingo de likväl den honeur intet, utan var mer vår honneur, som kunde defendera oss emot en armée af 50,000 man, som varit af dem uti 14 dagars tid belägrade och ifrån det de begynte att bombardera oss, så hafva vi fäktat uti 11 dagars tid och icke en man af våra haft sin helsa, hvarken officer eller soldater, hvaröfver fienden sig sannerligen mycket förundrat, när han uti utmarscherandet fick se vårt eländiga manskap, som vi hade. När fienden uti 5 dagar hade skjutit uppå fästningen, förskickades till vår gouverneur en trumpetare att förnimma, om

våra skulle gifva öfver staden, hvarpå vår gouverneur svarade, han ännu uti 6 dagar är sinnad att fäkta, ehuru väl fienden var redan så med sina tranchementer arangerad att vi ej mera kunde bruka våra stycken. Och amunition felades oss, att soldaterna nödgades att skära knapparne af kläderna och kasta uti musketerna. Uppå den 11 dagen var vår gouverneur ännu längre sinnad att defendera sig, lät altså till sig kalla alle commendanter af alla bataljoner att förnimma, om ej skulle vara möjligt att längre värja sig, frågade hvad hvar och en tror om sitt manskap, hvaruppå de alle svarade, att han har att befalla, men att det är och synes omöjligt att längre kunna emotstå, efter amunition felte. Men Gouverneurens mening var, att när staden går öfver skulle man kunna retirera sig in uti slottet, det änteligen kunnat låta sig göra, men hafva de inkastat allenast en bomb, så har slott och folk varit aldeles ruinerade af den fara som lätteligen hade kunnat ske, efter der var ännu rikeligen krut, fast annor munition felades.» Efter ytterligare ett par dagars belägring och åtskilligt parlamenterande uppgafs fästningen på för de belägrade ganska hedrande och goda vilkor. Besättningen erhöll fritt aftåg med militära hedersbetygelser samt fick löfte att medtaga en del artilleripjeser och »gouverneurens och hela garnisionens equipage omolesterade. Men denna capitulation blef oss hållen uppå samma manér, som vi höllo dem den förrige, när vi togo in fästningen, sökte altså sin revange uppå samma sätt, nemligen när vi marscherade ut, så har fienden stält upp hela sin armé uppå begge sidor om vägen, der vi måste marschera mitt genom, hvilken armée var sannerligen präktig att bese. När vi kom bland deras infanteri, gjorde de äfven såsom våre gjorde, när de måste marschera ut: logo, pekade finger och gjorde narr af oss, efter vi sågo något illa ut af den sjukdom och stora fatigue, som vi hela tiden måst utstå, och änteligen, när vårt equipage kom anmarscherandes, packade fienden det an, med stor nöd att gouverneuren kunde få sitt fram oplundradt. Då var jag samma gång, som ofta tillförene, olycklig, miste min häst, dräng och alt mitt ringa equipage, att jag ingenting mer hade än som jag gick och stod uti.» Besättningen convoyerades till den närmaste fästningen på franskt område, Pig-

nerol, samt förlades sedan i vinterkvarter först i Vienne i Dauphinée, sedan uti Sesell i Savoyen och slutligen i detta hertigdömes hufvudstad Chambéry, där regementet fick ligga i garnison hela sommaren. Drake kunde ej nog beundra det furstliga slottets praktfulla inredning och isynnerhet den med rödt sammet, guldornamenter och stora speglar dekorerade sängkammaren. På hösten (1692) förflyttades regementet till Provence och inkvarterades i staden Lorge, »den bästa ort i landet att vistas, der kostade vinet, nemligen en kanna, ej mera än som 6 fransöske dinge,[1] hvilket gör efter vårt svenska mynt så mycket som 3 halfören, men väl förståendes att deras kannor, som de kalla pott, är ej större än kan gå halftannat stop uti efter svenskt mål». Regementet låg därstädes ett halft år, tills det i april 1693 erhöll ordres att marschera till Catalonien. Uti Perpignan mönstrades regementet af öfverbefälhafvaren hertig de Noailles. Fälttåget öppnades med eröfringen af fästningen Rosas, hvilken af sin kommendant tappert försvarades. Isynnerhet sedan denne genom en styckekula mistat sin vänstra arm, blef han »så bister att han lät göra utfall på utfall och dubbelt starkare skjuta uti fästningen än någonsin tillförene. Ja, han fäktade så länge intill dess han intet hade något hus, som han kunde luta sitt hufvud under, utan icke alt var af våra bomber ruineradt.» Härefter låg regementet under sommaren inkvarteradt i flera olika städer utan att deltaga i några strröre strider samt fick sitt vinterkvarter i Perpignan. På våren 1694 ryckte regementet med den öfriga hären åter in i Spanien. Fransmännen påträffade fienden uppstäld mellan Torroella och Verges för att försvara öfvergången öfver floden Ter. »Som natt och dag skildes åt, fingo vi ordres att uti största stillhet marschera utan den ringaste allarm och när vi kommo till rivièren, begynte fienden ifrån sine tranchementer med sina stora dubbelhakar med hela salvor att gifva fyr uppå oss. Då avancerade aldraförst alla våra carabinierer att vinna passet, sedan kavalleriet — och när kavalleriet var passeradt, måste vi med hela infanteriet samma rivière passera i full battalj och flygande fana; och ehuruväl vattnet var temligen djupt och temligen kallt, måste likvist

[1] = Deniers?

officerarne så väl som gemene till fot öfver samma vatten marschera. Nu när vi med hela vår armé voro öfverkomne, schermucerade [skärmytslade] våra karabinierer med det spanska kavalleriet och våre grenadierer blefvo kommenderade att attaquera fiendens hufvudqvarter, der de bekommo den spanske generalens tält och hela silfverservis och en stor del af dess equipage, efter seigneur Castenaga mente det skulle vara omöjligt att vi skulle kunna passera rivièren, efter hans folk voro inskansade rivièren ännelångs, som väl syntes så vara för människors ögon, men gick fast annorlunda. Och der uppå förföljde vi fienden hela 2 mil, ja intill dess de voro obligerade att fly in här och der uti de der rundt omliggande städer och fästningar.» Efter några dagars hvila började arméen belägringen af den vid hafvet belägna staden Palamos, »hvilket var den raraste belägring, som jag sett utaf 10 capitale belägringar, som jag varit med. Rart var detta att se, efter hela franska flottan attaquerade fästningen på den ena sidan och hela arméen och artilleriet till lands uppå den andra sidan, att när de om nätterna bombarderade fästningen, så hade man största plaisir se bomberna så ifrån sjösidan som våre, ifrån arméen, huru de uti luften rencontrerade hvarandra.» Fästningen höll sig tappert och först då bresch var skjuten och allt klart till stormning, begärdes ackord, »men då var alt för sent. Bekom ej annat accord än det vi fick ordres att plundra och taga hvar man till fånga, hvaraf största delen voro så sönderslagne af våra bomber, att de som intet voro döde, så voro de så eländige att de hvarken kunde lefva eller dö, men måste ändå föras såsom fångar hela Frankrike igenom, der största delen ock creperade.»

Sedan Palamos sålunda var eröfradt, vände sig hufvudarmén mot Gerona, under det att en mindre armécorps, hvilken Drake tillhörde, fick order att sätta sig i besittning af slottet Hostalrich, hvilket äfven lyckades utan en enda mans förlust, emedan de »togo räddhåga till sig uti fästningen, efter dem tillförene varit kunnigt gjort att der de ej godvilligt gåfvo sig öfver, så skulle ingen man bekomma något qvarter; skredo altså sjelfva ur slottet, lemnandes alt gevär efter sig och togo till fötter. Det var inga regulerade trupper utan idel spanska mickeletter och cannalie.»

Efter denna lätta eröfring förenade sig corpsen med hufvudarmén samt slog läger i ett kapucinerkloster utanför Gerona, som utsattes för ett häftigt bombardement. »Nu förläto de sig i staden fullt och fast, det deras heliga St. Narsice, som dem tillförene så ofta hulpit, att han ock än nu väl skulle hjelpa dem, hvilken de ock med stor solennitet och prosession hafva kring hela staden dragit, men var dem dock deras goda förhoppning aldeles till ingen nytta.» Deremot föllo »utur den heliges näsa 3 friska bloddroppar», hvilket ansågs som ett dåligt omen. Efter några dagars förlopp gaf sig staden och fästningen, som var af bomberna »skräckligen ruinerad.» Hertigen af Noailles utnämndes nu med stor högtidlighet och vederbörliga ceremonier i Geronas domkyrka till vicekonung af Catalonien, hvarvid han för konungens af Frankrike räkning tog trohetsed af prästerskap, adel och borgare. Prästerskapet tordes ej neka, »af den fruktan de drogo för sine kloster och sköna kyrkor, att man dem förbränna och ruinera skulle, det de ock vist nog blifvit, om de generalens order ej efterkommit hade.» Den enda som var ståndaktig var biskopen. Han gjorde sin »excuse, efter han var edsvuren till konungen af Espanien» och svarade på förnyad tillfrågan blankt nej. Därpå blef han tillsagt att uppsöka sin konung och utrustades med en fransk convoj, som skulle föra honom och hans egodelar till Barcelona. »Men om natten så begynte våra egna dragoner, som honom convoyera skulle, att plundra biskopens equipage temligen skarpt. Men huru biskopen prakticerade, så fick han hemligen bref fort till vår general, att innan våre dragoner kunde tillbakas komma, så visste generalen, huru de med biskopen handlat hafva, hvaröfver generalen var öfver måttan vred och lät strax visitera de kommenderade och examinera dem på det strängaste hvar för sig, att man likvist många saker fick tillbakas som med en express till Barcelona förskickades, men dragonerne blefvo utan någon krigsrätt upphängde.» Härefter låg Drake inkvarterad i en stad, som han kallar »La Chasteu Juliett» — hvilken ort som härmed menas kunna vi ej afgöra, då vi icke lyckats finna något liknande namn på Spaniens karta. Det var emellertid en elak lägerstad. Alt maroderande var nämligen förbjudet, så att födan måste betalas

och det ganska högt; ett komissbröd kostade t. ex. 40 soldi, hvilket Drake anser lika med 5 karoliner i svenskt mynt, och slutligen kunde man icke ens för penningar få köpa bröd, ehuru det var godt om öfriga matvaror. Sedan Drake deltagit i åtskilliga mindre strider, förflyttades hans regemente till den lilla sjöstaden Bagur, »ett quartier de refrechissement,» med hvilket han däremot var nöjd, ty där hade de hos bönderna fritt kvarter och bekommo hvar femte dag ut sin rikliga aflöning. Slutligen förlades regementet i vinterkvarter i Gerona, där Drake logerade med de öfriga officerarne i biskopens hus. Bland föremål som här väckte den protestantiske nordbons undran var stadens förut omtalade skyddshelgon S:t Narcissus. Drake berättar uti en utförlig relation, huru denne en gång under sin lifstid räddat staden att falla i fransmännens våld: »denne som de alldeles för sin patron höllo och helig nämnde gjorde ofta stora mirakel, i det han gjorde, som de der i staden föregifva vara genom guds tillskyndan, stora och faseliga myggor till en stor qvantitet, hvilka voro så fulla med förgift att när de allenast stungo en häst eller karl, så måste han på ögonblicket blifva död liggande, igenom hvilka myggor han, S:t Narcisse, förringade och ruinerade uti grund hela franska arméen.» Drake förtäljer legenden om helgonets död samt beskrifver hans präktiga graf samt huru hans balsamerade kropp, iklädd full biskoplig skrud, var »alt med bomull öfvertäckt och när presterna läto se honom, så tändes ljus upp och innan de röra den heliga, falla de många gånger på sina knän och bocka sig djupt neder, slåendes sig för sina bröst, och korsa sig och så hafva de tingestar af silfver alnslånge till utseende och arbete som knappnålar, dermed de alt sakta draga af bomullen, som han är med tilltäckter, efter de hålla sig ovärdige att med sine händer en så helig ting hantera. Hans messhabit, som han uti ligger är kostelig, men den qvantitet af juveler, som den döde lekamen på sig hafver, är fast kosteligare. Denne, som de kalla, helige hafva de, när belägringen var senast vid Girone och vi begynte som bäst att inkasta bomber från våra batterier, så togo de med stor solemnitet den dödes lekamen och lät densamma öfver hela fästningen draga uti den mening, att han ännu skulle kunna hafva samma

makt, som han tillförene haft, nemligen att han kunde fördrifva vår armé, som tillförene skett är, men det gick der intet an. Utan när staden var öfver, så efterläts alle man att bese den helige, som jag med månge andre af regementet åtskilliga gånger sett hafver.» Näst detta helgon var domkyrkan Geronas största sevärdhet, den höll nu som bäst på att repareras efter de skador, de franska bomberna gjort under sista belägringen. Sommaren tillbragtes mestandels med vaktgöringar och ströftåg för att »slå efter de Espaniske Micheletterne. Men samma år a:o 1695 in medio September, som var efter campagnien, då alla förmente att vara säkre, kom prinsen af Darmstadt espagniolen till secours med 20,000 man tyskar. Då blef om midnattstid sådant allarm uti vår garnison, emedan ingen mer hördes tala om något fientligt, innan vi om natten fingo ordre att på stunden marschera.» Under hertigens af Vendôme befäl deltog Drake i striderna kring Palamos, hvilket räddades åt fransmännen hufvudsakligen tillföljd af den spanske öfverbefälhafvarens oenighet med prinsen af Darmstadt, som inskeppade sina trupper och afseglade, just då staden var bragt till det yttersta. Dessa voro de sista vapenskiften i hvilka Drake deltog. Utnämnd till löjtnant den 24 januari 1696 tog han redan den 14 april samma år afsked »emedan jag så många år måst lefva tvungen och ej fått bruka mine salighetsmedel». Han begaf sig således på hemväg. Uti Perpignan kom han tillhopa med regementet Royal Danois, som där låg i garnision »och fann jag under samma regemente åtskilliga officerare, som med mig varit fångne vid bataljen för Fleurus, hvilka beviste mig mycken honestetet, och voro mig behjelplige, att jag fick communicera hos deras regementsprest, som var en tysk magister». När detta var gjort, fortsatte han sin färd till Bordeaux samt beskrifver, hvad märkligt han sett under resan, däribland ett besök i ett »eremitage, som är bygt aldra högst på spetsen af ett berg, som var det skönaste, jag på hela resan sett, men var temligen svårt att komma der upp. Men när vi kommo der upp, så kom eremiten uti sin drägt och mötte oss och gick sjelf och visade alt som der var att se och alleställes var så vackert och renligt hos honom. Han lät oss ock se sitt lilla kapell, som var gjort som en annor liten kyrka,

med ett vackert altare uti, som var öfvermåttan propert. Vi frågade honom om han ej tyckte tiden vara honom långsam, eller om han intet fasade för att bo så allena ifrån alla menniskor uti ödemarken, hvarpå han svarade nej ingalunda, efter det var honom af gud och den romerska påfven pålagdt, ty är han öfvermåttan väl förnöjd att der sin lifstid tillbringa». Framkommen till Bordeaux, som han fann vara en skön och plaisirlig stad, fann Drake i hamnen en svensk handelsflotta på icke mindre än 96 skepp under befäl af kommendören Gideon von Numers. Han ackorderade med en Göteborgsskeppare vid namn Abraham Johansson Aleqvist om öfverfarten och efter 8 dagar afseglade hela flottiljen. »Andra dagen voro vi uti stor fara mellan klockan 6 och till 7, i det vi uti ett ögonblick blefvo så häftigt af ett förskräckligt stormväder attaquerade, att nästan alt hopp ute var, men genom den aldra högstes allmakt, gud vare ärad, sedan vi merendels alla seglen hafva neder bekommit, likvist gått för sig.» Utanför la Rochelle kastades ankar och flottan blef liggande några dagar, hvarunder Drake for in och diverterade sig i staden. När ankarne lyftes, »lät vår kommendör flyga alla flaggor af hela flottan och lät alla skepp gifva fyr med fyrdubbel svensk lösen och der uppå bekommo vi en god vind och seglade vidare fort mellan England och Holland genom stora kanalen och in i Nordsjön.» På midsommarafton ankom han efter stor längtan till Sverige och landsteg i Göteborg. »Gud vare ärad, som mina böner hört och mig lyckeligen och väl i mitt kära fädernesland förhulpit», så slutar Carl Magnus Drake berättelsen om de år, hvarunder han satt oss i tillfälle att följa sina öden.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Spredte notitser om svenske i Rom i det 15:de og 16:de århundrede.

Efterretningerne om svenske, der have opholdt sig i Rom og særlig været knyttede til S. Brigittes hospital, ere ret sparsomme, en naturlig fölge af tabet af störstedelen af hospitalets arkiv. Man kunde da tænke sig, at disse efterretninger kunde suppleres ved at gennemgå de bevarede medlemsfortegnelser for de mange religiöse broderskaber, der trivedes i Rom i middelalderens slutning, og særlig for to af de vigtigste, de, som vare knyttede til det tyske hospital S. Maria dell' Anima og til Innocens den 3dies og Sixtus den 4des stiftelse S. Spirito in Sassia. Det förste broderskab, der lige som hospitalet synes at være opstået 1399, omfattede ganske vist mest tyske, men også en del fra nabolandene, schweizere, nederlændere og skandinaver. Det andet er lige som hospitalet opstået under Innocens den 3die, men fornyedes af Eugen den 4de (1447) og Sixtus den 4de (1478). Da der var knyttet særlig rigelig aflad til det, trådte mange ind i det, og man finder i den store broderskabsbog et sådant utal af navne fra alle kristenhedens lande, at ingen endnu har villet påtage sig at udgive bogen i dens helhed. De fleste medlemmer vare fra Italien, Spanien og Ungarn, men desuden findes der mange fra Sydtyskland og Storbritannien. Af danske findes der i begge de omtalte broderskabsböger temmelig mange, men for Sveriges vedkommende er udbyttet, som man vil se, selv om notitserne fra Animas regnskabsbog medregnes, overordentlig magert.[1]

---

[1] I Animas arkiv findes såvel dets broderskabsbog som den ældste Liber receptorum (1426—1512). Broderskabsbogen er udgiven 1875. Dr Lang har 1899 offentliggjort en række studier over begge böger i anledning af hospitalets 500 års jubilæum (Römische Quartalschrift, XII Supplementsheft). — S. Spiritos broderskabsbog findes i Bibliotheca Lancisiana. De ungarske navne fra den ere udgivne af V. Bunyitay (Monumenta Vaticana Hungariæ Series I, Tom. V 1889); de skandinaviske har jeg afskrevet. San Spiritos övrige arkiv findes i det romerske Archivio di Stato. Tidligere afhandlinger om Brigittas hospital i H. T. 1882, 1883 og 1895. Olaus Magnus' testamente trykt i Archivio Storico Italiano 1891 Ser. V tom. VII.

Af betydelig större værdi ere de aktstykker, der ere hentede fra kopiböger i det lidet kendte og benyttede Archivio di San Spirito.

Det förste af disse vedrörer den senere ærkebiskop Johannes Magnus og må være affattet kort för hans afrejse til Sverige. Han viser sig at være i Rom endnu i marts 1523, og han tænker sig at kunne blive der indtil den 24de juni. Rimeligvis for at skaffe sig rejsepenge realiserer han såvel sine ejendele som indkomsterne af sine præbender, et provsti og pensionen af en kirke i Bonn.

Det andet aktstykke er et testamente af en af de svenske gejstlige, der havde fulgt ærkebiskop Olaus Magnus i landflygtigheden. Han giver sin herre det smukke vidnesbyrd, at denne besad et retfærdigt sindelag og var vel kendt for og opövet i fromme handlinger (--quem pro justitia et equitate ad omne pietatis opus novit esse perpensum). Testator selv, Johannes Spegilberg, har været kapellan i den tyske kirke Anima (-- capellanis S. Marie in Anima confratribus suis). Han var en velstående mand, der besad ejendomme både i Sverige og Dantzig og desuden mange rede penge.[1] Man tör vel slutte deraf, at hele den svenske koloni, med ærkebispen i spidsen, nu har været langt bedre stillet, end den stakkels Johannes Magnus var få år i forvejen. Men han har tillige været en from mand; derpå tyder både indledningen og de mange gaver til kirker, præster og munke. Det lå ham meget på hjærte at få en smuk begravelse. Blandt kirkerne bliver også Brigittas betænkt med 10 dukater — en forholdsvis stor sum — og med sölv til at lade udföre en ny kalk. Den vigtigste oplysning, testamentet giver, turde imidlertid være navnet på den sidste svenske rektor af Brigittas hospital, Nikolaus Holmbo. Testamentet, sammenholdt med indtegnelsen i Animas broderskab, Olaus Magnus' testamente og den pavelige bulle om overgivelsen af Brigittas hospital til de romerske Magdalenesöstre (6te november 1560)[2] give nogle oplysninger om dennes liv.

---

[1] Af de mange mönter, der nævnes i aktstykkerne, ere de fleste pavelige. En ducatus de camera gjaldt c. 1500 10 carlini, og en carlinus var atter lig 7½ bollendini (den samme mönt, der senere hedder baioccho). En julius (giulio, senere paolo) gjaldt noget mere end en carlinus; en dukat var 7½ julii. Den senere scudo d'oro gjaldt noget mindre end en dukat. En duplon er vel lig to scudi. — De ungarske dukater sloges i uhyre mængder og vare udbredte over hele Europa. Engelske guldmönter ere endelig rosenobel og angelottus. Den förste og störste fik sit navn på Edvard den 4des tid, den andens værdi fastsloges af Edvard den 6te til 8 shilling.

[2] Denne bulle findes i det pavelige arkiv, Reg. Vat. 1923 (bull. Pii IV tom 69) fol. 39, såvel i den oprindelige kopi som i en senere afskrift. Den er dateret »Rome anno millesimo quingentesimo sexagesimo octauo idus novembris pontificatus nostri anno primo». Da Pius IV valgtes til pave 25 dec. 1559, må dette læses 1560, 8 id. nov. Den del af bullen, der handler om Nicolaus Holmbo, lyder: »Hospitale S. Brigidis . . . a pluribus annis rectore caruit et caret de presenti, licet illud per dilectum filium Nicolaum Gottum presbyterum, olim videlicet quadraginta annis per tunc abbatem et

Selv om denne bulles meddelelser i övrigt ere meget upålidelige, er der grund til at tro, at den har ret, når den meddeler, at Nikolaus Holmbo (der i den kaldes Nicolaus Gottus presbyter) er kommen til Rom c. 1520. Det ligger nær at tænke, at han er kommen sammen med Holmsten Jonsson, og at han har gennemlevet de tunge og ensomme år sammen med ham. Efter hans död — året kendes ikke — er han så bleven hospitalets rektor og optræder i egenskab af rektor som executor testamenti dec. 1548. Senere har han veget pladsen for ærkebispen. Man kunde tænke sig, at Olaus Magnus som vederlag har skaffet ham den plads som kapellan i Anima, der var bleven ledig ved Johannes Spegilbergs död; han har vel også fået regressus til hospitalet efter Olaus' död. Snart efter denne kunde han til Animas og et andet tysk broderskab give en så forholdsvis stor sum som 3 dukater — hvad der tyder på, at han har fået arv efter ærkebispen. Dennes sidste vilje, hvorved det bl. a. bestemtes, at hans brodersönner skulde indtræde i stillingen som styrere af hospitalet, blev ikke overholdt; Nicolaus har på et eller andet tidspunkt (efter 9de november 1557) giort sin ret til regressus gældende og så affundet sig med disse. Dog kun tre år var han i besiddelse af hospitalet. Der rejstes krav på dettes ejendomme af Magdalene-söstrene, han beskyldtes for at have brugt hospitalets midler til egen fordel, og han, der nu må have været en gammel mand og vel var den eneste svenske, der var tilbage der, gav efter for pavens bud och lod sig nöje med en pension på 50 scudi årlig. Han er vel död snart efter. Den sidste forbindelse mellem Vadstena og Rom var afbrudt, Olaus Magnus' navn og hans ivrige katolicisme syntes at være ganske glemt ved den pavelige kurie — efter 3 års forlöb!

Johannes Lindbæk.

Aktstykker.

I. Fra regnskabsbogen i S. Maria dell' Anima.

(fol. 170) 1468. Oktober.

Recepi die IIII mensis octobris a domino Jacobo Ulfonis[1] canonico Upsalensi executore testamenti quondam Nicolai Lange

moniales monasterii monialium eiusdem S. Brigidis in Vastione Lincopen. vel alterius (!!) diocesis, ... ad quod dictum hospitale dependere dicebatur, ad ipsius hospitalis regimen deputatum fuisse asserentem eiusque fructus ... in proprios usus contra dicte fundatricis intentionem convertentem, detineatur».

[1] Jakob Ulfson indviedes til ærkebisp i Brigittas kirke i Rom 1470. Nicolaus Lange, presbyter Lubicensis, opholdt sig i en længere årrækko som scriptor ved kurien.

florenos X currentes gross. IIII boll. II ratione legati facti hospitali per ipsum Nicolaum in testamento suo.

(fol. 233) 1488. April.

Die martis 22 frater Wolfgangus de ordine sancte Brigitte reliquit pro elemosina hospitali unum florenum Renensem, quem recepi [qui facit] carl. VIII boll. IIII.

II. Medlemmer af broderskabet i hospitalet San Spirito.

(fol. 303) Laurentius Lincobensis dyocesis intravit in confraternitatem MCCCCLXXVIII die mensis Martii XXVIIII.

(fol. 415) Dominus Sancius Sancii clericus Burgensis intravit in supradictam confraternitatem MCCCCLXXVIII die mensis martii XXVIIII.

Sueno presbiter Licobensis dyocesis de regno Suetie predicto die.

(fol. 446) Dominus Turquillus presbiter Lincobensis dyocesis intravit confraternitatem MCCCCLXXVIII die Martii XXVIIII.[1]

(fol. 370) Dominus Petrus Henrici[2] procurator hospitalis Sancte Birgitte de urbe intravit hanc sanctam confraternitatem Sancti Spiritus die X Februarii 1479.

(fol. 192) Reverendus in Christo pater et dominus dominus Gauto archiepiscopus Nidrosiensis de regno Norvegie intravit istam sanctam confraternitatem per me Torkillum Andree de Vastenis procuratorem antedicti archiepiscopi, quod protestor mea propria [manu] anno domini MCCCCLXXXVIII die VI mensis martii.

(fol. 354) Dominus Nicolaus Johannis presbyter Scarensis diocesis et Estridis et mater eius intravit hanc sanctam confraternitatem die 23 mensis novembris [1500].[3]

(Umiddelbart under og med samme skrift). Dominus Nicolaus Sicwidi et Olaus Sicwidi Lundensis diocesis intravit in hanc sanctam confraternitatem die 23 mensis novembris [1500].

III.

Archivio di San Spirito.
Istromenti lib. 12, fol. 32—33.
Confessio debiti Leodiensis.

Die 16 martii 1523 constitutus dominus Leonardus Caris clericus Leodiensis diocesis confessus fuit se teneri et obligatum esse domino Johanni Manno Gotho canonico Lincopensi in summa octo ducatis

[1] Ovennævnte fire indtegnelser ere foretagne med samme skrift. Turquillus eller Torkillus Andree er vel den præst Torkel, der 1477 sendtes til Rom for at virke for Katarinas kanonisation.

[2] Hospitalets rektor c. 1470—1505.

[3] Da de foranstående og efterfölgende indtegnelser ere fra år 1500, gælder det samme sikkert om Nicolaus Johannis'.

auri de juliis pro quolibet ducato computatis tam occasione pensionis eidem domino Johanni super fructibus S. Lamberti Bonnensis Coloniensis diocesis assignate quam bonorum eidem Leonardo per eundem Johannem relictorum. Quos quidem octo ducatos prefatus dominus Leonardus promisit eidem domino Johanni presenti vel domino Petro Manno[1] priori domus S. Brigide de urbe eius procuratori vel aliis procuratoribus hinc ad festum beati Johannis Baptiste proxime futurum inclusive. Pro quibus se in ampliori forma camere apostolice obligavit.

Actum in domo mei presentibus domino Nicolao Flaco et Desiderio Hugonis clericis Firmane et Tullensis civitatum et diocesium respective testibus.

Per me Desiderium Britonis.

Procura.

Eodem die constitutus prefatus Johannes constituit procuratorem prefatum dominum Leonardum presentem ad acceptandum quecunque beneficia ad collationem R. d. domini Bernardini[2] cardinalis S. Crucis tam ratione prepositure Bonnensis quam etiam indultorum apostolicorum patri domino constituenti collata et conferenda, acceptandum possessionem capiendum, jurandum de obseruandis statutis dictaque beneficia regendum seu regi et deseruiri faciendum, fructus exigendum et arrendandum, de receptis quitandum Necnon ad resignandum in fauorem cuiuscunque persone tamen reservata eidem domino constituenti aliquali pensione prout procuratori videbitur litterarum exigentiam consentiendum jurandumque cum potestate substituendi eum generaliter. Actum in domo mei presentibus Nicolao Laleman clerico Virdunensis diocesis et Desiderio Hugonis clerico Tullensis diocesis testibus.

Ita est Desiderio (!) Britonis.

IV.

Archivio di San Spirito.
Istromenti lib. 18.

Löst hefte, lagt ind i bindet, uden foliering.

Die Decima quinta mensis decembris [1548]. In nomine sancte et individue Trinitatis patris et filii et spiritus sancti Amen. Cum fuerit et sit, quod infrascriptus testator venerabilis dominus Johannes Spegilberg die quinta mensis huius decembris suum ultimum infra-

[1] Petrus Mannus (Peter Månsson) forlod Rom for at blive biskop i Vesterås 7de maj 1524.

[2] Bernardino Carvajal, kardinal med titel af S. Croce fra 1495, afsattes 1511 på grund af sin ivrige deltagelse i konciliet i Pisa, blev atter kardinal for samme titelkirke 1513 og beholdt den til 18de december 1523.

scriptum descripserat et ordinaverat testamentum, huic est quod anno a natalicio eiusdem domini millesimo quingentesimo quadragesimo octauo Indictione sexta. Die vero decima quinta supradicti mensis decembris pontificatus serenissimi in Christo patris et domini nostri domini Pauli diuina providentia pape tertii anno decimo quinto. In mei notarii publici testiumque infrascriptorum ad hec specialiter vocatorum et rogatorum presentia personaliter constitutus prefatus venerabilis vir dominus Johannes Spegilberg Rome in domo siue hospitali S. Brigitte Nationis Suecie in lecto eger corpore compos tamen mentis et rationis, advertans quod immensa dei bonitas, ut magis bonum effunderet et populorum deperditorum ordinem repararet, creavit homines ad ymaginem et similitudinem suam non subituram morborum angustias et pericula dire mortis, sed gratie sue participem et æterne urbis futuram heredem. Deinde tamen superveniente hostis antiqui suggestione declinatam, propter quod decet homines vigilles esse, ut cum venerit illa dies, quam et eius horam scire non possis, eum non conveniat dormientem. Qua propter pia mente et animo deliberans de rebus et bonis sibi a deo collatis salubriter ordinare omnibus melioribus modo, via, itinere, causa et forma, quibus magis melius et efficatius potuit et debuit, fecit et ordinavit suum presens nuncupatum testamentum seu suam ultimam voluntatem inter cetera in successivo qui sequitur modo:

In primis quidem. Quoniam anima est melior ac preciosior corpore et rebus humanis, de eterni regis misericordia plene confidens [quod] cor contritum et humiliatum non despiciet, animam suam extunc preciosissimo sangvini filii dei redemptam omnipotenti domino conditori et redemptori nostro Jesu Christo et beate Marie ac omnibus sanctis curie supremalis dedit, assignavit et commendavit.

Et si eum de infirmitate, qua de presente laborat, decedere contingat, voluit sepelliri in prefata ecclesia hospitalis S. Brigitte, cui ecclesie et hospitali reliquit et legavit pro sepultura Decem ungaricos ducatos. Item totum illud argentum quod habet cum anulo maiori pro conficiendo uno calice.

Item reliquit et donavit domino suo Reverendissimo domino de (!) Olauo Archiepiscopo Upsalensi Quatuor ungaros ducatos.

Item idem testator legavit et donavit ecclesie S. Marie de Anima nationis Teuthonicorum Rome unum Rose nobilionem et unum duplonum.

Item ecclesie S. Petri principis Apostolorum de urbe tantundem.

Item S. Catherine Regionis Arenule tantundem.

Item ecclesie S. Andree retro pallatium Senense unum Angelottum et unum ungarum ducatum pro pauperibus inibi fovendis.

Item ipse testator legavit et donavit fratribus Capucinis etiam unum Angelottum et unum ungarum ducatum, ut statim post ipsius obitum dicant requiem pro eius anima.

Item dictus testator legavit, reliquit et donavit capellanis S. Marie de Anima confratribus suis medium scutum pro quolibet,

propter quod intersint exequiis et dicant singuli requiem pro eius anima imediate post eius obitum.

Item jure legati legavit, reliquit et donavit rectori dicti hospitalis sive ecclesie S. Brigitte ducatos ungaricos sex cum anulo signeti et tunica.

Item reliquit, donavit et legavit venerabili domino Philippo Knobbaert[1] ungaros quatuor.

Item jure legati reliquit, legavit infrascriptis suis nepotibus et heredibus in partibus Dantisci existentibus coniunctim ungaros decem et cuilibet eorum unam sistam siue arcam, que sunt Dantisci.

Item prefatus testor jure legati legavit, dedit, remisit et donavit domino Petro Brask civi Hulbergensi illud debitum, quod sibi de jure tenebatur, ut habeat Ipsius Ipsius (!) memoriam et eo melius satisfaciat heredibus domini sui Lincopensis, cuius summa est ducentorum ducatorum ungarium.

Item Johanni Banchaberg ungarum unum.

Item Magno Laurentii nepoti domini sui Upsalensis unum ducatum ungaricum.

Item scutos sex auri in auro Accomodati domino Sansoni ex parte domini Gasparis Hanoini.

Item venerabilibus dominis capellanis S. Hieronimi de urbe regionis Arenule unum Angelottum et unum ducatum ungarum, ut celebrant pro anima sua et intersint ipsius testatoris obsequiis et funeralibus.

Item omnes libros suos suos (!), quos habet Damptisci, jure proprio contulit et legavit librarie sive liberarie S. Catherine Damptisci.

Item dixit Anulus cum turchino lapide asseruit spectare et pertinere ad dominum Archidiaconum Lincopensem.

Item in omnibus et singulis suis bonis mobilibus et immobilibus in partibus Regni Suecie existentibus fecit, constituit et ore proprio nominavit nepotes suos Laurentium et Ostanum cum sororibus eorundem numero tribus heredes et executores bonorum suorum in dicto Regno relictorum ad exigenda et possidenda ea, cum Invocatione, absistentia et adiutorio Reverendissimi in Christo patris domini Olaui Archiepiscopi Upsalensis, quem pro justitia ac equitate ad omne pietatis opus novit esse perpensum.

Et ut autem omnia et singula supradicta executioni debite demandantur suumque debitum sortiantur effectum hujusmodi testamenti sive ultime voluntatis sue fidei commissarios et executores suos omnibus etc. fecit, constituit, nominavit et vidimavit venerabiles viros dominos sacerdotes domini Nicolaum Holmibo rectorem dicti hospitalis siue ecclesie S. Brigitte et dominum Philippum Knobbaert Anthuerpiensem prenominatos, quatenus secundum deum et conscientias

[1] Philippus Knobbaert har vel tilhört den bekendte bogtrykkerfamilie fra Antwerpen. Han er sikkert den Ph. Canabart, der 1557 sammen med den berömte teolog Johann Gropper fra Köln (död 1559) får det hverv at sörge for salget af Olaus Magnus' böger.

ipsorum ita disponant et ordinent prescripta Quemadmodum apud deum mereri volunt gratiam et vitam eternam per aspresionem sangvinis domini nostri Jesu Christi qui se comendavit viam et veritatem Amen. Dans et concedens idem testator dictis executoribus et cuilibet eorum plenum posse ac plenariam et liberam potestatem necnon auctoritatem ac speciale mandatum omnia et singula in presenti instrumento publico contenta ac testamentum et ultimam voluntatem exequendi et executioni debite demandandi ceteraque omnia et singula debita obligata et pecuniarum summas quacunque occasione vel causa eidem testatori debita et debitas a quibuscunque personis tam ecclesiasticis quam secularibus cuiuscunque etatis etc. petendum (!) exigendum leuandum et recuperandum Necnon omnium et singulorum bonorum ipsius testatoris mobilium et imobilium presentium et futurorum ubicunque existentium possessionem corporalem realem et actualem petendum capiendum apprehendum et retinendum ac alia faciendum que in premissis necessaria fuerint et opportuna. Et de receptis quitandum et quitantias faciendum et si necesse fuerit pro premissis omnibus et singulis in quocunque foro sive judicio coram quibuscunque judicibus et personis ecclesiasticis et secularibus tam ordinariis quam extraordinariis comparendum, procurandum, agendum et defendendum in judicio et extra, et generaliter omnia alia et singula faciendum dicendum gerendum procurandum et exequendum que pro executione et complemento voluntatis ipsius testatoris faceret vel facere posset si premissis omnibus et singulis presens et personalis interesset ac predicta executioni debite demandari vellet. Et cum illis obligationibus pactis et conventionibus promissionibus pactis et clausulis prout et sicut dictis executoribus placuerit et visum fuerit expedire.

Igitur omnibus et singulis supradictis et quolibet eorum in presenti testamento contentis coram infrascriptis testibus recitatis narratis et lectis Dictus dominus Johannes testator dixit et affirmavit suum ultimum testamentum esse et ultimam suam voluntatem. Quod et quam valere voluit jure testamenti, et si jure testamenti non valeret Ratione omissionis preteritionis vel alterius cuiuscunque modi valere voluit et vult ipsum testamentum vel jure codicillorum seu donationis tam mortis quam vite vel alterius cuiuscunque ultime voluntatis prout melius valere potest et debet, per quod et quam cassavit irritavit et annullavit omne aliud testamentum et ultimam voluntatem per eum hactenus quomodocunque et qualitercunque sub quibusuis verborum clausulis etiam derogatoriis ac fortioribus factum et factam ac processus, irrita et annullata haberi voluit et mandavit De et super quibus omnibus etc. Amen.

Acta fuerunt hec Rome in dicta domo sive hospitali S. Brigitte Regionis Arenule Presentibus ibidem venerabilibus viris dominis Guilliermo Sacrista S. Marie de Anima Cameracensis diocesis, domino Humberto Comite presbytero Basiliensis diocesis, Lenino Corilio presbytero Cameracensis diocesis, domino Petro Roseau etiam Cameracensis diocesis, domino Symone de Frano presbytero Leodiensis dio-

cesis, domino Leonardo presbytero Nolane diocesis Ac Johanne Berago layco Hypoiregiensis diocesis testibus.

V. Medlemmer af broderskabet i S. Maria dell' Anima.

(fol. 111). Die 9 novembris 1557 dominus Nicolaus Holmbo canonicus Lincopensis, Hierosolomitanus, huius hospitalis cappellanus, accessit huic confraternitati et pro Elemosina dedit ducatos auri in auro de camera duos. Idem accessit confraternitati s. Barbare et pro elemosina dedit ducatum de camera I.

(fol. 162). Joannes de Succa[1] Antwerpiensis, a Serenissima infante Regnorum Suetiae Wandalicae et Gotthiae etc. Ablegatus ad S. Pont. Clementem VIII et a Sua Sanctitate Comes Palatinus et Eques Auratus militiae creatus, gratitudinis et devotionis ergo huic sodalitati B. Marie de Anima sese inscribebat 14 Aprilis 1603.

(fol. 10). Joséphine, Königin-Mutter von Schweden und Norwegen, 30ten März 1875.

Ännu ett bidrag till tolkningen af »påfvebrefvet om Sankt Eriks korståg». [2]

Det lider intet tvifvel, att 1) *quatinus* här bör öfversättas med *att* (så alltid efter *monemus atque mandamus*, *monemus et exhortamur* o. dyl. uttryck i påfliga skrifvelser), 2) *a modo* med *hädanefter* (eg. *ifrån nu*, så t. ex. på tvänne ställen i Petri Benedicti redaktion af besluten vid Västerås riksdag år 1527, Tidskr. för teol. 1892 s. 343 o. 349) samt 3) *pedes retrahere* med *draga sig tillbaka*, *komma undan* d. v. s. komma ifrån det träffade aftalet. Till beriktigandet af den i Hist. Tidskr. 1899 s. 237 f. meddelade öfversättningen bör ytterligare läggas, att *christianæ fidei documenta cogantur tenere firmiter et servare* helt enkelt betyder *tvingas att stadigt hålla och iakttaga den kristna trons lärdomar.*

Och nu hvad hufvudsaken angår! Af det påfliga brefvet den 9 sept. 1171 (1172), Rydberg, Sverges Traktater, I s. 84 f., framgår, att till påfven inberättats, det finnarne från Sverige mottagit

---

[1] Johannes de Succa, en adelsmand fra Antwerpen, der havde kæmpet tappert under Alexander Farnese, var afsending til paven fra den bekendte Cecilia Vasa (1540—1627). I to brevia 22de juni 1602 anbefalede pave Clemens VIII ham på det varmeste til Philip III af Spanien og til ærkehertug Albrecht af Östrig, guvernör i Belgien. Årstallet 1603 i broderskabsbogen er vel fejlskrivning for 1602.

[2] Jfr herr K. Stjernas svar till herr C. M. Kjellberg i Hist. Tidskr. 1900, 4.

kristen tro och kristna predikanter. Alltså skulle äfven den Henrik, som enligt säker finsk tradition varit deras apostel, efter all sannolikhet ha kommit från Sverige. Längre kommer man visserligen icke med hvad som direkt säges i påfvebrefvet. Man kan icke efter detta ensamt afgöra, om den traditionen är sann, enligt hvilken Henrik — som skall ha varit af engelsk börd — har varit biskop i Uppsala och åtföljt k. Erik på ett härtåg till Finland med påföljd att en del finnar mottagit dopet. Men då år 1171 kan förutsättas, att finnar mot löfte om att bli kristna upprepade gånger begärt och erhållit svenskarnes hjälp i strid med fientliga grannar, så är kristendomens första införande i Finland icke då en så alldeles ny tilldragelse.[1] Och då en senare tradition, både svensk och finsk, med fullkomlig enstämmighet förlägger denna till k. Eriks tid, under det att aldrig en skymt till antydan försports, att det skulle varit under Sverkers, så är vårt påfvebref *indirekt* ett stöd för nämnda tradition. Härtill kommer, att just ett folk, som kristendomen påtvingats, helt naturligt kan komma att förhålla sig så som finnarne enligt påfvebrefvet gjort, då de, när de ej längre behöfde svenskarnes hjälp, åter förjagade de kristna lärarne. En viktig omständighet, som kan förklara, att hvarken Eriks namn eller någon af honom i Finland gjord eröfring nämnes, är, att, såsom framgår af brefvets adress till ärkebiskopen i Uppsala och hans suffraganer, underrättelsen beträffande finnarnes förhållande kommit till påfven från den Sverkers ätt tillgifne ärkebiskop Stefan. I Innocentii III:s bref af d. 4 april 1216 (Rydberg, Sverges Traktater I s. 131) till Erik den heliges sonson talas däremot uttryckligen om det land (i Finland), som dennes *clare memorie predecessores* med vapen eröfrat, och därpå grundas hans rätt till nämnda land, hvarjämte han får den apostoliska stolens medgifvande, att en eller två biskopar må tillsättas i Finland, hvilka skola vara efter metropolitanrätt underkastade Uppsala kyrka. Påfven har sig sålunda då bekant, att ett finskt område *eröfrats* af föregående konungar, berömda i åminnelse, och bekräftar just på denna grund den finska kyrkans beroende af Sverige.

Hvad som i anledning af tvisten mellan drottningen och Varnhemsmunkarne anförts mot Eriks fromhet — han skulle ha varit »en ljum kristen» — är långt ifrån bevisande. Vi ha först och främst endast tillgång till den ena partens framställning, och munkars färgläggning af tvister med världsliga personer får tagas cum grano salis. Säkerligen har striden haft föga med religionen att skaffa. Sedan Laurentius blifvit abbot i Henriks ställe, blef allt lugnt. Vidare

[1] I ett tvänne dagar senare utfärdadt bref (Rydberg, Sv. Trakt. I s. 93 f.) uppmanar Alexander III nordens konungar och furstar att på grund af den grymhet, som mot kristna föröfvats af esterna och andra hedningar i de trakterna, underkufva dem och lägga dem under kyrkans lydnad. Ett års aflat utlofvas åt dem, som, efter att botfärdigt ha skriftat sina synder, deltaga i sådan härfärd, och full aflat åt dem, som stupa i striden. Det ligger nära att antaga, det samma sätt att missionera användts från *svensk* sida mot *finnarne*.

är det drottningen, som spelar hufvudrollen, och hon är befryndad med den Sigrid, som efter att först ha uppmanat munkarne att slå sig ned på hennes gods sedan för en tid förjagade dem, därtill förmådd af »en viss mäktig man». Så vida icke med den sistnämnde skulle syftas på Erik, så förekommer ej denne i berättelsen, förrän han — något omotiveradt — nämnes jämte drottningen såsom till sist »mildare stämd» mot munkarne. Den del af Varnhemsoroligheterna, i hvilken drottningen varit inblandad, passar förträffligt till att ha passerat under en konungens frånvaro sådan som den hittills antagna vistelsen i Finland. [1] I hvarje fall behöfs mer för att kullkasta en så djupt rotfästad tradition som den om Erik IX:s helighet. Om dess höga ålder vittnar för öfrigt kalendariet i Liber ecclesiæ valentunensis (se Hist. Tidskr. 1898 s. 327 f.)

Otto Ahnfelt.

Om biskop Olaus Stephani Bellini lefnadsålder. [2]

Bland bref från svenskar uppsnappade af danskar under krigsåret 1564, nu förvarade i danska Rigsarkivet, finnas tvänne till pastor i Bälinge herr Stephanus Andreæ, det ena från hans son Olaus Stephani, det andra från Petrus Jonæ Helsingus. [3] Bägge studerade vid universitetet i Rostock. Den senare, som kallar herr Stefan sin beskyddare (tutor), var, såsom visar sig af hans bref, jämväl Olai mentor.

Olai bref till fadern andas den innerligaste kärlek och tacksamhet till föräldrarne. Med hänförelse talar han om sina studier i Rostock, af hvilka han väntar vida lyckligare resultat än af hvad han inhämtat då han vistades vid skolan i Uppsala. Först och främst därför att »satis diligenter et assidue artes dicendi, quæ reuera sunt uia et aditus ad captum superiorum artium, ordine proponantur et pertexuntur singulis annis». Och vidare därför att isynnerhet teologiens studium »magna diligentia et pietatis studio maxime floreat, ut nonnulli sint, Deo laus, qui omne studium et operam in eo con-

---

[1] Den synod i Roskilde, hvilken abboten Henrik bevistade, sedan han nödgats lämna Varnhem, hölls år 1157 Till samma år plägar k. Eriks finska korståg förläggas.

[2] Jfr Hist. Tidskr. 1900 s. 388 f.

[3] Utanskriften på det första lyder: *Reuerendo uiro, pietate et doctrina conspicuo, Domino Stephano Andreæ, uigilantissimo animarum pastori in Bælingh Patri suo reuerenter colendo*, och på det andra: *Clarissimo viro Doctrina et pietate præstanti Domino Stephano Andreæ animarum pastori in Bælingh vigilantissimo, tutori suo reuerenter colendo.*

ferunt, ut ueram Dei Doctrinam constanter propagent ac renouent». Bland dessa nämner han såsom den ypperste »Doctor Dauid, huius Academiæ Rostochianæ et omnium nostrum Præceptor doctissimus, cuius non solum opera et consilio uerum etiam authoritate inter reliquos omnes professores omnium doctrinarum et disciplinarum exercitia bona iam nuper instaurata et ordinata sunt.» Han tillägger om doktor David: »Quem ut in uera et syncera confessione ac constantia Doctrinæ Christianæ nobis conseruet omnipotens DEVS, semper præcandum est». Sina föräldrar (»amantissimi mei») tackar han, därför att de ville sända honom, »mediocri stipendio instructum», ut till dessa öfningar och studier, ja till åhörande af sådana lärda män, af hvilka han inhämtade »doctrinam tanquam e fonte emanantem». Han tilllägger följande försäkran och önskan: »Ego uicissim meum singulare studium in omni genere officij, quod ad uestrum commodum ac etiam gloriam spectare animaduertor, uobis cum omni Reuerentia declarare et exhibere studebo, ubi Deo uolente in patriam saluus et incolumis rediero et aliquam doctrinam, prout Deus ex sua divina Misericordia benedictionem concesserit, conparauerim, qua utiliter meæ charissimæ Patriæ inservire potero, quod faxit æternus pater, filius et spiritus sanctus.» Efter att därpå ha omtalat ett par nyheter — turkiske sultanen skulle vara död och konung Sigismund af Polen skulle ha förlorat ett slag mot Moscoviterna — och efter redogörelse för några penningaffärer slutar han med välönskningar öfver föräldrarne »cum tota familia» samt med tillönskan om seger åt de svenska vapnen samt lycka åt konungen o. s. v. Underskriften lyder: *Dat. Rostochij 2 die Martij Anno 1564. Olaus Stephanj Vester filius charissimus.* I ett postskriptum erbjuder han sig att sända fadern böcker, om denne så önskar. Ett kalendarium har han sändt honom med en student, som reste hem. Om fadern fått det, är honom obekant.

Petrus Jonæ begynner med att klaga öfver alla de vidrigheter, för hvilka de voro utsatta till följd af kriget. Hvad helst man försökte »in Sueciam asportare vel exportare »var utsatt för försåt. Sedan han och Olaus insett, att fienderna i sitt raseri mot svenskarne ej tilläto att något understöd bragtes dem från fäderneslandet, så hade de skaffat sig ett billigare matställe, där de betalte blott 1 stockholmsk mark i veckan. Men »quamquam nunc hæc mensa non est nobis adeo commoda propter viliorem et tenuiorem victum, tamen ea uti malumus, quam nos alieno obligare ære. Nihil æris alieni adhuc, Deo laus, cumulauimus». Därefter yttrar han följande om Olai studier: *Olaus præbet de se bonam spem, cuius studia aliquando ecclesiæ Dei præsidio et nobis ornamento fore certo confido, quam ad rem etiam omni contentione perficere conabor, ut meum studium, operam et fidem non desideraturus sit.* Därpå ber han herr Stefan icke tröttna att, såsom han plägat, omfatta och gynna honom själf och hans studier med sitt beskydd och sin auktoritet. Han skall vinnlägga sig om att hans välgörare skall en gång få se någon frukt däraf. Han slutar därefter med välönsk-

ningar öfver herr Stefan (»vestram præstantiam») »cum coniuge et filijs charissimis adeoque tota familia» samt med hälsningar till alla vänner. Brefvet, som är dateradt samma dag som Olai, är undertecknadt: *Vestræ præstantiæ deditissimus Petrus Jonæ Helsingus.*

* * *

Stephanus Andreæ uppgifves år 1543 ha blifvit pastor i Bälinge (Ups. Ärkestifts Herdaminne I s. 213). I början af år 1571 finna vi *Stephanus i Belingh* bland de präster, som undertecknat beviljandet af Elfsborgs lösen (Sv. Riksdagsakter II s. 409). Men i trohetsförsäkran till konungen den 20 aug. 1572 finna vi *Johannes Stephani i Belingh* (Sv. Riksdagsakter II s. 445). Det är tydligtvis en son, som nu blifvit faderns efterträdare. Att herr Stefan varit en för studier intresserad man, framgår af bägge brefven. Och att han varit ganska inflytelserik, skönjes af den vördnad, med hvilken Petrus Jonæ skrifver om sin välgörares »patrocinium» och »authoritas».

Petrus Jonæ återfinna vi sedermera såsom den från den liturgistiska striden och från Uppsala möte berömde Strängnäsbiskopen.

Är Olaus Stephani identisk med *Olaus Steph. Arosiensis*, d. v. s. *Bellinus*, så är det uppenbarligen en omöjlighet, att denne vid sin död 1618 (enligt Hülphers 1619) skulle varit i sitt 104:e år. Att han år 1564 var en yngling och icke en 49 års man, kan, framför allt efter det sätt, hvarpå hans mentor Petrus Jonæ talar om honom, ej vara något tvifvel underkastadt.

Huru har den i en senare tid gängse uppgiften om Bellini lefnadsålder uppstått? Ännu Rhyzelius i sin år 1752 utgifna Episcoposcop. Sviogoth. I (s. 268 f.) har ingen aning om densamma. Han uppgifver ej födelseår, men väl, att Bellinus var »född i Bälinge vti Upland, ther hans fader, Stephanus Andreæ, warit Kyrkioherde». Veterligen har icke heller före Rhyzelius uppgiften någonstädes i litteraturen påträffats. Först år 1755 dyker den upp. Nämnda år skrifver nämligen Hülphers, känd såsom släktforskare och därjämte ättling af Bellinus, i sina *Genealogiska Anmärkningar öfver . . . . . . Olavus Stephani Bellini Efterkommande* (handskrift i Västerås högre allm. läroverks bibliotek) följande [1]:

»Bemelte Biskops Conterfeijer som finnas i Westerås Consist:o och hos Rådman Hülphers äro lika lydande, ty på them stå desse orden anteknade: *Depictus est M:r Olaus Stephani E. A. Ætatis suæ 73. a:o 1588. Declaratus Episcop. 1589 ob. 1619. Ætatis 104.* Man har och låtit sig berätta at hos Hr Probsten Aspman i

[1] Så väl denna afskrift som utdraget ur Herwæghrs Samling äfvensom värdefulla upplysningar för öfrigt ha benäget meddelats mig af bibliotekarien vid Västerås h. allm. läroverk dr. P. C. W. Molér.

Linde och Kyrkoherden Gagner i Odensvi skall äfven finnas samma Conterfej.»

Att under sådant förhållande uppgiften om de 104 åren framkommit i *förordet* till det *tal*, som biskop *Sam. Troilius* hållit vid den ofvannämnde *prosten Olof Aspmans guldbröllop*, är icke öfverraskande. Nämnda tal (tryckt i Västerås 1755. 4:o) är hållet »under en glad och talrik Församlings närvaro uti Lindesbergs Probstehus then 7 Februarii 1754». Men förordet är dateradt den 20 april 1755. Det heter där: »Ibland Wästerås Biskoparne, finner jag, att Olaus Stephani Bellinus warit then, som längst lefwat, in till och på sitt Etthundrade fjerde år, och thet under en så wälsignad, både kropps och sinnes styrka, att han året förut 1618 then 5 Febr. hölt visitation i Hedemora, och samma år then 10 Martii i Rättwik, hwarest, ibland annat, han skref ett bref, sub sigillo Consistorii, till Leksands Församling, theruti, så mycket som hos Biskopen står, Mäster Uno Troilius, min Sal. Faders Fader-Fader och tillika Moders Moder-Moder-Fader, befullmäktigas och förordnas till Pastoratet . . . . . . Ingen Biskop, hwarken förr eller efter thenne Mäster Olof har burit, lärer ej heller någon få bära så högåldrig gråhårs Krona.» Det är första gången den ifrågavarande uppgiften veterligen förekommer i tryck. I uttrycket *finner jag* röjer sig att saken ej så synnerligen länge varit bekant för Troilius utan stöder sig på en troligen ganska ny upptäckt. Att denna upptäckt grundar sig på porträttunderskrifterna, göres sannolikt däraf, att Troilius såsom Bellini dödsår antager *1619*, under det att ännu Rhyzelius uppgifver *1618*.

Ett steg längre går nu *Herwæghr* i behandlingen af Bellinus i sin *Samling om Westerås Biskopsstol och Biskopar* (förvarad i Västerås h. allm. läroverks bibliotek). Han säger: »Af Doctor Rhyzelius föregifves, att thenne Biskop skulle vara född i Bælinge i Upland, hvarest hans fader Stephanus Andreæ skall hafva varit kyrkoherde. Thenne sægen ær ock så mycket orimligare, som Biskop *Bellinus* var född under Catholska tiden, tå Bælingskyrkoherden ej kunde hafva någon hustru. Han var neml. 103 år gl. tå han dog och således född præter propter 1515. En gissning af namnet *Bellinus*, som tyckes vara af *Bælinge*, och faders namnet *Stephani*, lærer hafva gifvit anledningen till thetta misstaget, äfven hos ældre häfdeteknare. Men rætteligen ær han född i Lundby sockn bredevid Westerås och *Krigstad* gård, som nu uttalas *Krista*, varande således Bellinska namnet, i hænseende på födelse orten, taget af Latinska ordet *Bellum*. Hædan kallade sig ock Biskopens brorsson Christophorus Magni, som var Pastor i Vika, stundom Bellinus, stundom *Kristadius*, thet en hop oriktige handskrefne Prestmatriklar förvændt uti *Irestadius*. I en gammal kyrkobok i Lundby kyrka har om thenna saken funnits annotationer, som jag ser af Troiliska samlingarna. Om samma bok ænnu ær i behål bör nogare efterfrågas. Han har i början varit i konung Johans hof, och therifrån blifvit flyttad till Gæfle pastorat, hvaraf ock hans barn, som ther blifvit

födde, stundom kallat sig Gavelander. År 1589 $^{21}/_{7}$ har han åter af Konungen blifvit förordnad till Biskop i Westerås.»

Det är af Herwæghrs framställning klart, att de åberopade annotationerna i Lundby kyrkobok *icke* gällt Bellini ålder utan familjens härstamning och namnets ursprung. Klart blir däremot ej, hvad där stått i kyrkoboken, om den verkligen uppgifvit Krigstad gård och Lundby socken såsom *biskop Bellini* födelseort, eller detta endast är en konklusion, Herwæghr dragit af hvad som uppgifvits ha stått i kyrkoboken. Måhända är namnet Kristadius, som Christophorus Magni säges ha brukat omväxlande med Bellinus, upphofvet till den gamla kyrkobokens numera säkerligen okontrollerbara uppgifter. Men äfven *om* biskop Bellinus varit född i Lundby, så följer ej däraf, att han icke skulle kunna ha varit son af den Stefanus Andreæ, som vi känna såsom pastor i Bälinge. Intet förbjuder, att denne kunnat förflyttas till sistnämnda ställe från Lundby.

Den säkerhet, med hvilken Herwæghr uttalar sig om Bellini ålder, är ingalunda öfverraskande. Skälet uppgifver han icke. Men hade han kännt något annat än det af Hülphers åberopade, på hvilket den bland Bellini efterkommande vid den tiden rådande meningen tydligen grundade sig, nämligen porträttunderskriften, så hade han säkerligen anfört det. När han nu därtill i släktnamnets härledning af Krigstad finner en såsom det tyckes honom grundad anledning att frångå den af Rhyzelius och »äldre häfdetecknare» framställda uppfattningen, så är han färdig med det hela.

Herwæghrs förkastande af den dittills gängse meningen, att Bellinus vore son af pastorn i Bälinge, har, så vidt jag vet, ej accepterats af någon annan än Westén, som i Sv. Hof-Clericiets Hist. I, s. 137 not 1 citerar Herwæghr. Däremot har man eljest ej ryggat tillbaka för den dristiga förklaringen, att herr Stefan år 1515 med sin »forsija» skulle fått sonen Olaus och sedermera efter reformationens införande äktat henne. Detta i och för sig föga rimliga antagande är absolut omöjligt, sedan de bägge Rostockerstudenternas bref blifvit framdragna. Det gifs nu blott tvänne möjligheter. Antingen har Herwæghr rätt, i hvilket fall Bälingepastorns son och Vesteråsbiskopen äro skilda personer, eller ock är den först år 1755 uppdykande meningen falsk. För sistnämnda mening har blott *ett* skäl anförts, nämligen *underskriften på porträtterna.* Och en felaktig siffra i denna är icke oförklarlig. På originalet har säkerligen ej, åtminstone icke ursprungligen, dödsåret stått, utan endast när porträttet målades. Detta var år 1588. *A. Ætatis suæ 43* kan, då porträttet kopierades, ha blifvit läst *A. Ætatis suæ 73.* En förväxling af *4* och *7* ligger nära att antaga. Man tillade dödsåret *1619* och — *Ætatis 104.*

Herwæghrs förklaring kan jag ej finna antaglig. Mot densamma talar: 1) den påfallande likhet jag funnit mellan Rostockerstudentens och Bellini handstil samt 2) det, så vidt jag vet, icke bestridda förhållandet, att en af biskop Bellini bröder varit den Johannes Stephani, som efterträdde Stephanus Andreæ i Bälinge och

som sedermera är känd såsom kyrkoherde i Enköping.[1] Härtill komma alla de tungt vägande skäl, som kunna anföras emot sannolikheten af att Bellinus uppnått den efter Hülphers och Herwæghr antagna lefnadsåldern. Han skulle vid 74 års ålder ha blifvit biskop, såsom 91- eller 92-åring ha ingått sitt tredje äktenskap, såsom 91-årig åldring ha blifvit från biskopsämbetet afsatt men sedan i ämbetet återinsatt; han skulle därjämte ha bibehållit sådan vigör, att han vid omkring 103 års ålder håller visitation i Dalarne. Och något så fenomenalt skulle under hela 1600-talet och hela förra hälften af 1700-talet icke af någon enda författare ha blifvit med ett ord omnämdt! Slutligen torde icke heller, så vidt jag kan se, hans efterträdare *Johannes Rudbeckius* kunna omtala hans ålder så, som han gör, därest han varit ej blott en gammal man, utan en 103-årig, till sin död tjänstgörande biskop. I sin *Oratio de legitima vocatione ministrorum ecclesiæ habita Arosiæ in synodo anniversaria Septembris A. 1619, Holmiæ Anno 1621, 4:o.* p. A. 2. yttrar nämligen Rudbeckius följande: Cum adhuc in vivis esset Beatiss. Recordationis, vir Reverendissimus simul ac humanissimus M. Olaus Stephani Episcopus vester dignissimus, et amicus ac hospes meus exoptatissimus, non raro mihi aperte dixit, sibi ob grandem ætatem, et virium indies magis magisque decrescentium defectum, in animo esse Episcopatu se abdicare, et quod vitæ esset reliquum privatum vivere. Juxtaque mihi author et suasor esse voluit, ut eundem in me administrandum susciperem». Att Rudbeckius ej skulle ha valt starkare uttryck för att beteckna något så ytterst sällsynt, är väl föga sannolikt. Men att Bellinus efter att ha öfverstigit 70-talet kan ha kännt sig på grund af hög ålder och aftagande krafter böra draga sig tillbaka till privatlifvet, är däremot helt förklarligt. Den tidens sjuttioåringar göra intryck af *hög* ålder. Ondt ha de slitit och hårdt ha de arbetat. Petrus Jonæ, hvilken vi funnit såsom student i Rostock 1564, dog 1607 — 11 eller 12 år före Bellinus — »trött af ålder och arbete» (Rhyzelius a. a. s. 224). Många liknande exempel skulle kunna anföras. Och om Bellinus, som varit med om slitningarna under den liturgiska striden och under kampen mellan Sigismund och Karl och slutligen fått vidkännas konung Karls onåd ända därhän, att han blifvit afsatt, känner sig gammal och trött och önskar att se den tunga ämbetsbördan flyttad öfver på Rudbeckii starka skuldror, är i sanning ej att undra öfver. Men sällsamt skulle det varit, om Rudbeckius till en hundraåring skulle ha gifvit det råd, som han i fortsättningen omtalar, då han säger: »Verum cum meo judicio, neque e re ipsius neque Ecclesiæ videretur, ut vir rerum divinarum et humanarum scientissimus, Authoritate gravissimus, rerum gerendarum experientia nulli secundus, in turbulento et difficili rerum omnium statu, Ecclesiæ Christianæ munus tam necessarium desereret, atque alteri minus forte prudenti et experto relinqueret; contrarium

[1] Jfr Ups. Ärkestifts Herdaminne I s. 338 och Munktell, Vesterås Stifts Herdaminne I s. 148 not.

ei svasi, nempe, ut quam diu vel aliquæ ipsi vires suppeterent, in sua vocatione permaneret, ac si fieri posset, ad extremum usque halitum perduraret. Cui meo consilio, ut eventus postea docuit, etiam acquievit.»

Synnerligen starka skäl finnas således att antaga Bellini identitet med pastorns i Bålinge son. Under denna förutsättning visa Rudbeckii loford, att Olaus Stephani, trots allt, som kunnat sägas om hans hållning i brydsamma tider — han hade behöft mer af den ståndaktighet, han så varmt tillönskar doctor David —, dock i det väsentliga infriat de löften, han i ungdomlig hänförelse gifvit sin fader herr Stefan i brefvet, den 2 mars 1564. Herr Stefan fick emellertid aldrig glädjen se detta bref. För forskningen är dock detta icke att beklaga. Ty — hade Rostockerstudentens bref ej fallit i danskarnes händer, så hade Olaus Stephani Bellinus kanske ännu länge fått gälla såsom hundraåring.

Otto Ahnfelt.

Ett bref från Tordenskiold till Karl XII.

Efter de djärfva men misslyckade anfall mot Göteborg och Strömstad, som Tordenskiold under sommaren 1717 utförde, kom på hösten en kunglig order, som anmodade öfverbefälhafvaren att infinna sig i Köbenhavn. Den 26 november stod Tordenskiold färdig att efterkomma befallningen, och på en huckert, inrymmande honom själf, hans tjänare och lösa egendom, afseglade han från Laurvig. I Kattegatt levererade han i förbigående en lycklig träffning med en svensk kapare om 16 kanoner och 60 man och skulle utan tvifvel helt välbehållen hafva kommit fram till Köbenhavn, om ej vind och väder blifvit honom farligare än fiendens kulor. Det var ej annat att göra än lämna allt åt sitt öde, och i en liten julle med två man till hjälp fraktade sig Tordenskiold öfver till själlandska kusten. Fartyget med manskap och gods föll i svenskarnes händer. Fångarne fördes ned till Lund till konungen, och denne var nog generös att bevilja alla Tordenskiolds egna tjänare friheten och sända dem hem med kunglig hälsning till deras herre. Det var en välvilja och artighet, hvaröfver Tordenskiold gifvetvis måste känna sig uppfordrad till djupaste tacksamhet, men om han också med glädje återsåg sina tjänare, så kunde han likväl icke alldeles glömma sitt dyrbara bagage, som stannat kvar, och med tacksägelsen följer en underdånig påminnelse härom. Brefvet lyder:

Allerdurchleuchtigster Grossmächtigster

König und Herr!

Wann Sie, Grossmächtigster König! die gennereuse Gnade erzeiget, meine auf dem, unweit Elsingburg per mal'heur ans Landt gesetzte Preise Hukkert, nachgebliebene domestiqven, die Freiheit geschenket und hierüber transportieren zu lassen, abstatte allerunterthänigsten Danck; und werde, meine wenigkeit nach, solches mit allerunterthänigster respect zu rühmen wissen.

Die erinnerte gefangene Fiskers folgen nunmehro hierbey, wogegen allerunterthänigst verhoffe, übrige auf gedachter Hukkert gewesene Leute, auch werden Ihre Gefangenschafft allergnädigst erlassen.

Wolten Dero Königliche Majestet die Grosmühtigkeit annoch erzeigen meine in mehrerwehntem Fahrzeuge zurüchgebliebene baggage, alss Chalup-Ruders liverei und dergleichen mehr, so etwa alsobald, oder kurtz darauf möchte aussgefischet sejn, allergnädigst mir abfolgen zulassen (: wogegen ein jedweder, so daran theil haben möchte, mir erbiete zu contentiren :) werde Ihro Majestet vorige Gnade verdoppelen, welches mich zurechne alss eine allergnädigste reflexion eines so Grossmühtigen Princen vor einen seinem allergnädigsten Könige getreuen Diener und ehrlichen Soldaten, in derer Zahl ich, mit der Zeit, verhoffe gerechnet zu werden.

Verbleibe mit allerunterthänigstem respect Lebenslang

Ihro Königliche Majestet
Dero
allerunterthänigster diener
P. Tordenskiold.

Copenhagen den 1 Febru: St. n. 1718.

Ett i sak liknande bref nedskrefs samma dag till kommendanten i Helsingborg, majoren P. Lannerstierna. Men med afsändandet af såväl det ena som det andra kom det att dröja. Deras befordring midt i krigsoroligheterna är en särskild liten historia.

Den 23 april 1718 inrapporterar kronobefallningsmannen i Ingelsta och Jerresta härader C. Eneroth till generalguvernören öfver Skåne C. G. Hård, att tvenne fiskare från Baskamölla kommit till honom och berättat, att de natten till den 22 april, medan de varit ute för att »settja sina nätt», blifvit öfverrumplade af en »eschalup» från ett danskt örlogsfartyg, tillfångatagna och förda upp på örlogsmannen, där de blifvit ställda inför själfva Tordenskiold. Han hade frågat dem om ett och annat, »låtet dem med matt och dricka wäll pläga» och sedan lämnat dem tvenne bref, det ena ställdt till konungen,

det andra till kommendanten Lannerstierna med befallning att öfverlämna dem till först anträffade officer, kronobetjänt eller präst. Med brefven följde ett af Tordenskiold å »Orlog Schibet Eben Etzer» utfärdadt pass, att »forre kommende Milliter og Ceviel vilde behage hos fölgende Brefve paa behörrige steder at lade befordre».

Hård öfverlämnade rapporten till fältmarskalken Nils Gyllenstierna, och den 3 maj föredrogs brefvet för konungen. Denne gaf, som kändt är, befallning om att det strandade godset skulle till Tordenskiold återställas. Men det blef ej gjordt, medan Karl ännu lefde, och efter hans död föll saken i glömska.

De handlingar, som röra denna affär, och som här citerats, hafva för någon tid sedan påträffats bland Kongl. Kammararkivets ännu oordnade handlingar. Dit synas de hafva kommit med papper, som härröra från C. G. Hård. Det här aftryckta brefvet har ansetts värdt att publiceras såsom ett litet bidrag till Tordenskiolds historia under tiden för hans onåd på högsta ort 1717—18, kanske också till hans karaktär, liksom det lägger ett nytt faktum till de många, som framdragits mot den tillkonstlade uppfattningen att i Tordenskiold vilja se själfva »inkarnationen af norrmännens hat mot svenskarne».

Vilhelm Gödel.

Ett par notiser om Palne Eriksson [Rosenstråle].

Genom den utredning, som *Styffe* i sin *Framställning af de så kallade grundregalernas uppkomst och tillämpning i Sverige* etc.[1] gifvit angående det uppdiktade Helgeandsholmsbeslutet af år 1282, är det bekant huru berättelsen om detta beslut första gången företeddes, då densamma d. 30 juni 1587 till Johan III, hvilken då vistades i Östergötland, säges hafva inlämnats af östgötaadelsmannen och godsägaren Palne Eriksson till Rafvenäs, af en ätt, sedermera kallad Rosenstråle. Vid ordnande i Riksarkivet af åtskilliga handlingar, som röra förvaltningen af rikets finanser, har jag påträffat ett par notiser om denne Palne Eriksson, hvilka möjligen stå i samband med frågan om Helgeandsholmsbeslutet, och därför kunna förtjäna att meddelas. De finnas uti en samling koncept till skrifvelser, hvilkas afsändare varit kamreraren och befallningsmannen öfver bergverken Mats Törne. I början af år 1586 gjorde denne en resa till Finspång — sådana resor till olika bruksorter företog han litet emellan — och vistades där åtminstone en del af februari och mars detta år. I ett bref, som han därifrån d. 12 febr. 1586 afsände till den bekante sekreteraren

[1] Vitterhets-Akademiens Handlingar, 24, sid. 229—331.

Olof Sverkersson, då förmodligen med konungen i Kalmar, skrifver han bl. a. följande, sedan han förut talat om behofvet af en del hjälpehö:

»Och hvar så kann henda, att K. M:t iche så snardt kommer hidt, dhå beger iag ganska kärligh utaf ider, thet Palne Erichssonn motte bekomme K. M:ts fulmachtz bref till att bestella hidt effter nödtorfften enn summa hjelpehö och halm aff the fougterien, som lägligest är, effter hann wedt best lägenheten, eliest är hann K. M. enn troghen mann och bruched mychid benäghen till att hielpa. Och effter här görs nu platt udtslitt the sengekläder, som hidt utgiordes, när bruched först begynte, och thet fatige arbetzfolched hafuer inthet att liggie udhi, så hafve bådhe Per Andersson[1] och jagh handled med Palne Ericksson att effter hann hafuer godh hörsel med almogen här i Östergötlandh, hafuer hann utlofved att wele ther om bådhe med fougder och menige man fogelighe förhandla, så att wi skole hidt noghre sengekläder bekomme. Derföre beder jag ider ganska flitigt, thet udhi för:ne fulmacht motte och om för:ne cläder förmelt blifua, på thet bruch[sens] folch kunne ther igienom blifue hulpne, så atte iche skole hafue orsach för sådane fel skuldh förlöpa heden ifrån bruchedh.

Och effter thet käre Oluff Suerchelsson att för:ne Palne Erichsson hafuer [noged] synerligh med K. M. förhandla, bådhe [om][2] *thenne landzendes lägenhet, item om thette bruched, och anned mere, ther K. M. och Swe[riges] crone stor magt opå liggher (thet hann hafuer lofued att . . . gifue ider tilkenne), terföre är min ganske flitige bege[ren til] ider, att I wele förhielpe honom udi lägligh tidh för K. [M. att] hann entligh (?) sådant finge K. M. udi underdånigheet be[rette].*»

De af mig kursiverade orden visa, att Palne Eriksson ansåg sig hafva något synnerligen viktigt att meddela konungen, och att han ville upptäcka det för konungen personligen.

Att saken ansågs kräfva förtegenhet, framgår af ett annat Mats Törnes bref, dat. Finspång d. 11 febr. 1586 — d. v. s. en dag tidigare än ofvannämnda — och ställdt till kamreraren Knut Persson, till hvilket likaledes konceptet kvarligger i nämnda samling. I detsamma äro nämligen vissa meningar blott begynta, hvaremot i kanten är antecknadt: »Schrifues effter Oluff Suerchelssons bref», men när frågan om Palne Erikssons fullmakt afhandlats, heter det inom särskilda streck:

»*Och skall inthet inschrifues then punchten att Palne Ersson hafuer noged berette K. M.*, uten begynne ther nest opå thenne punchten» etc. (kurs. af mig).

Palne Eriksson fick tydligen själf öfverföra Mats Törnes skrifvelser till Olof Sverkersson och Knut Persson, ty d. 7 mars skrifver Mats Törne, fortfarande i Finspång, nya, äfven denna gång delvis likalydande bref till de båda sistnämnda, hvari han meddelar, att

[1] Synes varit fogde på Finspång.
[2] Manuskriptet trasigt i kanten.

han tre veckor tidigare tillskrifvit dem med Palne Eriksson, äfvensom uttrycker sin förhoppning, att denne skulle få »all samme beskiedh med sigh tedhen». I Mats Törnes senare koncept har jag däremot ej funnit frågan berörd.

På ett af de ännu bevarade exemplaren af berättelsen om Helgeandsholmsbeslutet finnes som bekant följande anteckning af Hogenskild Bielke: »Palne Ericksons drömde undervisning som han antvardade i Nårköpingh i K. Mtz Cantzli och rechnecammer den sidste juni 1587». Det är tydligen denna, som är källa för uppgiften om berättelsens framlämnande på nämnda ort och datum, då konung Johan också faktiskt befann sig i Norrköping. Det finnes emellertid äfven en annan tidsuppgift om framlämnandet, den nämligen som ansetts och synes vara af Erik Sparres hand och som lyder: »Inlagt af en hufuudliugere A:o 1586, benempd Palne Erichsson till Rawanäs».[1] Denna senare uppgift synes mig vinna ett visst stöd ur Mats Törnes koncepter, helst det finnes antydningar till att Palne Eriksson blef af konungen ganska välvilligt mottagen, då han anlände till Kalmar i slutet af febr. eller början af mars nämnda år. Så fick han d. 3 mars öppet bref angående ett torp, som han påstod hafva olagligen tagits från honom;[2] och synes d. 11 mars hafva erhållit ett bytesbref med kronan på åtskilliga gårdar[3]. Den 10 eller 11 i samma månad eller möjligen båda dagarna har dessutom en fullmakt utfärdats för honom, ehuru obekant å hvad.[4] Det är dessutom ingen omöjlighet att berättelsen blifvit konungen förevisad både 1586 och 1587; dess två skiljaktiga redaktioner gör detta icke oantagligt.

Anmärkningsvärdt är också, att i en af Elias Palmschöld genom afskrift bevarad »gammal anteckning», som visserligen förlägger berättelsens öfverlämnande till juli 1587, Palne Eriksson uppgifves hafva öfverlämnat den till Olof Sverkersson och Knut Persson, d. v. s. just adressaterna för Mats Törnes bref.[5]

Palne Eriksson var för öfrigt vid denna tid en ganska betrodd man. Den första uppgift jag sett om honom är från 1568, då hans biträde påräknades för uppförande af bråtar på Holaveden till skydd mot danskarnes befarade angrepp.[6] 1571 kallar hertig Carl honom befallningsman på Vadstena slott[7], en post, till hvilken emellertid d. 23 nov. samma år en annan person, Johan Siggesson, förordnades.[8]

[1] Jfr Svenskt Diplomatarium I, 606.
[2] Riksregistr.
[3] Koncept af Rasmus Ludvigsson, konung Johans koncepter.
[4] I det »Protocolon» — d. v. s. de regesterartade anteckningar öfver i själfva registraturet icke införda bref — hvarmed detta afslutas under flera år af Johan III:s regering, är nämligen *såväl* under den 10 *som* under d. 11 antecknadt: »Fullmakt för Palne Eriksson». Med någondera afses väl den af Mats Törne för Palne begärda fullmakten att anskaffa hjälpehö och sängkläder.
[5] Anteckningen är tryckt af Styffe, a. a. sid. 329.
[6] Svenska Riksdagsakter, II, 261.
[7] Hertig Carls Registr. fol. 40.
[8] Riksregistr.

Under åren 1577—1579 tjänstgjorde han såsom ryttmästare vid en nyupprättad fana Östgöta ryttare än i Sverige än i Finland [1]; från 1583 och till under 1593 hade han i Östergötland olika uppdrag inom den civila och judiciella förvaltningen, hvilka tyda på att han där innehaft någon chefsbefattning, ehuru obekant hvilken. Han anbefalldes sålunda att låta afstraffa förbrytare; han hade att skaffa med knektars utskrifning (1590—1593) och med uppfordrande af adelns russtjänst; och han hade, med olika kolleger, i synnerhet mycken befattning med åtskillig uppbörd och utgift inom landskapet, hvarvid han ofta innehade en mellanställning mellan konungen och fogdarne. Särskildt vet man att han under åren 1583—1593 hade om händer den s. k. bördsrättsförsäljningen i Östergötland samt penningar och spannmål, som därvid inflöto, äfvensom vissa år det partiella återkallande af förläningarna, som då förekom [2]. Därjämte finner man honom hafva haft befattning med t. ex. infordrande af utgärdshästar (1583), vissa gärder och taxor (1589—93), penningehjälp från' adelns bönder i hertigdömet (1586), rannsakning om Söderköpings stads ägor (1588) o. s. v. Den 12 aug. 1589 fick han fullmakt att blifva i slottslofven på Stegeborg, och det är ju möjligt att han från den tiden stått i spetsen för något Stegeborgs län. 1592 kallar hertig Carl honom befallningsman i Östergötland. [3] Frågan om vår moderna länsindelnings uppkomst väntar emellertid ännu på sin utredning, och tills den blifvit gjord för Östergötland, torde man, hvad Palne Erikssons ställning beträffar, få stanna vid ofvanstående, så framt ej en lycklig tillfällighet låter något härvid upplysande dokument falla inför en forskares blickar. Hvar Stiernman hämtat uppgiften, att han d. 5 juni 1594 blifvit af hertigen afsatt, är mig obekant. [4] Ännu under 1593 voro hans offentliga uppdrag ganska talrika [5].

Sam. Clason.

---

[1] Riksregistr. 16/2, 13/7 och 23/7 1577; 3/12 1578; 2/3, 25/3, 26/3 o. 24/4 1579.

[2] Specialräkenskaper häröfver finnas i en under reduktionstiden hopbunden diger volym i kammararkivet »Register på följande hemman — — — — som — — konung Johan — — — har efterlåtit undersåtarne och allmogen att få till bördsrätt köpa».

[3] Hertig Carls Regist. 1592; fol. 90.

[4] *Stiernman*, Svea och Götha Höfdingaminne, I, sid 233.

[5] Uppgifterna om hans offentliga uppdrag äro hufvudsakligen hämtade ur Riksregistraturet *1583* fol. 184 o. 197; *1584* fol. 3, 12, 127, 137, 158; *1585* fol. 23 o. 68; *1586* fol. 32, 45, 53, 85, 158, 169, 175, 180, 230, 231, 251: *1587* fol. 19, 147, 153, 171; *1588* fol. 162 o. 173; *1589* fol. 59, 74, 130, 134—138; *1590* fol. 18, 178, 202, 205, 215, 222, 223; *1591* fol. 47, 93, 193, 205—214; *1592* fol. 69, 86, 89, 90, 94, 96, 104; *1593* I fol. 19, 115, 132, 234; II fol. 68, 69, 74, 82, 107, 149, 159 och 161. I räntekammarböcker, varuhusräkenskaper, förläningsregister äfvensom åtskilliga länsräkenskaper har jag däremot utan egentligt resultat sökt närmare uppgifter om den ställning Palne Eriksson innehade.

Underrättelser.

— F. d. professorn i romersk rätt, juridisk encyklopedi och rättshistoria Isak Sven Landtmanson afled den 9 sistl. april i Uppsala vid nära 72 års ålder. Han var en af de få representanterna för svensk rättshistoria under de senaste årtiondena och har bland annat författat »Studier i arfsrättens historia» (1868), »Svensk rättshistoria i utlandet» (1883) samt »Träldomens sista skede i Sverige» (1897), äfvensom många artiklar i Nordisk Familjebok.

— Professor Sven Söderberg afled i Lund den 24 sistl. april 52 år gammal. Han var egentligen nordisk språkforskare, men var därjämte sedan 1888 föreståndare för Lunds universitets historiska museum och myntkabinett och lämnade i den stora, dessvärre ofullbordade publikationen »Ölands runinskrifter» (1900) äfven bidrag till vår äldsta historia.

— Intendenten vid Naturhistoriska riksmuseet professor Gustaf Lindström afled den 16 maj 1901 72 år gammal. Han var född i Visby den 29 aug. 1829 och blef 1876 intendent vid riksmuseets paleontologiska samlingar, 1884 vid samlingarna af fossila djur. Han intresserade sig äfven för sin fädernеös historia och utgaf 1892—95 det vackra och innehållsrika arbetet »Anteckningar om Gotlands Medeltid» (jämf, Hist. Tidsk. 1893).

— F. d. rektorn i Borås fil. jubeldoktorn A. G. Hollander afled den 17 maj å sin egendom Hestralund öfver 83 gammal efter ett långt och verksamt lif. Bland hans skrifter märkas »Svenska undervisningsväsendets historia från äldsta tider till 1724 (1884; jfr Hist. Tidskr. 1885); »Om Gotiska folkstammens österländska härkomst, invandring i Skandinavien» o. s. v. (1889); »Om läget af Asahem och nordiska gudalärans ursprung» (1892) samt »Om Borås stad och skolväsen i äldre och närvarande tid» (1863).

— Skaparen af Nordiska Museum doktor Artur Hazelius afled den 27 sistl. maj 67 år gammal. Ursprungligen nordisk språkforskare tog han en verksam del i 1860- och 70-talens rörelser på detta område, särskildt i den då lifligt debatterade rättskrifningsfrågan. Därifrån vände han sig till studiet af vårt fäderneslands kultur och började på 1870-talet dessa samlingar, som han sedan med en enastående energi år för år gjort rikare. Hans »Skandinavisk-etnografiska samling» förändrades 1884 till »Nordiska Museet», för hvars nya byggnad grundläggningen tog sin början 1888. Tre år därefter, 1891, inköptes första stycket af *Skansen*, som sedan gång efter annan förstorats och nu inrymmer ett öfver Europa ryktbart friluftsmuseum. Se där de verk, som skola bevara hans namn och hans minne till eftervärlden. De innehålla i sitt slag en storartad samling af historiska dokument.

— Öfverinspektorn, prof. Johan Gustaf Frosterus, f. i Åbo den 6 juni 1826, afled i Helsingfors den 3 april 1901. F. blef student 1845, docent i historia vid Helsingfors' universitet 1860, e. o. professor i historia 1867 samt öfverinspektor vid öfverstyrelsen för skolväsendet i Finland 1869. I akademiska afhandlingar behandlade han särskilda ämnen ur Frankrikes medeltidshistoria och ägnade sig sedermera 1866 under vistelse i Schweiz och Frankrike åt forskningar rörande de franska protestanternas historia, hvilkas frukter framträdde i följande arbeten, i hvilka han belyste de religiös-politiska striderna i Cevennernas bergsbygder: *Souvenirs de la guerre des Camisards; mémoires inédits d'un gentilhomme protestant* (i Bibliothèque Universelle et revue suisse, 1866); *Les insurgés protestants sous Louis XIV. Etudes et documents inédits.* Paris 1868 (här ingå bl. a. J. Cavaliers stridskamrats Bombonnaux' memoarer); *Les généraux de Louis XIV en Languedoc* (i Finska Vetenskapssocietetens acta 1869). Senare författande har *Protestanterna i Frankrike under 18 seklet* (Öfvers. af Finska Vet. soc. förh. 1879—80). Till belysning af Finlands nyaste historia bidrog han genom en i Svenska Literatursällskapets i Finland Förh. och upps. publicerad undersökning: *En vändpunkt uti Alexander I:s regering.* (*M. G. S.*)

— En af Tysklands mest framstående historieskrifvare, professorn i Heidelberg Bernhard Erdmannsdörfer afled den 1 mars detta år 68 år gammal. Under åren 1863—70 verkade han i Berlin, där han äfven var lärare vid krigsakademien, och deltog här i utgifvandet af urkundsamlingen »Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg», af hvilken samling han utgaf fem band »Politische Verhandlungen». Han var sedan några år professor i Berlin, i Greifswald och i Breslau samt kallades 1874 till Heidelberg. En frukt af hans studier i Berlin blef monografien »Graf Georg Friedrich von Waldeck. Ein preussischer Staatsmann im 17. Jahrhundert». Hans hufvudverk blef sedermera de två i det Onckenska samlingsverket intagna banden »Deutsche Geschichte vom westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrichs des grossen 1648—1740», som 1894 med förbigående af Sybels »Die Begründung des deutschen Reichs» belönades med Verdunpriset. I Baden sysselsatte han sig äfven med utgifvandet af »Politische Korrespondenz Karl Friedrichs von Baden 1783—1806». Hans sista större arbete var »Mirabeau» i samlingen »Monographien der Weltgeschichte». Ett parti däraf, Mirabeaus förhållande till Mauvillon vid utgifvandet af verket »Monarchie Prussienne», behandlade han på den historiska kongressen i Haag 1898 såsom ett bidrag till »plagiatets psykologi». Han var för öfrigt en mångsidigt bildad, litterärt intresserad och stilistiskt begåfvad historisk författare. En längre minnesteckning är införd i Historische Vierteljahrsschrift» 1901, 2.

— Professorn i historia i Tübingen Lothar von Heinemann afled den 23 febr. 42 år gammal. Han sysselsatte sig med medeltidshistoria, och hans förnämsta arbete var första bandet af en »Geschichte der Normannen in Unteritalien und Sizilien» (1894).

— Den engelske historieskrifvaren, sedermera biskopen M. Creighton, författare bland annat till »History of the papacy during the reformation» samt grundläggare af »English Historial Review», har aflidit den 14 jan. 1901, omkring 58 år gammal.

— Till professor Skytteanus vid Uppsala universitet har utnämnts e. o. professorn i historia S. J. Boëthius.

— Docenten K. Hildebrand har i Stockholms Dagblad för den 24 maj under titeln »Ett önskemål i fråga om Stockholms stadsarkiv» berört en behjärtansvärd fråga, nämligen om en tidsenlig vård och förvaring af hufvudstadens arkiv. Författaren berör de nuvarande mindre tillfredsställande förhållandena, splittringen mellan »rådhusarkivet» och »stadens arkiv», depositionerna af vissa arkivalier i Riksarkivet och K. Biblioteket, förekomsten på andra ställen af handlingar rörande Stockholms stad och framhåller önskvärdheten af dessa spridda samlingars förenande i ett enda stadsarkiv, lämpligast ställdt under stadsfullmäktiges vård. Utan tvifvel är det för hufvudstaden mindre värdigt att ha sina gamla handlingar förvarade på det sätt som nu är förhållandet. »Stadens arkiv» kan ju af lokala och klimatiska skäl endast hålles öppet en del af året. Vi instämma följaktligen i författarens yrkande att en utredning med första måtte anställas rörande möjligheten att åstadkomma ett stads arkiv, rörande omfattningen af ett sådant och rörande lämpligheten att därmed förena ett stadsbibliotek.

— Med *Kongl. Bibliotekets handlingar* häftet 22 följer slutet på *Katalog öfver K. Bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter* utarbetad af V. Gödel. Katalogen, som utgifvits under åren 1897—1900, föreligger äfven sammanförd i ett band om 459 sidor. Den upptager 293 handskrifter. För hvar och en meddelas detaljerad beskrifning, redogörelse för innehållet samt, när omständigheterna därtill föranleda, upplysningar om dess historia och om dess föregående beskrifning och användning. Bandet afslutas med personregister, handskriftsregister af fyra slag samt sakregister, dels systematiskt, dels alfabetiskt.

— Som bilaga till häftet 23 af K. Bibliotekets handlingar har utgifvits *Samtida skrifter rörande Sveriges förhållande till främmande makter. Supplement II*, utarbetadt af vice slottsarkivarien Joh. Ax. Almquist. Hufvudförteckningen utgafs åren 1881—83 af G. E. Klemming, ett första supplement af C. Snoilsky 1892. Sedan dess har K. Bibliotekets samlingar af sådant tryck ytterligare ökats, utgifvaren har genomletat Riksarkivets samlingar samt andra sådana inom och utom Sverige, samt utländska förteckningar, och resultatet har blifvit ett tillägg om 131 sidor omfattande åren 1487—1815.

— Af *Diplomatarium diœcesis Lundensis. Lunds ärkestifts urkundsbok*, utgifven af Lauritz Weibull, har tredje bandets första häfte (4:to 248 s. + 1 pl.) utkommit i en prydlig utstyrsel.

Lunds ärkestifts urkundsbok är — såsom det säges i ett medföljande prospekt — afsedd »att innehålla en såvidt möjligt fullständig samling af de medeltida urkunder, som röra det under ärkebiskopen och kapitlet i Lund lydande ärkestiftet. Materialet är hämtadt från skilda håll: de flesta handlingarna stamma från riksarkiven och biblioteken i Stockholm och Kjöbenhavn, det påfliga arkivet i Vatikanen samt tyska och holländska stadsarkiv. Gränserna för urkundsverkets omfång äro dragna så vidt, att icke blott urkunder rörande de kyrkliga institutionerna, deras lif och utveckling genom tiderna, äro medtagna utan äfven sådana, som äga intresse för enskilda andliges historia. Af tidigare utgifna diplom komma dock för tiden före 1351 endast de viktigare att inflyta i sin helhet; de öfriga lämnas i regestform.»

Det nu utkomna häftet af Lunds ärkestifts urkundsbok omfattar tiden 1421—1443, ärkebiskoparne Peder Lykkes och Hans Laxmands tid. Det innehåller omkring 250 dokument, hvilkas öfvervägande flertal här för första gången publiceras. Dessa handlingar äro helt naturligt i första hand af vikt för Skånes historia, men många af dem äga också ett allmänt skandinaviskt intresse. Ännu var icke den tid förbi, då ärkebiskopen i Lund bestämmande ingrep i de nordiska rikenas historia. Peder Lykke (Bille) var drottning Margaretas och Erik af Pommerns förtrogne rådgifvare, och Hans Laxmand var den som mer än någon annan bidrog till Erik af Pommerns afsättning i Danmark och Christofer af Bayerns val till konung.

Lunds ärkestifts urkundsbok utgör en afdelning af samlingsverket: Monumenta Scaniæ historica. En annan, inom kort utkommande del af detta innehåller första bandet af Malmö stads urkundsbok.

— Af Generalstabens krigshistoriska arbete *Sveriges krig åren 1808 och 1809* har ett sluthäfte till andra delen utkommit, innehållande ett par kapitel om »Taktiska förhållanden under vinterfälttåget», »Utrustning och underhåll under vinterfälttåget» samt »Sjukvård», äfvensom innehållsförteckningar samt några bilagor.

— Professor H. Hjärne har på svenska utgifvit en teckning af *Gustaf Adolf, Protestantismens förkämpe*, som i något förkortadt skick meddelats som bidrag till ett tyskt populärt verk om protestantismen. I det stora hela har författaren kommit till samma uppfattning som den nyare svenska historieforskningen i allmänhet gjort, i enskildheter framställer han självständiga synpunkter. Inledningen, närmast afsedd för en främmande publik, skildrar i korta drag den politiska och kyrkliga utvecklingen under de första vasaregenterna. Man återfinner där teorien om den tidens svenska statsrätt, såsom ett gemensamt ansvar för riket och dess lagar, som ålåg

konung likaväl som ständer, med rätt och skyldighet för hvilken som helst, som därtill kände sig manad, att häfda detsamma mot en hvar som svek det, och förf. berör på mer än ett ställe ständernas uppfostran för statsarbetets olika funktioner. Framställningen af Gustaf Adolfs ryska och polska politik torde äfven för de flesta svenska läsare innehålla nya drag: det var Polen, som väsentligen bekämpades i Ryssland. Äfven teckningen af Sigismund, såsom den »som fyllde tomrummet efter Spaniens Filip II i den katolska politikens främsta led» innehåller en synpunkt som för de flesta torde vara ny. Något »östersjövälde» sträfvade Gustaf Adolf aldrig efter, endast efter en mellan alla östersjömakterna upprättad varaktig jämvikt, men en sådan var ej tänkbar för honom utan trygghet för protestantismen i det öfriga Europa. Så betonas mer än en gång den oupplösliga föreningen af politiska och protestantiska bevekelsegrunder hos konungen. Icke heller i Tyskland voro eröfringar något hufvudmål för hans politik. Slutplanen beröres om ett evangeliskt förbund inom tyska riket under Sveriges ledning, för hvilket ändamål emellertid kräfdes att Sverige i Wismar och Pommern finge en fast fot inom riket. Gustaf Adolf själf utvecklade sig till en alltmer fördragsam religiös uppfattning, icke mot de reformerta endast, utan äfven mot katoliker. Protestantismen har han räddat men icke minst genom sin mångåriga kamp i östersjöländerna, icke endast genom sina två års segrar på tysk mark, men dess utveckling efter hans död innebar i Sverige liksom i Tyskland »en förvrängning»; han hade i viss mån banat väg för »en utjämning af kristenhetens blodiga trossplit», som sedermera icke följdes. Den egentlige arftagaren till hans idéer är Cromwell. Se där några af de synpunkter professor Hjärne framdrager och som väl äro ägnade att väcka de historiskt intresserade till eftertanke.

— Af *Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift*, utgifven af F. Ödberg, har andra bandets första häfte utkommit. Det öppnas med en artikel om »Linden i våra folkvisor» af Aug. Rydberg. — Den genomskinliga signaturen C. G. S. har därefter infört 13 bref från den bekante västgötalagmannen Ture Jönsson, alla från år 1521 och belysande fullständigt nog lagmannens småningom skeende affall från Kristian II och öfvergång till Gustaf Vasa. I början på april voro denne och hans anhängare endast skalkar, i början på september voro de goda patrioter. Samma medarbetare har därefter tryckt ett antal »Spridda handlingar från Gustaf I:s regeringstid» belysande framstående enskilda personer eller märkligare orter i Västergötland. — Fr. Hall meddelar en kortare uppsats om Gudhems kloster, bland annat en lista på dess kända abbedissor. — Af utgifvaren, lektor F. Ödberg, följer vidare en intressant uppsats »Om k. Erik XIV:s vistelse på Orreholmens kungsgård i Vestergötland hösten 1565», rik på kulturhistoriska och personhistoriska drag. Man finner sedan Johan Hadorphs »Reseanteckningar om Läckö grefskap eller Åse, Kållands och Kinnefjärdings härad från åren 1669 och 1671», äfven de meddelade af C. G. S., en artikel af samme för-

fattare om »Mariestads kyrkas byggnad», afbildning och tolkning af en nyupptäckt runsten vid Husaby m. m. Genom sitt omväxlande och goda innehåll försvarar Tidskriften äfven i detta andra band den framstående plats, som den länge intagit bland organen för våra Fornminnesföreningar.

— Häftet XXI af *Upplands Fornminnesförenings Tidskrift* har utkommit och innehåller flera uppsatser af historiskt intresse. Docenten K. Hildebrand meddelar en redogörelse för planen till och det blifvande innehållet i det stora af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala bekostade historisk-topografiska verket *Uppland. Skildring af land och folk.* — Fil. kand. C. M. Kjellberg söker i en uppsats »Uppsala domkyrkas franska ursprung» mot numera professor E. Wrangel i Lund leda i bevis både att byggnaden tog sin början 1287 och att byggnadsarbetet ursprungligen leddes af fransmannen Estienne de Bonneuil såsom byggmästare. — Fil. kand. S. Ambrosiani påvisar i uppsatsen »Försvarsanordningar på Uppsala domkyrka», på grundval af det uppslag doktor E. Ekhoff gifvit i en afhandling »Om kyrkornas forna egenskap af försvarsverk», att Uppsala domkyrkas gamla torn och murar varit försedda med sådana anordningar, afsedda att möjliggöra så kallade skytte- eller väktargångar, hvarjämte själfva platsen, där domkyrkan är belägen, varit befästad. — Professor C. V. L. Charlier i Lund lämnar i ett bref en redogörelse för teorien att de gamla kristna templens riktning bestämts efter vissa astronomiska grunder och möjligheten att på grund däraf afgöra, till hvilket helgons ära kyrkan ursprungligen varit uppförd. Teorien är den, att templen visat sig hafva sin hufvudaxel så riktad, att solen vid sin uppgång eller nedgång å det helgons minnesdag, till hvilkets ära kyrkan varit uppbyggd, kastat sina strålar längs kyrkans axel, sålunda genom hufvudingången belysande altaret och ofta äfven helgonets relikskrin å nämnda åminnelsedag. Genom astronomiska beräkningar lärer man med begagnande af denna teori äfven tillnärmelsevis kunna bestämma en kyrkas grundläggningstid. Prof. Charlier tror sig sålunda t. ex. kunna ådagalägga att Gamla Uppsala kyrka varit helgad åt jungfru Maria och att dess grundläggning bör tillhöra perioden 876—926. — Kand. Ambrosiani meddelar några »Smärre arkivaliska bidrag till Uppsala historia» och kand. Kjellberg anteckningar om »De uppländska städernas arkiv», vittnande om huru fattiga dessa i allmänhet äro. — Slutligen lämnar herr E. von Ehrenheim en redogörelse för den förlidet år i Uppsala anordnade »Upplandsutställningen».

— I Bihang till *Jernkontorets Annaler* för år 1901 har docenten S. Clason aftryckt »Ett principbetänkande om bergshandtering från midten af 1600-talet». Betänkandet är afgifvet af presidenten i bergskollegium Erik Fleming och assessorn därstädes Krister Bonde och lärer ha den senare till författare. Det är ett statsekonomiskt dokument från den tid, då kronans hushållning väsent-

ligen var en »in-natura-hushållning» och då den hotade att rubbas af godsafsöndringarna till adeln. Betänkandet söker visa, huru en adelsman icke kunde sköta bergshandtering eller förädlingsverk, emedan hans uppgift var att tjäna kronan — det är synpunkter för hvilka vår tid längesedan blifvit främmande. Det är alltså enligt kollegiets åsikt ändamålsenligast, att metallernas »kultur» eller förädling drifves af köpmän, d. v. s. kapitalister och med dem likställda personer, och metallernas tillverkande öfverlåtes åt »gemene man», som af sin gård och grund har andra utvägar till föda. Där motiveras vidare, hvarföre förädlingsverken och grufvorna icke böra ligga hvarandra för nära, i hvilket fall skogen utödes. Där framhålles ytterligare nödvändigheten af att inom bergslagerna inga afsöndringar till adeln ägde rum. Hela betänkandet slutligen uppbäres af öfvertygelsen att de svenska bergverken såsom outtömliga äro en af nationens förnämsta rikedomskällor. Af andra bergskollegiets skrifvelser framgår, huru man till fullo förstod att uppskatta det öfre Norrlands malmtillgångar, hvilka därföre ock borde förbehållas kronan och därigenom komma det allmänna bästa till godo men icke bortförlänas åt adeln.

— I första häftet af *Ymer* för 1901 meddelar docenten S. Lönborg en uppsats »Om de äldsta kartorna öfver Sverige». Den ryktbaraste kartan före 1600 är Olaus Magnus' Carta marina (1539), som ehuru i många delar bristfällig under hela 1500-talet utöfvade ett stort inflytande på den kartografiska framställningen af norden. Det var först gränsregleringen mot Ryssland i slutet af 1500-talet, som framkallade noggranna topografiska undersökningar. Från 1601 äger man en holländsk karta öfver norden, känd genom ett exemplar i Skoklostersamlingen. Vid Uppsala nyupprättade universitet började tidigt idkas matematiska studier, som blefvo af betydelse för den svenska geografien. Författaren öfvergår därefter till »den svenska kartografiens fader» Andreas Bureus, hvars första arbete, 1611 års karta öfver Lappland, beskrifves och äfven återgifves i facsimile. Det var ett i många delar förträffligt verk. I ordningen följer sedan en 1613 i Holland utförd karta af A. V. Aurelius. Därefter kommer Andreas Bureus' 1626 utgifna stora karta »Orbis Arctoi nova et accurata delineatio», som utförligt beskrifves, och med densamma hade den svenska kartografien fått ett säkert grundlag.

— I *Nordisk Universitetstidskrift*, andra häftet, meddelas professsor E. Wadsteins inträdesföreläsning som professor i Göteborg, handlande om »Ett engelskt fornminne från 700-talet och Englands dåtida kultur». Fornminnet är ett numera ryktbarvordet skrin af ben, eller rättare fragmenten af ett sådant, hvaraf större delen förvärfvades af den engelske arkeologen Franks och nu förvaras i British Museum, en sida åter har sällsamt nog hamnat i Florens. Det är ett runskrin med sidor och lock uppfyllda af inskrifter och bilder. De i England förvarade fragmenten ha länge varit föremål för studier; af det florentinska fragmentet har pro-

fessor Wadstein för första gången för ett par år sedan utgifvit en tolkning. Bilderna återgifva scener ur den germaniska hjältedikten, ur Kristi historia, ur den romerska och judiska historien: det är ett helt kompendium. Man finner sålunda scener ur den germaniska sagan om den store bågskytten Egil, och med ledning af en engelsk folkvisa har prof. Wadstein lyckats finna texten till en eljest oförklarlig del af bilden; man finner scener ur sagan om Völund, den store mästersmeden, och på det florentinska fragmentet scener ur sagan om Sigurd Fafnesbane. I de otympliga bensniderierna skymtar sålunda förbi oss en 1,300 år gammal kultur med germaniska, kristna och klassiska element. I anslutning härtill ger prof. W. slutligen en skildring af den märkvärdigt rika andliga blomstergården under Englands anglosachsiska tid, hvars kanske intressantaste specimen är den northumbriske klosterbrodern Beda »den vördnadsvärde», en blomstergård som längre fram grymt härjades af de nordiska vikingarne, hvilka likväl på samma gång omplanterade en och annan blomma i nordisk jordmån.

— Senaste band af *Svenska Turistföreningens årsskrift* innehåller bland annat professor A. Noreens intressanta föredrag »Om våra ortnamn och deras ursprungliga betydelse», nedslående för alla dem, som trott att fantasi och kombinationsförmåga ensamt äro tillfyllestgörande egenskaper för ortnamns förklaringar. Ur författarens slutord anföra vi tolkningen af svenskar eller svear såsom »de som äro sina egna» eller »våra egna». — Utom de många naturskildringarna och kulturhistoriska uppsatserna innehåller bandet äfven bidrag till den historiska topografien, en artikel t. ex. om Dragsmarks kloster i Bohuslän, afbildningar af Mörby ruin i Uppland samt af andra svenska herregårdar eller slott.

— Ett nytt bevis på det i Sverige lefvande intresset för släktforskningar är det af friherrarne Karl A. K:son Leijonhufvud och Gustaf C:son Leijonhufvud påbörjade verket »*Ny Svensk Släktbok*». Det upptager icke-adliga släkter och uppställningen är densamma som i Anreps bekanta Ättartaflor. Af denna släktbok är det meningen att årligen utgifva två häften till ett pris af 2 kronor häftet. I föreliggande första häfte finner läsaren ättartaflor öfver de bekanta släkterna Abenius, Bæckström, Boström, Cassel, Christierson, Claëson, Dyrssen, Egerström, Gilljam, Hasselrot, Hedengren, Key, Keyser, Kreüger, Kugelberg, Lothigius, Lovén, Quensel, Rhodin, Sebardt, Sjögren, Svedelius och Ulrich.

— Professor K. Erslev ägnar i Dansk Historisk Tidskrift en undersökning åt »Forslaget til en ny Unionsakt fra Erik af Pommerns sidste Aar och dets Ophavsmand». Det är fråga om 1436 års bekanta förslag, som sällsamt nog länge gällde som den verkliga unionstraktaten från Kalmar. Författaren anför ytterligare bevis för detta aktstyckes svenska ursprung men kan icke vara med om att lokalisera detsamma, såsom man har försökt, till något visst

unionsmöte vare sig i Kalmar eller Söderköping. Det är ett förslag af en intresserad enskild person, som gjort sig besvär att i ingressen införa namnen på de tilltänkta utfärdarne, ingenting annat. Det har icke ens debatterats. Stöd för dess svenska ursprung finner förf. i vissa demokratiska bestämmelser, som endast kunna förklaras genom påverkan af den svenska folkrörelsen på Engelbrekts tid, i försöken att häfda de tre rikenas likställighet, t. ex. genom föreskriften om att konungen skulle vistas omkring 4 månader om året i hvart rike o. s. .v Förf. nöjer sig emellertid icke härmed. Han uppställer äfven den vanskliga frågan: *Hvem* bör betraktas som förslagets författare? Svaret blir: det kan ej vara någon annan än Hans Kröpelin, höfvitsmannen under ett antal år på Stockholms slott, medlaren mellan konung Erik och hans svenska undersåtar, hvars rättrådighet äfven den svenska rimkrönikan lofordar. Den förra delen af författarens undersökning verkar helt visst öfvertygande. För Kröpelins författareskap lärer väl en och annan kritisk eller tvifvelsjuk ande fortfarande sätta ett frågetecken.

— En samling *svenska mynt* har påträffats i det numera förfallna vojvodslottet i Suczava, en tid de moldaviska vojvodernas residens. Man har bland ruinerna funnit öfver 1,000 tunna svenska kopparmynt, präglade på ort och ställe, med bilder af Gustaf Adolf, Kristina, Karl Gustaf och ännu en Karl. En österrikisk forskare har sökt förklaringen till förekomsten i de en tid lifliga föbindelser, som på 1600-talet bestodo mellan Sverige och Moldau, i synnerhet på vojvoden Georg Stefans tid, meddelar Historische Zeitschrift.

— *Svenska Literatursällskapet i Finland* har utgifvit n:r 14 af sina *Förhandlingar och Uppsatser* (1900). Utom en rad protokoll innehåller häftet ett antal uppsatser, hufvudsakligen af historiskt intresse. Sålunda har R. F. von Willebrand infört sitt vid årsmötet d. 5 febr. 1900 hållna föredrag om Gustaf Philip Creutz. Det är en liflig och intresserad teckning som behandlar Creutz både som skald och som statsman. Författaren framhåller bl. a. vikten däraf, att Creutz' under 20 års tid med Gustaf III såsom kronprins och konung förda korrespondens utgåfves. — Professor C. von Bonsdorff redogör under titeln »Landtvärnsplaner 1802» för den svenska regeringens i hufvudsak misslyckade försök att förmå den finska jordbrukande befolkningen, allmogen i främsta rummet, att åtaga sig upprättandet af en irregulier truppstyrka eller ett landtvärn att begagnas i händelse af försvarskrig. — G. Schauman meddelar några upplysningar om Gjörwells snart afbrutna tidningsföretag »Mercure de Suède», en officiös publikation, som skulle underrätta det öfriga Europa om händelser i Sverige så i den politiska som i den lärda världen. Företaget afbröts på grund af publikationens usla franska, sedan den uppnått sex nummer. Ett exemplar af första numret finnes i Helsingfors' universitetsbibliotek; i öfrigt lär hela upplagan ha förstörts. — R. Hausen meddelar några »Tillägg till auditör Ekmans dagbok», förlidet år utgifven af

sällskapet, efter en i Kongl. biblioteket i Stockholm förvarad handskrift. Den belyser i någon mån tillkomstsättet för nyssnämnda anteckningar. — Hausen meddelar vidare ett bref af en för detta karolin, dåvarande ryske generalmajoren Stiernschantz, dateradt Astara i Persien 1727. — Samme författare behandlar under titeln »Förstod den heliga Birgitta finska?» ett af Schück och Wieselgren framkastadt spörsmål, hvilket han för sin del besvarar nekande. — Sedan följer ett par biografiska uppsatser, »Namnet Renner i Finland» och »Namnet Brenner i Finland», den senare åtföljd af två släkttaflor. — En litterärhistorisk uppsats af G. Castrén behandlar det 1770 stiftade vittra sällskapet Aurora, ryktbart bland annat genom sina »Tidningar utgifna af ett sällskap i Åbo» (1771—1779).

— Professor Carl von Bonsdorff i Helsingfors har utgifvit afdelningen II af sina *Strödda Uppsatser*. Man finner där sammanförda de tidigare i Svenska Literatursällskapets i Finland förhandlingar och Uppsatser tryckta afhandlingarna: »Åbo akademis förvaltning 1640—1713» samt »Landtvärnsplaner 1802».

— *Finlands lokala arkivväsen.* Äfven i Finland har man upptagit frågan om en bättre vård af de i landsorten spridda arkiven af offentlig natur. Finlands ständer togo initiativet genom en petition af den 15 maj 1897. Senaten beslöt den 17 december 1897 att för frågans utredning tillsätta en kommitté, bestående af herrar E. G. Palmén, C. von Bonsdorff, J. W. Ruuth, K. Anthoni och A. Neovius — egendomligt nog saknar man bland medlemmarne Finlands statsarkivarie — och kommittén har den 24 oktober 1899 inkommit med ett vidlyftigt utlåtande, hvilket sedan förlidet år föreligger i tryck. De arkiv, som hufvudsakligen behandlas, äro kyrkornas och domkapitlens, hofrätternas, häradsrätternas, länsstyrelsernas, kronofogdarnes, häradsskrifvarnes, länsmännens, landtmäterikontorens, provinsialläkarnes, tullkamrarnas och städernas. Från alla dessa myndigheter ha uppgifter infordrats om utrymme (i meter), beskaffenhet, nuvarande förvaringsort och möjligheten att sammanföra handlingarna på några få ställen. Kommittén konstaterar, huru en stor del af dessa arkiv äro illa förvarade; i synnerhet gäller detta kyrkoarkiven, som äro utsatta för verkligt öfverhängande faror att förstöras, och den meddelar en statistik öfver sådana, som af olika anledningar, särskildt kyrkobrand och prästgårdsbrand, verkligen blifvit förstörda. Kommittén upptager vidare den viktiga frågan, huruvida dessa kyrkoarkiv kunna betraktas som församlingarnas egendom och huru långt regeringen kan fritt bestämma om sättet för deras förvarande. Handlingarna i Finlands kyrkoarkiv kunna enligt kommitterade fördelas i tre grupper: 1) inkomna skrifvelser från regeringen och andra myndigheter, 2) kyrkoböcker, längder och förteckningar, förda på grund af kyrkolagens bestämmelser, 3) församlingarnas äganderättshandlingar samt kyrkostämmo- och kyrkorådsprotokoll. Öfver den första gruppen anses regeringen fritt kunna förfoga hvad förvaringssättet angår. Detsamma gäller äfven om den andra gruppen, hvars böcker föras

icke blott i församlingarnas utan äfven i det allmännas intresse. De utgöra landets civilregister, och kyrkostyrelsen bestämmer huru de skola föras. Den tredje gruppen åter utgör församlingarnas rättmätiga egendom och kan ej afhändas dem mot deras vilja. Hvad städernas arkiv angår, anse kommitterade att dessa intaga »en annan ställning än arkiven vid statens ämbetsverk, så till vida att regeringen icke synes utan vidare kunna disponera öfver desamma»; till en stor och viktig del af dessa arkiv kan ej städernas äganderätt sättas i fråga. De inkonma svaren om möjligheten af akternas centralisering ha naturligtvis utfallit mycket olika, särskildt i fråga om kyrkoarkiven, men äro icke heller alltid så mycket att rätta sig efter.

Kommitterade föreslå på anförda grunder upprättandet af fyra provinsarkiv, nämligen i Åbo, Tavastehus, Nyslott och Nikolaistad. I Åbo och Nyslott kunna de gamla slotten begagnas, i de två andra städerna behöfvas nybyggnader. Förslaget till stat för ett landsortsarkiv upptager en arkivarie med lön af 4,000 mark samt två lönetillägg af 500 mark efter fem och tio års tjänstgöring, arfvode för vaktmästare 800 mark jämte bostad och värme, ved och expenser 600 mark om året. Därjämte föreslås inrättandet af en arkivkommission såsom högsta styrelse för landsortsarkiven, en myndighet, om hvars nödvändighet man måhända kan vara tveksam.

Såsom normala tidsgränser för handlingarnas öfverflyttande föreslås för kyrkoarkiven 1810 och öfriga angifna myndigheter 1850, och skall enahanda öfverföring af de äldsta handlingarna sedermera äga rum för hvarje årtionde från och med 1910. Eftergift från skyldigheten att aflämna arkivalier skulle kunna medgifvas kommun eller församling, hvars arkiv pröfvas vara väl skyddadt samt tillgängligt för forskare.

Betänkandet åtföljes af vidlyftiga tabeller öfver kyrkoarkiven samt mera kortfattade öfver öfriga myndigheters samt städernas arkiv. Äfven förslag till förordning om provinsarkiv och instruktion för arkivarie vid desamma medfölja.

— Professor D. Schäfer kritiserar i Historische Zeitschrift (N. F. 50, 3) den danske krigshistorikern A. Larsens 1896 utgifna arbete »Kejserkrigen» (d. v. s. om Danmarks deltagande i 30-åriga kriget), som han i det stora hela icke finner ha fört forskningen väsentligen längre fram än Jahn redan gjort i »Grundtræk til Christian den Fjerdes Krigshistorie» II och Opel i sitt arbete om det Nedersachsisk-danska kriget.

— Professor E. Bernheim ägnar i Historische Zeitschrift (N. F. 50, 3) en mycket erkännande anmälan åt den nyligen fullbordade af Lavisse och Rambaud ledda franska världshistorien (»Histoire générale du IV siècle à nos jours»). Han framhåller den opartiska vetenskapliga ande, som röjer sig öfverallt, så t. ex. i behandlingen af Tyskland efter 1815 och det tysk-franska kriget 1870/71. »Man kan icke fördomsfriare skildra det historiskt berättigade i den preussiska politiken efter kongressen i Wien än här

sker». Detsamma gäller om orsakerna till det sista kriget, om förhållandet mellan Vilhelm I och Bismarck, och för äldre tider om Luthers reformation, om befrielsekriget mot Napoleon I m. m. Verket visar, »att det ges en verkligt internationell historieforskning, enhetlig i metoder och medel, enhetlig i sina resultat». Äfven stilen berömmes.

— *Hollands krigshistoria* har under de senaste åren blifvit i stigande grad föremål för holländska regeringens uppmärksamhet. För några år sedan inrättades vid Generalstaben ett krigshistoriskt arkiv (*Krijgsgeschiedkundig archief van den Generalen Staf*). Under vintermånaderna, då större delen af trupperna är permitterad och officerarne ej äro så upptagna som om sommaren, äro i nästan alla garnisoner officerarne kommenderade till forskningar i stadsarkiven och enskilda manuskriptsamlingar för att för nämnda arkivs räkning excerpera eller afskrifva handlingar i ändamål att sålunda skaffa de mest tillförlitliga källor för krigshistorien. Forskningar anställas icke endast inom Holland, utan äfven i utlandet. (*T. W.*)

— *Ett upprop till svenska arkivvårdare och arkivägare* göres af kaptenen vid 4:de holländska infanteriregement de Witt Huberts. Han är f. n. sysselsatt med forskningar rörande historien om Vilhelm III:s krig med Frankrike 1688—1697. Som sex svenska regementen tjänade under Hollands fanor i detta krig, anser han det troligt, att i Sverige ännu finnas i behåll bref belysande krigstilldragelserna från officerare och andra, som voro anställda vid nämnda regementen, samt anhåller, att honom måtte meddelas underrättelse om hvar sådana finnas, lämnas tillfälle att taga kännedom om dem eller att utdrag eller afskrifter sändas honom. Bland utkommenderade officerare voro bl. a.: baron Erskin, grefve Gustaf Lewenhaupt, friherre Magnus von Nierot, E. von Krassow, frih. Ernst von Putbus, frih. J. H. von Tiesenhausen, Anders von Sparfelt, grefve Ewald von Hastfer, Georg von Knorring, frih. Carl Sparre, grefve Bengt Oxenstierna, Isak Banér, Magnus Stenbock, B. O. Rehbinder, von Mengden, Soop, von Wedel, Buddenbrock, I. Cronström, Zeedts, Gyllenpistol, Bonde, von der Lieth, von Linden, G. A. Coijet, Lode, G. Tunderfelt, Buchwald, Issendorff, Karl och Ture Horn, Posse, Danckwardt, G. Gyllenstierna, Yxkull, Ture Bielke. Man hänvände sig (på holländska, franska, tyska, engelska eller svenska) till kapten de Witt Huberts, hvilkens adress är Breestraat 15, Leiden, Nederländerna. (*T. W.*)

— *Vjestnik vsemirnoj istorij* (»Allmän-historisk tidskrift»), en i Petersburg af S. Suchonin sedan något öfver ett år utgifven månadsskrift för historisk litteratur och vetenskap, tyckes på allvar hafva fattat sin uppgift att göra ryssarne bekanta med den allmänna historien. Därvidlag har han ägnat en mycket stor uppmärksamhet åt sina grannar svenskarnas häfder och den litteratur, som rör dessa. Såsom exempel därpå må påpekas, att endast i 2:dra årgångens 1:sta häfte förekomma ej mindre än fem artiklar antingen öfver-

satta från svenskan eller rörande Sverige, nämligen en historisk-psykologisk skiss »Drottning Kristina af Sverige» af prof. P. J. Kovalevski, en öfversättning (i något sammandragen form af N. Jadrysjev) af Th. Westrins »Anteckningar om Karl XII:s orientaliska kreditorer» (ur »Historisk Tidskrift» 1900), en uppsats af Sandr om »Strindbergs historiska dramer», en anmälan, af N. J(adrysjev?), af O. Sjögrens »Karl XII och hans män», samt såsom bilaga de 5 första kapitlen af V. Rydbergs »Den siste athenaren», hvilken roman, öfversatt af A. Tavaststjerna är afsedd att meddelas i sin helhet. Såsom bilaga till tidskriften utlofvas äfven en öfversättning af G. Schybergsons »Finlands historia». (*T. W.*)

— Den österrikiske historikern Theodor von Sickel har lämnat det österrikiska institutet för historieforskning i Rom och efterträdts af professorn i Innsbruck Ludvig Pastor.

— Franska undervisningsministern George Leygues har i ett cirkulär antydt de franska skollärarne att i sin *undervisning i historia* stanna vid år 1875. Under kejsardömet lärer undervisningen ha stannat redan vid 1815, men längre fram dref man den ända till närvarande tid, »då historien ännu icke är historia utan journalistik». Däraf emellertid vissa olägenheter. Politiska diskussioner infördes i gymnasierna och ungdomen infördes i partistriderna. Det kunde sålunda hända att en yngling en vacker lektion afbröt läraren, förklarande att hans far var af en diametralt motsatt åsikt, att han var för jesuiterna emot Waldeck-Rousseau eller tvärtom. Och ordningen kunde lida i klassen. Det är anledningen, hvarför undervisningsministern satt 1875 som gränsmärke för lyceiprofessorernas nit, året för den nuvarande författningens antagande. Hvad som sedan har händt böra de franska barnen få lära sig i den anrättning som familjefadern anser passande. Samma idé, att ej låta skolundervisningen så tynga på unga sinnen, att familjerna blifva missnöjda, har förestafvat ett annat cirkulär till skolrektorerna, att de icke böra tillåta något slags politisk agitation i skolorna till förmån »för något parti, någon liga eller någon association af hvad slag som helst». Tankegången är »eminemment sage» finner den tidningsartikel vi i det föregående följt. Huru olika hos oss. Vi läsa ogeneradt, om tiden medger, fram till år 1900, och hvarken protektionism eller frihandel, landtmannapartism eller stadsliberalism torde nämnvärdt inverka på undervisningens lugn. Men kanske andra tider varda kommande.

— Professor Alin föddes i Falun, icke i Säter, hvarmed en uppgift i föregående häfte (sid. 87) rättas.

Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602

AF

Denna fråga bröt nämligen den enighet, som [illegible] hade rådt mellan hertig Karl och rådet, de svenska ständernas ledare, och utgjort dessas styrka.' När hertigen i sitt förslag till regeringsordning, afgifvet redan före kröningsriksdagens slut, helt enkelt fordrade att såsom rikets föreståndare få träda i konungens stad och ställe under dennes frånvaro och styra det samma med råds råde, när rådet på en gång gjorde front mot denna ståndpunkt och i sitt berömda förslag af 20 mars 1594 kräfde en samregering af hertigen och rådet såsom en enhetlig, kollegial myndighet, — då var detta ingenting mindre än en djupgående söndring mellan dessa Sveriges förnämsta stånder.

Det kan ej förvåna, att konungen, som nyss i frågan om religionen och det svenska arfrikets. öfriga friheter sett hertigen och rådet genom sin enighet föra sina och de öfriga ständernas gemensamma fordringar till seger, icke synes hafva varit synnerligen angelägen att bilägga denna numera framträdande söndring mellan dem. Han framlade i slutet af april i sin ordning ett förslag, men lämnade där frågan om regeringens sammansättning tills vidare öppen. För honom gällde det framför allt att åt sig trygga en verklig myndighet öfver alla ämbetsmän i Sverige, och det var också hvad hans förslag sökte garantera, delvis med tydligt kringskärande af den — till sin sammansättning ej bestämda — blifvande svenska interimsregeringens auktoritet. Men det var att stöta både hertigen och rådet för hufvudet. Ingendera ville acceptera det kungliga förslaget. Den förre höll kort och godt fast vid sin ståndpunkt, det senare gick i någon mån konungen till mötes, men icke i allt. Det afgaf i början af juli ett slags kompromissförslag, hvari principen af hertigens och rådets samregering var bibehållen, men med ett tämligen tydligt om ock indirekt medgifvande, att maktens tyngdpunkt praktiskt skulle ligga hos den förre, medan regeringens befogenhet i vissa fall begränsades enligt konungens önskan. Det var förspilld möda. Man känner ej, huruvida hertigen yttrat sig om detta projekt, men man torde kunna vara viss om att han lika litet kan hafva godkänt det som något af de föregående. Nu föll det redan på konungens förkastande. Så ryckte denne upp sig till en kraftåtgärd: han ville af kunglig myndighet helt enkelt proklamera en regeringsordning. I realiteten blef dock ej heller den något annat än ett förslag, således det femte i ordningen, ty hvarken hertigen eller rådet läto förmå sig att godkänna den.

Till slut kom man till det besynnerliga försöket att i stället för en utförlig regeringsordning såsom nödfallsutväg nöja sig med en kort regeringsfullmakt — besynnerligt, eftersom det ej kunde undgås, att den stora principfrågan om regeringens sammansättning berördes i denna lika väl som i en regeringsordning. Då fullmakten insatte hertigen i regeringen *jämte* rådet, nekade den förre ett mottaga den. Äfven nu sökte Sigismund afhugga knuten: han ut-

färdade den 28 juli definitivt en fullmakt med bibehållande af hertigens och rådets samregering men erkännande af hertigen såsom »den förnämste» i denna regering — och afseglade sedan utan att afvakta hertigens svar.[1]

Det visade sig snart, att hertigen icke heller nu lät skrämma sig. Den sista fullmakten godkände han lika litet som de föregående förslagen. Men konungen hade i i alla fall genom sin afresa på sitt sätt dragit sig ur spelet. Kvar stodo hertigen och rådet. Huru skulle nu motsatsen dem emellan kunna öfvervinnas?

Det kan ej råda något tvifvel om hvad denna motsats innerst gällde, och säkerligen voro båda parterna fullt medvetna därom. Hertigen gjorde anspråk på riksföreståndareskapet såsom rikets arffurste, i kraft af sin faders egendomliga statsordning, och det är visst att han därvid, trots det att han uppträdde mot konungen, kände sig som en företrädare för konungadömet, nämligen konungadömet såsom nationell institution, af fadern lämnadt i vård icke endast åt den, som enligt arfslagen intog tronen, utan åt hela ätten. Var det för honom självfallet, att han såsom den ende myndige arffursten skulle träda i konungens ställe under dennes frånvaro, så var det ej mindre gifvet, att han skulle utöfva konungens makt utan andra inskränkningar än dem, som denne själf var underkastad; en delning af makten med rådet var ett otillbörligt ingrepp i konungaättens gemensamma arf. Rådet åter drog nu konklusionerna af den utveckling, som under de senaste decennierna höjt aristokratien till en ny maktställning inom samhället och till en självkänsla, som var fullt medveten om denna maktställning. Redan vid reaktionen mot Eriks blodiga framfart hade aristokratien återupplifvat vissa anspråk på andel i styrelsen, hvilka under hans faders tid aldrig förnummits. Sedan hade dessa anspråk vuxit sig starkare och starkare, trädt i dagen tydligare och tydligare, i den mån konungadömets svaghet i Johans händer blef uppenbar. Nu vid Sigismunds tronbestigning hade rådet stått såsom ständernas ledare emot konungen, hade häfdat ständernas rättig-

[1] Akterna tryckta i Svenska Riksdagsakter (här citerade SRA), III. För öfrigt kan jämföras Boëthius, Om den svenska högadeln under konung Sigismunds regering, samt min afhandling, Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden, sid. 183—194.

heter gent emot konungen och trädt fram såsom en själfständig och högst betydande faktor vid de stora frågornas afgörande. Det hade ej längre blott gjort anspråk på utan faktiskt varit i besittning af en viktig andel i statsmakten. Hvad rådet sträfvade efter i sina förslag till regeringsordning var helt enkelt att befästa denna ställning, som tillfallit det under den stora religiösa och nationella brytningen, äfven för statsstyrelsens normala förhållanden. Aristokratien skulle på allvar konstituera sig såsom konungadömets meddelägare i regeringsmakten.

En blick på förslagen till regeringsordning, sedda från en annan sida, skall närmare belysa detta faktum. Det framgår med all önskvärd tydlighet af det sätt, hvarpå nämnda förslag behandlade frågan om interimsregeringens högre ämbetsorgan.

Det nya konungadömet hade hittills icke förmått skapa sådana organ.

Redan dess grundläggare hade visserligen känt behofvet däraf och gjort ett försök att afhjälpa det, men försöket, Pyhys halfgångna experiment med stora kollegier och ledande fackämbetsmän, föll så godt som fullständigt på samma gång som upphofsmannens öfriga, för Sverige främmande regeringssystem. Konung Gustaf återgick till sitt rent personliga regemente, endast förstärkande och nödtorfteligen ordnande den personal af skrifvareklassen, som var dess enda regelbundet tillgängliga verktyg, sekreterare och kansliskrifvare i kansliet, kamrerare och kammarskrifvare i kammaren, ämbetsskrifvare för den vidlyftiga förvaltningen af kronans naturainkomster. Erik upptog organisationstanken i storvulna proportioner: han tänkte både på en fast rådskonselj och på ett system af höga ämbetsmän, där vid sidan af de gamla, öfverste hofmästare (drots), marsk och kansler framskymta flera nya, amiral, tesaurarius eller öfverste räntmästare, öfverste kamerer eller kammerlin. Det fanns i hans projekt mycket af yttre prål, men också en sund kärna. Han förmådde icke som fadern uppbära hela statsstyrelsen med sin person, han behöfde dessa eller dylika ämbetsmän till sin hjälp. Men hans förslag stannade i stort sedt på papperet. Följden blef, att Erik kom att söka de medhjälpare och rådgifvare, han ej

kunde umbära, inom den enda fasta regeringspersonal som fanns, skrifvarepersonalen. Denna, som för konung Gustaf varit ett verktyg, blef för Erik också en faktisk regeringskonselj. Så uppkom sekreterareregementet.

Det var detta, som framkallade den starka rörelse inom högadeln, hvilken gaf sig tillkänna vid Eriks störtande och Johans tronbestigning. Om konungadömet ej kunde upprätthålla en rent personlig styrelse utan måste gifva andel i regeringen åt medhjälpare, då hade rikets förnämsta ständer, rådet och adeln i öfrigt, anspråk på denna andel. Det låg i viss mån i den nya statsordningens principer. Och efter tronskiftet visade de store snart, att de — på sitt sätt — förstodo att draga konklusioner häraf. På adelns yrkande hade Johan genast tillsatt en drots, en marsk och en kansler, och likaledes hade han utnämnt en riksamiral, men dessa värdigheter blefvo på det hela taget intet annat än titulära hedersposter utan egentlig tjänstgöring. Den nye konungen visade sig emellertid äfven han oförmögen att personligen behärska regeringen, förvirring och svaghet yppade sig snart, och åter stack sekreterareregementet fram. Då tar rådet initiativet till en förbättring i styrelsens organisation. Redan från 1573 föreligger ett betänkande, som i bjärta färger målar oefterrättlighetstillståndet och föreslår en fast regeringskonselj af alternerande rådsherrar, och 1575 förordade rådet till och med en sammanslutning af vissa redan befintliga lägre tjänstemän vid hofvet under två rådsherrars ledning till en sådan konselj.

Men konungen gaf ingen verkställighet åt dessa planer. Han nöjde sig med några svaga palliativ för den behöfliga organisationen, i det han utnämnde en hofkansler (Erik Sparre) att sköta den frånvarande rikskanslerens funktioner och tyckes hafva tänkt på att binda en eller annan af de yngre adelsmännen i tjänstgöring vid hofvet såsom hofråd, hvilken titel nu på 1570-talet officiellt upptages för första gången efter Pyhys »Hofrath». Rådet återkom en och annan gång med allmänna anmärkningar om styrelsens brister (1580) eller detaljerade förslag till deras afhjälpande (1585), men frånsedt ett tydligen i konungens kansli uppsatt förslag till en talrikare och i afdelningar tjänst-

görande hofrådskorporation, hvilket aldrig sattes i verket, gjorde konungen intet.

Så bragte dessa årtionden, 1570- och 80-talen, frågan om regeringens organisation i ett högst egendomligt läge. Rådet, det vill säga högadelns män, hade tagit sig denna djupt betydelsefulla fråga an och framlagt det ena förslaget efter det andra, konungen hade mot dem alla ställt passivitetens motstånd och själf intet uträttat. Och orsakerna? Hvad rådet beträffar säkerligen icke endast en mognad insikt om statens kraf utan också den tysta medvetenheten af att en fast ämbetsorganisation under nuvarande förhållanden måste bli ett bollverk för aristokratiens makt. Törhända kände äfven konung Johan detta, och törhända samverkade denna känsla med hans likgiltighet för dylika frågor i allmänhet till att göra hans hållning så rent negativ som den blef. Under Gustafs och Eriks tid hade konungadömet icke kunnat organisera sig; nu vågade det icke.

Konsekvenserna af denna utveckling trädde i dagen 1594.

Rådets stora förslag till regeringsordning af 20 mars 1594 blef en sammanfattning af de organisationssträfvanden, som aristokratien fullföljt under Johans tid. Det innehöll icke något väsentligt nytt, vare sig i ämbetsposter eller instruktioner, men utgjorde en systematisk bearbetning af det material, som förelåg i äldre planer och försök. Det samlade en mängd förut existerande eller föreslagna ämbeten genom sinsemellan afvägda åligganden och ordnad samverkan till ett organiskt helt. I centralregeringen finna vi drots med ett par särskilda medhjälpare, marsk jämte flera lägre militära ämbeten, kansler, amiral och underamiral, skattmästare och kammarråd. Under dessa och med fastslagen skyldighet till regelmässig redovisning inför dem stodo i landskapen lagmän, ståthållare och landshöfdingar samt slottsherrar, och några speciella centrala förvaltningsuppdrag hade öfverlämnats åt mönsterherrar, öfverste tygmästare och stallmästare. Det hela var ett fullmoget uttryck för aristokratiens nu vunna politiska skolning, men också för dess själfmedvetna sträfvan efter ledande makt inom staten.

Helt annorlunda te sig både hertigens och Sigismunds förslag. Ingendera innehåller ett sådant utarbetadt ämbetssystem. Hertigen vill visserligen tillsätta skattmästare

och kammarråd samt ålägga kanslern med biträde af ett par riksråd ledningen af kansliet, men några närmare instruktioner för dessa ämbeten lämnar han icke. Hans hufvudsyfte är tydligen att låta dem ansvara för att rikets klenodier och ränta samt dess gamla handlingar ej blefve utförda till Polen. Han talar om att riksens höga ämbeten, drots, marsk och amiral, borde med svenska män besättas, men har ej ett ord om deras tjänstgöring. Längre fram förklarade han rent ut, att ett vidlyftigt reglementerande vore både öfverflödigt och skadligt. Det är tydligt, att han helt enkelt tänkte sig att såsom rikets föreståndare fortsätta det gamla personliga regementet. Lika litet organiserande äro konungens förslag. Han nämner såsom centrala ämbetsmän endast kammarråd, amiraler och tygmästare. Han intresserade sig vida mindre för dessa frågor än för att trygga sin egen myndighet öfver den blifvande regeringen[1].

Så hade då aristokratien, representerad af riksrådet, gjort organisationen af regeringens hjälpmedel och former till sitt program och till sitt ståndsintresse, och konungadömet, ej blott i den svage konungens, utan ock i den kraftfulle och statskloke arffurstens person, satte sig bestämdt emot en sådan organisation. Situationen var onaturlig och ohållbar. Konungadömet hade förlorat ledningen af statsutvecklingen inom ett område, där det mer än någonstädes var kalladt att gå i spetsen. Ty hvad kunde för konungadömets egen verkningsförmåga vara viktigare än en organisation af dess notoriskt alldeles otillräckliga verktyg? Nu yrkade rådet därpå, men konung och arffurste satte sig däremot, emedan under nuvarande förhållanden ett steg i sådan riktning endast kunde innebära, att en dominerande andel äfven af maktens innehåll komme i aristokratiens hand. Organisationsprincipen stod i opposition mot konungadömet. Sannerligen, om också de andra stora konfliktämnena ej hade funnits, så skulle detta enda varit tillräckligt att framkalla en kris. Statsskickets utveckling hade kommit in i en återvändsgränd, hvarifrån den blott genom en våldsam hvälfning kunde återföras på riktig väg.

[1] För denna framställning hänvisas till ofvan nämnda afhandling, Om centralregeringens organisation.

Hvälfningen kom också, men så, att den uppgick i den stora religiösa och nationella brytningen. Frågan om styrelsens ordning framträdde direkt föga eller intet; dess lösning blef en biprodukt i stridens stora resultat. Vill man följa den, så har man att uppsöka momenten i förändringen spridda här och hvar i revolutionens statsakter eller i samhällslifvets faktiskt framträdande omgestaltning.

* * *

De egentliga revolutionsåren, 1595 till århundradets slut, utgöra helt naturligt i regeringens organisatoriska historia ett så godt som tomt blad. Partierna voro allt för mycket upptagna af striden om statsmaktens innehåll för att tänka på att ordna eller ombilda dess former.

Rådet, som nyss umgåtts med så stolta planer i detta hänseende, syntes efter Sigismunds afresa med ens hafva uppgifvit hvarje tanke därpå. Det såg sig nödsakadt till den bekanta föreningen med hertigen af 2 sept. 1594, hvari det lofvade att hålla denne såsom förman och rikets föreståndare och mottog hans förbindelse att ej företaga något utan dess råd och samtycke, men om ett ämbetsmaskineri, sådant som för 5 månader sedan föreslagits, göres här ej en antydan. Nu finner man af rådsherrarnes ställning till styrelsens ordning knappt andra yttringar än försök att blifva kvitt så mycket som möjligt af dess besvärligheter och kanske dess farliga ansvar. Redan i dec. 1594 förmäles, att »de gode herrar riksens råd äre mest hvar hem till sin dragne», och de väntas »intet tillhopa igen förr än i Uppsala i Distingstid».[1] När två månader senare större delen af dem samlades till barnsölet med anledning af Gustaf Adolfs födelse (9 febr. 1595),[2] så dröjde det ej länge, innan de började knota öfver regeringens mödor. Den 6 mars förklara de det »omöjeligit att kunne så störste delen af året liggie vid hofvet» och begära, att en sådan ordning måtte iakttagas, att de endast måtte sammankal-

[1] Linköpings domkapitels cirkulär 16 dec. 1594, SRA III, s. 511.
[2] Boëthius, Hertig Karls och svenska riksrådets samregering 1594—1596, I, Hist. Tidskr. 1884, s. 59.

las två gånger om året eller högst tre, »om riksens höge tarf så högt ändelig kräfde», och då allesammans, samt vara samlade sex veckors tid hvarje gång. Skulle något viktigt hasteligen förefalla, kunde hertigen kalla dem, som närmast vore; vanliga löpande ärenden kunde ju handläggas af ståthållaren på den plats, där hertigen befunne sig, och tillstädesvarande adelsmän utom råds.[1] Det är allt hvad man har att säga om regeringens organisation.

Hertig Karl kunde från sin synpunkt ej vara annat än tillfreds med att frågan om de många ämbetena fick hvila. Däremot måste det ligga i hans intresse att dock ej i så hög grad isoleras från rådet, som dess förslag innebar. Mot yrkandet, att endast två eller tre allmänna sammankomster skulle hållas, hade han intet att invända, utan hemställde blott, att tid för en dylik genast skulle utsättas till första öppet vatten. Men för vidlyftigare »klagemåls» afgörande önskade han äfven mellan dessa sessioner kunna anlita några riksråd, de som vore närmast till hands, allt efter den plats, där han befann sig, jämte 4 eller 6 förnämliga af adel, som kunde ombytas hvart kvartal.[2]

Vi känna ej, om rådet gifvit något svar på denna hertigens hemställan. Huru förhållandena faktiskt gestaltat sig under de följande månaderna, om hertigen då haft hos sig de medhjälpare han begärt, är ej heller fullt klart.[3] Visst är, att ett allmänt sammmanträde först efter långt dröjsmål och många harmfulla påminnelser från hertigen kom till stånd i juli månad. Dem, som ändtligen infunnit sig, tyckes han hafva haft svårt att hålla kvar, huru viktiga frågor som än förelågo till deras handläggning. Ture Bjelke beklagade sig för sin broder Hogenskild — hvilken åtminstone under senare delen af sammankomsten ej var närvarande — öfver att nödgas ligga i det »mödosamma och vedervärdiga Stockholm»,[4] och han uttryckte nog därmed äfven sina medbröders syn på saken.

I själfva verket blef detta möte icke blott den första, utan ock den sista af de allmänna regeringssessioner, som

[1] Rådslag, RA.
[2] Hertigens betänkande af 18 mars, i Karls registratur.
[3] Jfr Boëthius a. a., Hist. Tidskr. 1884, s. 38, 73 f.
[4] Boëthius, a. a., Hist. Tidskr. 1884, s. 84.

rådet själft föreslagit. Här fattades beslutet om Söderköpings riksdag, och därmed var man inne på den farliga bana, som skulle leda till öppen brytning ej mindre mellan hertigen och rådet än mellan hertigen och konungen och sålunda upplösa den öfverenskomna samregeringen. Frånser man, att rådet naturligtvis deltog i riksdagen, och att efter dess slut några rådsherrar en kortare tid stannade hos hertigen och följde med honom till Vadstena, så dröjde det ända till juli 1596, innan rådet åter samlades till möte, och nu kom den hotande brytningen mellan detsamma och hertigen till utbrott.[1] Därmed bragtes frågan om riksrådets egen organisation såsom regeringsmyndighet så väl som dess tidigare planer på de administrativa ämbetenas ordnande definitivt ur världen, ty i denna brytning blef riksrådet själft inom kort alldeles upplöst. De månader, under hvilka rådet sökte utöfva regeringen äfven utan hertigen, hafva ej efterlämnat några organisatoriska ansatser. Dess ställning var alltför osäker för att tillstädja några sådana.

Att frågan om ämbetena sålunda icke alls togs upp under dessa år, berodde naturligtvis i främsta rummet på hela regeringens osäkra ställning och provisoriska karaktär. Hertigens och rådets öfverenskommelse af 2 sept. 1594 var en nödfallssutväg för tillfället, underställd konungens vidare förklaring. Någon ny fullmakt, sådan hertigen begärde, gaf konungen icke, och regeringen kunde därföre aldrig få någon känsla af fasthet. Snart kom dessutom dess inre oenighet till utbrott.

För öfrigt torde rådet nog i hvarje fall hafva förlorat smaken för sina organisationsplaner, så snart det fann sig ställdt inför den öfverlägsna kraft, som konungadömets nye företrädare, hertigen, utvecklade. Hertigen var ej den, som kunde väntas gifva några höga ämbetsposter den själfständiga ställning, rådet förutsatt.

Liksom frågan om en ny högre ämbetsorganisation sålunda fick falla, så gjordes ej heller något af betydenhet — och kunde under dessa revolutionens år knappast göras

[1] Boëthius, a. a., Hist. Tidskr. 1885, s. 59, 1886, s. 51 ff.

något — för utdaningen af de redan bestående regeringsorganen i kansli och kammare.

Sigismund hade inom dessa institutioner egentligen endast vidtagit en viktigare åtgärd: han hade sökt återupprätta kammarens gamla chefsämbete genom att kort före sin afresa utnämna två kammarråd, Jöran Posse och Gustaf Gabrielsson, och för dem utfärda en utförlig instruktion.[1] Ett par veckor efter konungens afresa öfverlade också hertigen och rådet dels om kansliets och kammarens allmänna tillstånd, dels särskildt om de tillförordnade kammarrådens tillträde till ämbetet.[2] Men något resultat af öfverläggningarna i detta stycke finner man icke. Intet ger vid handen, att de nya kammarråden trädt i ämbetsutöfning.[3]

Hertigen synes ej heller hafva gjort något ytterligare försök att förmå dem därtill. Däremot återkom han snart till förhållandena bland den öfriga kansli- och kammarpersonalen. Redan i jan. 1595 framhöll han till rådets betänkande nödvändigheten att i allmänhet reglera förvaltningen af rikets uppbörd och utgift, så att öfverflödiga tjänstemän kunde afskedas och icke invisningar på rikets medel blefve utfärdade utan ordning och kontroll »både af en och annan».[4] Och ett halfår senare togs frågan upp på allvar. Vid det möte med rådet, som hertigen i juli och augusti höll, lät han förelägga sig beställningsregistret till granskning och därur stryka en mängd personer, bland annat kansli- och kammarförvanter.[5] För dem, som skulle

[1] Om centralregeringens organisation, s. 193, 234.

[2] Rådslag af 16 aug. 1594, bland Rådslag, RA.

[3] Först på hösten 1596, då brytningen mellan hertigen och rådet inträdde och det senare enligt Sigismunds befallning sökte ensamt öfvertaga regeringen, hafva möjligen äfven de båda kammarråden gjort en kortvarig ansats att träda i spetsen för kammaren. En förteckning öfver räkenskaper, i hvilka skall rannsakas om hvad K. M:ts hoftjänare uppburit, dat. 28 aug. 1596, slutar med en hänvisning till »de välborne herrar R(iks) kammarråd» (Economica och Cameralia 1593—1610, RA), och den 23 okt. skrifver fogden Nils Bjugg på Svartsjö till Gustaf Gabrielsson och Jöran Posse om några svårigheter med en skrifvare. (Skrifvelser till kammarråd 1595—1614, RA). Försöket, om man på grund af dessa magra underrättelser kan tala om ett sådant, upphörde naturligtvis med rådsregeringen i öfrigt.

[4] Punkter till rådet 23 jan. 1595, Karls registr.

[5] »Ovisse beställningar oppå någre K. M:ts tjänare, som hafve H. K. M:ts underhålls- och beställningsbref, hvilke högborne furste hertig Karl ville dock icke bestå, utan blefve af beställningsregistret utstrukne, uti riksens råds närvaru, på Stockholms slott uti aug. månad anno 95». Beställningsregister, Kammararkivet (cit. KA).

bibehållas, gjordes en fullständig reglering af underhåll och förläningar, hvilken åtminstone för kammarens personal bär datum den 20 augusti.[1] När sedan ständerna samlades i Söderköping, synes han hafva önskat antingen en ny granskning eller en ytterligare bekräftelse af denna reglering. Bland de punkter, om hvilka han ville öfverlägga med råd och ständer, funnos nämligen äfven yrkanden dels på bättre uppsikt öfver kammarens och kansliets män, emedan bådadera för mutor och gåfvor försummat kronans bästa, dels på bestämmelser om hvilka som skulle i dessa värf bibehållas, storleken af deras aflöning och huru denna skulle utgå. Det senare yrkandet utgör endast ett moment i hans förslag att i allmänhet underkasta tjänstemännens aflöningsförhållanden en revision,[2] och det torde hafva varit i afsikt att förbereda denna, som han redan träffat anstalter för att erhålla ett sammandrag ur rikets räkenskaper af allt hvad som till dylika ändamål utgick.[3]

I ständernas förhandlingar synas emellertid dessa frågor hafva fått träda till baka för de många andra och viktigare, som nu skulle lösas. De voro också af en natur, som låg alldeles utom riksdagens hittillsvarande erfarenhet. Sina ämbets- och tjänstemäns aflöning och förläningar hade konungen hitintills reglerat på egen hand, och det kan endast förklaras genom hertigens sträfvan att under nuvarande osäkra förhållanden i allt söka ständernas stöd, att han nu till dem hemställde äfven detta. I riksdagsbeslutet nämnes ingenting därom, och saken får väl därmed anses vara lämnad åt regeringens eget afgörande. Några mera genomgripande nya åtgärder torde emellertid ej heller från dess sida hafva kommit till stånd, innan frågan drunknade i den stora konflikten mellan hertigen och rådet.

[1] »Besked på den del, som kanzelipersoner är till lön och underhåll beviljat», och omedelbart därefter, på samma ark, »Kammarskrifvernes lön, underhåll och årskost, datum den 20 aug. 1595». Kanslihandl., Stater, RA. En anteckning på baksidan: »datum 10 okt.» kan beteckna dagen för hela handlingens utskrifvande. En uppgjord ordning för kansliperaonernas aflöning åberopas i ett bref från Erik Sparre af 2 sept; Kanslihandl., Löneförh., RA.

[2] Punkterna i SRA, III, s. 568 ff.

[3] Han påminner om en i Stockholm gifven befallning härom i ett bref till »konungens kamerere» af 18 sept. Karls registr. En längd på »kansli-personernas uppbörd», som föreligger utan datum (Kanslihandl., Stater, RA), är sannolikt tidigare.

Till denna första tid af hertigens och rådets samregering höra också ett par handlingar, som röra en annan organisationsfråga af intresse, nämligen arbetsfördelningen inom kansliet. Denna hade under Johans tid ej hunnit utbildas längre än att tyska och latinska »saker» af naturliga skäl erhållit särskilda i respektive språk kunniga företrädare, och att åtminstone understundom vissa tjänstemän förordnats att mottaga inkommande böneskrifter från undersåtarna — »klagemålssaker», »supplikationer» — samt sekreteraren Rasmus Ludvigsson med en eller flera medhjälpare fått uppgiften att vårda vissa gamla handlingar.[1] Efter detta schema äro också ett par nu tillkomna längder öfver kanslitjänstemännens fördelning uppgjorda. Den ena skiljer ärendena i latinska saker, tyska saker, klagomålssaker, de gamla handlingarnas skötsel och — såsom återstående, ej specialiserade hufvudgrupp — dagelige saker, samt fäster slutligen också några tjänstemän vid Stockholms slott.[2] För hvarje grupp bestämmes en eller (för de dagliga sakerna) två sekreterare och en eller flera lägre kansliförvanter. Den andra längden har likaledes afdelningar för latinska saker och för tyska, men därjämte dels en för Rasmus Ludvigssons handlingar, dels en för att inventere kanzelihandlingar och vare därhos till skiftes — tydligen ett slags arkivafdelning n:r 2 för de handlingar, som Rasmus Ludvigsson ej haft om händer. Särskilda grupper för klagomålssaker och för Stockholms slott finnas här icke, och de, som skola akte på dagelige saker, sägas skola vare hos F. N. hertig Karl till skiftes, alltså endast alternerande tjänstgöra hos honom.[3] De, som icke följde hertigen, få väl då förutsättas vara stationerade i Stockholm.

Ur organisatorisk synpunkt innehålla dessa indelningar af kansliets arbetskrafter icke något nytt. Det är samma sektioner som, efter hvad vi sett, förefunnits redan förut

[1] Om centralregeringens organisation, s. 214 ff.

[2] Mantal på kanzelipersoner, bland Beställningsregister, KA; anfördt af Westling, Hertig Karls Furstendöme, sid. 15, not 5, men af honom oriktigt hänfördt till Johan III:s tid.

[3] Handlingen saknar hufvudrubrik; den börjar med afdelningsrubriken: »Akte på dagelige saker och vare hos F. N. hertig Karl till skiftes». Kanslihandl., Personalförteckn., RA.

Här har tydligen endast gällt en placering af personerna. En och annan olikhet härutinnan förefinnes mellan de två handlingarna, äfven frånsedt olikheten i själfva arbetsuppgifternas indelning.

Hvilken af de två längderna som är äldre har lika litet kunnat med visshet utrönas, som det varit möjligt att fullt fixera året för hvarderas tillkomst. Sannolikt förefaller emellertid, att båda härröra från 1595, och möjligen kan äfven en förmodan vågas, att det här först nämnda mantalet är något äldre.[1]

Bakom denna fråga om de bestående regeringsorganens utbildning under interimsstyrelsen ligger emellertid en större och viktigare: den om hertigens principiella ställning till dessa organ.

Det är att märka, att föregående tid endast utvecklat helt få ämbetsposter med den stadga och den erkända rang, att de verkligen betraktades såsom statens institutioner. I stort sedt hade ännu under de sista årtiondena regeringens flesta organ, framför allt de praktiskt mest betydande, kansli- och kammarpersonalen, stått som det personliga konungadömets personliga verktyg, som konungens privata tjänare, ej statens. Rådets växande intresse för organisationsfrågorna under Johans tid kan sägas röja en — ännu icke direkt uttalad — tendens att draga regeringsorganen från konungens enskilda in under statens allmänna myndighet, och efter Sigismunds val till konung i Polen var det oundvikligt, att hans blifvande organ för Sveriges regering skulle i viss mån tagas såsom den svenska statens institutioner, dels emedan Sigismund ej kunde från Polen personligen leda regeringen så, som förr varit vanligt, dels ock emedan man ville häfda Sveriges självständighet gent emot Polen. Redan i Kalmarstadgarna, som skola hafva tillkommit hufvudsakligen på Johans och Sigismunds eget initiativ, yppade sig denna uppfattning. När frågan sedan faktiskt kom före efter Johans död, måste samma uppfattning så mycket lättare komma att tränga sig fram, som de svenska ständernas religiösa motsats mot Sigismund och

[1] Detta på grund af olikheterna i namnen och jämförelse med andra längder från denna tid.

hans polska rike gjorde det till en naturlig önskan att så vidt möjligt inskränka dennes personliga makt öfver styralsen, och rådets stora organisationsförslag af mars 1594 utgår tydligen från den förutsättningen, att ej blott de höga ämbetsposterna, drots, kansler, marsk, amiral, skattmästare, kammarråd, ståthållare o. s. v., voro verkliga statens ämbeten, utan också sådana icke till ämbeten utvecklade poster som kamrerares och sekreterares skulle anses såsom den — från konungens person skilda — svenska statsmyndighetens tjänare. Något giltigt principuttalande kom dock icke till stånd, eftersom ingen regeringsordning blef gällande, och konungen hade icke uttryckligt uppgifvit den personliga husbonderätt öfver de flesta regeringsorganen, som hittillsvarande häfd gaf honom.

När nu hertig Karl, till på köpet utan konungens bemyndigande, gjorde sig till rikets föreståndare, hvilken myndighet skulle han då äga öfver konungens regeringsorgan? Och från annan sida sedt: kunde han, om han så ville, gå dessa organ förbi vid utöfningen af styrelsemakten? Den frågan var praktiskt så mycket viktigare, som hertigen redan i sitt hertigdöme hade en hel regeringspersonal, rådspersoner, kansli med sekreterare och skrifvare, kammare med kamrerare, räntmästare och kammarskrifvare. Den var bunden till honom personligen genom tjänsteförpliktelser enligt tidens art. Det var ej mer än naturligt, om hertigen ville använda dessa sina män också i rikets värf med förbigående af konungens.

Här var tydligen en konflikt oundviklig. Den kom också tidigt nog. Redan i en skrifvelse till hertigen och rådet, aflåten sommaren 1595, finner sig Sigismund föranlåten att inskärpa, att Kongl. Maj:ts och kronans »enskilte tjänare» skulle brukas i konungens och rikets ärenden »och icke några andre», och att de, som i fogdebefattningar äfvensom i kansli och räkningekammare varit af konungen »samtyckte och förordnade», skulle behålla sitt ämbete och sitt underhåll. Hertigen svarar visserligen, att han icke vet sig hafva gjort någon förändring i detta sistnämnda afseende, men han tillägger, att han anser förändring så väl i dessa ämbeten som i andra behöfva »med Hans Kongl. Maj:ts tillåtelse» vidtagas. Och hvad den

andra frågan beträffar, så bör det, säger han, icke förvåna konungen, att hertigen ger sina uppdrag såsom rikets styresman åt sina egna män och tjänare, hvilka känna sina förpliktelser till honom, eftersom han hade att inför konungen svara för hvad som sker i riket under dennes frånvaro. Rådet vet ej heller af någon »synnerlig» förändring, men lofvar att ödmjukligen påminna hertigen, att han tar i akt — hvad som kan lända Hans Kongl. Maj:t till välbehag och fäderneslandet till gagn! Det är en artig fras, men långt ifrån något erkännande af den konungens enrådighet öfver tjänstemännen, som denne förutsätter. Tvärtom tillägger rådet, att om några af de nämnda ämbetenas innehafvare efter skälig rannsakning befunnes odugliga eller otrogna, så tar man för afgjordt, att det icke kan gå konungens höghet för när, att sådana afsättas och straffas och andra förordnas i deras ställe.[1]

Att Sigismund haft skäl för sina anmärkningar, torde utan vidare kunna tagas för gifvet, trots det att hertigen och rådet ej ville erkänna, att någon förändring skett. Ofvan är redan nämndt, att under samma månad som dessa svar afgåfvos — om före eller efter deras aflåtande, kan ej bestämmas — en hel rad kungliga beställningsmän, bland annat flera i kansliet, af hertigen i rådets närvaro skildes från sina beställningar.[2] Och att hertigen användt sina män i rikets värf, hade han ej ens bestridt.

När ständerna kort därpå samlades i Söderköping, drog hertigen frågan inför dem. I sin första proposition yrkade han, att de skulle tillerkänna honom makt att besätta och organisera (»skicka, ordinera och laga») alla ämbeten i riket, högre som lägre.[3]

Adeln torde i detta stycke liksom i andra hafva hyst betänkligheter mot att gå in på hertigens fordran. Intet af de fyra svar eller förslag till svar, som från dess sida afgåfvos, bifaller uttryckligen propositionen, vare sig nu dessa aktstycken äro uppsatta jämsides af olika fraktioner eller tillkomna såsom förslag för hela ståndets räkning

[1] Hertigens svar af 8 aug. i Karls registr., rådets svar af 18 aug. bland Rådslag, RA. Konungens skrifvelse synes icke vara i behåll, men den refereras i svaren.
[2] Ofvan sid. 181.
[3] SRA III, sid. 580.

efter hvarandra.[1] I två af dem förbigås frågan. I ett medgifver man hertigen en viss rätt, men endast, »när sådant behöfves» (när ledighet inträffar?), och endast så, att han då skulle med rådet uppsätta två eller flera på förslag, af hvilka konungen hade att taga en, »som lagen säger». Det sista tillägget kan, om det har någon mening, endast innebära en mycket allmän tillämpning af den princip, som i lagen användts för lagmans- och häradshöfdingeval. Det fjärde svaret slutligen förklarar rent ut, att ständerna icke hafva någon rätt att tillerkänna hertigen makt öfver ämbetsmäns till- och afsättning; sådant tillkommer konungen ensam.

Prästerna svara i mycket allmänna ordalag. De betro hertigen att jämte rikets råd så skicka och laga om alla ämbeten i riket, att den ordning, som lag, konungaed, privilegier och kyrkoordning stadga, måtte vidmakthållas. I sak är väl detta afsedt att innebära tillmötesgående mot propositionen, medan restriktionerna i formen skulle skydda för möjliga efterräkningar. Gamla tjänare och oförvitliga personer borde därvid ej förgätas — en maning till hofsamhet vid en eventuell rensning —, och ett stånd borde ej lida men af det andras förbättring — ett märkligt förbehåll mot adelns framträdande anspråk att behärska konungens och rikets tjänst. Emellertid synas prästerna förutsätta, att ämbetsutnämningar åtminstone skulle kunna ske af konungen, men icke utan hertigens och rådets vetskap och »betänkande», — man märke, ej samtycke.[2]

Endast städerna och den menige man gå utan vidare in på hertigens yrkande, med undantag af Stockholms ombud, som upptaga det bland de punkter, hvilka de skjuta ifrån sig såsom »allt för höga.»[3]

När slutligen råd och ständer enade sig om ett gemensamt och definitivt svar, blef detta sådant, att man gick hertigen till mötes men också sökte garantier för att konungens öfverhöghet ej skulle kränkas. Hertigen skulle »lage och förordna» i konungens frånvaro om alla riksens

[1] Jfr Boëthius, a. a., Hist. Tidskr. 1885, sid. 38; SRA III, sid. 583—588.
[2] SRA III, sid. 590.
[3] SRA III, sid. 592, 594, 596.

ämbeten, »när de behöfves» — vi erinra oss uttrycket från ett af adelns svar —, men med rådets och flera de förnämsta ständers, som det kunde vidkomma, råd och samtycke, och vidare så, att konungens och kronans enskilda män och tjänare skulle brukas i kronans ämbeten samt, såsom prästerna velat, gamla och välförtjänta personer tillgodoses[1].

Man måste fråga sig, om meningen kan hafva varit att göra åtskillnad mellan rikets ämbeten, som hertigen ägde med råds och ständers biträde besätta, och kronans, hvarmed då endast kunde afses poster i konungens personliga tjänst, och som skulle tillhöra hans enskilda tjänare. En sådan motsättning mellan begreppen riket och kronan förefaller dock föga rimlig och stämmer icke heller väl med punktens innehåll i öfrigt. Med större sannolikhet kan denna tolkas så, att dessa begrepp, rikets ämbeten och kronans, användas synonymt, i hvilket fall förbehållet i punktens senare del innebär en begränsning af hertigens makt öfver ämbetena i det afseendet, att han till dem endast finge förordna män, som svurit konungen tjänsteed, ej sina egna (furstliga) tjänare. I alla händelser utgör denna del af beslutet ett nytt och märkligt uttryck för den uppspirande åskådning af ämbetena såsom statsinstitutioner, hvilken vi sett skymta fram i det föregående. Den frågan kvarstår dock alltid, hvilka poster som kunde räknas såsom verkliga ämbeten och sålunda dragas under hertigens tillsättningsmakt. Praktiskt syftade man väl till att bringa under den svenska regeringens myndighet alla förvaltningsorgan, både lokala och centrala. Men räknades posterna i kansli och kammare såsom ämbeten, och såsom »rikets ämbeten», de, som allt hitintills haft en så eminent karaktär af personliga uppdrag i konungens personliga tjänst? Det framgår icke vare sig af beslutets ordalag eller af förhandlingarna.

För tillsättningen af riksens »förnämliga» ämbeten utvecklas formerna ytterligare i det ryktbara tillägget, att undersåtarne i den landsände, där de skulle verka, och eljest de, som det vederkomme (riksrådet?), skulle hafva sin förslagsrätt och sätta tre i valet, af hvilka konungen ägde utse en. Den ofvannämnda tanken i adelns svar togs sålunda upp, äfven nu med hänvisning till lagen: »efter

[1] SRA III, sid. 599.

som Sveriges lag . . . om sådane förnämlige ämbeter någerlunde berörer». För de förnämsta ämbetena förbehölls således konungens utnämningsrätt, men inom förslag från Sverige. Slutligen fastslog man, att inga ämbetsmän, som konungen redan förordnat, finge afsättas utan laga skäl.

Då hertigens yrkanden i öfriga och viktigare punkter i stort sedt blifvit godkända, gjorde han ingen anmärkning mot de inskränkningar, hvarmed hans makt öfver ämbetena blifvit omgärdad, och punkten ingick därföre oförändrad i det af honom och ständerna gemensamt beseglade beslutet. Att i alla händelser inga Sigismunds handtlangare skulle behöfva behållas i rikets ämbeten, därför sörjde han genom den viktiga klausul om riksdagsbeslutets utförande, som på hans hemställan bifogades och blef den stora föreningens slutpunkt. Dem, som icke ville göra ett med ständerna om denna förening och därför ej hade rättmätiga skäl, dem skulle ständerna hålla för »riksens orolige och afsöndrede lemmar», och innehade dessa rikets ämbeten, skulle alla hjälpa till att »minske och förkorte» deras myndighet [1]. Därmed var rätten, »det laga skälet», till ingripande mot alla uppstudsiga regeringsorgan gifvet.

Det låg en tydlig hotelse i denna riksdagsbeslutets sista punkt. Dess spets var hufvudsakligen riktad mot en särskild kategori af ämbetsmän, ståthållare och befallningsmän i landskapen. Dessa, som Sigismund hade sökt ställa direkt under sin egen myndighet med förbigående af den tillförordnade regeringen i Sverige, skulle tvingas att göra ett med ständerna och underordna sig hertigen (och rådet). Välbekant är, huru hertigen med stöd af detta beslut afsatte Arvid Gustafsson (Stenbock), som Sigismund gjort till ståthållare i Östergötland, huru Erik Gustafsson (i Västergötland) endast genom undfallenhet tillsvidare undgick samma öde, medan Erik Brahe såsom katolik redan genom ständernas förening om religionen betraktades såsom skild från sin motsvarande post i Stockholm, men huru slutligen det redan länge tvekande rådet ej vågade följa hertigen längre, då denne ville skrida till ytterligare och våldsamma åtgärder, framför allt mot Claes Fleming i

[1] SRA III, sid. 618.

Finland [1]. Beslutets utförande, mot hvilket Sigismund till på köpet satte sitt uttryckliga förbud, ledde till uppenbart revolutionära steg, och då skilde sig rådet från hertigen.

Inom den centrala regeringen funnos knappast några högre ämbeten, som behöfde drabbas af Söderköpingsbeslutet, om ej Flemings förenade marsk- och amiralsvärdighet. Men då man ingrep mot honom, var det i grunden den trotsande ståthållaren i Finland man sökte böja, honom som drog hela denna landsdel undan hertigens och rådets myndighet. Om hans ställning såsom marsk och amiral var veterligen icke tal. Det hade ju alltid varit möjligt att afsätta honom från dessa poster och lämna dem åt andra, fastän man icke kunde skilja honom från det finska ståthållarskapet, men så skedde icke. Drotsen Nils Gyllenstjerna och (vice) kanslern Erik Sparre stodo till en början i någorlunda godt förhållande till hertigen; när längre fram efter Arboga riksdag Sparre öppet bröt med honom och Gyllenstjerna drog sig undan hvarje andel i hans kraftåtgärder, blef det lika litet fråga om att tillsätta någon ny drots eller kansler. Allt detta kunde i någon mån bero på konstitutionella betänkligheter, i det att besättandet af sådana höga ämbeten ansågs vara konungen själf förbehållet, men det vittnar också otvetydigt därom, att dessa reellt sedt i så hög grad saknade betydelse för det verkliga regeringsarbetet, att hertigen ingen hänsyn behöfde taga till dem, när han sökte befästa sig vid makten. På mötet i Stockholm i augusti 1597 fingo ständerna gifva honom sitt stöd i den nu ohjälpliga brytningen med rådsherrarne, men äfven de uttalade sig endast om dem såsom »rådspersoner».

Ständerna förklarade därvid, att de icke hade befogenhet att vare sig till eller från något rådsämbete sätta. Sådant står, heter det, allenast i den höga öfverhetens makt att göra och förändra; om med öfverheten här måste förstås konungen eller kunde förstås äfven annan innehafvare af regeringsmakten (alltså nu hertigen), är lämnadt öppet, kanske med afsikt. Men, fortsätter beslutet, då riksråden icke förestode sitt ämbete som sig borde och som Söderköpings beslut förmälde, så kunde ständerna härefter icke

[1] Boëthius, a. a., särskildt Hist. Tidskr. 1885, sid. 57 f., 67—69, 1886, sid. 53—55.

för några rådspersoner erkänna eller gilla dem, innan de friat sig från hertigens anklagelser samt ställt sig Söderköpings och Arboga beslut till efterrättelse.[1]

Ständerna frånkände sig sålunda rätt att afsätta rådsherrar, men de tillmätte sig och gjorde bruk af rätten att undandraga dem sitt erkännande såsom sådana. Huruvida dessa tvenne satser läto sig förenas, skulle nog ur formellt statsrättslig synpunkt blifva en mycket kinkig fråga, om ej denna tids svenska stat så föga kände till af formell statsrätt, att frågan åtminstone icke i detta sammanhang behöfver diskuteras. Ett obestridligt skäl hade i hvarje fall ständerna för åtgärder mot rådsherrarne: att dessa öfvergifvit den samfällda bebindelse, de beseglat i Söderköping. Så mycket var fastslaget i den nya författningens häfd, ej blott i nämnda riksdags beslut, att de, som sådant gjorde, skulle »räknas för rikets oroliga och afsöndrade lemmar». När man nu ej gick till afsättning, utan endast uppsade riksråden hvarje erkännande, förefaller detta dock som en halfhet, som väl endast förklaras genom ständernas tveksamhet i denna ovana och farliga situation. I den motivering för åtgärden mot rådsherrarne, som ingår i beslutet, är det väl också endast hänvisningen till Söderköpings och Arboga riksdagsbeslut, som har någon bärkraft; motiveringen inskränker sig för öfrigt till frasen, att beslutet var »själfva naturen och all lag likmätigt», emedan rådsherrarne icke aktat hertigens laga stämning, bud och bref.

Redan strax efter Arboga riksdag hade hertigen börjat på allvar utföra Söderköpingsklausulen om de motspänstiga ämbetsmännens afsättning. Han insätter sina män på Vadstena och Älfsborgs slott, där Arvid och Erik Gustafsson hade residerat, han förmanar allmogen omkring Kalmar att ej lyda Carl Gustafsson utan rätta sig efter den fogde, han själf förordnade, och likaså Västmanlandsbönderna att ej hörsamma vare sig Erik Sparre eller dennes utskickade, han låter liknande bref afgå till menige man i Abraham och Magnus Brahes förläningar, emedan dessa söndrat sig från Söderköpings beslut, och äfven mindre betydande befallningsmän, slottsfogdar och knektebefälhafvare, blifva med åberopande af samma beslut aflägsnade och ersatta med

[1] Stiernman, Riksdagars och Mötens Besluth, I, sid. 455.

pålitliga personer.[1] När riksråden flydde ur landet, lämnade de honom — för ögonblicket — fältet fritt. Nu kunde han till och med företaga det så länge planerade tåget till Finland.

Det fanns emellertid äfven andra förvaltningsorgan än de lokala, som hertigen kunde behöfva bättre än förut bemästra, om hans regeringsmakt skulle äga full förmåga att verka. Det var personalen i konungens kansli och kammare, öfver hvilken han redan tidigt beklagat sig, emedan den ej tillbörligen gick honom tillhanda.[2] Vare sig man mot dessa män behöfde och kunde använda Söderköpingsbeslutet eller icke, vare sig deras obestämda poster kunde betecknas som rikets ämbeten eller icke, så måste äfven de bringas till lydnad, dels emedan hertigen behöfde dem jämte sina furstliga tjänstemän för regeringens skötsel, dels emedan han måste förebygga, att de blefve organ för en regering från konungen och rådet i Polen.

Rättsligen kunde näppeligen något förändras i deras ställning. Så länge Sigismund erkändes såsom laglig konung, måste också männen i hans kansli och kammare fortfara att vara konungens personliga tjänare, och utan vidare sammanslås med hertigens kunde de således icke. Denne erkänner det också i teorien; liksom han för öfrigt alltjämt vidtager sina dispositioner å Konglig Maj:ts vägnar, så talar han äfven som förut om Kongl. Maj:ts kamrerare eller Kongl. Maj:ts till Sverige och Polen kansliskrifvare.[3] Gingo då dessa män in på att utan vidare blifva den »regerande arffurstens» verktyg, eller uppstodo äfven här konflikter? Och fullföljde hertigen den taktik att draga sina furstliga tjänare in i rikets värf med förbigående af de kungliga, hvilken han faktiskt erkänt redan 1595?

Det föreliggande källmaterialet lämnar tyvärr icke tillfredsställande svar på dessa frågor. Från åren efter 1595 har man inga nya längder öfver personalen och kan således icke konstatera, hvilken omsättning som inom den förekommit,

[1] Karls registr. 6 och 29 mars, 11, 14, 19 april, 4 juni, 11 juli 1597.
[2] Boëthius, a. a., Hist. Tidskr. 1885, sid. 71.
[3] Så t. ex. bref i Karls registr. 19 april, 7 juni 1597 (till Hans Johansson, till kronones kamrerare), 12 och 15 april 1598 (till Mikil Jönsson, till samtl. K. M:ts kamrerare).

och äfven i öfrigt äro underrättelserna sparsamma. De måste sammanföras i form af spridda notiser och kunna därföre naturligen ej blifva fullständiga.

Af de kungliga sekreterarne bröt den ene efter den andre med hertigen och sökte sig på ett eller annat sätt öfver till Sigismund i Polen. Nils Rask, en af Johan III:s äldre sekreterare, som i slutet af 1594 medföljt en beskickning till ryska gränsen och af underhandlingarne med ryssarne kvarhölls i Estland in på året 1596, stod under dessa år i flitig brefväxling med Johannes Tidiksson (Bultius), en af de svenska sekreterare, som från början tjänstgjorde hos Sigismund vid hans polska hof, och ger i denna brefväxling lika talrika som otvetydiga uttryck åt sin fientlighet mot hertigen. Under 1596 synes han hafva gjort ett besök i Sverige, men på hösten 1596 är han åter i Reval, och vid hertigens brytning med rådsherrarne trädde han öppet på dessa senares och konungens sida samt följde år 1598 sin herre till Sverige, där han bl. a. framträder vid underhandlingarna mellan konungen och hertigen.[1] Olof Sverkelsson, en annan af konung Johans mest betrodde i kansliet, som år 1596 afsändts till ytterligare underhandlingar med Ryssland, synes icke hafva återkommit till Sverige utan begifvit sig till Polen,[2] och då Peder Brask på våren 1597 fick resa ut till konungen i hertigens ärenden, stannade han hos sin egentlige herre.[3] Peder Rasmusson och Jonas Petri (Axberg) skulle såsom katoliker enligt Söderköpings förening om religionen förlora sitt underhåll, och dem finner man ännu tidigare vid Sigismunds hof.[4] Det förstnämnda skulle äfven gälla Henrik Matsson och ett par andra mindre bekanta sekreterare,[5] men om deras ställning är för öfrigt intet kändt. Henrik Matsson, Peder Brask och Peder Rasmusson återfinnas bland dem, som hertigen redan i augusti 1595 ville beröfva deras beställningar. Hos Sigismund finner man slutligen under

[1] N. Rasks bref till Bultius bland skrifvelser till Sigismunds sekreterare, RA.; Karls registr. 20 och 30 sept., Sigism. sv. registr. 4 okt. 1598.
[2] Karls registr. 23 jan., 10 febr., 7 maj 1597, 12 maj 1598; jfr Werwing, Sigismunds och Karl IX:s historier, Sthlm 1746, I, sid. 313, 323 o. s. v.
[3] Karls registr. 15 mars, 9 aug. 1597, Sigism:s tyska registr., Protocollon, 13 april 1598.
[4] SRA III, s. 623; Boëthius, a. a., Hist. Tidskr. 1884, sid. 85, 1885, sid. 81; Sigism. sv. registr. 13 juni 1597, tyska registr. aug. 1597 och passim.
[5] SRA III, s. 623.

år 1597 följande kansliförvanter, som i hans registratur betecknas med sekreteraretitel: Peder Nilsson, Hans Fellerman, Erik Eriksson[1] samt i början af 1598 tysken Jören Pachbusk.[2] Det får nog antagas, att äfven de på ett eller annat sätt öfvergått från hertigen till konungen, ehuru inga närmare underrättelser därom äro observerade. Och af dem, som ännu funnos kvar, syntes arkivvårdaren mäster Lars Lælius hertigen så föga pålitlig, att de hertigliga ståthållarne i Stockholm fingo befallning att fråntaga honom handlingarna, »synnerligen dem, som han hemma i huset hos sig hafver», och sätta dem i säkerhet på slottet.[3]

Om någon motsvarande skism mellan hertigen och konungens tjänstemän i kammaren försporjes däremot ännu intet. Det är mer än möjligt, att någon eller några af dem följt sina medbröders inom kansliet exempel, men tills vidare är ingen underrättelse därom antecknad.

Hertigens brytning med rådet verkade emellertid icke ensamt upplösande på konungens förvaltningsorgan. Såsom rikets regerande arffurste fann han sig också äga befogenhet att å kronans vägnar tillsätta nya ämbetsmän, som skulle taga kamrerare och kammarskrifvare under sin ledning och bringa ordning i den förvirrade kammarförvaltningen. I jan. 1598 aflåter han bref till fyra adelsmän, Ture Jakobsson, Jakob Claesson, Jöns Ulfsson och Erland Björnsson, med förmälan, att han beslutit att åt dem »och flera goda män» uppdraga inseende med fogdarnes redovisning i räkningekammaren, emedan han förnummit, att Kongl. Maj:ts och kronans rätt blifvit trädd för nära, när räkenskaperna endast upptogos af kamrerare.[4] Det är tydligen meningen att upplifva kammarrådsämbetet, om äfven titeln kammarråd icke nämnes och antalet af dem, som erhålla uppdraget, öfverskrider kammarrådets hittills vanliga tvåtal.

Hertigen måtte hafva haft sina tvifvelsmål om de utsedda herrarnes villighet att åtaga sig värfvet, ty han slutar sitt

[1] Sigism. tyska registr. 26 aug., 10 och 30 okt. 1597. Hans Fellerman står på listan öfver »ovissa beställningar». Måhända hade också Sigfrid Hindersson brutit med hertigen: se fullmakten för Daniel Danielsson att fängsla denne, dat. 10 mars 1597, Karls registr.

[2] Sigism. tyska registr., 2 april 1598.

[3] Till A. Ryning och Jören Claesson 11 mars, 21, 22 april 1597, Karls registr.

[4] Karls registr. 16 jan. 1598, f. 42.

bref med en vädjan till deras undersåtliga nit och en hotelse att de, om de droge sig undan, ej heller skulle försörjas med underhåll eller förläning af kronan. Men det gjorde ändock icke full verkan. Af de fyra är det, så vidt hittills kunnat utrönas, endast en, Jöns Ulfsson, som trädt i tjänst i räkningekammaren.[1] Däremot omtalas en annan adelsman, Arvid Svan, kort härefter såsom kammarråd.[2] Hertigen hade således verkligen tillsatt två chefer för konungens eller kronans kammare.

När slutligen på sommaren 1598 konflikten kulminerade i öppet vapenskifte mellan konungen och hertigen, finna vi ytterligare ett antal af det kungliga kansliets män på den förres sida. I sept. 1598 ger han order åt den svenske sekreteraren Hans Krank och den tyske mäster Jören Palmerus att biträda den utsedde ståthållaren i Stockholm, Claes Bjelke, och åt den nyssnämnde Lælius att trycka mandat, som skulle spridas i landet, och alla tre lämnade också vid hans nederlag Sverige samt tjänstgjorde sedan hos Sigismund i Polen.[3] De återstående tyska sekreterarne, Ambrosius Palmbaum och Reinhold Schultz, begåfvo sig också de till Polen och fortforo att tjäna konungen.[4]

Och nu kan det äfven konstateras, att män från räkningekammaren nödgats göra sitt val mellan de två stridande och valt konungen. De tre förnämsta kamrerarne i konungens forna kammare i Stockholm, Knut Persson, Jon Larsson och Lasse Jönsson, och sannolikt äfven flera kammarskrifvare gå år 1599 Sigismund tillhanda vid hans försök att från Polen bevara sin myndighet öfver Finland och Estland. Han ger dem fullmakt att upptaga räkenskaperna från dessa landsdelar, och till ståthållare afgå order att sörja för deras underhåll.[5]

---

[1] Bref från Jöns Ulfsson såsom chef i kammaren 5 april och 28 juni 1598, Fogderäkensk., Småland 1598 N:o 3, Uppland 1600 N:o 11, KA.

[2] Underhållsbref 24 april 1598, Karls registr.

[3] Sigism. svenska registr. 9 sept. 1598, 28 maj 1599. Jören Palmerus är möjligen identisk med katoliken Jören Palm, som nämnes i Söderköpings förening. Alla tre äro upptagna på ett par odaterade längder öfver män, som äro »afvekne ... här af riket», bland Acta Hist., Handl. ang. åtskilliga Sigismunds anhängare, RA.

[4] Sigism. tyska registr. 22 nov. 1598, 18 maj 1599.

[5] Sigismunds registr., tyskt, 5 mars 1599, svenskt, 22 och 26 maj 1599 och ff. I sistnämnda bref, till Jören Boije och Arvid Henriksson, omtalas jämte de tre kamrerarne äfven »kammarskrifvare, som de sig till hjälp hafva». Kam-

De här meddelade underrättelserna äro tillräckliga för att visa, att brytningen mellan konungen och hertigen på det allvarsammaste gripit in äfven inom den organisation af skrifvartjänstemän, som ännu utgjorde den centrala styrelsens enda fasta verktyg. Det blef ej så, att konungens kansli och kammare utan vidare underkastade sig hertigen, när makten öfvergick till denne, och blefvo hans regeringsorgan; tvärtom höllo, så vidt man kan se, alla sekreterarne och dessutom flera af de mer framstående kansliförvanterna fast vid konungen och gingo i landsflykt till honom eller med honom, och inom kammaren gjorde åtminstone de ledande kamrerarne samt sannolikt jämte dem äfven åtskilliga kammarskrifvare det samma.

Hvilka principiella orsaker kunna vi skönja bakom denna sakernas utgång? Betyder den, att det personliga trohetsbandet mellan konungen och hans tjänare af skrifvareklassen ännu är så dominerande för hela dessa senares ställning, deras poster ännu så föga konsoliderade, att de måste följa sin herre i hans fall? Eller har äfven för dessa »mindre män» en verklig konflikt uppstått liksom för riksråden, den djupa konflikten mellan två olika åskådningar om rikets rätt och kraf, konungens och hertigens? Något svar på dessa frågor gifva ej de underrättelser, som här kunnat anföras, ty de hafva i allmänhet intet att förmäla om huru brytningen med hertigen skett. Man är dock frestad att antaga, att det personliga momentet här varit det öfvervägande, att sekreterare och kamrerare i så stort antal följt konungen helt enkelt emedan de kände sig stå i tjänst mera hos honom personligen än hos riket, för hvilket hertigen gjorde sig till målsman. De flesta resonerade nog på sam-

---

reraren Jon Jonsson, hvilken år 1599 af hertigen skickats till Finland, synes hafva knutit förbindelser med sina forna kamrater inom konungens parti och begifvit sig till Estland, men blef vid slottet Hapsals besättande af hertigens folk fången. Han skref då flera bref till hertigens sekreterare Mikil Olofsson och Peder Nilsson för att erhålla deras förord hos hertigen och torde äfven hafva blifvit tagen till nåder. I ett af brefven (dat. 8 april), däri han fäller en förbön för Knut Persson, omtalar han, att denne vid Sigismunds afresa 1598 fått hans befallning att komma efter till Polen och upphunnit konungen i Danzig. Skrifvelser till Karl IX:s kanslibetjänte, RA. Lars Jönsson blef redan tidigare tillfångatagen, i Narva, och sökte då i ett bref till Axel Ryning, dat. 15 okt. 1599, framställa sin flykt ur riket i en mycket oskyldig dager. Acta Hist., Handl. ang. åtsk. Sigismunds anh., RA.

ma sätt som Nils Rask i ett af sina bref till Bultius, hvari han omtalar, att hertigen stämplat honom såsom förrädare. Hvilken förbindelse hade han då brutit? Mot hertigen hade han aldrig åtagit sig någon trohetsplikt. Skulle han vara »tropliktig» emot K. M:t, så måste han väl lyda konungens egna befallningar.[1] — Säkert har också riksrådens personliga inflytande spelat in.

* * *

Hertig Karl hade segrat, Sigismund hade förstört sina sista utsikter genom den snöpliga återfärden till Polen 1598, och hertigen hyllades ånyo såsom regerande arffurste. Han stod, såsom vi sett, inför uppgiften att också skapa nya organ för rikets högsta styrelse, ty de gamla hade i det närmaste upplösts.

Vi veta ej mycket om huru han därvid gick till väga under de första åren efter segern. Ej heller för dessa år föreligga nämligen för närvarande några längder öfver tjänstemännen.[2] Naturligt är dock till en början, att dualismen mellan hertigens och konungens eller kronans tjänstemän måste försvinna, då Sigismund först villkorligt och sedan definitivt afsattes. Ej en enda gång ser man nu hertigen tala om kronans tjänstemän till skillnad från sina egna. Han antar visserligen icke ännu konunganamn, men han är dock nu den ende laglige innehafvaren af konungens makt, och hans och kronans tjänstemän kunna därföre nu blifva identiska. Utan tvifvel blefvo därvid hans

[1] »Me in suis litteris desertorem apellat. Cuius? Religionisne? Ast omnibus notum est, me in religione ea semper permansisse, in qua puer educatus fui. Sui? Quo pacto? Cum ipsi nulla fide unquam fuerim obstrictus. Et cumme in inscriptione litterarum debitorem fidei erga majestatem regiam apellarit (troplichtige), non video, qua ratione efficere velit, ut mandatis regiis non debeam oboedire». Dat. 10 nov. 1597. Skrifvels. t. Sigism:s sekreter., RA.

[2] I Kammararkivet funnos dock ännu för några år sedan i serien »Räntekammarböcker» äfven uppbörds- och utgiftsböcker för 1600 och 1601, förda af räntmästaren Peder Persson och innehållande bl. a. redogörelse för den kontanta »hoflöningen» till hofjunkare, kansliet, kammaren o. s. v. Dessa äro nu försvunna ur serien och hafva icke kunnat återfinnas. Några räkenskaper för åren 1598 ff. af Henrik Henriksson föreligga visserligen bland Hertigdömets handl. i KA, men det ser ut, som om de till en början endast rörde hertigdömet, kanske också endast en del af dettas penningeförvaltning, och när de för år 1600 och 1601 rubriceras såsom räkenskaper för »kronones räntekammer», är ej heller deras ställning till P. Perssons förvaltning klar. De aflöningslängder, som här förekomma, medgifva därföre ej några säkra slutsatser om kansli- och kammarpersonalen i dess helhet.

gamla hertigliga kansli och kammare kärnan för den utvidgade organisation, som behöfdes för hela riket, och möjligen sammanfördes med dem spillrorna af den forna kungliga personalen. Huru fullständigt i så fall denna sammanslagning genomfördes, kan icke afgöras. Men man finner hertigen träffa sina anstalter för en, såsom det synes, enhetlig ledning af hela kammarpersonalen och i viss mån äfven kansliet.

Krisen år 1598 synes hafva på ett eller annat sätt skilt de nyss utnämnda kammarråden från deras befattning. I början af 1599 utfärdar nämligen hertigen en ny fullmakt för Jöns Ulfsson (Arvid Svan nämnes icke).[1] Jöns Ulfsson skall hafva inseende med »kronans» kamrerare och kammarskrifvare, »som både uti Nyköping och Stockholm stadde äre». Hertigen låter synbarligen åtminstone någon del af sina gamla furstliga kammartjänstemän stanna i hertigdömets hufvudstad Nyköping, men äfven de betecknas nu som »kronans», och man finner uppbördsmän äfven utom hertigdömet kallas hit till redovisning.[2] Sammansmältningen af begreppen hertigens och kronans tjänare är praktiskt i full gång, och detta ehuru Sigismund vid denna tid ännu icke var formligen afsatt.

Äfven för kansliets ledning träffade hertigen under detta år nya anstalter. I aug. 1599 förordnade han Johan Jöransson (Rosenhane) till Torp att vara riksens öfverste secretarius.[3] Det är veterligen första gången som en sekreterare officiellt betecknas såsom en rikets funktionär. Allt för mycken vikt må dock ej fästas vid termen, ty den är nog snarast framkallad af öfvergångsförhållandena inom styrelsen: om konungens sekreterare kunde man naturligtvis ej längre tala, eftersom konungen nyss var afsatt, och en beteckning såsom hertigens sekreterare hade varit tvetydig, kunnat anses åsyfta anställning endast för tjänst i hertigdömet, så länge ej skillnaden mellan hertigdömet och det öfriga riket var fullt utplånad. Den nye öfverste sekreterarens uppgift blef mångsidig nog. Närmast skulle han taga vård om kansliets handlingar, således arkivet, och för

[1] Karls registr. 8 mars 1599.
[2] Fullmakt att kalla häradsskrifvarne i Småland till Nyköping 31 maj 1599, Karls registr.
[3] Karls registr. 17 aug. Tryckt i Meddel. fr. Riksark., I, s. 50.

detta ändamål tillförsäkrades honom tre medhjälpare, en för latinska handlingar, Johan Schroderus, en för svenska, Peder Eriksson, och en för tyska, hvars namn ej är i fullmakten infördt. Såsom arkivets vårdare skulle öfverste sekreteraren synbarligen vara fast stationerad på Stockholms slott, och med hänsyn härtill får han sig ålagdt att förestå ståthållarnes korrespondens och jämte dem upptaga klagomålssaker vid slottet. Troligen tillkom denna bestämmelse särskildt med tanke på hertigens förestående nya finska resa och den betydelse, ståthållarskapet i Stockholm måste få under hans frånvaro.

Den finska resan ledde till slutlig underkastelse af den landsdel, som hittills ensam motstått hertigen. Så följde Linköpings riksdag, där räkningen uppgjordes med motpartiets fängslade märkesmän och ständerna erbjödo hertigen kronan. Hvälfningen var reellt sedt fullbordad, äfven om detta anbud ej formaliter antogs.

* * *

Sommaren 1600 kunde hertigen öfverflytta striden till Lifland i den trygga vissheten att såsom obestridd härskare lämna Sverige. Någon central regering för hela riket tillsatte han icke under sin frånvaro. Han nöjde sig med att söka ordna ledningen af rikets uppbörd och utgift genom en ny kammarrådsfullmakt, utfärdad i Furusund omedelbart före afresan. Den nämner såsom kammarråd utom Jöns Ulfsson äfven Arvid Svan och Ture Jakobsson, men det framgår icke af formuleringen, om detta betraktas såsom en ny utnämning eller såsom bekräftelse af en förut innehafd värdighet. Det sistnämnda måste dock vara fallet med Jöns Ulfsson, ty denne hade faktiskt tjänstgjort såsom kammarråd under dessa sista år. Om Arvid Svan åter är, såsom nämndt, endast konstateradt, att han varit kammarråd år 1598, och om Ture Jakobsson, att han samma år mottagit en kallelse till ämbetet, men ej att han efterkommit denna kallelse. Den nya fullmakten ålade kammarråden att hafva uppseende med alla kammarsaker och framför allt sörja för att allt hvad hertigen af rikets ränta bestämt till krigssakerna i rättan tid måtte komma

honom till handa.[1] För öfrigt fingo ståthållare och befallningsmän i landsändarna särskilda order och fullmakter att vaka öfver ordningen hvar i sin ort.[2]

Men inför det stundande fälttåget fann sig hertigen också böra försäkra riket om en regering för det fall, att något dödligt drabbade honom själf. Före afresan uppsatte han ett utförligt testamente, dateradt 30 juli 1600, som bland annat innehåller bestämmelser om huru regeringen i nämnda fall skulle föras.[3]

I enlighet med riksdagsbeslutet i Linköping fastslår hertigen här utan vidare Gustaf Adolfs tronföljd såsom gifven. Här finnes ingen antydan till det förbehåll för hertig Johans äldre anspråk, som blifvit så ryktbart från ett senare testamente (af 1605).[4] Detta är så mycket märkligare, som ett slags förbehåll af denna art likväl är inryckt i de bref till ständerna och ståthållarne i landskapen, hvari dessa uppmanas till trohet under hertigens frånvaro och lydnad gent emot testamentet, och som bär samma datum som detta, 30 juli. Här talas om behofvet af en regering efter hertigens »dödliga afgång — — — —, hvar den skedde förrän vår käre unge son och vår unge brodersson hertig Johan kunna komma till sine myndige år», och kort därefter heter det ännu obestämdare, att förmyndareregeringen skall fungera »i vår unge sons och den unge hertig Johans och flere våre käre barns och broderbarns [sic!] omyndige år».[5] Enligt testamentet åter skall Gustaf Adolf och ingen annan erhålla kronan, och det är för hans omyndiga år, som regeringen ordnas.

Ständerna hade i Linköping lofvat att erkänna den »för riksens och högh:te unge Herres föreståndare och måls-

[1] Karls registr. 3 aug 1600. Samma män nämnas såsom kammarråd i hertigens testamente, dat. 30 juli; se nedan.

[2] Bref och fullmakter 30 juli 1600. Karls registr.

[3] Original, med underskrift och sigill, bland Statsrättsliga Urkunder, RA.

[4] Hildebrand, Karl IX:s testamente, Hist. Tidskr. 1895, s. 3 ff.

[5] Karls registr. 30 juli 1600. En tidigare, också i registr. intagen redaktion af dessa bref, dat. 29 juni, nämner däremot endast Gustaf Adolf. Detta skulle kunna förklaras så, att så väl testamente som bref först blifvit uppsatta i juni, och då i öfverensstämmelse med riksdagsbeslutet; emellertid blef hertigens afresa uppskjuten, och under tiden uppstodo betänkligheter att alldeles förbigå hertig Johan, hvadan man uppsatte ett nytt bref till landsorterna med den anförda ändringen men, underligt nog, lät själfva testamentet vara oförändradt, då äfven detta skrefs ut till besegling.

man», som hertigen förordnade.[1] Hertigen gör emellertid förmyndarregeringen kollegial; han uppdrar den åt sin »älskelige käre husfru» samt fyra män: Moritz Stensson (Lejonhufvud), Jöran Eriksson (Ulfsparre), Axel Ryning och Anders Lennartsson. Dessa fyra skola vid fru Kristinas sida hafva »förnämsta rådandet i regeringen» och ständigt vara tillstädes för att sköta styrelsens värf.

Vid deras sida ställer hertigen ett råd. »På det att riket med rådspersoner efter Sveriges lag må ock försörjdt vare», heter det, »så hafve vi ock därtill koret och utvalt» Abraham Brahe, Svante Bjelke, Johan Gabrielsson (Oxenstjerna), Peder Ribbing, Karl Henriksson (Horn), Lubert Kawer, Torsten Kristofferson, Mats Larsson (Krus) »och två af det lifländske landtrådet, som därtill kunne tjänlige vare»; hvilka dessa skulle blifva, är tydligen öfverlåtet åt den blifvande förmyndareregeringen själf att bestämma. Utan dessas råd skulle de fyra icke hafva rätt att företaga något i riksens högviktiga saker, liksom rådspersonerna å sin sida icke heller finge något handla i de saker, som riksens välfärd anginge, utan fru Kristinas och de fyras vetskap och samtycke.

De rådspersoner, som hertigen sålunda förordnar, äro otvifvelaktigt rikeråd, ej sådana enskilda råd, som han förut haft såsom medhjälpare i sitt hertigdöme. Han åberopar rikets behof af rådsherrar enligt Sveriges lag, och litet längre fram i testamentet nämnas de förordnade rådspersonerna uttryckligen riksens råd. Hertigen har alltså vid denna tidpunkt, ehuru han icke emottagit den erbjudna kronan, tillmätt sig rätt att af sin egen myndighet utnämna riksråd, låt vara att han endast begagnar den eventuellt och för ett sådant nödfall som sin egen bortgång. Antalet af riksråden är, oberäknadt lifländarne, egentligen åtta, men sannolikt böra äfven de fyra förmyndarne räknas såsom rådsherrar, ehuru de ej direkt nämnas med denna titel, och i så fall får man landslagens tolftal. Ingen af de män, som förordnats »anten i regeringen eller riksens råd», finge afsättas från sin anförtrodda post annat än på grund af förräderi eller stämplingar mot konungaätten och riket.

[1] Stiernman, Riksd:s och Mötens Beslut, I, s. 504.

Hertigen ville sålunda gifva en möjligen blifvande förmyndareregering stödet af den myndighet, som lag och häfd kräfde vid konungens sida, ett riksråd. Hvad personfrågan beträffar kunde han därvid gå till verket med fria händer, ty det gamla riksrådet var vid denna tid så fullkomligt upplöst, att ej mer än möjligen en enda af dess medlemmar nu torde ha funnits kvar, som kunde göra anspråk på plats i det nya. Sigismund hade under sin korta vistelse i Sverige 1593—94 haft åtskilliga af sin faders rådsherrar vid sin sida men ej tillsatt några nya, och den afsikt, som han följande år uttalade i ett bref från Polen, att vid nästa besök i Sverige gifva dessa en välbehöflig förstärkning, kunde vid den utgång, som detta besök fick, naturligtvis icke utföras.[1] Riksrådet hade därföre redan före utbrottet af den stora krisen reducerats betydligt. Af dem, som vetas hafva innehaft värdigheten vid Johan III:s död, hade nämligen Bengt Ribbing, Gustaf Björnsson (Bååt) Gustaf Gabrielsson (Oxenstjerna), Klas Åkesson och Knut Posse dessförinnan aflidit, och kort därpå dog Claes Fleming. Bröderna Banér, Erik Sparre och Ture Bjelke föllo för bödelssvärdet i Linköping. Claes Bjelke, (Kristiern Claesson?) Erik Abrahamsson (Lejonhufvud) och Jöran Posse, som erhållit nåd till lifvet, skulle enligt riksdagsbeslutet hållas i förvar, och deras öde ställdes för öfrigt i hertigens skön; Hogenskild Bjelkes sak var uppskjuten till nästa riksdag.[2] Axel Lejonhufvud och Erik Brahe, som sutit i domstolen i Linköping, hade sedan dess brutit med hertigen och lämnat landet.[3] Af hela det förra riksrådet återstod så endast den gamle riksdrotsen Nils Gyllenstjerna, om han nu verkligen lefde vid denna tid;[4] men denne hade så ängsligt dragit sig undan allt deltagande i det farliga politiska spelet och var nu så ålderdomsbräcklig, att hertigen väl kunde lämna honom å sido vid konstituerandet af sitt eventuella förmyndareråd. Det stod hertigen fritt att som råds-

[1] Jfr Boëthius, a. a., Hist. Tidskr. 1884, sid. 22, 89.
[2] Stiernman, Riksd:s o. Mötens Besluth, I, s. 507. Kristiern Claesson nämnes här bland dem, som »i rådet hafve brukade varit», men är för öfrigt icke bekant såsom rådsherre (Boëthius, a. a., Hist. Tidskr. 1884, s. 22; Hildebrand, Rådslängd, SRA II).
[3] Brytningen med grefve Axel hade nyss inträffat; se hertigens bref 4 och 9 juni o. s. v. i hans registr.
[4] Enligt Anrep dog han den 1 okt. 1601.

personer i testamentet förordna idel nya män. Att dessa framför allt skulle tagas bland dem, som under den sista krisen stått på hans sida, faller af sig själft. Dock hade åtminstone Abraham Brahe tillhört motpartiet och först efter hertigens seger försonat sig med denne.[1] Bland de utnämnda vetas endast tre, Moritz Lejonhufvud, Axel Ryning och Lubert Kawer, hafva förut varit hertigliga råd;[2] andra, som innehaft denna värdighet, såsom Jören Claesson (Stjernsköld), Peder Ryning och Nils Bjelke[3], äro förbigångna.

Testamentets märklighet är endast af teoretisk art, då ju dess dispositioner aldrig behöfde träda i verkställighet. Det försågs år 1601 efter Karl Filips födelse med ett tillägg, ett bitestamente, som dock icke innehåller några ändringar i de här behandlade punkterna.[4]

Eftersom testamentets riksrådsutnämningar endast voro eventuella, kan det knappast betraktas såsom en direkt följd af dem, att titeln Sveriges rikes råd vid denna tid börjar förekomma i officiella handlingar för män, som förut faktiskt icke burit den utan på sin höjd varit hertigens furstliga råd. Man finner den redan under år 1600 för Jören Eriksson, i testamentet nämnd till en af de fyra förmyndarne,[5] och för Jören Claesson, som icke hör till testamentets rådspersoner.[6] Och i en grupp af handlingar från början af 1602 användes samma titel utom för Jören Claesson äfven för Abraham Brahe, Axel Ryning, Svante Bjelke, Lubert Kawer och Hans Eriksson (Ulfsparre), af hvilka ej heller den sistnämnde förekommer i

---

[1] Jfr ofvan sid. 191 och Abr. Brahes Tidebok 6 dec. 1598, Loenbom, Anecdoter, III, s. 132.

[2] Se t. ex. Karls bref till M. Lejonhufvud, RA, och bref i Karls registr. 9 nov. 1597, 10 april 1598, 9 nov. 1599 m. fl. st.

[3] Karls registr. 25 maj 1597, 16 juni 1598, 14 jan. 1600.

[4] Finnes bland Statsrättsl. Urkunder, RA. I 1600 års testamente finnas talrika ändringar införda. De hafva tydligen tillkommit längre fram, då det blifvit fråga om att uppsätta ett nytt testamente; originaltexten af år 1600 har då fått tjänstgöra som koncept. Tidpunkten, när detta skett, anges icke, men torde infalla efter 1602 och före 1604 års riksdag, möjligen 1603, då Karl ämnade åter begifva sig till Lifland (jfr rådslag af 15 aug. 1603, Meddel. fr. RA 1882, s. 21). En af ändringarna är nämligen, att hertigen säger sig ämna »nu andre gången» begifva sig dit.

[5] Fullmakt som sändebud till Danmark 8 dec. 1600. Karls registr.

[6] Instr. som sändebud till Ryssl. 14 juni 1600 och ny instr. 8 dec. 1600. Karls registr. I instr. står J. C:s riksrådstitel i bestämd åtskillnad från titeln »H. F. N:s hofråd», som tillägges Erland Biörnsson.

testamentet.[1] Vi hafva intet skäl att antaga, att några formliga riksrådsutnämningar skett — hertigen befann sig sedan aug. 1600 under 1½ år i Östersjöprovinserna, och de här senast anförda handlingarna äro utfärdade under återresan öfver Finland, från Åbo — men det är tydligt, att hertigen i kraft af sin ställning såsom rikets herre, om ock ej med konungatitel, ansett sig kunna gifva titeln riksråd åt sina förtroendemän. Att detta sker i sådana officiella handlingar, som afse beskickningar till främmande makter — hittills äro inga andra fall observerade —, har nog sina skäl; det var i sådana fall särskildt önskvärdt, att hertigens sändemän uppträdde såsom innehafvare af rikets förnämsta värdighet.

Till verklig organisation af ett nytt riksråd skred hertigen först efter återkomsten från Finland till Sverige år 1602. Och nu vill han icke verkställa denna på egen hand, såsom det hade skett i testamentet af år 1600; han framlägger frågan för rikets ständer, som på hans kallelse mötte honom i Stockholm i maj månad.

Redan i hertigens första proposition, af 26 maj, ingår en punkt härom, som också innehåller en motivering för den ovanliga åtgärden att draga denna sak inför ständerna. Uti lagboken står, heter det, att när konung valder är, då äger han sig råd taga. Men eftersom nu ingen konung uti riket är och Hans Furstliga Nåde finner det för svårt att ensam beställa om riksens saker, så begärer han, att om han nu skall längre blifva vid regeringen, »därmed Hans Furstliga Nåde dock helst vore förskonet, som . . . . bemäldt är», ständerna måtte utvälja de personer, som skola bistå honom med råd, och därjämte låta veta, huru långt deras makt och myndighet skall sträcka sig, på det att härefter ej må blifva samma oordning som förut, då rådspersonerna velat icke råda utan regera.[2]

Hertigen utgår sålunda därifrån, att Sigismund och hans ätt äro afsatta, men att han själf ej mottagit den er-

[1] Fullm. för underhandl. med Danmark och förpliktelsebref af sändebuden, båda af 1 febr. 1602. Instr. af samma dag har Nils Bjelke i st. f. Svante Bjelke, tydligen genom felskrifning, och nämner ej L. Kawer. Karls registr.; koncept bland Hertig Karls koncept, RA.

[2] Koncept och kopior bland Riksdagsacta, RA.

bjudna kronan och att sålunda ingen konung finnes i riket. Han har endast lofvat att tills vidare föra regeringen, och nu vill han till och med helst blifva fri äfven härifrån; den föregående punkt i propositionen, till hvilken i de anförda orden hänvisas, innehåller hans anhållan, att ständerna måtte befria honom, om de veta någon, som bättre kunde förestå riket, och hans förklaring att han för sin del röstar på hertig Johan. Hvad som är det afgörande motivet för denna — dock villkorliga — afsägelse, kan i detta sammanhang lämnas därhän; att den ej var alltför bokstafligt menad, framgår af den nyss anförda fortsättningen, om den reorganisation af riksrådet, som behöfdes, ifall hertigen skulle stå kvar vid styrelsen. Han vill gifva sin regering de organ, som lag och häfd stadga, alltså i själfva verket göra slut på dess provisoriska karaktär.

Nu fordrar han emellertid härför ständernas medverkan; *de* skola utse de nya riksråden. Hvarföre då detta, när han för två år sedan ansåg sig berättigad att själf utnämna sådana och äfven faktiskt låtit använda riksrådstitel i officiella handlingar för flera af sina män? I någon mån kan förklaringen ligga i en konstitutionell betänklighet i samband med det nu så starka betonandet af hans styrelses provisoriska karaktär; endast konung väljer själf sitt råd, och då hertigen nu ej vill antaga konungatitel, anser han sig böra hänskjuta saken till ständerna. Punktens affattning tyder på en sådan tankegång. Men äfven om denna betänklighet skulle vara allvarligt menad och ej i särskildt syfte uppkonstruerad, ligger säkert det afgörande skälet för denna procedur annorstädes, i det yrkande om att ständerna måtte bestämma rådets makt, på samma gång som de afgöra dess sammansättning, hvilket afslutar framställningen i denna punkt. Hertigen vill, när han skrider till riksrådets återupprättande, förebygga, att det ånyo träder emot honom med samma maktanspråk, som ändtligen förkväfts i Linköping; han vill förebygga detta genom att uttryckligt fastslå, att rådsherrar skola råda, icke regera, och detta skall fastslås äfven med ständernas auktoritet för direkt namngifna personer.

Innan månadens slut voro ständerna färdiga med sina svar på propositionen. De afgåfvos af hvarje stånd sär-

skildt: adel och krigsbefäl, prästerskap, borgerskap, bönder. Alla frånsäga de sig värfvet att nämna de nya riksråden och bestämma deras myndighet samt hemställa bådadera till Hans Furstliga Nåde själf. Prästerna hänvisa för rådsherrarnes befogenhet uttryckligen till hvad lagen förmäler, och adeln uttalar mera allmänt, att allt måtte ske såsom lag förmår. Präster och borgare betona äfven starkt, att endast svenska män och inga främmande enligt lagen få brukas i dessa och andra höga ämbeten. Bönderna hafva ett allmänt yrkande, att ingen utländing måtte betros till något kall och ämbete.[1]

Det ser ut, som om hertigen icke riktigt velat förstå hela omfattningen af denna ständernas reservation mot främlingarna. I sitt svar af 3 juni säger han visserligen, att så må blifva, som ständerna yrka, men han sammanställer detta med den allmänna tillströmningen af främlingar: »särdeles lybeske och danske, som» heter det, »tages i tjänst af alla stånd», och förbudet synes nästan förlora i allvar genom att utsträckas så, att »därmed skall hållas likhet och inge främmende blifve brukede uti något riksens kall eller ämbete eller i någon tjänst antagas».[2] Kronans och enskildes tjänst synes här vara ställd i likhet; var förbudet mot utländingar i den senare, såsom det förefaller, ej gärna utförbart, så måste dess kraft blifva problematisk äfven för den förra.

Ett par dagar senare hade man kommit så långt, att hertigen låtit sammanarbeta ständernas olika svar och förelade dem ett förslag till gemensamt beslut att granskas och öfvervägas. Den 10 juni afgifva ständerna med anledning häraf ett betänkande, hvari de anhålla, att hertigen måtte till riksråd förordna trogna män — man har i kanten skjutit in: svenska —, som äro med ständerna eniga i religionen, och att deras namn måtte nu antecknas och i beslutet införas. I fråga om deras befogenhet nöjer man sig med att »begära», att de måtte råda Hans Furstliga Nåde till allt det, som kan lända den evangeliska tron, Hans Furstliga Nåde och dennes efterkommande samt fäderneslandet i

[1] Svaren, daterade sista dagarna af maj, bland Riksdagsacta, RA.
[2] Hertigens svar till ständerna af 3 juni, kopia, Riksdagsacta, RA.

dess helhet till gagn, »utan all försyn och förhindring». [1] De sista orden synas innebära ett afvisande af hvarje specificerad begränsning i rådsmakten. Vi äga nu ej i behåll det hertigens förslag till riksdagsbeslut, hvarom ständerna här yttra sig, men af en följande handling är tydligt, att detta förslag haft en bestämd udd riktad mot öfvergrepp af rådet.

Följande dag, den 11 juni, afgaf nämligen hertigen en replik på ständernas betänkande. Han uppfyller här först och främst deras begäran att själf namngifva riksråden, dock i en försiktig form, som icke innebär en uttrycklig utnämning. Han »vet icke några därtill vare tjänligere än som desse personer», nämligen grefve Moritz (Lejonhufvud), grefve Magnus Brahe, Svante Bjelke, »hvilken Hans Furstliga Nåde vill bruke för kanzler», Axel Ryning, »riksens amiral», Jören Eriksson, Anders Lennartsson, »riksens fältmarskalk», Lubert Kawer, Jören Claesson, Erik Ribbing, Jören Boije, Mats Larsson och Gödik Finke. [2]

Det är tydligen ett landslagens riksråd af 12 svenska riddare och svenner. Hertigen har också fogat in några ord om ett par af de höga ämbeten, som af ålder brukat fördelas bland riksrådet; åt Svante Bjelke ämnar han anförtro det gamla kanslersämbetet, Axel Ryning och Anders Lennartsson nämner han med titlar af respektive riksens amiral och riksens fältmarskalk, säkerligen liktydigt med marsk, utan futurform; för dem synes han alltså anse utnämningen till ifrågavarande ämbeten såsom redan gjord. Faktiskt är, att den förre, ehuru han icke torde hafva hittills tjänstgjort vid flottan, uttryckligen nämnes med titeln »riksens amiral» före riksdagen. [3] Den senare fick redan före hertigens afresa till Lifland år 1600 fullmakt som riksens marsk och omtalas äfven sedan med »fältmarskalks» titel. [4] I hvarje fall är det endast kansler, marsk och amiral, som här omtalas.

Men hertigen nämner ännu några män utom de tolf, nämligen sex lifländingar: Didrik Strick, Evert Delwik,

[1] Riksdagsacta, RA.

[2] Riksdagsacta, RA, och Karls registr., med några smärre formella olikheter.

[3] Konceptet till fullmakten 1 febr. 1602: registraturrubriken för instr. af samma dag. Se ofvan sid. 203. Jfr Zettersten, Sv. flottans hist. 1522—1634, s. 12.

[4] Fullmakten af 1 juli 1600.; fältmarskalks titel i testamentet af 30 juli samt instr. för underhandl. med Danmark 8 dec. 1600, Karls registr.

Jörgen Stakelberg, Konrad Taube, Jörgen von der Pale, Jören Krüddener. Också de skola höra till riksrådet; när de uppräknas särskildt, beror det nog därpå, att för dem en särskild motivering är behöflig, eftersom ständerna ju direkt anhållit, att endast svenska män skulle tagas. Hertigen bemöter denna anhållan helt snäft med den anmärkningen, att också lifländingarna ju nu äro inkorporerade med Sveriges krona.

Med icke bättre lynne afvisar han ständernas fordran på garantier för de nya rådsherrarnes rena religion. Han »förser sig», att de män, han nämnt, därutinnan äro med ständerna ense; finnes därom något tvifvelsmål, må man taga dem till förhör.

Och allra minst är hertigen belåten med de obestämda fraserna rörande rådsherrarnes befogenhet i ständernas svar. De förmå honom att ändtligen sjunga ut, hvad han vill hafva, och det blir så godt som ordagrant landslagens gamla rådsed. Rådsherrarnes ämbete skall vara, säger hertigen, att de skola råde konungen till det, som de veta för Gud, honom och rikene hans gagneligit och nyttigt vare, och det ej låta för väld skuld, frändsämja, mågsämja eller vänskap. Därnäst så skole de styrka honom till riksens rätt — här uteslutes dock punkten: att han må hålla alla de eder, som han hafver riket svurit, och allmogen honom — och till det siste, att de skole allt det lönligit hålle, som konungen vill lönligit hafve. »Detta är deras ämbete efter lagen.» Därföre, tillägger hertigen, införde han uti afskedet (sitt förslag till riksdagsbeslut), att deras makt icke skulle vidare sträcka sig, än som lagboken utvisar. Och därföre hade ständerna icke behöft göra någon ändring i denna punkt, heter det till slut med tydlig missbelåtenhet.

Liksom hertigen vidhöll sin afsikt att upptaga lifländingar i rådet, så gaf han ej heller efter för ständernas upprepade önskan om att inga utländingar skulle brukas i öfriga ämbeten. Bland undersåtarne är ju så »stort fel», att man icke har några personer, som kunna användas i viktiga värf. Så förmådde ständerna nu själfva icke nämna någon, som kunde taga befälet öfver krigsfolket i Lifland (hertigen hade härom förfrågat sig hos ständerna). Därföre

har hertigen uti afskedet låtit införa, att främlingar icke skola brukas uti riksens höga ämbeten, »med mindre än de funnes därtill skickelige och trogne». Och det medgifvande, som ligger i detta förbehåll, står han tydligen fast vid att kräfva.

Redan den 12 juni besvarade ständerna hertigens punkter. De taga genast hans namngifvande af de till riksråd »tjänligaste» såsom en verklig utnämning: eftersom hertigen nu »utkorat sig riksråd», önska de dessa lycka och välsignelse. Om rådsherrarnes myndighet yttra de sig icke denna gång; hertigens skrapa har verkat. Däremot stå de fast vid sin opposition mot lifländingarnes upptagande i rådet. De bedja ödmjukligen, att inga främmande måtte där brukas, utan svenske män, »som Sveriges lag uttrycker». Endast det medgifvandet göra de, att hertigen kan bruka de af honom nämnda lifländingarne såsom landtråd, speciellt för Lifland, om så honom täckes.[1]

Hertigens replik kom följande dag. Den är förlorad men synes hafva vidhållit hans förra ståndpunkt. Ständerna gåfvo dock ej tappt. Den 14 aflåto de en ny förklaring och begärde kort och godt »nu som tillförende», att infödda svenska män må brukas i riksrådet och lifländingar endast som landtråd för Lifland. Blott för Lubert Kawers del vilja de göra ett undantag. Deras afvisande af främlingarne gäller icke honom, ty han har vistats så länge i riket och är så förtrogen med dess värf, att de hålla honom som svensk man. Men de begära, »att sådant ytterligare med några främmande icke härefter ske måtte.[2]

Hertigen affärdade ständernas fortsatta opposition mot lifländingarne med den bitande anmärkningen, att om de droge i betänkande att hafva dessa i rådet här i Sverige, så kunde de nog blifva af med dem, ty danskar, ryssar och polacker skulle gärna mottaga dem, om de erbjödos åt dessa folk.[3] Sin mening genomdref han också i stort sedt, åtminstone för tillfället. Det visade det slutliga riksdagsbeslutet.

Det är dateradt den 17 juni. Innan det sattes på papperet, synes emellertid äfven en annan fråga än de, som i

[1] Riksdagsacta, RA.
[2] Riksdagsacta, RA.
[3] Hertigens nya proposition af 15 juni; jfr G. O. Berg, Riksdagen i Stockholm 1602, s. 27.

den sista skriftväxlingen berörts, hafva blifvit ställd under debatt, nämligen den om marsk- och amiralsämbetena. Det är omtaladt, att hertigen i sin inlaga af den 11 nämnde såsom redan fungerande innehafvare af dessa ämbeten Anders Lennartsson och Axel Ryning. På något sätt måtte man emellertid hafva kommit därhän, att en ny utnämning ansågs böra ske. Hertigen har aflåtit en hemställan till adeln att namngifva de personer, som kunde brukas till ifrågavarande ämbeten, och adeln har svarat med att bedja honom »välja, namngifva och själf föreslå» två af de tre herrarne Axel Ryning, Jöran Claesson och Anders Lennartsson. Hvilka af dem hertigen utser, så är adeln därmed tillfreds. Utlåtandet är i föreliggande handskrift [1] odateradt men torde af flera skäl kunna hänföras till dagarna efter den 11. Tänkbart är till och med, att det ej afgifvits förrän efter själfva riksdagsbeslutet. Visst är nämligen, att frågan här ännu lämnats öppen.

Riksdagsbeslutet föreligger i tvenne exemplar, det ena på pergament, undertecknadt och besegladt af rådet och adeln, det andra på papper med underskrifter och sigill af prästerskapet (stiftvis), krigsbefälet (landskapsvis), städernas ombud samt allmogen (häradssigiller, åsatta landskapsvis). [2] Bestämmelserna om riksrådet, sådana de slutligen framgingo ur ofvan skildrade förhandlingar, äro inryckta som punkt 3.

Själfva formen för rådsherrarnes tillsättning har blifvit ett slags mellanting mellan det val af ständerna, som hertigen först föreslog, och den utnämning af hertigen, som ständerna påyrkat och äfven velat anse verkställd genom handlingen af den 11 juni. Intet regemente kan vara utan råd, heter det, och Hans Furstliga Nåde förmår icke ensam sköta rikets värf. Eftersom han emellertid icke ännu antagit konungatitel — det är endast denna konstitutionella betänklighet, som kommer fram i beslutet —, har han vändt sig till ständerna och begärt, att de skulle nämna de personer, som skulle vara honom biståndiga med sina råd. På ständernas »ödmjuka bön» har han dock sedan själf utvalt de män, som han »aktar för råd att bruka och därtill för-

[1] Bland Riksdagsacta, RA.
[2] Riksdagsbeslut och Riksdagsacta, RA.

menar skickeligast vara». Någon formlig utnämning af hertigens egen myndighet har det således dock icke blifvit. Hertigen har gifvit denna sats en formulering, som icke behöfver innebära mera än ett förslag till ständernas stadfästande. Och en stadfästelse är i själfva verket gifven. Ty sedan namnen blifvit anförda, följer en förklaring, att ständerna äro med samtliga alldeles tillfreds och därföre vilja »godkänna» dem samt önska dem lycka i ämbetet. Hertigen har således så till vida genomdrifvit sin vilja, som rådsherrarne äro insatta äfven genom ständernas auktoritet.

Bland namnen står främst grefve Mauritz Lejonhufvud med titel af drotset. Denna värdighet var icke nämnd i hertigens förslag af den 11 juni och ej heller i de sedan växlade handlingarna. Man har väl helt enkelt kommit att tänka på att återupplifva densamma på grund af dess traditionella rangplats i rådet utan att därvid fästa någon egentlig reell betydelse. Sedan följa Magnus Brahe och Svante Bjelke, det senare namnet med samma uttalande som i punkterna af den 11, att hertigen »vill bruka» honom »för kansler». Men därpå är en lucka i båda originalexemplaren af beslutet. Vi behöfva ej sväfva i ovisshet om hvad som föranledt den. Namnen Axel Ryning och Anders Lennartsson liksom titlarna amiral och marsk saknas, medan beslutet för öfrigt upptar alla dem, som hertigen nämnde den 11 juni, och inga andra. Det är tydligt, att antingen i fråga om de två herrarnes upptagande i riksrådet eller, sannolikare — man erinre sig adelns nyss anförda inlaga —, i fråga om de båda ämbetenas besättande några svårigheter förefunnits vid beslutets affattande, som gjort, att hertigen lämnat saken för ögonblicket öppen i afsikt att, sedan allt blifvit klart, ifylla luckan i akterna. Efter dem komma de sju återstående namnen från hertigens förslag utan någon förändring och i samma ordning som där. Rikrådet i sin helhet skulle således bestå af tolf svenska herrar.

Men hertigen har ej heller släppt lifländingarna. I beslutet är inryckt en sats, att af de lifländska några skola framdeles tagas i riksens råd, så många som kunna behöfvas, sådana män, som »man» — hertigen ensam eller äfven ständerna? — kan pröfva och finna trogna och tjänliga. Äfven

här har hertigen i princip genomdrifvit sin vilja, om också själfva utnämningen tills vidare skjutits undan, ty ständernas förslag om lifländingarnes konstituerande såsom landtråd för landskapet är afvisadt, och de skola upptagas i själfva det svenska riksrådet.

Däremot förekommer i beslutet vid sidan af riksrådet en alldeles ny svensk rådskorporation. Desslikes har, fortsätter paragrafen, hertigen åt sig utvalt till hofråd grefve Abraham Brahe, Nils Bjelke, Peder Ryning, Hans Eriksson (Ulfsparre), Bo Ribbing och D(oktor) Nils (Chesnecopherus) hofkansler. Till denna punkt finnes ingen antydan i de aktstycken, som föreligga från hertigens och ständernas meningsutbyte. I den ena handskriften af hertigens uttalande af den 11 juni [1] står visserligen tillagdt i kanten efter de tolf namnen på rådsherrar: »och doktor Niels till Hans Furstliga Nådes hofkanseler», men af en annan hand än den, som skrifvit handlingen i öfrigt, så att man ej kan afgöra, när tillsatsen tillkommit, och i hvarje fall nämnes ej ett ord om några andra hofråd. Någon diskussion om denna rådsinstitution n:o 2 synes således icke hafva förekommit. Af de fem hofråden hade åtminstone Abraham Brahe, Nils Bjelke, Peder Ryning och Hans Eriksson redan förut, före riksrådets upprättande, hedrats med titeln af hertigens (furstliga) råd eller rikets råd, men till denna tidigare ställning tages nu ingen hänsyn, utan det är tydligen fråga om en ny kallelse. En adelsman, som notoriskt åtminstone vid ett tillfälle under föregående år nämnes med titeln hofråd, Erland Björnsson, är däremot nu icke med. [2] Hofkanslern dr Nils Chesnecopherus torde hafva fått sin värdighet just vid denna tidpunkt, ehuru han möjligen något tidigare inträdt i allmän kanslitjänst. [3] Om hofrådens ställning förmäler riksdagsbeslutet intet särskildt. De äro endast inbegripna i den nyss anförda allmänna bekräftelse, som ständerna gifva på samtliga de nya rådsperso-

---

[1] Bland Riksdagsacta.

[2] Jfr ofvan sid. 203, med not 6.

[3] Han hade med hertigens understöd studerat i Tyskland (se t. ex. bref 13 jan., 26 juli 1596, Karls registr.) men synes åtminstone innan slutet af 1601 hafva inträdt i hertigens kanslitjänst (bref till Mikil Olofsson och Chesnicophero 1 jan. 1602, Karls registr). Jfr uppgiften i ett bref till Knut Persson i Danzig från hösten 1602, tryckt af G. O. Berg, a. a., s. 86.

nernas ämbeten, och den allmänna reglering af dessas befogenhet, som bildar sista punkten i paragrafen.

Efter det föregående kan det icke öfverraska, att slutligen också denna punkt betecknar en hertigens seger öfver ständernas betänkligheter. Den inledes och motiveras med samma skarpa hänvisning till de nyss afslutade striderna, som hertigen insatt i sin första proposition, om den oreda, som kommit däraf, att rådspersonerna hafva velat icke allenast råda, såsom deras uppgift varit, utan och regera. Därföre hafva nu ständerna bestämt deras makt (. . . . »hafve vi här så beslutit» . . . .) så, att den ej skall sträcka sig vidare än lagboken säger, — och så följer i det allra närmaste ordagrant den formulering, som hertigen i sin skrifvelse af den 11 säger sig hafva insatt i förslaget till riksdagsbeslut. Ständerna hade nödgats att med sin auktoritet fastslå den förkastelsedom öfver tendenserna till en självständig aristokratisk rådsmakt, som hertigen begärde, och i motsats härtill demonstrativt stryka under landslagens bestämmelser.

Sådant var innehållet af denna märkliga punkt i 1602 års riksdagsbeslut, som skulle gifva hertigens hittills, trots anbuden om kronan, halft revolutionära regering lagliga och erkända former och organ. Det har visat sig, att några nya anordningar hvarken sattes i fråga under ständernas öfverläggningar eller kunna spåras i det slutliga resultatet. Allt hvad hertigen ville och genomdref var ett återupplifvande i högtidlig form af landslagens riksråd med enligt landslagen begränsad fullmakt. Det ständerna afpressade medgifvandet om lifländingarnes upptagande däri hade intet inflytande på hufvudsaken, och punkten om hofråden har man synbarligen skjutit in först i sista stund utan att därvid fästa så pass stor vikt, att den ställdes under diskussion. Hofråd voro ingen nyhet; man hade under föregående årtionden oupphörligt gjort försök med tillsättandet af sådana »rådspersoner» af lägre rang, så att nu ej ens deras åtskillnad från riksrådet behöfde markeras genom någon särskild instruktion. 1602 års riksdagsbeslut är i fråga om rådet rent reorganiserande utan att beteckna ett enda steg utöfver föregående lag och praxis.

Om detta behöfver med styrka betonas, så är det icke så mycket för att bekämpa den historiska sats, som en tid var gällande, att beslutet skulle hafva inneburit upprättandet af en »ständig rådkammare». Den missuppfattningen är allaredan af vetenskapen öfvergifven, och på den behöfver därföre icke spillas ord. Tilläggas kan endast i detta sammanhang, att de nya rådsherrarnes ed i allo öfverensstämmer med den, som enligt Hogenskild Bjelkes anteckning afgafs till Sigismund i mars 1594, endast med inskjutande af den då uteslutna andra punkten i landslagens formulär. Vi ha sett, att af denna punkt endast början togs med i riksdagsbeslutet; i den utförliga eden ingår den däremot fullständigt. Om tjänstgöring i egentlig mening innehåller eden åter intet annat än den gamla allmänna förpliktelsen att efter bästa förstånd och med oväld döma i rättegångar samt i allmänhet troget akta riksens högviktiga saker, så långt det rådsämbetet tillkommer.[1]

I en annan punkt än den om »rådkammaren» gäller det däremot ännu, att 1602 års riksdag tillmätes en i viss mån nyskapande betydelse. Man anser, att genom detta beslut »de fem höga riksämbetena», drotsens, marskens, amiralens, kanslerens och skattmästarens, blefvo tillsatta, och till och med våra skolböcker angifva i samband härmed såsom ett af riksdagens viktigaste resultat, att riksstyrelsen nu blef bättre ordnad än förut, tydligen emedan man tänker sig, att dessa fem ämbeten ställdes i spetsen för riksstyrelsens olika grenar.

Mot denna uppfattning strider i flera afseenden hvad som ofvan anförts om de ifrågavarande ämbetstitlarnas förekomst i riksdagens handlingar. Först och främst är det en af de fem, som alldeles saknas, nämligen skattmästarens. Den omtalas aldrig och var notoriskt vid detta tillfälle icke alls ifrågasatt att utdelas. Först två år senare blef Seved Ribbing utnämnd till öfverste räntemästare

[1] Den nu afgifna eden är inryckt i Karls registr. mellan två handlingar af den 23 aug. 1602, med ingress och slutformel, som äro afpassade för muntligt återgifvande. För Svante Bjelke är den omformulerad till en skriftlig obligation, som föreligger i koncept med datum 28 aug. bland Rådslag, RA. Abr. Brahe har i sin Tidebok antecknat, att han gjorde sin rådsed den 12 sept. (Loenbom, Anecdoter, III, s. 147; jfr Hist. Archivum II, s. 34); om 1594 års rådsed se SRA III, s. 369 ff.

eller skattmästare. Hans fullmakt, af 26 juli 1604, är i behåll[1] och sätter detta faktum utom all fråga.

Hvad de öfriga beträffar, så upptog riksdagsbeslutet, såsom också nyss visats, endast två, nämligen drots (grefve Mauritz Lejonhufvud) och kansler (Svante Bjelke). Marskens och amiralens värdigheter hade varit nämnda under förhandlingarna, men svårigheter, som vi ej fullt känna, hade uppstått vid deras utdelande, så att man vid beslutets affattning i urkunderna lämnat tomrum för att sedan införa de två namn, som med dessa ämbeten skulle förenas.

Om det förra ämbetet rådgjorde hertigen ännu 4 dagar efter beslutets datum med adeln. Anders Lennartsson, som han ämnat till marsk, ville icke mottaga denna värdighet, säger han i en hemställan af den 21 juni. Han anmodar därföre adeln att antingen söka förmå honom, »att han därvid blifver» — formuleringen ger stöd åt den uppfattningen, att man behöll Anders Lennartssons föregående utnämning i minne —, eller också föreslå någon annan, som kan vara lämplig.[2] Något svar af adeln föreligger icke. Och så vidt man kan se, har frågan icke heller blifvit löst.

Anders Lennartsson har, efter allt att döma, hvarken blifvit råd eller riksmarsk. Den förra titeln tillägges honom aldrig,[3] och redan däraf torde följa, att han ej heller haft den senare. Undantagsvis finner man honom i sept. 1602 nämnas fältmarskalk[4], men antingen är detta en lapsus af kanslitjänstemannen, beroende på att denna titel användts i kansliet förut, eller också och sannolikare betecknar fältmarskalk här endast rangen såsom befälhafvare i Lifland, som Anders Lennartsson vid denna tid erhöll, och är således liktydigt med fältöfverste.[5] Enligt traditionen skulle det vara adelns motvilja mot Anders Lennartsson, som förhindrat dennes definitiva upphöjelse till råd och

---

[1] I Riksregistraturet.

[2] Karls registratur.

[3] Jfr t. ex. öppna bref och fullmakter för honom af 14 aug., 10 och 13 sept. 1602, 3 juli 1603, 28 aug. 1604, Karls registr.

[4] Bytesbref af den 10 sept. 1602. Karls registr.

[5] Fullmakten 13 sept. 1602. Titeln (fält)öfverste 3 juli, 28 aug. 1604. Karls registr.

och marsk.[1] De tillgängliga handlingarna gifva åtminstone intet stöd häråt — man jämföre särskildt adelns odaterade utlåtande om ämbetet och hertigens punkter af den 21 juni —, om de också icke kunna sägas direkt motbevisa uppgiften.

Frågan blir nu, om i Anders Lennartssons ställe någon annan erhöll marskens värdighet. Det har sagts, att så skett, i det att Magnus Brahe blifvit utnämnd »efter riksdagen».[2] Men något bevis härför är icke anfördt. Så vidt nu kändt är, nämnes Magnus Brahe under följande tid endast råd, ej marsk, i sådana handlingar, där fullständiga titlar bruka förekomma.[3] Längre fram under Karl IX:s regering är Magnus Brahe otvifvelaktigt marsk, men hittills är det ej bekant, att han fört titeln före 1607. Måhända han fått den i samband med konungens kröning; vid ceremonierna i en sådan högtid behöfdes stordignitärer af denna rang. Magnus Brahe bar svärdet i kröningsprocessionen.[4] Sannolikt, om ock ej fullt säkert, är således, att någon marsk ej utnämndes år 1602 och att värdigheten sedan ej upplifvades förrän efter flera år, kanske 1607.

Återstår då slutligen Axel Ryning och amiralens ämbete. Att Ryning blifvit riksråd, är obestridligt; hans namn kan således insättas i luckan i riksdagsbeslutet.[5] Om amiralstiteln också genast får bifogas, förefaller ej så alldeles visst. Den är ej observerad förrän under sommaren 1604 och gifves då i samband med Rynings egenskap af befälhafvare för sjöexpeditioner samt behöfver därföre ej beteckna annat än en militär värdighet.[6] Följande år

---

[1] Mechelin, Öfversikt af sv. riksrådets statsrättsl. ställn. fr. Gustaf I till 1634, sid. 116, not 4; Alin, Sveriges nydaningstid, s. 433. Ursprunget till denna uppgift har jag ej haft tillfälle att utreda.

[2] Nyss anförda arbeten. Denna uppgift kan föras tillbaka till Rosenhanes Afhandl. om de fem höga riksämbeten, sid. 69, not.

[3] T. ex. öppna bref 30 juli och 31 okt. 1602, Karls registr., och protokoll från högmålsrättegångarna inför ständerna 1605, i hvilka däremot titlarna drots, kansler och amiral äro utsatta; Riksdagsacta, RA.

[4] Abr. Brahe talar i sin Tidebok för 17 febr. 1607 om sin bror »marskalken» (Loenbom, Anecdoter, III, sid. 154). Det är dagen före konungens afresa till kröningen i Uppsala. — Stiernman i sitt Höfdingaminne samt (efter honom?) Anrep uppgifva båda, att M. B. blifvit marsk 1607.

[5] Se t. ex. öppna bref af 7 juni 1603 och 16 juni, 24 aug. 1604, Karls registr.

[6] Fullmakter 16 juni, 24 aug. 1604, Karls registr. Jfr Zettersten, Sv. flottans historia, sid. 12.

finner man den emellertid tydligt såsom »riksämbete» i likställighet med kanslerns och drotsens.[1]

En närmare undersökning ger således vid handen, att af 1602 års »fem höga riksämbeten» ett ovillkorligen måste utmönstras, nämligen skattmästarens, och ett efter all sannolikhet bör dela samma öde, marskens. Endast drots och kansler blefvo med säkerhet tillsatta vid riksdagen; amiral möjligen, men ej säkert.

Att åter en tradition om alla fem ämbetenas besättande år 1602 uppkommit, beror tydligen på en kombination af uppgifter från två håll. Werwing, hvars framställning mer eller mindre ligger till grund för denna tids behandling inom vår historieskrifning, har i texten endast två ämbetsmän, Axel Ryning som amiral och Seved Ribbing som skattmästare, medan de tre andra herrarne fått den alldeles anakronistiska titeln »Cancellieråd». Men bland bilagorna ingår ett aftryck af 1602 års riksdagsbeslut, och i detta aftryck finner man fyra riksämbetsmän, ej blott drotsen grefve Moritz och kanslern Svante Bjelke utan också Axel Ryning, amiral, och Seved Ribbing, skattmästare.[2] Detta aftryck har utan vidare tagits för godt, och till dess uppgifter har man fogat traditionen om Magnus Brahes utnämning till marsk »efter riksdagen».

Huru kan då denna text af riksdagsbeslutet hafva tillkommit? Att Werwing skulle hafva själf ifyllt de felande namnen och titlarna, är väl icke sannolikt. Hellre vill man antaga, att han gått efter någon annan, äldre text, där detta skett. En sådan föreligger också, och det så tidigt och i en så officiell publikation som Chesnecopheri »Fullkommelige skäl och rättmätige orsaker» etc., hvilken utgafs 1607. Bland de många handlingar, hvaraf denna framställning är sammansatt, finnes också Stockholms riksdagsbeslut 1602, och ifrågavarande punkt har här samma fyra ämbetsmän som Werwings bilaga — man märke, icke marsk. Säkerligen har Werwing gått efter denna text eller något senare aftryck af den.[3]

---

[1] Se ofvan sid. 216, not 3.

[2] Werwing, Sigism:s och Karl IX:s historier, utg. af A. A. v. Stiernman, Stockholm 1746, II, sid. 76, Bil. s. 243.

[3] Chesnecopherus och Werwing hafva också sist bland rådsherrarne Arvid Horn i st. f. originalens Gödik Finke. Det är bevisligt, att den förre

Återstår då slutligen att förklara, huru självfve konung Karls hofkansler endast fem år efter beslutet kunde publicera en sådan text. Törhända gör detta faktum till och med på någon så starkt intryck, att han frågar sig, om ej trots allt luckan i urkunderna bör på detta sätt utfyllas.

Denna sistnämnda fråga måste dock ovillkorligen besvaras med nej redan af det ofvan anförda skäl, att en af de fyra alldeles obestridligt ej blifvit utnämnd förrän 1604, nämligen S. Ribbing, och notoriskt ännu efter denna tid ej tillhört riksrådet.[1] För öfrigt hafva vi ett ännu mera evident bevis. Jämte originalurkunderna af beslutet finnes också ett samtida tryck — utan underskrifter —, afsedt att spridas i landet, och här återkommer samma lucka som i de två beseglade urkunderna.[2]

Chesnecopheri redaktion af 1607 kan därföre endast bero därpå, att han icke velat trycka riksdagsbeslutet i sin framställning med den lucka, som det befanns förete, utan helt enkelt utfyllde densamma med de innehafvare af de två nämnda ämbetena, som vid tiden för denna framställnings affattning fungerade. Det kan för honom hafva tett sig som en skäligen oskyldig sak, hvilken icke behöfde vålla några betänkligheter.

För forskningen har emellertid saken ej ringa betydelse. Det gäller icke endast riktiga utnämningsdata för de ifrågavarande stormännens personalhistoria. När man talat om utnämningen af de fem höga ämbetsmännen år 1602 och ansett denna nog viktig att förtjäna plats till och med i skolböckerna, har det varit därför, att man i de fem sett företrädare för olika grenar af riksstyrelsen, i deras utnämning således en begynnelse till planmässig systemati-

redan 1603 var riksråd (tänkesedel af 11 mars i Riksregistr.); möjligen har han gått in i st. f. Anders Lennartsson. Gödik Finkes uteslutning af Chesnecopherus beror väl därpå, att denne genom Seved Ribbings upptagande fått tolftalet fullt. — Messenius (Scondia, VIII, sid. 92) har samma namnlängd, men utan drotstitel för grefve Moritz.

[1] I 1605 års rättegångsprotokoll (se ofvan sid 216, not 3) står han bland adeln, ej bland rådsherrarne; jfr en fullmakt 5 mars 1605, Karls registr. I ett bref till landsändarna från 1605 års riksmöte, af 6 nov., nämnes han däremot bland rådsherrarna. Mötesacta, RA.

[2] »Tryckt aff Andrea Guterwitz». Stiernman har i Riksd:s och Mötens Besluth tydligen följt detta tryck så noga, att då där Jören Claesson blifvit uteglömd vid rådsherrarnes uppräknande, så upprepas detta äfven hos Stiernman. Denne iakttager också den nämnda luckan alldeles på samma sätt.

sering af den centrala administrationen under de fem hufvudsektioner, som dessa ämbetsmän betecknade. Det är just denna uppfattning, som måste bestridas, och det af två hufvudskäl.

Först och främst är det en antecipation att öfver hufvud taget tala om de fem höga riksämbetena såsom ett begränsadt begrepp vid denna tid. Man har trott sig finna det redan i 1594 års förhandlingar, men vid en närmare granskning visar det sig, att om också drots, marsk, amiral, kansler och skattmästare då omtalas och otvifvelaktigt anses såsom »höga (riksens) ämbeten», denna rang icke är dem ensamma och dem gemensamt förbehållen. I vissa handlingar nämnas äfven andra ämbeten såsom »höga», annorstädes åter talas endast om tre eller fyra af de fem med denna beteckning.[1] Vi hafva sett, huru nu, 1602, ett af de fem, skattmästarens, aldrig ens omtalades, än mindre besattes, och huru sambandet mellan de fyra öfriga ej var starkare än att hertigen till en början endast nämnde tre, kansler, marsk och amiral, och först i själfva riksdagsbeslutet stack in drots. Och ännu i den äldsta redaktionen af Karl IX:s förslag till ny konungabalk, som hänförts till år 1603, nämnas såsom ämbeten, som »innan Sveriges rike och ibland konungens råd äge . . . vara», drots, marsk kansler, amiral och — ej skattmästare utan — öfverstearklimästare.[2] De fem värdigheter, som sedan blefvo riksens höga ämbeten i särskild mening, hade ej ännu afgränsat sig från andra och blifvit ställda i bestämd relation sins emellan.

Därföre blir det äfvenledes en antecipation att till denna tid hänföra en sådan systematisering inom styrelsens gruppering, som begreppet fem höga riksämbeten i och för sig innebär. Och än starkare blir denna antecipation, när man gör dessa ämbeten till praktiskt verksamma målsmän för olika styrelsegrenar. Här är icke plats att ingå på detaljerna af den tjänstgöring, som de faktiskt tillsatta ämbetsmännen utförde. Det må blott helt allmänt framhållas, att de ännu i högst väsentlig grad bibehöllo den karaktär af mera titulära hedersvärdigheter, som vi känna från föregående tidehvarf.

[1] Om centralregeringens organisation, sid. 189, not 1.
[2] Lagförslag i Karl IX:s tid, sid. 27 ff., noter. Jfr s. 3 f.

Drotsen t. ex. hade så föga några funktioner i den löpande centralregeringen, att grefve Moritz fick stanna kvar i Lifland, där han vid sin utnämning befann sig, en lång tid framåt, och äfven efter sin återkomst ingrep han på intet sätt i det dagliga styrelsearbetet.[1] I självfva verket hade drotsvärdigheten ej heller under föregående tid fått några bestämda praktiska uppgifter; det fanns helt enkelt icke någon samlad och begränsad styrelsegren, för hvilken den kunde sättas i spetsen. Något annorlunda förhöll det sig med amiral och kansler, som båda genom själfva ämbetsnamnet voro hänvisade till bestämda områden med en nödtorftigt organiserad uppsättning af lägre tjänstemän. Men om nu Axel Ryning är att anse som riksamiral redan från 1602, så har han åtminstone icke tagit någon lifligare del i flottans styrelse. Endast enstaka gånger ser man honom mottaga uppdrag rörande dess utrustning, uppdrag, som lika ofta brukade gifvas åt ståthållare eller kammarens chefsämbetsmän, och på sommaren 1603 skickas han till Finland för att organisera de finska landttruppernas öfverförande till Lifland samt återkommer först vid årets slut.[2] Kanslern Svante Bjelke hade hertigen måhända till en början ämnat taga mera i anspråk än hvad som kunnat ske med hans föregångare, gamle Nils Gyllenstjerna, och med Erik Sparre, som väl faktiskt får anses som rikskansler under Sigismund, ehuru Gyllenstjerna förde denna titel och Sparre fick nöja sig med sin gamla värdighet af »vice kansler». I nov. 1602 erhåller Bjelke en gård i förläning att »hafva sitt tillvist» på jämte sin familj för att kunna vara till hands, när hertigen behöfver honom — dock icke närmare än i Enköping — äfvensom kyrkotionde till sitt underhåll.[3] Men det är tydligt nog, att det icke blifvit mycket med denna tjänstgöring; ledningen af kansliet under hertigen har legat i hofkanslerns, ej i rikskanslerns händer. Först när år 1604 en skattmästare utnämndes, uppträder en »riksämbetsman» med verkligt regelbunden verksamhet såsom ledare af sin förvaltningsgren.

---

[1] Bref till honom i Karls registr., 12, 15, 27 juli, 7 aug. 1602 o. s. v.
[2] Karls registr. 22 jan., 27 febr., 19 mars, 16 april, 2 o. 7 juni, 30 dec. 1603.
[3] Karls registr. 22 nov. 1602

Så reduceras icke blott antalet af de 1602 utnämnda höga ämbetsmännen utan också betydelsen af deras utnämning till mycket blygsamma dimensioner. De värdigheter, som utdelades eller voro ifrågasatta att utdelas, betraktades ännu öfvervägande som ett slags ärevördiga hederstitlar, som borde förekomma inom rådet, ej som administrativa ledareposter med regelmässig tjänstgöring. Äfven här har man 1602 nöjt sig med att söka återupplifva häfdvunna förhållanden. Nydaningen kommer senare, och den kommer ej genom ett enstaka riksdagsbeslut, utan steg för steg genom långsam utveckling, frammanad af allt mera trängande praktiska kraf inom statslifvet.

* * *

Den reorganisation af riksstyrelsen, som vi hittills betraktat, har endast gällt dess allra högsta organ, konungens och rikets råd. Emellertid har hertigens ordnande hand också ingripit bland administrationens öfriga, hufvudsakligen lägre verktyg, i kansliet och i kammaren. För detta ingripande ifrågasattes icke någon riksdagens medverkan; hertigen behandlade denna sak helt och hållet på egen hand. Men väl förtjänar den att sättas i samband med hvad som vid riksdagen skedde med det statsorgan, som landslagen ställde vid konungens sida; först därigenom vinnes totalbilden af de omfattande åtgärder, hvarmed hertigen nu faktiskt inrättar sig såsom konung, ehuru fortfarande utan konunganamn.

Af de tre kammarråd, åt hvilka hertigen vid sin afresa till Lifland år 1600 uppdrog kammarens ledning, skall Jöns Ulfsson hafva aflidit redan i dec. 1600.[1] I ämbetet återstodo därefter endast Arvid Svan och Ture Jakobsson. Deras möte med sin återvändande herre var icke af det angenäma slaget.

Redan under resan, som gick rundt Bottniska viken, hade hertigen skickat sina kammarråd order att möta honom i Gefle för att göra redo för rikets uppbörd och ut-

[1] Anrep. Bland fogderäkensk., KA., som för dessa år inrymma en mängd kammarrådsbref såsom verifikationer, har jag ej heller funnit något bref af Jöns Ulfsson från senare tid än slutet af nov. 1600.

gift under hans frånvaro. De voro emellertid icke där, när han anlände, och fingo därför mottaga ett bref, som icke blott ger uttryck åt hertigens harm öfver att de med sina skrifvare icke kunnat »omaka sig» några mils väg, då han nu »uppå en stackot tid dragit någre hundrede miler vägs» utan också i hertigens vanliga kärfva ton låter veta, att han anser sig hafva skäl till anmärkningar mot deras ämbetsförvaltning.[1] Kort därefter synes emellertid åtminstone den ene af dem hafva inställt sig,[2] men efter allt att döma har någon redovisning och uppgörelse ännu icke kommit att ske. Förmodligen hade hertigen allt för mycket att beställa nu vid sin återkomst för att hinna med denna sak. Men hans misstroende var ingalunda söfdt. I maj 1602, medan han själf uppehöll sig i Nyköping och kammarråden skötte sin tjänst i Stockholm, klagade han i skarpa ordalag öfver att de egenmäktigt gjorde ändringar i hans anordningar. »Så måge I därmed afstå», heter det, »förty vägen är icke så lång häremellan, icke är heller bläck och papper så dyrt», och litet senare få de ett ännu mera ampert förbud mot att handla efter sitt eget »galne hufvud». »Hvar I icke vele beställe bättre om det Eder ombetrodt varder, så låter det heller blifve, än att I skole Oss och det som Vi till riksens välfärd bjude och befalle förhindre. Dette rätter Eder efter».[3]

Kort därefter kom hertigen till Stockholm för att möta de samlade ständerna, och därmed upphöra de skriftliga uttrycken af hans anmärkningar mot kammarråden. Tydligen har emellertid det personliga sammanträffandet ingalunda omstämt honom; tvärtom har han nu på allvar gått till rätta med sina tjänare. Huru räfsten gått till, är icke bekant, men en sammanfattning af hertigens anmärkningar föreligger i skrift i sju punkter.[4] Kammarråden hade tagit i tjänst personer, som »varit Hans Furstliga Nåde under ögonen» och »otroligen tjänt salig konung Johan», hade

---

[1] Karls registr. 21 mars 1602.

[2] I registr. finnes en »tänkesedel» af 31 mars för Arvid Svan (dat. Väsby), innehållande uppdrag, som han skulle utföra i Stockholm. Han torde således då hafva befunnit sig hos hertigen.

[3] Karls registr. 3 och 12 maj 1602.

[4] »Denne besväringer hafver den högb. furste hertig Karl emot kammarrådet». Karls registr. 1602, utan datum, men mellan två handl. af 1 juli.

försummat att indrifva restsedlar och köpmännens skulder, försummat bergsbruken, alltför slappt öfvervakat fogdarnes redovisning, så att personer, »som hafve varit beryktade med uppenbare tjufnad», fått behålla sitt ämbete; de hade sålt kronans varor för billigt — kopparen för 31 daler, fast den gällde 43 — och köpt utländska varor för dyrt — ett stycke packelakan för 55 och 58 daler, »där det dock icke gäller mer än 50 och 51 och 52 daler» —; slutligen hade de själfva ej gjort redo och räkenskap, och särskildt hade de försummat att uttaga kronans fordran af en mäster Didrik, som skall hafva varit fogde uppe i »Botnen».

Huru långt dessa förebråelser voro berättigade, måste lämnas därhän. I hvarje fall ådagalägga de, att hertigen omedelbart grep in i de alltomfattande praktiska bestyr, som denna tids kammarförvaltning i sig inbegrep, med en ifver och en skarpblick för alla dess detaljer, hvilken påminner om gamle kung Göstas sätt att på sin tid regera kammaren, — kanske också med en hänsynslös misstänksamhet mot medhjälparne, hvilken ej heller var främmande för fadern. Det är den borne arftagaren till det personliga konungadömets traditioner, som här framträder.

Huru hertigens konflikt med kammarråden utvecklade sig, framgår ej af nu tillgängliga handlingar. En samtida berättar, att både Arvid Svan och Ture Jakobsson af hertigen skildes från sin befattning »och gingo gladeligen därifrån».[1] Är detta riktigt, så blef icke skilsmässan alldeles definitiv, ty i början af 1603 omtalas de såsom sysselsatta med kammarrådens vanliga värf, att granska fogderäkenskaperna.[2] Emellertid är det ett faktum, att man allt ifrån våren 1602 ej längre anträffar några sådana ämbetsskrifvelser af kammarråden till underlydande fogdar och andra uppbördsmän, som från föregående år föreligga i mängd.[3] Det är möjligt, att hertigen på sommaren 1602 skilde dem från denna gren af kammarens ledning; hans missnöje hade ju särskildt riktat sig emot deras dispositioner med kronans medel. Och tydligen hafva

[1] Det ofvan, sid. 212, not 3, anförda brefvet till Knut Persson.

[2] Till Abel Eriksson (tullskrifvare och kamrerare) att jämte A. S. och T. J. öfverse fogderäkenskaperna, 7 jan. 1603, Karls registr.

[3] Jag har genomgått samlingen Fogderäkenskaper i KA för Uppland, Västmanland och Västergötland med detta resultat.

de aldrig återfått den myndigheten, äfven om de än en gång deltagit i räkenskapskontrollen. För öfrigt torde äfven detta uppdrag hafva blifvit kortvarigt, ty från följande tid är intet spår af någon deras ämbetsverksamhet bekant. När två år senare, jan. 1605, en ny kammarrådsfullmakt — för andra män — åter anträffas, så befinnes den vara hållen i ordalag, som tyda på att ämbetet under närmast föregående tid stått obesatt.[1]

Samme sagesman, som förmäler om de båda kammarrådens afsked, har också att berätta, att deras öde delades af »alle gamle kammarskrifvare». Denna uppgift låter sig för närvarande ännu mindre kontrollera än den förra. Om den är sann — och någon grund bör den väl hafva —, så har förändringen kanske varit den, att flera eller färre ännu kvarstående kammarförvanter från Sigismunds »kungliga» kammare aflägsnades.[2] Och härmed har då hängt samman en annan åtgärd, afsedd att fastare än hittills binda hela kammarpersonalen till hertigens tjänst. Han har nämligen af kamrerare och kammarskrifvare kräft nya trohetsförpliktelser. Detsamma har äfven skett med kansliets förvanter.

Kamrerarnes och kammarskrifvarnes »obligation» är af 7 augusti, kanslipersonernas »ed» sannolikt af samma datum.[3] Den torde nära sammanfalla med tidpunkten för hertigens slutliga räfst med kammarråden.

I dessa båda aktstycken är den dualism mellan hertigens personliga, furstliga tjänstemän och rikets, som genomgått brytningstiden, alldeles försvunnen. Nu sammansmälta plikterna mot hertigens person med plikterna mot kronan och riket. Kamrerare oah kammarskrifvare lofva, att eftersom de antagits i Hans Furstliga Nådes tjänst att brukas i hans räkningekammare, så skola de vara honom, hans husfru och lifsarfvingar, så ock Sveriges krona, sitt

[1] Karls registr. 20 jan. 1605.

[2] I 1602 års aflöningslängder från räntekammaren (Räntekammarhandlingar, KA) ingår för kansliet intet och för kammaren ett enda namn, som finnes på 1595 års lönelängd (se ofvan sid. 182, not 1), och det är ovisst, om det gemensamma namnet (Joen Larsson) betecknar samma person.

[3] Båda i Karls registr., den senare odaterad, men införd mellan två handlingar af 7 aug. De måste vara afsedda för hela personalen, ej endast för några möjligen nu nyantagna.

fäderneslаnd, trogna och rättrådiga. Kanslipersonerna nämna visserligen icke direkt Sveriges krona, då de förbinda sig att söka hans Furstliga Nådes, hans husfrus och lifsarfvingars bästa och så förhålla sig i sin tjänst, som en trogen tjänare är pliktig mot sin öfverhet, men någon skillnak i sak kan ej vara afsedd.

I öfrigt innehålla ederna endast förbindelser att fullgöra de allmänna tjänsteplikter, som hörde till dessa poster. En frukt af räfsten i kammaren är väl det starka betonandet af kamrerares och kammarskrifvares skyldighet att i tid gifva tillkänna, om kronans rätt blifvit trädd för nära af. fogdar och andra räkenskapsskyldiga. Annars är intet nytt att anteckna. Något sådant har ej heller varit afsedt. Hertigens syfte har varit, att en allmän trohetsförpliktelse skulle vid denna tidpunkt afläggas af hans kansli- och kammartjänstemän, ej att genom denna förpliktelse gifva dem nya åligganden.

Därföre torde man också hafva att sätta dessa åtgärder inom kansli och kammare i samband med den rekonstruktion af regeringens högre organ, som nyss verkställts. Af samma skäl, som förmådde hertigen att åt sig organisera ett rikets råd, lät han också regeringens närmaste, ehuru underordnade organ nu afgifva nya förpliktelser att troget tjäna honom och riket. Han installerade sig också i förhållande till dem definitivt såsom konungadömets förvaltare, ehuru han ännu afvisade konunganamnet, och hans åtgärder inneburo, att han på denna basis definitivt konstituerade sin regering.

Härmed kan den stora brytningen inom det svenska samhället sägas hafva nått sitt slut äfven i de frågor, som rört regeringsmaktens organisation. Resultaten lågo ej i nya yttre former, utan i en ny härskande princip — eller rättare i återupplifvandet af en gammal princip, som 1500-talets sista decennier hotat att tränga ut ur statslifvet. Aristokratiens sträfvan efter en självständig ledareplats inom statslifvet var kväfd i blod, och konungadömet hade åter höjt sig till en dominerande roll. Rådet var genom rikets samlade statsmakt återförvisadt till sin rådgifvande ställning och på denna grundval till sin sammansättning

nybildadt, konungadömets bärare fyllde åter styrelsen med en öfverlägsen härskarepersonlighet. Statsutvecklingen hade förts tillbaka ur den återvändsgränd, dit aristokratiens öfverhandtagande makt bragt den, och kunde ånyo anknyta sig till de traditioner och fortgå i den anda, hvarpå hela Gustaf Vasas statsordning hvilade.

Från denna nya utgångspunkt har äfven frågan om regeringens organisation i egentlig mening, om skapande af ett fast sammanfogadt ämbetsmaskineri i konungadömets tjänst, i sinom tid utvecklat sig till sin lösning. Men ännu kräfdes det årtiondens mödosamma arbete, innan detta mål vanns.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Lefnadsåldern hos manskapet i Karl XII:s sista här.

Allmänt rådande är säkert den uppfattningen, att det stora nordiska kriget genom den stora manspillan och de däraf föranledda upprepade nyuppsättningarna af manskap förorsakat en ganska kännbar brist på vapenföra män inom Sverige och att man vid rustningarna till Karl XII:s sista fälttåg på den grund måste vid rekryteringen taga hvad man kunde få och till stor del taga sin tillflykt till för gamla eller för unga åldersklasser. *Fryxell* synes afgjordt vara af denna uppfattning, och *Axelson*[1] har, hufvudsakligen med landshöfdingarnes rapporter till Kongl. Maj:t som källa, skildrat bristen på vapendugligt folk såsom oerhördt stor, och han anför också ur landshöfdingerapporter exempel, som skola visa, att många af de nyroterade voro för unga eller för bräckliga. *Mankell* uppgifver,[2] att af rekryterna 1710 voro många gubbar eller pojkar. Den här, som Karl XII förde mot Norge, skulle alltså, hvad manskapets duglighet beträffar, stått vida under svenska hären i Karl XII:s segertid. Denna uppfattning har tagit sig uttryck ej minst på diktningens område; i Svenska bilder säger *Snoilsky:*

»I gossar, som tyngdes af vapnen ner,
såg Sverige sitt hopp och värn.»

I en uti Lund 1899 utgifven statistisk afhandling »Sexualproportionen» af *O. Örström* har emellertid den satsen uppställts, att den af Karl XII:s krig förorsakade manspillan blifvit i de historiska framställningarna betydligt öfverdrifven, och genom att draga slutsatser ifrån befolkningens fördelning i åldersklasser 1750 vill Örström visa, att någon mera framträdande brist på män i kraftfull och vapenför ålder ej kan år 1718 hafva varit rådande.

En källa, som lämnar rikhaltiga bidrag till studiet af denna fråga men som egendomligt nog ej synes hitintills hafva varit an-

---

[1] Bidrag till kännedomen om Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid (Visby 1888) sid. 325 o. f.

[2] Slaget vid Helsingborg (i Krigs-Vetensk. Akad. Tidskr. 1889).

vänd i detta afseende, utgöres af regementenas rullor. Dessa äro synnerligen ordentligt förda och lämna noggranna uppgifter om soldaternas lefnadsålder m. m. Vid en i och för studiet af Stenbocks skånska fälttåg företagen granskning af några af de då nyuppsatta regementenas rullor fann jag, att Mankells uppgift om att många rekryter skulle varit gubbar eller pojkar alldeles icke var öfverensstämmande med verkligheten, utan att soldaterna till alldeles öfvervägande flertal voro mellan 20 och 30 år gamla, och att manskapets åldersförhållanden öfver hufvud taget icke visade något som helst abnormt. Att någon mera framträdande brist på vapenfört manskap redan 1709—1710 skulle ägt rum, synes för öfrigt icke rätt väl vilja förlikas med det faktum, att nyuppsättningen af regementena försiggick med en snabbhet, som kan sägas vara utomordentlig: Jönköpings regemente t. ex. rekryterades i september 1709 nästan fullständigt på 3 till 4 veckor.

Jag har senare genomgått åtskilliga af regementsrullorna för 1718; rådde än ingen stor folkbrist 1710, skulle ju en sådan kunnat uppstå därefter, särskildt som ju utom kriget äfven pesten bortryckt många, och rullorna skulle då bära vittnesbörd om för låg eller för hög ålder hos manskapet. Ett regemente, där man på förhand skulle väntat ett sådant förhållande, är Södermanlands regemente. Det hade varit med i kapitulationen i Ukrajna, nyuppsatts helt och hållet, gått under genom kapitulationen i Tönningen, åter nyuppsatts och dessutom lidit icke obetydliga förluster på en sjöexpedition. Om någonstädes, borde det alltså i Södermanland varit svårt att vid rekryteringen få vapendugligt manskap.

Då man genomgår rullan för 1718, finner man, att regementet är så godt som fulltaligt; vakanserna äro ej flera, än hvad som under normala förhållanden kunde vara fallet. Ålderssiffrorna för manskapet visa samma karaktär på alla kompanierna; inga väsentliga olikheter finnas mellan dem i detta afseende. Jag beräknade då medelsiffran för soldaternas lefnadsålder[1] på några kompanier och fann den vara: för Lifkompaniet 27·49 år, för Majorens kompani 26·59 år, för Oppunda kompani 28·33 år. På Lifkompaniet var den äldste soldaten 62 år, men han afskedades vid mönstringen, den yngste var 20 år; motsvarande siffror äro för Majorens kompani 48 och 19, för Oppunda kompani 49 och 19. Ser man nu blott ofvanstående medeltalssiffror för lefnadsåldern, skulle man emellertid kunna misstänka, att de kunde ernås äfven af en trupp, där soldaterna voro dels för unga och dels för gamla. Det torde därför icke vara ur vägen att här in extenso meddela siffrorna för samtliga soldaterna på ett kompani. Oppunda kompanis soldater hade följande ålder: 31, 21, 21, 20, 30, 35, 19, 19, 42, 32, 20, 25, 30, 25, 27, 26, 23, 25, 23, 30, 20, 26, 32, 27, 26, 29, 28, 23, 22, 31, 23, 30, 32, 38, 22, 20, 19, 22, 31, 21, 22, 36, 19, 23, 23, 28, 22, 25,

[1] Med hänsyn till fylldt lefnadsår men utan hänsyn till månader därutöfver.

22, 28, 35, 19, 23, 31, 20, 21, 21, 19, 23, 44, 23, 27, 24, 23, 44, 27, 19, 25, 30, 32, 25, 22, 24, 49, 28, 27, 25, 23, 30, 25, 33, 43, 21, 21, 21, 27, 30, 43, 34, 30, 19, 25, 24, 28, 19, 19, 28, 27, 28, 23, 32, 23, 26, 24, 41, 31, 27, 24, 27, 20, 37, 26, 23, 22, 27, 40, 49, 25, 19, 26, 21, 23, 21, 24, 29, 33, 37, 28, 21, 27, 26, 20, 23, 28, 31, 33, 31, 25, 23, 22, 22, 23, 22. 30, 23, 26, 19, 20, 22, 32. På de andra kompanierna rådde, såsom nyss nämndes, liknande åldersförhållanden.

Dessa siffror visa ju mycket gynnsamma förhållanden; ett indelt regemente, som i fredstid visade liknande, skulle säkerligen icke hafva sagts i detta afseende vara ogynnsamt ställdt.

För Jönköpings regemente kunna nämnas följande siffror. På marschen mot Norge, då regementet mönstrades i Timmelhed, hade Lifkompaniet 147 man närvarande (alltså endast 3 vakanser), och medelåldern var 22·3 år, Vestbo kompani (med 25 vakanser) hade en medelålderssiffra af 23·84. Siffrorna i sin helhet för Vestbo kompani äro 32, 25, 36, 32, 26, 23, 26, 26, 22, 27, 25, 25, 55 (han hade varit soldat i 7 år), 28, 20, 28, 22, 26, 20, 18, 42, 21, 26, 25, 26, 22, 22, 22, 20, 19, 19, 23, 20, 18, 24, 24, 20, 29, 22, 20, 20, 24, 26, 23, 30, 17, 30, 24, 32, 21, 22, 22, 20, 20, 20, 32, 21, 20, 24, 21, 24, 22, 22, 32, 20, 20, 21, 20, 27, 18, 24, 19, 21, 22, 22, 22, 34, 18, 20, 20, 23, 26, 26, 21, 30, 21, 19, 40, 20, 18, 19, 18, 18, 23, 41, 19, 20, 31, 22, 22, 20, 20, 18, 20, 35, 19, 20, 19, 33, 20, 27, 22, 22, 24, 31, 22, 25, 35, 20, 24, 20, 25, 20, 21, 18.

På Dalregementet, Gagnefs kompani, hvilket hade endast en vakans, var år 1718 medelåldern 25·34 år; den äldste soldaten var 39 år, den yngste var 18 år.

På Sunnerbo kompani af Smålands kavalleri, hvilket icke hade någon vakans, var medelåldern 30·95 år; absolut högsta ålderssiffran 46 år, absolut lägsta 20 år. Lifkompaniet af samma regemente hade en vakans; medelålderssiffran var 28·95; absolut högsta ålderssiffran var 45 år, absolut lägsta var 21 år.

På Norra Skånska kavalleriregementet hade Öfverstelöjtnantens kompani utan någon vakans till medelålderssiffra 27·52; äldste ryttaren var 40, yngste 20 år. På Landskrona kompani af samma regemente, likaledes utan vakans, var medelålderssiffran 27·87 år. Äldste ryttaren var 54 år, men hade varit i tjänst 41 år, och den yngste var 20.

Haglösa kompani af Södra skånska kavalleriregementet hade en medelålder af 26·7 år.

Ett kompani af Skånska Ståndsdragonerna hade medelålderssiffran 23·6 år, Majorens kompani af Östgöta infanteriregemente hade 25·9, Hundrahärads kompani af Upplands regemente 28·1 år.

Af anteckningar i rullorna framgår, att vederbörande mönsterherrar alldeles icke varit rädda för att rata framställda rekryter. Anteckningarna »karlen för gammal, afskedas» eller »karlen för liten, kasseras» äro visst icke sällsynta.

Fryxell uppgifver,[1] att man för trossens transporterande »började i synnerhet 1718 utskrifva både hästar och ungdom, den senare från tio till femton eller aderton år; och anställdes jakt efter sådana tigggargossar, som möjligtvis kunde för ifrågavarande ändamål begagnas. En samtidig rimkrönika skref:

»Här fattas gossar ock, som karlar kunna blifva,
ty kungens ordres kom, man skulle gossar skrifva,
som ifrån tio och till femton år ha gått.
Det var ett fasligt ränn, förrän man dessa fått.»

Fryxells källa härför synes ej hafva varit god, och något stöd i officiella dokument eller rullor torde denna notis icke hafva; den synes till god del bero på missuppfattning af vargeringsförhållandena vid denna tid.

Rot- och rusthållare hade nämligen börjat att, jämte det de hade en ordinarie soldat, på förhand anskaffa en reservkarl, så att de måtte strax hafva tillgång till efterträdare åt soldaten vid dennes eventuella afgång. Detta var början till vargeringsinstitutionen. Kronan hade ej påbjudit ofvannämnda anordning, utan den hade tillkommit på allmogens eget initiativ och för dess bästa; bl. a. skulle reserv- eller vargeringskarlen vara fri för värfning eller pressning, då han ju redan på sätt och vis vore i kronans tjänst, ehuru icke i aktiv sådan. I november 1717 hade konungen medgifvit, att vargering finge finnas vid rusthåll, dock endast en karl på hvarje, hvilken skulle införas i särskild rulla; vargeringskarlen skulle också kunna öfverlåtas till annat rusthåll. I juni 1718 bestämdes, att reservkarlarne skulle inskrifvas i rullorna och inställa sig på mönstringen.[2]

Man finner nu i rullorna för 1718 vargeringskarlar införda i regementsrullorna för somliga rust- och rotehåll, men visst icke för alla.[3] Vargeringskarlarne, som ju icke skulle f. n. göra någon tjänst, utan endast voro så att säga soldater på expektans, voro i allmänhet helt naturligt yngre än soldaterna, vanligen som det synes 17 till 18 år, men understundom 12 till 15 år; i ett fall — på Östgöta infanteriregemente — har jag påträffat en tioåring.[4] Under vanliga förhållanden ligger ju icke något märkvärdigt däruti, att man som eventuell efterträdare till en t. ex. 25 till 30 år gammal soldat utpekar en tolfåring, som under tiden hinner växa till. Visserligen kan man invända, att afgången under Karl XII:s tid ofta var så stark, att en vargeringsgosse icke hann blifva vapenför till rekryteringen, men i ett sådant fall fick tydligtvis roten skaffa en annan karl och gossen fick fortsätta som vargering. Nu finner man af rullorna, att vargeringskarlar stundom tagits till trosskuskar, men i alla sådana fall,

[1] Berättelser: XXVIII, sid. 22.
[2] Några ord om vargeringsinstitutionens uppkomst och utveckling (Krigs-Vetensk. Akad. Tidskr. 1885).
[3] På somliga regementen, t. ex. Östgöta infanteri, synes dock vargeringen varit mycket allmän.
[4] Där vargeringen är allmän, äro åldersiffrorna i allmänhet lägre.

som jag påträffat, har det varit fråga om en vuxen karl. Att här och där äfven gossar anställts som trossdrängar, kan man väl ej bestrida, men det synes vara undantagsfall. Jag har hittills ej påträffat mera än ett sådant fall; det var på Haglösa kompani af Södra skånska kavalleriregementet, där en tolfårig trossdräng fanns.

Fryxells uppgift om att jakt anställdes efter tiggargossar, som kunde blifva trosskuskar, torde sannolikt bero på en förväxling och en missuppfattning af anordningen med anskaffandet af vargeringskarlar; att dessa senare karlar anställdes vid trossen var, som ofvan sagts, icke regel utan undantag. Ordalagen i den af Fryxell citerade visan synas också innebära, att det är fråga om ordnandet af vargeringen och icke om någon verklig värfning eller pressning.

De ofvan meddelade siffrorna visa naturligtvis icke, att icke en viss folkbrist har varit rådande under Karl XII:s sista tider, men de tyckas tydligt visa, att denna brist icke har varit så stor, att myndigheterna vid rekryteringen af arméen nödgats gå utanför de sedvanliga åldersklasserna. Karl XII:s sista här har icke varit en af gubbar och pojkar sammansatt landstorm, utan har bestått af folk, som till alldeles öfvervägande del var i sin ålders blomma, och den synes i detta afseende hafva varit snarare bättre än sämre än den indelta hären under normala förhållanden.

Arthur Stille.

En bortsnappad desavuering.

I brefväxlingen emellan baron Görtz och svenske ministern i London Gyllenborg 1716—1717 angående ett sätt att skaffa svenska regeringen ett större lån af den s. k. pretendenten Jakob Stuarts anhängare, jakobiterna, genom att gifva dem löfte om konung Karl XII:s militära medverkan vid en af dem mot den då regerande konung Georg I tillämnad resning inom Storbritanien[1], berättade Görtz, att pretendentens sak hade en gynnare äfven i tsar Peter. Enligt hvad Görtz hade sig bekant, skulle nämligen tsarens skotska lifmedicus och, som det troddes, förtrogne R. Areskine stå i korrespondens med en af jakobiternas ledande män, grefven af Mar, som var en af Areskines fränder, och meddelat denne, att tsaren endast väntade på en gynnsam konjunktur för att lämna sin hjälp till pretendentens uppsättande på Englands tron och att han hyste stor böjelse till fred med Sverige, som då låg i krig med både tsaren och konung Georg i dennes egenskap af kurfurste i Hannover. Vore innehållet i Areskines bref riktigt, skulle tsaren således hafva stått i begrepp att lömskt öfvergifva sin bundsförvant i kriget emot Sverige — en sak,

[1] Se härom »Friherre Georg Heinrich von Görtz' bref ur fängelset i Arnhem 1717» af Th. Westrin i denna tidskrift, bd 18 (1898).

som konung Georg en längre tid misstänkt, ty det rådde i själfva verket vid den tiden ett spändt förhållande emellan dem — och dessutom bidraga till att beröfva honom Englands krona.

Som bekant arresterades Gyllenborg i London (den 9 februari n. st. 1717) och Görtz några dagar efteråt i Holland, snart sagdt i samma ögonblick som den senare mottog ett besök af Areskine, hvilken underrättade, att tsaren, som vid denna tid vistades i Amsterdam, beslutit att träda i personlig underhandling med honom. Den engelska regeringen bemäktigade sig de svenska ministrarnas korrespondens samt lät trycka och sprida den vidt och bredt. Den roll, som tsaren spelade i densamma, var mycket ful, och konung Georgs hänsynslöshet att utan vidare låta honom schavottera inför Europa såsom trolös bundsförvant och brittiska rebellers tillskyndare, uppväckte i högsta grad Peters förtrytelse. Han skyndade emellertid att låta desavuera de komprometterande uppgifterna i den tryckta brefväxlingen.

Areskine, såsom den egentliga syndabocken, fick göra början. Det skedde i ett bref till den ryske legationssekreteraren i London Vesselovskij, hvars innehåll var afsedt att meddelas konung Georg. Men säkrare var ej den tiden postgången från Holland till detta England, som sedermera vid firandet af minnet af Georgs tronbestigning i »Rule Britannia» skröt öfver sitt välde öfver hafven, än att en svensk kapare i själfva kanalen tog paketbåten, som förde posten från kontinenten, bl. a. Areskines bref. Detta fördes jämte de andra brefven till svenska kansliet och har hamnat i Riksarkivet, där det förvaras i samlingen »Anglica». Som det förut ej varit tryckt, meddelas det här.

Monsieur

Vous jugerez aisément comment j'ay été surpris de voir, dans la correspondence imprimée, entretenue par les Ministres suedois au sujet d'un complot tramée par eux contre la personne sacrée et Gouvernment de sa Majestée Royale de la Grande Bretagne, que les Ennemis ont eu l'effronterie de me mêler, en certaine Manniere dans cet complot, en debitant et insinuant malicieusement, comme si j'avois entretenue Une Correspondence avec le Comte du Mar que je l'avois même assurée de la bonne intention de sa Majesté Czarienne pour le Pretendant, et que sa Majesté n'attendoit qu'une conjoncture favorable pour le retablir dans ses Royaumes avec plusieurs autres expressions encor plus enormes et plus detestables. Et quoyque Ma conscience me justifioit d'abord d'un Crime si enorme, indigne d'un homme qui a l'honneur de servir Un Prince allié de sa Majestée Britannique, eu qui j'ay remarqué qu'il a tousjours eu Un attachment estroit pour l'amitié de sa dite Majestée, pour ses interests et la prosperitée de sa Maison Royalle et que ensuite ne manqueroit pas de ressentir de la Manniere la plus esclatante ce que j'avois abusé son nom et luy attribuée des sentiments si indignes de Luy. Pourtant cela n'a pas manquée tout innocent que je suis, de me jetter dans le plus cruel chagrin du monde, sur tout quand je

songeois au tort, qu'un tel debit causeroit a Mon honneur et au grand danger même ou j'allois estre exposée, si pour comble de mes malheures sa Majesté Czarienne me devoit soubçonner de la verité du fait, comme la pensée en luy pourroit venir facilement, a cause du proche parentage avec le Comte de Mar. Et en effet sa Majesté Czarienne fort scandalisée comme Elle est de voir publier de luy des sentiments si indignes et si præjudiciables a son honneur, et m'ayant demandé devant son Conseil privé la verité de ce qu'on venoit de publier, me faisat connoistre qu'Elle ne souffriroit pas qu'aucun de ceux qui ont l'honneur d'estre a son service puissent impunement attenter a son honneur et abuser d'une telle maniere de son Nom, aussi qu'elle ne manqueroit pas de ressentir vivement si j'avois êté capable de ce qu'on venoit de publier de moy. J'ay luy protestée mon innocence de tout ce qu'on m'accusoit, et que je n'ay jammais eu aucune correspondence avec le Comte de Mar, telle qu'elle puisse être et que d'autant moins j'avois pu abuser du Nom de sa Majestée; et que sa Majestée souviendroit gracieusement de m'avoir deffendüe luy même rigoureusement au commencement encor que le Comte de Mar a parue a la tête des Rebelles en Escosse de n'entretenir aucune correspondence avec luy ni avec qui que ce soit complice dans cette Rebellion et que j'avois observée ses ordres avec la derniere exactitude et qu' enfin je ne pouvois considerer autrement ces malicieuses imputations que des Ruses des Ennemis, qui mettant tout en œuvres pour rompre la bonne intelligence qu'il y a entre sa Majestée Czarienne et sa Majestée de la Grande Bretagne et semmer de la Mefiance, pour en tirer quelque avantage dans l'Estât delabrée de leurs affaires avoient eu l'effronterie d'insinuer cela malicieusement et qu'ils ne s'estoient servi de mon Nom que pour couvrir autant mieux la malice de cette insinuation et la faire trouver d'autant plus d'ingress, croyant qu'estant parent du Comte du Mar le Publique seroit assez disposée a y ajouter foij et qu'ainsi le coup ne leur pourroit pas manquer, qu'au reste j'estois bien assurée que personne ne pourroit pas prouver, ce qu'on m'imputoit. Me soumettant au plus rigoureuses peines du Monde si jammais j'en seray ou pourrois être convaincu. Je n'ay pas crue assez d'avoir ainsi temoigné Mon innocence a Majestée Czarienne; J'ay crue necessaire Monsieur de vous en informer en mêsme temps; Je proteste de n'avoir jammais eu une telle correspondence avec le Comte du Mar et encor moins de l'avoir fait par ordre et consentement de sa Majestée Czarienne que bien loin de m'avoir donné aucune ordre a cela m'a tousjours deffendue d'avoir aucune correspondence avec le (!) Rebelles.

Il faut aussi, Monsieur, que Je vous dise que quoyque sa Majestée Czarienne m'a honorée du Titre du son Conseillier, par lequel Elle a bien voulue me distinguer des autres Medicins qui sont a son service, je n'ay jammais eu aucun part aux administrations de ses affaires d'Estat, ni êsté admis dans son conseil. Cela estant connue chaqv'un croira facilement que sa Majestée Czarienne n'auroit pas voulu jammais me confier une affaire d'une telle importance et delicatesse, comme est l'affaire en question.

J'espere, Monsieur, que par ce que j'ay escrit vous serez pleinment persuadée de mon innocence et que vous aurez la bontée d'en assurer sa Majestée Royale pour laquelle j'ay tousjours eu le plus profond respect du monde. Plusieurs de ses Ministres et le Chevallier Norris me rendront justice de l'attachment fidel que j'ay temoignée en plusieurs occasions pour les interests de sa Majestée Royale.

J'espere, Monsieur, de Vostre bonté et droiture ordinaire que vous ne manquerez pas de faire un rapport de tout cecy a sa Majestée et que vous tacherez d'oter toutes sortes d'impressions, que ces insinuations malicieux luy auroient pu donner de ma Personne et je ne manqueray pas de vous en avoir toute l'obligation imaginable et d'estre tousjours avec Veneration

Monsieur
Vostre tres humble et tres
Obeissant serviteur
R. Areskine

Amsterdam
$\frac{5}{16}$ Mars 1717.

Några dagar senare beordrades emellertid Vesselovskij att i tsarens namn till konung Georg ingifva en vederläggning in amplissima forma. Noten, af den $\frac{1}{2}\frac{1}{3}$ mars 1717, hvari denna framfördes, innehöll bedyranden om förbundstrohet, men på samma gång antydningar om rykten rörande Georgs böjelse till separatfred med Karl XII samt lifliga uttryck af tsarens förvåning öfver och beklagande af Georgs tillvägagående med afseende på brefvens tryckning, emedan där förekommo ställen, som sårade »l'honneur et la reputation de sa Majestée Czarienne». Georg lät både genom sitt hannoverska kansli i London (den 31 mars) och genom sin engelska utrikesminister Stanhope (den 2 april) skriftligen svara Vesselovskij, att han aldrig hyst den ringaste misstanke om att tsaren tagit något steg till pretendentens förmån, att de ställen i korrespondensen, som rörde Areskines yttranden, omöjligen kunnat vid tryckningen uteslutas, men att konungen ej fäst minsta afseende vid dem — hvilket bevisades däraf att han trots starka indicier ej hos tsaren beklagat sig öfver läkaren —, att vidare ryktena om en separatfred emellan Georg och Karl XII vore konstgrepp af de svenska ministrarna och att han å sin sida hade för höga begrepp om tsarens klokhet för att tro honom böjd för det hemliga närmande till Sverige, hvarom baron Görtz' bref talat.

Vid den tiden hade dock tsaren genom general Poniatowski, som jämte Areskine var tillsammans med Görtz kvällen före dennes fängslande, framställt erbjudande om separatfred till Karl XII. Och när det dröjde med svaret, skickade han under sin vistelse i Paris »läkaren» Areskine att jämte furst Kurakin i djupaste hemlighet underhandla med förre ambassadören Sparre om saken. Det var ock på »läkaren» Areskines råd i strid med den öfriga konseljen och i sällskap med Areskine, som tsaren den 14 juni aflade personligt besök hos pretendentens moder.

T. W.

Underrättelser.

— Hans Forssell †. Budskapet, att presidenten i kammarkollegium Hans Ludvig Forssell den 31 juli aflidit i Schweiz, kom helt säkert som en öfverraskning för de flesta, och den, som ännu i början af detta år såg hans högresta gestalt, hans friska utseende och hans spänstiga gång, kunde icke ana att han inom sig bar fröet till en så snar död. Han föddes den 14 januari 1843 i Gefle, blef 1859 student, 1866 promoverad till filosofie doktor och kallad till docent på grund af sin afhandling, »Bidrag till historien om Sveriges förvaltning under Gustaf I.» Det var ett löftesrikt arbete och åt den äldre vasatiden ägnade han också under en följd af år sina forskningar på ett sätt, som bland historiens idkare och vänner i Sverige väckte både intresse och beundran, isynnerhet som han här tycktes komma att bryta nya vägar. Med hela den energi, som var ett så utmärkande drag för honom, kastade han sig nämligen in på den inre historien och fann för densamma den rikaste grufva i kammararkivets dittills förbisedda räkenskaper. Där arbetade han år efter år med biträde och hjälp af arkivets gamle vårdare kamrer Carl Sandberg, som fattade ett lifligt tycke för den unge docenten och i honom till och med lär ha sett sin efterträdare. Han lärde sig behärska det ohandterliga siffermaterialet, sammanställde, så småningom med offentligt understöd, tabeller efter tabeller, och ur desamma framväxte efter hand en i många stycken ny bild af 1500-talets svenska samhälle. 1869 utkom första delen af »Sveriges inre historia från Gustaf I med särskildt afseende på förvaltning och ekonomi» med vidlyftiga bilagor. Det är som bekant en briljant skildring, utmärkt genom stilens förtjänster icke mindre än genom den rika belysningen öfver ämnet. Författarens lifliga beundran för den store konungen och statshushållaren är uppenbar, men den kommer honom aldrig att dölja felen hos hans hjälte. Skildringen samlade sig för öfrigt väsentligen kring reduktionen från kyrkan och Forssells framställning af densamma är grundläggande och hittills oöfverträffad. Andra delen af Sveriges inre historia kom 1875 — med en missräkning. Den innehöll en rad smärre ekonomiska studier och förarbeten men ingen sammanfattande skildring. Författaren hade under tiden från vetenskapen dragits till andra värf. Samlingarna ur kammararkivet voro emellertid så rika, att de gåfvo stoff till flera andra publikationer. I Historiska Handlingar utgaf Forssell »Undervisning om rikets ränta 1530—1533» (XI : 1) samt »Rikshufvudboken för 1573 jämte sammandrag af rikshufvudboken för 1582» (XII : 1); såsom bihang till Statistisk Tidskrift utgaf han 1872—83 »Sverige 1571. Försök till en administrativ-statistisk beskrifning

öfver det egentliga Sverige, utan Finland och Estland», en synnerligt rikhaltig materialiesamling, grundad på sölfskatteregistren från 1571 års Elfsborgslösen men med en mångfald af upplysningar från andra håll; som inträdestal i Vitterhets-, Historie och Antikvitetsakademien föredrog han slutligen 1880 »Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet», tryckta 1884 med mycket vidlyftiga tabeller.

Vid sidan häraf fann han tid för annat författarskap. Såsom medarbetare i eller redaktör af »Svensk Litteraturtidskrift» eller »Svensk tidskrift för litteratur, politik och ekonomi» nedskref han en rad recensioner och essais, vittnande om hans beläsenhet på olika områden af historien, statsvetenskaperna, politiken och till och med filosofien. Vi anföra endast artiklarna om Cromwell, Macaulay och Napoleon I samt den uppseendeväckande om »Tyskland, Frankrike och Sverige», hvari han som bekant tog parti för Tyskland gentemot de den tiden allmänna franska sympatierna i vårt land. De sammanfördes sedan jämte några andra i en bok under titeln »Studier och kritiker. I.» Alla utmärkte de sig för samma glänsande stil, som endast sällan föreföll något chargerad.

Det var onekligen en af de mest lysande litterärt-vetenskapliga verksamheter, som vårt land sett, påminnande något om Macaulay's i England, hvars bana kanske hade något tilldragande för Forssell och företedde en och annan likhet. Vid 30 års ålder blef Macaulay parlamentsledamot, ett par år senare var han medlem af den indiska regeringen och det var hans artiklar i Edinburgh review, som grundlagt hans rykte. Vid 32 års ålder blef Forssell, som en kort tid varit bankosekreterare, finansminister, icke minst, ehuru icke ensamt, på grund af sina artiklar i Svensk tidskrift. 1875—80 innehade han detta ämbete och blef sistnämnda år president i kammarkollegium, det verk hvars arkiv han så länge rannsakat. 1879—1897 var han ledamot af Första kammaren. Han hade sålunda gripits af politiken och ämbetsmannaverksamheten. Man känner sig frestad att fråga, om hvad dessa områden vunno — och han visade ju äfven här en eminent förmåga — kan uppväga hvad vetenskapen och särskildt historieskrifningen förlorade. Det är bekant, att han särskildt i Första kammaren aldrig vann det inflytande, som hans begåfning och hans vältalighet borde betingat. Här torde rent personliga karaktärs- och lynnesdrag gjort sig gällande, vid hvilka vi emellertid i denna tidskrift ej behöfva dröja.

Trots alla göromål fann Forssell likväl äfven tid för historiskt författarskap. Därom vittna, utom det tämligen korta inträdestalet öfver Anders Fryxell i Svenska akademien, hans minnesteckningar för samma akademi öfver Erik Benzelius och Gustaf af Wetterstedt. Båda och kanske i främsta rummet den förstnämnda vittna om hans utomordentliga förmåga att sätta sig in i ämnen, som för honom ursprungligen voro mera främmande. »Erik Benzelius» är ett lysande bidrag särskildt till Sveriges lärdomshistoria under slutet af 1600- och förra hälften af 1700-talet. Han utgaf äfven »Valda

Skrifter» af Hans Järta, med en längre biografi öfver denne snillrike statsman. Därjämte idkade han nationalekonomiskt författarskap i Nordisk Tidskrift (ett antal uppsatser sammanförda i »Studier och Kritiker» II) samt skref i Stockholms Dagblad en lång rad ekonomiska och politiska artiklar, bland annat i unionsfrågan. Åt de kamerala spörsmålen fick han som kammarpresident ägna sin stora arbetsförmåga och gjorde det särskildt de sista åren i prästlöneregleringskommittéen, tills krafterna började svikta.

När jag blir pensionsmässig, skall jag återgå till Sveriges historia, hördes Forssell stundom yttra. Ett par ämnen lockade honom. Ett var en ekonomisk skildring af Sverige under Gustaf II Adolf, grundad på boskapsskattelängderna 1620 i kammararkivet, för hvilket han bevarade sin ungdomskärlek, en skildring af samma art som den han delvis utfört på grund af silfverskattelängderna från 1571; ett annat, vida skildt i tiden därifrån, var Sveriges historia efter 1809. Sådana planer blefvo endast luftslott, hvilka aldrig funno fäste i verkligheten; han hörde ej till de lyckliga, som få gå bort först efter en afslutad lifsgärning. Kanske splittrades också under verksamhetsdagen hans krafter åt alltför många håll, kanske var hans naturell alltför orolig för att kunna samla sig på några få hufvuduppgifter. Visst är, att Hans Forssell inom vår historieforskning lämnat en lucka, som blir svår att fylla, och ett oafslutadt arbete, som det blir svårt för andra att upptaga.

— Utgifvaren af »Morgonposten» fil. dr Fredrik Åkerblom afled i Göteborg den 24 september, 62 år gammal. Han var äfven historiskt intresserad och utgaf bland annat »Historiska anteckningar om Sveriges nötkreatursafvel», »Pommerska bref» m. m.

— Den tyske germanisten professor Karl Weinhold i Berlin har aflidit den 15 aug. 1901 75 år gammal. Han är utom genom åtskilliga språkliga arbeten känd genom det kulturhistoriska verket »Die deutschen Frauen in dem Mittelalter (1851, ny uppl. 1882).

— Riksarkivarien C. T. Odhner erhöll den 21 sistlidne juni sitt afsked och till efterträdare utnämndes lektor E. Hildebrand. Den förres mer än trettonåriga chefskap för svenska riksarkivet har varit betydelsefullt för det svenska arkivväsendet. Under detsamma fick riksarkivet inflytta i sin nya lokal; 1888 fick han afgifva sitt stora betänkande om arkivväsendets ordnande, åtföljdt af ett annat 1895, och som frukter däraf har arbetat sig fram den organisation af landsarkiv, som nu håller på att förverkligas. Han har äfven påpekat behofvet af åtgärder för en bättre vård af de centrala ämbetsverkens äldre arkivdelar och har likaledes yttrat sig om lämpligaste sättet att anordna en arkivinspektion: två frågor, som för närvarande stå på den arkivaliska dagordningen. Han har efter afskedet en stor uppgift att fylla, afslutningen af Gustaf III:s historia. Vi önska honom hälsa och krafter därtill.

— Professor S. J. Boëthius installerades den 23 september som professor Skytteanus. Hans inträdesföreläsning hade till ämne: »Om ideologisk och empirisk forskning inom statsvetenskapen».

— Af *Meddelanden från svenska riksarkivet* har 25. häftet utkommit och därmed afslutas femte bandet. Utom årsberättelse för år 1900 innehåller det Förteckning öfver i Riksarkivet förvarade Ministeriella handlingar: XIII. Anglica; XIV. Scotica; XV. Helvetica; XVI. Americana; XVII. Persica; XVIII. Allmänna fredskongresser. Förteckningarna äro utarbetade af arkivarien Westrin, hvad Anglica angår äfven af arkivarien Bergh, Americana af frih. B. Taube. Riksarkivets ministeriella handlingar äro härmed slutförtecknade. Samlingen har emellertid sedan 1878, då den första förteckningen trycktes, undergått rätt stora förändringar, hvarföre det befunnits nödigt att omtrycka några af de äldre förteckningarna. Början har i detta häfte gjorts med »Danica», och den nya förteckningen har utarbetats af f. d. arkivarien frih. B. Taube. Slutligen meddelas i häftet en Reseberättelse af biblioteksamanuensen K. H. Karlsson öfver hans Forskningar i Vatikanens arkiv och därmed sammanhängande arbeten 1894—1900.

— Af *K. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademiens Handlingar. Ny följd* har utkommit trettonde delens första häfte, som innehåller inträdestal af professor H. Schück »Några anmärkningar om Birgittas revelationer» samt af f. d. bibliotekarien H. Wieselgren »Drottning Kristinas bibliotek och bibliotekarier före hennes bosättning i Rom jämte en öfverblick öfver de kungl. biblioteken i Sverige före hennes regeringstid». Professor Schück redogör för det sätt, hvarpå den nuvarande redaktionen af Birgittas revelationer tillkommit, bibliotekarien Wieselgren lämnar en sakrik skildring af det lärda och bibliofila lifvet rundt kring den svenska drottningens person och har skingrat flera falska föreställningar om detsamma och dess representanter.

— Af *K. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademiens Månadsblad* har 1896 års årgång utkommit. Den är som vanligt rikt illustrerad. innehåller åtskilliga fyndbeskrifningar, fortsättning af uppsatsen »Svenska kyrkors funtar», en språklig uppsats »Med preposition sammansatta ortnamn» m. m. Som bihang medföljer riksantikvariens årsberättelse för 1895.

— Med sjätte bandet i den andra upplagan af »Sveriges politiska historia från Karl XII:s död till statshvälfningen 1772» har f. d. riksarkivarien Carl Gustaf Malmström afslutat den omarbetning af sitt stora verk, hvarmed han började, så snart han vid 65 års ålder lämnade statens tjänst. Vi lyckönska honom till detta resultat, som i vår historieskrifning, eljes så rik på oafslutade verk, står tämligen enstaka. Han har allt skäl att med berättigad tillfredsställelse se tillbaka på det halfva århundrade, af hvilket han ägnat en så betydande del åt Frihetstidens historia, inom hvars obrutna mark han

gått fram med forskningens plog, på ett sätt som blifvit beståndande. Han ägnar själf i företalet till denna del åt det tidehvarf, som han så väl känner, ett träffande omdöme, som framhåller icke blott dess brister, som ligga i öppen dag, utan äfven dess förtjänster, som kanske ännu icke äro så allmänt kända och uppskattade, som de borde vara.

— Kammarrådet Gabriel Thulin har på offentligt uppdrag verkställt en utredning af patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän, af hvilken efter flere års arbete resultatet föreligger i två digra band: »Utredning rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän» samt »Samling af urkunder rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän», båda banden ett bevis på den grundlighet hvarmed man i våra dagar går tillväga i fråga om nedärfda rättigheters afskaffande, ty patronatsrättens upphäfvande är yttersta målet för undersökningen. Vi undra t. ex. hvad »gamle kung Gösta» skulle sagt om en dylik utredning. Då det gäller de »konketterade» provinserna, måste förf. gå tillbaka äfven till den danska och norska tiden och har också särskildt i Köpenhamn idkat upprepade arkivforskningar.

— En annan på offentlig bekostnad utgifven publikation, som äfven, ehuru ej i främsta rummet, kan ha intresse för historien är »Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686—1736» utgifna af professor Wilhelm Sjögren, af hvilken två stora band utkommit 1900 och 1901 innehållande »Lagkommissionens protokoll 1686—1693.»

— *Historiska seminariet* i Uppsala har under det akademiska året 1900—1901 behandlat frågor dels ur Sveriges medeltidshistoria, såsom partier ur rimkrönikorna, vadstenadiariet, lundaprimatets uppkomst, dels ur Karl XII:s historia, såsom slagen vid Narva och Pultava, polska konungavalet 1704 och freden i Altranstadt, Karl XII:s ryska fälttåg och Karl XII i Turkiet, Nordbergs Karl XII:s historia och Voltaires Charles douze m. m.

— Bland årets läroverksprogram förekomma följande historiska afhandlingar: *Om Olof Wallqvist såsom biskop och eforus.* Af J. H. T. Rosengren (Vexjö); *Grefve Magnus Gabriel De la Gardies ambassad till Frankrike 1646.* Af A. Heimer (Jönköping); *Februarirevolutionens förhistoria.* Af T. Säve (Karlstad); *Danmarks uppträdande i den svenska tronföljarefrågan åren 1739—1743.* IV. Af O. Nilsson (Malmö); Tal vid Malmö högre allmänna läroverks fest på hundraårsdagen af slaget vid Narva. Af E. Lindahl (Malmö); Segern vid Narva, dess förutsättningar och betydelse. Tal af G. R. Fåhræus (Stockholms Norra latin) samt *Bidrag till den svenska skoldisciplinens historia.* Af W. Ekdahl (Kristianstad). Vi hoppas kunna återkomma till en och annan af dessa.

— Af *Sveriges Ridderskap och Adels riksdagsprotokoll från och med år 1719* har femtonde delens tredje och sista häfte ut-

kommit. Det meddelar protokollen från den 17 mars till och med den 28 april 1747 jämte några bilagor, såsom instruktionen för deputerade till revisionen af rådsprotokollen samt svar på bondeståndets begäran om säte och stämma i sekreta utskottet. Redigeringen har efter den förre utgifvaren hofmarskalken Silfverstolpes död öfvertagits af amanuensen i riksarkivet Gustaf Berg.

— Af *Stockholms stads privilegiebref 1423—1700* för Humanistiska Vetenskapssamfundet utgifna af docenten K. Hildebrand har andra häftet utkommit. Det omfattar åren 1614—1660 och handlingarna belysa bland annat föreningen mellan den gamla staden och det nyuppvuxna stadssamhället på Norrmalm.

— Af *Meddelanden från Nerikes fornminnesförening* har andra häftet utkommit. Det upptages af en afhandling af föreningens sekreterare lektor K. G. Grandinson om Örebro slott, som nyss på initiativ af landshöfding A. G. Svedelius genomgått en grundlig restaurering, hvartill bidrag lämnats dels af staten dels af enskilda personer. Författaren följer slottets historia genom de olika skedena af dess tillvaro. Han har för sin skildring anställt omfattande forskningar dels i litteraturen, dels i kammararkivet och riksarkivet, dels slutligen i länsarkivet, om hvilket han såsom dess ordnare förvärfvat en grundlig kännedom. Afhandlingen åtföljes af en rad vackra autotypier öfver slottet under olika tider, äfvensom af planritningar.

— På Sinklersholm i Skåne fanns ett litet arkiv tillhörande ätten Skytte till Sätra. Arkivet brann jämte hufvudbyggnaden 1788, endast en ringa del räddades, däribland en liten bok med påskrift: »Mina egna annotationer. Utur lådan n:r 10». Den innehåller *dagboksanteckningar för åren 1675—1720* nedskrifna af Nils Skytte, slutligen öfverste vid Smålands tremänningsregemente (f. 1656, d. 1720). Skytte började sin militära bana 1675, deltog i hela det danska kriget, gick längre fram i utländsk krigstjänst och deltog i 1687 års fälttåg mot turkarne, besökte under hemresan åtskilliga främmande länder, gifte sig 1691 med Emerentia Horn, gick som öfverste ut i det nordiska kriget och tjänstgjorde med sitt regemente hufvudsakligen i Kurland, tills han 1704 fick afsked och reste hem. Anteckningarna äro knapphändiga, meddela för fälttågen en marschruta åtföljd af fåordiga notiser om händelserna, för lifvet i Sverige person- och familjenotiser af olika slag. Utförligast skildras fälttåget i Ungern 1687, då antecknaren deltog i slaget vid Mohacs, samt hemresan genom Nederländerna, hvilket land som vanligt slog an på resenären. Handskriften tillhör Nils Skyttes sonsons sonsons son majoren C. G. Skytte, på hvars bekostnad dagboken genom kapten O. Bergström blifvit tryckt som manuskript.

— I Illustrerad Militärrevy har krigsarkivarien Petrelli ännu en gång tagit till ordet för en bättre vård af *Våra Troféer*. En del af de gamla fandukarna ha redan på H. M:t konungens befall-

ning och bekostnad börjat iståndsättas. Man bör fortgå på denna väg, men därjämte tänka på lämplig förvaringsort, då Riddarholmskyrkan torde befinnas blifva för trång, och slutligen äfven på deras afbildning, hvarvid en kombinerad metod af ritning och fotografering bör användas. Ett särskildt intresse får författarens artikel genom de afbildningar, som där meddelas af tvenne projekterade arsenaler under vår stormaktstid. Den ena ritningen är uppgjord 1667 af Jean de la Vallée — det är endast en planritning — till en byggnad som skulle ligga på Djurgården, ungefär där Nordiska Museet ligger, och inrymma icke blott fanor, utan äfven artilleripjeser, ritningar af de fältslag och aktioner, i hvilka hären deltagit, liksom af de orter den eröfrat, dessutom äfven moderna vapen, verkstäder m. m. Den andra ritningen, framställande hela fasaden, är uppgjord af Nikodemus Tessin och i hans välkända stil. Byggnaden skulle legat vid Norrström midt emot slottet och endast vara ett museum för eröfrade kanoner, fanor m. m. På borggården skulle resa sig statyer öfver Gustaf Adolf och de tre Karlarne, bakom dessa fontäner: allt sålunda i stil med den tidens furstliga byggnadskonst. När man med dessa projekt jämför den likaledes afbildade orangeribyggnaden i Kungsträdgården, i hvilken troféerna förvarades 1803—1817, skymta tvenne bjärt skilda tidehvarf förbi framför läsarens ögon.

— Löjtnanten och regementskvartermästaren vid k. Dalregementet Anton Pihlström ämnar utgifva *Kongl. Dalregementets historia.* Enligt subskriptionsanmälan kommer arbetet att omfatta följande hufvudafdelningar: 1. Dalkarlsfänikor 1543—1617; 2. Upplands, Dalarnes och Västmanlands storregemente och österdalaregementet 1618—1682; 3. Kongl. Dalregementet 1682—1818; 4. K. Dalregementet efter 1818 (öfversikt); 5 (bihang) Biografiska anteckningar om officerare med vederlikar, som tjänat vid regementet intill 1902. Arbetet kommer att förses med planscher öfver fanor och uniformer, smärre illustrationer i texten och behöfliga kartor. Det är afsedt att utkomma under loppet af 2—3 år i sammanlagdt 6 häften af omkring 10 tryckarks storlek och till ett pris af i medeltal högst kr. 3: 50 per häfte. Första häftet utkommer i början af 1902.

— Af *Norsk Historisk Tidskrift* har tredje häftet för 1900 för en tid sedan utkommit. Det innehåller bland annat fortsättningen på stiftsamtmand W. F. K. Christies dagbok. Tidskriften utkommer, såsom förut nämnts, i något ändrad form. Om vi skulle tillåta oss en erinran i det afseendet, så skulle det vara mot metoden att dela en recension i två häften. Man finner sålunda här slutet på en granskning af K. H. Karlsson, som börjat i föregående häfte. — Christies dagbok afslutas i första häftet för 1901, och som andra häfte för i år har utgifvits »Norsk sagafortælling og sagaskrivning i Irland» af Sophus Bugge.

— Löjtnant K. C. Rockstroh har i senaste oss tillhandakomna häfte af *Dansk Historisk Tidsskrift* (Syvende række III, 2) meddelat några ganska intressanta »Bemærkninger vedrörende enkelte afsnit af krigen i Jylland 1657», grundade på aktstycken i svenska riksarkivet. Han har sålunda åtskilliga upplysningar att meddela om svenskarnes strider med bönderna i norra Jylland. Hufvudintresset fäster sig likväl vid hans anmärkningar angående belägringen af Fredriksodde. Enligt den vanliga uppfattningen skulle den danska hären där blifvit tillintetgjord, 4,000 man tillfångatagna och Fredriksoddes fall bero icke på otur eller fiendens numeriska öfverlägsenhet utan på vederbörandes oduglighet och demoralisation. Enligt herr Rockstroh befann sig den danska hären på öarna och i Skåne och utgjordes besättningen på fästningen, hvars verk icke voro fullbordade, af 3,000 man, af hvilka omkring 2,000 tillfångatogos, 1,000 stupade. De 3,000 åter utgjordes hufvudsakligen af oöfvad bondebeväring, motståndaren, svenskarne, var betydligt öfverlägsen i antal och ännu mer i krigsduglighet; danskarnes högste befälhafvare, riksmarsken Anders Bilde, hvilken icke kom landvägen från Ribe till Fredriksodde, utan seglade rundt Skagen, var sjuk; han dog kort därefter. Beskyllningarna mot honom, redan af samtiden framställda, berodde på hatet mot högadeln, som hystes både af hofvet och de borgerliga kretsarna, hvilka i olyckan vid Fredriksodde funno »så kraftig en löftestang til at styrte i stövet den eneste stand, for hvem fædrelandet virkelig betöd noget» — ett hårdt omdöme, om hvars berättigande vi dock ej kunna yttra oss. I förbigående meddelar förf. en intressant upplysning om de svenska utskrifningarna i Danmark under detta krig. De skulle uppgå till icke mindre än 12,750 man och meningen med dem var icke blott i allmänhet att försvaga fienden, utan särskildt att med detta folk besätta Ingermanland, där många familjer gått öfver till ryssen. Det var sålunda en åtgärd för att afhjälpa den svenska folkbristen.

— I samma häfte af *Dansk Historisk Tidskrift* meddelar den bekante freds- och neutralitetsvännen Fredrik Bajer några upplysningar om Frankrikes försök att under Krimkriget förmå Danmark att uppgifva sin neutralitet och afgjordt ställa sig på Frankrikes sida. Författaren beklagar i sammanhang därmed att de nordiska makterna icke hade afslutat en formlig neutralitetstraktat, det hade då varit lättare att upprätthålla den, ännu lättare, om man hade förklarat neutraliteten för permanent. Det är samtal mellan franske utrikesministern Drouyn de Lhuys och danske ministern i Frankrike Moltke, refererade af den senare, som ligga till grund för framställningen. Man får där bland annat höra, att Norges återförening med Danmark framställdes som lönen för dess anslutning till västmakterna, medan för Sverige ställdes i utsikt att återförvärfva Finland. Det gör ett egendomligt intryck under nuvarande situation att läsa den franske ministerns uttalanden om Ryssland, österns jätte, som aldrig upphörde med sina sträfvanden att utvidga

sig på sina grannars bekostnad, hans beklagande som ett af den gamla europeiska diplomatiens största fel, att den lät danskar och svenskar ömsesidigt försvaga hvarandra genom inbördes krig, lät Sverige rikta sig genom rof från Danmark och lugnt åsåg ryssarnes eröfringar från Sverige. I öfrigt användes mot Danmark ömsom löften, ömsom hotelser för att förmå det öfvergifva sin neutrala ställning. Den franske utrikesministern påverkades enligt Moltke af lord Palmerston, »ce grand faiseur de révolutions en Europe.»

— Af *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft* har bandet för 1899 utkommit, utmärkt för samma innehållsrikedom och samma koncentrering af materialet som de senast föregående. Redaktören för Sverige, arkivarien S. Bergh, som i flera år skött detta mödosamma uppdrag med synnerlig noggrannhet, lämnar nu detsamma och redigeringen af den svenska afdelningen kommer att öfvertagas af vice slottsarkivarien J. A. Almquist.

— Biblioteksamanuensen i Helsingfors G. Schauman har publicerat ett föredrag inför Ekonomiska Samfundet i Finland om *Några otryckta skrifter af Anders Chydenius*. Originalmanuskripten, i ett ganska dåligt skick för öfrigt, hade ställts till magister Robert Castréns förfogande, påträffades efter hans död i godt förvar och ha sedan till begagnande öfverlåtits åt magister Schauman. Manuskripten utgöras till stor del af koncept till Chydenius' tryckta skrifter men äfven otryckta förekommo, och för ett par af dessa redogör herr Schauman. Ett sådant behandlar följande frågor: »Om förbud mot redbart mynts utförande ur ett rike kan gagna något samfund eller ej? Om misstroendet till det representativa myntet hos allmänheten är grundadt eller ej? Om tjänstefolkets fördelning genom lottkastning eller annat ovillkorligt sätt och en stadgad legohjonslön äro med våra grundlagar enliga, moraliter billiga och riket nyttiga? Man återfinner samma människovänliga och frisinnade åsikter, som i allmänhet utmärkte upplysningstidehvarfvet och för hvilka Chydenius var en representant i Sverige och Finland. Särskildt komma de till synes i behandlingen af legohjonsfrågan. En annan otryckt skrift handlar om hindren för landthushållningens uppblomstring och förf. finner dem i främsta rummet i de bestående författningarna. Skaparen, säger han, satte människan att arbeta men föreskref icke att den ene skulle gå vid plogen, den andre vara skråhandlare o. s. v. Andra hinder vore skatternas ökning, de många ämbetsmännen m. m. d.; botemedlen näringsfrihet, frihandel, fritt arbetsaftal, fri delning af jorden.

— Professor Gustaf Droysen har i »Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung» XXII infört en artikel under titeln »Gustaf Adolfs Landungsgebet», närmast framkallad af en annan uppsats öfver samma ämne af öfverbibliotekarien i Dresden Dr Bruno Stübel. Som bekant visste en nära samtida tradition att berätta, att Gustaf Adolf vid landstigningen på Usedom fallit på knä och hållit en bön, som rört de kringstående till tårar. En annan

nära samtida tradition förmäler, att när konungen från Usedom sjöledes begaf sig till Stettin, vinden i början varit emot, men efter en bön af konungen slagit om. Sistnämnda berättelse har Droysen i sin »Gustaf Adolf» hänfört till fabelns område. Han har nu funnit sig föranlåten att trycka en undersökning i fråga om den förra. Den möter i en af de många 1630 tryckta tyska upplagorna af Gustaf Adolfs krigsmanifest, och är, så vidt vi kunnat finna, icke anförd af utgifvarne af »Samtida skrifter rörande Sveriges förhållande till främmande magter.» Den möter vidare i de olika upplagorna (1631 och 1632) af den bekanta skriften »Arma Svecica», men i en annan redigering och med ett mycket vidlyftigare referat af själfva bönen. Den gemensamma källan till båda har förf. funnit i en liten 1630 tryckt skrift »Etliche Gebete welche im schwedischen Feldlager gebräuchlich. Angeordnet durch Johannem Botvidi des Feldtconsistorii Præsidenten», alltså en bönbok för den svenska arméen i tysk öfversättning. Där förekommer äfven Gustaf Adolfs bön i det vidlyftigare referatet, i det närmaste lika med »Arma Svecica's» text, med följande rubrik: »Des Schweden Gebet, so er durch sein Feldlager thun lassen, wie er das Volk von den Schiffen zu Lande gesetzt»: alltså, menar Droysen, en bön, som omedelbart efter landstigningen förrättats lägret igenom regemente för regemente, men icke af konungen personligen. — Urtexten till sägnen om den andra bönen har förf. funnit i en 1632 tryckt flygskrift, som börjar med orden »Kön: Schwed: Victori schlüssel», d. v. s. »Kungl. svenska segernyckeln». — Genom tryckfel citeras *Klemming* konsekvent som *Flemming!*

— I femte bandet af »Archives historiques de l'Albigeois» (1898) har af Charles Pradel, utgifvits *Mémoires de Jean de Bouffard Madiane sur les guerres civiles du duc de Rohan 1610—1629.* Madiane (f. 1597, d. 1674) stod en lång tid i förtroligt förhållande till den bekante hugenottchefen hertigen af Rohan och hans familj samt kom därigenom i tillfälle att meddela tillförlitliga uppgifter om denne såsom politisk och enskild person. Han var därjämte en af de sydfranska hugenotternas högtbetrodda män och var deras underhandlare med konungen, d. v. s. med Richelieu. En stor beundrare af den sistnämnde i hans verksamhet för att samla Frankrike skilde Madiane sig efter någon tid från ytterlighetspartiet bland hugenotterna (les huguenots du parti), till hvilket Rohan hörde, och slöt sig till den moderata grupp (les huguenots d'état), som satte trohet mot Frankrikes konung framför alla andra plikter. — En klar redogörelse för det intressanta innehållet i memoarerna jämte en värdesättning af dem har professor G. Schybergson, som förut sysselsatt sig med Rohans historia, lämnat dels i en uppsats på franska i »Öfversikt af finska vetenskapssocietetens förhandlingar» (XLIII, 1900—01), dels i en artikel på tyska i »Historische Vierteljahrschrift.» (*T. W.*)

Gustaf Vasa och Berend von Melen

AF

E. HILDEBRAND.

Berend von Melen var den förste af Gustaf Vasas tyska gunstlingar och förtroendemän, den förste också bland dem, som i rikt mått beredde honom missräkningar och personligt obehag. De svenska historieskrifvarne ha i allmänhet i skildringen af hans beröringar med konungen stannat vid åren 1524 och 1525, vid Gotlandsexpeditionen och den förbittrade striden om Kalmar slott; de ha endast korta notiser om hans senare uppträdande, t. ex. under grefvefejden och därmed sammanhängande tilldragelser. Det var dock vida längre, som han sysselsatte sin konungslige vederpart, han spelade gent emot honom under flera år en verkligt politisk roll, upptog hans tankar och beredde honom outsäglig förargelse samt gaf anledning till sällsamma transaktioner. En orsak till våra författares ofullständiga och kortfattade uppgifter därom — och bland dem är det den gamle Celsius som kanske har det mesta att meddela — har varit, att akterna, som en gång funnits i det svenska riksarkivet beträffande honom, nästan fullständigt gått förlorade. Egendomliga omständigheter ha gjort, att de däremot i rätt stort antal föreligga i danska riksarkivet, där de lyckligt undgått förstöring. Tack vare dem är det möjligt att få en något så när klar bild af mellanhafvandet mellan den tyske riddaren och den svenske konungen, hvilket onekligen äger sina märkliga sidor. Äfven i detta fall, liksom vid många andra tillfällen i konung Gustafs historia,

vardt det en rent personlig konflikt, utkämpad med all den lidelsefulla bitterhet, som kan åtfölja en sådan, och de båda antagonisterna sparade icke hvarandra. Till och med tryckpressen togs på båda sidorna i anspråk. Det är med tillhjälp i synnerhet af de nyssnämnda aktstyckena i danska riksarkivet,[1] som vi skola försöka att teckna denna strid, som icke förlorar i psykologiskt intresse därigenom, att Melen, som i Sverige icke utan skäl gäller som en förrädare, i Tyskland ansågs som en rättrådig, trofast och from man.

* * *

I.

I den del af det nuvarande konungariket Sachsen, som sträcker sig nedåt Böhmens nordvästra hörn och sedan äldre tider är kändt under namnet Vogtland låg vid en biflod till Elster ett slott med namnet Mila.[2] Det synes vid medeltidens slut ha varit ett litet adelsnäste, ur hvilket en hel svärm adliga roffåglar flugit ut för att i tidens fejder vinna byte och ära eller finna en ridderlig död. I början på 1500-talet drogos i hela norra Tyskland alla fattiga eller äfventyrslystna adelsmäns, alla legoknektars och värfvares ögon mot norden, där Kristian II tillrustade sina stora eröfringståg mot det trotsande svenska riket och dess unge höfvitsman Sten Sture. Under den danske konungens fanor finner man en rad riddersmän med namnet von Melen, såsom släkten här i norden med sedvanlig likgiltighet för den rätta formen brukade kallas, och somliga stannade kvar äfven efter Kristian II:s tid i länderna kring Östersjön. En Sivert von Melen stupade i det ryktbara långfredagsslaget vid Uppsala 1520, en Hans von Melen var en tid

[1] De finnas i afdelningen »Sverrig» under rubriken »Voldgiftssager». Tack vare danska riksarkivets tillmötesgående har jag tvenne gånger haft dessa handlingar till låns i Stockholm. Brefväxlingen mellan Kristian III och Gustaf I, som man kan följa genom det danska utrikesregistraturet och Gustaf I:s originalbref, är likaledes upplysande. Vårt utrikesregistratur för denna tid är som bekant förloradt och detsamma gäller om Kristian III:s bref till Gustaf Vasa.

[2] En stad Mylau förekommer där ännu i dag. Huruvida slottet, som stundom skrifves Milow, finns kvar är mig obekant. Jfr i öfrigt Gauhes adelslexikon (1740).

Kristian II:s amtman på Fyen, en Cunz von Melen uppträder 1518 i Danmark, en Wulf von Melen var med vid Stockholms kapitulation 1523, en Jörgen von Melen stupade flera år senare vid Öxnebjerg på Fyen, en Henrik von Melen insattes af Kristian II som höfvitsman på Västerås, en Vilhelm von Melen har 1524 värfvat trupper åt Gustaf Vasa. Slutligen uppträder vid denna tid äfven Berend von Melen, som uppgifves ha varit broder till Vilhelm, Sivert, Cunz, Hans och Henrik.[1]

Äfven Berend följde konung Kristian på dennes sista expedition till Sverige 1520 och var en bland de främlingar, som den 4 november vid kröningen i Stockholm mottogo riddarslaget. När konungen lämnade Sverige, stannade han kvar som höfvitsman på den viktiga kustfästningen Stegeborg. Därifrån kunde han ännu i midten af maj 1521 underrätta Kristian II, att allt var stilla i landskapet, och lofvade att hålla slottet till det yttersta. Kort därefter ankom emellertid Arvid Västgöte till Östergötland och reste folket, i juli slöt biskop Brask sin öfverenskommelse med Gustaf Eriksson, i augusti stod herredagen i Vadstena. Herr Berend förhöll sig, så vidt man vet, stilla på Stegeborg, som snart belägrades af svenskarne, och den 18 december 1521 uppgaf han slottet. Några dagar senare ankom Sören Norby med undsättning, höll på att råka i svenskarnes händer och måste med stor förlust draga sig tillbaka. Han hade öfverljudt ropat, när han fått kännedom om hvad som passerat, berättar krönikan, att »Bern von Melen hade gifvit upp slottet som en förrädare». Från svensk sida påstods också längre fram, att andra konung Kristians höfvitsmän, ja hans egen kusin Wulf von Melen offentligen och i beseglade bref kallat honom »en skälm och bof» med anledning af hans förhållande på Stegeborg. Herr Berend åter påstod att han i 36 veckor belägrats till lands och sjöss så hårdt, att han ej kunnat undkomma, och att han slutligen ej haft kvar mer än fyra friska personer; han hade sålunda varit tvungen att göra hvad han gjorde.

---

[1] Jfr sammanställningen hos Waitz, Wullenwever II, s. 288. Henrik kallas stundom för Berends kusin. Själf skrifver sig denne Berend von Mila, ehuru vi behålla det häfdvunna namnet.

Några månader senare befann sig herr Berend i riksföreståndarens tjänst. Det var ett partiskifte i sig själf ej så märkvärdigt men som kunde tarfva förklaring, åtminstone när han längre fram bröt med den svenske konungen och ännu en gång sökte närma sig sin forne herre. Då gaf han också en liflig skildring af de omständigheter, som nödgade honom därtill. När han öfverlämnade Stegeborg, berättar han,[1] hade han af biskopen i Linköping i riksrådets och riksföreståndarens namn fått löfte om fritt aftåg samt säkerhet till lif och gods för sig och de sina. Det oaktadt hade han blifvit tillfångatagen och från jul till åtta dagar efter pingst hållits i fängsligt förvar, under hvilken tid man ej upphört att trakta efter hans lif — i hemlighet, ty öppet vågade man det icke, emedan han »hade gunst hos landskapet». Då ingen ända vardt på förräderiet, hade han hos riksrådet klagat med yrkande på att bref och sigill måtte hållas. Han hade då från Söderköping blifvit förd till Uppsala inför riksföreståndaren, som förklarat, att det stode i hans skön att gifva bref, men att han icke vore skyldig att hålla dem. Förgäfves hade Melen erbjudit lösepenning; man hade låtit honom välja mellan att sluta sig till riket eller att utan vidare vänta döden; en gång hade till och med en hop bönder, som den tiden utgjorde Gustafs krigsfolk och drabanter, trängt in i hans kammare med spända armborst och hotat att om han icke ville gifva sig till konungen, skulle de »göra honom till en sankt Sebastian». Under sådana förhållanden, då han icke kunde vänta någon hjälp af sin forne herre och på detta sätt hotades till lifvet, hade han omsider låtit förmå sig att uppsäga konung Kristian sin tjänst och ansluta sig till riksföreståndaren och riket. Från svensk sida bestreds naturligtvis denna framställning. På förböner af biskopen i Linköping, riksrådet Mikel Nilsson och borgmästaren i Söderköping samt efter hans egen frivilliga utan nödtvång aflagda trohetsförsäkran hade han blifvit tagen till nåder och all hans egendom lösgifvits. Huru saken i verkligheten förlupit är numera omöjligt att afgöra.

---

[1] I en stor försvars- och anklagelseskrift: Forderung und Zuspruch Ern Bernharts von Mila etc. Jfr därom längre fram.

Det låter tänka sig, att ett visst tvång utöfvats på herr Berend, hvars hjälp den tiden kunde synas värdefull. Men om så var, måste det å andra sidan erkännas, att öfvergången ej gjordes honom svår och att belöningen ej uteblef. Det torde i själfva verket icke ha varit alltför påkostande för den tyske lyckoriddaren att skifta herre och det visades honom snart ett förtroende utan gräns. Om det är sant hvad han själf uppgifver, att hans fångenskap räckte till efter pingst, d. v. s. fram i juni 1522, kan det icke ha dröjt många dagar, innan han vid sidan af Lars Siggesson (Sparre) blef höfvitsman öfver det krigsfolk och de fartyg, med hvilka lybeckarne just vid den tiden anlände till Söderköping. Såsom »öfverstekapiten till sjös» deltog han jämte den nyssnämnde svenske adelsmannen i den expedition, som lybeckarne riktade mot Bornholm, var med om öns eröfring och utmärkte sig så, att i den visa, som diktades om denna tilldragelse, gafs honom pris.[1] Längre fram hade han befälet öfver de knektar, som inryckte i Blekinge och eröfrade detta landskap. Han trängde därifrån in i Skåne men fick snart afsluta ett stillestånd. Hans knektar användes vid belägringen af Kalmar; själf reste han upp till öfra Sverige, deltog i riksdagen i Strängnäs och blef där, ehuru utlänning, intagen i riksrådet. Under hans frånvaro hade Kalmar stad intagits. Han utsågs nu till höfvitsman öfver Kalmar slott och län, reste efter Stockholms kapitulerande dit ned och fick snart slottet i sina händer, såsom han själf utlåter sig, »med goda ord och lysteligt tal». För denna bedrift mottog han ett tacksägelsebref från konungen och fick till Kalmar län äfven lägga Öland.[2] Samma år gifte han sig med den nye konungens syssling, Margareta Eriksdotter (Vasa). Den illa behandlade fången från Stegeborg hade på ett års tid förvärfvat en lysande ställning i sitt nya fädernesland och hans namn var snart sagdt på allas läppar. Biskop Brask kallade honom sin »käre son» och skref till honom en gång före Kalmars intagande: »vår herre gifve eder god lycka, att något godt där måtte ske i eder närvaro riket till gagn, Göstaf och eder till heders: då vore alltsammans väl stadt». »I

[1] Clemet Renszels berättelse, HSH. II. sid. 26.
[2] Äfven Uppvidinge härad gafs honom i förläning.

veten väl», skref konungen vid ett senare tillfälle till honom, »att vi detta regemente och välde aldrig hade tagit på oss, hvar vi icke hade följt edert råd efter, och ha, sedan den första tid vi kommo till detta välde, vår största tro och lit satt till eder.» Alltså, Sverige skulle hafva Melen att tacka för, att det fick Gustaf Vasa! Som höfvitsman på det kanske viktigaste slottet, rikets nyckel på gränsen mot Danmark, intog han en mycket inflytelserik ställning. Han uppgifver själf, att han fått det i lifstidsförläning af konungen med löfte om ett bekräftelsebref af rikets råd, ehuru detta aldrig kom att utfärdas. Det kungliga brefvet åter kunde han längre fram, när striden med konung Gustaf skulle rättsligen afgöras, icke uppvisa; det hade gått förloradt vid ett skeppsbrott på den nordtyska kusten. Någon afskrift af eller anteckning om detsamma finnes visserligen icke i riksarkivet, men att det verkligen blifvit utfärdadt är alltför möjligt. Om den rättstvist, som anknöt sig till denna fråga, skola vi längre fram yttra några ord.

På våren 1524, ett år, som för von Melen skulle blifva ödesdigert, tillrustades den stora expedition, som skulle återförvärfva Gotland till den svenska kronan och drifva Sören Norby ur hans röfvarnäste; till »öfverstehöfvitsman, amiral och fältherre» utsågs ingen annan än herr Berend von Melen med förbigående af alla svenskar. Han var sålunda alltjämt föremål för det högsta förtroende. Krigsfolk och fartyg samlades i Kalmar; den 14 maj afseglade expeditionen och var efter några dagar framme. Det öppna landet togs utan svårighet i besittning men Visby med sina murar och Visborgs slott erbjödo ett motstånd af helt annan art och i Sören Norby hade Melen funnit sin mästare. Om belägringens förlopp har man endast ofullständiga och delvis kanske med afsikt förvirrade framställningar. Den officiella svenska skildringen, sådan den af Peder Svart formulerats och af Tegel ord för ord upptagits, vet blott att förtälja att under de två första månaderna Melen betedde sig »uppriktigt» och hade ständiga skärmytslingar med fienden men att därefter en annan ande for i honom; »hvad det var för en geist honom det blåste i örat kan man icke säga. Dock mente en part, att hans egen hustru skulle

görat, ty denna förändring skedde strax hon var ditkommen». Han slöt vapenhvila, for in i staden och »banketterade» med Norby, stod fadder åt hans oäkta dotter, stämplade med honom mot konung Gustaf och svenskarne, ställde sedan så till, att, när vapenhvilan uppsades, svenskarne blefvo öfverrumplade, samt hindrade dem att underrätta konungen under föregifvande att Norby vore i beredskap att öfverlämna stad och slott. Per Brahe har i sin krönika ingenting annat att förmäla. — En deltagare i expeditionen, Clemet Renszel, har andra uppgifter. Att börja med, i fjorton dagars tid, hölls skärmytsel med Norby både natt och dag. Vid midsommartid nalkades en liten eskader från Stockholm med »kartoger och slanger, krut och lod». Norbys jakter angrepo skeppen och vände sig mot det största, där Ivar Fleming var befälhafvare, samt eröfrade detsamma, som medförde nästan all ammunitionen, så att svenskarne i lägret väl fingo artilleripjäser men ingenting hade att ladda med. Krut och kulor måste hämtas från Tyskland, och när man omsider fått dem, vägrade knektarne att storma, så framt de icke fingo full sold. En månads sold afbetalades och efter mer än fjorton dagar lyckades herr Berend få låna af tyska köpmän så mycket, att han kunde betala den andra månadens sold. Då vägrade knektarne att storma, förrän de fått betaldt för de två veckor som ytterligare förgått; »då bad Söfrin Norby Bern von Melen till sin horekläpps fadder inuti Visby stad och där hade de umgänge tillhopa, och då var k. maj:t i Skåne på en herredag hos konung Fredrik».[1] — Norby för sin del berättar[2] om öfverrumplingen af de svenska transportskeppen, som hade till följd att svenskarne väl hade kanoner men ingen ammunition. Sedan de väl fått sådan, besköto de staden och slottet från sjösidan och antände några brännare men misslyckades. Utanför staden hade svenskarne sitt läger för sig, de tyska knektarne ett annat. Det förra angreps af Norby som nedgjorde en stor del af folket och tog befälet till fånga. Om umgänget med Melen nämner han icke ett ord. — Längre fram, då rättegången mellan konung Gustaf och Melen 1537 försiggick i Köpenhamn, af-

[1] HSH. II, sid. 37 f.
[2] Christiern II:s Archiv I sid. 113 f.

gåfvo de svenska sändebuden en skildring från sin ståndpunkt af Gotlandsexpeditionen och Melens förhållande därunder.[1] Han hade sändts till Gotland med fullt upp af skepp, knektar och båtsmän, skytt, kulor, krut och proviant. Han hade legat på Gotland utan att något uträtta, icke företagit en stormning, ehuru han utomordentligt väl kunnat göra det; några svenska och tyska knektar ropade till storm, men det afslogs dem af Melen, som i stället banketterade med Severin Norby och hans fruntimmer samt stod fadder vid hans oäkta barns dop; sinsemellan hade de två »praktiserat» mot konungen och Danmarks krona, såsom den aflidne konung Fredrik och hans riksråd icke mindre än konungen af Sverige kommit i erfarenhet af. Till bestyrkande af vänskapen hade Norby gifvit Melen ett intyg, att han efter krigsbruk ärligt och väl försvarat Stegeborg, och det ehuru Norby själf, liksom ryttare och knektar och Melens egen frände tidigare kallat honom en bof, därför att han oärligt försvarat slottet; till följd af detta hans beteende hade icke blott svenska ryttare och knektar lidit stor skada, utan äfven två sköna skepp, en holk och en krafvel, gått förlorade vid stranden;[2] allt som allt hade han en hel sommar legat på Gotland med en väldig krigsmakt, utan att uträtta något, hvarigenom den svenske konungen tillskyndats en förlust på många tusen; slutligen hade han lånat några penningsummor af köpmännen utan den svenske konungens vetskap, ehuru han ej behöft göra dylika lån, och ändå hade ryttare och knektar delvis lämnats obetalade, hvilket ländt konungen till icke ringa eftertal.

Melen för sin del har i en försvarsskrift och äfven annars dels förnekat all skuld i transportskeppens olycka, dels påstått, att äfven om han lånat penningar, hvilket han icke bestred, hela penningförvaltningen skötts af särskilda »räntmästare» samt att han till och med af egna medel försträckt penningar, slutligen att han icke haft något umgänge med Norby förrän efter underrättelsen om fördraget i Malmö och då icke stämplat något ondt mot den svenske konungen.

---

[1] »Handelung Bernhartz von Mielen» etc. Jfr längre fram.

[2] Huruvida härmed afses transportskeppens förlust eller någon annan olycka, är ej klart.

Så förvirrade och stridiga äro uppgifterna om Gotlandsexpeditionen. Att Melen icke hade någon skuld i transportskeppens berörda olycka är sannolikt; att han lånat penningar för krigsfolkets afbetalning bestyrkes af Clemet Renszels berättelse; huruvida han före eller efter underrättelsen om Malmöfördraget umgåtts med Norby kan ej afgöras, då de svenska beskyllningarna sakna alla tidsuppgifter; andra omständigheter, som vi snart komma till, gifva dock vid handen, att förbindelsen kanske ej varit af så oskyldig art. Att ingenting väsentligt kunnat uträttas mot Norby är säkert.

Norbys och Visborgs öde afgjordes icke på Gotland. Det är bekant, att lybeckarne för att afvärja en allvarsam brytning mellan Sverige och Danmark, som just Gotlandsexpeditionen höll på att framkalla, lyckades förmå konung Gustaf att på hösten 1524 infinna sig i Malmö och huru här under deras bemedling afslöts den för Sverige ofördelaktiga Malmörecessen. Tvisten om Gotland skulle genom skiljedom afgöras följande år, men om Visby dagen för recessens datering, det vill säga den 1 september, icke befann sig i svenskarnes händer, skulle de ofördröjligen utrymma ön; Norby och hans folk skulle visserligen också föras därifrån. Svenska och danska fullmäktige afreste dit och funno ställningen oförändrad, såsom också var att vänta. En öfverenskommelse ingicks mellan Norby och Melen, enligt hvilken de båda med första skulle lämna Gotland och begifva sig den ene till Danmark, den andre till Sverige. Det svenska krigsfolket inskeppade sig också och fördes öfver till fastlandet men Norby stannade kvar och lyckades öfverlista de danska sändebuden, som med oförrättadt ärende måste begifva sig därifrån. En del af de tyska knektarne fördes till Stockholm, där den förbittrade konungen lät afrätta en af höfvitsmännen; för knektarne afkortade han solden och lät föra större delen öfver till Tyskland. Melen åter begaf sig till Kalmar: måhända fruktade han att efter den misslyckade expeditionen utsätta sig för den uppbrusande konungens vrede.

Gotlandståget hade nämligen varit en stor missräkning. För utrustningen hade de största ansträngningar gjorts, och uppoffringar kräfts både af adeln och kyrkan. Allt var

nu förspilldt och konungens anseende hade fått en svår stöt. Inom landet rådde dyr tid och ett jäsande missnöje förspordes i synnerhet i Dalarne, underblåst från kyrkligt håll. Det rörde sig särskildt mot utlänningarne i riket, icke minst mot Melen. Den iögonfallande gunst han åtnjöt hade framkallat afund; han hade med förbigående af många förtjänta svenskar på förmånliga villkor mottagit rikets förnämsta län, dessutom ombetrotts med ett lysande uppdrag och illa motsvarat förväntningarna. Hans förvaltning af Kalmar län säges ha väckt missnöje bland folket, och det är troligt nog, att den tyske riddaren ej förstått sig på att behandla svenska bönder. Han var icke okunnig om den afund, för hvilken han var föremål, och det uppgifves från svensk sida, att han redan före Gotlandsexpeditionen skulle varit benägen att afstå Kalmar län mot ett annat mindre eftertraktadt.[1]

På hösten 1524 hölls en stor herredag i Vadstena, sedan svenskarne väl återvändt från Gotland. Bland de många punkter, som där framställdes för rådet, var äfven den, om konungen finge fritt råda och bestyra om kronans län, efter som lagboken sade, och rådet svarade, att ingen kunde därom med skäl säga annat, än att konungen ju borde efter lagen hafva makt »att råda och styra borgom och landom, kronans skatt och Uppsala öde». Därmed var ett streck draget öfver hela den senare medeltidens utveckling, och det kan ej råda tvifvel därom, att beslutet ansågs hafva återverkande kraft. Åtminstone fattade konungen det så, och han har redan den 7 oktober utfärdat bref på Kalmar slott och stad för Nils Eriksson (Bielke), Johan Kyle med flera personer. Denna åtgärd synes ådagalägga, att tanken på Melen, som ju skulle fått lifstidsförläning på Kalmar, spelat en roll vid beslutets genomdrifvande. Det återstod emellertid att se, huru det i detta fall skulle förverkligas.

Svenska uppgifter vilja veta, att Melen återkommit till Kalmar »rasande» och att han på ett »okristligt sätt» farit fram mot borgare och bönder, så att konungen måst förmana honom att afstå därifrån, han hade bemäktigat sig kungliga skrifvelser till Småland och utpressat penningar

[1] Melen bestrider denna uppgift hvad tiden angår.

af borgare i Kalmar. Uppgifterna kunna ej kontrolleras. Han träffades här på nyåret 1525 af ett bjudningsbref att komma till Stockholm, där konung Gustaf i januari ämnade fira sin systers bröllop med grefve Johan af Hoja; »och behöfven I icke akta», hette det meningsfullt, »på någon lös tidende, om några föras för eder hädan ifrån, som vi sport hafva att skedt är; ehuru allting sig förlöper, vilja vi ju veta edert bästa, intet tviflande att vi ju fulleligen må förlåta oss till eder». Men samma dag uppmanade konungen en förtroendeman därnere att, ifall Melen möjligen ej skulle vilja resa upp, jämte borgarne i Kalmar sörja för att slott och stad ej komme konungen och riket ur händerna. Konungens skrifvelse bekräftar, hvad Melen själf uppgifver, att han mottagit varningar, hvarföre han ock på bästa sätt beställt om Kalmar slott för att där försvara »sin oskuld», i händelse konungen skulle försöka att öfverfalla honom med våld. Det är möjligt att Melen också tillskrifvit konungen om sina farhågor.

Han ville icke resa upp, och konungen måste vidtaga en utomordentlig åtgärd, nedsända ett riksråd och en annan person med ett bref från honom[1] samt hela det svenska riksrådets lejd och löfte, att intet annat än godt skulle vederfaras honom af konungen. Han begaf sig nu på väg, åtföljd af fyrtio tjänare, och träffades under resan af ännu ett konungens bref, dateradt den 15 februari, med bedyrande, att han kunde till fullo lita på alla dennes ord, dem han obrottsligt ämnade hålla vid makt till »minsta punkt och artikel». Vid sin afresa hade Melen emellertid anförtrott slottet i sin broders hand med befallning att icke öppna det för någon, förrän han själf komme tillbaka, »så fri och obunden, som han begifvit sig därifrån».[2]

Det var hög tid att komma till en uppgörelse med den farlige höfvitsmannen på Kalmar slott. I Dalarne hade oron redan närmat sig upprorets rand och där uppehöllo sig både Peder kansler, den förre biskopen i Västerås, och mäster Knut, inspirerande de märkliga skrifvelser, som från detta landskap utgingo. Som en röd tråd lyste genom de

[1] GIR. II, sid. 7 f. Det är här det ofvan anförda uttrycket förekommer om Melens betydelse vid konungavalet.
[2] Det är Melens eget uttryck.

skickligt formulerade klagomålen missnöjet öfver utlänningars indragande i riket. Man hade hört att Gustaf Trolle och andra Kristian II:s anhängare skulle återkomma; man hade försport att många utlänningar kommit in i landet, »både mälare, troll och djäflar»; alla goda män och dannesvenner, som troget tjänat Sveriges rike, hade konungen låtit förgöra eller fördrifva och alla rikets förrädare hade han framdragit: det var beskyllningar, som i växlande ordalag, ända sedan hösten 1524 och långt fram på våren följande år slungades mot konungen. Det var Melen, som intog hedersplatsen i den nyss anförda trion: mälare, troll och djäflar, och det är uppenbart, att det var oviljan mot honom, Kristian II:s en gång betrodda höfvitsman, som slugt begagnades för att bringa den nye konungen på fall.

Farorna ökades ännu mera kanske just vid den tid, då Melen anlände till Stockholm. Norby hade från Visborgs fasta slott länge spejat efter ett gynnsamt ögonblick att för sin egen och sin gamle herres lycka pröfva en dust och han slog i mars 1525 ned i Skåne, där allmogen snart ställde sig på hans sida. I Sverige hade han haft förbindelser med Kristina Gyllenstierna och hyste förhoppningar att med hennes hand vinna om icke kronan, åtminstone ett ståthållarskap öfver riket. Det var sturenamnet, som här restes mot Gustaf Erikssons, och gamla tjänare till sturehuset vore djupt invecklade i stämplingarna mot konungen. Och just i denna punkt är det som Berend von Melen framträder i förrädarens tvetydiga dager. Det vardt snart kändt, att en Sten Sture den yngres tjänare, Henrik Jute, befann sig på Kalmar slott, där anträffades längre fram icke blott riksföreståndarens äldste son, Nils Sture, utan äfven en dotter till Sören Norby. När knötos dessa förbindelser med Norby och sturefamiljen? Därom är ingenting med visshet kändt, icke heller när dessa förbindelser blefvo närmare bekanta för konung Gustaf, men visserligen ställa de Melen i en helt annan dager är den förföljda oskuldens. Själf yttrar han i sina försvars- och stridskrifter icke ett ord om dessa saker, sedan han förnekat hvarje brottslig förbindelse med Norby på Gotland. På ett eller annat sätt torde emellertid dessa två kommit i närmare beröring med hvarandra före eller efter den förres

gotlandsvistelse. Ögonblicket kunde synas gynnsamt för en omstörtning i norden. Fredrik I hade ej lyckats förvärfva folkets tillgifvenhet, Gustaf Vasas nya tron syntes undergräfd och han själf hade ej hunnit visa hvilka resurser han ägde i en skicklighet, förslagenhet och djärfhet utan like, som helt och hållet skulle bringa hans vederdeloman ur fattningen.

Vi återvända till herr Berend i Stockholm. De svenska källorna veta ej mycket om hvad som där passerat. Peder Svart ägnar ej ett ord åt detta besök. Enligt honom återvände Melen direkt till Kalmar från Gotland, vägrade att komma till Stockholm och började »förstärka sig», hvarpå omedelbart berättas, huru han lyckades öfverlista dem, som konungen sände ned för att taga slottet i besittning. Peder Svart är mycket sorglös i sina uppgifter, och här gör visserligen sorglösheten, såsom af det följande torde framgå, intryck af att vara tendentiös. Per Brahe vet litet mera. Melen följde grefven af Hoja upp till Stockholm, där han aflade en berättelse om Gotlandsexpeditionen, som icke behagade konungen. Denne dolde emellertid sitt missnöje, sade sig behöfva ha Melen närmare till hands och erbjöd sig att gifva honom en annan förläning i stället för Kalmar, hvartill Melen »af ett falskt hjärta» samtyckte, sägande sig gärna vilja göra bytet och öfverantvarda konungen slottet, när han så äskade. Dock sade han sig tvifla, att knektarne, efter de voro »något styfva», skulle i hans frånvaro lämna slottet ifrån sig till konungens utskickade, hvarföre han erbjöd sig att följa dessa ned och »handla med dem», så att de öfverläto slottet i godo, »hvilket konung Gustaf icke ogillade». Icke desto mindre höll han Melen kvar, när han »i februari» sände Nils Eriksson (Bielke) ned för att taga slottet i besittning. När denne kom till Kalmar, äskade han slottet och länet af slottslofven, men denne svarade, att de ej tordes lämna dem, förrän herr Berend kom själf ned »i sitt frie villkor och behåll». Nils Eriksson tog då in länet och underrättade konungen om hvad som passerat. Då talade konung Gustaf Melen »hårdt till», att han ändtligen ville hafva sitt slott tillbaka. Denne svarade: nådige herre och

konung, nu kommer det igen, som jag sade e. k. m., förrän Nils Eriksson drog dit ned; jag vet väl, hvilka skälmar knektarne på slottet äro, det är icke första putset, som de spelat mig, men jag skall se till, att jag kan löna dem. Hvarpå han sändes ned jämte en svensk adelsman, Jon Olsson till Asa. I sina hufvuddrag torde denna framställning vara riktig. Tegel synes följa densamma, men har äfven begagnat registraturet, samt inskjuter här uppgiften, att »de på slottet voro» emellertid hade tagit Nils Stensson till sig.[1]

En anklagelseskrift mot Melen från 1537[2] har likaledes åtskilligt att berätta om hans vistelse i Stockholm. Han hade klagat öfver, att han med oskäl förtalats hos konungen, och på tillfrågan angifvit en tvetydig person; han hade vidare anfört, att han väl kände den afund, för hvilken han var föremål med anledning af sin stora förläning, samt erbjudit sig att afstå densamma, hvaröfver konungen visat förvåning; dock hade denne slutligen samtyckt därtill, hvarpå Melen frivilligt med mun och hand vid ridderlig ära och tro återställt densamma, förklarande sig vilja vara en skälm, bof och förrädare, om han ej gjorde det, och aldrig mer äta eller dricka med någon redlig man. Därpå hade konungen skickat ned ett bud för att mottaga slottet och äfven velat sörja för, att all Melens och hans hustrus egendom oskadd skulle föras därifrån, men Berends broder Henrik hade svarat, att, om än alla konungar i världen infunne sig, ville han ej upplåta fästningen utan hans broders ankomst. Då hade konungen skickat ned Nils Eriksson och Staffan Sasse och några veckor senare Jöns Olsson, Henrik Jönsson och Nils Smed jämte herr Berend. Fullt riktig i detaljerna kan denna berättelse ej vara.

Af registraturet[3] finner man, att konungen redan den 12 mars gjort en »förvandling» med slottslofven på Kalmar slott, stad och län och insatt Nils Eriksson i herr Berends ställe, hvarvid som motiv angafs, att invånarne ej varit alldeles belåtna med den senare. En rad af bref

[1] Tidpunkten, när detta skedde, kan ej konstateras. Saken beröres i en anklagelseskrift mot Melen, men man kan ej blifva klok på, när han först fått Nils Stensson i sina händer.

[2] »Handelung Bernhartz von Melen»: jfr längre fram.

[3] GIR. II här och hvar.

daterades samma dag rörande den viktiga förändringen. Konungen hade varit till tals med herr Berend, hette det i skrifvelsen till en höfvitsman, och blifvit öfverens med honom om saken; nu skulle adressaten hjälpa Nils Eriksson, medan herr Berend stannade kvar för några rådsöfverläggningar, samt därjämte taga i förvar Henrik Jute och andra förrädare, som befunno sig där, utan att bry sig om den lejd herr Berend af självtagen makt gifvit dem. Vid denna tid eller kort därefter kom underrättelsen om Norbys infall i Skåne och utlystes den riksdag, som i början på maj hölls i Västerås. I början på april torde underrättelsen kommit om Henrik von Melens vägran att öfverlämna slottet; både han och Nils Eriksson mottogo bref med anledning häraf. Till den förre skref konungen, erinrande om det förtroende, som visats hans broder framför hvarje annan i riket; han ville fortfarande vara honom gunstig, om han ej tvingades till annat. Kalmar slott och stad hörde »Gud, oss och Sveriges krona» till, och kunde konungen återtaga slottslofven, på hvad ort och tid honom täcktes, hvarför slottet borde stå honom öppet; Henrik von Melen hade begärt lejdebref att fara till Tyskland och ett sådant skickades honom, hvarjämte han fick veta, att »menige man ej gitte höra honom nämnas» och att man för hans skull kunde vänta någon »uppstöt». Med detta bref afsändes Staffan Sasse, och borde Henrik till honom sätta samma tro, som om konungen personligen vore tillstädes. Till Nils Eriksson skrefs, att om Henrik ej fjorton dagar efter påsk öfverlämnat slottet, skulle konungen sörja för, att han fick göra det, vare sig han ville eller icke, och höfvitsmännen på Stegeborg befalldes att i hemlighet skicka folk ned till Kalmar. Samma dag utfärdades ett försvarsbref för herr Berend och hans fru med löfte, att den förre af konungen skulle så försörjas, att han skulle »väl behulpen vara», och med rätt för dem och deras tjänare att fritt och obehindradt föra sin egendom från Kalmar slott. Det var den 8 april. Staffan Sasse fick med sig en allvarsam instruktion i många punkter. Om Henrik förhölle konungen slottet, komme det att hänga äfven herr Berend »öfver hufvudet»; ett sådant handlingssätt, att slottet ej skulle stå konungen eller hans bud öppet, kunde ej försvaras med ära; herr Berend skulle

därigenom få en ogunstig herre och »ett rop på sig öfver allt landet»; Henrik hade sagt, att han med bläck och papper ej borde uppgifva slott och fäste, därför borde svaras honom, att det uppgifves icke med bläck och papper, emedan herr Berend med hand och mun lämnat det från sig; slottet tillhörde icke herr Berend och borde därför icke hållas honom till handa emot konungen, som det tillhörde; Henrik borde därför icke längre förhålla slottet, så framt han ville veta sin broders ära och redlighet förvarad, jämväl all hans välfärd och kanske sin egen, fru Margaretas och andra fleras; skedde ej öfverlämnandet snarligen, skulle han »finna där rön på» inom fjorton dagar efter påsk. På detta sätt hade situationen blifvit tillspetsad. Ur Henrik von Melens bref hade framgått, att Sören Norby med sina skepp varit i Kalmar sund. Måhända var det nu, som hans dotter anförtroddes åt besättningen på slottet. I slutet af april befalldes slottsherrarne på Stegeborg att med det snaraste samla allt konungens krigsfolk i Östergötland och skicka det ned till Kalmar jämte frälsets och fogdarnes tjänare.

Riksdagen i Västerås, där Berend von Melen ej uppräknas bland de närvarande riksråden, försiggick i förra hälften af maj och utföll till konungens belåtenhet; han hade erbjudit sig att nedlägga kronan men låtit förmå sig att fortfarande behålla den och mottagit nya trohetsförsäkringar, han kunde numera anse sin ställning betryggad. Vid den tiden hade också allmogen i Skåne blifvit slagen och Norby själf belägrades i Landskrona. Utsikterna hade äfven på detta håll ljusnat, och i slutet af maj torde herr Berend själf fått resa ned till Kalmar för att personligen öfverlämna slottet.

Vi komma nu till dennes framställning af händelserna i Stockholm, som är rik på detaljer.[1] När han lämnade Kalmar, hade han anförtrott slottet efter Sveriges rikes sedvana och konungens samt riksrådets medgifvande åt sitt folk med befallning att icke lämna det åt någon annan än honom själf. Efter ankomsten till Stockholm fann han att riksråden »ej voro mera mäktiga sin penna, bläck, papper, vax och sigill» än »Rolant sitt svärd», och att konungens

[1] »Forderung und Zuspruch».

bref »varit förseglad med knappen på Joabs svärd (enligt andra Samuels bok 21 kap.)». Konungen kallade honom till sig och frågade, huru han beställt om Kalmar slott, »liksom hade han förgätit Sveriges sedvana och sin egen befallning». Melen svarade, att han med konungens och riksrådets samtycke så beställt, att man skulle hålla det honom tillgodo och utan hans personliga återkomst ej afträda det åt någon; ja, om konungen själf komme utanför, skulle han ej släppas in starkare, än det täcktes besättningen; detta hade han sagt med underdåniga ord och därvid hade det den gången fått bero. Dagen därpå hade konungen upptagit ämnet och förehållit honom att han måste stanna, där han var, tills han öfverlämnat slottet, samt yrkat på, att han skulle lämna en skriftlig befallning till de sina att upplåta detsamma. Melen hade bedt att få hålla sig vid konungens och riksrådets bref och försäkran men konungen hade svarat att han hvarken ämnade hålla bref eller löfte; det stode i hans skön att hålla eller icke hålla bref och sigill. Riksråden åter yttrade, att det ej stode i deras makt att hålla den försäkran de gjort. »Jag befann häraf», säger Melen, »att det gällade mitt blod, ty om jag också upplåtit honom slottet, hade Nils Eriksson icke desto mindre en fullmakt, som han i ruset förlorat och som genom goda vänner kommit mig tillhanda, att låta slå af hufvudena på mig, min broder och alla andra af adel, som voro hos mig. Om slottet åter icke öfverlämnats, hade de utskickade i befallning att framför slottet i åsyn af min hustru, broder och mina tjänare afhugga mitt hufvud.» Mänskligt att tala, hade han sålunda ingen utväg till räddning,, men Gud hjälpte honom.[1] En annan gång skickades ärkebiskopen i Uppsala och slottsfogden i Stockholm till honom, och då förmåddes han att skrifva till de sina att uppgifva slottet, men de brydde sig icke därom utan höllo sig till konungens och riksrådets bref. Då blef konungen förgrymmad, kallade Melen till sig och förklarade, att han ville hafva slottet, skulle han än eröfra det med bössor och kanoner och kyla sin lusta på honom och hans folk. Det kunde ej ske utan

[1] Dessa uppgifter äro för bättre effekt redan här införda i Melens skrift: de gälla egentligen, hvad som skulle ske, när han fått resa ned till Kalmar.

stor blodsutgjutelse, menade Melen men hade därjämte bedt att få resa dit ner, då han skulle öfverlämna slottet, blott han finge säkerhet för att fritt få föra därifrån all sin egendom, samt erbjudit en ståtlig borgen af sex tyska adelsmän. Därpå hade konungen ej velat gå in utan sagt, att äfven om en riksfurste ginge i borgen för honom, skulle Melen ej komma ur hans händer, hvarpå de skilts åt. Konungen hade därefter med lock och pock lyckats skilja alla hans tjänare från honom så när som på en liten gosse, »så att jag ingen timme var säker på mitt lif». »Tredje dagen» hade konungen åter förekallat Melen och under hotelser yrkat på slottets utrymmande, men fått samma svar, att det ej kunde ske utan hans personliga närvaro; dock hade han skrifvit ännu en gång därom men utan verkan.

Nu hade konungen ännu mer förbittrats och i hemlighet på alla sätt traktat efter hans lif, ty öppet vågade han ej göra det, emedan »landskapet» var honom gunstigt och väl kände hans oskuld och konungens otro, men med gift och förräderi syftade man alla stunder på honom, ehuru Gud bevarat honom.

Han anför därefter två exempel på dylikt »gift och förräderi». En gång hade konungen anställt två personer, hvilka sammansvurit sig att mörda honom, men samma natt det skulle ske, »gaf Gud nåd, att samma två lönnmördare underbarligen inbördes sårade hvarandra, så att de snart på stället blefvo döda och sålunda blefvo hvarandras skarprättare». »Men med gift var det ingen måtta, men innan det gafs mig, märkte det en munk, som infann sig hos mig, talade om det och gaf mig ett pulver, som jag afton och morgon skulle lägga i drycken för att förekomma giftet, hvilket jag också gjorde, och (dock) i fängelset blef sjuk och sedermera befunnit, att framtill på bröstet och baktill på ryggen mellan skuldrorna tecken slagit ut på kroppen, liknande en padda, hvilket varat så länge, att jag ännu haft det, när jag räddat mig från honom och kommit till Tyskland, och hade dylikt förrädiskt förföljande hvarken måtta eller slut.»

Så lyder i förkortad form Melens berättelse om händelserna i Stockholm, och man tycker sig försatt till en

Cesar Borgias hof med lönnmördares dolkar och förgiftade drycker. Sådant får väl tillskrifvas en uppjagad inbillnings misstänksamma hugskott och lögnaktigt förtal. Uppgiften om hans gunst hos folket torde likaledes vara diktad. I öfrigt bekräftar berättelsen, att striden varit hård. Å ena sidan konungen, som kunde åberopa rådets medgifvande från förra hösten om hans makt öfver länen, å andra sidan den tyske riddaren, uppvuxen i feodala föreställningar och trotsande på sin lifstidsförläning. Vi återkomma i ett annat sammanhang till den olika rättsuppfattningen.

Melen måste slutligen tillåtas att själf resa ned, berättar Per Brahe, åtföljd af en svensk adelsman. Själf säger han, att konungen, som fann att, äfven om han hemligen afrättade honom med gift eller förräderi, det ej skulle underlätta slottets eröfring, hittat på andra utvägar, utrustat Melens eget skepp samt där satt ombord femtio sina tjänare, hvilkas hela diktan dag och natt gått ut på att mörda honom och därigenom vinna nåd hos sin herre. Man frågar sig: Hvarför gjorde de det icke i sådant fall, då Melen blott hade en gosse med sig? På eget skepp fördes denne sålunda till Kalmar stad, som konungens folk redan fått i i sin hand, med befallning att förmå de sina att öfverlämna slottet; när detta skett — han upprepar den förut gjorda beskyllningen — skulle man hugga hufvudet af honom, hans broder o. s. v., hvilket i närvaro af hans tjänare, när de i herberget uppsökt honom, offentligt förehållits dem.

Herr Berend befann sig sålunda i ett bekymmersamt läge uti Nils Erikssons herberge omgifven af hemliga fiender eller, såsom han längre fram ville låta världen förstå, af föga bättre än lejda lönnmördare. Han räddade sig på ett sätt, som vittnade icke om hans trohet men väl om hans fintlighet och icke alldeles hedrade svenskarne. Peder Svart ger också af tilldragelsen en utom all fråga tendentiös framställning. Vi erinra oss, att han alldeles förtiger Melens stockholmsresa. Enligt honom befann sig denne välbehållen på Kalmar slott, när Nils Eriksson kom dit för att mottaga detsamma. Herr Berend förhöll sig mot honom »ljuflig och ödmjuk» och tillställde ett stort gästabud, så att Nils ej kunde annat tänka, än att »hjärtat

var, där som munnen och åthäfvorna voro». Men han fick annat förnimma innan midnatt. Herr Berend »bar flux på» med vin, tyskt öl och andra starka drycker, och när Nils och hans tjänare voro druckna och ej mera förmådde, lät han dem i frid återvända till sitt herberge. Men när han kunde tänka, att de som bäst voro komna i sömn, vakade han och »aktade väcka dem upp till en sorglig dröm». Han kom utanför bostaden med hundra man, som »slogo buds» på dörren, men värden och hans folk lyckades hålla angriparne undan med »skufvesten», tills de hunno väcka de sofvande; den förstnämnde lät till och med kasta »väl fyrahundra fläsksidor» innanför dörren, så att de fyllde hela trappan, och »ehvad Berends sällskap sköt genom dörren, så togo loden intet annat än i fläsket». Om morgonen återvände Berend till slottet och Nils Eriksson skyndade sig upp till konungen för att berätta hvad som passerat. Så lyda Peder Svarts drastiska och med vanligt godt humör framförda anekdoter.

Per Brahe, och honom följer Tegel, har en sannolikare version. Det var Nils Eriksson, som gjorde gästabudet och bjöd herr Berend jämte de förnämsta i staden. Medan de sutto och »voro lustiga», sade sig herr Berend vilja gå upp till slottet och underhandla med knektarne, så att de ej skulle vara motsträfviga. Nils Eriksson bad honom vänta, så att de kunde följas åt. Men han svarade, att han äntligen måste tala med dem, innan Nils kom upp, och svor på sin ära, att han om en timme skulle vara tillbaka; sedan skulle Nils om morgonen följa honom dit för att mottaga slottet. Härmed gaf sig Nils till frids, lät honom gå och väntade, att han skulle komma igen på utsatt tid. Han kom, men icke på det sätt, som Nils hade väntat, utan med bössor och andra vapen, och hade så när slagit ihjäl svenskarne, där de sutto och voro »lustiga och glada», om ej värden hållit undan dem med »skufvesten», tills svenskarne hunnit väpna sig. Sedan dagen inbrutit, kommo de öfriga svenskarne i staden Nils Eriksson till hjälp och drefvo herr Berend med hugg och slag tillbaka upp på slottet.

I en mot Melen riktad redan anförd skrift, som torde framlagts vid rättegången i Köpenhamn 1537, omtalas i korthet gästabudet i Kalmar, där herr Berend suttit och

gjort sig glad med de andra, hvarpå han vid lägligt ögonblick begifvit sig på slottet utan att taga någon med sig, föregifvande att han skulle förmå besättningen att på morgonen, »ungefär kl. 8 eller 9», öfverlämna detsamma; i stället hade han oförvarandes öfverfallit staden och kommit utanför herberget i afsigt att mörda svenskarne, hvilka dock med gudomlig hjälp lyckats rädda sig men fått sina tillhörigheter plundrade; därpå hade ett stort tumult ägt rum, hvarvid väl nio borgare dödats och många sårats, och hade Melen och hans folk farit fram som turkar och tatarer.

Ännu en svensk version, delvis något afvikande, föreligger, till på köpet den äldsta af alla. Hans Brask, som längre fram hade sina svenner jämte det andra svenska krigsfolket liggande utanför Kalmar, när det vardt nödvändigt att med våld eröfra slottet, berättar enligt deras utsago för sin vän Ture Jönsson,[1] till en början i likhet med Per Brahe, att herr Berend med fagert tal begick det så, att han fick komma upp på slottet för att underhandla med besättningen. Han kom därefter ned igen men utbad sig på nytt tillåtelse att begifva sig dit upp, hvilket han också fick. När han dagen efter ännu en gång gick ned och kommit på bron, skyndade hans svenner på befallning efter och ryckte honom tillbaka, hvarpå utfallet skedde mot staden, då Nils Eriksson med nöd undkom i skjortan men förlorade kedjor, ringar, kläder och penningar, hvarjämte 14 borgare dödades och några fördes fångna upp på slottet. Ehuru äldst, är denna tradition kanske icke den tillförlitligaste. Gästabudet, som synes ha spelat en så stor roll, beröres icke alls, väl däremot öfverfallet, plundringen och tumultet. De två besöken på slottet omtalas däremot icke af någon annan, hvarken af svenskarne eller Melen, och en viss osannolikhet kan ju anses ligga i en dylik efterlåtenhet.

Herr Berend har slutligen sin egen berättelse, hvari han i ännu vidlyftigare ordalag än motparten åberopar den gudomliga hjälpen.[2] Efter hans ankomst till Kalmar hade besättningen förklarat, att som han ej kom lika fri och säker tillbaka till slottet som han lämnat det, då han

[1] HSH. XIV, s. 62 f. Här angifves äfven dagen för öfverfallet den 3 juni. — Denna version går igen hos Celsius.
[2] »Forderung und Zuspruch.»

endast hade en liten gosse med sig i stället för de 40 tjänare han haft, när han reste upp, så ville de icke uppgifva detsamma, skulle de än samtliga sätta lifvet till; så länge en landsknekt funnes kvar, skulle de hålla det honom till godo. Nu ville svenskarne, fortsätter han, enligt konungens befallning halshugga honom utanför slottet, då Gud kom honom till hjälp. Ty den sista natten, då han sålunda skulle mördas, gaf honom Gud in, att han genom goda vänner, så att det ej skedde i hans namn, skaffade fullt upp med öl och vin i herberget, där han låg »med Kains hoffolk»; därpå följde ett sådant dryckeslag, att desamma voro »toll und voll» och förlorat sina sinnens bruk, legat på bänkarna eller vid faten som medvetslösa människor och oförnuftiga djur utan att gifva akt på honom. Då hade han, som ej genom deras vakt var förbunden och ej annat kunde finna, än att Gud skickat sin ängel för att förblinda dessa blodhundar, så att de ej kunde se honom, och då han ej på något sätt var konungen förpliktad, icke heller behandlats som en ridderlig fånge utan som en ogärningsman, dessutom själf erfarit konungens trolöshet samt hört och läst befallningen att han skulle mördas — då hade han tillgripit det medel, som Gud anvisat, och smög sig på morgonen, bittida, när väktarne lågo i sin sömn »som judarne kring grafven», därifrån och lyckades komma upp på slottet. Några af »slyngelsällskapet» hade likväl följt efter för att se, hvart han tog vägen, och hade han lätt kunnat låta dem vederfaras samma öde, som de tilltänkt honom, men han försmådde att hämnas på sådana uslingar. När han sålunda räddats ur deras händer, som haft i befallning att intaga slottet och med honom och hans folk »spela Herodes' tragedier», och de ej kunde hinna honom, ehuru de ropade efter honom, skickade man Staffan Sasse jämte borgmästaren i Kalmar till honom för att få höra hvad staden hade att vänta. Då hade han svarat: Emedan de hvarken hållit honom bref, sigill eller försäkring, utan jämte sin konung visat sig trolösa och Gud allena hulpit honom ur deras händer, så hade han beslutat att icke öfverlämna det ringaste af slottet utan försvara sig och de sina. Och som han fått både slott och stad af konung och riksråd i förläning, fortsätter han sin argumentering, som äfven bor-

garne varit honom förbundna med ed och »genom konungen gjorts honom affälliga», så hade han försökt att i godo åter bringa dem till sig, och då det ej kunnat ske i godo, hade han skickat några af de sina ned för att intaga staden, hvilket de icke mäktat, och då hade några å ömse sidor blifvit döda.

De olika berättelserna låta, som man finner, knappt förena sig mer än i två punkter, i gästabudet, när detta omtalas, och i öfverfallet på staden.[1] Melens skildring förutsätter en längre vistelse på slottet än några få nattliga timmar. Detsamma gör äfven Hans Brasks utsago, som för öfrigt i mycket skiljer sig från den förra. Båda parterna hade ju skäl att framställa saken i en för sig så fördelaktig dager som möjligt. Att i enskildheter kontrollera uppgifterna, därtill saknas material. Det är allt för möjligt, att Melen medvetet eller omedvetet omkastat tidsföljden.

I hvarje fall hade nu en våldsam och afgörande brytning med Sveriges konung skett. Melen var medveten däraf och hans argumentering, sådan den i det föregående anförts, vittnar därom. Den är hämtad ur en af honom flera år efter händelserna författad stridsskrift. Han återkommer på ett senare ställe i densamma till ämnet, hvilket torde få anses visa, att saken dock var generande. Han hade eröfrat Kalmar slott, säger han, ur fiendehand och sedan med riksrådets samtycke fått det i förläning. Han hade vid sin afresa från Kalmar med konungens och rådets samtycke beställt om slottet efter svensk sedvana, på så sätt, att det utan hans personliga ankomst ej skulle lämnas åt någon. Han hade aldrig förverkat det och var ej förbunden att utan giltiga skäl afträda det till sin länsherre; han hade det oaktadt erbjudit sig att vika därifrån, om han erhållit vederlag, men det hade han ej kunnat få. Han hade ej som fånge rymt från sina väktare, ty han hade aldrig varit någon konungens fånge, dessutom behand-

[1] Clemet Renszel, som äfven (anf. st.) omtalar händelserna i Kalmar, känner ej till gästabudet. Han berättar endast, huru M. med goda ord lyckades få tillstånd att begifva sig till slottet. Svenskarne väntade att han »mot aftonen» skulle öfverlämna detsamma, men i stället gjorde Melen »sent om aftonen» sitt utfall mot Nils Eriksson och hans följe, som befunno sig i »hustru Gunnils» hus och lyckades slå igen ett fönster på taket och allarmera staden.

lats som en missgärningsman och öfverlämnats åt några »lättfärdiga sällar» i förvar, han hade ej befunnit annat än förräderi och mord och följaktligen ej varit skyldig att vänta, tills konungens fullmäktige sökt svärdet och mördat honom, utan tvärtom haft rätt och skyldighet att värja sitt lif, som han mottagit af Gud och ej hade rätt att saklöst offra. Äfven antaget att han har varit en fånge, hade han ej varit skyldig att »vänta på örfilen». Då konungen varit honom med löfte förbunden, bedrägligt lockat honom till sig och därefter mot honom blifvit »skändlig, ondskefull, förrädisk, trolös och menedig» och icke hållit det minsta han lofvat, dessutom velat bringa honom om lifvet, hade han nämligen, äfven om han aflagt en ed, hvilket han aldrig gjort, icke varit skyldig att hålla den för att låta aflifva sig: ingen är skyldig att hålla honom tro, som själf ej håller någon. Icke heller kunde försöket att eröfra staden Kalmar läggas honom till last, ty slott och stad hade han eröfrat från fienden, därefter fått dem i lifstidsförläning och ej förverkat densamma; borgarne hade utan hans förvållande under hans fångenskap gjorts honom affälliga; följaktligen hade han rätt att återtaga staden, så snart han kunde. Om några därvid omkommit, så finge de skylla sig själfva eller rättare Gustaf, ty hade de hållit sin ed, så hade det aldrig kommit därhän.

Lugnare yttrar han sig om förloppet i en inlaga 1537 vid rättegången i Köpenhamn. Han omtalar de resultatlösa skrifvelserna till Kalmar om slottets uppgifvande. »Med några af adel och andra» hade han slutligen skickats ned för att själf öfverlämna detsamma, »hvilket han har varit benägen att göra». Men hans sällskap hade låtit förstå så mycket och han själf förut och efter förnummit så mycket, att det ej hade varit rådligt att på detta sätt afträda slottet; därföre, emedan han ej kunnat få någon försäkran, hade han icke velat sätta sig, sin hustru och de sina »endels» i fara, utan tänkt på ytterligare underhandling, beställt om slottet och dragit därifrån för att få hjälp att utfå sin hustrus arf och träffa en uppgörelse om länet. Han erkänner också, att han i Stockholm varit villig att mot vederlag afstå förläningen. Som man ser, föreligger här en i vissa delar väsentligen olika framställning af saken.

Mot den först referade argumenteringen kunna att börja med ett par erinringar göras. Det är icke ådagalagdt, att Melen befann sig »i fångenskap» i Stockholm, såsom han påstår; får man tro registraturet, fick han skyddsbref för sin och sin hustrus egendom och förvärrades hans ställning först genom Kalmarbesättningens hårdnackenhet. På djupet framträda i stället de olika rättsåskådningarna, den tyska, strängt utbildad i länsväsendets anda, och den svenska, som i grund och botten var olika men icke hade någon fast praxis att stöda sig vid, då under medeltiden i fråga om förläningsväsendet feodala tendenser i ganska rikt mått gjort sig gällande. Hvad Melen i hufvudsak stödde sig på var lifstidsförläningen, och han hade sannolikt en gång fått en sådan. Att den unge konnngen skaffat sig fria händer i fråga om länen, ha vi sett; sannolikt har han också sin vana likmätigt något fritt och trotsigt uttalat sig därom; därpå torde de upprepade beskyllningarna syfta, att han sagt det stå i sitt skön att hålla eller icke hålla de bref han gifvit. Konsekvensen af sitt åskådningssätt har Melen så tydligt som möjlig dragit i sitt ofvan anförda resonemang. Man kan ej undra på, att konungen ej ville vara med därom. Hans andra hufvudmotiv var, att hans lif varit i fara. Det är alltför möjligt, att hans sällskap på vägen ned till Kalmar låtit undfalla sig grofva hotelser. Att han själf skulle »läst» en konungens skriftliga befallning att under alla omständigheter bringa honom om lifvet, kan helt enkelt vara uppdiktadt. Det är knappt troligt att sådana befallningar gifvits skriftligen. Öfver hans handlingssätt kastas dessutom skugga genom hans och broderns så småningom uppdagade förbindelser med Norby. Konung Gustaf nämner första gången därom i ett bref till Fredrik I af den 6 juni. Norbys höfvitsman Söverin Brun hade varit på Kalmar.[1] Följande år uppgafs med bestämdhet, att Henrik von Melen år 1524 hållit Kalmar slott Norby tillgodo i fjorton veckor.[2]

Af samtida svenskars uppfattning af saken känner man endast Hans Brasks. Efter Kalmar slotts eröfring yttrade sig denne: »Ej hade vår nådige herre eller riket förskyllat ör-

[1] GIR. II. s. 145.
[2] Christiern II:s arkiv III, s. 963.

lig af Berend von Melen, äfven om han mindre varit betrodd med land och län, hvilket han hade öfver alla andra — — mycket ondt har herr Berend kommit åstad, och kunna vi ej förstå, huru han det någon tid vill redligen beskydda; huru han hållit sin rådsed, huldskap och manskap, som han vår nådige herre tillsagt hafver, kan hvar man märka, och ger tillfälle till stor misslofve på fru Kristinas vägnar».[1]

Efter att ha dragit knektar in på slottet, lämnade Melen jämte hustru och broder detsamma; han insatte den forne sturetjänaren Henrik Jute till befälhafvare och denne hade i sina händer den unge Nils Sture i den beräkningen att på lämpligt sätt kunna begagna sig af hans populära namn. Själf for han först nedåt Blekinge möjligen i förhoppning att komma i beröring med Norby, men denne var redan innesluten i Landskrona. Därifrån styrde han kosan öfver hafvet till Gotland, där lybeckarne den tiden voro herrar, enligt egen utsago för att få deras bemedling i tvisten med konung Gustaf, och därifrån for han till Tyskland. Han skall redan nu ha uppsatt några »falska, uppdiktade, förrädiska bref» för att sändas till smålänningarne i hopp att uppreta dem mot konungen; brefven skulle innehållit, att konungen hölle Sten Stures son och dennes moder fru Kristina fångna på Kalmar och ämnade »ganz und gar» fördärfva dem; smålänningarne borde betänka den stora trohet och välgärning Sten Sture visat dem och rädda fångarne ur nöden. Melen bestrider ej själfva faktum, att han skrifvit bref, men försvarar det med, att så mycken orätt vederfarits honom och att man stått honom efter lif, ära och gods.[2]

För konung Gustaf återstod ingenting annat än att med våld sätta sig i besittning af Kalmar slott. Krönikorna innehålla lifliga skildringar af de heta strider, som nu utkämpades mellan den förbittrade besättningen och de lika förbittrade angriparne. Slutligen måste besättningen gifva sig på nåd och onåd, uppgifva Peder Svart och Tegel, hvarpå största delen afrättades. Clemet Renszel har en annan uppgift. Konungen lät gifva knektarne lifsmedel och skepp, så att de hade kunnat komma öfver till Tysk-

[1] HSH. XIV, sid. 62, 64.
[2] Jfr »Handelung Bernhartz von Mielen» och Brasks uppgift, a. a. s. 63.

land, men de lågo trotsande och »skräppande» kvar i staden. Då anklagades de af de svenska höfvitsmännen för det nattliga öfverfallet på Nils Erikssons härberge, ehuru de voro i konungens tjänst och Melen lofvat att öfverlämna slottet. Konungen ville icke befatta sig med saken, det oaktadt sattes 48 »gamla och förståndiga» tyska landsknektar att afdöma den; de kunde icke annat säga, än att besättningen handlat som förrädare, hvarför de dömdes till stegel, men »benådades till svärdet». Alla afrättades så när som på »två drängar».[1] Melen talar äfven om detta blodbad, och man förvånas icke, då man hör honom påstå, att konungen gifvit besättningen lejd men det oaktadt på tredje dagen brutit sitt löfte och låtit afrätta allesamman.

Man återfinner Melen 1526 i norra Tyskland, fylld af hämndplaner och bemödande sig att återknyta förbindelser med sin gamle herre Kristian II. I ett odateradt bref antagligen redan från 1525 hade dennes anhängare Georg von Mynkwitz underrättat honom om Melens onåd hos konung Gustaf och möjligheten, att han och Norby »nästa sommar» gemensamt kunde eröfra Sverige; båda voro de »genom sina hustrur högt befryndade» där, och Melen påstod, att bönderna skulle falla dem till; men de behöfde hjälp för en landstigning i Blekinge. I januari 1526 underrättades Kristian II af samme man om ett samtal, som han haft med »Bernhart von Mylen»: denne hade alltid unnat Kristian II godt, ehuru han vid lifvets förlust tvungits att sluta sig till Sverige, hvilket bevisades af hans handlingssätt, hvarigenom han kommit i ovilja med Gustaf Eriksson; han vore beredd att försvara Stegeborgs uppgifvande; han väntade dagligen bud från Sören Norby; om han personligen uppsökte denne och stannade hos honom, skulle det ske Kristian II till godo.[2] Melen tänkte i själfva verket på ingenting mindre än att eröfra Sverige, och Norby, som nu hade Blekinge i förläning, umgicks med liknande planer. I slutet af april underrättade den förre staden Amsterdam, att konungen

[1] HSH. II, sid. 46.
[2] Det förra brefvet i Christiern II:s arkiv II, s. 782; oriktigt hän fördt till 1524. Det senare ibidem III, s. 1033.

af Sverige velat bringa honom om lif, ära och gods, hvarigenom han kommit i stor skada, hvilket han icke tänkte glömma; han bad vederbörande därför låta de sina förtså, att de med sina skepp ej borde segla till Sverige; ville de däremot handla med honom och Norby i Blekinge eller hvar de kunde uppehålla sig, skulle de få skälig betalning; han hade nu varnat och varskott dem.[1] Den 1 maj utfärdade han en stolt förklaring, att han med Guds hjälp ämnade eröfra konungariket Sverige helt eller delvis och göra sitt bästa att förmå Sören Norby till detsamma; enär detta af honom företagits konung Kristian till bästa, lofvade han att på anfordran afträda till konungen hvad han kunde eröfra af nämnda konungarike och mot »billig vedergällning» förhålla sig som en konungens trogne tjänare. Ett par veckor senare kunde han också kvittera 100 gyllen, som han fått af konung Kristian. I augusti sökte han lejd i Lybeck, antagligen för något företag mot Sverige, och räknade på ett möte med Kristian II i Berlin,[2] men kort därefter var det som Norby med sin flotta blef slagen i Blekingsskären af danskarne, hvarpå han måste söka sin räddning att börja med upp till Finska viken och sedan i Ryssland. Eröfringsplanerna måste för den gången öfvergifvas, men Melen skulle mer än en gång återupptaga dem. Ännu ett par år underhöll han förbindelser med den landsflyktige konungen, förklarade sig villig att tjäna honom, användes i hemliga värf för hans räkning och skickade honom underrättelser. Vid denna tid torde han eljest redan ha varit i tjänst hos kurfursten af Sachsen,[3] som han sedan troget skulle följa. Hans egentliga vandringslif hade slutat, för så vidt det icke gällde något företag mot Sverige; då finner man honom genast invecklad i de äfventyrligaste planer och på rörlig fot.

Han saknade ej skäl till fortfarande förbittring. Konung Gustaf lät 1525 författa ett manifest mot honom, som dessvärre gått förloradt,[4] och enligt en uppgift af Melen

[1] Brefvet i afskrift i RA. bland »Handl. ang. tyskar i Gustaf I:s tjänst».
[2] Christiern II:s arkiv III, s. 1046, 1057, 1085 m. fl. st. Jfr äfven s. 992, där det antydes, att han ej infunnit sig i Berlin.
[3] Han kallas 1534 »amtman zur Schweinitz», längre fram »landvogt zu Sachsen».
[4] Det är endast kändt genom en anteckning i ett titularregister.

lät han trycka detsamma. Denne var ej sen att svara; han grep till pennan och författade en »smädebok» mot den svenske konungen, som sedermera skulle spela en stor roll i hans mellanhafvande med denne. Äfven han lät trycka sitt verk, försåg det till och med måhända med en karikatyr öfver konung Gustaf; något exemplar af denna skrift är för närvarande icke heller kändt. Om dess innehåll torde man kunna göra sig en föreställning genom en annan flera år senare af Melen författad, veterligen otryckt stridsskrift, till hvilken vi längre fram återkomma. Det finnes därjämte ett fragment af en vederläggning, af hvilken framgår, att han bland annat på det gröfsta smädat konungens syster. Där hade äfven förekommit en berättelse, att konung Gustaf skulle låtit mörda bröderna Birger och Peder Nilsson Grips fader Nils Bosson. De båda bröderna utfärdade den 6 maj 1533 ett intyg, att författaren i detta stycke farit med lögn, ty de visste med sanning, att deras faders egna bönder bragt honom om lifvet.[1] Smädeboken måste sålunda den tiden varit känd i Sverige åtminstone till någon del af sitt innehåll. Det är under sådana förhållanden anmärkningsvärdt, att konung Gustaf ännu så sent som i september 1537 säger sig dittills icke kunnat få boken, att Melen vägrat framlägga den på mötet i Köpenhamn men att konungen hoppades att snart på annan väg kunna få den i sina händer. Att det lyckats, framgår utom annat af det nyss anförda vederläggningsfragmentet.

»Smädeboken» dröp af hat, och Gustaf Vasa skulle snart finna, att han måste vara beredd på att öfverallt träffa den tyske riddaren, som han stött bort, i sin väg, så snart någon fara för honom yppade sig. Man har ett sällsamt exempel därpå redan 1528. Sturenamnet, som Melen sökt begagna sig af, skulle ännu en gång användas mot konungen i den bedragares person, som kallades Daljunkern. Dennes öden äro bekanta. Han lämnade till sist Dalarne och fann för en tid en tillflykt hos mäktiga beskyddare i det nordanfjällska Norge. Då han slutligen därifrån skulle föras till Danmark, lyckades han under vägen komma undan och

[1] Original i RA. tryckt GIR. VIII, s. 399. Fragmentet bland handlingar om Melen i RA, »Handl. ang. tyskar i Gustaf I:s tjänst.»

flydde till Rostock, där han en tid behandlades, såsom det anstod en riddersman. Omsider lyckades konung Gustaf genom grefve Johan af Hoja att där få honom dömd till döden som upprorsmakare. Den tyske sekreteraren Wulf Gyler, som åtföljde grefven, berättar emellertid, att särskilda försiktighetsmått måste vidtagas vid daljunkerns afrättning. Hade så ej skett, »skulle djäfvulen i alla fall gjort sitt spel med honom», ty ett sällskap skulle ha församlat sig utanför staden med några hästar i akt och mening att rycka skälmen från bödeln, och ville man veta att det var herr Berend von Melens sällskap, som kom sådant uppror åstad. Det var nämligen ett allmänt rykte, att fången var herr Stens son, och i ett härberge hade en person med stort svart skägg med anledning däraf fällt hotelser mot Gyler.[1] Om mannen med det svarta skägget var Melen själf eller om denne varit med i sällskapet kunna vi icke upplysa.

II.

På våren 1534 bröt grefvefejden ut, som i sin hvirfvel skulle indraga nästan hela nordvästra Europa och sträckte sina verkningar ännu längre bort. De stolta krämarne och skepparne i Lybeck tänkte slå det stora slaget för sitt handelsvälde och trodde sig om att kunna bestämma de båda skandinaviska rikenas öde. Skenbart uppträdde de för den forne motståndaren, den numera fångne Kristian II; i verkligheten var hans namn blott en skylt för ett företag med helt annat syfte. Lybeckarne ville endast bringa honom i sina händer och hyste aldrig en allvarlig tanke att återuppsätta honom på tronen. I förhållandet till Sverige bestämdes de väsentligen af personlig förbittring mot den konung, som de hulpit till en krona och som svikit alla sina löften mot dem, som endast sökte sönderslita det privilegium, som de hade afpressat honom och som gjorde Sverige till deras varubod. Till Östersjöns kuster strömmade snart knektar och knekthöfvitsmän, och knappt hade ryktet spridt sig att det äfven gällde Sverige, så finner man Berend von

[1] Bref till konung Gustaf $^{28}/_{9}$ 1528 i RA.

Melen redo att nu för andra gången draga ut till detta rikes eröfring och släcka sitt hat mot dess herre, som så grymt förorättat honom.[1] Redan i maj 1534 stod han i förbindelse med den djärfve uppkomlingen Jörgen Wullenwever, som nu stod vid rodret i den gamla hansestaden för att lotsa dess öden genom politikens och krigets hvirflar bort mot ett skimrande mål i fjärran. En Wullenwevers förtrogne Claus Holm, skref i slutet af maj till herr Berend ett karakteristiskt bref: han hade ofta i Lybeck talat om hans sak men fått till svar: det är ännu icke tid; nu borde han komma ju förr dess hellre; »jag kan ej dölja för Er, att på tusen år har världen ej stått så väl för att vinna Danmark och Sverige som nu»; han berättade om angreppet på Holstein; därefter skulle det gälla Sverige, »ty timglaset löper nu på vår sida öfver de båda rikena» — — »därför kom man hit, allt hvad Ni tänker och begär det skall ske för att bortjaga den ärelöse konungen af Sverige — — käre herr Berend, sof nu icke, vi skola ännu göra underverk.» Det var lockande utsikter. Herr Berend fick en månad senare permission af sin kurfurstlige herre för att fullfölja sina anspråk på Sverige med förbehåll att icke uppträda fientligt mot Danmark eller Holstein. Han kom men fick till en början skjuta sina privata hämndplaner å sido för att indragas i lybeckarnes baksluga och skiftande politik. Man hade i staden redan börjat inse, att utan främmande hjälp kunde ej det djärfva företaget lyckas, och medan den ene vände sig till Henrik VIII i England, den andre till den katolske hertig Albrekt af Mecklenburg, riktade Wullenwever sina blickar en kort tid till den ärkeprotestantiske kurfursten af Sachsen Johan Fredrik, och här kunde dennes betrodde tjänare användas som mellanhand. Man vet ej hos hvem tanken först uppkommit att utbjuda den danska kronan åt den sachsiske kurfursten, men Melen var snart ifrigt verksam för denna plan, och vid hans sida finner man en af Norbys stridskamrater, den danske adelsmannen Otto Stigissen. Efter några förberedande förhandlingar afreste i midten af juli 1534 Melen jämte Lybecks stadssekreterare Andreas Stolpe till kur-

[1] Jfr för det följande Waitz, Wullenwever II och Paludan-Müller, Aktstykker til grevefejdens historie.

fursten. Sändebuden skulle redogöra för den lybska uppfattningen af ställningen i norden och förklara att ingen fanns, som man i Lybeck hellre unnade Danmarks krona än kurfursten af Sachsen; man utlofvade hjälp från många hålloch ställde därjämte i utsikt förvärfvet icke blott af Norge utan äfven af det »mäktiga riket Sverige» samt antydde i blygsamma ordalag den ersättning, som Lybeck väntade för sitt tillmötesgående. Wullenwever underlät icke att i en egen skrifvelse framhålla det religiösa intresset, en synpunkt som var ägnad att inverka på den fromme kurfursten. Samtidigt drefvos emellertid underhandlingar både i Mecklenburg och England, allvarligare var det icke menadt med den sachsiska. Kurfursten lyssnade i början till förslaget och underhandlingarna fortsattes i midten af augusti uti Lybeck, där man omsider närmare formulerade sina fordringar: besittningsrätt till Helsingborg, Helsingör eller Gotland, Bornholm och eventuellt ersättning för Sveriges eröfring, bekräftelse på gamla och nya privilegier, Kristian II:s utlämnande, deltagande i danska riksdagar o. s. v. Sachsiska höfvitsmän kommo lybeckarne till hjälp för att tjäna mot Sverige. Men de lockande utsikterna befunnos snart vara alltför äfventyrliga, de nordtyska furstarne uppträdde allt afgjordare mot de demokratiska lybeckarnes djärfva och förmätna politik, kurfursten drog sig tillbaka och gaf detta tillkänna i en skrifvelse af den 1 oktober. Lybeck vände sig alltmera till hertigen af Mecklenburg, och Melen var ett ögonblick betänkt att återvända till Sachsen och gifva allt på båten men förmåddes att stanna kvar. Nya utsikter öppnade sig. En annan af Gustaf Vasas vedersakare, grefve Johan af Hoja, hade från Viborg lyckats komma till Lybeck, och med honom, Melen och hertigen af Mecklenburg öppnades äfventyrliga men lofvande underhandlingar. De kronor, som kurfursten af Sachsen försmått, skulle nu erbjudas den sistnämnde fursten, men Hoja och Melen skulle erhålla rikligt vederlag för sina förluster och sitt bistånd. I midten af oktober underrättades kurfursten från Lybeck, att man där i en urkund lofvat Melen att hjälpa honom till hvad den svenske konungen beröfvat honom, på villkor att han tjänade Lybeck mot sold, och man utbad för honom permission. Melen själf meddelade kur-

fursten, att lybeckarne ej velat låta honom resa, att de beslutat hämnas den svenske konungens tyranni och ville ha Melen och Hoja i förbund mot honom, att de lofvat att ej ingå någon förlikning eller fördrag med Sverige, utan att de förra skulle återfå hvad de förlorat eller på annat sätt tillfredsställas, men att då de svenska, danska och holsteinska sakerna måste betraktas såsom ett, de öfverallt borde hjälpa dem; han utbad sig nu kurfurstens tillåtelse, och denne gaf omsider den äskade permissionen, dock endast för så vidt det gällde Sverige, mot Danmark och Holstein fick Melen ej tjäna.

Redan dessförinnan hade några fördragspunkter uppsats mellan Lybeck, hertig Albrekt, Hoja och Melen. Hertigen skulle eröfra Sverige, grefven af Hoja få Viborg och Nyslott på lifstid, Tavastehus och Kumogård som ärftligt manslän. Melen skulle få Åland och Korsholm» »kvitt och fritt» på lifstid, hans hustru och hennes arfvingar efter honom, tills de utlöstes med 6000 gyllen, Åbo slott med område fritt på två år, sedan på räkenskap, för öfrigt mot länsplikt och vapentjänst; lybeckarne skulle för sin räkning få Öland och Kalmar. Det var föga mindre än en delning af det svenska riket jämte en lysande hämnd på dess härskare, som på detta sätt hägrade för de båda tyska herrarne. Det var glänsande utsikter men utsikterna skiftade hastigt denna stormuppfyllda tid. Sveriges eröfring syntes hertig Albrekt väl vansklig, och nya förslag gjordes honom i november. I stället för den svenska kronan skulle han få expektans på Danmark, Sverige erbjöds i stället åt hans broder hertig Henrik för en af dennes söner. Därmed hade emellertid planerna på ett omedelbart eröfringståg mot Sverige och delning af detta rike tills vidare skjutits å sido. Man finner Melen våren 1535 såsom sändebud för hertig Albrekts räkning i England. Grefven af Hoja kämpade i Skåne och såg samma år alla sina förhoppningar stäckta genom slaget på Öxnebjerg, där han själf fann döden. Denna Johan Ranzaus afgörande seger jämte den svenska flottans framgångar mot lybeckarne förändrade helt och hållet situationen. Hertig Albrekt hade visserligen omsider på våren 1535 låtit förmå sig att fara öfver till Köpenhamn, men hans styrka var ringa, och han befann sig

snart i en belägrad stad, där nöden växte för hvarje månad och han endast med möda för sig och sin familj kunde få tillräckligt uppehälle. Hvarken han eller lybeckarne voro i stånd att infria sina stora löften till den tyske riddaren, och dennes hopp på en hederlig ersättning för sina förluster bleknade allt mera.

Men lybeckarne glömde ej sin bundsförvant i kriget och i hatet mot den svenske konungen. Den 14 februari 1536 afslöto de i Hamburg en fred med Kristian III, hvars rättigheter till Danmark de erkände, och i traktaten lydde ett ryktbart ställe: »men om de från Lybeck, salig grefve Johans arfvingar eller deras förmyndare eller herr Bernhard von Mila riddare hade att mot konungen af Sverige föra tilltal för någonting och fördenskull kunde lida konungens af Danmark dom och konungen af Sverige afsloge detta eller icke ville efterkomma hans kungliga Värdes dom, så skall kungl. Värde icke göra konungen af Sverige mot nämnda parter någon hjälp eller bistånd i samma saker på något sätt, och skall sådant förhör och dom företagas mellan denna dag och Michaelis, så framt eljest den nuvarande fejden afställes med detta fördrag. Å andra sidan skola ock de nämnda parterna på samma sätt stå till rätta och söka förlikning inför kungl. Värde af Danmark mot konungen af Sverige på hans anspråk och fordran, som han kunde hafva mot dem samtligen eller hvar för sig, dock att mötesplatsen utsättes utom Norge, Sverige och Skåne, och båda, konungen af Sverige och de från Lybeck och deras anhängare, nogsamt försäkras till, under och från ett sådant möte tillbaka i sin säkerhet, och skall härigenom ingenting betagas eller frånsägas deras från Lybeck privilegier, fördrag och recesser.» Konungen af Sverige hade visserligen i en föregående punkt i allmänna ordalag inbegripits i freden, men här stadgades därjämte i något dunkla uttryck och på ett något förödmjukande sätt en skiljedom mellan honom och hans värsta personliga vedersakare med ett förbehåll, som eventuellt kunde lämna honom utan all hjälp från konungen af Danmark, hvilken han å sin sida med uppbjudande af sitt rikes krafter understödt så framgångsrikt.

Det är bekant, att Gustaf Vasa blef i hög grad förbittrad öfver freden i Hamburg och särskildt öfver dess stipulationer angående Melen, i hans ögon ingenting annat än en förrädisk och förrymd undersåte. Han gaf lifliga uttryck åt sin förtrytelse i bref både till enskilda svenskar, såsom Erik Fleming, Måns Svensson och andra, och till Kristian III själf. Denne åter, när han omsider kom sig för att underrätta sin svåger om fördraget, kunde till sin ursäkt ej förebära annat än att Berend von Melen vore så förbunden med de lybske, att om han ej inbegripits i samma fördrag, hade något fördrag omöjligen kunnat slutas. Det befanns emellertid snart, att det före september månads slut utsatta mötet ej kunde hållas. Köpenhamn eröfrades först i slutet af juli 1536, de viktigaste inre frågor sysselsatte den danske konungen under hösten. På den ryktbara riksdagen i Köpenhamn samma år voro visserligen svenska sändebud närvarande, men redan dessförinnan hade man kommit öfverens om att uppskjuta skiljedomen till följande år.

På sommaren 1537 firade Kristian III med stor ståt sin och sin gemåls kröning i Köpenhamn. Där infann sig en stor svensk beskickning bestående af marsken och höfvitsmannen på Örebro herr Lars Siggesson (Sparre), höfvitsmannen på Leckö herr Birger Nilsson (Grip), Gustaf Olsson (Stenbock) till Torpa och Kristofer Andersson till Hedåker, en lärd frälseman, som nyligen blifvit riksråd. Dit kommo ombud för Lybeck och grefvens af Hoja arfvingar, dit kom äfven Berend von Melen såsom representant för kurfursten af Sachsen och för egen räkning. Där skulle skiljedomen afkunnas mellan konung Gustaf och hans vederparter. Vi lämna tvisten med lybeckarne och de Hojaska arfvingarne å sido och fästa oss endast vid hvad som rörde tvisten med Melen. Dennes behandling som ett främmande sändebud väckte de svenska herrarnes harm. Per Brahe berättar i sin krönika, att dessa fingo ett bord för sig själfva bland de främste och på den sidan, som konungens bord stod i salen, ofvanför alla herremän. Då kom hofmarskalken och ville sätta Melen vid samma bord. När de svenska herrarne sågo det, stego de genast upp och ville icke sätta sig, förrän Melen fått en annan plats längre ner »vid en annan skifva»,

och sade, att deras herre och konung icke hade sändt dem dit, för att de skulle sitta till bords »med deras egen herres förrädare; andra finge göra som de ville. Anekdoten, för så vidt den är riktig, vittnar om stämningen. Därefter började rättegången, en sachsisk-lauenburgsk kansler tjänade svenskarne som rättegångsbiträde, och digra skrifter växlades.[1]

Den första skriften, »Handelung Bernhartz von Milen» etc., som vi i det föregående flerestädes begagnat, skildrar hans historia i Sverige alltifrån Stegeborgs kapitulation, omtalar den nåd och det förtroende han varit föremål för och de förläningar han mottagit, hvilka varit så betydande, »att icke blott en adelsman, utan en grefve godt kunnat hålla sig af dem». Skriften kommer sedan in på Gotlandsexpeditionen; under denna hade Melen visat en fullständig overksamhet, banketterat med Norby m. m. samt stämplat med honom mot Danmark, slutligen äfven lånat penningar af köpmännen, ehuru han ej behöft göra detta, o. s. v. Därefter skildras, på sätt som förut delvis anförts, hans förhållande efter återkomsten från Gotland, underhandlingarna i Stockholm, förräderiet i Kalmar, resan därifrån, slottets eröfring och konungens förluster m. m. På hvad sätt skriften föredragits i Köpenhamn är ej närmare kändt. Den synes dock ha kommit till Melens kännedom; åtminstone upptager han i en senare skrift åtskilliga af dess anklagelsepunkter.

Melens »Klage» går naturligtvis icke in på dessa beskyllningar utan innehåller hans egna och hans hustrus civilrättsliga anspråk mot den svenska konungen, hvilka också äro föremålet för de egentliga processakterna, som bevarats. Han hade erhållit Kalmar slott och län, Öland m. m. för trogen tjänst utan afgift på lifstid mot vederbörlig tjänst, hvilken han också för sin del troget fullgjort. Han hade

---

[1] I DRA finnas följande: 1) Handelung Bernhartz von Mielen, wie er in Sweden uffgenomen und herfurgebracht, auch darneben welcher gestalt er sich hinwidderumb erzeiget und gehalten und auch letzlich von dannen geschieden; 2) Klage herrn Bernhardts von Mylen wyder K. W. zu Sweden: 3) K. M. zu Sweden antwort und gegenklage; 4) Replica hern Bernharts von Mylen wydder K. D. zu Schweden antwort; 5) Duplick K. M. zu Sweden widder Ern Berntz von Myelen Replik: 6) ytterligare en inlaga af Melen. Dessutom i SRA. några fragmentariska koncept af de svenska sändebuden. Alla handlingarne i målet äro ej bevarade.

vidare en tid bortåt utan något hinder åtnjutit sina län och icke gifvit konungen den ringaste orsak att taga dem från honom. Det oaktadt hade denne för omkring tolf år sedan trängt honom från dem och dessutom beröfvat honom åtskilliga lösören, kläder, skepp, silfverkärl, klenoder och annat, hvilket allt han i tolf år måst umbära. Han yrkade därföre, att konungen af Sverige skulle gifva honom i ersättning för hans lösören 3,000 gyllen, vidare, och då det ej var tillfälle för honom att vistas i Sverige, i ersättning i ett för allt för afkastningen af hans län 10,000 gyllen, konungen i Danmark likväl förbehållet rätten att moderera. — Vidare hade hans hustru efter sin aflidne fader ärft åtskillig fast och lös egendom, äfvenså af sin förste make fått en morgongåfva. Allt detta hade den svenske konungen beröfvat henne och undanhållit till närvarande tid. Förlusten uppskattade han till 500 gyllen om året, och då hans hustru ej ämnade bo i Sverige, äskade han därjämte, att hon skulle utlösas eller ock få sälja sin egendom åt någon annan.[1] — För det tredje hade hans hustru att motse ett arf efter sin ännu lefvande moder. Hon fruktade nu, att det kunde gå med detta som med hennes fäderne; den svenske konungen borde därföre åläggas att gifva henne en försäkran, att hon ej skulle lida något intrång i sitt möderneарf. — För det fjärde hade hans hustrus farmor mot en stor summa penningar fått Hofs län i Östergötland som pant; panten hade öfvergått till fru Margaretas far och från honom till hans döttrar, Margareta och Ebba; sedermera hade herr Berend en tid innehaft länet. Han yrkade nu på sin hustrus andel i detsamma.

Härpå svarade de svenska sändebuden för det första, att enligt svensk rätt konungen ej utan rådets samtycke kunde gifva några län och, äfven om rådet gifvit sitt samtycke, kunde återkalla dem, samt yrkade på att få se förläningsbrefvet. De anförde vidare, att Melen beklagat sig öfver den afund, som han varit föremål för, och redan före Gotlandståget begärt att blifva kvitt sin förläning och

---

[1] I ett för allt äskades, såsom af andra uppgifter framgår, 15,000 gyllen.

få en annan i stället. Han hade i Stockholm förnyat sin anhållan, konungen hade samtyckt och Melen hade varit belåten därmed. Därpå hade händelserna i Kalmar följt och konungen måst återeröfra sitt slott med en stor förlust, som de uppskattade till 150,000 gyllen och för hvilken de begärde ersättning. — Om någon förlust i lösören hade sändebuden ej hört talas. — Hvad hans hustrus fädernearf angick, hänvisade de honom att i Sverige söka sin rätt mot vederbörande innehafvare, och hvad hennes möderneart beträffade, åberopade de, att hennes moder ännu lefde. — Hvad pantlänet slutligen vidkom, hänvisade de till ett beslut, att alla sådana skulle utan ersättning hemfalla till kronan.[1] Därjämte uppställde de en motfordran med anledning af de penningsummor, som Melen på Gotland skulle ha uppburit utan redovisning.

I sin replik utvecklade Melen närmare sin rättsuppfattning. Han lämnade den svenska rätten i fråga om förläningar i sitt värde, han kände den ej närmare. Det åberopade förbudet kunde dock ej afse annat än att för alltid afhända kronan något. Men att gifva län på lifstid var ingenstädes förbudet, det brukades också utaf biskopar. Följaktligen kunde den svenska rätten ej ha den meningen, att det skulle vara konungen förmenadt att gifva lifstidsförläningar. Men äfven om så vore, ägde det ej tillämpning på förevarande fall. Ty när Melen fick löfte om att fa Kalmar på lifstid, hade konungen ej haft det i sina händer. Det hade innehafts af fienden, och konungen hade sökt öfvertala Melen att eröfra detsamma samt lofvat, att han, om han lyckades däri, skulle få slottet med tillhörande område på lifstid, hvilket också hade förmått honom att med egen lifsfara låta använda sig därtill, hvarpå han verkligen med gudomlig hjälp lyckats eröfra fästningen. Följaktligen hade den svenska rätten här ingen tillämpning. På valriksdagen i Strängnäs hade riksrådet för öfrigt gifvit sitt samtycke men verkställigheten till följd af andra viktigare angelägenheter uppskjutits till ett följande möte. Konungens bref hade Melen förlorat vid ett skeppsbrott på den tyska kusten; för öfrigt behöfde han ej framlägga nå-

[1] När detta beslut fattats, är ej kändt.

got bref, ty den svenske konungen kunde väl erinra sig saken och borde hålla sitt löfte, äfven om något bref ej kunde företes. Den svenska adelns afund var han ej okunnig om, hade också önskat en uppgörelse i godo men ej låtit märka det förrän efter sin återkomst från Gotland. Därefter följer hans försvar för sitt senare handlingssätt, som vi på annat ställe refererat. — Hvad hans lösören beträffar, hade konungen först och främst satt sig i besittning af hans skepp med allt skytt, som varit därpå, vidare hade han förlorat ett par och fyrtio hästar på Öland; hvad han förlorat i silfver ville han för närvarande ej inlåta sig på; i alla fall fordrade han ersättning. — Hvad hans hustrus fädernearf angick, var det honom ej lägligt att därom inlåta sig i tvist, det behöfdes ej heller, ty hennes rätt vore själfklar och hon hade aldrig förbrutit densamma. — I fråga om mödernearfvet hade det ej varit meningen att nu yrka på detsamma, men då han befann sig i konungens onåd, måste han befara, att detta i framtiden kunde lända hans hustru till skada, och därföre hade han yrkat på en försäkran. — Det åberopade beslutet om pantlänen kände han ej till; om andra af adel afstode från sin rätt i detta fall, skulle hans hustru göra detsamma. — Hvad slutligen vidkom anspråken på redovisning för de summor han uppburit på Gotland, påstod han, att uppbörd och utgift skötts af särskilda personer, som ännu lefde, och att han haft fullmakt att låna penningar, ifall sold skulle fattas, hvilket också skett, men äfven dessa penningar hade de nämnda personerna haft omhand.

Svenskarne utvecklade närmare sin ståndpunkt i en »duplik». Den svenske konungen kunde ej förläna någonting vare sig ärftligt eller till »lifgeding» eller eljest länsvis utan riksrådets enhälliga samtycke. Äfven vore det sant, att förläningar, »utom arfslän och lifgeding», hade de än skett med rådets samtycke, icke gällde längre än det behagade konungen. Kunde sålunda denne ej utdela ett vanligt län, hvilket han när som helst kunde återkalla, och sålunda mycket mindre gifva län på lifstid, utan rådets samtycke, så vore sändebuden berättigade att stöda sig därpå, vare sig Melen trodde eller icke trodde det. Icke heller kunde de acceptera, att det ej kunde vara någon förbudet att utdela län på

lifstid, ty i sådant fall kunde en valkonung sin efterträdare till förfång utan rådets samtycke utdela »lifgeding» (hvilket vore mot svensk rätt). Därpå vederlägges Melens teori, att det förhölle sig på ett särskildt sätt med Kalmar, emedan slottet vid tiden för förläningen befunnit sig i fiendehand, och detta mötte inga stora svårigheter. Hvad det åter anginge, att Melen skulle förlorat förläningsbrefvet vid skeppsbrottet, tviflade man därpå, ty han hade lyckats rädda nästan all sin egendom, så att endast skeppet med skyttet gått förloradt; det vore därföre icke troligt, att han lämnat brefvet på skeppet. Man ansåg därföre, att Melen ej kunde bevisa sitt »lifgeding» vare sig med eller utan riksrådets samtycke; emellertid vore sändebuden villiga att vänta på sådant bevis, hvilket Melen vore skyldig att framlägga, då man ej kunde erinra sig saken och den i sig själf vore osannolik. Kunde han sålunda ej förete några bevis, vore det klart, att han innehaft Kalmar efter vanlig svensk sedvana och sålunda varit skyldig att på anfordran lämna detsamma. Då nu konungen nödgats att med stora uppoffringar eröfra sitt eget slott, vore Melen vidare uppenbarligen skyldig att ersätta förlust och skada. Att han åter skulle fått någon giltig orsak, vare sig af konungen eller dem, som skulle mottaga slottet, att handla, såsom han gjort, bestreds på det bestämdaste. — Hvad den lösa egendomen angick, hade konungen varit berättigad att bemäktiga sig den för att i någon mån hålla sig skadeslös. — I frågan om fru Margaretas fädernearf hade deras mening endast varit att hänvisa Melen till dem, som hade tagit det i besittning; konungen hade det nämligen icke i sitt våld. — I fråga om det blifvande mödernearfvet hänvisades till hvad sändebuden förut andragit, likaså i fråga om pantlänet. — Hvad Melen slutligen anfört i fråga om penningförvaltningen på Gotland vore sändebuden obekant; de skulle i det afseendet referera sig till konungen. Följaktligen borde alla Melens anspråk afvisas och han själf åläggas att hädanefter icke utropa konungen hos »höga hufvuden» eller allmänheten, såsom det skulle ha skett enligt trovärdiga berättelser, ehuru man icke kunnat erfara något visst.

Mot de svenska sändebudens argumentering kunna några erinringar göras. I landslagen erkändes konungen rätt att »län gifva» och lika klar var hans rätt att återtaga län, han ägde ej att för sin efterträdare minska kronans inkomster eller land. Om något rådets samtycke talades icke. Praxis hade utbildat sig annorlunda. Lifstidsförläningar hade kommit i bruk, till och med förläningar utöfver lifstiden för arfvingar, och man hade under unionstiden varit angelägen att inskärpa nödvändigheten af rådets samtycke både till gifvande och återtagande af län, men äfven då hade bruket växlat. Detta var sålunda den sedvana, icke den rätt, som konung Gustaf öfvertog. Nu hade han emellertid 1524 fått rätt att »styra och råda borgom och landom» enligt lagen, och något rådets samtycke omtalades icke. Det är anmärkningsvärdt, att sändebuden ej anförde 1524 års beslut; de erkände konungens oinskränkta rätt att återtaga vanliga län, men de tala fortfarande om rådets samtycke såsom erforderligt för utdelande. I fråga om lifstidsförläningar var deras ståndpunkt oklar; de kunde tydligen ej utreda rättsförhållandet med sådana i Sverige, men de tycktes erkänna en lifstidsförlänings giltighet, om rådets samtycke tillkommit, och stödde sig på, att Melen ej kunde framlägga bevis för detta, på samma gång som de betvifla att konungen någonsin gifvit någon sådan. Och dock hade rådet 1524 icke blott i allmänhet erkänt konungens rätt att bestyra om »slottslofven», såsom honom täcktes, utan hade denne samtidigt utan att något rådets samtycke omtalas, om man får tro registraturet, gifvit grefven af Hoja Stegeborgs slott och län på lifstid, på samma gång som han utdelade ett annat län endast på behaglig tid. Det visade, huru osäker rättsdeduktionen måste blifva, då man endast stödde sig på minnet eller traditionen, och detta synas de svenska sändebuden ha gjort. Det visade också, huru i Sverige någon fast rätt icke hunnit utbilda sig, man hade ett nära tvåhundra år gammalt halfförgätet lagbud, man hade ett århundrades skiftande praxis, men man hade icke någon säker rättsutveckling. Det är, såsom redan anförts, möjligt, att den unge konungen gifvit ett åtminstone muntligt löfte om lifstidsförläning åt Melen, men det är sannolikt, att han genom beslutet 1524 ansett

sig fått fria händer, vare sig han gifvit län på lifstid eller ej, liksom också förläningen på Stegeborg aldrig ledde till någon effekt.

En på sitt sätt vida säkrare ståndpunkt intog Melen, då han åberopade den feodala praxis, som utbildats i mellersta Europa och så tydligt som möjligt stipulerade länsherrars och vasallers rättigheter och skyldigheter. Det var också med citat ur länsrätten, som han späckade den försvarsskrift, han något år senare sammanskref. Men denna rätt hade aldrig blifvit lagfäst i Sverige; här var allt ännu sväfvande. Intet under, att Melen fann landet barbariskt och dess konung en tyrann och löftesbrytare.

Det ser ut, som om fru Margaretas arfvegods kommit i händerna på fru Ebba, konung Gustafs dåvarande svärmoder. Det är bekant, huru lösa begreppen om rättsanspråken voro i Sverige, när det gällde fast egendom. Mot slutet af året tillställde fru Ebba sin måg en skrifvelse i saken: hennes syster hade genom Berend von Melen fordrat 15,000 gyllen för sina arfvegods; hon kunde ej nog förundra sig öfver en så »uföglig» begäran, ty hennes gods voro icke värda 1,000 gyllen, om de såldes som dyrast; hon ville i sinom tid uppenbara hvarföre hon tillägnat sig samma gods, hon hade ej gjort det »med fors och välle», men hon ämnade ej afstå dem, förrän de fråndömdes henne. [1]

Långt innan detta bref skrefs, hade rättegången i Köpenhamn blifvit sprängd. De svenska sändebuden hade haft ett annat yrkande att framställa mot herr Berend; denne hade med »offentligt tryck» kränkt, hånat och smädat den svenske konungens goda och kungliga rykte och om honom sagt sådana stycken hos herrar och furstar i åtskilliga länder och städer, om hvilka han med ett godt samvete kunde visa, att dylika »famosi libelli» utgifvits utan skäl och redlighet; konungen i Danmark skulle därföre först och främst hänvisa Melen till att offentligen återkalla sin okristliga traktat, sedan skulle konungen låta förnimma sig i »tillbörlig mätto» mot honom, konungen i Danmark till ära och för herr Berends hustrus släkts och vänners skull. Yrkandet framställdes först efter flere dagars

[1] Brefvet i original i DRA.

förlopp på uttrycklig befallning af konungen och synes ha öfverraskat herr Berend. Man tyckes ha tillsport denne först om boken, för det andra, om han angifvit den svenske konungen hos »höga potentater», för det tredje, om han hädanefter ämnade antasta konungen till hans ära. Melen erkände att han utgifvit boken men försvarade sig med att han först angripits i tryck af konung Gustaf och måste försvara sin egen heder, då han ämnade träda i andra furstars tjänst. Om han användt hårda ord, så kom det sig däraf, att han blifvit upprörd af konungens bok och skrifvit i hetsigt sinne. Boken hade för öfrigt tryckts på sachsisk mark och borde behandlas efter sachsisk rätt; saken vore vidare preskriberad, ty boken hade utkommit för nio eller tio år sedan, och »smädesaker» borde företagas inom år och dag, eljest vore de utslocknade, och detta hade icke skett. Slutligen kunde skriften icke inverka på frågan om fru Margaretas anspråk, ty hustrun borde ej lida för mannens skull. Om konungen hade han visserligen icke talat så väl hos »höga hufvuden och potentater», men han hade ofta fått höra, huru han själf af denne antastades till sin ära i Sverige, och därföre kunde ingen förtänka honom, om han handlat, såsom han gjort. Slutligen skulle han visserligen icke hädanefter tala något ondt om den svenske konungen, blott denne läte honom och hans hustru få ut hvad som med rätta tillkomme dem.[1]

Rättstvisten tyckes mer och mer ha koncentrerat sig om fru Margaretas anspråk. De svenska sändebuden underrättade sin herre om att de hos konungen af Danmark skulle allvarligt påyrka, att han tillhölle Melen att återkalla sitt »otillbörliga, oärliga och okristliga smädetryck», men meddelade på samma gång, att den sachsiske kansleren sagt, att Berends hustrus arfvegods ej kunde med någon rätt förvägras honom.[2] Då kom ett ljungande bref från konungen, dateradt den 3 augusti 1537: Motparterna sparade på sanningen och fingo ej svar, som de förtjänte, i synnerhet Berend von Melen, som ej gjorde annat än ljög och diktade allt hvad han föregaf, hvarför det vore skäl,

---

[1] Bref af Melen till Kristian III i DRA.
[2] Sändebudens anförda koncept i RA.

att hans »legender deskriberades»; konungen ämnade ej inrymma honom artikeln om hans hustrus gods; han vore en »heyllos böswicht», som förolämpat konungen med »stor småhet», och hans hustru hade också skändligen brukat sin »fånyttiga» mun, »så att stor skand är om säja», och därföre vore hennes egendom nogsamt förbruten, »de må judicera och prakticera därom hvad dem täckes»; hellre förliktes han med lybeckarne än med Melen; denne skulle i Schmalkalden sökt förmå de protestantiska furstarne att »fejda» mot honom, men utan konungen af Danmark kunde de svårligen göra något; »och därföre», slutar konungen, »hvar vi nu än här till med skulle inrymma den Berend von Melen hans begäran eller ock K. M. det så för godt anse skulle, äro vi därmed mera besvärade utinnan än i all den skada vi lidit hafva, liksom honom gåfves rätt, den dock allra slemmast och skändligast har med hån och småhet lastat vår ära och goda rykte, både hon och han. Vi hafva dock äran kär och vele den försvara för den heyllose böswicht och hvar och en, så länge Gud unnar oss själen och lifvet tillsamman, söke sig hvad medel eller vägar han vill. Gud är ändå allsmäktig, den dock den rättfärdige väl hjälpandes varder. Och ty ville vi hellre fördragas med de lybske än med honom, där det kan ske på lidliga vägar».[1] Det är möjligt, att konung Gustaf i sak hade rätt beträffande fru Margareta; juridiskt hade han säkerligen orätt. Detta bref och Melens vägran att återkalla smädeboken afbröt emellertid underhandlingen, och den senare reste sin väg.

Den snöpliga utgången bekymrade medlaren, den danske konungen, och jämte hertig Albrecht af Preussen, som likaledes bevistat kröningen, afsände han ofördröjligen en beskickning till Sverige, bestående af herr Axel Brade och Cristoffer von Kreutzen, som mottog svar den 29 september.[2] Konungen tackade för hvad de båda furstarne gjort för att i godo bilägga hans tvist med Bernhard von Melen, men att någon brist skulle legat hos honom, det kunde han ej erinra sig; han hade inlåtit sig på underhandlingen och hade ingenting hellre sett, än att saken blifvit afgjord; han

[1] GIR XI, s. 349 f.
[2] Original i afd. »Sverrig», DRA.

hade emellertid till sist i en särskild skrift låtit fordra, att Melens smädebok, som han enligt allmänt rykte låtit utgå mot honom, skulle dragas fram för att vederläggas, men det hade ej skett, utan Melen hade utan slutligt besked afvikit från Köpenhamn; det vore däraf tydligt, att denne fortfarande komme att söka alla medel att släcka sin förbittring mot konungen, som emellertid hoppades att med Guds hjälp kunna värja sig däremot. Hvad hans förmenta anspråk på sin hustrus vägnar anginge, rörde de icke konungen, han innehade ej hennes gods och vore ej skyldig att svara för dem, men han hade erbjudit Melen att få sitt rätt undersökt i Sverige; anspråken på 15,000 gyllen skulle konungen låta komma så väl inför godsens innehafvare som inför riksråden och meddela konungen af Danmark deras svar. Härpå följer det redan anförda yttrandet, att konungen hittills ej kunnat bekomma smädeboken, att Melen vägrat framlägga den i Köpenhamn, men att konungen hoppades snart komma öfver den, då han också skulle svara, så att hvar och en kunde inse, att honom vederfarits orätt. — Det var i anledning denna beskickning, som konungens svärmoder fru Ebba skref sitt redan anförda bref. Något utslag af rådet är däremot icke kändt.

III.

Med förbittring i hjärtat hade von Melen lämnat Köpenhamn och rufvade endast på hämndetankar mot den hatade svenske konungen. Han grep åter till pennan och nedskref en ny fruktansvärd anklagelseskrift [1] mot denne, som jämte andra handlingar i hans mål hamnat i det danska riksarkivet. Han torde i densamma ha ryckt in en god del — huru mycket kan icke uppgifvas — af sin första

[1] Den har den långa titeln: »Forderung und zusprnch Ern Bernharts von Mila Ritters, des churfurstenthumbes zue Sachsen landvogts, wieder Gustoffen, den itzigen konig zue Schweden, sambt ableynung und vorlegung aller behelfe, damit sich gedachter konig zu schuetzen vermeint, das auch ime kein erliebender in diesen sachen nach gelegenheit derselbigen wieder Ern Berharten mit fugen helfen oder rathen konne.» Den är späckad med latinska citat ur länsrätten och med gudfruktiga uttryck. Språket är stundom till meningslöshet korrumperadt.

smädeskrift men tillagt åtskilligt nytt. Ett mera gift- och hatfylldt verk torde det icke vara lätt att uppleta ens i den tidens smädelserika flygskriftslitteratur. Dess uppgifter ha vi vid flera tillfällen i det föregående begagnat, då det gällt att redogöra för Melens uppfattning af rättsfrågan och framställning af sin behandling. Här skola vi lämna en öfversikt af innehållet i ett sammanhang och anföra några af hans allmänna omdömen om den svenske konungen.

Han erinrar om hvad som förut passerat i saken, bland annat äfven hvad som i tryck utgått å ömse sidor, och kommer sedan in på den fruktlösa förhandlingen i Köpenhamn, hvars snöpliga utgång helt och hållet tillskrifves konungen; denne hade i början visat sig så tillmötesgående, att man allmänt ansett saken för afgjord men därpå helt oförmodadt kastat om och lagt i dagen, att han endast velat tillskynda sin vederpart ytterligare skada. Då nu den svenske konungen ej erkände någon herre öfver sig, då sålunda ingen domare fanns, inför hvilken Melen kunde andraga sina och sin hustrus fordringar; då, äfven om konung Gustaf inläte sig på en kompromiss, man ej kunde sätta tro till hans uppsåt att hålla den, han »som af kunglig höghet vill vara befriad från att hålla bref, sigill, löfte och eder», så måste Melen vara betänkt på andra utvägar att skaffa sig rätt och hade därföre, bland annat äfven på inrådan af sin herre och sina vänner, beslutat sig för ännu ett »öppet utskrifvande»; »jag hade hellre velat», fortsätter han, »att konungen ej låtit det komma därhän, ty jag är ej hulpen genom hans försmädelse; men då det ej annorlunda kan vara, vill jag bedja enhvar att ej förtänka mig, om jag skrifver något skarpt om saken», med afseende på att både med saken och personen, som han haft att skaffa med, det var så ställdt, att många vänliga ord, om man skall skrifva sanningen, ej kunde falla.

Han öfvergår därpå till sitt referat af händelserna, till en början berörande Gustaf Erikssons flykt mot gifvet löfte från Erik Baner såsom en »oxdrifvare», hvarigenom han blifvit »trolös, ärelös och menedare», samt redogör därefter för upproret i Sverige, Stegeborgs uppgifvande och sin egen öfvergång i den nye riksföreståndarens tjänst på sätt, som förut

blifvit angifvet, samt det förmenta löftesbrottet mot honom. Hvad är det för ett regemente, utbrister han, där en konung ej anser sig skyldig att hålla gifna bref och löften; icke ens de romerska kejsarne tillmätte sig ett sådant privilegium, och äfven om en sådan kunde sätta sig öfver skrifven rätt, vore han i alla fall bunden vid hvad förnuftet föreskrifver och vid »alla folks rätt, som man kallar jus gentium». Erkände ej den svenske konungen någon domare öfver sig, funnes dock den öfverste domaren, som utöfver jus gentium ålagt honom sitt bud: »Edert tal skall vara ja, ja, nej, nej.»

Han kommer därefter in på histörien om Kalmars eröfring, hvartill konungen enträget uppmanat honom under löfte att han, om han lyckades, skulle få behålla slott och stad på lifstid; han hade också »med riksrådets samtycke» fått denna lifstidsförläning, hvilket icke hindrat konungen att trakta efter hans och hans hustrus egendom samt besluta att bringa honom om lifvet. Sedan kommer ordningen till den ödesdigra Gotlandsexpeditionen och hvad därefter följde. Melens redogörelse för dessa händelser ha vi i det föregående berört. Sitt slutomdöme sammanfattar han i följande bittra ord: ett sådant tyranni med löftens och och försäkringars brytande kan man svårligen tillmäta kejsar Nero, Phalaris och andra namnkunniga tyranner, ty ehuru de uppfört sig mycket illa, finner man likväl icke, att de så helt och hållet föraktat tillsagd och bebrefvad tro, som denne tyrann gjort, men så och icke annorlunda bör den konung regera, som till en början genom löftesbrott och trolöshet mot Erik Eriksson (Baner) återkommit till riket Sverige, genom löftesbrott och förräderi eröfrat detsamma och behållit det till denna stund.

Han kommer därefter in på rättsfrågan, som han utvecklar efter sitt hufvud med träget åberopande af länsrätten, söker vederlägga de besvärspunkter, som andragits i Köpenhamn af de svenska sändebuden, och försvara sitt handlingssätt, de fientliga åtgärder han vidtagit mot konungen, jämförande sig med Simson, som hämnades på filisteerna, när dessa beröfvat honom hans hustru och gifvit henne åt en annan man; därför borde ingen hindra honom i hvad han aktade företaga mot konung Gustaf, ty där-

igenom skulle man göra sig delaktig i dennes »mord, jämmer, rof och förräderi» samt ådraga sig Guds dom; tvärtom borde en hvar understödja honom i hans förehafvande; »och om i sådana ting tilldroge sig, att konungen till sin person lede skada, så vore det en ringa skada, ty på räfven kan man ej bryta någon jaktlag, och han har väl förtjänat det.»

Nu kommer skriften åter in på alla konungens missgärningar, och det är nu, som den blir riktigt drypande af hat. »På det hvar och en måtte veta», heter det, »huru han kommit till regementet och behållit sig däri och att jag icke är den ende, som han har skadat, så vill jag förtälja en kort undervisning om hans historier och ej inblanda annat än hvad som rör regementssaker, utan förtiga annan synnerlig misshandel, som är utan måtta, och huru han i synnerhet genom stort kätteri[1] betett sig i sin tyranniska regering — dock ej honom till behag, utan vid lägligt tillfälle bringa sådana och andra hans onda stycken i dagen och fatta dem i pennan.»

Han kommer på nytt tillbaka till den fångne svenske ädlingens förhållande till Erik Baner och hans hemliga flykt, hvarigenom »han lämnade sin ära kvar på Kalö i borgstugan», liksom han efteråt ej visat honom tacksamhet eller ersatt honom den stora skada, han genom flykten tillskyndat honom, samt går in på befrielsekriget. Här heter det bland annat:

»Mot ingen bland alla de höfvitsmän, som han gifvit bref och sigill, har han hållit lofven utan, endast med undantag af mig, skändligt och förrädiskt låtit mörda dem, stundom när han intagit husen, stundom har hans höfvitsmän utbedt sig deras lösgifvande; då har han frigifvit dem, visat sig vänlig och nådig, tills han sett sin lägenhet att i hemlighet bringa dem om lifvet och då på ett underbart sätt gjort detta. Ty då de gode männen ej kunde ana sådan otrohet, ha de låtit öfvertala sig, ha på vintern kört på isen i släda och satt sig i slädan, och en gustavisk bof stått bakpå slädan och gifvit akt. När de nu kommit till ett hål på isen, och många dylika voro i sådan afsikt gjorda, har bofven, som stod bakpå, dragit ut en dolk och helt

[1] »Grosser ketzerey halben»: det är ej godt att veta hvad författaren åsyftar.

oväntadt stuckit den gode mannen i släden i halsen eller hjärtat och genast stoppat honom i hålet under isen, så att ingen bland alla befallningsmännen, hvilka dock ej låtit bruka sig till några oärliga saker, trots hans bref och sigill, kommit därifrån, undantagande mig», hvarpå Melen på sig själf tillämpar berättelsen ur Jobs bok, huru Gud, när djäfvulen mördade allt Jobs husfolk, bevarade en vid lifvet, som kunde förtälja om sådant »raseri och mördande».

Han hade sedan vändt sitt ursinne mot sina egna undersåtar, såsom bergsmännen, hvilka han äfven lät bringa om lifvet, ty han fruktade, att de, som hjälpt honom fram, kunde göra detsamma mot en annan, och detta hade kostat »otaliga människor» utan all förskyllan lifvet. Han berättar vidare om konungens handgripligheter mot sina tjänare, hvilka han »endels med egen näfve dräpt», och omtalar i sammanhang därmed en historia om en guldsmed, som på detta sätt kommit om lifvet, och som, i fall den vore sann, visserligen är upprörande.

»Härefter tog min historia vid, sådan den ofvan berättats.» Sedan kommer Melen in på förhållandet till hansestäderna och grefven af Hoja. Den senare hade konungen traktat efter lifvet, ehuru Gud underbarligen räddade honom; så hade han ämnat fira sitt bröllopp med sin första gemål (1531) genom att utgjuta grefvens oskyldiga blod och slå af hans hufvud, han hade våldsamt och förrädiskt indragit hans län, och grefvens gemål, ehuru det var konungens egen syster, hade fått dö »i elände», systerbarnen lämnats i främmande händer och beröfvats både fäderne- och mödernearf.

Så berättas historien om konungens tyske sekreterare Wulf Gyler, som flytt ur landet; hans hustru och barn hade konungen i fyra år kvarhållit och sedan beröfvat dem allt hvad de ägde på jorden.

»Och finnes det äfven andra herrar af adel, borgmästare, tyska köpmän, borgare och bönder, så många, som genom honom oförskylldt förlorat lifvet, att det är lika möjligt att tälja desamma, som det är möjligt att angifva, huru många får och andra kreatur, som vargar och vilddjur under hans regeringstid sönderslitit i Sverige, och allt af den orsak, att han förmenar sig kunna utrota allt ärligt

och förnämligt folk i Sverige..., på det att han desto lättare måtte kunna undertrycka de öfriga och lefva och regera ännu mera tyranniskt, ty han för samma rätt och regemente som vargar och björnar och är den rätta björnen, vargen och den skändligaste bestia och regerar så, att på yttersta dagen några tusen aflifvade personer skola mot honom andraga en mycket värre process än denna är, som jag nu mot honom bringar i dagen.»

»Och huru kan det annorlunda tillgå, då hela hans regering från början tills nu alltigenom endast är grundad på ljugande och mördande, och om han, såsom Salomo säger, skulle sönderstötas i en mortel eller i en hytta drifvas genom alla eldprocedurer, så vore det icke möjligt att smälta fram ur honom en enda smula heder, tro eller redlighet, så stor som ett sädeskorn, emedan han är sammanflätad af idel odygd och obeskedlighet, och alla bofstycken, som djäfvulen kan gjuta i ett mänskligt hjärta, befinna sig hos honom i en hög som en helvetisk skatt i en sluten låda. Och är det ej troligt, att en människa, som har ära och redlighet kär och känner honom, fri- och godvilligt skulle kunna gifva sig i hans tjänst, ty han hör icke till människors tal eller mänskligt samhälle utan till de riktiga djäflarnes skara, hvilket man kan sluta af följande orsaker.»

Innan författaren berättar dessa, inskjuter han historien om Peder kansler, »en gammal ärlig man», och dennes skymfliga död. Han återkommer därefter till följande märkliga bevisföring för nyss gjorda påstående.

»Man finner det skrifvet», säger han, »att när Gud skapat kreaturen, så har det uppstått två slags sinsemellan stridig rätt på jorden, genom något af hvilka slag hvarje människa måste låta styra sig. Den ena är alla folks rätt, som kallas jus gentium och började, så snart människorna skapats, och samma rätt lär och ålägger alla människor, hvilka de än må vara, som vilja hållas för människor och lefva i deras sällskap, att de skola hålla tro och lofven, ingen förolämpa utan orsak och straffa de skyldiga. Den, som nu vill vara en människa och räknas till samhället, han måste hålla rätt eller i annat fall bekänna, att han gjort orätt och förtjänar straff. Eljest är han ingen människa.»

»Den andra rätten på jorden är djäflarnes rätt, som också tagit sin början med dem, ty så snart Lucifer med sina änglar bortstötts af Gud, då började denna rätt, att de hvarken ville hålla tro och lofven utan i världen anställa rumor och otaligt ondt med lögn och mord»...

»Nu vill jag hänskjuta till enhvars omdöme, till hvilket sällskap af de två den nuvarande konungen af Sverige hör. Till människors samfund kan han icke räknas, ty han icke blott icke håller alla folks rätt utan vill vara privilegierad till att icke göra det, så att han efter sitt lystmäte kan ljuga och mörda och icke ens låter det göra sig ondt, hvilket privilegium han ej kan ha fått af någon annan än sin öfverste furste, hvilken från världens begynnelse varit en lögnare och mördare och har honom så i förvar att han icke kan blifva befryndad med någon trogen tjänare, som han kan lita på, emedan han (djäfvulen) själf är trolös och fruktar att därigenom mista honom... Men att djäfvulen så har intagit honom, det visa särskilda historier, och ehuru många sådana inträffat, vill jag icke berätta mera än en, som nyligen timat.»

»För ungefär tre eller fyra år sedan kom en kvinna upp på slottet i Stockholm för att tala vid konungen och klappade på en dörr. Därinne var konungen ensam, och när han öppnade, föll hon förskräckt omkull och blef vanmäktig, så att man måst bära bort, kyla och gnida henne, tills hon åter kunde hämta sig. Då man därefter frågade henne, hvarför hon blef så förskräckt, svarade hon en i hemlighet, att hon på hvarje sida om konungen, när han öppnat dörren, sett en djäfvul stå; däraf hade hon blifvit så förskräckt. Och dessutom är det visst och sannfärdigt, att han umgås med djäfvulskonster, trolleri och dylikt, inrättar och ställer alla sina saker därpå, äfven har särskild tid och rum, efter hans förmenande i hemlighet, där han bedrifver sådana djäfvulskonster och trolldom. Därför måste han höra till samma sällskap. Hur är det nu möjligt, att en ärlig man, som känner denne tyrann, frivilligt kan tjäna honom? Och om mot denne lögnare och mördare något företoges, hvarigenom mycket oskyldigt blod hämnades och hans arma undersåtar befriades från tyranniet, och vid ett sådant förehafvande något vederfores hans kropp, det skulle

för visso hvarken inför Gud eller människor medföra någon stor skuld, ty det måste ändå till sist taga ett sådant slut.»

I alla tider har det så gått med tyranner, och därpå uppräknas Herodes, Agag, Jesabel, Akab med flera. »Att det skulle gå annorlunda med denne tyrann, som är argare än någon, är ej att förmoda. Gud skulle då vilja synnerligt straffa hans undersåtar och de tyska köpmännen. Och såsom det berättats mig, är det nära däran, att svärdet sättes honom på strupen och han ser framför sig en skändlig död, ty han kan ej längre se på någon människa utan sätter sin bonet (mössa) så, att man hvarken kan se panna eller öga på honom. Så litar han ej på någon af sina riksråd och allt ärligt folk, utan när han har att tala med någon, så gör han det i närvaro af sina väpnade drabanter. Alltså måste de också följa honom väpnade, när han äter, går till kyrkan och dylikt, och intet riksråd får komma till honom med vapen, hvarmed han förmenar kunna förekomma sådant, men intet pansar hjälper för galgen; när stunden kommer, måste han betala efter Guds dom: den som utgjuter människoblod, hans blod måste af människor utgjutas.»

»Och ej skall Gustaf kunna för denna skrifvelses skull lägga på mig, att jag handlar upproriskt, ty jag är icke hans undersåte, utan hans fiende och han min fiende. Icke heller kan han framhålla det som någon skam, att jag skrifvit sanningen, hvilket också är af nöden och nyttigt, på det att hvar man, i synnerhet de tyska köpmännen, må se sig för. Och vill jag gärna hoppas, att hvar man, som denna min skrifvelse kommer till, inhämtar så mycket därur, att de ej gifva min motpart någon hjälp eller tillskyndan eller göra mig något hinder utan så långt möjligt hjälpa till. Det vill jag efter min förmåga underdånigst, tjänst- och vänligt söka förtjäna.»

»Och må Gustaf för denna gång hålla till godo med denna enfaldiga simpla skrift. När jag vidare kommer att skrifva och angifva hans legend från hans födelse, huru han uppfostrats och fört sitt lefverne både i regeringen och utom, då skall jag så skildra honom, att man skall finna, att han billigt bör räknas till de värsta tyranner, som sedan världens början regerat, liksom jag då också skall måla honom därunder och offentligen utsprida genom

tryck och under tiden trakta efter huru jag skall komma till mitt, hvartill Gud förläne mig nåd. Amen.»

Det är med beklämning, som man läser dessa utgjutelser af ett vanvettigt hat, och det verkar nästan förlösande, när man kommer till historien om djäfvulssynen och trolldomen, som åtminstone icke kan vara sann och som ju kastar tviflets skugga öfver hvad riddaren i öfrigt uppdukar. Förbittringen öfver ett brutet löfte ligger synbarligen bakom det hela, och hustrun synes stundom framskymta som en tillskynderska. I öfrigt har ju riddaren onekligen träffat åtskilliga svaga punkter hos motståndaren: misstänksamheten, våldsamheten och hårdhändtheten, hänsynslösheten i handlingssätt och ord. Någon kontroll i detaljer är det för öfrigt i de flesta fall icke möjligt att anställa.

Hvilket bruk herr Berend gjort af denna nya smädebok är icke närmare bekant, så vidt man vet är den icke tryckt; han höll den väl tillreds att i lämpligt ögonblick begagnas. Han nöjde sig emellertid icke med att låta harmen flöda ut genom bläcket, så framt denna skrift är från 1537 eller 1538, hvilket ju ej är omöjligt, ehuru det ej kan bevisas, utan sökte äfven att på ett mera materiellt sätt träda sin vederpart i vägen, när han kunde komma åt.

Det schmalkaldiska förbundet representerade ännu vid denna tid en aktningsbjudande styrka. Kristian III i Danmark fann sig ännu efter grefvefejdens slut i behof af stöd mot stämplingar från Kristian II:s arfvingars sida. Redan i oktober 1536 hade han afslutat ett fördrag med några af förbundets medlemmar, och då en fursteförsamling utlystes till Braunschweig våren 1538, beslöt han att i egen person begifva sig dit. Han intresserade sig äfven för Sveriges upptagande i förbundet och hade genom ett sändebud hösten 1537 erbjudit den svenske konungen att hos de evangeliska furstarne höra sig för, på hvilka villkor detta kunde ske. Konung Gustaf antog anbudet, och Kristian III begaf sig till Braunschweig, där han afslöt tvenne fördrag, det ena med förbundet i dess helhet, det andra med ett mindre antal furstar. Han androg äfven den svenske konungens önskan

att träda i närmare förbindelse med förbundet men stötte på ett oväntadt motstånd, för hvilket han redogjorde i ett bref till konung Gustaf.[1] Han ville icke dölja för honom, att kurfusten af Sachsen och landgrefven af Hessen dragit i misstanke, att den svenske konungen i fråga om Melen handlat mot rätt och billighet; han hade mottagit meddelanden i saken från dem samt från många grefvar och andra Melens vänner »i ett ståtligt antal», hvilka efter andragandet af dennes besvär slutligen sagt, att de icke kunde lämna honom, såsom deras tjänare, vän och frände, utan råd, tröst och understöd i hans rättmätiga anspråk; man hade erinrat om recessen i Hamburg och uppmanat den danske konungen att icke hjälpa konungen af Sverige, om Melen skulle företaga något mot honom; Kristian III hade sökt vinna längre anstånd men icke lyckats och befarade nu, att Melen skulle vända sig till hertigen af Meklenburg och från dennes land antasta konung Gustafs land, hamnar och strömmar. Kristian III lämnade därefter Braunschweig. På öppna fältet kom en man ridande och slöt sig till honom; det var Berend von Melen. Han följde konungen till Lüneburg, och ehuru denne för andra gången »på det högsta» underhandlade med honom om ett »stillestånd», hade han ingenting kunnat uträtta, ännu mindre kunnat få säker kunskap om hvart riddaren ämnade rida eller hvad han ämnade företaga och först i afskedets stund fått veta, att han tänkte begifva sig till Lybeck. Härifrån kunde han, befarade den danske konungen, möjligen uppväcka ett uppror i Sverige. Det vore därför önskvärdt, att Melen blefve tillfredsställd. Skedde detta, skulle konungen i Sverige befrias från mycken misstanke hos kurfurstar, furstar och grefvar, skulle vinna deras tillgifvenhet, goda vilja och understöd; han behöfde då ej längre frukta något från Lybeck och det skulle lända hela Sverige till godo. Konung Gustaf svarade efter någon tid, beklagade att Sachsen och Hessen understödde Melens sak, ehuru han underrättat dem om förhållandet; att det ej kommit till något beslut i Köpenhamn berodde på att Melen afvikit utan besked; själf kunde han lugnt afbida en dom; han vore ej skyldig Melen

---

[1] Kristian III till Gustaf I $^{3}/_{5}$ 1538.

någonting, denne tvärtom skyldig honom mer än 300,000 gulden; hjälpte man honom nu, vore det icke enligt med den evangeliska eller gudomliga läran utan mot all rätt och billighet; åtoge sig Lybeck och Meklenburg Melens sak, måste han försöka att en annan gång träffa dem; hoppades att Gud ej skulle öfvergifva honom i hans rättmätiga sak och att konungen i Danmark skulle behjärta hans goda vilja och benägenhet att låta saken afdömas. Alltså äfven på detta håll ingen skymt till eftergift.

Man saknar icke alla antydningar om hvad Melen under den närmaste tiden haft för sig. Han mottog verkligen 1538 ett skyddsbref af hertig Albrekt af Meklenburg; det hette däri, att han lidit öfvervåld af konungen i Sverige och blifvit trängd från hela sin hustrus arf och hvad han själf fått i förläning; han hade fruktlöst klagat inför konungar, kurfurstar och herrar och vore nu besluten att ytterligare söka medel och vägar till att få rätt, hvarför han också vändt sig till hertigen; denne tog honom och hans familj följaktligen i sitt sydd, gaf honom lejd i sitt furstendöme till lands och vatten, hamnar och strömmar att begagna dem efter sin nödtorft och lägenhet samt uppmanade fränder och undersåtar att hjälpa honom och främja hans företag.[1] Melen reste samma år till England, förmodligen för att få någon hjälp hos Henrik VIII, hvilken han sedan grefvefejdens tid kände, men med hvad framgång är icke bekant. Han säges ha trädt i förbindelse med landsflyktiga svenska biskopar (förmodligen endast biskop Magnus af Skara) och tröstat dem med orden, att nu vore tiden för handen, att de åter kunde komma till sitt.[2] Svenska krönikor berätta, att han stått i förbindelse med en »skogstjuf» från Småland, Jon Andersson, en af Dackes kamrater i ett tidigare smålandsuppror, och skänkt honom en klädning, sju hornbågar och andra vapen. Han rustade sig sålunda för tredje gången till Sveriges eröfring. Konungen i Danmark fortfor i sin medlareroll och synes personligen ha uppsökt den hämndlystne riddaren samt uträttat så mycket, att dennes lofvat att ännu ett år hålla stilla och under tiden ej företaga något i handling utan danske konungens vet-

[1] Skyddsbref dateradt 1538 Jacobi dag, DRA.
[2] Koncept till konung Gustaf, DRA.

skap.[1] Detta synes emellertid icke ha hindrat honom att 1539 utfärda ett mot Sverige riktadt kaparbref för den danske frälsemannen Otte Stigissen, en under dessa år ofta omtalad partigängare, som tidigare stått i nära förbindelse med Sören Norby och nu synes ha underhållit förbindelser med pfalzgrefve Fredrik. Otte blef emellertid uppsnappad af hertigen af Lauenburg, en tid hållen i fångenskap och sålunda hindrad i sitt förehafvande.

Man synes ej hafva anledning att betvifla uppriktigheten i danske konungens medlingsförsök, ehuru konung Gustaf uttalade sina misstankar, att Melen i hemlighet understöddes i Danmark. Förhållandet till grannriket var vid denna tid mycket spändt, och hertigen i Preussen, Kristian III:s svåger, var ej sen att meddela onda rykten om den svenske konungen. I Preussen lefde också en gammal tjänare till den sistnämnde, den tyske sekreteraren Wulf Gyler, som 1534 flytt från Sverige och sedan fyllt Danmark och Nordtyskland med sina klagomål öfver hård behandling. På ett öfverraskande sätt bragtes nu Melens namn i förbindelse med den preussiske hertigen och reste sig hotande på en alldeles ny skådeplats mot Sverige och konung Gustaf. I början på 1540 uppträdde i Finland en äfventyrare vid namn Hans Gerich, en »illfundig skalk», som en gång tjänat Johan af Hoja, med bref till den förnäme finske adelsmannen herr Erik Fleming angående köp af skinnvaror. Han blef antastad och ur hans bekännelser framgick efter hand en lång intrig. Han hade genom den nyssnämnde Wulf Gyler fått respenningar ur hertigens kammare och tvenne hästar samt hemliga uppdrag att muntligen framföra till Erik, för hvilka pälshandeln skulle vara en förevändning. Han skulle föreslå, att denne skickade en son eller frände till hertigen, så att de kunde komma i närmare förbindelse med hvarandra; om Fleming visade sig välvilligt stämd, skulle han rycka fram med mera: dels nämna om ett rykte i Preussen, på hvars sanning man »hållit flera tusen gyllen», att konungen af Sverige vore död, och i händelse detta förhölle sig så, rekommendera den danske konungens unge broder, prins Hans, som den tiden

[1] Kristian III till hertigen af Preussen 1538 $^{28}/_{9}$, Corpers registratur, DRA.

uppehöll sig Preussen, till regent i Sverige; dels, om så icke vore förhållandet, höra sig för hos Fleming, hvad afsikter den svenske konungen hade mot hertigen, och om han ämnade antasta konungen af Danmark; i sådant fall ämnade hertigen sända herr Berend von Melen med skepp och folk in i Finland — där hade han ju under grefvefejden räknat på en stor förläning — och eröfra landet, »om herr Erik ville där se genom fingret med», och skulle denne senare och hans barn njuta det till godo i hela sin lifstid; hertigen hade åtta skepp till reds men saknade folk och hade för att anskaffa sådant haft bud till Melen, men detta hade ej hunnit återvända, när Gerich lämnade Preussen.[1] Huru stor andel hertigen hade i detta anslag kunna vi ej för närvarande afgöra men saken var ej alldeles okänd för konungen af Danmark. Det var emellertid ett tämligen groft försök, ehuru väl ägnadt att skrämma och reta konung Gustaf, som af naturen var så misstänksam och så gärna vädrade onda afsikter på alla håll. Gerich skickades till Sverige, ställdes här inför rätta men dog i fängelse, innan någon dom hann verkställas. Han synes icke ha hunnit meddela sig med Fleming men konungen befallde Henrik Claesson att ställa denne i borgen, då han vore en »sällsynt och underlig man», som man föga kunde lita på, och möjligen, när han finge höra om Gerichs bekännelse, kunde rymma ur landet eller göra »något annat skalkstycke». Erik Fleming ursäktade sig, att han ingen vetskap haft om några skrifter, bref eller stämplingar, som denne haft att göra med, och synes ha lyckats öfvertyga konungen; man kan ej finna att saken för honom haft några påföljder.[2]

IV.

Det är klart, att under det till fientlighet gränsande förhållande, som dessa åren rådde mellan de båda konungarne af Sverige och Danmark, äfven Melen skulle komma på tal. På det stora mellanriksmötet i Kalmar hösten 1540

[1] Jfr Henrik Claessons (Horns) bref af $^{20}/_{8}$ 1540 till konung Gustaf i RA.

[2] Jfr GIR. XIII, 43, 58.

ryckte de svenska sändebuden fram med en lång rad besvärspunkter, och en af dem gick ut på, att Bernhard von Melen, en uppenbar landsförrädare, på flerfaldigt sätt rönte understöd hos konungen af Danmark, medan den svenske konungens oskuld ej rönte tillbörlig tilltro. I det skarpa svar, som för den förres räkning uppsattes på dessa punkter, gick man också utförligt in på saken.[1] Det var sant, att Melen varit närvarande på konungens kröning, men han hade kommit som sändebud från tyska furstar och kunde ej ha behandlats på annat sätt; uti rättstvisten hade den danske konungen gjort allt för att få den bilagd och kunde ej ha gjort mera, om det gällt hans egen sak; han hade på intet sätt främjat Melen hvarken i Köpenhamn eller annorstädes och kunde som bevis bland annat åberopa det här ofvan anförda brefvet om furstedagen i Braunschweig och hvad som där tilldragit sig.

Under de långsamma och besvärliga förberedelserna för konungamötet vid Brömsebro 1541 var den melenska saken ytterligare på tal, och från svensk sida yrkades nu uttryckligen på upphäfvande af den paragraf i Hamburg-recessen, som rörde honom. Efter själfva förbundsfördragets dagtecknande behandlades denna jämte några andra tvistiga frågor på särskilda konferenser, hvilkas resultat sammanfattades i ett biafsked. På frågan hvad konungen i Danmark ämnade göra, om vare sig kurfursten af Sachsen, landgrefven af Hessen eller någon annan understödde Melen mot konungen af Sverige, svarades, att om före fälld skiljedom något sådant skedde eller efter domens fällande, hvars resultat i tysthet ansågs komma att blifva förmånligt för konung Gustaf, något fientligt steg företoges, skulle konungen af Danmark komma sin granne till hjälp.

Detta enligt de officiella akterna. Utaf andra upplysningar framgår att Melen, »der bewuste mann», eller »mannen i fråga», såsom han från denna tid började kallas i de båda konungarnes förtroliga brefväxling, varit föremål för personligt samtal mellan dem. Konung Kristian lärer ha föreslagit den ganska nära liggande utvägen, att konung Gustaf skulle köpa sig fri från den besvärlige tyske rid-

[1] Handskrift i DRA.

darens förföljelse genom någon mindre summa, och denne skulle ha gått in därpå, äfven skulle konungen i Danmark erbjudit sig att erlägga en summa. Knappt hade den danske konungen åter rest hem, förrän Gustaf Vasa grep till pennan — ett för honom ovanligt och mödosamt steg — och nedskref ett egenhändig bref på tyska. Han skulle »för mannens i fråga skull» enligt danske konungens råd och bön icke »se på en ringa summa»; men det kostade på, ty han fortsätter: »Om Ers kärlighet genomläser hans smädebok, skall ni finna, att jag icke utan orsak måste se mig för, att jag icke för mig in i någon skymf»; dock ville han gärna i dessa saker vara furstarne i Sachsen och Hessen till viljes på sådana villkor, som ej lände honom och hans stackars barn till skam eller skada, hvarför han gärna först ville ha en noggrann underrättelse; han hoppades konungen af Danmark skulle inför dessa ådagalägga hans oskuld och äfven låta honom förstå hvad han hädanefter kunde ha att motse af »deras kur- och furstliga kärligheter».[1] Enligt senare uppfgifter af konung Gustaf skulle han i Brömsebro utlofvat ett par tusen daler men äfven yrkat på en formlig kassering å Melens sida af den beryktade smädeboken.[2]

Den segslitna tvistefrågan kunde emellertid anses vara lagd i danske konungens händer och inträder i sitt sista icke minst märkvärdiga skede. Kristian III:s förhållande till kejsaren och de burgundiska länderna artade sig vid denna tid alltmera fientligt. I händelse af en brytning gjorde han sig räkning på hjälp från åtminstone några af det schmalkaldiska förbundets furstar; han önskade åvägabringa en närmare förbindelse mellan dem och Sverige, och det förnämsta hindret för en sådan var herr Berend von Melen; man kunde från dennes sida fortfarande befara fientligheter mot konung Gustaf och han var i så fall förbunden att komma den senare till hjälp; en definitiv försoning mellan de båda antagonisterna syntes vara den enda lösningen på dessa svårigheter, och så inlät han sig i största hemlig-

[1] Egenhändigt bref i DRA $^{11}/_{10}$ 1541.

[2] Så uppgifver konung Gustaf i ett bref till Kristian III $^{30}/_{9}$ 1545; jfr uttalandet till rådet på herredagen i Arboga 1546, SRA I, sid. 454: »ett tusen daler, tu eller try» mot igenkallande och revocering af smädeskrifvelserna.

het på en formlig underhandling med den tyske riddaren, som om denne hade varit en verklig potentat.[1] Redan i början på november 1541 underrättade han honom i ett bref, som frambars af hans forne stallbroder Otte Stigissen, om den nyss ingångna traktaten med Sverige; han hade erbjudit sin bemedling, inbjöd Melen till sig, dock måste denne »konungen till ära» både med ord och handling »ganz und gar stille stehen». Melen svarade, att han hos kurfursten af Sachsen skulle begära tillstånd till resan; han försäkrade, att han alltsedan dagen i Hamburg ej uppträdt fientligt mot Sverige och svenskarne — han höll sig därvid knappast till sanningen — i förhoppning att Gud skulle beveka konungen af Sverige att förlika sig med honom; i sådant fall skulle det efter skedd försoning ej fattas hans bistånd, om samme konung önskade inträda i förbundet, såsom han visste, att den danske konungen på några möten hade för hans räkning låtit föreslå. I ett postskriptum till detta bref nämner han om sin afsikt att i tryck utgifva »den föregående handeln» jämte både den svenske konungens och riksrådets bref, ehuru han afstått därifrån, emedan han funnit, att numera smädande med offentliga skandalskrifter (»schantbüchern») äfven hos de stora potentaterna betraktades som simpelt (»gemein»); han ville därför bränna upp alltsammans, om förlikning skedde. Han åsyftar utan tvifvel här den skrift, som vi här ofvan refererat.[2] Ett par veckor senare följde ett nytt bref till Kristian III. Han hade ej af kurfursten fått det äskade tillståndet att resa; bad i stället konungen att låta det blifva vid den köpenhamnska förhandlingen, han ville gärna underkasta sig konungens utslag; hans hustrus moder vore nu död och hon hade ej fått ut något af sitt arf; han lät vidare meningsfullt förstå, med afseende på hvad Otte Stigissen muntligen andragit om den svenske konungens önskan att inträda i schmalkaldiska förbundet, att däraf ingenting kunde blifva, förrän hans sak blifvit bilagd, ty han vore »befryndad» (verwandt) med alla de evangeliska ständerna såväl som

[1] Jfr för det följande von Melens bref till Kristian III, likaså korrespondensen med Gustaf I samt utrikesregistraturet i DRA.

[2] De lejdebref, genom hvilka han förmåddes resa upp till Stockholm 1525, äro verkligen införda i densamma.

med kurfursten själf. Han medsände ett bref från den sistnämnde, som synes ha gått i samma anda.

Å andra sidan hade Kristian III på nytt meddelat sig med Gustaf Vasa om »der bewuste mann», och denne svarade i ett bekymradt bref den 28 december 1541. Han hade redan gifvit tillkänna, huru otroget mot sanningen och hans oskuld Melen förfarit, som genom sin ärelösa smädebok mot billigheten förmätet utskrikit honom hos de evangeliska furstarne och många flere potentater; skulle han nu utöfver sådant smädande och lastande köpa sig fri med penningar från den otrogne »mannen i fråga» och injurianten, kunde en hvar inse, hvilken skymf och bespottelse både nu och i framtiden skulle samkas öfver honom, hans arfvingar och rike; vid det personliga sammanträffandet hade danske konungen erbjudit sig att af egna penningar honom till godo erlägga till mannen i fråga en summa,[1] men hade han under betygande af sin tacksamhet förklarat sig ogärna se, att danske konungen komme till skada eller något utlägg för en sådan otrogen »mans i fråga» skull; kunde man emellertid finna på några lidliga och säkra medel, som ej för framtiden vore hans ära och goda rykte för när, skulle han visserligen gärna vara konungen i Danmark och de andra potentaterna till behag icke blott i detta utan i mycket mera. Det var obestämda och sväfvande löften, som lätt nog kunde bereda förevändningar till undanflykt.

Det är möjligt, att detta bref icke hunnit fram, när Kristian III den 8 januari 1542 lät uppsätta en instruktion för sin sekreterare Georg Corper med åtskilliga uppdrag till Melen; Corper hade sent på hösten varit i Sverige hos Gustaf Vasa och muntligen hört samma argumentering som i det nyss anförda brefvet. Nu skulle han göra följande framställning: genom Melens och kurfurstens bref hade danske konungen försport, hvarför Melen ej personligen kunde infinna sig, äfvensom att han ej funnit konungens förslag antagliga utan hölle sig till den »köpenhamnska handeln»; han hade vid den senaste underhandlingen med all flit tänkt på Melen, men intet kunnat uträtta, emedan

[1] »Wiewol die zeyt, als wir an beyder reich grenitzen personlich beysamen waren, sich e. L. von iren eygenem gelde dem bewhusten man eyne summa geltz unserenthalber zum gouthen bar zu vorrichten gantz bruderlichn erboten» . . .

konungen af Sverige icke endast till sin ära blifvit smädad, utan därjämte nästan hos alla potentater skymfad och utskriken; men som Melen städse visat sig konungen af Danmark trogen, såge denne ogärna, att han »fastnade i sådan besvärlig handel»; numera vore emellertid Sverige och Danmark »in ein corpus verfasst, om någon företoge något mot Sverige, gjorde han det äfven mot Danmark; konung Kristian ville därför ej se honom i större fara utan önskade att han ville inlåta sig på en uppgörelse i godo. Ifall nu Melen frågade efter medlen, skulle Corper svara, att han konungen af Danmark till ära borde låta sin aktion och fordran mot den svenske konungen falla samt skriftligen förplikta sig till konungen af Danmark att hädanefter hvarken i ord eller gärning företaga något mot den förre, hans barn eller rike; i sådant fall vore den danske konungen benägen att af sitt i nåder skänka honom »en gulden, tre eller fyra tusen». Antoge han detta, skulle Corper yppa hvad han hade att andraga hos Sachsen i fråga om det evangeliska samförståndet, förmå honom att rida med till kurfursten samt råda Melen att förmå kurfursten och landgrefven att skrifva till den svenske konungen. Afsloge Melen förslaget, skulle han åter endast meddela, att konungen af Sverige icke uttryckt någon direkt önskan att inträda i förbundet och ingen vetskap hade om danske konungens steg; meningen vore endast att höra sig för, ifall den svenske konungen sökte inträde i förbundet, på hvilka villkor det kunde ske, samt, ifall de evangeliska ej tänkte intaga konungen af Sverige eller denne ej begärde detta, om det vore de evangeliske lidligt, att danske konungen sökte upprätta ett godt samförstånd mellan Sverige, Sachsen och Hessen. Detta hade varit syftet med Otte Stigessens underhandling. Det var sålunda en hel statsaktion, som lagts i Corpers händer i sammanhang med frågan om herr Berends personliga kraf; Sveriges anslutning borde vid denna tidpunkt ej ha varit de evangeliske otacknämlig. Om underhandlingen med »mannen i fråga» meddelades längre fram genom Corper Gustaf Vasa åtskilliga upplysningar. Han hade på anförda grunder föreslagit honom att helt och hållet öfverlämna sitt kraf till konungen af Danmark och afgifva en skriftlig försäkran därom, hvaremot

denne skulle blifva hans nådige herre och skänka honom 4000 daler. Melen svarade med att ånyo andraga all den skada han lidit; han vore en fattig riddare, Kristian III en stormäktig konung, som ej vore hulpen med hans ofärd; han ville ha 20,000 daler. Det vore omöjligt, hade Corper svarat, han kunde ej komma med något sådant inför sin herre, denne hade handlat på eget initiativ utan den svenske konungens uppdrag eller vetskap, visste dessutom, att denne senare å billighetens vägnar ej vore honom något skyldig; han måste föreslå drägligare utvägar. Melen hade då föreslagit 15,000 daler, men äfven detta befanns oantagligt, och då hade han prutat till 12,000 daler, i hvilket fall han vore villig att lämna allt i danske konungens händer och afgifva en förbindelse efter dennes önskan. Med dessa förslag hade Corper återvändt till Danmark. Han sändes genast tillbaka med fullmakt att i hänsyn till de »svinda lopp och praktiker» som vore förhanden, af nåd erbjuda 8,000 daler eller allra högst 10,000 daler, men på samma gång å nyo framhålla att Kristian III ej uppträdde å den svenske konungens vägnar, ej ens ville, att denne skulle veta af att han erbjudit Melen ens en styfver för hans skull. Nej, det var omöjligt, förklarade Melen och yrkade ytterligare på 12,000 daler. Då hade Corper »i betraktande af allehanda omständigheter» lofvat 12,000 daler, hvaremot Melen skulle afstå från alla sina kraf och utfärda en förbindelse efter medbragt formulär. Han hade då »i Guds namn» gått in på saken och lämnat från sig sin förbindelse, dock under förbehåll att konungen af Sverige gåfve honom en nådig och tillbördig motförsäkran. Han fick därpå en förskrifning på 12,000 daler, af hvilka han ofördröjligen fick mottaga 4,000; resten erlades följande år. Så slutade denna märkliga transaktion. Man har svårt att förstå danske konungens ifver på annat sätt än att han, förutseende den öppna brytning med kejsaren, som längre fram på året inträdde, önskade, såsom redan antydts, att intet skulle stå i vägen vare sig för de evangeliska ständerna i Tyskland eller Sverige att komma honom till hjälp.

Melens förbindelse, daterad det kurfurstliga slottet Gomern den 22 mars 1542, förvaras ännu i dag i original i danska riksarkivet; där ligger också ett bref från honom

till Gustaf Vasa af samma dag, ty, såsom vi snart skola se, originalen kommo aldrig i dennes händer. Han redogör i den förra[1] för den danske konungens medling och fortsätter: »Följaktligen har jag på den högmäktige konungens af Danmark upprepade anhållan, honom till synnerlig ära och underdånigste behag, låtit falla all min aktion, tilltal, fordran och rätt, som jag förmenat mig hafva mot konungen af Sverige, hans unga arfvingar, riken, land och folk, frånträder dem helt och hållet och lämnar dem utan något vidare kraf eller anspråk för mig och mina arfvingar i kraft af detta mitt öppna bref». Han förskrifver sig därefter mot konungen af Danmark vid sin ridderliga adel, ära, tro och sanningsord att aldrig hädanefter hemligt eller uppenbart, skriftligt eller muntligt företaga eller låta företaga någonting mot konungen af Sverige, hans arfvingar, land och folk, såsom det anstår en ärlig riddare vid förpantande af sin ridderliga adliga ära och tro utan någon undanflykt eller arglist. I brefvet till Gustaf Vasa erinrar han om hvad som passerat mellan dem, redogör för danske konungens ingripande och motiven därtill, hvarigenom han förmåtts att hemställa sin sak till konungen af Danmark och förlåta dem, som förmått konungen af Sverige till så långvarig ovilja; han ber konungen låta sin möjligen fattade onåd falla och vara hans nådiga herre samt erbjuder sig att vara konungen och riket till tjänst, I ett postskriptum ber han till och med konungen om förlåtelse, »gleichfalls wie ich gegen E. K. M. gethan», tillägger han stolt.

Det återstod att se hvad konung Gustaf skulle säga om den ingångna förlikningen. Kristian III underrättade honom den 14 maj i allmänna ordalag om sin underhandling men vågade ej anförtro det hela åt pennan och hoppades på ett personligt sammanträffande hvarjämte han rådde och bad konungen att med gärning eller skrift »stillstehen» mot herr Berend. Man väntade dessutom i Danmark under hösten dagligen på, att den stora beskickning skulle återvända, som konung Gustaf på våren 1542 under Pyhys ledning afsändt till Frankrike, och åt svenske konungens mäktige

[1] »Berend von Milen des churfürstentumbs zu Sachsen landvogt» skrifver han sig i ingressen och undertecknar: Bernth van Meylen ritter meyn eygen hanth.

kansler kunde man naturligtvis också anförtro saken. Sekreteraren Corper, som allena visste om den, hade därefter blifvit sjuk, medan ingenting förspordes om den svenska beskickningen. Så drog det om från mars till november; då först kunde Georg Corper affärdas till Stockholm för att utom annat aflägga en fullständig berättelse om den Melenska uppgörelsen. Under tiden hade denna redan hunnit utöfva vissa verkningar. Kurfursten af Sachsen och landtgrefven af Hessen visade sig helt medgörliga och läto genom konungen af Danmark förstå, på hvilka villkor den svenske konungen kunde inlåtas »in das evangelische vorstendtnus»: ömsesidig hjälp vid förefallande nöd med 3,000 knektar på tre månaders tid eller 1,000 hästar eller 40,000 gyllen, alltefter den nödställdes önskan, för en gång; förbundet skulle gälla tio år. Sin vana likmätigt, när det gällde den utrikes politiken, förhöll sig Gustaf Vasa dröjande och tveksam; denna gång kunde han dock anföra goda skäl: en del af rådgifvarne voro borta, i Frankrike; andra voro sysselsatta med att kufva upproret i Småland; han hade ingen till hands, som han kunde öfverlägga med.

Den 14 oktober 1542 uppsattes instruktionen för Georg Corper. Han hade många viktiga uppdrag utom att underrätta om aftalet med Berend von Melen. Det var fråga om hela Sveriges utrikes politik, framförallt de åtgärder, som borde vidtagas mot kejsaren, med hvilken Kristian III befann sig i öppet krig alltsedan sommaren; det var fråga om ingenting mindre än huru man följande år kunde göra sig till herre öfver hafvet. Corper skulle föreslå ett personligt möte mellan konungarne nästkommande vår eller åtminstone en konferens mellan båda rikenas råd, försedda med tillfyllesgörande fullmakter. Han hade vidare viktiga upplysningar att meddela angående den pyhyska beskickningen, om hvars öde och förehafvanden den svenske konungen sväfvade i fullständig okunnighet. Han skulle enträget påyrka, i betraktande af den farliga politiska ställningen, en skyndsam uppgörelse i godo med de upproriska smålänningarna och erbjuda den danske konungens bemedling. Här ha vi endast att göra med hans uppdrag rörande »mannen i fråga».

Corper anlände till Stockholm i midten af november. Det var långvariga förhandlingar som följde; först mellan jul och nyår fick han sitt afsked. Den 21 november gjorde han sitt första andragande om Melen; frågan kom gång efter annan före, ledde till skarpa ordväxlingar och var väl den, som mest bidrog att fördröja sändebudets affärdande. Corper hade i uppdrag att redogöra för gången af den underhandling han fört med den tyske riddaren, på sätt som vi redan omtalat och medförde i afskrift hans försäkran. Man anmärkte, att det såge ut som om Melen trots sin försäkran gjorde anspråk på sin hustrus arf — han hade verkligen i bref till konungen af Danmark talat därom och kurfursten af Sachsen synes äfven ha gjort någon framställning i den vägen. Man diskuterade formen för den svenske konungens motförsäkran. Man ryckte slutligen fram med hufvudyrkandet, att Melen skulle formligen återkalla och kassera sin »smädebok» och att detta skulle ske i en särskild recess. Corper fruktade, att Melen aldrig skulle återkalla smädeboken men lofvade att andraga saken hos den danske konungen. Därmed fick han omsider resa tillbaka.

På nyåret 1543 afsändes Georg Norman och Kristoffer Andersson till Danmark och Tyskland. Den förre hade särskildt hemliga uppdrag till Kristian III rörande »mannen i fråga» och torde möjligen medfört ett förslag till ett formligt »fördrag och recess» mellan konungen af Sverige och Berend von Melen. Ett sådant tydligen af svenskt ursprung jämte två andra, till hvilka vi strax återkomma, finnes ännu i danska riksarkivet. De äro alla tre affattade i Kristian III:s namn. I den från svensk sida utgångna formuleringen heter det, att konungen af Sverige med möda låtit öfvertala sig, men konungen af Danmark, kurfursten af Sachsen och landtgrefven af Hessen till ära hade han ändock låtit förmå sig att hänskjuta saken till den förstnämnde, som nu upphäfver och bilägger alla ömsesidiga besvär med följande klausul: »Likaså att i kraft af detta kontrakt och öppna bref den utgifna smädeboken — hvilken konungen af Sverige, säges det högre upp, varit på väg att vederlägga — skall återkallas, kasseras och förkastas, såsom den i sig själf vore af intet värde, och sådant hädanefter icke lända konungen af Sverige till

nackdel, skymf, förklening eller försmädelse». Kristian III torde funnit detta förslag oanvändbart och öfversände till Melen, som under tiden fullständigt uppburit och kvitterat sina 12,000 daler samt yrkat på konung Gustafs motförsäkran, ett annat förslag till recess, hvari båda parternas motsträfvighet beröres, tills det lyckats konungen af Danmark att få tvisten hänskjuten till sig; han förklarar sedan alla besvär, söndring och tvedräkt, som länge varit sväfvande mellan de båda motståndarne, med allo bilagd och förlikt, liksom alla ömsesidiga kraf tillintetgjorda, hvarpå smädeboken beröres i följande ordalag: enär Berend von Melen riddare under förlidna år mot konungen af Sverige på öppet tryck låtit utgå en smädebok, så kassera vi såsom underhandlare och medlare samma herr Berend von Melens smädebok så tillvida, sådan den i bokstafven är författad, att den ej skulle lända konungen af Sverige, hans arfvingar och efterkommande till skada eller skymf; å andra sidan skulle konungen af Sverige låta falla all onåd mot Melen samt båda parterna till yttermera visso konfirmera och fullgöra recessen. Men härmed var herr Berend icke belåten; han kunde ej godkänna det danska utkastet, emedan det innebar, att han haft orätt och att de skrifter, han låtit utgå mot konungen, kunde tolkas honom och hans familj till nackdel, skymf och förklening, ifall de förkastades och tillintetgjordes. Han uppsatte i stället ett eget förslag till recess af följande hufvudinnehåll: konungen af Danmark förklarade sig, kurfurstar och furstar till vänligt och herr Berend von Melen till nådigt behag, ha åtagit sig saken samt bilagt den på villkor, att konungen af Sverige lät falla sin onåd, förlät Melen och lofvade vara honom en nådig herre; att denne, Kristian III »till ära och behag», låtit falla sin aktion, fordran och tilltal; därpå heter det om den ryktbara boken: »och sedan mellan konungen af Sverige och herr Berend några smädeskrifter å ömse sidor förelupit och tilldragit sig, så skola samma smädelser mot hans kärlighet vår svåger och broder och herr Berend helt och hållet renuntieras, kasseras och upphäfvas», och båda parterna vara oförkränkta till sin ära och goda rykte, och sålunda alla dessa smädeskrifter å båda sidor på samma gång upphäfvas och förgätas.

Kristian III hade hoppats personligen träffa konung Gustaf i juli 1543 och bad å nyo herr Berend nöja sig med hans förslag. Men det personliga mötet uteblef, herr Berend gaf ännu en gång ett afslående svar, och hans eget förslag, för hvilket vi nyss redogjort, synes den danske konungen ej ens ansett lönt att underställa sin svenske granne.

Så strandade underhandlingen på dessa motsatta kraf. Gustaf Vasa yrkade, att Melen skulle taga all skulden på sig; denne var nog förmäten att ända till det sista ställa sig i paritet med den konung, som han måhända ansåg sig en gång ha hulpit till kronan och som från början varit föga bättre än en lyckoriddare, lika väl som Melen själf. Sin smädebok numro två synes han emellertid ha afhållit sig från att publicera; i afskrift eller original har den, såsom vi redan omtalat, på något sätt hamnat hos Kristian III, som lät den med alla dess ursinniga beskyllningar slumra i sitt arkiv. Riddaren Berend saknade ju icke heller alla skäl att vara belåten med utgången, sådan den blef. Han var den lycklige innehafvaren af de 12,000 dalerna, hvilka det lyckats honom att aflocka den danske konungen.

Saken fick ett efterspel — mellan konungarne af Danmark och Sverige. Den förre hade ingen nytta haft af sin frikostighet; han hade icke lyckats införa Gustaf Vasa i förbundet med de evangeliska ständerna och lika litet fått någon hjälp i sitt krig mot kejsaren, i hvilket de senare också lämnat honom i sticket. Kriget kunde anses afgjordt genom kejsarens lysande expedition mot hertigen af Geldern; Kristian underhandlade snart själf om fred och behöfde fylla stora luckor i sin kassa. Så föll han på den tanken att kräfva sin svåger i Sverige på åtskilliga poster, bland hvilka den till Melen utbetalade summan var den största. I början på följande år, 1544, afsändes Jörgen Lycke till Sverige med åtskilliga penningkraf. Gustaf Vasa svarade i ett långt bref, och hvad »mannen i fråga» angick erinrade han om sina rättmätiga besvär; endast för den danske konungens förböners skull samt kurfursten af Sachsen och landtgrefven af Hessen till ära hade han låtit dem falla under uttryckligt villkor af den ogrundade, uppdiktade smädebokens »vederläggning»; den förstnämnde borde betänka,

huru pass görligt det var för honom att inlåta sig närmare med denne man; hade ej konungen af Danmark så högt lagt sig ut för honom, hade han nog kunnat gifva sig till tåls.[1] Följande år fördes en tämligen skarp brefväxling mellan de båda konungarne om saken. Kristian III erinrade om att allt hvad han gjort hade skett för den svenske konungens skull; själf hade han ej haft så synnerligt intresse i saken, men hade försträckt summan, emedan han visste, att Melen kunnat bringa Gustaf Vasa »stora potentater på halsen»; han kunde ej tro, att han för sin välmenings skull skulle gå sina penningar förlustig. Gustaf Vasa svarade i ett långt bref den 30 september, där han rekapitulerade hela historien allt ifrån samtalet vid Brömsebro, anförde Corpers uppgifter, att den danske konungen handlat alldeles på egen hand — och det var ju riktigt; nu hade smädeboken ej kasserats, eljest skulle han, Danmark, Sachsen och Hessen till ära, ej sett så noga på ett par tusen daler. Han beklagade sig därjämte för sina förtrogna i Sverige och fann att man i Danmark genom penningkrafven »sökte efter orsak mot honom» eller att danskarne »brukade mycket sällsynt väsende». På herredagen i Arboga i januari 1546 togs också frågan upp. En utförlig redogörelse afgafs för förloppet, och det anfördes, huru Corper 1542 förklarat saken vara bilagd och att hvad konungen af Danmark gjort hade skett af vänskap utan anspråk på ersättning; nu äskades en stor penningsumma och söktes efter konungens »olämpa», hvilket ej stämde med det ingångna förbundet i Brömsebro. Rådet tillstyrkte att för närvarande icke låtsa om någonting utan endast med vänliga ord och i godo bemöta danskarne.

Gustaf Vasa hade under de sista åren funnit sig mer än tillbörligt utskriken i världen. Berend von Melen hade länge genom sina beskyllningar, liksom en gång genom sin smädebok, skadat honom hos många tyska furstar, andra landsflyktiga svenskar hade fyllt Tyskland med sina klagomål öfver hans gudlöshet, hans hårdhet och tyranni. Nu senast hade tillkommit det ledsamma äfventyret med Conrad von Pyhy, mot hvilken en uppseendeväckande rätte-

[1] På brefvet, dateradt 1 april 1544, har en dansk kanslihand aningsfullt antecknat; »die bezalung der geltschulden belangend. Hie wil nit vil folgen».

gång anställts i Stockholm 1544, och dennes vänner utskreko ytterligare den svenske konungen och öfverföllo hans sändebud på öppen gata i det tyska riket. Han fann det nödigt att försvara sig och lät författa ett vidlyftigt manifest på tyska ställdt till alla furstar och ständer i »det heliga romerska riket af tysk nation», som efter åtskilliga förändringar utgafs i en definitiv tysk upplaga 1546. Utan att namngifva någon ingick han i åttonde punkten i ett försvar, som uppenbarligen delvis är riktadt mot Melen. Det hade i världen uppkommit ett skadligt bruk, i det »en part menigt löst folk» tagit sig för att förtala, injuriera och beskria kristliga potentater och öfverheter med förtretligt förtal, hvilket han också nogsamt förfarit. Ehuru nu sådant icke hos ärligt och förståndigt folk kunde göra någon skada och han ej aktade af nöden att inlåta sig i någon disputation, så skedde honom icke desto mindre af några mera än våld och orätt, efter de icke allenast varit i hans tjänst och underhåll utan också vore desamma, som genom sina gärningar förtjänat straff och dessutom fått en märklig skuld, hvari de häftat till konungen, »benådad och förskonad». »Och öfver allt detta, heter det i den brutna svenska öfversättningen af den lika dåliga tyska texten, efter samma lösa folk märker, att de med sådant förtal och beskriande föga uträtta ... därför hafva de vår kungliga person genom olikt och illa skickadt afkonterfej fast i så måtto afmålat, att det oss icke otillbörligen förtryta och besvärligt vara må, ändock vi det ringa akta och oss litet förirra kan, förty Gud dess lof vi till vår kungliga person af den allsmäktige Gud så skapade äro, att vi oss därmed väl benöja låta; hvilka oss ock sett hafva, desamma måge ock kunna väl döma om sådant »smäligt målverk», att det icke oss utan dem, som det hafva göra låtit, länder till smälek och skam. Där hos vi det ock blifva låta». — I den ofvan refererade andra smädeskriften synes Melen hota med att äfven »afmåla» konungen (sid. 296). Då denna emellertid veterligen icke blifvit tryckt, synes, såsom ofvan antyddes, den första smädeboken äfven ha varit försedd med en karikatyr. Att konungen i protesten däremot och i förklaringen, att han kunde vara belåten med det utseende, som Gud gifvit honom, hade rätt, det är allmänt bekant.

Ännu en gång, i juli 1546, påminde konung Kristian om sina »förmenta» penningfordringar. Gustaf Vasa hänvisade till sina föregående bref och hoppades, att han hädanefter måtte förskonas med dylika kraf. Ännu en gång, på riksdagen i Strängnäs, anförde han inför ständerna sina besvär »i längden», som han med rätta hade både mot konungen af Danmark och de danske, likaledes mot »Berent fan Mellen» och andra, och rådet svarade, att de gillade alla dessa punkter och måste bekänna, att det så skett och gått till, på samma gång tackande konungen att han »sådant nyttigt verk oss alla svenskar till godo företaga låtit».

Berend von Melen eller Mila glider därmed ut ur konung Gustaf historia, där han i verkligheten så länge hade kastat sin mörka och hotande skugga. Hans kurfurstlige herre led 1547 sitt förkrossande nederlag vid Mühlberg och Melen följde honom i olyckan. Han omtalas enligt tyska källor ännu 1570 som »landvogt» i Thüringen, hans hustru, Margareta Vasa, dog före honom, och han gifte om sig. Han själf dog utan arfvingar, och hans dödsår är okändt.

Liksom alla de sammanstötningar, hvari Gustaf Vasa råkade med politiska motståndare, erinrade vi i början af denna uppsats, hade äfven den med Melen en utpräglad personlig karaktär. Den förre ägde utan tvifvel i hög grad förmågan att reta till fiendskap genom sin öfverlägsenhet, sina sarkasmer, sitt trotsande rätthafveri och sin våldsamhet. Utan en djup personlig förbittring kan ej herr Berends tillvägagående förklaras. Huruvida hans hustru, Margareta Vasa, stått bakom honom och kvinnan äfven här varit framme, vore intressant att veta men kan dessvärre icke upplysas. Omöjligt är det visserligen icke af enstaka antydningar att döma. I den första stora tvistefrågan, om Kalmar slott och län, finner man, som vi sett, två motsatta rättsåskådningar, den feodala, som Melen representerade, och den gammalsvenska, som Gustaf Vasa mer eller mindre medvetet förfäktade. Äfven om den förre verkligen fått lifstidsförläning, hade konungen å sin sida fått fria händer med länen, och den praxis han följde mot Melen tillämpade han mot andra. Man har svårt att ej här i det stora hela gifva konungen rätt, åtminstone reellt, och

fasta former funnos icke. Melens uppenbara förbindelser med Norby och Kristian II måste sedan göra brytningen fullständig. Däremot är det alltför möjligt, att fru Margaretas arfsrätt verkligen blifvit kränkt. Gustaf Vasa och hans fränder voro som bekant i fråga om egendom och förvärf icke nogräknade. För konungens trotsiga lynne hade andra böjt sig. Melen lyckades i Tyskland finna ett kraftigt ryggstöd och kunde i trygghet utspy sin galla och företaga sina visserligen vanmäktiga stämplingar. Han kände sig utan tvifvel förorättad af en man, som en gång varit hans jämlike och kanske i någon mån sett upp till honom. De ögonsprängande öfverdrifterna i hans polemik ha emellertid mest skadat honom själf; han hade helt visst den olyckan, som många andra haft, att förvandla sina misstankar till realiteter i sin egen syn.

»Mannen i fråga» var i Gustaf Vasas och förmodligen äfven i andra svenskars ögon, en förrädare, en missdådare, en »fördömd bof». Det gör såsom redan antydts, ett märkvärdigt intryck, då man häremot ställer åtskilliga tyska omdömen; han prisas som ett mönster för adelsmän, han skall ha varit en varm anhängare af reformationen och umgicks med Luther; denne hade om honom yttrat: »Rättskaffens folk göra få ord, men när de tala, så är det besked med, som man kan se på Berend von Melen.»[1] Så komplicerad kan människonaturen vara och framkalla så olika omdömen. Att det emellertid skulle varit särskildt utmärkande för Melen »att göra få ord», synes ej precis framgå af hvad de historiska källorna förmäla.

[1] Jfr Gauhes anförda Adelslexikon.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Några anteckningar om slaget vid Narva.

Det är ett beklagligt faktum, att vi, såsom en författare[1] i Historisk Tidskrift för någon tid sedan anmärker, ännu äro i saknad af »en i detalj gående, allsidigt kritisk undersökning» om Narvaslagets förlopp. Ej ens tvåhundraårsdagen af detta minne förmådde locka till en ingående behandling af Narvaproblemen. Och dock råder icke brist på nödigt material. Frånsedt de ryska källorna, hvilkas otillgänglighet torde afskräckt mången forskare, finnes i vårt svenska riksarkiv så mycket obegagnadt material af värde rörande händelserna i och omkring Narva år 1700, att det är fast obegripligt, huru det så länge kunnat undgå forskares uppmärksamhet.

Nyssnämnde författare, som ur danska riksarkivets akter meddelar uppkomsten och innehållet af den officiella ryska versionen af slaget vid Narva, har också, som man säger, gått öfver ån efter vatten. Bland Narvaakterna i svenska riksarkivet befinner sig denna officiella ryska berättelse i sin äldsta redaktion, afsedd för konung August af Polen och till honom framförd af tsar Peters kammarherre gardeskaptenen Fedor Soltykov. Hvad som ökar intresset för denna berättelse är, att till densamma sluter sig en svensk kommentar eller refutation, hvilken punkt för punkt påvisar och vederlägger den förras oriktigheter. Den är tillkommen i Narva tydligen på Henning Rudolf Horns initiativ antagligen 1701, möjligen 1702, i hvarje fall ej efter sistnämnda år.

Bekantskapen med dessa båda intressanta aktstycken, nedan tillfogade som bilaga, har gifvit mig anledning till fortsatta forskningar, hvilkas resultat meddelas i följande anspråkslösa »anteckningar».

[1] C. Hallendorff, Hist. Tidskr. 1900, h. 3, s. 288—297, Ryska berättelser om slaget vid Narva.

I.

Johan Gummerts förräderi.[1]

Bland invånarne i Moskvas »Tyska Sloboda», som bekant, ett slags Ghetto, hvarinom rysk chauvinism och ortodoxi sökte hålla utlänningar och utländskt väsen instängda, intogo livländarne i senare hälften af 1600-talet ett betydande rum. Namn sådana som Balck, Mengden, Riegmann bekräfta detta. I öfverensstämmelse med sitt hemlands krigiska traditioner ägnade de sig med förkärlek åt krigaryrket — det var ju ock snabbaste medlet till uppkomst — och att så skett icke utan framgång, det hafva vi ur en pålitlig sagesmans mun. Den holländske residenten i Moskva, van Keller, uppgifver år 1682, att flertalet af de duktigaste officerarne inom den ryska hären vid denna tid voro af livländsk börd.[2]

Det är ej svårt att förstå, hvilka motiv som drifvit dessa män hemifrån. Missbelåtenheten med det svenska väldet tog sig naturligtvis gärna uttryck i emigration;[3] därtill kom utsikten att i det främmande barbarlandet finna ett tacksamt fält för västerländska talanger och kunskaper. Slutligen var det väl ock mången, som i det fjärran Muskou sökte tillflykt undan fäderneslandets hämnande rättvisa.

En af dessa livländska emigranter var Johan Johansson (Jan Jansen, Ivan Ivanovitsj) Gummert. Om denne mans lefnadsförhållanden före ankomsten till Ryssland är högst litet bekant. Vi veta blott, att han var född i staden Dorpt[4] — han var son af en präst —[5], att han stått i svensk krigstjänst samt tjänat sig upp till underofficer men efter någon tid — ovisst af hvad anledning — lämnat tjänsten och riket samt begifvit sig till Moskva.[6]

[1] Hallendorffs gissning angående namnets västerländska form, Hummert är oriktig. I alla svenska handlingar, liksom af mannen själf, tecknas namnet Gummert.

[2] Posselt, Der General und Admiral Lefort, I, s. 338.

[3] Diary of an Austrian secretary of legation (J. G. Korb) at the court of Czar Peter the Great. Translated and edited by Mac Donnell, II, s. 239.

[4] Då Ustrjalov i sitt arbete Istoria tsarstvovanija Petra Velikago (IV, 1, s. 29) gör honom till estländare — i strid mot anförda källor, lämnar denne förf. ett ingalunda enstaka exempel på huru han ej låter den högra handen veta, hvad den vänstra gör. För kunskapsrikt och oegennyttigt biträde vid öfversättning ur denna förf. står jag i tacksamhetsförbindelse till fil. d:r E. G. A. Lidblom.

[5] Vertrautes Schreiben eines vornehmen Deutschen Officiers an eines gewissen hohen Potentatens Geheimen Rath, von der jetzigen Conjuncturen in Moscow etc. 1705 (förf. af den bekante Neugebaur).

[6] Huyssen, Beantwortung des freventlichen u. lügenhaften Pasquils: Vertrautes Schreiben, har därjämte uppgiften, att Gummert deserterat. Denna uppgift bekräftas ej af svenska källor. En förbrytelse af så grav natur skulle naturligtvis ha funnit omnämnande i domen öfver G. Så är dock

Tidpunkten för hans ankomst dit sammanfaller med det stigande främlingsinflytandet: den kan sättas till omkring 1692.[1] Vid denna tid var det omskapningen af det ryska artilleriet, som låg den tjuguårige, af verksamhetslust sjudande tsaren om hjärtat; och särskildt i sin närmaste omgifning kände denne svårt bristen på artilleritekniskt utbildade män. Gordon var, genom sin ålder och på grund af sina personliga egenskaper för öfrigt, icke lämpligaste mannen vid Peters sida; Leforts insikter i denna del af krigsväsendet torde näppeligen kunna sättas högt, och hvad Frans Timmermanns andel i tsarens artilleristiska uppfostran beträffar, torde denna hufvudsakligen ha varit af teoretisk art.[2]

En grundval att bygga på hade Peter uti de s. k. Lekkamraterna, Potjesjnije. Dessa, som, till tecken af sin ursprungliga uppgift att med dånande kanonsalfvor och glänsande fyrverkerier förhöja sin härskares fester, redan tidigt fingo namnet bombardierer, ha fått sin krigsorganisation och tidsenliga utbildning efter 1692. De voro indelade i tvenne särskilda artillerikårer eller kompanier, hvilka tilldelades de kring dem redan förut uppväxta två första reguliära infanteriregementena i ryska hären: Preobrasjenska och Semenovska gardena. Bombardiererna voro städse på ett alldeles särskildt sätt föremål för tsar Peters kärlek och omvårdnad. Utgörande ej blott hans lifvakt utan äfven kamrater, ja personliga vänner, voro de städse i hans närhet såväl vid festens yrande orgier som under arbetsdagens slit och släp. Storbombardier eller rätt och slätt Bombardier var en titel, som Peter med mycken förkärlek bar, och under lång tid hade han ingen annan militärisk ställning än den af 1:e kapten vid Preobrasjenska regementets bombardierkompani.[3] Strängt disciplinerade, ständigt i tjänst och således väl öfvade utgjorde bombardierkompanierna lysande undantag inom den ryska hären. Förtjänsten häraf är utan tvifvel i första rummet tsar Peters egen; näst honom torde det vara Johan Gummerts.

När denne trädt i rysk krigstjänst, är ej bekant, men man vet, att han år 1693 var sergeant.[4] Tydligen har han snart genom duglighet fäst tsarens uppmärksamhet vid sig,[5] ty vid den följande år företagna sjöexpeditionen till Arkangel, som delvis hade till uppgift att vänja bombardiererna vid tjänst till sjös, förde han befälet öfver de 2 »öfningsfartyg», som hade konstaplarne, d. v. s. bombardiererna ombord. I den ryktbara s. k. lustfäktningen vid Kosjukovo samma år finna vi Gummert såsom 3:e bombardier, d. v. s.

icke fallet. Härtill kommer, att Huyssen, som verkligen vill ha G. ansedd som förrädare mot tsar Peters sak och alltså har svårt att förklara svenskarnes hårda medfart med honom, tvingas uppfinna ett plausibelt skäl härtill: såsom sådant får deserteringen tjäna.

[1] Bilagan.

[2] Posselt, a. st. I., s. 416.

[3] Posselt, a. st. I., s. 547, II, s. 234—5 Jfr 553.

[4] Ustrjalov, a. st., IV, 1, s. 29.

[5] Neugebaurs ringaktning för G:s »meriter» (Vertrautes Schreiben etc., s. 34) torde näppeligen böra tillmätas någon betydelse.

löjtnant, vid det kompani, hvars 1:e bombardier eller chef tsaren själf var. Kaptenlöjtnant eller 2:e bombardier var furst Fedor Trojekurov.[1]

En utlännings upptagande bland bombardiererna var vid denna tid redan i och för sig en anmärkningsvärd händelse; att främlingen sattes på en af de främsta befälsposterna torde endast kunna förklaras genom den befordrades enastående duglighet och förtjänster. För jämförelses skull kan nämnas, att gunstlingen Mensjikov, som ju i högre grad än någon annan åtnjutit tsar Peters ynnest, först år 1700 befordrades till löjtnant vid bombardiererna, ehuru han ända från början tillhört denna kår.[2]

När tsar Peters stridsmakt framför Asov ställdes inför sin första allvarliga uppgift år 1695, har Gummert också på ett lysande sätt rättfärdigat sin herres förtroende samt gjort honom betydande tjänster.[3] Tacksam skyndade sig Peter att belöna dessa genom att låta Gummert rycka upp på den under belägringen aflidne vännen Fedor Trojekurovs plats som 2:e kapten vid bombardiererna.[4]

Mellan tsaren och hans gunstling synes hafva rådt en innerlig vänskap. »Peter älskade Gummert såsom sin bror och behandlade honom fullkomligt en camarade», säger en samtida,[5] som var i tillfälle att någon tid iakttaga dem framför Narva. Tsaren ville ständigt hafva gunstlingen i sin närhet och skänkte honom fördenskull ett präktigt, till 4,000 rubel värderadt hus i Moskvas Sloboda. Tillika skaffade han honom ett förmånligt parti i en förmögen köpmansänka där i staden.[6]

För en officer af utländsk extraktion, som ville göra lycka i Ryssland, var det vid denna tid nödvändigt att ingå giftermål dels för att med hemgiften skaffa sig bättre underhåll, eftersom gaget att börja med var ganska knappt tillmätt, dels ock för att vinna förtroende. Ryssarne betraktade nämligen med misstro den främling, som förblef ogift, befarande, att han icke hade allvar med uppsåtet att stanna i landet. Tsaren själf har uppmuntrat till dylika giftermål, ja till och med utfäst en icke obetydlig premie för hvarje gossebarn, som föddes i ett sådant äktenskap. Såsom ett tecken till en oåterkallelig brytning med det förflutna, ett uppgifvande för alltid af tanken på återvändande till det gamla hemmet hafva vi alltså att uppfatta Gummerts äktenskap. Välsignadt med tvenne barn synes det, af åtskilligt att döma, hafva varit i allo lyckligt.[7]

[1] Posselt, a. st. II, s. 211—12, 298.
[2] Posselt, a. st. I, s. 547, 549. Jfr II, s. 553.
[3] Brückner, Peter der Grosse, s. 364.
[4] Posselt, a. st. II., s. 553.
[5] Sachsiske generalen Hallart. Bienemann, Das Tagebuch des Generals von Hallart über die Belagerung und Schlacht von Narva 1700 (tr. i Beiträge zur Kunde Ehst- Liv- und Kurlands, Reval 1894). Den i svenska riksarkivet befintliga afskriften har jag ej tagit kännedom om.
[6] Bilagan.
[7] Posselt, a. st. I, s. 214. Ustrjalov a. st. IV, 1, s. 29; IV, 2, s. 219.

När kriget med Sverige utbröt, är Gummert alltså fullständigt »russifierad». Tsarens ynnest och den löftesrikaste framtid, förmögenhet och familjelycka, allt bidrog att fästa honom vid det nya hemlandet. Kunde man ens för ett ögonblick misstänka denne man för att vilja af egen drift utbyta närvarande lycka och glänsande framtidshopp mot de tarfliga villkor, som helt säkert väntade honom i det gamla hemlandet? Ej heller åtlydde han den svenska maningen att återvända, utan, hvad mer var, följde sin nye krigsherre, när denne drog till Narva.

I det utbrytande kriget var, som bekant, tsar Peters närmaste mål eröfringen af Narva, hvilket han redan långt före krigsförklaringen låtit rekognoscera dels genom furst Chilkov, som på väg till Karl XII att öfvertyga denne om tsarens fredskärlek och nabovänskap passat på att skaffa sig en inblick i stadens försvarsmedel, dels genom en särskild utskickad, bombardiersergeanten Kortsjmin.[1]

Sedan Peter i egen person anländt framför staden (den 23 sept.),[2] utgjorde han, omgifven och biträdd af sina bombardierer, själen i belägringsarbetet ända till den tidiga morgonstund omkring 2 månader senare, då han skräckslagen flydde undan sin fruktade motståndare. Än finna vi honom ute på hafvet för att utse ett ställe, lämpligt till försvar mot plötsliga anfall från sjösidan, än läggande egen hand vid skansarbeten och stickande ut löpgrafslinjer; den ena dagen sänder han medelst pilar uppviglande bref till stadens borgerskap, den andra lägger han tillsammans med öfverlöpare råd om fästningens intagande genom öfverrumpling.[3]

En sådan hade alltfrån fälttågets början lekt tsaren i hågen, och hvarje utsikt till en dylik kupp hälsade han med glädje. Det stämde nämligen ej öfverens med hans framtidsplaner att nödgas genom en långvarig beskjutning ödelägga själfva staden, hvilken han tillämnade en viktig roll för framtiden. Man vet från belägringens början berätta, huru tsaren mer än en gång red omkring staden och »med en särdeles appetit» ropade: »Choroscha Gorodda, Nij godscham sportit!» (Skön stad, skön stad, synd att fördärfva den!)[4]

Den 28 september inträffade en händelse, som syntes gynna dessa tsarens planer. I svenskarnes åsyn gick nämligen midt under en fäktning en sachsisk ryttmästare vid namn Bauer öfver till rys-

[1] Brückner, a. st., s. 362.

[2] Där ej annorlunda angifves, användes gammal stil. Sverige hade, som bekant, 1700—1712 sin egen tidräkning, en dag efter den vanliga gamla stilen.

[3] Journal de Pierre le Grand, d. 29 sept.—18 nov. 1700; Hallart, Tagebuch, d. 4 okt.—29 nov. 1700

[4] Utföhrlig Berättelse Huruledes Kongl. Maij:ttz Trogne Province Ingermanland — — — — — —; Enkannerl:n Fästningarne Narven och Ivanogorod Medh een Starck Fientelig Hähr omkringrände och uthi egen Persohn belägrade; Uthaff Hans Kongl. Maj:ttz Troolöse Fiende Zahren af Muscou Medh allt hwad som derwid ifrån Begynnellsen till ändan förelupit. *Journals-wijs Författad och Sammandragen*, d. 29 okt. 1700, Handl. rör Nord. kriget XI. RA.

sarne. Till börden holsteinare hade han varit först i svensk tjänst som ryttare och sedan gått i sachsisk, där han avancerat till ryttmästare. Sänd af konung August med viktiga depescher till tsaren men hindrad af de i hans väg stående svenska trupperna att komma fram, fann han på att spela öfverlöpare. Såsom sådan blef han af Vellingk sänd till Narva och tyckes hafva blifvit mottagen där utan misstroende.[1]

Tydligen i afsikt att missleda Horn gåfvo sig ryssarne sken af att behandla Bauer såsom fånge men hade intet till svar, då Horn reklamerade honom såsom dråpare. (Bauer hade under sitt första vistande vid svenska hären ihjälslagit en kamrat.)[2] Händelsen utgjorde emellertid för Horn en eftertrycklig varning för fientliga öfverlöpare.

Bemälte Bauer var i stånd att lämna tsaren flera viktiga upplysningar om tillståndet i Narva: besättningen var fåtalig och räckte ej till att hålla alla utanverken besatta, och borgerskapet gjorde ogärna vakttjänst; äfven voro fästningsverken på några ställen rätt bristfälliga. Däremot fanns mer än tillräckligt i förråd af ved, vatten och proviant.

Gummert, åt hvilken i sista hand uppdrogs att vidtaga de åtgärder, till hvilka Bauers meddelanden kunde föranleda, fick genom dessa nytt stöd för sin från början ifrigt förfäktade mening, att staden väl skulle kunna uthärda en lång inneslutning men svårligen motstå flera med kraft utförda, tätt på hvarandra följande stormningsanfall.[3]

Han rådde nu ifrigare än någonsin att gå till storms och hade väl tsarens öra, men svårigheten bestod i den ryske soldatens ringa öfning samt den bland höga och låga inrotade bristen på disciplin, hvilken tsaren både med knut och galge — men som det synes, med lika klent resultat — sökte råda bot på. Äfven motarbetades Gummert af de honom gramse ryska herrarne, »kneserna», hvilka, somliga af lojhet, andra af fruktan, funno bäst att »vid sina vinflaskor och brödpåsar» bakom skansarna invänta stadens fall.[4]

Emellertid fick man de sista dagarna af oktober klart för sig i det ryska lägret, att skyndsamhet vore af nöden, om man ville uträtta något före den svenska undsättningens ankomst. Den 31 ankom med några svenska fångar den underrättelsen, att den svenske konungen befunne sig i Wesenberg, 16 mil från Narva, och att den svenska hären, 30—32,000 man stark, vore i fullt antåg.

Väl ingick om några dagar det lugnande meddelandet, att svenskarne ej gjorde min af att lämna Wesenberg, men nu hade det ändtligen blifvit fart i ryssarne. Den yttre, mot den antågande svenska hären vända befästningslinjen (circumvallationen) framdrogs

[1] Ustrjalov, a. st. IV, 2., s. 627. Han blef sedan general i rysk tjänst. Utföhrlig Berättelse, d. 29 sept.

[2] Utföhrlig Berättelse, d. 3—5 okt.

[3] Hallart, Tagebuch, d. 10 okt. Ustrjalov, a. st. IV, 2, s. 213.

[4] Hallart, Tagebuch, d. 19 nov. Utföhrlig Berättelse, d. 14 nov. Ustrjalov, a. st., IV, 1, s. 31.

i hela sin längd intill flodbräddarna och undergick förbättringar; man arbetade ock med yttersta kraft på att sätta samtliga batterier i stånd och komplettera deras bestyckning med groft artilleri: den 7 november ämnade man begynna breschskjutningen för att omedelbart därpå gå till storms.

Vid det samma dag hållna krigsrådet uppenbarade sig emellertid den ryska krigsberedelsens hela svaghet: för den afsedda aktionen fanns nämligen ej i förråd mer ammunition, än hvad som erfordrades för ett dygns kanonad. Det återstod således intet annat än att utan föregående verksam beskjutning företaga en stormning, ett synnerligen vanskligt företag. Det förberedande försök, som, riktadt mot Ivangorod, företogs natten mellan den 7 och 8, misslyckades också totalt:[1] det stod fast, att för ögonblicket och med de försvarskrafter, som ännu stodo kommendanten Horn till buds, Narva ej kunde tagas.

Under så förtviflade omständigheter, den ryska härens nödtvungna overksamhet och svenskarnes annalkande, har hos Gummert mognat en plan att med list gå fram, där våldet visat sig vanmäktigt.

Den 9 november (den 10 enligt svensk stil)[2] på aftonen begaf sig Gummert utan att vidtaga några förberedelser — han gick, som han stod och var — och utan att underrätta någon om sina afsikter — ej ens tsaren[3] — från sin bostad i tsarens högkvarter på Kamperholm till det ryska lägret på andra sidan af Narvafloden och fortsatte därifrån in till staden, dit han kl. 7 anlände.[4]

Vid det förhör, som af Horn omedelbart anställdes, uppgaf sig Gummert, bevekt af fäderneslandets nöd, vara kommen för att öfverlämna tsarens person i Horns händer. Han framställde en plan att med en styrka af 600—800 man, som borde ställas under hans befäl, öfverraska och bortsnappa Peter i det ryska högkvarteret, där hans betäckning utgjordes af en liten vakt på omkring 100 man.

Ett förträffligt förslag!

Men Horn, nyss varnad af det Bauerska sveket, gick icke i fällan. Som Gummert hade anförvanter och för öfrigt ej var okänd i Narva, var det alls ingen svårighet att få reda på hans antecedentia i Ryssland. Hvad härunder kom i dagen, ökade ej förtroendet för mannen. Horn låtsade sig emellertid gå in på planen, ja erbjöd betydligt mer manskap, än hvad som begärts, men utfäste som villkor, att Gummert under utfallet skulle omgifvas af en vakt, som, i händelse detta misslyckades, skulle »massakrera» honom. Denna utgång af saken tilltalade, som naturligt var, icke förslagsställaren; han begärde nu att, eftersom han af fri vilja inkommit i

---

[1] Hallart, Tagebuch, d. 11—19 nov. Utföhrlig Berättelse, d. 8 nov.

[2] Ustrjalov, a. st., IV, 1. s. 29, har förmodligen af Journal de Pierre le Grand låtit förleda sig att på detta ställe använda svensk stil.

[3] Neugebaurs uppgift (Vertr. Schreiben, s. 34) att G:s företag skedde med tsarens vetskap och efter långa förhandlingar, är oriktig.

[4] Utförhlig Berättelse, d. 10 november.

Narva, fritt få passera ut igen. Styrkt häraf i sina misstankar lät Horn taga Gummert i förvar och ställa vakt för hans dörr.[1]

Gunstlingens plötsliga försvinnande var naturligtvis en smärtsam förlust för tsar Peter personligen men väckte dock ingen öfverdrifven oro i lägret; man gissade, att Gummert drunknat eller blifvit uppfångad af någon kringströfvande patrull från staden. Tsaren ville icke lyssna till de röster, som ropade på förräderi.[2] Men sedan ännu på 3:e dygnet inga spår af den saknade igenfunnits, begynte hans tillit vackla, och han lät vidtaga åtgärder till skydd mot eventuella utfall från fästningen. Den 12 flyttade han från Kamperholm till lägret och afsände till Horn en skrifvelse i generalfältmarskalk Golovins namn, innehållande en begäran, att man i Narva ville väl behandla kaptenen Johan Gummert hvilken förmodades vara fången där. Härigenom hoppades man i ryska lägret nå full visshet: vore Gummert fången, funnes ju för Horn ingen betänklighet att yppa detta; vore han åter förrädare, skulle hans närvaro i staden på allt sätt förnekas.[3]

Horn tyckes ha anat tsarens tankegång och tog god tid på sig att öfverväga svaret — kanske ville han ock göra ryssarne villrådiga. Den tambour, som öfverbringat Golovins skrifvelse, affärdades utan svar men med tillsägelse att återkomma följande dag för att afhämta ett sådant. Först den 15 (enl. sv. st. d. 16) synes han åter ha infunnit sig, ty denna dag är Horns svarsskrifvelse daterad.[4] Häri försäkras, »att bland alla dem, som tid efter annan blifvit *som fångne* till Narva inbragta, ingen kapten med namnet Johan Gummert befunne sig.» Det undvikande och tvetydiga svaret samt ännu mer den inom kort erhållna underrättelsen, att Gummert verkligen befunne sig inne i Narva, förvandlade tsarens misstankar till full visshet.

Också var hans första handling efter återkomsten till Moskva natten mellan den 8 och 9 dec.[5] att, så långt möjligt var, taga hämnd på den förre gunstlingen. Framför dennes hus restes en hög galge, i hvilken »förrädaren» in effigie blef hängd, hvarjämte en berättelse om förräderiet — på ryska och tyska — uppspikades på densamma. Enligt denna — utan tvifvel är det den, man återfinner i den österrikiske agenten Pleyers skrifvelse af den 20 dec. 1700[6] — hvilade all skulden för olyckan vid Narva på Gummert. Denne hade afrådt Horn, hvilken just stått i beråd att kapitulera, på det allra enträgnaste från detta steg, under framhållande däraf, att om också ryssarne framför Narva räknade *inemot 70,000 man*

[1] Bilagan. Utförhlig Berättelse, d. 10 nov.
[2] Ustrjalov, a. st., IV, 1., s. 29.
[3] Hallart, Tagebuch, d. 23 nov.
[4] Kopia af Horns skrifvelse till Golovin 16/11 1700 i Handlingar rörande Nordiska kriget XI, 1. R. A. Utförhlig Berättelse, d. 16 nov.
[5] Ustrjalov, a. st., IV. 1, s. 29, har — tydligen genom förväxling med ny stil — uppgifvit d. 19 dec. Se Pleyers skrifvelse af d. 10 dec.
[6] Ustrjalov, a. st. IV, 2, s. 548.

utom drängar och pöbel,[1] de reguliära regementena endast vore 2 à 3. Gummert hade vidare yppat bristen på ammunition inom ryska lägret samt påpekat behofvet af skyndsamhet i den svenska undsättningshärens framryckande för att förebygga den ryska härens providering i detta hänseende. Så långt Pleyer.

Ur Soltykovs berättelse[2] kunna vi komplettera anklagelsen mot Gummert. Genom dennes bedrifvande hade Horn till konung Karl sändt en spion med uppmaning att skynda samt med noggranna upplysningar om hela tillståndet i det ryska lägret: hvar de olika regementena voro posterade, hvilka platser som voro svagast besatta, hur mycket ammunition som fanns, samt hvarest anfallet med största utsikten till framgång borde företagas. På Gummert och ingen annan hvilade alltså hela skulden för nederlaget.

Äfven den dömdes olyckliga familj drabbades af tsarens vrede, i det Gummerts ägodelar, såsom lösören, hästar m. m., konfiskerades. Det påståendet har äfven gjorts, att tsaren från Moskva förvisat hustrun och barnen (se nedan!); och för den, som känner Peters ända till vansinne uppbrusande vrede, torde detta ej förefalla allt för otroligt — trots Huyssens dementi.[3] Dennes uppgift, att hustrun fått behålla huset, motsäges af det faktum, att Peter under år 1701 användt detsamma till inkvartering af svenska fångar.[4]

Gifvet är, att tsar Peter vid denna tid varit fullt och fast öfvertygad om att gunstlingen varit en förrädare, och denne hade ju skenet starkt emot sig. Att i anklagelsen ej sparats på färgerna, hade, såsom lätt begripligt är, sin grund i behofvet af en syndabock, på hvilken hela skulden för det nesliga nederlaget kunde vältras öfver. Peters prestige bland vänner och fiender så inom som utom tsarriket var så betänkligt hotad, att han tydligen med mycken begärlighet gripit efter det gynnsamma tillfället att från egna axlar lyfta ansvaret för nederlaget, att genom ett förräderi bortförklara egna misstag och en dålig härledning

Att Peter sedermera ändrat mening om den forne gunstlingen, kan väl ej konstateras, men förefaller ganska troligt. Ty man har i Moskva tid efter annan fått tydliga bevis på hur redligt Gummert verkligen menade med sin herre tsaren. Ur fångenskapen har han nämligen förstått att gång på gång afskicka till »Herr Peter Michailov» ställda bref, hvilka omöjligen kunnat förfela att göra intryck på den, de gällde. I Moskvas arkiv förvaras ännu sex stycken skrifvelser, med två undantag när utgörande hela korrespondansen.[5]

[1] Man lägge märke till denna viktiga uppgift — ett obetänkt medgifvande från officiellt ryskt håll rörande den ryska härens verkliga styrka framför Narva!

[2] Bilagan.

[3] Huyssen, a. st., s. 91.

[4] Ustrjalov, IV, 2, s. 573, Pleyers skrifv. Moscou d. 19/8 febr. 1702. Enligt denna skulle en af de fångna svenskarne, ryttmästaren Wrangel, ha erbjudit tsaren Gummert såsom »ranzion».

[5] Ustrjalov, a. st. IV, 2, s. 212—221, återger dem in extenso.

De gifva, synes mig, ett starkt intryck af vederhäftighet och vittna oförtydbart ej mindre om den uppriktiga ifver, med hvilken Gummert alltjämt sökte tjäna sin herre, än om det oförskräckta mod, hvarmed han blickade sitt tragiska ödes uppfyllelse till mötes. Som dessa bref dels beröra svenska förhållanden, dels tillstädja en inblick i den omtvistade brefskrifvarens karaktär, torde det ej vara ur vägen att göra några antydningar om deras innehåll.

Gummert har med all sannolikhet redan i januari 1701 sökt meddela sig med tsaren. Det första bevarade brefvet, hvars dato är den 21 febr. 1701, och som talar om 2 föregående, visar honom ifrigt sysselsatt med stämplingar: han har inledt förbindelser med vakten, skaffat sig kunskap om gränsvägarna och förbereder ett flyktförsök.

I ett följande lämnar han upplysningar om sin ursprungliga plan. »Mitt samvete är rent och mitt hjärta obefläckadt inför Gud och E. M:t. Mitt företag var godt, och att det gick om intet, är min enda sorg. Mest är mig ledt, att jag ej yppade det för E. M:t; men emedan sådana ting ej kunna hållas hemliga nog, ville jag först fatta fast fot här. Och skulle jag än gå under därigenom, skall dock sanningen nödvändigt bestå; ehuruväl jag här icke utgifvit mig för högre än förrädare, var det icke min mening.»

Efter hårda tillvitelser mot det ryska befälet och efter påvisande af det fåfänga i att utan omorganisation af de ryska stridskrafterna föra krig med svenskarne råder han tsaren att äfven med uppoffringar sluta snar fred med Sverige.

När nästa bref skrefs, den 6 juli, hade, såsom Gummert skrifver, »Gud sändt honom en ängel», som hjälpte honom att afsända brefven. Dessas väg gick öfver Haag, hvarest därvarande ryska sändebud, Andrei Matvjejev, förmedlade deras öfverskickande till Moskva. »Man tittar skarpt på mina fingrar», heter det, »men så länge kraft finnes i mig, skall jag ej upphöra att skrifva till Eder, på det E. M:t må kunna se, hvilken förrädare jag är.»

Om de svenska truppernas i östersjöländen styrka och ställning lämnas detaljerade och — som det vill synas — tillförlitliga uppgifter liksom äfven en fullständig plan till Narvas öfverrumpling, hvilken borde företagas vintertiden. I Narva vore man så bekymmerslös, att kanonerna stodo utan bevakning på vallarna.

Det sista brefvet, skrifvet den 7 mars 1702, visar oss Gummert i betydligt försämrade villkor. I rådhusets arrest, där han nu var insatt, stodo alltid 8 man på vakt hos honom; ingen utom vakten såg han, ej brodern, ej systern. Genom dessa fick han väl papper, bläck och penna, men endast i största hemlighet vågade han skrifva. Att göra vakten foglig kostade mycket pengar; till sitt underhåll och till folk, som hjälpte honom, behöfde han också mynt. Efter att hafva bemött den mot honom framställda beskyllningen för förräderi och påvisat omöjligheten af förbindelsen mellan staden och den svenska undsättningshären midtigenom de ryska linjerna, fortsätter han: »Jag hörde genast därinne (i Narva), att man väntade

konungen den 20 november, då han ju också kom. Denna underrättelse hade inbragts från andra sidan af bönder några veckor förut.[1] Handlande, som kommit hit genom Arkangel, ha här i Narva urspridt, att de med egna ögon sett, hur jag in effigie hänger i en galge framför mitt hus, att all egendom blifvit tagen från min arma hustru och hon själf med de stackars små i uslaste elände blifvit sänd i landsflykt. Detta — om än förfärligt för mig att höra — har dock ej litet bidragit att skydda mig här; de kunna ej göra med mig, som de vilja. De skulle för länge sedan ha steglat mig, om de kunnat finna bevis mot mig. Att de ej förmå detta, är min räddning.»

Har tilliten härtill insöft Gummert i för stor säkerhet, så har ett förskräckligt uppvaknande spart nog beskärts honom: någon gång under senare halfåret 1702 har man ändtligen demaskerat bedragaren. Detaljerna härvid undandraga sig emellertid vår undersökning.[2] Vare sig man nu uppsnappat den hemliga korrespondansen eller man kommit på spåren en af den förslagne fången förberedd, hela Narva hotande mordbrandsanläggning, hvilken i akterna helt flyktigt omnämnes:[3] allt nog! Man hade ändtligen funnit sak med förrädaren.

Gummert blef nu ställd inför krigsrätt. Af krigsfiskalen Adam Leijel framställdt ansvarspåstående innehöll, att den anklagade »fört afvog sköld mot sin rätte herre och arfkonung, förföljt staden Narva med eld och brand samt under belägringen år 1700 inkommit som förrädare i akt och mening att utpraktisera den enda därvarande milisen.»[4]

Häremot förebragte väl den anklagade åtskilliga »invändningar», men huru dessa nedtystats, det säger oss med hemsk tydlighet kommendanten Horns bref till rådet af den 31 jan. 1703, hvari han förfrågar sig »om de spioners torquerande, som ertappade blifva och med godo till ingen bekännelse kunna förmås».[5] Innan rådets svar kommit Horn till handa, hade emellertid krigsrätten fällt sin dom öfver den olycklige. Gummert dömdes att mista lif, ära och gods.[6] Ehuru Horn såsom kommendant i Narva fått sig uppdragen leuterationen af där förefallande krigsrättsdomar, ansåg han dock i detta fall bäst att till rådets öfverseende insända domen. Genom resolution af den 17 mars 1703 har rådet, såsom var att vänta, gillat och appro-

---

[1] Detta påstående är ej med rätta förhållandet öfverensstämmande. Utförlig Berättelse, d. 10 nov.

[2] Huyssen, vill göra troligt, att det varit ett G:s bref till hustrun, innehållande förgripliga utlåtelser om svenskarne, som vållat upptäckten. Uppgiften finner sin förklaring i förf:s verkliga eller (ännu troligare) låtsade okunnighet om brefven till tsar Peter.

[3] Möjligen kan domens »eld o. brand» (se nedan!) syfta på G:s andel i belägringsarbetet.

[4] Justitie-Revisionsregistraturet, d. 17 mars 1703. RA.

[5] Rådet t. H. R. Horn, d. 20 febr. 1703.

[6] Tyvärr ha krigsrättens protokoll trots flitiga efterforskningar ej kunnat igenfinnas.

berat densamma samt anmanat vederbörande att befordra den till skyndsam exekution.[1] Före mars månads utgång torde alltså Gummert hafva lidit döden på afrättsplatsen. Denna tilldragelse säges i Narva hafva väckt mycket jubel.[2]

Bilaga.

Wahrer Verlauff dessen, wass beij dem entsatz vor Narva passiret, wie solches ein Muscovitischer Captain von der Garde von des Obristen Blumbergs Regiement Hr Theodorus Soltikow, welcher, an S. Königl Maij:st in Pohlen abgeschicket, umbständlich berichtet.[3]

a: In gegenwärtiger relation ist der Vorsatz nicht, wiewohl Schwedischer Seiten geschehen, sich mit einiger parteijligkeit zu flattiren, sondern nur hautement für zustellen, was würcklich bey dem entsatz der Stadt Narva passiret, welcher darinnen bestehet.

b: Ein bombardier Capitain Gaunert[4] genandt, auss Dorpt gebürtig, welcher in die 8 jahren in Moscau bey S. Zarischen May:st in besonderen grossen gnaden gewesen, woselbst er sich auch mit einer wollbegüterten Kauffmanns Wittwe beheijratet, ist treulos worden, und etwa 10 Tage vor dem entsatz beij nächtlicher Zeit mit Zurücklassung seiner völligen Montirung nach der Stadt Narva zum feinde übergangen, dieser nun, weil er von allem was in dem lager passiret, was an munition vorhanden, wo die Regimenter stehen und welche posten am schwächsten besetzet, gantz genaue Wissenschaft gehabt, hat alles verrathen: dahero dann unterschiedene aussfälle auss der Stadt wiewoll ohne schaden geschehen, wie er dann auch durch einen Espion solches alles an die Schwedische armée berichtet und Vorschläge gethan, an welchem orthe die attaque am fügligsten und leichtesten unternommen werden könnte. Worauff der König zweij mahl 24 stunden durch tag und nacht dermassen den marche beschleuniget, das binnen dieser Zeit die armée nicht gerastet oder etwas genossen.

c: Als die Schwedische armée nun den von denen Russen besetzten post, welchen sie zu maintiniren nicht müglich gehalten undt dahero sich zurücke nach dem Muscovitischen lager gezogen, passiret, hat man Schwedischer Seiten den marche dermassen befordert, das die Schweden

---

[1] Justitie-Revisionsregistraturet, d. 17 mars 1703.

[2] Huyssen, Beantwortung etc.

[3] Berättelse såväl som kommentar förefinnas i 2:e exemplar, af hvilka det ena tydligen är en långt senare tagen afskrift. Det ursprungliga originalet är här följdt.

[4] I afskriften Gummert.

mit den Russen fast zu einer Zeit vors tranchement gekommen undt dieses unter faveur eines Nebels, da zugleich der windt undt die fliegende Schneeflocken dem Muscovitischen lager entgegen gewesen. Hierauff hatt sofort der König in Schweden an dem orth, woselbst des überläuffers bericht nach das tranchement am schwächesten, undt die manschafft am weitläufftigsten gestanden, die attaque gethan, da dann Moscovitischer Seiten von allen batterien starck auf den andringenden feindt Kräutzweise canoniret worden, undt hatt insonderheit der Keysserl oberster Crohe, welcher nach der Zeit durch einen Musqueten Schuss auf einer Höhe geblieben, mit geschwind schiessen grossen abbruch gethan, so das von denen Schweden, ehe sie ins tranchement kommen, in die 2000 erlegt worden. *d:*

Als aber dessen ohngeachtet der König von Schweden ins tranchement eingebrochen und zuerst auf das Nougorodsche Strelitzen Regiment unter obersten Bajeszew und das Bialogorodsche Strelitzen Regiement unter Obersten Strcsolaw getroffen auch beijde Regiementer, *e:* welche neu gerichtet undt das feuer ungewohnet, in confusion gebracht, undt derer Stücken sich bemächtiget, ist der feind mit des Obersten Eric von Werden Regiement, welcher nachgehendts an der blessure gestorben, in ein scharffes gefecht gerathen, undt hatt dieses Regiement mit Obersten Schneevens, Obr. Flievierc, Obr. Pahlmann, welche alle 3 geblieben, Obr. Bils, Obr. — — dessen Obristlieutn. todt nahmens Cunigam, Oberst Blumbergs Regiement, 2 stunden in den späten abendt standhafft und woll gefochten, so gar das diese den feind theils auss dem tranchement, theils bis an die stücke repoussiret, und haben diese Regiementer dergestalt gefochten, das sie alles Kräut und looth verschossen, zu denen bajonetten gegriffen undt damit in die 3: stunden lang alle eusserste gegenwehr gethan. In dem nun die nacht anbrach, haben die Schweden zum stillstand blasen *f:* lassen undt begehret man möchte nicht mehr blut vergiessen, sondern die belagerung heben, ist es zum accord kommen, und von Moscovitischer Seiten General major Butterlin, Oberst Teschammer und Major Piibl, von Schwedischer Seijten seijn gleichfalls 3: geyssell gegen einander aussgewechselt worden; Und ob zwar Schwedischer Seijten *g:* anfangs begehret, das die Moscowitische armée sollte alle Stücken und alles gewehr lassen und abmarchiren so hatt doch der General Kriegs Commissarius Dolgaruca geantwortet, die Muscovitische armée wurde keineswegs das gewehr ablegen, man möchte den Versuch thun und solches mit gewalt abnehmen: Worauff dann der accord getroffen, die Muscovitische armée sollte ihre gewehr behalten auch die Regiements stücke abführen die schwere artolleri aber von stücken und mortiers, welche ohnedem fort zubringen ohnmuglich war, sollte denen Schweden bleiben, inmassen auch solches würklich geschehen, undt die Muscovitische armée folgendes tages mit aller bagage, ober und Unter- *h:* gewehr, Fahnen und Munition über die Narva passiret, ohne was Sie an einige Zelten undt Wagen umb desto besser und leichter fortzukommen freijwillig zuruckegelassen. Als obbemelte beijde Strelitzen Regiementer in confusion gerathen und sich an die brücke

retiriret, hatt man Muscowitischer Seiten ein theil der brücke abzuwerffen diensam befunden, welches doch hiernächst in wärendem Stillstande und accord so fort wieder repariret worden. Die andere attaque ist zu einer Zeit von General Vellingk geschehen auf die Post, welche General Weijde und Oberst Gulitz gehalten, und als ebenfalls 2: a 3: Regiementer, welche auch nur für ein 1/2 jahr geworben undt des feuers nicht gewohnt gewesen, in confusion gerathen, die übrigen 10 *i:* Regiementer aber vernommen, das man auf der anderen Seijten in accord begriffen wäre, haben auch den accord nach das gewehr behalten, ausser was diejenige Regiementer, so in confusion gerathen und nicht mehr fechten können, gehabt, ist verlohren gangen und sindt *k:* auch diese Regiementer gleich denen andern folgendes tages über die brücke mit gewehr passiret. Der Verlust der Stücken undt Mortiers sindt dem feinde bis 80 geblieben und 30000 Rubeln; dahingegen Schwedischer Seiten, wiewoll sie nur 3000 man verlohren zu haben *l:* gestehen, der Verlust noch eins so hoch zu schätzen ist. Von Fahnen ruhmet man sich Schwedischer Seiten bey hundert erbeutet zu haben, wohingegen sie auch von den ihrigen 40 verlohren.

m: Seine Czarische Maj:t seijn 8 tage vor dem entsatz auss dem lager nach Nougorod zu gegangen, theils auf erhaltenen nachricht, das ein Turckischer grossgesandter in Moscau angelanget, theils mehr stücke anzuschaffen, theils auch den anmarche mehrer trouppen zu befordern, *n:* immassen 8 mijl weges von Narva unter General Rebinna und Generalmajor Scharff noch 15000 man und 20000 Cosacken unter Commendo des vice Feld H. Abidaki 10: meijlen von Narva mit einer grossen munition gestanden.

Die Muscovitische armée ist vor Narva würcklich an Combattanten stärcker nicht als 36000 man gewesen, und rühmet man sich sonder *o:* grund Schwedischer Seijten viel gefangene von condition zu haben, da sie nur unter die gefangene rechnen können den hertzog von Croy, general Lieutn. Allard, der Königl. Pohlnische Envoijé Lange, Oberst Blumberg und ob. Westhoff. Alle die übrige, welche gefangen zu seijn spargiret werden, sind würklich in accord begriffen. General Weijde ist nicht gefangen, sondern hatt sich nach getroffenem accord auf parole umb sich von der blessure curiren zu lassen, nach Narva begeben, und mit ihm freijwillig der Ober Ingenieur Allard. Der Printz von Georgien Alexander Archilowitz, Gener. Feld Zeugmeister, ist mit vielen andern vermöge des accords so lange geblieben, bis die gantze Muscovitische armée den fluss passiret. Butterlin, Teschammer und Piehl haben den accord getroffen und ist durchgehendts gewiss, das Schwedischer Seijten der Verlust der Mus. armée grösser gemacht worden, als es sich in der that befindet. Das blatt kan sich bald wenden, undt diese Charte(!) stehet noch woll mit der Zeit ausszuwetzen, wie dann Seine Cz. M:t beij Novogorod und Plescou bereits eine armée über 50000 man zusammen gebracht haben.

* * *

Commentarius öfver föregående falska och ogrundade relation.

I begynnelsen vil referenten præoccupera gemöterne, att man må troo hans osanning, som han anförandes varder. *a:* *b:*

Med denne Gaunert[1] förhåller det sig således: at han som en Spion är kommen i Narva, föreslåendes hos Commendanten, om han ville gifva honom 600: man ut med sig, ville han lefverera dem Czaren. Men sedan Commendanten examinerat honom, fant han, att där var bedrägerij under detta förslag; hvarföre han låddes consentera uti des begiäran, ock låfvade intet allena 600 utan 1200 man, men med den condition, att 24 af dem skulle hålla vackt öfver Gaunert vid utfallet, ock om entreprisen intet lyckades, skulle de strax massacrera honom; hvilcket honom Gaunert eij behagat, utan strax sagt, att han meente allena anförtro honom manskapet, eller ock att man ville släppa ut honom igen, hvaraf hvar redelig man see kan, att Gaunert varit en Skielm, sedan han intet fick sin villia, ville han gå tilbakars igen, men däremot har man hållit honom i förhafft, ock sitter ännu i hårdt fängelse, ock torde hans löön vara mycket äfventyrlig. Ty visserligen var hans mening, at således låcka ut en deel af garnisonen, som des utan mycket svag var, på det man så mycket lättare sedan kunde alfvarsambt tilsättia staden med stårmande; såsom ock funnit är, att så snart Gaunert var i staden kåmmen, man i Muscovitiske lägret hade fördubblat alle påsterne ock vackterne när staden, på det man så mycket bättre kunde bemöta vårt manskap, som till utfallet af Gaunert var destinerat. Hafver altså denne Gaunert intet uppenbarat oss något om Muscoviternes faible, utan mera sökt att bedraga oss, elliest hade man wijst honom tack därföre, ock intet hållit honom i ett så hårdt fängelse än i denne dag, ock posito han hade något uppenbarat, vore icke Ryssarne ändå starcke nog i sine fördeelar att försvara sig. Jag tror att Concepisten af denne relation intenderar att befrija Gaunert ifrån den soupçon Vij om honom hafve, men lärer intet därmed uträtta.

Alt detta är en osanning, ty d. 17:de blefve Ryssarne ifrån Põhajögge bortdrefne, ock d. 20:de Novembr. kommo Våre först effter ock occuperade retranchementet. Skulle så hafva tilgångit som de säija, att de Svänske tillijka med Ryssarne vore inkåmne, vore sådant föga heder för dem, att de ingen bättre upsickt hafva. *c:*

Intet 4 Man äre blefne förr än som Vij kummo innom retranchementet, mycket mindre 2000. *d:*

Au contraire. Hans bästa milice stod på den orten, som ock giorde braft motstånd, men blefve öfvermannade ock hafva de första Regimenter Våre troupper träffade på, varit hans tyske Regimenter ock lijfgarde, som varit hans utvaldeste fålck. *e:*

Ryssarne skickade till Vår Nådigste Kånung, ock underkastade sig hans Nåd ock Onåde, och behöfde intet öfvervinnaren begiära stillestånd hvilcket säijes mot all förnufft. *f:*

---

[1] I afskriften Gummert liksom på andra ställen.

g: I begynnelsen blef dem fuller af särdeles Kongl. Nåd låfvat att få behålla geväret, men sedan Kongl. Maij:t sporde deras falskhet, i det de någre Fanor bort ville practicera, sedan ock att de sielfva hade spolierat Czarens cassa, var Kånungen intet förbunden att hålla accordet, utan måste Ryssarne utan gevär med Mössan i Handen marchera tädan ock tackade gud de sluppo med lijfvet. De andra, som vore på andra sidan om Narva ström vid Ivanogorod äro fuller bårtgångne med gevär, emedan som våre troupper intet dijtkommo.

h: Als ingen bagage finge de med sig, mycket mindre fanor eller ammunition, utan hafva de dränckt någre fanor i strömmen, dem man sedan uppfiskat igen.

i: Det ena är sällsambt som det andra.

k: Alt det andra grundar sig på osanning; ty månge 1000 Vitnen med egne ögon antalet på stycken, fanor ock Mortiers månge gånger hafva räcknat.

l: Icke en Svänsk Fana mistes, utan någre äre något sönderskutne dåck alla behållne ock tror jag näppeligen, att hele Svänske arméen hade in alles 40 Fanor.

m: Dagen för slaget gick Czaren bårt, hvilcket du Croy sielf berättar, och har han fuller tänckt procul a Iove, procul à fulmine.

n: Det var skada, att desse intet varit med i leeken, så hade de farit samme fäel med deras Cammerater.

o: Fångarne äre ju i Våre händer; hvad vill man då däremot säija; ock antingen de per accord hafva gifvit sig, eller ock i drabbningen tagne, så äre de lijka fullt fångar, ock sittia de nu allesammans under Vår förvaring fleer ock eij mindre, än som i Våre relationer upräcknade äre. Ock är i sanning i Vår tryckte relation mycket mindre omtalt om hele actionen, än som sielfve victorien meriterar.

Det kan eij så fullkåmbligen beskrifvas alt det byte, gevär, ammunition som eröffrades, alt det Manskap som blef slagit, att icke alt varit mycket större, och dageligen spöries ännu vara. Men så kan Referenten på Moscoviternes sijda förnöija sig som han bäst vil, med en hooper dicentes, allenast vij hafve sanningen och victorien i handen.

Edvard Beckman.

Underrättelser.

— Till ledamöter i Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien ha i slutet af förra året invalts arkivarien i riksarkivet T. Westrin, amanuensen E. Ekhoff i Stockholm och professorn i Uppsala O. A. Danielson.

— *K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia* valde vid sitt sammanträde den 19 sistlidne december till inländsk ledamot biblioteksamanuensen R. Geete samt till utländsk korrespondent livländske ridderskapssekreteraren H. Bruiningk. Till ordförande för 1902 återvaldes f. d. riksarkivarien C. T. Odhner. Till tryckning i Historiska Handlingar antogos dels på förslag af sekreteraren en samling urkunder och aktstycken angående ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432, dels på förslag af professor Carlson en skildring af A. L. Lewenhaupts fälttåg 1708—1709 författad af en officer i hans armé.

— Akademiska afhandlingar. Fil. lic. Carl Wejle har i Uppsala ventilerat en akademisk afhandling öfver *Sveriges politik mot Polen 1630—1635* (XIV + 190 sid.) och fil. doktor J. Levin Carlbom har likaledes i Uppsala försvarat en afhandling med titeln *Magnus Dureels negotiation i Köpenhamn 1655—57. Sveriges och Danmarks inbördes förhållande under åren närmast före Karl X:s första danska krig* (XIII + 323 + VII sid.).

— Af *Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686—1736*, har tredje delen utkommit, omfattande lagkommissionens protokoll 1712 —1735. Protokollen äro därmed färdigtryckta och denna del är också försedd med register till hela samlingen. Till utgifning förberedas nu de af lagkommissionen utarbetade förslagen till balkar.

— På Malmö stads bekostnad har docenten Lauritz Weibull börjat utgifva *Malmö stads urkundsbok* eller »Diplomatarium civitatis Malmogiensis». Föreliggande första halfband, 152 sidor i stor kvart, innehåller Malmös privilegier under den danska tiden, började med unionskonungen Magnus Erikssons privilegier 20 december 1353. Ett välgjordt facsimile i ljustryck af konung Eriks af Pommern bref på stadens vapen, ett rödt krönt griphufvud med röd hals och röda öron, dateradt Visborg 23 april 1437, åtföljer publikationen, medan på omslagets första och sista sida förekomma bilder af två andra sigill, det ena hittills icke kändt för staden »Ellenboge», visande ett fartyg. Utgifvaren har sammanfört denna och en annan af honom redigerad publikation, Lunds stifts urkundsbok, under den gemensamma lofvande titeln »Monumenta Scaniæ Historica».

Det är lyckligt att hufvudstaden omsider beslutat sig för en liknande publikation och icke låtit landsorten i detta afseende få försteget.

— Bidragen till Karl XII:s historia ökas alltjämt. Docenten A. Stille i Lund har i Historiska Handlingar adertonde delen tryckt några *Karolinska officerares meritförteckningar*, af hvilka några genom sin detaljrikedom erbjuda ett större intresse. Af andra officerare föreligger en hel rad dagböcker, på hvilkas betydelse professor Ernst Carlson för ett par år sedan fäste uppmärksamheten i sin bekanta studie öfver slaget vid Poltava. En framstående kännare af Karl XII:s-litteraturen och -minnena, professor A. Quennerstedt i Lund, har börjat en publikation af *Karolinska krigares dagböcker*, tryckt i en liten upplaga, af hvilken första bandet nyligen utkommit. Där meddelas först en omfångsrik dagbok af fänriken Robert Petre, som i flera år kämpade i Kurland och sedan med Lewenhaupts armé stötte till hufvudhären. Dagboken börjar 1702 och slutar den 22 juni 1709 strax före slaget vid Poltava, i sammanhang med hvilket förf. blef krigsfånge. Den andra dagboken har en mera berömd krigare till författare, men är mycket mer kortfattad. Den härrör nämligen från gardesöfversten C. M. Posse, hvars liffulla bref från fälttågen förut i utdrag publicerats i Historisk Tidskrift. Ifrågavarande anteckningar börja 1707 och sluta i april 1709. Utgifvaren har försett publikationen med en intresserad och pietetsfullt skrifven inledning. — Docenten C. Hallendorff har utgifvit *Ture Gabriel Bielkes hågkomster af Karl XII* med understöd af familjen Bielke på Sturefors. Ture Gabriel Bielke blef med tiden riksråd och nedskref sina hågkomster enligt utgifvarens utredning mellan åren 1744—1751 för kronprinsessan Lovisa Ulrikas räkning. Det har sålunda skett ganska långt efter själfva händelserna. »Hågkomsterna» måste naturligt nog därigenom komma att sakna den pålitlighet i detaljerna, som utmärka de samtidigt skrifna dagböckerna. De ha i stället kanske mera ett psykologiskt intresse, såsom vittnesbörd om det sätt, hvarpå Karl XII:s minne lefde och omhuldades hos en bland hans följeslagare.

— Vid den senaste industri- och landtbruksutställningen i Gefle utgafs äfven *Bidrag till Gefle stads historia och beskrifning* af lektor Oskar Fyhrvall (182 + 180 sidor med många kartor och illustrationer). Gästrikland var från början ett nybygge från Uppland och hörde under medeltiden till Tiundaland. Det anses numera faktiskt tillhöra Norrland och det lilla stadssamhälle, som i 1400-talets midt första gången framskymtar vid Gafleåns mynning har vuxit till att blifva Norrlands största och Sveriges femte stad: goda skäl alltså att ägna ett studium åt stadens utveckling. Man finner därvid att denna utveckling väsentligen tillhör senast förflutna nittonde århundrade, ännu närmare begränsadt dess senare hälft. 1800 räknade Gefle omkring 5,400 invånare, 1850 hade folkmängden vuxit till omkr. 9,500, sålunda icke hunnit fördubblas, men 1850 års folkmängd hade år 1900 mer än tredubblats. Gefles historia till

1800 är historien om en svensk småstad, som under motiga förhållanden, under en ojämn täflan med mäktiga grannar och stridiga intressen arbetade sig fram till en viss ekonomisk självständighet; dess historia efter 1800 är historien om ett svenskt industri- och sjöfartssamhälles snabba utveckling under inflytande af förbättrade kommunikationer och näringsfrihet. Stadens äldre öden ha sålunda ej så särdeles mycket af intresse att bjuda på och skildraren af desamma mötes af särskilda svårigheter; i Gefles historia bilda eldsvådor epok och icke obetydliga partier af handskrifter ha under desamma gått förlorade. Luckorna har författaren till denna skildring, som blygsamt kallar sig »Bidrag», sökt fylla genom studier i hufvudstadens arkiv och genom anlitande af enskilda anteckningar och afskrifter, särskildt de af aflidne rektor J. Selggren efterlämnade. Tiden före 1636 upptager sålunda endast 20 sidor; för tiden efter detta år följer förf. med hjälp af allt rikare källor utvecklingen på skillda områden ända till våra dagar. I bilagor af ungefär samma omfång som texten meddelar förf. viktiga urkunder eller aktstycken till stadens historia, statistiska tabeller, personalhistoriska längder m. m. Särskildt intresse får publikationen genom det synnerligt stora antal af kartor och illustrationer, belysande Gefle förr och nu, som åtfölja densamma. Har lektor Fyhrvall förtjänsten af utarbetandet och samlandet, är det konsul John Rettig, en ättling af stadens förste fabriksidkare Per Christian Rettig, som möjliggjort arbetets utgifvande i det omfång och det vackra skick, hvari det föreligger. Mellan båda delas sålunda de intresserades tacksamhet.

— Ryttmästaren Carl Gustaf Platen har utgifvit *Kongl. Skånska Dragonregementets Historia. Personhistoriska anteckningar öfver officerare och civilmilitärer af officers rang 1676—1900.* Författaren har genom detta arbete uppfyllt en uppmaning af sin aflidne fader, hofstallmästaren och öfversten Carl Theodor Ernst Platen, som själf genom ett antal biografier och anteckningar gjort åtskilliga förberedelser till regementets historia. Åt minnet af fadern är verket också tillägnadt. Den ursprungliga afsikten att skrifva regementets historia har emellertid författaren funnit sig föranlåten att öfvergifva och inskränkt sig till att lämna biografier eller personhistoriska anteckningar om officerare och deras vederlikar vid regementet. Detta uppsattes egentligen 1676 af gamla afskedade smålandsryttare och skulle kompletteras genom värfning samt förläggas till Blekinge. Sistnämnda bestämmelse gick dock ej i fullbordan utan regementet blef i stället förlagdt i Skåne. Dess förste öfverste blef Hans Andersson Ramsvärd. Från och med de år 1676 utnämnda officerarne meddelas nu biografier och anteckningar ända till och med den yngste den 7 december 1900 utnämnde underlöjtnanten samt därefter om präster, auditörer, läkare, regementsskrifvare m. fl., veterinärer och musikdirektörer. En aktningsbjudande lista på använda tryckta och otryckta källor vittna om författarens forskningar. Arbetet, som är ett praktverk, får ett särskildt intresse

genom de många namnteckningar som återgifvas och ännu mera genom det stora antal porträtt som åtföljer detsamma från och med den nyssnämnda Ramsvärds, tryckta dels utom dels i själfva texten. Porträtt utom texten finnas sålunda af alla regementschefer utom en, frih. Carl Gyllenpistol. Man kan med deras hjälp icke blott följa de skiftande uniformerna utan äfven, om man därtill har lust, göra intressanta fysiognomiska studier. Utförliga register underlätta begagnandet.

— Kapten O. Bergström har utgifvit några personhistoriska anteckningar om *Vadstena krigsmanshus*, som en gång var afsedt att blifva Sveriges invalidhotell. Krigsmanshusets egentliga tillvaro kan räknas från 1646, det indrogs 1783, efter att sedan 1756 ha varit en försörjningsanstalt blott för manskapet, men det fortlefver i en fond, som för närvarande uppgår till mera än 4 millioner kronor. Det var som bekant inrymdt i de forna klosterbyggnaderna. Författaren meddelar biografiska uppgifter om inspektorerna, vidare om bokhållare, vaktmästare, läkare eller fältskärer, pastorer och underhållstagare. Därjämte lämnas uppgifter om de sistnämndas lefnadssätt, underhåll och andra förhållanden. Krigsmanshusets kyrkobok förvaras i Vadstena landsarkiv.

— Riksgäldsfullmäktigen Johan Johansson i Noraskog har efter några års afbrott, då han varit upptagen af andra göromål, återvändt till publikationen af sina under titeln *Noraskogs arkiv* förenade »Bergshistoriska anteckningar och samlingar». I detta, det nionde häftet, har han börjat skildringen af ett särskildt hyttelags historia, hvarvid han utvalt Ringshyttan, hans egen födelseort och sätet för hans tidigare verksamhet, i den riktiga uppfattningen, att en sådan skildring måste blifva belysande för hela bergslagen, liksom för själfva järnhandteringens historia. I detta häfte följer han Ringshyttans utveckling från de första spåren af dess tillvaro ända in på 1720-talet. En bild af Ringshyttan i våra dager samt ett par kartor åtfölja publikationen. Af de senare är en i stor skala efter ett original från 1759 utförd af särskildt intresse. Den utvisar inägorna och de i strålform därifrån utgående skiftade utmarkerna. Texten till densamma kommer att inryckas i följande häfte.

— Vid Folkskolans Vänners möte i Göteborg den 7 augusti 1901 höll professor L. Stavenow ett föredrag, som sedermera befordrats till trycket, om »Historieundervisningens betydelse för vårt folks uppfostran till äkta svenskhet». Stavenow tillerkänner historieundervisningen en central plats vid uppfostran till äkta svenskhet samt framlägger i sammanhang därmed, för vinnande af detta mål, sina tankar om huru historieundervisningen i folkskolan bör lämpligast ordnas. Som han anser, att historieundervisningen har äfven andra uppgifter för vår intellektuella och moraliska bildning än den nationella, håller han före, att undervisningen i svensk och allmän historia skulle kunna förenas, t. ex. så att kring den lagom afpassade

framställningen af fosterlandets öden fogas liksom en ram af korta öfversikter öfver den menskliga odlingens hufvudepoker i stort. Med afseende på själfva kunskapsmåttet och sättet för undervisningens meddelande skulle man, enligt hans mening, bäst gå tillväga så, att i förening med en kort öfversiktlig lärobok skulle nyttjas en läsebok, innehållande korta, men konkreta biografier af svenska män och kvinnor från skilda tidehvarf. Därigenom skulle »nödig konkretion i framställningen kunna förenas med sammanhang och allsidighet».

— *Jacob Berzelius' själfbiografiska anteckningar* är ett arbete, som nyligen utkommit på Norstedt & Söners förlag. I Vetenskapsakademiens grundregler af 1820 finnes en föreskrift att hvarje ledamot af akademien inom viss tid efter invalet skall till sekreteraren aflämna en anteckning öfver sina förnämsta lefnadshändelser och hvarje ny tioårsperiod meddela fortsättning däraf. Vi känna ej, huru denna föreskrift tillämpas. Berzelius har af den funnit sig föranlåten att nedskrifva en hel självbiografi, af hvilken en del omfattande tiden till och med 1822 aflämnades 1823, en annan för tiden 1823—1840 tio år senare, hvarjämte äfven anteckningar föreligga om hans verksamhet såsom akademiens sekreterare. Anteckningarna ha i främsta rummet intresse för naturvetenskapsmännen, de utmärka sig genom anspråkslöshet och blygsamhet och skildringen af ungdomsåren med deras kamp mot fattigdom och motgångar kan intressera alla. På ett par punkter berör författaren den politiska historien. Han skickades som bekant 1810 jämte lifmedikus Pontin ned till Skåne för att förrätta obduktionen på kronprinsen Karl August. Ännu i Schinkel-Bergmans Minnen läser man huru Berzelius genom ett oförsiktigt yttrande i ett bref skulle gifvit fart åt ryktena om att en förgiftning förelåge; han skulle talat om »grundade misstankar». Han upplyser här att i brefvet stod *ogrundade* misstankar. Det var sålunda en flyktig och onöjaktig läsning, som här framkallade en olycklig missuppfattning. Den andra historiska punkten gäller det ryktbara Crusenstolpeska tryckfrihetsmålet 1838, där Berzelius var juryman och genom sin röst bidrog till fällandet. Han redogör här för sitt handlingssätt, hvilket beredde honom mycket obehag, med betraktelser, som man redan känner till ur Trolle-Wachtmeisters Minnen, där samma fråga utförligt beröres och där särskildt Berzelius' ståndpunkt framhålles med ledning af bref, som växlats mellan honom och hans vän Trolle-Wachtmeister.

— På P. A. Norstedt & Söners förlag har utkommit *Lefnadsteckningar* af C. D. af Wirsén, behandlande J. G. Oxenstierna, K. A. Nicander och Bernhard von Beskow, alla förut tryckta i Svenska Akademiens Handlingar. De vittna alla tre om författarens stora beläsenhet, mångsidiga bildning, litterära och historiska studier samt fina estetiska smak. Åt den, som i ungdomen med beundran läste Nicander, erbjuder skildringen af denna rikt begåfvade, tidigt bortryckte, älskvärda och olyckliga skald ett särskildt nöje. Lefnads-

teckningen öfver Beskow, denna ovanliga företeelse i vårt land, som begagnade sig af en stor förmögenhet för att odeladt kunna ägna sig åt litterära sysselsättningar, torde åter för historikern äga det största intresset både genom den utförliga behandlingen af hans många minnesteckningar och genom den detaljerade redogörelsen för hans deltagande i den vittra och framför allt i den politiska polemiken på 1830- och 1840-talen, då hans kvicka penna och träffande omdöme så ofta gjorde sig gällande. Särskildt för denna teckning har ett rikt otryckt materiel stått författaren till buds i Beskows brefväxling. Alla tre lefnadsteckningarna äro betydande och läsvärda bidrag till vår litteraturhistoria.

— Frih. Karl Karlsson Leijonhufvud har utgifvit fjärde årgången af *Svensk adelskalender.* Den kan, som bekant, vara af intresse icke blott som en uppslagsbok i fråga om nu lefvande adelsrepresentanter. De tydligt och väl utförda sköldemärkena — endast hjärtvapnen meddelas — uppgifterna om härstamning och om tidpunkten för adlandet, äfven stamtaflorna, som återföra de nu lefvande representanterna till den närmaste gemensamma stamfadern, gifva åt kalendern intresse äfven för en historiker, som här i fråga om de lefvande adelsätterna lätt och bekvämt kan få åtskilliga upplysningar. Uppgifterna om härstamning utmärka sig genom kritisk noggrannhet och nykterhet. Antalet ätter är för närvarande 808; 7 ha under år 1901 fullständigt utslocknat. Fortgår minskningen på samma sätt skola inom ett århundrade adelsätterna vara mycket reducerade, men lifskraften synes bland dem vara mycket olika och förändringar i afseende på den regelbundna afgången kunna sålunda lätt nog inträda. Ifrågavarande årgång åtföljes äfven af en förteckning på svenska adliga fideikommiss ordnade efter innehafvarnes namn.

— Af *Ny svensk släktbok* utgifven af Karl A. K:son Leijonhufvud och Gustaf C:son Leijonhufvud har andra häftet utkommit. Det innehåller de på medlemmar rika släkterna Arfwedson, Elliot, Schenström, Tegnér och Zethelius samt dessutom Angerstein, Bergström, Bredberg, Burén, Dickson, Falk, Fredenberg, Järta, Magnus, Naumann, Nystedt, Nyström, Personne, Upmark, Wallensteen och Wikblad, sålunda åtskilliga mer och mindre remarkabla ofrälse ätter.

— Danska riksarkivet har genom riksarkivarien C. F. Bricka utgifvit *Indberetninger fra Charles de Dançay til det franske hof om forholdene i norden 1567—1573.* Dançay vistades som fransk gesant vid danska hofvet från 1548—1589. Hans långa vistelse där bidrog måhända till, att en del af hans beskickningsarkiv aldrig kom tillbaka till Frankrike utan stannade i norden. Det är åtminstone fallet med två kopieböcker. Den ena omfattande åren 1575 och 1580—86, kom med tiden att tillhöra den danska professorn Stephanius i Sorö, inköptes med dennes bibliotek af Magnus

Gabriel De la Gardie, råkade emellertid på afvägar och tillhörde i midten af 1700-talet bokauktionsnotarien, Erik Ekholm, kom sedan till drottning Lovisa Ulrikas handskriftsamling på Drottningholm och med denna till Kungl. Biblioteket samt är tryckt i Handlingar rörande Skandinaviens historia band XI. Den andra kvarstannade i Danmark och tillhör för närvarande danska riksarkivet. Det är denna, som nu blifvit tryckt efter en afskrift, som den aflidne danske riksarkivarien Jörgensen lät verkställa. Dançay besökte flera gånger Sverige, hans depescher beröra ofta svenska förhållanden och han lämnar karakteristiker af svenska konungahusets medlemmar från och med Gustaf Vasa. De ha också begagnats af svenska historieskrifvare, den i Danmark befintliga kopieboken särskildt af A. G. Ahlqvist och F. Ödberg. Man är under sådana förhållanden utgifvaren tacksam, som nu föranledt denna afdelnings publicerande. Aftrycket följer texten bokstafstroget endast med ytterst få modifikationer. Några rättelser eller upplysningar meddelas i noter och ett namnregister underlättar begagnandet.

— För det »Kongelige Danske Selskab for fædrelandets historie og sprog» har professor Kr. Erslev i Köpenhamn utgifvit en urkundspublikation under titeln *Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450*. Man har som bekant i Danmark uppgifvit tanken på att utgifva ett fullständigt diplomatarium i kronologisk ordning för medeltiden. Under professor Erslevs ledning har i stället af Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie börjat utgifvas en »Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen», som likaledes sträcker sig till 1450 och nu närmar sig sin fullbordan. I fall meningen är att vid sidan däraf in extenso utgifva urkundspublikationer för vissa begränsade områden, har man gjort en god början med testamentena. Dessa äro nämligen med sina uppräkningar af bortskänkta föremål, jordägendom, penningar, husgeråd, kläder, klenoder, handskrifter m. m. d. af stort kulturhistoriskt värde. Det äldsta här tryckta testamentet är från 1183, det yngsta från 1448; hela antalet är 93. Omfångsrika register underlätta användningen. Af dessa är sakregistret uppställdt efter innehållet i elfva grupper, af hvilka den som omfattar »skolvæsen og böger» erbjuder ett särskildt intresse, Till sakregistret hör därjämte en i alfabetisk ordning uppställd ordlista.

Rättelser.

Sid. 87,	rad 16	nedifr.	*står:*	Falun	*läs:*	Säter
» 171,	» 11	uppifr.	»	motsater	»	motsatser
» 179,	» 26	»	»	sammmanträde,	»	sammanträde
» 197, not 1,	» 4	»	»	cumme	»	cum me
» 224,	» 30	»	»	oah	»	och
» 256,	» 6	nedifr.	»	är	»	än

Öfversikter och granskningar.

Karl XII och sammansvärjningen mot hans envälde och lif. Af ANTON NYSTRÖM. 250 sid. + 1 kartblad. Stockholm 1900.

I n:o 458 af Kristianiatidningen Morgenbladet år 1900 (d. 19 juli) har löjtnant Coucheron-Aamot under rubriken »Carl XII:s Fald ved Fredriksten» publicerat dels en äldre karta öfver trakten kring Fredriksten, upprättad ungefär samtidigt med krigshändelserna, och dels några därtill knutna reflexioner, hvilka särskildt gälla betydelsen af Karl XII:s fall och de senare framställda åsikterna om dettas orsaker. I allmänhet sakna dessa hans reflexioner hvarje underlag af själfständig forskning och äga därför ringa intresse. Minst sagdt besynnerlig klingar den norske författarens utsago, att det ser ut, som om svenska skribenter funne det nedsättande, om hjältekungen fallit för en ärlig norsk kula, och att de därför — tydligen skulle det vara i någon patriotisk ifver — önska bevisa, att en lönmördares skott ändat hans lif. Ett dylikt resonemang är ju så bakvändt som möjligt och visar, att hr C. alldeles misskänner den berörda frågans art. Ty spörsmålet om Karl XII:s dödssätt har icke allenast vanligt kriminalistiskt kuriositetsintresse, utan dess besvarande kan kasta ett ganska rikt ljus öfver partigrupperingen i Sverige under konungens sista dagar. Det var därför med intresse, om också ej med alltför stora förhoppningar, som man för ungefär tre år sedan motsåg resultaten af de skjutförsök och terrängundersökningar, d:r Anton Nyström företog vid platsen för konung Karls fall. D:r N. har nu sammanställt dessa resultat med de viktigaste skriftliga och muntliga berättelserna om händelsen den 30 november samt i den liffullt skrifna volym, hvars namn läses härofvan, förenat dessa undersökningar med åtskilliga andra öfver Karl XII:s person och lif.

Skriftens första hufvuddel innehåller en blick på Karl XII:s krig och politik samt ett försök till psykologisk analys af konungen. Detta parti lider af samma hufvudfel, som vidlåder snart sagdt

alla sammanfattande framställningar af Karl XII:s lif. En person, hvilken stått i medelpunkten af en ytterst vidtgående historisk kris, och som blott kan till karaktär och handlingssätt förstås, om han uppfattas i sin verkliga omgifning, honom lösrycker man ur detta sammanhang och söker bedöma alldeles för sig, med ringa eller nästan ingen hänsyn till de förhållanden, hvilka bilda bakgrunden till hans gärning. Och de samtida berättelserna, hvilka dock genom öfverdriften i beundran eller tadel så lätt borde mana till varsamhet, underkastas ej någon verklig kritik. Dessa fel tillika med bristande kännedom om de nyaste forskningarna på detta område gör, att denna del af d:r N:s bok icke saknar misstag, omtvistliga påståenden eller på sin höjd halfva sanningar.

När förf. t. ex. å sid. 26—30 talar om det stora krigets uppkomst, är det endast en half sanning, att konung August sökte Sveriges förbund. Tränger man något in i hans politiks irrgångar, visar sig genast, att denna alliansunderhandling från hans sida var spegelfäkteri. Att Karl XII »*ville* ha krig» åter, är ett påstående, som näppeligen lär kunna bevisas. En ytterst omtvistlig fråga löser förf. helt djärft, då han säger, att tsar Peter »med fasthet vidhöll sina eröfringsplaner på Sveriges Östersjöprovinser» och därför drog konung August till sitt förbund: äfven om tsaren på mötet i Rava med tämlig säkerhet varit den, som först nämnt företaget mot Sverige, så var dock detta för honom tillsvidare trängdt i bakgrunden af hans turkiska krig och af Rysslands inre oro, och, när anfallet satts i gång af hans allierade, kunde endast långa och ifriga påtryckningar från dessa sent omsider drifva honom fram till aktion.[1] Att Karl XII efter Narva städse ringaktade Rysslands makt (sid. 31), är ju en traditionell uppfattning, men den är därför knappt mer pålitlig än förf:s påstående (sid. 32), att en djup »nedslagenhet efter slaget grep både Peter och August»: om den senare kan detta nog gälla, ehuru hans sangviniska natur snart reste sig, men den förres närmaste åtgärder jäfva påståendet helt. Det är därför ock oriktigt, att Karl XII då kunnat få en allmän fördelaktig fred. Förf:s kategoriska förkastelsedom öfver Karl såsom fältherre (sid. 36 och 51) hade säkerligen mildrats, om han betänkt, att samtidens berömda västerländska fältherrar Eugen och Marlborough väsentligen hade att tacka en liknande djärf strategi för sina största framgångar. Då förf. (sid. 52—3) lifligt beklagar Karls omänsklighet mot Polens befolkning, dömer han säkerligen ganska skeft; de där anförda exemplen angifva i hufvudsak, att konungen genom stränghet velat tvinga den ej stridande befolkningen till lugn, alldeles som tyskarne 1870—71

[1] Jag hänvisar här och för det närmast följande till Hallendorff, *Bidrag till det stora nordiska krigets förhistoria* (Ups. 1897) samt *Konung Augusts politik 1700—01* (Ups. 1898) och till danska generalstabens arbete, *Bidrag till den store nordiske krigshistorie* (Köpenh. 1899). — Den ofvan återgifna åsikten om mötet i Rava och tsarens politik har jag redan framställt i förstnämnda arbete (sid. 116—17) i motsats till hvad märket A. S. i Historisk Tidskrift 1900, rec. afd. sid. 69, tillskrifvit mig.

för att göra själfva kriget i stort mänskligare hårdt näpste franctireurer och dessas beskyddare. — Åtskilliga dateringsfel förekomma, mest antagligen i följd af förbiseende i korrekturet; vilseledande är siffran 1698 för 1699 å sid. 29 r. 15 uppifr. och r. 1 nedifr.

Ett intressant uppslag här förtjänar emellertid att observeras, ehuru man måste beklaga, att författarens sätt att i detalj utföra det lämnar åtskilligt öfrigt att önska med hänsyn till kritisk sans och metod: det är i fråga om den psykologiska analysen. D:r N. är icke den förste, som sökt tillvägabringa en sådan öfver Karl XII, och heller icke den förste, som velat i ett visst maniakaliskt sinnestillstånd söka förklaringen till konungens gåtfulla karaktär. Förut har Verner von Heidenstam i berättelsecykeln »Karolinerna» framställt ett sådant tolkningsförsök, och jag får uppriktigt erkänna, att denna skönlitterärt utförda förklaring — hur mycket man för öfrigt kan hafva att invända mot den — gör ett betydligt mera sannolikt intryck än d:r N:s vetenskapliga. Det intressanta ligger i båda fallen i sträfvandet att ur Karl XII:s handlingar såväl som ur hans yttranden och ur samtida vittnesmål få fram klara, behärskande karaktärsdrag. Den sammanställning, som d:r N. sålunda gjort, låter honom förklara, att Karl XII var en dåre, behärskad af, hvad d:r N. kallar krigsmani. Huruvida psykiatriska arbeten känna till denna sinnessjukdom, är anm. såsom lekman på det området obekant; af d:r N:s analogier mellan denna mani och de mera vanliga, som yttra sig i ett för den sjukes medmänniskor farligt, våldsamt sinnelag o. dyl., skulle man vilja sluta, att d:r N. har äran af att här framställa en upptäckt äfven för den medicinska världen. Därmed hurusom helst, självklart måste det dock vara, att ingen bortgången person kan först af eftervärlden förklaras för dåre, ifall icke i stort sedt hela hans handlingssätt och hans yttrande ej låta sig annorlunda förklara än ur någon sinnesrubbning. Hvad nu Karl XII beträffar, äro om honom många egendomliga berättelser i svang, men en del af dessa få näppeligen tagas allvarsamt, andra torde vid närmare inträngande i de med dem förknippade omständigheterna ej te sig så utomordentligt besynnerliga. Äfven efter en sådan reduktion kvarstår nog mycket säreget hos konung Karl, men frågan är, om detta angifver annan abnormitet än en utpräglad ensidighet, hvilken nästan uteslöt möjligheten af andra banor än de en gång inslagna. Säkert är under alla omständigheter, att de lösryckta drag, som d:r N. anför för att bevisa sin teori om krigsmanien, icke verka öfvertygande.

Hufvudintresset för läsaren samlar sig dock näppeligen kring denna del af skriften utan kring det parti, hvari d:r N. undersöker de nu tillgängliga underrättelserna om Karl XII:s död samt om händelserna i samband med denna (sid. 109 f.). De resultat, till hvilka han där kommit, kunna sammanfattas så: missnöjet mot Karls regeringssystem har otvifvelaktigt tagit sig uttryck i en sammansvärjning mot konungens lif, och allt talar för att konungen fallit offer för denna. Ja, han går så långt, att han anser sig kunna

namngifva de hufvudskyldiga vid mordet — sedermera generalerna Cronstedt och Stjernros — och han rent af meddelar porträtt af en bland dessa (Cronstedt)!

Man måste vara d:r N. tacksam, att han åter tagit spörsmålet om Karl XII:s dödssätt under allvarsam debatt, ty Paludan-Müllers betydelsefulla undersökningar kunna desto mindre vara definitiva, som först efter deras publicerande den senaste undersökningen å konung Karls lik ägt rum. Onekligen har dr. N. med mycket nit sökt sätta sig in i sitt ämne, liksom han ock påpekat åtskilligt beaktansvärdt, men — det må så godt först som sist utsägas — hans en smula kaotiskt utförda undersökning af det svåra problemet lämnar från kritisk synpunkt mycket öfrigt att önska.

Hvad d:r N. i sin diskussion om Karl XII:s död framställer, lider af det grundfelet mot historisk metod, att han ej klart hållit isär de omständigheter, som äro eller kunna vara bevisande, och de som allenast gifva förmodanden — eller något ännu mindre. Af förra slaget äro naturligtvis alla upplysningar, som kunna vinnas genom besiktning af den dödes kranium, samt vidare verkliga ögonvittnens berättelser (direkta eller komna ur pålitlig andra hand). Af senare slaget åter är hela bundten af skvallerhistorier, som satts i omlopp af fantasirika personer strax efter dödsfallet eller senare: de kunna vara intressanta i den mån, de återspegla allmänhetens opinion eller vittna om bestämda syften inom vissa kretsar, men någon beviskraft ha de ej. Blandar man nu, som d:r N. gjort, dessa dunkla historier och antydningar samman med det verkliga bevismaterialet, så fördunklar man undersökningens gång och arbetar sig och sina läsare småningom in i en själsstämning, hvilken öfverallt söker s. k. misstänkta omständigheter. Så måste för en verklig pröfning mycket bortmönstras, först och främst »Tollstadii berättelse om Cronstedts yttersta bikt», på hvilken d:r N. väsentligen stöder sin åsikt, att Cronstedt och Stjernros böra betraktas som Karl den XII:s mördare. Hela denna historia har ytterst ringa inre sannolikhet. Den föreligger i åtminstone ett par versioner, af hvilka den ena (anf. arb. sid. 172 f.) ej helt passar samman med den vanliga (ibid. sid. 168 f.); där göres nämligen Stjernros, hvilken var yngre än Cronstedt och städse befann sig i lägre grad än C., likväl till »en hög herre», som enligt C:s ord »är min störste välgörare och har gjort hela min uppkomst och mitt lifs lycka».[1] Vidare är biktfadrens besök hos S. dramatiskt utsmyckadt — allt vittnande om att en gifven mytisk uppslagsända nyttjats för anknytning af nya fantasifoster. För öfrigt äro de båda versionerna till sitt ursprung ganska misstänkta. Ingen som helst säkerhet låter oss följa dem fram till den uppgifna sagesmannen, kyrkoherde Tollstadius. Den till det yttre trovärdigaste versionen — Wieselgrens — kan blott spåras i ett anonymt »manuskript i Ramelska samlingarne». Hvem

[1] Namnen stå ej här utskrifna såsom i den mest spridda versionen men få suppleras från denna.

vet från hvilken af den gustavianska tidens andeskådare och fantasimakare det kan ha sitt upphof? Tills något klarare ljus faller häröfver, är det icke blott tillåtligt utan rent af en plikt att betvifla, det en samvetsöm prästman skulle, blott för nöjet att få till eftervärlden meddela en sensationsnyhet, förrådt, hvad under biktens insegel anförtrotts honom. — Vidare, att tillmäta lifkirurgen Neumans dröm om Karl XII:s dödssätt (se sid. 158) mer än subjektiv betydelse är naturligtvis omöjligt. Den kan, likaväl som ett direkt uttalande af honom, ange någon tvekan om det verkliga dödssättet — och denna tvekan delade han med talrika af sina samtida — men hur vill man förklara, att han icke i samma privata anteckningar, där han yppar sina tvifvelsmål, äfven meddelar likbesiktningens komprometterande resultat, om, såsom d:r N. antager, några sådana väckt hans tvifvel?

Om man sålunda bortröjer hela dunstkretsen af rykten och misstankar för att i stället iakttaga de bevisande fakta, kan man lättare skatta dessa till deras fulla värde. Besiktningen af skottskadan i konungens hufvud har blott gifvit vid handen, att, om kulan gått in igenom den högra tinningen, torde det dödande skottet ha aflossats på långt håll, men att, om det gått in genom den vänstra och ut genom den högra, kan det ha aflossats på helt kort afstånd, detta därför att hudöppningen till höger är betydligt mindre än den till vänster. Hvilketdera verkligen ägt rum, därom voro de medicinska auktoriteterna efter 1859 års besiktning oense. Att observera är emellertid, att själfva kraniumskadorna på bägge sidorna äro i det närmaste lika stora, den vänstra blott obetydligt större. Häraf synes möjligheten att beräkna afståndet vid skottets lossande bli ganska osäker. Funnes nu några yttre spår (krutkorn eller dyl.) i vänstra tinningens hud, skulle sådant naturligtvis säga, att skottet aflossats »inom brännvidd», d. v. s. helt nära; men alla sådana spår saknas, och intet antyder, att de någonsin funnits och att man med flit undanröjt dem. Äfven om man med flertalet sakkunniga vid den sista besiktningen antager den vänstra tinningens skada som initialöppning, är därför intet med visshet bevisadt om skottafståndet. Större klarhet gifva ej heller d:r N:s år 1898 vid Fredriksten företagna ganska intressanta skjutexperiment (sid. 215 f.). De visa allenast, att en kula från fästningsverken mycket väl kunnat nå fram till den plats, där Karl XII enligt de pålitligaste uppgifterna fann sin död. För att komma längre måste man taga ögonvittnenas berättelser till hjälp. Af dessa är det egentligen blott en, som lämnar en mera detaljerad redogörelse om förloppet: det är ingeniörlöjtnanten (sedermera öfversten) Carlbergs (s. 149 f.). Denna är visserligen af allt att döma upptecknad ganska långt efter händelsen men bär i hela sin skildring af denna en objektiv och trovärdig prägel, hvilken icke behöfver rubbas af de subjektiva förmodanden, som Carlberg särskildt i berättelsens slut antyder. C. uppgifver bestämdt, att »ett skott träffade in på vänstra sidan genom Hans Maj:ts hufvud». Sammanställes detta med ofvan berörda omständigheter, skulle framgå, att skottet

aflossats mot vänstra tinningen — på huru långt afstånd måste fortfarande betraktas som oklart.

På denna punkt torde — vid de upplysningar, som för närvarande finnas — en samvetsgrann forskare stanna: frågan står sålunda öppen. Hvad för öfrigt kan tilläggas, hinner blott till möjligheter och gissningar. Så t. ex. om verkligen det dödande skottet aflossats på relativt nära håll, hvad hindrar att några fientliga ströfvare skyddade af novemberkvällens dunkel, vågat sig nära och skjutit på konungens belysta hufvud? Den förklaringen vore minst så sannolik, som att någon af konungens följe skulle med så talrika vittnen i sin närhet vågat sig ut på fältet och aflossat det dödande skottet. Att konungen lönmördats skulle naturligtvis i någon mån bli sannolikare, om en sammansvärjning mot hans lif kunde uppvisas. Men några verkliga bevis för en sådan söker man hittills förgäfves, ty att handlingskraftiga och målmedvetna personer genast nyttjade konungens död för sina planer, kräfver lika litet en organiserad sammansvärjning till villkor, som den tysta oppositionen mot Karl behöfver haft en dylik till följd. Men d:r N. synes utan vidare sluta: där fanns missnöje, alltså kom det till en sammansvärjning. Därmed har han dock lämnat historiens säkra mark och gifvit sig in på fantasiens ovissa område, likaväl som när han (sid. 190) låtit utrita, huru Karl XII mördades framför Fredriksten. Slika fantasiutflykter i ord och bild må ju vara sin upphofsmans ensak, men då de framträda med kraf på vetenskaplighet, måste de reduceras till sitt värde.[1]

I vår historia hafva vi flera exempel, huru en framstående persons bortgång gifvit anledning först till smygande rykten och sedan till högljudda anklagelser för svek och lönmord. I samma mån, som den bortgångne varit betydande, älskad och motsagd och hans död varit plötslig, har ock sagokretsen blifvit allt rikare. För vetenskapen har en dylik sagokrets, som redan framhållits, ingen beviskraft, men från andra synpunkter kan den vara intressant. Huru sägnerna om Karl XII:s död successivt uppstått, är sålunda väl värdt en undersökning i samband med en genomförd granskning af allt, som angår den 30 november 1718. Ty att d:r N:s arbete häröfver icke sagt det sista ordet, lär ej kunna bestridas.

[1] Att förf., annars sparsam på bilder, meddelar Cronstedts porträtt, åsyftar väl att stärka den okritiske läsarens uppfattning, att Karls mördare här är funnen. Då bevismaterialet är så ytterst osäkert, kan ett dylikt tillvägagångssätt knappt betraktas annat än som otillbörligt.

C. H. H.

Nittonde århundradets militära tilldragelser i deras sammanhang med den allmänna utvecklingen tecknade af C. O. NORDENSVAN. I, II. 363 + 406 sid. Stockholm 1899, 1900.

Detta arbete, hvars andra del, omfattande århundradets senare hälft, nyss utkommit, torde i historiskt afseende åtminstone i dess första del icke framträda med anspråk på att vara frukten af några egentliga källstudier utan fastmera utgöra en bearbetning af ett antal mer eller mindre kända arbeten öfver denna tidrymd.

Uti militärtekniskt hänseende, i allt hvad som rör olika arméorganisationer, de speciella vapnens införande och utveckling o. s. v., synes arbetet vara synnerligen rikhaltigt och kunna i många fall, framför allt för icke-fackmannen, vara en värdefull handbok. Detta är emellertid en synpunkt, från hvilken arbetet i denna tidskrift icke kan vara föremål för någon granskning.

Se vi åter arbetet från krigshistorisk synpunkt och fästa vi därvid vår uppmärksamhet vid den behandlade tidrymdens viktigaste tilldragelser, de napoleonska krigen och krigen 1866 samt 1870—71, så finna vi en ganska stor men lätt förklarlig olikhet i författarens framställning. Beträffande den senare eller Moltke-epoken har herr N. redan förut uppträdt såsom författare till ett större arbete öfver 1870—71 års krig och sålunda gjort densamma till föremål för mera ingående studier, hvilka naturligen också tryckt sin prägel på föreliggande framställning. De händelser, som här behandlas ligga emellertid så nära vår tid, att det ännu torde vara svårt att gifva en fullt oväldig redogörelse därför. Författaren synes dock ha slagit in på en lycklig medelväg mellan den öfverdrifna Moltkebeundran, som å vissa tyska håll helt naturligt uppstått i glansen af de vunna framgångarna, och den motsatta känsla, som nederlagens smärta lika naturligt framkallat hos mindre klarseende franska författare. Då emellertid dessa händelser för den publik, för hvilken arbetet i första rummet är afsedt, torde vara äfven till sina detaljer ganska väl kända, men detta säkert i vida mindre grad är fallet med de napoleonska krigen, så har referenten ansett det tillräckligt att i detalj granska författarens framställning af den napoleonska tiden.

För den läsare, som speciellt intresserar sig för denna tid och som här från en framstående fackmans penna väntar sig en opartisk och på de nyaste undersökningar grundad framställning af dess militära tilldragelser och dessas politiska sammanhang, innebär författarens arbete säkerligen en icke så liten missräkning. Hela den ytterst rika litteratur öfver denna epok, som under det sista årtiondet sett dagen i Frankrike och som spridt så mycket nytt ljus öfver densamma, synes att döma af den fullständiga bristen på citat därifrån hafva undgått hans uppmärksamhet. Han har i sin

framställning och i sina omdömen nästan uteslutande följt tyska arbeten; i synnerhet har det bekanta arbetet »Napoleon als Feldherr» af York von Wartenburg tydligen åtnjutit författarens obegränsade förtroende, då hans omdömen för det mesta äro hämtade därifrån, icke minst då de äro nedsättande för Napoleon. Det torde dock ej vara författaren obekant, att den Yorkska skolmästarekritiken »in majorem Neoprussiæ gloriam», som för öfrigt tillhör tiden före uppvaknandet af det nya intresset för Napoleonstiden, äfven i sitt eget fädernesland funnit kraftiga vedersakare. Den bekante tyske millitärförfattaren Karl Bleibtreu, som väl får anses vara en kännare af den store kejsarens historia, har i flera arbeten, såsom »Geschichte und Geist der Europeischen Kriege», »Der russische Feldzug 1812», »Der Imperator» (Napoleon 1814) o. s. v., med stor skärpa uppträdt mot densamma och dess doktrinära omdömen. De franska arbeten, som författaren citerar, äro mycket få och delvis såsom Thiers och Lanfrey något föråldrade, ehuruväl Thiers kanske mer än någon annan tidigare författare haft tillgång till afgörande dokument. Men att grunda en framställning af kriget med Preussen 1806—7 och befrielsekriget 1813 på endast tyska eller kriget 1809 på endast österrikiska arbeten torde vara minst sagdt vågadt. Slutligen synes H. Houssayes viktiga arbeten öfver 1814 och 1815[1] vara för författaren obekanta, och likväl äro just dessa på grund af den mängd nya dokument, som här för första gången stått en forskare till buds, af den allra största betydelse för ett riktigt bedömande af dessa års märkliga händelser. En af de nyaste författarne på detta område, lord Rosebery, räknar också Houssayes arbeten till de bästa, som skrifvits öfver Napoleon, och uttalar den önskan att han måtte fortsätta sina forskningar öfver denna epok.[2]

Vända vi oss efter dessa allmänna anmärkningar till mera speciella, så synes t. ex. framställningen af slaget vid Austerlitz å sid. 63 icke vara fullt rättvis. Författaren säger, att Napoleon var sina fiender vuxen i antal: de flesta arbeten uppgifva däremot, att den rysk-österrikiska arméen var åtminstone 10,000 man starkare. Berndt,[3] hvilken såsom österrikare ej gärna kan misstänkas för partiskhet för Napoleon, uppgifver till och med 82,500 allierade mot endast 65,000 fransmän. Tillika deltogo gardet, Oudinots grenadierer och en del af I. kåren Bernadotte endast högst obetydligt i striden. Utom af ögonvittnens såsom Ségurs berättelser framgår detta tydligt af den officiella lista på förlusterna, som upprättades två dagar efter slaget och som finnes i franska krigsministeriet.[4] Här uppgifves hela förlusten till 8,972 man, däraf på divisionen Rivaud af Bernadottes kår (den enda, som marskalken fick behålla under sitt befäl) 3 döda och 22 sårade, gardet 21 döda, 87 sårade samt

[1] H. Houssaye, »1814» »1815» (I, II) Paris 1888—1898.
[2] Rosebery, »Napoleon, the last phase», sid. 2.
[3] Berndt, »Die Zahl im Kriege».
[4] F. Wouters, »Histoire de la république et de l'empire» sid. 446.

Oudinot ingen död eller sårad. Uppgiften, att det varit Bernadottes divisioner, som besegrade den fientliga högra flygeln, är oriktig, det var 5:e kåren Lannes; vidare hade Davoust blott en af sina divisioner med sig. Af allt framgår klart, att Napoleon vann denna sin mest glänsande seger med betydligt underlägsna krafter. Då författaren på andra ställen synes vara angelägen att framhålla Napoleons öfverlägsenhet i truppantal, så torde rättvisan fordra att motsatsen någon gång anmärktes. Författaren angifver å sid. 64 såsom orsak till framgången »icke minst den hos alla, hög som låg, obegränsade tilliten till befälhafvarne», men å sid. 68 påstår han med »Fournier», »att ryssarnes lyckade återtåg» (före Austerlitz, hvilket för öfrigt icke berodde på något fel hos Napoleon) »hade blottstält hans anseende inom arméen!»

På sid. 73 säger författaren om fälttåget 1806, att »i kriget mot Preussen gifves oss ett osökt tillfälle att skåda bilden af det napoleonska krigssystemet på dess höjdpunkt», men på sid. 82 påstår han »marskalkarne och generalerna — drogo med en viss motvilja ut i kriget, och kejsaren själf hade förändrat sig, sedan han hvilade i bivuacken vid Austerlitz. Äfven på honom hade lyx och bekvämlighet utöfvat en skadlig verkan och af den likgiltighet för underordnade men ej oviktiga ting, som längre fram skulle blifva så ödesdiger, skönjdes redan spår.» Detta passar bra in i den Yorkska doktrinen om snillets gradvisa självförstöring. Olyckligtvis gifver oss icke författaren några bevis. Han litar på York och denne har här hämtat sitt omdöme bland andra från två så grumliga källor som M:me de Rémusat och marskalk Marmont, hvilken senare för öfrigt icke deltog i detta fälttåg. Yorks och andra tyska författares uppfattning af Napoleons förhållande under vintern 1806—1807, att han då icke skulle visat sig på samma höjd som förut, delas emellertid icke af den förnämste kännaren af kriget 1806—1807, öfverste Lettow-Vorbeck, som bestämdt uppträder mot densamma.[1] Att kejsarens rörlighet och verksamhetsifver icke förminskats, torde för öfrigt tydligt framgå af alla ögonvittnens berättelser, såsom Marbot, St. Chamans, Ségur o. s. v. Äfven författarens påstående om marskalkarne är väl också ganska grundlöst, om man får tro samma källor; förmodligen tänker han på Bernadotte och hans förhållande den 14 oktober[2] eller senare i Polen,[3] men man får väl icke döma alla efter en enda. Davoust, Soult, Lannes m. fl. utvecklade säkerligen en sådan ifver och verksamhet, att man väl ej kan begära bättre af kårchefer. Man behöfver blott erinra sig Davousts uppförande vid Auerstedt och Eylau, Lannes' vid Jena och Friedland och Soults ledning af förföljelsen efter Jena, da hans trupper på 15

[1] Beiträge zur Beurtheilung Napoleons I. Beih. zum. Milit. Wochenblatt 1894 häft. I, sid. 14.

[2] Camille Rousset, »Les maitres de la guerre», sid. 131. anm. 2.

[3] Beiträge zur Beurtheilung Napoleons I. Beih. zum. Milit. Wochenblatt, 1894 häft. I, sid. 11.

dagar tillryggalade 385 kilometer eller det högsta marschresultat, krigshistorien vet att omtala.[1]

På sidan 87 säger författaren, att Napoleon var betydligt öfverlägsen vid Jena, men räknar man de trupper, som verkligen togo del i striden, så synes detta icke hafva varit fallet; enligt Berndt 54,000 fransmän och 53,000 preussare, enligt Bleibtreu[2] 48,000 fransmän och 53,000 preussare, ty hufvudmassan af Soult's och Ney's kårer samt af kavallerireserven anlände först efter stridens slut. I hvarje fall var preussarnes öfvervigt öfver Davoust vid Auerstedt vida mer betydande. På det hela taget synes författaren, oaktadt det nyss anförda yttrandet på sid. 73, icke vara riktigt nöjd med Napoleons ledning af 1806—1807 års krig. Det var general Rogniat icke heller i sina »Considérations sur l'art de la guerre» 1818, men kanske författaren erinrar sig Napoleons svar: »general Rogniat är icke nöjd med manövern vid Jena! Cesar, Hannibal, Alexander, Turenne, Eugen af Savoyen, Fredrik den store skulle sannolikt vara det så mycket mera.»! Man märker här alltför tydligt, huru ensidigt författaren här gått till väga. Jämför t. ex. hans framställning af fälttågets början med den, som gifves af en fransk krigshistoriker, hvilken på ett annat ställe åberopas af herr N. Camille Rousset i hans nyss citerade arbete, eller af operationerna i Polen af öfverste Lettow-Vorbeck i ofvan anförda uppsats. Man saknar blott i författarens framställning ett citat från en bekant preussisk militärförfattare:[3] »Napoleons yngsta lärjungar, de preussiska generalerna af 1866 och 1870 hafva öfverträffat sin lärare, ty deras strategi har varit mera öfvertänkt, mera beslutsam och mera bestämd än kejsarens!»

Lika benägen författaren är att enligt York's föredömen tadla Napoleon, lika sparsam är han med sitt beröm; så, beträffande de minnesvärda aprildagarne 1809 vid Regensburg, och dock vet man, att Napoleon själf, som väl torde ha varit den mest kompetenta domare, ansåg detta 5 dagars fälttåg, såsom det mest glänsande på hela sin fältherrebana,[4] ja, icke ens en så förbittrad och ofta orättvis vedersakare som Lanfrey kan på tal om detta tillbakahålla sin obegränsade beundran.[5]

Af författarens uppgifter på sid. 135 om slaget vid Wagram synes framgå, att Napoleon skulle där ha haft 200,000 man och ärkehertig Carl 140,000. Den senare siffran är väl såsom hemtad ur ett officielt österrikiskt arbete tillförlitlig, men den förra är alldeles säkert öfverdrifven. Berndt uppgifver 181,700 man, men Bleibtreu visar att häri ingå minst 10,000 man under Vandamme i Wien.[6] Siffrorna skulle således blifva 140,000 österrikare och högst

[1] Marschälle, Generale, Soldaten Napoleons I, sid. 51.
[2] Marschälle, Generale, Soldaten Napoleons I, sid. 32.
[3] Kraft-Hohenlohe-Ingelfingen, »Lettres sur la stratégie». sid. 100.
[4] Napoléon I, »Œuvres», 31.
[5] Napoleon I:s historia IV, sid. 316.
[6] Bleibtreu, »Strategische Taktik der Schlachten», sid. 64.

170,000 fransmän. Af de förra deltogo cirka 9,000 man Reuss vid Bisamberg icke i striden och af de senare icke Marmonts kår, gardet och besättningen på Lobau, säkerligen cirka 25,000 man. Alltså verkligen stridande omkring 130,000 österrikare och 145,000 fransmän, följaktligen icke någon betydande öfverlägsenhet, och som väl motvägdes af de förres starka ställning. Tillika deltog Bernadottes kår, cirka 15,000 sachsare, efter sitt nederlag på morgonen icke vid middagstiden nämnvärdt i den afgörande striden.

Beträffande Napoleons bekanta förhållande efter slaget vid Malojaroslawez 1812 på återtåget från Moskva, där han i stället för att öfver Medin och Jelnija söka komma förbi ryssarne förde sin armé i en båge tillbaka åt Moschaisk på Smolenskvägen, citerar författaren sid. 186 Yorks smädeord öfver Napoleon: »den genom despotismens utsväfningar försvagade, utmattade och förslappade Napoleon». De kunde gärna ha fått stå för Yorks räkning, i synnerhet som de säkert äro orättvisa. Det är lätt att nu efteråt, då alla upplysningar rikligen stå till buds, vid sitt skrifbord kritisera andras åtgärder, men det var en annan sak att med ingen eller en bristfällig karta ur mängden af hvarandra motsägande rapporter i ladan vid Gorodnia kunna urskilja sanningen. Napoleon kunde icke ana, att ryssarna lämnat vägen öfver Medin öppen, han hade snarare anledning tro, att en genombrytning där skulle fordrat en ny batalj, och på en sådan kunde han ej i arméens dåvarande tillstånd inlåta sig, i synnerhet då alla hans underbefälhafvare afrådde därifrån.

I fråga om slaget vid Bautzen 1813 klandrar författaren Napoleon: York säger också: »schon Bautzen zeigt ein abermaliges Erschlaffen». Å sid. 208 klandrar han först Neys utförande af sitt uppdrag och säger sedan: »Då Napoleon försummade att själf begifva sig till den afgörande punkten, kunde han icke i tid rätta misstaget.» Man skulle kunna tro, att författaren aldrig kastat en blick på kartan, då han kan skrifva sådant; den punkt, som Ney skulle angripa, låg *bakom* de allierades ställning, och att begära, att Napoleon skulle begifva sig dit i tid, är väl minst sagdt för mycket. Beträffande hela operationen vid Bautzen har Moltke som bekant för att försvara sitt handlingssätt vid Königgrätz åberopat sig på Napoleons vid Bautzen och därföre förmodligen ej ansett det synnerligen klandervärdt.

Den benägenhet hos författaren att öfverdrifva Napoleons stridskrafter, hvilken vi förut påpekat, framträder äfven vid Bautzen men kanske tydligast i hans uppgifter vid början af höstfälttåget 1813. Han säger där å sid. 212, att Napoleons fältarmé i Tyskland utom bäjrarne och IX. kåren Augereau uppgick till 440,000 man. York uppgifver dock Napoleons styrka till endast 350,000. Berndt säger 310,000, Bleibtreu[1] 340,000 utom Davoust. Besynnerligt är, att man ej kan få författarens siffra att stämma med andra, som han

[1] Geschichte und Geist der Europeischen Kriege III, sid. 30.

längre fram anför. Å sid. 218 uppgifver han vid fälttågets början Oudinot till 70,000 man och å sid. 220 Napoleon själf vid Dresden, sedan Marmont och Victor ankommit, till 125,000 man. Macdonald i Schlesien kan svårligen ha haft mer än 80,000, då hans här liksom Oudinots var sammansatt af 3 kårer och en kavalleridivision. Lägga vi därtill 35,000 Vandamme vid Kulm, 35,000 Davoust i Hamburg och 8,000 Poniatowski vid Zittau, så blir hela summan 353,000. Redan vid fälttågets början felas sålunda minst 80,000 man i författarens första uppgifter, äfven om man gör afseende på förlusterna under arrièregardesstriderna mot Blücher. Måhända är emellertid siffran ett tryckfel.

Beträffande fälttåget 1814 och Napoleons första afsägelse ha vi redan förut anmärkt, att författaren icke synes ha haft kännedom om Houssayes arbete, där för första gången en mängd dokument blifvit bragta i dagen, som sprida nytt ljus såväl öfver militära som politiska tilldragelser. Redan detta torde vara en god grund för att stundom tvifla på riktigheten af författarens framställning. Bleibtreu har också i sitt ofvan anförda arbete »der Imperator», stödd på Houssaye, ådagalagt hela ihåligheten i Yorks högtrafvande fraser.

Detsamma gäller om fälttåget 1815. Äfven här har Houssaye belyst viktiga punkter; så t. ex. Neys förhållande vid Quatrebras. Ney fick redan den 15 juni kl. 3 e. m.[1] order att besätta denna punkt; den utgafs icke först den 16 mellan 9 och 10 f. m., som författaren påstår å sid. 252. Ney underlät icke blott att besätta Quatrebras den 15 på kvällen, han var ej heller beredd att göra det följande morgon, då han icke hade sina trupper samlade, och efter mottagandet af Napoleons förnyade order blef, genom Reilles langsamhet, angreppet uppskjutet ännu två timmar. Följaktligen, tvärt emot Charras' påstående, som York utan vidare accepterar, var det Neys och ej Napoleons fel, att Quatrebras ej blef besatt i tid. Och ytterligare ligger det Ney till last, att han mot kejsarens order återkallade d'Erlon, då denne stod i begrepp att falla preussarne i ryggen bakom S:t Amand, och slutligen lydde d'Erlon förr Neys order än sin högste chef kejsarens. Alla dessa omständigheter gjorde, att slaget vid Ligny icke blef det förkrossande nederlag för preussarne, som det blifvit, om Napoleons order hade blifvit punktligen utförda af hans underbefälhafvare. Detta medgifves till och med af Gneisenau själf i ett bref till konungen af Preussen 1817.[2] Författarens klander af Napoleons overksamhet den 16 på morgonen måste anses oberättigadt; Napoleon väntade icke någon batalj denna dag, han hoppades icke, att Blücher genast skulle gifva honom tillfälle till ett förkrossande slag. Däremot synes det enligt Houssaye verkligen ha varit försumlighet hos Napoleon, att han icke den 17 på morgonen, såsom han kunde ha gjort, angrep och krossade Wellington

[1] Houssaye, »1815» (Waterloo), sid. 120.
[2] Houssaye, »1815», sid. 478.

vid Quatrebras. Å sid. 245 är väl författaren orättvis mot Napoleon, da han säger: »i stället för att splittra sina motståndare hade han drifvit dem till förening» o. s. v.; »han gick med förbundna ögon sitt öde till mötes». Grouchys sändning hade just detta mål att hindra föreningen; att Napoleon förutsett möjligheten af Blüchers och Wellingtons förening framför Bruxelles, framgår tydligt af den skrifna order, han sände Grouchy.[1] Som bekant har Grouchy först velat förneka tillvaron af denna skrifna order men senare nödgats erkänna, att han mottagit densamma. Det är betecknande för York von Wartenburgs tendensiösa skrifsätt, att han blott meddelar de instruktioner Grouchy själf säger sig ha mottagit muntligen af kejsaren och icke den skrifna ordern, ehuru han synes vara medveten om dess tillvaro. Att Grouchy icke fullt förstod att utföra sitt uppdrag är väl icke Napoleons fel; han litade snarare för mycket på Grouchys omdömesförmåga. Och i hvarje fall, gick icke Blücher lika väl med förbundna ögon sitt öde till mötes vid Ligny, då han förlitande sig på Wellingtons hjälp upptog striden mot Napoleon? Men Blücher hade tur, Neys fel och d'Erlons förvända marscher räddade honom!

I fraga om de långvariga krigen i Spanien 1808—13 samt fälttåget i södra Frankrike 1813—14 hade det nog varit önskvärdt, att författaren ägnat mera utrymme därat, ty dels torde de för svenska läsare vara tämligen obekanta, dels har man här det sällsynta skådespelet af tvenne jämngoda fältherrar, som under en längre tid stå emot hvarandra, Wellington och Soult. Också har väl icke något senare krig intill 1866 och 1870—71 varit af så stort intresse och lämnat så viktiga strategiska lärdomar. I detta afseende är en studie[2] af major von Roessler synnerligen intressant, äfvensom flera arbeten af Bleibtreu.[3]

Till slut ett ord om Napoleons så kallade tur. På sid. 52 säger författaren om Napoleon: »erkännas måste, att han under hela den uppåtgående delen af sin bana gynnades af en alldeles ovanlig tur». Rättvisan skulle väl då fordrat, att författaren yttrat något liknande om Moltkes *hela* bana, men däraf finna vi ingenting. Hade det icke varit bättre, om författaren, innan han nedskrifvit dessa rader, tänkt på det yttrande af Bourienne, hvilket York satt som motto öfver sitt af författaren ofta använda arbete? En verkligt opartisk pröfning skulle lätt nog visa öfverdriften i författarens ord, men oafsedt detta, skulle han säkert icke kunna förneka, att icke Napoleon under den senare delen af sin bana 1812, 1813, 1814 och icke minst 1815 förföljdes af vidriga omständigheter genom underlydandes slapphet, okunnighet, vårdslöshet, ja till slut äfven förräderi, i korthet sagdt af en vida större otur än den tur, som under hans väl-

[1] Houssaye, »1815», sid. 223.

[2] »Zum Gedächtniss des Majors v. Roessler», Beiheft zum Militär.-Wochenblatt 1894, 9—10 häft.

[3] Bleibtreu, »Wellington», del IV af »Geschichte und Geist» etc. »Marschall Soult und die Spanischen Kriege» Streffleurs Österr. Milit. Zeitschr. 1898. »Zur Geschichte der Taktik und Strategie», sid. 433.

makts dagar följde hans steg. Det är historieskrifvarens uppgift att döma öfver händelserna och väga deras orsaker och sammanhang på rättvisans vågskål; gör han icke detta, har han förfelat den! Få människor ha varit föremål för så mycken beundran och så mycket hat som Napoleon både i lifvet och efter döden, men nu, då snart ett sekel har gått och passionernas stormar hunnit lägga sig, bör han liksom hvarje annan världshistorisk personlighet kunna af oss, en nyktert tänkande eftervärld, begära en rättvis och opartisk dom.

G. K.

Till kännedomen om Skandinaviens Geografi och Kartografi under 1500-talets senare hälft. Af K. Ahlenius. (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala VI. 5. Upsala 1900.)

Det är först under det sist förflutna decenniet, som man vunnit en något så när tillfredsställande kännedom om den svenska kartbildens äldsta historia. Huru det förut var ställdt, visar den beryktade Zenifrågan. Zeniernas resor skulle tvifvelsutan redan för lång tid tillbaka hafva förvisats till sagans område, såvida man ej stött emot det sakförhållandet, att den berättelsen åtföljande kartan faktiskt i många viktiga afseenden öfverträffade alla äldre kartor öfver Norden, som man kände till. Det var först sedan man upptäckt en del äldre förut okända kartor, som man fick klarhet i saken. Främst bland dessa upptäckter står upptäckten af Olaus Magnus carta marina af år 1539 samt af den s. k. Zamoiskikartan och flere andra kartor, hvilka gjorde det tydligt, att Zenikartan blott var en jämförelsevis illa hopkommen kompilation af en del samtida kartor. Genom de senare årens upptäckter af äldre kartor har man nu också vunnit en åtminstone öfversiktlig kännedom om de olika kartografiska framställningar om Norden, som vid midten af 1500-talet funnos att tillgå. Den viktigaste af dessa är förutom carta marina ett sjökort öfver södra Skandinavien, hvilket man känner genom ett par italienska kopior från 1558 och 1562, publicerade af Nordenskiöld i hans bekanta Facsimileatlas (fig. 25) och Periplus (XXXIV).

Om man bortser från några smärre geografiska skildringar och kartor, som tagit intryck af engelsmännens och holländarnes nordostfärder, samt från att de Waghenaerska sjökorten nu utkommo, finner man under 1500-talets *senare* hälft i den geografiska och kartlitteraturen föga spår af någon vidare utveckling af kännedomen af Skandinavien. De rätt talrika geografiska och kartografiska framställningar af Skandinavien, som från denna tid finnas, äro till allra

största delen grundade på äldre arbeten, såsom Zieglers Schondia, Olaus Magnus' historia och carta marina, de nyssnämnda kartorna m. m. Historien om kartografien och geografien under denna tid blir sålunda till stor del blott en framställning af, huru kartograferna och geograferna tillgodogjort sig dessa äldre arbeten.

Det är med denna tid som det ofvan anförda arbetet sysselsätter sig. Förf. behandlar först de forntida segelböckernas inflytande på den nordiska kartografien, därpå Sebastian Münster och Mercators i slutet af 1880-talet upptäckta och 1891 ånyo utgifna karta öfver Europa, för så vidt det rör Skandinavien, jämte ett par andra kartor öfver Norden från 1560-talet. Därnäst redogöres för den af Herberstein omtalade kringseglingen af Skandinaviens nordkust, samt för *engelsmännens* upptäckts- och handelsfärder mot nordost och de med dessa färder i samband stående Burroughs och Jenkinsons kartor. Efter att hafva talat om Zenokartan öfvergår förf. till framställningen af Norden å Mercators världskarta af år 1569 samt hos Ortelius och de Jode, hvarefter han behandlar *holländarnes* nordostfärder. Slutligen redogöres för framställningen af Norden på de holländska sjökartorna (Waghenaer) och i Mercators atlas af år 1595, hvarefter förf. omnämner de äldsta spåren af inhemsk, skandinavisk kartografi.

Som af denna innehållsredogörelse framgår, följer författaren en strängt kronologisk ordning och behandlar hvarje karta utförligt för sig, hvarefter han på samma sätt går till den nästa. En sådan metod har ju många fördelar. Det har emellertid synts rec. vid läsningen af arbetet, som om det skulle hafva varit bättre, om författaren t. ex. sammanställt alla kartornas namn i en enda jämförande namntabell och till denna anknutit sin framställning. Afhandlingen skulle säkerligen på detta sätt kunnat i betydlig mån förkortas och hade därigenom vunnit mycket i öfverskådlighet och läsbarhet. Nu riktigt drunknar man i massan af detaljer och har svårt att finna sig till rätta, äfven om man ej är alldeles främmande för ämnet, så att man ibland finner det lika mödosamt att begagna sig af författarens bok som att gå till de källor han användt. — Men detta kan ju synas vara en smaksak.

Författarens identifikationer af de å kartorna förekommande namnen äro i allmänhet, så vidt rec. kunnat se, lyckliga. Rec. har endast antecknat ett par fall, där större noggrannhet hade varit af nöden. När förf. sålunda (s. 11) identifierar *Stameits* på det skandinaviska sjökortet med Strengnäs på den grund, att här stiftsstäderna äro signerade med kyrkor, så borde det nämnts, att äfven *Arboga* är signeradt med kyrka, att Strengnäs (Strones) finnes på annat ställe på kartan utsatt (vid Mälaren), samt att Stameits på kartan är förlagdt sydligare än både Lincopia och Nicopen.

Oriktig är identifieringen (s. 112) af de holländska sjökartornas *Britto* med ett berg, Bratteberget, i Romelanda socken. Britto är helt enkelt *Brattön* (i Solberga socken), och berget är det på denna ö belägna, både i sägen och historia ryktbara *Blån* eller Blåkullen,

ett högt berg, som utgör första landkänningen af södra Bohuslän för den från Skagen kommande seglaren, innan ännu Marstrands fyr och Tjörns berg dyka upp. Mindre underligt är, att förf. ej lyckats identifiera sjökartornas *Bleicker* på Skånes sydkust. Med detta namn åsyftas emellertid ej, såsom förf. anser möjligt (s. 10), Blekinge, utan *Blekert skog*, en gammal ofta omtalad landkänning ej långt från Abekås.

Af intresse är författarens uppgift, att Olaus Magnus för sin carta marina begagnat ej blott seglingsanvisningar och sjöböcker utan äfven sjökort. Det skulle emellertid varit önskvärdt, om författaren i sin bok närmare uppvisat, om och i hvilken utsträckning Olaus Magnus' framställning af Norden grundade sig på sådana kartor. Förf. hänvisar nu blott till sin afhandling om Olaus Magnus, men ej heller där erhåller man, synes det rec., någon klarhet i denna sak.

Som af företalet framgår, utgör den vidlyftiga afhandlingen en fortsättning af författarens 1895 utgifna studier öfver Olaus Magnus. — Texten förtydligas af flera små kartskisser.

S. L.

Kyrkohistorisk Årsskrift utgifven af Herman Lundström. Första årgången 1900. IV + 371 sid. Upsala 1900.

Den förlidet år bildade Kyrkohistoriska föreningen har redan hunnit börja sin verksamhet med att utgifva första årgången af Kyrkohistorisk årsskrift, ett ganska innehållsrikt band. Det börjar med »Svenska Pariserstudier under medeltiden» af professor H. Schück, som med ledning af svenska urkunder, de stora urkundspublikationerna, som börjat utgifvas af Denifle och Chatelain, och den tryckta litteraturen i öfrigt skildrar Paris-universitetets uppkomst, tvisterna mellan den teologiska katedralskolan vid Notre Dame på den i Seine belägna stadsholmen och de fria lärarne, hvilka omsider slöto sig ihop till en »universitas magistrorum» och flyttade öfver till vänstra Seinestranden, det så kallade latinska kvarteret, »quartier latin». Studenterna delade sig här efter hand i »nationer», af hvilka den engelska äfven i sig inrymde skandinaverna. Det är denna nations protokoll, som 1894 och 1897 i två folioband utkommit under titeln »Auctarium Chartularii universitatis Parisiensis» och meddelar många upplysningar äfven om nordborna. För dessa senare bildades småningom egna »kollegier», äldst bland dessa »Collegium Dacicum» (1275). Det andra kollegiet i ordningen var »Collegium Upsaliense», som erhöll tak öfver hufvudet 1291 genom en donation af domprosten Andreas And; byggnaden låg vid en gata, som genom

århundradena bevarat sitt namn Rue Serpente. 1317 inköptes ett hus för Linköpings stift, som låg vid den nuvarande Rue des Carmes, och i början af 1300-talet torde äfven Skara stift fått sitt eget hus vid den nuvarande Rue S. Jean de Beauvais. Blomstringstiden för de svenska kollegierna blef emellertid kort och redan i senare hälften af 1300-talet hade de förfallit. Längst bestod Skara-kollegiet, som dock äfven det på 1430-talet hade upphört att vara svensk egendom. Ett par facsimilen af gamla kartor visar belägenheten. — Härefter följer en kort uppsats af professor Lundström: »Hvilka äro våra äldsta domkapitel?» Förf. visar att det äldsta varit det i Uppsala, icke såsom man någon tid på grund af en felaktigt daterad urkund trott, det i Linköping. — Biskop Tottie meddelar under titeln »En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid» några psykologiskt intressanta och stundom roliga utdrag ur Jesper Svedbergs ännu otryckta själfbiografi; en del af innehållet har dock forskningen redan gjort sig till godo i biografien öfver Jesper Svedberg i Biografiskt Lexikon. Utan tvifvel kunde det vara af intresse, att hela själfbiografien trycktes. — Rektor F. Westling har därefter en afhandling »Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656», ett ämne, hvarmed han länge sysselsatt sig. Här behandlas den svenska kyrkoorganisationen under superintendenterna Samson och Stalenus. — Utgifvaren meddelar under titeln »Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering» dels en hittills otryckt brefväxling mellan Spegel och Svedberg angående psalmboksarbetet, som i vissa punkter beriktigar den senares egen framställning i själfbiografien, dels en undersökning »Om den år 1691 tillsatta bibelkommissionens utlåtande», dels slutligen Svedbergs år 1695 afgifna försvar för sin psalmbok, som genom sin ofta naivt fyndiga argumentation är för författaren mycket karakteristiskt. — Lektor H. Levin har börjat en detaljerad undersökning »Om våra regala gäll», där han emellertid icke behandlar frågan om självfva uppkomsten af de regala gällen utan endast sakens behandling sedan senare hälften af 1600-talet och till början af frihetstiden, då den fick sin definitiva lösning. — Härefter följer en ur det kyrkohistoriska seminariet framgången studie om »Adalbert, ärkebiskop af Hamburg-Bremen» af Erik Aurelius. — Utgifvaren själf har sedan tagit under behandling den på senare tid af andra forskare berörda frågan om »Biskop Rydelius' omtvistade memorial till 1738 års riksdag» samt synes bindande ådagalägga att det i många afskrifter spridda aktstycke, som hittills gått under Rydelius' namn, icke kan vara af honom, och att det memorial, som för hans räkning verkligen inlämnats, är af ett helt annat innehåll, märkligt icke minst genom det varma förordandet af folkskolors upprättande. — Bland »Meddelanden och Aktstycken» har professor Schück aftryckt jesuiten Florentius Feyts på latin affattade relation om den liturgiska rörelsen i Sverige 1576—1577, ett af de viktigare bidragen till historien om densamma, och har kand. C. M. Kjellberg under titeln »En politisk predikan från 1698, oriktigt tillskrifven Jakob

Boëthius» vederlagt den tämligen sena traditionen att denne hållit den ryktbara predikan, som hade till ingångsspråk »Ve det land, hvars konung ett barn är». Den anstötliga predikanten skulle i stället ha varit gardes-prästen P. Brovallius, hvilken emellertid icke synes ha begagnat det förgripliga ingångsspråket. — Därefter följer »Granskningar och Anmälningar», bland annat en längre granskning af K. A. Fryxells disputation »Om svenska biskopsval under medeltiden», författad af doc. N. Edén. — Delen afslutas med en »Kyrkohistorisk bibliografi för 1899».

Den första årgången tillfredsställer på detta sätt alla billiga anspråk och utgör ett löftesrikt uppslag för framtiden. Dylika specialtidskrifter, som kunna koncentrera sig kring ett begränsadt område af historiens vida mark, ha sitt särskilda intresse för fackmännen och innehållet i förevarande band bör äfven finna läsare bland alla kyrkligt intresserade. Vi hoppas alltså, att utgifvaren ej måtte ledsna, ty det är på honom som hufvudarbetet hvilar, hvarom äfven denna första årgång i sin mån vittnar, samt att företaget måtte röna den uppmuntran af vederbörande, som det väl är värdt. Det är ännu så länge byggdt på frivilliga årsbidrag, och den grunden är onekligen något vansklig.

Meningen är äfven att utgifva andra skrifter, och med själfva årsskriften följer denna gång »Biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar för Vesterås stift», utgifna af H. Lundström samt »Olof Wallqvists självbiografiska anteckningar», utgifna af Josef Helander. De senare afbrytas som bekant vid den tid, då biskopen började sin politiska verksamhet men ha äfven som fragment intresse tack vare författarens snille. Hans reflexioner, t. ex. om rätta formen för en predikan, äro sålunda ganska träffande.

Ehd.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Allmänna Försvarsföreningens Årsskrift. 1900: 2. Förblindelse. Innehåller en landsförrädisk skrifvelse från en person tillhörande mösspartiet till ryska sändebudet i Stockholm, grefve Panin, våren 1749.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 13: H. 2. B. Kahle, Das christentum in der altwestnordischen Dichtung. — A. Kock, Till frågan om brytning och nasalvokaler i fornnordiska språk. — J. Franck, Anmälan av »F. Holthausen, Altsächsisches Elementarbuch.» — H. Hirt, Anmälan av »Osthoff, Hermann, Vom Suppletivwesen der Indogermanischen Sprachen. Erweiterte akademische Rede.» — A. Noreen, Den fornnordiska vokalharmoniens fonetiska förklaring.

Kongl. Bibliotekets Handlingar. 22. Årsberättelse för år 1899. — V. Gödel, Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter.

Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Handlingar och Tidskrift. 1900, 4. E. v. der Lancken, På hvilka villkor öfverlämnades fästningen Fredriksten till svenska trupperna den 16 augusti 1814? — **9—10.** O. Kuylenstierna, Striderna vid Göta älfs mynning åren 1717 och 1719 anm. af S. N—dt. — **18.** Kong Frederik IV:s förste Kamp om Sönderjylland. Krigen 1700, anm. af C. O. Nordensvan.

Kyrklig Tidskrift. 1900, 3. O. Quensel, Ett liturgiskt minne af konung Sigismund. — **6—7.** S. Lönborg, Israels historia, anm. af E. S.

Kyrkohistorisk Årsskrift. Utg. af H. Lundström. **Årg. 1. 1900.** H. Schück, Svenska Pariserstudier under medeltiden. 1. — H. Lundström, Hvilka äro våra äldsta domkapitel? — H. W. Tottie, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs själfbiografi. — Fr. Westling, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656. — H. Lundström, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. 1. En brefväxling mellan Swedberg och Spegel. 2. Om den år 1691 tillsatta bibelkommissionens utlåtande. 3. Swedbergs år 1695 afgifna försvar för sin psalmbok. — H. Levin, Om vår regala gäll. — E. Aurelius, Adalbert, ärkebiskop af Hamburg-Bremen. — H. Lundström, Biskop Rydelius' omtvistade memorial till 1738 års riksdag. — Domkapitelsskrifvelser med anledning af ärkebiskop A. N. Sundbergs frånfälle. — Relatio Florentii Feyt. Medd. af H. Schück. — H. Lundström, Till frågan om den s. k. successio apostolica inom svenska kyrkan. — C. M. Kjellberg, En politisk predikan från 1698, oriktigt tillskrifven Jakob Boëthius. — Presteståndets den 23 Sept. 1723 ingifna underdåniga memorial angående religionsvården. Medd. af E. Wermcrantz. — Bref från Andreas Rydelius. Medd. af H. Lundström. — Granskningar och anmälningar: K. A. Fryxell, Om svenska biskopsval under medeltiden, anm. af N. Edén. — C. Öhlander, Om den svenska kyrkoreformationen uti Ingermanland, anm. af Fr. Westling. - K. F. Karlson, Blad ur Örebro skolas historia, anm. af J. Wahlfisk. — B. G. Jonzon, Blad ur Bollnäs församlings kyrkohistoria, anm. af P. Pehrson — P. Pehrson, Ur Österby bruks och vallonernas krönika, anm. af B. G. Jonzon. — C. Grönblad, Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1898—1899.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom Oscar Montelius. **1900, 8.** N. C. Frederiksen, Nationaliteterne i Österrig-Ungarn. 2. — A. Hammerich, J. P. E. Hartmann. Med 1 portr. — E. Wrangel, Victor Hugos lyriska diktning. — J. Centerwall, Kvinnlig uppfostran i Norden.

Ord och Bild. Månadsskrift utgifven af Karl Wåhlin. **1901, 1.** L. Dahlgren, Uno Troili. En minnesteckning.

Personhistorisk Tidskrift 1900. Årg. 2: H. 3. En episod från svenska ambassadhotellet i Paris 1795 af O. 2. — Barns namngifvande i födelseannonser af A. K. — De Geerska familjeporträtt af O. C—g. — T. J. Petrelli, Danskt omdöme om svenska generalitetet 1791. — A. Lewenhaupt, Prinsessan Vilhelmina Charlotta af Hessen. — Till Gustaf III:s porträtt.

Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 14. C. Snoilsky, Minne af öfverståthållaren och generalmajoren friherre Rutger Fuchs. — Ett besök i Lund vid aftäckningen af Tegnérs bildstod. Ur outgifna reseanteckningar af Bernhard von Beskow. — C. D. af Wirsén, Järta och Geijer före och efter utgifvandet af den senares Litteraturblad. Ett bidrag till kännedomen om bådas åsikter och personligheter.

Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Bd 11: H. 1. O. Montelius, Ett i Sverige funnet fornitaliskt bronskärl. Bidrag till vår kunskap om handelsförbindelserna mellan Skandinavien och länderna söder härom före vår tideräknings början. Med 104 fig. — S. Bugge, Runeindskriften paa en Guldmedaljon funden i Svarteborgs Sogn, Bohuslen. Med 1 fig. — S. Bugge, En nyfunden Gotlansk Runesten. Med 1 fig. — O. Almgren, Nyfunna brandgropar från la-Tène-tiden i Västergötland. Med 4 fig. — H. Schück, Till Lodbroks-sagan. Med 4 fig.

Tidskrift i fortifikation. 1900: H. 2, 3. Bihang. L. W:son, Munthe, Kongl. Fortifikationens historia. 1.

For Kirke og Kultur. 1901, 1. Den hellige Birgitta. Et kirkeligt tidsbillede fra den senere middelalder. (Af Th.).

Norsk Militært Tidsskrift 1900, 9. C. O. Munthe, Hannibalsfejden 1644—1645. — S. Godée, Fegtningen ved Trangen d. 25 april 1808. — **10.** C. O. Munthe, Hannibalsfejden 1644—1645. — C. O. Palmstierna, Krigen 1808—1809. — **11.** C. O. Munthe, Hannibalsfejden 1644—1645.

Samtiden. Redigeret af G. Gran. **1901, 1.** O. Montelius, De skandinaviske Folks kulturudvikling og kulturopgave.

Danske Magazin. Femte Række. Bd 4: H. 3. Aktstykker og Breve til Belysning af grev Ostens politiske Stilling og Danmark-Norges Forhold til Sverige 1772—1773. Ved Aage Friis. — Kong Christian V's egenhændige Dagbog for Aaret 1694. Meddelt af C. F. Bricka.

Historisk Tidsskrift. Syvende Række. Bd 3: H. 1. M. Rubin, Folketal og Födselshyppighed, historisk-statistisk belyst. — H. Olrik, Knud den hellige i de ældre kildeskrifter og den senere overlevering. Et genmæle. — A. Krarup, Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1899, vedrörende Danmarks Historie.

Militært Tidsskrift (Kjöbenhavn). **1900: Tillægshæfte 1.** E. Madsen, Studier over Danmarks Hærvæsen i det 16:de Aarhundrede. 3. Operative Forhold.

Vort Forsvar. 1900. N:o 500. Af Niels Pallesen Rosenkrantz's Optegnelser. Ved H. W. Harbou.

Finsk Militär Tidskrift. 1900, Januari. Löjtnanten Carl Gustaf Ramsay's anteckningar från en sommarfärd år 1807. Utgifna och försedda med biografiskt förord af J. Ramsay.

Historiallinen Arkisto 1900. 16: 1. M. G. Schybergson, Jakob Tengström såsom historiker. — K. R. Melander, Ruotsin hallituksen ja tallinnalaisten kauppatuumat Venäjän suhteen ynnä niistä johtuvat riidat Lübeckin kanssa vv. 1614—1643. — A. Hildén, Om distributionen af 1642 års finska bibelupplaga. — K. G. Leinberg, Finskspråkig disputationspoesi vid Upsala Universitet. — L. J. Ehrenmalm, Folkbristen i Finland i medlet af 1700-talet. Ett utlåtande. Medd. af A. Hjelt. — V. Wallin, Eräs Djeknin sukua koskeva asiakirja ja »Elinan surma». — K. R. Melander, Vuokraukset ynnä talojen lyhennykset Suomessa, Käkisalmen läänissä ja Inkerissä vv. 1617—34. — Ein an die schwedische Regierung gemachter Vorschlag, dass sie sich bei dem Westphälischen Frieden das Recht bedingen sollte Kupfer für die Kupfermünze in Deutschland zu liefern Mitgeth. v. K. R. Melander. — 2. A. H. Snellman, Ljungi Tuomaanpoika, Pohjanmaan pappi ja lain suomentaja. — Landshöfdingar i Finland 1635—1809, från hvilka skrifvelser till Kongl. Maj:t förvaras i Svenska Riksarkivet, meddeladt af K. G. Leinberg. — K. Grotenfeldt, Turun linnan piiritys ja antaumus v. 1563. — J. M. Salenius, Pohjois-Karjalan ja Pohjois-Savon ensimmäisiä koulumestareita. — Suomen Historiallisen Seman pöytäkirjat 30 p:stä marrask. 1897- 9 p:ään marrask 1900.

Allgemeine Militär-Zeitung. 1900, 45. J. Haarhaus, Die Wahlstatt von Breitenfeld. — 47. J. Haarhaus, Das Schlachtfeld von Lützen.

Deutsche Heereszeitung 1900. Jahrg. 25: N:o 21—25. Die politische und militärische Lage des Herzogtums Preussen in den Jahren 1675—1679. Von E. M.

Deutsche Revue. 1900, November. Chr. Schefer, Karl XV, König von Schweden und Norwegen.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 1900. Bd 13: H. 2. Ungedruckte Briefe aus dem Jahre 1630. Mitgeteilt von J. Krebs. — W. Struck, Johann Georg und Oxenstierna, anm. af C. Spannagel.

Hansische Geschichtsblätter. Herausgegeben von Verein für hansische Geschichte. Jahrg. 1899, [Tr. 1900]. A. Wohlwill, Die Verbindung der Hansestädte und die hanseatischen Traditionen seit der Mitte des 17. Jahrhunderts. — D. Schäfer, Die Ausgrabungen bei Falsterbo. — D. Schäfer, Zur Orientierung über die Sundzollregister. — D. Schäfer, Der Flottenführer der Verbündeten in der Grafenfehde.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **1901, 1.** A. Götze, Die Artikel der Bauern 1525. — E. Otto, Beiträge zur Geschichte des Heidelberger Hofes zur Zeit des Kurfursten Friedrich IV. — Th. Schiemann, Der Generals Grafen von Bennigsen Brief an den General v. Fock über die Ermordung Kaiser Pauls I. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken (bl. a. H. Prutz, Preussische Geschichte. 1—2, anm. af V. Loeve: F. Siewert, Geschichte und Urkunden der Rigafahrer in Lübeck im 16. und 17. Jahrhundert, anm. af Daenell.) — Nachrichten und Notizen. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Friedrich Meinecke. **L, 1.** G. v. Below, Über Theorien der wirtschaftlichen Entwicklung der Völker, mit besonderer Rücksicht auf die Stadtwirtschaft des deutschen Mittelalters. — Zu den Erhebungsplänen der preussischen Patrioten im Sommer 1808. Ungedruckte Denkschriften Gneisenau's und Scharnhorst's. Mitgetheilt v. Friedrich Thimme. — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten.

Mitteilungen aus der historischen Litteratur. 1901, 1. S. Bischoffshausen, Die Politik des Protectors Oliver Cromwell in der Auffassung

und Thätigheit seines Ministers des Staatssecretärs John Thurloe, anm· af H. Berge.

Mitteilungen der litterarischen Gesellschaft Masovia. 1900. Jahrg. 6. Beiträge zur Geschichte des 2. schwedisch-polnischen Krieges (1655—1660) und der Tatareneinfälle in Preussen (1656—1657). Von *†*.

Mitteilungen des historischen Vereins der Mediomatriker für die Westpfalz in Zweibrücken. 1900. Jahrg. 1. O. Webell, Bericht an die kgl. schwedische Regierung über die Verhältnisse des Fürstentums Zweibrücken.

Mitteilungen des historischen Vereines der Pfalz. 1900. Bd 24. J. Baur, Das Fürstbistum Speier in den Jahren 1635 bis 1752.

Streffleurs Österreichische Militärische Zeitschrift. 1900, December. E. Carlson, Die Kriegsführung Karl's XII gegen Russland 1707—1709. Betrachtet im Lichte neuerer Forschungen.

The Edinburgh Review. 1901, 1. January. W. H. Wilkins, The love of an uncrowned queen Sophia Dorothea, consort of George I., and her correspondence with Philip Christopher count Köningsmarck.

The English Historical Review. Edited by S. R. Gardiner and R. L. Poole. **1901, January.** H. H. Howorth, The early history of Babylonia. 4. The earliest Semites. — F. W. Maitland, Canon law in England: a reply to Dr. Mac Coll. — G. Jenner, A Spanish account of Drake's voyages. — B. Williams, The foreign policy of England under Walpole. P. 4. — Notes and documents. C. S. Terry, Charles I and Alexander Leslie. — Reviews of books (bl. a. J. N. Bowman, The protestant interest in Cromwell's foreign relations; J. Levin Carlbom, Sverige och England 1655— Aug. 1657; J. Levin Carlbom, Friherre Frans Paul von Lisola, anm. af S. R. Gardiner). — Notices of periodical publications.

Revue d'histoire diplomatique. Publiée par les soins de la Société d'histoire diplomatique. **1901, 1.** Bureau de la Société. — Conseil d'administration. — Liste des membres. — Recueils périodiques avec lesquels la Revue échange ses publications. — M. Boutry, L'abbé de Tencin, chargé d'affaires à Rome de 1721 à 1724. — E. Driault, La question d'Orient en 1807. L'amnistie de Slobodzié (suite et fin). — A. d'Avril, Protection des chrétiens dans le Levant, deuxième partie. — Fr. Bajer, L'arbitrage dit »Butterfield». — J. H. Siccama, Sir Gabriel de Sylvius (1660—1696), seconde partie. — Comptes rendus (bl. a. K. Waliszewski, L'héritage de Pierre le Grand, anm. af B. de Lacombe).

Revue Historique. 1901, Janvier—Février. F. T. Perrens, Le premier abbé Dubois. Épisode d'histoire religieuse et diplomatique. Suite et fin. — A. Stern, La mission secrète du marquis de Bellune, agent du prince de Polignac à Lisbonne, 1830. — P. Sabatier, De l'authenticité de la légende de saint François, dite des Trois Compagnons. — A. E. Sayous, Les placements financiers de la république de Berne au XVIIIe siècle. — Bulletin historique: France, Moyen âge par Aug. Molinier. — Époque moderne par B. et G. Monod, R. Reuss. — Allemagne; époque moderne, par Martin Philippson. — Comptes-rendus critiques (bl. a. K. Jacob, Strassburgische Politik vom Austritt aus der Union bis zum Bündniss mit Schweden (1621—1622), anm. af A. Waddington). — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och Granskningar.

Hufvuddragen af den svenska folkundervisningens historia af B. GOTTFR. W. WESTLING, seminarierektor, fil. d:r. 461 sid. Stockholm, P. A. Norstedt & Söner. 1900.

I företalet upplyser författaren, att arbetet är grundadt dels på anteckningar, gjorda af framlidne teol. doktor A. Steinmetz hufvudsakligen, såsom af citaten synes framgå, ur riksdagshandlingar, dels på arkivforskningar af författaren i riksarkivet samt i Skara och Linköpings domkapitels arkiv. Dessutom har förf. gjort sig till godo en stor del af den tryckta litteratur af äldre och yngre datum, som dels i spridda notiser, dels i sammanhängande framställningar gifver bidrag till ämnets belysning. Visserligen hade det varit önskligt, att förf. fått tillfälle att äfven ur andra domkapitelsarkiv än de nämnda hämta källor till skildring af folkundervisningens begynnelse samt af tillståndet och åtgärderna under olika perioder. Dock är redan det material, som begagnats, så stort, att det endast med svårighet kan behärskas till framställande af helhetsbilder utan skymmande detaljer.

Förarbeten till åstadkommande af en den svenska folkundervisningens historia saknas icke helt och hållet. De på folkundervisningens område mest verksamma personerna hafva särskildt på senare tiden blifvit skildrade i mer eller mindre utförliga framställningar. Äfven sammanfattande behandling af utvecklingen har ägt rum. Först är härvid att nämna P. Paulssons »med järnhård flit sammanförda» Historik öfver folkundervisningen i Sverige af år 1866, som har en rikedom på uppgifter men såsom nästan hvarje arbete, som bryter ny mark, saknar jämnhet och öfverskådlighet. Åren 1888 och 1889 utkommo efter hvarandra N. Torpsons Svenska folkundervisningens utveckling från reformationen till 1842 samt J. Wahlfisks Den kateketiska undervisningen i Sverige från reformationen till 1811. Det förra arbetet vill gifva bilder af de rådande idéerna och deras förverkligande under olika tider, om hvilka man dock kunde önska, att de varit grundade på mera omfattande forskningar. Det senare arbetet har begränsat sitt föremål till den religiösa undervisningen och dess fortgående utveckling och gifvit en på omsorgsfull forskning grundad bild häraf men afstått från skildringen af verksamhetens

resultat i annat än allmänna drag, hvilkas trohet kontrolleras af kulturhistorien.

Förf. af föreliggande arbete har tagit för sig en mera vidtgående uppgift. Periodvis behandlar han folkundervisningen med afseende på allmänna åtgärder, organ och resultat. Man torde med fog kunna anmärka, att han börjar väl mycket »ab ovo», då han uppställer hednatiden och katolska tiden såsom särskilda afdelningar vid sidan af de öfriga, reformationstidehvarfvet, storhetstiden, tiden 1688—1809, tiden 1809—1842 och tiden efter 1842. Visserligen ägnar han icke mer än 5 sidor åt de båda förstnämnda, men de allmänna satser, som kunna sägas om dessa tiders folkbildning — om någon folkundervisning torde man svårligen kunna tala — hade med bättre skäl, efter Torpsons och Wahlfisks föredöme, kunnat sättas såsom inledning till den egentliga framställningen.

Inom de öfriga afdelningarna är på grund af det begagnade materialets olikhet så väl utförligheten som materialets anordning olika för hvar och en. Största utrymmet har skildringen af perioden 1688—1809 erhållit med 177 sidor eller mer än tredjedelen af boken. Valet af synpunkter för materialets anordning har icke varit lätt, och förf. har icke alltid lyckats förekomma dels upprepningar, dels hopblandning af de olika synpunkterna. Säkerligen skulle ämnets behandling vunnit på inskränkning af indelningarna. Försiktighet och noggrannhet vid meddelandet af uppgifter och dragandet af allmänna slutsatser äro förtjänster, som utmärka arbetet. Knapphändighet i framställningen i förening med mångfalden af detaljer gör det just icke lättläst.

För reformationstidehvarfvet sammanfaller folkundervisningens historia med kyrkans. Någon för den stora allmänheten afsedd undervisning annan än den, som meddelades af prästerskapet genom predikningar öfver bibeltexterna och katekesen och genom det från den gamla biktinstitutionen utvecklade katekesförhöret, gafs icke. Kyrkan tog, hvad de yngre församlingsmedlemmarnes undervisning beträffar, hemmens hjälp i anspråk, dock utan synnerlig framgång, då de äldres kunskap var så ringa.

Under storhetstiden utformas reformationstidens idéer med afseende på folkets undervisning öfverhufvud på samma sätt i hela landet men med någon ojämnhet i utvecklingen i olika stift, beroende på biskopsmyndighetens relativa själfständighet. De kyrkliga undervisande samtalen och förhören fingo mera omfattande användning och noggrannare former. Af åtskilliga biskopar utsträcktes prästernas uppgifter i detta stycke äfven till att vid besök i åhörarnes hem där anställa förhör. Detta var så mycket nödvändigare, som kyrkan för barnens undervisning kräfde mer af hemmen än förut. I samma mån som innanläsningsfärdigheten erkändes vara ett nödvändigt hjälpmedel för den religiösa undervisningen, erfors behofvet af en hjälp åt hemmen för barnens undervisning. Denna hjälp lämnades genom tillsättandet af kaplaner i de särskilda församlingarna. Där sådana icke funnos eller icke kunde medhinna samtliga barns undervisning,

anlitades klockarne för ändamålet, såsom redan från reformationen skett i Danmark. Härmed var början gjord till ett slags skolinrättningar, fastän af mycket ofullkomligt slag. Räkneskolorna, som från Gustaf II Adolfs tid inrättades i städerna för meddelande af den enklaste medborgerliga bildningen åt den näringsidkande klassens barn, blefvo förebilder för skolor, som här och där upprättades dels af magnater, dels af kronan (i Dalarne). Öfriga skolor på landsbygden voro mycket tarfliga inrättningar för meddelande af innanläsningsöfning och ordkunskap i katekesen. Det förslag, som för Karl XI:s kyrkolag utarbetades af biskop Joh. Gezelius d. ä. i Åbo, om allmänna barnskolor blef ej intaget i den utfärdade kyrkolagen.

Under den följande perioden 1688—1809 visar sig den kyrkliga undervisningen mer och mer otillräcklig att fylla folkbildningens materiella och sedliga behof. Kyrkolagen föreskref visserligen katekesförhör af samma slag, som förut varit vanliga. Men af orsaker, som berodde både på folket och på prästerskapet, kommo de numera hufvudsakligen att afse barn och ungdom. Hemundervisningen förföll i följd af den tillbakagång i folkkulturen, som verkades af landets olyckor i början af 1700-talet. Svåra klagomål förspordes öfver folkets okunnighet och råhet. Regeringen ålägger 1723 föräldrar och målsman vid vite att sörja för att deras barn och myndlingar erhölle kunskap i innanläsning. Så varder det mer och mer vanligt, att i socknarna inrättas skolor. Omsider synes regeringen fatta planen att åstadkomma ett ordnadt folkskoleväsen för landet och infordrar 1768 läns- och stiftstyrelsernas utlåtanden om därpå hänsyftande frågor. Något resultat åstadkoms visserligen icke, men uppmärksamheten var mer än förut fäst på angelägenheten, och skolor upprättades mer och mer allmänt. I utlåtandena med anledning af regeringscirkuläret 1768 och därvid fogade bilagor af pastorernas och sockenstämmornas yttranden har förf. haft rikt gifvande källor för skildringen af folkundervisningens tillstånd vid slutet af fribetstiden. De af kanslersgillet 1802 infordrade uppgifterna lämna ytterligare bidrag till upplysning om tillståndet i slutet af 18:de och början af 19:de seklet. Men förf. har icke nöjt sig därmed utan gifvit detaljerade redogörelser för skolförhållandena med ledning af skolordningar från samma tid, hvarjämte samtliga skolinrättningar med karaktär af folkskolor uppräknas. Man måste vara förf. tacksam för den omsorg och utförlighet, med hvilken han från så många skilda håll samlat och sammanställt upplysningar, som till stor del äro förut okända.

Därnäst för oss förf. in i öfvergångsperioden 1809—1842. Hemundervisningen visar sig alltmer ur stånd att tillfredsställa bildningsbehofvet, och den kyrkliga undervisningen, som nu förnämligast afser förberedelsen för konfirmationen, kan ej komplettera den förra. Krafvet på medborgerlig bildnings meddelande åt alla barn framkallar enskildes sträfvan för åstadkommande af allmänt folkskoleväsen. Regeringen förbereder sin medverkan härför genom de båda uppfostringskommittéerna och riksdagen genom långvariga meningsstrider. Sträfvandet påskyndas genom införandet från England

af växelundervisningsmetoden, som beredde möjlighet att med dräg-liga kostnader åstadkomma undervisning af stora barnskaror. Uppfostringskommittéerna hade icke velat göra folkskolorna obligatoriska och hade föreslagit, att församlingarna skulle äga rätt bestämma deras anordning. I regeringen genomdref kronprins Oskar 1839, att uppgifter infordrades från alla församlingar om deras skolförhållanden. Dessa uppgifter visade nödvändigheten af en allmännare skolundervisning genom för sitt kall utbildade lärare. Så tog regeringen ut steget genom framställande af proposition till 1840 års riksdag om åläggande för församlingarna att på egen bekostnad inrätta folkskolor med examinerade lärare samt åtagande för staten att bekosta lärarnes utbildning och att understödja fattiga församlingar med bidrag till den bestämda lärarelönen. Propositionen föranledde en riksdagsskrifvelse, som åter utsändes till domkapitlens och landshöfdingarnes utlåtande, hvarefter förslaget reviderades och utkom som folkskolestadgan af år 1842. Förf. har vid denna afdelning hufvudsakligen haft att röra sig med riksdagshandlingar, ämbetsutlåtanden och kommittébetänkanden och har bland redogörelserna för dessa på olika ställen infogat redogörelsen för växelundervisningsmetoden och dess tillämpning.

Redogörelsen för tiden efter 1842 är en kortfattad men omsorgsfull öfverblick öfver folkundervisningens utveckling efter den första folkskolestadgans utfärdande, som afslutas med en öfversikt öfver åtgärder för lapparnes undervisning.

Arbetet är synnerligen väl korrekturläst. Icke ens beträffande de många ortnamnen hafva vi funnit några tryckfel utom på sid. 241, där Läckesholm och Klofdala stå i st. f. Lärkesholm och Hofdala. Däremot störes läsaren af en del språkvidriga eller osmakliga uttryck, såsom »förhör afläggas» s. 47, »barnen förhöras läxor» s. 163, »denna äfven profana uppgift» s. 268, »förslaget befanns löftesrikt» s. 276, »avancera baklänges» s. 320, »Fineman använde som först svenska benämningar» s. 322, »medel, hvarpå den ledde till sitt mål» s. 323, »hulda sig om» s. 368, »han smärtades öfver» s. 395.

Det är en synnerligen viktig del af den svenska kulturhistorien, som genom denna bok fått en allsidigare genomarbetning. Särskildt gäller detta om skildringen af folkundervisningens öfvergång från kyrklig undervisning och hemundervisning till skolundervisning på 1700-talet. Författaren har lyckats visa, huru Sverige följt med i de protestantiska landens arbete på kulturens utbredning äfven i de lägre folklagren. För kommande forskare har förf. gifvit uppslag, som kunna blifva till ledning vid ytterligare utredningar af skolundervisningens första begynnelser i de närmast föregående århundradena.

C. O. A.

Hârûn Arraschîd och hans närmaste samtida i historia och saga. Af O. E. LINDBERG. (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola. XIV). XI, 173 sid. Göteborg, Wettergren & Kerber. 1900.

Till ämne för sina populära föreläsningar vid Göteborgs högskola har prof. Lindberg valt den tacksamma uppgiften att teckna en bild af den från »Tusen och en natt» välbekante kalifen Hârûn Arraschîd i Bagdad. Vi ega icke på vårt språk något öfverflöd på monografier öfver hithörande ämnen, och förevarande arbete kan därför med skäl sägas fylla en lucka i vår historiska litteratur, ehuru författaren icke afsett att rikta vetenskapen med nya rön, utan blott att i populär form framlägga resultaten af sina studier öfver ett af den islamitiska kulturens mest glänsande tidehvarf. Efter en kortfattad résumé af Islams historia från profetens död till Hârûns tronbestigning öfvergår författaren till en intressant skildring af den stolta kalifstaden vid Tigris och lifvet vid den sagoberömde abbasidens hof. I lifliga och raska drag tecknas barmekidernas inflytande på kalifatets politik och deras slutliga undergång, Djaʿfars och ʿAbbâsas kärlekssaga, kalifens intresse för konst och vetenskap och till det otroliga gränsande frikostighet och despotens fruktansvärda vildhet och grymhet. Utan att underskatta det värdefulla kulturhistoriska material, som innehålles i Tusen och en natt, söker författaren, hufvudsakligen stödd på tyska orientalisters arbeten, gifva en historiskt trogen bild af den frejdade kalifen, som österländske sagoberättare och historieskrifvare täflat att utsmycka med alla möjliga dygder. Att historiens Hârûn därvid blir en annan än sagans, behöfver knappast tilläggas.

Som en brist hos prof. Lindbergs arbete måste emellertid anmälaren beteckna hans knapphändighet i angifvande af de källor, som ligga till grund för hans framställning. Visserligen förklarar författaren själf i företalet, att denna ofullständighet beror på bristande utrymme, men recensenten har svårt att godkänna ett dylikt skäl, då en fullständig förteckning på begagnade arbeten näppeligen hade i nämnvärd mån inkräktat på det utrymme, som stått författaren till buds. I företalet uppgifves, att författaren »haft direkt tillträde endast till tvenne af de förnämsta arabiska auktorerna, nämligen *Ibn Challiqân* och delvis *Ibn Chaldûn*», och sid. 47 heter det: »jag har härvid — hvad icke eljes alltid är fallet — förmånen att bland andra källor *omedelbart* [1] kunna ösa ur en af de bästa arabiska, nämligen *Ibn Challiqan*». Af citatet »*Ibn Chall.* under art. Zobeide, Arraschîds gemål» [2] sid. 116, not 2 framgår

[1] Kursiveradt af anmälaren.

[2] Jfr de Slanes öfvers. I, p. 532: Zubaida the wife of ar-Rashid.

emellertid, att det i själfva verket är ur Mac Guckin de Slanes engelska öfversättning och icke ur det arabiska originalet, som författaren hämtat sina uppgifter, ty i de arabiska editionerna lyder öfverskriften: *Umm Djaʿfar Zubeida.* Och då man därjämte finner, att författaren konsekvent stafvar den bekante arabiske biografens namn orätt (*Ibn Challiqân* i st. f. *Ibn Challikân*), har man onekligen svårt att tro, att han någonsin studerat honom på arabiska. Äfven eljes gifver transskriptionen af de arabiska namnen anledning till anmärkning. Författaren skrifver t. ex. Jahjâ (sid. VII, VIII, 36, 37, 49 etc.) för Jaḥjâ, Wakwak (sid. X, 124, 129 etc.) för Waqwâq, safâḥ (sid. 15) för saffâḥ, Aṣmâʿî (sid. 21, 146) för Aṣmaʿî, Jaʿkubi, Jâkut (sid. 27) för Jaʿqûbî (hebr. Jaʿaqōb), Jâqût, Ibn Assamak (fiskens son (!) sid. X, 124, 136), för Ibn Assammâk (fiskarens l. fiskmånglarens son). Mindre riktig är äfven den persiska formen Gezdegerd (sid. 10) för Jezdegird eller Jezdedjird. För öfrigt är den vetenskapliga transskriptionen enligt recensentens åsikt föga på sin plats i ett arbete, afsedt för den stora allmänheten. För fackmännen äro de arabiska formerna tillräckligt bekanta förut, för öfriga läsare äro transskriptionstecknen obegripliga.

Sid. 101 påstås, att den i den arabiska litteraturen så ytterst vanliga qaṣîdan ej får innehålla mer än tio distikon. Enl. prof. Lindberg skulle alltså t. ex. Muʿallaqât och Buṣîrîs Burda icke vara några qaṣîder. Att en dylik dikt ofta innehåller öfver hundra distikon, hade författaren kunnat finna i allmänt tillgängliga handböcker, t. ex. Kazimirski de Biberstein, Dictionnaire arabe-français eller Wright, A grammar of the Arabic language, II, p. 351.

K. V. Zetterstéen.

Anteckningar om Bondesläkten af Carl Trolle Bonde. **Kongliga Rådet och Ambassadören Grefve Carl Bonde; II,** Carl Bondes skrifter. XXIV + 389 s. Lund 1900.

Bland 1600-talets icke synnerligen rika memoirlitteratur ha de s. k. Bondeska anekdoterna länge intagit ett bemärkt rum. De ha dock i allmänhet varit kända endast genom det utdrag, som O. v. Dalin gjorde, och hvilket Loenbom sedermera tryckte i fjärde delen af sina »Historiska märkvärdigheter». Som författare betecknades däri den bekante politikern och skriftställaren från frihetstiden riksrådet grefve Gustaf Bonde. I den del af »Anteckningar om Bondesläkten», som den intresserade forskaren i denna släkts historia, grefve Carl Trolle-Bonde, utgaf år 1897 (»Riksrådet grefve Gustaf Bonde, II», s. 25) meddelades emellertid, att hvad Dalin haft att tillgå var endast ett af grefve Gustaf Bonde gjordt sammandrag af en äldre handskrift, som haft dennes fader kungl. rådet grefve Carl Bonde till författare. Af dessa de ursprungliga »anekdoterna» finnes emellertid en, om ock

jämförelsevis sen och efter all anledning icke till slutet fullföljd afskrift, verkställd af landshöfdingen frih. G. Cederhielm. Med den af dennes son till Uppsala universitet donerade handskriftsamlingen kom den till Uppsala universitetsbibliotek, upptäcktes där på 1850-talet och återfinnes i den volym, som nu, sedan Cederhielmska samlingen inordnats i universitetets egen handskriftsamling, bär signum E, 126, d, något som af rec. redan år 1897 påvisades.[1]

Det är denna handskrift, som lagts till grund för den edition af de Bondeska anekdoterna, hvilken nu föreligger i den senast utgifna här ofvan förtecknade delen af grefve Trolle Bondes »Anteckningar om Bondesläkten». Boken innehåller därjämte Carl Bondes relation vid hemkomsten från sin envoyébeställning i Frankrike 1678 äfvensom utdrag ur de ofrälse ståndens besvärsskrift af år 1650 till drottning Kristina med marginalanteckningar af Carl Bonde, men hufvudintresset samlar sig dock kring de förenämnda anekdoterna, och den historiske fackmannen måste vara grefve Trolle Bonde tacksam för denna publikation, hvarigenom de gjorts tillgängliga i så fullständig form som f. n. torde vara möjligt.

Frånser man en ytterst kortfattad inledning med Gustaf I:s regering till utgångspunkt, är det egentligen Karl XI:s förmyndarstyrelse samt denne konungs första regeringsår som utgöra skildringens föremål, och särskildt utförligt behandlas tiden 1672—75. Åtskillig kritik måste dock öfvas vid begagnandet, ty anekdoterna innesluta många oriktigheter i detaljen, lätt förklarliga genom den svårighet en författare, som skrifver långt efter händelserna utan stöd af primära källor, har att undvika minnesfel och sammanblandningar. Vidare måste man alltid fasthålla, att författaren utgått ur leden af den gamla högadel, hvars makt krossades af Karl XI, och att han tillhörde en familj, som på det kännbaraste sätt berörts af förmyndarräfst och reduktion. Man kan knappast begära, att han skall kunna med full oväld skärskåda de händelser, som framkallat en sådan omhvälfning eller ha öppen blick för det berättigade i de sträfvanden, hvilka i denna brytningsperiod gingo af med segern. Hans blick har öfverdrifvet skärpts för felen hos Karl XI och hans män, under det han ej kunnat tillkämpa sig självöfvervinnelse nog att göra rättvisa åt deras förtjänster. Från sin gammaldags patriotiska ståndpunkt finner han allt förut i det stora hela hafva varit väl beställdt och tillskrifver å ena sidan enskildas egennyttiga intriger, afund och förföljelselusta, de ledandes tillfälliga svaghet och obeslutsamhet å den andra, skulden för alla de olyckor, som skedde. Han är ur stånd att inse, att grunden låg vida djupare, låg i hela den utveckling, som under decennier gifvits åt Sveriges ekonomiska och sociala lif, och att de personliga förhållanden han tillmäter så stor vikt i själfva verket endast ägt den betydelsen att ha gjort en i sig oundviklig kris mer bitter och pröfvande för individerna än den behöft

[1] Se rec:s afhandling »Högförräderimålet mot M. G. De la Gardie» (i festskrift till C. G. Malmström) s. 29 not 1. Jfr ock rec:s afhandling »Räfsten med Karl XI:s förmyndarstyrelse» I, s. 56 not 1.

vara. Senare undersökningar hafva sålunda uppvisat oriktigheten af förf:s påståenden, att Sverige år 1672 fullkomligen fanns »uti den sällhet, som regeringens gjorda relation till konungen utvisar», och att de svårigheter, hvari det sedermera råkade, väsentligen berodde därpå, att »inrikes dii minorum gentium och hofharpyerna förtärde allt, så att när nöden påkom, stod allt i största konfusion».[1] Dessa anmärkningar mot Bondes grundåskådning afse emellertid icke att på något sätt förringa det intryck man i hans anekdoter får af honom som en varm patriot och en sanningsälskande man, hvilken genom sin ställning och sina förbindelser kom i tillfälle att inhämta mycket, värdt att till eftervärldens kunskap bevaras. Hans arbete äger också samma betydelse som memoirverk öfver hufvud, nämligen att tjäna som en utfyllnad till de officiela urkundernas vittnesbörd genom att lämna en mer konkret och lefvande skildring af de handlande personerna, än ur källor af nyssnämnda art kan hämtas och genom att afslöja ett och annat af spelet bakom kulisserna och enskilda motiv, som blott alltför lätt undandraga sig den offentliga protokolleringen.

De Bondeska anekdoterna hafva därför redan i sin stympade form utgjort en hufvudkälla vid teckningen af denna tids ledande personligheter, och de skola naturligtvis göra det ännu mera nu i den fullständigade. De äro ock rika på smådrag, som ställa hvad som förut var bekant i en fylligare belysning, och emellanåt äfven gifva nya uppslag.

I ett förord redogör utgifvaren bl. a. för de principer, han följt i sin editition och för de afvikelser från handskriften, som han i förtydligande syfte vidtagit. Han bjuder emellertid äfven på fullgoda skäl härför, och det enda, som därvidlag kan anmärkas, är en viss ofullständighet, i det utg. icke omtalat, att äfven styckindelningen härrör från honom. Åtgärden är f. ö. välbetänkt, enär den tryckta editionen härigenom erhåller en öfverskådlighet, som handskriften saknar.

Själfva återgifningen af texten är — såvidt rec. kunnat finna — i det stora hela noggrann[2], och de oriktigheter i fråga om t. ex. namnuppgifterna som förefinnas äro handskriftens. Vissa utaf dem kunde kanske förtjänat att särskildt påpekas, helst som utg. på åtskilliga andra ställen bifogar förklarande noter. Sid. 11 uppgifves sålunda Herman Wrangel, med uppenbart afskrifvarefel för Herman Fleming, som upphofsman till 1655 års reduktion. Sid. 75 står med lika tydligt skriffel »Wivalliske» (släkten) i stället för »Valliske».[3] Enahanda är förhållandet med den tidsbestämning, handskriften har för det s. k. devolutionskrigets (mellan Frankrike och Spanien) begynnelse, 1677 för 1667.

---

[1] Se ss. 4, 103. Jmfr ock s. 69.

[2] Sid. 25 står genom missförstånd af handskriften, som medger båda läsningarna, »incominerade» (freden med Ryssland) för »incaminerade»; af det italienska incamminare, sätta i gång. Det förra ger ingen mening, men det senare är ett i tidens handlingar icke så sällan användt ord.

[3] Jfr s. 11: »Messinii (tryckfel för Messenii) och Vallii exempel».

Bland dem, hvilka tillhörde Sveriges motparti på kontinenten uppräknas (s. 49) äfven Braunschweig, hvartill i en not fogas (— antagligen som alternativt läsningsförslag —) Brandenburg. I handskriften står i förkortad form Br., och att därmed menas icke Braunschweig utan Brandenburg kan ej gärna vara tvifvel underkastadt, då därjämte nämnas Zelle och Osnabrück, hvilka ju båda tillhörde grenar af huset Braunschweig—Lüneburg och enligt den i texten gifna lösningen således bli upptagna två gånger. Sid. 71 har den tryckta editionen en punkterad lakun åtföljd af en förklarande not, innehållande, att slutet af meningen fattas. I handskriften följa emellertid orden vid ifrågavarande ställe omedelbart på hvarandra utan att åtskiljas af något mellanrum. Att meningen är korrupt synes visserligen sannolikt, men hvar korrumperingen ligger torde man tills vidare nödgas lämna därhän.

Det vackra och smakfullt utstyrda arbetet prydes af en mängd väl utförda porträtt, föreställande medlemmar af Bondesläkten och med densamma befryndade familjer.

Otto Varenius.

L'Odyssée d'un ambassadeur. Les voyages du Marquis de Nointel 1670—1680. Par ALBERT VANDAL. 356 sidor. Paris. Librairie Plon. 1900.

Frankrikes inflytande i Orienten, som under 1500-talet var synnerligen stort, hade under 1600-talet betydligt aftagit. Den franska flaggan fladdrade ej längre ensam vid sidan af det sjunkande Venezias öfver de kristnas fartyg i Medelhafvet. England och Holland hade trängt sig fram äfven där, ja de åtnjöto större förmåner än Frankrike inom det osmanska riket. Deras handelsmän betalade endast 3 proc. af varans värde i tullumgälder, medan de franska fingo erlägga 5 proc., och helt naturligt hade därigenom engelsmännens och holländarnes handel kommit att öfverflygla fransmännens. En af orsakerna till detta Frankrikes minskade inflytande var den förändrade uppfattningen af Turkiets politiska betydelse för Frankrike.

Ludvig XIII hade i Norden funnit det medel att gripa Tyskland i ryggen, som Frans I och Herrik II sökt i Östern. »För oss», säger Vandal, »hade alliansen med kättarne trädt i stället för alliansen med de otrogne, Gustaf Adolf hade ersatt Soliman, och våra konungar hade i styrkan af dessa nya garantier försummat de förbindelser, för hvilka de rodnade inför Europa». Men under Ludvig XIV:s regering gjordes en kraftig ansats att genom nya öfverenskommelser med sultanen återvinna åt Frankrike första platsen bland de kristna i Orienten, ja rycka världshandeln ur de banor, på hvilka en Vasco da Gamas upptäckt ledt den in. Det var Colbert som lade fram planen att göra Frankrike lika öfvermäktigt på handelns

område som »le grand roi» hade gjort det på politikens. Huru skulle detta tillgå? Helt enkelt därigenom att Röda hafvet skulle upphöra att vara ett muhammedanskt *mare clausum* och i stället blifva ett fritt haf, väl till märkandes fritt för fransmännen. Det nyss upprättade franska Ostindiska kompaniet skulle med sina varor frakta Indiens alster till Sues, därifrån skulle de, såsom ett monopol för fransmännen, transporteras till Alexandria, där skulle ett annat franskt kompani, det Levantiska, ombestyra deras öfverförande till Marseille och sedermera sprida dem öfver Europa. Men för att denna stora plan skulle lyckas måste först och främst de tryckande pålagor mildras, som hvilade på den franska handeln inom osmanska riket i allmänhet och inom Egypten i synnerhet. Frankrike måste hafva nya och bättre »kapitulationer», såsom de officiella aktstycken kallades, genom hvilka sultanen fastställde en kristen nations ställning och privilegier inom det turkiska riket.

Det var för att utverka sådana kapitulationer i en dittills ej förekommande utsträckning som parlamentsrådet i Paris markis Charles Marie François de Nointel, en vidtberest man, med samlarevurm, med literär smak i »les précieux'» manér, med böjelse för pomp och ståt, i aug. 1670 afseglade såsom ambassadör till Konstantinopel. Han omgafs med en furstlig hofstat och följdes af fyra den franska marinens väldigaste örlogsfartyg för att »injaga skräck med Hans Majestäts skepp och visa fransmännens prakt».

Det var ej litet man väntade sig af den glänsande ambassaden. Kapitulationerna skulle innehålla: tullnedsättning till 3 proc., Frankrikes protektorat öfver alla västerländska kristna i Turkiet, rättighet för alla de nationers fartyg, som ej hade särskilda kapitulationer, att föra fransk flagg, Röda hafvets öppnande, transitorätt genom Egypten m. m. Men vid sidan af sitt diplomatiska uppdrag fick Nointel på den berömde jansenisten Antoine Arnaulds tillskyndelse en högst egendomlig uppgift. Han skulle infordra utlåtanden från de österländska kyrkosamfunden om det vore sant — såsom Frankrikes protestanter i sin strid med katolikerna påstodo — att de förnekade Kristi lekamens och blods närvarelse i nattvarden. Till välbehöfligt biträde vid denna frågas utredande skickades med honom såsom »teologisk attaché» en man lika brinnande af katolskt trosnit som af orientalisk forskningsifver, den då 25-årige lektorn vid Collège Mazarin Antoine Galland, hvilken skulle göra sitt namn odödligt genom den första samlingen och öfversättningen af »Tusen och en natt».

Vandal lämnar en spännande skildring af de vidrigheter, som mötte Nointel vid hans underhandligar och som för öfrigt äro historici väl bekanta från så många andra diplomatiska förhandlingar med storherrns ministrar: den gränslösa turkiska högfärden, här mött af de ej blygare franska anspråken — »konflikten emellan turbanerna och perukerna» —, tidsutdräkten, finterna och bakhållen. Äntligen, den 5 juni 1673, blefvo de nya kapitulationerna underskrifna. De motsvarade väl ej alldeles förväntningarna, men Frankrikes framgång var dock rätt betydande. Nointel måste visserligen låta fordringarna

på Röda hafvets öppnande och på minskning af tilläggsafgifterna i Egypten — således det stora världshandelsprojektet — fara, men Höga Porten medgaf nu uttryckligen, att tullsatserna reducerades till 3 proc., att fartyg tillhörande de nationer, som ej fått kapitulationer, finge nyttja franska flaggan och åtnjuta hennes skydd, att de latinska kristna ställdes under Frankrikes protektorat. Men det var ej de stora laterna hos »ambassaden från jordens mäktigaste herre», såsom Nointel älskade att skrifva, som medförde dessa gynnsamma resultat. Det var mera öfvertygande skäl än så som bragt storturken till reson. Det var Ludvig XIV:s segrar i det just då pågående kriget emot holländarna, »ett lika mycket ekonomiskt som politiskt krig», säger Vandal, »riktadt på samma gång mot dessa tilltagsna krämares konkurrens öfverallt och deras anspråk på att i norr sätta en gräns för konungarikets landutvidgning, som hade till medelbar följd att Orienten åter öppnades för oss».

Som en belöning för de två, tre årens ledsamheter bestämde Nointel åt sig en utflykt i Arkipelagen och fick en *ferman*, som gaf honom rätt att färdas därstädes, dock ej bortom Kios. Men hans gamla reslust vaknade, han ville se sina »drömmars land», och utan att tänka på olämpligheten att lämna sin post, på förbudet eller resans ofantliga kostnad — ty han hade med sig en talrik svit, nej ett hof — gaf han sin turistfärd en oväntad utsträckning. Färden gick från Kios öfver Naxos, Delos, Paros, Antiparos, Patmos, Kos, Rhodos, Cypern och Syriens hamnstäder till Jerusalem (påsken 1674). Där »uppehölls den katolska kulten endast genom (franska) konungens protektion», men som där ej fick finnas en fransk konsul eller annan representant, ansåg ambassadören nödigt att vid sitt intåg och eljest öfverträffa sig själf i ståt. Men med »basiliskblickar» betraktade grekerna den lysande pilgrimen och den glans han kastade öfver de latinska kristna samt vädrade en fara. Det kom till vilda slagsmål emellan de bägge kulternas bekännare vid Heliga grafvens kyrka, och grekerna skyndade att beklaga sig i Konstantinopel. Emellertid besökte Nointel äfven Jeriko, Jordan och Betlehem. Från Gasa ämnade han fortsätta till Egypten, där han hoppades genom sitt personliga uppträdande kunna ernå hvad han ej lyckats vinna i Kontantinopel: transitorätt öfver Röda hafvet och näset. Men i Gasa träffade honom Portens förbud att resa längre. Hvar han dragit fram, särskildt i Arkipelagen, där på gränsen emellan islam och kristenheten Frankrike utöfvade ett slags protektorat och där en fransk ambassadörs ankomst tycktes vara invånarne en välsignelse, där hade han utvecklat en i dessa näjder osedvanlig ståt, talat i myndig ton, uppträdt som skiljedomare emellan enskilda och mellan kyrkosamfund, beviljat gracer, låtit sig hyllas, med ett ord skridit fram mindre som en mäktig herres sändebud än som suveränen själf. Det där misshagade Höga Porten, och den ville göra ett slut därpå. Från Gasa styrdes kosan åt norr öfver Akka, Saida och Tripolis till Libanon, hvars Maroniter, som Ludvig den helige en gång tagit i sitt särskilda skydd, nu med öppna armar skyndade den franske ambassadören hyllande

till mötes. Nointel utsträckte sin färd till Eufrat, där han i öknens stillet lät fira en gripande gudstjänst. I Alexandrette steg han åter ombord på sin tartan, som styrde hän mot Cypern, Milo och Santorin och slutligen ankrade i Pireus' hamn.

I Athen stannade Nointel en månad och köpte eller lät afrita konstföremål. Inför Parthenon, då ännu tämligen väl bibehållet, greps han af en hänförelse, som knappt kunde uttryckas i ord. Han lät en medföljande, till namnet okänd, flamländsk målare (ej, såsom vanligen uppgifves, fransmannen Jacques Carrey) afteckna figurerna i dess frontoner, metoper och friser, sammanlagdt 200 bilder. Det blef ett verk af i konsthistoriskt afseende oskattbart värde, hvilket kom till heders, särskildt när det under förra århundradet gällde att åstadkomma en idealisk rekonstruktion af Parthenon, som efter Nointels besök gick sin undergång till mötes. Efter att helsad af kanonsalut och gevärssalvor hafva besökt det för Frankrikes handel viktiga Smyrna, återkom han välbehållen, churu ej utan ett farligt äfventyr, till Konstantinopel den 20 febr. 1675 efter 17 månaders frånvaro.

Se där den »ambassadörens odyssée», som Vandal i kapitlet »Le voyage des Echelles» skildrat con amore! Han stöder sig därvid ej blott på Nointels egna vidlyftiga relationer och på de beskrifningar, som gjorts af tre af dennes följeslagare; den ofvannämnde Galland, Antoine des Barres och parmesanaren Cornelio Magni. Han målar med den betagande omedelbarheten af ett ögonvittne, som hänförts af samma natursceneier, hvilka en gång tjusade Odyssevs-ambassadören, och hvars sinne är lika öppet som dennes för intrycken af Orientens egendomliga lif och af en ännu i sina spillror bedårande fornvärld.

Visserligen hade färden genom det rika utbytet af inskrifter, afbildningar, skulpturer och etnografiska föremål lämnat Nointel en stor personlig tillfredsställelse. Men den vållade också hans ofärd, ty oafsedt tjänstens försummelse, hans förmäns ogillande, Portens missbelåtenhet m. m., hade den uttömt hans tillgångar och bragt hans affärer i hjälplös förvirring.

En ny diplomatisk uppgift väntade honom i Konstantinopel. Det var sedan gammalt, säger Vandal, Frankrikes mål att till ett system af diversioner för sin räkning förena det »fattiga, fanatiskt lutherska» Sverige, »som segrarna försvagat», — »denna utmattade nation, som sviktade under tyngden af en roll, som ej var afpassad efter dess krafter», — samt Polen, »une anarchie de nobles superposée à une population de serfs», och Turkiet. Emedan dessa makter likväl ofta lågo i strid med hvarandra, måste Frankrike oupphörligt spela rollen af medlare emellan dem för att ur den fred det lyckades åstadkomma frammana krig, ett trefaldigt krig emot Tyskland. I det då pågående kriget emot Holland och dess bundsförvanter behöfde Ludvig XIV diversioner norr- och österifrån. Sverige hade han väl redan vunnit och det hade gjort sin tjänst genom att anfalla Brandenburg. Men Polen och Turkiet voro för tillfället obrukbara, ty de lågo i fäjd med hvarandra. Det blef nu Nointel ålagdt att söka förlika dem. Därefter skulle nog Polen lämna Frankrike bistånd på något sätt.

Och Turkiet skulle antagligen falla öfver kejsaren genom en »naturlig och spontan rörelse», ty krig vore dess behof. Någon uttrycklig begäran därom ville Ludvig ej framställa — det skulle hafva varit att väcka skandal i kristenheten. Men det pågående, af Frankrike underblåsta upproret i Ungern kunde lätt bringa sultanen i förvecklingar med kejsaren. Så kalkylerade Ludvig, hvilkens orientaliska politik alltmera blifvit »en kompromiss emellan samvetet och egennyttan». Nointel grep sig med ifver verket an. Men den gamle storvesiren Kiuprili, som genomskådade Frankrikes innersta syfte, ville binda det och bjöd en allians, men Ludvig lämnade anbudet utan svar. Porten slöt emellertid snart fred med Polen utan Nointels medverkan och utan nytta för Frankrike, ty Polen närmade sig kejsaren och Turkiet invecklades i krig med Ryssland.

Nointel fick nu god tid att egna sig åt de sysselsättningar, som mera roade honom. Han började utarbeta en skildring af sin resa och af turkiska riket, anmodade alla franska konsuler och missionärer att lämna bidrag hvar för sin ort, och han höll målare på stat för att med taflor och teckningar illustrera verket. Han utvidgade och förskönade ambassadhotellet i Pera, ordnade där sina samlingar, inredde där en teater, tillställde karuseller till firande af sin konungs segrar och gaf glänsande gästabud. Allt detta slukade ofantliga summor, men han tycktes ej hafva bekymrat sig därom. Han hoppades på ett underverk af sin konungs frikostighet, men undret uteblef. Han fick ej ens ut sin lön och var sedan flere år hänvisad till endast den hälft af hans traktamente, som utbetalades af Marseilles handelskammare. Sedan slutet af 1676 lefde han på procentarelån af Konstantinopels judar. I febr. 1677 tillgrep han en åtgärd, som ohjälpligt skulle störta honom i hans konungs nåd utan att rädda honom ur hans ekonomiska elände. Trots konungens till honom personligen riktade förbud upptog han af den franska kolonien i Smyrna ett tvångslån på 18,000 piaster mot säkerhet i sin innestående lön. Tilltaget var så mycket mera upprörande, som pengarna endast medelst handräckning af turkiska ämbetsmän kunde indrifvas, och så mycket farligare, som Levantens fransmän gjorde sig solidariska med »la *nation* de Smyrne» och afgåfvo högljudda protester. De nådde Ludvig XIV:s öron och väckte hans vrede mot Nointel. Han upphörde att skrifva till sin ambassadör och befallde, att hans bref skulle lämnas obesvarade, med andra ord han afbröt alla förbindelser med honom. »Aldrig visade Ludvig XIV», säger Vandal, »bättre än vid detta tillfälle hvilket lidelsefullt intresse han hyste för handelns lyftning och bevarande.» Men månne ej onåden stegrades därför att majestätet, som utan gensägelse lämnat honom i sticket, kände sig komprometterad af den fond, på hvilken Nointel gaf anvisning? Det ser så ut på ett Pomponnes bref. Tvifvelsutan hade, såsom Vandal anmärker, det kungliga missnöjet sin näring äfven i ett par andra tilldragelser: med anledning af de ofvannämnda klagomålen från grekerna i Jerusalem hade Porten öfverlämnat åt dessa ensamma, utan hänsyn till de latinske kristnes rätt, vården af den heliga grafven —

»till sorg för hela den katolska världen och till skymf för Frankrike» — och i en etikettstvist (»L'affaire du Sopha»), som på sin tid gjorde mycket buller af sig i Europa, hade Nointel lidit en deconfiture.

Nointel nödgades draga in på staten, han afskedade sina målare, afbröt konstarbetena, underkastade sig för egen räkning försakelser. Hans lif blef outhärdligt. Konungen var grym och lät honom stanna på sin post utan order, utan instruktioner, utan peningar, utsatt för fordringsegarnas förföljelser, sina fienders paskiller, sina kollegers förakt. De sista spillrorna af hans kredit försvunno, han saknade det nödvändiga för dagen, måste tigga sig till några 100 piaster af sina underlydande. Slutligen förbarmade sig de franska köpmännen i Konstantinopel och lämnade honom i små summor lån beräknade till 50 ecus i veckan, och på dessa fick han draga sig fram »förödmjukad under en prunkande titel, fattig i ett palats, omgifven af konstens rikedom, men utan ved till en brasa». Han hade inga depescher att skrifva, men han skildrade i stället i bref af utstuderad stilistisk konst Orienten i hopp att konungen skulle »förlåta den felande diplomaten för den spirituelle och väl underrättade iakttagarens skull».

Äntligen, på hösten 1679, slog befrielsens timme, då den till hans efterträdare utsedde grefve de Guilleragues anlände. Med rika samlingar, men utan ett öre på fickan återkom Nointel till Frankrike. Han fick visserligen på hofvet ett ögonblick se Ludvig XIV, som t. o. m. lofvade honom en längre audiens. Men detta efterlängtade tillfälle till en förklaring förunnades honom aldrig. Han lefde i största tillbakadragenhet i Paris och dog, redan glömd, den 31 mars 1685.

Angående betydelsen af hans diplomatiska verksamhet säger Vandal, att den förekom ett afbrott i Frankrikes traditionella förbindelser med Porten och att 1673 års kapitulationer räddade den franska handeln i Medelhafvet samt förberedde och möjliggjorde det kommersiella välde, som fransmännen obestridt utöfvade i Levanten åtmistone sedan 1740 till den stora revolutionen. För litteratur- och konsthistorien fick Nointels beskickning ett oförgängligt värde genom Gallands sagosamling och de nu i »Bibliothèque nationale» förvarade afbildningarna från Parthenon (1899 i sin helhet utgifna af Omont). »Tack vare dem», utbrister Vandal med patriotisk stolthet, »har man måst passera likaväl Paris som London för att återfinna Athen.» Han redogör vidare för de öden, som massan af Nointels papper (»han hade en riktig mani att skrifva»), hans taflor och teckningar undergått.

Arbetet åtföljes af en »Appendice», innehållande bland annat en kritisk undersökning om Parthenon-afbildningarnas mästare samt 8 Nointels bref från Palestina, Syrien och Grekland till Pomponne och 1 till Ludvig XIV (från Jerusalem).

Th. Westrin.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 13: H. 3. O. F. Hultman, Växlingen æ : iö : iä. — Finnur Jónsson, Odin og Tor i Norge og på Island i det 9 og 10 årh. — J. Jonsson, Um visurnar i Grettis sögu útg. 1853. — G. Cederschiöld, »þaukbrækku». — O. S. Jensen, Bibliografi for 1899. R. C Boer, Anmälan av »The Saga af King Sverri of Norway, translated by J. Sephton».

Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. Bd 6: H. 5. 1900. W. Berg, Ruinen efter Karlsborgs fäste. Undersökt.

Historisk Tidskrift för Skåneland (Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm) utgifven af Martin Weibull och Lauritz Weibull. Bd 1: H. 1. L. Weibull, Bildhuggare och träsnidare i Lund och Malmö under renaissancen. — 2. S. Söderberg, Undersökningar i Falsterbo. — L. Weibull, Till Landskronas äldre historia. – O. Rydbeck, Simris' kyrka. — Underrättelser.

Kyrklig Tidskrift. 1901, 2, 3. O. Quensel, Är det s. k. »Rydelii Andeliga Memorial» ett falsarium?

Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening. H. 2. 1900. F. Bæhrendtz, Kalmar domkyrkas grafvar och epitafier.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom Oscar Montelius. 1901, 1. O. Montelius, Hjulet som en religiös sinnebild i förkristen och kristen tid. — E. Beckman, Boken om Viktor Rydberg. — 2. J. Kruse, Rembrandtforskningen under de senaste åren. En öfversikt. — C. Bildt, Svenska minnen och märken i Rom, anm. af K. H. Karlsson.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af Karl Wåhlin. 1901, 1. L. Dahlgren, Uno Troili. En minnesteckning. — 2. C. Bildt, En bankett i Qvirinalen på 1600-talet. Med anledning af en nyligen af K. Biblioteket förvärfvad bild. — 3. E. Lidfors, Elof Tegnér. — A. M. Roos, Om asketismen inom den helleniska världsåskådningen. — A. Jensen, Ragusa. — 4. Fr. Svenonius, Älfdalens porfyrindustri.

Personhistorisk Tidskrift 1900, 4. O. Bergström, Personregister till 2:a årg. — K. K:son Leijonhufvud, Dödslista för 1900. — 1901, 1. N. v. Dardel, Stockholms öfverståthållare med 2 portr. (Grefve Knut Posse o. Grefve Samuel af Ugglas). — E. Hildebrand, Egenhändigt

bref af Ebba Brahe vid 12 års ålder med en facs. — De Geerska familjeporträtt af O. C—g, med 9 afbildningar och en stamtafla. — H. Samzelius, Studier och anteckningar. 1. Det gamla Nederkalix. — Smärre biografiska meddelanden af G. L. och C. M. C. — Autografauktion. — Svenska Autografsällskapet 1901.

Statsvetenskaplig Tidskrift. Utgifven af P. E. Fahlbeck. 1901, 1. O. A. Reuterskiöld, Oscar Alin. — L. Widell, Är brottsligheten i tillväxt bland Sveriges folk?

Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Bd 11: H. 2. S. Ambrosiani, Trefaldighetskyrkan i Upsala. Undersökt och uppmätt af K. A. Berlin och S. Ambrosiani, ritningarne af K. A. Berlin. Med 20 fig. — O. Almgren, Om fynden af romerska silfvermynt i Norden. Med 1 fig. — L. Fr. Läffler, Runinskriften på den gotländska Roesstenen. Med 1 fig. — J. Mestorf, En svensk vårfest. — E. Vigström, Två blad ur vårt folks kulturhistoria. 1. Vanhederligt arbete. 2. Lefvande folktro. — A. Svensson, Sammansmältning af äldre och nyare gudsbegrepp i vår folkföreställning. En kulturhistorisk studie. — J. Nordlander, Gunnil Snälla, den äldsta kända norrländskan. — L. Fr. Läffler, Mansnamnet Sigadur. — N. E. Hammarstedt, Om en fornnordisk årstredelning. Kan något af en forngermansk treskedesindelning af året skönjas i våra folkliga s. k. bemärkelsedagar?

Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1901. Bd 2: H. 1. Vestgöta lagmannen Ture Jönssons bref om uppresningen emot Kristiern II i sydvestra delen af riket 1521. — Spridda handlingar från K. Gustaf I:s regeringstid. — F. Hall, Gudhems kloster. — F. Ödberg, Om K. Erik XIV:s vistelse på Orreholmens kungsgård i Vestergötland hösten 1565. — J. Hadorph, Reseanteckningar om Läckö grefskap, eller Åse, Kållands och Kinnefjärdings härad, af år 1669 och 1671. Med teckning af Husaby kyrka. Medd. af C. G. S. — Mariestads kyrkas byggnad. Med teckning. Af C. G. S. — G. A. Bohlin, Nyupptäckt runsten vid Husaby. Med teckning.

Samtiden. Redigeret af Gerhard Gran. 1901, 3. J. E. Sars, Vore nationale Forhold og Fremtidsudsigter ved Aarhundredskiftet. (I det væsentlige gjengivelse af ett foredrag.)

Historisk Tidsskrift. Syvende Række. Bd 3: H. 2. Kr. Erslev, Forslaget til en ny Unionsakt fra Erik af Pommerns sidste Aar og dets Ophavsmand. — F. Bajer, Af Indberetningerne fra den danske Minister i Paris, Grev Ludvig Moltke, om hans vanskelige Stilling i 1854. — K. C. Rockstroh, Bemærkninger vedrörende enkelte Afsnit af Krigen i Jylland 1657. — M. Mackeprang, De danske köbstæders skattevæsen indtil begyndelsen af det 17. århundrade. — Smaastycker. — Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson och R. F. v. Willebrand. 1901, 1. M. G. Schybergson, Imperialismen. Anteckningar vid ingången af det tjugonde århundradet. — J. Ahrenberg, Om de nyaste fynden och upptäckterna i Åbo slott. (Med illustrationer.) — I bokhandeln: E. Tegnér, Från farfars fars och farfars tid, anm. af M. G. Schybergson. — 2. M. G. Schybergson, En skrifvelse från generalguvernören Zakrevskij till kejsar Nikolai I. — I bokhandeln: C. C. Ekman, Dagbok förd under kriget i Finland 1788—90, anm. af T. S. D. — 3. Kaukomieli. Wiborgska afdelningens album. 3, anm. af O. G.

Deutsche Litteraturzeitung. 1901, 6. H. Hjärne, Svensk-ryska förhandlingar 1564—72. Erik XIV:s förbundsplaner, anm. af D. Schäfer.

Göttingische gelehrte Anzeigen. 1901: Januar. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, anm. af M. Ritter.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Friedrich Meinecke. L, 2. H. Gelzer, Das Verhältnis von Staat und Kirche in Byzanz. — K. Wenck, Französische Werbungen um die deutsche Königskrone zur Zeit Philipp's des Schönen und Clemens' V. — Miscellen. — Literaturbericht. — Notizen und Nachrichten. — S. G. Dehio, Über den Einfluss der französischen auf die deutsche Kunst im 13. Jahrhundert. — O. Hintze, Der österreichische und der preussische Beamtenstaat im 17. und 18. Jahrhundert. Eine vergleichende Betrachtung. — Miscellen. — Literaturbericht (bl. a. P. Girgensohn, Die skandinavische Politik der Hansa 1375—1395; Th. Lindner, Die deutsche Hanse, anm. af Daenell). — Notizen und Nachrichten (bl. a. J. Levin Carlbom, Sveriges förhållande till Österrike under Ferdinand III:s sista regeringsår (1655—57) samt bidrag till teckningen af kejserliga sändebudet friherre Frans Paul von Lisola som diplomat och statsman, anm. af F. H). — Erklärung. — Druckfehlerberichtigung.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. 1901, 2. K. Hampe, Beiträge zur Geschichte Kaiser Friedrichs II. — E. Brandenburg, Zur Entstehung des landesherrlichen Kirchenregimentes im albertinischen Sachsen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen (bl. a. Stockholms stads privilegiebref 1424—1700. 1, anm. af M. G. Schybergson). — Zeitschriften. — Kommissionen und Versammlungen. — Personalien. — Entgegnung. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Mitteilungen aus der historischen Litteratur. 1901, 2. J. Levin Carlbom, Sveriges förhållande till Österrike under Ferdinand III:s sista regeringsår (1655—57) samt bidrag till teckningen af kejserliga sändebudet friherre Frans Paul von Lisola som diplomat och statsman, anm. af Fr. Arnheim.

Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 1901. H. 1—2. K. Wittich, Zur Würdigung Hans Georgs von Arnim.

Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen. 1900, 2. Tagebuch Adam Samuel Hartmanns über seine Kollektenreise im Jahre 1657—1659. Herausgegeben und erläutert von Rodgero Prümers.

Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung. 1901, 1. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. 1: 2, 2: 8, 2: 9, anm. af D. Schäfer.

Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 1901. Jahrg. 5: H. 1. B. Bretholz, Neue Actenstücke zur Geschichte des Schwedenkrieges in Mähren und Schlesien.

La Revue de Paris. 1901, 7. L. Pingaud, Les dernières années de Bernadotte.

Nouvelle Revue Historique de droit Français et étranger. 1901. Janvier—Février. L. Beauchet, De la propriété familiale dans l'ancien droit Suédois.

Revue d'histoire diplomatique. Publiée par les soins de la Société d'histoire diplomatique. 1901, 2. L'éducation d'un diplomate. — P. Flament, Philippe de Harlay, comte de Césy, ambassadeur de France en Turquie (1609—1641). — G. Baguenault de Puchesse, Les introducteurs des ambassadeurs. — J. H. Siccama, Sir Gabriel de Sylvius (suite et fin). — P. Coquelle, Le cabinet secret de Louis XV en Hollande. — A. d'Avril, Les hiérarchies orientales. — Comptes rendus.

Revue Historique. 1901, Mars—Avril. G. Caudrillier, Le complot de l'an XII. Première partie; fin. — M. Philippson, La paix d'Amiens et la politique générale de Napoléon Ier. — A. Liard, Saint Simon et les États généraux. — G. Depping, Un épisode du séjour des alliés à Paris en 1815. — Bulletin historique: France. — Nécrologie: le duc de Broglie, F. T. Perrens, par G. Monod. — Livres nouveaux: Époque moderne, par H. Hauser, B. et G. Monod. Époque contemporaine, par A. Lichtenberger. Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och granskningar.

Louis XIV et Charles XII. — Au camp d'Altrandstadt 1707. La mission du Baron de Besenval. D'après des documents inédits. Par GABRIEL SYVETON. Avec une préface de M. le Duc DE BROGLIE. XVIII + 280 s. 8:o. Paris 1900.

Det är egentligen *en* punkt i spanska successionskrigets och det stora nordiska krigets gemensamma historia, som dragit uppmärksamheten till sig, det år nämligen (1706—07), då Karl XII:s uppehåll i Sachsen höll den europeiska politiken i spänning inför den frågan, om nu stunden var kommen för den svenske krigarkonungens ingripande på den västeuropeiska krigsskådeplatsen. För att vinna klarhet rörande hans egentliga syften och öfver den invecklade diplomatiska kampanjen i och omkring Altranstadt ha under de senaste årtiondena i skilda länder ingående undersökningar blifvit gjorda. Svenska källor ha användts af Ernst Carlson i hans gradualafhandling (1877), äfven österrikiska i en uppsats i denna tidskrift (årgången 1897); med österrikiskt material rör sig också Noorden på denna punkt i sitt stora arbete om spanska successionskriget (del II. 1874), Goll i en afhandling »Der Vertrag von Alt-Ranstaedt» (Prag 1879) och Klopp i 12 delen af sin vidlyftiga »Fall des Hauses Stuart und die Succession des Hauses Hannover» (Wien 1886), hvarjämte sistnämnde författare för denna fråga äfven dragit nytta af aktstycken i Hannovers stadsarkiv. De engelska och holländska arkivskatterna äro däremot, såvidt jag vet, icke i någon större utsträckning anlitade för ifrågavarande episod. Hvad de franska beträffar, utgör Syvetons arbete just resultatet af en undersökning af dem, i den mån de beröra det försök att för Frankrikes räkning slå mynt af Karl XII:s vistelse inom Tyska rikets gränser, som var innebörden i Besenvals beskickning till hans läger. Författaren har förut gjort sig känd på Karl XII-historiens område dels genom en artikel i »Revue Historique» 1897 (»Une hypothèse sur Charles XII») — erkännansvärd som ett försök att bakom Karl XII:s handlingar se verkliga politiska planer, men så till form som innehåll betydligt fantastisk — dels genom ett par

uppsatser i »Revue d'histoire diplomatique» 1896 och 1898, af hvilka den ena är omtryckt i de första kapitlen af det arbete, hvarom här är frågan. De otryckta aktstycken, hvarpå han i detta bygger, finnas dels i Besenvalska familjearkivet (särskildt Besenvals bref till andra franska agenter, bevarade i koncept eller afskrift), dels i franska utrikesministeriets arkiv (hans brefväxling med sin regering).

För sin inledande framställning af Frankrikes nordiska politik under tiden före infallet i Sachsen har förf. inskränkt sig till det i »Recueil des instructions données aux ambassadeurs de France» utgifna källmaterialet. Under Karl XII:s polska krig, hvaraf Frankrike för öfrigt, sedan det misslyckats i sina försök att under sin medling och i sitt intresse åstadkomma fred och konung August tvärtom (jan. 1702) förbundit sig med Österrike, med tillfredsställelse såg sistnämnde konung upptagen, måste det nöja sig utan någon officiell agent i det svenska lägret, där det blott hade en korrespondent i Groffey, Bengt Sapiehas sekreterare. Men sedan året 1706, som på den västeuropeiska krigsteatern medförde fransmännens fullständiga nederlag vid Ramillies och Turin, å andra sidan bragt dem uppfyllelsen af en länge närd önskan genom att föra Karl XII in i hjärtat af Tyska riket, och då nu diplomater från alla håll, särskildt från de oroliga allierade makterna, strömmade till Leipzig, fann äfven franska regeringen lämpligt att, d. 20 jan. 1707, utfärda instruktion för en envoyé extraordinaire hos konungen af Sverige. Äfven detta intressanta och innehållsrika aktstycke finnes aftryckt i nyssnämnda publikation,[1] och det kan därför vara nog att här påminna, att man ej gjorde sig räkning på ett direkt förbund med Karl XII, utan att sändebudets officiella uppdrag var att, jämte en lyckönskan till honom i anledning af freden i Altranstadt, meddela franske konungens beslut att antaga hans medling i kriget, men att instruktionen därjämte bär tydligt vittne om afsikten att i Frankrikes intresse underblåsa misstämningen mellan Sverige och Österrike och förmå det förra till en utprägladt anti-kejserlig politik i Tyska riket.

Uppdraget lämnades först åt en officer vid namn de Ricous och sedan, då denne på grund af ohälsa undanbad sig, i hans ställe åt Jean-Victor de Besenval, en schweizisk adelsman, som, efter att 1688 ha flyttat öfver till Frankrike, i dess tjänst (sedan 1704 som brigadier) utfört en del militära och diplomatiska uppdrag. Risken för en fransk diplomat att färdas genom Tyskland ansågs vid denna tid så stor, att Besenval såg sig nödsakad att tillryggalägga resan dold bland en svensk mans följe, på hvilken den svenske envoyéen i Paris Cronström gifvit anvisning. Sedan han lyckligen ankommit till Leipzig, blef han d. 10 mars (n. st.) i Altranstadt mottagen af Piper och d. 14 af konungen.

Man kan med förf. beklaga, att han ej i sina depescher gifvit en mera färgrik målning af Karl XII och hans omgifning. Hans

[1] Recueil des instructions. II. Suède, ss. 217—246.

intryck tyckas för öfrigt ha varit tämligen ogynnsamma, att döma t. ex. af hans klagan i ett af hans bref: »Que dites-vous d'un pays où l'on ne peut approcher le maître et où le ministre garde un silence éternel?»; vid audiensen yttrade konungen ej ett ord, och Piper iakttog i allmänhet såväl vid samtalen å ämbetets vägnar som i det personliga umgänget en så envis förbehållsamhet, att Besenval för utrikesministern Torcy förkunnar, att man ej kan hafva »trop de flegme pour observer la modération nécessaire dans ces occasions» — men sig själf skildrar han i ett annat bref som »plus souple qu'un gant». — Man hade byggt på Pipers rykte för bestickligbet, och Besenval var instruerad att lofva honom 300,000 livres, om han kunde förmå sin konung att åtaga sig och kraftigt bedrifva fredsmedlingen, men äfven då han knäppte på denna sträng, befanns Piper oåtkomlig: i ett dylikt fall tillkallade han en tredje man i samtalet, och vid ett senare tillfälle, då den franske agenten rent ut nämnde summan, iakttog han sin vanliga tystnad, inför hvilken Besenval fann sig föranlåten att snart öfvergå till ett annat samtalsämne. Däremot försäkrar denne, att Hermelin »d'assez bonne manière» mottagit en tidigare gratifikation och anhåller om ytterligare bidrag för hans räkning; på uppgifter af honom stöder han också ofta sina meddelanden, särskildt i fråga om utvecklingen af den svensk-österrikiska konflikten. Huruvida och i hvad mån han på detta sätt fått kännedom om sådant, som på svensk sida verkligen ansågs böra hemlighållas, blir dock naturligtvis en annan fråga.

Hvad beträffar Besenvals officiella uppdrag, anbudet om Sveriges medling i spanska successionskriget, fann han genast af Pipers hållning utsikterna för dess antagande särdeles klena, och konungens svar, som bragtes honom d. 26 mars, innebar, under hänvisning till de allierades obenägenhet för ett eventuellt medlingsförslag, ett bestämdt afslag. Franska regeringen hade för öfrigt, redan innan den hunnit få kännedom härom, under intryck af hans tidigare meddelanden gifvit honom befallning att ej upprepa sina förslag i denna riktning.

Hade Frankrike alltså inga utsikter att direkt kunna begagna Karl XII för sina intressen, kunde däremot den småningom växande konflikten mellan honom och kejsaren gifva det anledning till förhoppningar och dess agent stoff till verksamhet. Förloppet af denna konflikt, hvilken var hvad som i främsta rummet upptog den svenska politiken under våren och sommaren 1707, är så pass utredt genom de ofvan anförda arbetena — bland hvilka särskildt Klopps (hvilken Syveton här i regel följer) innehåller synnerligen utförliga referat af de österrikiska ministrarnes depescher och Golls en del viktiga handlingar in extenso — att den genom det franska materialet ej ställes i någon rikare belysning.[1]

[1] Också beträffande Marlboroughs bekanta besök i Altranstadt (apr. 1707) kan Syveton utöfver hvad som förut är bekant endast meddela några ytterligare detaljer, särskildt ur en handskrifven gazette från Leipzig (i franska utrikesministeriets arkiv).

Det viktigaste tvisteämnet mellan Karl XII och kejsaren var som bekant de 1200 ryssarne i den senares tjänst, hvilkas utlämnande den förre kräfde, och konflikten tillspetsades i synnerhet, då man på Österrikes sida sökte undkomma svårigheterna genom att låta dem tåga sina färde. Det förefaller som om Besenval, eljest pessimistisk beträffande utsikterna för sin mission, vid denna tid, i maj, börjat hysa bättre hopp. Han gjorde beräkningar af svenska härens styrka, som han uppskattade till 72,000 man, och af dessa behöfdes enligt Hermelins utsago blott 30,000 mot ryssarne. Han antog, och Syveton tycks ej vara obenägen för samma mening, att Karl XII själf i detta ögonblick ej hade bestämt sig för hvilken väg han skulle gå, att detta stod i nära samband med händelsernas utveckling i det västeuropeiska kriget; ett nederlag för Frankrike skulle förmå honom att ingripa mot kejsaren, men segrade det, skulle han aftåga mot öster.

Under rubriken »Ce que M. de Besenval lut dans les gazettes durant qu'il avait la goutte» lämnar förf. här en onödigt bred bataljskildring af de franska segrarna vid Almanza (25 apr.) och Stollhofen (22—23 maj.) Han anser sig förmodligen berättigad till denna afvikelse från ämnet på grund af den stora betydelse, han tillägger dessa tilldragelser för den svenska politiken. Nu, menar han, kunde de »sofismer» vinna gehör, som Piper och andra Österrikes vänner tillhviskade konungen, då de framhöllo, att det genom dessa segrar vore bevisadt, att Frankrike kunde reda sig på egen hand, att han alltså nu kunde gå mot ryssarne — för att i framtiden efter vunnen seger öfver dem återvända till Tyskland. Och så skulle det kommit sig, att Karl XII stod otillgänglig för alla franska anbud. Man känner uppgiften i marskalk Villars' memoarer, att denne under sin framgångsrika kampanj i Tyskland föreslagit den svenske konungen, att de skulle förena sig till gemensam aktion och det är med en viss nyfikenhet, man hos Syveton ser efter spåren af dessa underhandlingar. De inskränka sig emellertid till en befallning af franske konungen till Besenval af d. 15 juni[1], att förnya förslagen om närmande mellan de båda makterna under hänvisning till Villars' framgångar midt inne i Tyskland; ville konungen af Sverige företaga något därstädes under året, borde han ej afhållas af fruktan för Danmark, sjömakterna vore upptagna i Medelhafvet, och då kejsaren saknade trupper att använda mot honom, skulle han med lätthet kunna sätta sig i stånd att under den följande vintern erhålla all satisfaktion, som han kunde önska. Men dessa förslag tyckes Besenval ej ansett lämpligt att framställa. Samma källa, som förtäljer om det hedrande anbudet från Villars, meddelar också svaret: konungens porträtt och några artigheter, intet mer. Så lät Karl XII fördunsta »l'occasion unique, l'occasion merveilleuse», som Syveton vill se i det, som Villars' memoarer benämna »un projet, qui me roulait dans la tête». — Denna påstådda

[1] S. 157.

direkta återverkan af tilldragelserna i väster på Karl XII:s politik är en intressant hypotes, men hvilar, i den gestaltning Syveton gifvit den, helt och hållet på den förutsättningen, att Karl XII någonsin varit allvarligt betänkt på ett ingripande i kriget till Frankrikes förmån, något som förefaller så tvifvelaktigt, att hela den vackra kombinationen blir sväfvande i luften, för såvidt den sträcker sig utom några enskilda politikers slutsatser eller de mer eller mindre allvarligt menade skälen och motskälen i deras diskussioner.

Spänningen mellan Sverige och Österrike blef emellertid allt starkare, utan att dock Besenval, som förutsåg att kejsaren skulle gifva efter, fäste några större förhoppningar därvid. Frågan öfvergick som bekant i konfliktens sista skede, under Wratislaws underhandling i svenska lägret (juli—aug.), från de förrymda ryssarne till de schlesiska protestanterna, i det afhjälpandet af de senares besvär fordrades som satisfaktion för de förra — en vändning af saken, som ställde Ludvig XIV, »héros du catholicisme européen», ännu mera utanför. Inför den aftågande svenska härens hotande inmarsch i Schlesien och utan hopp om kraftigt bistånd från sina protestantiska bundsförvanters sida, gaf kejsaren efter, och med fördraget i Altranstadt $\frac{22 \text{ aug.}}{1 \text{ sept.}}$ 1707 lämnade Karl XII ändtligen det västeuropeiska krigets gränsmarker. —

Samtidigt med denna förhandling pågick en annan, mindre uppmärksammad än den förra, i hvilken emellertid Besenval spelade en mera aktiv roll. För Frankrike måste det vara högst önskvärdt, att ett fredsslut med Ryssland gåfve Karl XII fria händer, och då tsaren ville anlita dess förmedling, var det alltså benäget att verka i sådant syfte. En framträdande roll i intrigspelet om den svensk-ryska uppgörelsen spelade en polsk kvinna, Elisabeth Siniawska, palatinens af Beltz maka, en af den tidens många politiskt aktiva damer, hvilken Syveton gärna framställer i ett något romantiskt skimmer: »qui de sa chaise longue, toujours mourante, embrouillait et débrouillait ses multiples intrigues.» Med henne som mellanhand lät tsaren i mars 1707 meddela Ludvig XIV sin önskan att under hans bemedling sluta fred med Sverige, och sedan en af hans officerare i Versailles framställt hans anbud, hvilka där uppfattades som innefattande restitution af alla eröfringar utom »Nöteborg, qu'il fait appeller Pétersbourg»,[1] framställde Besenval, som redan tidigare gjort några antydningar om saken, förslaget till Piper. Denne lät föga uppmuntrande, och Karl XII:s svar (i slutet af maj), som uttryckte hans tillfredsställelse med att Ludvig XIV ej själf svarat, utan hänvisat saken direkt till Altranstadt, visade otvetydigt hans obenägenhet för fransk medling.

Det var vid denna tid, som Frankrike, den ifrågasatte fredsmäklaren, ville göra Ryssland mera benäget för den svenska freden genom att söka förmå Turkiet till krig däremot, medan tsaren å

[1] Den franska regeringen sammanblandade alltså Nöteborg och Petersburg, ett misstag, som också går igen i förf:s egen framställning.

sin sida, samtidigt med sina fredsanbud, dref den rent svenskfientliga politiken att arbeta på Frans Rakoczys uppsättande som konung i Polen — det hela onekligen en invecklad situation, som belyser, hur litet man är berättigad att utan vidare inlägga en allvarlig mening i alla de anknytningar de olika staterna emellan, af hvilka den diplomatiska samfärdseln under denna tid vimlade, och bland hvilka för öfrigt äfven andra (t. o. m. mellan Frankrike och Österrike) återspeglas i Besenvals verksamhet.

I början af juli återupptog det franska sändebudet sina försök på ny basis. Ett bref från des Alleurs, den franske agenten hos Rakoczy, hade fört bud från denne till Versailles, att tsaren vore benägen att äfven återlämna Nöteborg, och Besenval uraktlät ej att meddela Piper den lika hugnesamma som osannolika nyheten, under det han å andra sidan begagnade sig däraf för att genom Siniawska söka förmå tsaren att också verkställa den påstådda eftergiften. Piper underrättade verkligen d. 12 juli, att hans konung gick in på underhandling under förutsättning af tsarens benägenhet att gifva full restitution samt skadeersättning, dock endast på det villkor att denne på förhand skriftligen meddelade sina satisfaktionsanbud. I upprepade bref till Maron, Siniawskas franske sekreterare, sökte nu Besenval frampressa eftergifter af tsaren. Men uppgifterna om dennes afsikt att låta välja Rakoczy till polsk konung blefvo i stället allt bestämdare, och i det bref från ryske kanslern Golovkin, som Morel, en franskfödd officer i rysk tjänst, i slutet af augusti medförde till Besenval, framhölls visserligen tsarens fredsvänlighet och föreslogs alternativt fredsunderhandling under fransk medling eller ock att svenskarne skulle bestämma en ort för underhandling och utnämna kommissarier, men Karl XII:s fordran att på förhand få veta tsarens anbud afböjdes bestämdt. D. 27 aug. meddelade Piper konungens svar på detta förslag, och det innebar ett tydligt afböjande. Det var samma dag, som Wratislaw förklarat sig beredd att på eget bevåg underteckna öfverenskommelsen med Sverige, och man kan ju med förf. hålla före, att svaret på det ryska projektet gafs mot bakgrunden af detta löfte,[1] om man blott aktar sig för det osannolika antagandet, att Karl XII verkligen skulle menat fullt allvar med att förut lyssna till de ryska fredsförslagen.

D. 25 aug. hade Besenval fått sin afskedsaudiens — fyra ministrar på en halftimme — men först d. 9 sept., åtta dagar efter Karl XII, lämnade han Altranstadt på väg till Danzig. Här erhöll

[1] Förutsatt nämligen att Syveton har rätt, då han säger, att svaret gafs d. 27. I ett bref till Hermelin af d. 26 (RA. Gallica: Franska beskickningars memorial och noter) talar Besenval om »la réponse, dont M. le Comte Piper m'a chargé hier pour le czar», och som kommer att påskynda afslutandet af de fördrag, som kejsarens minister har i uppdrag att sluta i Warschau. Det förefaller ej omöjligt, att här åsyftas samma svar, i hvilket fall ett datumfel naturligtvis måste föreligga på endera sidan. I sammanhang härmed må framhållas, att uppgiften att Morel ankom till Leipzig d. 26 måste vara ett tryckfel, då Besenval redan d. 24 omnämner, att han meddelat Piper Golovkins bref.

han ännu ett bref från Golovkin af 9/20 sept., hvari denne förnyade förslaget om fredsunderhandling under fransk medling, men förbehöll åt Ryssland floden Neva »ab origine suo usque ad ultimum in mare suum influxum... una cum bonis limitibus utriusque littoris atque quibusdam circumstantiis», ett anbud som Besenval i bref till Piper skonsamt betecknade som »contenant à peu près les mêmes propositions un peu plus étendues desquelles j'ai eu l'honneur d'entretenir V. M.», och som naturligtvis ej kunde förändra den svenske konungens beslut. —

Besenvals mission slutade således med nederlag på alla punkter, utan att man dock har anledning att gifva honom skulden därför. Syveton förklarar förhållandet ur Karl XII:s främlingshat, som koncentrerade sig mot fransmännen, och ur hans fasthängande vid »son ouvrage de Pologne», ett något sväfvande uttryck, som tycks skola beteckna ett försök att göra Polen till en svensk barriär mot Ryssland. Han menar dock, att »le rêve de Pologne» måst utkämpa en strid med »le rêve d'Allemagne», tanken på herraväldet öfver Tyska riket, som konungen skulle gömt i djupet af sin själ — ty hur skulle Gustaf Adolfs skugga kunnat undvika att besöka den unge eröfraren i Altranstadt? Det var endast motvilligt, som denne, sedan kejsaren gifvit efter, lämnade Tyskland, och i afsikt att dit återvända efter mot ryssarne väl förrättadt värf. Men den dag han afvisade Villars' anbud förlorade han det enastående tillfället, vägen åt öster ledde honom steg för steg till fördärfvet vid Poltava. Syveton tröstar sig dock med, att Karl XII säkerligen skulle blifvit Frankrike en besvärlig bundsförvant — och medan han gick under för det han ej lydde Frankrikes råd, räddades detta utan att behöfva honom!

Denna synpunkt för uppfattningen af Karl XII — att han förfelat sin uppgift och förspillt sin framtid genom att ej enrollera sig bland Ludvig XIV:s drabanter — behöfver väl, äfven i den form den får under förf:s lättflytande penna, ej tagas alltför högtidligt, utan kan snarast betraktas som ett intressant uttryck för en ensidighet i modern fransk historieskrifning. Får man alltså ej hos Syveton söka lösningen på problemet om Karl XII i Sachsen, har hans arbete dock en icke ringa betydelse. Den episod, som det behandlar, anknytningen mellan Ludvig XIV och Karl XII vid en tidpunkt, då de båda stora krigen nästan berörde hvarandra, är så märklig, att man vid en hastig blick därpå lätt kan frestas att göra sig något fantastiska föreställningar om hvad som därvid kunnat försiggå och om de möjligheter för en annan utveckling, som inneburos däri. En bekräftelse af dessa föreställningar, hvilken man ju icke kan finna i det förut bekantgjorda materialet, skulle man möjligen kunnat vänta sig i de franska källorna; men nu har en, tydligen ingående och skarpsinnig, undersökning af dem gifvit resultat, af hvilka framgår, huru föga nära man i själfva verket kom hvarandra, och hvilket obetydligt inflytande den franske agenten på det hela taget utöfvat på den svenska politiken. Detta har han för öfrigt själf insett

långt klarare än t. ex. hans motståndare, den österrikiske ministern Sinzendorf, hvilken tyckte sig förmärka en stor förändring hos det svenska hofvet efter det franska sändebudets (och det franska guldets) ankomst dit. Äfven i Syvetons arbete kan man alltså finna ett stöd för den uppfattningen, att Karl XII med sitt inbrott i Sachsen och sitt långa uppehåll där icke åsyftat ett ingripande i spanska successionskriget. Det kan också i detta sammanhang förtjäna påminnas, att det hvarmed Karl XII hotade det motsträfviga Österrike ej var ett verkligt fredsbrott, utan en inkvartering på obestämd tid i kejsarens arfländer af den mot öster aftågande svenska hären, en slags självpantning, som visserligen lätt kunnat framkalla ett krig, om kejsaren haft vilja och — framför allt — makt att våga ett sådant. —

Det företal af hertigen af Broglie, som inleder boken, är egentligen ett referat af densamma för »Revue des deux mondes», tryckt i årgången 1900 af nämnda tidskrift.

H. Brulin.

Erik af Pommern, hans kamp for Sönderjylland og Kalmarunionens opløsning. Af Kr. Erslev. 490 sid. Köbenhavn, Jac. Erslevs forlag, 1901 (äfven under titeln: Danmarks Historie under Dronning Margarethe og Erik af Pommern. Anden Del).

Ryktet visste i åratal att berätta, att professor Erslev umgicks med planen att skrifva Erik af Pommerns historia, och man var nyfiken på arbetet. Ryktet visste till och med att berätta, att det skulle blifva en upprättelse för Erik af Pommern — äfven han hörde till de af och i historien misskända — och man var ännu nyfiknare. Prof. Erslev har hvad det förra vidkommer genom ofvan anförda bok gjort ryktet till sanning; huruvida det haft rätt äfven i den senare delen torde framgå af följande anmälan.

För sitt arbete har författaren begagnat snart sagdt allt tillgängligt material, tryckt och otryckt. Hvad de danska arkiven angår, har han såsom utgifvare af det stora regestverket Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis förvärfvat en fullständig kännedom om urkunderna såväl de bevarade som de endast genom utdrag eller anteckningar kända. På forskningsresor har han haft tillfälle att taga kännedom om handskrifterna både i Sverige och i Nordtyskland. Och de talrika noter, med hvilka hans arbete på slutet är försedt, vittna om en synnerligt fullständig bekantskap äfven med litteraturen, som på senare år riktats i synnerhet från hanseatiskt håll. Hans bok kan sålunda sägas innehålla den första fullständiga vetenskapliga skildringen af ifrågavarande viktiga skede

i de nordiska rikenas historia och lämnar alla tidigare arbeten i detta afseende långt bakom sig; de ha på sin höjd blott behandlat vissa detaljer eller vissa år på ett vetenskapligt eller uttömmande sätt. Det är sålunda ett vackert och betydande tillägg prof. Erslev härmed gjort till sin föregående historiska produktion. Boken är i öfrigt så lättläst skrifven, som det ofta bristfälliga eller hårdsmälta källmaterialet gör möjligt och stilen är, liksom i författarens öfriga arbeten, liflig och frisk.

Det är blott de sista åren af Eriks ganska långa regering som ha något större intresse för Sveriges historia, åren för den stora brytningen 1434—39. Den största delen af prof. Erslevs bok kommer också naturligt nog att ägnas åt konungens långa kamp med holsteinarne och hans hanseatiska politik; båda dessa ämnen äro föremål för en mycket ingående behandling. De röra emellertid väsentligen och direkt blott Danmarks historia, och vi lämna dem därföre å sido för att här endast fästa oss vid helhetsuppfattningen af konung Erik och vid behandlingen af det svenska upproret och dess följder.

Konung Erik — han skildras i sina bästa år som en man med en vacker kropp, lång hals, guldgult hår, röda kinder och en stor förmåga att tjusa kvinnor — var enligt vår förf. ingen obetydlig person hvarken som människa eller, hvilket här mera intresserar oss, som regent. Han var den tredje i raden, jämte Valdemar Atterdag och Margareta, af det starka konungadömets representanter i Danmark, genomträngd af medvetandet om dess betydelse och uppgift; hans regering var i hög grad fylld af ifrig sträfvan efter allt, som kunde vara hans krona och undersåtar till nytta. Det var han som skaffade Danmark en hufvudstad genom att taga Köpenhamn från biskopen i Roskilde och lägga denna stad under kronan. Han bragte en viss ordning i sitt kansli; han hyste lifligt intresse för de danska städernas och den danska handelns uppblomstring; han hade blicken öppen för Öresunds betydelse för det dåvarande Danmark, anlade Örekrog, det nuvarande Kronborg, och Landskrona samt införde öresundstullen och visade därigenom »et vidt fremskuende blik». Han förstod åratal igenom att bevara ett godt förhållande både till adeln och prästerskapet; den förra gjorde på länge ingen opposition mot konungen; den hade lärt sig, att det var hvarje adelsmans plikt att tjäna kronan. Han, den tyske småfursten, var vidare i motsats till, hvad man skulle tro, ingen främjare af tyskt inflytande i Danmark. Man känner ingen invandring af tysk adel under hans regering, det var hufvudsakligen danskar, som innehade slotten och länen, och det var Danmarks intressen han gjorde gällande i sin utrikespolitik, vare sig det var fråga om de holsteinska grefvarne eller de hanseatiska köpmännen. Att kalla hans regering för usel vore följaktligen ett mycket orättvist omdöme.

Men Erik var framför allt en representant för rätten, sådan han uppfattade den, icke minst den formella, juridiska rätten — det är den synpunkt, som förf. med växlande uttryck ständigt åter-

kommer till. Han var det i allt sitt görande och framför allt i sin regerings stora konflikter. Så i den för honom så ödesdigra frågan om Sönderjylland. Med »ungdomens tillit till sanningens seger» var han missbelåten med Margaretas försiktigt smidiga politik och ville ha klarhet i hvad, som var hans rätt. Så skaffade han sig i Nyborg 1413 en dom, att Sönderjylland var ett förverkadt län; så skaffade han sig ett tiotal år senare, 1424, en dom af kejsaren själf, att Sönderjylland icke alls var något län utan en integrerande del af det danska riket. Den dag, då denna dom föll, menar förf., har Erik säkert uppfattat som det största ögonblicket i sitt lif och han var uppfylld af »stormande jubel och af djup tacksamhet för hvad som uppnåtts». Det var då, han företog sin pilgrimsfärd till Jerusalem.

Detsamma gäller om konung Eriks uppträdande mot hanseaterna; äfven mot dem försvarade han, hvad han ansåg vara sin och rikets rätt. Han utvecklade en gång, 1423, i ett stort tal inför några hanseatiska sändebud sin ståndpunkt, och förf. anmärker, att äfven i detta framträder hans starka tillit till rättens seger, »en viss naiv idealism, som illa passar till lifvets stränga kraf och säkert icke hade någon resonans hos de praktiska köpmännen».

Detsamma gäller slutligen om hans unionspolitik. Han lefde sig in i de former för unionsstyrelsen, som Margareta emot unionsaktens mening infört, d. v. s. rikenas styrelse från Danmark med danska ämbetsmän, »med Hovedtonen på danske Interesser»; enhetsstyrelsen var för honom en dansk styrelse öfver de tre rikena. Förf. utvecklar i sammanhang därmed sin uppfattning af Kalmarunionen. Den framkallades af »en tillfällig politisk situation mera än af starka strömningar i de nordiska folkens lif». Med orätt har man efter moderna tankar och synpunkter trott sig finna en djup nationell grund för den gamla Kalmar-unionen. En union måste bäras upp af stora gemensamma intressen och sådana funnos icke i norden. Margareta hade gjort Danmark till hufvudlandet i unionen, och sådana förhållandena voro, måste det vara och förblifva så; unionen kunde endast upprätthållas, så länge Sverige och Norge höllos nere som lydriken under Danmark. Så resonnerar författaren.

Det var Eriks olyckliga öde att på alla dessa områden se sina sträfvanden misslyckas; han skulle lida bittra »skuffelser» och rubbas i sin fasta tillit till rättens slutliga seger. Den långa kampen mot holsteinare och hanseater slutade med nederlag och med uppgifvande af det mesta han sträfvat efter. Han, som i början suttit inne med större delen af Sönderjylland, måste sluta med att öfverlämna största delen af landet som län åt den hatade fienden; han måste erkänna hanseaternas tryckande privilegier; han måste se Margaretas stora unionsverk sprängas sönder, och han miste sin självtillit och gaf allting förloradt. Huru kom det till? Det är ju till exempel underbart, att härskaren öfver de tre nordiska rikena ej kunde bryta de obetydliga holsteinska grefvarnes makt. Förf. tilltror sig icke att på denna företeelse gifva en fullt tillfyllestgörande för-

klaring, så torftiga äro i själfva verket här hans källor. Han anmärker emellertid på ett ställe, att Erik uppenbarligen saknade alla en krigares eller härförares egenskaper, på ett annat, att han hade svårt att i det aflägsna Sönderjylland få sina rikens stridskrafter disponibla, medan holsteinarne kämpade så godt som på egen mark, hade lätt tillgång från Tyskland på rytteri, som i norden ännu utgjorde kärnan i hären, och slutligen understöddes med penningar af de rika hanseaterna. Själfva rättsfrågan angående Sönderjylland underkastar han en undersökning, som utmynnar däri, att Erik i själfva verket i sina påståenden och sin uppfattning hade orätt. Men han konstaterar därjämte i en intressant utredning, att ingendera parten i de deduktioner, som faktiskt framlades, visade sig ha reda på hvad som verkligen passerat ens inom en så kort tidrymd som hundra år; ja, till och med om hvad som händt så nyligen som 1386 och 1396 kunde från de båda parterna diametralt motsatta vittnesmål frambäras. Det är ett förhållande med dylika politiska rättstvister, som kan påvisas från långt senare tider; man tvistar, och man vet i själfva verket icke hvad de urkunder innehålla, som äro afgörande för saken. Det är detta, som gör utredningen af mången sådan tvist från äldre tider i viss mån tröstlös; man söker tränga in i argumenteringen å ömse sidor och bilda sig ett omdöme, och man finner ett ändlöst kif på grund af otillräckliga premisser och utan kännedom om hvad som beslutats eller gjorts, utan förmåga att tolka hvad som verkligen stipulerats eller verkligen skett.

Det har varit lättare för förf. att klargöra, hvarföre Eriks unionspolitik misslyckades. Han inträdde, såsom redan nämnts, som arfvinge i drottning Margaretas unionella regeringssystem, styrde Sverige från Danmark, för så vidt någon högsta styrelse förekom, och tillsatte utländska slottshöfvitsmän och fogdar. Förf. visar, huru svenskarne efter hand undanträngdes från alla de viktigare länen, endast långt borta i Finland, på Viborg, satt Krister Nilsson (Vase) som höfvitsman. Detta förhållande synes dock icke ha framkallat något djupare missnöje hos den svenska adeln, menar förf., och man finner mer än en af främlingarne snart ingift i svenska ätter. Äfven i fråga om kyrkan tillämpade Erik i det hela Margaretas politik och sökte inverka på biskopsstolarnas besättande. Det var vid den tiden, som vissa frihetsrörelser genomträngde den katolska kyrkan, och när Erik 1432 förkastade Uppsala domkapitels val af ärkebiskop och försökte intränga sina kandidater, reste sig ett motstånd af betydande dimensioner, hvars kyrkliga och politiska innebörd förf. framhåller. Det var nu, som man bland annat tog sig för att undersöka själfva grunderna för Eriks konungadöme, betonade Sveriges egenskap af valrike och konungens plikt att rätta sig efter konungaeden i landslagen. Det djupaste missnöjet rådde hos allmogen. Förf. fäster ej så stort afseende vid de ryktbara klagomålen mot Jösse Eriksson, men fogdeförvaltningen i allmänhet var tryckande, skatterna tunga, och allmogen saknade

framför allt närvaron af en konung, till hvilken den ju af gammalt varit van att frambära sina klagomål, saknade äfven allt förstånd för betydelsen af den långvariga och dyrbara kamp Erik förde, hvilken ju också föga rörde Sverige. Så bröt striden ut för »Sveriges frihet och lagbok», man skaffade sig kännedom om unionsaktens verkliga innehåll, och man yrkade på dess efterlefnad. På Kalmarmötet 1436 måste konung Erik i allt väsentligt gifva efter; till och med hans danska råd ställde sig emot honom.

Så vardt det klart för Erik, att äfven hans unionspolitik var ett stort misstag, och han kände sig utomordentligt besviken eller såsom förf. uttrycker det: »Men at man mod ham, der altid havde været den strænge kæmpe for loven og retten, kunde före selve loven frem, ja at hans store fostermoder ligesom stod op af graven for at sige ham, at alt hvad han hidtil hade styret efter var urigtigt, det måtte röve Erik al selvtillid. Fra dette öjeblik er han som en skipper, der har mistet landkending og uden kompas kastes vildt hid og did af skiftende strömme og vinde.»

Han blef i själfva verket så bragt ur fattningen, att han lämnade sina riken, for till Gotland och sedan till Pommern samt ändade sina dagar såsom hans fader, hvilken var »en stor röfvare».

Förf. har haft lätt att förklara affallet i Sverige; svårare har det blifvit att motivera detsamma i Danmark, där hela adeln en gång som en man följt konungen, där ingen strid med kyrkan under många år kan påvisas. Förf. anser också de danska anklagelseskrifternas beskyllningar för i hög grad sväfvande och öfverdrifna; hufvudorsaken finner han, utom i felslåendet af den utrikes politiken, i en reaktion från rådets och kyrkans sida under intryck af händelserna i Sverige mot den kungliga maktfullkomligheten i Eriks person. »Eriks afsättning betydde långt mera än ett blott personskifte, med honom föll den myndiga nästan enväldiga konungamakt, som Valdemar Atterdag och Margareta hade skapat och Erik sedermera lefvat på»; rådet trädde åter fram och kräfde sin part i regeringen såsom en makt i staten vid konungens sida. Äfven hans envisa sträfvan att åt sin pommerske kusin förskaffa tronföljden i norden väckte motstånd.

»Kong Erik var en tragisk skikkelse», slutar förf. sin bok, »men han var ikke nogen ringe mand. Med en anden karakter, med en blödere og smidigere personlighed vilde Erik ikke have sat sig så store mål, med sprængningen af unionen havde det trukket længere ud, og modstanden mod det kraftige kongedömme havde antagit mildere former. Således som Erik var, skarpkantet og hård, skete bruddet hurtigt og voldsomt og det knuste Erik selv.» Brister i karaktären framhållas visserligen här, men i det hela är det onekligen en annan bild än den häfdvunna, som förf. ger af den andra unionsregenten. Att hans danska styrelse haft större förtjänster än man hittills antagit, torde förf. ådagalagt, ehuru det väl får anses oafgjordt och oafgörligt, hvem som hade den största förtjänsten däraf, konungen eller någon annan. Mot den psykologiska analysen,

mot framställningen af kung Erik såsom rättens oböjlige representant torde mera tvifvel komma att resa sig. Han, som öfverföll och fängslade fredliga köpmän för blotta ryktet om att deras landsmän på en fjärran ort sades ha fällt smädliga uttryck om honom, och som under stilleståndstid ödelade Femern och lät mörda dess invånare, gör ej precis intrycket af en rättens ideale försvarare. När han lade Köpenhamn under kronan, i och för sig en politiskt klok åtgärd, skedde det i strid med den formella rätten, hvilket förf. visserligen icke fördöljer. Den envishet, hvarmed han fullföljde vissa idéer, hvilka för öfrigt åtminstone delvis voro oriktiga, torde få ett väl smickrande namn, då den utan vidare identifieras med »striden för rätten». De vittnesmål, som aflades i den sönderjydska striden, göra stundom intryck af att vara falska — på beställning. Hvad Eriks unionspolitik angår, hade han ju 1397 års dokument i förvar i sitt kansli; hvarföre tog han ej närmare reda på dess innehåll, när han i alla fall en gång lät taga fram det ur dess gömma? Och det gör ett nästan groteskt intryck, när man får höra, huru denne oböjlige iakttagare af rättens raka linie, på gamla dagar, när det ej längre går som han vill, ger allt på båten och slår sig på röfvarhandtering; hade han åtminstone gått i kloster, så hade det varit lyckligare för hans rykte. Skall man tro förf., så skulle han varit Danmarks Karl XII eller snarare Gustaf IV Adolf. Månne han verkligen var något mera än en tysk småfurste, för hvilken unionens tre kronor från första stunden voro för tunga, en härskare utan verkligt betydande regentegenskaper, framför allt utan förmåga att förstå ögonblickets kraf och begagna sig af dess gynnsamma situationer och som, när han förbrukat sin fostermoders idéer, själf stod rådlös och handfallen? Är det så, kan han visserligen med skäl betraktas som en olycklig personlighet, men knappast som en tragisk.

Prof. Erslevs uppfattning af unionen ha vi redan berört. Sveriges kamp för att lösgöra sig därur skildras med en opartiskhet och sympati, som äro värda allt erkännande. »Engelbrekts historiska uppträdande», heter det en gång, »sträckte sig öfver knappast tre år, men under denna korta tid verkade han mera för sitt folk än någon annan förr eller senare. Aristokratien hade böjt sig för en regering, under hvilken Sverige utsögs till fördel för ett annat rike och funnit sig med konung Eriks utländska fogdar. Så reste Engelbrekt bönderna till strid för rikets frihet, alla följde honom och främlingsherraväldet föll i Sverige för att aldrig resa sig mera; genom detta stordåd tryggade bondeståndet åt sig en ställning i Sverige, som det alldeles saknade i nordens två andra riken.» Unionen saknade i Sverige allt verkligt stöd, och det så kallade unionspartiet önskade en dansk konung blott därföre, att det under en sådan väntade större inflytande för sig själft, medan det stora svenska folket alltid stod enigt mot den främmande härskaren; försöken att återupprätta Margaretas verk ledde blott till ändlösa strider och alstrade ett bittert hat mellan nordens folk; det var

Sveriges ära att det tillkämpade sig frihet: så lyda några andra af författarens omdömen. Å andra sidan gjorde man från danskt håll motstånd mot hvarje förslag, som åsyftade att närmare utveckla unionsbestämmelserna, så att hvart och ett af de tre rikena skulle få sina berättigade intressen i fråga om likställighet tryggade. Den afgörande brytningen i unionens historia förlägger förf. just till dessa konung Eriks sista år, närmare bestämdt till 1436. Han berör det bekanta förslaget till ny unionsakt från detta år, som han tillskrifver Hans Kröpelin och som röjer så starka svenska inflytelser; det blef aldrig framlagdt på något möte af de tre rikenas råd, »det blef icke grundvalen för en ny epok i Kalmarunionens historia, snarare ett kors på föreningens graf». I detta afseende är prof. Erslevs bok ett vackert bevis på huru nordisk historia kan skrifvas, äfven när den berör mera ömtåliga punkter, utan inverkan af nationella fördomar eller nationella särkänslor. Den är i det afseendet löftesrik för ett verkligt samarbete mellan dansk och svensk historieskrifning.

Ehd.

Karl den tolfte och hans män. Af D:r O. Sjögren. 687 sid. Stockholm, Fröléen & Comp. 1899.

Upprepade gånger har den svenska historiska föreningens sekreterare i sina årsöfversikter öfver vårt svenska forskningsarbete haft anledning påpeka, att Karl XII:s-problemen sysselsatt och sysselsätta ett stort antal författare. Trots den mängd af detaljundersökningar, som sålunda framkommit, är det märkligt att se, huru liten förändring totaluppfattningen inom skildringarna af Karl XII undergått alltsedan Voltaires och Nordbergs dagar. Särskildt för den sistnämnde var det hjältekonungen och hans bragder, som helt fyllde perspektivet, så helt att han knappt spillde någon tanke på att tränga in till de innersta motiven i utvecklingsgången. Vår tid delar ej längre Nordbergs naiva beundran för denna yttre hjältehistoria men har likväl icke i allmänhet förstått tränga mycket djupare i händelsernas inre sammanhang. Med hänvisning till konungens egensinne, envishet och nyckfulla krigsbegär (för att icke säga krigsmani) affärdas som oftast spörsmålen, hvarför Karl handlat så eller så, och så stannar man vid en krönikeartad skildring, hvilken genom sina uppradade detaljer skulle vara tröstlöst långtrådig, därest ej lyckans tvära växlingar läte dagrarna spela något lifligare.

Äfven det arbete, med hvilket d:r O. Sjögren hälsat 200-årsminnet af det stora nordiska kriget, är väsentligen bundet inom

dessa gamla historiografiska råmärken. Titeln *Karl XII och hans män* och denna titels utläggning genom själfva arbetet gör här föga till eller ifrån. Hvarje försök till en totalframställning af Karl XII:s eller af hvilken annan regents som helst historia måste inrymma ett ganska väsentligt fält åt medhjälparne, och det blir då blott en smaksak — eller kanske hellre en omdömesfråga — hur man fördelar det disponerade utrymmet. Så har också Nordberg från sin glorifierande ståndpunkt tecknat ej blott konungen utan ock »hans paladiner». Hvad som nu behöfves, är dels en djupare kännedom om Sveriges inre förhållanden under denna tid, ty, som förf. i förordet anmärker, denna del af vårt lands inre historia är ännu oskrifven, dels och nog ännu framför allt ett bättre klarläggande af den allmänna politiska situation, i hvilken Karl XII ingrep. Ingen författare tänker ju nu för tiden på att gifva en vetenskaplig teckning af Gustaf II Adolf utan att i deras fulla betydelse framhäfva de världshistoriska händelser, i hvilka han spelade med; skådeplatsen för Karl XII:s gärning var icke mindre och dess förhållanden minst lika invecklade, hvarför naturligtvis också där en dylik utredning är nödvändig. I brist på en sådan måste framställningen blifva ytlig, och, då det icke är *en* författares sak att lämna en så oerhördt vidsträckt skildring, kan det naturligtvis ej lända d:r S. speciellt till klander, att han härvidlag icke lyckats föra historiografien framåt, så mycket mindre som hans uppgift väl hufvudsakligen varit att lämna en populär skildring.

Däremot måste anm. rikta en gensaga mot en annan punkt, som berör förf:s totalåskådning af ämnet. Det säges i företalet: »om Karl XII:s historia fått en prägel af oförliknelig hjältesaga, så tillkommer äran däraf icke honom allena, icke ens honom i själfva verket främst.» Detta synes egentligen betyda, att den gloria, som genom olyckorna halkade från Karls hjässa, men hvilken man ej helt och hållet kan förmå sig att frånsäga tiden, den vill man fördela kring hans män: *de* hjälpte till med framgångarna, *han* bar skulden för nederlaget. Åskådningen synes oss framkallad af det framgångens förgudande, som så starkt behärskar det populära tänkesättet, och som i regel fäller utslaget vid folkens val af sina »stora män»; sammalunda upphöjer man ju i Frankrike »den stora revolutionen», då man icke längre tycker sig kunna prisa »Napoleon den store».[1] Ett dylikt domslut synes dock ej vara vetenskapen värdigt, och hvad Karl XII beträffar, bar han skulden till olyckan,

[1] Jfr de träffande anmärkningarna hos Lindner, Geschichtsphilosophie, s. 50: — — »es ist meist die sehr realistische Rücksicht auf den Erfolg, welche das Endurteil über die Grösse eines Mannes bestimmt. Friedrich II von Preussen sagt einmal sehr treffend: »Armselige Menschen, die wir sind: die Menge urteilt über unser Verhalten nicht nach unsern Beweggründen, sondern nach den Erfolgen.» In der That, wäre er besiegt worden, er hiesse nicht der Grosse. — — — — Wäre Napoleon I nicht als Gefangener auf St. Helena, sondern auf dem Thron gestorben, hätte ihm die Nachwelt kaum den von den bewundernden Zeitgenossen gespendeten Titel entzogen.»

icke lär man då rättvisligen kunna frånsäga honom den väsentligaste förtjänsten af framgången. Han hade duktiga medhjälpare, men deras ömsesidiga betydelse framstår klarast i olycksdagarna: knappt någon enda af hans statsmän eller generaler — Stenbock kanske undantagen — tilldrager sig då intresse annat än som passiva korsdragare, medan konungens person allena håller Sverige uppe, låt vara med konstlade och våldsamma medel, så att samtiden ännu tvekar om utgången.

Bortsedt från denna meningsskiljaktighet, synes det anm. vara tydligt, att förf. ej alldeles lyckligt afvägt proportionerna i sitt arbete. För detta, som i öfrigt grundats på den i tryck publicerade litteraturen, har han särskildt på ett område drifvit rätt vidlyftiga arkivforskningar, nämligen för kriget i Ingermanland, Estland och Livland under Schlippenbachs befäl å svenska sidan. Detta har vållat, att just händelserna i Östersjöprovinserna fått ett väl stort utrymme; för tiden efter Dünaöfvergången fram till det ryska tåget ägnas åt dem nära 120 sidor (inclusive illustrationer) af inalles 210, d. v. s. mer än hälften. Man måste naturligtvis vara tacksam, att ett förut föga uppmärksammadt område här blifvit beaktadt, men inom den af förf. brukade ramen har det kommit till mera än sin rätt, och det felet är icke minst farligt, helst när man talar till en vidsträcktare, ej egentligen vetenskapligt skolad publik. I arbetets subskriptionsanmälan motiveras vidlyftigheten så, att förf. »lagt sig vinn om att skildra det svenska Östersjöväldets undergångskamp». Ja, men den kampen var just hela kriget, och därför tecknas den rätt, endast om de epokgörande händelserna riktigt betonas, vare sig de förefallit inom eller utom detta väldes geografiska linjer. Sedan Karl XII inträngt i Polen, voro händelserna i Östersjöprovinserna blott af sekundär betydelse; det framgår klarast af Lewenhaupts vittnesbörd, att trots ryssarnes öfverlägsenhet och föregående framgångar fingo hans trupper genast luft, när Karl XII från Sachsen genom Polen nalkades Ryssland. För öfrigt var af dessa områden Kurland genom sin betydelse för förbindelselinjerna militäriskt viktigast, men dess försvar har af förf. minst beaktats.

Inom denna de gamla svenska Östersjöprovinsernas krigshistoria har man att söka det mesta nya i d:r S:s arbete, och villigt skall erkännas, att förf. vid teckningen häraf inlagt stor förtjänst. Eljest rör han sig med förut kända skrifter men synes ej alltid hafva observerat nyare inlägg, såsom ju knappast annat är möjligt vid så vidlyftig uppgift.[1] Många punkter kunna naturligtvis fortfarande diskuteras, t. ex. förf:s åsikt om Karl XII:s dödssätt. Med fog kan anmärkas, att rätt ofta instickas detaljer, hvilka på intet sätt nyttjas för skildringen

[1] Så går förf:s från tidigare arbeten om Patkul kända skildring af händelserna 1698 igen å s. 76—77. Jfr dock min afhandling, Bidrag till det stora nordiska krigets förhistoria, s. 14. — Uppgiften s. 155 om Flemings hållning till aftalen mellan tsar Peter och konung August i Birzen 1701 torde knappt vara hållbar o. s. v.

utan sålunda bli liksom löst påhängda.[1] Sådana stilistiska blomster som s. 76 om Patkuls fiske i den klara Pranginsjön och i politikens grumliga vatten hade man väl näppeligen väntat af en så drifven förf. som d:r S. Ledsamt nog stå de ej enstaka. A propos Karl XII:s byggnadsföretag gör förf. s. 62 en parallell mellan Karl och den olycklige konung Ludvig II af Bäjern, sökande och hos båda finnande gemensamma Wittelsbachska drag. För detta stycke modern anlagsforskning glömmer han hufvudsaken, att Karl XII här offrade åt tidens praktlystna absolutistiska furstelynne, påverkadt af franska förebilder.

Illustrationerna kunde förtjäna sitt eget kapitel. Stundom förekomma goda reproduktioner af samtida porträtt, men oftast gifvas dåliga träsnitt. Rena fantasibilder utan konstnärligt värde, som t. ex. Karl XII:s möte med Aurora Königsmarck, Karl XII och Dücker i Stralsund o. s. v., kunna svårligen vara på sin plats i ett arbete, som dock vill ha en viss vetenskaplig karaktär. När ett dylikt tendensiöst blad som »Karl XII och hertig Fredrik af Holstein i dödsriket» återgifves (s. 228), bör det icke ske utan att någon vägledande upplysning bifogas. Ty det får väl tagas som ett axiom, att illustrationerna verkligen böra belysa texten, ej stå som gissgåtor, när de finnas till.

C. H. H.

Linköpings Domkapitels Arkiv. Arkivstudier af Otto Holmström. X + 364 sid. Stockholm 1901.

Vårt arkivväsen befinner sig i obestridligt uppsving. Genom landsarkivens inrättande och arkivstadgan af d. 31 dec. 1900 har frågan om våra lokala arkivs bevarande tagit ett viktigt steg framåt. Och hvad de centrala ämbetsverksarkiven angår, har riksdagen genom sin senaste skrifvelse visat in på vägen mot målet. Det är ju i själfva verket också nästan egendomligt, att det måst gå mer än 200 år, sedan vi fingo lagens skydd för »antiquiteter», innan vi börjat på allvar tänka på *alla* de minnesmärken, som våra arkiv öfver allt landet bevara.

Vid målet stå vi ju dock icke ännu. Hvad särskildt de lokala arkiven angår, torde åtskilligt återstå att ordna med hänsyn till frågan, hvilka arkiv och hvilka slag af arkivalier skola få åtnjuta det skydd, den allmänna arkivorganisationen har att erbjuda. För närvarande skola t. ex. från kyrkoarkiven till landsarkiv öfverlämnas kyrkoböcker och andra sådana handlingar, som icke äro af »öfvervägande kommunal natur», men kyrkoräkenskaper och sockenstämmoprotokoll få behållas. Om handlingar af det senare slaget, såsom

[1] Så om brefvet från drottning Kristina (s. 14); så uppgiften om den ryske öfverlöparen vid Narva (s. 135) m. fl.

ofta skett, blifvit införda i en kyrkobok, kommer allt till landsarkivet; äro de åter förda för sig, kunna de behållas i sakristiorna eller prästgårdarna, och det lilla material, som finnes för socknens lokalhistoria, blir splittradt på olika håll. Ej mindre viktigt är, att, exempelvis genom inspektioner, garantier skapas för att arkivorganisationens vård verkligen kommer alla de arkivalier till godo, för hvilka den är afsedd. Åtminstone större arkivalieleveranser borde därför på inlastningsorten kunna förberedas och tillses af någon arkivtjänsteman från det mottagande arkivet.

Arkivvården är dock blott en sida af saken; den andra är arkivens tillgodogörande. Ty dessa inre, ofta förbisedda arkiv skola — såsom det ju mången gång framhållits, men väl kan sägas om igen — hjälpa oss att bygga upp det svenska rikets och det svenska folkets *inre* historia. Icke såsom någon motsats till den yttre historien, ty de båda äro alltför intimt sammanflätade och kunna helt enkelt icke skiljas, men såsom en oundgänglig del af helbilden. När den blir färdig, skall nog talet om motsatsen mellan politisk historia och kulturhistoria tystna, ty det skall visa sig, att likasom kraften till striderna därute fostrades under det inre utvecklingsarbetet, segrarna voro dettas värn och ofta direkt förde det framåt, likasom nederlagen försvårade det.

Ett första steg till arkivens tillgodogörande är *offentliggörande af meddelanden öfver deras innehåll.* I sådant hänseende har ju, hvad riksarkivet beträffar, redan åtskilligt blifvit gjordt hos oss, och likaså hafva vi här och hvar tillgängliga publicerade redogörelser för några få privata arkiv. För öfrigt är emellertid detta rika och viktiga fält ännu hos oss så godt som obeaktadt. På vissa håll i utlandet har man hunnit längre. Somligstädes hafva statsmyndigheterna gripit in: så t. ex. i Frankrike, där departements- (d. v. s. provins-) arkiven årligen publicera utförliga register öfver olika delar af sitt innehåll, och där till departementsförvaltningens sedvanliga budget ofta hör ett anslag för understödjande af liknande åtgärder äfven för kommunarkiven. Frankrike har därför också en synnerligen rik litteratur af utförliga arkivkataloger. Äfven i Belgien och Holland hafva liknande uppdrag anförtrotts åt provinsernas statsarkivarier. Annorstädes gå historiska föreningar i spetsen för dylika arbeten. Så i Tyrolen, Würtemberg, Baden, Rhenprovinsen m. m.; enskilda personer kringsändas för att noggrant förteckna de smärre arkiven, eller också skapar man ett helt nät af frivilliga s. k. vårdare, hvilka hvar inom sin omnejd besöka de gamla arkiven och till någon centralmyndighet insamla systematiskt uppställda förteckningar.

Det är ganska naturligt, att tanken på dessa förhållanden frammanas vid åsynen af det lofvande förstlingsarbete inom området af de svenska lokalinstitutionernas arkiv, som konsistorienotarien Holmströms studier öfver domkapitelsarkivet i Linköping erbjuda. Och glädjen öfver det uppslag han gifvit ökas naturligtvis, då man finner arbetet för sin tillkomst uteslutande hafva att tacka det enskilda

initiativet och forskarintresset. Må vår arkivsak på vägen framåt mångenstädes finna stöd af sådant intresse och sådan pietet för arkivskatterna!

Såsom här ofvan synes är arbetet, hvars format är kvart, ganska omfångsrikt. Det innehåller emellertid ännu icke någon fullständig redogörelse för domkapitelsarkivets innehåll, utan förf. har i den nu utgifna delen — man har sagt oss, att den skall komma att följas af ännu en — inskränkt sig till att redogöra för vissa af arkivets viktigaste serier, nämligen domkapitlets olika *protokollsserier*, *kopieböcker*, *kongl. brefböcker* och *visitationsakter*, allt handlingar, hvilka hufvudsakligen tillhöra dess bundna serier. Dessutom finnes emellertid däri, såsom af förf:s inledning framgår, en stor samling *räkenskaper*, både bundna och obundna, vidare s. k. *stiftsböcker*, innehållande bl. a. Hakvin Spegels sammandrag i svenska historien samt en stiftsjordebok, *hospitalsböcker* af värde för den svenska fattigvårdens historia samt ett stort antal obundna handlingar, hittills »förbisedda arkivalier», såsom förf. benämner dem. Åtskilligt har påträffats »på vinden».

Hvad förf. ger oss beträffande de af honom nu berörda serierna är, med vissa undantag, hufvudsakligen ett utförligt register öfver de befintliga banden eller kapslarna. För hvarje band äro titel, utseende och innehållstid noggrant angifna, äfvensom notiser om innehållet — särskildt om detta ej motsvarar titeln —, utförligare för äldre tider. Man finner häraf, att de behållna allmänna domkapitelsprotokollen börja med år 1600 — ännu 1701 fanns emellertid ett band för åren 1514 till 1545 —, att konceptprotokoll finnas för tiden 1771—1816, att för tiden 1693—1734 finnas särskilda examensprotokoll öfver pastoralexamina samt för tiden 1692—1715 särskilda protokoll i hospitalsärenden. Kopieböckerna gå ifrån år 1666 och innehålla hufvudsakligen koncept dels till utgående skrifvelser, dels öfver åtskilliga inkomna handlingar, de kongl. brefböckerna från midten af 1500-talet, dock med en kopia af ett privat gåfvobref från år 1420, samt innehålla ej blott kongl. bref utan därjämte sådana från ämbetsverk och enskilda, äfvensom en del utgående skrifvelser. Att dessa senare kunna vara af stort intresse, framgår af det i *Svenska Riksdagsakter*, III, sid. 511, införda cirkulär af d. 16 dec. 1594 från domkapitlet till stiftets prästerskap, hvari detta underrättas om den blifvande synoden i Uppsala samt uppmanas att med anledning däraf insända skriftliga berättelser angående det kyrkliga tillståndet i stiftets olika prosterier och att bidraga till stiftsrepresentanternas resekostnader.[1] Lösa kongl. bref förekomma dessutom i andra arkivets samlingar. Visitationsakterna slutligen börja 1633; ännu äldre ha dock tidigare funnits i behåll. Vid visitationerna gjordes om »antikviteter» d. v. s.

[1] Cirkuläret, som af förf. ej särskildt omnämnts, synes vara hämtadt ur Kongl. Brefboken n:o 2, som enligt förf. har ett ganska växlande innehåll.

urkunder och fornminnen m. m. i församlingarna anteckningar, af hvilka förf. refererat en del. På liknande sätt äro flerstädes i de öfriga förteckningarna meddelade smärre utdrag af innehållet. Sa t. ex. bland konceptprotokollen in extenso protokollet öfver ett sammanträde på konsistorium den 22 aug. 1772, hvarvid prins Fredrik Adolf i ett kort tal nådigst behagade förständiga, hurudes sedan »ett tygellöst mångvälde och ett aristokratiskt tyranni icke allenast mer än tillförene hotat fäderneslandet, plågat undersåtarne och satt dem i osäkerhet om sin egendom, utan ock vågat med hot af fängslande förgripa sig mot Hans Kongl. Maj:ts egen dyra person», denne räddat fäderneslandet, och därefter affordrade konsistoriales en interimsed efter företedt formulär, hvarefter domprosten försäkrade om konsistorii underdåniga nit och önskan om framgång för konungen i hans ärofulla värf.

Därjämte har förf. — och det är ej det minst viktiga — i särskild afdelning så godt som fullständigt aftryckt stiftets bland kapitelprotokollen införda *synodalakter* för tiden 1594—1728; för tiden efter 1728 äro synodalhandlingarna tämligen regelbundet tryckta i domkapitlets cirkulär, efter 1787 i särskilda prästmöteshandlingar. Denna afdelning, som omfattar mer än hälften af boken (sid. 142—333), är naturligtvis för stiftets kyrkliga historia af alldeles särskildt intresse, men innehåller äfven rika bidrag af värde rörande personalhistoria, ekonomiska och sociala förhållanden o. d. Prästtillsättningar äro stundom på tal, och åtskilliga exempel förekomma, då äktenskap med änkan eller äldre dottern är befordringsgrunden. Redan 1656 »gafs de ogifte präster detta consilium, att de, så mycket möjeligt är, gifte sig inom ståndet, och gå icke prästeänkor eller prästedöttrar förbi, utan hedre sålunda sitt eget stånd»; samtidigt förmantes »de unge präster, att de ingalunda förhaste sig med giftermål, utan töfve därmed någon tid, till det ringesta tu år efter det de äro ordinerade, interim läse flitigt sin bok».

Särskildt erkännande förtjänar förf., för det han ej utbrutit enstaka delar af synodalakterna, utan så godt som in extenso återgifvit dem.[1] Textåtergifningen synes vara mycket noggrann, egentligen alltför slafvisk, ty åtminstone synbarliga skriffel kunde ju ändrats och åtskilliga förkortningar upplösts.

Förf. antyder, att han framdeles torde återkomma till själfva domkapitelsprotokollen, hvilka sägas erbjuda ett intressant innehåll särskildt från de tider, då »domkapitlens befogenhet att upptaga allt som lärde eller lekte drogo under deras pröfning, tyckes varit så godt som obegränsad». Om detta sker — i en andra del ? — skulle förf. öka forskarnes tacksamhet, om han samtidigt ville meddela en, om ock kortfattad, öfversikt öfver arkivets *hela* innehåll. Man saknar en sådan äfven vid läsningen af föreliggande del, där här och hvar serier omnämnas, om hvilkas innehåll och samband

[1] Officiantlängder och »series pastorum» angifvas vara utelämnade.

med de öfriga läsaren gärna skulle vilja veta mera.[1] Enligt arkivstadgan af d. 31 dec. 1900 skola inom de närmaste åren förteckningar upprättas öfver bl. a. äfven domkapitelsarkiven; en sådan förteckning öfver arkivet i Linköping bör sålunda inom ett par år finnas färdig att publicera. Först sådana förteckningar gifva forskaren svar på den fråga han alltid först gör sig om ett arkiv: »Hvad finnes däri, som jag bör genomgå?» Utan dylika fullständiga öfversikter kvarstår alltid för hans tanke möjligheten att just bland det oomnämnda det material kan finnas, som han söker.

Den noggrannhet, hvarmed förf. behandlat det denna gång föreliggande materialet, inger förvissning, att en totalöfversikt af hans hand öfver domkapitelsarkivet i Linköping skulle fylla högt ställda anspråk. Att äfven en liknande, fullständig öfversikt öfver det under samma tak inrymda, viktiga stiftsbiblioteket komme till stånd och blefve offentliggjord, hör ock till historieforskningens önskemål.

Sam. Clason.

De arrestatie van Gyllenborg en Görtz in 1717 van TH. BUSSEMAKER. (Tijdschrift voor Geschiedenis, Land-en Volkerkunde, uitg. van P. Noordhoff, Groningen 1901).

Författaren, professor i historia vid Groningens universitet, delar med flera af 1700-talets statsmän och skriftställare samt med åtskilliga af vår tids forskare den åsikten att Görtz' i förening med ambassadören i Paris Sparre och ministern i London Gyllenborg drifna underhandlingar med jakobiterna angående svensk hjälp vid en af de senare tillämnad resning i Storbritannien till förmån för »pretendenten» i sjelfva verket ej hade, å Görtz' sida, något annat syfte än att i en tid af ytterligt ekonomiskt trångmål skaffa Karl XII medel till kraftigt fullföljande af kriget mot hans många fiender. Han påstår, att i själfva verket ej existerade den fara för britiska rikets lugn och konung Georg I:s tron, som engelska regeringen var så angelägen att framhålla genom att själf häkta Gyllenborg och förmå Holland arrestera Görtz samt genom att låta trycka och sprida den emellan nämnda ministrar förda brefväxlingen. Han vill bevisa, att konung Georgs förtrognaste rådgifvare mycket väl insågo, att vid den tiden (febr. 1717), då de uppseendeväckande arresteringarna företogos, den svensk-jakobitiska »sammansvärjningen»

[1] I förbigående en fråga: Hvad menar förf. med »det registratur, som ej är bundet vid hufvudhandlingarna»? Är det möjligen här fråga om register?

ej var någon våda för England, men att de slogo på trumma om en sådan i afsikt att rycka ej endast engelska nationen, utan äfven holländarna in i striden emot Karl XII för att konung Georg därigenom skulle vinna ett mål, som låg utom Englands intressesfär, nämligen hans kära kurfurstendöme Hannovers förstoring med de från Sverige roffade hertigdömena Bremen och Verden.

Så snart kurfurst Georg kommit på Englands tron (aug. 1714), begagnade han sig af de maktmedel hans nyvunna konungarike gaf för att befordra sina speciella intressen såsom Hannovers kurfurste. I sistnämnda egenskap slöt han med Preussen (nov. 1714) och Danmark (maj 1715) traktater om att plundra Sverige på dess tyska provinser, hvarvid på hans lott kommo Bremen och Verden, men därjämte lofvade han muntligt, att en brittisk flotta skulle understödja de allierades företag emot Svenska Pommern, ehuru »Act of settlement» förbjöd honom att utan parlamentets bifall använda engelsk krigsmakt för ett land, som ej tillhörde engelska kronan. Det lyckades Georg emellertid att få den nya whigministären, som för sin tillvaro ju var beroende af honom, i främsta rummen de båda statssekreterarna för utrikesärenden, Townshend, som handlade ärenden ang. norden, och Stanhope, under hvilken de södra ärendena lydde, att gå honom till handa i hans hannoverska politik, så långt det kunde ske, utan att lagar och författningar öppet kränktes. Karl XII:s stränga kaparereglemente, hvarigenom den engelska och holländska handeln på de förr svenska, då i ryskt våld befintliga östersjöhamnarna i högsta grad försvårades, gaf de engelska statsmännen ett ypperligt tillfälle att under förevändning att skydda handeln 1715 och 1716 skicka eskadrar till Östersjön och förmå holländarne att göra detsamma. I själfva verket sökte de tillfälle till fientligheter med Sverige och ville inblanda holländarna i dem. Men trots allsköns öfvertalning fingo de holländska amiralerna order att med sina fartyg hålla sig på defensiven och inskränka sig till att endast konvojera. En engelsk eskader var jämte danska flottan behjälplig vid Rügens eröfring 1715, och i och för den 1716 beramade dansk-ryska landstigningen i Skåne, då man hoppades kunna gifva Sverige dråpslaget, hade den engelska flottan under Norris en viktig uppgift sig förelagd till de allierades bästa, men till Sveriges skada. Snart kom emellertid den hannoverska politiken att sysselsätta sig hart när mera med tsar Peter än med kung Karl. Tidigare på året 1716 hade ett spändt förhållande uppstått emellan konung Georg och tsaren, dels emedan ryska trupper förlagts till Mecklenburg, dels emedan ryssarna hindrats att jämte de andra allierade besätta Wismar, dels slutligen emedan Georg ej enligt löfte låtit engelska flottan betäcka den ryska trupptransporten till Själland. När nu landstigningen ej kom att utföras, men tsaren stod kvar på Själland med sin här, under det att hans flotta låg vid Köpenhamn, och då det började hviskas om hemliga förslag till fred mellan kung Karl och tsaren, uppstodo oroande misstankar om farliga följder af situationen för Danmark och Hannover, hvilka

troddes skola få betala fiolerna. Konung Georgs hannoverska premierminister von Bernstorff föreslog Stanhope, som vid denna tid vistades hos Georg under dennes besök i sitt stamland, att Norris skulle få order att slå den ryska flottan och taga tsaren tillfånga. Stanhope ville ej gå in därpå, men han lofvade Georg, att Norris skulle åläggas att kraftigt understödja Danmarks fordran, att tsaren skulle draga sina trupper ur landet. Stanhope gjorde mer än så. Då Frankrike liksom tycktes tveka att fullfölja de förbundsunderhandlingar det inledt med England och Holland, oroades Georg — utan alla skäl — af tanken att det möjligen kunde af tsaren förmås att åstadkomma en försoning emellan Sverige och Ryssland och i förening med dessa stater återförskaffa Sverige dess maktställning i Tyskland — dittills ett axiom i den franska politiken — till Hannovers förlust. Georg ansåg det högst nödvändigt att så fort som möjligt rycka Frankrike från den befarade förbindelsen med de nordiska makterna. För detta ändamål befallde han Stanhope att med abbé Du Bois, som för underhandlingen kommit till Hannover, afsluta en preliminärkonvention (d. 9 okt. 1716), som skaffade Georg franska regeringens garanti ej blott på den protestantiska tronföljden i England, utan ock på besittningen af Bremen-Verden. Och detta skedde, utan att man underrättade vare sig regeringen i London, i främsta rummel Townshend, eller, tvärt emot gifvet löfte, de holländska statsmännen. Townshend, som hyllade satsen: »Låt England sörja för England, Hannover för Hannover», ogillade på det högsta den anti-ryska riktningen i den hannoverska politiken, ty en brytning med Ryssland var för England en allvarlig sak. Och han fann en sådan så mycket farligare, som vid denna tid till hans kännedom kommit, att jakobiterna voro betänkta på en ny resning med svensk hjälp.

Svensk hjälp hade jakobiterna sökt redan för resningen 1715, och rykten att kung Karl skulle medverka spredos på den tiden i England af både whigs och tories. Äfven under 1716 pågingo hemliga underhandlingar emellan jakobitchefer och svenska ministrar, och den engelska regeringens misstankar väcktes. De togo fart efter Görtz' uppträdande i Holland och Frankrike på sommaren sistnämnda år och öfvergingo till visshet, sedan whigministären i september s. å. börjat öppna och läsa de bref, som växlades emellan Görtz, Sparre och Gyllenborg. Ej under således, att Townshend från London afstyrkte Stanhopes förslag om engelskt ingripande i de nordiska affärerna. Men Stanhope gaf sig ej. Han förklarade, att den nordiska frågan skulle kunna ställas i ett sådant ljus, att parlamentet ej skulle hafva något att invända emot ett militäriskt uppträdande, och påpekade huru Cromwell i förening med Holland sändt flottor till upprätthållande af handelns frihet i Östersjön, där tsaren skulle blifva mästare, om man läte honom hållas där ostörd i tre år. Townshend öfversände i oktober till Hannover kopior af de interciperade ministerbrefven, af hvilka, utom den jakobitiska faran, framgick, att man i parlamentet tillämnade en attack, i hvil-

ken t. o. m. åtskilliga whigs skulle deltaga, emot brittiska ministärens hannoverska politik. Han fann det så mycket omöjligare att ställa saken till konungens fördel och förmå parlamentet till större utgifter, som den engelska regeringen alltsedan Stralsunds belägring just gjort raka motsatsen till upprätthållande af Östersjöns frihet, särskildt genom att understödja den skånska landstigningsplanen, ty hade denna lyckats, skulle jämvikten i Norden tillintetgjorts och väldet öfver Östersjön spelats tsaren i händerna. Någon hjälp mot tsaren till förmån för en speciellt hannoversk politik vore ej att hoppas. Detta Townshends bref gjorde ett så mycket obehagligare intryck i Hannover, som tsaren, hvilken dragit sina trupper från Danmark, ånyo förlagt dessa i Mecklenburg, där de vore ett ständigt hot mot Bremen-Verden. Preussen, kejsaren och Danmark antingen ej kunde, eller ej ville låna Georg sin medverkan att förmå tsaren draga dem därifrån. Endast från England kunde hjälpen väntas vid en eventuell brytning med Ryssland. Men Townshend stod hindrande i vägen. Hufvudsakligen därför blef han ock d. 15 december aflägsnad ur ministären och fick till efterträdare Stanhope, som visat sig mera tillmötesgående emot konung Georg. Hvad som bragt denne till den yttersta oro och drifvit honom att just då aflägsna Townshend var enligt Bussemakers hypotes underrättelsen att tsaren i början af månaden begifvit sig till Holland, såsom Georg förmodade i afsikt att sammanträffa med Görtz, som vid den tiden där spann sina intriger.

De svensk-jakobitiska underhandlingarna, hvilkas utveckling den engelska regeringen kunde följa steg för steg, gåfvo henne ej så stora bekymmer, menar Bussemaker. Redan i september 1716 började man i London läsa de uppsnappade brefven, af hvilka Georg i oktober fick afskrifter. Men i december vågade han genom Townshends uteslutande ur regeringen en åtgärd, som lätt kunnat medföra en schism inom whigpartiet, hvilken han väl ryggat tillbaka för att framkalla, om han verkligen trott på faran af ett svenskt-jakobitiskt anfall. Och ännu i andra hälften af januari 1717 stannade han lugnt kvar i Hannover. Ej heller Stanhope gjorde sig någon brådska att lämna detta land för att skynda till det hotade Storbritanniens räddning, utan gaf sig tid att underhandla både där och ännu i senare hälften af januari i Holland om saker, som ej voro af så trängande beskaffenhet. Dock håller Bussemaker för sannolikt, att Stanhope där talade om planen att häkta Gyllenborg och Görtz med Heinsius, hvilken man redan i november gjort bekant med innehållet i de interciperade brefven. Och han anför som bevis en brefväxling emellan Heinsius och Amsterdamborgmästaren Buys, i hvilken, innan ännu Stanhope i kabinettsrådet i London framställt förslag om Gyllenborgs arrestering, påpekas möjligheten af engelska regeringens begäran om Görtz' häktande i Holland.

När omsider den engelska regeringen på Stanhopes hemställan den 9 febr. 1717 skred till Gyllenborgs arrestering, så skedde detta således ej för att förekomma en just då plötsligt uppdykande fara för

England, ty någon sådan var ej för handen, utan det skedde efter en förut uppgjord plan för att såmedelst komma åt Gyllenborgs papper och genom dem ådagalägga Sveriges fientliga sinnelag och därigenom förmå parlamentet att kraftigt ingripa i de nordiska angelägenheterna. Ja, måhända resonerade ministären som så, att våldet mot ministern skulle, med kännedom om hans herres lynne, framkalla en öppen brytning emellan Sverige och England, hvaraf kurfursten af Hannover skulle skörda vinsten. Om Görtz' arrestering, som enligt Bussemaker var alldeles onödig för afvärjande af den svensk-jakobitiska faran, var den engelska regeringen mycket angelägen. Generalstaterna, som den 4 januari tillträdt den fransk-engelska alliansen med ty åtföljande garanti af den protestantiska arfsföljden i England, skulle genom att häkta Görtz drifvas in på samma väg som England slagit in och nödgas till samverkan med konung Georg i Norden. Men — här träder det hannoverska intresset ohöljdt i dagen — Georg ville genom Görtz' arrestering äfven och hufvudsakligen förekomma hans förbindelse med tsaren, en förbindelse, som man förut misstänkt, hvarom flera gånger talats i den Görtz-Gyllenborgska brefväxlingen och som i slutet af januari där framhållits såsom omedelbart förestående.

Den 3 mars höll konung Georg sitt trontal. Han påpekade situationens allvar för England, som hotades med ett nytt inbördeskrig, och för riksdagsmännen framlades afskrifter af de svenska ministrarnas korrespondans. Under intrycket däraf beviljade parlamentet, där Townshend och hans vänner kraftigt understödde förslagen, pengar till utrustning af en flotta, härens ökning och förbud mot handel med Sverige. De bägge första åtgärderna kunde sägas vara af defensiv natur, så ej den sista. Alldeles tydligt pekade på ett krig emot Sverige, säger Bussemaker, regeringens sedermera framställda proposition om anslag för att kunna ej endast för tillfället utan äfven för framtiden afvärja farliga planer från Sveriges sida. Men en stor del af whigs under Townshends ledning röstade med tories mot regeringen, så att denna endast med fyra rösters majoritet fick anslaget beviljadt (d. 20 april). Ett streck i räkningen för den hannoverska politiken var Frankrikes erbjudande af medling emellan dess allierade England och Holland å ena sidan och Sverige å den andra, ett erbjudande, som anständigtvis ej kunde afslås. Emellertid hoppades Georg, att Holland, som genom Görtz' arrestering »kommit i samma båt» med England, skulle följa dess kurs. Men Holland ansåg sig hafva gjort nog för den protestantiska arfsföljdens betryggande genom att arrestera Görtz, och på uppfordringen att förbjuda handeln med Sverige, svarade det med att man först borde invänta resultatet af den franska medlingen. Genom en hemlig underhandlare, De l'Hermitage, sökte det brittiska kabinettet därjämte förmå Holland att med konung Georg öfverenskomma om mått och steg till att stäcka tsarens makt och tvinga honom att draga sina trupper från tysk jord. Man ville således nyttja Holland emot både Sverige och Ryssland. De holländska

statsmännen läto förstå, att de mycket väl insågo, att England alltid velat exploatera republiken för sina intressen, och en af dem (Fagel) sade rent ut, att Bremen-Verden vore driffjädern för Englands göranden och låtanden. Slutligen, den 28 maj, svarade Heinsius kategoriskt, att Holland ej kunde vara med om handelsförbudet eller om åtgärder för att tvinga tsaren att utrymma Tyskland. Därigenom samt genom splittringen inom whigpartiet, genom Frankrikes medling och slutligen genom den på sätt och vis i Karl XII:s namn gjorda desavueringen af de svenska ministrarnas underhandlingar med jakobiterna misslyckades den hannoverska politiken i sina anläggningar. Konung Georg bekvämade sig slutligen att frigifva Gyllenborg, men höll en tid på att Görtz skulle kvarhållas i fängelset. Sedan tsaren dragit sina trupper ifrån Mecklenburg,[1] ansåg man sig i London hafva mindre att frukta af Görtz, och Georg gick in på hans lössläppande, dock mot villkor att han på ett engelskt eller holländskt fartyg direkt öfverfördes till Sverige, hvarigenom ett personligt möte emellan honom och tsaren, som efter ett besök i Frankrike återkommit till Holland, skulle förebyggas — ett försiktighetsmått, som dock gäckades därigenom att Gelderns ständer på eget bevåg den 31 juli öppnade fängelsets portar för Görtz, som därefter på Loo hade sin långa konferens med tsaren.

Bussemaker har med sin uppsats velat lämna ett exempel på huru starkt inflytande kurfursten-konungens hannoverska sträfvanden under en stor del af 18:de århundradet utöfvade på Storbritaniens partiväsende och utrikes politik och därjämte på den »onbeschaamdheid, waarmee de Britsche ministers de vriendschap der Nederlandsche bewindslieden trachtten te exploiteeren».

T. W.

[1] »Le sejours de ces trouppes en Allemagne», skrifver ombudsrådet von Müllern till envoyén Cronström i Paris den 26 juli 1717, »auroit augmenté la mesintelligence entre les alliés du Nord et empeché le czar de s'en servir contre la Suède».

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 13: H. 4. Th. Hjelmqvist, Anmärkningar till några ställen i Stiernhielms dikter. — R. C. Boer, War der Verfasser der Þiðreks Saga ein gedankenloser Kompilator? — A. Kock, Till frågan om behandlingen av ljudförbindelsen aiw i fornnordiska språk. — F. Jónsson, Anmälan av »Den ældre Edda. Norröne oldkvad fra vikingetiden 9—11 aarh. e. Chr. Oversatte af G. A. Gjessing». — H. Pipping, Anmälan av »O. Jespersen: Fonetik». — R. C. Boer, Anmälan av »La Saga de Gunnlaug Langue de Serpent, traduite de l'ancien Islandais avec une introduction par Félix Wagner». — **Bd 14: H. 1.** S. Bugge, Flistad-Indskriften. — O. Östergren, Några fall av kasusväksling i fornsvänskan. — O. v. Friesen, Om några fornvestnordiska vers. — H. K. Friðriksson, Nokkrar athugasemdir um nokkur forn kvæði. — A. B. Larsen, Anmälan av »Hjalmar Falk og Alf Torp: Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling». — E. A. Kock, Anmälan av »Gustaf Neckel: Über die altgermanischen Relativsätze». — L. Larsson, Anmälan av »Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i Det store kongelige bibliotek og i Universitetsbiblioteket. — A. Kock, Ytterligare om ordet kväll.

Kongl. Bibliotekets Handlingar. 23. Årsberättelse för år 1900. — J. A. Almquist, Samtida skrifter rörande Sveriges förhållande till främmande makter. Supplement 2.

Meddelanden från Nerikes Fornminnesförening. Utgifna genom sekreteraren. 2. — K. G. Grandinson, Örebro slott.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Utgifna af C. T. Odhner. **25.** Årsberättelse för år 1900. — Förteckning öfver ministeriella handlingar i Riksarkivet: 13. Th. Westrin o. S. Bergh, Anglica. — 14. Th. Westrin, Scotica. — 15. Th. Westrin, Helvetica. — 16. B. Taube. Americana. — 17. Th. Westrin, Persica. — 18. Th. Westrin, Allmänna fredskongresser. — 1. B. Taube, Danica (ny upplaga). — K. H. Karlsson, Forskningar i Vatikanens arkiv och därmed sammanhängande arbeten 1894—1900. Reseberättelse.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom Oscar Montelius. **1901, 3.** F. Nordin, Döfstumundervisningen i Sverige. — G. Nordensvan, Svensk nutidskonst. Några intryck från vårutställningarna. — N. P. Jensen, Den Skånske Krig 1675—1679, anm. af A. Larsen. — **4.** N. Möller, Personskildringen i den græske tragedie. — C. Palme, Minnen från Petchora. Några resebilder från den nordöstligaste delen af det europeiska Ryssland.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af Karl Wåhlin. **1901, 6.** G. Brandes, Sönderjyllands betydelse för den danska kulturen. — S. Natt och Dag, En dag i Kanton i krigstid. — O. Sirén, Ett besök på Östergötlands museum. — **7.** A. Bramsen, Rasen, kulturen och konsten. — O. Malmström, Blad ur ärkebiskop Absalons historia. — **8.** E. Hasselblatt, Ett blad ur den finska tidningspressens historia.

Personhistorisk Tidskrift 1901, 2. F. U. Wrangel, Blasius Dundie. — N. v. Dardel, Stockholms öfverståthållare, med 2 portr. (Friherre Rutger Fuchs o. Grefve Jacob Essen Hamilton). — Ett bref från Lovisa Ulrika till Gustaf III. — K. K:son Leijonhufvud, Utdrag ur bref från C. G. Gjörwell. — N. v. Dardel, Carl Pontus Lilljehorn, med 2 bilder. — Ur den grefliga Bondeska porträttsamlingen på Vibyholm m. fl. den Bondeska ätten tillhöriga egendomar, med 6 bilder. — H. Samzelius, Studier och anteckningar. 1. Det gamla Nederkalix (forts.). — 2. Det gamla Torneå.

Samlingar utgifna af Svenska Fornskriftsällskapet. H. 119. Svenska kyrkobruk under medeltiden. En samling af utläggningar på svenska öfver kyrkans lärobegrepp, sakrament, ceremonier, botdisciplin m. m. Efter gamla handskrifter utgifna af R. Geete.

Statsvetenskaplig Tidskrift. Utgifven af P. E. Fahlbeck. **1901, 3.** S. Clason, Studier i 1600-talets svenska statsrätt. 1. — L. Widell, Några siffror rörande beskattningen i Sverige. 1. — **4.** S. Clason, Studier i 1600-talets svenska statsrätt. 2.

Svenska Turistföreningens Årsskrift för år 1901. A. Noreen, Om våra ortnamn och deras ursprungliga betydelse. — C. Dahlborg, Från de forna Attunda- och Tiundaland. — K. B. Wiklund, Från skogslapparnes land. — Joh. S. Lidell, Dragsmarks kloster.

K. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Handlingar. Ny följd. 13, 1. H. Schück, Några anmärkningar om Birgittas revelationer. — H. Wieselgren, Drottning Kristinas bibliotek och bibliotekarier före hennes bosättning i Rom.

K. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Månadsblad. 1896. Akademiens och Förvaltningsutskottets sammanträden. — Axevalls ruin. — Besökande i statens historiska museum och k. myntkabinettet. — Djurformade spännen. — Ett jernåldersfynd från Uppland. — Graffältet vid öfre Alebäck. — Häradssigill från medeltiden. — Jättenedsfyndet. — Med preposition sammansatta ortnamn. — Minnen af karolinerna i Jämtland. — Nyfunna målningar. — Statens historiska museum och k. myntkabinettet. Samlingarnes tillväxt år 1896. — Svenska kyrkors funtar 11—18. — Bihang: Riksantiqvariens årsberättelse för 1895.

Historisk Tidsskrift (Kristiania) 1900, 2. Claus Pavels's Dagböger for Aarene 1817—1822. Udgivne for den norske historiske Forening af L. Daae. Bd 2: H. 1. — **3.** Stiftamtmand W. F. K. Christies Dagbog Mai—Oktober 1815. Ved Y. Nielsen (Fortsættelse). — Litteratur: Erkebiskop Henrik Kalteisens Kopibog, udg. for d. n. hist. Kildeskriftskommission ved A. Bugge (anm. af K. H. Karlsson) Slutning. — Bemærkninger ved Recensionen over Udgaven af Regjeringsprotokollen fra 1814. Ved Udgiverne. — Svar paa de ovenfor indtagne Bemærkninger. Ved Y. Nielsen. Smaastykker: O. A. Överland, Mandhusingen af Surendal i 1718. — Cardinal Alberoni og Carl XII af L. I. V. — **4.** Claus Pavels's Dagböger for Aarene 1817—1822. Udgivne for den norske historiske Forening af L. Daae. Bd 2: H. 2. — **1901, 1.** Stiftamtmand W. F. K. Christies Dagbog Mai—Oktober 1815. Ved Y. Nielsen (Slutning). — G. Storm, Skiringssal og Sandefjord. — L. Daae, Om Bergens Bispedömme i Middelalderen (Fortsættes). — **2.** S. Bugge, Norsk Sagafortælling og Sagaskrivning i Irland. H. 1.

Norsk Militært Tidsskrift. 1900, 12. C. O. Munthe, Hannibalsfejden 1644—45. (Slutn.). — **1901, 1—2.** G. M. Sparre, Fra felttoget mod Norge 1808. (Oversat fra svensk af C. J. Anker). — **5.** H. J. Barstad, Historisk oversigt over den norske haers organisation og udvikling siden dens oprettelse i 1628 indtil nutiden.

Dansk Tidsskrift. 1901, Juli. Fr. Bajer, Den europæiske Skandinavisme.

Tilskueren. 1901, **Juni.** H. Ploug, Carl Ploug og Skandinavismen. Bidrag til den politiske Skandinavismes Historie.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson och R. F. v. Willebrand. **1901, 4.** Th. Rein, Friedrich Nietzsche — profet eller charlatan? 1. — **5.** Th. Rein, Friedrich Nietzsche — profet eller charlatan? 2. — O. Sirén, Julius Kronberg. — I bokhandeln: A. Munthe, Nils Ehrensköld, anm. af M. G. Schybergson. — **7.** J. v. Engeström, Skogslagstiftningsfrågan i Sverige. — I bokhandeln: Presteståndets protokoll vid Borgå landtdag år 1809 jämte handlingar rörande landtdagen. Utg. af E. Lagerblad, anm. af G. Schauman. — **8.** I bokhandeln: H. Wieselgren, I gamla dagar och i våra, anm. af M. G. Schybergson.

Historiallinen Arkisto. 1901, 17. W. Tawaststjerna, Suomen sotavoima Juhani III:n aikana. — Predikoställen i några församlingar af Åbo stift mot slutet af 1600-talet. Medd. af K. G. Leinberg. — Yrjö-Koskinen, Venäläiset sotavangit Ruotsissa ja Suomessa suuren pohjoismaisen sodan aikana. — E. T. F. Reuter, Bidrag till belysande af Lars Gabriel von Haartmans personlighet.

Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1900 [Tr. 1901]. Fr. Bienemann jun., Zur Geschichte der Schlossgerichte in Livland. — Fr. Bienemann jun., Zur Geschichte Engelbrecht v. Mengdens und seines Landrechtsentwurfs. — Patkuliana aus J. G. Keyssler's »Neuesten Reisen». Mitgetheilt von Fr. v. Keussler. — Hansisches Urkundenbuch. Bd 5. 1392—1414, anm. af O. Stavenhagen.

Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft 1900 [Tr. 1901]. W. Reiman, Eine Stockholmer und eine Dorpater Handschrift des reval-estnischen Neuen Testaments.

Deutsche Litteraturzeitung. 1901, 37. G. Egelhaaf, Gustav Adolf in Deutschland 1630—1632, anm. af K. Jacob.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **1901, 3.** G. F. Preuss, Oesterreich, Frankreich und Bayern in der spanischen Erbfolgefrage 1685—89. 1. — J. R. Haarhaus, Antipäpstliche Umtriebe an einer katholischen Universität. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken (bl. a. Norway. Official publication for the Paris exhibition, anm. af Karl Hildebrand.) — Nachrichten und Notizen. — Funde. — Kommissionen und Versammlungen. — Personalien. — Entgegnung. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. .

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Friedrich Meinecke. **LI,** 1. P. Haake, Ein politisches Testament König August's des Starken. — F. Meinecke, Zur Geschichte Bismarcks. 1. Die Bismarcklitteratur der letzten Jahre. — D. Schäfer, Bernhard Erdmannsdörffer. — Miscellen. — Litteraturbericht (bl. a. P. Schweizer, Die Wallenstein-Frage in der Geschichte und in Drama, anm. af H. Diemar; H. v. Egloffstein, Bayerns Friedenspolitik von 1645 bis 1647, anm. af Th. Lorentzen). — Notizen und Nachrichten. — Nachtrag. — Druckfehlerberichtigung. — 2. G. Mitsukuri, Ein Beitrag zur Geschichte der japanischen Christen im 17. Jahrhundert. — F. Hirsch, Die Wahl Johann Sobieskis zum König von Polen 1674. — Miscellen. — Litteraturbericht. — Notizen und Nachrichten.

Korrespondenzblatt des Gesammtvereins der deutschen Geschichts- und Alterthumsvereine. 1900, Juli u. August. Lieboldt, Der Friede von Travendahl. Zur Erinnerung an den 18 August 1700.

Literarisches Centralblatt. 1901, 27. J. Clausen, Skandinavismen. Historisk fremstillet. 32. W. Struck, Gustav Adolf und die schwedische Satisfaktion; W. Struck, Johann Georg und Oxenstjerna.

Mitteilungen des Vereins für Geschichte Dresdens. H. 15. Frhr. v. Friesen, Die Lage in Sachsen während der schwedischen Invasion 1706 und 1707.

Pommersche Jahrbücher 1901. Bd 2. F. Stoerk, Das Greifswalder Bündnis zwischen Peter d. Gr. und Georg I vom 28/17 Oktober 1715. — E. Lange, Die Besetzung Greifswalds durch die Preussen 1758 und die Universität.

Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen. 1901, 1. L. Lewin, Die Judenverfolgungen im zweiten schwedisch-polnischen Kriege (1655—59).

Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung. 1901, 2. G. Droysen, Gustaf Adolfs Landungsgebet.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. **1901, April.** Prefatory note. — R. Garnett, Mandell Creighton, Bishop of London. — J. L. Strachan-Davidson, Mommsen's roman criminal law. — L. M. Roberts, Sir Anthony Hungerford's »Memorial». — B. Williams, The foreign policy of England under Walpole. P. 5. — Notes and documents. — Reviews of books. — Notices of periodical publications. — **1901, July.** F. W. Maitland, William Stubbs, bishop of Oxford. — F. Baring, The making of the New Forest. — B. Williams, The foreign policy of England under Walpole. P. 6. — W. Miller, Europe and the Ottoman power before the nineteenth century. — T. J. Andrews, Massena's lines of march in Portugal, and French routes in northern Spain. — Notes and documents. — Reviews of books. — Notices of periodical publications.

Revue d'histoire diplomatique. Publiée par les soins de la Société d'histoire diplomatique. **1901, 3.** Assemblée générale de la Société. — O. Noel, Rapport de M. le trésorier. — Barral-Montferrat, Rapport de MM. les secrétaires. — Allocution de M. le président. — Greppi, La mission du comte Carletti à Paris. — P. Flament, Philippe de Harlay, comte de Césy; (fin). — Les anciens uniformes du ministère des Affaires étrangères. — H. Doniol, Sieyès et Bonaparte. — P. Coquelle, Les projets de descente en Angleterre, d'après les archives des Affaires étrangères. — L. Krauss, L'évolution du pangermanisme. — Comptes rendus (bl. a. L. Pingaud, Bernadotte, Napoléon et les Bourbons, anm. af E. Driault).

Revue Historique. 1901, Mai—Juin. V. Bérard, L'étude des origines grecques. Premier article. — G. Lacour-Gayet, La bataille de M. de Conflans (1759). — M. Philippson, La paix d'Amiens et la politique générale de Napoléon Ier. — A. Thomas, Le comté de la Marche et le traité de Brétigny. — Bulletin historique: France. Les programmes d'histoire, par G. Monod. — Travaux relatifs aux Antiquités latines, par C. Jullian. — Epoque moderne et contemporaine, par Rod Reuss et G. Monod. — Angleterre. Moyen âge. Première partie, par Ch. Bémont. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — Juillet-Août. G. Weill, Philippe Buonarroti, 1761—1837. — Ch. de Coutouly, Un homme d'état afrikandériste: Jan Hendrik Brand. — V. L. Bourrilly, L'ambassade de La Forest et de Marillac à Constantinople, 1535—1538. — Correspondance. — Bulletin historique: France. Antiquités nationales (gauloises et galloromaines), par C. Jullian. — Histoire du moyen âge, par A. Molinier. — Époque contemporaine, par G. Monod. — Angleterre. Moyen âge. Suite et fin, par Ch. Bémont. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och granskningar.

Johan Vilhelm Snellman. Tecknad af TH. REIN. Förra delen (1806—1855) V + 575 sid. Senare delen (1855—1881) II + 718 + 21 + VI sid. Helsingfors 1895—1901. Förlagsaktiebolaget Otava.

Detta äfven i finsk öfversättning utgifna arbete, hvaraf förra delen utkom redan år 1895 (jmfr Hist. Tidskr. 1895), senare delens förra häfte år 1899 och senare häfte 1901, har i förf:s hemland ådragit sig synnerlig uppmärksamhet samt af kritiken enstämmigt betecknats såsom ett af de senaste tidernas förnämsta litterära alster. Det sympatiska emottagandet har naturligtvis i främsta rummet berott på det utmärkta sätt, hvarpå förf. statsrådet Th. Rein löst sin diskreta och omfattande uppgift. Men medgifvas bör, att intresset för arbetet i icke ringa mån betingats jämväl af de märkliga personligheter och de vår tid nära liggande, delvis epokgörande tilldragelser, hvilka utgöra framställningens föremål. I detta afseende har förf. haft en fördel framför historieforskare, hvilka behandla länge sedan försvunna tider, men å andra sidan har den korta distansen i tid beredt förf. svårigheter, hvilka ingalunda varit lätta att öfvervinna.

Hjälten i herr Reins arbete, hvilket i omfång öfverträffar tidigare utkomna historiska verk, är den finske filosofen, publicisten och statsmannen Johan Vilhelm Snellman, en af det gångna seklets märkesmän, om hvilken omdömena utfallit och delvis ännu utfalla på mycket divergerande sätt. Under sin tidigare mannaålder erkänd af hela det unga Finland såsom en den fria tankens och det fria ordets väldige förkämpe mot en byråkratisk och ljusskygg styrelse och tillika högt värderad såsom vetenskapsman och akademisk lärare, råkade Snellman senare i hårda konflikter, hvilka aflägsnade från honom en mängd vänner och beundrare, men ock bidrogo att öka hänförelsen hos dem, hvilka stodo honom bi i nöd och lust. Främst på grund af sin långa och sega kamp för det finska språkets och de finskspråkiga folkelementens höjande framstod han med tiden för

anhängarne af den fennomanska rörelsen, till hvars äfven i afseende å tiden förste stödjepelare han hörde, såsom ledare och läromästare, såsom ett orakel, hvars siarord satte hjärtan i brand, men ock gåfvo lidelserna fria tyglar. För många bland dem åter, hvilka ogillade hans teorier och togo anstöt af hans ord, vardt han en horreur; för byråkraterna af den gamla skolan en demagog, som hotade tronen och altaret, för de mest prononcerade motståndarne till den finska nationalitetsrörelsen en affälling, som umgicks med planer på den svenska kulturens totala undergång.

Snellman föddes — för att i korthet inför svenska läsare meddela hans biografi — år 1806 i Stockholm, hvarest fadern, den österbottniske kofferdikaptenen K. H. Snellman, en för lifvets ideella frågor intresserad och särskildt af Svedenborgs teosofi anslagen duktig sjöman, något tidigare upprättat bo. År 1813 öfverflyttade familjen till Österbotten och den unge »Janne» sattes i Uleåborgs trivialskola för att fortsätta sina i Katarina församlings kyrkoskola påbörjade elementarstudier. Vorden student vid sexton år, kom S. år 1822 — samma år som Runeberg och Lönnrot — till akademien samt vann år 1835, efter mycket grundliga och mångsidiga samt med ovanlig självständighet bedrifna studier, docentur i filosofi med en afhandling om Hegels system. Vid sidan af sina lärda mödor följde han med intresse tidens litterära sträfvanden samt deltog lifligt i det s. k. »Lördagssällskapet», ett litterärt samfund, hvilket bland sina medlemmar räknade sådana framtida celebriteter som Runeberg, Nervander, Nordström, Cygnæus m. fl. Tillika ingrep han med lif och lust i det akademiska lifvet, synnerligen inom den österbottniska nationen, hvars kurator han en tid var. Af ungdomen var han högt uppburen, men betraktades med misstroende af några inflytelserika consistoriales, hvilka sågo i den oförskräckte, men tillika stridslystne och egensinnige magister docens en af hufvudledarne för den vid universitetet sig alltmera utbredande oppositionen, samt tvangs år 1838 att afbryta sin akademiska bana. Han anträdde då en treårig utrikes resa, hvilken blef af största betydelse för hans vidare utbildning och hvarunder han gjorde sitt namn kändt och aktadt långt utanför hemlandets gränser. Mesta tiden tillbragtes i Stockholm, hvarest Snellman mottogs med öppna armar af Blanche, G. H. Mellin o. a. medlemmar af »Freja kotteriet» och Aganippiska brunnssällskapet samt genom dem indrogs i de brännande frågorna för dagen. I talrika artiklar i tidningen »Freja» äfvensom genom ett par belletristiska alster, af hvilka den satiriska »fortsättningen» på »Det går an» väckte största uppmärksamhet, gjorde han sitt inlägg i tidens litterära och politiska spörsmål på samma gång han utbildade sina publicistiska talanger samt hämtade ideer och lärdomar ur det rörliga andliga lif, som pulserade i den svenska hufvudstaden och som bjärt stack af mot den politiska dåsigheten och det nationella matthetstillståndet i hemlandet, »de troglodyters land». Inför den vetenskapliga världen, inom hvilken han förvärfvat sig personliga vänner, såsom B. E. Malmström, C. A. Hagberg, P. E.

Bergfalk m. fl., framträdde han med några filosofiska arbeten i Hegels anda, hvilka med rätta ådrogo honom en hedrande uppmärksamhet och inom flera kretsar väckte tanken på att vinna honom för Sverige. Särskildt erkännande — i synnerhet i konservativa kretsar — vann »Läran om staten», Snellmans utan tvifvel förnämsta arbete, hvari han systematiskt utvecklat de politiska åsikter han tidigare under sin publicistiska och litterära verksamhet uttalat. I hufvudsak anslutande sig till Hegels statslära, men behandlande mästarens lärosatser på ett självständigt sätt utvecklar S. häri, huruledes sedligheten manifesterar sig i de olika formerna af mänsklig sammanlefnad i familjen, samhället och i synnerhet i staten, hvars verksamhet bör bestämmas af nationalandan, den osvikliga normen för den politiska handlingen. — I Stockholm utkom jämväl 1842 reseskildringen »Tyskland», en synnerligen spirituellt skrifven och af den svenska kritiken med stor välvilja mottagen bok, hvari Snellman nedlade sina om mångsidig observationsförmåga vittnande iakttagelser under det ena reseår (1840—41), han ägnade åt studier i Tyskland. Här liksom i Sverige studerade han med vaket intresse de politiska, sociala och litterära förhållandena men ägnade i främsta rummet tiden åt filosofiskt arbete. Som frukt häraf framträdde »Idee der Persönlichkeit» hvilket med ett slag gjorde S. känd inom Tysklands filosofiska kretsar.

År 1843 öfverflyttade S. såsom skolrektor till Kuopio, sedan han funnit sin befordran i Helsingfors stängd och planerna på en professur i Lund öfvergifvits. Vistelsen i den lilla savolaxiska residensstaden blef af synnerlig betydelse genom det intensiva och i den finska pressens historia epokgörande publicistiska arbete S. här utförde vid sidan af skoltjänsten och en mycket gagnelig kommunal verksamhet. I tidningen Saima, som utkom åren 1844—1846 och månadsskriften Litteraturbladet, som följde omedelbart efter Saimas indragning, sökte S. att genom kraftiga maningsord samt genom öfvertygande framställning af den likgiltighetens, dådlöshetens och kälkborgerlighetens anda, som behärskade såväl pressen som samhället, framkalla en regeneration på samfundslifvets alla områden. Men för att detta skulle lyckas ansåg S. för ett oeftergifligt villkor, att den finska nationalandan utvecklades och att en sant nationel bildning skapades. För den stora massan af folket borde tillträde till bildning och samhällsverksamhet beredas genom att den verkliga nationallitteraturen, d. v. s. den finskspråkiga, utvecklades och finskan småningom kom till sin fulla rätt såsom undervisnings- och kurialspråk. Sålunda försonades tidigare nationella oförrätter och sålunda kunde det finska folket räkna på en framtida nationell tillvaro. I spetsen för denna nydaning borde den svenskspråkiga ståndspersonsklassen träda, hvilken hittills genom ett svalg varit åtskild från folkets massa, men numera, — jämlikt teorierna i »Läran om staten» — var pliktig att för det allmännas väl uppoffra sina privata sympatier samt småningom sammansmälta med den finska stammen. Denna metarmorfos tänkte sig Snellman — enl. hr Reins

uppfattning, som man stundom vore frestad att motsäga, såsom en fosterlandskärlekens frivilliga akt — medan en och annan bland hans epigoner inom och utom pressen velat påskynda förvandlingen så att säga med tumskrufvar.

Efter fem års ojämn strid med pressmyndigheterna i Kuopio lämnade S. skolbanan år 1849 samt återvände till Helsingfors, kort efter det han blifvit förbigången vid besättandet af filosofiska professuren, hvartill han erhållit konsistorii förord. Tryckt af denna motgång och misströstande om Finlands framtid sökte han, på uppmaning af vännen B. E. Malmström, en liknande professur i Uppsala, men återtog efter en stark själskamp ansökningen, emedan han fann det vara mannens plikt att i godt och ondt fasthålla vid sitt fädernesland. I stället mottog han för sin timliga bärgning en anspråkslös kontorsplats, på hvilken han lefde i tillbakadragenhet, tills nya politiska vindar begynte blåsa efter Nikolai I:s död och Alexander II:s tronttillträde år 1855. Dessa vindar, hvilka småningom förberedde en ny ära af konstitutionell utveckling, förde ock S. från hans kontorspulpet till poster, på hvilka hans stora begåfning bättre gjorde sig gällande. År 1856 utnämnd till professor i sedelära och vetenskapernas system, kom han i förtrolig beröring med tidens ledande statsmän, rådfrågades af dem i viktiga spörsmål, användes i kommittéer, bröt i Litteraturbladet flera lansar för regeringen och mottog slutligen år 1863 finansportföljen i kejserl. senaten.

Såsom finanschef under åren 1863—68 ådagalade Snellman sin vanliga outtröttliga ifver och sega uthållighet. Synnerligen minnesrik blef hans verksamhet genom den betydande andel han hade i genomförandet af den visserligen redan tidigare i princip beslutade, men till följd af motstånd från Ryssland och äfven från inhemska personer år efter år uppskjutna myntreformen, hvilken gaf Finland dess ännu gällande mynt. Under »det förfärliga året» 1867—68, då en allmän missväxt med ty åtföljande epidemier hemsökte landet, stred S. en manlig, om också icke alltid lyckosam strid emot nöden och dess följder. Men äfven i många andra frågor, hvilka lågo utanför hans egentliga ressort, ingrep han med stor kraft, och särskildt arbetade han på att genom åtgöranden, som ankommo på regeringen, insätta finska språket i dess naturliga rättigheter, såsom termen lydde. Härutinnan stötte han dock på stort motstånd, särskildt inom ämbetsmannakretsar, och ådrog sig svåra beskyllningar, dem herr Rein finner i hufvudsak oberättigade och obilliga. År 1868 afgick han, till följd af misshällighet med generalguvernören Adlerberg från sin post, då den betydelsefullaste delen af hans lefnadsbana var afslutad. Men äfven efteråt och ända till sin död ut[illegible] dels såsom ordförande i Hypoteksföreningen, dels och i[illegible] m landtdagsman och som medarbetare i det fenno-[illegible] svenskspråkiga organ »Morgonbladet» en mångsidig [illegible]mhet. Hans sista publicistiska bragd blef den våld-[illegible] han riktade mot det liberala partiets program af år [illegible]ik, som enligt förf:s förmenande ihjälslog det liberala

partiet — såsom det synes oss till obotlig skada och stor bedröfvelse för den följande tiden. Hans sista år utmärktes, liksom hans föregående bana, af arbete och strid. »Så länge han lefde» — säger herr Rein — »kvarstod han i stridsvimlet på offentlighetens arena, omhvärfd på ena sidan af bittra motståndare, på den andra af växande skaror, hvilka i honom sågo en nationens store väckare, lärare och ledare.» Han afled år 1881, kort efter det han på sin 76:te födelsedag mottagit af sina anhängare och beundrare en hyllning, som knappt nog kommit någon annan enskild person i detta land under lifvet till del.

* *
*

Det faller af sig själft, att det varit förenadt med de största svårigheter att med tillbörlig sakkunskap och oväld, såsom den historiska metoden kräfver, teckna en så mångfrestande och prononcerad personlighet som Snellman och en så orofylld tid som den, hvarunder hans mest betydande verksamhet inföll. Likaså är det tydligt, att en del i arbetet berörda frågor äro af alltför omstridd natur för att ännu medgifva ett definitivt bedömande. I mycket måste omdömet betingas af den ståndpunkt betraktaren intager i afseende å de senaste tidernas märkligaste politiska spörsmål. Men förvisso må ock erkännas, att herr Rein gått till sitt arbete med de bästa förutsättningar och att han löst sin omfattande och delvis mycket diskreta uppgift på ett synnerligen förtjänstfullt sätt. Såsom lärjunge till Snellman och hans efterträdare på den filosofiska lärostolen har herr Rein varit mer ägnad än någon annan att uppfatta och bedöma Snellmans ingalunda lättfattliga filosofiska arbeten och såsom en grundlig kännare af Finlands nyaste historia och intresserad deltagare i de senaste årtiondenas parlamentariska lif har han varit fullt kompetent att ställa Snellmans uppträdande i belysningen af samtidens politiska utveckling.

Med stor energi och sorgfällighet har förf. samlat hvad den tryckta litteraturen och skriftliga källor — främst Snellmans egen och särskilda statsmäns litterära kvarlåtenskap — veta att förtälja om hans hjältes lefnadsöden, och där dessa källor tiga har han vädjat till gamla mäns och kvinnors minne. Sålunda har det lyckats honom att lämna en mycket detaljerad framställning af Snellmans lefnadsöden så i stort som smått, i det enskilda umgänget såväl som i det offentliga lifvet ända från gossåren i vindsvåningen på Söder i Stockholm. Men han har icke stannat vid denna så att säga deskriptiva uppgift. Lika viktigt och viktigare har det varit för honom att utransaka Snellmans inre, andliga lif, att söka sambandet i hans andliga och karaktärsutveckling under olika lefnadsstadier, att bakom orden finna tanken och bakom handlingen motiven. — Stor uppmärk-

samhet ägnar förf. därjämte åt den allmänna miljö, mot hvilken S:s lif aftecknar sig, åt de händelser och förhållanden, i hvilka S. under sin mångsidiga verksamhet kom att ingripa. Särskildt uppehåller sig förf. vid de politiska förhållandena, sådana de gestaltade sig i Finland först under Nikolai I:s regering, då furst Menschikoff i Petersburg och den höga byråkratien i Helsingfors skötte på entreprenad landets andliga och timliga välfärd, samt senare under de år af jäsande oro och nyvaknade förhoppningar, som följde efter Alexander II:s tronbestigning. I sammanhang härmed följer förf. med särskildt intresse gången af de rent finska språksträfvandena, för hvilka Snellman blef en likaså vältalig som dristig tolk.

Om nyttan och lämpligheten af en sådan utvidgning af den föreliggande uppgiften kan naturligtvis endast en mening råda. Den gifver färg och lif åt framställningen och den bereder läsare, hvilka sakna djupare insikter i det förflutna, möjlighet att bedöma betydelsen af Snellmans lif och gärning. Härtill kommer att förf. icke åtnöjt sig med att endast exploatera frukterna af andras arbeten, utan han har till det tidigare kända fogat mycket, som varit för forskningen okändt eller blott anadt. Särskildt har förf. ur ministerstatssekreteraren grefve Alexander Armfelts efterlämnade papper, hvilka i mycket influerat på hans uppfattning, liksom ock ur de officiella arkiven hämtat viktiga bidrag till 1850- och 1860:talens politiska historia.

Men om vi ock i hufvudsak gifva förf. rätt i hans förfaringssätt och äro honom tack skyldiga för de intressanta och lärorika inblickar han gifver i tidens lif och väsen, i politiska och litterära förhållanden på båda sidor om Bottenhafvet, ha vi icke kunnat värja oss för det allmänna intryck, att förf. förledts till en vidlyftighet i framställningen, som ställvis inverkat störande på arbetets konstnärliga komposition. Den dubbla uppgiften att i kronologisk följd skildra Snellmans lefverne och att ställa densamma i belysningen af samtida förhållanden och personnager har på sina ställen haft till följd en viss splittring af ämnet, på andra åter ett undanskymmande af hufvudpersonen. Flerstädes afbrytes framställningen af hufvudhändelserna genom personhistoriska och politiska utflykter, hvilka med större fördel kunnat ingå i annat sammanhang, eller ock skiljer förf. stundom åt partier, hvilka enligt vår mening gjort sig bättre gällande i en fortsättning. Detta gäller särskildt förra delen. Mot samma del kunde ställvis anmärkas, att förf. intagit saker (t. ex. s. 315—323 Sofi v. Knorrings bref t. Snellman in extenso) om hvilkas sammanhörighet med ämnet tvekan måste uppstå. Men i främsta rummet skattar förf. i senare delen åt en, ur formell synpunkt, öfver höfvan stor vidlyftighet. De politiska händelserna och de ledande statsmännen skildras med en bredd, som vållar, att vi tidtals förlora Snellman ur sikte. Vi genomgå ställvis tiotal sidor utan att finna något anmärkningsvärdt om bokens hufvudperson och s. 279—323 påträffa vi ett helt kapitel hvarest Snellmans namn endast nämnes i förbigående.

Denna vidlyftighet har visserligen icke undgått förf. I förordet till andra delen erkänner han, »att bokens titel kanhända rätteligen bort lyda: Snellman och hans tid eller något dylikt», och han medgifver, att han intagit i sin teckning förhållanden, hvilka icke äga omedelbart sammanhang med det egentliga ämnet. Men han framhåller tillika, att då han under sysselsättningen med Snellmans biografi kunnat begagna en mängd bref och andra dokument, hvilkas innehåll kastar ett i många afseenden nytt och intressant ljus öfver med honom samtida allmänna förhållanden och framstående personer, låg frestelsen nära att genom deras användning öka arbetets historiska värde, samt att han hellre velat utsätta sig för tadlet att hafva gifvit för mycket, än för att ej hafva meddelat allt som var ägnadt att framställa hans hjälte och dennes lifsgärning i deras rätta miljö. Ur den synpunkten kan naturligtvis intet »tadel» träffa förf., och vår anmärkning gällde endast sakens formella sida. — Å andra sidan hade man önskat, att förf. i arbetets slutpartier, hvilka behandlats i en mer sammanträngd form, kunnat uttala sig något vidlyftigare, såsom i afseende å Snellmans förhållande till särskilda ledare inom det fennomanska partiet, men man förstår väl de skäl, som förmått förf. att åt en kommande forskning öfverlåta en detaljerad utredning i dessa ämnen.

Förf. vidhåller strängt, kanske strängare än alltid varit af nöden, den kronologiska ordningen. Lugnt och objektivt, i ett vårdadt och behagfullt, delvis vältaligt språk skrider skildringen framåt från det första kapitlet intill det sista. Men liksom förf. ofta lämnar sin hjälte för att teckna rådande tidsförhållanden, så utbyter han ock nu och då den refererande metoden mot den kritiska och reflekterande, vare sig för att inför läsaren närmare förtydliga det sagda eller för att yttra sin mening om det riktiga eller oriktiga i de anföranden och uttalanden af olika personer han meddelat. Såväl det hegelianska systemet som de filosofiska arbeten Snellman producerade göras till föremål för korta utläggningar, i hvilka, såvidt vi kunnat döma, förtjänsterna och svagheterna på ett träffande sätt framhållas. Snellmans uttalanden i den periodiska litteraturen samt de polemiker, i hvilka han för jämnan inveckládes, blifva ofta föremål för hans kritiska bedömande, för inkast och försvar. Hvad själfva formen vidkommer erkänner förf. utan omsvep, att Snellmans uppträdande ofta präglades af öfverdrift och hänsynslöshet, af hårdhet och stridslystnad, samt hårdnackadt rätthafveri.

I sak gifver förf. i allmänhet Snellman rätt, och hela hans framställning bär vittne om den djupa vördnad och tacksamhet han ägnar Snellman såsom tänkare, akademisk lärare, styrelseledamot, landtdagsman och framförallt som tidningsman. I afseende å de finska språksträfvandena, dem förf. själf omfattat, framhåller han upprepade gånger det berättigade och betydelsefulla i Snellmans förmanings- och väckelseord. Men han gör invändningar i mycket viktiga punkter. Så uppvisar han med tydliga ord den teoretiska skefheten i S:s identifierande af begreppen »nationell» och »finsk» samt

hans påstående, att endast det finska språket kan anses såsom nationens eller landets språk, hvarje annat såsom främmande. Till denna, för en icke ringa del af Finlands befolkning såväl inom öfver- som underklassen kränkande lära — hvilken sedermera i olika tonarter idislats af andra — anser förf. att Snellman kommit »icke på grund af en betraktelse af de föreliggande, faktiska förhållandena, (enligt hvilka svenska språket är ett fullt ut lika berättigadt modersmål för en del finnar som finska språket är det för andra), utan genom en teoretisk spekulation på grundvalen af sitt filosofiska system». I stället godkänner förf. Topelii mot Snellman anförda påstående om förenligheten af finsk anda med svenskt språk, då ordet finsk naturligtvis tagits i den vidsträckta bemärkelse, hvari det bör tagas.

Lämnande å sido ett antal detaljanmärkningar såsom mindre ägnade att väcka intresse hos svenska läsare, tillåta vi oss slutligen att hänvisa därtill, hurusom under tiden för arbetets tryckning ödesdigra händelser timat i Finland, hvilka, såsom förf. själf uttrycker sig, haft till följd, att åtskilliga i arbetet förekommande omdömen, »sedda i ljuset af de senaste tilldragelserna, kanhända förefalla föråldrade såsom redan öfverflyglade af historiens gång». Gentemot denna anmärkning framhåller förf. att det å andra sidan måste lända arbetet till fromma, att detsamma till större delen härstammar från ett tidigare, lugnare tidskifte än det närvarande. »Ty», säger förf., »den som skrifver historia under det omedelbara intrycket af samtida oroande förhållanden, skall lätt frestas att låta sig af dem alltför mycket påverkas i sina omdömen om det förgångna, desto mera ju närmare belägen den skildrade tiden är och ju själffallnare därför tillämpningen synes vara. Han skall härigenom hafva så mycket svårare att bevara den stränga objektivitet i skildring och bedömande, som under alla förhållanden är och förblir den heligaste af historikerns och äfven biografens plikter. Att jag för egen del bemödat mig om att fylla denna plikt, vågar jag försäkra.» — —

Förf. kan verkligen vara försäkrad om att hans ärliga sträfvan blifvit af läsaren senterad. Äfven om man icke kan dela hans uppfattning i vissa stycken, vare sig det gäller enskilda personer eller allmänna förhållanden, skänker man sin aktning åt den lifsuppfattning, som präglar hela hans framställning. Man har vid läsningen af arbetet intrycket af en person, som ledes af kärlek till rättvisa och humanitet och som under en lång och hedrande verksamhet såsom vetenskapsman och medborgare förvärfvat sig en erfarenhet och en syn på tingen, som långt ifrån äro allom beskärda.

Carl v. Bonsdorff.

Urgeschichte der Kultur von Dr. Heinrich Schurtz. Mit 434 Abbildungen im Text, 8 Tafeln in Farbendruck, 15 Tafeln in Holzschnitt und Tonätzung und 1 Kartenbeilage. Leipzig und Wien 1900. 658 sid.

»Äfven kulturfolken sakna en verklig historia, som klargör deras väsen och tillblifvelse. Skall en sådan en gång skrifvas, så fordras ett fast underlag, nämligen en undersökning af de enkla och dock så svårbegripliga begynnelser, som bilda grunden till all högre odling, således en verkligt allomfattande historia öfver kulturens ursprung», säger författaren i slutet af sin bok.

Att skrifva en sådan historia är en jätteuppgift, som ej kan lösas af en man. Författaren gör med sin bok blott anspråk på att gifva en förstudie till en sådan. Men äfven ett sådant arbete har stora svårigheter, hufvudsakligen beroende på materialets beskaffenhet och därpå, att de olika kulturområden, som här beröras, äro mycket olika bearbetade, något som ovillkorligen måste medföra en ojämnhet i framställningen. Säkert är emellertid, att författaren på ett sällsynt lyckligt sätt löst sin uppgift. Och att han det gjort, beror såväl på de gedigna kunskaper han visar sig äga på de mest skilda områden, som framför allt på hans frihet från ensidiga dogmatiska förutsättningar och från all öfverdrifven systematisering. Det gäller i allmänhet om hans sätt att gå till väga hvad han själf på ett ställe i sin bok (s. 415) säger (angående boningarna): »Den som vill vinna en öfverblick öfver denna oändliga mångfald af människoboningar får icke ständigt blifva stående på en och samma ståndpunkt, ty många betydelsefulla drag komma då att bortskymmas af de närmast liggande företeelserna och därigenom undgå hans blick. Han måste från flera skilda håll betrakta sakerna, och han skall då finna, att den stora massan af företeelser ordnar sig klarare än i en, än i en annan riktning, till dess att han slutligen vinner en djupare förståelse af de stora lagar, som bestämma jämväl utvecklingen af människans boningar. Dessa lagar låta ej alltid formulera sig i några få klara ord, och i hvarje enskildt fall korsa de och göra intrång på hvarandra. Men kulturvetenskapen består ej af enkla matematiska beräkningar, behandlar ej torra abstraktioner, utan skall söka vinna klarhet i de växlande yttringarna af människoanden, som ständigt själf är stadd i förändring och utveckling. Den har att skildra, huru vårt eget släkte kämpar med alltid nya problem, nya uppgifter och nya svårigheter.»

Men om författaren ej har sinne för »torra abstraktioner», har han så mycket mer sinne för det organiska i företeelserna, för sammanhanget och utvecklingen, och den stora mängd af material, som han i denna sin bok meddelar, kommer därför ej att för läsaren te

sig som en död massa utan ordnar sig under författarens hand liksom af sig själf för att belysa de olika synpunkter han framhåller, och man lägger därför ifrån sig boken riktad mindre med nya teorier än med en rad af bilder, som väcka tankar i olika riktningar, stundom också i sådana, som äro motsatta författarens egen tankegång.

Författarens sätt att så att säga tänka i konkreta bilder ger ett synnerligt behag åt hans stil, som är mycket god och medryckande. Arbetet är populärt i bästa mening; det tynges ej af någon vidlyftig lärdomsapparat, men läsaren lämnas dock ej i okunnighet hvarken om hvilka författare som hufvudsakligen rådfrågats eller i hvilka afseenden boken meddelar nytt eller andras forskningar. Därjämte lämnas i viktigare punkter ofta en kort och klar redogörelse för huru problemen för närvarande inom forskningen formuleras. För dem, som ej äro fackmän på hela detta område, är det emellertid en olägenhet, att författaren ej på något ställe i sin bok meddelat en litteraturförteckning af de viktigaste af honom använda arbetena. Han nämner i de flesta fall blott författarnamnen, men ej deras åsyftade arbeten. En sådan förteckning skulle blott behöft upptaga några få sidor, och den skulle för öfrigt nog varit välkommen äfven för fackmannen.

I inledningen till sitt arbete beskrifver Schurtz *kulturen* såsom arfvet af föregående generationers arbete, för såvidt det tar sig uttryck i hvarje generations anlag, medvetande, arbete och arbetsresultat. Kulturens historia är mänsko*andens* historia, ty människokroppens vidare utveckling är i och med uppfinningen af verktyget afslutad. Förf. pekar vidare inledningsvis på de viktigaste drifvande kulturkrafterna samt omnämner slutligen de olika källorna för vår kännedom om kulturens urhistoria, såsom den skriftliga och den muntliga traditionen, de förhistoriska fynden, gamla seder och bruk, barnpsykologiska undersökningar samt förhållandena hos de nuvarande s. k. naturfolken, hvarvid dock framhålles, att också dessa folk hafva bakom sig en oerhördt lång utveckling, som ej kan hafva varit utan inflytande på deras väsen, samt att den omständigheten, att dessa folk *icke* hafva utvecklat sig till kulturfolk, skarpt skiljer dem från dessa senares urfäder, där anlag till en fortsatt utveckling till kultur förefunnits.

I den första afdelningen af boken, *Die Grundlagen der Kultur*, berör författaren något närmare denna skillnad mellan kulturfolk och naturfolk. Huru kan det komma sig, att endast några få folk blifvit kulturfolk och de öfriga förblifvit »naturfolk», då de alla hafva genomgått en lika lång utvecklingsprocess?

Författaren hänvisar till analogier inom djurvärlden. Det finnes djurformer, som knappast förändrat sig det minsta sedan mycket tidiga jordperioder, under det att andra genomgått en så fullständig omvandling, att deras nuvarande former ej bilda minsta likhet med de forna. De förra hafva tydligen redan tidigt fullkomligt anpassat sig till de för handen varande existensvillkoren, under det de andra

måste utveckla sig vidare och pröfva nya och bättre existensmöjligheter, hvarunder möjligen också hos dem tendensen till formväxlingar så småningom blef allt starkare.

Då vi nu inom mänskligheten se liknande förhållanden, bredvid hvarandra se primitiva »samlare» och högtstående kulturfolk, så kan man vänta, att orsaken därtill är en liknande, nämligen att de s. k. naturfolken eller de på en viss kulturgrad stillastående folken fullständigt *anpassat sig till sin omgifning*. I självfa verket är det också, säger författaren, system i naturfolkens stillastående; i den tillfredsställelse de känna öfver sin tillvaro ligger för dem större *lycka* än i allt kulturens framåtskridande.

Men detta resonnemang skjuter blott hufvudfrågan längre i bakgrunden. Frågan gäller, huru det kommer till, att ej alla folk föredraga stillaståendets lycka. Författaren hänvisar oss då till den omständigheten, att alla högre kulturer äro bundna vid *vissa klimatiska zoner*, de zoner nämligen, där under året tider af rikedom på näringsmedel regelbundet växla med tider af brist.

I sådana trakter måste ovillkorligen enhvar, som vill lefva, i tid sörja för att vara beredd att möta den årstid, då brist och nöd hota, och under det att sålunda den manande tanken på framtiden inpräglas här och blir till instinkt, sörjer samtidigt det naturliga urvalet för att de oförbätterligt lättsinniga gå under. Så blir slutligen för dessa folk *arbetet för framtiden* ett lika starkt behof som hvila och ro är för naturfolken. De kunna ej upphöra att gå framåt och kunna ej återfinna sorglöshetens lycka äfven om de vilja, ty hvarje tvungen overksamhet gör dem smärta, och det genom generationer nedärfda verksamhetsbegäret väcker dem som en samvetets maning. hvar gång begäre ttill hvila vill taga öfverhand. Kulturfolken ha funnit ett nytt lyckoideal, och det gamla är för dem förloradt för alltid.

I anslutning till denna framställning behandlar förf. vidare *Rückschritt und Untergang*. Om ett folk så småningom hunnit att fullkomligt anpassa sig för sin boplats och sitt klimat och ej utsättes för mäktiga impulser utifrån, börjar det blifva stillastående, och slutligen — vanligen på grund af yttre inflytelser — går det under. I sammanhang härmed yttrar förf. några tankar om den europeiska kulturens möjliga öde. Han anser det möjligt, att i en framtid den östasiatiska kulturen — någon annan än denna kan enligt hans mening ej ifrågakomma — under någon tidsperiod kommer att öfverflygla den europeiska, och att sedan kulturens pendel kommer att svänga mellan dessa kulturer — tills en gång mänskligheten hunnit att fullständigt anpassa sig till hela jordytan. *Då* kommer slutligen den tid, då utopierna gå i fullbordan, den tid, då mänskligheten ej behöfver eller söker några nya impulser, och då börjar — »die wahre Götterdämmerung der Kultur». — Det är ej svårt att se, hvilka tyska filosofer som stå på författarens bokhylla.

Af synnerligt intresse synes mig vara författarens framställning af *die Anfänge der Gesellschaft*.

Den tid är nu längesedan förbi, då man sökte förklara uppkomsten af samfundet ur de enskilda individernas egoism, deras beräkning af den nytta, de kunde ha af samlifvet med andra. Redan Comte uppvisade ohållbarheten af denna mening. Efter Spencers tid torde den ej vidare allvarligt diskuteras, och Schurtz omnämner den ej ens. Man har förstått, att det hos människan finnes ett ursprungligt behof af sammanslutning, och såsom den primitivaste formen af sammanslutning har man vanligen ansett familjen, och staten är, menar man, en härur uppvuxen sammanslutning, en så att säga förstorad familj.

Vid denna tankegång hade man för ögonen den *patriarkaliska*, polygamiska familjen, sådan den framträdde i vissa delar af österlandet. Noggrannare undersökningar i familjens historia visade emellertid, att saken ej var så enkel, i det man gjorde upptäckten att en minst lika stor betydelse tillkommer den *matriarkaliska* familjen, hvars medelpunkt var modern och hennes barn. Ytterligare undersökningar hafva gjort problemet ännu rikare och mera inveckladt, och för närvarande kämpas hufvudsakligen om huruvida ursprungligen inom de enskilda grupperna härskat promiscuitet, eller om grundvalen för samfundet dock bildats af äktenskapet i en eller annan form. Vi erinra härvidlag om finnen Westermarks epokgörande undersökningar om det mänskliga äktenskapet, af hvilka Schurtz också dragit stor nytta.

Schurtz ser emellertid saken från en annan sida. Han tror ej alls, att man har att söka samfundets rötter i äktenskapet eller i könsförhållandet öfverhufvud, utan att den samfundsbildande orsaken är en annan. Genom en undersökning af den matriarkalisk-totemistiska familjen, sådan den framträder hos irokeserna och jämväl annorstädes, kommer han till det resultat, att det bakom denna liggande stadiet ej är den oorganiserade horden utan en *sammanslutning af dess manliga jämnåriga ungdom* och den häraf framgångna indelningen af männen i flera åldersklasser. Häraf sluter nu förf., att impulsen till bildandet af större samfund i allmänhet beror icke på könsförhållandet utan på *sympatien mellan jämnåriga, i all synnerhet den manliga ungdomen*, och han framdrar en hel mängd förhållanden, som tyda härpå, såsom t. ex. de klubbar och gemensamhetshus för den ogifta manliga ungdomen, hvilka mångenstädes förekomma bland naturfolken. Tydligt är, att detta betraktelsesätt innehåller en synnerligen viktig och beaktansvärd sanning. Det har bland annat den förtjänsten, att det utgår från en faktor, som ännu i dag är samfundsbildande. Äktenskapet, särskildt det monogamiska, har däremot ofta, som författaren framhåller, snarare *antisociala* tendenser, och det kan först under långt mera framskridna förhållanden träda i samfundets tjänst. —

I den öfriga delen af den afdelning, som bar titeln *Die Gesellschaft*, behandlar förf. vidare *Soziale Schichtungen*, *Anfänge des Staates* och slutligen *Sitte und Brauch*. Seder och bruk liknar förf. vid skaldjurets fasta skal, hvilket ger skydd och stadga åt

kroppen men på samma gång är ett hinder för utvecklingen. Naturfolken hafva aldrig kunnat genombryta detta skal, och kulturfolkens historia är till stor del blott historien om striden emellan samhällskroppens väsen, som tenderar till stillastående, och bärarne af det andliga framåtskridandet, som vilja skaffa nya former för tillvaron.

Den tredje afdelningen af Schurtz arbete omfattar *Die Wirtschaft*, hvarmed förf. förstår den verksamhet, som omedelbart föranledes af näringsbehofvet och afser dettas tillfredsställande. Han behandlar här först *Aufgaben und Anfänge der menschlichen Wirtschaft* samt *Wirtschaftsformen*. Därefter talar han om de viktigaste kulturväxterna och husdjuren, hvarvid han framhåller, att flera skilda motiv kunnat göra sig gällande, då människan började odla växter och hålla husdjur. Beträffande odlingen af växter har säkerligen nyttan varit driffjädern, under det att tämjandet och hållandet af husdjur hufvudsakligen berott på behofvet af sällskap, på »sympati». — I samma afdelning behandlar förf. också *Gewerbe und Handel*, hvarpå han i den följande sysselsätter sig med *den materiella kulturen* i inskränkt mening, hvarmed han förstår allting, som afser att förstärka kroppens organ och deras kraftyttringar eller befria dem från arbete genom att ersätta dem med naturkrafter. Han behandlar sålunda här tillverkandet och de olika formerna af vapen, verktyg och husgeråd, prydnader och beklädning, byggnader och samfärdsmedel.

Den sista afdelningen af boken är ägnad åt den *andliga* kulturen, språket, konsten, religionen, rättsväsendet och de första ansatserna till vetenskap. Redan det författaren i början af sin bok yttrar om kulturen ger anledning att vänta, att den sista afdelningen af boken skall taga åt sig det största intresset, och så är också förhållandet. Här komma honom också hans filosofiska studier synnerligen väl till pass. Utrymmet förbjuder emellertid att något närmare ingå på hans framställning. Jag antecknar endast i korthet, att han beträffande språkets urhistoria i hufvudsak ansluter sig till L. Heyses, Noirés och K. Büchers undersökningar (om språket såsom det *gemensamma arbetets* följeslagare). Beaktansvärdt synes mig också vara, hvad han säger om konstens väsen och om grundlagen för all konstnärlig form, *die Wiederholung*. I kapitlet om konsten meddelar författaren också ett välordnadt och mera rikhaltigt material för kännedomen af denna sida af kulturens urhistoria än jag i något liknande arbete sett samladt.

Beträffande *religionen* framhåller förf., att hvad ett kulturfolk förstår med religion är ett resultat af en lång och mödosam utveckling, och att det därför är barnsligt att beträffande ett naturfolk fråga: »Har detta folk religion?» Man måste ställa frågan annorlunda, nämligen huruvida här finnes för handen ett eller annat af de frön, hvarur hos kulturfolken utbildat sig de stora system, som vi kalla religioner. Det är enligt författarens mening hufvudsakligen ur tvenne rötter, som man har att söka religionens ursprung, nämligen ur *animismen* och ur hvad Schurtz efter en annan författares exempel

kallar *Manismus* eller tron på de aflidnas andar. — Kapitlet om religionen och det följande, som behandlar *Die Rechtspflege* utmärka sig för en synnerlig klarhet. De utgöra hvar för sig kanske de bästa kapitlen i hela boken, oaktadt det synes mig, som om man just här ofta måste sätta ett frågetecken vid författarens sätt att se sakerna. Hans lofvärda och i allmänhet lyckade sträfvan att förenkla de svåra problem, som han har att göra med, har kanske möjligen just här en och annan gång gått något litet för långt. —

I det sista kapitlet, *Anfänge der Wissenschaft*, omnämner författaren slutligen i korthet barnundervisningen hos naturfolk, deras mått och tal, tidemätning, geografiska föreställningar, astronomiska kunskaper, läkekonst m. m.

S. L.

La Suède, son peuple et son industrie. Exposé historique et statistique — — rédigé par Gustav Sundbärg. Stockholm 1900. (Pris 10 kronor.)

Sveriges land och folk. Historisk-statistisk handbok på offentligt uppdrag utgifven af Gustav Sundbärg.. Sthlm 1901. (Pris h. 10 kr. inbunden 12 kronor.)

La Norvège. Ouvrage officiel, publié à l'occasion de l'exposition universelle de Paris 1900. Kristiania 1900. (Pris 5 kronor.)

Sedan den första världsutställningen anordnats i London år 1851, ha sådana med få års mellanrum hållits i Europas, Nordamerikas och Australiens storstäder, de mest glänsande i Paris 1855, 67, 78, 89 och 1900. Vid alla dessa världsutställningar har uppstått en både omfångsrik och värdefull litteratur.

Vårt land har deltagit i dessa det fredliga arbetets täflingslekar. Och Sverige har äfven bidragit med en värderik litteratur, som helt visst gjort vårt aflägsna land och dess folk något mera kända i de stora folkcentra. Så utgåfvos härifrån till världsexpositionerna i Wien 1873, i Filadelfia 1876 och i Paris 1878 utom det katalogarbete, som uteslutande var ägnadt åt de svenska expositionsgrupperna, ett särskildt arbete, som ville gifva en på noggranna fakta stödd samlad bild af landet, af dess folk, dess institutioner och dess industri. Framför mig ligger den vackra bok Royaume de Suède. Exposé statistique par le d:r Elis Sidenbladh, som utgafs till Parisexpositionen 1878. Det är en förnämt utstyrd volym på 554 sidor; jag erinrar mig hvilken angenäm öfverraskning denna ypperliga framställning med de allra nyaste statistiska uppgifter då var för mig. Någon större spridning här i landet fingo ej dessa intressanta böcker. De lagrades på de allmänna

bibliotekens hyllor och blefvo ej så särdeles ofta framtagna. Den tanken låg då nära till hands att genom en utvidgning af planen för dessa exposéer och genom deras utgifvande äfven på svenska ge en så vidt möjligt fullständig bild af vårt land och folk både för utlandets bildade nationer och för vårt eget folk. Så tillkom för 1900 års världsexposition i Paris det stora arbete på franska, hvars titel står härofvan. En upplaga på svenska har utkommit på försommaren detta år, och en upplaga på engelska torde snart föreligga färdig. Medel härtill, 30 tusen kronor, anslogos af riksdagen år 1898 och genom bankdirektör K. A. Wallenbergs tillskott, 10 tusen kronor, kunde den franska upplagan få en mängd illustrationer, hvilket ansågs mycket önskvärdt. Genom bokhandlanden M. Kindal, godsägaren R. Dickson, grosshandlarne E. Wijk och A. Röhss, som för detta ändamål hvardera anslogo ett belopp af 1,000 kr., kunde den svenska upplagan af arbetet få samma rikedom af bilder samt grafiska framställningar af många slag som den franska.

Det norska stortinget anslog år 1899 för utgifvandet af en bok öfver Norge till Parisutställningen 1900 en summa af — vill jag minnas — 40 tusen kronor.

En jämförelse mellan dessa båda arbeten, som satt sig samma mål före, att göra för världen den skandinaviska halföns folk och länder bekanta, sådana de voro vid sekelskiftet, är en lika svår som otacksam uppgift. De äro båda i hög grad instruktiva arbeten; till omfånget äro de olika: La Norvège har 650 sidor i spatiöst tryck, La Suède 1,000 sidor med betydligt trängre stil. Det senare arbetet kan därför lämna utrymme för en mycket mer i detalj gående framställning. Utmärker sig la Suède för en stor rikedom af synnerligen belysande kartbilder och andra grafiska framställningar samt smärre illustrationer, så lyser la Norvège med visserligen ej så många illustrationer, men flera af dem äro briljanta helsidsplanscher, återgifvande den norska konstens mästerverk.

La Suède innehåller två afdelningar. Den första behandlar den fysiska geografien, det svenska folket, statsförfattning och förvaltning, undervisningsväsendet och den andliga odlingen. Den andra omfattar följande kapitel: öfversikt af Sveriges näringar, jordbruk och boskapsskötsel, skogsbruk, jakt och fiske, bergshandtering, tillverkningsindustri, handel. Boken afslutas med ett fullständigt register. Arbetet har på Kungl. Statistiska Centralbyråns förordnande utförts af dess förste aktuarie Gustav Sundbärg. Vid redaktionen har han haft talrika medarbetare; till de särskilda afdelningarna ha ett betydligt antal författare bidragit, af hvilka många äro specialister på de forskningsområden, som de här behandlat. Som antalet författare uppgår till ett hundratal kan här endast några få namn nämnas för att bestyrka det sagda: för Sveriges klimat redogör d:r N. Ekholm, öfversikten af svenska folkets historia härrör från skriftställaren E Svensén, den svenska statsförfattningen och dess historia framställes af d:r E. Hildebrand, allmänna läroverken af d:r E. Carlson, den svenska gymnastiken af prof. L. M.

Törngren, idrotten af öfverstelöjtnant Balck, öfversikt af Sveriges näringar af professor Fahlbeck, tillverkningsindustrien af d:r A. G. Ekstrand.

Det första stycket, orographie et hydrographie, har grundligt omarbetats i den svenska upplagan. I detta stycke förekomma i den franska upplagan hvarjehanda underligheter. Så exempelvis underskriften på en bild öfver Luleälf: »Fleuve de Luleå älf». Oafsedt den språkliga tautologien har den bifogade kartan de riktiga namnen Lule, Pite, Skellefte älf etc., men texten Luleå, Piteå, Skellefteå. Hvad som föranleder till sammanslagningen af Pite och Skellefte älfdalar till »La vallée de Piteå» är svårt att utgrunda. Detta stycke föreligger i den svenska upplagan i en ny, intressant uppsats af d:r G. Andersson.

Att ett arbete af denna art i många stycken är katalogartadt, ligger i sakens natur. Urvalet af de mest representativa namnen är tydligen en svår uppgift. Att härvid sträfvandet efter en samvetsgrann värdering gjort sig gällande, kan ej förnekas. Huruvida ej ett och annat namn här och där utan saknad kunnat utelämnas, hör till de spörsmål, som jag för min del vill besvara jakande. Smärre förändringar iakttagas vid värdesättningen i den svenska upplagan.

Som exempel, i många afseenden belysande för arbetets text och illustrering, vill jag här uppräkna de porträtt, som finnas intagna i framställningen af den vittra litteraturen. De äro: Stiernhielm, Bellman, Tegnér, Rydberg, Strindberg, Selma Lagerlöf, Geijers bild finnes i framställningen af den historiska litteraturen. Redan är nämndt, att arbetet är rikt försedt med utmärkta kartbilder. Sådana framställa landets höjd öfver hafvet (ny och förbättrad i den sv. upplagan), isotermer för januari och för juli, växtregioner, folktätheten på landsbygden, städerna efter folkmängden (den svenska upplagan har här uttrycket »grupperade»; hvad menas därmed?), de värnpliktiges kroppslängd efter inskrifningsområden 87—94, rågodlingen och hafreodlingen efter året 1889, tiderna för slåtterns början, ytvidden af skogarna 1897, sågverken, järnmalmsfälten, masugnarna, järnbruken, hvitbetssockerfabrikerna, yllefabrikerna, bomullsfabrikerna, trämassefabrikerna, glasbruken o. s. v. efter deras belägenhet 1898.

Sin uppgift att visa den storartade utveckling som Sverige på många områden har uppnått under 1800-talet och särskildt under dess senaste årtionden har arbetet noggrant fullföljt genom hela framställningen. Som ett karakteristiskt uttryck för denna öfvertygelse meddelar jag här slutraderna i prof. Fahlbecks Öfversikt af Sveriges ekonomiska ställning (La Suède II 1. 13):

»Cependant, si important qu'ait été l'accroissement du capital suédois ces dernières années et si important qu'il soit en ce moment, il ne suffit pas pour satisfaire aux besoins, croissants dans une mesure plus rapide encore. Le nouvel esprit d'entreprise qui s'est manifesté chez le peuple suédois, exige des capitaux plus considérables

que ceux qu'il possède lui-même ou qu'il pourra créer en peu de temps, pour exploiter les richesses que recèlent encore les montagnes ou qui s'écoulent sans profit dans les chutes d'eau. La Suède sera quelque temps encore obligée à recourir à la voie des emprunts et de s'adresser à d'autres pays plus riches, afin d'obtenir les fonds nécessaires pour bien utiliser les ressources que lui offre la nature. Or, quand on aura atteint ce but et qu'on pourra exploiter tout ce qui actuellement n'est que peu ou point utilisé, alors on ne dira pas: la Suède pauvre, — et en effet, ce nom ne lui convient déjà plus, — mais on dira: la riche Suède.»

»Le moderne développement industriel de la Suède est de date récente. La superficie immense du pays relativement au nombre des habitants, sa situation éloignée des grandes voies de commerce, son climat dur, la longueur de ses nuits d'hiver et d'autres élements encore ont longtemps entravé l'épanouissement de son commerce et de son industrie. Les moyens perfectionnés de communication des temps modernes ont cependant raccourci les distances entre les régions les plus écartées, et ont mis tout le pays en relations fréquentes avec le reste du monde. Les lignes des télégraphes et des téléphones l'enveloppent de leurs filets, lesquels, au moyen de câbles sous-marins, communiquent aver les lignes continentales. Des voies ferrées relient les champs de blé de la Scanie et les régions rocheuses de la Laponie, les côtes de la Bothnie et l'Océan atlantique, tandis que des rapides bateaux à vapeur entretiennent des communications régulières avec les pays voisins. Les systèmes perfectionnés d'éclairage (le gaz, la lumière électrique) ont aidé à contre-balancer l'effet reprimant qu'exercent sur le travail les ténèbres de l'hiver. Grâce à ces circonstances nouvelles, l'assiduité et l'esprit d'entreprise du peuple ont pris un nouvel essor, et ces efforts ont déjà été richement récompensés. Or, une plus grande récompense leur est réservé quand l'ère de l'électricité aura pris la place de celui de la vapeur, et tout porte à présumer que le siècle naissant portera le nom de l'électricité, comme le ciècle qui vient de s'écouler a porté celui de la vapeur. Alors, la Suède trouvera dans ses nombreuses et puissantes chutes d'eau sa propre force motrice qui lui a essentiellement fait défaut jusqu'ici, et la terre rendra en abondance les richesses qu'elle recèle dans son sein.»

Till jämförelse införes här ock motsvarande stycke i den svenska upplagan med dess något ändrade ton (1. 456):

»Huru betydande än kapitaltillväxten i Sverige under de sista åren sålunda varit och alltjämt är, så förslår den dock icke till det i ännu raskare tempo växande behofvet. Den nyvaknade företagsambetsanda, som bemäktigat sig det svenska folket, kräfver större rörelsemedel än det äger eller i hast kan skapa, för att de rikedomar, som ännu ligga bundna i fjällen eller förrinna gagnlösa i vattenfallen, skola komma i dess våld. Sverige behöfver ännu en tid från kapitalstarkare länder fylla sitt behof af rörelsekapital, för att de naturliga tillgångarna skola rätt tillvaratagas. Men när

detta sker och allt det, som ännu blott föga eller alls intet är taget i bruk, ställes till förfogande, så skall landet ej som förr heta det fattiga Sverige — och redan nu passar ej längre det namnet — utan det rika.

För det dessa stora *möjligheter* skola förvärkligas, kräfves dock mycket, som ännu delvis är blott önskemål. Det kräfves, att Sveriges folk vaknar upp till full själfbevarelseinstinkt och ej skyr de offer, som erfordras för tryggande af dess både nationella och ekonomiska oberoende. Det kräfves, att dess sunda själfkänsla kommer till sin rätt, som bjuder vårt folk att, såsom andra, sörja i främsta rummet för *egna* intressen och ej invagga sig i den sorglösa föreställningen, att dessa sköta sig själfva. Det kräfves till sist ett visst mått af passiv sparsamhet, som i någon mån begränsar öfverflödiga lefnadsbehof, — men ännu mer en *aktiv* sparsamhet, som låter oss af våra ekonomiska tillgångar göra det bästa möjliga, — en ekonomisk *omtanke* samt en *arbetets intensitet*, som ej låta oss öfverflyglas af andra folk. Det kräfves med ett ord, att Sveriges folk ej försummar sin egen ekonomiska, politiska, sociala och etiska uppfostran, af hvilken man visserligen aldrig kan vänta ett fullständigt upphäfvande af svagheter, som ligga i vårt folks naturell, men af hvilken man åtminstone kan begära ett allvarligt bekämpande af dessa fientliga makter och en allvarlig sträfvan efter en full utveckling af allt det goda, som likaledes af en gifmild natur blifvit beskärdt vårt land och vårt folk.»

I den ganska omfattande debatt, som i riksdagens kamrar fördes om professor E. Carlsons motion om anslag till detta arbete, synas meningarna om hufvudsakliga syftet med arbetet äfven hos dem, som kämpade för sakens framgång, varit icke obetydligt skiftande. Under det några talare i främsta rummet accentuerade dess betydelse som en fullt exakt och fullt modern *svensk* statistisk handbok, det ställdes t. o. m. i utsikt af några talare, att den skulle blifva en slags folkbok om Sverige, lade andra största vikten på dess betydelse för Sverige i utlandet, där den skulle ha till mission att beriktiga och utvidga kunskapen om vårt land och folk, ja, utgöra en reklam för Sverige.

Alla dessa förhoppningar kunde ej gå i fullbordan. Men att arbetet, med den knappa tiden för en så vidt omfattande uppgift, blifvit sådant, att det är ypperligt ägnadt att gifva en mångsidig och tillförlitlig kunskap om Sveriges land och folk, länder författarne och i främsta rummet utgifvaren till stor heder. Ett särskildt loford förtjänar bokens om fin smak vittnande utstyrsel.

La Norvège är en vacker volym på 645 sidor, hvartill kommer med särskild paginering Norges grundlag och Riksakten i fransk öfversättning samt register. Framställningen är fördelad på ett 40-tal kapitel. De två första, Situation géographique och Topographie, äro författade af Andr. M. Hansen. Till dessa höra en mycket intressant kartbild öfver befolkningens fördelning i Skandinavien och en liten bild, som visar storleken af Norges varubyte landvägen

och sjövägen. Dessa bilder likasom texten visa att mellan Sverige och Norge sträcker sig ett bredt och mycket långt »anökumeniskt» (obebodt eller ytterst glest befolkadt) område och att handelsutbytet öfver landgränsen är högst obetydligt, uppgående endast till 5 % af Norges hela handelsomsättning. Härefter följa kapitel om geologi, klimat, växter, djurlif, antropologi, demografi o. s. v. De sju sista kapitlen behandla utförligt — en fjärdedel af hela verket — litteraturen och konsten. Framställningen af den norska målarkonsten är förträffligt illustrerad genom helsides.-bilder i ljustryck efter taflor af Dahl, Fearnley, Eilif Pettersen, Heyerdahl (»Två systrar»), Werenskiold, (Ibsens porträtt), Krogh, Thaulow m. fl. De särskilda kapitlen afslutas med en förteckning öfver de viktigaste norska skrifter, som behandla det föreliggande ämnet.

Arbetet lämnar en intressant och med grundlig sakkännedom gjord framställning af Norges land och folk.

Fr.

Ingman-Manderfelt. En äfventyrare från Gustavianska tiden. Studie af H. Fröding. Stockholm 1901, 201 sid. 8.

Karl Ingman (född d. 27 maj 1747), hvilken för tillgrepp af ryska hofvet tillhöriga gulddosor m. m. 1778 måste lämna den diplomatiska banan, där han hunnit till chargé d'affaires i Petersburg, och fäderneslandet, skymtar äfven efter denna tid, sedan 1784 under namnet Manderfelt, fram i vår historia. Gränslös tilltro till egen förmåga, äregirighet och obetvinglig lust att vilja »vara med» drefvo honom efter fallet att oombedd blanda sig i det politiska och diplomatiska spelet, och han fick, märkvärdigt nog, en tid verkligen »vara med», ehuru på den hemlige korrespondentens, spionens, projektmakarens dunkla och farliga vägar.

Undan lagens arm hade han tagit sin tillflykt till Norge. (Författarens förmodan att han redan i början af 1779 var där kan dokumentariskt bestyrkas). Den erfarenhet han under sin långa vistelse i Norge vunnit om land och folk samt de förbindelser han under sin därpå följande vistelse i Köpenhamn lyckades knyta med framstående danska politici, ja med medlemmar af själfva konungahuset, ansågos så pass mycket värda af Gustaf III, att han under krigsåren 1788—1790 till en början tillät den objudne rådgifvaren insända upplysningar och förslag, men sedan anförtrodde honom i förening med Armfelt en hemlig underhandling med missnöjda norrmän, ehuru Armfelt, fastän han i Manderfelt fann en »man af snille och talanger», höll honom utanför underhandlingen. Konungen återgaf Manderfelt medborgerliga rättigheter, hugnade honom med titel af »landtråd» och gaf honom formligt uppdrag att skrifva rapporter från Köpenhamn. Manderfelts förhoppningar blefvo därigenom så högt flygande, att han anmälde sig till erhållande af ministerposten

i Köpenhamn, ty han på den platsen vore rätta mannen att befordra Gustafs intressen. Samtidigt härmed uppbar han en årlig pension af 2,000 rdr. af danska kronprinsen, som naturligtvis ansåg f. d. svenske diplomaten som en nyttig kunskapskälla, och Manderfelt lämnade långt ifrån smickrande meddelanden om Gustaf III. Han var således en dubbelspion, och Gustaf III kom snart till den öfvertygelsen att han var en sådan. Värdet af de depescher Manderfelt inskickade sätter hr Fröding i allmänhet och med rätta ej högt, men tillerkänner den hemlige kunskaparen dock förtjänsten af att hafva varit den, som först underrättade konungen om Danmarks förestående fredsbrott. Redan den 19 augusti 1788, berättar hr Fröding, hade konungen beslutit att rädda sig ur sin genom myteriet inom armén framkallade förtviflade ställning i Finland under uppgift att han måste skynda till Sverige med anledning af Danmarks krigsrustningar. Det var ett svepskäl, menar hr Fröding, ty konungen hade då ej klart för sig hvad som hotade från Danmarks sida, utan fick det först dagen därpå genom en Manderfelts skrifvelse, som sålunda »förvandlade ett svepskäl till en verklig orsak». Ledsamt nog måste man frånkänna Manderfelt äran af att ens vid detta tillfälle hafva varit till verklig nytta, ty Gustaf III hade förut af svenska beskickningen i Köpenhamn varskotts om danska hofvets fientliga sinnelag och redan den 16 augusti gifvit rikets råd order om vidtagande af försvarsanstalter i anledning af det väntade anfallet från Danmark.[1] I nov. 1791 förklarade konungen, att man tills vidare ej hade behof af Manderfelts tjänst. Men denne skyndade att erbjuda den åt Gustaf IV Adolfs förmyndarregering och lär verkligen af hertigen-regenten fått tillåtelse att insända rapporter, men hans försök att snärja sig in med Reuterholm ledde ej till önskadt resultat.

Efter återflyttningen till Sverige (i slutet af 1798 eller början af 1799), där han en tid lefde i Göteborg såsom affärsman och sedermera, till sin död (den 7 mars 1813), hufvudsakligen i Vänersborg, lämnades honom ej tillfälle att verka såsom frivillig diplomat, förrän kriget med Danmark utbröt 1808. Då trädde han å nyo i förbindelse med Armfelt, som var befälhafvare för den mot Norge opererande armén och fortfarande hyste ett vist förtroende till hans förmåga. Han insände förslag till proklamation till norska folket och en promemoria om sättet att vinna Norge. Då liksom under Gustaf III:s tid, ansåg han det omöjligt att taga Norge med vapenmakt. Han höll före, att det kunde vinnas endast genom en frivillig förening under engelsk garanti af norska folkets frihet. Manderfelts idé om ett engelskt protektorat åt Norge är, som vi sett, ännu ej alldeles antikverad. Samtidigt med att han gaf råd huru man lämpligast skulle afhända Danmark Norge, skref han för att försäkra sig om bibehållandet af sin danska pension till danska statsministern Bernstorff och betygade, under försmädliga yttranden om Gustaf IV Adolf, sin obrottsliga trohet till Danmarks konung,

[1] L. Wahlström, »Sverges förhållande till Danmark 1788—89».

»som äfven är min», samt påpekade den nytta han kunde göra genom sitt inflytande på Armfelt. Sommaren 1809 var han nog djärf att hos svenska regeringen anhålla om en diplomatisk mission till Norge, fick bedja förgäfves, men reste då dit på eget bevåg och skref om stämningen där oombedd rapporter till utrikes statsministern von Engeström, medan han i Norge lät förstå, att han handlade efter officiellt uppdrag. Han inlät sig i underhandlingar med danske kanslipresidenten Kaas på dennes resor till och från Norge samt bemedlade det möte vid Svinesund emellan Kaas och Armfelt, hvilket väckte så stor förargelse och misstro hos Armfelts politiska motståndare. Nu tröt tålamodet Engeström, och han utfärdade ett formligt förbud för Manderfelt att blanda sig i allmänna ärenden.

Men Manderfelt var ej endast »diplomat», han var också poet (i synnerhet hofpoet), talare, auktor af äreminnen (det på sin tid såsom klassiskt betraktade äreminnet öfver Johan Banér), politisk skriftställare och tidningsman. Särdeles flitig var han såsom författare af broschyrer, ty genom sådana trodde han sig, då andra utvägar tröto, skola kunna vinna ett namn eller utöfva inflytande inom det offentliga lifvet. Herr Fröding har lyckats påvisa ett dussin sådana dels anonymt, dels under författarens namn utgifna skrifter, och han gifver af dem längre eller kortare referat. Märkligast bland dem torde vara den, hufvudsakligen mot franska filosofien riktade, först på danska (1790), sedermera på svenska (s. å.) och slutligen på franska utgifna *Tidens falska politik.* Redan i Köpenhamn blef den utsatt för en skarp kritik, och i Sverige tilltygades den skoningslöst af Kellgren i »Stockholmsposten», men den fann en försvarare i Thorild och var närmaste anledningen till att denne utgaf sin »Kritik öfver kritiker». Thorild förklarade där, att det var Kellgrens recension af Manderfelts »lilla mästerliga verk, som gaf sista styrkan åt min harm och lät mig på en gång se hur *svag* och *tyrannisk* er vittra regering är». Sina sista betraktelser öfver allmänna frågor offentliggjorde Manderfelt i den af honom redigerade Vänersborgsveckotidningen »Den oväldige granskaren» (1811—1812).

Hr Fröding har med en ihärdighet, som är värd allt erkännande, sammanfört de på en mängd håll spridda uppgifterna om Manderfelt. Han har följt hans person, såvidt den kan sökas i arkivens gömmor, från kanslipresidentkoncepten och ministerdepescherna i Riksarkivet till Bolstads sockenstämmoprotokoll och Vänersborgs mantalslängder. Han har gått på spår efter honom inom den tryckta litteraturen, dragit fram hans »bagage littéraire», hvaraf åtskilligt hittills varit föga eller alls intet kändt, och samlat bidrag till hans karakteristik eller till belysning af hans lefnadslopp från Kellgrens, Thorilds, Leopolds och Heibergs fulländade utfall och parader ända ned till käbblet i landsortspressen och personalnotiser i bladen. Också har han genom sina forskningar kunnat rätta ej så få fel och fylla åtskilliga luckor i de biografier vi äga öfver Manderfelt. Man skulle väl kunna göra en och annan liten anmärkning. Så t. ex. är användandet af datum väl ymnigt, medan man då och då saknar

det mera fasta stödet af ett årtal, särskildt då data från olika år kastas om hvarandra. Enligt hr Fröding inskrefs Ingman såsom student i Uppsala i mars 1765, enligt A. Larssons »Förteckn. öfver Värmlands nations medlemmar» skedde det 1765. Hr Fröding säger, att Manderfelt »1772 eller 1773 blifvit inskrifven som kopist i kungl. kansliet». Förhållandet är, såsom kanslikollegii protokoll utvisa, att »kandidat» Ingman den 7 september 1772 antogs till extra kanslist och den 19 mars 1773 fick fullmakt såsom kopist. Uti den för öfrigt omständliga biografien saknas uppgifter om när han förordnades att förrätta kommissionssekreteraretjänsten i Dresden och Petersburg. De resp. data äro den 7 juli 1775 och den 15 juni 1776. Då det har ett visst intresse med sig att veta, när Ingman började sin verksamhet som chargé d'affaires, borde hans första, utförligt refererade depesch ($^{14}/_{25}$ juli 1777) ej sakna datum, då flera af de följande hafva det. Likaså torde datum för cirkuläret till ministrarne (d. 29 maj 1778) ang. Ingmans afsättning hafva bort antecknas. Ehrensvärds berättelse om envoyén Nolckens elaka yttranden om Ingman till Gustaf III återfinnas ej i Ehrensvärds dagboksanteckningar, ty sådana finnas ej för 1777 (hvilket är året i fråga) utan i ett hans »Bref till N. N.» af den 18 november 1777.

Den kungliga resolution, hvarigenom Gustaf III på grefve Danneskjold-Laurvigens förbön gaf Ingman formligt afsked ur svensk tjänst och som hr Fröding ej påträffat, finnes jämte själfva brefvet till grefven af den 16 oktober 1782 bland kanslipresidentens koncept. »Som den förseelse», säger konungen i brefvet, »genom hvilken sagde Ingman förlorat sin plats och förvisats fäderneslandet, ej låter förena sig med ett formligt afsked, har det varit nödvändigt att gifva detta ett datum tidigare än hans ifrågavarande förseelse.» Själfva resolutionen, som således dagtecknats den 15 december 1777, lyder: »Kongl. Maj:t vill härmed hafva lemnat Vice-Commissions-Secreteraren Carl Ingman, som sedan julii månad nästlidne varit Kongl. Maj:ts Chargé d'affaires i Petersburg, afsked ur Dess och Riksens tjenst.» Herr Fröding uppger, att Manderfelt 1790 af konung Gustaf »ledsamt nog, aldrig får något svar på sina många depescher», och då Manderfelt själf omtalar, att han fått ett bref från konungen förefaller detta dock hr Fröding »helt otroligt». I Riksarkivet[1] finnas emellertid två af konungen egenhändigt skrifna koncept till bref till Manderfelt, det ena af d. 12 maj 1790, det andra af d. 2 juni s. å., bägge daterade ombord på »Amphion», i hvilka konungen talar om den politiska ställningen och gifver M. förhållningsorder.

Författarens skildring, rik på spännande situationer och utmärkt för en lättflytande stil, om ock ett och annat ord frapperar något (t. ex. »löpbana», »kortvulet»), och för en för ämnets art ofta väl anpassad sarkastisk ton, bereder läsaren mycket nöje.

T. W.

[1] Kanslipresidentens koncept 1790. (Publika verk, ämbetsverk och enskilda).

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 14: H. 2. R. C. Boer, Die sage von Sigurðr slefa. — Th. Hjelmqvist, Ett par anmärkningar till den danska bearbetningen af Manuel's Satir om den sjuka mässan. — Th. Hjelmqvist, Ännu några anmärkningar om Jöns och gös. — E. Brate, Ardre-stenarne. — A. Kock, Bidrag till fornnordisk ljudlära 1—5. — J. Jónsson, Um Sviakonungatal i Hervarar-sögu. — E. Wadstein, Bidrag till tolkning ock belysning av skalde- ock eddadikter 8. — A. Heusler, Anmälan av »Snorri Sturluson Edda udgiven af Finnur Jónsson». Kr. Kålund, Anmälan av »V. Gödel, Katalog öfver kongl. bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter». — L. Larsson, Anmälan av »Landnámabók 1—3 Hauksbók, Sturlubók, Melabók m. m. udgiven af Det kongelige nordiske oldskrift-selskab».

Bidrag till vår odlings häfder, utg. af Nordiska Museet. 8. R. Steffen, Romanska småkyrkor, i Östersjöländerna med särskild hänsyn till svenska förhållanden. Med 46 bilder.

Historisk Tidskrift för Skåneland. 1901, 3. O. Rydbeck, Romanska målningar i Skånes kyrkor. L. Weibull, Malmö stads medeltida sigiller.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1901, 5.** A. Kock, Om barnspråk. — O. Sylwan, Reaktionen mot fosforismen. - E. Liljeqvist, Svensk filosofi. — Kr. Erslev, Danmarks historie under dronning Margrethe og Erik af Pommern. D. 2: Erik af Pommern, hans kamp för Sönderjylland og Kalmarunionens opläsning, anm. af H. Olrik. — **6.** A. Hillman, Från Spanien. J. Lieblein, Om de sidste års udgravninger i Aegypten. — Håndbog i det nordslesvigske spörgsmåls historie, redigeret af Fr. v. Jessen, anm. af H. Pedersen. — G. Cederschiöld, Konung Sverre, anm. af O. Montelius.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. **1901, 9.** C. Bildt, Caprarola. — P. Hallström, Vårt intresse i boer-kriget. — **10.** O. Sirén, Arnold Böcklin. - K. Warburg, En svensk världsinstitution.

Samlaren. Tidskrift utgifven af Svenska Literatursällskapets arbetsutskott. **Årg. 22. 1901.** Redogörelse för svenska Literatursällskapets årsmöte. — K. H. Karlsson, Lars Romares berättelse om den heliga Birgittas kanonisering. - A. Åkerblom, Bidrag till den blandade värsens historia i Sverige (Lucidor, Runius, Dalin). — E. Wrangel, Tysklands litteratur under 1700-talet före Klopstock och dess förhållande till den svenska. — H. Borelius, Gessners inflytande på svenska litteraturen. — N. Beckman, Några ord om det fornsvenska legendariet. — E. Beckman, En skolkontrovers med politiskt efterspel. Ett Bidrag till Olof Bergklints ungdomshistoria. — Miscellanea. — E. H. Lind, Svensk literaturhistorisk bibliografi. 19. 1899. — **Bilagor:**

15- och 1600-talens visböcker utg. af A. Noreen och J. A. Lundell. 5. K. Bibliotekets visbok i 16:o. — L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonym-lexikon. H. 4—5.

Statsvetenskaplig Tidskrift. **1901, 5.** P. Fahlbeck, Grunddragen af Sveriges författning. — M. B. Hamilton, Ett par synpunkter vid lagstiftning för en centralbank. — P. Fahlbeck, De civila målen.

Västmanlands Fornminnesförenings Årsskrift. Utg. af A. Wetterling. **5.** H. Hofberg, Vestmanlands fornlemningar och minnesmärken. 6. Ytter-Tjurbo härad. — K. Hulth, Rönnby borg i S:t Ilians socken. — A. Ekholm, Förteckning öfver biskopar i Vesterås stift från 1100-talet till närvarande tid sammanfattad och upprättad enligt äldre och nyare skrifter och handlingar jämte korta biografier. — A. Ekholm, Förteckning öfver kungsfogdar, höfvidsmän, ståthållare och landshöfdingar i Vestmanland 1350—1900.

Samtiden. **1901, 4.** A. Bugge, Vikingetidens kultur og livsanskuelse.

Dansk Tidsskrift. **1901, November.** N. C. Frederiksen, Skandinavismen. — **December.** J. Clausen, Skandinavismen historisk fremstillet, anm. af E. Elberling.

Fra Arkiv og Museum. Studier og Aktstykker vedkommende de danske Östifters Historie och Topografi **1900. Bd 1: H. 3—6.** Jul. Bidstrup, Östifternes Köbstæder under Svenskekrigen 1658—60. 1—2.

Historisk Tidsskrift, Syvende Række, udgivet af den danske historiske Forening, ved dens Bestyrelse. Redigeret af J. A. Fridericia. **Bd 3: H. 3—4.** J. Paludan, Landsdommer Töger Reenberg til Ristrup. Et Digterliv for 200 Aar siden. — O. Blom, Smaa Bidrag til Artilleriets Historie under Kristian d. 4:de. — To Aktstykker vedrörende den politiske Skandinavismes Historie i Aarene 1856—57. Medd. ved H. Plough. — Smaastykker. — Nyt fra historisk Videnskap i Ind- og Udland.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson och R. F. v. Willebrand. **1901, 9.** W. Ramsay, N. A. E. Nordenskiöld, †. — M. G. Schybergson, Johan Vilhelm Snellmans senare lefnadsskeden skildrade af Th. Rein. — R. F. v. Willebrand, Gunnar Wennerberg, †. — L. Dietrichson, En norrmans minnen från Sverige. 1, anm. af R. F. v. Willebrand. — E. W. Dahlgren, De franska sjöfärderna till Söderhafvet i början af det adertonde seklet, anm. af E. Nordenskiöld. — I bokhandeln: E. Fries, Teckningar ur den svenska adelns familjelif. Saml. 2, anm. af M. G. Schybergson. — **10.** M. G. Schybergson, Finsk Tidskrifts grundläggning. — R. F. v. Willebrand, En återblick. — C. G. Estlander, Runeberg och Stagnelius. 1—4. — R. Tigerstedt, Nobelstiftelsen. — L. Mechelin, En blick i rättshistorien.

Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 47. Förhandlingar och Uppsatser. 14. 1900. [Tr. 1901]. R. F. v. Willebrand, Gustaf Philip Creutz. — A. E. Falck, Lefnadsminnen. Upptecknade af henne själf. Utg. af R. Hausen. — C. v. Bonsdorff, Landtvärnsplaner 1802. — G. Castrén, Sällskapet Aurora. — G. Schauman, Gjörwells »Mercure de Svede». — R. Hausen, Tillägg till auditör Ekmans dagbok. — Ett bref af en för detta karolin, medd. af R. Hausen. — R. Hausen, Ett litet bidrag till den yttre medicinens historia. — R. Hausen, Förstod den heliga Birgitta finska? — M. Brenner, Namnet Renner i Finland. — M. Brenner, Namnet Brenner i Finland. — Förteckning öfver familjeporträtt, befintliga hos Magnus Stackelberg å Rapattila gård i Viborgs socken, medd. af frih. M. Stackelberg.

Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1900. [Tr. 1901] — H. Diederichs, Des schwedischen Feldmarschalls R. Douglas Reversal für Herzog Jacob 19 September 1658.

Archiv für österreichische Geschichte. Bd 89: H. 1. A. Gindely, Beiträge zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Aus den nachgelassenen Schriften Anton Gindely's herausg. v. J. Hirn. [Kap. D. har till öfverskrift: Die Unterhandlungen mit Dänemark und Schweden über die Führung des Krieges (1624—1625)].

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **1901, 4.** A. Bachmann, Nochmals die Wahl Maximilians I zum deutschen König. — G. F. Preuss, Oesterreich, Frankreich und Bayern in der spanischen Erbfolgefrage 1685—89. 2. (Schluss.) — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Preisaufgabe. — Personalien. — Zur Abwehr. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausg. v. Fr. Meinecke. **LI, 3.** E. Sackur, Ein römischer Majestätsprozess und die Kaiserkrönung Karls des Grossen. W. Friedensburg, Die römische Kurie und die Annahme der preussischen Königswürde durch Kurfürst Friedrich III von Brandenburg (1701). — Miscellen. — Litteraturbericht (bl. a. M. Mackeprang, Dansk Köbstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV; P. Munch, Köbstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV:s Tid til Enevældens Ophör 1619—1848). D. 1—2, anm. af D. Schäfer. — Notizen und Nachrichten. — Berichtigung.

Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde 1901. O. Grotefend, Meklenburg unter Wallenstein und die Wiedereroberung des Landes durch die Herzöge.

Jahresbericht des Vereins für Geschichte und Alterthümer der Stadt Einbeck und Umgegend für das Jahr 1900. A. Ulrich, Die Einnahme Einbecks durch Pappenheim im Jahre 1632.

Literarisches Centralblatt. 1901, N:o 47. Mecklenburgisches Urkundenbuch, hrsg. von dem Verein für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde. Bd 20: 1381—1385.

Monatsschrift f. Gottesdienst u. kirchl. Kunst. Bd 6. Gottesdienstl. Ordnungen d. Schwedenkönigs Gustav Adolf f. d. Stifter Magdeburg u. Halberstadt vom Jahre 1632.

Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde. 1901: H. 3, 4. R. Schmertosch v. Riesenthal, Die böhmischen Exulanten unter der kursächsichen Regierung in Dresden.

Preussische Jahrbücher. 1901, Juli. D. Schäfer, Die Zusammenkunft Gustav Adolphs mit Christian IV von Dänemark zu Ulfsbäck 1629. Ein Beitrag zur Charakteristik Gustav Adolph's.

Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte. 1901, H. 3—4. Stälin, Beiträge zur Geschichte des 30 jährigen Kriegs.

Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens. 1901. Bd 35. J. Krebs, Melchior von Hatzfeldt und der kleine Krieg um Breslau (Januar—April 1634).

Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde. 1901. Neue Folge. Bd 24. H. 2. O. Zaretsky, Eine unbekannte Flugschrift über die Schlacht bei Hessisch-Oldendorf im Jahre 1633.

Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte und Alterthumskunde. N. F. Bd 12, H. 2. G. Sommerfeldt, Aus d. Kriegsdrangsalen d. Stadt Frankenhausen im 30 jähr. Kriege: 3 Schreiben d. schwed. Generalmajors Hans Christoph v. Königsmarck, 1642, nebst ergänz. Aktenstücken.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. **1901, October.** E. R. Bevan, The deification of kings in the Greek cities. — G. Edmundson, The Dutch in Western Guiana. — J. F. Chance, England and Sweden in the time of William III and Anne. — J. Holland Rose, A British agent at Tilsit. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. L. Pingaud, Bernadotte, Napoléon et les Bourbons, anm. af H. A. L. Fisher). — Notices of periodical publications

Revue des questions historiques. 1901. T. 69. A. Lefaivre, L'insurrection magyare sous François II Ragoczy, 1703—1711.

Revue Historique. 1901. Septembre—Octobre. V. Bérard, L'étude des origines grecques; suite et fin. — L. Davillé, Les relations de Henri IV avec la Lorraine, de 1608 à 1610. — G. Lecarpentier, La propriété foncière du clergé et la vente des biens nationaux d'origine ecclésiastique dans la Seine-Inférieure. — Bulletin historique: France. XV:e—XVII:e siècles, par H. Hauser; Époque contemporaine, par A. Lichtenberg et G. Monod. — Allemagne et Autriche. Travaux relatifs à l'histoire grecque, 1898—1900, par A. Bauer (Premier article). — Comptes-rendus critiques (bl. a. Fr. Arnheim, Der ausserordentliche Finnländische Landtag, 1899; Réponses des Etats aux propositions impériales, concernant le service militaire personnel; Das Recht Finnlands und seine Wehrpflichtfrage, par un juriste finlandais; B. Getz, Das staatsrechtliche Verhältnis zwischen Finnland und Russland, anm. af R. Puaux). — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst d. 1 mars 1901.

Styrelsens ordförande riksarkivarien C. T. Odhner öppnade sammankomsten med några ord, hvarefter upplästes följande

Årsberättelse för år 1900.

Svenska Historiska Föreningen har under år 1900 räknat 875 årsafgiftbetalande medlemmar, inom och utom Sverige, förutom 15 postprenumeranter. Ständiga ledamotsafgifter ha erlagts af grosshandlaren A. Carlander, Göteborg, godsägaren Th. Dieden, Karlslund, ryttmästaren C. G. Platen, Stockholm, samt löjtnanten vid flottan H. Wijk, Stockholm. Antalet af dem som erlagt afgift som »ständig medlem» uppgick till 73, af hvilka 31 äro döda. Den af sådana afgifter bildade grundfonden uppgick vid årets slut till 5,475 kronor.

I ledigheterna efter styrelsens medlemmar C. Silfverstolpe och C. F. Wærn invaldes vid sista årssammanträdet professor E. W. Montan och kommendörkapten H. Wrangel. I styrelsen har riksarkivarien C. T. Odhner fungerat som ordförande, lektor E. Hildebrand som sekreterare och arkivarien T. Westrin som skattmästare. Styrelsen har under året haft 5 sammanträden, delvis ägnade åt behandlingen af de vid sista årssammanträdet af herr A. Hammarskjöld mot redaktören af Historisk Tidskrift framställda och till styrelsen hänskjutna besvären. Resultatet af styrelsens pröfning har delgifvits Föreningens medlemmar i de tre Tidskriftens andra häfte medföljande protokollsutdragen.

Af de nitton inbjudarne till Historiska Föreningens bildande afled under år 1900 ärkebiskop A. N. Sundberg. Åtta återstå ännu i lifvet.

Föreningen har under året utgifvit *tjugonde årgången* af Historisk Tidskrift. Det är sålunda två årtionden denna ägt bestånd. Det må då erinras om hvad som i årsberättelsen för år 1890 yttrades om Tidskriftens program. Den har i främsta rummet varit

afsedd att bilda en medelpunkt för svensk historisk forskning, för självständiga originalundersökningar. Redaktionen har emellertid med glädje begagnat hvarje tillfälle att meddela sådana uppsatser, som äfven för bildade i allmänhet kunnat vara af intresse, och har i sin mån sökt framkalla dylika. Under afdelningen »Strödda Meddelanden och Aktstycken» ha särskildt många bidrag af kulturhistoriskt eller personalhistoriskt innehåll blifvit införda. Genom »Öfversikter» och »Underrättelser» har Tidskriften sökt följa med utvecklingen på det historiska arbetsfältet både inom och utom Sverige. Recensionsafdelningen har utom dylika öfversikter äfven sökt meddela sakrika kritiska granskningar af kompetenta personer. Slutligen har Tidskriften mer och mer utvidgat redogörelsen för andra historiska tidskrifters eller periodiska organs innehåll. Några siffror må anföras för att belysa resultatet. Antalet medarbetare har varit 110 mot 86 under första tioårsperioden. Längre eller kortare uppsatser ha varit omkring 120 mot 100. Ett hundratal bref, brefsamlingar eller aktstycken har meddelats. 729 historiska skrifter (mot 657 första årtiondet) ha i afdelningen »Underrättelser» eller bland »Öfversikter och Granskningar» mer och mindre utförligt omnämnts, refererats eller granskats — erinras må att många kortare anmälningar förekomma under förstnämnda afdelning. Antalet refererade tidskrifter har uppgått till 292 mot 127. Hvarje årgång har liksom förut åtföljts af Historisk Bibliografi för föregående år och som särskild bilaga har medföljt »Handskrifna Svecana i italienska arkiv och bibliotek efter 1523».

Af det tioårsregister, som utarbetats till årgångarna 1891—1900, framgår, att alla perioder af Sveriges historia ända till 1814 varit föremål för behandling. Genom meddelade skrifter eller aktstycken kan slutgränsen framflyttas ännu längre — till 1863.

Det visar sig vidare, att Karl XII:s tid är den, som framkallat de flesta bidragen i form af afhandlingar, särskildt krigshistoriska, eller meddelade aktstycken. Ingen årgång har saknat sådana och det är icke utan att redaktionen nu liksom förut ägnat åt detta intressanta kapitel särskild uppmärksamhet. Därnäst i ordningsföljden, hvad bidragens antal beträffar, torde reformationstidehvarfvet komma. Äfven författningshistorien har varit föremål för intresserad behandling. Bland särskilda frågor, som tagits under ompröfning, må (förutom Karl XII:s problemen) endast erinras om dem som rört Ynglingasagan, Sveriges äldsta statsskick eller formerna för konungavalet, samt åsikterna om »en ny historisk metod». — För personalhistoria har i Personhistorisk tidskrift uppstått ett nytt organ, och Historisk Tidskrift har däråt följaktligen kommit att ägna mindre uppmärksamhet.

Såsom en särskild publikation har Föreningen under det sista årtiondet utgifvit »Öfverste Mikael Anckarsvärds Minnen från åren 1788—1790.»

Redaktör för Tidskriften har under de 20 åren varit densamma — det är en åtminstone efter svenska förhållanden tämligen

lång tid. Redan häri ligger för honom en anledning, om ej andra förefunnes, att till medarbetarne uttala sin tacksamhet. Samarbetet med dem har nästan utan undantag varit angenämt; de ha så godt som alla med förtroende och välvilja gått de önskningar eller kraf till mötes, som ur redaktionssynpunkt allt emellanåt blifvit framställda. Under den sista tioårsperioden har redaktionen stått i särskild tacksamhetsskuld till vissa medarbetare, som det må vara tillåtet att nämna utan att därmed träda de öfrigas förtjänst eller ära på något sätt förnär. De äro professor Carl von Bonsdorff i Helsingfors, som med få afbrott år efter år meddelat öfversikter af Finlands historiska litteratur, kammarherren frih. G. Djurklou i Örebro, som städse ställt sitt rika kulturhistoriska vetande till tjänst, fil. doktor A. Rydfors i Stockholm, som lämnat en rad värdefulla recensioner, professor L. Stavenow i Göteborg, numera aflidne bibliotekarien E. Tegnér i Lund, som aldrig glömde Hist. Tidskrift, när han hade träffat på något af intresse, arkivarien T. Westrin, som i Tidskriftens häften strött så många bidrag, särskildt till Karl XII:s historia, samt biblioteksamanuensen K. Settervall, som redigerat den Historiska Bibliografien och hvars outtröttliga nit redaktionen har att tacka för det ständigt växande antalet af refererade tidskrifter. Tilläggas må, att den afdelning, som det mött den största svårigheten att fylla, har varit, nu liksom förut, recensionsafdelningen. Om många skrifter saknas där, som borde förekommit, har det ej berott på bristande uppmärksamhet å redaktionens sida, utan på svårigheten eller omöjligheten att finna kompetente granskare; de som funnits ha ofta af andra göromål varit hindrade. Afdelningen har dock varit ej så litet rikare än motsvarande i de norska och danska historiska tidskrifterna.

* * *

Det gångna året har medfört stora förluster för vår historiska forskning. Först bortrycktes Elof Tegnér, den rikt begåfvade skildraren af den Gustavianska tiden, som med forskningens grundlighet förenade uppfattningens snabbhet, en träffsäker och taktfull smak, som förstod att skilja det kulturellt värdefulla från den lärda slaggen, och en förnäm stil, som äfven vid populariseringen aldrig sjönk ned till det hvardagliga eller vårdslösa. Hvad han varit för Hist. Tidskrift ha vi redan vid ett föregående tillfälle antydt. En månad senare följde Ellen Fries, som under aldrig afbrutna studier alltmera mognade i historiskt författarskap och hade lyckan att under arbetenas gång träffa på de områden, där hennes begåfning bäst gjorde sig gällande, lefnadsteckningen och kulturskildringen, »märkvärdiga kvinnor» och äldre tiders svenska adelshem. Om hennes arbete in i det sista vittnar den nyss utkomna andra serien af »Teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider». I maj kom ordningen till Gustaf Upmark, den framstående kännaren af renäs-

sanstidens konst i Sverige, speciellt under vasatiden. Och den sista kvällen på det gamla året skildes slutligen Oscar Alin från ett lif och en verksamhet, för hvilka plikttrohet, sanningskärlek och en obesticklig rättskänsla varit ledande grundsatser. Han delade i början sin litterära verksamhet mellan den egentliga historien och rätts- eller författningshistorien, hvilken senare emellertid efter hand mer och mer upptog hans tid i sammanhang med hans verksamhet som professor Skytteanus. De historiska studierna kommo under sådana förhållanden alltmer att ägnas åt 1800-talet och koncentrerades slutligen kring tiden 1810—1815, unionen med Norge och dess förberedelser. Resultatet blef emellertid delvis endast fragment.

Urkundspublikationerna ha under året fortgått på vanligt sätt. Ett digert band af Gustaf I:s registratur, Riksdagsakterna för 1595, ett band af adelsprotokollen, två stora band af Oxenstiernas Skrifter och Brefväxling, ett nummer af Historiska Handlingar, innehållande Karl XI:s handbref till Nils Bielke, en del af Sveriges Traktater (1868—77) ha utkommit. Därjämte har Humanistiska samfundet i Uppsala börjat en ny rad publikationer med ett häfte af Stockholms stads privilegiebref. Af betydelse för rättshistorien är publikationen af Lagkommissionens protokoll 1686—93 af professor W. Sjögren.

De akademiska afhandlingarna ha varit fåtaliga, icke mer än fyra, viktigast bland dem en undersökning af K. Nordlund om »Den svenska reformationstidens allmänna statsrättsliga idéer».

Läroverksprogrammen ha likaledes meddelat några historiska afhandlingar, viktigast bland dem femte och sista delen af »Blad ur Örebro skolas historia» af numera aflidne kyrkoherden K. F. Karlson i Nyköping.

Något mera betydande afslutadt nytt arbete rörande Sveriges historia i allmänhet har eljest icke under året utkommit.

Den genealogiska och biografiska litteraturen räknar åtskilliga nya bidrag. Vi erinra endast om A. Munthes liffulla skildring af Nils Ehrensköld i serien »Svenska sjöhjältar», om »Svenska adelns ättartaflor från 1857 af F. U. Wrangel och O. Bergström, hvars sista häfte under året utkommit, samt om det nya bandet af »Anteckningar om Bondesläkten», innehållande bland annat Kongl. rådet grefve Carl Bondes »Anekdoter», ett memoarfragment från 1600-talet.

På kulturhistoriens område märkas fortsättningen af »Sveriges Medeltid» af H. Hildebrand samt G. Westlings ganska omfångsrika arbete »Hufvuddragen af den svenska folkundervisningens historia».

Vår ringa paleografiska litteratur har riktats med andra serien af »Svenska skriftprof» omfattande tiden från 1522 till 1790. Äfven en undersökning om »Codex Bureanus» af docenten O. Ottelin hör delvis till detta område.

Vid sidan af den Historiska och Personhistoriska eller Autografföreningen har under året bildats en *Kyrkohistorisk förening* på initiativ af professor H. Lundström i Uppsala och efter inbjudan af

ett antal för saken intresserade personer. Den har redan framträdt med en innehållsrik årsskrift, inrymmande årets viktigaste bidrag till svensk kyrkohistoria. I och för sig kan man endast glädja sig öfver detta nya bevis på intresse för historisk forskning. Man får hoppas att ej krafterna alltför mycket skola splittras och att allmänhetens deltagande skall räcka till för alla tre föreningarna. Historiska uppsatser ha för öfrigt publicerats i åtskilliga andra tidskrifter eller periodiska publikationer, ägnade dels åt krigshistoria dels åt kulturhistoria, dels åt litteratur och samhällsförhållanden i allmänhet. Svenska akademiens Handlingars sista band var sålunda nästan helt och hållet ägnadt åt historien. Nära tidskrifterna genom sitt innehåll stå de mera tillfälliga publikationer, som för särskilda ändamål samlat krafter från ett visst landskap kring ett samlingsverk. De båda vackra samlingarna »Från Upländsk bygd» och »Minnen från Västergötland» äro årets exempel därpå och ha, i synnerhet det senare, anslagit ett betydande utrymme åt historien. Västergötland tyckes för ögonblicket vara det landskap, som bland sina söner, vare sig infödda eller adopterade, äger det största antalet arbetande historici.

Inom den utländska litteraturen har som vanligt trettioåriga kriget varit föremål för ett stort antal strödda bidrag, särskildt i Tyskland, intet af dem dock af någon större betydelse. I Frankrike är det egentligen Karl XII som intresserar och tvenne bidrag till hans vistelse i Altranstädt ha utkommit, det ena af dem af lyceiprofessorn G. Syveton, en tämligen vidlyftig monografi. En amerikanare, herr Bowman, har i Sverige studerat Cromwells politik och ägnat densamma en kortare afhandling. De viktiga bidrag till Englands historia under protektorn, som de svenska sändebudens depescher innehålla, ha äfven i England börjat uppmärksammas, och den bekanta skildraren af Englands historia under Karl I och Cromwell S. R. Gardiner har af dem förskaffat sig ett stort antal afskrifter. De viktigaste bidragen till Sveriges historia från främmande land under året torde emellertid vara att finna i den under utgifning varande *Danmarks Riges Historie*, till hvilken Danmarks förnämste historici bidraga, så särskildt till 1500-talets och 1700-talets historia. De årtionden som motsvara vår frihetstid föreligga sålunda fullständigt behandlade af f. d. professor Edvard Holm, som förut i gedigna arbeten tecknat sitt lands historia under nämnda århundrade.

År 1900 var som bekant ett kongressernas år och bland de 106 i Paris hållna intog äfven en *historisk* med sina 8 sektioner ett rum. Sverige var vid några af dessa representeradt af medlemmar, hvilka togo en aktiv del i öfverläggningarna. Hist. Tidskrift har meddelat redogörelser af de svenska deltagarne för sina respektive sektioners arbeten. Man frestas ej af dessa att öfverskatta de historiska kongressernas betydelse. Den egentliga historieskrifningen är i olikhet med de matematiska och naturvetenskaperna i väsentlig mån nationell och något verkligt samarbete mellan olika länder i

fråga om publikationer och arbetssätt kan visserligen endast i inskränkt mån uppnås. Däremot är den personliga beröringen mellan vetenskapsmän från olika länder af betydelse, uppslag till speciella undersökningar kunna därigenom gifvas och för ett aflägset land som Sverige är det af intresse att dess stämma icke saknas vid ett dylikt internationellt sammanträffande äfven af historieforskningens representanter. Den svenske representantens anförande på sektionen för historien i allmänhet har publicerats i tidskriften och har gjort stor effekt. Äfven på kongressen för *bibliografi* var Sverige representeradt och vår representant bibliotekarien Lundstedt har genom sin »aperçu» öfver Sveriges viktigaste bibliografiska litteratur också lämnat ett bidrag till samarbetet på detta område nationerna emellan.

De af staten bekostade forskningarna i *vatikanska arkivet* i Rom ha under förlidet år tagit en ända och doktor K. H. Karlsson har återvändt till Sverige. Det är ett stort material, som han under årens lopp har hemsändt och som väntar på bearbetning. Lektor H. Huldt har fortsatt sina privata arkivstudier i Rom och har därifrån redan hunnit samla betydande bidrag till Sveriges historia under 1500- och 1600-talen. Enskilda forskningsresor ha för öfrigt företagits bland annat till Danmark och till Preussen. Professor Wrangels redogörelse för sina studier i sistnämnda land framkallar tanken på önskvärdheten af ett systematiskt genomforskande af östersjöstädernas arkiv, där, framför allt i Lybeck, nya och viktiga bidrag till Sveriges historia torde vara att finna.

I Sverige har *landsarkivet i Vadstena* med år 1900 omsider trädt i verksamhet, redan mottagit betydande räckor af arkivalier och börjat besökas af forskare. Beläget i det ståtliga vasaslottet vid Vetterns strand har det förmånen af att äga ytterst rymliga arkivlokaler och därjämte den vackraste utsikt, som något arkiv i Skandinavien, kanske i Europa, kan förete.

Sedan årsberättelsen af Föreningens medlemmar lämnats utan anmärkning, upplästes följande

Revisionsberättelse.

Af Svenska Historiska Föreningen utsedda att granska de af Föreningens skattmästare förda räkenskaperna för 1900, få undertecknade efter verkställdt uppdrag härom afgifva följande berättelse:

Inkomsterna hafva varit följande:

Saldo från 1899	kr.	5,880: 87.
H. K. H. Kronprinsens afgift	»	50: —
759 årsafgifter à 5 kronor	»	3,795: —
15 postprenumeranter à 4 kr. 54 öre	»	68: 10.
1 afgift för 1896—1899	»	20: —
Transport	kr.	9,813: 97.

	Transport	kr.	9,813: 97.
1 afgift för 1898—1899		»	10: —
2 afgifter för 1899		»	10: —
4 ständiga ledamotsafgifter		»	300: —
Redovisning från Norge		»	135: 15.
» » Danmark		»	137: 70.
» » Samson & Wallin		»	69: —
» » Fritzes hofbokhandel		»	324: 85.
Försålda häften		»	196: 50.
Frivilliga bidrag		»	132: —
Räntor		»	397: 25.
	Inkomster summa	kr.	11,526: 42.

Utgifter:

Å Redaktionskonto		kr.	2,155: —
Å Boktryckarekonto		»	3,056: 26.
Å Distributionskonto		»	193: 83.
Å Diversekonto		»	634: 21.
	Utgifter summa	kr.	6,039: 30.
Saldo till 1901		»	5,487: 12.
	Summa	kr.	11,526: 42.

Af behållningen äro insatta i Stockholms Handelsbank

Å depositionsräkning		kr.	5,000: —
Å sparkasseräkning		»	343: —
Kontant i kassan		»	144: 12.
	Summa	kr.	5,487: 12.

Ofvanstående räkenskaper för räkenskapsåret 1900, äfvensom säkerhetshandlingar, äro af undertecknade, utsedda revisorer, granskade och riktiga befunna, hvarför full decharge åt styrelsen tillstyrkes. Dessutom kunna vi ej underlåta att påpeka det glädjande faktum, att Föreningens uppgift med stigande intresse omfattas af allmänheten, hvilket visat sig däri, att antalet ledamöter tillväxt under året och att afsättningen af Föreningens publikationer ökats, hvarjämte intresserade personer lämnat frivilliga bidrag till ett ej ringa belopp.

Stockholm den 26 februari 1901.

Bernhard Lundstedt. *Severin Bergh.*

Med anledning af densamma beviljades Styrelsen ansvarsfrihet för år 1900.

Vid därefter förrättadt val till styrelse omvaldes de förutvarande utan omröstning.

Till revisorer valdes herrar S. Bergh och B. Lundstedt och till deras suppleanter herrar F. Wancke och C. A. Zachrison.

Lektor E. Hildebrand höll ett föredrag om »Gustaf Vasa och en tysk lyckoriddare», hvarefter Styrelsens ordförande till honom framförde Föreningens tacksamhet för det sätt, hvarpå han under 20 års tid redigerat Historisk Tidskrift.

21.

Bibliografi 1900.[1]

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

4877. Historisk Tidskrift, utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *E. Hildebrand.* Årg. 20, 1900. 394 + 92 + (2) s. + Bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 5.
Westrin, Th., Anteckningar om Karl XII:s orientaliska kreditorer.
Sondén, P., Johan Skytte och Oxenstiernorna.
Edén, N., Frågan om en ny historisk metod.
Olmer, E., Sveriges förhållande till konungavalet i Polen 1697.
Den internationella kongressen för jämförande historia i Paris den 23—28 juli 1900.
Westrin, Th., Några iakttagelser rörande franskan såsom diplomatiens språk.
Wimarson, N., Amiral Ugglas expedition vintern 1676.
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

4878. Historisk Tidsskrift, udgivet af den norske historiske Forening. Fjerde Række. Bd 1: H. 1. 80 + 16 s.

4879. Historisk Tidsskrift, Syvende Række, udgivet af den danske historiske Forening, ved dens Bestyrelse. Redigeret af *J. A. Fridericia*, Foreningens Sekretær. Bd 2: H. 5—6, s. 417—636 + (2) s. Bd 3: H. 1. 80 + L 37 s.

4880. Kongl. Bibliotekets Handlingar. 22. 12 s. + s. 305—459. Sthlm. Pr. 1,25.
Inneh.: Årsberättelse för år 1899. V. Gödel, Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter. 4.

4881. Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Utgifna af *C. T. Odhner.* XXIV. S. 187—268. Sthlm, Norstedt. Pr. 1.

4882. **Edén, N.,** Frågan om en ny historisk metod.
Historisk Tidskrift 1900, s. 205—248.

4883. **Westrin, Th., Sjögren, W.** och **Wrangel, E.,** Den internationella kongressen för jämförande historia i Paris den 23—28 juli 1900. Referat.
Historisk Tidskrift 1900, s. 309—328.

---

[1] De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1898 och 1899 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angifvande af årtalet.

4884. **Westrin, Th.,** Några iakttagelser angående franskan såsom diplomatiens språk. [Föredrag hållet på den internationella kongressen för jämförande historia i Paris 1900].
Historisk Tidskrift 1900, s. 329—340.

4885. **Bildt, C.,** Svenska minnen och märken i Rom. VIII+(1)+317 s.+ pl. o. portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 5,50.

4886. **Fryxell, A.,** Berättelser ur svenska historien. Till ungdomens tjänst utgifven. Nationalupplagan. H. 1—3. D. 1: Hedniska tiden. 132 s. D. 2: Katolska tiden. (2)+224 s. D. 3: Lutherska tiden. Afdeln. 1. Gustaf I och Erik XIV. (2)+128 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. häftet.

4887. **Jörgensen, A. D.,** Historiske afhandlinger. Bd 4. S. 97—522. København, Det Nordiske Forlag.
Innehåller bl. a. Historieundervisningens forhold til den videnskabelige granskning; Vore nationale opgaver; Femhundredårsmindet om Kalmarunionen; Det slesvigholstenske spörgsmål; Afhandlinger vedrörende Danmarks topografi.

4888. **Lilliestråle, N. F.,** Historiska utkast. Läroverksprogram. 27 s. 4:o. Sundsvall.
Innehåller följande 3 uppsatser: Vid fyrahundraårsminnet af Gustaf Vasas födelse; Vid minnesfesten öfver Gustaf II Adolfs födelse (den 9 december) 1894; Några drag ur det karolinska tidehvarfvets allmänna karakter.

4889. Svenska memoarer och bref utgifna af *H. Schück* o. *O. Levertin*. D. 1. Öfverste Brelins anteckningar 1809—1818. — J. G. Oxenstjernas Mitt minne. — Uno von Troils själfbiografi och reseanteckningar utgifna af *H. Schück*. (8)+238 s. D. 2. Bibliotekarien C. C. Gjörwells familjebref utgifna af *O. Levertin*. XV+278 s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 3,75 för hvarje del.

4890. **Wieselgren, H.,** I gamla dagar och i våra. Småskrifter. H. 1. 96 s. Sthlm, Beijers bokförlagsaktiebolag. Pr. 90 öre häftet.
Innehåller: Markgrefvinnan Cecilia, Gustaf Wasas skönaste dotter; Med prestaf och profoss. Två diplomaters färd i Finland 1616; Den välgörande filosofen, Karl XII:s vän; Krönikorna om Gustaf Vasa.

* * *

4891. **Söderberg, S.,** Ölands runinskrifter granskade och tolkade. Med etsningar af *R. Haglund*. Utgifna med anslag af Bergerska fonden. H. 1. 88 s.+17 pl. 4:o. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 4,50.

4892. **Stjerna, K.,** Påfvebrefvet om Sankt Eriks korståg. 2. Svar till herr C. M. Kjellberg. 6 s.
Bilaga till Historisk Tidskrift 1900.

4893. **Storm, G.,** Dronning Margretes Valg i Norge.
Historisk Tidsskrift (Kristiania) 1900. Fjerde Række. Bd 1, s. 1—27.

4894. Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen. Med Udtog af de hidtil utrykte, udgivet ved *Kr. Erslev* i Forening med *W. Christensen* og *A. Hude* af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. Bd 3: H. 2 (1420—1437). S. 273—512. København, Gad.

4895. Urkunder till Stockholms historia med understöd af stadens medel utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet genom *K. Hildebrand*. 1. Stockholms stads privilegiebref 1423—1700. H. 1. 1423—1614. VII+160 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. [Tr. i Upsala]. Pr. 3.
Se nedan »Recensioner» 5226.

4896. **Stein, W.,** Beiträge zur Geschichte der deutschen Hansa bis um die Mitte des fünfzehnten Jahrhunderts. 151 s. Giessen, Rickersche Verlagsbuchhandlung.

4897. **Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch.** Begr. v. *F. G. v. Bunge*, fortgesetzt von *H. Hildebrand, Ph. Schwartz* u. *L. Arbusow*. Abth. 2: Bd 1. 1494 Ende Mai—1500. XXXII+900 s. Sachregister zum Liv-, Est- und Kurländischen Urkundenbuch. Bd 7—9. Bearb. v. *B. A. Hollander*. (3)+116+(1) s. 4:o. Riga u. Moskau, Deubner.

4898. **Schnell, H.,** Mecklenburg im Zeitalter der Reformation. 1503—1603. (4)+324 s. Berlin, W. Süsserott.
Mecklenburgische Geschichte in Einzeldarstellungen. H. 5.

4899. **Nordlund, K.,** Den svenska reformationens allmänna statsrättsliga idéer i deras samband med den politiska utvecklingen. Akad. afh. (Upsala). X+247+(1) s. Sthlm, Förf.

4900. **Kaiser, P.,** Gustav Wasa und die schwedische Reformation.
Neue Christoterpe. Ein Jahrbuch 1899, s. 250—274.

4901. **Diplomatarium Norvegicum.** Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen. Samlede og udgivne af *C. R. Unger* og *H. J. Huitfeldt-Kaas*. 15: 2. 2 s.+s. 417—919. Christiania, J. Dybwad. Pr. 6.
Dessa akter beröra tiden 1528—1572.

4902. **Schäfer, D.,** Der Flottenführer der Verbündeten in der Grafenfehde.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1899, [Tr. 1900], s. 167—178.

4903. Konung Gustaf den förstes registratur. Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af Kongl. Riksarkivet genom *V. Granlund*. D. 18. 1546—47. [Efter Utgifvarens död utg. af *G. O. Berg*]. 906+68 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 12,25.
»Handlingar rörande Sveriges historia». Ser. 1.

4904. **Brunner, K.,** Cäcilia Wasa, Markgräfin von Baden-Rodemachern.
Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins 1900. Neue Folge. Bd 15, s. 15—28.

4905. **Wieselgren, H.,** Markgrefvinnan Cecilia, Gustaf Wasas skönaste dotter.
I gamla dagar och i våra, s. 5—48.

4906. **Gümbel, Th.,** Geschichte des Fürstentums Pfalz-Veldenz dargestellt nach den Original-Urkunden des kgl. bayer. Geheimen Haus-Archivs München; den Copial-Büchern des kgl. bayer. Geheimen Staats-Archivs München; den Original-Urkunden des lutherischen Kirchschaffnei-Archivs Lauterecken und sonstigen archivalischen Quellen. VI+378 +(1) s. Kaiserslautern, Eugen Crusius.
Berör Sveriges historia, ett kapitel har till öfverskrift: Pfalzgräfin Anna Maria, Prinzessin von Schweden.

4907. **Kupke, G.,** Das Familiearchiv der Capilupi zu Mantua.
Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken. Herausg. vom Koenigl. Preussischen historischen Institut in Rom. Bd 3, s. 129—137.
Capilupi var svenske konungens agent i Rom 1567—80.

4908. Relatio Florentii Feyt. [1576, 77]. Medd. af *H. Schück*.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 259—269.

4909. Kancelliets Brevböger vedrörende Danmarks indre Forhold 1576—1579. I Uddrag udgivne ved *L. Laursen* af Rigsarchivet. (1)+908 s. Köbenhavn, Reitzel. Pr. 8.

4910. Konung Sigismunds protest mot sin 1594 afgifna försäkran.
Historisk Tidskrift 1900, s. 383—384.

4911. Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfattningens historia under tidehvarfvet 1521—1718. D. 3: H. 2 1595—1596. Med understöd af statsmedel utgifven af Kongl. Riksarkivet genom *E. Hildebrand*. S. 511—700+1 facs.-pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 4.

4912. Zur Geschichte der livländischen Ritter- und Landschaft 1600—1602. Briefe und Aktenstücke. Herausgegeben von *Fr. Bienemann jun.*
Mittheilungen aus der livländischen Geschichte. Bd 17, s. 463—600.
Innehåller en mängd bref från hertig Karl.

4913. **Annerstedt, Cl.,** Gustaf II Adolfs minne. Tal hållet i Lunds universitets aula den 6 november 1900. 21 s. Upsala, Förf.

4914. **Varenius, O.,** Gustaf Adolfs Sverige. Tal vid minnesfesten i Upsala universitets aula d. 6 nov. 1900. 16 s. Upsala, Lundequistska bokh. Pr. 50 öre.

4915. **Clason, S.,** Förhållandet till Polen och Petrus Petrejus' sändning till Danzig 1615.
Historisk Tidskrift 1900, s. 177—194.

4916. **Maercker, H.,** Geschichte der ländlichen Ortschaften und der drei kleineren Städte des Kreises Thorn in seiner früheren Ausdehnung von der Abzweigung des Kreises Briesen i. J. 1888. Lief. 1—3. IX+921 s.+2 kartor. Danzig, Th. Bertling 1899, 1900.
Schriften des Westpreussischen Geschichtsvereins.
Berör bl. a. Gustaf II Adolfs krig i Preussen samt innehåller s. 676—677 en skrifvelse från Karl X Gustaf dat. Marienburg den 9 Maij 1656.

4917. **Plehn, H.,** Geschichte des Kreises Strasburg in Westpreussen. XXVII +369 s. Leipzig, Duncker & Humblot.
Materialen und Forschungen zur Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte von Ost- und Westpreussen. Hrsgb. von dem Verein für die Geschichte der Provinz Ost- und Westpreussen. . 2.

4918. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Utgifna af Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien. Förra afdelningen. Bd 3. Bref 1625—27. Utg. af *S. Clason*. XXI+818 s. Senare afdelningen. Bd 10. 1. Carl Carlsson Gyldenhielms bref. 2. Johan Skyttes bref. 3. Pfalzgrefven Johan Casimirs bref. Bihang. Utg. af *P. Sondén*. IX+879+(1) s.+1 facs. pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 1: 3: 11 o. 2: 10: 12.

4919. The register of the Privy Council of Scotland. Edited and abridged by *P. Hume Brown*. Second series, Vol. 2: 1627—1628. LII+775 s. Edinburgh.
Innehåller bl. a. några uppgifter om värfningar i Skotland för svenske konungens räkning.

4920. Ungedruckte Briefe aus dem Jahre 1630. Mitgeteilt von *J. Krebs*.
Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 1900. Bd 13, s. 556—563.
Handlar bl. a. om svenska arméns landstigning i Pommern.

4921. **Boehmer, F.,** Geschichte der Stadt Rügenwalde bis zur Aufhebung der alten Stadtverfassung (1720). X+446 s.+2 kartor+2 pl. Stettin, Niekammer.
Staden eröfrades af svenskarna under trettioåriga kriget.

4922. **Albrecht, G.,** Denkmale und Erinnerungen an die Schwedenzeit in der Mark.
»Brandenburgia». Monatsblatt der Gesellschaft für Heimatkunde der Provinz Brandenburg zu Berlin 1899. Jahrg. 8, s. 275—290.

4923. **Wittich, K.,** Aus den ungedruckten Papieren des Administrators Christian Wilhelm. 3 (Schluss).
Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg 1898, s. 209—336.

4924. **Schreiber, F.,** Gustav Adolf's Feldlager und Verschanzungen bei Schwedt a. O. 35 s.+1 **karta.** 4:o. Schwedt a. O.
Beilage zum 19. Jahresbericht des Hohenzollern Gymnasiums zu Schwedt a. O. 1900.

4925. **Montecuccoli, R.,** Ausgewaehlte Schriften. Herausg. von der Direction des K. und K. Kriegs-Archivs. Bearbeitet v. *A. Veltzé*. Bd 4: Miscellen. Correspondenz. II+530 s. Wien und Leipzig, W. Braumüller.
Innehåller åtskilligt som berör trettioåriga kriget bl. a. slaget vid Leipzig 1631.

4926. **Werner, L.,** Geschichte der Stadt Augsburg von der Zeit ihrer Gründung bis zur Wiederaufrichtung des deutschen Reichs. VI+(1)+428 +(1) s. Augsburg, Riegersche Buchhandlung.

4927. **Baumann, F. L.,** Forschungen zur schwäbischen Geschichte. VII+ 625 s. Kempten, Köselsche Buchhandlung 1899.
Berör äfven Sveriges deltagande i trettioåriga kriget specielt i det kapitlet som har till öfverskrift »Zur Geschichte der Stadt Hüfingen».

4928. **Elster, O.,** Geschichte der stehenden Truppen im Herzogthum Braunschweig-Wolfenbüttel von 1600—1714. VI+(1)+392 s.+8 **kartor.** Leipzig. M. Heinsius Nachfolger 1899.
Berör bl. a. svenskarnas deltagande i trettioåriga kriget och kriget i Tyskland mellan Sverige och Brandenburg 1675—79.

4929. **Arndt, G.,** Buss- und Bettagsordnung des Schwedenkönigs Gustav Adolf für Magdeburg und Halberstadt vom Jahre 1632.
Zeitschrift für praktische Theologie 1900. Jahrg. 22, s. 30—52.

4930. **Arndt, G.,** Gottesdienstl. Ordnungen d. Schwedenkönigs Gustav Adolf f. d. Stifter Magdeburg u. Halberstadt v. J. 1632.
Monatsschrift f. Gottesdienst u. kirchl. Kunst. Bd 4, 291—98, 310 —319, 347—352.

4931. **Haarhaus, J.,** Das Schlachtfeld von Lützen.
Allgemeine Militär-Zeitung 1900, N:r 47.

4932. Die Belagerung von Konstanz durch die Schweden v. 7 Sept.—5 Okt. 1633.
Bad. Mil. ver. bl. 1899. 26, s. 90—91, 99—100, 109—111.

4933. **Riezler, S.,** Der Aufstand der bayerischen Bauern im Winter 1633 auf 1634.
Sitzungsberichte der philos.-philol. und der histor. Classe der k. b. Akad. der Wiss. zu München 1899. [Tr. 1900]. Bd 1, s. 33—95.

4934. **Leo, E.,** Die Schlacht bei Nördlingen im Jahre 1634. 95+(1) s.+ 1 **karta.** Halle, Niemeyer.
Hallesche Abhandlungen zur neueren Geschichte. H. 39.
Se nedan »Recensioner» 5233.

4935. **Sondén, P.,** Johan Skytte och Oxenstiernorna.
Historisk Tidskrift 1900, s. 113—154.

4936. **Nys, E.,** A propos d'un hommage rendu à Hugo Grotius. — Richelieu et Grotius.

Revue de droit international et de législation comparée. Sér 2, T. 1, s. 559—563.

4937. **Terry, Ch. S.,** The life and campaigns of Alexander Leslie, first earl of Leven. XIX+518 s.+1 portr.+4 kartor. London, Longman 1899.

4938. **Müller, A.,** Frankenstein im dreissigjährigen Kriege. T. 2: Vom Prager Frieden bis zum Westfälischen Frieden. 1635—1648. 23 s. 4:o. Frankenstein.
Wissenschaftliche Beilage zu dem Jahresbericht des Städtischen Katholischen Progymnasiums zu Frankenstein i Schl. 1899—1900.

4939. **Markus P.,** Meissen zur Zeit des dreissigjährigen Krieges.
Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Meissen 1899. Bd 1, s. 165—241.

4940. **Baur, J.,** Das Fürstbistum Speier in den Jahren 1635 bis 1652.
Mitteilungen des historischen Vereines der Pfalz 1900. Bd 24, s. 1—163.

4941. **Houpert, N.,** Une page d'histoire d'un village lorrain.
Jahrbuch der Gesellschaft für lothringische Geschichte und Altertumskunde 1899 Jahrg. 11, s. 359—363.
Innehåller en skildring af, huru svenskarna 1637 belägrade staden Amange eller Insming.

4942. Aktenstücke zur Geschichte der dritten Schwedenbelagerung der Stadt Freiberg. [1643]. Herausg. von *P. Knauth.*
Mitteilungen vom Freiberger Altentumsverein. H. 35. 1898. [Tr. 1899], s. 35—44.

4943. **Kux, J.,** Geschichte der Stadt Littau von den ältesten Zeit bis zum Jahre 1848. Preisgekrönte Schrift. Herausgegeben vom deutschen Verein für die Geschichte Mährens und Schlesiens. V+256+(1) s.+ 1 karta. Brünn, Verlag des Vereines.
Innehåller bl. a. äfven en skildring af svenskarnas stormning af Littau 1643.

4944. **Huitfeldt-Kaas, H. J.,** Generalmajor Georg Reichwein.
Historisk Tidsskrift (Kristiania) 1899. Tredie Række. Bd 5, s. 337 —426.
Berör krigen med Sverige 1643—45, 1657—60.

4945. Generalmajor Georg Reichweins Kopibog 1646—57.
Meddelelser fra det norske Rigsarchiv. Bd 2, s. 1—96.

4946. **Vessberg, V.,** Bidrag till historien om Sveriges krig med Danmark 1643—1645. 2. Kriget på norska gränsen. Läroverksprogram. LV s. 4:o. Sthlm.

4947. Diarium öffwer det, som wedh Hennes Kongl. Maij:ttz och Cronones skepflotta, hwilken om hösten A:o 1644 under General Majorens och Öffver Commendantens H. Carl Gustaff Wrangells conduicte uthgick till siös, förnembligst passerat och föreluppit är. Ur Sjökrigsarkivet, Stockholm genom *S. Natt och Dag.* 10 s. Karlskrona, Utg.
Ingår äfven uti Tidskrift i Sjöväsendet 1900. Årg. 63.

4948. **Munthe, C. O.,** Hannibalsfejden 1644—1645. Den norske hærs blooddåb.
Norsk Militært Tidsskrift 1900, s. 231—263, 319—353, 446—464, 526—546, 555—578, 633—665, 705—744.

4949. **Zitek, J.,** Die Schweden u. d. Kaiserl. Heer in Teschen 1645—47.
Věstník matice Opavské. 5. (1899.)

4950. **Pfülf, O.,** Ein Beitrag zur Geschichte der bayerischen Friedenbestrebungen an der Neige des dreissigjährigen Krieges.
Stimmen aus Maria-Laach 1899. Bd 56, s. 521—534.

4951. Ein an die schwedische Regierung gemachter Vorschlag, dass sie sich bei dem Westphälischen Frieden das Recht bedingen sollte Kupfer für die Kupfermünze in Deutschland zu liefern. Mitgetheilt von *K. R. Melander*.
Historiallinen Arkisto 1900. D. 16: 1, s. 315—322.

4952. **Wohlwill, A.,** Die Verbindung der Hansestädte und die hanseatischen traditionen seit der mitte des 17. Jahrhunderts.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1899, [Tr. 1900], s. 1—62.

4953. **Carlbom, J. Levin,** Sverige och England 1655—aug. 1657. P. J. Coyets, Krister Bondes, Georg Fleetwoods beskickningar och förrättningar i London, traktaten d. 17 juli 1656. Akad. afh. [Lund]. (3) + 152 + VI s. Göteborg, Förf.

4954. **Bowman, J. N.,** The Protestant interest in Cromwells foreign relations. Inaug. Diss. VIII + 94 s. Heidelberg, C. Winter's Universitäts-Buchhandlung.

4955. **Prutz, H.,** Preussische Geschichte. Bd 1: Die Entstehung Brandenburg-Preussens (von den ersten Anfängen bis 1655). VI + 463 s. 2: Die Gründung des preussischen Staates (1655—1740). (1) + 406 s. Stuttgart, J. G. Cottasche Buchhandl. Nachfolger.
Berör bl. annat Karl X Gustafs, Karl XI:s och Karl XII:s förhållande till Preussen.

4956. Beiträge zur Geschichte des 2. schwedisch-polnischen Krieges (1655—1660) und der Tatareneinfälle in Preussen (1656 und 1657). Von *†*.
Mitteilungen der litterarischen Gesellschaft Masovia 1900. Jahrg. 6, s. 10—47.

4957. **Hartmann, A. S.,** Tagebuch über seine Kollektenreise im Jahre 1657—1659. Herausgegeben und erläutert v. *R. Prümers*.
Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen 1900. Jahrg. 15, s. 95—160.

4958. Slaget i Öresund 1658. Utdrag ur »Diariet» hållet »uppå siööresan 1658» å flaggskeppet Victoria. Hemtade ur Flottans arkiv och benäget meddelade af *S. Natt och Dag*.
Tidskrift i sjöväsendet 1900. Årg. 63, s. 115—127.

4959. Briefwisseling tusschen de gebroeders van der Goes (1659—1673). Uitgegeven door *C. J. Gonnet*. D. 1. XXXIX + 539 s. Amsterdam, J. Müller 1899.
Werken uitgegeven dorr het Historisch Genootschap. Derde Serie: N:o 10. Berör bl, a. Karl X Gustafs krig med Danmark 1659.

4960. **Nielsen, F.,** Dronning Christina og Rom. 2.
Teologisk Tidsskrift (Kjöbenhavn) 1900. Ny Række. Bd 1, s. 97—131.

4961. **Prutz, H.,** Christine von Schweden in Rom.
»Vom Fels zum Meer». Jahrg. 19: H. 15, s. 64—68.

4962. **Thomesen, J.,** Træk af dronning Kristinas liv. 1.
Folkevennen 1900, s. 425—437.

4963. **Ribbeck, W.,** Der Grosse Kurfürst in den Jahren 1673 und 1674. (Nach Berichten des hessischen Agenten Lincker.)
Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 1900. Bd 13, s. 29—48.

4964. **Форстенъ, Г.,** Къ внѣшней политикѣ великаго курфюрста Фридриха Вильгельма Бранденбургскаго. [Forstén, G., Bidrag till den store kurfursten Fredrik Wilhelms utrikes politik.]
Журналъ министерства народнаго просвѣщенія 1900: Іюль—Сентябрь.

4965. **Jensen, N. P.,** Den Skaanske Krig 1675—1679. Med 12 Kort og Planer. Udgiven med Understöttelse af den Hjelmstjerne Rosencroneske Stiftelse og Carlsbergfondet. VII + (1) + 496 s. Kjöbenhavn, Det Nordiske Forlag. Pr. 10.

4965 ½. **Müsebeck, E.,** Zur Gesch. Johann Georg II v. Anhalt-Dessau. 1: Seine Teilnahme an d. Feldzügen d. Gross. Kurfürsten in Pommern 1675—79 u. seine Denkschrift an ihn 1679.
Mitteilungen des Vereins f. anhaltische Geschichte und Altertumskunde 1898. Bd 7, s. 90—98.

4966. Die politische und militärische Lage des Herzogtums Preussen in den Jahren 1675—1679. Von E. M.
Deutsche Heereszeitung 1900. Jahrg. 25, N:o 21—25.

4967. **Stille, A.,** Christian V i Slaget ved Lund. Nogle Bemærkninger som Svar til Hr. Oberst N. P. Jensen.
Historisk Tidsskrift (Kjöbenhavn). Syvende Række. Bd 2, s. 559—576.

4968. **Wimarson, N.,** Amiral Ugglas expedition vintern 1676.
Historisk Tidskrift 1900, s. 341—369.

4969. Karl XI:s bref till Nils Bielke [1676—97]. Utgifna af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *O. Malmström*. IV + 100 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2.
Historiska Handlingar. D. 18: N:o 2.

4970. Les grands traités du règne de Louis XIV. Publiés par *H. Vast*. T. 2: Traité d'Aix-la-Chapelle, traités de Nimègue et trêve de Ratisbonne, traités de Turin et de Ryswick (1668—1697). 256 s. Paris, Picard et fils 1898.

4971. Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll. D. 16. 1693, 1697. Utg. af *S. Bergh*. VI + 487 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 6,25.

4972. Kong Christian V:s egenhændige Dagbog for Aaret 1694. Meddelt af *C. F. Bricka*.
Danske Magazin. Femte Række. Bd 4, s. 281—288.

4973. **Olmer, E.,** Sveriges förhållande till konungavalet i Polen 1697.
Historisk Tidskrift 1900, s. 249—287.

4974. **Olmer, E.,** Alliansförhandlingen mellan Sverige och konung August 1697—1700. 30 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 75 öre.
Göteborgs Högskolas Årsskrift 1900. 2.

4975. **Hjärne, H.,** Karl XII. 40 s. [Endast början]. Sthlm.
Bilaga till tidskriften Ljus 1900.

4976. **Nyström, A.,** Karl XII och sammansvärjningen mot hans envälde och lif. Med illustrationer. 250 + (1) s. + 1 karta. Sthlm, Gernandt. Pr. 3.

4977. **Larsen, A.,** Danmark og de souveræne gottorpske Hertuger. Felttoget i Ejdersted i Aar 1700.
Sönderjydske Aarböger 1900, s. 185—228.

4978. **Hallendorff, C.,** Ryska berättelser om slaget vid Narva.
Historisk Tidskrift 1900, s. 288—297.

4979. **Webell, O.,** Bericht an die kgl. schwedische Regierung über die Verhältnisse des Fürstentums Zweibrücken (1704).
Mitteilungen des Historischen Vereins der Mediomatriker für die Westpfalz in Zweibrücken 1900. Jahrg. 1, s. 73—96.

4980. Des Klg. dänischen envoyé Georg Grund's Bericht über Russland in den Jahren 1705—1710. Nach dem im Kgl. dänischen Reichsarchiv zu Kopenhagen befindlichen Originale mitgetheilt von *G. L. Grove*. VI + 55 s. St. Pétersbourg.

Mémoires de l'Académie Impériale des sciences de St. Pétersbourg. Sér 8. Classe historico-philologique. Vol 4: N:o 7.

4981. **Syveton, G.,** Louis XIV et Charles XII. A camp d'Altrandstadt 1707. La mission du baron de Besenval, d'après des documents inédits tirés des archives de la famille de Besenval et des archives du ministère des affaires étrangères de France. Avec une préface de *duc de Broglie.* (1)+XVIII+280+(1) s. Paris, Leroux.

4982. **Broglie, duc de,** Charles XII au camp d'Altranstadt.
Revue des deux mondes 1900. T. 1, s. 218—228.

4983. Drei Dokumente aus Ottenhain bei Löbau aus dem Schwedenkriege 1706 und 1707. Herausg. v. *A. Moschkau.*
Aus der Heimat. Lausitz. Gesch.- und Unterhaltungsbl. 1900, s. 41.

4984. **Carlson, E.,** Die Kriegsführung Karl's XII gegen Russland 1707—1709. Betrachtet im Lichte neuerer Forschungen.
Streffleurs österreichische militärische Zeitschrift 1900. Jahrg. 41: Bd 4, s. 193—220.

4985. **[Petrelli. T. J.],** Vestgötar och östgötar i slaget vid Helsingborg 1710.
Historisk Tidskrift 1900, s. 102—105.

4986. Generalen Friherre Axel Sparres bref till konung Karl XII 1713—1715. Medd. af *Th. Westrin.*
Historisk Tidskrift 1900, s. 57—99.

4987. **Westrin, Th.,** Anteckningar om Karl XII:s orientaliska kreditorer.
Historisk Tidskrift 1900, s. 1—56.

4988. **Barstad, H. J.,** Tordenskjold. Optegnelser fra manuskriptsamlingen i videnskabernes selskab i Throndhjem.
Norsk Militært Tidsskrift 1900, s. 424—445.

4989. **Sand, J. P.,** Svensken i Selbu og Tydalen 1718—19. 44 s. Selbu, »Selbyggens» forlag [Tr. i Throndhjem] 1898. Pr. 40 öre.

4990. **Hellström, C.,** När Forsmarks bruk brändes af ryssarna 1719. Efter en gammal »famillegenealogi». Med 2 bilder.
Ord och Bild 1900, s. 617—622.

4991. Prästeståndets den 23 September 1723 ingifna underdåniga memorial angående religionsvården. Medd. af *E. Wermcrantz.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 284—290.

4992. **Nolhac, P. de,** Le mariage de Marie Leczinska.
Revue des deux mondes 1900. T. 2, s. 79—119.

4993. **Waliszewski, K.,** L'héritage de Pierre le Grand. Règne des femmes, gouvernement des favoris 1725—1741. (1)+III+388 s.+1 portr. Paris, Plon.
Berör Sveriges historia.

4994. **Lundström, H.,** Biskop Rydelius' omtvistade memorial till 1738 års riksdag.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 225—252.

4995. Донесенія французскаго посла при русскомъ дворѣ маркиза де-ла-Шетарди и распоряшенія французскаго правительства съ 1743—45. [Franska sändebudets vid ryska hofvet, markis de la Chétardie's berättelser och franska styrelsens instruktioner från 1743—45.] CXXX +662 s. С.-Петерб 1899.
Сборникъ Имп. русскаго историческаго общества. Т. 105.

4996. Förblindelse. Innehåller en landsförrädisk skrifvelse från en person tillhörande mösspartiet till ryska sändebudet i Stockholm, grefve Panin, våren 1749.
Allmänna Försvarsföreningens Årsskrift 1900, s. 250—258.

4997. The despatches and correspondence of John, second earl of Buckinghamshire, ambassador to the court of Catherine II of Russia 1762—1765. Edited for the Royal Historical Society with introduction and notes by *A. d'Arcy Collyer*. Vol. 1. VIII+(1)+256 s. 4:o. London, Longman.
Innehåller bl. a. åtskilligt om Englands och Rysslands förhållande till Sverige vid denna tid.

4998. Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. Bd 26 (1767). Redigirt von *G. B. Volz*. 405 s. Berlin, Duncker.

4999. **Malmström, C. G.,** Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. Andra upplagan, delvis omarbetad. D. 5. VII+(1)+452 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5.

5000. **Larivière, Ch. de,** Gustave III de Suède à Paris en 1771 et en 1784.
Revue politique et littéraire. Revue bleue. Sér. 4. T. 13, s. 774—782.

5001. Aktstykker og Breve til Belysning af Grev Ostens politiske Stilling og Danmark—Norges Forhold til Sverige 1772—1773. Ved *Aa. Friis*.
Danske Magazin. Femte Række. Bd 4, s. 193—230.

5002. **La Ferronnays, A de,** En émigration. Souvenirs tirés des papiers du c:te A. de La Ferronnays (1777—1814). Par *Costa de Beauregard*. III+428 s.+1 portr. Paris, Plon.
Berör Gustaf III:s o. Gustaf IV Adolfs historia.

5003. **Ekman, C. C.,** Dagbok förd under kriget i Finland 1788—1790. Utgifven af *Reinh. Hausen*. Med författarens porträtt och en karta. VII+266 s. Helsingfors. Pr. 2,25.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 44.
Se nedan »Recensioner» 5245.

5004. **Jane, Fred. T.,** The imperial Russian navy, its past, present, and future. With over 160 illustrations from sketches and drawings by the author and from photographs. 755+(1) s. London, W. Thacker & C:o 1899.
Appendix innehåller en rätt utförlig skildring af Sveriges sjökrig med Ryssland under Gustaf III.

5005. **Oxenstjerna, J. G.,** Mitt minne.
Svenska memoarer och bref utg. af H. Schück och O. Levertin. 1, s. 64—158.

5006. En episod från svenska ambassadhotellet i Paris 1795. Af *O. Q.*
Personhistorisk Tidskrift 1900. Årg. 2, s. 139—146.

5007. Några bref från frih. H. H. von Essen till G. A. Reuterholm. [1800]. Medd. af *E. Lewenhaupt*.
Historisk Tidskrift 1900, s. 155—164.

5008. **Tegnér, E.,** Från farfarsfars och farfars tid. Små ströftåg på historisk mark. (3)+348 s.+1 portr.+portr. o. pl. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 5.
Innehåller följande uppsatser: Från brytningsåren kring sekelskiftet 1800; Jakob Cederström och revolutionen 1809; Lundensiska interiörer; Östrabo 1826—1840.

5009. **Hjelmérus, A.,** Ur Samuel Hjelmérs papper. Då tryckfriheten etablerades. 16 s. Halmstad, Förf. 1899.
Separataftryck ur »Halland» den 4 o. 5 augusti 1899.

5010. **Palmstierna, C. O.,** Krigen 1808—1809 Bemerkninger efter gjennemlæsningen af C. Meyers bog: Krigen 1808 og 1809. (Oversat fra det svenske manuskript af *C. J. Anker*).
Norsk Militært Tidsskrift 1900, s. 687—700.

5011. **Godée, S.,** Fegtningen ved defiléet Trangen i Norge den 25 april 1808. (Oversat fra den svenske original af *C. J. Anker*).
Norsk Militært Tidsskrift 1900, s. 612—616.

5012. **Lewenhaupt, G.,** Affæren ved Prestebakke den 10 juni 1808 efter den deri deltagande svenske officer grev Gustaf Lewenhaupts optegnelser. Ved *C. J. Anker*.
Norsk Militært Tidsskrift 1900, s. 547—552.

5013. **Brelin, S.,** Öfverste Brelins anteckningar 1809—1818.
Svenska memoarer och bref utg. af H. Schück o. O. Levertin. 1, s. 1—63.

5014. **Malmström, O.,** Kronprinsen Karl Augusts död. Med 4 bilder.
Ord och Bild 1900, s. 497—504.

5015. **Schefer, Chr.,** Konung Karl Johan. En karakterssstudie. Bemyndigad öfversättning från franska originalet »Bernadotte roi» af *A. Bergström*. 226+(1) s.+1 portr. Sthlm, Gernandt. Pr. 2,75.

5016. **Meissner, M.,** Bernadotte in Hamburg.
Literatur- und Unterhaltungs-Blatt. Beilage des »Hamburger Fremden-Blattes» 18 August 1900.

5017. **Alin, O.,** Förhandlingarna om allianstraktaten mellan Sverige och Ryssland af den 5 april/24 mars 1812. 32 s. Upsala.
Upsala Universitets Årsskrift 1900. Program.

5018. **Alin, O.,** Fjerde artikeln af fredstraktaten i Kiel den 14 januari 1814. Pröfning af en af herr Presidenten Hans Forssell utförd »rättshistorisk kontrollanalys». 137 s. Sthlm, Norstedt 1899. Pr. 1,75.

5019. **Fahlbeck, P. E.,** Kielerfredens Artikel IV.
Statsvetenskaplig Tidskrift 1900. Årg. 3, s. 67—80.

5020. **Lancken, E. von der,** På hvilka villkor öfverlämnades fästningen Fredriksten till svenska trupperna den 16 augusti 1814?
Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens tidskrift 1900, s. 81—117.

5021. **Sars, J. E.,** Norges politiske Historie 1815—1885. Med Tillægsafhandlinger angaaende Norge i det nittende Aarhundrede af *Chr. Collin*, *L. A. Havstad*, *O. Holm*, *Ragna Nielsen*. H. 4—7. S. 113—240. Kristiania.
Gratisbilag til »Verdens Gang» 1900.

5022. **Christie, W. F. K.,** Stiftamtmand W. F. K. Christies Dagbog Mai—Oktober 1815. Udgiven ved *Y. Nielsen*.
Historisk Tidsskrift (Kristiania) 1900. Fjerde Række. Bd 1, s. 28—80.

5023. **Pavels, Cl.,** Dagböger for Aarene 1817—1822. Udgivne for den norske historiske Forening af *L. Daae*. H. 4, 5. Bd 2: H. 1. S. 385—578+96 s. Kristiania 1899, 1900.

5024. Aktstykker om Bodösagen. Samlede og udgivne af *Y. Nielsen*. Christiania, Jac. Dybwad.
Historiske Samlinger. Bd 1, s. 257—464.

5025. **Clausen, J.,** Skandinavismen historisk fremstillet. (3)+232 s. København, Det Nordiske Forlag. Pr. 4,50.

5026. **Bajer, F.,** Canroberts Sendelse til Stockholm og København 1855.
Dansk Tidsskrift 1900, s. 680—691.

5027. **Bajer, F.,** Forsög på större neutralitetsforbund under Krimkrigen.
Nordisk Tidskrift 1900, s. 431—446.

5028. **Bajer, F.,** Le système scandinave de neutralité pendant la guerre de Crimée et son origine historique.
Revue d'histoire diplomatique 1900, s. 259—288.

5029. **Qvanten, E. v.,** Konung Karl XV och friherre Louis De Geer.
»Brokiga Blad». Utg. af Konstnärsgillets Skriftställarloge 1900 (Helsingfors), s. 36—55.

5030. **Schefer, Chr.,** Karl XV, König von Schweden und Norwegen.
Deutsche Revue 1900. Th. 4, s. 215—225.

5031. Sverges och Norges traktater med främmande makter jemte andra dit hörande handlingar, utg. af *O. Alin.* Sverges traktater: D. 12 = Sverges och Norges traktater: D. 3. 1868—77. (1)+648 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 20.

5032. **Bernatzik, E.,** Der Verfassungsstreit zwischen Schweden und Norwegen.
Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart 1899. Bd 26, s. 273—314.

5033. **Seidler, G.,** Der Conflict zwischen Norwegen und Schweden über die Verwaltung der auswärtigen Angelegenheiten.
Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung 1899. Bd 8, s. 449—466.

5034. **Varenius, O.,** Die schwedisch-norwegische Union.
Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart 1900. Bd 27, s. 257—390.

Genealogi, Biografi och Heraldik.

5035. **Ahnfelt, O.,** Om Olaus Stephani Bellini lefnadsålder.
Stockholms Dagblad 1900, N:o 488.

5036. **Andersson, Aksel,** Uppsala universitets matrikel. På uppdrag af universitetets rektor utgifven. H. 1: 1595—1632. V+62 s. Uppsala, Akad. bokhandeln. Pr. 1,25.
Uppsala Universitets Årsskrift 1900. Program 1.

5037. **Anjou, A.,** Riddare af konung Carl XIII:s orden 1811—1900. Biografiska anteckningar, samlade och utgifna. 192+(1). Sthlm, Förf. [Tr. i Eksjö]. Pr. 5.

5038. **Aurelius, E.,** Adalbert, ärkebiskop af Hamburg-Bremen.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 205—224.

5039. **Berg, Wilh.,** Från den stora ofredens dagar. 28 s.+1 portr. 4:o. Göteborg. Tr. i 99 numrerade exemplar. Pr. 10.
Innehåller en biografi af kaparkapten John Norcross, som deltog på svenskarnas sida i Karl XII:s sjökrig.

5040. **Bref** från Andreas Rydelius. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 290—301.

5041. **Bref,** Några, från början af 1600-talet. Medd. af *A. Thesleff.*
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser. 13. 1899, s. 97—116.
Brefven röra hufvudsakligen medlemmar af familjerna Horn, Bjelke, Brahe, Banér, Bååt o. Oxenstjerna.

5042. [**Dardel, N. v.**], Stockholms öfverståthållare. [Clas Fleming, Friherre Carl Sparre, Friherre Wilhelm Sprengtporten, Friherre Schering Rosenhane, Friherre Jakob Albrekt von Lantinghausen o. Friherre Gillis Bildt.]
Personhistorisk Tidskrift 1900, s. 12—22+78—93+ 6 portr.

5043. **Durling, A. E.,** Anteckningar om slägten Durling och dess förgreningar, samlade och utgifna. 36 s. + 2 slägttaflor. Sthlm, Klemmings antiqvariat 1899. Tr. som manuskript i 200 handnumrerade exempl.

5044. **Hagström, K. A.,** Strengnäs stifts herdaminne. H. 19—25. D. 4. 682 s. Sthlm, A. Rietz, 1899, 1900. [Tr. i Strengnäs.] Pr. 1 kr. häftet.

5045. **Hamilton, C. A. H.,** Utdrag ur Carl Axel Hugo Hamiltons dagbok år 1774. [Medd. af *F. U. Wrangel.*]
Personhistorisk Tidskrift 1900, s. 57—77.

5046. **Heden, Hj. Nilsson,** Erik Dahlberg. 79 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 50 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter. 64.

5047. **Ingman, S.,** Gustaf Mauritz Armfelt. En lefnadsteckning. Öfvers. af *L. Saxén.* 115 + (1) s. + 1 portr. Helsingfors.
Folkupplysnings-sällskapets skrifter. 112.

5048. **Jonsson, H.,** Hemmansåboar i Kyrkås. Anteckningar. Efter skilda källor. 26 s. Östersund, Förf. 1899. Pr. 1.

5049. **Järta, Hans,** Ur Hans Järtas literära brefväxling. 1. Bref till och från C. G. v. Brinkman. H. 2. Utgifna af *E. Lewenhaupt.* S. 65 —128 + s. IX—XV. Upsala. Pr. 1,75.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet. 18: 2.

5050. **Kardell, S. J.,** Grefve Karl August Adlersparres utländska resa 1837—1838. 107 s. + 1 portr. Östersund.
Urklipp ur Östersundsposten 1900.

5051. **Leijonhufvud, K. K:son,** Korta anteckningar angående släkten Leijonhufvuds till Ekeberg vapen, grafkor m. m. 22 s. Sthlm, Norstedt 1899.

5052. **Leijonhufvud, K. K:son,** Ett tillägg till »Biografiska data rörande Vasa-huset».
Historisk Tidskrift 1900, s. 297—299.

5053. **Lewenhaupt, A.,** Biografiska data rörande Vasahuset.
Historisk Tidskrift 1900, s. 164—176.

5054. **Meidell, Fr.,** En skaansk-dansk Familiehistorie. Efter trykte og utrykte Aktstykker fortalt. 1—2.
Dansk Tidsskrift 1900, s. 471—487, 609—629.

5055. **Munthe, A.,** Nils Ehrensköld. Teckningarna af J. Hägg. (1) + 158 + (1) s. + 2 pl. + 1 karta. Sthlm, Norstedt. Pr. 4.
Svenska sjöhjältar. 8.

5056. **Mörne, A.,** Göran Magnus Sprengtporten. En karaktäristik.
Ateneum 1900, s. 103—116.

5057. **Odhner, C. T.,** Ulrik Scheffer på Ek.
»Minnen från Vestergötland», utg. af Vestgöta nation i Upsala, s. 117 —122.

5058. **Snoilsky, C.,** Minne af öfverståthållaren och generalmajoren friherre Rutger Fuchs.
Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 14, s. 23—102.

5059. **Sondén, P.,** Lennart Torstenson såsom generalguvernör öfver Vestergötland, Vermland, Dal och Halland.
»Minnen från Vestergötland», utg. af Vestgöta nation i Upsala, s. 85 —95.

5060. **Stille, A.,** Hvem var »Stenbocks kurir»? [Henrik Hammarberg]. 2. s. Sthlm 1899.
Aftr. ur Illustrerad Militärrevy.

5061. **Säve, T.,** Georg von Döbeln.
»Minnen från Vestergötland», utg. af Vestgöta nation i Upsala, s. 109—114+1 pl.

5062. **Söderhjelm, A. W.,** Några minnesteckningar öfver Söderhjelmska ätten. 45 s. + 12 pl. 4:o. Gefle, Förf. Pr. bunden 30. Tr. i 50 exemplar.

5063. **Tottie, H. W.,** En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs självbiografi.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 87—106.

5064. **Troil, U. v.,** Självbiografi och reseanteckningar.
Svenska memoarer och bref utg. af H. Schück o. O. Levertin. 1, s. 159—224.

5065. **Trolle-Bonde, C.,** Kongliga rådet och ambassadören grefve Carl Bonde. D. 2: Carl Bondes skrifter, XXIV+389 s.+38 portr. Lund, Gleerupska bokh. Pr. 15.

5066. **Wallquist, O.,** Självbiografiska anteckningar. Utg. af *J. Helander.* IV+27 s. Upsala.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska föreningen. 8: 1.

5067. **Wilkins, W. H.,** The love of an uncrowned queen Sophie Dorothea, consort of Georg I, and her correspondence with Philip Christopher count Königsmarck. (Now first published from the originals). With 42 portraits and illustrations. 2:d ed. Vol. 1. XIII+(1)+342 s. 2. VI+(1) s.+s. 343—673. London, Hutchinson & C:o.

5068. **Witt, O.,** Ur släkten Witts krönika 1637—1900. Hämtad från efterlämnade manuskript samt delvis fortsatt. 36 s. Sthlm, O. Witt. Pr. 3. Tr. i några få numrerade exemplar.

5069. **Wrangel, F. U.** o. **Bergström, Otto,** Svenska adelns ättartaflor ifrån år 1857. H. 21. Supplement omfattande tiden till år 1900+ Register. 176+93+(4) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 7.

5070. **Äktenskapskontraktet** mellan Johan Banér och Johanna af Baden. [1640]. Medd. af *E. Wester.*
Personhistorisk Tidskrift 1900, s. 26—30.

5071. **Ödberg, F.,** Om fältmarskalken generalguvernören öfver Vestergötland Lennart Torstensons föräldrar.
»Minnen från Vestergötland», utg. af Vestgöta nation i Upsala, s. 99—104.

Krigshistoria.

5072. **Cederström, R.,** Svenska kungliga hufvudbanér samt fälttecken vid i Sverige, Finland och öfriga svenska provinser stående trupper, förvarade i Kungl. Lifrustkammaren och Kungl. Artillerimuseum m. fl. in- och utländska samlingar. Förteckning, på uppdrag af intendenten vid Lifrustkammaren, utarbetad. 256 s. + 18 pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 6.
Meddelanden från Lifrustkammaren. 2.
Se nedan »Recensioner» 5249.

5073. **Gulowsen, J.,** Fra Dragontiden. Meddelelser om det norske Kavaleri indtil Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. Udgivet i Anledning af Oplandske Kavalerikorpses 150 Aars Jubilæum. VIII + 268 + 1 bilaga. 4:o. Hamar, P. Björnæs. Pr. 3.

5074. **History** of the Russian fleet during the reign of Peter the Great. By a Comtemporary Englishman (1724). Edited by *C. A. G. Bridge.* XXVI + 161 s. London 1899.
Publications of the Navy Records Society. Vol. 15.

5075. **Leijonhufvud, K. K:son,** Smärre bidrag till Södermanlands regementes historia 1772—1807.
Södermanlands läns tidning 1899.

5076. **Madsen, E.,** Studier over Danmarks Hærvæsen i det 16:de Aarhundrede. 3: Operative Forhold. S. 179—293.
Militært Tidsskrift (Kjöbenhavn) 1900. Tillægshæfte 1 til Aarg. 29.

5077. **Munthe, L. W:son,** Kongl. Fortifikationens historia. 1. 80 s. + 3 pl.
Tidskrift i fortifikation 1900. H. 2, 3. Bihang.

5078. **[Petrelli, T. J.],** Danskt omdöme om svenska generalitetet 1791.
Personhistorisk Tidskrift 1900. Årg. 2, s. 163—165.

5079. **Planting-Gyllenbåga, G. H. W.,** Throndhjems rytteriregemente, Lålands och Falsters prestdragoner. Några anteckningar om tvenne af norrmän och danskar uppsatta regementen i svensk tjänst. 85 + V s. + 1 port. + 1 pl. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 2.

5080. **Zettersten, A.,** Svensk lösen.
Historisk Tidskrift 1900, s. 100—101.

Litteratur- och Konsthistoria.

5081. **Göthe, G.,** Sergelska bref. Efterskrift till »Johan Tobias Sergel, hans lefnad och verksamhet». 81 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 2.

5082. **Quensel, O.,** Ett liturgiskt minne af konung Sigismund.
Kyrklig Tidskrift 1900, s. 115—119.

5083. **Sirén, O.,** Pehr Hilleström d. ä., väfvaren och målaren, hans lif och hans värk. 266 s. + 13 pl. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5.

5084. **Sylwan, O.,** En svensk medeltidskonstnär och hans verk.
Nordisk Tidskrift 1900, s. 1—20.

5085. **Upmark, G.,** Die Architektur der Renaissance in Schweden (1530—1760). H. 5. (Schluss-hft.) S. 73—132 + X s. + 20 pl. Fol. Berlin, Gerhard Küthmann. Pr. 20.

5086. **Wirsén, C. D. af,** Järta och Geijer före och efter utgifvandet af den senares Litteraturblad. Ett bidrag till kännedom om bådas åsikter och personligheter.
Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 14, s. 129—279.

5087. **Wrangel, E.,** Till belysning af de litterära förbindelserna mellan Sverige och Tyskland under 1600-talet. 25 s. 4:o. Lund.
Lunds Universitets Årsskrift 1899.

5088. **Öhman, Hj.,** Medeltidens korstolar i Tyskland, Skandinavien och Finland. Akad. afh. VI + 126 s. + 1 portr. + 24 pl. 4:o. Helsingfors.

Statsrätt, Juridik, Nationalekonomi och Statistik.

5089. **Förarbetena** till Sveriges rikes lag 1686—1736. Efter offentligt uppdrag utg. af *W. Sjögren*. 1. Lagkommissionens protokoll 1686—93. VIII+509 s. Upsala. Pr. 6,50.

5090. **Gunnarsson, G.,** Förstärkta utskott inom svenska riksdagen under tiden 1809—66. Akad. afh. (2)+116 s.+1 Tabell. Lund, Förf. Pr. 1.

5091. **Hansson, J. S.,** Den svenska kyrkomötesinstitutionen. 1. Kyrkomötesinstitutionens genesis. 2. Kyrkomötesinstitutionen enligt gällande rätt. Akad. afh. [Lund]. 181 s. Malmö.

5092. **Hjelt, Aug.,** Det svenska tabellverkets uppkomst, organisation och tidigare verksamhet. Några minnesblad ur den svensk-finska befolkningsstatistikens historia. VII+109 s. Helsingfors, Förf.

5093. **Leijonhufvud, E. K:son,** Utredning angående den 1686 tillsatta lagkommissionens i riksarkivet förvarade lagförslag och öfriga handlingar. 1. Konunga-. giftermåls-, ärfda-, jorda-, byggninga-, handels- och utsökningsbalkarna.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. 24, s. 215—268.

5094. **Morgenstierne, B.,** Lærebog i den norske Statsforfatningsret. XV+752 s. Kristiania, Th. Steen.

5095. **Relationerna,** De första officiella, om svenska tabellverket åren 1749—1757. Några bidrag till den svensk-finska befolkningsstatistikens historia. Utgifna af *Aug. Hjelt*. 136 s. Helsingfors, Utgifv. 1899.

5096. **Törnebladh, J.,** Öfversigt af svenska jordstyckningens historia.
Nationalekonomiska föreningens förhandlingar. 1897: 1, [Tr. 1898], s. 82—104.

5097. **Widell, L.,** Sveriges finanser under senare hälften af 1800-talet. Ett försök till en allmän svensk finansstatistik. 1. Akad. afh. (1)+171+(1) s. Lund, Gleerupska Universitetsbokhandeln. Pr. 2,50.

Bibliografi.

5098. **Annerstedt, Cl.,** La bibliothèque de université d'Upsal.
Bibliographe moderne 1898, s. 407—436.

5099. **Bygdén, L.,** Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. H. 3. S. 193—288. Upsala.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet. 17: 3.

5100. **Готье, Ю.,** Стокгольмскій Государственный Архивъ. [Gautier, J., Riksarkivet i Stockholm.] 54 s. Москва 1898.

5101. **Готье, Ю.,** Смоленскіе акты изъ семейнаго архива гр. Брахе. [Gautier, J., Småländska urkunder i Gr. Brahes familjearkiv.] 35 s. Москва 1898.

5102. **Gödel, V.,** Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter. 4.
Kongl. Bibliotekets Handlingar 22, s. 305—459.

5103. **Jahresberichte** der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von *E. Berner*. Jahrg. 21. 1898. XVIII+136+562+334+365. Berlin, Gaertner.

Afdelningen för Sverige är skrifven af *S. Bergh* och utgör s. 204—212 af tredje afdelningen. Afdelningen för Finland har till författare *M. G. Schybergson* o. *A. Hackman* och utgör s. 218—220 af tredje afdelningen.

5104. **Lundstedt, B.,** Aperçu de la principale littérature bibliographique de la Suède. Rapport fait au Congrès international de bibliographie à Paris août 1900. (2)+34+(1) s. Sthlm, Samson & Wallin.

5105. **Setterwall, K.,** Svensk historisk bibliografi 1899. 25 s.
Bilaga till Historisk Tidskrift 1900. 50 separatexemplar.

5106. **Wrangel, E.,** Arkivaliska anteckningar från Danzig och Thorn.
Historisk Tidskrift 1900, s. 370—381.

Paleografi.

5107. **Ottelin, O.,** Studier öfver Codex Bureanus. 1. X+172 s.+1 stor facs. pl. Upsala.
Upsala Universitets Årsskrift 1900.

5108. **Skriftprof,** Svenska, från Erik den heliges tid till Gustaf III:s efter original i Riksarkivet i ljustryck utförda vid Generalstabens litogr. anstalt efter urval och med text af *E. Hildebrand.* H. 2. Nyare tiden. 29 pl. Fol. + 9 s. text. 8:o. Sthlm, Generalstabens litogr. anstalt. Pr. 15.

Topografi.

5109. **Ahlenius, K.,** Till kännedomen om Skandinaviens geografi och kartografi under 1500-talets senare hälft. (2) + 139 + (1) + X s. Upsala, Akad. bokh. Pr. 2,25.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala. 6,5.

5110. **Bærendtz, F. J.,** Kalmar slott. Beskrifning och historia i sammandrag. 2:a uppl. 64 s.+1 pl. Kalmar, Appeltofts bokh. Pr. 75 öre.

5111. **Berg, W.,** Slottsruinen på Ragnhildsholmen.
Göteborgs Turistförenings Årsskrift 1898, s. 78—95.

5112. **Broman, O.,** »Helsingboken» (Prosten Bromans Glysisvallur). Utdrag och innehållsöfversikt jämte inledning utgifvet af K. Hægermarck. 284+(3) s.+1 portr. Upsala, Akad. bokh. Pr. 3,50

5113. **Carlsson, C. A.,** Anteckningar om Kristdala socken i Tunaläns härad och Kalmar län. XII+172 s. Sthlm, Förf. Pr. 3. Af en del af denna bok har utg. ett separattryck i 200 ex. med titel: Anteckningar om gårdarna inom Kristdala socken i Kalmar län, deras ägare och de släkter som därifrån utgått. XII+82+(1) s. Sthlm, Förf. Pr. 1,50.

5114. **Dahlgren, S.,** Skara domkyrka.
»Minnen från Vestergötland», utg. af Vestgöta nation i Upsala, s. 66—75+1 pl.

5115. **Grandinson, K. G.,** Visby handelsförhållanden under hansetiden.
Sveriges Allmänna Handelsförenings Månadsskrift 1900, N:o 10, s. 5—8.

5116. **Göransson, J.,** Ur Skånes saga och historia. Stereotyperad uppl. VI+105 s. Lund, Gleerup. Pr. 1.

5117. **Hahr, A.,** De svenska kungliga lustslotten Drottningholm, Gripsholm, Haga, Rosersberg, Rosendal, Tullgarn och Sofiero, deras historia, deras forna och nuvarande utseende så väl i det yttre som det inre, deras möblering, konstskatter och samlingar samt historiska minnen. Med omkring 600 illustrationer. H. 2—42. S. 25—1015. Sthlm, Fröléen & Comp. Pr. 30 öre häftet.

5118. **Hjorth, Rich.,** o. **Lindberg, G.,** Barne härad i Skaraborgs län. Beskrifning, historia, sägner och kulturbilder. 148 s. Venersborg, Förf. 1899.

5119. **Isberg, A. U.,** Bidrag till Malmö stads historia. Bd 2. Stadens magistrat och rådstufvurätt med derunder lydande tjenstemän, stadsbokhållare (kronouppbördskamrerare) och stadsfiskaler åren 1558—1899 (1900). Efter förf:s död fortsatt och utgifven, jemte lefnadsteckning, inledning, fastighets- och namnförteckningar, af *A. U. Isberg junior*. CIII+512 s.+63 pl. Malmö, Utgifvaren. Pr. 7.

5119 ½. **Kjellén, R.,** Inledning till Sveriges geografi. 2+179+(1) s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 2.
Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs högskola. 13.

5120. **Lagerberg, C.,** Aschebergska grafkoret i Kristine kyrka i Göteborg jämte biografiska anteckningar om Aschebergska ätten. 108 s. Göteborg, Wettergren & Kerber 1899. Pr. 2.

5121. **Linck, J.,** Historik öfver statens byggnadsföretag å Helgeandsholmen. Med porträtt, kartor och afbildningar. (3)+187+(4) s.+1 portr. Sthlm, Fröléen & Comp. Pr. 3.

5122. **Lindell, A.,** Bidrag till historien om Norrbottens läns bebyggande och odling. Akad. afh. 96 s. Lund, Ph. Lindstedts univ:s.-bokh. [Tr. i Malmö]. Pr. 1.

5123. **Lundberg, A. V.,** Vadstena, Omberg och Alvastra. Anteckningar 132+(4) s. [Med många illustr. i texten]. Vadstena, V. Jansson. [Tr. i Stockholm]. Pr. 1,75.

5124. **Nerman, G.,** Något om Hjälmare kanal samt Sveriges äldsta kanalkarta.
Teknisk Tidskrift 1900. Afdelningen för byggnadskonst, s. 52—53 + 1 karta.

5125. **Ramm, A.,** När Göteborg var frihamn. 18 s. Fol. Göteborg. Tr. i 99 numrerade exemplar. Pr. 10.

5126. **Schäfer, D.,** Die Ausgrabungen bei Falsterbo.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1899 [Tr. 1900], s. 63—92+1 karta.

5127. **Snöbohm, A. Th.,** Gotlands folk. Hufvuddragen till en teckning af Gotland och dess öden från äldre till nuvarande tider. 2:a öfvers. uppl. Sluthäftet. S. 257—378. Visby, Gotlänningens förlag.

5128. **Säve, P. A.,** Samfärdseln på Gotland i gamla tider. Utgifven af *J. A. Lundell*. 51 s. Sthlm, Ljus.
För skola och hem. Svensk bokskatt. 6.

5129. **Söderberg, E. N.,** En gammal riksgränsbygd. [Hafverö socken].
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1900, s. 237—254.

Kulturhistoria,

5130. **Alander, P. G.,** Några ord om Skara läroverk i äldre och nyare tider.
»Minnen från Vestergötland», utg. af Vestgöta nation i Upsala, s. 43—51.

5131. **Berg, Wilh.,** Anteckningar om Göteborgs äldre teatrar. Bd 3. 1816—1833. VII+459 s.+1 facs. af en affisch. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 6.

5132. **Bugge, A.,** Studier over de norske byers selvstyre og handel för Hanseaternes tid. Udgivet af Den norske historiske Forening. 2+221+(1) s. Kristiania 1899.

5133. **Carlgren, W. M.,** Bidrag till Hernösands allmänna läroverks historia. Läroverksprogram. 18 s. 4:o. Hernösand.

5134. **Finn** utgifven af Lukasgillet i Lund. 71+(5) s. + illustr. 4:o. Lund.
Innehåller bl. a.: *E. Wrangel,* Lukasgillet; *C. Sjöström,* »Gamla Botanicum»; *K. Stjerna,* Kompanihuset i Malmö; *L. Weibull,* Tegnérs och Oehlenschlägers möte i Lund 1829; *O. Sylwan,* Norreport i Kristianstad.

5135. **Hammarskjöld, A.,** Bilder ur uppfinningarnas och industriens värld.
Meddelanden från svenska slöjdföreningen 1900:2, s. 5—28.

5136. **Hildebrand, H.,** Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. D. 3: H. 2—3. S. 161—480. Sthlm, Norstedt. Pr. 3,50 häftet.

5137. **Karlson, K. Fr.,** Blad ur Örebro skolas historia samlade och utgifna. H. 5. 20+CCCLIX+80 s.+1 portr. Örebro.
Åtföljer Karolinska läroverkets årsprogram 1900.

5138. **Kjellberg, C. M.,** En politisk predikan från 1698, oriktigt tillskrifven Jakob Boethius.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 271—283.

5139. **Levertin, O.,** En aristokratisk tidningsskrifvare och hans familj. Bilder från Gustaf III:s tid.
Ord och Bild 1900, s. 869—890.

5140. **Lundin, Cl.,** Sällskapet 1800—1900. Historisk skildring. Enligt uppdrag utarbetad. VIII+215 s.+19 pl. o. portr. Sthlm, Sällskapet.

5141. **Mackeprang, M.,** Dansk köbstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV (forordn. af 1619). (5)+285 s. Köbenhavn, Det Nordiske forlag. Pr. 6.

5142. **Munch, P.,** Köbstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV:s tid til enevældens ophör (1619—1848). D. 1. (3)+237+(2) s. 2. 196+(2) s. Köbenhavn, Det Nordiske forlag. Pr. 15.

5143. **Planting-Gyllenbåga, W.,** Rättegången om Anna Bogas arfvegods.
Personhistorisk Tidskrift 1900, s. 1—11.

5144. **Promotioner** inom filosofiska fakulteten 1600—1899. S. 33—72. Upsala.
Upsala Universitets Årsskrift 1900. Program.

5145. **Schück, H.,** Svenska Pariserstudier under medeltiden. 1.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 9—78 + 2 pl.

5146. **Sjögren, O.,** Sveriges kulturhistoria för menige man. (Från äldsta tid till Gustaf II Adolf). 206 s. 4:o. Sthlm, Chelius 1898. Pr. bunden 5.

5147. **Smålandslif** 1521.
Historisk Tidskrift 1900, s. 299—302.

5148. **Wallensteen, J. P.,** Ett bondbröllop i Danderyds socken i Uppland 1786. Medd. af *E. Hammarstedt.*
Meddelanden från Nordiska museet 1898, [Tr. 1900], s. 49—58.

5149. **Westling, B. G. W.,** Hufvuddragen af den svenska folkundervisningens historia. IV + 461 + (2) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 4,50.

Kyrkohistoria.

5150. **Alstermark, S.,** De religiöst svärmiska rörelserna i Norrland 1750—1800. 2: Lappland (Öfver Torneå och Juckasjärvi). Läroverksprogram. 49 s. 4:o. Göteborg.

5151. **Appelberg, K. A.,** Bidrag till belysande af kyrkans rättsliga ställning i Sverige och Finland från reformationen intill kyrkolagen 1686. Akad. afh. (1) + 193 s. Helsingfors, Förf.

5152. **Briefe** aus dem Brigittenkloster Maihingen (Maria-Mai) im Ries 1516—1522. Eingeleitet und erläutert von *Joh. Kamann.*
Zeitschrift für Kulturgeschichte 1899. Bd 6, s. 385—410.

5153. **Fryxell, K. A.,** Om svenska biskopsval under medeltiden. Akad. afh. VIII + 137 + (1) s. Upsala, Förf. Pr. 1,50.
Se nedan »Recensioner» 5256.

5154. **Gummerus J.,** Beiträge zur Geschichte des Buss- und Beichtwesens in der schwedischen Kirche des Mittelalters. 1. Akad. afh. [Helsingfors]. (2) + 88 + LXVIII s. Upsala.

5155. **Heden, Hj. Nilsson,** Studier i Danmarks reformationshistoria under Fredrik I. 26 s. Lund.
Särtr. ur Festskrift för Dr L. Holmström. Utg. af Hvilans Elevförbund.

5156. **Herlenius E.,** Erik-Jansismens historia. Akad. afh. [Upsala]. VIII + 138 s. Jönköping, Emil Bergmans bokh. Pr. 2. (Se N:o 4220.)

5157. **Jonzon, B. G.,** Blad ur Bollnäs församlings kyrkohistoria. Sammanförda. 222 + (4) s. + 9 pl. o. portr. Bollnäs, Förf. [Tr. i Uppsala]. 1899, 1900. Pr. 3.
Se nedan »Recensioner» 5257.

5158. **Jonzon, B. G.,** Helsingarnes kristnande och deras förhållande till Gustaf Vasas befrielsestrid och kyrkoreformationen. Tvenne föredrag. 27 s. Bollnäs, Förf. [Tr. i Upsala] 1899. Pr. 40 öre.

5159. **Levin, H.,** Om våra regala gäll.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 175—204.

5160. **Lundström, H.,** Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. 1. En brefväxling mellan Swedberg och Spegel. 2. Om den år 1691 tillsatta bibelkommissionens utlåtande. 3. Swedbergs år 1695 afgifna försvar för sin psalmbok.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 140—174.

5161. **Lundström, H.,** Hvilka äro våra äldsta domkapitel?
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 79—86.

5162. **Lundström, H.,** Till frågan om den s. k. successio apostolica inom svenska kyrkan.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 269—271

5163. **Rudbeckius, J.,** Kyrkio-stadga för Westerås stift. Utg. af *H. Lundström.* VI + 62 s. Upsala.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska föreningen. 2:1.

Finland och Östersjöprovinserna.

5164. **Ahrenberg, J.,** Praktväfnaderna i Åbo slott under Johan III:s tid.
Finsk Tidskrift 1900. Bd 1, s. 345—362.

5165. **Amelung, F.,** Geschichte der Stadt und Landschaft Fellin von 1210 bis 1625. 231 s. + 2 kartor.
Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1890 bis 1895. [Tr. 1898].

5166. **Archiv** der Familie von Stackelberg. Bd 1. Quellen aus dem Majoratsarchiv zu Isenhof nebst einem Anhange. Herausg. von *A. v. Gernet.* IX + 159 s. S:t Petersburg 1898.

5167. **Bienemann jun., Fr.,** Ein Tumult in Dorpat Anno 1641.
Baltische Monatsschrift 1900, s. 293—311.

5168. **Boldt, R.,** Ortbeskrifningen i Finland på 16- och 1700-talen. Anteckningar.
Meddelanden af geografiska föreningen i Finland. 5. 1899—1900, s. 1—60 + (1) s.

5169. **Bonsdorff, C. v.,** Åbo akademis förvaltning 1640—1713.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser. 13. 1899, s. 117—246.

5170. **Born, V. M. v.,** Beskrifning och historia om Sarvlaks egendom i Perno socken sammanstäld. 2:a tillökta uppl. III + (3) + 212 s. + 15 kartor o. pl. + 1 bilaga. Helsingfors, Förf.

5171. **Buchholtz, A.,** Geschichte der Juden in Riga bis zur Begründung der rigischen Hebräergemeinde im J. 1842. IV + 161 s. Riga, N. Kymmel 1899.
2:a kap. har till öfverskrift »Die schwedische Zeit» (1621—1710).

5172. **Buchholtz, A.,** Ueber den Zeitpunkt, wann der im April 1700 in Livland eingeführte schwedische Kalender abgeschafft und der alte (russische) Styl wieder eingeführt wurde.
Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1899 [Tr. 1900], s. 15—18.

5173. **Ehrenmalm, L. J.,** Folkbristen i Finland i medlet af 1700-talet. Ett utlåtande. Meddeladt af *A. Hjelt.*
Historiallinen Arkisto 1900. D. 16: 1, s. 93—103.

5174. **Essen, G. H. v.,** Alienationer och reduktioner i f. d. svenska Pommern. Efter författarens död utgifven af *A. Lindblom.* 166 s. + 1 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 2.

5175. **Grotenfelt, G.,** Det primitiva jordbrukets metoder i Finland under den historiska tiden. En redogörelse. Akad. afh. 442 s. Helsingfors 1899.
Se nedan »Recensioner» 5258.

5176. **Grotenfelt, K.,** Turun linnan piiritys ja antaumus v. 1563.
Historiallinen Arkisto 1900. D. 16: 2, s. 33—40.

5177. **Gutsherr** und Bauer i Livland. 6—8: Gutsherrlich-bäuerliche Verhältnisse unter schwedischer Herrschaft.
Düna-Zeitung 1899: N:o 128, 131, 133.

5178. **Handlingar** rörande finska kyrkan och presterskapet. Med understöd af allmänna medel i tryck utgifna af *K. G. Leinberg*. Saml. 3. Ny följd. 1539—1651. XXXVI+524 s. Saml. 4. 1652—1686. XXIV+478 s. Helsingfors, Utg. förlag. Saml. 3. 1898.

5179. **Handlingar** till belysande af Finlands kamerala förhållanden. H. 4: Finlands årliga inkomster under 1500-talets senare hälft. [Titeln äfven på finska]. Utg. af *J. H. Vennola*. XVII+179 s. Helsingissä 1899.
Todistuskappaleita Suomen historiaan. 3: 4.

5180. **Hausen, R.,** Finlands medeltidssigill. I afbild utgifna af Finlands Statsarkiv. III+(1)+41 s.+22 pl. 4:o. Helsingfors.

5181. **Hildén, A.,** Om distributionen af 1642 års finska bibelupplaga.
Historiallinen Arkisto 1900. D. 16: 1, s. 63—73.

5182. **Hultin, A.,** Ernest Gestrinius. En finsk vitterlekare från store ofredens tid.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser. 13. 1899, s. 22—29.

5183. **Iversen, I.,** Denkmünzen auf Personen die in den Ostseeprovinzen geboren sind oder gewirkt haben. (1)+167+(1) s.+29 pl. 4:o. S:t Petersburg u. Leipzig, K. L. Ricker 1899.

5184. **Kommuner,** Österbottens svenska, deras historia, traditioner och nutid. Säljes till förmån för Närpes landtmanna- och husmoderskola. Utg. af Svenska Österbottniska studenter. (1)+130+(2)+1 karta. Helsingfors, Söderström & C:o. Pr. 2 m.

5185. **Körber, M.,** Oesel einst und jetzt. Herausgegeben auf Verfügung d. »Vereins z. Kunde Oesels». Bd 2: Die Kirchspiele: Mustel, Kielkond, Anzeküll, Jamma, Wolde u. Pyha. VIII+321 s. Arensburg 1899.

5186. **Landshöfdingar** i Finland 1635—1809, från hvilka skrifvelser till Kongl. Maj:t förvaras i Svenska Riksarkivet. Efter en handling i Svenska Riksarkivet meddeladt af *K. G. Leinberg*.
Historiallinen Arkisto 1900. D. 16: 2, s. 25—32. Äfven separat.

5187. **Leinberg, K. G.,** Dissertationens academicæ Fenorum extra patriam. Ett bidrag till Finlands kulturhistoria. (4)+177 s. Helsingfors.
(Särtryck från Finska Vetenskaps-Societetens Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk).

5188. **Lundqvist, K. G.,** Staden Bremen under svenska väldet 1648—1719.
Sveriges Allmänna Handelsförenings Månadsskrift 1900, N:o 9, s. 4—6.

5189. **Löwis of Menar, K. v.,** Nachforschungen nach dem Grabe des Vikingerkönigs Ingwar von Schweden in Estland.
Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1899 [Tr. 1900], s. 142—143.

5190. **Melander, K. R.,** Ruotsin hallituksen ja Tallinnalaisten kauppatuumat Venäjän suhteen ynnä niistä johtuvat riidat Lübeckin kanssa vuosina 1614—43.
Historiallinen Arkisto 1900. D. 16: 1, s. 22—62.

5191. **Melander, K. R.,** Vuokraukset ynnä talojen lyhennykset Suomessa, Käkisalmen läänissä ja Inkerissä vuosina 1617—34.
Historiallinen Arkisto 1900. D. 16: 1, s. 111—314.

5192. **Neovius, Ad.,** Furstebesök i Finland. (2)+172 s. Borgå, Hagelstam. Pr. 1 m. 75 p.

5193. **Nervander, E.,** Blad ur Finlands kulturhistoria. Med 29 illustr. VIII+482 s. Helsingfors, W. Hagelstam. [Tr. i Kuopio]. Pr. 10 m.

5194. **Pyl, Th.,** Nachträge zur Geschichte der Greifswalder Kirchen und Klöster. H. 3: Geschichte des Georghospitals. VIII+127 s. Greifswald, J. Abel.

5195. **Poelchau, A.,** Die livländische Geschichtsliteratur im Jahre 1899. (1)+71 s. Riga, N. Kymmel.

5196. **Ramsay, C. G.,** Löjtnanten Carl Gustaf Ramsay's anteckningar från en sommarfärd år 1807. Utgifna och försedda med biografiskt förord af *J. Ramsay*.
Finsk Militär Tidskrift 1900, s. 18—66+2 portr.

5197. **Rautenfeld, C. v.,** Die livländischen Landsmarschälle von 1643 an bis auf die Gegenwart. Nebst einer Einleitung von *Fr. Bienemann jun.*
Baltische Monatsschrift 1899, s. 145—212.

5198. **Rosberg, J. E.** o. **Fleege, U. A.,** Kyrkslätt socken. Dess natur, utveckling och historia. D. 1: H. 1—5. 78 s. D. 2: H. 1—6. 96 s. Helsingfors, Utgifvarne.

5199. **Salenius, J. M.,** Pohjois-Karjalan ja Pohjois-Savon ensimmäisiä koulumestareita.
Historiallinen Arkisto 1900. D. 16: 2, s. 11—77.

5200. **Sander, M.,** Anklam. Beiträge zur Stadtgeschichte gesammelt und zusammengestellt. H. 1: 1763—1816. (4)+156 s. Anklam, Süssermann.

5201. **Schvindt, Th.,** Käkisalmen pesälinnan ja entisen linnoitetun kaupungen rakennushistorian aineksia. [Kexholms slotts och den fordna befästade stadens byggnadshistoria]. 123 s.+14 kartor, planer o. pl. Helsingissä 1898.
Analecta archeologica fennica. 2:2.

5202. **Schybergson, M. G.,** En finsk statsman från Gustaf III:s skola: Johan Albrekt Ehrenström. Med J. A. Ehrenströms porträtt och namnteckning.
Finsk Tidskrift 1900. Bd 1, s. 177—191.

5203. **Schybergson, M. G.,** Jakob Tengström såsom historiker. Föredrag hållet d. 9 november 1898.
Historiallinen Arkisto 1900. D. 16: 1, s. 1—21.

5204. **Seuran,** Suomen Historiallisen, pöytäkirjat 30 p:stä marrask 1897 —9 p:ään marrask 1900. 153 s.
Bilaga till Historiallinen Arkisto 1900.

5205. **Snellman, A. H.,** Ljungi Tuomaanpoika, Pohjanmaan pappi ja lain suomentaja.
Historiallinen Arkisto 1900. D. 16: 2, s. 1—24.

5206. **Wallin, V.,** Eräs Djeknin sukua koskeva asiakirja ja »Elinan surma».
Historiallinen Arkisto 1900. D. 16: 1, s. 104—110.

5207. **Westling, G. O. F.,** Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 107—139.

5208. **Zur** Geschichte der livländischen Privilegien.
Baltische Monatsschrift 1900, s. 236—248, 311—319, 391—401.

5209. **Öhlander, C.,** Den svenska kyrkoreformationen uti Ingermanland. Ett bidrag till svenska kyrkans historia åren 1617—1704. Akad. afh. XVI + 203 + (1) s. Upsala, Akademiska bokh. Pr. 2,25.
Se nedan »Recensioner» 5259.

Allmän och utländsk historia.

5210. **Coucheron-Aamot, W.,** Det norske Folk paa Land og Sjö. Med talrige Illustrationer af forskjellige Kunstnere samt flere Karter. H. 12—17. S. 177—272. 4:o. Kristiania, Malling. Pr. 50 öre häftet.

5211. **Dahlgren, E. W.,** De franska sjöfärderna till Söderhafvet i början af adertonde seklet. En studie i historisk geografi. 430 s. Sthlm.
Tidskriften Ymer. Årg. 13. Äfven utg. i mindre separatupplaga.
Se nedan »Recensioner» 5260.

5212. **Dumrath, O. H.,** Det XIX århundradet i ord och bild. Politisk och kultur-historia efter bästa källor bearbetad för svenska förhållanden. H. 20—35. D. 2: 1830—70. S. 97—396 + VIII s. + pl. + portr. D. 3. 80 s. + pl. + portr. 4:o. Sthlm, Geber. Pr. 75 öre häftet.

5213. **Funch-Brentano, Fr.,** Bastiljen i sägnen och i verkligheten. Med företal af *V. Sardou*. Öfversättning af *O. A. Stridsberg*. (1) + 217 s. Sthlm, Beijers bokförlag. Pr. 2,50.

5214. **Hasselgren, A.,** Hundra år i ord och bild. En populär skildring af det nittonde århundradets tilldragelser samt upptäckter och framsteg på olika områden af odling och forskning. Efter olika källor utarbetad. Med flera hundra illustrationer. 1012 + XXI s. Sthlm, Fröléen & Comp. 1899, 1900. Pr. 10,75.

5215. **Historie,** Danmarks Riges, af *Joh. Steenstrup, Kr. Erslev, A. Heise, V. Mollerup, J. A. Fridericia, E. Holm, A. D. Jörgensen*. Historisk illustreret. D. 3: Heise, A., Danmarks Riges Historie 1488—1536 o. Mollerup, V., Danmarks Riges Historie 1536—1588. H. 10. Afd. 2. s. 81—104. D. 4: Fridericia, J. A., Danmarks Riges Historie 1588—1699. H. 10—19. S. 217—456. D. 5: Holm, E., Danmarks Riges Historie 1699—1814. H. 7—18. S. 145—432. Köbenhavn, Det Nordiske Forlag. Pr. 60 öre häftet.

5216. **Liisberg, Bering H. C., Clausen, C. C., Söderman, S.,** Det nittonde århundradet. Århundradets stora förspel 1776—1815. Våra farföräldrars tid, tiden till 1848. Våra fäders och vår egen tid. 276 s. Med många illustrationer 2 spaltad 4:o. Sthlm, Ljus. Pr. 3.

5217. **Lindberg, O. E.,** Hârûn Arraschîd och hans närmaste samtida i historia och saga. XI + 173 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 2.
Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola. 14.

5218. **Mahan, A. T.,** Sjömaktens inflytande på historien 1660—1783. Enligt uppdrag öfversatt af *L. Åkerhielm*. D. 1: 1660—1756. 306 + (2) s. Sthlm. Pr. 4,50.
Militärlitteratur-föreningens förlag. 80 : 1.

5219. **Rydfors, A.,** Kultur- och folkvandring inom Europa. Historisk öfversigt. 55 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 90 öre.
Svenska humanistiska förbundets skrifter.

5220. **Schwerin, H. H. v.,** Om kustfolks olika sjöduglighet. Universitetsprogram. 104 s. 4:o. Lund.

5221. **Schwerin, H. H. v.,** De stora upptäckternas tidehvarf. 88 s. [Endast början]. Sthlm.
Bilaga till tidskriften Ljus 1900.

5222. **Söderberg, V.,** Holländare och engelsmän i Sydafrika. 41 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 25 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter. 65.

5223. **Vilhelmina af Baireuth,** En konungadotters självbiografi. Öfversatt från franska språket af *G. von Düben.* (1)+478 s. Sthlm, Hiertas bokförlag. Pr. 3,75.

Recensioner.

5224. **Cederschiöld, G.,** Om Erikskrönikan, ett historiskt epos från Folkungatiden. (Se N:r 4531.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1900. Bd 1, s. 506—507 af *B. G—s.*

5225. **Daenell, E. R.,** Geschichte der deutschen Hanse in der zweiten Hälfte des 14 Jahrhunderts. (Se N:r 3835.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1900. Bd 85, s. 116—119 af *K. Kunze.*

5226. Urkunder till Stockholms historia, med understöd af stadens medel utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet genom *K. Hildebrand.* 1. Stockholms stads privilegiebref 1423—1700. H. 1. (Se N:r 4895.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1900, s. 27—29 af *Ehd. [E. Hildebrand].*

5227. Hansisches Urkundenbuch. Bd 5. 1392—1414. Bd 8. 1451—1463. (Se N:r 4535.)
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Litteratur 1900. Jahrg. 28, s. 298—301 af *J. Girgensohn;* i Historisk Tidskrift 1900, s. 82—84 af *H. R—n. [H. Rosman].*

5228. Erkebiskop Henrik Kalteisens Kopibog. Udgivet for det Norske Historiske Kildeskriftfond ved *A. Bugge.* (Se N:r 4536.)
Rec. i Historisk Tidsskrift (Kristiania) 1900. Fjerde Række. Bd 1, s. 11—16 af *K. H. Karlsson;* i Deutsche Litteraturzeitung 1900, s. 2156—2157 af *Fr. Arnheim.*

5229. Hanserecesse von 1477—1530. Bearbeitet von *D. Schäfer.* Bd 6: 1510—1516. (Se N:r 4538.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1900. Bd 85, s. 115—116 af *Keussen;* i Mitteilungen aus der historischen Litteratur 1900, s. 103—106 af *J. Girgensohn.*

5230. **Edén, N.,** Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden (1522—1594). (Se N:r 4540.)
Rec. i Literarisches Centralblatt 1900, s. 1601—1602.

5231. **Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar. som höra till statsförfattningens historia under tidehvarfvet 1521—1718. D. 2: 1561—1592. Med understöd af statsmedel utgifven af Kongl. Riksarkivet** genom *E. Hildebrand.* (Se N:r 1192, 1661 o. 4548.)
Rec. i **Historisk Tidskrift** 1900, s. 1—12 af *N. Edén.*

5232. **Jacob, K.,** Strassburgische Politik vom Austritt aus der Union bis zum Bündniss mit Schweden (1621—1632). (Se N:r 4562.)
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Litteratur 1900, s. 113—118 af *D. Kohl.*

5233. **Leo, E.,** Die Schlacht bei Nördlingen im Jahre 1634. (Se N:r 4934.)
Rec. i Literarisches Centralblatt 1900, s. 1935—1936 af *K.*

5234. **Struck, W.,** Johann Georg und Oxenstierna. (Se N:r 4566.)
Rec. i Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 1900. Bd 13, s. 594—595 af *C. Spannagel;* i Historische Vierteljahrschrift 1900. Jahrg. 3, s. 555—560 af *Joh. Kretzschmar.*

5235. **Schulze, R.,** Das Project der Vermählung Friedrich Wilhelms von Brandenburg mit Christina von Schweden. (Se N:r 4275.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1900, s. 873—875 af *C. Spannagel.*

5236. **Christine de Suède** et le cardinal Azzolino. Lettres inédites 1666—68. Avec une introduction et des notes par *C. N. D. Bildt.* — *E. Daniels,* Christine von Schweden. (Se N:r 4602.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1900, s. 43—62 af *L. M. Bååth;* i Römische Quartalschrift f. christliche Alterthumskunde und f. Kirchengeschichte. Jahrg. 14, s. 150—151 af *Buschbell;* i **Ord och Bild** 1900, s. 290—296 af *L. M. Bååth;* i Stockholms Dagblad 1900, 22 juli, N:r 336 af *K. Hildebrand.*

5237. **Hirsch, F.,** Brandenburg und England 1674—1679. T. 1—2. (Se N:r 4606.)
Rec. i Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 1900. Bd 13, s. 286—288 af *Fr. Arnheim.*

5238. **Philippson, M.,** Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Th. 1. (Se N:r 3523.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1900. Bd 84, s. 281—284 af *Meinardus.*

5239. **Jacobsen, Sthen,** Den nordiske kriigs kröniche [1675—79] utg. af *M. Weibull.* (Se N:r 3883.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1900, s. 78—87 af *A. S.* [*A. Stille*].

5240. **Wimarson, N.,** Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. 1. (Se N:r 3885.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1900, s. 2352—2353 af *D. Schäfer.*

5241. **Bulard, G.,** Les traités de Saint-Germain (1679). (Se N:r 4610.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1900, s. 134—135 af *P. Haake;* i Revue d'historie diplomatique 1900, s. 157—158 af *L. Béclard.*

5242. Kong Frederik IV:s förste Kamp om Sönderjylland Krigen 1700. Udarbejdet ved Generalstaben af *H. W. Harbou* og *A. P. Tuxen* og *C. L. With.* (Se N:r 4618.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1900, s. 67—72 af *A. S.* [*A. Stille*]; i Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens tidskrift 1900, s. 506—510 af *C. O. Nordensvan;* i **Nordisk Tidskrift** 1900, s. 251—255 af *A. Larsen.*

5243. **Hallendorff, C.,** Konung Augusts politik åren 1700—1701. (Se N:r 4298.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1900, s. 288—290 af *R. Hirsch.*

5244. **Kuylenstierna, O.,** Striderna vid Göta älfs mynning åren 1717 och 1719. (Se N:r 4631.)
Rec. i Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens tidskrift 1900, s. 290—293 af *S. N—dt.*

5245. **Ekman, C. C.,** Dagbok förd under kriget i Finland 1788—1790. Utgifven af *R. Hausen.* (Se N:r 5003.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1900, s. 29—32.

5246. **Schefer, Ch.,** Bernadotte roi (1810—1818—1844). (Se N:r 4657.)
Rec. i Revue Historique 1900. T. 72, s. 416—418 af *E. Bourgeois.*

5247. Forhandlingsprotokol fört i Regjeringsraadet og Statsraadet Marts til Decbr. 1814. (Se N:r 4664.)
Rec. i Historisk Tidsskrift (Kristiania) 1900. Fjerde Række. Bd 1, s. 1—4 af *Y. Nielsen.*

5248. **Tersmeden, C. H.,** Kalender öfver i Sverige lefvande ointroducerad adel, svensk och utländsk. Årg. 2. (Se N:r 4696.)
Rec. i Personhistorisk Tidskrift 1900, s. 39—49 af *—a—.*

5249. **Cederström, R.,** Svenska kungliga hufvudbanér samt fälttecken vid i Sverige, Finland och öfriga svenska provinser stående trupper, förvarade i Kungl. Lifrustkammaren och Kungl. Artillerimuseum m. fl. in- och utländska samlingar. (Se N:r 5072.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1900, s. 73—77 af *T. J. P. [T. J. Petrelli].*

5250. **Wrangel, E.,** Ett blad ur historien om Sveriges litterära förbindelser med Frankrike. (Se N:r 4383.)
Rec. i Bibliothèque de l'école des chartes 1900. T. 61, s. 351—352 af *C. Bloch.*

5251. **Almquist, J. A.,** Uddeholmsverken. (Se N:r 4730.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1900, s. 12—16 af *K. H—d. [K. Hildebrand].*

5252. **Pehrsson, P.,** Ur Österby bruks och vallonernas krönika. (Se N:r 4746.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 357—361 af *B. G. Jonzon.*

5253. **Karlson, K. F.,** Blad ur Örebro skolas historia. H. 4. (Se N:r 4764.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 343—352 af *J. Wahlfisk.*

5254. **Martin, F. R.,** Svenska kungliga gåfvor till ryske zaren 1647—1699. (Se N:r 4714.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1900, s. 106—108 af *—u— [J. A. Almquist].*

5255. Upsala Universitet 1872—1897. Festskrift med anledning af konung Oscar II:s tjugofemårs regeringsjubileum den 18 september 1897. Utg. af *R. Geijer.* (Se N:r 4071.)
Rec. i Stimmen aus Maria-Laach 1898. Bd 54, s. 324—329 af *A. Baumgartner.*

5256. **Fryxell, K. A.,** Om svenska biskopsval under medeltiden. (Se N:r 5153.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 324—336 af *N. Edén.*

5257. **Jonzon, B. G.,** Blad ur Bollnäs församlings kyrkohistoria. (Se N:r 5157.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 352—357 af *P. Pehrsson.*

5258. **Grotenfelt, G.,** Det primitiva jordbrukets metoder i Finland under den historiska tiden. (Se N:r 5175.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1900, s. 34—37 af *K. H—d. [K. Hildebrand].*

5259. **Öhlander, C.,** Om den svenska kyrkoreformationen uti Ingermanland. (Se N:r 5209.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 336—343 af *G. O. F. Westling.*

5260. **Dahlgren, E. W.,** De franska sjöfärderna till Söderhafvet i början af adertonde seklet. (Se N:r 5211.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1900, s. 87—89 af *K. Hd. [K. Hildebrand].*

5261. **Lönborg, S.,** **Israels historia.** (Se N:r 4825.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1900, s. 16—18 af *S. A. Fries;* i Kyrklig Tidskrift 1900, s. 284—288 af *E. S.*

5262. **Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs högskola. 1—12.**
Rec. i Historisk Tidskrift 1900, s. 18—22 af *H. S.* [*H. Schück*].

Historiska Föreningens ständiga medlemmar.

Februari 1901.

H. K. H. PRINS KARL.

ABRAMSON, A., Grosshandlare. Stockholm.
AMBROSIANI, S., Fil. kand. Upsala.
† ANNERSTEDT, S., v. Lektor.
† ANNERSTEDT, T., Fil. Dr.
† ANTELL, H. F., Med. Dr.

† BECK-FRIIS, C., Grefve, Kab.-kammarherre.
† BERGGREN, R., Grosshandlare.
BESKOW, J. B. T., Kammarherre. Stockholm.
BILDT, C., Frih., Envoyé. Rom.
BOMAN, K., v. Konsul. Stockholm.
† BONDE, C., Frih., Öfverste kammarherre.
† BURÉN, C., Brukspatron.

CARLANDER, A., Göteborg.
† CARLESON, E., Justitieråd.
† CARLSSON, B., Källarmästare.
CELSING, G., Öfverkammarherre. Stockholm.

† DE GEER, L., Frih., f. d. Statsminister.
DIEDEN, TH., Brukspatron. Karlslund.
DOUGLAS, L., Grefve, f. d. Minister för utrikes ärenden.

† EHRENSVÄRD, A., Grefve, f. d. Minister för utrikes ärenden.
EKMAN, C., Bruksägare. Finspong.
EKMAN, J. J., Grosshandlare. Göteborg.
ENGLUND, J. A., Kyrkoherde. Neder-Luleå.

Finska Statsarkivet. Åbo.
† FISCHER, G. E., Auditör.
† FLENSBURG, V., Biskop.
FRÆNCKEL, L., Bankir. Stockholm.
FRISK, C., Grosshandlare. Stockholm.

Gesellschaft für Pommersche Geschichtskunde. Stettin.

† HALLENBORG, M., Ryttmästare.
† HEDBERG, A. P., Grosshandlare.

INGELMAN, G., Kapten. Stockholm.

† KULLBERG, N. A., Arkivarie.

† LAGERHEIM., C., Arkivarie.
† LEVGREN, A. W., Grosshandlare.
† LJUNGQVIST, O., Bruksägare.
LUNDSTEDT, B., Bibliotekarie. Stockholm.

MALMSTRÖM, C. G., f. d. Riksarkivarie. Djursholm.
MONTAN, E. W., Professor. Stockholm.
† MÖRNER, J. O., Grefve, Kammarjunkare.

NAUMANN, Th., v. häradshöfding. Stockholm.
NORDENFALK, C., Landshöfding. Halmstad.

PALLIN, J. R., Lektor. Stockholm.
† PALM, Sv. Texas.
PALMÉN, E. G., Frih., Professor. Helsingfors.
† v. PLATEN, C., Grefve, Öfverste kammarjunkare.
PLATEN, C. G., Ryttmästare. Stockholm.

v. RETTIG, F., Kommerseråd. Åbo.
RETTIG, J., Konsul. Gefle.
v. ROSEN, C. G., Grefve, Öfverste kammarjunkare. Stockholm.
v. ROSEN, E., Grefve, Andre sekreterare. Stockholm.

SCHYBERGSON, M. G., Professor. Helsingfors.
† SILFVERSTOLPE, C., Hofmarskalk.
SMEDMARK, O., Öfverste. Stockholm.
† STRÅLE, G. H., Bruksägare.
† STRÖMFELT, F., Grefve, Godsägare.
STYFFE, C. G., f. d. Bibliotekarie. Stockholm.
† SWARTZ, E., Fabrikör.
Svea art.-regementes bibliotek. Stockholm.

TAMM, H., Godsägare. Fånö.
TAMM, O., Domänintendent. Stockholm.
TAUBE, B., Frih., f. d. Arkivarie. Stockholm.
TILLBERG, K., v. Häradshöfd. Stockholm.
† TOLL, J. C.
† TORNÉRHJELM, R., Öfverhofstallmästare.
† TRANCHELL, J. F., Grosshandlare.

† AF UGGLAS, G., Frih., f. d. Öfverståthållare.
Utrikesdepartementet. Stockholm.

WACHTMEISTER, F., Grefve, Generaldirektör. Stockholm.
WALLDÉN, W., Godsägare. Stockholm.
WIJK, H., Löjtnant. Stockholm.

Åbo sv. klass. lyceum.
† ÅKERHJELM, G., Frih., Öfverste kammarjunkare.

ÖRNBERG, V., Arkivarie. Vadstena.

= 75.

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND

TJUGOANDRA ÅRGÅNGEN

1902

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1902

Innehåll:

Afhandlingar.

Strödda Meddelanden och Aktstycken.

Öfversikter och Granskningar.

Bilagor.

De svenska klostren före klostret i Vadstena.

AF

CARL SILFVERSTOLPE.[1]

Efter all anledning hade det förnämligast varit genom vikingatågen de skandinaviska folkens tillvaro blifvit känd för andra folk, till hvilka kristen kultur förut hunnit. Den kristna kyrkan behöfde ej svara på likartadt sätt; icke med svärd och härsmakt gjorde hon sitt insteg i vårt land, om än dessa medel sedermera någon gång äfven hos oss kommo till användning. Det var, kunna vi säga, hufvudsakligen på diplomatisk väg, genom vänliga underhandlingar, skriftliga eller muntliga, man sökte här bereda henne rum. Hennes sändebud voro ett fåtal missionärer, bland hvilka äfven funnos sådana »religiosi ministri», som slutit sig till någon munkorden och därmed förbundit sig att lefva efter vissa strängt utstakade regler, från hvilka de sökte att så litet som möjligt afvika, äfven då de öfvergåfvo sina klosterhem för att i aflägsna trakter verka till hednafolkens omvändelse. Hand i hand med kristendomen kan således munkväsendet sägas hafva trädt inom våra gränser — ja så, att till en början man torde föga hafva kunnat skilja mellan munkar och präster, mellan det regulära och det sekulära prästerskapet. Munkarne sökte att under denna sin verksamhet bereda jorden äfven för den orden de tillhörde, men långsamt

[1] Af aflidne hofmarskalken Silfverstolpes planlagda stora monografi öfver Vadstena kloster blef aldrig mera än inledningen nedskrifven. Då den innehåller åtskilliga resultat af författarens studier öfver de äldre svenska klostren, har den emellertid synts Red. förtjänt af att tryckas.

spirade den brådden upp. Några få år efter det, att påfven Pascalis I utfärdat uppmaning till kristenheten att understödja de första kristna lärarne på deras beskickning till norden, berättade väl kejsar Ludvig den fromme (834), att ett stort antal af folket härstädes känt sig draget till den nya läran och längtade efter »himmelens under och kyrkans stöd», men kristendomens fortplantning gick dock långsamt, och då två och ett halft århundrade senare påfven Gregorius VII i skrifvelse till konungarne Jnge och Halstan ($^{24}/_{10}$ 1081).[1] uttryckte sin glädje däröfver, att budskap ifrån dem berättat, huruledes deras folk »öfvergifvit hedendomens villfarelse och hunnit fram till den kristna trons sanning», räckte det ännu långt in i det följande århundradet, innan man såg de första klostren här byggas och befolkas.

Historiens morgongryning i vårt land sammanfaller i det närmaste med kristendomens. De första historiska data urkunderna gifva oss, hänvisa till den kristna missionens verksamhet; ehuru ofullständiga de äro och endast i ringa mån tillökade af krönikornas uppgifter, lämna de dock en bild af missionens framsteg genom att belysa åtminstone de viktigaste hållpunkterna däri. Hvad som genast faller i ögonen är, såsom vi redan antydt, den betydelsefulla del munkväsendet tillkom i detta Herrens verk. Forskningarna angående de vägar, på hvilka den kristna religionen och kulturen framkommit till Sverige, äro långt ifrån afslutade. Många områden måste undersökas, innan den frågan blir fullt klar. Här är tillräckligt att i korthet framhålla hvad som närmast sammanhänger med vårt ämne.

Enskilda munkar ställde sig främst, dä det gällde att för kristendomens sak draga ut på äfventyrliga färder till de länder, som lågo »vid världens yttersta gräns mot norr», men om själfva munkordnarnas utgrening blef det i begynnelsen icke fråga. Klosterskolor blefvo sålunda ej ännu upprättade i de trakter, som skulle förvärfvas för den kristna bekännelsen, men inom de sachsiska biskopsstiften hade sådana skolor uppstått, och det var ifrån dem missionsverket utgick. De voro nämligen afsedda icke blott till att uppfostra missionärer inom landet, utan äfven till att mottaga yng-

[1] Svenskt Diplomatarium I N:r 25: dateringen enligt Jaffé.

lingar från norden, som möjligen kunde vinnas för att verka i den nya trons tjänst. En sådan skola upprättades i Welnau, ej långt ifrån Itzeho och Münsterdorf, där kejsar Ludvig den fromme för detta ändamål anslog en kungsgård at ärkebiskop Ebo i Rheims,[1] som af påfven Pascalis I (817—824) fick i uppdrag att begifva sig till folken i nordlanden, »hvilka ännu icke kommit till kunskapen om Gud eller blifvit pånyttfödda genom döpelsens heliga bölja, utan lefde i dödens skugga.[2] En annan skola anordnades i samma afsikt af Ansgarius i det kloster han i Hamburg lät uppbygga.

Kristendomen och kulturen stodo i samband med hvarandra. Det var hufvudsakligen på handelsvägar i främmande land våra förfäder först erhöllo kännedom om den nya läran. Man har framhållit den stora handelsstaden Dorstad i Frisland, belägen ej långt ifrån Utrecht och sålunda vid en af medeltidens förnämsta stråkvägar, såsom en plats, där nordiska höfdingar och handelsmän blifvit undervisade och döpta; utan tvifvel hade detta skett äfven på andra orter, innan de första missonärerna anlände till Sverige. En mera ordnad missionsverksamhet för norden kan sägas hafva först begynt med danske konungen Haralds praktfulla döpelsefest i S. Albans kyrka vid Mainz år 826. Då han där skildes från kejsar Ludvig, sände denne med honom »vigda kyrkokärl, ordensdräkter, kyrkohandböcker samt munkar och präster, som frivilligt följde honom för att omvända folken till himmelens rike».[3] Munkarne voro Ansgarius och Autbertus från benediktin-klostret Corbej.

Naturligtvis saknas icke i kyrkans historia berättelser om mångahanda uppenbarelser, som skola hafva upplifvat Ansgarius att utföra sitt stora verk i norden. Hängifven, som han var, åt klosterväsendets idé, hvilken han äfven under sin biskopstid med ifver omfattade, utspred han utan tvifvel under sina tvenne besök i Sverige kännedomen om denna idé, ehuru där ännu saknades många förutsättningar för att ett svenskt kloster skulle kunna uppstå.[4] Kyrkan

---

[1] Jörgensen, Den Nordiske Kirkes Grundlæggelse og förste Udvikling, sid. 84.

[2] Sv. Diplom. I, N:r 1.

[3] Se Jörgensen, l. c. sid. 90.

[4] Tvifvelaktigt är huruvida några svenskar dessförinnan vid sin hemkomst från färder till främmande land haft något att förtälja om munkar och kloster.

måste hafva ganska allmänt utbredt sin uppfattning af klosterstiftelsernas betydelse för så väl den enskilde som samhället, innan det kunde blifva möjligt att bereda plats för dem inom missionens nyförvärfvade områden. Klostren förutsatte i främsta rummet de kristtrognas frikostighet, upplifvad af hoppet om goda gärningars lön; det kräfdes rikliga gåfvor särskildt af dem, hvilka besutto jordegendomar i närheten af de platser, som till klosterbyggnad upplätos. Då man började att i klosterfolkets förböner se välsignelse för land och rike, blef däraf en naturlig följd, att dessa stiftelser kommo att ligga landets konungar, furstar och prelater om hjärtat och att därföre ofta för klostren upplätos kungsgårdar och andelar af kronans eller kyrkans mark. På detta sätt uppstodo sannolikt de flesta klostren, och deras fortvaro betryggades genom gåfvor från andra håll; äfven enskilda personer nämnas dock såsom klostrens grundläggare. Genom ökade besittningar af fast egendom kommo munkarne i ökade förbindelser med bygdens folk, pa hvilket de snart blefvo i tillfälle att såsom kyrkotjänare och lärare utöfva ett betydelsefullt inflytande. Småningom utbredde sig ett nät af klostergods öfver stora sträckor af landet; iakttager man dess utvidgning, kan man ock, åtminstone i begynnelsen, därmed följa klosterväsendets framsteg till en allmännare kännedom hos folket. Vi skola se till huru långt de hunnit på Birgittas tid.[1]

Krönikorna lämna något bestämdare uppgifter om munkordnarnas första utbredande till Sverige än medeltidsdiplomerna. Bland de senare finns dock ett, som har åtskilligt därom att förtälja. Det är det svar[2] abboten Peter i Celle (Hannover) sände ärkebiskop Eskil Kristiernsson i Lund (1156)[3] på dennes begäran att en kartusianmunk måtte sändas till norden för att där införa denna orden. Ärkebiskop Eskil hade i Clairvaux knutit vänskap med abboten Bernhard (den helige) och utöfvat den mest nitiska verksamhet för munkordnarnas införlifvande med kyrkan och missionen

[1] Landskapslagarna innehålla bestämmelser, som inskränkte rätten att till kyrkors eller klosters förmån förfoga öfver enskild egendom.

[2] Svenskt Diplom. I, N:r 36.

[3] Jmfr Daugaard, Om de Danske Klostre i Middelalderen, sid. 32.

i de skandinaviska länderna.[1] Abbot Peters svar innehöll bl. a. följande: »Af Eders Värdighet erhöll jag förra året i uppdrag att underrätta kartusianerna om eder önskan, att munken Rogerius måtte sändas till eder för att utse en plats för denna orden. Kärlekens fullhet hade nämligen gifvit eder i sinnet att i den åt eder af Gud anförtrodda kyrkoprovins anlägga nya plantskolor af allehanda slags heliga ordnar. Redan har därstädes cisterciens-orden genom munkarnes ökade antal icke blott skjutit brodd utan gått i ax; på samma sätt præmonstratenserna. — — — Nu är skedt som ni befallt. Kartusianernas heliga brödrasamfund har bifallit eder begäran.»[2]

Hvad de andra båda ordnarna angår, hvilka i brefvet omtalas såsom redan vid denna tid bofasta i norden, hade väl præmonstratenserna slagit sig ned i Danmark (Skåne), men de skredo aldrig längre norrut öfver den danska gränsen. Däremot hade cisterciens-orden i Sverige sedan ett årtionde tillbaka både »skjutit brodd och gått i ax». Den var uppdragen under benediktinernas hägn.

Benediktin-ordens kloster hade från ordens stiftelse[3] och intill senare hälften af elfte århundradet undergått reformationer, som dock ej blefvo af långvarig verkan. Orsaken därtill var, att organisationen icke förutsatte något för alla klostren gemensamt öfverhufvud, som ägde makt att öfvervaka stadgarnas efterlefnad och ställa abboterna i de öfriga klostren till ansvar, om så behöfdes. En personlighet, särskildt danad för ett sådant värf, var Bernhard af Clairvaux.

Klostret i Citeaux — cisterciensernas stamhus — ej långt från Dijon, anlades 1098 af Robert, abbot i benediktin-klostret Molême; dess stadgar (Instituta) föreskrefvo ordensregelns noggranna iakttagande, fullkomlig fattigdom, största enkelhet i lefvernet samt strängt arbete. Vid pass 20 år därefter, då redan flera kloster från Citeaux blifvit

[1] N:r 37 i Sv. Diplom. I utgör ett bref från Bernhard till Eskil, hvilket andas den största tillgifvenhet.

[2] Några kartusianer anlände ock vid denna tid till Danmark, men deras vistelse där blef ganska kort. Senare uppstod dock ett kartusian-kloster i Aarhus. Det enda kloster af denna orden i Sverige, Mariefred, anlades först 1493.

[3] Klostret Monte Cassino anlades 529.

grundade — bland andra Clairvaux, hvars förste abbot var den helige Bernhard — utfärdades på generalkapitlet i Citeaux ordens författningsurkund, den s. k. Charta Caritatis. Denna erkände abboten i Citeaux såsom ordens högste styresman; moderklostrens abboter skulle hafva uppsikt öfver dotterklostren och där förrätta visitationer. I Citeaux skulle generalkapitlet årligen hållas. Med generalkapitlet 1134 anses ordens grundläggningsperiod vara afslutad.[1] Vid samma tid uppstodo äfven nunnekloster inom orden. Ett årtionde hade icke därefter förflutit, innan cisterciensskloster började att i Sverige anläggas.

Ordens nästa period, dess guldålder, anses hafva infallit 1134—1342. Den omfattar sålunda just den tid dessa kloster i Sverige blomstrade, intill dess att en svensk ordensstiftelse uppstod. Vid slutet af denna period räknade orden vid pass 700 munk- och 900 nunnekloster. I Sverige uppgick antalet till 5 munk- och 7 nunnekloster; till Finland kom orden ej att utbredas.

Denna orden stod i högt anseende; det var ej ovanligt, att påfvar och konungar bevistade generalkapitlen och tvenne munkar ur cisterciensernas led uppstego på påfvestolen, Eugenius III och Benedictus XII. Till ju aflägsnare länder orden utsände sina kolonier, desto nödvändigare blef det att göra inskränkningar i abboternas skyldighet att infinna sig vid de årliga generalkapitlen. För Skandinavien liksom för Östersjöprovinserna samt Syrien och Palestina stadgades slutligen, att dessa besök skulle afläggas endast hvart femte år. Icke blott för missionsverksamheten blefvo cisterciensklostren af stor betydelse, utan äfven för ländernas odling, hvaråt munkarne med ifver ägnade sig. Dessutom anlitade furstarne ofta cisterciensabboterna i rikenas inre angelägenheter.[2] Åtskilliga handlingar angående cisterciensernas privilegier blefvo utfärdade äfven till vårt land och finnas ännu bevarade.

[1] Då antogos »Liber Usuum« samt »Collectio S. Rainardi abbatis», den senare innehåller 86 dekret.

[1] Se vidare: »Der Cistercienserorden. Hist. Skizze von Dr. L. Janauschek». Brünn 1884.

Cisterciensordens utbredning i Sverige.

Det hvilar ett stort mörker öfver de svenska klostrens begynnelse. Den, som ville söka att skingra detta, måste börja med att kämpa emot trollen — emot allt det vidunderliga i äldre författares sägner och berättelser.

Att krönikorna i någon mån skilja sig från hvarandra i afseende på uppgifterna om de äldsta klostrens grundläggningsår, kan ej väcka förvåning, enär i de flesta fall grundläggningen kan anses hafva fortgått under flera år. Denna tidsutsträckning kan också gälla klosterkonventens inflyttning i sina nya hem, då därmed ju kan åsyftas så väl de vid själfva grundens läggande närvarande munkarnes ankomst till platsen som ock det fulltaliga konventets installation i det färdigbyggda klostret. Invigningsdagen borde naturligtvis angifva det rätta årtalet, men denna synes i allmänhet hafva fallit ur häfdernas minne. För någon utförlig granskning af uppgifterna om de nedan omtalade klostrens grundläggningsår är här icke plats.

Cistercienklostret Alvastra är det äldsta i Sverige; det blef sedermera Vadstena klosters närmaste granne. Det anlades 1143 vid södra foten af Omberg i Västra Tollstads socken, Lysings härad, i Östergötland, i närheten af Vättern. Munkar från Clairvaux hade i landet inkallats af konung Sverker I[1] (1133—1155) och hans gemål Ulfhild. Godset Alvastra lär hafva tillhört drottningen. Om detta klosters äldsta ägor hafva vi för öfrigt inga underrättelser. Först i början af 1200-talet omtalas dess gårdar inom Dals härad. På andra sidan Vättern, i Vadsbo och Kåkinds härader, innehade klostret någon tid egendomar, men dessa blefvo (omkr. 1225) klostret fråndömda af konung Erik Eriksson, som dock lämnade ersättning i andra gods. Utmed Vätterns vänstra strand sträckte klostret sina besittningar vidare in i Vartofta härad. Prinsessan Helena, konung Sver-

[1] I Västgötalagens konungalängd heter det: »Elfte var konung Sverker den gamle; han var son af Kornuber i Östergötland; hans hästesven mördade honom julottan, som han skulle till kyrkan fara och han är jordad i Alvastra och han började först och byggde det klostret. Gud låte nu själen hans det njuta.» Jfr ock nedan anförda utdrag ur »Narratiuncula de fundatione monasterii Vitæ Scholæ.

ker den yngres dotter,[1] och hennes man Sune Folkesson skänkte gårdar såväl i Kinne härad på södra sluttningen af Kinnekulle, som på Visingsö. Klostret, inom hvilket flera konungar valde sina grafplatser, stod i högt anseende; dess abbot erhöll af påfven Gregorius IX (1232) i uppdrag att jämte biskopen i Linköping och prosten i Skeninge söka förhindra det väld adeln och andra lekmän utöfvat, i det de uppbrutit och plundrat kyrkor. År 1279 fritog konung Magnus Ladulås klostret från alla kungliga utskylder, och samma år erhöll klostret af biskopen i Linköping tionde från Väfversunda socken, som omfattade en del af Omberg och det öster därom belägna bördiga slättlandet.[2] Vid denna tid hade klostret erhållit gårdar inom Norra Vedbo och Tveta härader i Småland, Bobergs, Gullbergs, Göstrings, Skärkinds och Bråbo härader i Östergötland samt Öster-Rekarne i Södermanland.[3] Under det att gods hufvudsakligen förvärfvades i klostrets närhet inom Dals och Lysings härader, sträckte de sig dock ytterligare ganska vida omkring i spridda delar af landet, nämligen inom Småland till Östbo, Vist, Södra Vedbo och Norra Tjust, inom Östergötland till nästan samtliga häraderna, i Södermanland till Oppunda härad samt dessutom till Öland och upp till Värmdö. I Norrköping ägde klostret åtskilliga kvarnar. Konung Magnus Eriksson förlänade Alvastra den under medeltiden ganska indräktiga falkfångsten vid Svärtinge i Östergötland.[4] Klostrets anseende höjdes därigenom att många framstående män där voro munkar, nämligen bl. a. Stephanus, Sveriges förste ärkebiskop, priorn Petrus Olavi, hvilken tillsammans med sin namne, d. h. Birgittas biktfader, författade hennes lefnadsteckning, äfvensom Birgittas man, herr Ulf Gudmarsson, hvilken därstädes afled 1344. Äfven Birgitta själf vistades någon tid efter mannens död i Alvastra kloster.

I en vacker dal vid norra ändan af sjön Rusken inom Västra härad i Småland utsågs plats för Nydala kloster.

[1] Hon bortröfvades, såsom det tros, ur Vreta kloster af herr Sune.
[2] Sv. Dipl. I, N. 683, 880.
[3] Sv. Dipl. I, N. 855; i det testamentsbref, hvarmed klostret erhöll Ramshammar i Öster Rekarne med underlydande, fråntogos särskildt trälarne, hvilka skulle erhålla sin frihet.
[4] Jmfr Sv. RA:s pappersbref N. 24 ($^{9}/_{5}$ 1374).

som blef ett bland de mest betydande i Sverige. Såsom dess grundläggare nämnes biskop Gislo († 1158) i Linköping; munkar ifrån Clairvaux nedsatte sig därstädes, såsom det uppgifves, år 1144. Konungen, Sverker I, upplät några skogsmarker, och klostrets rätt till fisket i Rusken[1] bekräftades genom konung Knut Erikssons bref till invånarne i Finved, Värend och Njudung. Konung Knut sålde till klostret det ännu rikare fisket i Skenån, hvilken inom Sunnerbo härad flyter från sjön Bolmen in i Lagan; han sade, »att det låg honom om hjärtat att munkarnes antal inom landet dag för dag tillväxte».[2] Klostrets fundationsgods lågo hufvudsakligen inom Västra, Sunnerbo och Södra Vedbo härader, men några voro så aflägsna, som, österut, i närheten af Kalmar och i väster på andra sidan riksgränsen i Halland (Höks härad).[3] Ganska tidigt synes klostret hafva erhållit gårdar äfven på Selaön i Mälaren. Ännu 1258 hade klostret ej kommit till full stadga; biskop Henrik i Linköping uppmanade då invånarne på Gottland och Öland att bidraga till klostrets fullbordande och att rädda det ur ett hotande förfall. Munkarne hade dock gjort sig så berömda för noggrant iakttagande af ordensregeln, att legaten, kardinal Guido (1266) tillät abboten och fyra af honom utsedda munkar att i församlingarna inom Linköpings stift såväl inför präster som lekmän predika Guds ord, afhöra bikt och meddela aflat. Genom gåfvor och byten ökades småningom gårdarnas antal i klostrets närhet inom Västra och Östbo härader, särdeles i det förstnämnda, där allt tätare besittningar uppstodo, de flesta i närheten af sjön Rusken; de utsträcktes vidare i följande ordning till Tveta, Mo och Kind, Uppvidinge, Södra Vedbo, Sunnerbo,

[1] Platsen eller åtminstone fisket hade två förnäma män Peter och Germund skänkt till klostret. Sv. Dipl. I, N. 102.

[2] Ibid. N. 70 (1167—1199). Främst bland de munkar, som bekräftade köpebrefvet, nämnes en norrman.

[3] Ibid. N. 119; jmfr N. 139. Den jord munkarne själfva eller på egen bekostnad brukade, fritogs ifrån tionde (se Sv. D. N. 93, 95): af ett skyddsbref, som ärkebiskop Anders Sunesson i Lund i början af 1200-talet utfärdade för klostret, framgår, att de världslige snart började ofreda munkarne i deras besittningar: »prona sunt in malum studia præsentis etatis» — skref han —, »cum dies mali sint et mundus in maligno positus, nec sinit prauorum hominum malitia in quiete degere viros religiosos paci et quieti studentes, cum sæpe etiam ex rebus juste acquisitis multotiens oriatur materia jurgiorum».

Norrvidinge och Allbo härader. På Öland grundlades klostrets besittningar, då biskop Henrik i Linköping (1279) lade Ottenby och Möckleby kyrkor, såväl i andligt som världsligt hänseende, under klostret, hvilket äfven därstädes erhöll åtskilliga fastigheter. Samtidigt afträdde biskopen sin tionde i Vrigstads socken (Västra härad) i utbyte mot klostret tillhöriga kvarnar.[1] Emot slutet af 1200-talet sträckte sig klostrets besittningar åt ett nytt håll, nämligen till Norsälfven i Värmland samt (1323) till norska gränsen i Jösse härad. Under 1300-talet ökades ägorna hufvudsakligen omkring Rusken samt i närheten af Skenån.

På endast 2 mils afstånd från hvarandra lågo de båda cistercienklostren Varnhem och Gudhem, det förra, ett munkkloster, i Valle härad i Västergötland, väster om Billingen, det senare, upplåtet åt nunnor, i Gudhems härad af samma landskap.

Klostret i Varnhem[2] anlades 1148, enligt några krönikor 1149 eller 1150, vid den stora stråkväg, som gick ifrån Skara öfver Billingen till Sköfde och Hjo, hvarifrån man, innan Vadstena kloster anlades, plägade fara öfver till Östergötland;[3] det ägde ett rikt gifvande fiske i Gullspångsälfven (Amn) hvilken mellan Visnums härad i Värmland och Vadsbo härad i Västergötland utfaller i Vänern, hvars gränser af konung Erik Eriksson bestämdes 1249. Äfven vid Klarälfven i Värmland ägde klostret en gård, belägen inom nuvarande Karlstads tingslag, som Linköpingsbiskopen, hertig Benkt, dit testamenterat, och utmed sydvästra stranden af Vättern, inom Vartofta härad, upplät konung Magnus I åt munkarne en betydande skogstrakt. De synas äfven hafva i slutet af 1200-talet utsträckt sina besittningar ända till Uppland. För öfrigt veta vi icke mycket om deras jordagods, men att klostret åtnjöt ett högt anseende[4] framgår bland annat af de talrika konungagrafvarna därstädes. Konungarne Inge den äldre, Knut Eriksson, Erik Knuts-

[1] Från ett stort antal socknar uppbar klostret biskopstionde under längre eller kortare tid. Se Sv. Dipl. N. 1010, 1316 och 1761.

[2] Enligt gamla krönikeanteckningar anlades klostret först på Lurön, en ö i Vänern.

[3] Se Styffe, Skand. under unionstiden sid. 104. Senare begagnade man sig af en nordligare led i närheten af nuvarande Karlsborg.

[4] Ulpho, som 1253 blef biskop i Skara, var munk i Varnhem.

son och Erik Eriksson äfvensom Birger Jarl hafva i Varnhems klosterkyrka funnit sitt sista hvilorum.[1]

Gudhems klosters besittning af klostergården bekräftades (1174—1176) af påfven Alexander III. Gården synes hafva blifvit skänkt af konung Karl Sverkersson och utvidgad af konung Knut Eriksson och hans broder; äfven konung Johan Sverkersson ägde jord i Gudhem, som han till klostret afstod. I Skånings härad förvärfvade klostret egendom genom byte med en annan gård i Västergötland, och

[1] Ett utdrag af en gammal krönika, »Narratiuncula de fundatione monasterii Vitæ Scholæ in Cimbria», hvilken ock innehåller redogörelse för Varnhems klosters uppkomst, må här införas. Den gifver oss en inblick i den ovänliga stämning, som i förstone rådde i Sverige gent emot de uppväxande klosterinrättningarna. Kyrkans prästerskap betraktade dem med oblida ögon under aning om, att i dem skulle uppstå segerrika medtäflare om folkets ynnest, och äfven personer med världslig makt och myndighet tänkte ondt om dem. Ansatser af vidrigaste art gjordes, såsom nedan läses, för att söka kväfva brodden innan rötterna tagit för kraftfull näring. Krönikan förtäljer: Swercho rex Sueciæ, et Wluidis regina duos conventus monachorum temporibus beati Bernardi ex Claravalle, ejusdem patris monasterio assumentes, duas ex eis abbatias in regno Sveciæ et patrimonio fundaverunt, Alvastrum scilicet et Lwdrhæ, Alvastrum autem primam omnium abbatiarum tam in Svecia qvam in Dania, Norvegia ac Alemania. Conventum vero alterum ad insulam qvandam parvam, quæ vocabatur Lwdrhæ, miserunt. Inde conventus ille propter nimiam suam paupertatem ad insulam (sylvam?) qvandam, qvæ Lwgnhas[1] vocatur, transmigravit. Inde conventus ille de hac sylva per qvandam nobilem fœminam ad divitem fundum, qvi Warnhem dicitur, translatus est. Et in hodiernum diem hæc eadem abbatia filia est Alvastri monasterii. Brevi post tempore fœmina illa Sigridh, quæ abbatem Henricum et ejus conventum Varnhem transtulerat, consilio cujusdam potentis viri depravata, abbatem prædictum et monachos ejus de Varnhem expulit. Cum statim Dei judicio plagam lepræ et oculorum cæcitatem incidisset ad mitigandam sibi omnipotentis Dei iram abbatem abeuntem et monachos per supplicantes nuncios vocavit eisque Varnhem, qvam abstulerat, reddidit, rogans suppliciter ut pro satisfactione peccati sui usque ad finem vitæ suæ reliqviis mensæ fratrum aleretur, quod et obtinuit.

Post mortem vero Sigridis, fundatricis Varnhem, Christina regina, uxor Erici regis Sweciæ consanguinea Sigridis, omnibus modis abbatem et ejus conventum molestabat quatenus eis expulsis locum illum possideret statimque exemplo reginæ omne vulgus in circuitu illorum pessimo odio oderunt illos, ita ut mulieres ad purgandos ventres suos abbatiæ terminos intrarent impudenter. Sacerdos etiam quidam, vicinus illorum, in dominica die palmarum, cum fratres in processione per claustrum irent, mulieres qvasdam procaces et impudicas, palliis earum in domo relictis et retentis, lincisque indutas in medium monachorum misit ipseque missam in ecclesia sua celebraturus perrexit. Et ecce mulieribus in claustro saltantibus domus ejusdem sacerdotis et vestimenta mulierum ibi deposita et omnia, quæ in domo erant, combusta sunt. Tandem denique regina per nuncium abbati Henrico præcepit ut domum magnam qvandam, in qva abbas ipse libros missales scribere solebat, destrueret et ad locum alium, qvo ipsa mandauerat, transferri faceret. — Scr. rer. Dan, IV, s. 458 o. ff.). Från Varnhem utflyttade 22 munkar och några konverser till Vidskilds kloster i Norra Jutland.

[1] Lugnås (Lugnåsberget), skogstrakt i Kinne härad, Vg.

konung Magnus Ladulås bestämde klostrets gränser mot den österut belägna socknen Håkanstorp, hvars inbyggare råkat i tvist med klostret angående betesmarker. I Skenåns fiske (se ofvan) erhöll ock detta kloster del; en gård inom Kåkinds härad utmed Vättern skänktes af konung Erik Eriksson, hvars drottning Katarina Sunesdotter, som »med Maria insåg, att ett är nödvändigt, och som icke ville störas af Martas bekymmer» öfverlät till klostret åtskilliga gods på Seland och Möen, hvilka klostret en lång tid innehade: ännu i början af 1300-talet uppbars arrendesumman för dem årligen vid mårtensmässan af abbedissan eller hennes ombud i Roeskilde. Drottningen upplät dessutom gårdar i Hanekinds härad i Östergötland samt i Västergötland. I klostret, dit hon själf ärnat ingå, beredde hon slutligen plats för en nunna genom att skänka en gård i Skärkinds härad. Vid Kinneviken af Vänern, inom Kållands härad, ägde klostret jordagods; vidare tillkommo besittningar i Ås härad, i närheten af Ätradalen samt i Gudhems härad i klostrets grannskap. Konung Magnus Ladulås öfverlät till Gudhems kloster åtskillig afgäld af Grebäcks socken äfvensom ett till kronan förbrutet laxfiske i den å, som i närheten af slottet Ymseborg utföll i sjön Ymsen i Vadsbo härad. Därefter ökades klostrets gods och gårdar ytterligare i följande ordning: i Vartofta härad och i Valle härad vid Hornborgasjön, i närheten af Varnhems kloster, i Ås härad, där en förnäm dam, som blef nunna, skänkte flera gårdar, hvilken gåfva bekräftades af biskopen i Skara (1292) i närvaro af abboten i Varnhem och 2 munkar från Skara. Hertigarne Erik och Valdemar befriade klostrets gårdar från åtskillig beskattning samt skänkte godset Årnäs i Kinne härad vid Vänern, i afsikt att klostret skulle dit förflyttas för att komma i närheten af större vattendrag.[1] Så sträcktes besittningarna till Gäsene härad och till flera gårdar i närheten af Ätradalen; i Halland vid Viskeåns utlopp i hafvet ägde klostret andel i fisket, som föranledde tvist med ordensbröderna i Ås kloster; äfven skogstrakter, inom Vilske härad, tillföllo klostret. År 1320 inköptes en betydande egendom i klostrets närhet på norra

[1] Först 1351 nämnes klostret såsom byggdt på Årnäs men ägde där ej bestånd längre än vid pass 10 år.

sluttningen af Mösseberg; vid Säfveån i närheten af Göta älf i Säfvedals härad skänkte hertiginnan Ingeborg, hertig Eriks änka, några gårdar såsom erkänsla för den tjänst en förnäm nunna gjort henne; därefter erhöll klostret jord i Inlands härad, ökade sina egendomar på Mösseberg och förvärfvade sig såväl skogslotter som fisken inom Marks härad. På det näs, som i Åse härad skjuter ut i Vänern, ägde en af abbedissorna en gård, som efter hennes död tillföll klostret, och på den bredvid liggande stora halfön, Kållands härad, upplät konung Magnus Eriksson (1334) folkungagodset Rackeby, dit klostret skulle flyttas för att undvika allt för stor gästning och erhålla bättre tillgång på vedbrand. Flyttningen ägde rum 1342, men efter att därifrån hafva vidare förflyttats till Årnäs (se ofvan) återvände nunnorna på 1360-talet till Gudhem. Emellertid erhöll klostret åtskilliga gårdar äfven i närheten af Rackeby, bland annat på den i östra Vänern belägna Torsön, vid hvilken gåfvas öfverlåtelse till klostret konung Magnus Eriksson samt biskopen i Skara jämte andra förnäma män voro skaftevittnen.[1]

Kort efter det att dessa cistercienskloster uppstått i Göta landskap, begynte cistercienserna sitt verk i Svealand. Det kloster, som sedan förlades till Juleta, anses såsom en dotterdotter till Citeaux — då Alvastra betraktades såsom denna släktlednings mellanlänk; — det anlades först (c. 1160) vid Viby i Uppland, beläget vid Garnsviken, ej långt norr om Sigtuna, och innehades af munkar. Inom Erlinghundra härad lågo de icke obetydliga fundationsgodsen. Konung Knut Eriksson utfärdade skyddsbref för munkarne, »som genom sina oafbrutna böner skulle blidka konungarnes konung mot konung och rike». Han förflyttade klostret snart till Juleta (eller Säby, lat. Saba) i Oppunda härad, Södermanland, vid östra stranden af sjön Öljaren, och upplät en betydande skogstrakt därstädes samt några gårdar i närheten; han kallade sig klostrets »skyddsherre, grundläggare och försvarare». Slutligen skänkte han klostret jord och andelar i fisket i Elfkarleby — den nordligaste

[1] D. v. s. förrättade den bekräftelsehandling, som bestod däruti, att ett spjutskaft (eller käpp) vidrördes.

punkt klostrens besittningar dittills uppnått. Samma år konungen dog (1199) utfärdade han ett nytt gåfvobref på andelar i Elfkarleby fiske.[1]

Hans son, konung Erik Knutsson ärfde fadrens välvilja mot klostret och tog det i sitt skydd, och ärkebiskopen i Uppsala, Olaus (Lambatunga), ägnade det sin vård. För den närmast följande tiden saknas underrättelser om detta kloster, men i midten af nästa århundradet skänkte en kanik i Oslo, som jämte sin broder ingick i klostret, jord i Österrekarne, ej långt från Juleta. Såväl i detta härad som i Oppunda ökades egendomarna genom gåfvor, och sannolikt ägde klostret vid denna tid äfven jord i närheten af hafvet, i Länna skeppslag. Konung Magnus Ladulås befriade klostret (1279) från alla kungliga utskylder med undantag af lidgärd (krigsrustning). Klostret befann sig likväl länge i torftiga omständigheter och måste därför afyttra jord till nunnorna i Sigtuna. Då munkarne äfven ledo förfång af prästerna i Juleta socken, vidtog biskop Amund i Strängnäs den utväg (1283) att anslå socknen till klostret, hvilken åtgärd hans efterträdare sedermera bekräftade. Snart ökades klostrets ägor. Ett gods på västra sidan af Kinnekulle erhölls genom testamente men bortbyttes inom kort mot gårdar i Barne härad. I Rönö härad ägde klostret en gård samt äfven nere i Dals härad vid Vättern, ej långt från den plats, där Vadstena kloster sedan uppstod, hvilken bygd redan nu var rik på klostergods. Under förra hälften af 1300-talet tillväxte klostrets besittningar sålunda: inom Uppland i Norunda härad, inom Västmanland i Åkerbo, inom Närke i Glanshammar samt inom Östergötland i Bankekinds härad, hvarjämte klostret ägde en kvarn i Söderköping. De flesta gårdarna lågo dock inom Södermanland, i Västerrekarne, i Röne och Jönåkers härader omkring Nyköping, i hvilken stad åtskilliga tomter innehades, samt i Oppunda härad. Folket såg icke alltid med blida ögon klostrens uppblomstring. Om Juleta vet man, att invånarne i Österåkers soc-

[1] Detta skedde med mycken ståt, enär brefvet beseglades af Birger Jarl, hans broder Karl, drottningens broder Knut, konungens frände Holmger samt på kyrkans vägnar af ärkebiskopen i Uppsala, biskoparne i Strängnäs, Linköping, Skara och Växjö samt »alla abboter och prostar i riket».

ken, i sistnämnda härad, med väpnad hand inkräktade en klostret tillhörig skog jämte ängar och fisken samt dref klostrets åbor därifrån, hvarför påfven Klemens VI befallde biskopen i Västerås att därom rannsaka och förhjälpa klostret till sin rätt.

I Östergötland, Sveriges ryktbaraste klosterbygd, uppstodo äfven tvenne nunnekloster af denna orden, på ungefär 1 mils afstånd öster och väster om Linköping. Det äldsta, Vreta, var beläget inom Gullbergs härad, på östra kanten af den kalkstensplatå, som höjer sig öfver sjön Roxen; klostet begagnade sig af det byggnadsmaterial trakten erbjöd och upplät sina stenbrott äfven åt andra, t. ex. domkapitlet i Linköping. Klostret anlades enligt gamla krönikeanteckningar 1162 af konung Karl Sverkersson.[1] Det andra klostret, Askaby, beläget inom Bankekinds härad, räknade Vreta såsom moderkloster och synes hafva blifvit koloniseradt få år efter detta.

En af Vreta klosters besittningar i Memmings härad invid Motala ström, hade några år varit inkräktad af andra, men återställdes till klostret på konung Johans befallning (1216—1222); några år därefter afstodo Folke jarls son Sune och dennes gemål Helena, dotter af konung Sverker II, sina anspråk på samma gård; ovisst är dock om det var mot dem eller deras fränder konung Johans befallning var riktad. Någon tid därefter nedbrunno klostrets kyrka och öfriga byggnader, hvarför legaten Vilhelm af Sabina på mötet i Skenninge beviljade aflat för klostrets återuppbyggande och konung Valdemar förunnade frihet från alla kungliga utskylder. Klostret var ett af de mest betydande i landet; nunnornas antal uppgick åtminstone på 1200-talet till 32, och bland dem räknades många förnäma damer.[2]

[1] Enligt andra egendomliga uppgifter skulle detta kloster hafva kommit till stånd redan under konung Inge den yngres tid och skulle då hafva varit bebodt af benediktin-nunnor, som i sådant fall fått lämna sitt rum åt cisterciensnunnor, i hvilkas besittning klostret sedermera fortfor att vara. Ännu 1445 rådde tvifvel om besittningen, då abboten i Allhelgonaklostret vid Lund anmodades af abboten i Alvastra att utforska, huruvida klostret tillhörde benediktinorden eller ej, men denne vågade ej fälla dom i saken.

[2] En af de äldsta berättelser vi äga om hvad som tilldragit sig i ett svenskt nunnekloster finnes bevarad i en skrifvelse från påfven Celestinus III (omkr. 1192), hvari han befaller någon person, som han kallar »frater-

Lagmannen i Östergötland Svantepolk Knutsson, sonson på sidolinien till konung Valdemar Seier och gift med ofvannämnde Sune Folkessons dotter Benkta, insatte (1256) i klostret tvenne sina döttrar Katarina och Ingrid och skänkte vid det tillfället gårdar på Öland och i Småland (i Kinda härad nu i Östergötland) samt sedermera, då Katarina var abbedissa, äfven jord i Åkerbo och Hanekinds härader; äfven Ingrid skänkte till klostret jord i förstnämnda härad invid Roxen.[1] Dessutom förökades egendomarna sålunda: i Göstrings härad — en gåfva, som bekräftades af Birger jarl, hvars broder Elof skänkte 2 kvarnar och en skogstrakt i samma härad, i närheten af Skeninge; konung Magnus Ladulås intygade att jordegendomar i samma härad och i Dal blifvit skänkta såsom ingift med en nunna, hvilken abbedissan Katarina Svantepolksdotter intagit i klostret; därefter erhöllos gårdar i Hanekinds, Hammarkinds, Åkerbo och Skärkinds härader, i Bobergs härad vid Svartån, Aska härad, Lysings härad vid sjön Tåkern, samt i Värend (Konga härad)[2] och sannolikt i Närke. 1266 beviljade kardinalen Guido aflat åt dem, som lämnade bidrag till klost-

---

nitas tua», att undersöka sanningen af hvad konung Knut Eriksson till påfven berättat om sin gemål. Då konungen var ung — så berättade han — och hans gemål ännu var ett barn, blef han öfvervunnen af sina fiender. Det var under striderna med Karl Sverkersson, då Knut måste fly till Norge. Han fruktade för sin gemåls säkerhet, hvarför hon, som var af svensk släkt, med sina föräldrars bifall sökte skydd i ett nunnekloster, där hon kvarblef flera år, dock utan att afgifva klosterlöfte. När faran var öfver, fullbordades äktenskapet; men sedermera föll drottningen i en svår sjukdom. För att söka undfly döden afgaf hon då ett löfte att ingå såsom nunna i klostret, hvilket konungen icke ville neka för att ej oroa och bedröfva henne. Sedan hon tillfrisknat, önskade hon dock få återvända till sin gemål men sökte påfvens bifall därtill för att afvärja allt förtal. Klostrets namn omtalas ej; det torde ligga närmast till hands att gissa på Vreta.

[1] Bägge systrarna blefvo abbedissor, Ingrid efter, som det synes, egendomliga öden. Gamla krönikor omtala nämligen, att hon 1287 bortröfvats af Folke Algotsson och blifvit förd till Norge, men det uppgifves ej att rofvet skett ur klostret, där hon likväl lär såsom barn hafva blifvit insatt. Det är anmärkningsvärdt att dylika äfventyr förtäljas äfven om hennes moder och mormoder, ehuru, åtminstone hvad den senare angår, berättelsen ej förefaller sannolik. Folkes tilltag uppretade konung Magnus Ladulås mot Algotssönernas släkt. Brynolf, en broder till Folke och biskop i Skara, måste söka skydd i Alvastra kloster och en annan broder, Karl, blef afrättad. Ingrid hade med Folke en son Knut (Griphufvud), gift med Tyrgils Knutssons dotter Margareta och farfader till drotset Bo Jonsson.

[2] Testamenterades af lagmannen i Värend Folke Karlsson (*uppvänd vinge*) 1282; han testamenterade äfven jord till Nydala kloster och föreskref, att om han skulle dö i Småland, skulle han begrafvas i Nydala, annars i Vreta kloster.

rets kostsamma reparation. Marsken Tyrgils Knutsson förbjöd (1295) alla dem, inom hvilkas områden klostrets gods voro belägna, att af dessa utkräfva någon skatt, och konung Birger utfärdade året därpå skyddsbref för klostret med löfte att icke fordra några gårdar, om ej landets välfärd någon gång skulle nödga honom därtill. När (östra) Skruckeby församling (1313) lämnades såsom annex till en kanik i Linköping, kunde detta ej ske utan Vreta klosters bifall. En frände till abbedissan Katarina Svantepolksdotter, grefve Henrik af Glichen, testamenterade en gård i det sjörika Daga härad i Södermanland, och en kvarn i samma landskap skänktes af en annan frände, Södermanlands-lagmannen Lars Ulfsson (*tre stengaflar*). I Finspånga län, Södra Vedbo invid Eksjö samt i Grenna hade klostret jämväl egendomar. Konung Magnus Eriksson utfärdade skyddsbref för klostret, och då 1341 en allmän markgäld påbjöds, frikallade han därifrån klostrets gods på Öland; några år senare efterskänkte hertiginnan Ingeborg af Öland, änka efter hertig Valdemar, sina rättigheter af samma gods.

Några konungar sägas hafva blifvit slutligen jordade i Vreta klosterkyrka, såsom Inge den yngre, Ragnvald Knaphöfde m. fl. Deras grafstenar härstamma dock från Johan III:s tid.

Om Askaby klosters första tid hafva urkunderna ej mycket att förtälja. Askaby nådde aldrig den betydelse som moderklostret. Inom Bankekinds och Göstrings härader lågo dess förnämsta egendomar. Svinstads socken i Bankekind och S. Olofs socken i Norrköping voro såsom annex lagda till klostret. Bland dess välgörare nämnes äfven den heliga Birgittas moder.

Cisterciens-orden, hvilken, såsom vi sett, snart fattade fot i Götaland och därifrån utbredde sin kolonisationsverksamhet till Södermanland, fortsatte densamma nu vidare till Uppland, där klostret i Viby förut endast en kort tid ägt bestånd före sin förflyttning till Södermanland, samt äfven öfver hafvet till Gottland. Sko kloster, beläget inom Håbo härad, på en halfö i Mälaren, kallad Skogbolandet, stod i ett alldeles särskildt samband med ordens utbredning i Götaland, enär de nunnor, som sedermera flyttade till Sko, först hade sitt hem i Byarum, tre mil söder om Jönköping,

i Östbo härad, i en bördig trakt kring Lagaåns öfre lopp. Något norr därom, delvis inom Tveta härad, låg en stor skogstrakt, beväxt äfven med bok, Stigamo, hvari klostret ägde en betydlig del, hvars gränser bestämdes af konung Erik Knutsson (1210—1216) samt af hans efterträdare, konung Johan Sverkersson (1216—1222). Byarums kloster hade ock, liksom Nydala och Gudhem, andel i fisket i Skenån, hvilken såldes till Nydala några år efter flyttningen till Sko. År 1244 var klostret i Sko fullbordadt; det erhöll då skyddsbref af påfven Innocentius IV, men flyttningsåret är ej kändt. Ännu tjugu år senare innehade det de gamla skogsbesittningarna i Småland, som särskildt nämnas i ett af konung Valdemar och Birger Jarl utfärdadt skyddsbref men kort därefter torde hafva blifvit försålda till biskopen i Linköping. Den med Folkungaätten nära befryndade släkten Ängel omhuldade klostret i Sko. Folke Johansson Ängel, ärkebiskop i Uppsala, och hans syskon stadfäste sin broder riddaren Karls gåfva af gods, och efter långa strider bekräftades både genom påflig och kunglig dom besittningen af en gård i klostrets närhet, som blifvit skänkt af en bland Folkungaättens medlemmar. Karl Thielvarsson, af en förnäm släkt (som förde ett dubbelkors emellan ett hjorthorn och en halfmåne) gaf klostret jord i närbeläget gods på Skogbolandet, och hans syster ökade gåfvan med jord och skogar ute i skären, i Åkers och Värmdö skeppslag. Den jord klostret ägt i Rönö härad, norr om Nyköping, såldes till biskopen i Strängnäs. En gård i Erlinghundra härad upplät konung Magnus, som äfven sålde betydande gods i Seminghundra härad; de gods i Lagunda härad, hvilka de upproriska Folkungarne Holmger och Filip, konung Knut den Långes söner, förverkat, afstod han till sin broder, hertig Benkt, men denne skänkte dem till Sko kloster, där Holmger blifvit begrafven. Kungl. rådet Karl Estridsson (Natt och Dagvapnet) skänkte för grafplats jord på Skogbolandet, där besittningarna för öfrigt alltjämt ökades, och ärkebiskopen i Uppsala testamenterade en gård i Erlinghundra härad. Från den ofvannämnda släkten Ängel tillföllo klostret gårdar ute i skären, i Sotholms härad, till stiftande af en vikaria, som sedermera, efter det att ärkebiskopen utlofvat aflat åt dem,

som på kyrkomässodagen besökte klostrets kyrka, förflyttades till domkyrkan, samt i Västmanland, i Snäfvinge härad, i närheten af Mälaren. Vidare ökades egendomarna i Erlinghundra härad — där bland andra de båda för sitt arbete med Södermanlandslagens redaktion bekanta lagmännen Knut Magnusson i Västergötland och Lars Ulfsson i Södermanland skänkte jord, som varit i Blå-släktens ägo —, i Ulleråkers, Hagunda och Lagunda härader samt på Öland. I Bro härad ägde klostret en ström, vid hvilken konung Birger lät uppföra en kvarn, som sedermera af hertigarne Erik och Valdemar skänktes till klostret. Till försoning för våld och orättvisa fick klostret mottaga gårdar på Svartsjölandet, i Södertörn samt längre söderut, i Hölebo härad. Slutligen ägde klostret äfven jord utanför Uppsala. Sko kloster stod i enlighet med ordensstadgarna, liksom de öfriga cistercienskiostren under abboternas i Alvastra uppsikt; hvad Sko angår, öfverflyttades dock denna på kyrkomötet i Basel till ärkebiskopen i Uppsala. Privilegie- och skyddsbref utfärdades af bl. a. påfven Alexander IV 1257 och Klemens V 1310 samt konung Magnus Eriksson 1333 och 1341.

I afseende på den kännedom om munkväsendet, som klostren genom sina utgrenade jordbesittningar utspred öfver band och rike, blefvo cistercienskiostren på Gottland, Gutnalia eller Roma och Solberga ej af någon stor betydelse. Deras inhemska egendomar voro nämligen hvarken många eller spridda.[1] Det förstnämnda klostret anlades af munkar från Nydala, sannolikt 1164. Det var beläget 2 mil sydost om Visby, i närheten af den plats, där gotländingarnes folkting, »gutnalia» plägade hållas, och erhöll sitt namn däraf. Namnet Roma blef först under 1400-talet något allmännare användt. Det är sannolikt, att öns inbyggare på tinget beslutit att inkalla cisterciensen och åt dem

[1] Gottlandslagen, från slutet af 13:de århundradet, tog munkarne i särskildt beskydd. Där säges: »Det är nu därnäst, om någon varder förvunnen därtill, att han hugger skogar för munkar eller nedrifver gärdesgårdar eller gör dem eller deras ägor skada, då drabbar honom bann och bot, dubbelt större än bönder emellan, och hafve bött före det första ting, som där näst inträffar. Men afbidar han tinget, då bötas 3 marker, hvilka böter tillfalla landsmännen, och dock böte han till dem (munkarne) fastän det är senare.»

upplåtit deras område. Abboten i Gutnalia synes hafva åtnjutit synnerligen stort anseende; han var på sin ö nästan som en herre öfver en kyrkoprovins. År 1213 gaf påfven Innocentius III honom och prostarne i södra och norra Gottland i uppdrag att afdöma de klagomål, som korsherrarne i Livland framställde mot sina förföljare inom den bremiska kyrkoprovinsen samt särskildt mot biskopen af Riga. Tillsammans med stiftets biskop — Gottland hörde under medeltiden till Linköpings stift — samt prosten i Visby mottog han ock 1229 befallning af påfven Gregorius IX att vaka öfver det skydd påfven utlofvat åt prästerskapet och invånarne i Finland, att afgöra huruvida det vore lämpligt att Finlands domkyrka flyttades från Rändamäki till Åbo, samt att förhindra all handel från Gottland såväl med hedningarne i Finland som med de hedniska ryssarne, så länge dessa förföljde de kristna i Finland. Det var sålunda ett slags missionsverksamhet, som från Gottland utöfvades, och denna togs ytterligare i anspråk för esterna. I midten af 1200-talet erhöll detta kloster nämligen ett betydligt antal gårdar i Estland, hufvudsakligen i Harrien. Utan tvifvel drogs en koloni från Gutnalia dit för att verka för kristendomen. På Öland, i Högby socken, lär klostret ock haft besittningar, men tiden för deras förvärfvande är ej med visshet känd.

Nunneklostret Solberga, beläget utmed Visby stadsmur, hade ej heller att njuta af stora jordiska håfvor under den tid, hvarom vi här tala. Det anlades 1246. Biskopen i Linköping sökte då förskaffa nunnorna underhåll och anslog därtill det offer, som plägade af resande och sjöfolk nedläggas på S. Olofs altare i Akergarn, nuvarande Olofsholm i Hellvis socken, på öns nordöstra kust. Genom löfte om aflat för dem, som besökte klostret, ökades äfven dess inkomster (1287).

Äldre än det sistnämnda klostret voro tvenne andra nunnekloster, som ytterligare uppstodo på fastlandet, nämligen Riseberga och Vårfruberga.

Riseberga kloster var beläget i Edsbergs härad i Närke; Svartån och några småsjöar voro de närmaste vattendragen, dock belägna på vid pass 1/3 mils afstånd. Birger Jarl (1180—1202) upplät »så väl till föredöme för andra

som för sin egen salighets skull» hufvudgården samt ett laxfiske i Värmland, sannolikt i närheten af Varnhems klosters fiske i Gullspångsälfven. Klostrets ansenliga byggnader uppfördes af kalksten. I Närke och Värmland ägde Riseberga sina förnämsta besittningar, men redan 1212 upplät konung Erik Knutsson jord äfven på södra Öland — hvilken gåfva bekräftades af konungarne Johan och Magnus Eriksson — samt tillförsäkrade klostret konungs saköre af dess besittningar. Edsbergs och Hackva socknar voro anslagna såsom annex till Riseberga; denna klostrets rättighet bekräftades 1302 af konung Birger genom särskild befallning till invånarne i Edsberg att icke draga sig undan fullgörandet af sina skyldigheter mot klostret. Äfven biskopstionden från nämnda socken tillföll klostret i följd af jordöfverlåtelse till biskopen i Strängnäs. Klostret ägde ock många gårdar i socknen. 1216 bekräftade påfven Innocentius III besittningar utmed Hyndevadsån, Eskilstunaåns öfre lopp, i Västerrekarne härad. Skydds- och privilegie-bref utfärdades 1236 af påfven Gregorius IX, af legaten Vilhelm af Sabina 1248, af konung Valdemar 1257, af konung Magnus Ladulås 1275, af påfven Martinus IV 1284, af hertigarne Erik och Valdemar 1306 och af konung Magnus Eriksson 1335 och 1344. Biskop Kol i Strängnäs (1223—1268), Sveriges rikes kansler, insatte i Riseberga kloster sin dotter (scintilla, »lifsgnista»), sannolikt för hennes uppfostran, och tillerkände i sitt testamente klostret ersättning för alla omkostnader därför, och Värmlandslagmannen Höldo skänkte gårdar i Visnums härad, på Vänerns östra strand, samt allt hvad han ägde på den i norra ändan af samma sjö utskjutande halfön Arnö. Inom Närke erhöll klostret ytterligare gårdar i Kumla härad 1272 samt 1300 i ingift med riksrådet Verner Brunkes dotter, och i Örebro härad invid Svartån, där klostrets rätt till fiske bekräftades af konung Magnus Ladulås 1284, samt godset Ekeby, hvilket skänktes 1307 af hertigarne Erik och Valdemar, hvilka befallde inbyggarne i Närke att icke motsätta sig därvarande byggnaders förflyttande till Riseberga utan vara därmed behjälpliga, då de därom af fogdarne blefvo anmodade; vidare i Sköllersta härad 1276, då på samma gång en gård upplåts ute i Roslagsskären i Frös-

åkers härad; i Grimstens härad, där hertig Benkt 1280 skänkte jord och där drotset Matts Kettilmundsson tilldömde klostret en gård, som blifvit pantförskrifven till klostret för en rustad häst; vidare i Sundbo härad och Askers härad vid Brefvens å. Godsen i Värmland ökades med jord i Visnums härad invid Gullspångsälfven, i Väse härad och i Fernebo härad samt i Jösse härad, inemot norska gränsen, där klostret tillbytte sig en gård emot jord i Kinnevalds härad, Värend, där Riseberga torde hafva varit det första kloster, som besuttit egendom. I Jösse härad ägde klostret ock annan jord, som det bortbytte mot gods annorstädes i Värmland, samt ett nybygge, som räknades till Närke, ehuru det var beläget på västra sidan af Letälfven. Det var betydande skogsmarker klostret pa detta sätt erhöll i de båda landskapen, Närke och Värmland, och många nybyggen uppstodo därstädes. Konung Magnus Eriksson förordnade 1335 att dessa nybyggare skulle till klostret erlägga alla kungliga gärder; särskild förordning härom utfärdade han året därpå för nybyggarne på Rudaskogen i Visnums härad. Några år förut hade han, kort efter sin myndighetsförklaring, frikallat klostrets fogdar i Närke och Värmland från alla skatter, naturligtvis med undantag af allmän krigsgärd, hvilken ovanliga ynnest visar den unge konungens synnerliga nitälskan för klosterväsendet. I ortens bergsbruk synes klostret ej hafva tagit del förrän något senare. I Östergötland började klostret erhålla besittningar 1274 i Aska härad, en del i gården Orlunda, som sedan blef medelpunkten för Vadstena klosters stamgods; vidare 1299 af lagmannen i Västergötland Algot Bryniolfsson i Göstrings härad; 1313 i Dals härad, där Vadstena ock blef ägogranne, samt i Lysings härad, nämligen folkungagodset Svanhals beläget på östra sidan om Omberg; det testamenterades 1318 af fru Rangborg, änka efter Erengisle (af okänd ätt), dotter af östgötalagmannen Benkt Magnusson och Sigrid den fagra samt moster till den heliga Birgitta. I Västergötland erhöll klostret gårdar i Vartofta och Vilske härader; gården Hvarf i förstnämnda härad skänktes 1341 af lagmannen i Närike Ulf Gudmarsson och hans hustru Birgitta Birgersdotter (sedan den heliga) såsom ingift med deras dotter Inge-

borg.[1] Slutligen må nämnas, att riddaren och riksrådet Magnus Benktsson och hans fru, Birgitta Knutsdotter, 1335 skänkte en gård på Svartsjölandet till bildandet af en prebenda i klostret.

På Fogdön, numera en halfö, som inom Åkers härad i Södermanland i nordvästlig riktning sträcker sig in i Mälaren, anlades i början af 1200-talet ett nunnekloster, som uppkallades efter ön; det var beläget på den plats Fogdö kyrka nu upptager. Det blef med tiden ett ganska rikt kloster; dels genom gåfvor, dels genom byte samlade det i sin ägo en mängd gårdar på själfva ön äfvensom i dess omnejd, men besittningarna utsträcktes äfven till flera andra landskap. Fogdö och Helgarö kyrka voro anslagna till annex, och 1233 stadfäste ärkebiskop Olof i Uppsala och hans suffraganer klostrets rättigheter, särskildt i afseende på dess gårdar på ön utmed Söderfjärden äfvensom på andra sidan af denna fjärd. Medan klostret ännu stod kvar på sin gamla plats — (dess namn växlade: Sancta Marias kloster, Vårfruklostret, monasterium de insula Fogdö) — erhöll det flera gårdar i Södermanland, — i Åkers härad, samt Öster- och Västerrekarne, — i Uppland, — en gård, som konungens råd Birger Philipsson skänkte för befrielse från interdikt, som blifvit honom och hans fru ådömdt därföre att de före erhållen dispens ingått äktenskap, — samt i Västergötland. Under denna tid utfärdades skyddsbref af konung Valdemar och Birger Jarl 1252, af konung Magnus Ladulås 1279 samt af biskop Isar i Strängnäs 1293. Då konung Birger 1296 befriade klostret från alla utskylder, nämndes det Vårfruberga (Mons beatæ virginis); det hade då flyttats till nordöstra stranden af ön, å nuvarande kungsgården Kungsbergs ägor. Under de därpå följande 50 åren utbredde sig klostrets gårdar öfver Örebro och Askers härader i Näreke, Snefringe och Siende härader i Västmanland — i förutnämnda härad skänktes gårdar af en ädling Lars Boberg och hans söner såsom ingift för en nunna, och gåfvan stadfästes (1304) af konung Birger —, i Selebo, Åkers, Öknebo och Oppunda härader

[1] Äfven hennes syster Katarina, sedermera abbedissa i Vadstena, uppfostrades några år i Riseberga under abbedissan Gertruds uppsikt. Det är till denna tid diktaren förlagt sin länge trodda skildring om »nunnan Elisif» och klosterrofvet i Riseberga.

i Södermanland, hvarjämte klostret erhöll kvarnar vid Torshälla — i Trögds, Erlinghundra, Färentuna och Sollentuna härader i Uppland samt på Svartsjölandet och vidare i Småland, i Vedbo härad, samt på Ölands ostkust. Samtidigt ökades antalet af skyddsbref. Konung Birger fritog klostret med dess gårdar från alla kungliga pålagor, och hertigarne Erik och Valdemar ådagalade ock välvilja för nunnorna i Vårfruberga; de privilegier och friheter, som af dem skänktes, blefvo efter deras död stadfästade af deras gemåler. Äfven påfvarne Johannes XXII och Klemens VI förnyade äldre privilegier; den sistnämnde befallde dessutom (1343) biskopen i Västerås att söka genom varning förmå de personer, som undanhållit klostret tionde o. s. v., att godtgöra klostrets förluster; i annat fall skulle de drabbas af exkommunikation.

Taga vi nu en öfverblick af cisterciensernas jordbesittningar i Sverige före midten af det 14:de århundradet, så finna vi dem hafva utbredt sig såsom nervknippen öfver stora sträckor af landet, under det att läget af deras centra lätt faller i ögonen. Utkanterna lågo utmed västkusten, i Höks, Viske, Säfvedals och Inlands härader; därifrån böjde sig besittningarna undan för Vänern för att, efter att i stort antal hafva uppvuxit i trakten öster om denna sjö, gå genom Värmlandsbygderna upp till Jösse härad, inemot Norges gräns. Inom bergslagsorterna lågo ännu ej många klostergods, men i Närkes sydligare härader så många flera; genom Västmanland och Uppland nådde de upp till Älfkarleby och förekommo spridda utmed hela rikets östra kusttrakter ned till Kalmar. På Öland voro de talrika, färre på Gottland. Hufvudgrupperna finna vi i Västra härad och en del af Värend, i västgötahäraderna mellan Vänern och Vättern, i Östergötland, hufvudsakligen i sträckningen mellan Vättern (Dals och Lysings härader) och Bråviken, samt i närheten af klostren i Södermanland, Uppland och Närke.

Ehuru predikoverksamheten icke var cistercienserna så strängt ålagd som munkarne af S:t Dominici eller S:t Francisci brödraskap, kan man med visshet antaga att äfven de förra snart lärde sig det svenska språket. Det egna intresset

bjöd så. Att den själavård cistercienserne utöfvada ingalunda varit ringa framgår af många ännu bevarade urkunder, hvilka ock tyda på att det i allmänhet rådde ett godt förstånd mellan dem och kyrkoprästerna. Med de ordnar däremot, som höllo till i städerna, låg kyrkans prästerskap ej sällan i delo. Såsom bevis på det anseende cistercienserna åtnjöto, kan, utom hvad förut omtalats, äfven anföras, att när påfven Honorius III 1221 befallde biskoparne i olika länder, bland dem äfven ärkebiskoparne i Uppsala och Lund samt biskopen i Skara, att utvälja några andlige för att sändas till Rom och där mottaga påfvens uppdrag att gå ut till hednafolken, önskade han helst att cisterciensmunkar därtill måtte utses. I Sverige slöto sig ock snart män och kvinnor till deras orden.

Mest af allt bidrog utan tvifvel klostrens besittning af jordegendomar till en närmare beröring mellan folket och munkarne. Fogdarne i de olika landskapen förmedlade förbindelsen dem emellan; och då det den tiden var godt om stora skogstrakter, där ännu icke yxan gått fram, var det ett godt sätt att få dessa befolkade genom att gifva dem till de idoga cistercienserna, som snart uppläto dem åt nybyggare. Landet hade mycket att tacka dessa munkar för i afseende på sin framskridande odling; folket insåg det, och i gengäld växte gåfvornas antal.

Dominikanorden och Franciskanorden.

Kort efter stiftandet af de båda tiggarordnarna Dominikaner (1215) och Franciskaner (1208) utfärdade påfven Honorius III (1219) befallning till hela kristna kyrkan att mottaga och understödja dem, men på samma gång att fängsla och såsom menedare straffa de munkar, som till äfventyrs bröto sitt fattigdomslöfte. Ungefär samtidigt spredo sig dessa ordnar till Sverige. Samme påfve beviljade nämligen 1221 aflat åt dem, som med gåfvor understödde det nyligen i Sigtuna anlagda, till jungfru Marias ära invigda dominikanklostret och gaf några år därefter predikarebrö-

derna rättighet att äfven under allmän bannlysning i sina kyrkor förrätta gudstjänst, dock inom slutna dörrar.[1] Påfven Gregorius IX sände 1229 till predikarebröderna i Sverige åtskilliga bullor, genom hvilka bl. a. närmare bestämdes deras förhållande till det högre prästerskapet. På dominikanernas allmänna ordenskapitel i Paris 1238 blef bl. a. kyrkoprovinsen Dacia upprättad. Den omfattade de trenne nordiska länderna — den äldsta yttringen af en skandinavismens idé. — Ett närmande mellan dessa munkar och folket befordrades genom påfven Innocentius IV, som 1244 tillät dem att vid flyttbara altaren utanför byar och städer hålla sin gudstjänst; längre fram i tiden, 1300, utfärdade påfven Bonifacius VIII en bulla, hvarigenom de båda ordnarnas inflytelse hos folket ytterligare ökades. Däri icke blott förnyades tillåtelsen för munkarne att predika för folket så väl i sina kyrkor som på alla gårdar, som de innehade, samt på städernas gator, utan de fingo äfven mottaga bikt, ålägga bot samt gifva aflösning, dock med villkor, att fjärdedelen af hvad detta inbragte skulle afstås till församlingens prästerskap; äfven medgafs dem rätt att i sina kyrkor upplåta grifter åt dem, som där ville jordas. I synnerhet hos Sigtuna-munkarne blefvo många rika och förnäma personer begrafna. Bland de förra omtalas en medlem af Blå-släkten, Johan Karlsson på Fånö, som 1279 testamenterade till klostret en summa penningar samt stadfäste dess besittning af en invid staden belägen myr. Genom löfte om aflat sökte legaten Vilhelm af Sabina att locka de kristtrogna till Sigtuna och att skänka munkarne medel till byggnad samt böcker, kyrkoskrud och lifsmedel. Dylika aflatsbref utfärdades sedermera af flera kardinaler — till förmån för dem, som besökte S:t Nicolai altare i munkarnes kyrka — och af biskoparne i Skara, Växjö, Linköping, Strängnäs, Åbo och Västerås äfvensom af ärkebiskopen i Uppsala, som på samma gång skänkte till klostrets kyrka delar af den helige Eriks reliker.

Bland munkarne i Sigtuna tillhörde flera en af medeltidens berömdaste ätter, Ängel, eller voro därmed befryndade, och äfven dess kvinnliga medlemmar omhuldade detta kloster. En af dem, Ragnild Erlandsdotter, änka efter ofvannämnde

---

[1] Ärkebiskop Jarlerus i Uppsala var en af klostrets äldsta gynnare.

Johan Karlsson, testamenterade dit tvenne gårdar i Öfver Selö socken, Södermanland. Klostrets gårdar inom staden ökades genom gåfvor af konung Magnus Ladulås o. a.; äfven i Uppsala och Stockholm förvärfvade sig munkarne åtskilliga lägenheter. Emedan förbindelsen mellan ordens kloster vanligen ägde rum öfver sistnämnda stad, hvars läge erbjöd de lättaste kommunikationerna, samt emedan lifsmedel och andra förnödenheter därstädes lämpligast kunde upphandlas och sålunda munkar af denna orden ofta där uppehöllo sig, inköpte priorn i Sigtuna, som hade den hufvudsakliga ledningen af ordens angelägenheter och stundom bar titel af provinsial-vikarie, ett hus vid Söderbro för ordens räkning. Kastellanen på Stockholms slott sökte dock lägga hinder i vägen för köpets uppgörande, hvarföre priorn måste vädja till påfven. Om de i staden belägna sältrans-bodarna råkade dominikanerna i Sigtuna och i Skeninge i tvist, som dock af provinsialpriorn och kapitlet på ett möte i Skeninge afgjordes till de förras förmån. Det förklarades jämväl på detta möte att hela Stockholms församling tillhörde Sigtuna klosters område.[1] Mot slutet af 1200-talet erhöllo munkarne åtskilliga gårdar (Venngarn m. fl.) i Vallentuna härad samt i Erlinghundra och Bro härader (nuvarande Munkholmen vid Tärnsundet) samt år 1301 i Olands härad.

Att Sigtuna-munkarne åtnjöto stort anseende inom kyrkan framgår tydligast däraf, att flera af dem bestego biskopsstolar. En af klostrets priorer, Johannes, enligt uppgift polack, blef 1286 biskop i Åbo, och då han 4 år senare förflyttades såsom ärkebiskop till Uppsala, erhöll dåvarande priorn jämte abboten i Julita och gardianen i Uppsala af påfven Nikolaus IV uppdrag att stadfästa valet. Sedan samme påfve 1291 anbefallt predikarebrödernas provinsialprior inom kyrkoprovinsen Dacia, priorn Olof i Lund, att själf jämte några af honom utsedda ordensbröder draga omkring och predika korståg mot saracenerna, gaf denne i sin ordning lektorn Israel Erlandi (Ängel) i Sigtuna-klostret samma uppdrag i afseende på Sverige. Denne Israel, son af riksrådet Erland Israelsson och systerson till biskopen i Västerås Israel (Ängel), blef slutligen (1311) biskop

[1] »Ordinamus et diffinimus quod sialaboder et tota parochia Stokholmensis attineat fratribus. Sictuniensibus»

i nämnda stift. Då han på gamla dagar blef så svag att en lekman fick tillfälle att gripa in i stiftsstyrelsen, befallde påfven Johannes XXII 1327 ärkebiskopen i Lund att sätta en annan Sigtuna-munk vid hans sida, nämligen Egislus Birgeri (af Liqvidssönernas ätt) och förbehöll sig på samma gång rätt att efter Israels död tillsätta hans efterträdare. Måhända skedde detta med tanke på Egislus, en »mycket lärd och förfaren man.» Denne blef och af påfven utnämnd till biskop i detta stift 1329. Några år därefter upphöjde påfven ordens provinsialprior Petrus Philippi,[1] som utan tvifvel varit munk i Sigtuna, på Uppsala ärkebiskopsstol. En annan af predikarebröderna i Sigtuna, vid namn Laurentius, blef dekan och slutligen äfven ärkebiskop i Uppsala.[2] Ernåendet af kyrkans högsta värdigheter ådagalägger huru högt tiggarmunkarne stodo i det sekulära prästerskapets aktning, och dock inträffade dem emellan stridigheter af rätt allvarsam art. Detta fick i synnerhet ärkebiskop Petrus erfara. År 1338 hade prästerskapet i Uppsala stift hos påfven Benedictus XII klagat, att munkarne i trots af dekretalierna (särskildt Bonifacius VIII:s: »Super cathedram») gjort allehanda intrång i kyrkoprästernas rättigheter och tillfogat dem oförrätter. Påfven fann för godt att åt domprostarne i Västerås och Strängnäs samt dekanus i Uppsala uppdraga rannsakning och dom i prästernas och munkarnas ömsesidiga klagomål. Samtidigt hade nämligen minoriternes provinsialminister och hans munkar för påfven anmält, att ärkebiskop Petrus, ehuru medlem af orden dekanen Sigfrid samt några namngifna kaniker i Uppsala oupphörligt sökt göra dem skada; ärkebiskopen hade nämligen ej låtit bestraffa personer, som genom våldsamheter inom minoriternas kyrka i Stockholm ohelgat densamma, och då konung Magnus, som med mycken kärlek omfattade denna orden, ville låta kröna sig i nämnda kyrka, motsatte sig ärkebiskopen detta och tillät ej heller att minoriternas kyrka i Enköping finge upplåtas m. m. Dekanen hade genom skrifter i domkapitlets namn utspridt onda rykten om munkarne, och kanikerna hade gjort sig skyldiga till åtskil-

[1] Son af riddaren Filip Truvidsson och Ingegerd Johansdotter (Ängel.)
[2] Han skänkte till sitt kloster en gård i Uppsala samt en sjöbod i Enköping.

liga våldsamheter, i hvilka äfven deras tjänare tagit del. Med anledning häraf utfärdade påfven befallning till ärkebiskopen i Nidaros att härom rannsaka. Utan tvifvel var det detta påfvebref, som kom i händerna på kyrkoherden Petrus i Pite; då ärkebiskopen en dag var som bäst sysselsatt med högmässans firande i domkyrkan, trängde sig tvenne minoritmunkar fram till honom, störde gudstjänsten och framburo sina klagomål mot kyrkoherden Petrus; äfven i andra kyrkor, där ärkebiskopen officierade, förnyades dylika angrepp. Ärkebiskopen lät då kyrkoherden och munkarne stämmas att på utsatt dag och timme mötas i Uppsala för rannsaknings anställande; den förre infann sig, beredd att svara, men munkarne kommo först efter den utsatta tiden. Slutligen åstadkoms förlikning; munkarne förbundo sig att förstöra eller aflämna den bulla de utverkat mot ärkebiskopen och några af hans kapitel, samt att i vissa kyrkor och på andra ställen genom sina ordensbröder återtaga beskyllningarna mot dem; detta skulle dock ske på ett sätt, hvarigenom munkarne ej skulle förnedra sin orden, utan endast urskulda ärkebiskopen.

Munkarne i Sigtuna fingo stundom erfara oförrätter af sina egna tjänare och af andra personer, som dock länge undgingo bestraffningar, hvarföre hertigarne Erik och Valdemar anmodade konungens råd, riddaren Folke Johansson till Fånö, att rannsaka härom och straffa de skyldiga. Det hände ock att gårdar till munkarne pantförskrefvos utan att inom den bestämda tiden blifva återlösta; hertig Valdemar tillerkände dem därföre rätt att »i deras fattigdom» (»propter Deum pauperes») afyttra sådana gårdar. Riksrådet Ragvald Ingesson samlade kring sin dödsbädd 1310 konung Birgers gemål, drottning Margareta, Torkel Knutssons änka Hedvig, grefvinna af Ravensberg, ärkebiskopen i Uppsala med flera, och förordnade i deras närvaro bl. a. att en summa penningar skulle anslås till predikarebröderne i Sigtuna dels för hans egen lägerstad, dels för hans faders, hvars stoft munkarne skulle från Norge ditföra. För penningarna pantförskref han jord i Hillersjö och Skå socknar på Svartsjölandet. — År 1310 förordnade domprosten Andreas And i Uppsala, att i det af honom stiftade helgeandshuset (Domus Dei) därstädes rum skulle ställas till predikaremunkarnes

i Sigtuna förfogande, nämligen ett härbärge, ett sofrum, ett samlingsrum (stuba) och kök samt celler; dessa senare skulle upplåtas åt lärjungar, ifall priorn i Sigtuna eller ärkebiskopen i Upsala ville där inrätta en skola. Ofvannämnde Israel, som då ännu var prior, förband sig att upprätthålla de gudstjänster som domprosten föreskrifvit. Den rättighet ärkebiskop Nicolaus Katilli i Uppsala gifvit Sigtunamunkarne att predika och mottaga bikt öfverallt i stiftet utsträckte han äfven till predikarebröderna från andra stift och uppmanade lifligt sockenprästerna att välvilligt mottaga dessa deras »medarbetare». Ärkebiskopen, som förut varit biskop i Västerås, — ett stift, hvars biskopar, såsom ofvan framhållits, flera gånger utgingo ur predikaremunkarnes led — ådagalade sin välvilja mot klostret i Sigtuna äfven genom att, liksom ock Upplandslagmannen Birger Persson, den heliga Birgittas fader, upplåta sina skogar till munkarnes begagnande, den förre därjämte fiskvatten. Hälften af de skogar och fisken, som tillhörde Steninge gård, Erlinghundra härad, testamenterades till detta kloster, till hvilket äfven pantförskrefvos gårdar i Hagunda härad, och konung Magnus Eriksson, som 1344 utfärdat skyddsbref för klostret, stadfäste året därpå klostrets rätt till skog och fiske vid Almarestäk, sannolikt å de platser ärkebiskopen upplåtit.

År 1243 omtalas predikareordens kloster i Visby. Liksom cisterciensmunkarne på Gottland ägnade äfven predikarebröderna därstädes sin verksamhet stundom åt Östersjöprovinserna. Påfven Innocentius IV befallde nyssnämnda år priorn och munkarne i dominikanklostret i Visby, hvars kyrka uppkallades efter Sanct Nicolaus, att genom sina predikningar förskaffa understöd åt tyska hospitaliterbröderna i deras strid mot de otrogna i Livland och Preussen. I Visby fanns ett franciskan (minorit)-kloster, anlagdt 1233, hvars kyrka var Sancta Katarina. Bland dess få besittningar på fastlandet nämnes en by, som delades mellan dominikanerna i Västerås och minoriterna i Uppsala och Visby. Det var ganska vanligt att gårdar fördelades i testamenten uti smärre lotter, hvilka tillföllo flera minoritkloster. Minoriterna (franciskanerna) uppnådde aldrig den

betydelse i Sverige som dominikanerna[1] Det var dem icke tillåtet att i sin orden upptaga predikaremunkar (dominikaner), utan att de senares prior därtill gifvit sitt särskilda bifall.

I Skara fanns 1259 ett minoritkloster, uppfördt till den heliga Katarinas ära; det erhöll nämnda år i testamente kläder äfvensom fastigheter, belägna vid foten af Billingen.

Åt samma orden upplät konung Magnus Ladulås 1278 en ö invid Enköping benämnd Tröggö, till att där uppföra ett kloster, men emedan denna ö var liten, medgaf han munkarne tillstånd att bygga utbodar och hus i sjöstränderna, om så behöfdes. Klostret ägde en mindre fastighet i Erlinghundra härad.

Af dominikan-orden förekommo äfven nunnekloster; i Sverige upprättades två af detta slag i slutet af 1200-talet, nämligen i Skeninge och i Kalmar, i hvilka båda städer äfven munkkloster af samma orden blifvit anlagda. Nunneklostret i Skeninge anlades omkring år 1281, då Ingrid Elofsdotter, som sedermera betraktas såsom helgon, och hennes bröder dit skänkte åtskilliga gårdar i Aska härad, där klostret äfven sedermera ökade sina besittningar. Klostret erhöll kort därefter i testamente af lagmannen i Värend Folke Karlsson en gård samt åtskillig kyrkoskrud. I det skyddsbref konung Magnus 1282 utfärdade för priorissan och nunnorna,[2] anbefallde han särskildt åborna på de gårdar de innehade att noggrant till dem fullgöra sina skyldigheter; hans svägerska, drottning Sofia, skänkte dem[3] laxfisket vid Norrköping, och hertig Benkt, biskop i Linköping, utfärdade 1289 skyddsbref och lagmannen i Östergötland Benkt Magnusson fritog klostret från alla kungliga utlagor, med undantag af gengärd (sammanskott vid konungens resor), mordgäld (böter för dråp, hvars gärningsman ej kunnat upptäckas och begånget inom den bötfälldes område)samt ledungslama (utskylder, som erlades

[1] Äfven för franciskanerna i de tre nordiska länderna var Dacia en gemensam kyrkoprovins; den hade 8 hufvudorter (cathedræ, med hvilka undervisningsanstalter anses hafva varit förenade); i Sverige nämnas Sigtuna och Linköping.

[2] »Sub cura ordinis fratrum prædicatorum Domino in Skeningia famulantes.»

[3] »Sorores ordinis prædicatorum.»

de år sjötåg ej utrustades). Detta kloster ägde ganska många jordegendomar. Utom de ofvannämnda erhöll det nämligen såsom ingift gårdar, belägna på båda sidorna om den långsträckta sjön Stråken, på gränsen mellan Mo, Redvägs och Vartofta härader, samt vidare inom Ydre, Vista, Tveta, Dals (invid sjön Tåkern) Vifolka och Kinne härader.

Det andra nunneklostret i Kalmar, kalladt S:t Johannis kloster, stiftades af Margareta Gustafsdotter, som sedermera blef priorissa och som 1299 skänkte en gård i Närke samt tomt och åbyggnader i Kalmar. Samtidigt erhöll detta kloster gårdar i Möre, Handbörds och Aspelands härader.[1] Nunnorna i Kalmar voro äfven i tillfälle att genom köp förvärfva sig gårdar i Möre härad, ej långt från Kalmarsund. Ordens nunnekloster blefvo sålunda betydligt rikare på gods och gårdar än munkklostren, som till stor del underhöllos genom munkarnes predikoverksamhet.

I sitt testamente af år 1285 förordnade konung Magnus att minoriterna i Stockholm, hvilkas kloster blifvit af honom anlagdt 1270 och hos hvilka han ville begrafvas, skulle till fullbordandet af deras kyrka och dormitorium erhålla en gård, sannolikt i Seminghundra härad, samt en särdeles lysande kyrkoskrud. Han föreskref tillika att om han komme att dö på så aflägsen ort, att stoftet ej kunde föras till nämnda klosters kyrka, skulle det åtminstone tills vidare nedsättas i närmaste minoritkloster. Året därpå upplät han vattnet mellan staden och »Gråmunkeholmen» samt utfärdade förbud mot andra att utan tillåtelse af klostrets provinsialminister på någondera stranden uppföra bodar eller andra byggnader längre ut i vattnet än det som redan blifvit byggdt. Han skänkte äfven senare åtskilliga tegelhus, belägna på Norrmalm, att användas till klostrets byggnader samt anvisade ett område därstädes, hvarest munkarne fingo hämta sand och lera och hvars rör

[1] Innan de sistnämnda gårdarnas gifvarinna mottog doket och afträdde dem, sammankallades »enligt landets lagar och lagmannen Benkts råd» hennes släktingar för att höras om de ville lösa till sig dessa gårdar. Detta förmådde de icke; då bönföllo hennes faster och hennes söner, som voro de närmaste släktingarne, att hon ville skänka dem någon del af sitt fädernearf, och sedan hon gått in därpå, afsade de sig offentligen alla vidare anspråk.

och rå sedermera närmare utstakades. Konung Magnus Eriksson utfärdade, ej långt efter det att han blifvit myndig, skyddsbref för klostret och fann då anledning att särskildt förbjuda sina fogdar att tillgripa munkarnes timmer, tegel o. a. d. Genom testamente af marsken Torkel Knutsson erhöll klostret en gård i Uppland; stugor på landsbygden skänktes äfven, utan tvifvel för att tjäna såsom härbärgen åt munkarne vid deras vandringar. — Dominikanklostret i Stockholm anlades först 1336.

I Västerås anlades år 1244 ett dominikankloster, beläget på en holme i Svartån (hvaraf det ursprungliga namnet »fratres prædicatores de Insula»); det erhöll föga jordegendom. Kyrkoprydnader skänktes af höfvidsmannen i Finland, Matts Kettilmundsson.

Såsom ofvan nämndes, funnos äfven munkkloster af dominikanorden i Kalmar och Skeninge. Det uppgifves att de anlades af konung Erik Eriksson. De nådde icke någon större betydenhet. Klostret i Skeninge var 1291 nedbrunnet. Då orden på hösten nämnda år höll provinsialmöte i Västerås, framställdes en anhållan till rådet att de nödstälda munkarne i Skeninge måtte äfven framdeles liksom förut få åtnjuta en del af fattigtionden, dock icke såsom en skyldig utlaga, utan såsom en frivillig gåfva. Att denna framställning bifölls, framgår af förordningar som biskoparne sedermera utfärdade. Skeninge kloster ägde gods i Vifolka härad.

Dessutom ägde dominikanorden kloster i Lödöse, Skara, Strängnäs och Åbo samt franciskanerna i Jönköping, vid Munksjön, Linköping, Söderköping, med kvarnar invid staden, Nyköping, Arboga och Upsala.[1] Under senare medeltiden uppstodo kloster af dessa ordnar äfven i andra städer.

Det var, såsom vi sett, icke genom utsträckningen af sina jordagods eller utbredandet af materiell odling, som dessa båda ordnar, till skillnad mot cisterciensrena, hufvudsakligen utöfvade sitt inflytande på landets befolkning, utan i främsta rummet genom predikan och undervisning.

[1] Gardianen Petrus samt munkarne Thorstanus och Nicolaus. Alla voro jämte kaniken Gerhardus kallade till ärkedjäknen i Upsala Johannes dödsbädd såsom vittnen till hans testamentariska förordnanden till kyrkans förmån. (Se Sv. Dipl. II, N. 1015.)

Att jordiska håfvor icke tillföllo dem i samma mått som cistercienserna, bidrog helt visst till en mera omedelbar, personlig beröring mellan dem och folket. Ganska viktiga uppdrag lämnades ock dessa munkar; af dem uppbars Heliga landshjälpen och de underhandlingar, Birger Jarl öppnat 1255 med konung Henrik III i England om ett vänskaps- och handelsförbund, fördes å båda sidor af predikaremunkar. Äfven konung Magnus II affärdade 1334 en predikaremunk, som var hans biktfader, jämte sin sekreterare, såsom sändebud till konungen i Frankrike. Viktigast för kyrkan och särskildt för det glest befolkade Sverige var dock deras prästerliga verksamhet. Ärkebiskoparne i Lund, Uppsala och Nidaros erhöllo 1318 från Avignon befallning af påfven Johannes XXII att gifva dem allt behöfligt skydd. Å de svenska biskoparnes vägnar gjorde kaniken i Upsala Nicolaus Sigvasti, peterspenningens kollektor, en framställning till samme påfve om att munkarne, »som i dessa trakter voro kyrkan till största gagn», men som under sina långa färder genom vidsträckta skogar och öfver stora vatten, i trakter, ofta hemsökta af krig och dyr tid, icke kunde finna den föda, som ordensreglerna föreskrefvo, måtte få tillåtelse att förtära sådana lifsmedel, som dem efter årstiderna därstädes erbjödos. Man sökte på mångahanda sätt underlätta deras mödor, i vissheten om den stora betydelsen af deras värf.

En kvinnlig gren af franciskanorden var klarisinnornas orden, bildad 1212. Äfven den erhöll nämligen 1224 sin ordensregel af Franciscus af Assisi. I Sverige ägde denna orden visserligen blott ett enda kloster, men detta erhöll mäktiga gynnare och rikliga gåfvor. Det anlades omkring 1282 af konung Magnus, som upplät ett stort område med trädgård å Stockholms norra malm. På det att dess tomter snart måtte blifva inbringande, beviljade han de personer, som bebyggde dem, samma rättigheter som stadens borgare åtnjöto. De blefvo ock ganska snart utarrenderade. Konungen skänkte äfven en stor mängd gårdar och öar i närheten af Stockholm till detta kloster, hvars anseende han höjde genom att där låta en af sina döttrar vigas till nunna. De egentliga fundationsgodsen utgjordes af gården Snottstad med underlydande i Seminghundra

härad samt öarna Runmarö, Vindalsön, Sandön, (Sandhamn) m. fl. i Värmdö skeppslag. Samtidigt skänkte hertig Benkt gårdar i Färentuna härad. Genom gåfvor, byten eller köp ökades klostrets gårdar till ett ganska stort antal; de flesta lågo i Stockholms närhet, på Värmdö och andra öar i samma skeppslag, i Danderyds, Bromma, Spånga, Brännkyrka och Skå socknar, samt i Frötuna skeppslag, men de funnos äfven spridda inom Lyhundra, Erlinghundra, Långhundra, Norunda, Vallentuna och Trögds härader i Uppland samt invid Uppsala, i Norrbo, Siende och Våla härader i Västmanland, Rönö härad i Södermanland samt Ås härad i Västergötland.[1] Konung Magnus Eriksson tog 1347 detta kloster i sitt särskilda beskydd och förbjöd sina fogdar att kränka den frälsemannarätt han tillerkände klostrets ombudsmän. För hela orden hade påfven Nicolaus IV, enär den »var grundad på fattigdom», utfärdat befrielse från afgifter till påfliga legaters underhåll. Det var i synnerhet de förnämare ätterna, som omhuldade S. Clara kloster.

På samma tid, som minoriterna i Stockholm råkat i tvist med ärkebiskopen i Upsala, företedde nunnorna i S. Klara några bullor, enligt hvilka de frikallades från att erlägga tionde; då de däremot genom sina bönder och tjänare låtit uppbära tionden af sina gods i Strängnäs stift och då dessa därföre exkommunicerats, hade nunnorna åt dem upplåtit sin kyrka. Biskopen i Strängnäs anmälde detta till ärkebiskopen. En promemoria uppsattes, innehållande de skäl, som hos påfven borde anföras mot nunnornas anspråk. Konung Magnus stiftade slutligen (1339) frid mellan parterna; ärkebiskopen skulle återtaga exkommunikationen mot klostrets underhafvande, med villkor, att den tionde, de uppburit, genast skulle aflämnas till församlingens kyrkomagasin. Icke utan motstånd tvungos nunnorna att gå in därpå.

[1] Kardinaldiakonen Matheus i Rom uppmanade (1289) ordens styresman i Dacia, sedan det blifvit bekant att »genom det kvinnliga könets svaghet eller okunnighet» nunnor upptagits i orden efter att hafva för penningar förvärfvat sig dispens, att med hotelse af abbedissans afsättning och nunnornas förflyttande till andra kloster söka motverka detta slags simoni.

Johanniterorden,

den äldste andliga riddarorden, var ursprungligen instiftad för att skydda pilgrimer och bereda härbergen åt sjuka (hospital); medlemmarne kallades och hospitaliter. Den bestod af tvenne klasser, bland hvilka en prästerlig; det var denna senare som utbredde sig till Sverige. Striden mot de otrogna blef en af denna ordens förnämsta plikter och afsikten med dess utbredande så långt från Palestina var insamlandet af medel till Heliga landets återeröfrande (Heliga landshjälpen). Påfven Gregorius IX tillerkände dess medlemmar (hospitaliterbröderna i Jerusalem) rättighet att en gång om året hopsamla almosor inom alla församlingar; på samma gång förklarades hvarje fri person berättigad att i deras hus söka skötsel och vård. Samme påfve stadfäste Eskilstuna hospitals (S. Eskils i Tuna kyrkas) besittning af tvenne gårdar i Västerrekarne. Eskilstunabröderna förvärfvade ganska betydande jordegendom. Konung Magnus I afyttrade till dem kronogården Gultbrunn samt en annan gård i Österrekarne, samt inlät sig sedermera i jordbyte med dem. Biskop Isarus i Strängnäs upplät åt dem Fors invid Eskilstuna belägna kyrka, med förbehållen rätt att tillsätta föreståndare; han tillät bröderna att utse lekmän till priorer, blott om de hade präster till underpriorer. 1312 anlände några af ordens utländska medlemmar till Uppsala och företedde fullmakter för heliga landshjälpens uppbörd inom de olika stiften. Deras kvittenser finnas ännu i behåll. I stället för penningar testamenterades någon gång fastigheter såsom bidrag till denna heliga landshjälp, hvilka då afyttrades af prokuratorerna under deras vistelse i landet. Då 1323 en påflig nuntie begaf sig till norden, men ej hann resa ända till Sverige, uppdrog han åt priorn och en af bröderna i Eskilstuna att till honom öfversända de hopsamlade penningarna. En stor del af bröderna i Eskilstuna voro utlänningar; dock gåfvo sig äfven svenskar in i deras brödraskap, och ingiften omtalas någon gång. Orden utdelade äfven ledamotskap till kvin-

nor. Lagmannen i Uppland Lars Ulfsson sålde till klostret betydande gods i Vista härad, Småland, och äfven i Aska samt Hanekinds härader i Östergötland samt i Uppland ägde klostret gårdar.

Äfven hospitaliterna kommo i delo med kyrkoprästerna angående tionden, men dessa tvister tillhöra en senare tid än den som här skildrats.

Det från den öfriga världen afskilda lif, som kännetecknade de första munkkongregationerna, hade, då deras kolonister hunno upp till norden, upphört att vara ett oeftergifligt villkor. Dessa kommo här genast i omedelbar beröring med folket; denna beröring var dock af sådan art, att de fortfarande kunde med all rätt, så väl i påfvebullor som i andra andliga samt världsliga myndigheters skrifvelser kallas Herrens tjänstefolk (»Deo famulantes»).

Med all sannolikhet kan man antaga, att klosterfolkets antal i Sverige länge fylldes genom invandring, innan klosterlifvets idé här vann det insteg, att svenska män och kvinnor anhöllo om att blifva upptagna i något af dessa samfund.[1]

Det främmande element klosterväsendet införde i Sverige, smälte småningom tillsammans ej blott med folkets öfriga, nydanade kyrkliga begrepp, utan äfven med det världsliga lifvets allehanda omsorger. Att många ord voro främmande och namn likaså, fäste man sig ej mycket vid. Det var en tid af materiell och andlig uppfostran. Man tog den till godo utan att mycket undra öfver dess ursprung.

De kloster, om hvilka här talats, voro äfven under senare delen af vår medeltid föremål för de frommas väl-

[1] Den förste svensk, om hvars inträde i en munkorden diplomerna med visshet tala, är biskop Stenar i Linköping, som i början af 1170-talet, enligt påfven Alexander III:s ord, »föredrog klosterlugnet framför biskopsvärdigheten»; i det vid ungefär samma tid utfärdade bref, hvarmed konung Knut Eriksson afträdde fisket i Skenån till Nydala kloster (se ofvan sid.) nämnas såsom vittnen tre munkar och tre konverser; en af de förra var norrman, de öfriga utan tvifvel infödda svenskar.

görenhet, och nya uppstodo. Den svenska klosterorden, hvilken nu framträdde, kom dock snart att till sig draga den förnämsta uppmärksamheten, och äfven i främmande länder böjde man sig med förundran inför ett helgon från »världens yttersta gräns».

Strödda Meddelanden och Aktstycken.

Gustaf III och grefvinnan de Boufflers.

Lettres de Gustave III à la Comtesse de Boufflers et de la Comtesse au Roi de 1771 à 1791. Publiées avec une introduction et des notes par M. Aurélien Vivie, secrétaire général de l'académie des sciences, belles-lettres et arts de Bordeaux. Bordeaux. Imprimerie G. Gounouilhou 1900. 454 sidor in 8:o.

Grefvinnan Marie-Charlotte-Hippolyte de Boufflers hette i sig själf de Campet de Saujon, föddes i Paris den 4 september 1725 och gifte sig 1746 med ryttmästaren grefve de Boufflers-Bouverel. Hon var en tid hofdam hos hertiginnan af Orléans, lärde känna prinsen af Conti (död 1776) och öfvergaf efter en tid sin man för att såsom prinsens intima väninna göra les honneurs hos denne begåfvade furste, hvilken enligt Marie-Antoinettes ord[1] »var mycket farlig genom sina ständiga intriger med parlamenten». Med en frondör till beskyddare, med stor beundran för Englands konstitutionella statsskick var denna grefvinna, som, enligt egen utsago, hvar hon färdades, »alltid förde parlamentariska papper med sig», en af de ledande damerna i slutet af Ludvig XV:s regering inom aristokratiens »liberala opposition mot det kungliga godtycket och moraliska opposition mot Du Barrys mätressvälde». Hon var en af de faktorer, med hvilka man måste räkna, om man ville vinna anseende inom inflytelserika kretsar och stå väl med den allmänna opinionen.

Det var därför den 25-årige kronprins Gustaf under sitt besök i Paris februari—mars 1771 skyndade att utom andra tongifvande damer uppsöka äfven grefvinnan de Boufflers, prisad för sin skönhet och enligt Dutens' påstående utan gensägelse den mest utmärkta af alla de på hufvudets och behagens vägnar bäst utrustade damerna vid hofvet, men för sitt enskilda lif ej lämnad i fred för bitande sarkasmer af Horace Walpole och Rousseau. Hon hade för länge sedan lämnat ungdomen bakom sig — hon var ju vid Gustafs be-

[1] I facsimile af hennes bref af d. 16 aug. 1776, meddeladt af Geffroy i »Gustave III et la cour de France» (1867).

sök 45 år —, men emellan den unge fursten och den mogna, ännu sköna salongsdamen uppstod en vänskap, som räckte lifvet igenom. Det var i hennes salong Gustaf knöt bekantskap med en mängd af tidens berömdheter på det litterära området. Men hon och andra »grandes dames» voro medelpunkter ej endast i vittra kretsar, deras salonger voro, som nämndt, lika mycket centra för politiserande män och kvinnor, voro, såsom man träffande sagt, »riksständer i smått». De franska politiserande damerna, »republikanskorna» såsom Gustaf kallade dem, underläto ej att hos honom inprägla sina åsikter om despotismens fördömlighet och de varnade honom, som under sin vistelse i Paris blifvit konung, att i sin nya ställning begagna sina glänsande egenskaper för att tillägna sig för stor makt. Det var dessa kvinnor, säger Geffroy i ofvan citerade verk, som »gåfvo uttryck åt det måhända mest högsinnade i sin tids allmänna opinion, som afskydde absolutismen, suckade öfver Frankrikes förnedring och gräto öfver Polens delning». I Gustaf III, som de hoppades kunna leda med sina råd och elda med sin entusiasm, väntade de skaparen af det nya riket, där lagens tunga skulle visa jämvikt emellan kungens makt och folkets frihet. Grefvinnan de Boufflers' intresse för Gustafs land blef genast så varmt, att hon ville se det med sina egna ögon, att hennes tankar efter konungens afresa oupphörligt rörde sig om händelserna där och att hon längtade efter nyheter därifrån. Äfven konungen å sin sida hade efter skilsmässan den charmanta grefvinnan i godt minne. Han skyndade väl ej strax han kom öfver franska gränsen att skriftligen tolka för henne sina känslor af saknad, såsom han gjorde för madame De la Marck och grefvinnan d'Egmont. Men han hade icke länge vistats hemma, då han i ett bref af den 10 oktober 1771, under smickersamma förebråelser öfver hennes tystnad och uteblifvandet af hennes porträtt, öppnade med henne en korrespondens, som underhölls med vissa längre afbrott till och med 1791. Bland de spirituella damer, hvilkas bekantskap konungen gjort under sin endast sex veckors långa vistelse i Paris, var grefvinnan de Boufflers ej den enda, som sedermera stod i brefväxling med honom. Tvärtom, de voro som bekant flera. Men med ingen af dem blef korrespondensen så långvarig och så liflig som med grefvinnan de Boufflers, med ingen tyckes den hafva varit så intim — måhända med undantag för grefvinnan d'Egmont — och så mångsidig. Grefvinnan var också enligt Geffroys uttryck »la messagère et comme la chargée principale d'affaires du roi auprès de la société parisienne». Dock äro brefven från henne under 1770-talet sparsammare än de från grefvinnan d'Egmont — ehuru dennas korrespondens räckte endast åren 1771—73 — och från madame De la Marck, näst grefvinnan de Boufflers i det hela taget den flitigaste korrespondenten bland de franska salongsdamerna. Hufvudmassan af grefvinnan de Boufflers' skrifvelser tillhör 1780-talet.

* * *

Af grefvinnans bref finnas 123 i behåll. De förvaras i original bland Gustavianska papperen å Uppsala bibliotek. Sex af dem hafva i större eller mindre omfattning tryckts af Geffroy, men i sin helhet föreligga de nu samtliga först i hr Vivies bok. Sitt största intresse får denna publikation genom konungens bref till grefvinnan. Af dessa hafva ett tryckts af Feuardent i »Histoire d'Auteuil» och ett par, som konungen begärt tillbaka och hvilka nu finnes bland Gustavianska papperen, tryckts af Geffroy. Men på 1890-talet uppdagades en dittills okänd samling, ej mindre än 64 stycken, och dessa ställdes af dåvarande ägaren spanske vice konsuln i Arcachon, Arthur Escarraguel, till hr Vivies disposition. De föreligga dock endast i afskrift,[1] i ett »manuskript», som grefvinnan 1800 skänkte en vän, och manuskriptet bär den påteckningen, att de där befintliga brefven äro endast återstoden af hvad konungen skrifvit, ity att många af hans bref olyckligtvis bränts eller på annat sätt förkommit under revolutionen. Af sammanhanget att döma tyckas dock inga betydliga luckor föreligga. Utom de i ofvannämnda manuskript befintliga brefven innehåller hr Vivies bok en reproduktion af de af Geffroy tryckta brefven och ett par hämtade direkt från Gustavianska samlingen. Några nya bidrag till Sveriges politiska historia lämna väl brefven ej, men de äro af intresse såsom uttryck för konungens åsikter i ett och annat och gifva ett vackert vittnesbörd om hans förmåga att verkligen kunna vara uthållig i vänskap.

Utgifvaren har publicerat konungens och grefvinnans bref i en gemensam kronologisk följd för att gången af deras tankeutbyte må framträda så mycket bättre. Men härvid har en och annan oegentlighet insmugit sig, i det att några bref af kopisten uppenbart feldaterats och sålunda kommit på oriktig plats i kedjan. Så förskrifva sig grefvinnans bref n:r 49 och konungens n:r XLI alldeles säkert från 1783 och ej från 1782 och konungens bref n:r XLV är af den 20 november, ej oktober 1783. Det bör dock tilläggas, att utgifvaren i ett par andra fall själf vidtagit nödiga rättelser i den ursprungligen oriktiga dateringen. Åtskilliga tryckfel och oriktigheter vidlåda utgifvarens noter. Förvillande (för utländingar) är det i konungens bref af den 20 oktober 1778 två gånger förekommande årtalet 1620 i stället för 1680 såsom terminus a quo för det karolinska enväldet. Utgifvarens gissning (s. 178, not 2) rörande upphofsmannen till det i konungens bref af den 17 november 1780 omnämnda porträttet, som grefvinnan visat Necker, är alldeles på villovägar. Det är där frågan ej om ett måladt, utan ett litterärt porträtt, och upphofsmannen var hvarken Roslin, såsom utgifvaren gissar, eller någon annan målare utan Charles Francis

[1] Det är under sådana förhållanden ovisst, om de ofta förekommande namnförvrängningarna böra sättas på kopistens eller utgifvarens räkning. Vi välja några exempel: *Devoutro* (Deventer), *Deldor* (Delden), *Urisdhal* och *Urtisdhal* (Ulriksdal), *Upstar* (Ystad), *Straslsund* och *Trenslhund* (Svensksund), *Sanmoff* (Aminoff), *Dangefelt* (Meijerfelt), *Hyrum* (Stirum) och *Urielt* (Wright).

Sheridan, den bekante skriftställaren (se grefvinnans bref sidd. 165 och 171). För öfrigt meddelar utgifvaren själf »porträttet» å sidd. 183—187!

* * *

Gustaf III:s korrespondens med grefvinnan rör sig, såsom nämndt, på en mängd områden: politik, litteratur, dagskrönikan och deras enskilda förhållanden.

Det politiska elementet tränger i början jämförelsevis starkt i förgrunden. »Jag skulle kunna visa er», säger konungen i sitt första bref, den 10 okt. 1771, »ett för en filosof intressant, men olyckligtvis för oss föga hedrande skådespel: folkrepresentanternas församling är blott en bullrande hop som sönderslíter staten, allt under det att den talar om fosterlandskärlek. Men våra riksdagar äro angenäma skådespel blott för kosmopolitiska filosofer, ni skulle taga er alltför nära däraf för att det skulle kunna bereda er något nöje. Jag ville emellertid bra gärna, att prinsen af Conti vore här ett ögonblick, han skulle få se hvad de äro för slag, dessa folkförsamlingar, af hvilka han en gång gjorde mig en så liflig skildring. Han skulle få se, huru hvarje enskilds intresse trampar på statens intresse och huru hvarje enskild tror, att staten beror på hans person.» Träffande anmärker grefvinnan, att hur lyckliga gåfvor konungen än fått af naturen, det ej vore omöjligt att han för en del af de framstående egenskaper, som utmärkte honom, hade att tacka just de olägenheter, hvaröfver han hade anledning att beklaga sig, och att en lycka utan motighet och hinder måhända skulle försvagat hans energi. Konungen medgaf riktigheten af hennes anmärkning och påpekade, att han själf i Paris erkänt, att en alltför stadig lycka skulle fördärfva honom och att hans naturliga lättja (!) skulle göra sig till herre öfver honom. »Den olyckan har visst ej drabbat mig» tillägger han, »motigheter af alla slag omgifva mig, och jag har den lyckan att tvingas så att säga göra min lycka. . . . Tro emellertid ej, jag besvär er därom, att jag traktar efter depotism.» I det märkliga brefvet af den 14 juni 1772 (det var endast ett par veckor efter sedan han meddelat Vergennes Sprengtportens revolutionsplan), skildrar han i gripande ordalag, burna af en äkta känsla, det sorgliga tillståndet här hemma, han »suckar såsom god medborgare öfver ett folks öde, som förtjänade att vara lyckligt», och med blicken fäst på Polens olyckor utbrister han: »Jag motser med bäfvan det ögonblick, som jag ser nalkas, när grannstater skola vilja draga fördel af villervallan hos oss för att underkufva oss. Då skulle jag anse, att allt vore mig tillåtet för att frälsa mitt fäderneslând från det ok man vill pålägga detsamma.» Två månader därefter gjorde han med full insikt om faran af steget sin underbara revolution. I ett bref af den 18 sept. 1772 uttalar han sin glädje öfver, att revolutionen ej kostat en droppe blod och att svenskarne visat sig ej vara polacker, prisar sina bröders mod och patriotism och säger sig själf ej hafva haft någon annan förtjänst i alltsammans än att

han gjort sin plikt och ej svikit det förtroende man satt till honom. Han var nyfiken att få veta grefvinnans åsikt om den nya regeringsformen, »som i grund och botten ej är något annat än rikets gamla författning» och som redigerats efter de principer, »som äro frihetens sanna grundvalar».

Man kan ej annat än förvånas öfver den politiska blick grefvinnan ådagalägger i sin kritik af den nya författningen. Hon skänker i entusiastiska ordalag konungen sin beundran för det sätt, på hvilket han verkställt revolutionen; hon medger, att han »visat ett ädelmod, en hofsamhet, hittills utan motstycke», men trots allt detta, tillägger hon, »kan jag ej undgå att betrakta er nu såsom en absolut konung». De konungen förbehållna rättigheterna att utnämna riksråd, att sammankalla ständerna, den obestämda tiden för deras sammanträden, deras brist på initiativ[1] och konungens rätt att vid fientligt angrepp taga, i fråga om beskattningen, de mått och steg, som vore öfverensstämmande med rikets säkerhet och undersåtarnes fromma — alla dessa prerogativ tycktes henne skapa en makt, som lätt kunde blifva godtycklig. Att säga, att det är riksrådens *skyldighet* att råda konungen, men tillägga, att det skall ske, endast då de af konungen rådfrågas, det finner hon vara att göra hela stadgandet illusoriskt, och den enhällighet, som fordras af rådet för att dess åsikt skall kunna göra sig gällande gentemot konungen, anser hon aldrig skola kunna inträffa. Hon framhåller, att alla en god furstes goda egenskaper blifva nästan onyttiga, då han är absolut. »Absolutismen är en dödlig sjukdom, som omärkligt försämrar de moraliska egenskaperna och slutligen förstör staterna.» Men betraktar man Sveriges nuvarande tillstånd mot bakgrunden af det förra, då, utbrister hon, »måste den argaste republikan medgifva, att eders majestät är dess befriare». Hon hoppades dock på möjligheten att en gång, då partierna alldeles försvunnit och lugnet återställts, konungen skulle finna rätt och lämpligt att ytterligare inskränka en makt, som i andra händer än hans kunde missbrukas.

Konungens meddelanden om eller reflexioner öfver de politiska förhållandena i Sverige under tiden efter 1772 äro ganska sparsamma. Han prisar den 18 oktober 1776 det inre lugnet och det goda förhållandet till främmande makter. »Sverige», säger han, »liknar en man med stark kroppskonstitution, som tillfrisknar efter en häftig sjukdom och småningom återfår sina krafter och sin forna spänstighet. Om man låter mig ännu några år njuta freden, hoppas jag blifva i stånd att ej vidare frukta kriget.» Med anledning af några af grefvinnan sända reflexioner öfver ställningen i Frankrike skrifver han den 17 augusti 1778, att suveränernas egentliga konst är att hålla partierna i jämvikt. »Här hemma är det demokratien som

[1] Här har grefvinnan missförstått grundlagens innehåll, som måhända ej var så klart återgifvet i den källa hon först hade till sitt förfogande, »Gazette d'Utrecht». Såsom bekant tillerkände § 42 ständerna initiativ åtminstone i ett så vigtigt fall som lagstiftningsfrågor.

vill taga försteget, och alla mina bemödanden gå ut på att upprätta den gamla högadeln. Hos eder är folket måhända (!) alltför nedtryckt och ringaktadt, adeln alltför mycket gynnad. För folket ingenting för mycket! Se där den vises valspråk.» Det var, som man ser, ej den maxim man tillskrifver den upplysta despotismen, men konungen yttrade sig under det omedelbara intrycket af Turgots reformarbete. Turgot hade i sina folkvänliga sträfvanden enligt konungens åsikt gått alltför brådstörtadt till väga och därigenom omstörtat allt samt själf fallit midt ibland spillrorna. Emellertid, när 1778 års riksdag tillstundade, uttryckte han den tillförsikt, att den skulle gifva stadga åt 1772 års verk, och vid dess begynnelse fann han, att den lofvade godt: »det finnes ej ett spår mer af de gamla partierna». Med stolthet meddelar han grefvinnan den 9 maj 1779 hvad som vid riksdagen uträttats för religionsfriheten: »C'est le premier acte de cette nature qu'une nation en corps a fait émaner; rien ne fait plus d'honneur à l'esprit et à l'humanité de ce siècle.» Grefvinnan är dock något reserverad i sitt erkännande af toleransens betydelse. Hon medger visserligen, att den är värdig det upplysta århundradet, men, säger hon, om den drager med sig irreligiositeten, skola nationens alla dygder, hela lycka och all ära förr eller senare gå förlorade. Konungens slutomdöme om riksdagen är att den »bragt de sista vågsvallen till ro» och för honom medfört ett lugn, som han ej känt sedan sin faders död. Midt i de allvarliga resonnemangen öfvergifves Gustaf ej af sitt fladdrande skämt och sin courtoisie. Han ber den 20 oktober 1778 om ursäkt för att han så tvärt nödgas sluta sitt bref. Men han måste mottaga ärkebiskopen och två biskopar för att med dem vidtaga några förberedelser till riksdagen. Han skulle hellre velat hafva en konferens med grefvinnan Amelie (grefvinnan Boufflers' sonhustru, som han sällan glömmer med en hälsning i sina bref) än med dessa tre andans män. »Ni ser», slutar han, »att det är med särdeles fromma tankar, som jag bereder mig att mottaga deras välsignelse.»

Om 1786 års riksdag säger konungen den 24 juli samma år endast, att den skulle visa, att man vore fri i Sverige, men att den verkliga jämvikt existerade, som hindrade ett återfall i den villervalla, hvarur han dragit sitt land. »Den har slutat till min belåtenhet», försäkrar han, ett yttrande, som om det ej innebär en dubbelmening, visar, att konungen höll god min i elakt spel. Men det undgick ej grefvinnan, att konungen ej haft lycka med sig, och hon beklagade, att riksdagen ej gjort bättre bruk af sin frihet än att förkasta konungens förslag, som afsåge det allmänna bästa. Konungens tal vid riksdagens afslutande, hvilket hon fann vittna om hans missnöje, prisade hon såsom underbart genom tankarnas och känslornas skönhet (Den gamle partichefen Fersen fann det »ovarsamt och illa författadt»). Som konungen under tiden augusti 1787—oktober 1789 gjorde ett afbrott i sin korrespondens, hafva vi inga yttranden af honom rörande 1788 och 1789 års märkliga tilldragelser.

Om den allmänna europeiska politiken och särskildt om händelserna i Frankrike är tankeutbytet ganska lifligt under hela den tid korrespondensen varar. Grefvinnan höll konungen au courant med hvad som tilldrog sig i Frankrike, ja sände honom 1777 till och med en utarbetad samling »reflexioner» öfver de närmast föregående årens viktigare tilldragelser i sitt hemland och sedermera ett par afhandlingar om dagsverksskyldigheten (*les corvées*) och till parlamentets försvar. De sistnämnda kommo att spela en liten roll. Hon lämnade dem till Parisparlamentets förste president markis d'Aligre, som blifvit något hårdt behandlad af ministären och som visade dem för förste ministern Maurepas — reformministrarnes ovän — och sigillbevararen, hvilka i sin tur lade dem inför Ludvig XVI:s ögon. Denne fann hennes resonnemanger »justes et sans répliques», och presidenten fick upprättelse. Naturligtvis stod hon på parlamentens sida i uppfattningen af nödvändigheten att låta dagsverksskyldigheten fortfara. Hon bad konungen bränna hennes uppsats om »les corvées» och ej nämna ett ord om historien för franske ambassadören i Stockholm d'Usson. Af hennes bref framgår, att hon i grund och botten ej var någon »republikanska». Så länge det gällde den absoluta konungamakten, var hon med i anfallen, allt i förhoppning att den franska adeln skulle blifva den lyckliga ägaren af hvad man kunde afhända kronan. Men när det blef fråga om att låta äfven de ofrälse stånden få en politiskt eller socialt förbättrad ställning, som i någon mån gjorde intrång på adelns privilegier eller rubbade dess ekonomiska grundvalar, då visade hon sig som en äkta dotter af »l'ancien régime». Gustaf III sade sig ej kunna begripa, hvarför parlamenten, som ständigt talat om förbättring i folkets ställning, förklarade sig emot Turgot, som alltid förefallit honom vara »snarare en folkets än konungens man», och huru »les fermiers généraux», om hvilka han hundra gånger läst i böcker, att de vore statens blodsugare, då kunde betraktas såsom »statens pelare och monarkiens stöd». Grefvinnan framhöll, att Turgot vore ej »l'homme du peuple, mais l'homme de la populace», att han »går och gäller för att vara hederlig karl men bara kan vända upp och ned på ett rike». Hon passade på och gjorde processen kort med allt hvad ekonomister hette: alla deras system om frihet och fullständig jämlikhet »vore stridande emot god ordning och den monarkiska författningen». Å andra sidan vore les fermiers généraux visst inga »blodsugare»; deras vinst vore laglig och måttlig, och deras kredit bringade konungen ofta hjälp i nöden. Konungen medgaf, att han mycket gillat Turgots åtgärder, men en sak hade stött honom: Turgot hade bort börja med att bota statens refvor, sedan hade det varit tid att tänka på lindring för folket. »Ekonomisternas maximer äro alltför allmänna», säger konungen, »de vilja att alla skola stöpas i samma form; det där går nog för sig med små stater, men gäller det stora monarkier är det lika omöjligt att verkställa som fördärfbringande att försöka.» Däremot är förtjusningen öfver Necker på både konungens och grefvinnans sida

i början mycket stor. Grefvinnan kan ej nog berömma hans utmärkta egenskaper, och »han har religion, det är en fast grund, när den är fri från fanatism». När 1781 hans afgång förestod, betraktade hon dem, som ville störta honom, för »statsförbrytare och fosterlandsförrädare», och när han afgick, bragtes konung Gustaf till förtviflan »för Frankrikes och konungens skull öfver en så oersättlig förlust». Men 1789 års händelser bragte på andra tankar. Grefvinnan hatade dåmera Necker; hon kallade honom upphofvet till alla sina olyckor, talade om hans »brott» och lyckan af att blifva befriad från hans person och hans medbrottslingar. Oviljan sträckte sig äfven till svenske ambassadören Staël, hvilken hon, enligt Creutz' ord, en gång älskat som en son, och hvilkens äktenskap med Neckers dotter hon 1779 föreslog och med förvånansvärd uthållighet, hvarpå föreliggande brefväxling bär många bevis, sökte realisera, men först 1786 lyckades bringa till stånd. »Hans extravaganta hustru», säger hon, »har beröfvat honom det lilla han kunde hafva af förstånd, insikter och känslor.»

Grefvinnan var belåten med sammankallandet (1787) af »les notables» och fann, att de hade gjort nytta! Men konungen blef vid första underrättelsen om deras inkallande förskräckt, ty »han hade så nyligen studerat olägenheten af stora församlingar», men han erkände, att han »öfverraskats af de talanger och insikter, som flertalet af dem lagt i dagen i ärenden, i hvilka de borde vara föga hemma». Redan 1787 uttalar grefvinnan som sin åsikt, att sammankallandet af riksständerna »är enda botemedlet mot våra olyckor». Men hur annorlunda yttrade hon sig ej, sedan de i augusti 1789 bortsopat det gamla ståndssamhället! Hon talar om nationalförsamlingen som den olagligaste »conciliabule» som någonsin existerat, och dock hade ständerna sammankallats för att »värna om tronen, lagarna och våra tillhörigheter». Hon går löst på adel och präster, som till skam och skada stannat qvar i församlingen och sålunda auktoriserat alla dennas mått och steg. »De som Eders Majestät kallar sina vänner, äro nästan alla medbrottslingar i denna revolution. . . . *kvinnorna hafva gjort Frankrike mera ondt än en hord af barbarer.»* Konungen bedömer tilldragelserna bättre och lägger ej minsta skulden pa Ludvig XVI:s regering, utmärkt genom utbrott af än hänsynslös maktfullkomlighet, än svaghet, af gifna, återtagna, aldrig hållna löften, af ständiga minister- och principskiften, med ett ord af tvekan, vacklande, osäkerhet, obeslutsamhet. »Så många fel måste nödvändigtvis föra med sig den bäst ordnade monarkis fall. Hvad borde de ej åstadkomma i en monarki, som redan underminerats genom ständiga anlopp af den ministeriella och parlamentsaristokratien, Parisdemokratien och svaghetens despotism.»

Det var en annan revolution, som man tycker borde hafva förefallit grefvinnan mera sympatisk: den nordamerikanska. Men hon fann den ingalunda berättigad: att resa sig mot sitt fäderneslnad och slåss emot sina bröder bara för en simpel vägran af ett privilegium vore ett förtvifladt beslut, som kunde ursäktas blott i fall

af yttersta förtryck. Konungen däremot beundrade amerikanernas mod och prisade deras djärfhet. Han fann en stats självskapelse vara ett så intressant skådespel att, »vore jag ej den jag är», säger han den 18 oktober 1776, »skulle jag begifva mig till Amerika för att på närmaste håll följa alla skiftningarna i denna nya republiks bildning». Han tänkte sig den stundande möjligheten af ett »Amerikas århundrade», då »den nya republiken skulle brandskatta Europa liksom detta under tvenne århundraden brandskattat henne». Det var en spådom, hvars uppfyllelse tyckes vara det hägrande målet för våra dagars amerikanska imperialism och förefaller många af Europas politiker såsom en nära öfverhängande fara.

* * *

Frågor rörande litteraturen kommo ofta på tal emellan de båda korrespondenterna. Grefvinnan sände konungen nyheter i bokväg. Än var det en genevares (tydligen De Lolmes) arbete om den engelska konstitutionen, hvilket hon fann »mycket lärorikt», än var det i Frankrike förbjudna böcker, t. ex. S:t Germains memoarer, m. m. dylikt. Mot förmodan skarpa äro deras yttranden om den samtida franska litteraturen. Grefvinnan beklagade redan 1779, att i Frankrike funnes ej religion, ej seder, ej grundsatser, ej lydnad, ej skillnad på rang och människor, ej en idé om ordning — och allt detta vore den moderna filosofiens skuld. Hon rekommenderar 1781 »Voyages du capitaine Cook» och »l'Histoire de l'Amérique» af Robertson såsom förträffliga verk och säger i sammanhang därmed: »Det kommer ej ut någonting förtjänstfullt i Frankrike, och det är med djupt bekymmer jag assisterar vid mitt lands förfall i en tid, då man är så öfvertygad om, att upplysningen fullkomnas.» Med afsky mottog hon Rousseaus »Confessions», som hon 1782 skickade konungen. Hon fann boken i alla afseenden genomtråkig och idiotisk, den tycktes henne skrifven af en ladugårdsdräng. »Den vanvettiga bekännelse han gör af alla sina nedrigheter tyckes mig vara ett verk af försynen, som tvingat denna ovärdiga människa att själf rycka af sig den hyckleriets mask, hvarunder han dolt sig.» Hon kunde ej låta bli att förvåna sig öfver den kult hon ägnat detta »orena djur». »Hvad herrar filosofer beträffar», skrifver Gustaf III från Caserta den 3 mars 1784 på väg till Paris, »tillstår jag, att om jag kan slingra mig från dem, jag skall göra det af allt mitt hjärta, man riskerar alltid att blifva nedstänkt i deras sällskap. . . . De göra anspråk på att styra världen och kunna ej styra sig själfva; de tala om tolerans och äro mera intoleranta än hela kardinalkollegiet, och likväl är det deras omdömen, som bestämma öfver namn och rykte och bringa det till eftervärlden.» Konungen kastade 1787 skulden för den belgiska revolutionen på »det nyhetssystem, som våra moderna filosofer hafva infört. Det skulle vara egendomligt om deras spekulationer, hvarmed de anse sig sträfva till mänsklighetens bästa, skulle uppnå det motsatta målet och blott leda till,

såsom slutresultat, att af suveränerna skapa tyranner och af folken rebeller.»

Brefväxlingen yppar en mängd drag af personlig vänskap mellan konungen och grefvinnan: han sänder henne porträtt och byster af sig och kronprinsen, hårsouvenir, vyer af de kungliga slotten, ryskt te, beskrifning på spjäll, lämpliga att förekomma os, och hvar de stå att köpa, medan hon utom sina afhandlingar skickar recept mot kolik, ritning till sitt nya hus i Auteuil m. m. Han vill veta hennes mening om den nationella dräkten, som hon berömmer. Han vill höra hennes åsikt om hans tillvägagående vid brytningen med Jakob Wilhelm Sprengtporten (1774), den ledsammaste sak, säger han, som han hade haft att göra med sedan revolutionen. Han skulle ej kunna göra anspråk på grefvinnans aktning och vänskap, om hon funne, att han gjort sig saker till det simplaste af alla brott, otacksamheten. Han beskrifver händelsens förlopp och sänder henne afskrifter af sina bref till Sprengtporten, afskrifter, som han egenhändigt verkställt för hemlighetens bevarande och som hon ej skulle få meddela någon annan än prinsen af Conti och möjligen ambassadören Creutz. Grefvinnan fann, att konungen ådagalagt »en moderation, en själsstorhet, en känslighet, som icke kunde nog beundras». Konungen utgjuter sitt hjärta för henne med anledning af de husliga sorger, som framkallades af moderns bekanta uppträdande i fråga om kronprinsens börd. »Det är den lyckligaste fader och den olyckligaste son, som skrifver till er», heter det den 1 nov. 1778; »jag har nyss fått en son och smakat i detta ögonblick hela ljufheten af att älskas. . . . Glädjen och smärtan bilda en så stark kontrast i min själ, att jag knappt kan andas, och det största bevis på vänskap jag kan gifva er är att skrifva till er i detta fasansfulla ögonblick, och jag väntade ej att hvad jag mest längtat efter i mitt lif skulle blifva orsaken till min största sorg.» Grefvinnan kunde vid läsningen af detta bref ej återhålla sina tårar trots Staëls närvaro. Hon beundrade hans hjärtegodhet och de principer, som ledt honom vid behandlingen af modern, men uppmanade honom att rådföra sig med ständerna om de mått och steg som borde vidtagas mot en person, som så grymt förolämpat honom. Men konungen genmälde, att han blefve vid det beslut han en gång fattat. Han hoppades, att grefvinnan ej skulle klandra, att han å ena sidan ålade alla att visa änkedrottningen den vördnad man var skyldig en drottning och lät behandla henne såsom sådan, men å andra sidan afhöll sig från att se en person, som, trots allt hvad hon velat göra honom, emellertid i djupet af hans hjärta var honom kär, men hvars närvaro var honom lika smärtsam, som hans borde vara för henne. Att behandla henne strängare, såsom somliga ville, däremot uppreste sig hans hjärta, och att göra ett närmande, såsom andra föreslogo, däremot uppreste sig hans förstånd. Grefvinnan fann, att konungens handlingssätt härvidlag såsom i allt annat bar prägeln af »toutes les qualités héroiques réunies» och att han tycktes kunna omsätta i handlingar alla de äd-

laste egenskaper med hvilka diktarna utrustade sina hjältar, och blefve fortsättningen lik början af hans underbara historia, tviflade hon ej på, att så skulle ske. Då tiden för drottning Sofia Magdalenas nya nedkomst nalkades, skref konungen, i juni 1782, att ett närmande då borde äga rum, om man kunde hoppas därpå. Barnahjärtats känsla kunde aldrig utplånas, huru grym medfarten varit, och den hade, allteftersom tiden utplånat minnet af det förflutna, hos honom återvaknat. När nu härtill komme den lycka himlen skänkt genom en tillökning i familjen, ett slags triumf för honom, så ansåge han sig uppfordrad att fullständigt läka såren. Men modern ville ej höra talas om annat än »en formlig traktat, sådan som suveräner i krig sluta, när de, å bägge håll utmattade och trötta, af ömsesidig svaghet tvingas att underhandla och närma sig». Han ville åter ett närmande dikteradt af hjärtat, och om detta ej kunde ske önskade han hellre behålla den nuvarande ställningen. Konungen begärde nu af grefvinnan ett råd — skulle han bjuda änkedrottningen till fadder eller ej? Hon skulle å ena sidan aldrig förlåta honom, om hon ej bjödes; å den andra sidan vore hon i stånd att afslå en inbjudning. Konungen behöfde ej utlägga verkan af ett sådant afslag. Han hade rådfört sig med de förståndigaste män och med sådana, till hvilka han hyste det största förtroende; men alla voro partiska där hemma, ty »personen i fråga» hade gjort allt hvad utmärkt fanns afvogt emot sig. Man hade rådt honom att betrakta änkedrottningen såsom ej existerande. Men grefvinnan vore rättänkande, opartisk och finkänslig, därför vädjade han till henne. »Ett gränslöst förtroende från min sida förtjänar detsamma från eder.» Grefvinnan bäfvade för detta förtroende. Emellertid rådde hon konungen att ej vika från den en gång intagna ställningen; finge änkedrottningen klart för sig, att hon alltid kunde återfinna konungen, men att han aldrig skulle söka henne, skulle det nedslå något det högmod, som ingåfves henne af de känslor, hon förmodade att konungen hyste. Hon ansåg, att konungen mycket väl kunde inbjuda till en statsceremoni, som dopet vore, utan att fästa sig vid ett afslag. Grefvinnans råd blefvo öfverflödiga. Samma dag som hennes bref skrefs, den 16 juli 1782, drog Lovisa Ulrika sin sista suck. Dessförinnan, säger konungen den 27 aug., hade försynen löst alla svårigheter; han hade »återförenats med den, från hvilken skilsmässan vållade honom så mycken smärta, men, tyvärr, blott för att för alltid skiljas från henne». Men han hade å andra sidan lyckan att meddela henne sin andre sons, hertigens af Småland födelse. »Ingenting», tillägger han med en courtoisie, som verkar rent af stötande, »skulle hafva fattats i min glädje, om jag hade fått se er dela den, och jag tillstår, att jag denna sommar mer än en gång beklagat, att era affärer ej tillåtit er företaga er svenska resa i år, ni skulle hafva fått se intressanta händelser passera inför edra ögon.» Rörande äro konungens ord med anledning af den lille prinsens död »i ett ögonblick, då jag började hämta mig från alla de smärtsamma intryck, som den inre söndringen i min familj lämnat kvar. Detta

barn tycktes mig vara en fridens ängel, som himlen sändt för att förena hjärtan. Min bror och syster hade burit det till dopet och de betraktade det som sitt barn. De omsorger de ägnade det under de fjorton dagar, som man fruktade för dess lif och under hvilka jag oupphörligt sväfvade emellan fruktan och hopp — allt har bidragit att göra denna förlust så mycket bittrare, som det är den första motgång jag pröfvat. . . .»

Men det var ej endast skriftligt konungen och grefvinnan utbytte sina tankar. De råkades efter det första sammanträffandet i Paris ytterligare tvenne gånger. Konungens resa till Spa 1780 företogs delvis af hans längtan att sammanträffa med parissocieteten, i första rummet grefvinnorna Boufflers och De la Marck. Den sistnämnda stod nämligen ännu vid denna tid i synnerligen liflig förbindelse med konungen, och konungens förtrogne, kammarherren baron Taube, som vid denna tid vistades i Paris, uttryckte sin beundran öfver konungens skicklighet att kunna ställa sig så väl med de två damerna på en gång. Redan den 2 aug. 1779 yppade Gustaf för grefvinnan sin plan att följande sommar göra en tur till Spa, där han hoppades få möta henne. Brefvet, som hon läste upp i Staëls närvaro, innehöll i slutet en uppmaning att hemlighålla meddelandet till och med för ambassadören Creutz, emedan endast Taube vore invigd i planen. Hennes bryderi blef stort. Hon bekände sin obetänksamhet för konungen, men hoppades, att den skulle blifva utan följder, då — både Staël och Fersen redan talat med henne om saken. Konungen medgaf, att Staël hörde till de invigda, men att Fersens kännedom om saken förvånade honom. För öfrigt kunde han, med anledning af kriget, först i mars fatta det afgörande beslutet. Emellertid sipprade hemligheten ut i Paris, och i ett utbrott af jalusi öfver att konungen berättades hafva meddelat hemligheten åt ett annat fruntimmer i Paris (hvilket konungen förnekade) klagade hon visserligen ej öfver att se en annan dela vänskapen med konungen — ty det vore obilligt att ensam göra anspråk på denna — men öfver att en annan fått del af konungens förtroende, ty vore detta en gång gifvet åt olämplig person »utsattes därigenom de trognaste hjärtan för misstankar om trolöshet». Först i mars 1780 trängde ryktet om konungens utrikes resa till Stockholm, hufvudsakligen genom bref från Paris, och ännu den 15 april kunde konungens vakthafvande kammarherre Ehrensvärd i sina »Dagboksanteckningar» försäkra, att »premierministern och finansministern hafva ännu härom intet det minsta förtroende». Men de fingo det vid denna tiden, och konungen uppgaf, att resan företogs af hälsoskäl. Men han sökte i Spa mera själens än kroppens hälsa, skref han till grefvinnan den 26 maj. I samma bref stillar han hennes ängslan öfver, att hans frånvaro kunde gifva illviljare tillfälle till oroligheter, med försäkran, att han tagit sådana mått och steg, att ingenting vore att befara. »Jag känner mitt folk, och hvad mera är, jag älskar och högaktar det.» För öfrigt skulle resan bereda honom tillfälle att gifva sin bror Karl det mest lysande be-

vis på förtroende, i det han lämnade honom befälet öfver hufvudstaden och vården om sonen till formlig vederläggning af »alla de rykten, som hans och mina ovänner velat utsprida om mig och hans uppförande». Och grefvinnan prisade detta drag af storsinthet, »som vida öfverträffade Alexanders». Den 13 juli kom »grefven af Haga» till Aachen, af hvars vatten han en kortare tid skulle begagna sig. Samma dag skref han till grefvinnan, som redan inträffat i Spa, att han vore förtviflad öfver att vara henne så nära utan att få råka henne. Redan dagen därpå voro både grefvinnan Boufflers och grefvinnan De la Marck hos honom till tröst i ledsamheten. En vecka senare skedde öfverflyttningen till Spa. Sejouren där betecknar höjdpunkten af det förtroliga förhållandet emellan konungen och grefvinnan. Han visade henne en uppmärksamhet, som försatte de andra damerna, särskildt madame De la Marck, i misshumör och gaf anledning till scener. Grefvinnans smärta öfver skilsmässan efter två månaders lycka var af brefven att döma gränslös. Hon for efter konungen till Bruxelles, där hon tog in på samma hotell som han, för att ännu en gång få träffa honom — och ånyo lida afskedets kval. Äfven konungens bref andas den lifligaste saknad. »Om ni helat mitt hjärta för de sorger det pröfvat på», skref han från Utrecht den 4 oktober, »genom att låta det smaka trösten att se sig älskadt för sin egen skull, återvänder jag nu till det ställe, där jag ej mer skall kunna känna detta behag.» Och grefvinnan utbrister: »Jag är säker på, att ingen härskare, så länge världen stått, kan smickra sig med att hafva ingifvit en så liflig, ren och oegennyttig känsla; ni har gjort mitt lifs olycka, ni har kastat in däri en tomhet, som ej kan fyllas.» Och det första konungen gjorde, när han efter en tre dagars ilfärd från Landskrona i kvällningen den 18 oktober kom hem till det mörka och öfvergifna Gripsholm, där ingen väntade honom och där efter en halftimme portvakterskan ändtligen öppnade och med en ljusbit lyste honom uppför trappan, var att skrifva till grefvinnan ett långt bref om sin hemfärd, det första i raden af fem bref under lika många veckor. Den 17 november bedyrar han, att det var för hennes skull han lämnat Sverige, men att han ej velat säga henne det i Spa, emedan hon hade kunnat tro, att det varit en tom artighet. Måhända faller likväl denna passus under det omdöme, hvarmed konungen slutar sitt bref: »J'ai honte de toutes les folies que je vous mande.» Emellertid var grefvinnans glädje obeskriflig. Trots den läkedom grefvinnan bragte konungens lidande själ, var resan till Spa på sätt och vis förfelad. Man har nämligen ansett, att Spa knappt var ämnadt till mera än en etapp till Paris. Själf säger konungen dock senare i ett bref till grefvinnan ($^{20}/_{10}$ 1783), att lusten till ett Paris-besök väcktes först i Spa därigenom att andra talade därom. Konungens plan att gästa det franska hofvet omintetgjordes genom franska ministären, i första rummet Vergennes, som var högst missbelåten med hans neutralitetspolitik och förtrolighet med Ryssland. Ministrarne »hafva fruktat er Paris-resa och öfvertygat konungen och

drottningen», skrifver grefvinnan, »att det skulle strida emot edra och deras politiska intressen, att ni kommit hit, att det skulle väcka ryska kejsarinnans oro och jalusi». Att franska hofvet trots närheten ej vårdade sig om att underrätta sig om hans hälsotillstånd grämde konungen mycket.

I fråga om konungens andra utrikes resa, den italienska af 1783, som han företog hufvudsakligen för att dölja operationerna för ett anfall på Danmark, hvilket var afsedt att utbryta på våren 1784, var grefvinnan ej en bland de invigda. Hon fick kännedom om densamma först genom i Paris cirkulerande rykten. Grefvinnan säger i bref af den 18 och 20 september 1783, att resan ingaf henne stor oro, och att denna oro kunde skingras endast genom hennes höga tanke om konungens klokhet. »Men det är också visst», säger hon, »att de största män kunnat begå ett ögonblicks misstag, som någon gång varit nog att sätta deras ära på spel.» Hon bekräftade hvad Staël några dagar förut meddelat konungen, nämligen att man i Paris ogillade konungens resa såsom farlig för hans rikes säkerhet och att, om konungen toge vägen öfver Wien, den misstro skulle förnyas, som framkallats af hans möte med kejsarinnan Katarina i Fredrikshamn på sommaren. Staël hade i bref den 14 september besvurit konungen vid hans ära och allt hvad han kärast ägde att uppskjuta resan åtminstone till följande vår och sade sig på grund af hvad han samma dag fått höra i Versailles hysa de starkaste skäl att frukta de ledsammaste följder af konungens resa. Grefvinnans och Staëls bref träffade ej konungen i Sverige. Han hade redan den 27 september begifvit sig på färden. Endast några dagar förut hade han underrättat grefvinnan om densamma. Han uppgaf såsom skäl för densamma endast nödvändigheten att på grund af sitt armbrott, som inträffat kort före Fredrikshamnsmötet, begagna baden i Pisa. Till Paris ämnade han sig ej. Minnena från Spa-sejouren vore föga lockande. Det enda, som skulle göra en Paris-resa frestande, vore hoppet att återse grefvinnan, »men jag är skyldig mig själf, min ställning offret af denna önskan, om den ej låter förena sig med hvad jag tror att man är skyldig mig. Ni förstår lätt detta språk, men det är för er ensam jag för det». Grefvinnan hoppades han få träffa på hemresan i Schweiz. Det hade varit på förnyade uppmaningar af Katarina, säger han, som han besökt henne. Han ansåge sig kunna göra anspråk på en liknande ifver från sin äldsta bundsförvants sida, och utan ett sådant vittnesbörd skulle han ej komma. »Staël vet absolut ingenting om mina afsikter», försäkrar han. Grefvinnan trodde sig hafva förstått konungen. Ehuru hon ansåg, att han mycket väl kunde besöka franska hofvet utan en uttrycklig inbjudning, föreslog hon, att man genom Breteuil eller *la société de la reine*, där hennes nevö markis de la Fayette då stod högt i gunsten, skulle kunna paralysera Vergennes' inflytande, om han ännu hyste samma motvilja för konungens besök som förut. För öfrigt tycktes hon ej sätta riktig tro till konungens reseskäl. Men »à quelque chose malheur est bon»,

säger hon, och armbrottet vore en *pretexte*, som skulle bryta udden af kritiken och bereda konungen fördelen att, medan han tillfrisknade, få tillfredsställa sin nyfikenhet att lära känna Italien. Konungen besvarade den 20 november från Pisa de tre brefven. Han tackade henne för hennes öppenhjärtighet, det säkraste beviset på verklig vänskap. Han förstode nog, att Fredrikshamnsmötet ej varit vederbörande i Frankrike angenämt, och för honom själf med hans brutna arm hade resan ej varit behaglig. Men han trodde, att den var nödvändig och hade varit mycket nyttig. Hvad den fört med sig och framdeles skulle föra med sig, vore ännu en hemlighet, som han ej kunde anförtro åt papperet, men hade den ock framkallat endast den verkan, att man i Frankrike var rädd för att förlora honom och att likgiltigheten för honom upphört, så vore redan detta en vinst. Sveriges inre tillstånd och kejsarinnan behöfde ej inge någon oro, han vore säker på bägge. Han medgaf nu, att skälen till Pisaresan voro flera, men det viktigaste förteg han. Han ville i politikens medelpunkt, sade han, på nära håll följa de nya kombinationer, som vore under bildning och före april månad skulle klarna. Och emedan han nödvändigt behöfde kraftiga botemedel, hade han begagnat sig af detta tillfälle för att göra en resa, som han alltid föresatt sig, men som han aldrig skulle kunna verkställa, om han läte detta tillfälle gå sig ur händerna. Hvad Paris-resan beträffade, hade grefvinnan missförstått honom. Hans mening hade ej varit att vilja blifva bjuden, endast att visa hur omöjligt det vore att få träffa grefvinnan i Frankrike, ty han ansåge en inbjudning omöjlig. Emellertid vore nu denna omöjlighet öfvervunnen.

I själfva verket hade Staël i ett bref från Fontainebleau af den 28 oktober underrättat konungen om, att några dagar förut såväl drottningen som Vergennes meddelat honom, att franska ambassadören i Italien kardinal Bernis fått Ludvig XVI:s befallning att inbjuda konungen till Paris. Enligt grefvinnans bref af sistnämnda datum skulle Staël, utan att hon sagt något af det, som Gustaf III meddelat henne, hafva ordnat saken, men af Staëls depesch framgår alldeles tydligt, att franska hofvet handlat proprio motu.

Emellertid, säger konungen, hade denna inbjudning försatt honom i bryderi, ty den förryckte hans resplan. Men hoppet att få återse grefvinnan tröstade honom! Han fruktade, att Vergennes skulle göra honom någon otjänst och att han skulle löpa fara att i Paris förlora »det lilla personliga anseende jag kan hafva förtjänt och som afståndet måhända förstorat till min förmån». Han räknade på, att hennes råd skulle hindra honom att fullständigt falla »liksom en dålig pjes, som till följd af omständigheterna en gång gjort succès, men då den en andra gång upptages på repertoaren fullständigt faller genom sin ringa förtjänst». Han tillägger i ett senare bref, att »den filosofisk-demokratiska anda, som råder i Paris och som så litet öfverensstämmer med mina grundsatser och mina intressen, var det hemliga skäl, som kom mig och ännu kommer mig att frukta denna resa». Glädjen öfver att få träffa konungen

var hos grefvinnan naturligtvis stor, måhända också därför att hon hoppades, att konungen skulle göra sitt personliga inflytande hos vederbörande gällande till hennes förmån i ekonomiskt afseende, en sak, hvarom hon gaf antydan i ett bref. Men trots konungens försäkringar, att han skulle ägna henne alla lediga stunder — och han hoppades, få många sådana, ty han skulle afslå alla inbjudningar till stora supéer och fester —, intogs hon af oro, att hon ej skulle få mycket rå om konungen, utan skulle komma att lida Tantali kval. Och hon fick rätt.

När konungen efter en vistelse, som delvis af politiska skäl under en hvirfvel af nöjen betydligt utsträcktes öfver den från början bestämda tiden, i midten af juli 1784 stod färdig att lämna Paris, gaf hon sina känslor af missräkning fritt lopp. Hon ansåg sig hafva giltiga skäl att klaga öfver hans vänskap. »Allmänheten», skref hon, »har alltid gjort mig den äran att betrakta mig som eder första väninna, jag vet ej genom hvilken lycklig fördom, men i det enskilda umgänget har ni visat mig hvarken förtroende eller deltagande; ni har ej värdigats underrätta er om min belägenhet i något afseende eller erbjuda mig stödet af åtminstone ett allmänt förord hos konungen och drottningen.» Fjättrad af hans lysande egenskaper och af tacksamhet för hans första känslor, försäkrade hon honom dock om sin hängifvenhet lifvet igenom. Konungen blef både öfverraskad och ledsen öfver hennes bref och förklarade sig af grannlagenhet ej hafva velat vidröra ett ämne, som han väntat att hon skulle bringa på tal. Han hoppades, att de skulle skiljas med samma förtroende och känslor, som de hyst för hvarandra i tretton år. Ännu i ett par följande bref suckar hon öfver tecken till svalnande vänskap, medan hon i glödande färger skildrar sin saknad efter konungen och beundran för hans egenskaper.

Men hon hade ock ett allvarsord för hans räkning. Hon klagar öfver hans obejdade nöjeslystnad, som man med skäl tadlat i Paris och hvarom hon föresatt sig att tala med honom. »Jag har ej velat störa nöjet af er resa», skref hon den 3 aug. 1784, »genom några föreställningar; dessa små öfverdrifter kunde ursäktas genom en nyfikenhet, som inom kort ej mera skulle få tillfälle att mättas, och de kunna ej lämna spår efter sig. Det är principen, som jag bekämpar och fruktar. Jag vet af erfarenhet, att man ej återtager allvarliga göromål, när man vill, och dessutom, när ni med en öfverlägsenhet, som ni verkligen besitter i alla afseenden, skulle kunna undvika detta fel, måste man ännu mera iakttaga det passande, som ej tillåter någon förståndig man en oafbruten kedja af förströelser och som ålägger särskildt en stor man månta i allt».

Antagligen hade konungen ej fått detta bref, när han den 6 september, under beklagande att »le tourbillon de Paris et surtout celui de la cour» hindrat honom att njuta af grefvinnans sällskap så mycket, som han velat, uttrycker sin stora belåtenhet med mottagandet i Paris och särskildt prisar drottningens och prinsessan Elisabets älskvärdhet. Hade han ej varit gift, tillägger han skäm-

tande, tror han nästan, att han hade »uppfordrat konungen att uppfylla den enda artikel i våra gamla traktater, som aldrig utförts, nämligen att gifta en prinsessa af Frankrike med en furste af huset Sverige. Jag har gjort som Ulysses, hvilken räddade sig genom flykten.» Men det kan, ehuru föga troligt, vara en möjlighet att grefvinnans mentorston orsakade den åtta månaders tystnad, som sedan följde från konungens sida och som föranlät äfven grefvinnan att låta pennan hvila. Men den 17 april 1785 återupptog konungen korrespondensen under förklaring, att grefvinnans tystnad vållat honom en »förskräcklig plåga», och under försäkran om en fast och orubblig vänskap. Grefvinnan erhöll också goda bevis på denna, då hon året därpå genom hans mellankomst fick en rätt ansenlig penninghjälp af franska hofvet, hvilket gaf henne anledning att utbrista: »Jag har er, sire, att tacka för mitt lifs lugn.»

Men lugnet stördes snart. Under de fruktansvärda julidagarna 1789 i Paris flydde grefvinnan med sonhustru och en liten sonson till sitt älskade England. Den olyckliga vändningen i hennes öde kom brefväxlingen, som å konungens sida hvilat i öfver två år, att åter lifvas. Det skedde genom en allarmepistel från grefvinnan. Gustaf, som under åratal bjudit henne att besöka sig i Sverige, men utan framgång — resans besvärligheter och kostnader uppgåfvos såsom hinder — lofvade henne en fristad i sitt land, där det skulle vara billigare för henne att lefva och där hon skulle bidraga till hans lycka genom att låta honom njuta af hennes sällskap. Han skulle skaffa henne och sonhustru en bostad i Stockholm öfver vintern och låta henne välja en af hans landtgårdar för sommaren. Men hon ville ej lämna England, ty hon kunde därifrån bättre bevaka sina affärer i Frankrike, och hon bad i nov. 1789 konungen om penninghjälp (12,000 francs i årlig pension under tre år och 40,000 francs för en gång) för att kunna lefva där. Konungen sände henne ett halft år därefter (maj 1790) »den hjälp, som ni begär af mig», beklagande att hans ytterliga penningförlägenhet till följd af kriget hindrat honom att förr bispringa men i förhoppning att efter vunnen fred mera punktligt kunna göra det. Grefvinnans växande ekonomiska svårigheter nödgade henne i febr. 1791 till en ny begäran: 1,000 pund om året under tre år, och i juni tackade hon konungen för »nya bevis på godhet». Hon grämde sig öfver att behöfva ligga honom till last, då för hans finansers ställning och de stora företag, i hvilka han gifvit sig in — hon syftade på konungens planer mot franska revolutionen — alla medel så väl behöfdes, men »det skulle till intet lända», fortsatte hon, »att bedja er upphöra med en välvilja, som jag för närvarande ej kan undvara. Det skulle vara spegelfäkteri att framställa till er en sådan begäran, enär hvarken er ära eller vänskap skulle tillåta er att gå in därpå, och er godhet emot mig är känd sedan alltför lång tid tillbaka, för att jag skulle kunna tänka på att taga min tillflykt till annat skydd.» Hon afslog i själfva verket alla erbjudanden om hjälp, som hennes vänner i England gjorde, inberättade envoyén

Nolcken i London den 2 mars 1790, och ville ej stå i förbindelse till någon annan än konungen. På hösten 1791 mottog hon dock ett lån på 500 pund af prinsessan af Nassau. En tröst i hennes bedröfvelse voro Gustafs framgångar i kriget emot Ryssland och sedermera hoppet om en lycklig verkan af hans kontrarevolutionära planer; »företagets framgång skulle kunna vara betryggad, endast om den store Gustaf vore dess ledare», skref hon. Och i hennes sista bref, den 29 december 1791, heter det: »Frankrikes och hela världens lycka är intresserad af ert dyrbara lif och fullbordandet af de visa och ädla planer, som er stora själ uppgjort.» Gustafs plötsliga död var för henne ur alla synpunkter ett fruktansvärdt slag.

Hon återvände efter någon tid till Frankrike, där hon 1794 under skräcktiden satt fängslad i 8 1/2 månader. Sedermera försvann hon så i dunklet, att, säger Geffroy, »hennes hittills okända dödsdatum blott genom stödet af en tämligen lös tradition förlagts till 1800». Hr Vivie har emellertid lyckats konstatera både orten, året och dagen för hennes frånfälle: hon afled i Rouen den 7 frimaire år IX (den 28 november 1800), efter bouppteckningen att döma i mycket blygsamma ekonomiska villkor.

T. W.

Ett förslag från frihetstiden att belöna riksdagsmän.

Man känner de vackra försök, som mot frihetstidens slut från olika håll gjordes att råda bot på författningens brister. En af de mest öfverklagade och iögonfallande var ständernas ingripande å den verkställande maktens område, sammanblandningen eller föreningen af lagskipande och lagstiftande makt, såsom man den tiden brukade uttrycka sig. I synnerhet ogillade man ständernas ingripande i det ömtåliga befordringsväsendet genom rekommendationer till ämbeten och titlar eller direkt tillsättande af ämbeten. Man fattade de dygdigaste beslut att afhålla sig därifrån för att vid nästa tillfälle åter falla för frestelsen. Bland de Schefferska papperen, som för närvarande äro deponerade i riksarkivet, finnes ett memorial undertecknadt af Ulrik Scheffer, som åsyftade att föreslå en mera ideell art af riksdagsbelöningar. Det är odateradt men förskrifver sig tydligen från någon af de sista riksdagarna, då samhällsförbättringar lifligt voro på tal. Huruvida det verkligen blifvit framlämnadt, kunna vi ej afgöra. Är det allvarligt menadt — och man kan möjligen frestas att tvifla därpå, då det härleder sig icke från den varmhjärtade känslomänniskan Karl Fredrik, utan den förståndige realpolitikern Ulrik — vittnar det i sin mån om den naiva dygdetro, hvari frihetstiden i dessa sina målsmän ej så litet liknar den franska upplysningens svärmande representanter.

* * *

Ödmiukt Memorial.

Uti alla välbestälte regeringar göres en ganska noga skilnad emillan den lagstiftande och den lagskipande magten. Begge böra sammanstämma; men då den ena gör ingrep i den andres göremål, stadnar hela regementskroppen i oreda och någre enskilte medlemmar kunna väl uppresa sin välgång, men den blifver med samfundets upрätthållande mindre förknippad, och i följe deraf banas vägen till en allmän förvirring och ett allmänt missnöjo.

Denna sanning har blifvit så offta å daga lagd, at den nu mera ej behöfver bevisas. Men hvad som torde förtiena någon efftertanka, det är, at i alla hitintill uprättade regeringar, så mycket mig vitterligit är, har aldrig en så nära och så granlaga skilnad varit giord emillan desse begge magter, som uti Svea rikes lyckel. nu bestående regeringssätt.

Grunden till hela dess sammansättning ligger derutinnan bevarad, at den lagstiftande makten skall vara utan ansvar och i följe deraf utan åtal, men at den lagskipande skall ständigt vara ansvar underkastad, samt i följe deraf förbunden till ett rätträdigt utdelande af alla de förmåner, hvaraf enskyllt lycka, heder och vältrefnad bero.

På sådant sätt stifta Riksens Ständer lag och äro fullmyndige, såsom regeringsformen säger, då tienster deremot, nåder och belöningar varda af Konungen utdelade, dock så at riksens herrar råd stå till ansvar, enär de vid förefallande tillfällen ej göra deras påminnelser och enär deras stillatigande förorsakar något förfördelande den ena medborgaren emot den andra.

Huru hela denna regeringskedja varder bruten då, enär Riksens Ständer sielfve låta inleda sig i några recommendationers meddelande eller ock i värkelige tiensters förgifvande, är lätt at aftaga, ty den lagstiftande magten förbytes icke allenast i en lagskipande utan hela regeringssättet omvändes äfven, i så måtto, at då en medlem i samfundet erhåller någon förmån med förfördelande af [annan?] dess medlem, äger den lidande ingen, öfver hvilken han kan anföra dess laglige besvär, och ingen som står till ansvar för dess göremål, och således blifver i det afseendet grundlagarne kullkastade och hela den derpå uprättade säkerhet för timmelig lycka och välfärd varder i samma mon försvunnen, hvilket är en af de största olägenheter, som ett fritt rike och under lagens beskydd lefvande frie män öfvergå kan.

Mitt ändemål är hvarken at klandra det som af Ständer kan vara giort eller at tadla de belöningar, som hedervärde män (tvifvels utan på gode skiäl grundade) tillförene erhålla kunnat. Sådant vore förmätit och sådan är ej min föresats. Men min önskan vore, det måtte Riksens Höglofl. Ständer af kärlek för deras egne lagars bibehållande taga ett sådant beslut, hvarigenom all otidig egennytta och all förmäten ärelystnad måtte blifva inom sådane skrankor inneslutne, at de ej måtte falla samfundet till last, och at olägenheten af ett

sådant emot grundlagarnes innehåll snörrätt stridande försök, måtte stadna på deras upphofsmän, men ej på Riksens Ständer, som äro öfver tilltal. Sådant torde då aldrabäst kunna ske, enär Riksens Ständer förklara såsom en fast och oryggelig lag, det alla de, som ej inkomma till Riksens Ständer igenom de vägar, som grundlagarne föreskrifva, eller ock som äro Riksens Ständers egne betiente, men som blott nyttia det förtroende och den credit, som de sig i det ena eller det andra Ståndet förvärfva kunna till någon enskilt befordran eller till någon recommendations undfående eller emottagande, skola i samma ögnebleck vara förklarade ovärdige at någonsin bekläda något publiqt embete, samt i följe deraf äfvenledes uteslutne ifrån den tiensten eller det hedersmålet, på hvilket de såmedelst utvärkat sig någon föreskrift, ty en omätelig ärelystnad kan ej säkrare stämmas, än då den straffas med förlust af des upfyllande och den, som sätter et enskylt väl framför det almännas befordran, är ej värdig at sköta sine landsmäns lycka och vältrefnad.

Jag vet nog, at egna kärleken ej kan skiljas ifrån menniskeliga släktet, och det vore fåfängt at vilja ombyta naturen. Men jag tror det vara möjeligit at styra en sådan drift och at lämpa den till samfundets nytta och sådant hörer egentl. lagstiftaren til.

Således och enär en medlem af Riksens Ständer genom någon diupare insigt, genom någon större drift, genom någon mera å daga lagd dygd och redelighet varit så lyckelig at kunna gå Riksens Ständer och iföljе deraf riket med dess arbete, tienster eller välmening till handa, enär han på sådant sätt giort sig af Riksens Ständer förtient, så är ock billigt at en sådan hedervärd medborgare varder af Riksens Ständer belönt. Men en sådan belöning bör hvarken bestå i tienster eller recommendationer, som sellan kunna betingas utan någon annans förfördelande och som aldrig böra utdelas utan ett förutgångit jemförande af den ene medborgarens rättigheter emot den andras. Den bör bestå i sådan heder, som Riksens ständer inom sig sielfva med bibehållande af regeringslagarne och utan någon annans olämpa utdela kunna. Med ett ord: den synes böra äga ett evärdeligt äreminne, men hvarken penningar eller tienster till belöning, och till den ändan hemställer jag Riksens Höglofl. Ständer, om ej vid slut af hvarje riksdag och dagen förr än Riksens Ständer skiljas åt, då hvar och en medlem haft tillfälle at å daga lägga dess oförfalskade nit och drift för lagarnes beskydd och sina medborgares väl, om icke, säger jag då, en fri och otvungen omröstning med blinde sedlar anställas må, uti hvilken tolf personer af Ridderskapet och Adelen, samt sex hos hvardera af de andre Stånden upföras, åt hvilka en sådan heders chrona, sedan pluraliteten af omröstningen blifvit utdragen, utdelad varder, at neml. deras namn i en stentafla ristas med den öfverskrift: Vid Riksens Ständers allmänna möte, år 1765, hafva effterföljande riddersmän för deras redelighet, nit och kärlek för fäderneslandet giort sig till våre efterkommandes minne och ihugkomst värdige; hvarpå namnen borde följa, samt taflan i hvarje stånds archivo förvaras för at sedermera vid påföljande riksdag blifva i början af Ståndets sammankomst upläst och till andras efterdöme allmännel. kungiord.

Jag frågar Eder, gunstige herrar, I som kännen dygd och ära; I som hafven edra hjärtan brinnande af kärlek för fäderneslandet, med afsky för egne afsigter: Hvad skulle icke en sådan vid hvarje riksdag till förnyande ärestod hafva för värkan på ädla siälar? Månne den ej öfverskrider alla de tienster och belöningar, som någonsin utdelas kunna? Den blir ej beroende af någon credit, som igenom stämplingar eller förledande ernås, ty dygden vördas äfven hos den, som är mindre dygdig, och en sådan blind omröstning blifver den säkraste uttolkare af det intryck, som dygd och ära på våre sinnen värka.

Jag vill ej giöra tillämpningen af alla de lyckelige följder, som häraf dragas kunna, mera vidlyftig, i fruktan at falla Riksens Ständer besvärlig. Hvar och en lärer kunna giöra tillämpningen till hvad han i dess egit hierta röner, och jag är försäkrad at hvar och en lärer med mig instämma derutinnan, at heder för dygd är den största belöning, som i dödeligheten gifves, och at ingen fri regering kan äga bestånd, så framt den ej bygges på dygdige maximer, lämpade till samhällets upprätthållande. Stockholm

Ulr. Scheffer.

Platsen för striden vid Hästveda den 12 februari 1710.

I början af februari 1710 hade den svenska hären under Magnus Stenbock samlats vid Osby strax norr om broöfvergången öfver Helgeå; den hade broarna till sin disposition. Återeröfringen af Skåne skulle nu börja. Den danska hären under general Reventlow hade emellertid en ganska svårangriplig ställning. Den stod uppställd bakom Helgeås biflod Almaån, med denna till frontskydd. För kringgående på den högra flanken voro danskarne skyddade af Helgeå; från att kringgå den vänstra hindrades Stenbock dels af Almaån och dels af de strax norr om denna i nord-sydlig riktning liggande Balingslöfs-, Ottarps-, Skärseröds- och Luhrsjöarna; norr om den sistnämnda sjön var trakten mycket oländig och kunde ej passeras af trupper. Under dessa omständigheter syntes enda möjligheten vara att midt för den danska armén söka tilltvinga sig öfvergången öfver Almaån.

Stenbock fattade emellertid den planen att genom skenrörelser söka locka danskarne från Almaåställningen eller åtminstone försvaga den så, att den lättare skulle kunna forceras. Han delade därför den svenska hären i två kolonner, och sedan man om morgonen den 12 februari öfvergått Helgeå vid Hasslaröd, ryckte han själf med hufvudkolonnen, där generalmajoren Ascheberg var hans närmaste man, mot Glimminge i riktning mot Broby, under det att generallöjtnanten Burensköld med den andra kolonnen ryckte rakt söder ut i riktning mot Hästveda. Meningen var nu, att general Reventlow skulle lockas att tro, att svenskarne tänkte öfvergå Helgeå

vid Glimminge eller Broby för att sedan på den östra flodbrädden rycka ned mot Kristianstad och på sådant sätt med ens åter skaffa sig fast fot i Skåne. För att hindra detta skulle Reventlow väl då från sitt högkvarter Sinklersholm bakom Almaån skjuta fram trupper norr om denna å mot Broby eller öster ut öfver Helgeå. I hvarje fall skulle då den danska styrkan bakom Almaån betydligt försvagas. Burensköld, som under tiden skulle hållit sig obemärkt för danskarne vid Hästveda eller norr därom, skulle då med ens brutit fram, och med en kombinerad anfallsstöt skulle Stenbock och han tilltvingat sig öfvergången öfver Almaån vid Sinklersholm, och den danska härens ställning skulle därigenom blifvit ytterst farlig.

Stenbock hade på lördagen den 12 februari följt med Aschebergs kolonn fram till Glimminge och red därifrån till Hästveda för att efterse, hur det stod till med den Buresköldska kolonnen. Vid framkomsten till Hästveda fann han till sin stora förvåning, att denna emot all beräkning var i strid med danskarne. Burensköld skulle ju så mycket som möjligt hållit sig undan, men hade fått sitt avantgarde för långt fram och stött på danska rekognosceringstrupper.

Sedan Reventlow genom sina kunskapare och genom ett rytteriöfverfall på svenska förvakter vid Sibbarp fått reda på, att den svenska hären vid Osby var ganska stark och särskildt hade mera kavalleri än han, hade han visat stor vaksamhet. Redan på morgonen den 12 hade han fått underrättelse, att en ansenlig svensk styrka gått öfver ån vid Hasslaröd, och sände strax ut 200 ryttare att rekognoscera; med dem följde generallöjtnant Rantzau samt generalmajorerna Rodsten och Dewitz. Söder om Hästveda påträffade dessa svenska förposter och därpå en förvakt på 30 man, hvilka drefvos tillbaka. Af en svensk ryttare, som tillfångatogs, fingo emellertid de danska officerarne veta, att den svenska afdelningen skulle vara 1200 man kavalleri och infanteri och att hela hären var i marsch. Man retirerade då; öfverstlöjtnant Bibow med 50 man skulle särskildt betäcka återtåget. Med stenar spärrade man en defilé på vägen och satte 2 »små skvadroner» på hvar sida. Främst på den svenska sidan kommo afdelningar af Östgöta kavalleri under öfverste Roxendorf.[1] Stenbock omtalar i sin relation med stolthet, att »här wijste wårt folk det första profwet af den tapperhet, som i det Svenska blodet af naturen hyses, i dy att folk, som aldrig hade sedt hwarken fiende eller elld, stego straxt af hästarna och upkastade en stengärdzgård, der fienden med en dehl af sitt parti bakom upstäld stod, hwaruppå de wåra, sedan de en fiendens elld hade uthållit, frimodeligen med wärjan i handen angrepo och sporenstrekz på flychten kiörde». Danskarne gjorde emellertid flera gånger halt

[1] Man skulle vilja gissa, att Skeninge skvadron gick främst. Den hade till ryttmästare den nyligen från Flandern hemkomne Hans Jakob von Rechenberg; och då denne hade sitt barndomshem i socknen och således väl kände orten, är det ej osannolikt, att han fått i uppdrag att föra avantgardet.

och slogo ifrån sig. Då Stenbock hunnit fram, återkallade han genast sitt folk — äfven Västgöta ryttare hade sällat sig till förföljandet —, enär han fruktade för att man kunde råka ut för bakhåll i skogen och allt öfrigt kavalleri var bakom Burenskölds infanteri. Reventlow hade å sin sida låtit hären göra sig beredd. Hela striden hade uppstått såsom af sig själf och utan någon bestämd plan; den hade emellertid visat, att det nya svenska manskapet väl kunde användas, men den hade också i förtid röjt den svenska planen för danskarne.

Förlusten på den danska sidan uppgifves af Stenbock till 40 döda och 20 fångna; bland de senare var öfverstlöjtnant Bibow. Enligt den danske generaladjutanten Hvitfeldts uppgift förlorade svenskarne lika mycket folk som danskarne, men detta förefaller knappast troligt.

Om självfa platsen för denna strid föreligga inga närmare uppgifter. Den uppgifves i allmänna ordalag hafva stått 1 mil från det danska lägret, 1 fjärdingsväg söder om Hästveda, vid Hästveda.

Stället måste nu sökas någonstädes, där en defilé finnes så beskaffad, att den som vill passera densamma befinner sig inom håll för fientliga ryttares eld. Ungefär en fjärdingsväg från Hästveda finnes ett trångt ställe, där vägen, omedelbart norr om gården Villeberga, svänger omkring en ganska brant höjd. Beskrifningen af fäktningen passar dock ej rätt väl in här, dels därför att det ej förefaller troligt, att man kan här hafva ställt trupper på båda sidor om vägen, och dels därför att den, som här spärrar vägen och vill försvara barrikaden mot en fiende norr ifrån, utsätter sig för att blifva kringgången på vänstra flanken; fienden skulle nämligen här utan större svårighet kunnat komma fram från Hästveda på de frusna mossmarkerna förbi Ammundtorp och därigenom komma upp bakom hindret.

Emellertid finnes strax söder om Villeberga ett annat pass, och detta är utan tvifvel det rätta. Här, omedelbart norr om gården Bäckaröd, går vägen ganska brant ned i en, visserligen mycket smal sänka, i hvilken en liten bäck med sumpiga stränder flyter fram väster ut. Från sänkan söder ut går vägen återigen likaledes ganska brant uppför. Är denna passage spärrad och ryttare vilja undanrödja hindren, så befinna de sig omedelbart utsatta för eld och i mycket godt skotthåll för en fiende, som posterat sig på den södra brädden af sänkan, och denne fiende är själf tämligen skyddad. Något annat ställe på det uppgifna afståndet från Hästveda, på hvilket beskrifningen af fäktningen passar in, torde man ej kunna finna.

Vid ett besök, som jag gjorde å platsen, blef jag därför fullständigt öfvertygad om att platsen för »striden vid Hästveda» är att finna i och bredvid denna lilla »defilé» vid Bäckaröd. Självfa den af Stenbock skildrade striden, då svenskarne efter undanrödjandet af barrikaden med blanka vapen sammandrabbade med de danska ryt-

tarne, skulle då hafva ägt rum ett stycke längre söder ut mellan Bäckaröd och Räfninge by.

En oväntad bekräftelse på denna uppfattning vanns genom de upplysningar jag af i trakten boende personer erhöll rörande en där gängse tradition. Det skulle hafva stått »ett slag mellan svenskar och danskar», och de stupade danskarne skulle ligga begrafna tätt bredvid vägen på ett ställe, som utpekades. Detta ställe befanns vara beläget ungefär där efter ofvanstående framställning den egentliga sammandrabbningen skulle ägt rum, och här funnos också verkligen tre små, numera ljungbevuxna högar, hvilka föreföllo att vara af människohand uppkastade.

På grund af hvad nu här framställts torde d^et framgå, att platsen för striden kan med ganska stor noggrannhet bestämmas. Då emellertid afståndet från Hästveda ej är större än c:a en fjärdingsväg, torde man ej behöfva utbyta det gamla namnet mot ett nytt, utan fortfarande kunna kalla detta den nyuppsatta Stenbockska härens elddop för striden vid Hästveda.

Arthur Stille.

En öfverdomstol för Småland 1563.

Erik XIV:s regering är känd för sina organisationsförsök på olika områden af statslifvet: jag behöfver blott erinra om hans hofråd af år 1557, hans hofordning af år 1561 eller 1562[1] och — det mest bekanta af dem alla — hans åtminstone från mars 1561 såsom öfverdomstol för riket verksamma kungliga nämnd. Hvad som däremot ej torde vara lika kändt, är, att konung Erik åtminstone vid ett tillfälle varit betänkt på att jämte denna allmänna öfverdomstol för hela riket inrätta äfven en särskild högre domstol för en del af detsamma, för Småland. Att så varit förhållandet framgår emellertid af den skrifvelse han den 19 dec. 1563 aflät till en af sina dåvarande befallningshafvande på Kalmar slott, Abel Palm. Brefvet, som är infördt i riksregistraturet, handlar till sin första del om behandlingen af några i Kalmar arresterade tyska köpsvenner, och den innehållsrubrik, som registraturskrifvaren gifvit det, berör också blott denna sak, hvilket förmodligen är förklaringen till, att skrifvelsens vida intressantare slutstycke i allmänhet synes undgått forskares uppmärksamhet.[2] Sedan konungen däri erinrat om det

[1] Jfr Edén, N., *Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden*, sid. 88, 136 ff.

[2] Den har dock uppmärksammats af Carl Adlersparre, som i sin utmärkta *Afhandling om svenska krigsmaktens och krigskonstens tillstånd ifrån K. Gustaf I:s död till K. Gustaf Adolphs anträde till regeringen* [K. Vitt.-Ak. Handl., d. 3, Stockholm 1793] — ett arbete, som trots sin ålder torde innehålla de bästa upplysningar, vi hittills äga öfver ämnet, — berört brefvet, för såvidt angår däri införda bestämmelser om russtjänstrannsakning.

goda underhåll, han gifvit Palm — 6 pundeläster spannmål om året — med villkor att denne flitigt skulle beställa om den tjänst, som anförtrotts honom »uti den landsändan» (d. v. s. Småland), särskildt genom inhämtande af kunskaper både från Tyskland och Danmark, samt uttalat några ord af missnöje öfver att ej detta år hafva fått synnerlig valuta för lönen och manat till flitigare tjänst i detta hänseende, fortsätter han:

»Vi vele ock (så framt vi dig för:ne underhåll skole efterlate), att du ock der bredevid skall hafve vårt *procuratoris* embete öfver allt Småland (efter som Jören Pedersson det öfver hele riket härtill haft hafver) i så måtto, att du skall beställe där nidre i Småland en Nämnd utaf häredshöfdinger och andre beskedelige män, hvilke så ofte, som behof görs, skole vare där i Calmare tillstädes, och skall du då ställe där för rätte, den vi någen viktig sak hafve emot, både våre fogder, för det de försummet hafve och våre skrifvelser icke efterkommit; desslikes de frälsismän, som icke hafve hållit oss och riket deres tillbörlige rosstjänst; item de som deres tjänst hafve förlupit, så ock alle andre, dem vi hafve att late procedere emot. Och när såsom i så motto utaf för:de Nämnd om deres handel är tillbörligen ransakat och dömt vordet, skall du seden med rätten late exekvere, hvad sentens och dom däröfver fäldt är, dock att du först alltid gifver oss tillkänne, hvilke de äre som sig otillbörligen ställt hafve, och huru deres sak sig hafver. Vi vele ock, att för:de Nämnd skall ransake och döme om de ärender och saker, som ibland våre undersåter i den landsände sig kunne tilldrage, och på häredsheller lagmansting icke kunne blifve åtskilde eller afhandlede, så att samme nämnd skall hafve magt öfver häradshöfdings och lagmans dom att sententiere, det som under dem vädjet blifver, hvilken dom fast och oryggelig skall hållen blifve, och ingen annen appellation därifrå tillates, än till vår nämnd uti Stockholm. Dette vele vi ändtligen, att du så skall beställe, så framt du vill göre det oss är behageligit, och det underhåll behålle, vi dig gunsteligen hafve efterlatit. Där rätte dig efter.»

Det skulle således i Småland upprättas en särskild »nämnd», som vid behof skulle sammanträda i Kalmar, för att dels direkt upptaga och afdöma såväl saker angående försumlighet i konungens tjänst som eljes å konungens vägnar anhängiggjorda mål, dels ock fungera såsom öfverdomstol öfver härads- och lagmansting och till afdömande upptaga tvister, som ej kunnat slitas vid dessa rätter och i vadväg dragits under nämndens pröfning. I förra fallet skulle konungen underrättas, förrän exekution verkställdes; i det senare finge vad från den småländska nämnden ske till konungens nämnd i Stockholm. Abel Palm, som skulle sörja för Smålandsnämndens organiserande, skulle vid densamma intaga samma ställning — ej minst åklagarens — som Jöran Persson intog vid den kungliga nämnden i Stockholm och jämväl föra samma procuratorstitel som denne. Att det ej var fråga om ett blott tillfälligt uppdrag, utan

em en institution, som tänktes äga fortvarigt bestånd, framgår af bestämmelsernas affattning.

Den frågan kan då göras, om denna småländska öfverdomstol någonsin trädt i verksamhet. Afgörande svar därå har jag förgäfves sökt både i de skrifvelser, som under åren 1564 och 1565 enligt riksregistraturet afgingo från konungen till Abel Palm, och annorstädes. Att Abel Palm därunder hade judiciella åligganden att utföra i Småland, är dock gifvet. Den 25 april 1564 berör konungen sålunda ett uppdrag som Palm tydligen förut erhållit och nu delvis utfört samt fortfarande skulle fullgöra, att nämligen i Småland hopsamla därvarande jutar och till konungen uppsända dem.[1] Den 12 juni s. å. får Palm jämte »andre våre tillförordnede på Kalmar» befallning att af försumliga fogdar infordra utestående dagsverken till Kalmar slott; fortsattes försumligheten, skulle Palm ställa fogdarne för rätta och låta dem straffas efter förtjänst.

I bref från år 1565 förekomma till och med uttryck, som visa, att en särskild småländsk jurisdiktion varit i verksamhet under Abel Palms ledning. Sålunda sänder honom konungen d. 14 febr. nämnda år ett erkännande, att han från honom mottagit ett bref af d. 30 jan. med underrättelse, bl. a., huru långt Palm jämte några andra af dem, som förordnats att på konungens vägnar hålla räfst i Småland, voro därmed komna: konungen hörde med tillfredsställelse att saken vore »något påbegynt», men hade ock gärna sett, att den blifvit fullföljd och vore ingalunda nöjd med, att en part af de till värfvet utsedde trots upprepade maningar icke velat komma tillstädes. Den 20 mars besvaras två nya skrifvelser från Palm, som bland annat meddelat, huru han haft några fogdar för rätta, som försummat framskaffandet af dagsverken till Kalmar slott, och på hvilka han »bekommit sådan sentens och dom», att de dömts till döden; P:s förfrågan om exekutioner skulle verkställas besvarades med, att fogdarne denna gång skulle benådas med en månads fängelse i tornet vid vatten och bröd. Äfven d. 28 mars är samma fråga om de försumliga fogdarne å bane: nu hade konungen erfarit, att blott en del af de skyldiga drabbats af straff, och gaf därför order om ingripande äfven mot de öfriga, så att äfven dessa erhölle sin dom, som därpå borde underställas konungen.[2] Slutligen finnes ock d. 16 maj s. å. ett utförligt svar till »räfsteherrarne i Småland» — utan angifvande af deras namn — som synes ställdt till någon

---

[1] Det är anmärkningsvärdt att finna, att sådana jutar särskildt omnämnas såsom skrifvare hos fogdarne i Småland och på Öland — en ur nationell synpunkt naturligtvis mindre lämplig anordning. Fogdarne ålades nu att i stället skaffa sig svenske skrifvare ur skolorna; kunde de ej genast erhålla sådane, skulle de ställa stark borgen för sig. Den, som ej ville ställa dylik borgen, skulle väl förvarad uppsändas till Stockholm, ty slikt vore tecken till att han vore en förrädare.

[2] Frågan återkommer likaledes i ett bref af d. 9 maj, som är ett af de många exemplen från den tiden på kungligt missnöje med de underordnades tillvägagående, och hvars klander går ut på, att P. varit sträng just mot de minst brottsliga, men ej inskridit mot andra.

där kringresande domstol, och som visar, att konungen ingalunda var odeladt belåten med de underrättelser han fått från densamma: för sitt egentliga värf, som vore »att förhöra ärender och klagomål och förskaffa däruppå rätt» hade räfstherrarne gjort föga, utan ville skjuta sådant in på konungen, likasom hade han ej annat att beställa än att utföra hvad som ålåge dem, men däremot hade de mest bekymrat sig om hvad ej vidkomme dem, nämligen »att begära medel (d. v. s. förmedling, lindring) och frihet på bönders vägnar och göre förböner för dem», som om ej dessa dem förutan visste att framföra dylika önskningar till konungen. Emellertid besvarades de öfverbragta allmogeklagomålen ganska utförligt, hvarjämte »räfstherrarne» fingo i uppdrag att i särskilda fall ingripa. Deras begäran att få uppskjuta räfstens fullföljande, till dess de kunde få bärgning för hästarna, afvisades bestämdt; däremot medgaf konungen att till deras nödtorft »en passelig gärd» finge utgöras af bönderna. I senare skrifvelser har jag ej sett liknande räfsteåtgärder i Småland berörda.

Såsom nyss nämndes, synas mig nu nämnda skrifvelser ej innefatta bindande bevis för att den genom brefvet af d. 19 dec. 1563 anbefallda nämnden i Kalmar trädt i verksamhet. Redan Arboga artiklar bestämde, att hvart tredje år konungsräfst skulle hållas öfver hela riket, och äfven sedan konungens nämnd i Stockholm trädt i full verksamhet, utsändes vid olika tillfällen särskilda personer med uppdrag att i angifna landsändar hålla konungsräfst: så d. 21 jan. 1563 Clas Åkesson och Olof Henriksson till Finland och Österbotten, så ock d. 12 febr. 1564 i liknande uppdrag till Finland Hogenskild Bjelke och Knut Knutsson till Ökna. Det låter sålunda väl tänka sig, att »räfstherrarne» i Småland utsändts just på ett sådant mera tillfälligt uppdrag. Det finnes annorstädes också bestämda antydningar om att så varit förhållandet.[1] Å andra sidan stämmer emellertid den ställning Palm intager i brefven synnerligen väl öfverens med de åligganden, som han enligt brefvet om den småländska nämnden skulle vid denna utföra såsom procurator och executor.

[1] Bland s. k. »Klagomålsregister» i Kammararkivet finnes i en volym i pergamentsomslag, utanpå titulerad »Besväringer» och bestående af allehanda olika lägg, ett par blad med öfverskrift »Tässe effter:ne besväringer åhre uthdragne udaff Räffztehärrernas doombook, som Räffzst holledt haff:e uti Westergöthlandh, Östergötlandh och Smålandh Anno etc. 65», ett uttryck, som ju antyder att samma herrar hållit räfstetingen i de tre provinserna. Det finnes också en odaterad förteckning på 12 personer — ursprungligen 15, men 3 namn hafva öfverstrukits — hvilka på konungens behag vore »stälte till att hålla konungsräfst uti Småland, Östergötland och Vestergötland», och bland hvilka Abel Palm ej förekommer (RA, »Konung Erik XIV:s Concept-Dombok»). Slutligen finnes i Kammararkivet, Smålands handl. N:o 24 (»årliga Rentan aff Södra Vidbo») i afskrift ett bref, utfärdadt i Eksjö d. 27 mars 1565 af Nils Ribbing, Jöran Olsson [Lilliesparre] till Håkantorp, Anders Bosson [Oxehufvud] till Säby och Nils Birgersson till Åryd — hvilka alla förekomma i nyssnämnda förteckning — »den tid vi förordnade voro uti konungsräfst i Småland», och gällande herr Jons i Flisby prästgård. En afskrift i Sandbergska saml. (X 769[1]/[3]), som dock ej kunnat återfinnas i originalräkenskaperna, talar ock om samme män såsom tillstädes vid konungsräfst i Kinds härad i mars 1565.

För konungens nämnd i Stockholm finnes, såsom bekant, icke någon instruktion i behåll utöfver de bestämmelser som äro inryckta i den hösten 1563 — senast d. 1 nov. — utfärdade instruktionen för den tillförordnade regeringen i Stockholm.[1] Nämnden ålägges där att hvart tredje år »draga omkring i hvar landsända öfver hela riket och uti de förnämsta städer och där som församlingar sker, som är om Distingen i Upsala, om Samtingen i Strängnäs och om Mormessa i Vesterås», rannsaka och förhöra ärenden, som ej kunnat slitas inför lagmännen. Denna bestämmelse står emellertid naturligtvis icke i vägen för ett antagande att Smålandsnämnden existerat, eftersom påbudet om den sistnämndas upprättande först är af senare datum. Det förtjänar också att beaktas, att, så vidt af Stockholmsnämndens dombok framgår, den aldrig utsträckt sina resor till Småland,[2] likasom ock att, så vidt jag kunnat finna, till och med 1565 års slut mål af otvetydigt småländskt ursprung äro mycket sällsynta inför densamma.[3] Med år 1566 är däremot förhållandet annorlunda, i det att årets dombok börjar med en rättegång mot en så betydande man som en af de dittillsvarande befallningsmännen på Kalmar Joen Karlsson [Gumsehufvud] till Ettak (och Sjösa?) hvilken åtalades för fel i sin arbetsutöfning. Då Joen Karlsson varit en af Abel Palms närmaste kolleger, hade det dock, äfven om Smålandsnämnden skulle varit i verksamhet under år 1566, knappast varit fullt lämpligt att i ett sådant mål använda densamma.

Äfven de upplysningar jag funnit rörande Abel Palms personlighet lämna icke några bevis om huruvida han någonsin i verkligheten fungerat såsom den »prokurator öfver allt Småland», såsom hvilken brefvet af d. 19 dec. 1563 ville låta honom framträda. Han var emellertid redan under hertigtiden en af Eriks män och hade på våren 1559 af denne varit sänd med åtskilliga värf af hufvudsakligen ekonomisk innebörd till den gamle konungen.[4] Med Jöran Persson synes han ock, att döma af besvarade skrifvelser, stått pa ganska förtrolig fot.[5] Den 1 mars 1561 satt han tillsammans med

---

[1] Jfr Silfverstolpe, *Om Jöran Persson och konungens nämnd*, Hist. Tidskr. 1881, sid. 318 ff. samt *Handl. rör. Skand. Hist.*, XXVII, sid. 22 ff.

[2] Nämndens sammanträden höllos i regel i Stockholm, hvarjämte nästan årligen en särskild session hölls i Upsala, vanligen vid Distingen. Dessutom besöktes Strängnäs i februari 1562 och Västerås i mars 1563, hvarförutom på sommaren och hösten 1565 en längre resa företogs öfver Vestmanland, Vestergötland och Östergötland samt på hösten 1566 kortare till Örebro och Svartsjö. Jfr nämndens dombok i *Hist. Handl.*, *XIII*.

[3] I maj 1564 behandlades ett mål angående några knektars öfvervåld i Jönköping, och i mars och maj 1565 småländske frälsemäns försummelser vid russtjänsten — vid senare tillfället under den bekanta allmänna frälserannsakningen i Upsala.

[4] Se Palms bref därom till Erik, dat. Norrköping d. 15 maj 1559. »Hertig Eriks Brefväxling», Riksarkivet.

[5] Jfr hans bref till J. P. af d. 7 jan. 1561 — dat. Linköping, där Palm synes haft släkt bosatt -, d. 3 aug. 1562 o. d. 19 mars 1563. Jöran Perssons brefväxling och handlingar, RA.

11 andre män såsom domare i konungens nämnd på Stockholms slott och beseglade med den ett denna dag utfärdadt dombref.[1] Längre fram under Eriks regering omnämnes han såsom sekreterare,[2] och har åtminstone under senare delen af 1562 fått särskildt uppdrag att begifva sig till småländska gränsen för att där skaffa kunskaper från Danmark.[3] Antagligen redan under 1563 och med all säkerhet under år 1564 samt förmodligen äfven året därpå är han en af ståthållarne på Kalmar, en ställning, som ju, äfven den, kunde gifva honom anledning att ingripa i rättskipningen åtminstone mot försumliga fogdar, alldeles oberoende af procuratorsbefattningen. Han mottager ock under dessa år, än ensam, än i förening med andra, från konungen åtskilliga växlande uppdrag, alla rörande förhållanden i Kalmar, i det öfriga Småland eller vid dess södra gräns. Särskildt uppträda därvid han och den nyssnämnde Joen Karlsson såsom nära förenade kolleger. Den sista regeringsskrifvelse till honom jag funnit är daterad d. 12 juli 1565; tystnaden efteråt låter förmoda, att han snart aflidit eller upphört att tjäna konung Erik.[4]

Hans nyssberörda kompanjonskap med Joen Karlsson i ståthållareämbetet på Kalmar slott kan förtjäna särskildt beaktande. Det leder nämligen in på frågan om huru ett dylikt ämbete på den tiden var organiseradt och arbetade. För en senare tids begrepp förefaller det som en ganska naturlig sak, att hvarje post sådan som en ståthållares, vare sig den gällt styrelsen af ett större eller ett mindre område, bort vara lämnad i *en* persons händer, och med underrättelsen att en viss person varit ståthållare inom ett område, förbinder man sålunda gärna föreställningen, att han där varit ensam styresman. På konung Eriks tid kan man emellertid icke tillämpa ett dylikt föreställningssätt, åtminstone ej på förhållandena i Kalmar, ty där fanns vid denna tid godt om ståthållare. Joen Karlsson var det ursprungligen, åtminstone under 1562, men fick snart kolleger.[5]

[1] Original i RA, »Konung Erik XIV:s Concept Dombok».

[2] Så i 1563 års hufvudräkenskaper för Kalmar slott, enligt hvilken han uppbär ett spannmålsunderhåll; i dithörande kvittensregister finnes ett egenhändigt kvitto af honom (Kammararkivet). I ett beställningsregister från åren 1560—61 upptages han under »svenska kansliet» med underhåll af 5 pundeläster spannmål (Handl. ang. hofvet, Erik XIV:s tid, Riksarkivet). I ett kvittensregister till Kalmar slotts räkenskaper för år 1566 (Kammararkivet) finnes infördt i kopia ett bref af Erik XIV, dat. Nyköping d. 20 dec. 1561, hvilket saknas i registraturet, hvarigenom konungen till det underhåll han förut gifvit Palm lägger en läst af tiondespannmålen i Småland.

[3] Se hans nyssnämnda bref till Jöran Persson af d. 3 aug. 1562 samt konungens bref till honom af d. 5 okt. och 30 dec. s. å. RR.

[4] Skrifvelsen rör bl. a. åtgärder till förhindrande af danskarnes återuppbyggande af Sölvesborgs slott. — I 1566 års hufvudräkenskap för Kalmar slott är vid »utfodringen» upptaget foder åt 2 Abel Palms hästar i »3 veckor», och i samma års »mantalsregister» vid slottet upptages han bland de spisande till och med »första månadens tredje vecka» (Kammararkivet). Det är möjligt att dessa räkenskaper afse det ofta brukliga räkenskapsåret 1 okt. (1565)—30 sept. (1566).

[5] Redan då fanns för öfrigt en särskild »gubernator öfver Småland», Karl Holgersson Gera. Se konungens bref till Joen Karlsson d. 9 okt. och 12 dec. 1562. RR.

Allt ifrån april 1563 är det sålunda ganska vanligt, att hans skrifvelser till konungen affattats gemensamt med Abel Palm, och att konungens befallningar i fråga om förhållanden i och kring Kalmar ställas till båda gemensamt.[1] I början af år 1564 vredgades konungen af åtskilliga anledningar på Joen Karlsson, sände honom då ett mycket skarpt bref samt utfärdade fullmakt för två nya män, Erik Månsson [Ulfsparre] och Siffrid Jönsson att »samt med Joen Karlsson stå den befallningen» — på Kalmar — »före»;[2] de befallningshafvande därstädes äro således numera minst tre, med Abel Palm fyra. Sedermera förekomma i registraturet åtskilliga bref under öfverskriften »till ståthållarne i Kalmar», och när i texten stundom mottagarnes namn uppräknas, finner man vanligen tre, ja flere: så d. 18 maj 1564 »Erik Månsson, Joen Karlsson och Abel», d. 1 sept. »Joen Karlsson, Knut Bengtsson [Hård] och Abel Palm», d. 14 april »herr Carole [de Mornay], Erik Månsson, Joen Karlsson, Siffrid Jönsson och Abell».[3] Skrifvelser till endast Joen och Abel gemensamt förekomma ock detta år.[4] I början af år 1565 förekommer under öfverskriften »till ståthållarne i Kalmar» ett bref, efter innehållet ställdt till ytterligare två nya män, »herr Måns [Svensson Some] och herr Erik» [Karlsson Gyllenstjerna][5], och att åtminstone Joen Karlsson äfven detta år setat såsom befallningshafvande på slottet, lider intet tvifvel. Året därpå ställdes han, såsom nämnts, inför rätta för konungens nämnd, och blef af densamma d. 10 okt. dömd från lifvet, med mindre konungen ville benåda honom.[6]

Man kan nu fråga, huru en dylik kollegial ståthållarestyrelse fungerade: om exempelvis vissa grenar af förvaltningen, t. ex. de civila, sköttes af den ene, andra såsom de militära eller de judiciella af en annan o. d. I de bevarade skrifvelserna har jag ej kunnat finna något svar härå: det har förefallit som om olikartade uppdrag gåfvos tämligen regellöst åt än den ene, än den andre. I räkenskaperna framstår däremot Joen Karlsson regelbundet såsom ekonomiförvaltningens målsman.[7] Att hela systemet ej kunnat medverka till kraft i förvaltningen, är tydligt; möjligen har det däremot på grund af utsikten till skarpare kontroll tilltalat den misstänksamme konungen. Frågan om dess tillämpande äfven annorstädes vore värd en undersökning.

Tiden med sina af kriget med Danmark föranledda ständiga trupprörelser och upprepade gränsstrider lämpade sig naturligtvis icke för utbildande af vare sig fasta organisationsformer i förvalt-

---

[1] Se konungens bref af d. 16 april, 28 maj, 14, 24 och 29 aug., 10, 15. 21 och 30 sept. m. fl. RR.

[2] Bref till Joen Karlsson samt bref och fullmakt till Erik Månsson och Siffrid Jönsson d. 7 jan. 1564. RR.

[3] Carolus De Mornay kallas senare på året »vår krigsöfverste i Småland». RR. d. 8 okt. 1564.

[4] Så d. 20 sept., 10 och 18 okt., 16 nov., 29 dec. RR.

[5] D. 30 jan. 1565. RR.

[6] Se nämndens dombok, *Hist. Handl.* XIII. sid. 218, 225, 267.

[7] Så i Kalmar slotts räkenskaper (Kammararkivet) och dess varuhusräkenskaper (Riksarkivet).

ningen eller nya organ för den högre rättskipningen; och om Abel Palm under sådana förhållanden, oupphörligt upptagen som han blef af växlande, ofta med krigföringen sammanhängande uppdrag, kom att låta procuratorsämbete och nämnd hvila, vore detta ej att undra på. I hvarje fall visar dock beslutet om deras inrättande, att Erik XIV:s regering framter förebilder till den högre rättsorganisation, som på 1600-talet stadgade sig, icke blott därutinnan, att den skapade en högsta domstol för hela riket, utan äfven i så måtto, att den åtminstone försökte organisera en domstol i näst högsta instans för ett visst större område däraf.

Sam. Clason.

Underrättelser.

— Förre riksarkivarien Robert Maurits Bowallius afled den 19 jan. 1902 nära 85 år gammal. Han var född den 24 maj 1817 i Västmanland, blef 1842 fil. doktor med en afhandling »De forma regiminis Sueciæ MDCXXXIV confirmata» samt docent efter en annan afhandling »De institutione nobilium in patria seculo XVII ex actis publicis» och anställdes samma år i riksarkivet. 1845 flyttade han öfver till Stockholm och tjänstgjorde alltjämt i riksarkivet, där han hörde till den krets af unga forskare, som under närmaste ledning af d. v. riksantikvarien Hildebrand, under högsta ledning af Hans Järta deltog i riksarkivets början de omordnande efter rationella grunder. Som frukter af hans egna studier utkommo den af Svenska akademien prisbelönta afhandlingen »Berättelse om riksdagen i Stockholm 1713—14» (1844) samt hans inträdestal i Vitterhetsakademien »Om svenska statsskickets förändring efter Karl XII:s död» (1853). I riksarkivet blef han 1847 amanuens, 1853 aktuarie och 1874 riksarkivarie. 1848—66 tjänstgjorde han som sekreterare i K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia och utgaf ett antal band af dess handlingar. Såsom riksarkivarie började han utgifningen af »Meddelanden från svenska riksarkivet», af hvilken publikation under hans ledning utgåfvos sex häften, öfvertog 1877 riksarkivet såsom självständigt ämbetsverk och förberedde åtgärderna för uppförande af en ny byggnad åt detsamma, liksom han påpekade behofvet af en bättre vård såväl för de centrala ämbetsverkens arkiv som för de i landsorten spridda lokala arkiven och därigenom inledde de följande årtiondenas verksamhet för dessa mål. Den 1 september 1882 erhöll han vid uppnådd pensionsålder afsked från riksarkivarieämbetet efter nära 40 års verksamhet i riksarkivet och tillbragte sedan nära 20 år i privatlifvet, efter hand lämnande de många enskilda uppdrag han haft vid sidan af sin ämbetsutöfning.

— Professorn förre lektorn vid Åbo gymnasium eller senare lyceum Karl Konstantin Tigerstedt afled den mars nära 80 år gammal. Han var född den 7 maj 1822, blef fil. doktor 1847 och var flera år docent i historia vid universitetet i Helsingfors. Under åren 1859—91 tjänstgjorde han som lektor. T. idkade i yngre år arkivstudier i Stockholm och utgaf resultaten hufvudsakligen i disputationsform, i tidskrifter eller som läroverksprogram. Vi erinra om hans »Handlingar rörande Finlands historia kring medlet af 17:de århundradet», fortsatta af »Bref från generalguvernörer och landshöfdingar förnämligast under drottning Kristinas tid» samt »Ur Per Brahes brefväxling», om hans »Bidrag till Kexholms läns historia under drottning Kristinas regering» samt om den långa och intressanta i Finsk Tidskrift införda artikelserien »Göran Magnus Sprengtporten».

— Englands främste historiker i närvarande tid professor Samuel Rawson Gardiner har aflidit den 24 febr. 73 år gammal. Han har särskildt ägnat sig åt 1600-talets historia. Hans »History of England from the accession of James I to the outbreak of the great civil war 1603—1642» utkom i 10 band 1863—82. Den följdes af »History of the great civil war» i fyra band 1886—1894 samt »History of the commonwealth and the protectorate» I—III 1894—1901. Bland hans öfriga arbeten må nämnas den concist skrifna, i flera hänseenden utmärkta och väl illustrerade »A student's history of England» i tre band (1891), »The first two Stuarts and the puritan revolution» och »The thirty years war 1618—1648».

— Af *Sveriges Ridderskaps och Adels riksdagsprotokoll* har sjuttonde bandet utkommit, som inrymmer riksdagarna 1710 samt 1713—14. Redigeringen har fortfarande skötts af arkivarien S. Bergh. Därmed är den äldre serien afslutad, till hvilken ridderskapet och adeln vid 1854 års riksdag på motion af lektor V. Tham för första gången beviljade anslag. Sedan lektor V. Tham utgifvit tre delar, blef han af sjukdom hindrad att utgifva fortsättningen, och utgifningen afbröts under några år. På motion af frih. Johan Nordenfalk beviljade 1869 års adelsmöte åter ett årligt anslag af 600 kr. för ändamålet. 1872 beviljades ett lika stort anslag för utgifvande af protokollen från och med 1719 till och med 1778. 1875 höjdes anslagen till 900 kr. 1878 års adelsmöte anslog en summa af 2,400 kr. för båda serierna tillsammans och de två följande adelsmötena ha beviljat samma anslag. Utgifningen af den äldre serien öfvertogs 1870 af dåvarande e. o. amanuensen i riksarkivet frih. B. Taube, som utgaf delarna 4—8, och 1889 öfvergick den till nuvarande arkivarien Bergh, som utgifvit delarna 9—17. Förslag om anvisande af medel dels till utarbetande af ett register till de sjutton delarna, dels till omtryck af delarna 1—3, hvilka längesedan äro utgångna i bokhandeln, har framlagts för innevarande års adelsmöte.

— På Norstedt & Söners förlag har utgifvits *Minnen upptecknade af Arvid August Afzelius.* Hans lefnad räcker nära ett århundrade från 1785 till 1871 och han tillbragte ett halft århundrade som kyrkoherde i Enköping. Dessa minnen sträcka sig endast till och med hans första giftermål 1815. De äro lifligt berättade och ganska rika på anekdoter eller karaktärsdrag angående en mängd märkliga personer, med hvilka den begåfvade författaren sammanträffade. Intressantast förefalla oss de väl berättade hågkomsterna från barn- och ungdomsåren i Västergötland, vistelsen hos farfadern, bonden Per Persson i Helsingegården i Sätuna by, samt i Skara i den Knösiska och i Lyrestad i den Odhnerska familjen.

— Under titeln »Norska krigare under svenska fanor» har kapten G. H. W. Planting-Gyllenbåga skildrat de två norska infanteriregementens öden, som på Karl X Gustafs befallning 1658 utskrefvos i Trondhjems län. Under sina båda öfverstar Henrik Fleming och Anders Munck fördes de till Sverige och därifrån, efter tvänne kompaniers afsöndrande, öfver till Livland, där de efter hand genom förluster, vållade af sjukdom, nöd och andra omständigheter, förminskades, tills de slutligen upphörde att finnas till. I ett annat arbete har kapten Gyllenbåga som bekant skildrat det i Trondhjems län uppsatta rytteriregementets öden.

— Postkassören Teodor Holm har i en liten broskyr »Svenska postväsendets ålder» ägnat en undersökning åt denna fråga. Man har hänfört det svenska postväsendets uppkomst till drottning Kristinas förmyndareregering. Ett ordnadt svenskt postväsende har dock funnits förut och författaren för det tillbaka ända till 1620, då i Hamburg under högsta ledning af den svenska residenten Leenart van Sorgen ett postkontor upprättades, hvars förste poststästare hette Hans Jakob Kleinhans. Härifrån fortskaffades ordinarie post till Markaryd vid Smålandsgränsen. Härifrån måste enligt sammanställningar af åtskilliga sparsamma uppgifter en postgång genom Sverige ha varit anordnad och i Stockholm någon person varit anställd, som haft med densamma att göra. Enligt en förmodan af förf. skulle det varit en viss Cassiodorus de Reina, en utlänning, som man redan under Karl IX:s tid finner i svensk tjänst. Att det svenska postkontoret i Hambnrg kan föras tillbaka ända till 1620 är nog otvifvelaktigt. Måhända är postgången från Markaryd till Stockholm ännu äldre.

— Lektor P. Olsson i Östersund har utgifvit några i en tidning (?) förut publicerade anteckningar om »Socknar och sockennamn i Jämtlands län». Han upptager namnen i deras växlande former, söker följa dem så långt tillbaka som möjligt med hjälp af urkunderna och förklara deras härledning — ett förarbete sålunda till det planerade stora verket öfver svenska ortnamn.

— Professor Carl von Bonsdorff har utgifvit andra bandets andra häfte af sin »Åbo stads historia under sjuttonde seklet». Där behandlas först i fyra kapitel universitetet under följande rubriker: Akademiens fundation, Akademiens förvaltning och privilegier, Professorerne och den akademiska lärdomen samt Studenterne. Ett faksimile af universitetets stiftelseurkund, porträtt, autografer och andra illustrationer åtfölja denna afdelning, äfvensom en förteckning på tryckta källor. Därpå börjar den nionde afdelningen »Tidsanda och seder» och skildras här Tro och vantro, Sedlighet samt Några tidslyten. Den vackra publikationen, som utgifves af bestyrelsen för Åbo stads historiska museum nalkas härmed sitt slut. Nästa häfte skall blifva det sista och inrymma afslutningen på nionde afdelningen, återblick, register m. m.

— *Svenska literatursällskapet i Finland* har som bekant bland sina vackra uppgifver äfven satt den att i en rad monografier skildra Åbo universitets lärdomshistoria. Så har Medicinen skildrats af L. W. Fagerlund och R. Tigerstedt, Juridiken af A. Liljenstrand, Historien af M. G. Schybergson, Filologien af L. A. Heikel, Naturalhistorien af O. Hjelt, Matematiken och Fysiken af K. F. Slotte, Kemien af R. Tigerstedt. Såsom n:o 4 utkom *Teologien*, förra delen, af biskop H. Råbergh. Samma författare har i den 1901 utgifna senare delen, som omfattar åren 1713—1827, fullbordat sin uppgift. Efter några kapitel af allmänt orienterande och öfversiktligt innehåll skildras de teologiska lärarne och författarne, 46 till antalet, under sina respektive »riktningar», den ortodoxa, den bibliskt praktiska och den supranaturalistiska. Universitetet ägde många framstående teologer; vi nämna här endast Johan Brovallius, Carl Fredrik Mennander och Jakob Tengström.

— Professor Wittich har i Neues Arkiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde behandlat Hans Georg von Arnims verksamhet i sachsisk tjänst, hvarvid han söker framhålla å ena sidan hans lojalitet mot Sverige, å andra sidan hans tyska patriotism.

— Strassburg-arkivarien W. Wiegand behandlar i Historische Zeitschrift de senaste preussiska och badensiska arkivpublikationerna, »Mitheilungen der k. Preussischen Archivverwaltung» samt »Inventare des grossherzoglich Badischen General-Landesarchiv», och konstaterar det framsteg i uppfattningen af arkivväsendet, hvarom dessa arbeten vittna icke minst genom det tillbörliga uppskattandet af den så kallade proveniensprincipen vid ordnandet af ett arkiv. För oss kan det vara tillfredsställande att han låter den preusiska publikationen bland annat anknyta sig till våra anspråkslösa »Meddelanden från svenska riksarkivet» såsom en förebild.

— Professor J. Caro behandlar under titeln »Zur Demetrius-frage» några nyare arbeten på ryska, franska och polska rörande den ännu icke lösta frågan hvem den så kallade falske

Demetrius var. Utan att själf göra något bestämdt uttalande fastslår han med stöd utaf ett af jesuitpatern Pierling offentliggjordt facsimile af ett bref från Demetrius till påfven, förvaradt i kongregationen del santo Offitiös arkiv, att han måste varit en storryss, som först lärt skrifva kyrkoslaviska, därefter polska och något ryska, sålunda hvarken en polack eller en »hvitryss».

— General M. M. Michailovitj Borodkin tjenstgörande vid ryska krigsministeriet i S:t Petersburg har i dessa dagar utgifvit en bibliografi öfver »Finland i ryskt tryck» (Финляндія въ русской печати). Redan 1899 utkom däraf ett 1. häfte, men detta har nu om- och inarbetats i närlagda samling, hvilken omfattar ej mindre än 6,208 nummer: böcker eller partier af böcker, tidskriftsafhandlingar och tidningsuppsatser. Arbetet delas i 2 afdelningar: en alfabetisk och en real-förteckning. I den förra äro arbetena i regel uppställda i bokstafsföljd efter författarenamn (uppslagsord) men i frågor, där litteraturen är rik, äro tidningsuppsatserna sammanförda under ett gemensamt uppslagsord (t. ex. järnvägar, krig, Sveaborg etc.), Realförteckningen upptager ej blott ämnen utan äfven författarenamn, ja, till och med namn på framstående personer, som i handlingarna omnämnas. Arbetet är fördt fram till den 1. januari 1901 och har utom sin betydelse för dagens frågor ett stort historiskt intresse, enär däri träffas en mängd upplysningar, rörande forna svensk-ryska mellanhafvanden, särskildt våra många krig med Ryssland — för Gustaf III:s krig anföras 151 och för finska kriget 1808—1809 205 nummer — och värdet förhöjes än mera därigenom att utgifvaren trots titeln ryskt »tryck» icke stannat endast vid pressens alster utan äfven meddelar ett och annat ur arkiven. Sålunda anför han t. ex. rörande 1808 års krig, ej mindre än 73 otryckta handlingar och kartor, hvarvid deras nummer i resp. arkiv äro noggrannt angifna, så att en forskare, om arkivets begagnande tillåtes, lätt må af desamma kunna erhålla del. Priset på bibliografien är särdeles billigt, 2 rubel. (*T. J. P*).

— Genom ryska tidningar har man sport, att en öfversättning till ryska språket af Generalstabens arbete *Sveriges krig åren 1808—1809* vore ifrågasatt. Denna uppgift har bekräftat sig, i det att Finlandskaja Gaseta i sitt nummer för den 25 sistl. februari meddelar, att nämnda öfversättning, som utföres af en grupp generalstabs- och truppofficerare i finländska militärdistriktet, framskridit så långt, att I delen är alldeles färdig till tryckning och II delen i det närmaste öfversatt. Det svenska generalstabsverket är i den spaltlånga artikeln föremål för mycket erkännande.

Den ryska fälttågsplanen 1708.

Från ryskan

AF

L. HAMMARSKIÖLD.

Under sistlidet år har i den ryska militärtidskriften »Vojennij Sbornik» varit synlig en uppsats, som ganska utförligt behandlar det skede af Karl XII:s ryska fälttåg, som afslutas med striden vid Holofsin. Den är författad af A. Z. Myschlajevski och utgör ett sammandrag af ett på föranstaltande af ryska hufvudstabens krigsvetenskapliga kommitté utgifvet arbete. Då frågan om Karl XII:s fälttågsplan och bevekelsegrunderna till densamma på senare tider i vårt land varit mycket uppmärksammad, hvarvid delvis olika uppfattningar gjort sig gällande, synes det erbjuda ett visst intresse att se huru man å rysk sida vid tidpunkten i fråga tänkte sig Karl den XII:s sannolika tillvägagångssätt samt de motåtgärder, som häraf borde blifva en följd. De delar af ofvannämnda uppsats, som behandla hithörande frågor, meddelas härmed i öfversättning.

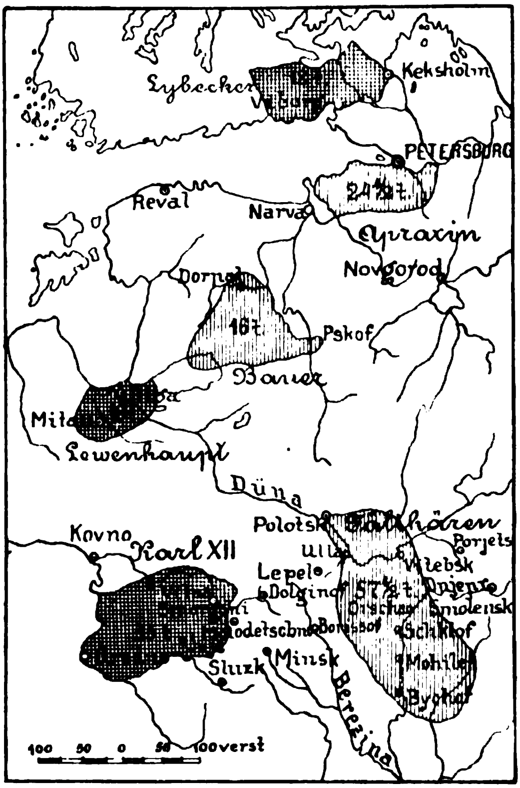

Den under vintern 1706 vid krigsrådet i Scholkva (Scholkevka?) uppgjorda fälttågsplanen afsåg, att den svenska hären steg för steg skulle bringas till upplösning, därigenom att motståndaren drog nytta af terrängens svårframkomlighet samt af Polens och Litthauens säregna naturbeskaffenhet i öfrigt. Denna plan hade vid sin tillämpning ledt

därhän, att de båda fientliga härarna i slutet af februari 1708 voro grupperade på följande sätt (se skiss 1).

S v e n s k a r n e. I. H u f v u d k r a f t e r n a under Karl XII:s eget befäl utgjordes af 16 rytteri- och 12 infanteriregementen, den polska kronarméen samt polskt uppbåd, tillhörande Stanislaus Leszcynskis parti. Förutom de polska

Skiss 1.

trupperna uppgick svenskarnes styrka enligt tillgängliga uppgifter till 30,000—35,000 man. Efter att under loppet af $2^1/_2$ månad, från slutet af december 1707, hafva utfört en besvärlig marsch genom öde trakter från Weichsels stränder ända långt in i Litthauen, hade dessa trupper nu nått fram till följande punkter: svenskarne till Smorgoni med omnejd,

Leszcinskys polska trupper, hvilka följt en sydligare väg än svenskarne i riktning mot Minsk, till Iwje, andra polska trupper under Kryschpin till Molodetschno samt kronarméen till Sluzk. Från hufvudanmarschvägen Grodno-Smorgoni hade ströfkårer framträngt till trakten af Minsk och Dolginof.

Såsom belysande för tillståndet bland dessa trupper må nämnas, att till och med de ryska trupperna, som veko tillbaka, hade att utstå ofantliga umbäranden. Sålunda beskrifvas förhållandena under marschen af den ryske fältmarskalken, som uppehöll sig i teten af trupperna, på följande sätt: »Nöden är stor, ingenstädes finnes något att få. Alla befintliga gårdar äro tomma. Icke blott lifsmedel saknas, utan invånarne äro äfven borta.» Förhållandena på svenska sidan voro naturligtvis många gånger värre. Då Karl XII sålunda fann sina trupper i ett medtaget och oordnadt tillstånd, utan att han lyckats vinna något betydande strategiskt resultat i form af en afgörande seger, såg han sig nödsakad att afbryta marschen och förlägga hären i vidsträckta kvarter omkring Smorgoni. Bakåt sträckte sig förläggningsområdet till Vilna och Grodno samt framåt ända till halfvägs mellan Smorgoni å ena sidan samt Minsk och Dolginof å den andra.

Vid uppgörandet af planen för fälttågets fortsättning måste tsar Peter förutom dessa stridskrafter äfven taga med i räkningen följande svenska härafdelningar.

II. Lewenhaupts kår bestod af 7 rytteriregementen och 12 infanteribataljoner. Styrkan har uppgifvits olika, dock högst till 16,000 man. Lewenhaupts trupper höllo Kurland och södra delen af Livland besatta, med högkvarter i Riga.

III. Lybeckers kår, som räknade 5 rytteriregementen och 17 infanteribataljoner med en styrka uppgående till 15,000 man. stod i Finland med de främsta afdelningarna i linien Viborg—Kexholm och med högkvarter i Viborg.[1]

Tsarens här. Med hänsyn till de svenska truppernas gruppering voro de på Litthauiska och Ingermanländska

[1] Förutom dessa trupper förfogade svenskarne öfver följande stridskrafter, dels såsom reserv och dels såsom etapp- och garnisonstrupper, nämligen i Östersjöprovinserna omkring 12,000 man, i Stor-Polen omkring 8,000 man, i Svenska Pommern omkring 11,000 man och i själfva Sverige omkring 20,000 man.

krigsskådeplatserna befintliga ryska trupperna äfven uppdelade på 3 grupper.

I. Fält- (eller hufvud-) hären, som räknade 57,500 man och som under betäckning af furst A. D. Menschikofs rytteri utfört en koncentrisk tillbakamarsch från linien Sluzk—Minsk—Vilna—Kovno i riktning mot Smolensk, hade i midten af februari intagit en uppställning bakom den försvarslinie, som bildas af floden Ulla, de Lepelska sjöarna och floden Berezina med högkvarteret först i Tjaschniki, och från början af mars i Beschenkovitschi.

II. General Bauers kår, hvars sammansättning vid ifrågavarande tidpunkt visserligen ej är fullt känd, anses dock hafva räknat omkring 5,000—6,000 ryttare under Bauers omedelbara befäl och omkring 9,000—10,000 man infanteri under general von Werden. Inalles uppgick denna kår till 16,000 man samt stod mellan Dorpat och Pskof med starka rytteriafdelningar framskjutna mot Riga och Reval.

III. Den Ingermanländska kåren under befäl af amiral F. M. Apraxin utgjordes hufvudsakligen af infanteri, nämligen 17 regementen med en styrka uppgående till 20,000 man. Rytteriet räknade högst 4,500 man, och kåren i sin helhet sålunda 24,500 man. Dessa trupper höllo de eröfrade och nyuppförda fästningarna i Ingermanland besatta och hade sina hufvudkrafter i linien Narva—Petersburg.

Den ryska härens operationsbas, i inskränkt mening, under ifrågavarande operationer utgjordes af ett område, hvars främre gräns gick längs de af floderna Düna och Dnjepr bildade försvarslinierna i en båge från Polotsk till Bychof. Från detta område ledde jämförelsevis viktiga vägförbindelser åt 3 håll, nämligen öfver Polotsk, Vitebsk och Surasch till Bauers kår och Ingermanland, öfver Kopys, Orscha, Smolensk och Porjetschje till Moskva samt öfver Bychof och Mohilef till lillryska Ukrajne. Såsom stödjepunkter på operationsbasen tjänade de befästade platserna Polotsk, Smolensk, Orscha, Kopys, Mohilef och Bychof. Befästningarna voro i allmänhet svaga och garnisonerna likaså, hvadan fälthären härifrån icke hade någon aktiv medverkan att vänta.

Tsar Peter har vid ett tillfälle yttrat: »Det är farligt att inlåta sig i en hufvudbatalj. På en enda

timme kan allting vara förloradt. Det är därför klokare att draga sig tillbaka än att utsätta sig för en alltför stor risk.» Detta uttalande förskrifver sig visserligen från en något senare tidpunkt, men den däri framställda åsikten hade dock legat till grund för uppträdandet redan under de närmast föregående två fälttågen, och samma metod borde utan tvifvel fortfarande vinna tillämpning.

Också hade man redan i februari månad år 1708 vunnit ett resultat, som kunde anses tillfredsställande. Visserligen hade äfven den ryska hären under sin marsch »lidit stor nöd, och ett stort antal såväl folk som hästar hade dött af brist på proviant och furage», men å andra sidan hade man genom koncentreringen bakåt kommit närmare sina hjälpkällor, hvarjämte de genom strid i egentlig mening åsamkade förlusterna voro obetydliga. Vidare hade man genom återtåget »af fruktan för svenskarne» förmått dessa »att rycka ännu längre fram mot ryska gränsen» och sålunda lockat dem in i en utblottad trakt samt förbrukat deras krafter utan att själf hafva löpt någon risk.

Icke blott i Ryssland utan äfven i utlandet[1] erkände man till fullo ändamålsenligheten af denna metod, som bestod i att uppehålla svenskarne i svåra pass, att tillfoga dem partiella stötar och att i hvarje ögonblick försvåra deras marsch, förläggning och underhåll. De stora skogarna, vägnätets outvecklade beskaffenhet, den talrika förekomsten af kärrmarker samt bristen på folk och lifsmedel inom det Mohilefska distriktet och trakten däromkring, alla dessa omständigheter tydde på att man allt framgent »kunde bereda fienden stort afbräck genom att uppehålla hans marsch».

Det gällde blott att få veta åt hvilket håll den svenske konungen ämnade vända sig, sedan det honom af omständigheterna påtvingade uppehållet i operationerna gått till ända.

Det låg stor vikt uppå att man icke begick något misstag vid lösandet af detta spörsmål. Då tsaren lät sitt tillvägagångssätt vara beroende af Karl XII:s kraftfulla vilja, måste han vara beredd att i god tid afpassa sina egna

[1] Sålunda skref t. ex. furst Vasili Lukitsch Dolgorucki den 26 juni till tsaren från Köpenhamn, att trots återtåget »har man allt sedan svenskarnes aftåg från Sachsen och ända tills nu här hört talas om framgångar för tsarens trupper».

åtgöranden så, att han utan tidsförlust kunde koncentrera erforderliga stridskrafter på de hotade vägarna, hvilken anmarschriktning konungen än måtte välja, samt därefter oafbrutet fortsätta med sin metod att steg för steg och delvis utan blodsutgjutelse förinta fiendens stridskrafter. Det låg äfven nära till hands, att man under dylika omständigheter skulle söka taga i anspråk minsta möjliga truppstyrka mot Karl XII, under det att man med återstoden började verka i andra riktningar. Att låta ett gynnsamt ögonblick gå förloradt, ifall det erbjöde sig, skulle icke hafva vittnat om fältherreblick eller däremot svarande förmåga att begagna sig af till buds stående medel.

Man kunde lätt räkna ut, att efter svenskarnes framträngande i Litthauen erbjödo sig för dem tvenne geografiska operationsföremål, nämligen å ena sidan Petersburg, hvars intagande skulle hafva ledt till Ingermanlands eröfring och som bildat en utgångspunkt för vidare framträngande längs operationslinien Novgorod—Moskva, samt å andra sidan Moskva omedelbart, hvilken stad ju utgjorde hela Rysslands politiska och sociala medelpunkt.

Om man tog i betraktande den nyckfullhet och äfventyrlighet, som karakteriserade den svenske konungen, kunde man hos honom förutsätta äfven andra tillvägagångssätt.

Sedan August II ånyo gifvit sig ut på hal is genom afslutandet af ett »subsidie»-fördrag med Peter I, kunde det tänkas, att konungens fiendskap till den förstnämnde, ehuru ej så oförsonlig som till tsaren, dock kunde förmå honom att ännu en gång vända sig mot Weichsels stränder. Detta hade också i själfva verket åsyftats af de ryska diplomaterna, hvarjämte en summa af 300,000 rubel hopskrapats från den tomma statskassan i Moskva för att tjäna till underhåll åt den blifvande bundsförvantens trupper. Om man genom rysk bemedling kunde åstadkomma en allians mellan August och hofvet i Wien, hvari äfven tsaren ingick, skulle sachsarne ånyo falla in öfver gränsen och draga till sig Karl XII. Då skulle ögonblicket vara gynnsamt för ett återupptagande af det år 1705 afbrutna företaget mot Livland och måhända äfven mot Finland. Man skulle kanske då kunna göra ett försök att intaga Riga, hvilket tsaren haft för afsikt redan 1704. Äfven skulle ett tillfälle

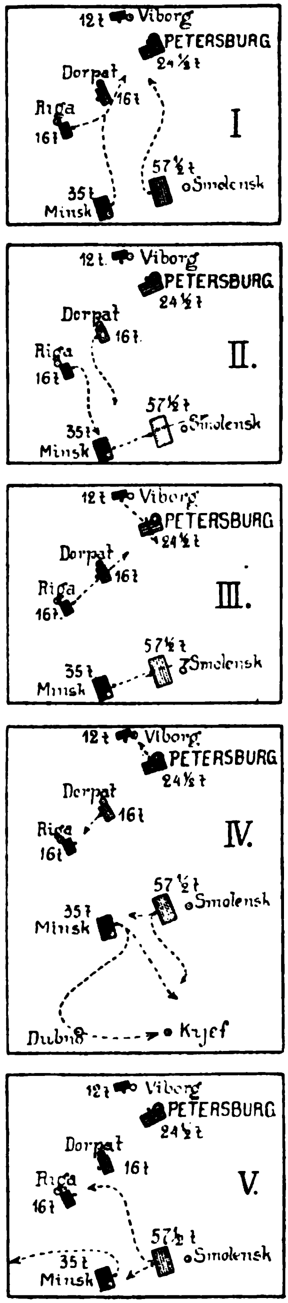
erbjuda sig att genom en ny framryckning mot Viborg godtgöra motgången år 1706.

Å andra sidan hade man anledning förmoda, att den tilltagande jäsningen vid Don och i Lill-Ryssland, hvartill tecken enligt Kotjubeis och Iskras utsago börjat visa sig och som följdes med stor uppmärksamhet i Golovkins kansli, skulle förmå Karl att äfven å sin sida taga stor hänsyn till de politiska förhållandena, d. v. s. att bygga sina planer på den mot tsaren fientliga sinnesstämningen i gränslanden och att på den grund vända sig mot lillryska Ukrajne.

Dels af tidigare undersökningar och dels af nyligen gjorda forskningar framgår det, att man i slutet af februari under den rådande ovissheten om Karl XII:s verkliga afsikter tänkte sig ettdera af följande 5 alternativ (se skiss 2[1]).

I. Hans hufvudkrafter dirigeras mot Ingermanland för att eröfra detsamma. Härvid får Lybecker i uppdrag att medverka från Finland. Rytteriet opererar mot den ryska hufvudhären och maskerar därigenom konungens framryckning ur Litthauen. Själf går konungen öfver Düna, förenar sig med Lewenhaupt och opererar tillsammans med honom mot Petersburg. — Tsar Peter fann denna plan vara den sannolikaste. Ännu i slutet af januari skref han härom:

Skiss 2.

[1] Svarta rutor = svenskar, streckade rutor = ryssar.

»Ehuru ingenting ännu är kändt om fiendens rörelser eller åt hvilket håll han ämnar vända sig, väntar jag dock att han går mot Pskof och Novgorod för att sålunda afskära förbindelserna till Ingermanland. Detta kan lätt lyckas, om vi ej hinna förekomma honom.»

II. Konungen öfverlåter försvaret af Finland åt Lybecker och inskränker sig i Livland till att hålla fästningarna med där befintliga garnisoner, under det att han själf till Litthauen drager till sig största delen af Lewenhaupts trupper. Efter föreningen med denna kastar han sig med en här på 50,000 man öfver de trupper, som stå bakom Ulla. Vika ryssarne tillbaka, går han antingen mot Moskva eller mot Ukrajne.

III. Svenskarne operera samtidigt såväl mot Petersburg som mot det inre af landet, d. v. s. Lewenhaupts och Lybeckers kårer tåga mot Ingermanland och konungen själf med hufvudkrafterna mot den ryska hufvudhären.

IV. Karl XII inskränker sig till försvar i Livland och Finland samt låter sig själf förledas af planen att genom Volhynien gå mot Kijef.

V. Då konungen får kännedom om subsidiefördraget mellan August II och tsaren samt om sachsarnes tillämnade infall i Polen, inskränker han sig enligt ofvan till försvar i Livland och Finland. Han lämnar ryssarne åt sitt öde, kastar sig ånyo öfver August och utrymmer till följd häraf Litthauen samt marscherar mot Weichsel.

Tsarens korrespondens med furst Menschikof gifver tillkänna, att frågan om hvilket alternativ den svenske konungen skulle välja var föremål för ett mycket lifligt meningsutbyte.

Under de första två månaderna 1708, då tsaren befann sig vid arméen, var den rådande ovissheten härutinnan icke förenad med fara, ty det var ju då möjligt att låta härens uppställning, gruppering och rörelser noga rätta sig efter fiendens åtgöranden, nämligen genom tsarens personliga ingripande. I en annan dager tedde sig motståndarens eventuella planer, då underrättelsen ingick om att svenskarne stannat vid Smorgoni. Då Karl XII afbrutit sin marsch, var det knappast troligt, att han med begagnande af sista föret skulle fortsätta framryckningen, utan i stället att han

hade för afsikt att bereda trupperna en hvilotid, som utan tvifvel måste blifva långvarig. Först och främst islossningen och så väntan på bete måste nämligen länge hindra hans armé från att bryta upp. »Om därför fienden icke rör på sig före den 10 mars, så kommer han icke förr än i juni.» Denna tid måste tsaren använda till annat och beslöt därför att afresa från arméen. Följaktligen måste de kvarvarande generalerna erhålla sådana direktiv, som på förhand bestämde de olika tillvägagångssätten alltefter konungens åtgöranden. Tsar Peter beslöt, att dessa direktiv skulle utarbetas under medverkan af de personer, åt hvilka verkställandet skulle anförtros. En sammankomst »för rådplägning om hvad som skall ske i vår» bestämdes först att ega rum i Vitebsk. I verkligheten kom den dock till stånd i Beschenkovitschi mellan den 3 och 10 mars.

Förhandlingssättet vid denna rådplägning äger sitt intresse såsom belysande för karaktären hos detta speciellt för Peters tid egendomliga organ för krigsledningen, som benämndes »konsiliet», och må därför i korthet angifvas. Allra först uppdrog Peter åt furst Menschikof såsom varande den i förhållandena bäst invigde att skriftligen framställa sina åsikter. Därefter blef furst Menschikofs memorandum föremål för de öfriga krigsrådsmedlemmarnes skriftliga bedömande, och bland deras antal befann sig äfven »äldste öfversten», d. v. s. tsaren själf. Med stöd af detta material utarbetade Peter och stadfäste med sin underskrift några särskilda »punkter», hvilka skulle tjäna till ledning vid de följande operationerna.

Några af dessa värdefulla promemorior hafva nyligen blifvit undersökt.

Furst Menschikofs åsikter »huru man skall uppträda mot fienden under förhandenvarande förhållanden» voro i korthet följande.

Under förutsättning att Karl XII bestämde sig för endera af förut uppräknade fälttågsplaner, var Menschikof af den meningen, att man i trenne fall måste tillgripa ett och samma tillvägagångssätt. Skulle fienden intränga i riket öfver Smolensk eller vända sig mot Ukrajne öfver Kijef eller mot Pskof eller andra på gränsen belägna städer, så borde i samtliga dessa fall hufvudhären med en

liten del af rytteriet draga sig tillbaka frontalt i förhållande till fienden och förhärja allt på sin väg. Den detascherade »rytterikåren» borde följa i svenskarnes rygg och söka tillfoga dem partiella nederlag vid flodöfvergångar och andra lämpliga ställen, hvarjämte det irreguljära rytteriet oupphörligen skulle oroa fiendens flank. Om Karl, innan han tågade mot Ingermanland, skulle rycka in i Livland, d. v. s. förena sig med Lewenhaupt, så måste man rikta ett slag mot den förstnämnde, men med förenade krafter af hela infanteriet och rytteriet samladt.

Annorlunda måste man gå tillväga, om Karl XII ånyo vände sig mot August II. I detta fall vore det lämpligt att beslutsamt operera i tre riktningar, nämligen rytteriet och det beridna infanteriet mot fiendens rygg, om så skulle vara ända till Schlesien, med uppgift att skada honom så mycket som möjligt samt att söka förena sig med August. Scheremetief med infanteriet skulle angripa Lewenhaupt, jaga honom in i Riga och därefter söka tvinga honom till kapitulation genom hunger och sträng inneslutning. Slutligen skulle tsaren själf framtränga från Petersburg mot Viborg.

Af de öfver detta förslag gjorda utlåtandena finnas tillgängliga de, som afgåfvos af fältmarskalk Scheremetief, fältmarskalklöjtnant Goltz, general Allart och »äldste öfversten».

Scheremetief vänder sig i sitt utlåtande med skärpa mot den viktigaste delen af rytterigeneralens projekt. Enligt fältmarskalkens mening borde man under inga förhållanden afskilja rytteriet från infanteriet för att gifva detsamma en själfständig uppgift på sätt som furst Menschikof föreslagit. En dylik tudelning af krafterna, säger han, är alltid farlig. Det kunde hafva till följd, att motståndaren hejdade rytteriet på ställen, där det var trångt om utrymme, och i sin tur tillfogade detsamma allt möjligt afbräck. Förbindelsen mellan infanteriet och rytteriet skulle i så fall gå förlorad, och ömsesidigt understöd och bistånd blifva omöjligt. Det tillbakavikande infanteriet skulle ju lämna »en ödemark bakom sig». Efter fiendens frammarsch skulle landet vara ännu mer förödt. »Huru skulle det då blifva möjligt för rytteriet att bana sig väg genom en

dylik öde och förhärjad trakt?» Måste man icke vänta att detsamma under sådana omständigheter äfven utan anfall från fiendens sida »skulle blifva förstördt»?

Efter att sålunda hafva kritiserat furst Menschikofs förslag utan att från sin sida — hvilket väl är att märka — framställa några andra projekt, ställer sig Scheremetief mera sympatisk mot furstens öfriga åsikter. Skulle konungen tåga in i Livland i afsikt att förena sig med Lewenhaupt, så måste man naturligtvis förekomma fienden just med förenade krafter såsom föreslagits. Det vore äfven lämpligt att draga nytta af det tillfälle, som erbjöde sig, ifall svenskarne ånyo vände sig mot August II, men blott under den förutsättningen, att man för belägringen af Riga, förutom infanteri, äfven toge i anspråk en rytteriafdelning af motsvarande storlek. Om man icke hade en dylik afdelning till sitt förfogande, kunde en fullständig blockad af fästningen icke åstadkommas, och ej heller belägringskårens förbindelser tryggas mot öfverrumplingar från garnisonerna i Pernau och Reval, äfvensom från svenska adelns sida.

Scheremetief ingår icke på frågan om anfallet mot Viborg, utan låter denna sak anstå till »lägligt tillfälle» och öfverlåter detta åt »äldste öfverstens höga bedömande».

Fältmarskalklöjtnant Goltz' utlåtande utmärker sig genom systematisk framställning men ingalunda genom följdriktighet. Han talar först om den eventualiteten, att konungen vänder sig mot Pskof »för att från det hållet infalla i ryska riket». Om detta skedde, så måste det i Lifland befintliga rytteriet under Bauer och Schaumburg[1] förena sig med infanteriet vid Pskof och med begagnande af terrängen uppehålla svenskarne, tills hufvudhären hunne anlända. Hufvudhärens rytteri borde helst operera i förening med infanteriet, men det vore äfven lämpligt att i Litthauen kvarlämna 10,000—12,000 dragoner och några tusen irreguljära för att kasta dem i ryggen på Karl XII. Om konungen skulle tåga mot den ryska hären vare sig i riktning mot Kopys eller mot Orscha, så vore defensivoperationer icke på sin plats. Erfarenheterna »från förflutna tiders krigshändelser» och nyligen från österrikisk-turkiska kriget gåfvo vid han-

[1] En afdelning om 2,000 man af Schaumburgs rytteri var utsänd för att iakttaga Reval.

den att fiendens inväntande »i retranchement» aldrig vore förenadt med framgång. Man måste själf öfvergå till anfall. För detta ändamål borde man sända den öfverflödiga trossen bakom Dnjepr till Smolensk, inlägga en stark besättning i Kopys och dess befästningar, hvilka skulle tjäna såsom brohufvud, och därefter leverera fienden en ordentlig batalj.

Efter att hafva uttalat sådana energiska åsikter och under tystnad hafva förbigått följderna af en eventuell motgång, inför Goltz strax därpå en anmärkning, som leder honom till den mest oväntade slutsats. »I ett bref, som jag mottagit från ingeniörmajoren de Bril(?), skrifver han, har jag fått veta att terrängens beskaffenhet omkring Kopys och Orscha icke lämpar sig för en batalj, emedan den öppna terrängen icke medgifver utveckling af mer än 5,000—6,000 man.» Därför kunde man icke vidare tänka på strid, utan måste i god tid vidtaga förberedelser för att »hindra fienden från att framtränga öfver Pskof». Med andra ord måste den omständigheten, att i trakten Orscha—Kopys ej fanns något tjänligt bataljfält för utveckling af alla krafter enligt lineartaktikens regler, också föranleda Karl XII att afstå från att tåga österut in i Ryssland, så att han i stället vände sin armé norrut till förening med Lewenhaupt.

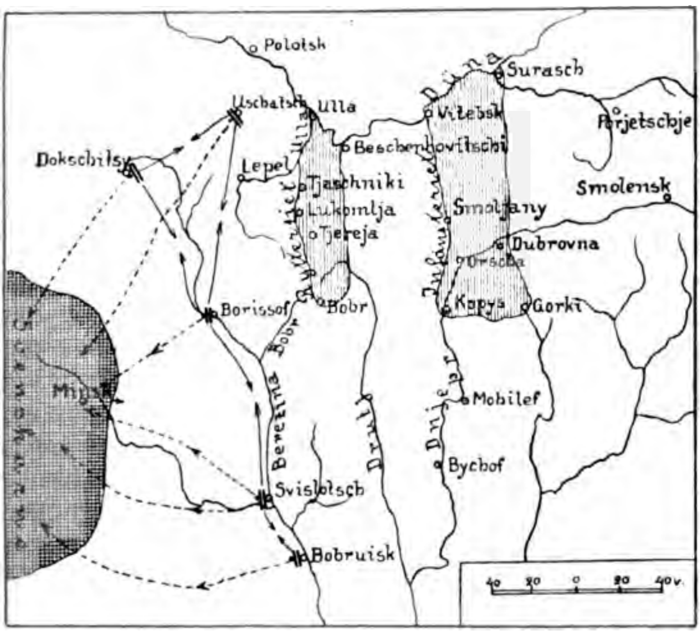
För öfrigt instämde Goltz i furst Menschikofs förslag, dock med den skillnad, att han ansåg svenskarnes rörelse mot Kijef föga sannolik och dessutom ofarlig. Om man begagnade sig af det kortare afståndet, kunde man där i hvarje händelse förekomma dem. Beträffande en eventuell blockad af Riga delade han Scheremetiefs åsikt, att förutom fotfolk måste i belägringskåren äfven ingå en del rytteri.

En stor följdriktighet och försiktighet utmärka general Allarts »små tankar om de förhandenvarande förhållandena».

Den förestående islossningen och öfversvämningarna i Pripets och Dnjeprs vattensystem äfvensom nödvändigheten att afvakta gräsbetets uppkomst kunde enligt Allarts mening knappast tillåta konungen att bryta upp tidigare än i början eller midten af juni månad. Denna omständighet, på grund af hvilken motståndarens öfverflyglingsrörelse mot Kijef föreföll mindre sannolik, borde föranleda till att man intog en uppställning, som tillät att draga största möjliga nytta af det 3 månaders uppehåll som förestod.

Med hänsyn till operationsområdets beskaffenhet föreslog Allart följande system för de ryska truppernas förläggning (se skiss 3). Hela hären skulle echeloneras på 3 linier. Den främsta skulle bestå af starka rytteriafdelningar med ända till 1,000 man i hvar (däraf hälften irreguljära) och förläggas mellan Pripet och Düna i Bobruisk, Svislotsch, Borissof, Uschatsch och Dokschitsy. Där bakom uti en andra linie från Bobr öfver Tjereja, Lukomlja, Tjaschniki

Skiss 3.

till Ulla skulle rytteriets hufvudkrafter stå, hvarvid de i högra flanken voro skyddade af floden Düna, i fronten af de Lepelska sjöarna och i vänstra flanken af floden Bobr och Berezinas nedre tillflöden. Bakom rytteriet skulle infanteriet förläggas på ett område, som i fronten begränsades af linien Vitebsk—Smoljany—Kopys och i ryggen af linien Surasch—Dubrovna—Gorki.

Vid en dylik förläggning tillkom hufvudrollen de framskjutna rytteriafdelningarna. De skulle hafva till uppgift

att genom utsändande af starka patruller, hvar och en bestående af omkring 30 man, söka utforska motståndaren, att underrätta de bakomvarande afdelningarna om »fientliga rörelser», att öfverfalla svenskarnes kvarter, att hålla fiendens dyrbara hästmateriel i ständig spänning och oro, hvarigenom förvirring skulle uppstå i hans led, samt slutligen att bereda ett verksamt skydd åt egna kvarter genom en effektiv förposttjänst.

Då svenskarne började sin framryckning mot ryska gränsen, måste man i god tid iordningställa broar i Vitebsk, Surasch, Orscha, Dubrovna och Kopys och med samtliga stridskrafter draga sig tillbaka bakom Dnjepr under ödeläggande af allt i härens väg. Att afdela en särskild rytterikår för att i detta fall operera i svenskarnes rygg ansåg Allart icke lämpligt.

Sålunda hyste general Allart beträffande den första och ömtåligaste punkten af furst Menschikofs förslag i hufvudsak samma åsikt som Scheremetief, endast med den skillnad, att han, utan att skarpt betona det skadliga i särskiljandet af rytteriets uppgift från de öfriga stridskrafternas, dock kom till denna slutsats på en annan väg, nämligen genom att framlägga ett förslag till truppernas förläggning under uppehållet i operationerna.

Allart öfvergick därpå till den möjligheten, att Karl XII skulle söka förena sig med Lewenhaupt, och ansåg att »denna punkt har sin fulla giltighet», d. v. s. att han, Allart, var fullkomligt ense med furst Menschikof om nödvändigheten att i detta fall låta infanteriet och rytteriet samverka mot svenskarne. Enligt hans åsikt kunde det då icke heller skada, om man i Litthauen kvarlämnade 6,000—8,000 man för att hålla gränsorterna besatta, för att ega fast fot i Polen och delvis äfven för att »oroa fienden i hans rygg såväl som i hans flank».

Om motståndaren tågar mot Sachsen, erbjuder sig, säger Allart, verkligen ett lämpligt tillfälle att kasta rytteriet tillika med det beridna infanteriet i svenskarnes rygg, under det man samtidigt opererar mot Lewenhaupt för att drifva honom in i Riga och där belägra honom. Ett företag från Ingermanland mot Finland kunde i detta fall också blifva till stor nytta, undantagandes belägringen af Viborg,

som »synes omöjlig att utföra på grund af flera svårigheter».

Tre dagar senare än Allart, den 9 mars, uttalade »äldste öfversten» sin mening. Menschikofs åsikt beträffande operationerna mot ryska gränsen. sönderdelar han i tvenne alternativ. Fienden kunde nämligen rycka fram »utan att dela sig» eller ock efter att först hafva detascherat »en liten del af sitt reguljära rytteri jämte polacker» mot Kijef eller Tjernigof.

I förra fallet kunde det ifrågasättas, om Menschikofs förslag vore välbetänkt. Att gifva rytteriet ett särskildt uppdrag att verka mot svenskarnes rygg var enligt »äldste öfverstens» mening endast möjligt under vintern, men ingalunda under våren, »då väglaget är så dåligt» samt »då fienden lätt kan tränga oss åtskils och med en mindre styrka, försedd med kanoner, uppehålla en del af oss vid ett starkt pass, under det han med sina hufvudkrafter går emot den andra delen». Då vore ett annat sätt att föredraga, hvarvid man drog nytta af det dåliga väglaget, öfversvämningarna och den rikliga förekomsten af pass. Man borde förlägga hären i dessa pass på en linie, som hade större utsträckning än fiendens front. Till denna linies vänstra flygel kunde kosackerna (Mazeppas) ansluta sig, »hvilka, ehuru dåliga på öppna fältet, dock godt kunna hålla stånd i passterräng».

Sedan man intagit en dylik uppställning, borde man uppmärksamt följa motståndarens rörelser, men icke gifva vika för hans demonstrationer, ty genom sådana skenrörelser kunde han trötta ut folket. Först då man öfvertygat sig om att konungen på allvar sökte tränga igenom ett pass borde »man skynda till denna punkt och med Guds hjälp attackera honom, innan han helt och hållet lyckats tränga igenom».

Om fienden efter att hafva dragit till sig en del af Lewenhaupts styrka (Stackelbergs afdelning) skulle dela sig för att äfven tåga mot Ukrajne, kunde man förutsätta två fall, antingen att till Ukrajne sändes en jämförelsevis liten styrka eller ock »hufvudkrafterna» (öfver 10,000 man). I förra fallet kunde man till förstärkning af Mazeppas trupper blott behöfva sända en mindre rytteristyrka, sedan man i stället dragit till sig Bauers rytteri. I senare fallet

måste man mot den del af svenskarne, som tågat mot Ukrajne, dirigera hela rytteriet jämte det beridna infanteriet. Dessa trupper måste uppträda med största beslutsamhet, då de gingo till anfall. De öfriga trupperna skulle i detta fall förhålla sig defensivt och draga sig tillbaka »till en tjänlig terräng», om så vore ända till skogstrakterna vid Vjasma.

Det vore äfven möjligt, att konungen vände sig mot Pskof. I så fall borde där befintliga trupper utvälja ett lämpligt pass, där uppföra befästningar och hålla stånd »tills rytteriet hinner dit eller tills man kommer öfverens».

Furst Menschikofs öfriga förslag fann »äldste öfversten» mycket lämpliga.

Om vi sammanfatta det ofvanstående, finna vi de 5 olika uppfattningarna föga divergerande. De äro intressanta såsom hållpunkter för bedömandet af självfva de handlande personerna. Om man studerar memorialen från denna synpunkt, märker man ofrivilligt att förutom tsar Peter endast furst Menschikof ådagalade någon mera omfattande fältherreblick. Ehuru nödsakad att uttala sig före de öfriga, behandlar han på ett uttömmande sätt det förhandenvarande krigsläget och påvisar på eget initiativ en mängd åtgärder, som äro ägnade att omintetgöra den svenske konungens eventuella planer. Furstens förslag äro i vissa delar, t. ex. i hvad som rör rytteriets isolerade uppträdande, icke i allo afpassade efter krigsskådeplatsens natur eller de rådande förhållandena, utan härledde sig detta kanhända ur personliga bevekelsegrunder, men bortser man från denna partiella brist, så visa sig alla hans åsikter i öfrigt mycket praktiska.

Tsaren träffar just på grundfelet i furst Menschikofs tankegång, utreder detsamma med stor finkänslighet, men låter sig, i olikhet med de andra, ej däraf förledas till tvifvel äfven beträffande hans förslag i öfrigt, speciellt rörande möjligheten af svenskarnes marsch mot Ukrajne. På grund af sin kännedom om förhållandena i Lill-Ryssland, ställer sig tsaren icke helt och hållet afvisande till en dylik tanke, utan omkläder den endast i en annan form. En marsch mot Kijef genom Volhynien vore utan trifvel outförbar, men ditsändandet af en kår, i synnerhet om den sattes i samband med öfriga operationer, vore ett företag, som läte sig förverkligas.

Allra bäst framträdde tsarens militära skarpblick i hans plan för uppträdandet »i passen». Det är anmärkningsvärdt, att icke någon af de öfriga deltagarne i rådplägningen berörde denna fråga, som just var den allra viktigaste.

Af de öfriga utlåtandena utmärker sig general Allarts genom grundlighet, i det han framlägger en efter de geografiska förhållandena afpassad plan för truppernas förläggning, under det att Goltz' förslag verkar minst öfvertygande. Den sistnämnde är tydligen stolt öfver att kunna åberopa sig på »forna tiders krigshändelser» och de »utmärkta exemplen» från Mohatsch och Zenta m. fl. ställen. Trots allt detta märker han icke det ohållbara uti att låta en omfattande operativ uppgift göras beroende af en så tillfällig omständighet som förekomsten eller frånvaron inom ett gifvet, begränsadt och dessutom godtyckligt valdt område af en ställning, som lämpar sig för truppernas utveckling i »bataljordning.»

Särskildt anmärkningsvärd är den hållning som Scheremetief intager. I honom märker man framför allt furst Menschikofs hemlige antagonist. Hans åsikter utgöra blott och bart en kritik af furstens förslag. Äfven Allart och Goltz — tsaren att förtiga — utöfva kritik, men de framkomma också med egna idéer. Hos Scheremetief finner man häraf intet. Det högsta han kan komma med är några enstaka organisatoriska antydningar.

Generalernas öfverläggningar och skriftliga uttalanden innehålla de synpunkter, som blefvo bestämmande för besluten, och härpå grundade sig tydligen de särskilda »punkter som förelades H. Maj:t tsaren till underskrift».

»Punkterna» hafva af oss icke kunnat påträffas. Denna lucka är utan tvifvel högst kännbar, då vi därigenom hindras att följa krigsrådets verksamhet ända till slutet. Dock förefinnes möjlighet att på en annan väg sluta sig till beslutets innehåll, så mycket hellre som detta med tillräcklig tydlighet framgår redan af generalernas utlåtanden.

De fattade besluten kunna uttryckas sålunda:

I. Om Karl XII sökte förena sig med Lewenhaupt och operera mot Ingermanland öfver Pskof, skulle Bauer i första hand bjuda motstånd. För att vinna närmare förbindelse med Bauer skulle hufvudhären skynda till den Ingermanländska krigsskådeplatsen.

II. Om Karl XII droge till sig Lewenhaupt, skulle Bauer samverka med hufvudhären genom att taga Lewenhaupt i ryggen,

III. Om svenskarne framryckte i 3 olika riktningar, skulle kraftgrupperingen bibehållas oförändrad. Hufvudhären skulle i detta fall fortfara med att söka oroa svenskarne.

IV. Karl XII:s marsch mot Kijef genom Volhynien vore knappast utförbar, »det är nämligen ett öfvermänskligt företag, som svenskarne icke kunna gå i land med, ty de äro ju endast människor».

Sannolikare vore det då att till Ukrajne sändes en rytterikår eller ock en större styrka öfver Dnjepr i arméens närhet. I båda fallen borde från rysk sida afdelas en motsvarande styrka för att slå denna svenska kolonn, under det att hufvudkrafterna, d. v. s. infanteriet jämte en liten del af rytteriet, samtidigt utförde ett aktivt försvar på operationslinien Minsk—Smolensk—Moskva.

V. Om Karl XII vände sig mot August, borde större delen af rytteriet taga svenskarne i ryggen, under det att öfriga stridskrafter opererade mot Lewenhaupt och Lybecker i afsikt att slutligen intaga Riga och Viborg.

Förutom anvisningar för fälttågets ledning i stort fann tsar Peter lämpligt att äfven påvisa en del detaljåtgärder för den egentliga fältarméens uppträdande inom det område, där den befann sig i mars månad. Det viktigaste var den bestämmelsen *att man icke skulle tillåta motståndaren att obehindradt öfvergå Dnjepr utan »naturligtvis slåss med fienden, i det man går honom till mötes ett stycke framför Dnjepr, hvilket ställer sig mycket gynnsamt för oss».* För detta ändamål skulle rytteriet samverka med infanteriet men först och främst med all makt söka uppehålla svenskarne vid broöfvergångar, pass och defiléer samt skaffa underrättelser om fiendens planer.

Under det dessa förpoststrider pågingo, *skulle hufvudkrafterna uppställas »i linie» enligt den typ, som anbefalldes i »kungörelsen» af den 9. maj.*[1] *Det fortsatta uppträdandet*

[1] En slafvisk (annorlunda kan det ej karakteriseras) åtlydnad af dessa föreskrifter blef sedermera orsaken till Scheremetiefs overksamhet under striden den 3. juli (vid Holofsin) och till hans underlåtenhet att då bringa hjälp åt furst Repnins division.

borde hafva karaktären af ett aktivt defiléförsvar, men ingalunda af en »allmän batalj».

Äfven bestämdes det — om det skedde i Beschenkovitschi eller senare har varit omöjligt att utröna — att afgörandet under denna period af fälttåget, d. v. s. striden framför Dnjepr, skulle ske under omedelbar ledning af tsaren själf.

Beträffande åtgärderna för beslutens bringande i verkställighet, måste dessa afse å ena sidan hufvudhären och å andra sidan de trupper, som voro förlagda norr om floden Düna. Orderna rörande sistnämnda trupper hade utfärdats af tsaren redan i februari månad och voro ett noggrant uttryck för den uppfattning, som så småningom vann allt mera insteg hos honom, nämligen att svenskarnes marsch in i Litthauen endast utgjorde ett led i utvecklingen af ett planeradt anfall mot Ingermanland.

I öfverensstämmelse härmed kallades amiral F. M. Apraxin, som förde befälet öfver flottan och trupperna inom Ingermanländska området, i början af februari, till Vilna, där tsaren då befann sig, för erhållande af instruktioner. Under amiralens befäl ställdes äfven Bauers kår, hvarigenom man vann enhet i ledningen, så att ingångna underrättelser fortast möjligt kunde komma samtliga trupper och särskildt Bauer till del. För »att lättare kunna röra sig åt båda hållen», tillråddes Apraxin att förlägga stabskvarteret någonstädes midt emellan de båda grupperna samt dessutom att koncentrera von Werdens infanteri i trakten af Pskof och Dorpat, att hålla skarp utkik åt Viborgs- och Revalshållen — med hänsyn till eventuell landsättning af nya svenska trupper — men i synnerhet mot Riga, att bereda Dorpats befästningar till förstöring (i händelse af stadens utrymmande), att i Pskof upprätta ett framskjutet provianteringsförråd och att anordna en postförbindelse med fälthären öfver Velikije Luki.

Den allra viktigaste frågan, nämligen om sättet för Bauers vidare uppträdande, löstes på följande sätt. Så länge Lewenhaupt var kvar i Riga, skulle Bauer och von Werden »icke ens för kortare tid aflägsna sig» från Apraxin utan stå till hans förfogande. Om Bauer lämnades kvar mot Lewenhaupt, skulle han däremot »lyda under öfverbefäl-

hafvarne vid hufvudhären». Tidpunkten för hans samverkan med hufvudhären borde bestämmas antingen af öfverbefälhafvarne eller af Apraxin själf.

Svårare var det att på förhand bestämma sättet för hufvudhärens uppträdande. Dennas uppgift var så invecklad och i sådan grad beroende af fiendens åtgöranden, att hvilka förberedelser man än vidtog med hänsyn till något af de fem alternativen, kunde de blifva till skada vid de öfriga. Allt berodde på »fiendens åtgöranden», hvilka rytteriet hade att klara ut. Ansvaret för anordnandet af denna kunskapande verksamhet och för dess oafbrutna fortgång tillkom fältmarskalklöjtnant Goltz. Han borde icke försumma något, som »länder till egen nytta, men fienden till skada», utan utsända afdelningar, för att infänga fiender såväl »långt in i Polen» som åt flyglarna.

Den 11. mars efter slutad rådplägning lämnade tsaren arméen och begaf sig till Petersburg. I spetsen för trupperna ställde han tvenne personer, åt hvilka verkställigheten af hans vilja uppdrogs, nämligen fältmarskalken B. P. Scheremetief, som innehade högsta tjänsterangen, och generalen af kavalleriet furst A. D. Menschikof — tsarens »Herzenskind» —, hvilken, ehuru yngst, dock stod tsaren närmare än de öfriga. Åt ingendera uppdrogs dock makten oinskränkt. Till splittringen mellan de olika vapnen sällade sig sålunda äfven splittring i själfva ledningen af operationerna. Under dylika förhållanden måste de båda öfverbefälhafvarnes personliga egenskaper komma att spela en synnerligen stor roll. Vi skola därför något sysselsätta oss härmed.

Scheremetief var en ädling, hvad härkomsten beträffar, med en lång krigarbana bakom sig. Han var försiktig, långsam, oegennyttig och anspråkslös, men utmärkte sig näppeligen genom någon mera omfattande krigisk begåfning. Hans militära uppfattning var starkt påverkad af de gamla, nu reformerade förhållandena. Hos honom fanns mycket kvar af den forna »voivoden för storhären». Scheremetiefs oförmåga att leda ett fälttåg på grundvalarna af Peter I:s krigskonst framträdde skarpt under infallet i Kurland år 1705. Under året därpå var hans verksamhet föga märkbar, och strax före det här afhandlade fälttåget innehade

han i arméen till och med en andra rangens plats. Tsaren dolde icke sin misstro till hans förmåga och uppdrog icke åt honom afgörandet i mer eller mindre invecklade militära frågor.[1] Men han kunde icke underlåta att värdera Scheremetief såsom en omutlig och pålitlig anhängare till sina reformer samt på grund af hans stora samvetsgrannhet, då det gällde att verkställa tsarens vilja.

Helt andra egenskaper voro utmärkande för furst Menschikof. Han var en man »utan anor», utan familjetraditioner, en uppkomling af renaste vatten, som uteslutande tänkte på sig själf. Han var utrustad med en omåttlig ärelystnad, som sedermera »förmådde honom att utsträcka sina planer högre än som var förenligt med hans undersåtliga ställning». Eggad af smicker och självbeundran var han i stånd att sätta mycket och däribland äfven arméens välfärd på ett enda kort. Men å andra sidan visade sig furst Menschikof såsom den ende bland tsarens medhjälpare, hvilken var utrustad med obestridlig militär begåfning, vidsträckta vyer, initiativ och mod att ikläda sig ansvar. Trots furst Menschikofs fullkomliga brist på bildning[2] skattade tsaren högt hans naturliga begåfning. Äfven då tsaren var personligen närvarande vid arméen, utöfvade furst Menschikof stort inflytande på operationernas gång. I tsar Peters frånvaro ökades detta inflytande ytterligare.[3]

Sammanförandet af sådana motsatser i militärt och moraliskt afseende, som voro utmärkande för Scheremetief och furst Menschikof, kunde hafva framkallat en viss grad af harmoni och varit till gagn, om mellan dem härskat förtroende, endräkt, ömsesidig högaktning, hänsynsfullhet och medgörlighet. Vid tiden för de här afhandlade operationerna var detta dock icke fallet. Deras inbördes förhållanden, som ännu i början af året varit goda, hade vid tiden

[1] På dylikt sätt karakteriseras Scheremetief af D. F. Maslovski.

[2] Forskare, som sysslat med Peter I:s tidehvarf, hafva till och med dragit i tvifvelsmål, huruvida Menschikof ens var skrifkunnig. I själfva verket är det ett intressant faktum, att man i arkiven hittills ej lyckats finna andra autografer af honom än namnteckningen »Alexander Menschikof».

[3] D. F. Maslovski säger, att det af tsarens korrespondens med Menschikof otvifvelaktigt framgår, att han »i Peter I:s frånvaro faktiskt var högstkommenderande». Det fattades endast, att han innehaft den däremot svarande ställningen inom befälshierarkien jämte tsarens fullmakt. Menschikofs inflytande på ledningen af operationerna var i alla händelser mycket stort.

för tsarens afresa försämrats i hög grad och särskildt — om man får tro samtida vittnen — på grund af Menschikofs sätt att handhafva rytteriets ledning.[1]

Denna tvist lyckades man bilägga, men den ömsesidiga kallsinnigheten och misstron fortforo. I yttre afseende tog sig detta ett mycket egendomligt yttryck. De båda öfverbefälhafvarne, åt hvilka ledningen var anförtrodd, sammanträffade nämligen endast då det var oundgängligen nödvändigt. Detta måste utöfva ett dåligt inflytande på fälttågets gång. Scheremetief, som hade nästan ingenting att skaffa med rytteriet, måste bygga sina planer på föråldrade eller tillfälliga upplysningar, under det att Menschikof, som hölls väl underrättad af rytteriet, var beröfvad möjligheten att genast draga nytta däraf genom infanteriets medverkan.

Olägenheten af högsta maktens delning på två personer framträdde genast efter tsarens afresa. Befälsmekanismen funktionerade oregelbundet, och friktioner uppstodo. Redan under veckan efter krigsrådet i Beschenkovitschi skref t. ex. en af generalerna: »Jag har tjänat länge, men en sådan ordning som nu råder, har jag aldrig sett. Man tager blott hänsyn till egna intressen. Hvad man skall göra — vet jag ej. Skrifvit har jag redan, men något svar har jag icke mottagit.» Icke mindre karakteristiskt är svaret: »Hvad ers höghet täckts skrifva till mig om att vi aldrig upplefvat en så häpnadsväckande befälsföring, instämmer jag i och tillägger, att, ehuru jag läst mycket, har jag icke i någon krönika hittat på maken till nonsens.»

Utan att ingå på den invecklade frågan huru det kom sig, att en så stor människokännare som tsar Peter, särskildt efter erfarenheterna från 1705—1707, bibehöll delningen i högsta befälet, må dock framhållas, att han ansåg en till enhet verkande kraft ligga i »generalernas råd» eller »konsilierna», hvilkas sammankallande i alla viktiga fall under de förestående operationerna blef föreskrifvet. Men krigsråd hafva, oafsedt de egendomligheter som vidlåda alla kollegiala inrättningar, den olägenheten, att deras beslut icke

[1] »En tvist mellan tsarens gunstling och fältmarskalken», skrifver Witworth Harley (?) den 18. februari, »har ledt därhän, att Scheremetief inför hela krigsrådet förklarat sig beredd att afgå från sin post, emedan såväl hans eget anseende som hela riksarméens skulle gå förloradt, så framt ej fursten aflägsnades från sin ställning som befälhafvare öfver rytteriet.»

alltid hinna rätta sig efter de hastigt växlande förhållanlandena, att de understundom hålla generalerna borta från trupperna i det allra viktigaste ögonblicket och att de fattade besluten motsvara de verkliga behofven blott i det fall, att rådsmedlemmarne själfva, hvar och en för sig, äro situationen vuxna.

Förutom de två förnämsta medlemmarne i dessa krigsråd, Scheremetief och furst Menschikof, hvilkas egenskaper vi förut skildrat, deltogo i dem ständigt grefve G. I. Golovkin och furst Gr. Dolgorucki, hvilka hela tiden voro anställda i Scheremetiefs stab. Dessa personers deltagande i rådplägningarna förklaras bland annat däraf, att man vid beslutens fattande äfven måste inrymma en plats åt det politiska elementet. Golovkins betydelse bestod däruti, att han sammanhöll alla den dåtida politikens trådar i sin hand, särskildt i hvad som rörde den lillryska frågan. Furst Dolgorucki åter var nyttig i allt hvad som angick polska förhållanden. Dessutom deltogo i rådplägningarna Allart och Goltz (en uppfattning af dem får man i viss mån af deras utlåtanden enligt ofvan) samt Bruce, furst M. M. Galitsin och Rönne.

Dessa namn gifva till känna, att krigsrådets sammansättning i allmänhet präglades af en viss kompetens (tack vare i synnerhet furst Menschikofs deltagande), och sedermera visade det sig verkligen, att detsamma förmådde leda operationerna i lämplig riktning, oaktadt apparaten funktionerade med stor friktion.

Af den ryska framställningen enligt ofvan framgår otvetydigt att man mest af allt fruktade, att Karl XII efter verkställd förening med Lewenhaupt skulle vända sig mot Ingermanland och Petersburg. I detta fall ansågs det nödvändigt att tillgripa en mera aktiv krigföring och att med samlad kraft gå emot den svenske konungen. Däremot emotsåg man jämförelsevis lugnt den möjligheten, att konungen skulle gå direkt mot Moskva eller mot Ukrajne, ty i dylikt fall litade man på sin hittills med framgång pröfvade, mera passiva krigföringsmetod.

Från svensk synpunkt måste man beklaga, att ej en motsvarande uppfattning af krigsläget vann insteg hos Karl XII.

I skarp motsats till hans ringaktning af sina motståndare framstår den respekt, hvarmed han af dem omfattades och som hade till följd, att de frivilligt afhände sig initiativet, så länge han befann sig i närheten, och läto alla sina åtgöranden blifva beroende af hans afsikter. Så snart han på ett eller annat sätt var oskadliggjord, var man däremot genast färdig att återupptaga initiativet.

Till slut må framhållas den höga tanke man hyste om de svenska truppernas militära egenskaper, såsom framgår af det förut citerade yttrandet angående outförbarheten af en marsch mot Kijef genom Volhynien på den grund, att det fanns en gräns äfven för svenskarnes förmåga, då det gällde att tränga fram genom ödemarker.

Striden vid Holovczin.

Från ryskan

AF

J. PETRELLI.

(Med två kartor.)

I Vojennij Sborniks marshäfte för förlidet år är införd en af kapten M. K. Martjenko i Nikolajevska generalstabsakademien hållen föreläsning öfver bataljen vid Holovczin den 3 juli g. st. (d. 4 juli svenska st.) 1708, hvilken synes böra komma till svenska läsares kännedom.

Kapten Martjenko framhåller, huru sällan och huru knapphändigt denna strid hittills behandlats i Ryssland. I Peter den stores med stor handstil skrifna »Journal eller dagbok» ägnas däråt endast något öfver en sida. »Kniga Marsova» förtiger den alldeles. Buturlin, Golovkin och några andra författare omnämna den väl i stora drag men utan anförande af källor. Gudim-Levkovitj har visserligen i en 1875 utgifven »Kritisk undersökning af fälttåget 1708» på 10 sidor behandlat denna strid, men då hans arbete stöder sig endast på tryckta källor (inom och utom Ryssland), tillfredsställer detta icke forskaren. I Maslovskijs 1891 utgifna »Skildringar ur ryska krigskonstens historia» är allt hvad som ägnas Holovczin en not på 7 rader, ehuru man märker, att författaren under sina forskningar tydligen varit sanningen på spåren. Och slutligen har till och med en så framstående krigshistoriker som Myschlajevski vidkommande Holovczin intagit en mycket reserverad hållning, i det att han gör gällande, att nödiga dokument för skildring och bedömande af detta slag ännu icke anträffats.

Martjenko anser emellertid, att tiden nu är inne, att bringa ljus öfver denna fråga, sedan i Menschikofska papperen i Kejserliga ryska Vetenskapsakademien många upplysningar anträffats om denna sak. Det är på dessa som efterföljande framställning är byggd, hvilken här med hänsyn till tidskriftens utrymme återgifves i något förkortad öfversättning.[1]

Efter att hafva framryckt i nordostlig riktning — Martjenko anför prof. Carlsons uppfattning om Karl XII:s första plan att rikta hufvudanfallet mot ingermanländska sidan — hade Karl XII i början af februari 1708 kommit till Smorgoni och stannade där omkring en månad, med trupperna förlagda i vidsträckta kvarter mellan Dolginof, Borisof och Radoschkovitji. Antagligen är det här, som han erhåller underrättelse om att baschkirerna rest sig vid mellersta Volga, att bulavinska upproret flammat upp vid Don, och att ryska folket var missnöjdt med reformerna. Tanken att gå på Pskof får nu vika för planen att gå på Moskva öfver Smolénsk, och i mars 1708 rycker konungen fram icke mot nordost utan mot sydost till Radoschkovitji, där han åter dröjer nära 3 månader för att samla förråd och afvakta gräsväxten.[2] Där mognar hos honom tanken att förena sig med Lewenhaupt och med hufvudkrafterna gå på Moskva. Stanislaus och Krassow skulle rycka in i Ukraina och bringa kosackerna att resa sig, och krimska kanen samt turkarne inbjudas att deltaga i kampen mot Ryssland.

Dessa beräkningar visade sig emellertid föga noggranna, och till följd däraf slogo de fel. Karl var dåligt underrättad om Rysslands inre förhållanden. Resningarna lade sig, turkar och tatarer rörde sig ej.

Tsar Peter hade emellertid beslutit att på den sydvästra krigsskådeplatsen inskränka sig till ett passivt försvar

[1] Originalet, som i den ryska tidskriften intager 34 sidor, har här återgifvits på 29. Uteslutningarna utgöras dels af de ständigt återkommande hänvisningarna till Menschikofska arkivet; dels af en del namn på obetydligare personer och speciella uppgifter, som endast äro af intresse för en rysk militär. På några ställen, där framställningen synts onödigt bred, har densamma återgifvits i mera sammanträngd form.
T. J. Petrelli.

[2] »Fienden kan ej röra sig, förr än gräset kommer upp», skref öfverstelöjtnant von Kirchen till Menschikof i mars 1708.

och föra hären till den nordvästra, hvarest densamma redan tidigt om hösten 1707 förlades i vinterkvarter vid Minsk och Vilna. På dess högra flygel stod general Bauer, som vid Drui vid Düna betäckte vägen från Njemen till Ingermanland och gaf akt på Lewenhaupt.[1]

I januari 1708 företog ryska fälthären en excentrisk rörelse mot floden Ulla och general Bauers infanteri mot Sebesch—Derpt. Den sistnämndes rytteri fick befallning att gifva akt på Lewenhaupt i trakten af Riga. Bauer själf jämte garnisonen i Pskof och de ingermanländska trupperna ställdes under Apraxins befäl.[2]

På detta sätt fann tsaren en utväg att, medan fälthären hindrade Karl XII:s framryckning, skydda Ingermanland från tvenne anfall: nämligen Lewenhaupts från Riga och Lybeckers från Finland, och ryssarne sattes i tillfälle att handla efter omständigheterna, d. v. s. kunde draga fältarméen upp till Bauer, om Karl XII och Lewenhaupt gingo på Pskof, och tvärtom draga Bauer till fälthären, därest Karl XII och Lewenhaupt framryckte mot öfre Dnjepr (hvarvid ryssarne kommo att bibehålla en betydlig numerisk öfvervikt öfver svenskarne). Härtill kom den ingermanländska kåren (omkring 25,000 man), som lämnats vid Petersburg till försvar mot Lybecker och Lewenhaupt.

Det gällde nu för tsar Peter att vakta sig för att blifva slagen i detalj och att hinna förena sina trupper, så att han kunde betäcka Ingermanland eller Moskva.

Åt Menschikof gaf han i uppdrag att samla vänstra flygelns trupper. Själf befallde han trupperna på högra flygeln att samlas vid Vilna och organiserade personligen Grodnos försvar, som anförtroddes åt Mühlenfels' brigad. Den 26 januari 1708 afreste tsaren till Vilna. Samma dag trängde Karl XII fram till Grodno, där han fäste sig.

---

[1] I oktober 1707 hade Bauer genom furst Repnin erhållit befallning att, så snart svenskarne öfvergått Weichseln, framskjuta fotfolket från Drui till Sebesch och att dirigera rytteriet mot Lewenhaupt. Vårfälttåget 1708 är efter arkivaliska uppgifter skildradt uti Intendantskij journal 1901.

[2] Den 19 juli uppbröt Bauer med 14,000 man, oräknadt de sjuke, för att förena sig med hufvudarméen, sedan det ändtligen blifvit klart, att Lewenhaupt skulle gå söderut för att förena sig med konungen.

Under tiden koncentrerades ryska hären bakom floden Ulla. Scheremetjef med 10 infanteriregementen och artilleri fick befallning att så samla sina trupper, att de hade lika afstånd till Polotsk och Kopis. Tsaren med infanteriet från Vilna gick till Tjaschniki. Menschikof betäckte vänstra flanken under denna koncentrering och ordnade på mästerligt sätt spaningen framför svenskarnes anmarschfront.

I mars afreste tsaren från arméen till Petersburg, sedan han fördelt trupperna längs gränsen, hvilken under vårvintern redan ordninggjorts till ett beslutsamt försvar.

Våren 1708 voro trupperna sålunda grupperade:

Norr om Poljesje stodo färdiga till ett aktivt försvar Scheremetjefs armé bakom Ulla, i allt omkring 70,000 man,[1] Bauers kår (inemot 16,000) samt i Ingermanland och Pskof Apraxins armé (inemot 50,000).

Söder om Poljesje hade man för afsikt ett blott passivt försvar. Garnisoner voro organiserade i Kief, Tjernígov, Njäschin, Perejaslavl. I Ukraina opererade Masepa, och hos honom befann sig Annenkofs 2,000 man starka brigad.

Emot dessa stodo: Karl XII:s hufvudkrafter i linien Dolginof—Radoschkovitji (30,000—35,000); Lewenhaupt vid Riga (inemot 16,000 man); Lybecker vid Viborg (inemot 12,000) hvarjämte i Polen funnos bortåt 8,000 man.

Tillhopa sålunda 135,000 ryssar mot 57,000—60,000 svenskar.

Före maj månad stod ryska arméen, med sin tyngdpunkt på den högra flygeln, färdig att för svenskarne stänga vägen till Pskof eller Smolénsk. Menschikof vände då uppmärksamheten till sin vänstra flygel, och genast från början af svenskarnes operationer spanade han efter tecken till ett kringgående af Borisof vid byn Beresino.

Den 7 juni framgick Karl XII med hufvudstyrkan till Minsk, hvarifrån han anryckte mot floden Beresina. Menschikof uppfattade genast betydelsen af denna kringgående rörelse, och vid första tecken till att svenskarne icke gingo mot Petersburg utan mot Moskva förändrade han vaksamt

[1] General Hallart med högra flygeln vid byn Ulla, fältmarskalk Scheremetjef med hufvudkrafterna vid Bjeschenkovitji, Menschikof med kavalleriet vid Tjaschniki, Repnin med vänstra flygeln vid Lukoml. Goltz var framsänd till Borisof med en kavallerikår, ett infanteriregemente och 8 pjeser.

arméens ställning, så att den betäckte Smolénsk, och sammandrog trupperna åt Mohilefssidan. Menschikof opererade hela tiden såsom chef för det strategiska kavalleriet och var »högste general för allt kavalleriet», hvilket efter några bref från A. Narischkin[1] kan uppskattas till omkring 27,500 man.

Med stort förutseende ordnade Menschikof detta kavalleri, i det att han framsköt general Goltz till Borisof och i främsta rummet riktade en noggrann uppmärksamhet på fyrkanten Borisof—Orscha, Jakschitsi—Bichof.

Med anledning af de underrättelser, som från ryssarnes kavalleri och spioner ingått om svenskarnes rörelse mot Borisof och byn Beresino, höll Scheremetjef den 12 juni ett generalkrigsråd i Tjaschniki (hvarvid närvoro Scheremetjef, Golovkin, Dolgorukof och Menschikof), då beslut fattades, att trupperna skulle uppbryta: Scheremetjef till Orscha, Hallart till Kopis och Repnín till Mohilef. För spaningstjänst skulle af utvaldt manskap från regementena bildas en ströfkår om 1,000 man. Kavalleriet fick i uppdrag att hindra motståndaren vid öfvergången öfver floden Beresina. Slutligen öfverenskom man att hos tsaren anhålla om en förening med Bauer.

På hvilken sida om Dnjepr trupperna borde förenas, kunde man ej afgöra; det fick bero af motståndarens uppträdande. Af Menschikofs föreskrift till Scharf i början af juni om anordning af broar i Alexandrovitji och Mohilef samt om afschaktning af en kulle, som behärskade högra Dnjeprstranden, framgår, att han för sin del redan beslutat, att fältarméen skulle retirera till Dnjeprlinien, i det att han måhända antog, att svenskarne skulle gå på Bichof.

I mån som svenskarne nalkades, grupperades öster om Beresina på de viktigaste vägarna (i Kruglovo, Tjetjerin, Bjälinitji och framför allt mot Bichofssidan) starka kavalleriafdelningar, från hvilka patruller, bestående af mer eller mindre betydande dragon- och kosackpartier, utsändes mot floden Beresina, hvarvid hvarje parti erhöll ett visst område att undersöka. Således blef området norr om linien Beresino—Pogost anförtrodt åt major Tjírikof, en spejare, som tydligen åtnjöt Menschikofs synnerliga förtroende.

[1] Narischkin skulle anskaffa proviant åt rytteriet.

Från och med den 15 juni började man erhålla utförliga rapporter om svenskarnes rörelser.

Menschikof själf anlände den 18 juni till Kruglovo. Ifland, som med sin brigad stod vid gården Krugloje, rapporterade till honom den 15 juni, att han utskickat en löjtnant på rekognosering till Sapjäschinskaja Beresina, där en kosackafdelning stod. Löjtnanten återvände den 15 juni och medförde underrättelse, att svenskarne föregående dag framryckt till byn Beresino med 2 rytteri- och 2 infanteriregementen, hvarvid en mindre sammanstötning ägt rum med dem. Genom en spion hade han erfarit, att svenskarne vid Jakschitsi sökte tränga sig öfver på flodens östra sida, och hade han för att vinna säker kunskap därom sändt en afdelning till nämnda ställe. Slutligen hade han samma dag (den 14) erhållit befallning från Goltz att gå med kommenderingen tillbaka till Bjälinitji, enär fienden var öfverlägsen.

Dagen därpå, den 16 juni, sände major Tjirikof från Slobodka till Menschikof en särdeles värdefull rapport. Från generallöjtnant Pflug hade, berättade han, generaladjutanten Diomont skickats till Sapjäschinskaja Beresina och Tjirikof sammanträffat med honom den 15 juni ej fullt en mil från detta ställe. Spioner, som af Tjirikof skickats i förväg, hade vid sin återkomst omtalat, att kosackerna dragit sig tillbaka till Bjälinitji, och att svenskarne anordnade en öfvergång öfver Beresina vid byn af samma namn. För att erhålla pålitliga underrättelser hade då Tjirikof sändt till byn Beresina ett hundratal kosacker och kalmucker på goda hästar och själf följt efter. Invånarne på platsen hade berättat för honom, att det var svårt att på raka vägen från Beresino till Bjälinitji komma fram öfver öfvergångsställena och att svenskarne lätt kunde afskära honom från denna väg. Till följd häraf bad han Menschikof fästa särskild uppmärksamhet vid densamma.

Alla dessa upplysningar erhöll Menschikof på vägen från Tjaschniki till Tjereja—Tolotjin. Allt klarare anar han den kringgående rörelsen mot Mohilef och skrifver från Tjereja till Scheremetjef i Bjeschenkovitji, kallar honom till sig och beder honom skyndsamt med infanteriregementena rycka söderut

till Orscha, såsom öfverenskommet var. Själf skyndade Menschikof till Bjälínitji, sedan han gifvit Scheremetjef del af alla underrättelser han om svenskarne erhållit.

Scheremetjef uppbröt tidigt om morgonen den 16 juni med sin division från Tjereja mot Orscha, dit Hallart fick befallning att följa efter. En dylik underrättelse sändes äfven till Repnín, men, tillade Scheremetjef, »jag får meddela Eders Durchlaucht, att det är farligt för fotfolket att marschera utan betäckning af rytteri». Så nära som svenskarne voro, kunde deras rytteri förorsaka villervalla. Likaledes borde Goltz vid sitt återtåg från Borisof iakttaga varsamhet och ej lämna fotfolket och artilleriet i sticket. Samtliga divisioner fingo order att förena sig allt efter omständigheterna på västra eller östra Dnjeprstranden.

Emellertid anlände furst Repnín kl. 2 på natten den 13 juni med sitt regemente till Tjereja och rapporterade den 14 juni till Menschikof om den befallning han mottagit från Scheremetjef att med divisionen taga ställning mellan ställena Bobr och Roschóki. Otillräckligheten af divisionskavalleri visade sig genast, då det gällde att upprätthålla förbindelserna, och de dåtida topografernas arbeten lämnade åtskilligt öfrigt att önska. Redan följande dag, den 15 juni, skrifver sålunda Repnín till Menschikof: »Ingen af härvarande befolkning känner till orten Roschóki, och nu har jag med min division gått till orten Slavján, 2 mil från Bobr, och vet ej hvart jag skall taga vägen. Till Herr Fältmarskalken har jag skrifvit men ännu icke erhållit någon order. Hvarest Hans Excellens för ögonblicket befinner sig, vet jag ej. Jag beder Eders Durchlaucht om föreskrift hvad jag skall göra, ty utan order marscherar jag ej från detta ställe.»

Efter mottagandet af detta bref rättade Menschikof misstaget samma dag, och redan följande dag rapporterade Repnín, som efter mottagna nödiga order åter blifvit lugn, på vägen från Slavján, att han marscherade enligt order och hoppades att till natten den 16 juni ankomma till Krugloje. Efter 2 dagar (den 18 juni) låg han öfver natten redan 2½ mil från Holovczin på vägen till Mohilef.

På detta sätt dirigerades 2 infanteridivisioner till Orscha, under det att Repníns division, på högra sidan be-

täckt af kavalleriet, utförde en flankmarsch till Alexandrovitji och Mohilef längs Dnjepr[1].

Menschikof var den 14 vid Tjereja, därifrån han reste den 16 på morgonen och samma dag anlände till Tolotjin. Den 18 var han redan i Holovczin.

Den 17 juni rapportera Scheremetjef, Golovkin och furst G. Dolgorucki samfälldt till Menschikof från Bjälitsi, att de mottagit från honom upplysningarna om svenskarnes marsch öfver floden Beresina och skola påskynda sin marsch. Den 18 juni skulle de uppnå Smoljáni, och sedan de hvilat öfver natten ofördröjligen fortsätta till Orscha. Också divisionen Hallart skulle skynda till Orscha, men äfven med ansträngning kunde den enligt beräkning anlända dit först den 22 juni. Vidare bedja dessa generaler Menschikof upplysa om med huru stor styrka svenskarne oväntadt öfvergått Beresina och i hvad mån ryska kavalleriet hindrat denna öfvergång samt uttrycka en önskan, att kavalleriet måtte hålla fienden tillbaka vid alla öfvergångar och i defiléerna till Dnjepr, så att han ej skulle påskynda sin marsch till Dnjepr »och det Gud förbjude», afskära dem därifrån och slå dem delvis före koncentreringen.

Efter den »gemensamma rådplägningen» sände generalerna samma dag bref till Ukraina till hetmanen Masepa och till Kief till furst Dmitri Galitsin. Kopior af dessa bref sändes till Menschikof.

Dagen därpå efter framkomsten till Smoljáni vände sig nämnda generaler till Menschikof med ett bref, som är ett dokument af stor betydelse, då det å ena sidan innehåller en öfversikt öfver besluten vid konseljen i Tjaschniki den 13 juni och å andra sidan förebådar det som efter gemensam rådplägning bestämdes i Mohilef några dagar senare. Det lyder som följer:

»Durchlauchtigste Furste, vår synnerlige gynnare!

Eders Durchlauchts bref af den 18 juni hafva vi mottagit och däraf inhämtat Eders Durchlauchts råd om snabb marsch till Dnjepr. Med anledning däraf få vi upplysa, att vi för våra personer denna dag anländt till Smoljani, men att den under oss ställda fotfolksdivisionen nödgats

[1] Marschen utfördes »med stor skyndsamhet». Af åtskilliga bref från juni månad 1708 framgår, att fotfolket suttit upp.

stanna utan att ha uppnått Smoljani. Trots svårigheterna skall den emellertid inträffa i Orscha i öfvermorgon, den 20 juni. General Hallart anländer emellertid ej dit på ännu några dagar och därför hafva vi icke ringa fruktan att vid ett så stort afstånd från vårt fotfolk fienden skall tillfoga någon af divisionerna, särskildt den ofvannämnda Hallartska divisionen, någon skada.

I följd häraf hemställa vi till Eders Durchlaucht, att fotfolket måtte hålla tillsammans och den tunga trossen öfvergå på andra sidan Dnjepr, samt att hela arméen finge, enligt vår uppfattning, stanna vid Dnjepr, till dess Hallarts division kommer till oss och noggrann underrättelse inkommer om fiendens förehafvande, styrka och huru nära han nu befinner sig, om hvilket kavalleriet bör i alla afseenden söka skaffa sig noggrann kunskap. Ty det är fara för att om fienden ser, att vi med allting gå öfver Dnjepr, han fattar någon ny plan, som vore för honom fördelaktig, och kringgår oss vid Düna, Poretje, Smolénsk eller Dorogobusch och på detta sätt afskär oss från våra gränser. Denna vår uppfattning underställa vi Eders Durchlaucht och anhålla om Edert bedömande däraf.

Vi hafva nyligen erhållit bref från Generalmajor Renzel, att han mottagit befallning från Eders Durchlaucht att fördela de hos honom varande 1,500 dragonerna på brigaderna. Till följd däraf återstår det till skydd för vårt fotfolk endast ringa kavalleri, och vi kunna icke erhålla underrättelse om fiendens anryckning.

P. S. Nu på stunden erhöllo vi Eders Durchlauchts skrifvelse af 18 dennes kl. 3 f. m., af hvilken vi erfarit, att Herr Major Tjirikof sett ett tämligen stort antal fientliga trupper på andra sidan Beresina, och att Eders Durchlaucht befallt honom att tillbakahålla fienden i passen, göra förhuggningar i skogarna och borttaga broarna; men vi hemställa till Eders Durchlauchts bedömande, huru en major med ett litet parti skall kunna tillbakahålla hela den fientliga hären.

Eders Durchlaucht har upplyst oss om konseljen i Tjaschniki, att generaler skickats dit med kavalleri för att hålla dessa pass. Till följd häraf underställa vi Eders Durchlaucht vårt rådslag, att kavalleriet måtte enligt

generalkonseljen åläggas att med alla krafter hålla fienden tillbaka vid alla öfvergångar, pass och defiléer — såsom äfven Hans Kejserliga Majestät, då han var i Bjäschenkovitji, befallde — och sålunda iakttaga fiendens åtgärder samt sträfva att från honom erhålla fångar, som man kan förhöra, som det är brukligt i krigstider, men det är svårt att erhålla dylika, hvarom jag underrättar.»

Brefvet är undertecknadt af Scheremetjef, Golovkin och Dolgorukoj.

Af Peter den stores journal framgår, att underrättelsen om svenskarnes framryckning från Minsk träffade honom i Petersburg. Dispositionerna för att hindra Karl XII:s framryckning hafva därför tydligen utgått från och utarbetats i generalernas krigsråd, som inspirerades af Menschikof. Detta förhållande berodde på befälets beskaffenhet. Utländingarne voro erfarna i den militära tekniken, men ej att lita på; ryssarne voro talangfulla praktici, men saknade tillräcklig krigisk utbildning. Konseljerna gåfvo därför möjlighet att draga fördel såväl af de enas som de andras starka sidor.

Det ryska infanteriets concentrering till Orscha och Mohilef ägde rum under synnerligen ogynnsamma terrängförhållanden. Generalerna beklagade sig öfver bristen på vägar, den djupa smutsen,[1] de svåra öfvergångarna, frånvaron af broar samt det starka regnet, som uppluckrade marken. Särskildt gällde detta Repnín, hvilken den 19. juni från Alexandrovitji rapporterade till Menschikof, att han i gryningen till den 20 hoppades kunna öfvergå Dnjepr och anlända till utsatt ställe vid middagstiden samma dag, enär en bro nyligen blifvit byggd vid Alexandrovitji.

Arméen concentrerades på detta sätt i linien Schklof-Mohilef, med kavalleriet vid Bjälinitji, och under dessa omständigheter sammanträdde generalernas krigsråd i Mo-

[1] Den 19 juni skref Repnín från Polukjävitji: »Denna dag kl. 5 e. m. hafva regementena anländt till Polukjävitji med stor möda (de hafva brutit upp kl. 4 på morgonen), emedan smutsen är djup. Därtill har det varit ett väldigt regn, till följd hvaraf många tröttnat och några lämnat sig efter, liksom äfven många fordon stannat på vägarna. Till följd af dessa svårigheter är jag tvungen tillbringa natten här, men efter midnatt skall jag gå öfver på andra sidan och till Mohilef.» Han tillade, att en bro hade slagits öfver Dnjepr, men att den var smal och osäker för tunga fordon.

hilef den 23 juni. Det beslöts då att samla arméen i 3 grupper: i *centern* vid Schklof skulle fältmarskalken Scheremetjef taga ställning med en brigad kavalleri och Menschikof vara hos honom. Längre *söderut* vid Mohilef skulle Repnín ställa sig jämte general Goltz' kavalleri; *norrut* vid Kopis eller Orscha skulle Hallarts division och Pflugs kavalleribrigad intaga ställning. Artilleriet skulle fördelas på dessa tre divisioner och den tyngre trossen sändas till gränsen. Förbindelse skulle upprätthållas mellan afdelningarna.

Det bestämdes sålunda att det hufvudsakliga motståndet skulle göras i Dnjeprlinien och operationerna riktas på ett strategiskt försvar af denna flod. Den slutliga grupperingen af trupperna finge bero af svenskarnes företag. Till dess att dessa anlände till Dnjepr, skulle man nöja sig med att uppehålla dem i de svåra passen genom kavalleri, understödt af infanteri. Det antogs såsom möjligt att svenskarne kunde framrycka till Bichof, Smolénsk, Vitebsk och Düna, det vill säga mot Ukraina, Moskva eller Petersburg. Vid en framryckning af Karl XII mot nordost, mot Düna, var Bauers kår afsedd att möta honom. Vid en framryckning mot Ukraina planlades å rysk sida en operation på parallella vägar. Såsom taktisk anvisning föreskrefs, att man borde slå svenskarne i detalj under öfvergången, och utan brefväxling med general-en-chef operera efter bästa militära uppfattning och inkomna noggranna underrättelser om motståndaren.

Vidkommande de särskilda åtgärder, som af Menschikof vidtogos med anledning af Goltz' bref den 23 juni, bestämdes det att sända 6,000 man af Repnins infanteri jämte en kavalleribrigad för att hålla passen på vägen från Beresina till Schklof vid Holovczin och att framskjuta Hallarts infanteri (likaledes omkring 6,000 man) jämte generallöjtnant Pflugs kavalleribrigad till Staroselje framför Kopis.

På detta sätt kom striden vid Holovczin att bära prägeln icke af en afgörande hufvudstrid utan af en arriergardesaffär vid försvaret af en defilé i afsikt att trötta och uppehålla motståndaren.

Vid Bjäschenkovitji ställdes en löjtnant och 87 man för att skydda bron öfver Düna.

Den 24 juni underrättade Scheremetjef från Schklof Menschikof om att general Hallart samma dag varit i Orscha, framryckt vidare mot Kopis och skulle besätta denna honom anvisade punkt den 25. Under sin vistelse i Schklof föreslog general Hallart Scheremetjef bland annat att vid Mohilef och Schklof bygga brohufvuden.[1] Detta råd beslöt Scheremetjef följa i Schklof och bad Menschikof uppdraga åt Repnín att utföra dylika befästningar vid Mohilef.

Genom underrättelser från rekognosceringsafdelningar vid Krugloje och Tjetjerin, utfrågning af fångar och spioner samt genom egna iakttagelser kom general Pflugs rytteri — Pflug hade tillsammans med Hallarts infanteri dirigerats till Kopis och Staroselje — den 28. juni under fund med svenskarnes afsikt att framrycka till Holovczin. Redan följande dag rapporterade Pflug själf från Staroselje till Menschikof, att 3,000 man svenskar och 6 fanor voloscher anländt till Schupen, 3 mil från Staroselje. (Nämnda ställe låg på vägen till Krugloje vid floden Druts på östra sidan floden). Emot dessa utsändes en öfverste för att skaffa någon fänge, som kunde förhöras, eller för att tillfoga motståndaren skada.

General Goltz, som befann sig i Veski Gnjäsditj, underrättade härunder Repnín om, »att fienden i dag har för afsikt att öfverfalla honom» och anhöll, att Repnín med fotfolket måtte komma och förena sig med honom.

Furst Repnín befann sig på väg från Mohilef till Holovczin. Hunnen till Knjaschitsi, skref han den 29 juni från trossen till Menschikof, att han ryckte framåt »med möjligaste skyndsamhet», och att han skulle med sin division rycka till Veski-Gnjäsditj för att förena sig med Goltz.

Se här de resultat, som vunnits genom major Tjirikoffs rekognosceringar från Veski-Podborsidan.

Redan den 16 juni hade ett af honom framsändt parti kosacker varseblifvit vid Sapjäschinskaja Beresina omkring

[1] »Om platserna icke blifva försvarade genom våra brohufvuden», sade han, »kan fienden framrycka till Schklof och Mohilef, göra sig till herre öfver Dnjeprs stränder, hvarefter han utan någon svårighet kan öfvergå Dnjepr. Efter hans intagande af en sådan försvarslinie blir det för oss omöjligt att göra något motstånd.»

6 svenska regementen, som stodo på stranden. Bron öfver floden försvarades af 3—4 kompanier, som tvungo kosackerna att draga sig österut till Pogost. Ett annat ryskt parti följde svenskarnes framryckning till Pogost, hvarest dessa började ställa upp sig på fältet. Det visade sig då, att styrkan utgjordes af svenskt rytteri med 6 kanoner.

Af vägarna från Pogost till Dnjepr iakttog Tjirikof endast dem, som gingo norr- och österut till Bobr, Bjälínitji och Holovczin, men genom aflägsenheten kunde han icke samtidigt uppmärksamma den till Bichof ledande vägen, som Menschikof särskildt anvisat honom. Efter befolkningens uppgift hade svenskarne anordnat en annan öfvergång vid Jakschitsi, hvarifrån stora vägen gick rakt fram till Bichof.

På vägen från Bobr till Beresino hade Tjirikof anordnat en förhuggning och förstört de närmaste broarna. Allt detta föranledde honom till den förmodan, att svenskarne skulle från Pogost gå till Bjälínitji. Han fortsatte att följa efter sin motståndare, hållande sig omkring 2 mil från honom.

En spionrapport bekräftade de upplysningar, som vunnits genom rekognoscering. På torget i Pogost voro uppställda 6 kanoner, och i samma lilla by stodo 12 polska skvadroner och 6 andra voro under framryckning på Bichofsvägen.

Menschikof ledde hela tiden Tjirikofs operationer och skickade honom befallning att förhugga vägarna och förstöra broarna på Mohilefs- och Bichofsvägarna. Härpå svarade Tjirikof, att dessa vägar voro belägna långt bort från honom; att mellan honom och dem stodo svenskarne, och att det var så mycket mera omöjligt att direkt komma fram till dessa vägar, som arbetet på deras förstöring redan af general Ren (Rönne) uppdragits åt en särskild afdelning under en major af Astrakanska regementet. För att upprätta förbindelsen med den sistnämnde hade Tjirikof framsändt en rekognosceringsafdelning af 50 kosacker på Bichofvägen.

Att bemäktiga sig fångar för förhör visade sig mycket svårt, emedan svenskarne hela tiden framryckte på bred front och framför sig hade kanoner, öfverallt hade starka vakter och icke släppte folket ur afdelningarna. Dessa

rapporter insändes ofta i 2 exemplar, och alla erhållna upplysningar samlades i Menschikofs hand.

Ryska kavalleriet afgick efterhand till Holovczin, dit man första dagarna i juli tydligt märkte, att hufvudmassan af svenskarne drog sig.

Genom denna omständighet kan man förklara, huru (till följd af »fiendens företag») till Holovczinställningen kunde samlas omkring 40,000 ryssar, i stället för 8,000, såsom det föreslagits i konseljen i Mohilef den 23 juni.

I de Menschikofska papperen har bevarats en i detta hänseende mycket värdefull rapport till tsaren från generalitetet den 2 juli 1708, hvilken sprider ljus öfver denna ändring.

»Allernådigste kejsare», skrefvo generalerna, »till Eders Majestät få vi rapportera, att vårt kavalleri, sedan det fattat posto vid Holovczin, äfven uppställt sig längre bort i nödiga pass. Därpå hafva vi ansett lämpligt att, för att bättre hålla tillbaka fienden, draga hit äfven Fältmarskalken Scheremetjefs och Generalen Furst Repnins divisionsinfanteri, hvilka redan anländt. Och skola vi hålla fienden, om möjligt är, i det passet, där det finnes en å, moras och skogar, ty han befinner sig nu liksom vi i sikte af denna å, och om han börjar att gå öfver, skola vi hålla honom tillbaka äfven med någon förlust för oss, emedan äfven han måste förlora af sitt folk. Men att tvinga oss till en hufvudbatalj, blir svårt för honom i följd af de trånga vägarna och öfvergångarna. Gifve blott den Högste, att Eders Majestät snart komme till oss.[1] Tillfångatagna soldater berätta, att hela hans här drages tillsammans. Vårt lätta kavalleri, hvilket allt som oftast går öfver ån, har sammanstötningar med honom, och ett icke obetydligt antal af hans voloscher har redan nedhuggits. Äfven ett trettiotal svenskar och voloscher har tagits till fånga och bland dem några officerare, äfvenledes har man tagit en del tross samt tält. Dessa fångar berätta enstämmigt, att i hans här ej finnes mer än 30,000 man rytteri och fotfolk, och att de lida brist på proviant. Om fiendens planer säga de, att han tänker gå öfver Dnjepr och söka batalj med oss, för hvilken vi emellertid, enligt Eders Majestäts be-

[1] Tsaren reste vid denna tid till Pskof.

fallning, efter bästa förmåga skola akta oss till Eders Majestäts hitkomst (hvilken vi lifligt efterlängta), och ej utan yttersta nödtvång gifva oss in i en sådan. General Allart med sin division och Generallöjtnant Pflug med sin kavalleribrigad befinna sig 2 mil från Kopis. De stå 5 mil härifrån i passet vid Staroselje, för att fienden icke där skall öfvergå Dnjepr.»

»P. S. Nyss anlände till oss från svenska trossen en volosch, som fordom tillhört konung Augusts pager, och berättade, att fienden denna natt ämnar öfvergå ån, vid hvilken vi stå, hvilket vi efter förmåga skola hindra.»

Således är det sakförhållande konstateradt, att ryssarne af en öfverlöpare voro förberedda på svenskarnes afsikt att forcera öfvergången vid Holovczin natten till den 3 juli, ja, till och med hunno att rapportera härom till tsaren.

Striden vid Holovczin utkämpades på detta sätt en vecka före tsar Peters ankomst till hären. I Menschikofska papperen finnes en handritad plan öfver denna strid. En noggrann kopia af denna meddelas här. [1]

Af denna plan synes, att platsen, på hvilken sammanstötningen den 3 juli ägde rum, är en skogig och kärrig sänka, som sträcker sig från norr till söder, och längs efter hvilken i samma riktning rinner en sumpig å (Vabitj) med hög och behärskande strand på högra (svenska) sidan och med en låg strand på den vänstra (ryska).

---

[1] Originalet, till hälften förstördt af tiden, består af 2 halfark, ritade med bläck utan underskrift. [Den plan, som åtföljer *Gudim-Levkovitjs* arbete (sannolikt tagen från Chatof) öfverensstämmer alls icke med verkliga förhållandet. På densamma sluter sig Scheremetjeffs ställning alldeles till den, som intogs af Repnins trupper. Riktningen af bäckens lopp i ställningens rygg är knappast riktig. Det utkast (utan skala), som är bifogadt *Maslovskis* berättelse, är i sina allmänna drag något närmare sanningen.] De i Generalstabens topografiska afdelning befintliga kartkoncepten öfver detta ställe, upprättade 1869, visa, att höjderna på Vabitjs vänstra strand (på hvilken en herrgård är angifven) tydligen behärska motsatta stranden. Längre ned är den högra stranden öfver allt högre. Att kontrollera skogarnas konturer är svårt. Under loppet af 160 år kan knappt ett skogsområde noggrant bibehållas. De bebyggda orterna på vänstra stranden återfinnas alldeles icke. Den lilla by, som på 1708 års plan kallas Novoje Selo, kallas på 1869 års blad Staroje Seló och ligger fördelt liksom i 2 grupper på Vabitjs högra strand. I ryggen af hela ställningen synes icke bäcken. Man ser bädden från Staroje Seló i riktning mot nordost, där bäcken är tydligt markerad. Den går vidare 1/2 verst i nordlig riktning, vänder på nytt mot öster och flyter midt igenom byn Vasiljevka 2 1/2 verst från Vabitj. Vägen till Schkloff går från Holovczin öfver Mjärtja, Losino, Gavjadi, Tolkatji Boriskovitji.

På den låga, ryska sidan går skogen på sina ställen nästan fram till ån. Endast framför Holovczin och Novoje Seló drager den sig tillbaka, hvarigenom på stranden bildas 2 små platåer, skilda från ån genom en sumpig äng och från hvarandra genom en skogsmark af nära 3 versts utsträckning. Den sydliga platån är i norr och nordost, d. v. s. i sin högra flank och rygg, kantad af en bäck, som rinner ut i Vabitj-ån och följaktligen ökar skillnaden mellan de båda platåerna. Öfver denna bäck voro byggda några broar.

Två tillflöden utfalla i Vabitjån, innan de nått fram till höjden vid byn Holovczin, förgrena sig sedan framför nämnda by i några armar, hvilka flyta genom detta område genom en särdeles sumpig, flera famnar bred fördjupning, som tydligen visar gränserna för åns öfversvämningar vid högt vatten.

Efter att hafva passerat Holovczin och från höger mottagit ett obetydligt tillflöde, går ån i 2 skarpa krökar omkring skogen på vänstra stranden, mottager från vänster den förut omnämnda bäcken och bildar framför Novoje Seló en egendomlig, mot vänstra stranden framspringande båge, som omgifves af mer eller mindre kärriga ängar.

Vid byn Holovczin voro öfver åns armar byggda broar, förenade med en kafvelbro. Af kartan synes, att vid båda broändarna lågo byggnader (kvarnar?), och att vid den östra, af ryssarne afskurna dammen voro uppförda 2 skansar.

Längre ned kunde ån på många ställen öfvergås genom vad, och i bukten vid Novoje Seló var anordnad en ständig öfvergång förmedelst en bro, hvilken, så vidt man kan döma af utkastet och befintliga handlingar, var betäckt af en kanal med vall, utgräfd i flodbågen, likt en korda, 30—40 meter framför bron och bildande ett slags brohufvud.

På den norra platåns högra flank var åt Schklofsidan anordnad en öfvergång på faskiner öfver Vabitjåns östra gren.

På högra stranden lågo 3 stödjepunkter, bebyggda orter, af hvilka Holovczin och Viselok voro belägna på höjder, men Novoje Seló i dalsänkan. Af planen synes, att 2 kyrktorn i Holovczin sannolikt medgåfvo att från västra

stranden orientera sig å den östra, framspringande strandremsan.

Höjderna på västra stranden gingo betydligt närmare till ån vid Holovczin och vid den midt emot belägna täta skog, som skilde de båda på östra stranden liggande gläntorna från hvarandra. Här på västra stranden mellan Viselok och Novoje Seló fanns en tämligen betydlig, beherrskande höjd. På östra stranden lågo på båda flyglarna af den södra gläntan invid själfva ån 2 bebyggda orter, af hvilka den nordligare var belägen i dalsänkan, i själfva flodkröken, men den andra uppe på den höga strandbranten, som här gick helt nära in till floden.

Den västra åsluttningen, nedanför Viselok, var framkomlig, men hela östra stranden var sumpig och låg. Defiléen vid Holovczin kunde således lätt kringgås från Novoje Seló.

Ryska härens anmarsch till Holovczin utfördes ej samtidigt utan efter hand. Goltz kavalleri afgick från Veski Gnjäsditj till Holovczin på Bjälinitjivägen. Repnín anryckte den 29 juni (d. v. s. 4 dagar före samlingen) från Mohilefs- och Knjaschitsihållet, hafvande med sig, efter afdrag af kommenderade, i allt omkring 5,000 man (17 bataljoner) och besatte, ehuru såsom det vill synas icke genast, på östra stranden den sydliga gläntan, där han utkämpade sin strid.

Svenskarne samlades till Holovczin likaledes på skilda tider. Beslutet att med anledning af denna concentrering draga hit hela ryska hären fattades icke tidigare än 48, ja kanske blott 24 timmar före striden. I alla händelser ankommo icke till Holovczin de sista regementena af Scheremetjefs division jämte furst Menschikofs rytteri från Schklof förr än vid midnattstid mellan den 2 och 3 juli, d. v. s. 3 timmar före stridens början, och sina förskansningar började Repnín uppkasta först på tredje dagen efter sin ankomst, d. v. s. ett dygn före striden.

Allt antyder att man med säkerhet kan antaga, att Repnín icke genast intog den ställning, där han befann sig vid gryningen till den 3 juli. Sannolikt har man i sista minuten beslutit att med Scheremetjefs trupper möta sven-

skarne i fronten, medan Repnín fick i uppdrag att hindra deras kringgående af vänstra flanken.

Ryska hären intog till sist en passiv försvarsställning på Vabitjs strand på följande sätt: Gentemot Holovczin, på ryssarnes högra flygel stod på *den norra gläntan* fältmarskalken Scheremetjef med Menschikofs och Pflugs kavalleri; där bredvid på yttersta högra flygeln uppställdes det beridna fotfolket af Semjonovska regementet, den unge Scheremetjefs bataljon jämte ett dragonregemente; längre åt söder (midtemot fiendens träng) stod fältmarskalk Scheremetjefs infanteridivision (i allt 13 regementen infanteri- och 11 rytteriregementen.)[1]

På den andra, *sydliga gläntan*, som skildes från högra flygeln genom ett skogigt område af 2—3 km. utsträckning, var centern besatt af general Repnín (med 9 infanteri- och 3 dragonregementen).

På yttersta vänstra flygeln (utanför gränserna af den här bifogade planen) stod general Goltz kavalleri (10 dragonreg:ten och 4,000 kosacker) bakom småskogen, söder om furst Repníns ställning och ej längre än 200 meter från denne. Kavalleriet stod ursprungligen i en gemensam ställning, men emedan det från fotfolket klagades öfver »trängsel», afstod rytteriet sin plats åt detta och drog sig något till sidan.

På detta sätt hade ryska hären blifvit uppställd i 3 ställningar,[2] skilda den ena från den andra, och liksom faktiskt i förväg afsagt sig inbördes understöd och samverkan, ehuru man i principen fastslagit: »den ene måste i rätt tid understödja den andre».

Ställningens djup uppgick knappt till 500 meter. Furst Repníns och fältmarskalk Scheremetjefs ställningar voro förenade genom 2 vägar, den ena utmed stranden, den andra en skogsväg, som mera liknade en uthuggning. Men

[1] Siffrorna äro bibehållna så som de anföras af Maslovskij, som är trovärdig. De siffror han anfört om Furst Repnins trupper öfverensstämma med siffrorna i Menschikofska arkivet i Vetenskapsakademien.

[2] Om man kan tala om en förening af dessa 3 positioner till ett helt, kan mängden af regementsartilleriet bestämmas genom multiplicering af fotfolksregementernas antal med 6 (2 kanoner och 4 mörsare på hvarje regemente). Från 1706 funnos mörsare äfven vid största delen af dragonregementena. De packades på hästarne och buros i mörsaresadlar.

båda framgingo nära stranden och voro utsatta för anfall af en motståndare, som öfvergått floden. Bakom ryggen och ena flanken hade furst Repnín en sumpig bäck, öfver hvilken voro anordnade åtskilliga öfvergångar. Längre tillbaka utbredde sig skogen.

Återtågsvägarna till Schklof och Mohilef utgingo från flyglarna.

Sedan svenska hären förenats, slog den läger på den stora platån söder om Holovczin och först natten mellan den 2 och 3 juli drog den sig upp på höjden vid Staroje Seló ($^1/_2$ mil s. o. om lägret). Där anordnade svenskarne ett batteri om 22 kanoner, och nedanför och norr om detta batteri uppställdes 6 pjeser för att beskjuta en framryckning till understöd af general Repnin.

Då svenskarne från den höga stranden varseblifvit, att hufvudmassan af de ryska trupperna voro uppställda gentemot Holovczin, beslöto de att kringgå detta pass söderifrån och framsköto, begagnande sig af mörkret, dimman och den regniga natten, sitt infanteri emot den södra gläntan, där Repnín stod. Enligt intyg i rannsakningen var omöjligt att i befästningarna därstädes uppställa mera än 3 bataljoner, till följd af »markens beskaffenhet». General Chambers upplyste emellertid i krigsrätten, att tillräcklig plats fanns i ställningen, och att hela divisionen (17 bataljoner) utan svårighet kunnat uppställas och stod i en linie (utan reserv). Om man jämför denna uppgift med kartan, framgår dess sannolikhet. På kartan äro verkligen alla 17 bataljonerna utsatta och framställda såsom stående i en linie.[1]

En del af svenska kavalleriet stod hotande, men skyddadt uppställdt bakom Holovczin, färdigt att gå öfver floden till anfall på Scheremetjefs och Menschikofs divisioner.

Hufvudmassan af svenska kavalleriet under general Rehnsköld, som öfvergått floden på ryssarnes yttersta vänstra flank, kastade sig under striden på general Goltz kavalleri.

---

[1] På Repnins vänstra flygel stod brigadchefen generalmajoren af kavalleriet Ifland. Platsen var jämn. Omkring 200 meter från Ifland stod bakom småskogen Goltz kavalleri, som afgått dit i följd af trängseln och lämnat sin första ställning åt fotfolket.

Enär svenskarne, döljande sin afsikt, först under natten mellan den 2 och 3 juli drogo sig till höger (åt söder) och öfverlöparnes utsagor hela tiden häntydde på ett hopande af deras krafter mot Holovczin, ansåg sig generalitetet befogadt att vänta ett anfall mot högra flygeln (d. v. s. mot Scheremetjef) till hvars förstärkning äfven åtgärder vidtogos, såsom det framgår af den berättelse, som från Schklof den 4 juli öfversändes till tsaren.

Först på 3. dagen efter sin ankomst hade Repnín börjat att befästa sig och uppföra ett retranchement på den södra gläntan. Af kartan synes tydligt, att man tänkt sig denna befästning starkare än skansarna i Scheremetjefs position, hvilka icke bildade en sammanhängande linie. Denna befästning blef ej fullfärdig såväl till följd af otillräckligheten af skanstyg som äfven genom saknaden i furst Repníns afdelning af en ingeniör såsom handledare, dessutom hade folket varit sysselsatt med annat arbete — flätning af 10,000 faskiner.[1] Endast på högra flygeln hade befästningarna för 1—2 bataljoner nått brösthöjd.

Under dessa 4 dagar hade tydligen icke några noggranna rekognosceringar af trakten ägt rum. Tillgångarna till ställningens högra flygel voro, tack vare skogen, synnerligen bekväma. På den vänstra flygeln, där Goltz kavalleri stod bakom skogen, »fans mera fält och mindre skog».

Bevakningen var icke ordnad på tillbörligt sätt. Runder och patruller voro icke utsedda för natten till den 3 juli, icke heller voro piketer anordnade hvarken under marschen eller på stället. Man hade inskränkt sig till vanliga vakter. Sålunda voro vid Koporska regementet (på furst Repníns vänstra flygel) vakter utsatta vid floden på 3 ställen, hvar och en bestående af 1 korpral och 6 man. Natten till den 3 juli utsattes poster i retranchementet med befallning att anropa, skjuta på motståndarne och gifva tecken till sitt regemente.

---

[1] Tydligen afsedda till upprättande och säkerställande af förbindelserna i ryggen på Repnins ställning. Kärren, som omgåfvo hans högra flank och rygg, kräfde byggandet af vägar och broar såväl från ryggen som från flanken till förbindelse med Scheremetjef. Härvid fick hvarje regemente sin bro, såsom det framgår af öfversten för Rostofska regementet Mjakinins uppgift.

De underrättelser man den 2 juli erhållit om svenskarnes afsikt att forcera öfvergången hade icke meddelats trupperna vid orderna, ej häller hade dispositioner för händelse af strid utgifvits, ehuru vid orderna, såsom alltid, befallts, att folket skulle vara på sin vakt, officerarne vid sina kompanier och soldaterna vid gevären. Signal till larm skulle vara ett kanonskott från generallöjtnant Rens skansar.[1]) Orderna mottogos denna afton vid 4-tiden af generallöjtnanten vid infanteriet Johan v. Chambers, som antecknat alla tillkännagifvanden vid orderna i sin anteckningsbok. Dessa anteckningar hafva utplånats och vid förhöret kunde han ej uppvisa dem. Han erinrade sig blott, att inga upplysningar lämnats om fiendens öfvergång. Allt det, som stod skrifvet i boken, hade Chambers meddelat generalmajor von Werden.

Omkring kl. 5 den 2 juli anlände till Repnin Scheremetjefs adjutant Veljaminof med kallelse till fältmarskalken. Repnin reste genast och återvände till sina afdelningar kl. 1 på natten (3 timmar före striden).

Natten till den 3 juli var enligt ögonvittnens uppgifter mörk. Dimma rådde och det föll duggrägn, som mot morgonen ökade sig.

Framför högra flygeln af furst Repnins ställning (se planen) gör, såsom redan är sagdt, Vabitjån åt öster en bukt, längst in i hvilken fanns en bro. Framför bron var af jord uppfördt ett slags brohufvud. Några famnar till höger om denna bro förde vägar till Scheremetjefs ställning.

[1]) I Menschikofska papperen heter det: »Ingen enda officer hade erhållit befallning, huru han skulle förhålla sig vid fiendens anfall» . . . »om denna fiendes afsikt hade herr generalen icke upplyst någon af officerarne i sin division, ty ehuru herr generalen svarar på den 28. frågan, att han verkligen sagt detta till den aflidne herr general v. Schweiden, i närvaro af några herrar majorer, kan herr generalen icke namneligen uppgifva några af dessa. Ingen af dem, eller af andra regementsofficerare vid hela divisionen erkänner, att de fått den allra minsta underrättelse om att fienden den natten hade för afsikt att öfvergå passet, ty denna afton innehöll parollen intet annat än den vanliga befallningen, det vill säga att gifva noga akt på fienden och att soldaterna skulle alla vara vid sina vapen och så fort kanonskott lossades, skulle alla infinna sig på sin plats.» Detsamma har majoren vid Rostofska regementet Fjodor Larionof bekräftat.

Häraf framgick naturligen vikten af att bibehålla nämnda punkt.

Bron försvarades af en löjtnant och 20 grenadierer. Den närbelägna stödjepunkten Staroje Seló var, såsom det tyckes, icke besatt. Klockan 3 på natten (efter några ögonvittnens utsago »i dagningen, då man började slå revelj») öppnade svenskarnes artilleri eld mot bron och ryssarnes ställning. Afdelningarna ställdes genast upp, friskt krut fylldes på i fängpannorna och soldaterna fördes in i retranchementet.

Omkring kl. 3 på morgonen mottog ett af ögonvittnena, general Chambers, från öfverstelöjtnanten vid grenadiererna von Schtral underrättelse om att svenskarne pa åns motsatta strand framryckte mot öfvergångarna. Han red i galopp till bron, hvarest Repnin redan öfvertagit befälet och dit en grenadierbataljon anländt.

Svenskarne trängde med häftighet framåt. Striden vid bron varade omkring en halftimme. Nya svenska massor anlände alltjämnt. Den försvarande hade att afgöra frågan: var detta en demonstration, eller var det svenskarnes afsikt att kringgå passet vid Holovczin i dess vänstra flank? Grenadiererna höllo sig ståndaktigt och stredo, som det synes, väl men antingen hann man ej eller förstod man ej att understödja dem. Då de i ordning drogo sig tillbaka hunno de blott att tillfoga brons midt någon skada.

Af berättelser om slaget synes, att svenskarne medfört en pontonbro och begagnade sig af vadställena.

Under tiden vadade en del af svenska kavalleriet öfver ån längre ned, men uppehölls af den svåra terrängen på vänstra stranden. Kärren, som skilde svenskarne från ryssarne, uppehöllo, för öfrigt de förra åtminstone en hel timme.

Svenska konungen själf med några regementen fotfolk gick öfver ett vad framför furst Repnins högra flygel, men anföll icke retranchementet, utan kringgick dess högra flank, hvarest Narva-regementet stod. Utan att inlåta sig i kamp med detta sökte han afskära ryssarna från broarna och skogen på deras högra flank. Några regementskanoner besköto svenskarna under denna kringgående rörelse. För att neutralisera denna befallde Repnin regementena på sin

högra flygel att framrycka hvart och ett till sin brygga för att afskära svenskarne.

Räknar man ej försvaret af bron, blefvo svenskarne således icke anfallna under stridens första skede, d. v. s. under själfva öfvergången. De öfvergingo floden omkring 1,400 meter från retranchementet[1], följaktligen utanför ryssarnes eldområde[2].

Kl. 4 på morgonen sände furst Repnín först en flygeladjutant och därefter sin son V. A. Repnín till Scheremetjef och anhöll om understöd. Scheremetjef svarade den senare, att han sändt hans fader till hjälp generallöjtnant Rens (Rönnes) brigad samt brigadieren Ajgustof med 2 infanteriregementen. Därjämte befallde Scheremetjef den unge Repnín att begifva sig till öfverste Galitzin (som befann sig i förskansningarna) med order att han skulle aflösas och framrycka till sin divisions understöd. Sistnämnda befallning fullgjordes och V. A. Repnín återvände till sin fader med rapport, men vid denna tid var, enligt intyg af de smolenska adelstrupperna och tartarerna från Kursk, »kommunikationen» redan i svenskarnes händer.

Den unge Repnín återvände då och rapporterade till Scheremetjef, att det var omöjligt att komma fram och att han ej sett till det framsända understödet (Rönne och Ajgustoff), emedan han begifvit sig till honom på stora vägen till Mohilef. Under tiden demonstrerade svenska rytteriet vid Holovczin framför Scheremetjeffs ställning och hotade med en öfvergång.

Repnín sände emellertid härunder en fänrik till general Goltz, som stod till vänster, med samma begäran om undsättning. Efter utfördt uppdrag vände fänriken tillbaka för att till Repnín öfverbringa en uppmaning från Goltz att ej retirera, emedan han, Goltz, skulle komma till undsättning. Fänriken fann emellertid retranchementet redan besatt af svenskarne och kastade sig därför in i skogen, där han gick vilse och först efter några timmar träffade Repnín på väg till Scheremetjef. Den sistnämnde,

[1] . . . »Men andra officerare påstå, att fienden gick öfver på närmare håll.» Troligast är att svenskarne gingo öfver hvar de kunde. Man bör därjämte hågkomma svårigheten att leda elden under dimma och natt.

[2] Martjenko lämnar här i en längre not en framställning af prof. Carlsons skildring (Streffleur dec. 1900) af svenskarnes anfall.

»som icke önskade komma i någon hufvudbatalj och icke hade någon plats tjänlig därtill», retirerade till Schklof.

Repnín afvaktade icke de afsändes återkomst, utan gaf sina regementen muntlig befallning att lämna befästningen och draga sig bort till skogen samt längre till höger till Scheremetjef. Om detta sitt återtåg underrättade han emellertid icke Goltz, som med kavalleriet stod till vänster om honom, icke heller förberedde han sitt artilleri därpå. Artillerikaptenen Kogan, som med sina 9 kanoner stod utan betäckning, var nära att bli tagen och räddades blott genom en slump af ryskt kavalleri, som anländt dit.

Trupperna, som nästan icke lidit någon förlust af folk, lämnade retranchementet efter att knappt ha hunnit skjuta 2 skott och drogo sig lugnt till skogen, skyddade i flanken af Narvaregementet.

General Chambers vittnar, att han personligen af Repnín själf mottagit befallning »att draga sig till generalfältmarskalk Scheremetjefs division och att, om fienden ryckte an mot dem, slåss med honom». Chambers hade »genast meddelat alla sina öfverstar underrättelse härom och marscherat enligt denna befallning och hade han haft med sig Koporska regementet», hvilket, efter dess öfverstes, dansken Nikolaus Krag` vittnesbörd, stod på ställningens vänstra flygel.

Det slutliga återtåget till skogen betäcktes (vid broarna på vägarna, som förenade Repníns och Scheremetjefs ställningar) af Rostovska och Lefortska regementena. I närvaro af majoren vid Rostovska regementet Larionoff gaf Repnín dessa regementen befallning att retirera bakom broarna, som förde öfver kärret. Hvart regemente gick till sin bro.

Rostovska regementet under öfverste Mjakinin gick öfver bron och bröt därefter af åt höger[1], men då svenskarne, som följde efter regementet, öfvergått nämnda bro och började att kringgå Mjakinins flank, lät denne regementet göra front mot dem och aflossade 3 skott ledvis med hela regementet (enligt major Larionofs uppgift kunde i följd af bristande utrymme endast 3 kompanier skjuta).

[1] Här såsom äfven i det följande brukas benämningarna höger och vänster efter den ursprungliga frontriktningen.

I den trånga defiléen kommo leden något i oordning, men soldaterna fortforo att skjuta, hvar och en så godt han kunde, och uppehöllo under en hel timme svenskarne, som följde efter till ett antal af 2,000—3,000 man. Därpå gaf Repnín befallning att retirera längre bort mot skogen.

De drogo sig tillbaka i god ordning under trumslag, och Rostovska regementet upphann efterstа bataljonen af Koporska regementet. Svenskarne förföljde omkring 100 meter, hvarvid elden på ömse sidor afgafs utan ordning i följd af den trånga platsen, skogar och kärr.

Vid återtåget sändes regementskanonerna i förväg och befallning gafs att följa fanorna. Major Larionof och efter honom Mjakinin själf redo förut för att söka närmaste utgång till stora vägen. Enligt enstämmigt vittnesbörd af alla ögonvittnen till denna reträtt befunno sig alla generaler och öfverstar hela tiden vid sina afdelningar. I skogen gick naturligtvis den taktiska ordningen förlorad. I ställningens rygg vid skogen gaf furst Repnín de öfriga regementena en generell order att, huru de kunde, draga sig genom skogarna till Scheremetjef och medgaf ej att general Chambers fick, såsom han ville, göra ett motanfall med Koporska regementet. Vid återtåget erhöll Koporska regementet befallning att draga sig till höger, till befästningslinierna och följde efter Narvaregementet.

Sedan man marscherat omkring 150 meter, gafs befallning att öfvergå bron öfver träsket, hvilket äfven skedde. Narva-regementet gjorde halt för att betäcka högra flanken, och då Koporska regementet närmade sig bron, stannade äfven det och marscherade upp. General Chambers ankom till dessa regementen och förde dem ut på vägen till värdshuset. Där gjorde Koporska regementet halt och uppmarscherade, bataljon efter bataljon på den trånga gläntan. Omedelbart efter dem gick Tobólska regementet, som efter Repníns befallning bröt igenom Koporska regementet och stannade bakom detta.

Vid denna tid visade sig i fjärran trupper, hvilka man i början antog vara egna (nämligen Narva-regementet, som hade hvit fana). Tre smolenska adelsmän, som utsändts på rekognoscering, upplyste emellertid, att det var svenskar.

Då gaf chefen för Koporska regementet order om att påsätta bajonetterna. De två bakre leden fingo befallning att skjuta och genast efter skottlossningen gå till attack, men de 2 andra leden skulle kvarstanna i reserv (d. v. s. han uppfyllde på det noggrannaste tsarens i Bjäschenkovitji gifna befallning). I samma ögonblick anlände till honom general Chambers och sedan regementschefen afgifvit rapport om de åtgärder han vidtagit för anfall, ropade Chambers »I Guds namn framåt!»

Trupperna hade framryckt omkring 50 steg, då Repnín gaf dem order att afbryta anfallet, vända och draga sig till skogen. Samtidigt anlände till honom Narva-regementet, hvilket ryckte förbi och bröt igenom Koporska regementet. Tätt efter Narva-regementet, kringgående ryssarne både från högra och vänstra sidan, kommo svenskarne till krogen. Öfverstelöjtnanten vid Korporska regementet von Siber red två gånger till Repnín för att få order om hvart regementet skulle marschera genom skogen och fick härunder hästen skjuten under sig. Genom stark ansträngning hade Repnín förlorat rösten och pekade för Siber tyst på sin strupe.

Då öfverstelöjtnant Siber, som tagit af åt höger (norr), återvände till regementet, varseblef han svenskarne redan vid krogen på stora vägen. Han vände då med det folk, som var med honom, samlade det manskap han påträffade af andra regementen och bildade af dem en trupp, med hvilken han listade sig ut på vägen till Schklof. Sedan han marscherat omkring en mil stötte han på artillerikaptenen Kogan med 9 kanoner. Kogan ämnade begifva sig till Mohilef, men lät öfvertala sig att medfölja Siber till Schklof, sedan han låtit ladda kanonerna för den händelse, att man skulle påträffa svenskarna. Till Siber hade nu samlat sig omkring 1,000 man. Under vägen erhöll han befallning att sluta sig till Scheremetjeff, hvilket äfven skedde.

Under det allmänna återtåget måste några af de kanoner ryssarne tagit med sig nedgräfvas till följd af omöjligheten att föra dem genom skogen. Ammunitionskistor måste kvarlämnas i följd af det minskade antalet hästar. Vid några regementen blefvo halfpikarne, som lagts till-

sammans i retranchementet, där kvarlämnade. Alla fanorna voro däremot i behåll. På officerarnes eget initiativ aftogos några af dem i skogen från sina stänger. Officerarne buro dem själfva på sig.[1])

Under tiden råkade på ryssarnes yttersta vänstra flygel general Goltz kavalleri, som redan gjort sig i ordning att samverka med furst Repnin, omkring kl. 4 på morgonen, i förbittrad strid med general Rehnschölds svenska kavalleri, »med hvilken en stor strid ägde rum i 5 timmar». »På båda sidor led man stor förlust», och Goltz som »kraftigt tillbakaträngd, icke önskade komma i en hufvudbatalj med fienden och ej hade någon därtill lämplig plats», begaf sig till Mohilef[2]. Generalerna Hallart och Pflug drogo sig från Staroselje till Kopis.

I striden stupade generalmajor Vilhelm von Schweiden[3]), »men huru mycket fotfolk och rytteri, som på vår sida stupat och blifvit såradt, därom kunna vi icke gifva en utförlig rapport, emedan vi icke hafva sett detta», skrefvo generalerna till tsaren.

Äfven om uppgiften på ryssarnes förlust, såsom den angifves i Peter den stores journal[4]), bestrides af några historici, såsom icke öfverensstämmande med sanningen, visa sig i alla händelser svenskarnes förluster icke mindre allvarsamma[5]). Deras trupper voro utmattade; icke alla voro

[1]) 3 fänrikar förde sina fanor till Scheremetjefs division, 5 andra begåfvo sig med sina fanor till Mohilef.

[2]) Uti en »Kort redogörelse för generalfältmarskalklöjtnanten Goltz' olydnad», hvilken Menschikof ingaf till tsaren i slutet af juni 1710, hemställde Menschikof i en af punkterna, att fältmarskalken Scheremetjef skulle få föreskrift att döma Goltz för affären vid Holovczin, där den sistnämndes dragondivision retirerade. (Russkij arkiv 1875 T. 3. s. 210.) Genom undersökning af de Menschikofska papperen för 1710 erhåller man klarhet öfver omständigheterna vid Goltz kavalleris uppträdande, som till en viss grad kvarstodo outredda i processen mot furst Repnin rörande Holovczin.

[3]) General von Schweiden hade kvällen den 2 juli sändt sin adjutant för att efterse ingeniörsarbetena, om grenadiererne anordnade batterier och regementena byggde förskansningar. Schweiden afvaktade furst Repnins återkomst från Scheremetjef, träffade denne och lade sig därpå att sofva, utan att hafva gifvit någon särskild befallning. I gryningen, då det blifvit ljust, kom en fänrik och väckte v. Schweiden och rapporterade, att en strid pågick vid bron med svenskarne. Schweiden steg till häst och begaf sig till bron.

[4]) I allt omkring 700 man.

[5]) Adlerfeld, Hist. milit. de C. XII. t. 3. p. 298 omkring 1,500 man döde och sårade. Professor Carlson (Streffleur 1900 dec.-häftet) säger:

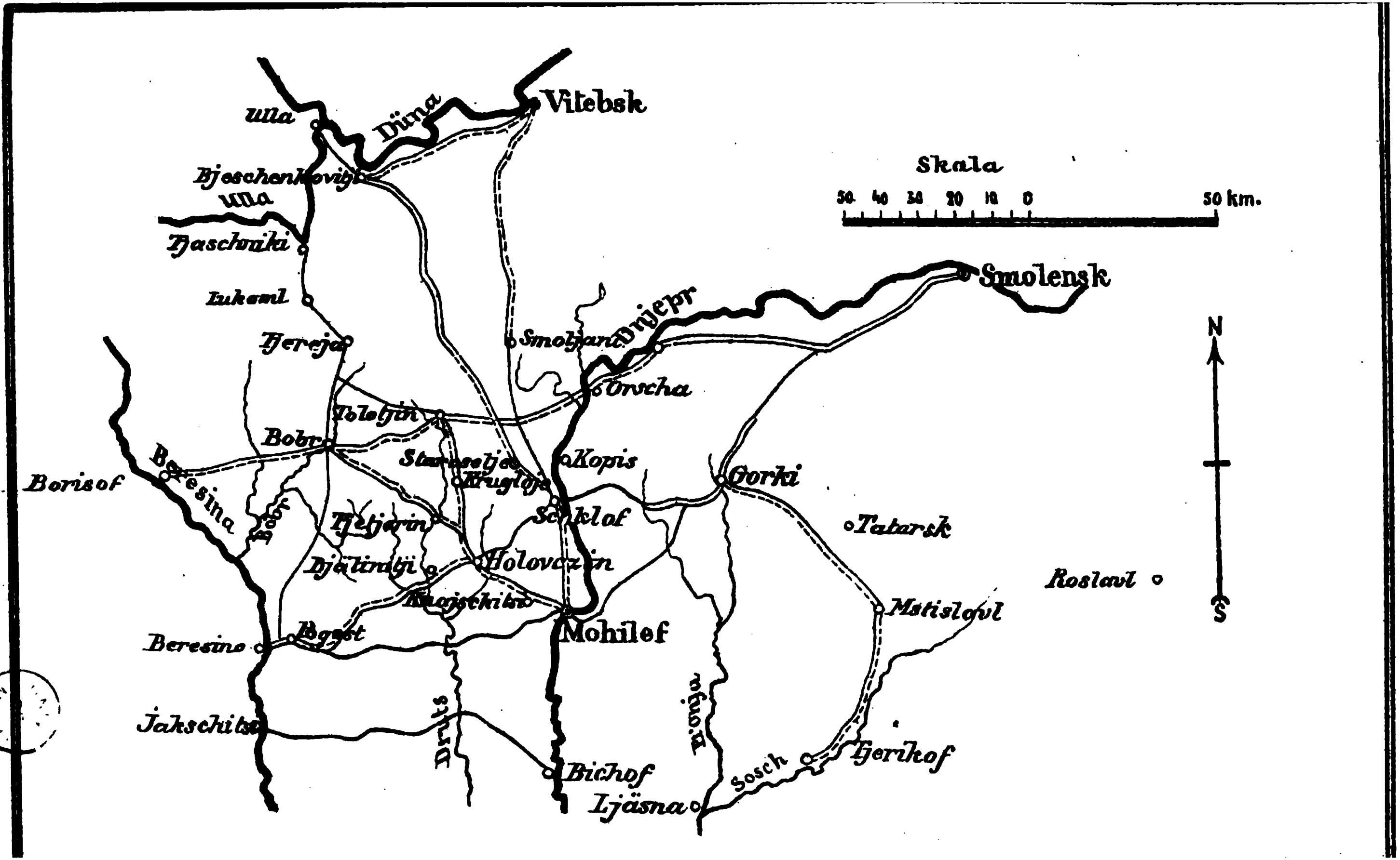
dragna till slagfältet och nödgades afstå från förföljning.

Någon sammanstötning här var således egentligen icke afsedd. Tsar Peter kallade det skedda en *slump*. Det hela inskränkte sig till en demonstration i fronten, kringgående rörelser och enskilda anfall på en af flyglarna. Det allmänna sakläget förändrades icke efter Holovczin och alla af ryssarne tidigare fattade gemensamma beslut fortforo att gälla.

Orsakerna till en viss taktisk villervalla, som följde efter detta försök att tillbakahålla svenskarne från Dnjepr, lågo framför allt i valet af en position, hvars aktiva försvar förlamades af själfva terrängen. Den sistnämnda hade äfven en menlig inverkan på truppernas ömsesidiga understöd. Svenskarne anföllo en af ryssarnes 3 ställningar, medan Scheremetjef på 2—3 km. afstånd därifrån icke vågade lämna den strategiska nyckeln, vägen till Schklof. Därtill bör märkas, att nattliga skogsstrider och strider bakom defiléer äfven nu anses såsom en ingalunda lätt sak. Denna kombinerade taktiska uppgift svarade måhända icke mot den nya ryska härens krafter.

För öfrigt märker man i alla furst Repnins åtgärder fruktan för en generalbatalj Hans personliga tapperhet är emellertid icke underkastad något tvifvel och i det hänseendet hafva hans domare gjort honom all rättvisa: »Hela tiden var han vid sin division, därom bära alla officerarne af denna division vittne, från den högste till den lägste, han förde befälet vid skogen och under återtåget var han bakom sin division». Äfven de öfriga slogos tappert. Rostovska, Lefortska och Koporska regementenas ståndaktiga ansträngningar förtjäna fullt erkännande. »Officerare och soldater hafva uppfyllt sin skyldighet.» Men det allmänna intrycket är, att den gamle befälhafvaren var sig alldeles olik, han förde själf befälet i eldlinien, kommenderar till dess att rösten tryter, och ehuru han faktiskt icke släppte

Der Verlust an Todten und Verwundeten war (bei den Schweden) ungewöhnlich gross. (Efter tryckfelet i Streffleur citeras prof. C. genomgående såsom prof. Larison, och det tyckes såsom Martjenko ej observerat att prof. Larison är identisk med den af honom på annat ställe citerade prof. Carlson.)

Vitebsk
Düna
Ulla
Bjeschenkovitji
Ulla
Tjaschniki
Lukoml
Tjereja
Smolensk
Dnjepr
Smoljani
Orscha
Skala
50 40 30 20 10 0
50 km.
N
S
Tolotjin
Bobr
Borisof
Beresina
Kopis
Gorki
Krugloje
Schklof
Tatarsk
Holovtschin
Roslavl
Mstislavl
Mohilef
Beresino
Jakschitsi
Druts
Bichof
Ljäsna
Sosch
Tjerikof

ledningen ur sina händer hade han dock icke öfversikt öfver läget i dess helhet.

Ryska arméen drog sig till Schklof (hvarifrån den 4. juli till tsaren sändes en kort rapport om hvad som händt) och samlades därefter till Gorki, dit äfven tsar Peter ankom[1]). Tsaren, som blifvit ytterligt missnöjd med operationerna vid Holovczin, tog i tu med truppernas inöfning enligt reglementet och befallde vidare den 16. juli Menschikof att i Gorki sammankalla en krigsrätt för att rannsaka om saken[2]). »Illa och sömnigt» hade generalerna uppfört sig vid Holovczin, det var det omdöme deras domare fällde i Gorki den 5. aug. 1708.

I Menschikofska papperen finnes hela furst Repnins mål och en mängd af upplysningar af de anklagade äfvensom af personer, som varit vittnen till händelsen, och 2 domar i original öfver furst Repnin och general Chambers, underskrifna af Menschikof och öfriga medlemmar af domstolen och bekräftade med deras sigill.

Det är hufvudsakligen dessa dokument, som hafva gifvit en möjlighet att i detalj utreda händelsen den 3. juli.

[1]) Peter hade den 30. juni afrest från Narva till Gorki öfver Smolensk. Generalernas originalrapport om striden vid Holovczin finnes i Menschikofska papperen i Kejs. Vetenskapsakademien.

[2]) Till Menschiko utfärdades följande anvisning: »Emedan vid den timade händelsen vid Holovczin många regementen af generalen furst Repnins division råkade i oordning och icke fullgjort sin plikt samt, efter att hafva lämnat sina kanoner, gifvit sig i väg i oordning och andra icke kämpat, och de, som stridt, kämpat på kosackers och ej soldaters vis, skall han för detta dåliga uppförandes skull hålla en sträng rannsakning med ofvannämnde general, börjande från den förste till den siste, med all noggrannhet, utan att locka eller tubba, men sanningsenligt liksom han stode inför Herrans domstol, ty man måste vid denna rannsakning uppfylla eden. Gorki d. 16. juni.» Det viktigaste af handlingarna i furst Repnins mål, kommer sannolikt att i den närmaste framtiden införas jämte motsvarande kommentarier i Russkaja Starina.

Strödda meddelanden och aktstycken.

En hypotes om författarskapet till Les Anecdotes de Suede.

Hvem var den anonyme författaren till den 1716 första gången utgifna, på sin tid uppseendeväckande skriften *Les Anecdotes de Suede ou L'Histoire secrete des changements arrivez dans la Suede sous le Regne de Charles XI?* Denna fråga har länge brytt de lärdas hjärnor, och slutresultatet af de mödosamma forskningarna har, såsom det så ofta händer, blifvit en tröstlös förklaring, att man intet om författarskapet vet och knappast heller får veta: »jamais on saura ton nom, Satyr!» [1]

Samtiden nämnde tre personer såsom författare till den märkliga skriften: Samuel Pufendorf, den ryktbare rättsfilosofen och historikern; hans broder Esaias Pufendorf, svensk kansler i Bremen och Verden, samt den franske residenten i Stockholm La Picquetière. Att Samuel Pufendorf icke kan hafva författat Les Anecdotes de Suede, har emellertid ådagalagts af Bernh. von Beskow (1858) och i synnerhet af G. H. Stråle (1887), till hvilken sistnämnde nyligen anslutit sig d:r Oscar Malmström i skriften »Samuel Pufendorf och hans arbeten i Sveriges historia» (1899). Att åter hvarken Esaias Pufendorf eller La Picquetière kan hafva författat Anekdoterna, har C. Eichhorn (1863) bevisat. Något namn utöfver dessa tre har icke i senare tid uppgifvits; Stråle har endast utkastat ett löst förmodande att grefve Mauritz Wellingk »kunnat hafva haft sin hand med vid tryckningen af Les Anecdotes».

Ett nytt uppslag i den omtvistade frågan gifver en anteckning i det exemplar af editio princeps, hvilket Helsingfors' universitetsbibliotek äger. På ett tomt blad närmast före titelbladet står nämligen med bläck skrifvet: *L'Olive-Krantz en est auteur.* Från hvilken tid denna anteckning härrör, kan icke af pikturen säkert

[1] G. H. Stråle i denna tidskrift för 1887, s. 149; jfr L. Bygdén, Svenskt Anonym- och pseudonymlexikon, sp. 69. — För litteraturen i ämnet redogöres fullständigt i Stråles lärda afhandling, till hvilken vi hänvisa den intresserade.

slutas; men den omständigheten att författaren benämnes *L'Olive-Krantz* (den bekante O.) äfvensom den i öfrigt bestämda formen för uppgiften tyda på att anteckningen skett, medan den åsyftade personen ännu lefde i friskt minne. Af hvem anteckningen gjorts är naturligtvis omöjligt att ana; allenast det tyckes framgå att en i franska språket icke fullt hemmastadd person nedskrifvit densamma. Vi kunna icke ens säga hvem bokens ursprunglige ägare varit, endast att den tillhört en större, särdeles väl konditionerad samling, som efter akademiebibliotekets i Åbo brand 1827 skänkts till det nya universitetsbiblioteket i Helsingfors, sannolikt från Ryssland. — Hvem den som författare uppgifna personen var, kan däremot med lätthet bestämmas. Någon annan med namnet Olivekrantz fanns icke än Johan Paulin Olivekrantz, generalguvernör öfver drottning Kristinas domäner, född 1633 och död 1707.

Är det tänkbart att Olivekrantz verkligen skrifvit Les Anecdotes de Suede? För besvarandet af denna fråga hafva vi å ena sidan sammanställt i tryck tillgängliga uppgifter om honom, å andra sidan jämfört dem med omdömena och uttalandena i den honom påbördade skriften.

* * *

Olivekrantz eller Olivekrans, såsom han själf stafvade sitt namn, hade under Karl XI:s första regeringsår gjort sig bemärkt och omtyckt af den unge konungen. Hans lärdom och språkkunskaper — han var bl. a. en lycklig poet på både latin och grekiska —; hans erfarenhet såsom ämbetsman och diplomat — han hade tjänstgjort i kungl. kansliet och i Karl X Gustafs fältkansli samt åtföljt riksrådet Mathias Biörnklou såsom sekreterare på dennes beskickningar till Frankfurt och Toulouse äfvensom en kort tid varit envoyé vid holsteinska hofvet för att därefter återgå till den inre förvaltningen såsom först revisionssekreterare och sedan statssekreterare —;[1] vidare hans börd och giftermål — han var en son till ärkebiskop Laurentius Paulinus Gothus (hvars barn af drottning Kristina adlats) och hade äktat den inflytelserike, om ock lågättade Biörnklous dotter —; allt detta, och sannolikt ett vinnande sätt därtill, utgjorde förutsättningar för Olivekrantz' framgång hos konungen. Han utnämndes också till kansliråd 1674 och förordnades samtidigt att förestå den lediga hofkanslersbefattningen. Två

[1] Det uppgifves äfven att Olivekrantz skulle redigerat 1667 års sjölag (Biogr. Lex., X, s. 222). Sannolikt bör detta tolkas så, att han var den verksammaste medlemmen af den kommission, som utarbetade denna lag (se Posse, Bidrag till svenska lagstiftningens historia, s. 177), men hvars sammansättning för öfrigt är mig obekant.

år därpå sändes Olivekrantz jämte Bengt Oxenstierna såsom ambassadör till fredskongressen i Nijmegen. [1]

Denna diplomatiska mission, i och för sig viktig och ärofull, var enligt Fryxell [2] en tillställning af Johan Gyllenstierna, som med ogina blickar följt Olivekrantz' växande inflytande öfver konungen och nu funnit på detta lämpliga sätt att aflägsna honom från hofvet. Fryxells uppgift synes dock tvifvelaktig i betraktande däraf att Olivekrantz tillhört samma parti som Gyllenstierna och jämte denne bl. a. försökt stämma konungen emot förmyndarne 1672 [3] äfvensom yrkat på reduktionens fortsättande 1675. [4] I hvarje fall utbröt oenighet mellan Gyllenstierna och Olivekrantz under fredsförhandlingarnas gång. Olivekrantz, i samråd med Holsteins gesandt, den franske äfventyraren Du Cros, hos hvilken Olivekrantz bodde i London från mars till juli 1678 och som af honom användes i kinkiga diplomatiska uppdrag, hade förberedt en ny förbundstraktats ingående mellan England och Sverige äfvensom Karl XI:s giftermål med prinsessan Anna af York (senare Englands drottning). [5] Han hade därvid, åtminstone i den förra punkten, handlat i enlighet med de instruktioner han efter personliga öfverläggningar med konungen och Gyllenstierna mottagit under ett besök i Sverige på hösten 1677; [6] giftermålet med den engelska prinsessan tyckes äfven hafva stått i öfverensstämmelse med Gyllenstiernas planer vid denna tidpunkt. [7] Men det räckte ej länge, förrän Olivekrantz i London af kungl. maj:t erhöll en ny instruktion af helt annan innebörd och så stridande mot hans uppfattning om saklägets kraf, att han blott motvilligt, »med ett tydligt missmod», följde densamma. [8] Bakom de ändrade förhållningsreglerna stod, det visste enhvar, Gyllenstierna. En annan och djupare källa till oenighet mellan Olivekrantz och den mäktige ministern vardt afslutandet af fredsfördraget med Holland 1679. De svenska underhandlarne hade redan hunnit underteckna det, då befallning ankom att icke sluta freden på de antagna villkoren, om hvilkas beskaffenhet regeringen i god tid erhållit kännedom. Då saken således ej stod att ändra, visade Gyllenstierna öppet sitt missnöje. [9] Hänsynslös och häftig som han var, dolde han det förvisso icke heller för Olivekrantz och dennes kollega, då de i slutet af år 1679 eller på nyåret 1680 hemkommo från Nijmegen; åt-

---

[1] De biografiska notiserna i det ofvanstående grunda sig på Biographiskt Lexicon, X, s. 220 ff., och Anrep, Svenska adelns ättartaflor, III, s. 82 f.; se äfven Biörnklous biografi i det förstnämnda arbetet, II, s 325.
[2] Berättelser ur svenska historien, XVI, s. 35.
[3] Fryxell, a. a., XVI, s. 238.
[4] Fryxell, a. a., XVII, s 77.
[5] H. Bresslau, Joseph August du Cros i »Historisches Taschenbuch», 1885, s. 213 ff.
[6] M. Höjer, Sveriges yttre politik under åren 1676—1680, s. 66 f.
[7] Fryxell, a. a., XIX, s. 41.
[8] Höjer, a. a., s. 69.
[9] Höjer, a. a., s. 110.

minstone uppstod mellan dem och Gyllenstierna full ovänskap.[1] Ej långt därefter (10 juni 1680) dog Gyllenstierna, men sannolikt var det dock på hans inrådan som åt Olivekrantz före riksdagen 1680 erbjöds platsen som ståthållare i Reval — »ett stort namn, men ringa syssla», rapporterar danske ministern i Stockholm.[2] Fryxell säger till och med bestämdt, att Gyllenstierna velat på detta sätt aflägsna Olivekrantz, som var hans motståndare och därjämte täflade om hofkanslersämbetet med hans kandidat Örnstedt.[3] Olivekrantz undanbad sig ståthållarskapet i Reval och stannade hemma, där han vid riksdagen utöfvade ett visst inflytande.[4] Att han, trots ovänskapen med Gyllenstierna, fortfarande omfattade reduktionsidéen, framgår däraf att han lät nämna sig till ledamot af likvidationskommissionen.[5]

Kort därpå (1681) utsågs Olivekrantz af drottning Kristina till guvernör öfver hennes domäner och följande år till generalguvernör och råd (excellens).[6] Kristina gaf honom instruktion att i utrikespolitiken arbeta mot förnyandet af Sveriges allians med Frankrike, men för dess anslutning till Holland och Österrike.[7] Sannolikt verkade äfven Olivekrantz beredvilligt i denna riktning, ty såsom fredsunderhandlare hade han och Bengt Oxenstierna af Ludvig XIV:s sändebud blifvit utsatta för ständiga chikaner och förödmjukelser.[8] Vid samma tid (1682) tyckes Olivekrantz hafva inledt en rätt intim förbindelse med Danmarks dåvarande minister i Stockholm Scheel, — en förbindelse som upprätthölls af dennes efterföljare, den ene efter den andre, under en lång rad af år,[9] men om hvars art tills vidare närmare uppgifter saknas.

Hvilken roll Olivekrantz för öfrigt numera spelade i sitt lands politiska lif, framgår endast sporadiskt ur de tryckta källorna. Enligt danske ministern Juels utsago stod han i början af året 1693 *à la tête des ignorants*[10], i spetsen för en del obetydliga politiker, bland dem den beryktade grefve Hastfehr, Lifflands generalguvernör, som han helt och hållet ledde.[11] På nyåret 1694 mottog Olivekrantz af Frankrikes minister i Stockholm, grefve d'Avaux, 4,000 riksdaler för att understödja denna makts planer på ett återknytande af alliansen med Sverige och i sammanhang därmed Bengt Oxenstiernas aflägsnande från skötseln af utrikesärendena.[12] Han tyckes

---

[1] Fryxell, Handlingar rörande Sveriges historia, I, s. 435.
[2] Ibid., I, s. 395.
[3] Fryxell, Berättelser, XVI, s. 138.
[4] Fryxell, Handlingar, I, s. 397; Berättelser, XVI, s. 138.
[5] Fryxell, Berättelser, XVII, s. 109.
[6] Biographiskt Lexicon, X, s. 221.
[7] Rousset, Recherches sur les alliances et les intérets entre la France et la Suede (Amsterdam 1745), s. 200 f.
[8] Höjer, a. a., s. 73 f.
[9] Fryxell, Handlingar, II—IV, passim.
[10] Ibid., III, s. 284.
[11] Ibid., III, s. 299.
[12] Fryxell, Berättelser, XVIII, s. 229.

således vid denna tid hafva anslutit sig till det franska partiet. Någon pålitlig vän till Frankrike måtte han dock icke hafva varit, att döma däraf att Ludvig XIV efter Karl XI:s död 1697 bad d'Avaux med anlitande af alla hemliga vägar hindra Olivekrantz' utnämning till sändebud i Versailles.[1] D'Avaux handlade enligt order; han berättar för öfrigt i sin rapport af den 4 december 1697: »Olierskrans est très bien auprès de l'électeur de Saxe, il lui sert de conseiller depuis quelques années, il s'est même répandu un bruit jusques dans les gazettes qu'il avait été fait son conseiller privé, mais Olierskrans a quelques intérêts à ménager ici qui l'ont empêché jusqu'à cette heure de prendre publiquement le caractère et de quitter le pays».[2] I början af år 1698 ansågs det att Olivekrantz skulle öfvertaga ledningen af utrikesangelägenheterna. Juel skrifver den 29 januari: »[der] er stoer apparence at Olivencrantz under anden titel maatte faae de udenlandsche affaires under hænder»[3]. Och d'Avaux rapporterar den 19 februari i samma riktning. Den skicklige franske diplomaten tillägger emellertid att han funnit på utvägar att afvärja detta: »je crois aussi avoir en cela rendu service à Votre Majesté, car Oliuerskrans est aux alliés, il ne sait pas que je me sois mêlé de cette affaire, je n'ai pas voulu le rendre irréconciliable si par hasard il pouvait trouver moyen d'avoir ici un poste considérable».[4] Af d'Avaux' rapporter från detta år, så vidt de äro tryckta, framgår för öfrigt att han trots allt icke någonsin rätt visste hvar han hade Olivekrantz: det kunde lyckas honom att använda Olivekrantz för framförandet af något ömtåligt förslag till vederbörande — t. ex. anbudet af en vängåfva åt Åkerhielm —, men då upptäcker d'Avaux kort därpå, att Olivekrantz likvisst är emot den franska alliansen och att det är han som med sitt stora inflytande öfver både Oxenstierna och Piper leder hela motståndet emot den, icke desto mindre, slutligen ingångna alliansen.[5]

Med skäl har Fryxell karakteriserat Olivekrantz såsom »orolig och ärelysten»[6] och såsom »lärd, snillrik och mycket erfaren både i statssaker och hofstämplingar».[7] Opålitligheten i Olivekrantz' uppträdande betonas starkt i ett bref af Karl XI själf till Nils Bielke 1687; han kallas där »en slipprig och hal man».[8] Ofördelaktigt är också det omdöme en annan samtida, Axel Julius De la Gardie, fäller i bref till sin grefvinna 1692: »Olivekrantz är en elak män-

[1] Handlingar rörande Skandinaviens historia, XL, s. 223 f.
[2] Ibid., s. 127.
[3] Fryxell, Handlingar, IV, s. 160.
[4] Handlingar rörande Skandinaviens historia, XL, s. 144 f.
[5] Ibid., passim.
[6] Fryxell, Berättelser, XVI, s. 11.
[7] Ibid., s. 35. — Jesper Svedberg i sin Schibboleth, s. 62, skildrar Olivekrantz såsom »den där i vårt svenska språk, som i mycket annat, hade icke många sina likar».
[8] Handlingar, XVIII: 2, s. 31.

niska att hafva att göra med. Han söker nog rifva upp afdömda saker. Den som rådt M[itt] H[järta] att taga honom till ombud har ej ment väl.»[1]

* * *

Genomgår man noga Les Anecdotes du Suede, så kommer man till den bestämda uppfattningen att en svensk författat skriften, men att antingen författaren, för att dölja skriftens ursprung, låtit några misstag insmyga sig i framställningen af särskildt den äldre tiden, eller ock — hvilket är sannolikare — utgifvaren för en främmande publiks skull gjort några tillägg, hvilka emellertid innehålla historiska oriktigheter. De skäl Eichhorn och Stråle anfört för denna åsikt[2] befria mig från hvarje bevisning. — Att den svensk, som författat Anekdoterna, synnerligen väl känt till förhållandena under Karl XI:s regering och närmast föregående tid, att han själf deltagit i det politiska lifvet och vistats vid hofvet, framgår med all önskvärd tydlighet ur skriften. »Mannen, som den skrifvit», säges redan i den (enligt antagande) af Carl Adlerfelt författade anteckningen i Uppsala universitetsbibliotek,[3] »var en fullkomlig karl, hvilken icke allena själf hade ett godt pragmatiskt discernement, men också kunde inhämta godt och rent besked af både inrikes och utrikes ministrar, hos hvilka han var uti estime och med hvilka han nästan dageligen hade tillfälle att konversera; så att hvad dessa artiklar vidkommer, ingenting härutinnan är att desiderera.»[4]

Hvad beträffar Anekdoternas karaktär, eller rättare deras tendens, så har man hittills enats om att uppfatta skriften såsom en pamflett *mot* enväldet och reduktionen, *för* adeln och rådet samt särskildt äfven för återinförandet af valmonarkien i Sverige.[5] Stråle, som ensam dragit den riktiga slutsatsen af denna karakteristik, har därför ansett författaren vara »en medlem af det nyss så djupt nedsatta riksrådet eller af den gamla högadeln».

Uppfattningen i fråga hvilar icke på goda skäl. Författaren själf säger sig till såväl råds- som reduktionsfrågan hafva intagit en ointresserad åskådares ställning: »il est certain que je n'ai été que spectateur de toutes ces choses sans y avoir aucun intérêt, et sans qu'elles m'aient causé ni de la perte ni du profit» (s. 4 i editio princeps). Äfven af innehållet framgår att författaren icke

---

[1] De la Gardieska Archivet, XIV, s. 11.

[2] Se Eichhorn, Svenska studier, I, ss. 163 o. 166 ff.; Stråle, a. st., s. 144 ff.

[3] Jag anser det icke vara bevisadt af Eichhorn, att anteckningen härrör från Adlerfelt. — Jfr i samma riktning Beskows Anmärkningar i Nordisk Universitets-tidskrift, X: 4, s. 73.

[4] Eichhorn, a. a., s. 177.

[5] Beskow i Vitterhetsakademiens Handlingar, XXII, s. 148 f., och i Nordisk Universitets-tidskrift, X: 4, s. 84; Eichhorn, a, a., s. 167 ff.; Stråle, a. st., ss, 105 o. 144 ff.; Malmström, a. a., s. 87.

ser sakerna så ensidigt eller partiskt som man trott: han klandrar visserligen reduktionens öfverdrifter, men reduktionsidéen godkänner han; han ogillar skarpt sättet för rådets degradering, men han är en lika bestämd motståndare till högadeln och en rådsregering med en svag konungamakt. — Då denna framställning af de ledande politiska tankarna i Les Anecdotes de Suede afviker från den häfdvunna, anser jag mig böra något utförligare motivera densamma.

Författaren gillar fjärdepartsräfsten (s. 64) och anser att, om Karl X Gustaf hade lefvat längre och då, såsom sannolikt är, indragit ytterligare en fjärdedel af förläningarna, adeln dock skulle haft det »ganska drägligt» (s. 66). Han klandrar ock förmyndarstyrelsen under Karl XI:s minderårighet för det den icke utfört reduktionen enligt 1655 års beslut (s. 78).

Öfver hufvud prisar författaren Karl X Gustaf som regent (ss. 66 f., 73), men finner stora fel hos förmyndareregeringen (s. 77 ff.). Också ogillar han blott delvis räfsten med förmyndarne 1680, i det att han säger: »A la vérité, il n'était pas fort injuste qu'on les obligea de rendre avec les intérêts ce qu'ils étaient donné entre eux des biens de la couronne, et tout ce qu'ils avaient eux-mêmes ajouté mutuellement à leurs gages. Mais ce qu'il y avait de dur, c'est qu'on les contraignait à restituer aussi avec les intérêts toutes les dépenses qui avaient été faites outre celles qui étaient contenues dans le règlement fait en 1662» (s. 142).

Om författaren i allmänhet hyser sympatier för ett aristokratiskt stånd, för adeln, så äro dessa sympatier å andra sidan mycket delade i fråga om den svenska adeln, sådan denna under tidernas lopp gestaltat sig. Han säger: »Mais quoique du temps de la reine Christine la noblesse de Suède fût parvenue à un éclat, à une gloire, une autorité et une opulence dont il n'y a point de mémoire dans les siècles précédents, il se glissa pourtant parmi elle des défauts d'une telle nature qu'elle déchut presqu'entièrement de ce glorieux état où elle avait été élevée» (s. 36). Den under Kristinas egen regering kreerade högadeln bedömes på ett för densamma allt annat än smickrande sätt (s. 37 f.).

Upprepade gånger framhålles i Les Anecdotes de Suede såsom den gamla adelns och äfven den unga högadelns förnämsta sträfvande, såsom dess hemligt åtrådda, slutliga mål, återinförandet af valmonarkien i Sverige (ss. 16, 18, 50, 53, 63, 73). Men långt ifrån att själf ansluta sig härtill, söker författaren fastmer genom sin framställning skada saken och göra adeln misstänkt i läsarnes ögon. Han omnämner visserligen de teoretiska fördelarna af valriket i allmänhet. »Outre que dans les royaumes électifs, on peut corriger les abus qui s'y sont glissés et réparer les torts qu'on a faits aux libertés et aux privilèges des peuples, avant que de venir à une nouvelle élection. Pour ne pas dire que dans les royaumes de cette nature les principaux d'entre les nobles ou quelqu'un de leur famille peuvent espérer d'être élevés à la royauté» (s. 13 f.).

Men han finner olägenheterna däraf vida större och reserverar sig uttryckligen mot tanken på ett återgående i Sverige till valmonarkien. »Cependant», säger han, »si l'on considère les incommodités qui accompagnent les élections libres, et combien de fois il arrive qu'elles causent des guerres civiles dans lesquelles les têtes les plus élevées sont exposées aux plus grands dangers, la noblesse ne devra pas souhaiter avec tant d'ardeur de se donner des souverains par élection — surtout si elle considère dans combien de calamités une semblable coutume précipita la Suède avant le temps de Gustave.» Och han tillägger: »D'ailleurs il faut remarquer que le droit héréditaire étant introduit dans la succession du royaume, l'autorité du Sénat et les Ordres d'Etat ne laissait pas de subsister en son entier; et que par ce moyen la puissance royale était tempérée d'une telle manière que dans tout le monde chrétien il n'y avait point de royaume mieux réglé que la Suède, le Roi y ayant autant de pouvoir qu'il en avait besoin et néanmoins les choses n'y dépendant tellement de sa volonté qu'il put ou par sa propre méchanceté ou par la séduction de mauvais ministres détruire le royaume ou opprimer ses sujets ou empêcher que les citoyens ne jouissent avec une entière sûreté de leurs biens, de leur liberté et de leurs privilèges» (s. 14).

Stråle har till förmån för sin åsikt i sistnämnda punkt anfört en mängd utdrag ur Les Anecdotes.[1] Utom det citat jag ofvan (sid. 134) återgifvit och hvilket omedelbart föregår den af Stråle utelämnade reservationen mot valmonarkien, har denne forskare emellertid icke anfört några *omdömen* af skriftens anonyme författare, endast af honom för faktiska utgifna förhållanden, med andra ord hans berättelse. Jag vore skyldig att göra ett undantag för den första af Stråle citerade meningen, om icke denna vore ur sitt sammanhang lösryckt och därför orätt uppfattad. Författaren till Les Anecdotes uttalar icke såsom allmänt omdöme: »rien n'est plus convenable à l'esprit et à l'inclination des personnes libres que de prendre un roi par une élection libre». Han säger — så hafva jämväl alla öfversättare tolkat den på franska mycket illa uttryckta meningen i hufvudupplagan (s. 6) — att *då* nu konungadömet i Sverige uppstått genom folkets vilja, *så* är intet mer öfverensstämmande med fria människors tänkesätt och böjelser än att fritt välja konung. Det præsens, som här användes, är tydligen ett præsens historicum; detta framgår ej blott af de strax därpå följande imperfekt- och passé défini-formerna i bisatserna, utan ock af hela sammanhanget. Författaren talar om fornsvenskarne, och det är deras rätt att konung taga och vräka han åsyftar och finner naturlig. Den enda reflexion han — något senare — gör i anledning af denna historiska framställning innehåller, att folkets rätt är äldre än konungens och konungens rätt härrörande af folket, ej tvärtom (s. 6). Men härmed säger författaren intet till förmån för valriket

---

[1] A. st., s. 145 ff.

i jämförelse med arfriket; han förnekar helt enkelt konungadömet af Guds nåde, — ett för öfrigt nog så märkligt faktum att anteckna.

En sådan tendens som man trott sig spåra i Les Anecdotes de Suede finnes där således icke. Öfver hufvud saknar skriften en bestämd, genomgående syftning. Icke heller i bedömandet af personer är den tendensiös i den mening att endast reduktionsmännen skulle framställas ofördelaktigt och deras motståndare af högadeln sympatiskt, ty äfven dessa senare, främst M. G. De la Gardie, karakteriseras med stor skärpa. Dock är författarens afsikt att framför andra åtkomma och nedsvärta några personer lätt skönjbar. Redan i den s. k. Adlerfeltska anteckningen säges med rätta att »autoren icke kan fritagas från åtskillig partialité emot store herr Johan Gyllenstierna och bröderna Wachtmeister».[1] I denna mening är skriften otvifvelaktigt tendensiös. Och jag torde väl icke misstaga mig, då jag vågar påståendet att den lidelsefullhet, den hätskhet, hvarmed i synnerhet Johan Gyllenstierna hela tiden behandlas af författaren, varit i hög grad bestämmande för dem som i hans framställning velat inlägga en politisk tendens: man har icke skilt personen från saken.

Johan Gyllenstierna intager i Les Anecdotes de Suede en central ställning. Det tyckes ofta som om skriften, såvidt den rör Karl XI:s tid, skulle tillkommit såsom en akt af hämnd på »cet esprit ambitieux, turbulent et malitieux» (s. 106), som bl. a. uppgifves hafva försökt bereda konungens död (s. 115). Ingen annan än en personlig ovän till Gyllenstierna kan hafva framställt den store statsmannen i en sådan, uteslutande ofördelaktig dager. Å andra sidan kan denne ovän, såsom vi sett, icke hafva varit en medlem af riksrådet eller högadeln, utan en person som i princip gillade reduktionen och i viss mån äfven förmyndarräfsten. Olivekrantz uppfyller dessa bägge villkor. Han är dessutom den i förhållandena under Karl X Gustafs och Karl XI:s tid väl initierade man, den skarpe, ofta elake bedömare af samtida, som författaren till Les Anecdotes de Suede visar sig vara.

För Olivekrantz' författarskap tala ytterligare några omständigheter. Oaktadt alla mer betydande politiska personer från denna tid nämnas och karakteriseras i skriften, säges där icke ett ord om honom. I andra samtidiga pamfletter, t. ex. Du Cros' Relation de la Suede (1686),[2] omtalas Olivekrantz däremot. — Biörnklou, Olivekrantz' svärfader, är en af de ytterst få personer, som bedömas välvilligt; han kallas en »homme docte et prudent» (s. 81). — Från fredskongressen i Nijmegen berättas om Bengt Oxenstierna och hans grefvinna en anekdot, som tyder på författarens noggranna kännedom om hvad som där förefallit. Anekdoten *kan* dock ha meddelats författaren af någon annan, som närvarit vid kongressen.

[1] Eichhorn, a. a., s. 177.
[2] Se referatet hos Stråle, a. st., s. 110.

Det måste erkännas att äfven skäl mot Olivekrantz' författarskap kunna framletas ur skriften. Egentligen är det *en* omständighet, som talar emot hypotesen, nämligen den detaljerade beskrifningen af skånska fälttåget 1676 och Gyllenstiernas förhållande därunder. Olivekrantz vistades vid denna tid i Nijmegen och ej i Skåne. Dock kan han vid sitt ganska långa besök i Sverige 1677 ha fått sina notiser af någon annan, som deltagit i kriget. Författaren har framställt episoden blott för att åtkomma Gyllenstierna.

* * *

Les Anecdotes de Suede är, att döma af innehållet, författad 1687 eller 1688. En tilldragelse från det förstnämnda året berättas (s. 151). Däremot, och oaktadt för utvecklingen af rådets och ständernas förhållande till konungen noga redogöres i skriften, nämnes där ingenting om den s. k. kassationsakten af 14 mars 1689 eller senare händelser på inrikes- eller utrikespolitikens område.

Såsom redan samtida anmärkt, är franskan i hufvudupplagan mycket dålig,[1] och allt tyder på att skriften blifvit före utgifvandet öfversatt till detta språk — om från latinet, tyskan eller svenskan, må filologerna afgöra. Den ursprungliga handskriften har sannolikt gått förlorad. Af de existerande manuskripten till den såsom original utgifna franska öfversättningen har det, som bevaras i det hertigliga biblioteket i Wolfenbüttel, ådragit sig forskarnes uppmärksamhet.[2] Att det på första bladet till detta manuskript förefintliga s. k. intyg om författarskapet till skriften icke är af Leibniz, utan ett afsiktligt falsarium, har Beskow lyckats utreda. Till Beskows utredning kan numera ett positivt tillägg göras: »intyget» är, enligt hvad öfverbibliotekarien, geheime hofrådet d:r O. v. Heinemann i Wolfenbüttel på förfrågan haft godheten meddela, skrifvet med preussiske ministern v. Plothos hand.

Om denne Plotho — sannolikt justitieministern Ludwig Otto von Plotho[3] — haft något med utgifvandet af Les Anecdotes de Suede att göra, är svårt att i frågans nuvarande läge bestämma. Den af Eichhorn framdragna uppgiften, att hessiska hofrådet David Hein, Ulrika Eleonoras rådgifvare, varit den som befordrat skriften till tryck, kan emellertid icke gärna betviflas; äfven Stråle, som i

---

[1] Boktryckaren anhöll i ett »Avertissement» (!) om ursäkt för den dåliga språkbehandlingen. Då Eichhorn (a. a., s. 162, not *) säger sig i ett enda exemplar af boken hafva sett detta avertissement, så förtjänar det anmärkas, att författaren till denna uppsats äger ett annat exemplar med det sällsynta tillägget.

[2] Förutom Wolfenbüttel-manuskriptet är endast en i Det store Kongelige Bibliothek i Köpenhamn befintlig handskrift tills vidare bekant (se J. G. Keyssler, Neueste Reisen, II, s. 1531, hvars notis uppmärksammats af Eichhorn, a. a., s. 162, not **). Denna senare handskrift har dock alls icke undersökts.

[3] Allgemeine Deutsche Biographie, XXVI, s. 312.

öfrigt drager riktigheten af den Adlerfeltska anteckningen i tvifvelsmål, har uti ett tillägg till sin uppsats medgifvit sannolikheten häraf.[1] Har Hein varit den egentlige utgifvaren af Les Anecdotes, så kan Plotho dock varit honom behjälplig härutinnan.

Jag nämner detta för att om möjligt vägleda ytterligare forskningar rörande författarskapet till Les Anecdotes de Suede. Enligt Meddelanden från Riksarkivet (V, s. 322 f.) tyckes ett rikligt material till kännedomen om Olivekrantz och hans relationer stå intresserade till buds. Måhända skall på denna väg hypotesen om Olivekrantz' författarskap till den beryktade skriften kunna definitivt pröfvas och antingen bekräftas eller — förkastas.

Helsingfors, i december 1901.

Georg Schauman.

Strängnäs stads tänkeböcker från 1500-talet.

Från medeltiden, Strängnäs storhetstid, har staden icke i behåll något enda betydande skriftligt minnesmärke. Detta kan ej förvåna, då eldsolyckor och krigiska härjningar under medeltidens senare årtionden flera gånger ödelade staden; så senast år 1520, då »Västerås borgare skinnade byn».

Det är dock ej omöjligt, knappast osannolikt, att viktiga stats- och kyrkohandlingar här blifvit gömda i något af domkyrkans många medeltida lönnrum och lönngångar — och glömda. Sten Sture den yngres betrodde kansler, biskop Matts i Strängnäs, som hade i sin vård riksregistraturet, tog törhända vetskapen om dess förvaringsort med sig, då han plötsligt, utan skrift och aflösning, fick sin lefnadstråd afskuren genom kung Kristians bödelsyxa. Och ännu har ingen knackning på de tjocka domkyrkomurarna med ihålig ton förrådt gömstället.

1500-talet var ett oroligt århundrade för Europa, Norden, Sverige och Strängnäs. Det var *då* den nya tiden blef till. Märkvärdigt nog finnas dock bevarade i Strängnäs rådstuarkiv från detta sekel flera betydande handskrifter, nämligen några stadsprivilegier samt de s. k. *tänkeböckerna;* dessa äro fragmentariska för åren 1531—1589, men alldeles fullständiga för 1590-talet. Det är i

[1] Eichhorn, a. a., s. 162; Strâle, a. st., s. 150. — På sätt och vis talar för Heins utgifvarskap äfven den omständigheten, att Ulrika Eleonora med intresse tyckes genomläst skriften; hon har i sitt exemplar af den Hessen-Cassel'ska upplagan (1718) gjort egenhändiga anmärkningar (se Warmholtz, Bibliotheca historica sveo-gothica, XII, s. 47).

sanning förvånande, att dessa skinnbundna skrifter kunnat öfverlefva så skiftande tider och gått oskadda trots vanvård och faror af många slag: vräkning, fukt, eld. Vid de mest hotande tillfällen måste det ha fogat sig så, att någon barmhärtig hand sträckts ut till hjälp. Hur många gånger de fått byta husrum är ej godt att säga, innan de efter 1871 års eldbrand, som förtärde en stor del af staden, fingo plats i det nuvarande rådstuarkivet, som ingalunda är en dem värdig eller ens trygg bostad. Det kunde vara intressant nog att söka följa dem på deras irrfärder med stadens kista, där de ursprungligen förvarades, från den gamla rådstugan till det omkring år 1650 färdiga nya rådhuset af sten, som stod på ungefär samma plats som det nuvarande; men jag måste för denna gången afstå från det försöket.

Namnet »tänkeböcker» är nu bekant i Sverige förnämligast genom »Stockholms tänkebok», skrifven af stadens sekreterare Olavus Petri. Namnet ger en rikare förhoppning än verkligheten motsvarar. Det beror därpå, att det ej betyder, hvad man därmed menar i våra dagar, utan är en ljudtrogen efterbildning af det medellågtyska Denkebôk;[1] det skulle således på god svenska heta »minnesbok», hvilket ytterligare styrkes däraf, att ett flertal anteckningar i Strängnäs stads tänkeböcker börja med dessa samma ord: »det till minnes». Emellertid är denna tysk-svenska benämning af intresse, emedan den visar i en detalj det öfvermäktiga tyska inflytandet på allt hvad till svenskt stadssamhälle hörde, alltsedan medeltidens och Hansans blomstrande tider.

Från 1500-talet före år 1590 finnas två särskilda böcker, som dels innehålla samma upplysningar, dels komplettera hvarandra. Den äldsta kallas »stadens tänkebok från år 1531», den yngre »domböcker 1553—80». Som innehållet är likartadt och delvis detsamma, framgår däraf, att man kunde utbyta det lätt missförstådda ordet »tänkeböcker» med »domböcker» eller kanske riktigare och tydligare med »stadens protokoll». Den tredje och yngsta boken kallar sig »Strengnäs stads tänkebok, år d. 90».

Ingenstädes i den tryckta eller skrifna litteraturen har jag funnit dessa gamla handskrifter omnämnda. Ej ens af Lars Hallman den störste Strängnäs-kännare, som skrifvit om staden, nämnas de särskildt; men förvisso har denne samvetsgranne och flitige forskare studerat dem; det synes mig klart framgå af hans utomordentligt intressanta arbete Gamla och nya Strängnäs (från 1750-talet), där några notiser otvifvelaktigt omedelbart härleda sig från dessa tre 1500-talets Strängnäs-handskrifter. I sitt företal till den »bevågne läsaren» säger han sig ock haft tillgång till »Stadsens Rådstufvu-Rätts Protokoller».

Jag skall nu söka ge något begrepp om dessa gamla manuskript.

[1] Grimms Wörterbuch: Denkbuch mnd. denkebôk. Adelungs Wörterbuch (1793): *Das Denkbuch*, an einigen Orten ein gerichtliches Buch, worin alle Contracte, Zeugnisse u. s. f. aufgeschrieben werden; *das Stadtbuch*.

Tänkeboken från år 1531 börjar med några historiska anteckningar från 1521 till 1580. De innehålla några mera märkliga historiska data, såsom år 1521, då Gustaf Vasa kom till Västerås; 1560 hans död; 1562 hertig Johans tillfångatagande; 1567 hans lössläppande; 1569, då hertig Karl »annammade sig förstendöme Södermanland, Nerike och Värmland». Men antecknarens hufvudsakliga intresse är fästadt vid de kungl. personernas i vår tids tycke mera enskilda förhållanden, såsom giftermål. En af de utförligaste anteckningarna är om alla Gustaf Vasas fem döttrars bröllop. Märkvärdigt nog äro årtalen oriktiga utom för de två yngsta. Det enda verkligen intressanta för oss är antecknarens reflexion vid tre af dessa historiska data, nämligen vid de fem prinsessornas giftermål, där han tillägger: »Alla dessa fem förster voro icke mycket förmögne, så att Sverige hade föga hjälp af dem, förty små helgon kunna ingen stor järtecken göra»; vid notisen om hertig Johans fängslande af konung Erik säger antecknaren »hvilken deras trätta kostade manger mans lif»; och vid uppgiften 1567, att konung Erik gaf sin broder lös igen, tillägger han: »Det honom till ingen glädje kom.» Dessutom torde dessa torftiga annaler vittna därom, att stadsskrifvaren ansåg sig böra fortsätta det arbete, som några medeltida klosters broder skrifvare utförde under katolicismens dagar: att anteckna de händelser i riket, som syntes honom märkligast. Det är skada, att detta stadsskrifvarens tilltag blott blef en början, som saknar hvarje fortsättning.

Tänkebokens egentliga innehåll, nämligen redogörelse för hvad vid härvarande domstolar förekommit från 1531—96, är ordnadt efter den för städerna gällande Stadslagens balkar, efter giftmåla-, ärfda-, köpmåla-, skipmåla-, rådstufvu-, edsöris-, högmåles- och dråpamål-balken. Ofta förekommande och af stort lokalt intresse äro anteckningarna om gårdsköp. Det framgår bland annat af dessa, att Gustaf Vasa, som fått namn om sig att vara sin tids störste godsägare i Sverige, äfven ägde många hus i Strängnäs. [1]

Här finnes antecknadt om fyra gårdar, som af Gustaf Vasa såldes till borgare i Strängnäs; en af dessa gårdar hade gatubod och trädgård. En annan af dessa, Bredagården, är af särskildt intresse därför, att köpebrefvet finnes kvar (original, riksarkivet). Genom dess orientering samt noggranna måttbestämningar torde det ej vara omöjligt, trots de genomgripande förändringar som under de förflutna nära 400 åren skett i Strängnäs, att fullt bestämdt uppgifva läget af Bredagården, som af Gustaf Vasa år 1531 såldes till borgaren i Strängnäs Jöns Mattson.

För kännedomen om tidens seder och förhållanden äro de domar af särskildt intresse, som fälldes med anledning af brott mot det 6:e, 7:e och 8:e budet, både brottens beskaffenhet och de hårda straffen samt bevisningen inför rätta. Enligt Stadslagen kunde den

[1] I Stockholm disponerade konungen öfver åtminstone 49 hus, enligt K. Hildebrand i Sthlms hist.

anklagade, om han ej blifvit gripen på bar gärning, fria sig medelst intyg af gode män eller kvinnor, som betygade om den anklagade, att de ej trodde honom om att ha begått detta brott Genom sådana edsgärdsmän och goda dannekvinnor befriades här många från ondt rykte.

För stadens handtverk och handel innehålla några af dessa anteckningar också upplysningar af värde. Såsom exempel härpå meddelar jag en sak, som var före år 1574: »Kom Erik Henriksson för rätta, och klagade öfver något salt, som Matts Mattsson tog af honom ute i skären för sitt salt, efter hans salt låg nidr i skippet, och kunde icke få det upp, och förbemälde Erik Hindriksons salt låg uppe öfver löjet(?), därföre tog han det, och lofvade betala honom det, när de kommo till Norro botn, och när de kommo till sjös, stötte skeppet, dock blef något af godset bärgt. Och när han gick efter sitt märke, då var förb:de Eriks märke borto, därföre fick han intet bärga af sitt salt. Därföre till sade vi förb:de Erik till igen så mycket salt som förb:de Matts Mattsson tog af honom ute i skären.» Detta är en liten intressant notis till historien om Strängnäsbornas fiskefärder under långa tider till Norrlands kust.

Äfven för kännedomen om stadens betrodde män och andra uppgifter om stadens invånare finnes här ett och annat. Så innehåller anteckningen för år 1564, hvilka det året sutto för rätten den 20 maj.

Borgare:		*Böndren:*
Per Skräddare.	Hans Vågentorp.	Nils Olufsson i Vik.
Jakob Larsson.	Clement Påfvelsson.	Peder Mattsson i Malmby.
Lasse Målare.		Peder Jogansson i Söderlänna.
Jöns Målare.		Jöns i Malmby.
Jogan Hornlekare.		Erik i Spånga uti Åkers socken.

Register finnas för åren 1554, 55 och 74 öfver dem, som svurit borgared, d. v. s. blifvit borgare (= erhållit burskap) här i staden.

Härmed har jag dock icke angifvit alla de slag af upplysningar, intressanta för kulturhistorien, som ur dessa handlingar kunna framletas, men jag har gifvit ett kort begrepp om de viktigaste.

* * *

Den andra handskriften, Domböcker 1553—80 (81), är sammanbunden med Domböcker 1609 (1607)—39 och utgör en rätt diger foliant. Den innehåller delvis samma saker, som finnas i den förra boken, som var ämnad att utgöra en ordnad samling af hvad som innehålles i dessa domböcker och andra, som nu ej mera finnas.

Det synes af de många oskrifna bladen mellan dess särskilda afdelningar. Anteckningarna i dessa domböcker äro många fler och vanligen mycket utförligare än i den förra handskriften. För de särskilda åren äro de dock mycket olika till omfång. För många (9) år finnes ej en rad eller ett ord. Tidsordningen är ej heller alltid iakttagen. Anteckningarna börja med åren 1573—77; därefter följa åren 1553—55, 58, 59, 61, 63, 64, 67, 68, 70; därefter följa åter åren 1573—75, 78, 76, 79, 80; så komma 64, 67, 64, 68, 81; slutligen en anteckning för 1561 hvilken uppräknar dem, som det året voro gästgifvare, och dem, som skulle »hålla båt att föra folk vid natt och dag». Genom sin större utförlighet äga dessa domböcker ett ännu större intresse än den förut nämnda tänkeboken. Såsom ett exempel på den utförlighet, med hvilken anteckningarna äro gjorda, vill jag meddela en sak, som var före $^{30}/_{6}$ 1574: »Då kom för rätte Oluf Andersson Knäbands klagemål till hustru Margit Eriks uti Vreta, att hon hade förfarit hans ägodelar den tid han var fången uti Danmark, och är funnit uti hennes väre ett sölfstop om 16 lod, som hon hade tagit af hans kisto, hvilken hon ock hade uppbrutit och icke neka kunde, därmed han tillade henne myckit annat, som för honom förkommet var, och hon nekade till att icke veta af. Då efter som med ingo var uti handom tagen, blef det sagdt till härads nämpden till nästa härads ting, där värjas eller fälles efter det 7 kapitels förmälelse uti tjufva balken. Men de fyra par spänner henne tillhörer skall förb:de Oluf låte komme med det första till Wulf Fastenor borgmäster att förvare uti stadsens kisto, till dess de äro åtskilde med rätten, som föreskrifvet står, och hustru Margit skall med det första låte komma till Wulf Fastenor 72 mr när selfret är kommet till städs, hvad icke sker, skall hon böta 6 m för lagmans dom, som lag förmäler.»

* * *

Den i flera afseenden intressantaste af dessa 1500-talets handskrifter är Per Hanssons tänkebok år 90, ett skinnband i kvart, som innehåller anteckningar från 23 juni 1590 till 28 jan. 1599. Dess fullständiga, med vårdad och vacker stil skrifna titel är: »Strängnäs stads tänkiebok, skrifven af Per Hansson stadsskrifvarenom år d. 90». Det saknar ej sitt behag att känna skrifvarens namn, då han är fader till den mest ryktbare man, som haft Strängnäs till födelseort. Samma år, som denna tänkebok börjas, fick stadsskrifvaren en son, som han kallade Johan. Denne skulle väl under vanliga förhållanden som Johan Persson handlat och vandlat hela sin lefnadsdag; eller, om lyckan varit huldare, efter tillkämpad lärdom med latiniseradt namn som Johannes Petri förkunnat den lutherska kyrkans dogmer och dess religiösa grundsanningar från någon predikstol i Strängnäs stifts bygder. Men denne pilt, som kom från

stadsskrifvarens torftiga stuga i Strängnäs, nådde genom duglighet, lycka och fintlighet stor rikedom och de högsta äreställen i sitt fädernesland. Hans namn är kändt i Europas historia från den Westfaliska fredskongressens dagar. Det tillhörde Sveriges legat i Tyskland Riksrådet och Friherren Herr Johan Adler Salvius. En sådan ära och höghet för sin son kunde väl ej den fattige stadsskrifvaren drömma om, när han med stor omsorg på kvartblad efter kvartblad antecknade hvad som förhandlades vid domstolarna i Strängnäs.

Dessa 10 års noggranna och utförliga anteckningar synas vara alldeles fullständiga, och med undantag för ett enda blad, som på ett oförklarligt sätt blifvit defekt, är hvarje rad i hela handskriften bevarad och läslig. Genom bokbindarens oförstånd, som skurit den för hårdt, ha några innehållsförteckningar i marginalen delvis afskurits; de flesta kan man dock sluta sig till af texten; de sakna också all betydelse.

Ur denna boks 94 skrifna kvartblad bör man kunna få rätt god reda på seder och förhållanden i Strängnäs på 1590-talet. Och då dessa, där så kräfdes, ordnades och rättades efter Stadslagens föreskrifter, får man här se dess tillämpning, så att säga Stadslagen i verksamhet, på denna ort. Och bakom lagen skymta dess handhafvare fram: borgmästare och rådmän i staden, nämnden, fogden på Gripsholm och i bakgrunden »Vår Förstlige Nådes», Hertig Karls, mäktiga gestalt.

Staden hade enligt denna tänkebok 2 borgmästare, 9 rådmän, 2 kämnärer, 4 rotmästare, vakten, 2 skattmän, 2 gästgifvare, köttmångare, 2 fiskare, 2 som föra med båt öster ut och 2 som föra med båt väster ut. Staden var delad i fyra rotar, nämligen Västerviken, Munkeberg, Kongsberget och Helvetet. (Denna roteindelning gällde endast borgarstaden, hvilken år 1526 af Gustaf Vasa genom staf och rör blifvit begränsad mot kyrkostaden, som utgjordes af sydöstra delen af den nuvarande staden. Gränsen gick sannolikt ungefär utmed gamla Södra långgatan från sjön vid nuvarande ångfartygsbron till bortåt västra tullen. Helvetesroten torde ha utgjort den del af borgarstaden, som gränsade till kyrkostaden. En rote med detta namn fanns ock i Stockholm vid denna tiden.)

För att ge en föreställning om innehållet och skrifsättet vill jag meddela, hvad som förhandlades på den allmänna rådstugan 23 juni 1590.

Then 23. Junij wart hollen Een Amenneligh Rådstugu uthi W. N. F. trogne befalningsmands, Fougdte öffuer Grimpsholm, Åkers häradt, och Strängnäs Stadh Eerligh och welachtat, Anders Nilssons, Närwarelse sampt med borgemestare och Rådmän,

Tå anklagade Hans Målare Andreas Skreddare för een guldringh om 2 cronor guld, hwilken för:de Andreas hustru haffuer tagit i pant för een kanna Öll. Ock I medel tijdh haffuer hendt, att en tysk skreddare Petter haff:r i ölsmåll tagit för:de ring aff Anders hustru, låtit

honom forkomma. Tå bleff domen så aff sagd, att Petter skulle förlika sigh med Hans målare. Och Hans målare begärade fijre daler for ringen. Eller en annan jemgodan. Hwilket Petter och uthfäste.

Samma dag anclagade Hans Nilsson Hans Målare for thet hans bodskap hade giort honom nogon skada uthi en wreeth, hwilkett haff:r tilförenne ock haff:r warit för rätta. Med thet samma bleff saken förlijkt, att Hans malare skulle giffa Hans Nilsson en span Rogh.

Samma tijdh anclagade En dieckne benempnd Oluff Nilsson, Anders Simonsson för nogot tiuffuerij nemliga, att för:de Anders bleff om natte tijdh funnen i dieknas bodh näst then han hade matt uthi, och efft:r att thet war holt under syllan, och in i bodhen ther djecknen hadhe sin matt, och nogot war för honom bortkommit, togh han för:de Anders föret. Men Anders skylte sijn barn, och sade sigh aldrig i then acht och meening tiith gångit haffua, uthan på thet beskeed att han skulle besee lägenheetten, ähn thet war sådant tilfelle, att barnen skulle kunnet göra dieknanom skada, ty han haffuer förnumit aff sins barns skalkheet dagheligen tilförenne. Och bleff, så saken affsagdt, att för:de Anders skulle betala diecknanom, all then skada han kunne honom tilreckna, och fästadc så lagh for sigh sielff siette til nestkommande Radstuffun.

Som belysande för tidsförhållandena kan citeras anteckningen för den 23 dec. 1591: »Hade borgemästarena borgerskapet församblat och lyste julefred i så måtto, att hvilken någon gärning gör å annan emillan jule och trettonde dag, det vare allt i tvebotum som lag säger.»

Bland personer, som icke sällan framträda vid domstolen, märkas djäknarne, än som anklagande och än som anklagade; några af dessa rannsakningar kasta ett bjärt ljus öfver de sedliga förhållandena, såsom då den 14 febr. 1592 en djäkne stod anklagad för brottsligt förhållande till organistens dotter, hvilken äfven beskylldes för att ha stulit penningar. Det mycket utförliga och i detalj gående protokollet kan äfven af detta skäl icke här meddelas.

Ur några anteckningar framskymtar de krigiska tidernas inverkan äfven här i staden, såsom då den 8 jan. 1593 en borgare sakfälldes för spotska ord mot fogden och borgmästaren, när de hafva efter W[år] N[ådige] H[erres] bref velat haft hans skuto under krigsfolket till Finland, eller då den 1 juni 1596 hertig Karls bref till fogden om knektars inkvartering, s. k. borgaläge, omtalas.

Många saker, såsom tvist om köp, förköp, landsköp, slagsmål, okvädinsord m. m., förekomma i sammanhang med marknaden Samtinget och Tiotusen riddares marknad.

Anklagelse och dom för tjufnad förekommer ofta; äfven för dråp; men hvarje dom, som gick på lifvet, sköts till Hans Förstlige Nåde, som ägde att benåda. Äfven i denna bok förekommer flerstädes, att den anklagade, då ej full bevisning anbragtes, friade sig genom edgärdsmän eller som det på ett ställe heter: »fäste lag med 6 dannekvinnor, att hon var oskyldig».

Den 7 okt. 1595 anklagade »barskärarn» (barberaren, som i staden öfvade läkarens yrke) en borgare, därföre att denne ej gifvit »barskärarn» betalning för hans möda. Borgaren lofvade inför rätten att betala, men på det villkor, att barberaren först skulle gifva honom ett purgativ och slå honom åder. Den 13 dec. 1596 beskyllde en bonde en handtverkare i Strängnäs Anders Skommare att ha under arbete åt honom stulit något läder. Detta hade bonden upptäckt på följande sätt enligt hans uppgift inför rätta: »Anders hade hvar afton lagt sina böxor under sitt hufvud och tagit andra kläden dädan; raunsakade Anderses böxor och fann där ett skolär.» Den 2 maj 1597 anklagar en mor sin son »för det han icke ville henne nu i sin ålderdom med mat och öl och annan nödtorftig forderskap (förse), som henne gjordes behof nu på sina åldriga dagar». Den 17 sept. samma år anklagades en person för hot, »men efter han hvarken slog eller hötte, blef af sagdt, att tanke går tullfri och hött är med ingo bött».

Dessa få antydningar och utdrag kunna gifva en förmodan, att denna Per Hanssons tänkebok innehåller ett och annat, som icke blott för Strängnäs' historia är af intresse, utan äfven kan vara af vikt för historien om Sveriges städer under den omdaningstid, som för dem såväl som för hela landet började under Gustaf Vasas nydaningstid och fortsattes under hans sons, Karl IX:s, regemente. Det vore därför enligt min åsikt af intresse att få *hela denna tänkebok* tryckt. Ty, såsom V. Granlund framhållit, vid utgifvandet af dylikt material, kan ingen bearbetning på långt när lämna specialforskaren samma fördelar, då därigenom en mängd enskildheter, hvilka ofta utgöra det mest intresseväckande, dels måste förbigås, dels svårligen kunna erhålla sin rätta belysning.

I. Fehr.

Grefve Gustaf Gustafssons af Vasaborg mor.

Att konung Gustaf II Adolf haft en naturlig son, som af drottning Kristina gjordes till grefve af Vasaborg, är en känd sak. Och såsom historiskt faktum har hittills äfven gällt, att denne sistnämndes mor varit den bekante holländaren Abraham Cabiljaus dotter, Margareta.

Emellertid har N. A. Kullberg redan för trettio år sedan, efter undersökning af reduktionskollegiets handlingar, anmärkt, att denne Vasaborgs mor otvifvelaktigt varit en fru *Margareta Slots*, sedermera gift med petarderaren Jakob Trello.[1] Och detta sakförhål-

[1] Rådsprot. $^{31}/_{7}$ 1629.

lande har äfven C. Sandberg i sina skriftliga anteckningar omnämnt, hvarjämte denne dessutom påvisat ett samma Margaretas föregående äktenskap med ingeniören Anders Sersanders.[1] Såväl den ene som den andre af desse forskare hafva dock utan vidare ansett Margareta Slots identisk med Margareta Cabiljau, en identitet, som man från annat håll sökt förklara genom denna sistnämndas gifte med en (pappersmakare) Arendt Schloss.[2]

Hela denna personfråga är, som man ser, rätt invecklad och torde väl förtjäna en närmare undersökning.

Då en sådan här vågas, må det i alla aktstycken förekommande namnet *Margareta Slots* tills vidare fasthållas.

Den första gång detta namn möter torde vara i följande af hofmarskalken och ståthållaren på Stockholms slott utställda anvisning.[3]

»Effter det, peder Andersson, at fru Margretha S. Anderess Zhare Zannderers efterlefuerska hafuer ordningh opå at bekomme någre pärtzeller af hofprofeantet åhr för den skuld min vellie at i låte henne bekomme malt — 4 Tun. Rogh tuå Tunne Datum Stocholm den 23 Decembris åhr 616.

Maergrieta Slots. (Horns sigill.) *Class Horn.*»

Då Margareta Slots här påskrifvit eller kvitterat, bevisar detta, att hon varit gift med Anderess Zhare Zannderes — i registraturet kallad Sersander och i andra räkenskaper från denna tid[4] Zare Zander, Sesander.

Af dessa andra räkenskaper finner man därjämte, att hon från hofvet under åren 1617 och 18 utom proviant äfven erhållit ved och vin samt särskildt af denna sistnämnda vara den 18 mars 1618 två åmar rhenskt och två åmar franskt *till sitt bröllop.*

Den med något underhåll från hofvet gynnade änkan Maergrieta Slots står således våren 1618 i begrepp att gifta om sig. Hon är holländska, det kan man se af förnamnets stafning, och att äfven skrifbiträdet är af samma nation framgår af flera i hennes namn på holländska affattade kvitton och rekvisitioner.[5]

---

[1] Kammararkivet. Sandbergska samlingen F. F. s. 9941, 9948.

[2] Därsammastädes F. F. s. 9983 förekommer följande anteckning: »1644 d. 14/5 kammar Coll. skrifver till Måns Philipsson att tillställa sal. Arent Schlotz' efterlåtna änka ersättning för 10 ris regal papper».

För det antagande, att denna änka skulle varit Margareta Cabiljau eller Vasaborgs mor synes dock intet bevis någonstädes föreligga.

[3] Autograf tillhörig herr Thorwald Nyström. En bestyrkt afskrift häraf har lämnats till Riksarkivets Biographica.

[4] Kammarark. Sandbergska saml. F. F. s. 9946, 9947.

[5] Något annat prof på hennes skrifkonst än namnunderskriften tycks ej med säkerhet föreligga. Af denna finnas emellertid tvänne typer, hvaraf den ena, förmodligen hennes egenhändiga, är synnerligen redig och vacker.

Det torde nu vara lämpligt gå något tillbaka i tiden för att tala dels om hennes förste man, dels om den tilldragelse, som särskildt gjort hennes namn beryktadt.

Andries Sersanders[1] var en holländsk ingeniör (officer) af framstående skicklighet, som år 1612 inskeppat sig med de i Holland för svenska kronan af Mönichoven värfvade och af Abraham Cabiljau utrustade trupper, hvilka under den förstnämndes befäl afgått till Älfsborg men, hindrade af danska flottan att där landstiga, seglat upp i Trondhjemsfjorden och därifrån slutligen banat sig väg till det af svenska trupper besatta Jämtland. Efter ankomsten till Sverige tjänstgjorde Sersanders till en början i Stockholm; längre fram åtföljde han tidtals konungen på dennes resor, hvarjämte han äfven själf företog en kort resa till Holland. Hösten 1613 anställdes han i Kalmar med uppdrag att »dela staden med vall och mur, grafvar, portar, torg, gator och gränder». Och, då han äfven fick några af stadens tomter i förläning, torde man kunna anse honom såsom på visst sätt därstädes bosatt.

Påföljande år — 1614 —, då Gustaf Adolf begifvit sig till Finland för att börja kriget med Ryssland, skrifver kungen efter hoffolket »särdeles ingeniör Sersanders», om hvars öfversändande han flera gånger påmint. Så snart arbetena i Kalmar satts i gång, skulle denne ofördröjligen sjöledes begifva sig till konungen, som i juni månad anländt till Narva. På grund af dessa befallningar har ingeniören äfven inställt sig i högkvarteret samt därpå antagligen deltagit i belägringen och intagandet af fästningen Gdov.

Huruvida Sersanders i likhet med konungen på hösten återvändt till Sverige eller möjligen kvarstannat på andra sidan Östersjön, låter sig ej fastställa. Säkert är endast, att han äfven påföljande år deltagit i fälttåget, och att han af Gustaf Adolf, som den 30 juli 1615 anländt framför fästningen Pskov, genast kallats till högkvarteret vid klostret Smietnogorod.

Då belägringen af denna fästning i oktober månad samma år uppgafs, och Gustaf Adolf därifrån begaf sig till Finland, har Sersanders efter all sannolikhet återvändt till Kalmar. Åtminstone vistas han på denna sistnämnda plats fram på vintern, ty kungen skrifver den 15 mars 1616[2] från Åbo till ståthållaren på Kalmar slott, Hans Eriksson, att denne borde i afseende på vissa försvarsåtgärder tala med Sersanders, ifall den sistnämnde ej vore rest.

Två månader därefter sänder konungen — fortfarande från Åbo — till samme ståthållare följande skrifvelse:[3] »Efter, Hans Eriksson, att vår ingeniör Anders Sersander är död blifven, är vår nådiga

[1] Namnet skrifves på detta sätt uti van der Aa's holländska biografiska lexikon, hvaruti mannen upptages såsom hafvande år 1611 på generalstaternas uppdrag utfört ett kopparstick öfver fästningen Jülichs belägring. De i det följande lämnade uppgifter om Sersanders' verksamhet i svensk tjänst äro hufvudsakligen hämtade ur L. W:son Munthes Kongl. Fortifikationens historia.

[2] Reg.

[3] Reg. $^{16}/_{5}$ 1616.

vilja, att I låten hans hustru njuta de tomter, som vi honom nådigst gifvit och bebrefvat hafve, att hon dem försälja må hvem henne bäst synes, därmed hon kan betala hans gäld.»

Alltså har Sersanders — sannolikt någon dag i april 1616 — aflidit lämnande hustru efter sig. Huru länge han varit gift, låter sig ej bestämma.

Omkring en månad efter Sersanders' död skulle fru Margareta i Stockholm blifvit moder till Gustaf Gustafsson, sedermera grefve af Vasaborg — den 3 maj 1616 nämligen, om man får tro inskriften å dennes kista i Riddarholmskyrkan eller den 24 maj samma år efter inskriften å själfva grafkoret därstädes.[1] (Då grefven dog i Tyskland — år 1652 — och inskriften å kistan förmodligen där anbragts, förefaller den senare uppgiften mera tillförlitlig än den förra. Någon af Stockholms församlingars dopböcker från denna tid finns tyvärr ej i behåll, hvadan full visshet i saken svårligen kan vinnas.)

En omständighet ges visserligen, som skulle kunna i någon mån inge tvifvel på själfva det i Riddarholmskyrkan uppgifna födelse*årets* riktighet. Den nämligen, att dåvarande hofpredikanten, sedermera biskopen Johannes Rudbeckius så sent som den 20 juni 1617 hållit ett på den timade händelsen syftande strafftal till konungen.

Detta i obestyrkt afskrift bevarade dokument[2] har af biskop C. G. Nordin försetts med anmärkningar rörande dels själfva aktstyckets äkthet och åtkomst, dels grefve Gustaf Gustafssons af Vasaborg härkomst, med hvilken senare efter Nordins åsikt talet haft direkt samband. Ett exemplar af detta samma uppges vara funnet i ett prästhus i Österbotten, därifrån det kommit till Åbo akademiska bibliotek samt vidare i afskrift till Nordin, som ytterligare upplyser, att biskop Terserus äfven haft ett exemplar, hvarå denne med egen hand antecknat, att talet hållits af Joh. Rudbeck, då hofpredikant. (Till Nordins anmärkningar rörande Vasaborgs härkomst skola vi längre fram komma.) Rätt besynnerligt förefaller det nu, att detta strafftal skulle hållits hela tretton månader efter bastardens födelse, hvarför äfven Nordin för sin del anser troligare, att denna inträffat först år 1617. Afgörande vitsord i denna tidsfråga kan bemälta aktstycke i alla händelser ej tillerkännas, ty först och främst är hvarken dess äkthet eller dess hänsyftning på denna konungens olofliga förbindelse absolut gifven, och vidare kan nog äfven hofpredikantens fördröjda framträdande på flera sätt förklaras.[3]

---

[1] Rothliebs beskrifning öfver Riddarholmskyrkan.

[2] Uppsala universitetsbibl. Nordinska saml. N. 852.

[3] Talet (omnämndt i Norlins Svenska kyrkans historia efter reformationen), hvars fullständiga titel är: *Admonitio ad Regem habita Die solennis jejunii qui fuit 20 junii A:o 1617 de foedo illo scortationis peccato*, har af biskop Nordins hand blifvit påtecknadt såsom »*Joh. Rudbeckii concion. aul.*» samt »*hab. post natum Gustavum Gustavi de Vasaborg 1616 matre ut ferunt Marg. Cabiljau*». Hur direkt det till konungen riktas, samt i hvilken värdig och manlig ton det är hållet, synes af efterföljande utdrag:

Efter tvåårigt änkestånd i alla händelser förbereder, såsom redan nämndt, fru Margareta sitt andra bröllop, denna gång med petarderaren *Jakob Trello,*[1] och 1619 är hon med denne faktiskt gift.

Samme Jakob Trello hade såsom kapten för öfverstens (Stiernskölds) eget, uteslutande af holländare bestående, kompani den 14 juni 1617 mönstrats på S:tæ Claræ gärde i Stockholm och med eller utan kompaniet sedermera öfvergått till fältherrns (gula) regemente. Då han emellertid aldrig upptages i detta regementes rullor, får man antaga, att han endast en kort tid tillhört detsamma och snart erhållit sin beställning som petarderare (öfverfyrverkare).

Om de nygiftas villkor och första bosättning upplyser ett öppet bref af den 7 juni 1619,[2] hvarigenom konungen unnar och beviljar välborne Jakob Drillow (Trello), att han med sin hustru skall bebo och hafva sin hemvist på Benhammars gård, hvarjämte makarne »till bättre hållande af husen» förlänas frihet på behaglig tid på ett par gårdar.

Benhammar (nu Stora Benhamra) ligger i Vada socken i Uppland 3 ½ mil från Stockholm vid den lilla Vadasjön, som flyter ut i Garnsviken och därifrån i Trälhafvet. Denna gård har förr varit i Bielkesläktens ägo och särskildt tillhört drottning Gunilla.

»... Nu hafver jag, det Gud bättre, förnummit, att E. Kongl. Maj:t förutan dageliga fel, med hvilka vi väl alla som oftast förse oss emot Gud, är fallen (såsom det är mänskligt att falla) uti en uppenbar, verkelig synd emot Guds bud och därigenom förtörnat Gud, den allra högste, däraf någon fara synes följa, hvar E. Kongl. Maj:t icke uppstår igen och förliker sig med Herren sin Gud. Och oansedt jag icke tviflar af andra E. Kongl. Maj:ts kristeliga gärningar, att E. Kongl. Maj:t ju sådant vet, redo ångrar det och tänker till att bättra sig, dock ... är jag kommen att på mitt ämbetes vägnar till att E. Kongl. Maj:t härom ödmjukeligen påminna, bedja och förmana, att E. Kongl. Maj:t denna synden ingalunda förgäter, henne ringa aktar eller däruti framhärdar ... Gud, den allra högste, hafver uppsatt E. Kongl. Maj:ts förfäder till konungar och regenter i vårt k. fädernesland, hvilket är ingen ringa ära och höghet, han hafver bevarat och hulpit dem genom många farligheter, att ock deras efterkommande (dess Gud ske lof) ännu sitta på deras säte ... Han hafver desslikes i dessa E. Kongl. Maj:ts unge år bevarat E. Kongl. Maj:t i många farligheter, hafver gifvit sin nåd, att E. Kongl. Maj:t hafver allaredo mycket godt uträttat i sitt kungliga ämbete och därmed bekommit både hos sina undersåtare och andra ett högt berömligt namn ...

Nu hafver E. Kongl. Maj:t sådant förgätit, i det Eders Maj:t hafver öfverträdt Guds bud och därmed icke allenast uppväckt honom till vrede utan ock ingen ringa fläck lagt uppå det berömliga namn, som han Eders Maj:t i så mång annor stycke gifvit hafver. Sådant allt bör E. Kongl. Maj:t betänka och låta gå sig allvarligen till hjärtat, i tid bättra sig och förlika sig med Gud, om E. Kongl. Maj:t eljest vill bekomma Guds nåd och vänskap igen.»

Före 1617 kan talet ej hafva hållits, alldenstund Stolbovafreden häri omnämnes.

[1] Han skrifver sig själf *Trello* och var efter all sannolikhet äfven han holländare. Åtminstone förekomma i holländskt biogr. lexikon tvenne personer med detta namn: kaptenen *Charles de Trello* † 1588 och *Lucrezia van Trello,* den senare på sin tid besjungen af Huygens och i hög ålder afliden 1667.

[2] Reg.

Åren 1617 och 1618 hade, såsom vi sett, fru Margareta från hofvet erhållit vissa bidrag till sitt hushåll; året därpå eller 1619 får hon från samma håll bidrag till sin och sina närmastes beklädnad, såsom af följande hennes kvitto[1] framgår:

»Efter Kon. Maj:ts befallning bekänner jag Maergrieta Slots att hafva bekommit af högb:te Kon. Maj:ts klädekammare till mitt eget behof efterskrifne persedlar:

al.	6 dr	svart blo. sammet	28 al.
al.	6 dr	svart sammet	6 al.
al.	6 dr	sammet	2 al.
al.	5 dr	1 hårigt sammet	1 al.
al.	4 dr	svart atlas	28 al.
al.	4 dr	svart damask	28 al.
al.	4 dr	damask	22 al.
lod	6 dr	guldsnöre	86 al. väger 2 m 6 lod
par	14 dr	silkesstrumpor	3 par.
lod	2	silkessnöre	1 ℔ 8 lod
lod	2	silke	1/2 ℔.
al.	1 dr	rödt packelakan	25 al.
al.	12 ör	foderboij	20 al.

Allt efter Kon. Maj:ts befallning hafver jag bekommit till min son:

al.	4 dr	Gene (genuesiskt) atlas	8 al.
al.	2 dr	taft	4 al.
al.	2 dr	taft	1 al.
al.	1 dr	legitur	16 al.
lod	6 dr	guldsnöre	19 lod.
lod	10 ö	silke	13 1/2 lod.
al.		golt kersin	4 al.
al.	2 dr	dussinken	10 al. till drängen.

Efter Kon. Maj:ts befallning hafver min man bekommit till åre- och reseklädning:

al.	4 1/2 dr	Genu. atlas	14 al.
al.	4 dr	atlas	2 1/2 al.
al.	8 dr	svart kläde	6 al.
par	14 dr	silkesstrumpor	1 par.
al.	4 dr	colör kläde	11 al.
lod	2 dr	silkes galluner	33 lod.

Noch efter Kon. Maj:ts befallning hafver barusens amma bekommit:

— — — — — — — — — — — — — — —

[1] Slottsarkivet. 1619 års kläderäkningar.

Att hon alltjämt söker göra sig hos konungen påmint, finner man af ett den 27 februari (utan årtal) från Benhammar på holländska skrifvet bref[1] till hofmästaren Didrik Falkenberg, hvaruti hon ber denne till H. M:t öfverlämna en af henne sömmad krage, hvarjämte hon erbjuder sig att förfärdiga flera sådana, ifall konungen så behagade. Å andra sidan är hon dock ganska försynt och berättar i samma bref, att hon ej tordes resa till Västerås för att i vissa pänningaffärer söka Joh. Skyttes råd och hjälp, emedan denne herre vistades hos konungen. Hon fruktade nämligen, att »furstinnan» (sannolikt pfalzgrefvinnan Katarina) skulle förtänka henne, »liksom Hennes furstl. Nåde», tillägger hon, »väl redan gör till min stora oskuld, hvilket, Gud bättre mig, väl kommer att förkorta mitt lif.»

Fru Margareta Slots försvinner nu för flera år ur vår synkrets. Då vi åter anträffa henne, har hon utvecklat sig, ehuru visserligen ej i den riktning, man skulle önskat.

Denna utveckling framträder tydligt nog i hennes enda bevarade bref till Gustaf Adolf, hvilket bref[2] — odateradt men med påteckning om ankomsten *In mart. 629* samt skrifvet af någon skrifvare och af henne själf endast undertecknadt — lyder med några uteslutningar som följer:

. . .»Es hatt Gnedigster König vndt Herr, Peer Möllner sich mitt vnfug vber mich beschwerdett, alss solte Ich seiner armuth ein vrsache sein, mitt vorgebunge, Ich hatte meine Sagemühle Ihme zu nahe mitt entziehunge des Wasser New aufgebawett, welchs Ich dehme zu endtgegen Inss angesicht mitt warheitt beweisen will, das meine Sage nicht von mir erst fundiret, sonde fast beij 30 Jahren aldar gestanden, So ist sie Ihme auch nicht zu nahe, In dehme Ich nur das Wasser, so beij Ihme vberlauft gebrauche . . . die leute wollen beij Ihme nicht Mahlen, sintemahle Er ein grosser dieb ist.

Königin Gundela hochmilder gedechtniss hatt zu Beinhammer eine Sage gekauft . . . Selbige Sage hatt Hanss Spellman davon genommen vndt wiewoll Ihme der Herr Stadthalter Claus Horn etliche Mahl befohlen selbige Sage abzustehen vndt mir wieder einzureumen hatt Er dessen vngeachtet dieselbe abgebrochen vndt eine Moellquarne davon gemachett, Vndt weill Ich nun Gnedigster König vndt Herr lautt E. Kön. M:tt Brieff Beinhammer gerne nach höchstem Vermögen verbessern vndt In grosser Aufnahmen zu bringen gemeinett desswegen Ich auch vor Erst ein 5/örs Heimett dazu gekauft . . . Nun will Er Hanss Spellman solch 5/örs Heimet von mir wieder nehmen, mit vorgebunge Er habe ein Erbrecht darinnen, da Er doch weniger Erbrecht darin hatt alss Ich, vndt ist Ihme diess Heimett Im letzten vrtheill

[1] Riksark. Falkenbergska brefsamlingen. Säkerligen skrifvet 1623, alldenstund en antydan förekommer om den i Stockholm detta år i januari månad grasserande pestilentien.

[2] Riksark. Bref till konung Gustaf II Adolf.

schon zugesprochen weill Er Schwedisch vndt Ich deutsch ... Item: Auf das die Pauren so Hanss Spellman verwüstett nicht gantz liegend bleiben oder wegziehen, sondern In Ihre vorig Esse wieder Kommen möchten, habe Ich zu dem vorigen noch zweij Heimett zu Beinhammer gekauft, wor vber die Edelssfraw, der Priester vndt die Pauren höchlich erfrewett In meinunge das Hanss Spellman solte wegkommen, sintemahle sie sich mitt Ihme nicht vertragen können . . .

Auch habe Ich auf Beinhammer ein Gebewde angefangen, welchs Ich woll schon fertig gehabt, aber Hanss Spellman hatt mir zweij Jahr hero die Zimmer vndt Sagestocken gewaltsamlich vorenthalten vndt meine bretter theilss endtnommen vndt ist nur das Gebewde Zeitt hero woll 100 thaler werth verterbet vndt zu nichte gemacht worden.

Uber diss alles Gnedigster König vndt Herr muss Ich von gedachtem Spellman so vberauss grossen Spott vndt Homuth leiden das Ich Bluthige Thränen darvber weinen möchte In dehme Er mich mitt grossem Vnfug schmehet, verkleinert vndt vbell nachredet in Zechen vndt sonsten auch beij andern leuten hind meinen rücken mir aufrücken thut das Ich mit E. Kön. M:tt ein Kindt gehabt, Noch hatt seine fraw vorgangen Distingen New In Gaarsoken Im prestgarten zu der presthustru gesaget, das Ich noch Immerfort mitt E. Kön. M:tt hielte vndt wen E. Kön. M:tt mich haben wolten kehme Ich stracks nach Schwarttsiö vndt thäte aldar E. Kön. M:tt willen. Nun stelle Ich dessfalls solche meine vnschvldt vndt reines gewissen zu Gott vndt E. Kön. M:tt wissenschaft, das sie solchs mit vnwarheitt aussbreitt, vndt trage beijsorge, wen solchs E. Kön. M:tt von andern beijgebracht würde, E. Kön. M:tt grosse vngnade auf mich werffen möchten . . .

Ferner kan E. Kön. M:tt Ich arme Fraw nothklagendtt nicht bergen, das Ich so vberauss gross beschwer leide von Lass Schütten [1] In dehme Er mir zweij logegarden knechte aussgeschrieben vndt vor die Schattrutten gesetzet auch habe ich von 4 pauren einen knecht geben müssen, andere aber die 6 pauren gehabt, haben keinen knecht gegeben, Noch habe ich zweij pauren gehabt davor sie mir einen Knecht genommen ... Gelangett derowegen an E. Kön. M:tt mein vntertheniges demvthiges vndt höchstt fleissiges flehen vndt bitten, dieselbe wollen auss angeborner Gnade vndt Königl. Miledigkeitt mir auf obgedachte dreij Heimet, so Ich zu Beinhammer gekauft einen freijbrieff mitt ertheilen, Mir den Platz zur Sagemuhlen gnedigst gönnen, meinen verläumbdern das Maull stoffen, mich wieder das mir Zugefugtes grosses vnrecht schützen vndt mich nicht weniger den anderen vnterdrücken lassen.»

Att denne här förekommande Hans Spelman är identisk med den Hans Adamsson, som »contra frun på Benhammar» ungefär samtidigt inlagt en sedermera af rådet till hofrätten hänvisad »suppli-

[1] Lars Skytte, landshöfdingen i Uppland.

catz», [1] är så mycket troligare, som en hofspelman Hans Adamsson i 1621 års räntekammarbok upptages.

En af fru Margaretas i brefvet uttryckta önskningar tycks hafva blifvit uppfylld, den nämligen om frälsefrihet för några af de inköpta gårdarna, ty i öppet bref af den 4 maj detta samma år 1629 [2] unnar och efterlåter konungen sin trotjänare och petarderare ädel och manhaftig Jakob Trello till Benhammar, att för sig, sin hustru och hennes son njuta och behålla frihet och frälse för af honom från skatten inköpta gårdar, nämligen Fjällsvik i Värmdö socken och Uddro tre gårdar i Garn socken.

Året därpå ägde ett tillfälligt sammanträffande rum emellan konungen och hans forna älskarinna. Detta erfar man af följande kamreraren Tönnes Henriksson Langmans åtta år därefter eller den 29 september 1638 gjorda förklaring: [3]

»Anno 1630 om våren inkom S. K. M. på en dag uti den lilla räknekammaren. Där stod f. Margareta till Benhammar och fordrade en sins mans rest efter arklibokhållarens restsedel. Därpå befallde högstb:te S. K. M. mig straxt att utdela en sedel uppå bemälte rest, med hvilken sedel hon blef depecherad till samtlige kammarråd, hvilken sedel välb:te fru Margareta säger sig hafva lefvererat till välborne herr Per Erlandsson och sedan hvarken penningar eller förb:te sedel igen bekommit.»

»Summa på samma rest», fortsätter Langman, »är efter arklibokhållaren Jöran Bengtssons restlängd fyra hundrade femtio daler silfvermynt, hvilke bemälte 450 dr nu» (1638) »herr Gustaf Gustafsson på sina k. moders vägnar dagligen utfordrar.»

Af denna arklibokhållarens restsedel [4] ser man, att Trello varit aflönad eller haft aflöning att fordra för åren 1626—29 men antecknats såsom »utesluten» för åren 1630—32. Måhända har han från och med 1630 ej gjort någon verklig krigstjänst utan på Benhammar lefvat en landtjunkares lif. Ännu 1637 finner man hans namn i Upplands verifikationsbok. [5] Men därmed äro de positiva uppgifterna om mannen slut, och året därpå står det i samma verifikationsbok, att Benhammar kommer fru Margareta till, och att hon själf brukar detta gods. [6] Möjligt är därföre, att Trello från och med 1638 lämnat inte allenast Benhammar utan äfven frun och Sverige. Att han ännu 1652 lefde, skulle man måhända däraf kunna sluta, att han då utan epitetet *sal.* omnämnes (i sammanhang med en tjugusex år förut inlöst bördsrätt), ehuru detta visser-

---

[1] Rådsprot. 1629 $^{31}/_{7}$.
[2] Registr.
[3] Kammarark. Sandbergska saml. Abr. Cabiljau. F. F. s. 9977.
[4] Kammarark. Sandbergska saml. F. F. s. 9953.
[5] Därsammastädes. F. F. s. 9934.
[6] Därsammastädes. F. F. s. 9954.

ligen äfven kan innebära, att man ej då visste, om han lefde eller ej.

Om Gustaf Gustafssons förhållande till modern är högst obetydligt att tillägga. Det viktigaste torde vara, att han, som redan 1637 adlats och samtidigt begåfvats med Vibyholms kungsgård, »af gunst och nåd så ock för huld och trogen och tapper tjänst» d. 8/3 1643 af förmyndareregeringen i förläning erhöll Benhammars gods, som af Gustaf Adolf i viss mån och på behaglig tid tilldelats modern och styffadern. Sina inköpta gårdar har naturligtvis fru Margareta fått behålla, och troligen har hon äfven bott kvar på själfva hufvudgården, ty hon kallas alltjämt frun till Benhammar.

Hvad man efter denna tid om matronan erfar är hufvudsakligen hämtadt ur domstolsprotokoll. Härvid är dock till märkandes, att hon redan långt förut eller på 1620-talet lär varit orsaken till ett dråp å en viss Peder Galle, fogdekarl eller underskrifvare i Vallentuna,[1] och äfven sannolikt på 1630- och 40-talen legat i rättstvister med sina grannar, ehuru förhållandet, där protokollsböckerna sakna register, ej här blifvit undersökt. Listan på hennes processer, hvilken från och med 1650-talet är lättare att uppgöra, varder i alla fall rätt ansenlig. Så här ter sig denna samma:[2]

År 1652 tvist med ett par bönder rörande bördsrätten till ett af hennes man för tjuguåtta år sedan inlöst hemman, som af lagmansrätten blifvit henne fråndömdt.[2]

» 1653 sak med välborne Olof Eriksson rörande 54 tunnor hvete och 17 tunnor råg.[3]

s. å. mål angående bördsrätten till hemmanet Rörby i Angarn socken.

År 1655 process med länsmannen Hans Eriksson i Husa.

» 1657 ansökan om värdering af omkostnader på Ådra m. fl. hemman, med hvilken ansökan hofrätten ej kunde sig befatta.

s. å. citation å länsmannen Hans Eriksson i Husa, som emot hofrättens dom satt sig i possession af hemmanet Ådra.

År 1661 citation å bonden Rasmus Frantzson i Vad och Rysala socken.

s. å. ödmjuk supplikation att blifva maintenerad vid sin välfångna egendom och efter afgångna domar till verklig exekution hos Hans Eriksson i Husa förhjälpt.

År 1662 fortsättning af saken mot Rasmus Frantzson. Denna var anslagen å hofrättens dörr, men, då å actricis vägnar ingen tillstädeskom, framsteg Martinus Bullenius och om-

---

[1] Enligt Sandbergs anteckning (se hans samling F. F. s. 9942). Själfva originalhandlingen har ej på den obestämda hänvisningen »Bandet innehållande hofrättsdomar 1622—29» kunnat anträffas, hvadan närmare upplysningar om saken tyvärr ej här kunna lämnas.

[2] Jfr Svea Hofrätts protokoll för vederbörande år i Riksark.

[3] Riksark. Biografica Cabiljan.

talade ett fru Margaretas till honom fälldt enskildt yttrande, som möjligen kunde förklara hennes uteblifvande. Med denna förklaring var dock kongl. hofrätten ej nöjd utan beklagade, att saken genom sådana fru Margaretas undanflykter till rättens skada skulle uppehållas, hvarpå bemälta fru äfven uppsattes till böter, under det att motparten tilläts att hemresa.
Målet afslutades en månad därefter med hofrättens approbation af underrättens dom.

År 1662 ytterligare anhållan om hofrättens hjälp till vinnande af exekution mot länsmannen Hans Eriksson i Husa.

s. å. tvist med Arnold pastor, som arresterat 72 tunnor fru Margareta tillhörig, sedan af vådeld förstörd, spannmål. Med hofrättens följande år afkunnade dom förklarade sig fru Margareta missnöjd och vädjade till Kongl. Maj:t.

Efter 1662 förekommer frun på Benhammar ej längre i hofrättens protokoll.

När hennes långa och oroliga lefnad slöts, kan närmelsevis inhämtas af sonhustruns inlagor till reduktionskollegiet,[1] af hvilka handlingar äfven vissa andra fru Margareta rörande omständigheter framgå.

Sålunda omnämnes hon i en hit hörande, den 20 april 1670 »presenterad», supplik såsom »die nunmehr verstorbene Frau Margareta Schloss zu Benhammar». Och uti den första af grefvinnan »Vasaborgs observationsförklaringar» heter det: »Dessutom lämnas ej heller efter b:ta fru Margareta några lösören, att jag såsom hennes arfvinge därigenom skulle finnas befogad någon hennes skuld betala, utan hvad där var förvandlades uti penningar och någre få af hennes kreditorer därmed betalas, som dock därtill ringa förslog, efter Fru Margaretas systerdotter Jaccemina det förnämsta och bästa till sig i min frånvaro till Tyskland tagit.»

Som man ser, kallar sig grefvinnan här den aflidnas arfvinge. I nästa inlaga förklarar hon dock systerdottern vara detta, på hvilken grund det ej heller ålåge henne (grefvinnan) att betala den efterlämnade gälden; och detta påstående upprepar hon äfven i sin sista den 24 maj 1678 presenterade »observationsförklaring» med den därtill fogade anmärkning: »är ock icke långt, sedan sal. frun döder är, allena 9 eller 10 år».

Enligt detta sista yttrande måste fru Margareta Slots hafva aflidit 1668 eller 1669.

Hvem systerdottern Jaccemina varit, är omöjligt att sluta sig till. En dam, som verkligen bar det ovanliga förnamnet Jacomina och var gift med öfversten Hugo Hamilton, förekommer i Svea hofrätts protokoll af den $^{14}/_{5}$ 1669 och den $^{10}/_{8}$ s. å. men står ej upp-

[1] Kammarark. Reduktionskollegiets handl. Grefve Gust. Gustafsson af Vasaborg.

tagen i adelns ättartaflor. Nu är det dock möjligt, att Jaccemina ej varit något förnamn alls utan ett släktnamn (Jacquemin).

Anmärkas bör dessutom, att i Göteborgs tyska församlings böcker en Anna Schlotz förekommer, som år 1628 gifte sig med en Abraham timmerman (eller med namnet Zimmerman). En dotter till detta par skulle således möjligen hafva varit fru Margaretas nämnda systerdotter.

* * *

Sedan fru Margareta Slots' lefnadsöden nu, så godt sig göra låtit, framställts, återstår att tillse, hur hon förhåller sig till den traditionella *Margareta Cabiljau.*

Om hon med denna är identisk eller ej?

Hvad som framför allt talar för det förra antagandet och under alla omständigheter vittnar om en viss förbindelse med Cabiljauska släkten är grefve Vasaborgs *sköldemärke*, där man i tvenne fält finner samma tvenne med ryggen åt hvarandra vända fiskar, [1] som utgöra adliga släkten Cabiljaus hela vapen. (Den enda skillnad är den, att då de Vasaborgska fiskarna hafva en krona emellan sig, äro de båda Cabiljauska hvar för sig krönta.) Erinras bör i sammanhang härmed, att Gustaf Gustafsson vardt grefve af Vasaborg 1646 och Johan Cabiljau (Abrahams son) introducerad på riddarhuset 1652, samt att i den sistnämndes sköldebref adelskapet omnämnes såsom förnyadt, hvadan familjen sålunda redan förut måste hafva burit de båda fiskarna i sitt vapen. [2]

Härtill komma ytterligare ett par, visserligen långt mindre betydelsefulla, omständigheter, nämligen att tidpunkten för Gustaf Adolfs kärlekshandel med Margareta sammanfaller med Abraham Cabiljaus vistelse vid Pskov, dit denne — möjligen åtföljd af sin dotter — rest för att inställa sig hos konungen, äfvensom att denna resa uti sonen Johans »pretensioner» på svenska kronan säges hafva ländt fadern och hela hans familj till yttersta ruin, hvarföre fadern som oftast »besuckat och beklagat densamma», en suckan och klagan, som dock möjligen endast kan hafva gällt den med resan förbundna ekonomiska skadan.

Vidare är det ett faktum, att Abr. Cabiljau, utom handelsmannen i Stockholm Peter Wehrhusens hustru, haft ytterligare en i Sverige gift dotter, hvars namn i släktens många suppliker [3] aldrig

[1] Omnämnas i Vasaborgs grefvediplom såsom »blå fiskar», i Cabiljaus adelsdiplom utan uppgift om färgen såsom »Aselli (vulgo cabiliau vocati)».

[2] Ordet kabiljo heter på holländska *kabiljaauw*. Och det är ej nog, att flera holländska släkter burit detta namn, det bars äfven under slutet af medeltiden af ett helt parti i Nederländerna, under det att ett motparti benämndes *Hoeks* (krokar).

[3] Abraham Cabiljaus änka, Maria van Lest, beklagar sig i en odaterad supplik (se Riksark. Biografica) öfver den aflidne mannens förluster och

uttalas, och som en möjlighet kan man ju tänka sig, att denna andra dotter, förskjuten af fadern, antagit namnet Slots. (Att hon skulle gift sig till detta namn låter däremot knappt tänka sig, då man vet, att hustrun under denna tid alltid bibehöll sitt släktnamn, där hon hade något.)

Hvad som talar emot den nämnda identiteten är i första rummet, att Margareta Cabiljaus namn, efter hvad det tycks, aldrig förekommer uti samtida urkunder. Och föga troligt är, att hon af redan uppgifvet skäl skulle utbytt sitt verkliga släktnamn mot ett själfvaldt annat. (I betraktande af den gifna förbindelse, hvarpå sköldemärkenas anförda likhet tyder, skulle man snarare kunna tänka sig, att Margareta varit dotter till Cabiljaus hustru i ett föregående gifte.) Vidare skulle, därest hon tillhört Cabiljauska familjen, grefvinnan Vasaborg svårligen kunnat förklara systerdottern såsom fru Margaretas (enda) arfving.

Intill dess att motsatsen styrkes, måste man sålunda till och med anse osäkert, att Margareta *Cabiljau* öfver hufvud existerat.

Huru och när hon det oaktadt kommit in i vår historia, återstår nu att nämna.

Den första berättelsen om Gustaf Adolfs förhållande till Margareta Cabiljau förekommer, synes det, uti en år 1739 författad anonym anekdotsamling: *Anteckningar rörande Gustaf Adolf den Store*, [1] hvarpå samma berättelse åter förekommer i några likaledes anonyma, troligen något senare tillkomna: *Uppteckningar om konung Gustaf Eriksson och hans förfäder med anvisning till konung Gustaf I:s karaktär* [2], och sannolikt är det dessa berättelser, som gifvit Stiernman anledning att år 1754 i sin ridderskapsmatrikel uppgifva Margareta Cabiljau som grefve Vasaborgs mor, och som sedermera, använda af Hallenberg och Fryxell, öfvergått till historia.

Om denna historiska häfd berättar biskop Nordin i sin redan nämnda anteckning å Rudbeckii admonition följande: »Jag vet ej, af hvad tillfälle grefve Gustaf Gustafssons Vasaborg födelse råkade att blifva allmänt bekant, och hvarföre denne Gustaf Adolfs son uppfostrades sin börd likmätigt. Von Stiernman säger, att han föddes den 24 maj 1616 af Marg. Cabiljau se Adel. Matr. p., men Erik Benzelius har uti en med egen hand skrifven genealogi öfver Vasarne, hvilken förvaras i Linköpings bibliotek, tecknat an fru

förklarar, att, därest hon ej härstädes haft sina döttrar och deras män, hade såväl hon som mannen måst gripa till tiggarstafven. Och mågen, Petter Wehrhusen, begär (se Kammarark. Reduktionskollegiets handl. *Cabiljau*), att innehafvaren af Bellsta, amiralen Hans Gertzen, skulle betala brudskatter åt döttrarna i Cabiljauska familjen, förklarande dessa vara »min kära hustru och hennes syster samt min salige svågers Doct. Joh. Cabiljaus 2 döttrar».

[1] Handlingar rör. Skand. historia VIII, s. 33. Dessa anteckningar — hvari på ett ställe nämnes »vårt nuvarande regeringssätt (anno 1739)» — uppges såsom hafvande utgjort en del af den Dalinska samlingen.

[2] HSH. IV, s. 29. Dessa uppteckningar uppgifvas jämväl såsom tillhörande Dalinska samlingen.

Brita på Benhammar såsom grefve Vasaborgs moder, och skulle hon varit amma eller piga förut: *ex famula vel nutrice postea dicta fru Brita på Benhammar foemina prorsus ineleganti*. När v. Stiernman utgaf kon. Johans historia af Girs 1745, visste han icke af grefve Vasaborgs moder, utan lämnar i tabellen öfver Gustaf Adolfs naturliga barn öppet rum för namnet.»

Osäkerhet har således rådt och måste, såsom vi sökt visa, tillsvidare anses råda rörande Margareta Slots' härkomst.

Att hon i alla händelser varit en »femina prorsus inelegans», torde däremot ej vara något tvifvel underkastadt.

H. Fröding.

Stockholms nyfunna tänkeböcker och räkenskaper.

I början af detta århundrade publicerade en på sin tid med rätta uppskattad lärd och vitter man rektor Johan Murberg åtskilliga kulturhistoriska afhandlingar, som ännu i dag ha sitt värde, i de första banden af vitterhetsakademiens handlingar och citerade i några af dessa räkenskaper och tänkeböcker från Stockholms rådhusarkiv, hvilka sedermera spårlöst ha försvunnit. Det är ej utan, att mången har misstänkt den hederlige rektorn för att ha lånat och aldrig återställt de åberopade handskrifterna, hvilka i så fall vid hans död skulle förkommit. Dess bättre har hans minne emellertid numera frias från denna misstanke. För någon tid sedan uppdrog riksarkivarien i sammanhang med de nu pågående arkivundersökningarna åt e. o. amanuensen i riksarkivet docenten S. Clason att taga kännedom om Stockholms rådhusarkiv, dess uppställning och fördelning. Från det egentliga rådhusarkivet sträckte han sina studier äfven till andra arkivaliedepoter och hade lyckan att i ett kontor, som för öfrigt syntes innehålla arkivalier tillhörande första afdelningen, åter upptäcka bakom eller mellan andra volymer de ifrågavarande handskrifterna, höljda af ett svart och måhända nära hundraårigt damm. Från medeltiden härstammade femton volymer, alla i smal folio, nämligen 1) elfva s. k. tänkeböcker (med titeln: »liber memorialis de excessibus seu de saköre et aliis causis») för åren 1475—1520, dock med luckor, som måhända en gång kunna fyllas, för åren 1500—1503 och 1508—1510; 2) en s. k. »embetsbok» för åren 1419—1544, innehållande längder på borgmästare, rådmän och andra stadens tjänstemän, stundom med angifvande af dödsår; 3) en räkenskapsbok början de med 1436; 4) ett samlingsband innehållande dels kämnärernas räkenskaper för ett antal år från 1460- in på 1480-talet, dels en rad »burspråk», ordningsregler, som vid vissa tider offentligen föredrogos för menigheten; 5)

en annan räkenskapsbok, kallad »skeppsbok» för åren 1489—1533. Dessutom anträffades en »skottebok» för 1545 och åtskilliga räkenskapsböcker från 1570- och 1580-talen.

Att göra dylika fynd är ju för arkivmannen ett nöje af samma slag som att påträffa någon okänd art eller species för naturforskaren, det är en mycket oskyldig men ganska stor om än något egoistisk njutning, som naturligtvis oordnade arkiv framför andra erbjuda. Men skall man välja, är det utan tvifvel bättre, att arkiven ordnade öppna sina skatter för alla än att de på detta sätt åt en lycklig hittare en eller annan gång bereda upptäcktens tillfredsställelse. Hvad som nu har inträffat, borde, synes det, vara en ytterligare maning för Stockholms ärade rådhusrätt att en gång på allvar taga itu med sin arkivfråga. Den enda tillfredsställande lösningen, det må så godt först som sist sägas, är att dess äldre arkiv kommer under fackmässig vård; rådhusrättens egna tjänstemän ha uppenbarligen icke tid eller förmåga eller förutsättningar att sköta detsamma. Tilläggas må att man har anledning hoppas, att de ifrågavarande medeltidshandskrifterna tillsvidare skola deponeras i riksarkivet.

Underrättelser.

— Martin Weibull †. Vår svenska historieskrifning har å nyo träffats af en kännbar förlust genom professor Martin Weibulls oväntade bortgång den 17 sistl. april. Han föddes den 24 dec. 1835 i Landskrona, där fadern var postmästare, och blef 1862 filosofie doktor med andra hedersrummet, blef samma år docent, 1866 adjunkt, 1877 e. o. professor och 1888 ordinarie professor i historia, allt vid Lunds universitet. Hans gradualafhandling hade titeln »Om Skåne vid medlet af 17:e århundradet. I». För vinnande af adjunktur utgaf han en ny afhandling »Sveriges förbund med Frankrike 1672», en intressant och särdeles väl skrifven diplomatisk studie, som några år senare (1870) följdes af en kortare uppsats inom samma område »Freden och förbundet i Lund 1679». Mellan dessa två arbeten faller »Lunds universitets historia», första delen (1868); den andra utgafs flera år senare (1876) i förening med Elof Tegnér. W. hade genom dessa arbeten dokumenterat sig som en af våra främste historiske författare. Man visste snart inom historiska kretsar, att han riktade sina hufvudforskningar på en något tidigare period af Sveriges historia, tiden för den egentliga storhetsutvecklingen under Gustaf II Adolf, Kristina och Karl X Gustaf;

det förspordes snart, att han gjort Gustaf Adolfs snillrika och excentriska dotter till föremål för särskilda studier af den mest omfattande art. 1882 utkom skildringen af Sveriges historia under Gustaf Adolf, som ingick som en del i den då under utgifning varande illustrerade Svenska historien. Det var som bekant en lysande monografi både hvad stilen och behandlingen i öfrigt angår och var väl det arbete, som först gjorde Weibulls namn kändt för en större allmänhet. Det stora arbetet om Kristina dröjde, men under åren 1887—88 införde han i Hist. Tidskrift som ett slags förstudie sin skarpsinniga och synnerligt väl skrifna men dess värre aldrig afslutade artikelserie »Om Mémoires de Chanut». Den tillskyndade honom Svenska akademiens kungliga pris. 1893 utkom »Drottning Kristina och Klas Tott», 1895 »Gustaf II Adolf och Christian IV 1624—25», båda i Lunds universitetets årsskrift.

Weibull var utan fråga en snillrik historiker, en spirituell och idérik man. Hans historiska stil var synnerligen utmejslad, ej sällan glänsande. Han hade ett ovanligt starkt minne och han strödde omkring sig på ett gifmildt sätt dess rika samlingar, hvilka han alltid hade till hands. Han blef därigenom en synnerligt underhållande »causeur», liksom han var en intressant brefskrifvare. I själfva verket, kan man säga, var ideernas rikedom så stor och sinnet så lifligt, att de förra kommo i vägen för hvarandra, icke så att de förvirrade — klarhet saknade de icke — utan så att de hindrade produktiviteten som författare. Han tycktes behärska hela Sveriges historia under det angifna tidsskedet, han ägde de mest betydande handskriftssamlingar ur svenska och utländska arkiv, men resultaten i tryck blefvo — om man undantar Gustaf Adolf, som ju var ett helgjutet verk — endast fragment. Emellertid lära de större arbeten, i hvilka så många års studier skulle utmynna, blifvit bragta nära sin fullbordan och ännu endast tre dagar före sin död uttalade han i bref sin glädje öfver utsikten att snart få lägga sista handen vid dem, liksom sin glädje öfver — återvunnen hälsa.

Till sin politiska åskådning var W. en hängifven skandinav och han kände alltid en liflig dragning till bröderna på andra sidan Sundet; de skandinaviska intressena gjorde honom till en beundrare af Karl X Gustaf, hvars staty i Malmö lärer ha icke minst W:s energi att tacka för sin tillkomst. Han var därjämte en skånsk patriot, en kännare som ingen af Skånes historia och Skånes släkter. Därom vittna »Samlingar till Skånes historia» och »Samlingar utgifna af de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening», hvilkas utgifvare han i många år var.

Det är inom det korta loppet af blott ett par år som Elof Tegnér, Hans Forssell och Martin Weibull ha bortryckts. Det är svårersättliga förluster för vår historieskrifning; af alla tre trodde man sig kunna hoppas nya värdefulla bidrag till densamma.

— Fil. doktor Anton Buchholtz, direktör i »Gesellschaft für die Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands»,

en af Livlands förnämsta kännare och samlare på arkeologiens och kulturhistoriens område, afled den 16 oktober 1901. Några sympatiska minnesord ägnas honom af H. von Bruiningk i nyssnämnda sällskaps »Sitzungsberichte» för 1901.

— Förre professorn i religionshistoria och religionsfilosofi vid Leydens universitet Cornelius Petrus Tiele har aflidit den 11 sistl. januari. Ett arbete af honom, »Allmän religionshistoria», är öfversatt på svenska (1887).

— Den tyske historikern professorn i Berlin Paul Scheffer-Boichorst har aflidit den 17 sistl. januari, nära 59 år gammal. Han ansågs som en af Tysklands främste medeltidsforskare i våra dagar.

— Den italienske paleografen professor Cesare Paoli, utgifvare af »Archivio storico italiano», afled den 20 sistl. januari, omkring 62 år gammal. Han har bland annat äfven författat en »Programma di paleografia latina e di diplomatica», öfversatt till tyskan under titel: »Grundriss zu Vorlesungen über lateinische Palæographie und Urkundenlehre».

— *K. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien* har till arbetande ledamot invalt professor Ludvig Stavenow i Göteborg.

— Tvenne historiska afhandlingar ha vid vårterminens slut försvarats i Uppsala, nämligen *Freden i Fredrikshamn* af E. Hamnström och *Undersökningar öfver folkmängd, åkerbruk och boskapsskötsel i landskapet Västerbotten åren 1540—1571* af E. G. Huss.

— Af *Uppsala universitets matrikel* utgifven af bibliotekarien Aksel Andersson ha tvenne nya häften utkommit, som omfatta åren 1632—1665.

— Med anledning af den motion, som vid årets riksdag i andra kammaren väcktes om en skrifvelse till Kungl. Maj:t, att han behagade vidtaga åtgärder för aftal mellan de Förenade rikena och Danmark om samtidig och lika lydande deklaration till öfriga makter, hvarigenom de tre skandinaviska staterna förklarade sig för principielt och permanent neutrala, eller ock för främmande makter tillkännagifva, att de Förenade rikenas politik fortfarande endast afsåge att bevara freden och upprätthålla neutraliteten samt söka förmå Danmark till en lika lydande förklaring, har kammarens fjärde tillfälliga utskott genom sin ordförande rektor Julius Centerwall inkommit med ett sakrikt utlåtande, för hvilket det äfven äskat en utredning af hvad som i äldre tider å Sveriges sida gjorts i fråga om neutralitetens tillämpande och förklarande. Denna utredning har hvad tiden före 1815 vidkommer utarbetats af arkivarien i riksarkivet Th. Westrin och är inryckt i utlåtandet. Det är en visserligen

kortfattad men sammanhängande framställning grundad på såväl den tryckta litteraturen som på riksarkivets handlingar om Sveriges förhållande till neutralitetsförklaringar och neutralitetstillämpning alltsedan trettioåriga krigets tid, som naturligtvis måste konstatera, att frågan om ständig neutralitet för Sverige ej förekommit. Till väsentlig del kommer utredningen att behandla de s. k. väpnade neutraliteterna allt ifrån 1691, i hvilka Sverige tagit en så väsentlig del och som för utbildandet af vissa folkrättsliga begrepp haft så stor betydelse. Däremot kan utredningen konstatera ett föga kändt och för öfrigt föga respekteradt fall af permanent neutralitet, som Sverige en gång tillerkänt — hertigdömet Kurland. Utredningen slutar med den neutralitetsförklaring 1812, bakom hvilken liksom en skymmande mask Sverige dolde sin öfvergång från Frankrikes sida till Rysslands och Englands. Som bilagor till utredningen äro aftryckta neutralitetsförklaringen för Kurland 1647, konventionerna 1691, 1756, 1780, 1794 och 1800, deklarationerna 1779 och 1780, den ena af Gustaf III, den andra af Katarina II, den svenska noten till Frankrike $^{28}/_{5}$ 1812 samt transsumt af handels- och sjöfartstraktaten mellan Sverige och England 1661 med dess viktiga bestämmelser om kontrabandsvaror. Man finner sålunda här sammanförda de viktigaste urkunderna och akterna rörande Sveriges förhållande till neutralitetsfrågan under ifrågavarande tidsskede. Från utrikesdepartementet åter ha meddelats de Förenade rikenas neutralitetsförklaringar 1834 och 1853. Utlåtandet meddelar äfven de fördrag eller fördragspunkter, som i närvarande ögonblick äro bestämmande för Schweiz', Belgiens, Luxemburgs och Kongostatens permanenta neutralitet. Det är sålunda ett ganska rikt, delvis hittills otryckt historiskt material rörande denna fråga, som är sammanfördt i detsamma.

— Doktor Alfred Hjelmérus har i Strängnäs läroverksprogram publicerat »Samuel Hjelmérus' Berättelse om Tyska rikets och Nedersachsiska kretsens politiska ställning och styrka år 1793», åtföljd af en minnesteckning öfver författaren, som 1793 var svensk chargé d'affaires i Hamburg, 1806 fick afsked ur rikets tjänst såsom förste expeditionssekreterare i utrikesstatsexpeditionen och 1821 dog på sin egendom Trehörna i Småland.

— *Västerås läroverksprogram 1901—1902* innehåller ett af d:r V. Molér utarbetadt namnregister till de Hülpherska genealogierna i Västerås allm. läroverks bibliotek jämte några upplysningar om de nämnda samlingarnas tillkomst och omfattning. För vår tids många geneaologiskt intresserade personer bör förteckningen vara till nytta.

— På Norstedt & Söners förlag har utkommit »Sveriges Grundlagar med förklaringar, bihang och register. Handbok utgifven af d:r K. Hagman». Den innehåller de gällande grundlagarna i deras nuvarande lydelse med angifvande af de förändringar, som ägt rum

sedan deras stiftande, med upplysningar af utgifvaren och anförande af litteratur rörande deras tillämpning och tolkning. Därjämte meddelas det Håkanssonska förslaget till regeringsform, 1809 års förslag till tryckfrihetsförordning samt 1810 års tryckfrihetsförordning, förfallna grundlagsförslag 1867—1901 ordnade paragrafvis och kronologiskt, antagna grundlagsförslag under samma period m. m.

— I skriftserien »För skola och hem» har docenten Nils Edén utgifvit »Gustaf Vasa. Valda bref». Det är ett litet häfte om 81 sidor med några sidor förklaringar, och utrymmet är sålunda icke stort. Utgifvaren har emellertid lyckats sammanföra ett antal mycket betecknande bref valda från åren 1538—1560. En personlig karaktär utmärkte länge de kungliga skrifvelserna i Sverige, men i originalitet, humor och stundom äfven en viss älskvärdhet framstå Gustaf Vasas bref bland de öfriga såsom något enastående i sitt slag. Man finner i förevarande lilla samling bref till medlemmar af familjen och till andra enskilda personer, fogdar, biskopar m. fl., samt öppna skrifvelser till allmogen i olika landsändar, de sistnämnda som bekant ofta praktstycken af politisk vältalighet, sundt förstånd och fyndighet. Alla brefven försvara sin plats, och läsningen af dem skall helt visst i många fall bättre än långa utredningar belysa arten af det personliga regeringssätt, som konung Gustaf förde och som förefaller oss så främmande. Själfva redigeringen är förståndigt gjord. De gamla ordformerna äro bibehållna men stafningen är moderniserad och ordentlig interpunktion är införd, hvarjämte ovanliga ord eller uttryck äro förklarade. Det hela är en liten läsvärd publikation.

— Jägmästaren Hugo Samzelius har nyligen utgifvit »Kongl. Skogs- och Jägeristaten 1539—1900. Biografiska studier. Andra delen». Det är en omarbetad och utvidgad upplaga af det redan 1900 utgifna biografiska arbetet, som i en föregående årgång af tidskriften omnämnts och som detta supplerar. Äfven denna andra del öppnas af en Historisk inledning, åtföljd af några fullmakter för tjänstemän vid jägeristaten, bland dem den första för en »öfverste jägmästare», Stellan Mörner, hvars porträtt åtföljer arbetet, som vidare upptager »Elever af högre kursen vid Ombergs och Klotens skogsskolor läsåret 1901 $^{15}/_{7}$—1902$^{15}/_{6}$». Ett alfabetiskt namnregister till båda delarna förekommer äfven. Man finner där ytterligare afbildningar af domänstyrelsens, skogsstyrelsens, skogsinstitutets och ekplanteringsstyrelsens sigill äfvensom af vetenskapsakademiens minnesmedalj öfver den berömde jägaren J. A. Wahlberg. Svårigheterna att insamla fullständiga och riktiga biografiska uppgifter öfver en sådan mängd personer ligger i öppen dag. Det är författarens insikt om att den först utgifna samlingen var ofullständig, som kommit honom att företaga detta mödosamma reviderande, som bland annat haft till resultat upptagandet eller upptäckandet af 470 jägeritjänstemän, som i den förra saknades. Det är ej mer än tillbörligt att gifva sitt erkännande åt herr S:s varma intresse för den kår

han tillhör och åt hans trägna forskningar i de viktigaste handskriftssamlingarna i hufvudstaden.

— Den uppblomstrande studentföreningen i Göteborg har under titeln »Ver Sacrum», »Helig förstling», utgifvit en festskrift i ovanligt och något obekvämt format. Man finner där bidrag af olika slag, dikter, litteraturhistoria, socialvetenskap m. m. Historien är representerad genom en artikel af Hjalmar Larsson Haralds, »Skandinavismen. Några reflexioner i en politisk-historisk fråga». Det har sitt intresse som ett uttryck för hvad vår tids historiskt bildade ungdom tänker om en fråga, som för några årtionden sedan satte ungdomens sinnen i glöd. Den politiska skandinavismen, sådan den för ett halft århundrade sedan representerades af de skandinaviska studentmötenas entusiastiska talare, af Karl XV och andra politici, är enligt författaren en »anakronism». En nära förening mellan Sverige och Norge har allt för sig, är en bjudande nödvändighet. »Mellan dem å ena sidan och Danmark å den andra är däremot raka motsatsen fallet.» Må hvarken den skandinaviska unionens båda folk eller danskarne »förvilla sig själfva genom några skandinavistiska drömmar». För den politiska teorien synes vinsten af reflekterandet på skandinavismen i forna dagar och i våra »vara den erfarenheten, att historien icke politiskt sammansluter folken efter rasgemenskapens affinitet, utan att de geografiska faktorerna härvidlag äro utslagsgifvande. På deras grund uppväxa de politiska intressegemenskaperna eller motsatserna. På deras grund bildas kulturerna och i längden skapas också de nationella typerna. Så hafva vi ytterst häri påträffat det element af nödvändighet i historien, inom hvars ram det mänskliga handlandet rör sig med frihet.» På detta sätt summerar författaren de praktiska resultaten af sin tvifvelsutan tänkvärda undersökning, som går tillbaka ända till Kalmarunionens ryktbara och misslyckade skandinaviska experiment.

Af *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft* har ett digert band för år 1900 utkommit. Afdelningen Sverige är denna gång författad af fil. doktor Joh. Ax. Almquist.

— *Svenska Litteratursällskapets i Finland* Förhandlingar och Uppsatser 15 innehåller bland annat en uppsats af Jac. Ahrenberg om »Den Viborgska adeln, dess institution, dess riddarhus och dess upplösning», af hvilken framgår att i det s. k. Gamla Finland, som 1721 afträddes till Ryssland, en tid äfven fanns ett riddarhus efter svenskt mönster ehuru med flera klasser, där man också röstade klassvis. Den föga ärorika institutionen — enligt författarens omdöme — organiserades egentligen först 1784 och upplöstes 1816. — I samma del meddelar R. Hausen »Litet om Maria Magdalenas kapell i Viborg och stadens belägring 1495». Kapellet, hvars tillvaro förut varit känd endast genom en påfvebulla af 1475, omtalas äfven i ett nyligen afskrifvet aktstycke ur det vatikanska arkivet, en supplik af Erik Turesson Bielke med resolution af påfven Julius II år

1505, i hvilken vidare omtalas det järtecken på himmelen, en komet eller annat ljusfenomen, som kom ryssarne att upphäfva belägringen (år 1495).

— *Svenska Litteratursällskapet i Finland* har utgifvit en ny femårskatalog öfver »Den svenska litteraturen i Finland samt arbeten på främmande språk af finländska författare eller utgifna i Finland». Den omfattar åren 1896—1900. Afdelningen inhemsk historia och arkeologi omfattar omkring 100 nummer och såsom de mest produktiva historiska författarne på svenska framstå herrar Carl von Bonsdorff, Reinh. Hausen, K. G. Leinberg, P. Nordmann och M. G. Schybergson.

— Professor M. G. Schybergsons bekanta Finlands historia utkommer i den andra omarbetade upplagan. Två digra häften äro redan utgifna.

— På klipporna utanför *Hangö tulludde* finnas en mängd vapen, initialer, årtal och bomärken inristade. Udden och hamnen utgjorde i långa tider en välbekant och åtrådd landkänning för de sjöfarande öfver denna del utaf Östersjön. Hvem som först hittade på att på dessa klippor till minne af lycklig sjöfart inrista sitt vapenmärke eller sitt namn eller sina initialer är ej bekant, men bruket synes gå tillbaka till medeltiden; redan Olaus Magnus omtalar Hangö udde, hamn och inskrifter. De senare hafva under årens lopp mångdubblats. Af dem, som ännu eller för några årtionden sedan voro synliga, har statsarkivarien i Helsingfors R. Hausen lämnat beskrifningar och afbildningar till ett antal af 230 i en nyss utgifven liten skrift »Die Wappen und Namenszeichnungen auf den Felsen bei Hangö Tulludde».

— Norske kammarherren C. J. Anker har nyligen utgifvit *Christian Fredriks og Carsten Ankers Brevvexling 1814 m. m.* Det är en diger volym om 744 sidor, bekostad af »Norges Nationale Forening» och meddelar dels in extenso, dels i utdrag den i danska riksarkivet förvarade brefväxlingen mellan de nämnda personerna under ifrågavarande märkvärdiga tidsskede — brefutdragen sträcka sig ända till 1819 —, dessutom biografiska notiser om Carsten Anker och hans släkt. Publikationen i och för sig är visserligen i mer än ett hänseende intressant och brefven innehålla bland annat märkliga bidrag till historien om Kristian Fredriks korta konungadöme och unionens upprättande mellan Sverige och Norge. Dess värre lider den af väsentliga brister. En dansk historiker, fil. dr Åge Friis, har dels i den danska tidningen Politiken, dels i den norska tidningen Aftenposten påvisat en rad bekymmersamma fel vid redigeringen: brefven, äfven de »ordret» tryckta, äro oriktigt återgifna på många ställen, ord och meningar äro förbigångna eller vanställda ända till meningslöshet — intet granskadt bref är riktigt aftryckt; referaten äro stundom särdeles vårdslöst gjorda och väsent-

liga yttranden utelämnade eller orätt placerade, flera bref äro på förvirrande sätt sammanslagna o. s. v. Dr Friis sammanfattar sin mening om boken i det stränga omdömet, att den är vetenskapligt värdelös. Han synes hafva rätt. Det är beklagligt, när dilettanter — och till dem få väl i regeln historiskt intresserade kammarherrar räknas — om än aldrig så välmenande eller patriotiska, taga itu med att utgifva eller använda aktstycken äfven från senare tider. Att utgifva bref eller texter, liksom att göra korrekta och användbara referat är en konst, som behöfver läras, liksom hvarje annan; man kräfver numera äfven af en utgifvare med allt skäl omdöme, skarpsinne och noggrannhet och det gör ej till fylles med en aldrig så intresserad ytlighets snabba uppfattning; man skrifver eljes lätt »en gesandt» i stället för »England» eller låter de nordiska folken önska Englands stöd i stället för Ponte Corvos aflägsnande. Att riktigt använda texterna är naturligtvis ännu svårare. Det är ju ingen fråga om, att icke en del af det dilettantmässigt meddelade materialet kan till en viss grad vara användbart och att vissa oriktigheter från innehållets synpunkt kunna vara tämligen betydelselösa. Men när verkligt allvarsamma fel påvisas, blir hvarje samvetsgrann historiker misstänksam och vågar ej längre lita på den text han har framför sig, äfven i de fall där den möjligen är riktig. En annan olägenhet och icke den minsta följer. Dilettanten, vare sig han bearbetar ett ämne eller utgifver bref och aktstycken, förstör en vacker uppgift för den verklige historikern. Man drar sig för ett ämne eller en publikation, som förut behandlats, låt vara på ett otillfredsställande sätt, och det är intet nöje att sida för sida påvisa en föregångares fel. Äfven i Sverige äro vi dess värre icke främmande för detta onda. Det blir nog svårt att utrota det, men när det förekommer, måste det anses såsom en skyldighet, en ledsam skyldighet visserligen, för den historiska kritiken att påvisa saken — till den verkan det kan ha.

— På Plon-Nourrits förlag i Paris har utkommit *Mémoires du lieutenant général de Suremain (1797—1815)* under hufvudtiteln *La Suède sous la république et le premier empire.* Vi hoppas i nästa häfte kunna ägna en artikel åt detta intressanta arbete.

— Under titeln »Neues vom Obersten Gustavson» har A. Kleinschmidt i Westermanns Monatshefte ur otryckta källor meddelat åtskilligt om Gustaf IV Adolfs lif efter afsättningen, hans förhållande till herrnhutarne, hans skilsmässa, hans brytning med svågern, storhertig Karl af Baden m. m.

— Dubbelhäftet 122—123 af *Dansk Biografisk Lexikon* innehåller äfven en biografi öfver Peder Skram, författad af den danske riksarkivarien C. F. Bricka. Då ett visst skede af Peder Skrams skiftesrika lif, hans verksamhet under grefvefejden, nyligen varit föremål för en ganska liflig diskussion mellan svenska och danska historici, är det med en viss nyfikenhet man tager kännedom om

hvad en så kritisk och måttfull historiker som herr Bricka har att säga om spörsmålet. Hans framställning är, såsom man kunde vänta, objektiv. Han erkänner oförbehållsamt, att Peder Skrams hustrus, Elsebe Krabbes, lefnadsteckning närmast är att uppfatta som en försvarsskrift och icke i alla punkter är fullt pålitlig, men han anser äfven, att de tolkningar som gjorts af Gustaf Vasas uttryck äro »misslige», och sammanfattar sin åsikt i det tvifvelsamma uttalandet att »så länge nytt material ej kan framdragas, man helt visst kan säga, att striden icke kan afgöras». Men huru än förhållandet mellan Skram och Måns Svensson varit ordnadt »de jure», menar han, ser det dock närmast ut som om den förstnämnde, åtminstone en tid, faktiskt har varit den ledande. Det är sannt, det erkänna äfven vi, att man för närvarande ej kan faktiskt utskifta rollerna mellan de båda medtäflarne. Det är vidare sannolikt, att Peder Skram under sjötåget innehaft en betydande ställning. Men det måste fasthållas, att den svenska traditionen om öfverbefälhafvareskapet icke blott har lika värde med utan till och med större än den danska, och måhända är herr B. själf icke så fjärran från denna uppfattning.

— Under titeln *Der Protestantismus am Ende des 19. Jahrhundert* har i Berlin ett illustreradt sammelverk börjat utgifvas, som i korta monografier skildrar dels protestantismens förnämsta banérförare, dels viktigare rörelser inom dess historia I de utgifna häftena finner man sålunda skildringar af Reformationens förebud och förelöpare, af Luther, Calvin, Zwingli, Rembrandt och Nederländernas religiösa konst, Paul Gerhardt och den evangeliska kyrkosången, Händel och Bach och den evangeliska kyrkomusiken, Gustaf Adolfsföreningen och det evangeliska förbundet m. m. Sveriges roll i protestantismens historia representeras genom »Gustaf Adolf, protestantismens räddare» af professor H. Hjärne, samma arbete, som i något utvidgad form äfven utkommit på svenska.

— En amerikanare, Charles Gross, har utgifvit »The sources and litterature of English history from the earlist times to about 1485» (1900), ett arbete som af den tyska kritiken fått ett ganska vackert erkännande.

— Fröken Alma Söderhjelm från Finland har åren 1900 och 1901 i två delar utgifvit *Le Régime de la Presse pendant la Révolution française.* I en inledning behandlas pressen före revolutionen. Därefter följa tre »böcker»: »Den obegränsade frihetens period», »Pressen i partiernas tjänst» och »Pressens tillstånd under den termidoristiska reaktionen och direktoriet», hvarje bok fördelad i flera kapitel. Ämnet är ovanligt för en främling att välja. Fröken Söderhjelm lär emellertid med talang ha löst sin uppgift. Första delen af hennes verk är föremål för en ganska erkännande recension i »Historische Zeitschrift», senaste häftet.

— Under titeln *Oberschlesien* har i staden Kattowitz börjat utgifvas en tidskrift »zur Pflege der Kenntnis und Vertretung der Interessen Oberschlesiens», af hvilken ett första häfte kommit oss tillhanda. Det innehåller bidrag af blandad art, skönlitterära, arkeologiska och historiska. Bland de sistnämnda finner man äfven en artikel »Zur Geschichte des Nordischen Krieges an der oberschlesischen Grenze Das Jahr 1702» af utgifvaren D:r Zivier. Det är några bref hämtade ur det furstliga arkivet i Pless, som behandla slaget vid Klissow, Krakaus eröfring och andra tilldragelser. För oss ha de särskildt intresse genom de notiser de meddela om svenskarnes uppträdande, hvilket icke varit utmärkt genom sådana plundringar som t. ex. ryska källor föregifvit utan tvärtom tett sig relativt hofsamt.

Drottning Maria Eleonora och drottning Kristinas förmyndarregering

AF

S. BERGH.

Drottning Kristinas förmyndarregering har hos eftervärlden åtnjutit stort anseende för statsmannavishet och kraft. I synnerhet har man beundrat den styrande mästaren inom densamma, rikskansleren Axel Oxenstierna, som kunde lösa de svåraste inre uppgifter och hvars utrikespolitik omfattade hela Europa. Men — när det gällde att på lämpligt sätt behandla en excentrisk och egensinnig kvinna, kom denna berömda regering till korta. Kristinas förmyndare befunno sig nämligen i en nästan oafbruten fäjd med änkedrottning Maria Eleonora, som beredde dem den ena obehagliga öfverraskningen efter den andra. Hvarken stränghet eller mildhet hjälpte. Hon blef aldrig sådan som regeringen ville hafva henne, och aldrig var heller regeringen henne till lags.

Synnerligen upplysande för historien om denna konflikt mellan Maria Eleonora och Kristinas förmyndare är svenska riksrådets protokoll.[1] Men vill man göra en opartisk undersökning, måste man äfven anlita andra källor. Först och främst förvaras i svenska riksarkivet en del af Maria Eleonoras eget arkiv, särskildt en konceptsamling och en samling ankomna bref, båda för tiden intill hennes afresa från Sverige 1640 och till största delen bestående af bref rörande lifgedinget och andra officiella skrifvelser; bref af privat

[1] Tryckt till och med 1642 i de af riksarkivet utgifna Handlingar rörande Sveriges historia, tredje serien. I det följande citeras rådsprotokollet endast när det för tydlighetens skull ansetts behöfligt.

natur och intima handbref måste man däremot i de flesta fall söka på annat håll. Vidare finnas i riksarkivet bland annat bref till Axel Oxenstierna och pfalzgrefven Johan Kasimir från Maria Eleonora och från andra personer angående henne.[1] Handlingar och räkenskaper rörande hennes hof och lifgeding finnas dessutom i kammararkivet och slottsarkivet. Slutligen har man äfven att tillgå utländska källor, danska och tyska, hvilka visat sig vara ganska gifvande. Särskildt torde förtjäna omnämnas den lifliga korrespondensen mellan konung Kristian IV och den danske residenten i Sverige Peder Wibe,[2] vidare bref och berättelser till kurfurstarne Georg Vilhelm och Fredrik Vilhelm af Brandenburg, däribland flera handbref af Maria Eleonora själf, samt handlingar rörande de diplomatiska underhandlingarna i Stockholm 1642 och i Köpenhamn 1643.[3]

Någon fullständig biografi öfver Maria Eleonora finnes, så vidt vi veta, icke,[4] men episoder ur hennes lif omtalas i många större historiska arbeten, t. ex. hos Pufendorf, Arckenholtz, Rühs, för att nämna några af de äldre, och sedan

[1] I Oxenstiernska samlingen och Stegeborgssamlingen. Åtskilliga af dessa bref äro tryckta i »Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling».

[2] Utdrag ur Wibes bref förekomma i de af Fryxell utgifna »Handlingar rörande Sveriges historia ur utrikes arkiver», del. I; men då dessa utdrag icke innehålla allt hvad som är af intresse för mitt ämne, utom det att flera bref alls icke äro refererade, har jag användt Wibes i danska riksarkivet förvarade originalbref och koncepter (för år 1640 finnas originalen icke i behåll). Den tryckta publikationen »Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve» innehåller, utom bref till Wibe, åtskilligt annat af vikt för Maria Eleonoras historia; likaså bilagorna till L. Engelstofts afhandling: Nogle Efterretninger om den svenske Enkedronning, Maria Eleonore's Undvigelse til Danmark og Ophold der i Aarene 1640 til 1643 (i Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter, 1811). Danska riksarkivets räkenskapsserier äro upplysande rörande Maria Eleonoras vistelse i Danmark.

[3] De tyska källorna till Maria Eleonoras historia finnas till allra största delen uti Königl. Geh. Hausarchiv i Charlottenburg (citeras i det följande: »Preuss. Hausarch.»), det viktigaste i samlingarna »Acta betreffend die Differenzen der verw. Königin Maria Eleonora von Schweden, geb. Markgräfin von Brandenburg, mit der Krone Schweden vornehmlich wegen ihres Aufenthaltes in Schweden, ihrer Alimentation und ihrer Beziehungen zu Kurbrandenburg» (1633—43) samt »Acta betreffend den Hofhalt und die Reisen der verw. Königin von Schweden, geb. Markgräfin von Brandenburg, und den ihr von Brandenburg und Schweden gewährten Unterhalt» (1643—55). — Akterna angående underhandlingarna i Stockholm 1642 äro tryckta i »Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg», bd. I.

[4] Drottning Lovisa Ulrika var under sin vistelse i Berlin 1771—72 sysselsatt med arkivaliska förstudier till en biografi öfver Maria Eleonora (bref t. Beylon i Gust. saml. i Uppsala univ. bibl., qv., vol. 51), men hvad resultatet häraf blef, känner man icke. (Meddel. af dr. Fritz Arnheim.)

hos Geijer, Fryxell m. fl., och äfven hos danska historieskrifvare, såsom Slange, Holberg och i senare tid Fridericia. Dessa författare, för hvilka Maria Eleonora endast varit en biperson i ett stort historiskt skådespel, hafva dock i allmänhet icke haft anledning att närmare granska någon större del af det material, som kan framletas och användas till belysning af detta speciella ämne. En sammanhängande och hufvudsakligen på de ursprungliga källorna grundad framställning af den period i hennes lif, då hennes uppträdande har ett visst politiskt intresse, torde därför ej vara alldeles öfverflödig. Visserligen har hon icke spelat någon politisk roll i egentlig bemärkelse, men hon har åtminstone gjort regeringen ett oerhördt besvär. Axel Oxenstierna yttrade en gång, att regeringen, medan hon var i Sverige, använde en tredjedel af veckan till behandlingen af hennes angelägenheter. Äfven om häruti ligger någon öfverdrift, så är det i alla fall uppenbart, att Maria Eleonora genom sina nycker och påhitt, genom sin oförnöjsamhet, sitt slöseri och den dåliga förvaltningen i lifgedinget samt genom sina intriger med danskar och tyskar har varit en ständig orsak till bekymmer för regeringen och gifvit anledning till förvecklingar mellan Sverige och andra makter. Att regeringen å sin sida genom öfverdrifven misstänksamhet och pedanteri emellanåt gjorde sig själf onödiga bekymmer och förbittrade lifvet för änkedrottningen, vilja vi dock ej bestrida.

Maria Eleonora hade också åtskilliga dygder, hvarom i detta sammanhang rättvisligen bör erinras. Hennes kärlek till Gustaf Adolf var ju rörande, ehuru visserligen något pjåskig. Att hon var gifmild och godhjärtad, hafva äfven hennes vedersakare erkänt; skada blott att föremålen för hennes välvilja ofta voro ganska ovärdiga, och att gifmildheten icke stod i rimlig proportion till hennes inkomster. Maria Eleonora hade vidare stort intresse för skön konst, i synnerhet byggnadskonst. Hon gjorde ständigt upp byggnadsprojekt och ådagalade på detta område förvånande specialinsikter, hvilket intygas af den franske diplomaten Charles d'Ogier, som i ambassadören d'Avaux' sällskap besökte Sverige 1633 och 1634. Då ambassadören den 3 maj sistnämda år uppvaktade änkedrottningen, omtalade hon för honom, att hon på en ö midt emot staden tänkte uppbygga

ett lustslott, och lät taga fram ritningarna på själfva byggnaden, trädgårdarna m. m. »Dessa hade hon själf förfärdigat», skrifver d'Ogier i sin dagbok, »och det var förunderligt att höra, med hvad insikt hon talte i byggnadskonsten.» Samtidigt umgicks hon med planen att bygga en stad vid Strömsholm och bad konung Kristian i Danmark att få gotländsk sten för uppförande af ett kapell. För den preussiske sekreteraren Schrötell, som kurfursten af Brandenburg skickade till henne 1636, berättade hon, att det var hennes afsikt att till sin aflidne gemåls minne bygga ett vackert slott i Preussen, och frågade Schrötell, om hon kunde få köpa någon lämplig tomt i Königsberg eller dess närhet; en kopia af ritningen ämnade hon skicka till kurfursten, som efter hennes död skulle få öfvertaga hela härligheten. Äfven i Sverige tänkte hon bygga ett palats, som till Gustaf Adolfs ära skulle heta Gustafsburg. År 1638 ville hon byta sig till Omberg för att därstädes uppföra ett slott. Utländska konstnärer voro emellanåt inbjudna till henne, t. ex. kopparstickaren Simon de Pass. Hon älskade också att skänka bort vackra konstsaker. Allt detta blef naturligtvis i längden mycket dyrbart och bidrog till att försämra hennes ekonomiska ställning. [1]

Maria Eleonora hade afundsvärda yttre företräden. Hennes skönhet är ju allmänt bekant, hon hade vacker figur och kunde i sitt uppträdande ådagalägga både värdighet och behag. D'Ogier, som var närvarande vid d'Avaux' första audiens hos änkedrottningen den 20 dec. 1633, berättar, att de öfverraskades af att få se »den skönaste prinsessa, som både till växt och utseende var alldeles oförliknelig». Ambassadören höll ett tal på franska, men hans svit ägnade däråt ringa uppmärksamhet, så intagna voro de af drottningen. Vid ett annat tillfälle skref d'Ogier i sin dagbok: »Jag tror aldrig jag får se så mycken höflighet, blandad med så mycken skönhet och majestät som hos denna drottning.»

* * *

[1] D'Ogiers dagbok (sv. öfvers.) i Stockholms Magazin febr. 1780, Schrötells berättelse 10/8 1636 (i Preuss. Hausarch.). Maria Eleonoras konc. 13/3, 25/3 1634. Hennes bref t. Kristian IV 4/12 1638, 17/8 1637 (i danska riksark.). Ang. Omberg se en berättelse af C. Mörner 1638 (Handl. rör. konungahuset i sv. riksark.).

Maria Eleonora föddes den 11 november 1599 och var dotter till kurfursten Johan Sigismund af Brandenburg och hans gemål Anna af Preussen. Anna hörde till den gren af huset Hohenzollern, som innehade Ostpreussen såsom hertigdöme under polsk länshöghet; hennes fader var emellertid den siste manlige ättlingen af denna gren, och efter hans död 1618 öfvergick landet till kurfursten af Brandenburg. Maria Eleonora var född i Königsberg och synes ofta hafva vistats i Preussen under sin barndom, hvilket förklarar, att hon hade en viss förkärlek för detta land och sedermera önskade att återvända dit. När Maria Eleonora blef fullvuxen, uppträdde konung Gustaf Adolf af Sverige såsom friare. Det var, som vi veta, Gustaf Adolfs ungdomsdröm att få Ebba Brahe till gemål, men 1618 blef hon bortgift med Jakob De la Gardie och var således förlorad för konungen. Han vände sig då i stället till den för sin skönhet omtalade prinsessan Maria Eleonora af Brandenburg och framförde personligen sitt frieri vid ett besök i Berlin i maj 1620. På sommaren samma år skickades rikskansleren Axel Oxenstierna ut för att afhämta bruden. Men i sista stund höll alltsammans på att gå om intet. Kurfursten Johan Sigismund hade nämligen dött i december 1619 och efterträddes af sin son Georg Vilhelm. Denne gjorde en omsvängning i Brandenburgs politik, närmade sig kejsaren och Polen och var därför mindre angelägen om det svenska giftermålet. När Axel Oxenstierna den 4 september anlände till Berlin, befann sig kurfursten i Preussen, och rådsherrarne vägrade bestämdt att inlåta sig i underhandlingar om giftermålskontraktets upprättande, emedan de icke fått någon instruktion rörande denna angelägenhet. Den som då räddade situationen, var Maria Eleonoras moder, änkekurfurstinnan Anna, som hela tiden varit synnerligen gynnsamt stämd för den ifrågasatta förbindelsen mellan hennes dotter och den nordiske konungen. Maria Eleonora vistades för tillfället i Wolfenbüttel på besök hos sin syster hertiginnan Anna Sofia af Braunschweig. Kurfurstinnan uppmanade nu Axel Oxenstierna att resa till Wolfenbüttel och därifrån föra prinsessan till Mecklenburg, dit kurfurstinnan själf ämnade begifva sig för att sedan följa sin dotter öfver till Sverige. Denna plan sattes genast i verket.

De rymde helt enkelt. Maria Eleonora fick således tidigt vara med om ett romantiskt rymningsäfventyr och hade därför en viss erfarenhet, när hon själf längre fram satte i scen en liknande tillställning. Företaget lyckades emellertid alldeles utmärkt. Den 16 september lämnade Axel Oxenstierna Wolfenbüttel i sällskap med prinsessan och hennes syster, som också följde med, sedan sammanträffade de enligt aftal med änkekurfurstinnan, och den 25 voro de färdiga att afsegla från Wismar, där de svenska fartygen väntade.[1]

Gustaf Adolf mötte sin brud i Kalmar, och den 25 november firades bröllopet i Stockholm. Maria Eleonora älskade sin make alldeles oerhördt — i lifvet och efter döden, ja efter Gustaf Adolfs död antog hennes beundran för honom så egendomliga former, att man väl sällan har hört talas om något dylikt.

Vi stanna emellertid ett ögonblick vid slutet af hjältekonungens lefnad. År 1630 gick Gustaf Adolf, som bekant, öfver till Tyskland; Sveriges deltagande i trettioåriga kriget begynner. Men när konungen var borta, blef drottningen vanligtvis sjuk af längtan efter honom, och hon beslöt därför att uppsöka sin gemål i Tyskland. I februari 1631 vidtog man förberedande åtgärder för hennes resa, men med utrustningen gick mycket långsamt. Drottningen grät och blef otålig. Fram i maj hotade hon att fara i sina hvardagskläder, om icke inom 14 dagar allt vore i ordning för resan. I rådet blef man ängslig öfver att råka ut för konungens onåd, om drottningen gjorde allvar af sin hotelse. Man fick liksom en förkänning af allt det obehag hon sedermera skulle komma att förorsaka. Utrustningen påskyndades så godt sig göra lät, men först fram i juni kunde afresan äga rum.[2] I Tyskland uppehöll sig Maria Eleonora tidtals på samma ställen som konungen, men kunde icke följa honom öfverallt under hans fälttåg. Genom sin närvaro för-

---

[1] Axel Oxenst. skr., afd. 1, bd. 1 (flera bref i sept. 1620). I Preuss. Hausarch. finnes en samling »Acta betr. die Vermählung der Markgräfin Maria Eleonora mit Gustaf Adolf, Könige von Schweden».

[2] Rådsprot. 23/2, 13/5, 21/6 1631, rådets bref till konungen 11/6 1631 (r.reg.). Jämf. Historiska samlingar (utg. af Adlersparre), IV, s. 9 o. f. En orsak till dröjsmålet var, att en från Hamburg beställd leverans icke i tid anlände. Utan att invänta denna begaf sig drottningen den 8 juni från Stockholm ut i skärgården till Dalarö, dit rådet följde henne.

höjde hon glansen vid Gustaf Adolfs lysande hof i Mainz på vintern 1632. På hösten vistades hon en tid i Würzburg och ämnade därifrån begifva sig till Rothenburg, men då konungen i följd af Wallensteins infall i Sachsen måste vända om mot norr, reste hon i stället till Erfurt. Därifrån skref hon till Axel Oxenstierna ett bref, som förtjänar omnämnas, emedan man där finner ett rörande bevis på hennes tillgifvenhet för sin make. Hufvudinnehållet i brefvet är föga anmärkningsvärdt; det handlar om anskaffande af nya kläder till hofdamerna. Men i ett egenhändigt postscriptum tackar drottningen rikskansleren för att han hade styrt om, att hon kommit i konungens närhet. Ingenting är mig kärare i denna världen, säger hon, än att så länge jag lefver få vara hos Hans K. Maj:t, ty utan Hans K. Maj:ts närvaro aktar jag intet, ej ens mitt lif. Detta skref Maria Eleonora tre dagar före slaget vid Lützen. Brefvet är nämligen dateradt Erfurt den 3 november 1632.[1]

Efter Gustaf Adolfs död fördes hans lik först till en by i närheten af Lützen, vidare till Weissenfels, därifrån till Wittenberg och slutligen till Wolgast. Maria Eleonora följde med och vistades sedan i Wolgast ända till sommaren 1633, då liket öfverfördes till Sverige.

Först den 8 december 1632 kom underrättelsen om slaget vid Lützen till Stockholm. Det dröjde således öfver en månad, innan denna synnerligen viktiga nyhet blef bekant i hufvudstaden, ett utmärkt bevis på den tidens dåliga kommunikationer. Rådet, som vid konungens afresa till Tyskland 1630 fått i uppdrag att föra styrelsen under hans frånvaro, beslöt att därmed tills vidare fortfara. Gustaf Adolfs dotter Kristina var ju omyndig, och man visste ännu icke, om konungen efterlämnat något testamente eller någon regeringsform. Dessutom beslöt rådet att sammankalla riksdagen och att till Tyskland utsända grefve Per Brahe dels för att kondolera änkedrottningen, dels för att till rikskansleren öfverlämna rådets fullmakt för honom att leda Sveriges politik i Tyskland. Vidare fingo fältmarskalken Åke Tott och legaten Sten Bielke, som förut befunno sig där ute, i uppdrag att bistå änkedrottningen med råd och

[1] Oxenst. saml. (i riksark.).

dåd; särskildt skulle de tillse, att främmande sändebud blefvo på tillbörligt sätt emottagna.[1]

Den 10 februari kom Per Brahe till Wolgast, där han fann änkedrottningen »i största gråt». Hon beklagade sig också häftigt öfver att man så »orätt och vrångt» allt uttydde, likasom hon skulle hafva bortskänkt och förslösat såväl sina egna som alla sal. konungens efterlåtna saker. Vid den rannsakning, som Per Brahe med anledning häraf anställde, säger han sig hafva funnit, att mycket var orätt berättadt och obetänkt utspridt.[2]

Att ordningen icke var den bästa, synes dock vara uppenbart. Rådet fick underrättelse därom i slutet af februari och beslöt då att sända ut »en man af renommée, auktoritet och credit». Härtill utsågs Gabriel Gustafsson Oxenstierna, Axels broder, och honom skulle adjungeras riksrådet Mathias Soop, »efter han är van vid ceremonier och eljest lätt på foten».[3] Soop reste i förväg i början af mars. Gabriel Gustafsson tog afsked i rådet den 6 april, råkade på vägen ut för en »gräselig storm» och anlände till Wolgast först den 10 maj. Där befanns allt vara »i ett ömkeligt tillstånd». Hoffolket och lifgardet hade på två månader icke fått någon lön, skulderna uppgingo till 12,000 riksdaler, och Gabriel Gustafsson ansåg, att minst 40,000 riksdaler behöfdes, för att man »med ära och reputation» skulle kunna komma ifrån Wolgast. Det värsta är dock, skrifver han till Axel Oxenstierna, att Hennes Maj:t är »i sina fattade opinioner mycket ståndhaftig». Emellertid anskaffade rikskansleren 30,000 riksdaler, och Mathias Soop lyckades få ett lån på 20,000 i Hamburg mot hypotek af kronans koppar. I midten af juli blef man sent omsider i ordning. En eskader, bestående af 8 örlogsfartyg under riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielms befäl, öfverförde Gustaf Adolfs lik och änkedrottningen från Wolgast till Nyköping.[4]

[1] Riksreg. 15/12 1632, 10/1 1633.
[2] Per Brahe till rikskansleren 11/2 1633 (A. Oxenst. skr., afd. II, bd. 3).
[3] Deras instruktion i riksreg. 28/2 1633.
[4] Gabr. Gustafssons (och Math. Soops) bref till rikskansleren 11, 18, 19 maj, 5, 9, 14 juni, 6 aug. 1633 (A. Oxenst. skr., afd. II, bd. 3). Affärden från Wolgast egde rum den 16 juli.

Dit anlände eskadern i början af augusti. Pfalzgrefven Johan Kasimir, Gustaf Adolfs svåger, mötte Maria Eleonora i skärgården, och den 5 augusti blef det kungliga liket högtidligen insatt uti den gröna salen på Nyköpings slott.

Frågan om tiden för begrafningen gaf nu anledning till den första sammanstötningen mellan änkedrottningen och rådet, som äfven infunnit sig i Nyköping. Redan i början af året hade Maria Eleonora skrifvit till rikskansleren, att hon förnummit, hurusom rådet där hemma ämnar med begrafningen mycket hasta. Men vi vilja, säger hon, att det konungsliga liket, så länge Gud oss lifvet unnar, ingalunda begrafvas må. »Eftersom vi Hans K. Maj:t vår högtärade saligste käre herre och gemål uti lifvet föga njutit hafva, så må oss då unnas, att vi dess konungsliga lik oss någorlunda till vederkvickelse i vår sorgfulla lifstid åskåda och hafva måge.»[1] Före afresan från Wolgast hade hon också bevekligen anhållit om, att konungens lik måtte blifva obegrafvet under hennes lifstid, eller att med begrafningen måtte uppskjutas så länge som möjligt. Samma begäran lät hon nu omedelbart efter ankomsten till Nyköping hofpredikanten Joh. Mathiæ framföra till riksmarsken Jakob De la Gardie, som den 6 augusti anmälde saken i rådet, där änkedrottningens besynnerliga idéer naturligtvis väckte stark opposition. Att vänta med begrafningen till Hennes Maj:ts död ansåg Johan Skytte vara absurdt och stridande mot 5:te budet: du skall icke dräpa. Hennes Maj:t tänker då alltid på att dö och förkorta sin lifstid. Karl Bonde fruktade, att i fall begrafningen uppskötes på obestämd tid, många skulle däraf taga orsak att säga, det man ingen förmögenhet hade att låta Hans K. Maj:ts lik komma i jorden. Och Klas Fleming utbrast: Mången skall ock tänka, att Hans K. Maj:t icke vore död. För att i någon mån gå änkedrottningen till mötes, beslöt man dock enhälligt den 9 augusti, att begrafningen skulle uppskjutas till februari följande år, och rådet uppvaktade henne för att om möjligt utverka hennes samtycke därtill. Men Maria Eleonora var missnöjd och begärde fyra veckors betänketid. Då skickades biskopen i Linköping, Johan Botvidi, till henne. Denne fann henne

[1] Bref till Axel Oxenst. 31/1 1633 (Oxenst. saml.).

mycket sorgbunden, men sökte att med anförande af bibelspråk öfvertyga henne om, att det stred mot Guds ord att låta de döda vara obegrafna, och slutligen lyckades han drifva henne så pass långt, att hon sade sig vara nöjd, om hon finge hafva liket obegrafvet 1¼ år. Men ett sådant svar kunde man naturligtvis icke vara belåten med, utan biskopen skickades till henne ännu en gång och aftvingade henne slutligen den 21 augusti ett slags medgifvande, att begrafningen skulle få äga rum.

Den 26 augusti hade rådet sitt sista sammanträde i Nyköping. Men två herrar, Axel Baner och Erik Ryning, stannade kvar hos änkedrottningen och fingo en särskild instruktion, enligt hvilken de skulle söka öfvertyga henne om nödvändigheten att påskynda begrafningen samt tillse, att hon ej alltför ofta besökte liket. [1]

Senare på hösten uppstod en ny tvistefråga, nämligen om grafplatsen. Konungen hade själf förordnat, att han skulle begrafvas på Gråmunkeholmen i Stockholm, och där hade man redan börjat göra i ordning grafven, då änkedrottningen genom riksrådet Klas Fleming lät hälsa rådet, att hon önskade, det K. Maj:ts saliga lik måtte nedsättas i Uppsala, samt att begrafningen i så fall kunde äga rum, när rådet behagade. Detta kunde naturligtvis omöjligen beviljas, lika litet som det förslag Maria Eleonora sedan framställde, nämligen att liket efter begrafningen skulle föras till Strömsholm. [2]

Emellertid blef man icke färdig med begrafningen i februari, såsom ämnadt var. Först i midten af juni 1634 fördes liket från Nyköping till Stockholm. Riksdagen var då samlad. Dess hufvuduppgift var att definitivt ordna styrelsen under Kristinas minderårighet, och detta skedde också genom en regeringsform, enligt hvilken förmyndarregeringen skulle bestå af de fem höga riksämbetsmännen. De lediga riksdrots- och riksskattmästareämbetena besattes; Gabriel Gustafsson Oxenstierna blef riksdrots och Gabriel Bengtsson Oxenstierna skattmästare. Att änkedrottningen skulle kunna insättas i regeringen, har tydligen aldrig hvarken Gustaf Adolf själf eller rådet eller ständerna tänkt

[1] Riksreg. 26/8 1633.
[2] Rådsprot. 7/10, 18/10, 4/11; riksreg. 19/10 1633.

sig såsom en möjlighet,[1] men det hindrar icke, att hon kände sig förbigången.

Den 22 juni ägde begrafningen ändtligen rum. Men om herrarne i regeringen och rådet trodde, att saken därmed var utagerad, så skulle de snart få erfara, att detta var ett misstag. Två dagar efter begrafningen, själfva midsommardagen på aftonen, skickade änkedrottningen bud till riksmarskalken Axel Baner, att hon ämnade gå ned i klosterkyrkan och in i sal. K. Maj:ts graf för att öppna kistan. Detta hade dock endast den påföljden, att rådet, efter att hafva inhämtat biskoparnes utlåtande, beslöt att vidtaga åtgärder för att hindra henne från att komma in i grafven. Hofmästaren Adam Pentz inkallades och ålades strängeligen att förbjuda Hennes Maj:ts drabanter och tjänare att taga stenarna af konungens graf utan regeringens vetskap.

Biskoparne i Linköping och Västerås erbjödo sig emellertid att hvarannan dag gå upp till Hennes Maj:t och söka förmå henne att taga sitt förnuft till fånga. Men dessa regelbundet återkommande förmaningar hade tydligen icke åsyftad verkan. Ty den 11 juli berättade riksdrotsen i rådet, att änkedrottningen åter hade begärt att få öppna sal. K. Maj:ts graf och likkista.[2] Strax efteråt infann sig äfven pfalzgrefven Johan Kasimir, nedsänd af Maria Eleonora med hälsning, att hon ville i kistan inlägga konungens hjärta, som hon ännu förvarade hos sig. Men rådet var obevekligt, åberopade det förut fattade beslutet och sade sig befara, att ständerna kunde blifva otåliga; herrarne bådo därför pfalzgrefven ursäkta, att de icke kunde bifalla Hennes Maj:ts begäran; de erbjödo sig dock att tillsammans med honom gå ned i grafven och inlägga hjärtat. Pfalzgrefven tycktes vara något generad öfver att springa ärenden åt änkedrottningen; excuserade sig, heter det, att han af en händelse kommit att åtaga sig detta uppdrag, »gör det eljest icke gärna». Han anhöll, att några af herrarne

---

[1] Kristina ansåg sedermera också sin moder alldeles inkapabel att regera (Arckenholtz, Memoires concernant Christine, III, s. 33, 67).

[2] Hon försökte formligen muta riksdrotsen. Denne skref nämligen till sin broder Axel, att hon erbjudit honom stora presenter, hvilket han »kategoriskt afslog». Men »då blef hon så bitter», skrifver han vidare, »att hon sjuknade och låg i 8 dagar till sängs, simulerandes mållöshet» (Bref $^{19}/_{7}$ 1634 i A. Oxenst. skr., afd. II, bd. 3).

ville följa honom upp till Hennes Maj:t. Johan Skytte, Mathias Soop och Johan De la Gardie blefvo därtill utsedda. När de kommo upp, låg drottningen till sängs, hvarför endast pfalzgrefven blef insläppt. Han framförde nu rådets hälsning. Men Maria Eleonora svarade: När ständerna äro sin kos, vill jag gå dit in och likväl behålla K. Maj:ts hjärta hos mig så länge jag lefver. Därefter blef riksmarsken uppkallad, och till honom sade drottningen, att hon icke kunde lugna sig, med mindre hon fick gå och beskåda sal. K. Maj:ts lik, och att hon aldrig kunde släppa hans hjärta ifrån sig. Riksmarsken upprepade då de skäl, som gjorde, att rådet icke kunde villfara hennes önskningar. Det är uppenbart, att Maria Eleonora nu befann sig i en så exalterad sinnesstämning, att hon knappast var fullt tillräknelig. På morgonen begärde hon att få inlägga konungens hjärta i grafven, men på förmiddagen samma dag säger hon sig vilja behålla det så länge hon lefver; hennes enda tanke eller fixa idé var att åter få se sin aflidne makes anletsdrag. Men nog hade Axel Oxenstierna rätt, när han vid ett tillfälle yttrade, att hon dref denna sak »ad fastidium usque».

Följande dag anmälde hofpredikanten Johan Mathiæ, att änkedrottningen befallt honom gå ned och säga, »att Hennes Maj:t var alldeles resolverad att fara neder till sal. K. Maj:ts lik, senaten måtte göra härutinnan hvad de ville». Denna gång tog man saken ganska lugnt. Rådet hänvisade endast till det svar man gifvit pfalzgrefven och tillade ironiskt, att det skulle »gifva Hennes Maj:t föga reputation, där Hennes Maj:t fore neder till kyrkan och icke kunde komma in; Hennes Maj:t skulle då med större förtret draga dädan igen.»

Men sedan man af biskop Rudbeckius fått veta, att somliga rent af fruktade, att änkedrottningen skulle få slag, om rådet hårdhjärtadt satte sig emot hennes önskningar, togs det verkligen i allvarligt öfvervägande, huruvida man möjligen skulle tillåta henne att *en gång* gå ned i grafven, dock utan att öppna kistan. Slutligen beslöt man likväl att icke frångå den förut fattade resolutionen, och biskoparne fingo i uppdrag att urskulda rådet hos änkedrottningen. Dessutom afgaf prästerskapet på regeringens begäran ett långt be-

tänkande, »om en kristen med godt samvete kan begära och honom efterlåtas att öppna de dödas grifter och likkistor och deras lekamen beskåda och handtera, förmenandes sig därigenom någon tröst och hugsvalelse att hafva uti sin stora hjärtans sorg och bedröfvelse». [1] Där bevisades naturligtvis, att sådant icke vore tillåtet. Men om Maria Eleonora däraf kände sig öfvertygad, lämna vi därhän.

Konungens hjärta måste hon i alla fall lämna ifrån sig, och det blef sedan nedlagdt i grafven.

* * *

Under tiden hade en annan konflikt uppstått, som hotade att antaga högst betänkliga dimensioner, nämligen rörande den unga drottningens uppfostran. Under moderns frånvaro i Tyskland öfvervakades Kristinas uppfostran af hennes faster, pfalzgrefvinnan Katarina, som visade sig vara synnerligen lämplig för denna maktpåliggande uppgift. Rådet önskade nog, att hon skulle därmed fortfara äfven efter Maria Eleonoras återkomst, men man drog sig för att genast stöta änkedrottningen för hufvudet genom en sådan anordning. Kristina stannade således hos sin moder i Nyköping, så länge Gustaf Adolfs lik där kvarstod, d. v. s. till sommaren 1634, då båda drottningarna slogo sig ned i Stockholm. Den egentliga undervisningen meddelades af hofpredikanten magister Johan Mathiæ. Om Kristinas begåfning skref Gabriel Gustafsson till rikskansleren, att hon »hafver ett extraordinarie ståtligt ingenium», men, tillägger han, umgänget med modern är mycket skadligt. [2]

Detta skrefs redan i slutet af år 1633. Sedan väckte Maria Eleonoras besynnerliga beteende efter Gustaf Adolfs begrafning starka tvifvel på hennes förmåga att kunna på ett förnuftigt sätt uppfostra sin dotter, tvifvel icke blott hos rådet utan äfven hos ständerna. I regeringens proposition till riksdagen förekom visserligen ingenting om denna ömtåliga sak, men prästerna anmodades muntligen att i sitt svar på propositionen insätta något om den unga drottningens »edukation», [3] hvilket också skedde, ehuru i svämfvande ordalag. Unge-

[1] Riksdagsacta 1635 (i riksark.).
[2] Bref $^{27}/_{12}$ 1633 (A. Oxenst. skr., afd. II, bd. 3).
[3] Rådsprot. $^{16}/_{7}$ (e. m.) 1634.

får detsamma förekommer äfven i adelns svar på propositionen. Med anledning häraf infördes i riksdagsbeslutets 4:de punkt en uppmaning till regeringen att bära omsorg om »att Hennes K. Maj:t uti vår rätta religion, alla kristliga konungsliga dygder, lofliga svenska seder samt en god affektion till sin egen nation och undersåtar uppfödd och instruerad blifver». Och till yttermera visso förklarade ständerna i 5:te punkten — på samma gång som de bekräftade änkedrottningens lifgeding — att de väntade, att hon i fråga om drottningens uppfostran »gör regeringen ett nådigt och gunstigt bistånd».

Man visade dock änkedrottningen den höfligheten, att man på förhand underrättade henne om innehållet i riksdagsbeslutet, hvarvid hon förklarade sig vara tillfreds därmed, att regeringen öfvervakade den unga drottningens undervisning, »så vida regementssakerna vidkommer», men beträffande hennes sedliga uppfostran (»vita et mores»), så ville Hennes Maj:t själf hafva omsorg därom, efter sal. konungen — som hon sade — »hade Hennes Maj:t det i synnerhet anbefallt».[1]

Emellertid blef förhållandet mellan änkedrottningen och regeringen alltmera spändt. Vid ett utskottsmöte, som sammanträdde i mars 1635, besvärade man sig öfver den »despekt», som regeringen dagligen måste lida, och samtidigt klagar riksdrotsen i bref till Axel Oxenstierna, att änkedrottningen hindrar »vår unga frökens» uppfostran och inger henne hat till regeringen och den svenska nationen.[2] Saken hänsköts till några af biskoparne och landshöfdingarne, och deras åsikt var, att den unga drottningen borde skiljas från

[1] Rådsprot. 26/7 1634.

[2] »Med allt komma vi väl tillrätta, men Hennes Maj:t änkedrottningen blifver mycket orolig, impedierar mycket vår unga frökens institution, informerar henne till all vedervärdighet och hat emot våra personer och nation, tillstädjer ingen aga, lärer löpa med fåfängt snack ..... Synes alltså, att dotter och moder måste skiljas åt.» (Bref 20/3 1635; A. Oxenst. skr., afd. II, bd. 3).

Axel Oxenstierna hade samma åsikt. Han skrifver till sin broder Gabriel 14/8 1635 (Oxenst. saml., riksarkivet), att regeringen borde söka att skilja modern och dottern åt, på det att den senare icke måtte uppfödas »till vår skada och förtret». Man skulle icke »klema» i sådana fall. »Bruker de humanaste och skäligaste medel först», säger han, »men när de icke hjälpa, så bruker auktoriteten.»

modern.[1] En sådan kraftåtgärd vågade man dock ännu icke vidtaga. Men utskottsmötet afgaf ett särskildt betänkande angående sättet, huru drottningen »uppfödas och instrueras måtte», dateradt den 24 mars 1635.[2] Änkedrottningen nämnes ingenstädes, men att udden är riktad mot henne, är alldeles tydligt. I första punkten framhålles angelägenheten af att drottningen »talar väl om fäderneslandets närvarande stat och regering, respekterar sina förmyndare och riksens råd behörligen, beter sig mildt och nådigt emot alla undersåtar» etc. Vidare beskrifvas de egenskaper, som hennes hofmästare, lärare och hofmästarinnor böra hafva, hvarvid tilläggas, att dessa ständigt skola omgifva drottningen, icke allenast när hon studerar, utan äfven vid måltider och andra samkväm, på det att, om några »orimliga diskurser, snack och tal» därvid förefalla, som skadliga meningar eller elaka seder förorsaka kunna, de dem då strax »med fog och skäl improbera och förtaga måge». Drottningen borde äfven få leka med jämnåriga, väluppfostrade flickor, och hennes kammarjungfrur skulle vara gudfrukteligen och dygdesamt uppfostrade. Slutligen gifvas några anvisningar angående hennes studier.

Man kan undra, om det verkligen var nödvändigt eller klokt att på detta sätt antasta änkedrottningen. Att berättigade anmärkningar kunde göras, är dock säkert. Drottningens kroppsliga omvårdnad försummades; man klagade öfver, att hon måste vistas i oeldade rum, hade för trånga kläder och fick för litet motion.[3] Men det som i synnerhet väckte anstöt inom de ledande politiska kretsarna i landet var änkedrottningens öppet visade förakt för Sverige och allt svenskt. Man befarade, icke utan skäl, att detta kunde hafva en menlig inverkan på dottern, som ju sedan skulle blifva Sveriges regerande drottning. Men kanske alltsammans endast var förtal, utspridt af Maria Eleonoras fiender och vedersakare? Detta är dock icke förhållandet, ty själfva faktum är intygadt äfven af hennes vänner eller personer, som icke hade någon rimlig anledning att förtala henne.

---

[1] Rådsprot. 18 o. 23 mars 1635; protokoll 20 o. 23 mars bland riksdagsacta 1635 (i riksark.).
[2] Tryckt i Stiernmans samling af riksdagars och mötens beslut.
[3] Rådsprot. $^{22}/_{1}$, $^{1}/_{4}$ 1636.

Exempelvis kan anföras följande: I juni 1636 skickade kurfursten af Brandenburg sekreteraren Hans Georg Schrötell till Stockholm med bref till Maria Eleonora. Schrötell reste såsom privatperson, ty de diplomatiska förbindelserna voro afbrutna med anledning af kriget, och att han öfver hufvud tilläts att vistas i Stockholm i flera veckor, berodde därpa, att han var *preussisk* sekreterare hos kurfursten, Preussen åter stod under polsk länshöghet, och med Polen befann sig Sverige icke i krig. Efter återkomsten afgaf han en utförlig reseberättelse, som räddats undan förstörelse trots författarens enträgna anhållan, att kurfursten måtte rifva sönder den och kasta den på elden. Berättelsen innehåller åtskilliga intressanta detaljer rörande änkedrottningen, förmyndarregeringen, pfalzgrefven Johan Kasimir m. m. Särskildt får man en inblick i Maria Eleonoras tänkesätt och resplaner vid den ifrågavarande tidpunkten.[1] Bland annat omtalar Schrötell, att han en dag var inbjuden till änkedrottningens taffel. Samtalet rörde sig om Preussen, och Maria Eleonora begagnade tillfället att nedsätta Sverige pa samma gång som hon icke nog kunde prisa förhållandena i Preussen.[2] Äfven vid flera andra tillfällen under Schrötells vistelse i Stockholm gaf hon luft åt sin antipati mot Sverige[3] och sitt missnöje med rådsherrarne.[4] Den unga drottningen

---

[1] Schrötells berättelse är daterad Königsberg 10 aug. 1636. (Preuss. Hausarch.). Han ankom till Stockholm $\frac{12}{22}$ juni och afreste i midten af juli.

[2] »Den $\frac{18}{28}$ Junij liessen Ihr Kon. Maij:t mir gnädigst zu wissen thun. das Sie nach der Vesper spaziren fahren, mich mitnehmen .... wolten, und da ich mich zu bestimbter Zeit zu Schloss einstellete, befundte sich bey Ihr Kon. Maij:t Ihr Frstl. Gd der Herr Pfalz Graff nebenst einen Franzhosen .... welche beide mit Ihr Kon. Maij:t sich in dero Carethen sezten und .... spaziren fuhren, befohlen Ihre Maij:t ich solte zu besehung der Schwed. Klippen mit reitten, und da wir hinnaus kommen, und die Abendmalzeit fertig an Ihrer Kon. Maij:t thaffel zusezen, ich genotiget worden, und in wehrender Zeit immer von Preussenlandt, zustandt, früchte und andern, so Ihr Maij:t gegen Vergeringerung Schweden[s] nicht genugsam ausloben kondte. geredet.»

[3] »Preussen wehre ein schöner, luftiger, fruchtbarer orth, da man sich wol ergezen kondte, Schweden aber wehre voller Klippen falscher treu und traurigkeit, da kein freuden zu hoffen oder zu holen, und kondte unmüglich lenger Ihr leben darin zubringen» ($\frac{7}{17}$ juli). — Följande dag talar hon om sin tillämnade resa till Preussen: hon vill fara dit, »damit Sie nur einmal aus den Klippen komme .... sonsten Ihre Maij:t nicht wüsten, wie elendt Sie in Schweden Ihre Zeit solte ferner zubringen.»

[4] Genast vid Schrötells första sammanträffande med Maria Eleonora hade hon beklagat sig öfver, »wie gewaltig hinderlistig zur unwarheit die Reichs Rethe alss halsstarge Köpffe mit Ihrer beiderseits Maij:ts umbgingen. und wol wünschen möchten, das Sie darvor der Teuffel holete.»

slets sålunda mellan motsatta inflytelser. Om hennes personliga förhållande till modern vid denna tid finnas olika uppgifter. Maria Eleonora yttrade själf till Schrötell, att dottern helt och hållet stod på hennes sida, och att rådet icke hade lyckats att göra henne uppstudsig, men riksdrotsen påstod, att hon »apprehenderar moderns fauter och esomoftast hos sina förtrogna dem beklagar».[1] Att döma af Kristinas egna uttalanden i sin självbiografi, synes den senare uppgiften vara riktigast.[2]

De åtgärder, som rådet och ständerna hittills vidtagit, voro emellertid endast halfmesyrer, tillräckligt skarpa för att reta änkedrottningen, men otillräckliga då det gällde att åstadkomma en verklig förbättring. Det fanns endast *ett* radikalt botemedel, och det var — såsom redan under utskottsmötet 1635 hade framhållits — att skilja modern från all befattning med dotterns uppfostran. Men detta botemedel var ju sådant, att man näppeligen kan förvåna sig öfver att vederbörande länge tvekade att använda det. Den som gjorde slag i saken var Axel Oxenstierna.

Efter tio års frånvaro återkom rikskansleren till fäderneslandet i midten af juli 1636.[3] Redan några dagar efter hans hemkomst förekom i rådet frågan om drottning Kristinas uppfostran, hvarvid Axel Oxenstierna bl. a. framhöll, att man borde vinnlägga sig om att bibringa Hennes Maj:t gudsfruktan och fosterlandskärlek, så att »Hennes Maj:t håller det så före, att vi äro det bästa folk», lär sig hålla af svenska seder och älska sina undersåtar etc.

Följande dag företogs en omröstning i rådet. Hvar och en afgaf ett motiveradt votum. Alla röstade för en »separation» mellan modern och dottern, till och med riksamiralen Gyllenhielm, som eljest var jämförelsevis gynnsamt stämd emot Maria Eleonora, och som hon därför hade ett visst förtroende för. Men de flesta beklagade, att man nödgades gå så långt. »Jag bekänner», sade t. ex. riksmarsken Jakob De la Gardie, »att det gör mig af hjärtat ondt, att vi skola

[1] Bref till Axel Oxenst. 1/1 1636 (A. Oxenst. skr., afd. II, bd 3).
[2] Arckenholtz, a. st., III, s. 64.
[3] Schrötell berättar (a. st.), att änkedrottningen var missnöjd öfver att rikskansleren mottogs med stora hedersbetygelser, när han den 14 juli färdades från Vaxholm in till Stockholm.

komma till sådana extrema och votera i denna sak, som utan Hennes Maj:t änkedrottningens offence icke kan aflöpa, och böra vi alla hafva respekt till Hennes Maj:ts person för vår sal. konungs så väl som andra viktiga orsakers skull», hvarför vi också beviljat, att Hennes Maj:t skulle stanna hos sin dotter och med sitt hof blifva där underhållen, »i den förhoppning att Hennes Maj:t skulle så comportera sig som sig borde. Men så måste man beklaga, att man ingen bättring hafver sett utan fastmera contrarium, där vi år ifrån år blifva molesterade» och dagligen se, »huru Hennes Maj:t den unga drottningen blifver upptuktad hvar icke till odygd, dock likväl icke så som Hennes Maj:t borde uppfödas». Rikskansleren, som sist afgaf sitt votum, fann det obehagligt att nu strax efter sin hemkomst nödgas taga itu med denna ledsamma fråga, som rådet förut icke kommit sig för att afgöra. »Blifver nu resolveradt till separation», sade han, »skall jag fuller få den skulden på mig, att hvar jag icke hade kommit hem, så hade detta icke så hastigt blifvit ställdt uti effekt. Men såsom jag i mina tjänster aldrig hafver dragit sky för någon offence, när konungens tjänst och fäderneslandets välfärd så fordra, så gör jag det i detta fallet ej heller.»

Med afseende på sättet att verkställa det sålunda fattade beslutet om skilsmässan mellan modern och dottern voro alla öfverens om, att man borde gå till väga så försiktigt som möjligt för att undvika allt sken af våld. Bäst vore, om man kunde öfvertala änkedrottningen att flytta till sitt lifgeding och såsom skäl anföra, att hon själf hade klagat öfver, att detsamma under hennes frånvaro illa sköttes. Endast i nödfall, om hon bestämdt vägrade att slå sig ned i lifgedinget, eller om hon — såsom Axel Oxenstierna uttryckte sig — »håller sig vidrigt», skulle man helt enkelt föra bort den unga drottningen till Uppsala eller någon annan lämplig ort. I alla fall borde man uttryckligen framhålla, att meningen icke vore att alldeles skilja Deras Maj:ter åt, utan att det stode änkedrottningen fritt att på kronans bekostnad emellanåt vistas hos sin dotter en, två eller tre veckor, och att hon genast skulle efterskickas, om drottningen blef sjuk. Men dotterns uppfostran fick hon icke befatta sig med.

Med ledning af hvad sålunda förefallit uppsatte rikskansleren ett »rådslag», som föredrogs i rådet den 16 och 17 augusti. I detta rådslag heter det, att alldenstund Hennes Maj:t änkedrottningens närvaro den unga drottningen till sin rätta kungliga uppfödsel är mera skadlig än nyttig, i det Hennes Maj:t dagligen måste se och höra »det som henne uppeggar emot vår nation och gör den hos Hennes K. Maj:t dels föraktad, dels förhatad», därför har regeringen och rådet beslutit, att dottern skall skiljas ifrån modern, och den senare bosätta sig i lifgedinget, henne dock obetaget att understundom besöka sin dotter och därvid »på en kort tid» åtnjuta fri traktering. Drottningens uppfostran skulle anförtros åt hennes faster pfalzgrefvinnan.

Riksamiralen ansåg, att man icke borde direkt sätta ut, att änkedrottningen liksom uppeggade sin dotter till odygd och nationens förakt. Men rikskansleren och andra invände energiskt: Om vi icke införa rätta orsaken, skola våra efterkommande, när de läsa resolutionen, tänka, att vi utan orsak hafva separerat Deras Maj:ter. »Det kan icke blifva lindrigare affattadt», utropade Per Brahe, »vi måste ju i framtiden hafva något därmed vi denna vår aktion kunna försvara.» [1]

Däruti hade han utan tvifvel rätt, ty om man vidtager en så sträng, för att icke säga grym åtgärd som den hvarom här är fråga, så bör man visserligen vara angelägen om att framlägga skäl, som kunna öfvertyga eftervärlden om åtgärdens rättmätighet. Och trots den nästan ociviliserade öppenhjärtighet, hvarmed dessa skäl framdrogos, hafva de dock på många håll betraktats såsom svepskäl. Därtill har man väl numera knappast någon anledning, ehuru man, liksom rådsherrarne för öfrigt själfva gjorde, måste beklaga hvad som skedde, i synnerhet som ändamålet med hela tillställningen ändå i hufvudsak förfelades, ty med Kristinas kärlek till Sverige blef det, som vi veta, klent beställdt. Å andra sidan är det ej svårt att förstå, att Maria Eleonora kände sig djupt sårad såsom drottning och moder, och att hennes längtan att komma ifrån de för-

[1] Det enda, som mildrades, var det något drastiska uttrycket: »remitterandes Hennes Maj:t på sitt lifgeding». I stället skulle det heta, att »Hennes Maj:t änkedrottningen blifver härefter i sitt lifgeding».

hatliga svenska »klipporna» snart måste blifva oemotståndlig.

Rådslaget underskrefs den 18 augusti, men är dateradt den 15.[1]

* * *

Maria Eleonora skulle således bosätta sig i lifgedinget och valde Gripsholms slott till residens. I Gustaf Adolfs morgongåfvobref af den 20 nov. 1620 bestämdes, att hans gemål, i fall hon blef änka, skulle erhålla ett lifgeding i Östergötland och Småland. Men efter änkedrottning Kristinas död 1628 annullerades nyssnämnda bref, och ett nytt utfärdades,[2] enligt hvilket Maria Eleonora i stället fick vissa delar af Kristinas lifgeding jämte andra områden i Södermanland, Västmanland, Uppland och Gästrikland. Till lifgedinget hörde följande slott och gårdar: Gripsholm, Tynnelsö, Räfsnäs, Eskilstuna hus, Strömsholm, Fiholm, Örbyhus och Gäfleborgs hus; vidare städerna Strängnäs, Mariefred, Torshälla och Gäfle samt 9 härad med 65 socknar och 2,345 bönder. Inkomsten »uti vissa persedlar årliga räntan allena» skulle utgöra i penningar 40,105 daler 23 öre silfvermynt, men uppgick i det hela till vida större belopp, ty drottningen hade rätt att åtnjuta icke blott den enligt jordeboken bestämda »årliga räntan», utan äfven kyrkotionde samt öfriga ordinarie räntor och dagsverken, såsom prästernas tax och gärd, lagmansräntan, häradshöfdingeräntan, salpeterhjälpen, vinterkörslor m. fl., äfvensom inkomsten af Gripsholms och Strömsholms ladugårdar; de extraordinarie räntorna voro däremot kronan förbehållna.

Anledningen till ombytet uppgafs vara den, att det nya lifgedinget icke var underkastadt så många besvär med durchtåg och skjutsningar, samt att det låg närmare Stockholm eller — för att begagna Johan Skyttes uttryck — »på den lustigste ort uti riket, som är vid Mälaren».[3] Jämför man de båda lifgedingen, finner man, att det nya hade flera slott, gårdar och städer än det förra, och den årliga

[1] Per Banér och Johan Skytte, som voro frånvarande, när beslutet fattades, ville — till Axel Oxenstiernas stora förargelse — slippa ifrån att underteckna rådslaget (se rådsprot. 1636, s. 567, 582, 714).

[2] Originalet, dat. $^{29}/_{4}$ 1628, finnes i riksarkivets samling af urkunder rörande Sveriges konungahus.

[3] Se själfva lifgedingsbrefvet samt rådsprot. $^{22}/_{8}$, $^{25}/_{10}$, $^{31}/_{10}$ 1633.

räntan var också beräknad till ett något högre belopp, men mantalet var däremot mindre.[1]

I alla fall var Maria Eleonora missnöjd. Sedan lifgedingsbrefvet den 22 aug. 1633 öfverlämnats till henne, framställde hon åtskilliga fordringar, som sedan understöddes af den brandenburgske gesandten von Pfuel. Denne anlände i oktober 1633 till Stockholm efter att på vägen hafva uppvaktat änkedrottningen i Nyköping. Gesandten yrkade nu i en något högdragen ton, att änkedrottningens lifgedingsränta skulle ökas, särskildt att hon skulle få uppbära den s. k. stora gården eller landtågsgården, vidare att man måtte återställa eller gifva vederlag för de gods, som under konungens lifstid blifvit bortförlänta eller försålda, att hon utom lifgedinget skulle erhålla Svartsjö slott, att man borde gifva henne fritt underhåll, när hon var hos sin dotter m. m. Rådet, som tyckte, att gesandten förde pennan »tämligen importune», svarade helt snäft, »att man väl vet, huru man skall hålla änkor och särdeles Hennes Maj:t, som en sådan stor olycka är vederfaren»; ersättning för de afsöndrade godsen var man villig att lämna, men kunde för öfrigt ej gå ifrån bestämmelserna i lifgedingsbrefvet. Dessutom framhölls, att »sal. K. Maj:t ju alltid hafver så mycket älskat Hennes Maj:t, som kurfursten det någonsin gjort hafver eller ännu gör, och därför icke mindre härutinnan än i alla andra sina aktioner gifvit posteriteten ett berömligt efterdöme, hur hjärtligen kär han sin gemål hade». Som bevis för att lifgedingets inkomster voro tillräckliga, anfördes, att änkedrottning Kristina, som haft mindre lifgedingsränta, lämnat efter sig icke blott ett »ståtligt husgeråd» utan äfven några tunnor guld i reda penningar.[2]

---

[1] Enligt morgongåfvobrefvet af 1620 skulle Maria Eleonora hafva erhållit 4 hus och gårdar, 2 städer, 14 härad, 112 $^{1}/_{2}$ socknar, 4,324 $^{3}/_{4}$ bönder (mantal).

[2] Pfuels skrifvelser 23, 31 okt., 13, 16, 23 nov., 3 dec. o. regeringens svar 15 nov., 2 dec. 1633 (afskrifter, Brandenb.-Borussica i sv. riksark.); rådsprot. 31 okt., 13, 20 nov. 1633. Gabr. Gustafssons bref $^{27}/_{12}$ 1633 (Axel Oxenst. skr., afd. II, bd 3). — Landtågsgärden ansågs höra till de extra ordinarie räntorna och var således enligt lifgedingsbrefvet kronan förbehållen. Sedermera fick Maria Eleonora verkligen denna gärd i en del af lifgedinget, nämligen Gripsholms län (se nedan sid. 192). Angående ersättningen för de afsöndrade godsen se regeringens orig.-bref t. Maria Eleonora $^{26}/_{7}$ 1635.

Under tiden hade änkedrottningen själf framställt sina önskningar dels genom riksmarskens gemål, Ebba Brahe, dels genom bref direkt till rådet.[1]

I slutet af januari 1634 reste rådet till Nyköping för att på närmare håll fortsätta förhandlingarna angående lifgedinget. Pfalzgrefven Johan Kasimir samt biskoparne Johan Botvidi och Lars Paulinus tjänstgjorde såsom mellanhänder. Änkedrottningen gaf till sist efter i de flesta punkterna, men hennes begäran att få fri taffel för sig och sitt »nödtorftiga hoffolk», när hon vistades hos sin dotter, beviljades. Det nödtorftiga hoffolket beräknade hon till icke mindre än 74 personer, hvaremot rådet icke gjorde några invändningar.[2]

Enligt lifgedingsbrefvet hade änkedrottningen rätt att själf tillsätta ståthållare eller guvernör i lifgedinget, och därtill förordnade hon grefve Johan Kasimir Leijonhufvud.[3] Undersåtarne aflade trohetsed i mars 1634.[4] Leijonhufvud dog emellertid i augusti samma år, och till hans efterträdare utsågs Otto von Scheiding, men redan i november 1634 förordnade Maria Eleonora en ny ståthållare, Peder Nilsson (Gyllenax) till Riksten.[5]

Den verkliga inkomsten af lifgedinget beräknades till omkring 50,000 riksdaler specie eller 75,000 daler silfvermynt,[6]

---

[1] Rådsprot. 4, 13, 26 nov., 6 dec.; riksreg. 14 dec. 1633.

[2] Rådslag $^{5}/_{2}$, rådets orig.-bref t. Maria Eleonora $^{4}/_{2}$, $^{21}/_{2}$ 1634.

[3] Förordnades $^{3}/_{2}$, men fick fullmakt och instruktion $^{4}/_{4}$ 1634 (Maria Eleonoras konc.).

[4] Gabr. Bengtsson Oxenstierna och Joh. De la Gardie, som upptogo eden, skulle äfven låta upprätta inventarier öfver hvad som fanns i förråd på slotten. Inventeringsinstrumentet, dat. Gripsholm $^{27}/_{3}$ 1634 och undertecknadt af Joh. Kas. Leijonhufvud jämte kamreraren Berge Pedersson, finnes bland Lifgedingsacta i riksarkivet. Jämför äfven de båda nyssnämnda herrarnes orig.-bref till Maria Eleonora $^{27}/_{3}$ 1634.

[5] Maria Eleonoras konc. $^{8}/_{9}$, $^{19}/_{11}$; riksreg. $^{6}/_{9}$ 1634.

[6] Rådsprot. 1 och 3 febr. 1634. Denna beräkning var åtminstone icke för hög, hvilket framgår af lifgedingets landsböcker, jämförda med rikshufvudboken (i kammararkivet). För de första åren (1633—36) finnas endast räkenskaper för de särskilda områdena inom lifgedinget (Gripsholms, Eskilstuna, Strömsholms och Örbyhus län, Gästrikland samt Gripsholms och Strömsholms ladugårdar), men ingen öfversikt af det hela, och då dessutom räntepersedlarnas värde i penningar på många ställen icke är utsatt, har man svårt att få någon föreställning om den verkliga inkomsten under dessa år, men Axel Oxenstiernas räfst 1637 synes hafva haft till påföljd en bättre räkenskapsföring. Från och med 1637 (eller rättare räkenskapsåret »från Johannis 1637 till Johannis 1638») finnes nämligen jämte specialräkningarna äfven en gemensam räkenskap för hela lifgedinget, begynnande med ett

hvilket för svenska förhållanden icke var litet.[1] Men lefnadssättet var här ännu ganska enkelt i jämförelse med utlandet. Det var först sedan Kristina själf öfvertagit regeringen som lyxen steg och omkostnaderna för hofhållningen mångdubblades. Inkomsterna af lifgedinget räckte i alla fall icke på långt när till för Maria Eleonoras behof. Hon förlänade bort gårdar och räntor till höger och vänster, hvarigenom inkomsterna minskades, under det att utgifterna alltjämt ökades. Redan i början af 1636 uppgingo skulderna till ett så stort belopp, att Gabriel Gustafsson ansåg, att de med alla lifgedingsräntorna i två år icke skulle kunna betalas.[2] En af de största utgiftsposterna gällde nipper af olika slag, armband, ringar, diamanter. Hon hade icke mindre än fem leverantörer, och under tiden från 1634 till midten af 1637 hade sådana saker inköpts för omkring 70,000 riksdaler, hvaraf 26,000 voro obetalda.[3] Nu får man visserligen icke tro, att drottningen använde allt detta för egen räkning. Större delen skänktes nog bort, och i vissa fall var hon kanske nödsakad att gifva dyrbara presenter, t. ex. när hon uppvaktades af främmande sändebud.[4] Men att ett onödigt slöseri bedrefs, därom kan intet tvifvel vara rådande. Rättvisligen bör dock erkännas, att ansvaret till

---

kapitalkonto (dock defekt i 1637 års landsbok). Den behållna summan, sedan kronans afkortningar frånräknats, utgör för 1637 i rundt tal 94,512 daler silfvermynt, hvartill kommer några tusen dalers vinst på förvandlade persedlar m. m. Enligt 1638 års rikshufvudbok, hvars uppgifter om lifgedinget hänföra sig till landsboken för 1637, är däremot änkedrottningens behållna ränta beräknad till 78,482 daler s:mt, skillnaden hufvudsakligen beroende därpå, att de båda ladugårdarnas afkastning i rikshufvudboken förslagsvis upptagits till mycket ringa belopp. Motsvarande summor i 1638 års landsbok och rikshufvudboken för 1639 äro: 103,867 och 85,128. Årliga räntan ensam besteg sig 1637 till 47.600 och 1638 till 48,386 daler s:mt. Sistnämnda år utgjorde änkedrottningens egna afkortningar (förläningar, arrenderade gods och räntor, förmedlade hemman, ödeshemman m. m.) 14,586 samt utgifterna för hofhållningen 45,111, för kammarstaten 1,913, för stallstaten 1,922 och för länsstaten 4,786 daler s:mt, hvadan icke så litet återstod till hennes egen disposition, diverse utgifter och betalning af skulder.

[1] 50,000 riksdaler specie skulle motsvara 200,000 kronor, men i betraktande af förändringarna i varuvärdet kanske ända till 600,000.

[2] Bref $^1/_1$ 1636 (Axel Oxenst. skr., afd. II, bd 3). Det visade sig dock sedermera vid rikskanslerens undersökning 1637, att ställningen ej var fullt så dålig som man trodde (se nedan sid. 193).

[3] Specifikation på köpmansräkningar (Handlingar ang. hofvet, Riksarkivet).

[4] Detta framhålles af den förut omnämnde Schrötell i ett bref till kurfursten af Brandenburg $\frac{4}{14}$ aug. 1637 (Preuss. Hausarch.), men på samma gång påminner han om, att hon var frikostig.

stor del drabbar åtskilliga samvetslösa personer, som på ett otillständigt sätt begagnade sig af Maria Eleonoras frikostighet.

Förvaltningen i lifgedinget blef föremål för öfverläggning i rådet på sommaren 1636 efter Axel Oxenstiernas hemkomst i sammanhang med frågan om den unga drottningens uppfostran, men några särskilda åtgärder blefvo icke vidtagna. I det ofvan omnämnda rådslaget af den 15 aug. heter det bl. a., att man skulle förmana till det bästa och ännu en kort tid se till, »om det sig själf vill bota låta».

Emellertid påstod änkedrottningen, att hon ännu icke fått allt hvad hon enligt lifgedingsbrefvet borde hafva. Med anledning däraf inkallades i rådet hennes hofmarskalk Fuchs jämte kamreraren Nils Olofsson, som med stöd af räkenskaperna visade, att Hennes Maj:t både i mantal och ränta erhållit mer än hon hade rätt att fordra. Rikskansleren uppmanade hofmarskalken att söka öfvertyga änkedrottningen om, att regeringen gärna skulle gå henne till mötes, om icke riket vore belastadt med ett så svårt krig, och att hon för öfrigt hade ett bättre lifgeding än någon drottning i Sverige förut haft.

Men Maria Eleonora framställde äfven en fordran, som till och med Axel Oxenstierna erkände vara berättigad, nämligen att husen i lifgedinget, särskildt Gripsholm, måtte repareras och förses med nödigt husgeråd. Detta beviljades också, äfvensom hennes begäran att få fri taffel och spisning i lifgedinget, hvartill anslogs landtågsgärden i Gripsholms län. Hennes begäran om tullfrihet afslogs.[1] Under tiden hade regeringen skickat riksrådet Mathias Soop till lifgedinget för att besiktiga husen, rannsaka om böndernas klagomål m. m.[2]

I slutet af november 1636 flyttade Maria Eleonora från Stockholm till Gripsholm.

---

[1] Rådsprot. $^{27}/_{8}$, $^{24}/_{10}$, $^{15}/_{11}$, $^{16}/_{11}$ 1636. Riksdrotsen påstod ($^{26}/_{7}$), att alla »kosteliga bohagssaker», som funnos efter änkedrottning Kristina, blifvit förskingrade. Ny uppsättning beviljades också på villkor »att Hennes Maj:t icke här efter som här till bortgifver utan allt sådant behåller i god förvaring till heder och honorable entretenement, när Hennes K. Maj:t den unga fröken eller andra höga och förnämliga herrar Hennes Maj:t besökandes varda». Följande år klagade Maria Eleonora åter öfver att inredningen var dålig (»lauter alt verbraucht Zeug» enligt Schrötells berättelse $\frac{10}{20}$ juli 1637. Preuss. Hausarch.).

[2] Riksreg. $^{27}/_{8}$, $^{1}/_{9}$ 1636.

Rådet hade, såsom nyss nämndes, i augusti 1636 beslutit att tills vidare icke taga någon direkt befattning med lifgedingets förvaltning. Men i början af det följande året företogs frågan å nyo, och nu ansågs ett kraftigt ingripande från regeringens sida alldeles nödvändigt. Icke mindre än sju särskilda skäl för en sådan åtgärd anfördes, däribland först och främst att Hennes Maj:t genom den dåliga förvaltningen råkar uti »stora labyrinter af gäld och skuld», som till sist komma att drabba kronan. Man beslöt, att rikskansleren skulle göra en undersökning på ort och ställe, och att man skulle söka tvinga änkedrottningen att antaga landshöfdingen i Södermanlands län Knut Posse till ståthållare i lifgedinget.[1]

Axel Oxenstierna reste därför till Gripsholm i slutet af mars och anställde där en grundlig räfst. När han anlände, blef änkedrottningen först mycket förfärad; hon trodde, att hon själf skulle sättas under förmyndare, och försökte gömma undan alla bref och räkenskaper, så att rikskanslern icke skulle kunna komma åt dem. Men hon lugnade sig, när hon fick klart för sig, att det endast var fråga om lifgedingets förvaltning. Rikskansleren fick då tillsammans med kamreraren genomgå räkenskaperna. Han tog reda på, huru mycket som var behållet af räntorna, hvilket befanns vara minst 50,000 riksdaler, och huru mycket som var bortgifvet, han granskade arrendekontrakten och konstaterade att skulden besteg sig till omkring 71,000 riksdaler, hvaraf 11,000 resterande löner. Han öfversåg vidare hofstaten och förmådde änkedrottningen att underskrifva en ny stat, ja, om man får tro rikskanslerens egen utsago, dref han henne slutligen till ett erkännande att hon var fullkomligt nöjd med sitt lifgeding, och efter hans afresa skref hon till och med bref både till honom och till regeringen med tacksägelser för den väl förrättade undersökningen i lifgedinget. Men det märkvärdigaste af alltsammans är dock, att hon gaf rikskansleren en donation såsom ett slags ersättning för hans besvär, nämligen Lindön i Söderfjärden. Denna present har han dock tydligen

[1] Posse var förut hennes »hofråd» (Maria Eleonoras konc. $^{12}/_{2}$ 1635; riksreg. $^{16}/_{2}$ s. å.).

icke tagit emot, ty en sådan förläning förekommer ingenstädes bland afkortningarna i lifgedingets landsbok.[1]

Från Gripsholm reste Axel Oxenstierna till Strömsholm och anmärkte där bl. a., att trädgården och humlegården icke sköttes ordentligt.[2]

Angående orsakerna till misshushållningen i lifgedinget yttrade för öfrigt Axel Oxenstierna efter återkomsten till Stockholm, att »en hop så skändeligen bedraga Hennes Maj:t», och att »Hennes Maj:t låter alltför lätt öfvertala sig och är för mycket godvillig», och i ett bref till sin broder Gabriel skrifver han, att han väl funnit »store fauter uti H. M:ts saker», men att dock »mera därom talas och berättas än så i sanning är».[3]

Änkedrottningen lät också förmå sig till att, enligt regeringens anvisning, antaga Knut Posse till ståthållare i lifgedinget, ehuru den formliga utnämningen lät vänta på sig ända till augusti.[4]

* * *

Det var emellertid ej endast förhållandena i lifgedinget, som föranledde rikskanslerens besök på Gripsholm 1637. Änkedrottningen företog sig äfven åtskilligt annat, som oroade regeringen. Hon korresponderade flitigt med tyska furstar och med konungen i Danmark, hvilket ju i och för sig icke var något märkvärdigt. Man kunde väl egentligen icke förmena henne att skrifva bref till sina egna släktingar i Tyskland och Danmark. Men härvid är dock att märka, att de flesta tyska furstar, och bland dem äfven Maria Eleonoras broder, kurfursten af Brandenburg, vid denna tid voro Sveriges fiender; de hade efter slaget vid Nördlingen slutit sig till kejsaren. Och hvad kung Kristian i Danmark beträffar, så kallade han sig visserligen i bref till drottning Kristina för hennes »nabo och synnerligen gode vän», men det hindrade icke, att han ansågs vara farligare än alla de andra. Axel Oxenstierna hyste ett stort misstroende till Kristian IV, och att denne motarbetade

[1] Rådsprot. $^{4}/_{5}$ 1637. Maria Eleonoras konc. 5, 7 o. 8 april s. å.
[2] Orig.-bref t. Maria Eleonora $^{15}/_{4}$ 1637.
[3] Axel Oxenstiernas konc. $^{7}/_{4}$ 1637 (Oxenst. saml.).
[4] Maria Eleonoras konc. $^{7}/_{8}$ 1637.

Sveriges politik i Tyskland, är också uppenbart, ehuru från dansk synpunkt naturligtvis berättigadt, ty Sveriges öfvervikt i Tyskland innebar en fara för Danmark. Men å andra sidan är det lika förklarligt, att Axel Oxenstierna såg saken från svensk synpunkt, fastän hans misstro mot Danmark ibland förefaller något öfverdrifven.

Men hvilka hemligheter hade då Maria Eleonora att meddela sina vänner i utlandet? Jo, man befarade, dels att hon utslungade obefogade beskyllningar mot svenska regeringen och rådet och i allmänhet meddelade underrättelser, som kunde skada Sveriges intressen, dels att hon intrigerade för Kristinas giftermål med en dansk prins, något som Kristian IV eftertraktade för att därigenom kunna utöfva inflytande på Sveriges politik, men hvilket Axel Oxenstierna just därför energiskt motarbetade.

Redan under vistelsen i Wolgast 1633 tog Maria Eleonora emot ett danskt sändebud, som å konung Kristians vägnar rekommenderade dennes son Ulrik till gemål åt Kristina. Förslaget vann Maria Eleonoras sympatier, men ogillades skarpt af rikskansleren, som skref till änkedrottningen, till rådet, till legaten Sten Bielke och nästan syntes färdig att röra upp himmel och jord för att göra saken om intet. Efter prins Ulriks död — han dog samma år — sköt Kristian IV fram en annan son, prins Fredrik, som var ärkebiskop i Bremen, och äfven denne gynnades af änkedrottningen.[1] Däremot synes hon vid denna tid icke ha haft några sympatier för ett giftermål mellan Kristina och kurprinsen Fredrik Vilhelm af Brandenburg, ett förslag som var å bane redan under Gustaf Adolfs tid, och hvarom underhandlades ännu i början af 1640-talet. Det förefaller, som om hennes smak för det danska giftermålet egentligen berodde därpå, att denna fråga gaf henne osökt anledning att underhålla förbindelsen med konungen i Danmark och hans resident i Sverige Peder Wibe, som tjänstgjorde som mellanhand och ibland fick mottaga förtroliga meddelanden af änkedrottningen. Om han någon gång kunde undgå regeringens argusögon, besökte han henne personligen. Han

---

[1] Maria Eleonora till Axel Oxenstierna $^{10}/_{2}$ 1633 (Oxenst. saml.). Handl. rör. Skand. hist., del. 25, s. 176 o. f. Jämför konung Kristians »Erklering» på Peder Wibes punkter, dat. $^{27}\ _{11}$ 1635 (Danska riksarkivet).

berättar t. ex. i ett bref af den 6 sept. 1635,[1] att änkedrottningen för tre veckor sedan bedt honom komma till henne på en liten herrgård, som låg en fjärdingsväg från staden.[2] »Flux» jag kom dit, skrifver han, började hon klaga på rådet och fortsatte med det nästan hela dagen. Hon sade sig hoppas, att kung Kristian icke skulle öfvergifva henne, utan försvara henne, om det behöfdes, och därför ville hon underhålla en förtrolig korrespondens med honom, ehuru hon väl visste, att det skulle förarga regeringen och rådet.

Af denna förtroliga korrespondens synes dock numera ingenting finnas i behåll, ty Maria Eleonoras i danska riksarkivet förvarade originalbref till konung Kristian äro mycket oskyldiga.[3] De ha kanske varit underkastade regeringens censur. Att en sådan verkligen förekom, framgår alldeles tydligt af Schrötells berättelser till kurfursten af Brandenburg. Han omtalar t. ex. 1636, att änkedrottningen en dag fick besök af rådet, som föreskref hvad hon skulle svara på det bref, som Schrötell medfört från kurfursten. Hon invände, att denne var hennes broder och att hon ville meddela honom den osminkade sanningen. Efter en lång ordväxling, som delvis rörde sig omkring ingenting mindre än betydelsen af Sveriges deltagande i det tyska kriget,[4] förklarade rådet, att hon finge skrifva hvad hon behagade, men att hon borde betänka hvad hon gjorde. Sedan Maria Eleonora därefter satt upp ett svar till kurfursten, blef detta i alla fall ändradt af rådet. Detta hindrade dock icke, att hon emellanåt kunde skrifva egenhändiga bref till sin broder, hvilka tydligen undsluppit höga vederbörandes kritik. Wibe hjälpte henne att fortskaffa dylika bref.[5]

---

[1] Utdrag finnes i Fryxells ofvan anförda Handlingar.

[2] Utan tvifvel Karlberg, som hon bytt sig till af Karl Karlsson Gyllenhielm.

[3] De flesta äro lyckönsknings-, tacksägelse- eller rekommendationsbref; inga politiska förhållanden vidröras. Samlingen är dock säkerligen ofullständig. — Inga sådana bref finnas heller i den uti riksarkivet befintliga konceptsamlingen.

[4] Bland annat yttrade Maria Eleonora, att Gustaf Adolf först förde kriget såsom ett religionskrig, men att det sedan blifvit ett egennyttigt krig; hon tänkte särskildt på Sveriges besittningstagande af Pommern.

[5] Schrötell skrifver i ett bref till geheimerådet von Brun [3]/[3] 1640, att Wibe skickat sin tjänare Benedict Benzig med bref och muntliga hälsningar till kurfursten (Preuss. Hausarch.).

Men det var ändå icke Maria Eleonoras brefskrifning, som mest oroade de styrande i Sverige, utan värre var, att hon började tänka på att själf resa till Preussen. Att en svensk änkedrottning skulle lämna landet för att begifva sig till en af rikets fiender, betraktades nämligen som en stor skandal.

Det synes ha varit rådets och ständernas inblandning i den unga drottningens uppfostran, som närmast ingaf Maria Eleonora tanken att flytta bort från Sverige. Man vet åtminstone, att hon redan 1635 rådfrågade konung Kristian om denna sak, och att han afrådde henne ifrån att resa.[1] Under Schrötells besök i Stockholm 1636 yppade hon för honom sin afsikt att fara till Preussen, ehuru hon den ena gången säger, att hon vill tillbringa hela sin återstående lifstid därstädes, den andra gången att hon endast ämnar stanna några dagar för att få tala med kurfursten och sedan återvända. I hvarje fall tänkte hon icke vara kurfursten till last utan uppehålla sig i Preussen på egen bekostnad. Skulle rådet lägga hinder i vägen för hennes resa, kunde hon nog erhålla ett par skepp af konung Kristian.

I slutet af januari 1637 beslöt rådet att formligen uppmana änkedrottningen att iakttaga försiktighet i sin korrespondens och afstå från resplanerna, särskildt emedan de tyska furstarne vore Sveriges fiender. Om sådant icke blef väl upptaget, borde man förehålla Hennes Maj:t, att hon vore en undersåte (subdita et vasalla regni), som häruti lätteligen kunde begå crimen læsæ majestatis.

Men sådana förmaningar och anspelningar voro naturligtvis icke ägnade att lugna Maria Eleonoras lättrörda känslor. Hon blef ytterligt förbittrad och lyckades med »en god och säker lägenhet» skicka ett bref till kurfursten, i hvilket hon i häftiga ordalag omtalar, att man alldeles förbjudit henne att skrifva till honom, och att hon, i fall kurfursten ännu en gång skickade någon till henne, icke

---

[1] I ofvan omtalade »Erklering» $^{27}/_{11}$ 1635 heter det: »For dett anditt att Hindis K:tt begerer woris raad om Sverigis Raad wille separere hender och den unge Dronning . . . ., om hun schulle drage till sin Her broder eller forbliffve i landitt, saa er woris welmeente raad, att Hindis K:tt icke schall alterere sig for en ringe ting, meden heller dissimulere, tiden kand alting remedere . . . .; att begiffve sig aff landitt, seer wi icke hvad god effect det schulle causere.»

ens skulle få samtala med denne, liksom ej heller med utländska ambassadörer. Hon fann allt detta »groft och oförskämdt» och förklarar, att hellre än att afstå från alla förbindelser med sin broder och främmande potentater, så vill hon icke en timme längre stanna i Sverige.[1]

Det var i en sådan sinnesstämning Axel Oxenstierna fann Maria Eleonora vid det förut omtalade besöket på Gripsholm i slutet af mars och början af april 1637.

Hon beklagade sig då öfver, att hon här i riket vore missaktad, och att ingen kunde lida henne; hon hade därför föresatt sig att resa till Preussen för att besöka släkt och vänner.

Rikskansleren svarade, att Hennes Maj:t gjorde rådet orätt, att skulden låge hos »en hop med krasslare», som Hennes Maj:t har till rådgifvare. Hvad resan beträffar sade han, att »krönta hufvuden få icke resa hvart de vilja, så framt de vilja hålla deras respekt i ära».

Änkedrottningen: Den resan måste jag göra, ty för det första är här i Sverige mycket kallt och för det andra är här också en hop med slemma berg.

Rikskansleren, som blef något stött öfver att Maria Eleonora icke senterade den svenska naturens skönhet och det nordiska klimatets friskhet, svarade: Där ute är lika stor köld som här, och slemmare berg i Tyskland än här inne, så att Eders Maj:t icke hafver orsak att förekasta oss sådant. Eders Maj:t har för öfrigt vetat det förut.

Änkedrottningen: Jag kom hit för min salige herres skull.

Enligt Maria Eleonoras utsago skulle rikskansleren slutligen ha gifvit med sig och lofvat att vara henne behjälplig med anskaffande af skepp och medel till resan, hvilket dock — i betraktande af hans yttranden vid andra tillfällen — förefaller mycket osannolikt. Han har kanske gifvit något undvikande svar, som af henne uppfattats såsom ett bestämdt löfte. Själf förnekade han uttryckligen, att han någonsin gifvit ett sådant löfte, och framhöll tvärtom i rådet många skäl, som talade emot hennes resa. Emellertid skref Maria Eleonora den 16 april till kurfursten,

[1] Bref 1/3 1637 (Preuss. Hausarch.).

att hon nu var fast besluten att i början af juni resa till Preussen, emedan hon hvarken dag eller natt hade ro att stanna kvar längre, i synnerhet som hon rent af hade svurit en dyr ed att resa bort från Sverige. Det är också i detta sammanhang, som hon omtalar Axel Oxenstiernas oförmodade välvilja; hon tackar Gud för att han uppmjukat rikskanslerens hjärta. [1]

Denne reste på änkedrottningens begäran åter till Gripsholm i början af maj, och då hon nu påminde om de gifna löftena, fick han genast tillfälle att fråntaga henne alla illusioner med afseende på resan till Preussen.

Han förklarade rent ut, att hon inga skepp kunde få af kronan till en dylik »pilgrimsresa», och att det vore skam både för salig Kungl. Maj:t, Hennes Maj:ts dotter, kronan och Hennes Maj:t själf att företaga något sådant. Men om hon blott ville vänta, tills freden mellan Sverige och Kurbrandenburg blifvit återställd, skulle man icke lägga något hinder i vägen för hennes resa.

Drottningen invände, att hon vore illa behandlad här i riket, att man nekat henne att besöka den aflidne konungens graf, att hon icke heller fått hafva salig Kungl. Maj:ts hjärta hos sig, som var hennes enda tröst. Hade jag bara fått behålla det, sade hon, skulle jag icke hafva tänkt på Preussen.

Rikskansleren åter visade, »huru omänskligt det är att vara hos de döda, hvilkas själar äro i Guds hand och paradis, men kroppen lagd i jorden», äfvensom att »hantera och fråntaga salig Kungl. Maj:t kropsens hjärta». Sådana saker, menade han, äro »okristliga, irraisonabla och ogörliga, och kan Hennes Maj:t af regeringen, rådet och riksens ständer icke därutinnan favoriseras». Eljest vore man benägen att hedra Hennes Maj:t så mycket som någon annan drottning.

---

[1] Rådsprot. 4/5 1637. Brefvet 16/4 i Preuss. Hausarch. — Såsom respengar tänkte hon använda den summa (10,084 rdr), som hennes aflidna moder haft att fordra af svenska kronan och som hon redan 1633 gjort anspråk på, ehuru den i följd af de finansiella svårigheterna ännu ej kunnat utbetalas. Nu hade rikskansleren ytterligare försäkrat, att hon skulle få dessa penningar, ehuru visst icke till resan utan till betalning af hennes skulder (Rådsprot. 9/5 1637). Summan jämte ränta erlades på sommaren 1637 (Maria Eleonoras konc. till kvitto 2/7 1637; rikshufvudboken s. å., uppslag 18).

Maria Eleonora ansåg sig vidare vara förorättad, emedan hon blifvit skild från sin dotter.

Rikskansleren beklagade detta, men sade, att det hade skett, emedan Hennes Maj:t förolämpar och föraktar nationen.

Slutligen kastade Axel Oxenstierna ut sin sista trumf: Vill Hennes Maj:t ändtligen resa, skall det så tillgå, att ständerna sammankallas och underrättas om, att Hennes Maj:t vill lämna sitt lifgeding, hvarefter underhandlingar måste inledas med konungen i Polen och kurfursten angående Hennes Maj:ts vistelse i Preussen.

Då gaf Maria Eleonora vika och förklarade, att hon för tillfället afstod från sin föresats, men förbehöll sig att framdeles få resa ut, hvarpå rikskansleren tackade henne, att han hafver haft den äran att kunna »persvadera Hennes Maj:t ifrån denna resan».[1]

Några dagar senare fick Maria Eleonora besök af en annan person, som var mera välkommen än Axel Oxenstierna. Det var Schrötell, som åter hade kommit till Sverige med bref dels till regeringen angående kurfurstens anspråk på Pommern, dels till änkedrottningen. Han anlände till Stockholm den 13 maj, reste omedelbart — utan att anmäla sig hos myndigheterna — till Gripsholm och blef där emottagen af änkedrottningen den 15 maj, ehuru på en egendomlig tid, nämligen kl. 4 på morgonen. För honom berättade hon hvad som förefallit under rikskanslerens sista besök och försummade naturligtvis icke att för öfrigt omtala allt möjligt, som hon ansåg sig hafva skäl att klaga öfver och som gjorde hennes vistelse i Sverige odräglig.

Schrötells tilltag att i hemlighet uppsöka änkedrottningen kunde hafva medfört obehagliga följder för honom. Efter återkomsten till Stockholm hotade man nämligen att arrestera honom, och rikskansleren gaf honom en tydlig vink om, att i fall han för tredje gången vågade sig till Sverige, så kunde det kosta honom lifvet. Efter ännu ett besök på Gripsholm den 3 juni — denna gång dock med vederbörligt tillstånd — fick Schrötell oantastad resa tillbaka. Han hade erhållit officiella svar på de bref han medfört, men dessutom hade änkedrottningen genom Wibes be-

---

[1] Rådsprot. $^{9}/_{5}$ 1637.

medling tillställt honom ett handbref, som han bifogade sin berättelse till kurfursten.[1]

Denne hade under tiden svarat på det förra brefvet (af den 16 april) och rådt sin syster att uppskjuta resan till bättre tider, bland annat därför att hon eljest kunde riskera att förlora sitt lifgeding. Nu fann han af det bref, Schrötell medförde, och af dennes berättelse, att hon stod fast vid sin afsikt att begifva sig till Preussen om icke förr, så åtminstone nästa år. Förmodligen ansåg han då lönlöst att vidare söka förmå henne att ändra beslut; ett svar uppsattes, i hvilket han förklarar sig icke längre vilja falla henne besvärlig genom att afråda från resan utan ber henne vara välkommen och lofvar att inrymma henne amtet Angerburg på lifstid. Det är dock ovisst, om detta bref någonsin kom Maria Eleonora till handa. Hon fann i alla fall för godt att inställa resan detta år och underrättade sin broder därom i ett bref af den 15 augusti.[2]

Den tillämnade färden till Preussen blef emellertid inställd äfven 1638, men i stället sysselsatte sig Maria Eleonora med andra resplaner.

* * *

I augusti 1638 inträffade, att drottning Kristina fick mässling, och i rådet föreslogs därför, att man skulle tillkalla änkedrottningen. Visserligen befarade somliga, att hon då skulle komma att använda otjänliga medikamenter och göra sjukdomen värre, men till sist beslöts, att ett bref

[1] Schrötells berättelse $\frac{10}{20}$ juli 1637 (Preuss. Hausarch.). I berättelsen återgifvas utförligt de samtal Schrötell hade med änkedrottningen, rikskansleren, riksamiralen, Peder Wibe m. fl.

[2] Kurfurstens koncept $^{15}/_{8}$ 1637 (Preuss. Hausarch.). Följande dag skref han till kurfurstinnan och den 17 till rådsherrarne (die Herren Oberräthe) i Preussen, att åtgärder måtte vidtagas för Maria Eleonoras mottagande för den händelse att hon icke i tid skulle få hans bref eller icke följa hans råd (konc. ibid.). Hennes af Schrötell medförda bref (af den 9 juni?) synes icke finnas i behåll, men hvad det innehöll, finner man af kurfurstens svar (odat. orig.-bref, ibid., hvilket troligtvis icke blifvit afsändt). Maria Eleonoras bref af den 15 aug. finnes i K. Geh. Staatsarchiv i Berlin (F. 17. B. VIII. Autographen); det heter däri: »Ich habe auch meine reisse desalben dis jahr eingestelt, damit ich von inen (riksråden) den kunfftigen somer kein widersprechen hören will ..... unt itzo bin ich allein wider nach Stockholm der ursache gezogen, das ich solche meine reise inen ansagen wolt, das ich kunfftigen vorjahr ..... gewiss von ihr zin will, welches ich E. L. zur nachricht wissen lasse.»

skulle afgå till änkedrottningen med underrättelse om hennes dotters sjukdom. Detta skedde den 10 augusti. Men — Maria Eleonora hade då rest bort, utan att rådet visste om det, och var på väg till Västergötland.

En resa till Göteborg hade i själfva verket varit påtänkt redan i början af 1637, men hade alltjämt blifvit uppskjuten.[1] Då beslöt Maria Eleonora plötsligt i augusti 1638 att fara till Arboga för att bese den nya »grafven», d. v. s. kanalen mellan Hjälmaren och Arbogaån, och tänkte sedan besöka pfalzgrefven på Bråborg i Östergötland. Hon reste från Strömsholm, där hon för tillfället vistades, den 7 augusti till Arboga och följande dag vidare till Örebro, men där fick hon veta, att Johan Kasimir rest upp till Stockholm för att bevista riksrådet Klas Flemings bröllop. Hon beslöt då — för att fördrifva tiden, såsom hon skrifver till pfalzgrefven — att begifva sig till Höjentorp, en kungsgård i närheten af Skara, och till Göteborg. Den 10 for hon från Örebro till Kungs-Vallby, som ligger i Närike ett stycke väster om Hallsberg.

Nu först fann hon för godt att underrätta regeringen om sin resa. I ett bref, dateradt Kungs-Vallby den 11 aug., skrifver hon, att hon för sin rekreation för några dagar sedan »spatserefarit» från Strömsholm, att hon från början aldrig ämnat resa längre än till Östergötland för att besöka pfalzgrefven och att hon därför ej velat tillskrifva eller besvära regeringen. Men nu hade hon af skäl, som nyss nämndes, ändrat resplan och begärde bland annat, att landshöfdingen i Elfsborgs län måtte få befallning att förse henne med allt hvad hon behöfde under vistelsen i Västergötland.[2]

Detta bref upplästes i rådet den 15 augusti och väckte där en uppståndelse, som nästan gör ett löjligt intryck. Men saken var den, att regeringen starkt misstänkte, att änkedrottningens resa i själfva verket icke var någon rekreationsresa, utan att hon tänkte begifva sig till Danmark, eller i bästa fall att hon hade stämt möte på gränsen

---

[1] Maria Eleonora till pfalzgrefven Johan Kasimir $^{22}/_{1}$ 1637 (Stegeborgssaml. i riksark.); hans svar (konc.) $^{25}/_{1}$ s. å. (ibid.). Maria Eleonoras konc. $^{27}/_{11}$, $^{8}/_{12}$ 1637. Riksreg. $^{2}/_{12}$, $^{14}/_{12}$ 1637.

[2] Maria Eleonoras konc. 6, 10 o. 11 aug. 1638, orig.-bref till pfalzgrefven 10 aug. (Stegeborgssaml.). Hennes bref till drottning Kristina $^{10}/_{8}$ är tryckt i Handl. rör. Skand. hist., XVII, s. 249 o. f.

med konung Kristian eller andra medlemmar af danska konungahuset. I hvilketdera fallet som helst trodde man, att hon genom sina klagomål och öfverdrifna berättelser om tillståndet i Sverige skulle skada vårt anseende i utlandet. Därför beskärmade man sig öfver »de sällsamme och onödige resor», Hennes Maj:t utan rådets vetskap sig företager, och beslöt att genast vidtaga energiska åtgärder för att återhämta änkedrottningen. Kammarassessorn Karl Mörner inkallades och fick befallning att afresa till Västergötland för detta ändamål. Han borde först försöka i godo öfvertala änkedrottningen att vända om, men om detta icke hjälpte, skulle han säga rent ut, att landshöfdingarne fått order att hindra resan.[1]

Mörner reste genast, men upphann icke änkedrottningen förrän i Göteborg, där hon då hade uppehållit sig i flera dagar. Den 23 augusti fick han företräde hos henne och bad henne i bevekande ordalag att återvända och besöka den unga drottningen, som var sjuk och längtade efter sin moder. Maria Eleonora beklagade, att hon icke fått tillförlitliga underrättelser om dotterns sjukdom; hon hade eljest snart vändt om. Under samtalets gång kom hon att tala om riksrådens beteende emot henne. »Om de visste att rätt umgås med mig», sade hon, »så ville jag lägga mig för dem på jorden och vara mera underdånig än den aldraringaste», men »det, som jag har håg till, det förbjuda de mig, och hvad de vilja det måste jag göra». Att rådet misstänkte, att hon ämnade lämna landet, hade hon tydligen fått kännedom om, ty hon förklarade för Mörner, att hon ville säga honom sanningen rent ut: »De misstrodde mig att vilja resa bort från dem, ty de visste väl, huru ofta de bedröfvade mig.» Mörner invände, att det förundrade honom, »att de gode herrarne kunna till nöjes tjäna hela riket, och att de förvärfvat sig allas kärlek och högaktning och endast skola finnas ogina emot Eders Maj:t, rikets utkorade drottning». Plötsligt afbröt hon samtalet och sade sig vara färdig att resa: »Vill Ni endast utstaka marschrouten och beställa hästar!»[2]

---

[1] Memorial för Mörner $^{15}/_{8}$ 1638 (tryckt ibid., s. 251 o. f.),

[2] Mörners berättelse (afskrift) bland handlingar rör. konungahuset i riksarkivet.

Maria Eleonora var således medgörlig, och i sällskap med Mörner anträdde hon återresan, hvarom regeringen också underrättades. Färden gick öfver Jönköping och Grenna till Vadstena, hvarest hon stannade ett par dagar i början af september. Den 6 september befann hon sig i Norrköping. Där råkade hon ut för ett illamående och beslöt med anledning däraf att uppskjuta sitt tillämnade besök hos pfalzgrefven Johan Kasimir på Bråborg. Hennes hofmarskalk Adam Pentz skref till denne, att hon flera gånger under resan haft en »alteration», som liknade feber; hon skyllde på »die unartige Luft», men Pentz trodde, att hon hade ätit för mycket ostron i Göteborg och sedan under vägen ända till Grenna. För öfrigt kanske hela illamåendet var låtsadt, åtminstone i Norrköping. Man kan misstänka det, ty ett par dagar efteråt anlände en dansk gesandt, Kristian Ulrik Gyldenlöve, till Norrköping på återväg från Stockholm till Danmark. Det är möjligt, att Maria Eleonora hade hört, att han väntades till staden, och därför låtsade ett illamående för att få en förevändning att stanna kvar i Norrköping och afvakta hans ankomst. Därmed må nu förhålla sig huru som helst, säkert är, att Gyldenlöve hade audiens hos änkedrottningen den 8 sept., och dessutom lär hon hafva bjudit honom på en åktur utanför staden för att få ostördt utan vittnen samtala med honom. Samma dag skref Pentz till pfalzgrefven, att han ingenting med säkerhet kunde meddela om besöket på Bråborg, förrän den danske gesandten blifvit affärdad. Hennes Maj:t önskar, att det måtte ske redan i dag, hvilket jag också vill försöka att styra om, säger han, men tillägger försiktigtvis alldeles oförblommeradt: så vida jag inte mot förmodan skulle bli onykter. Antagligen blef gesandten bjuden på middag efter audiensen, och Pentz vågade icke svara för följderna. Sedan Gyldenlöve afrest från Norrköping, gjorde Maria Eleonora ändtligen det omtalade besöket hos pfalzgrefven på Bråborg och Skenäs och for därefter till Stockholm.[1]

Emellertid inrapporterade Karl Mörner till regeringen allt hvad han visste om änkedrottningens sammanträffande

[1] Maria Eleonora och Pentz till Johan Kasimir (flera bref i Stegeborgssaml. i riksark.). Johan Kasimir till Axel Oxenst. $^{15}/_{9}$ 1638 (Ax. Oxenst. skr., afd. II, bd 10).

med den danske gesandten, och härigenom ökades naturligtvis hennes syndaregister; man tog för afgjordt, att hon hade skvallrat på regeringen och berättat fula historier om sina vedermödor i Sverige, hvilket också sedermera bekräftades genom bref från svenske residenten i Danmark Johan Strömfelt, som efter Gyldenlöves återkomst fick reda på hvad som hade passerat i Norrköping.[1]

Var det verkligen Maria Eleonoras afsikt att ifrån Göteborg resa vidare till Danmark? En antydning härom finnes i hoffröken von Bülows berättelse 1643 (se nedan), men hon hade icke hört det af änkedrottningen själf, Osäkert är också, om Maria Eleonora stämt möte med någon medlem af danska konungahuset, hvilket somliga misstänkte. Landshöfding Knut Posse, som träffade änkedrottningen i Höjentorp och förgäfves sökte öfvertala henne att stanna där, tills bud anlände från regeringen, förhördes i rådet den 22 sept., men kunde ingenting annat meddela. än att han ryktesvis hört, att hon sammanträffat med två danskar i Göteborg. Rikskansleren påstod däremot vid ett par senare tillfällen, att tronföljaren i Danmark, prins Kristian, eller hans gemål skulle hafva anmodats att komma till Göteborg eller Bohus, men att resan inställdes, emedan prinsessan fick feber. Att så verkligen förhöll sig, har dock ej kunnat konstateras. Otänkbart är det ju icke, i synnerhet som ett dylikt möte bevisligen var aftaladt 1636.[2]

Efter Maria Eleonoras ankomst till Stockholm beslöt regeringen den 22 sept. att taga saken före på allvar. Man skulle dels förmana änkedrottningen, dels afsätta några af hennes hofherrar, framför allt hofmarskalken Pentz.[3] »Vi vilja säga dem en dag före, när de skola packa sig af», heter det i protokollet; »vilja de ej lyda, så måste vi bruka de medel i saken, som bäst tjäna», antingen sätta Pentz inom lås och bom eller slå hufvudet af honom.

---

[1] Rådsprot. $^{27}/_{9}$ 1638, $^{17}/_{1}$ 1639.

[2] Rådsprot. $^{26}/_{1}$ 1639, $^{5}/_{1}$ 1641 (s. 440). Fridericia, Danmarks ydre pol. Hist., del. II, s. 22.

[3] Adam Heinrich Pentz hade förut varit Maria Eleonoras hofmästare och återinträdde i hennes tjänst 1637 såsom hofmarskalk. Han misstänktes för att »drifva sällsamma och prejudicerliga consilia hos H:nes M:t» och att hafva hemliga förbindelser med Danmark.

På eftermiddagen uppkallades Pentz i rådet och togs i sträng upptuktelse af rikskansleren för att han icke hade hindrat änkedrottningens resa eller åtminstone i tid underrättat regeringen därom.

Pentz ursäktade sig, försäkrande att han icke hade någon aning om, att hon ämnade resa så långt, »och ju mer man bjöd till att hindra det, dess hetsigare var Hennes Maj:t att göra det».

Axel Oxenstierna menade däremot, att resan nog var planlagd förut, och att Pentz hade »gjort spe och gly» af regeringen, då han först från Kungs-Vallby underrättade om hvad som förehades, »väl vetande att tiden då skulle falla för kort sådant att afhjälpa». Att resan icke företogs till någon rekreation, ansåg rikskansleren uppenbart, eftersom Hennes Maj:t, förbiresande alla »lustiga» platser, for raka vägen till Göteborg. För öfrigt gjorde han Pentz ansvarig för snart sagdt alla oegentligheter, som förekommit i lifgedinget på sista tiden. »I hafve hulpit till att corrumpera hela väsendet, och I skole svara härtill.»

Men »Eders Excellens känner väl Hennes Maj:ts humör», invände Pentz. Ja, svarade rikskansleren otåligt, »kan så vara, men hon har eder och andra, som hjälpa under humören».

Pentz svor och förbannade sig, att han var alldeles oskyldig. Men det hjälpte icke, ty ett par dagar senare beslöts, att han skulle afskedas, och att kamreraren Tobias Cleinau skulle göra honom sällskap.

Detta beslut blef dock icke genast verkställdt. Som nyss nämndes, skulle änkedrottningen själf »förmanas», hvilket också skedde på eftermiddagen den 24 sept., då regeringen och rådet in corpore gick upp till henne och samtalade med henne flera timmar. Förmaningarna hade en oväntadt god verkan. Hon var så undfallande, ställde sig så favorabelt, som det heter, att regeringen blef något blidkad, åtminstone för tillfället, och lät Pentz och de andra stanna kvar ännu en tid.

Man lyckades också öfvertyga henne om, att en ny räfst i lifgedinget måste företagas, och sedan hon återkommit till Gripsholm, skickade man på hennes egen begäran dit en kunglig kommissarie, som genomsåg böcker och räkningar.

I bref till rikskansleren af den 9 nov. 1638 [1] uttalade hon sin tillfredsställelse med denna undersökning.

Förhållandet mellan änkedrottningen och regeringen var således på god väg att blifva nästan kordialt, men det var endast en kort paus.

Den 13 december 1638 afled pfalzgrefvinnan Katarina i Västerås, där hofvet vistades med anledning af pestens härjningar i Stockholm, och då måste man åter taga frågan om den unga drottningens uppfostran i öfvervägande. Hos Maria Eleonora vaknade kanske ett svagt hopp. Skulle hon nu kunna återfå sin dotter? Men regeringen drog försorg om, att sådana illusioner mycket snart skingrades. Änkedrottningen förklarade visserligen, att hon skulle låta sig behaga hvad regeringen beslöte, men man har skäl att betvifla uppriktigheten af detta medgifvande. [2]

Vidare hölls i januari 1639 ett möte i Västerås samtidigt med förberedelserna till pfalzgrefvinnans begrafning, och där blef änkedrottningens och hennes tjänares beteende föremål för långa öfverläggningar. Ständerna rådde regeringen att icke lägga fingrarna emellan utan göra allvar af hotelsen att verkställa ett personalombyte vid hennes hof.

Efter mötets slut fördes pfalzgrefvinnans lik den 5 februari till Strängnäs, där hon skulle begrafvas i domkyrkan. Regeringen och rådet följde med, och Maria Eleonora kom dit från Gripsholm.

Nu beslöt man att anmoda änkedrottningen att »köra Pentz och hans anhang hals öfver hufvud bort». Samtidigt fick man en utmärkt förevändning för en sådan åtgärd. En del bönder i lifgedinget hade nämligen inlämnat en supplik till regeringen, i hvilken de klagade öfver de olaga skjutsningar, som de dagligen måste göra för änkedrottningens folk. Man kunde således rent af befara upplopp bland bönderna, om icke ordningen återställdes. Och dessutom besvärades regeringen oupphörligt af änkedrottningens kreditorer, som ibland klagade med tårar, ibland hotade att an-

[1] Oxenst. saml. (Riksark.).

[2] Maria Eleonora till Axel Oxenst. $^{30}/_{12}$ 1638 (ibid.): hans svar $^{3}/_{1}$ 1639 (riksreg.); riksdrotsen till densamme $^{8}/_{1}$ 1639 (A. Oxenst. skr., afd. II, bd 3).

lita rättvisan. Maria Eleonora lär då verkligen hafva gifvit sitt samtycke till att afskeda hofmarskalken Adam Pentz, kammarjunkaren Moritz von Bonow och kamreraren Tobias Cleinau, alla tre tyskar. Det hette visserligen, att Hennes Maj:t själf skulle gifva dem deras afsked, men det är intet tvifvel om, att det skedde mot hennes vilja.[1]

Ett försök att rubba det i Strängnäs fattade beslutet gjordes likväl. Det var Gyllenhielm, som åter uppträdde till Maria Eleonoras förmån och förfäktade den åsikten, att man borde »öfverskyla hennes fel». Den 22 februari föreslog han i rådet, att man skulle låta Pentz stanna kvar men ställa honom under ett riksråd, som borde hafva öfverinseendet öfver änkedrottningens hof. Han hade talat vid Pentz, och denne hade bedyrat sin oskuld. Men rikskansleren invände, att »ehvem man ville därhän sätta, skulle Pentz sticka ögat ut på honom och drifva sina consilia lika väl; vilja vi nu icke exekutera hvad vi resolverat hafva, skall han göra ett gly däraf och sätta oss en näsa på.»

Regeringen beslöt emellertid att sända Gyllenhielm och Johan Skytte till Gripsholm för att göra inventering, innan Pentz lämnade sin tjänst, och för öfrigt tillhandagå änkedrottningen med goda råd, särskildt i fråga om val af lämpliga personer i de afskedades ställe. De båda herrarne fingo den 16 mars en utförlig instruktion, i hvilken de till sist ålades att söka hos änkedrottningen »förtaga alla vedervärdiga tankar om riksens regering och råd».

De anlände till Gripsholm den 2 april och funno änkedrottningen »uti en tämmelig svaghet», så att de måste iakttaga stor försiktighet, när de talade med henne. Och ändå hände det, skrifver Gyllenhielm till rikskansleren, att hon »är stundom så godt som i våra händer uti svaghet nederfallen med ack och veklagan, att hon fruktade sig vara öfvergifven af Gud och människor, och bad till Gud, att hon icke måtte falla i förtviflan». Man kunde på henne, säger han vidare, tillämpa skriftens ord om Rakel: hon gråter sina barn och vill sig icke trösta låta. Mot slutet af

[1] Hon skrifver till sin broder kurfursten $^{19}/_{8}$ 1639, »dass wihr gantz unverschuldet dahin gedrungen worden, dass wihr etzliche unserer getreuesten hoffdiener abschaffen und ihrer pflicht und dienste erlassen mussen». (Preuss. Hausarch.)

april hade Gyllenhielm och Skytte fullgjort sitt uppdrag. Den senare for från Gripsholm den 21 april, men Gyllenhielm stannade kvar för att tillse, att de tre afskedade herrarne verkligen reste sin väg. Deras affärd blef under allehanda förevändningar uppskjuten; först ett godt stycke in i maj voro de resfärdiga. Till afskedspresent fingo Pentz och Bonow 10,530 daler silfvermynt.[1]

Regeringens beteende i denna sak kan förefalla hänsynslöst, och möjligt är, att en sådan stränghet var onödig. Men man bör besinna, att en prinsessa, som gifter sig med en främmande furste, vanligtvis måste underkasta sig att taga sin hofpersonal i det land, som hon kommer till. Maria Eleonora hade dock hela tiden tillåtits att hafva tyskar i sitt hof, till och med på de förnämsta platserna, och äfven efter den nu omtalade rensningen funnos åtskilliga kvar af båda könen. Någon förändring hade förmodligen icke skett, om det icke visat sig, att flera af dessa personer voro egennyttiga lycksökare, som missbrukade sin ställning till skada både för änkedrottningen och för svenska kronan. För att konstatera detta behöfver man icke uteslutande lita på anklagelser af regeringens medlemmar, utan man kan också hålla sig till — Pentz och änkedrottningen själf. I ett bref till pfalzgrefven Johan Kasimir beskrifver Pentz de fel, som hans företrädare »in summo gradu» begått, i det de underlåtit att aflägga räkenskap för sin förvaltning, ja öfver hufvud icke ens fört några räkenskaper. Pentz själf anklagades sedermera af änkedrottningen för att hafva brutit en ed, som han högtidligen svurit, samt att hafva på orättmätigt sätt tillägnat sig 2,000 riksdaler jämte åtskilliga dyrbarheter, som hon anförtrott honom. Hvad Cleinau beträffar, så fick han af hofrådet Rasch det vitsordet, att han var »ein grosser naseweiser Fantast».[2]

[1] Gyllenhielms bref $^{8}/_{4}$, $^{7}/_{5}$ 1639 (A. Oxenst. skr., afd. II. bd 10). En ny hofstat, dat. $^{28}/_{4}$ 1639, godkändes af Maria Eleonora (afskrift bl. lifgedingsacta i riksark.). Ett inventarium af den 1 maj finnes i hofstatsboken 1639—40 (slottsarkivet); se äfven expens- och föräringskontot i samma bok.

[2] Pentz t. Joh. Kasimir $^{23}/_{8}$ 1639 (Stegeborgssaml.). Kong Christian IV:s egenh. Breve, VII, s. 75, 76. Rasch t. Axel Oxenst. $^{3}/_{2}$ 1640 (Oxenst. saml.). Pentz påstod, att de 2,000 riksdalerna voro afbetalning på hans lön, men så var ej förhållandet, ty den 30 april 1639, då han under form af »föräring» mottog 2,000 rdr, fick han äfven ut återstoden af sin lön (kassaräkning i slottsarkivet).

Pentz slog sig ned i Danmark och blef konung Kristians hofråd. Cleinau och Bonow reste till kurfursten af Brandenburg, försedda med rekommendationer från Maria Eleonora, och hade mycket att berätta om hennes »bedröfliga tillstånd».[1] Bonow försvinner sedan från skådeplatsen, men till de andra båda få vi snart tillfälle att återkomma.

Pentz' efterträdare såsom hofmarskalk blef assessorn i Svea hofrätt Ivar Nilsson Natt och Dag, som sedermera äfven fick tjänstgöra såsom ståthållare. Maria Eleonora tog sig nämligen före att helt enkelt afskeda Knut Posse, hvilket naturligtvis misshagade regeringen, men man lät i alla fall därvid bero.[2]

* * *

På sommaren 1640 vistades drottning Kristina en tid på Svartsjö slott. Där mottog hon ett besök af sin moder i början af juli, och den 8 i samma månad reste båda drottningarna in till Stockholm. Maria Eleonora tycktes vara vid ovanligt godt lynne. Hon var glad och lustig och förbannade sina onda rådgifvare, berättar Axel Oxenstierna, och äfven Wibe hade hört, att hon »mycket väl accorderat sig denna gång med regeringen». Men en dag förklarar hon plötsligen, att hon måste återvända till Gripsholm för att uträtta ett viktigt ärende. Kristina bad henne stanna, men förgäfves. Hon lofvade dock att snart komma igen.[3]

Några dagar senare, det var den 29 juli på eftermiddagen, kom ett bref från Maria Eleonoras hofmarskalk Ivar Nilsson med den öfverraskande nyheten, att änkedrottningen var försvunnen från Gripsholm; ingen visste, hvart hon hade tagit vägen. Fem hofjunkare skickades ögonblickligen ut åt olika håll för att inhämta underrättelser om hennes resa, och bref afgingo till åtskilliga landshöfdingar.[4]

Genom de efterforskningar, som sålunda gjordes och genom ett förhör, som den 3 augusti anställdes i rådet med

[1] Maria Eleonora t. kurfursten 19 o. 21 maj 1639 (Preuss. Hausarch.).
[2] Rådsprot. $^{3}/_{8}$ 1639.
[3] Ännu den 15 juli var hon kvar i Stockholm, men den 17 befann hon sig på Gripsholm (se dateringen i konceptsaml.).
[4] Jämf. Handl. rör. Skand. hist., XX, sid. 299.

en fjärdingsman från Trosatrakten och ett par andra personer, fick man veta, att änkedrottningen hade förklädd lämnat Gripsholm nattetid, och att hon i sällskap med ett fruntimmer och tre karlar kommit ridande till ett ställe, som heter Daggunga, i närheten af Trosa, därifrån de i båt begifvit sig ut till ett danskt fartyg, som låg i Säfsundet. Hvart detta fartyg sedan seglat, visste man ännu icke. Dock misstänkte man, att änkedrottningen farit direkt till Danmark, ty samtidigt hade en af hennes kammarjunkare vid namn Dücker rest dit landvägen. Dückers tjänare, som blifvit fasttagen, omtalade nämligen, att han följt sin herre till trakten af Grenna, men sedan återvändt för att hämta hans bagage. Hofmarskalken Ivar Nilsson fick emellertid regeringens fullmakt att tills vidare förvalta lifgedinget, som skulle blifva oförändradt, tills man fått närmare kännedom om änkedrottningens resa. Dock var man betänkt på att genast afskeda en del af hofpersonalen.

Den unga drottningen lär ha blifvit mycket bedröfvad vid underrättelsen om moderns hemlighetsfulla afresa. Det påstås till och med, att hon stängt in sig och gråtit i två dagar, och att hon, då rikskansleren och riksdrotsen kommo upp för att trösta henne, skulle ha häftigt förebrått dem deras beteende och sagt, att de ensamma voro skulden till att hon nu måste vara skild från sin kära fru moder.[1]

Angående regeringens och rådets egen uppfattning berättar Wibe, att de nog gärna se, att änkedrottningen är borta, men att de i alla fall betraktade hennes hemliga afvikande såsom en stor skymf (»affront»), och i sammanhang härmed omtalar han ett mystiskt rykte om ett tillämnadt giftermål mellan konungen af Danmark och änkedrottningen, hvilket oroade många. Rikskansleren och andra satte dock ingen tro härtill, och däruti gjorde de rätt, ty hela denna historia är fullständigt gripen ur luften. Men det oaktadt spreds ryktet äfven i utlandet.[2]

---

[1] Wibes bref $^{8}/_{8}$ (danska riksark.); odaterad berättelse (»Auff Meiner Gnedigsten Königinne Befehl .... dem Churfursten zu Brandenburg .... mündtlich zu berichten») i Preuss. Hausarch.

[2] Wibes bref $^{12}/_{8}$: d'Avaux's bref till hertiginnan af Savoyen $^{22}/_{8}$ 1640, citeradt af Bougeant, Hist. des guerres et des negociations etc., Paris 1728, s. 438; Hugo Grotii bref $^{6}/_{10}$ 1640 (A. Oxenst. skrifter, afd. II, bd. 4, s. 77).

Den 13 augusti ankom bref från residenten Strömfelt, som inberättade, att änkedrottningen skulle hafva anländt till Danmark. Men därefter fick man från andra håll underrättelser, som tydde på, att hon begifvit sig till Preussen.[1] Ännu i midten af augusti sväfvade man sålunda i ovisshet om, hvar hon egentligen befann sig.

Småningom afslöjades likväl denna märkvärdiga tillställning trots den hemlighetsfullhet, hvari den från början var insvept. De uppgifter, som finnas i bref och andra handlingar, äro visserligen i somliga detaljer motsägande, men i hufvudsak kan man med säkerhet klargöra sammanhanget.[2]

Maria Eleonoras flykt var väl förberedd. Hon hade för längesedan ämnat resa till Preussen, men detta afstyrdes, som vi veta, af Axel Oxenstierna. Konung Kristian och kurfursten af Brandenburg hade också afrådt henne från ett sådant företag. Men de ledsamma uppträdena efter resan till Västergötland 1638, de förnyade räfsterna i lifgedinget och afskedandet af hofherrarna, allt detta gjorde, att Maria Eleonoras längtan att komma bort från Sverige blef

---

[1] Flera bref i riksreg. 15/8; Wibes bref 22/8 1640.

[2] Hufvudkällorna äro: hoffröken Anna Sofia von Bülows berättelse, dat. Hamburg 1643 (datum *8 februari* tillskrifvet med annan stil), uppläst i rådet 25 febr. s. å. (orig. bl. Handl. rör. konungahuset i sv. riksarkivet, tryckt — efter en på samma ställe befintlig afskrift — i Handl. rör. Skand. Hist., XXI, s. 39—53) samt en hittills, så vidt vi veta, icke i litteraturen använd berättelse af Maria Eleonoras f. d. kamrerare Tobias Cleinau, som mötte henne på Gotland och sedan i ett bref till kurfursten af Brandenburg 22/8 1640 redogjorde för hela resan (Preuss. Hausarchiv). Cleinaus bref kompletterar och beriktigar hvad man förut vetat, i synnerhet om den senare delen af resan, ty Bülows berättelse slutar med ankomsten till Gotland. Vidare finnes ett bref om Maria Eleonoras flykt, dat. Stockholm den 2 aug. 1640, tryckt af J. Apelblad (Resebeskrifning öfver Saxen, Sthlm 1759, s. 47—52) efter »en Dresdnisk lärd tidning för år 1750»; här omtalas bl. a., huru det gick till, när man den 29 juli upptäckte, att änkedrottningen försvunnit från Gripsholm; flera uppgifter äro för öfrigt motsägande och bevisligen oriktiga, hvilket kan bero därpå, att man då ännu icke kunnat få säkrare underrättelser. De relationer, som äro tryckta i nyss anf. del af Handl. rör. Skand. Hist., s. 53—73 samt i Kritiska och hist. handlingar, 3:dje saml., Sthlm 1760, äro endast utdrag ur rådsprot. — Goda upplysningar, särskildt om förberedelserna till flykten, erhållas dessutom i Peder Wibes bref till Kristian IV o. danske kansleren (se ofv. s. 170). Jämf. äfv. Engelstofts ofv. anf. afhandling, som dock är något ensidig (hållen »i en mot rikskansleren och svenska regeringen nog vidrig ton», som Fant säger (i Nyerups Rejser til Stockholm, Kjöbenh. 1816, s. 215), samt en kortare uppsats af O. Malmström: Änkedrottning Maria Eleonora och hennes flykt till Danmark (lärov. progr., Helsingborg 1895).

allt mera oemotståndlig. Att fråga regeringen, tjänade dock ingenting till; hon visste, att hon skulle få ett bleklagdt nej till svar. Då vände hon sig åter till konung Kristian, men denne svarade undvikande. Han insåg å ena sidan, att det vore oförsiktigt att i onödan reta svenska regeringen genom att bakom dess rygg föra ut änkedrottningen ur landet på ett sätt, som måste anses högst opassande för en person i hennes ställning och som måste väcka en för Sverige allt annat än smickrande uppmärksamhet i hela Europa. Men å andra sidan var det fördelaktigt att hafva en god vän i Sverige, och därför ville han icke stöta sig med henne genom ett direkt afslag. Han uppdrog åt Peder Wibe att förmana änkedrottningen att taga sitt förnuft till fånga och vara tålig; vid en lägligare tidpunkt ville han eljest gärna hjälpa henne. Detta skedde på våren 1639.

I juli månad samma år omtalade Maria Eleonora för sin hoffröken Anna Sofia von Bülow, att hon fast beslutit att i hemlighet resa från Sverige och för det ändamålet redan vidtagit förberedande åtgärder. Bland annat hade hon tagit upp en dörr från ett af rummen åt trädgårdssidan och låtit göra en täckt gång därifrån ned till sjön under förevändning att kunna ostördt spatsera, och vidare hade hon infört en tre dagars fasta hvarje månad, då hon med en hoffröken stängde in sig i sina rum och lät predikanten hålla bön utanför den låsta dörren.

I augusti kom Wibe till Gripsholm och gaf änkedrottningen och hennes hoffröken förhållningsorder, huru de skulle bära sig åt vid flykten. Men ännu hade man ingen lämplig person, som kunde åtaga sig att anskaffa hästar. Först längre fram på hösten lyckades man engagera ett par handtlangare för detta ändamål. Den ene hette Jakob Rafe, den andre Kristian Rautenberg eller Rodenberg. De hade varit i tjänst hos Peder Wibe och voro »lättfärdiga fåglar» bägge två enligt hoffröken von Bülows utsago. En arkitekt och målare från Augsburg, Bartholomeus Spitzmacher, som en tid vistades på Gripsholm, samt en hofjunkare vid namn Pogrel invigdes också i hemligheten. En tid före jul var allting i ordning, men resan blef uppskjuten af åtskilliga skäl, bland annat emedan man icke kunnat afskicka något af änkedrottningens bagage. Ett tillfälle därtill erbjöd

sig först i början af det följande året, då en af konung Kristians söner, grefve Valdemar, gjorde en resa i Sverige under förevändning att bese koppar- och silfverbergen. Den 17 januari 1640 hade han audiens hos drottning Kristina i Nyköping, dit hon flyttat från Västerås, och omedelbart därefter begaf han sig, åtföljd af Wibe, till Gripsholm, där han blef utomordentligt väl emottagen af änkedrottningen. När han reste, tog han med sig en kista med hennes saker. Efter några dagar kom grefve Valdemar tillbaka till Nyköping, men reste dagen därpå plötsligt åter till Danmark. Han uppgaf resan till bergslagen och tog icke ens afsked, hvilket väckte stor uppmärksamhet. Man misstänkte, att han haft hemliga öfverläggningar med änkedrottningen.[1] Det är möjligt, att det var han, som medförde underrättelsen om att konung Kristian ändtligen beslutit sig för att lämna henne verksam hjälp, ehuru Wibe framförde det glada budskapet. Denne skrifver nämligen den 2 februari till konung Kristian, att han på konungens befallning berättat för änkedrottningen, att konungen vill assistera henne med skepp till att rymma från Sverige, hvaröfver hon blef »osägeligen glad». Dock misströstade Wibe om att kunna öfvertala henne att vänta så länge som till sommaren. Jakob Rafe lär också två gånger kommit till Gripsholm för att hämta henne, men båda gångerna inföllo hinder. Vid närmare besinning kanske hon också insåg, att Wibe hade rätt, när han framhöll, hurusom en resa vintertiden den långa vägen till danska gränsen var alltför äfventyrlig, faran för upptäckt alltför stor. Den 23 mars kunde Wibe meddela konung Kristian, att änkedrottningen, som då kommit till Nyköping för att bevista rikskanslerens dotters bröllop, uppskjutit resan och ville på sommaren göra den till sjös.

---

[1] Maria Eleonora förnekade sedermera på det bestämdaste, att hennes tillämnade resa varit på tal under grefve Valdemars besök; kistan uppgafs tillhöra Pentz (se Maria Eleonoras förklaring, dat. Köpenhamn $^{3}/_{6}$ 1643, tryckt i en disputation und. Joh. Bilmarks præsidium: Dissertatio acad. causas discessus reginæ viduæ Mariæ Eleonoræ e Suecia breviter proponens, Åbo 1795). Däremot är det icke osannolikt, att grefven hade något ärende angående drottning Kristinas giftermål och kanske själf uppträdde såsom kandidat (jämf. Wibes bref $^{31}/_{3}$ 1640). I hvarje fall hade Wibe mycket besvär att hos svenska regeringen ursäkta grefve Valdemars egendomliga beteende; han hade en $1^{1}/_{2}$ timmes konferens med rikskansleren för detta ändamål.

Under tiden förbereddes kurfursten af Brandenburg på hvad som komma skulle. Pentz och Cleinau tjänstgjorde som mellanhänder. Maria Eleonora skref till Pentz; Pentz skref till kurfursten och skickade Cleinau i ett par omgångar med bref och muntliga meddelanden till Königsberg. Drottningen lät på så sätt kurfursten veta, att hon satte all lit till hans hjälp och väntade att blifva väl mottagen hos honom. Men han framhöll de »stora svårigheter» hon måste råka ut för, om hon reste från Sverige utan rådets samtycke, förklarade att han nu, då Brandenburg var »totalt ruineradt», omöjligen kunde underhålla henne och anmodade Pentz att därom underrätta henne, hvilket denne också gjorde men utan annan effekt än att han själf föll i onåd.[1]

I början af maj sökte Maria Eleonora förmå Wibe att så fort som möjligt resa till Danmark för att öfverlägga med konung Kristian, men då detta ej kunde låta sig göra, skref hon bref både till konungen och till prins Kristian och dennes gemål. Brefven skickades med Wibes tjänare. När Wibe sedan verkligen for hem på några veckors permission, bad hon honom ytterligare påminna konungen om hans löfte. Samtidigt skref hon till Cleinau, att om konungen gjorde svårigheter och yrkade uppskof, skulle hon, kosta hvad det ville, gå till fots ur landet.

Kristian den IV kunde nu svårligen draga sig ur spelet. Den 6 juni gaf han befallning om utrustande af tvenne örlogsfartyg, som skulle bemannas med 400 soldater och båtsmän och provianteras för tre månader. Under förevändning att afhämta konungens systerdotter, hertiginnan Hedvig af Pommern, seglade de båda fartygen ut i Östersjön, men befälhafvaren, amiralen Erik Ottesen, hade i själfva verket order att gå till Gotland.[2] Dit skulle Maria Eleonora öfverföras på ett handelsfartyg, som guvernören på Gotland, Holger Rosencrantz, fick befallning att anskaffa, hvilket också skedde. Cleinau hade på uppdrag af konung

---

[1] Pentz' bref t. kurfursten, dat. Flensburg $^{22}/_{4}$ o. Köpenhamn $^{8}/_{6}$ 1640; kurfursten t. Pentz $^{15}/_{25}$ maj 1640 (Preuss. Hausarch.). I det sistnämnda brefvet heter det: »So ist es doch bey ietzigen Zeiten, da unsere Chur- und March Brandenburg totaliter ruiniret ..... eine wahre Unmöglichkeit, das Ihre Königl. Würde .... bey uns .... gehalten werden könte .... Sie würde sich in einer so wichtigen Sachen nicht übereilen.»

[2] Egenh. Breve, IV, N:o 398, 399.

Kristian skriftligen meddelat änkedrottningen hela planen och hade i förväg begifvit sig till Gotland för att vidtaga åtgärder för hennes mottagande. Den förhyrda skutan seglade nu, för att undgå misstankar, först till Nyköping och intog last, men inväntade sedan änkedrottningen i Säfsundet. Det var när hon genom bref från Jakob Rafe erhöll underrättelse om skutans ankomst, som hon fick så brådtom att resa från Stockholm. Sedan dröjde det dock några dagar, innan hon blef färdig. Då allt var i ordning skickade hon bort hofmarskalken Ivar Nilsson i ett ärende till Strömsholm och tillsade hofpredikanten, att hon ämnade hålla sin fasta, som nu skulle förlängas med ett par dagar.[1] Hon ville nämligen tacka Gud för att hon kommit i ett så godt förhållande till regeringen. Mat och dryck, som behöfdes under fastetiden, inställdes i hennes rum. Därpå stängde hon in sig med hoffröken von Bülow. Klockan ett på natten den 22 juli[2] skedde affärden. De båda damerna gingo genom den täckta gången ned till sjön och foro i en roddbåt öfver viken med biträde af Spitzmacher och Pogrel. På andra stranden väntade Jakob Rafe med hästar. Vid middagstiden kommo de efter fem mils ridt till Daggunga, som ligger straxt öster om Trosa. Det var där de observerades af fjärdingsmannen, som förhördes i rådet den 3 augusti. En af karlarna utgaf sig för att vara en köpman, som hade hämtat sin fästmö, en dotter till borgmästaren Joachim Dankwardt i Nyköping; han hade öfvertalat henne att resa, emedan föräldrarna vägrat att samtycka till deras gifter-

---

[1] Uppgifterna om antalet dagar äro ej alldeles öfverensstämmande.

[2] Om själfva dagen för affärden finnas motsägande uppgifter, växlande mellan den 22 och den 25; dock torde den 23 och den 24 af åtskilliga skäl kunna lämnas ur räkningen, men både den 22 och den 25 förekomma i handlingar, som borde kunna anses fullt tillförlitliga. Den förut omtalade fjärdingsmannen uppgaf i rådet den 3 aug., att det af honom beskrifna sällskapet kommit till Daggunga »S. Jacobi dag» (d. v. s. den 25 juli), och man tycker, att han så kort efteråt icke skulle hafva glömt dagen. Dock är ju möjligt, att han i häpenheten under förhöret misstog sig på ett par dagar; han hade kanske i början icke fäst synnerlig uppmärksamhet vid hela saken. Både hoffröken von Bülow, som själf deltog i flykten, och Cleinau, som befann sig på Gotland, säga, att afresan ägde rum den 22 juli, och härmed stämmer äfven Wibes uppgift ($^8/_8$), att hon hade varit borta åtta dagar, innan någon visste af det. Cleinau har i allmänhet noggranna tidsbestämningar, uppger ofta icke blott dag utan äfven timme, t. ex. att ankomsten till Visby skedde den 24 juli kl. 6 på morgonen, hvilket hade varit omöjligt, om afresan ägt rum först den 25. Den 22 juli är således förmodligen det riktiga datum.

mål. Maria Eleonora fick således spela rollen af en enleverad borgmästaredotter och spelade bra, ty hon grät, och det kunde ju anses höra till pjäsen vid ett sådant tillfälle. Ifrån Daggunga rodde hela sällskapet i en julle ut till den i Säfsundet väntande skutan. Denna lättade genast ankar, styrde kurs på Gotland och framkom till Visby den 24 juli på morgonen. Där aflade Maria Eleonora sitt inkognito och mottogs med stora hedersbetygelser af guvernören Holger Rosencrantz. Kanonerna dånade, trumpeterna smattrade från fästningens torn, och hela borgerskapet stod uppställdt i gevär på stranden. Efter att hafva hvilat ut ett par dagar i Visby ledsagades drottningen af 50 ryttare till Slite på Gotlands östra kust, där de båda danska örlogsfartygen väntade. Ombord på »Patientia» afseglade hon den 30 juli kl. 6 på morgonen från Slite.

Kristian IV hoppades nog i det längsta, att Maria Eleonora nu skulle begifva sig till Preussen, föremålet för hennes längtan under många år. Men denna gång var hon försiktigare än vanligt. Hon kom ihåg kurfurstens och andras förmaningar att icke sätta lifgedinget på spel genom att resa till en af rikets fiender. Kung Kristian åter hade varit oförsiktig. I den förseglade instruktion, som amiralen Erik Ottesen skulle öppna vid ankomsten till Gotland, stod nämligen, att han skulle föra Hennes Maj:t till Preussen *eller eljest hvart hon behagade*. Nu beslöt hon att först göra ett besök hos konung Kristian själf. Men hon ville icke fara direkt till Danmark, utan anhöll att blifva förd till Travemünde, dit fartygen också lyckligen anlände den 5 augusti. Där förhyrdes åter ett handelsfartyg i och för resans fortsättning, hvilket skedde för att konung Kristian lättare skulle kunna urskulda sig, ifall han — såsom antagligt var — skulle från svensk sida få uppbära förebråelser för sitt beteende. Han kunde nämligen svara, att han på änkedrottningens begäran fört henne till Tyskland; men att hon sedan på ett af henne själf förhyrdt fartyg kommit till Danmark, kunde han icke hjälpa. Emellertid kvarstannade Maria Eleonora på det danska örlogsskeppet, tills man den 11 aug. ankom till Femern. Där steg hon i land, sedan hon tagit afsked af amiralen och hans officerare och gifvit dem riklig ersättning för deras besvär; hon hade för detta ända-

mål lånat penningar af Holger Rosencrantz på Gotland.[1] Från Femern reste hon slutligen på det i Lübeck förhyrda handelsfartyget den 13 aug. öfver till Falster, dit hon anlände sent på aftonen samma dag. Hon låg öfver natten i prästgården i Gjedser och blef följande dag mottagen såsom gäst hos tronföljaren i Danmark, prins Kristian, som residerade på Nyköpings slott.

Där tyckes hon ha varit väntad, ty redan den 29 juli, då hon ännu var kvar på Gotland, skref prins Kristian till Corfitz Ulfeld, att drottningen af Sverige kommer om några dagar. Men välkommen var hon tydligen icke. Konung Kristian blef mycket missnöjd, när han fick höra, att hon farit till hans rike i stället för till Preussen. Om hon hade betänkt sig rätt och följt mitt råd, skrifver han till räntmästaren Jörgen Wind den 20 aug., hade den resan aldrig blifvit af; nu må prinsen se till, hur han blifver henne kvitt igen, hvilket näppeligen sker så snart; jag ser dock hellre, att hon är i Nyköping än i Köpenhamn.[2]

Kurfursten af Brandenburg åter var glad, att hon icke kommit till Preussen; han hoppades att hon måtte stanna länge i Danmark och njuta af kung Kristians gästfrihet.[3]

* * *

Maria Eleonoras försvinnande från Gripsholm upptäcktes, när hofmarskalken Ivar Nilsson kom tillbaka den 29 juli. Hvad gör drottningen, frågade han. Det må Gud veta, svarade hofpredikanten Tanck, när jag håller bön och sjunger, så sjunger ingen därinne; förut brukade de sjunga med. Man knackade på, men ingen öppnade. Marskalken lät då bryta upp dörren, och när man inträdde, befanns det, att både drottningen och hennes hoffröken voro borta; maten var orörd, kistor och lådor stodo öppna, och nipper och andra dyrbara saker hade medtagits. Ivar Nilsson skickade naturligtvis genast bud till regeringen, och om

[1] Se Maria Eleonoras bref till kurfursten Georg Vilhelm 30/8 1640, i hvilket hon ber att få låna 4.000 thaler. (Preuss. Hausarch.).

[2]) Egenh. Breve, IV, N:o 441, 444.

[3]) Kurfursten till Cleinau 26/8 1640. (Preuss. Hausarch.),

de försök, som sedan gjordes att utforska hemligheten, har ofvan berättats.

Först mot slutet af augusti fick man full visshet om, att Maria Eleonora vistades i Nyköping på Falster hos prins Kristian. Wibe berättar, att regeringen nästan hellre hade önskat, att hon begifvit sig till kurfursten af Brandenburg, ty då hade man haft rättmätig orsak att beröfva henne lifgedinget, emedan hon farit till rikets uppenbara fiende. Nu ställde sig saken något annorlunda. Rikskansleren hade visserligen redan den 14 augusti, innan man med säkerhet visste, hvar hon befann sig, föreslagit, att man skulle draga in lifgedinget, men man inskränkte sig den gången till att skicka ut cirkulär till samtliga landshöfdingar och biskopar med befallning att söka »moderera» öfverdrifna och osanna rykten, som antagligen skulle komma att spridas i landsorten och hos många förorsaka »underliga och vrångvisa tankar». Biskoparna underrättades dessutom om regeringens beslut, att Hennes Maj:ts namn tills vidare icke skulle nämnas i kyrkobönerna, emedan man icke kände, i hvad afsikt hon rest bort, och icke heller om hon farit till vän eller fiende.[1] Axel Oxenstierna sade, att man nog hade orsak att bedja Gud upplysa Hennes Maj:t, men menade, »att solenne böner böra ske utan skrymtan».

Sedan man ändtligen fått veta, att änkedrottningen kommit till Danmark, beslöt man att hänskjuta den grannlaga frågan om lifgedinget till ständerna.

Wibe hade emellertid redan i början af augusti framhållit, att änkedrottningen borde på något lämpligt sätt urskulda sig, t. ex. genom att förklara att hon på någon tid lämnat landet för att hålla en ed, som hon svurit; gjorde hon det, trodde han, att allt skulle kunna blifva godt igen. Finge man åter i Sverige den föreställningen, att hon aldrig ämnade återvända, då menade han, att hennes sak icke stode till att hjälpa.

Efter en månads vistelse i Danmark fann Maria Eleonora också för godt att meddela sig med sin dotter och svenska regeringen. Hon följde Wibes råd och åberopade i brefvet till Kristina den förut omtalade eden, som hon i

---

[1] Wibes bref ²⁹/₈, ⁵/₉; riksreg. ¹⁵/₈ 1640. Handl. rör. Skand. hist., VII, s. 143 o. f.

pfalzgrefvinnans närvaro för flera år sedan aflagt; att hon icke kunnat hålla denna ed, hade ofta oroat henne, men nu kände hon lugn i hjärta och samvete. Hälst hade hon ju velat på förhand yppa sin afsikt men fruktade, att regeringen skulle lägga hinder i vägen för resan. Hon ber drottningen utverka en gynnsam resolution på hennes skrifvelse till regeringen om lifgedinget. I denna skrifvelse begär hon, att hennes skulder måtte betalas, resten af lifgedingets inkomster ställas till hennes förfogande, hennes på en bifogad lista upptagna tjänare sändas till henne samt förvaltningen af lifgedinget uppdragas åt hofmarskalken Ivar Nilsson. Hon försäkrar, att hon med sin resa icke haft någon annan afsikt än att besöka sina släktingar och vänner och anser sig därför kunna taga för gifvet, att detta icke skall lända henne till men.[1]

Samtidigt skref hon också ett bref till pfalzgrefven Johan Kasimir samt ett gemensamt bref till Karl Karlsson Gyllenhielm, Johan Skytte och Axel Baner, i hvilket hon ber dem befordra hennes bästa hos deras kolleger och särskildt utverka, att hennes hästar, vagnar, silfver och andra saker »ofelbart» måtte sändas till henne.

Brefven skickades till Sverige med en af prins Kristians lakejer, som äfven medförde ett artigt bref från prinsen själf till drottning Kristina.

Detta skrifveri hade dock icke åsyftad verkan. Brefvens ankomst föranledde rikskansleren till den reflexionen, att alltsammans endast var ett försök att känna efter, »om tänderna voro lösa i munnen på oss». Änkedrottningens bref besvarades icke, och svaret till prinsen innehåller, liksom hans eget bref, endast fraser.[2]

De egentliga kraftåtgärderna sparades till följande år, då ett möte sammanträdde i januari månad. Nu fick rikskansleren tillfälle att utgjuta sin vredes skålar öfver Maria Eleonora och öfver kung Kristian dels under rådets förberedande öfverläggningar, dels vid mötets öppnande den 5 januari, då han höll ett långt tal till ständerna.

[1] Originalen till dessa bref (dat. 17/9 1640) finnas icke i behåll, men afskrifter äro bifogade dels brefvet till pfalzgrefven (Stegeborgssaml. i riksark.), dels ett bref t. kurfursten 26/9 1640 (Preuss. Hausarch.)

[2] Prinsens bref 15/9 (afskr. i saml. Danica i riksark.); riksreg. 19/10. Wibes bref 3/11 1640.

»Hennes Maj:t», säger han bl. a. om änkedrottningen, »hafver ju förgätit sin salige herres graf, den Hennes Maj:t dock ad fastidium usque har synts älska. Hennes Maj:t har glömt bort sin dotter, glömt bort Sveriges rikes krona och att Hennes Maj:t var ett krönt och salvadt hufvud, förgätit och glömt bort all sin ära och reputation.» Utom det att hon var af salig K. Maj:t rikeligen försörjd med ett sådant lifgeding, att efter vårt rikes proportion man näppeligen annorstädes dess like skall lätteligen finna, så hafver regeringen detsamma ytterligare förökat och bättrat; detta har Hennes Maj:t också förgätit. »Om man läser alla historier igenom», utropade han, »skall man icke finna maken, att en drottning af en sådan orsak är dragen sin kos af landet, endast emedan hon fattat ovilja mot klipporna och några innebyggare.»

Dock, Hennes Maj:t kan ju möjligen ursäktas på grund af kvinnlig svaghet, men konungens i Danmark aktioner äro allt för grofva. Af hans beteende i denna sak är lätteligen till att se, »att han extreme föraktar oss och vår nation, affronterar Hans Kongl. Maj:t i jorden, Hennes Kongl. Maj:t vår unga drottning, hela nationen och konungariket.» I sin ifver kunde Axel Oxenstierna icke ens låta bli att förarga sig öfver namnen på de båda fartyg, som Kristian IV skickade till Gotland för att hämta änkedrottningen. Det är märkeligt att se, säger han, huru konungen i Danmark har blandat skämt med allvar, i det han kallat det ena fartyget *Patientia* och det andra *Markattan* och med dessa namnkunniga och ökända skepp fört Hennes Maj:t likasom i en romresa öfver hela Östersjön.

Rikskanslerens tal utmynnade till sist i en allvarsam uppmaning till ständerna att flitigt öfverlägga om denna fråga, som var synnerligen svår och den, för hvars skull mötet hufvudsakligen sammankallats. Man kunde tänka sig två olika eventualiteter: Om Hennes Maj:t mot förmodan skulle vilja återvända, hvad skulle man då svara? Om Hennes Maj:t det icke ville, men fordrar att få räntan af lifgedinget, skulle man då tillåta detta?

Att regeringen just nu ville ha besked härom, berodde därpå, att man väntade en dansk legat till Stockholm och misstänkte, att denne hade i uppdrag att underhandla om

änkedrottningens ställning. För en sådan händelse önskade regeringen att hafva stöd uti ett uttalande af ständerna, men på det att saken måtte så vidt möjligt hemlighållas, nämndes därom ingenting i den skriftliga propositionen till mötet, utan man nöjde sig med rikskanslerens muntliga framställning.

Den 9 januari afgåfvo ständerna sina svar, likaledes muntligen.

Landtmarskalken förklarade å ridderskapets vägnar, 1. att man borde låta änkedrottningen stanna på de orter, som hon »onödd och utan regeringens och ständernas vetskap» utvalt; 2. att ehuruväl det kunde synas kristligt att gifva henne lifgedingets ränta, så borde sådant dock icke tillåtas, efter det sträfvar emot Sveriges lag och giftermålskontraktets lydelse.

Borgmästaren Gavelius, som höll ett långt föredrag, späckadt med lagcitat, kom till ungefär samma resultat.

Endast prästerna voro något tveksamma. Ärkebiskop Paulinus erkände visserligen, att änkedrottningen handlat otillbörligt, men tillade, att alldenstund dels Hennes Maj:t är »en kvinnsperson och ett svagt käril, som lätteligen af onda rådgifvare kunde blifva förförd», dels den svenska nationen alltid hafver haft »laudem humanitatis» hos alla folk, så tyckte prästerskapet, att man borde följa »mitiorem viam».

Resultatet blef emellertid, att lifgedinget enligt ständernas beslut af den 27 jan. 1641 skulle indragas till kronan, »eftersom änkedrottningen otvungen och utan all skäl och rättmätig orsak hafver öfvergifvit sin enda dotter och riket, så ock sitt lifgeding och i stället för en skyldig tacksamhet vanhedrar riket så mycket hon kan.»

* * *

Maria Eleonora hade, såsom ofvan är omtaladt, den 14 augusti 1640 anländt till Nyköping på Falster. Där vistades hon tre månader men fann sig icke väl.[1] Hon tänkte

[1] I ett bref till kurfursten Georg Vilhelm 30/11 1640 berättar Tobias Cleinau, att änkedrottningen under vistelsen i Nyköping varit opasslig nästan hela tiden »wegen der sehr ungesunden Lufft wie auch sonsten wegen allerhandt melancolischen herznagenden Gedancken». (Preuss. Hausarchiv).

nu besöka hertig Fredrik af Holstein-Gottorp och reste i sällskap med prins Kristian och hans gemål från Nyköping den 12 november via Vordingborg till Köpenhamn, där de uppehöllo sig från den 15 till den 20 i samma månad. Därifrån gjorde hon sedan en utflykt till Kronborg och Fredriksborg, hvarefter resan fortsattes öfver Antvorskov (i närheten af Slagelse), till Nyborg, Assens, Hadersleben, Bollersleben och Flensburg, dit hon ankom söndagen den 6 december på aftonen. Några dagar därefter befann hon sig på Gottorp. Prinsen och prinsessan hade följt henne hela tiden, men återvände till Danmark den 19 december.[1]

På Gottorp infann sig i början af januari 1641 hofrådet Rasch, som af rikskansleren fått i uppdrag att i Danmark och Holstein inhämta säkra underrättelser om änkedrottningen.[2] Rasch blef den 10 januari emottagen af hertig Fredrik, som var högeligen bekymrad öfver att Hennes Maj:t skulle liksom vandra omkring i elände; han vore visserligen villig att hjälpa henne så mycket i hans förmåga stod, men visste icke hvad man rätteligen borde göra. Rasch förklarade, att den enda utvägen vore att söka åstadkomma en förlikning mellan änkedrottningen och svenska regeringen, hvilket hertigen fullkomligt gillade, men tviflade på att de båda parterna därtill skulle kunna förmås. Sedan Rasch, så godt han kunde, lugnat hertigens farhågor i detta hänseende, begärde denne att få veta något om de verkliga orsakerna till tvedräkten, hvilket gaf Rasch anledning att bl. a. särskildt framhålla, hurusom elaka människor utöfvat ett synnerligen dåligt inflytande öfver änkedrottningen. Han beskref dem, både herrar och damer, med så lifliga färger, att hertigen blef alldeles bestört och utfor i häftiga tillmälen emot dem. Slutligen undrade han, om man icke skulle kunna afskaffa en del af det onyttiga hoffolk, som hon äfven på Gottorp hade med sig. Rasch lofvade att söka utverka detta.

[1] Se Cleinaus nyss anförda bref samt Ugesedler over Udspisningen på Prinsens Reise fra København til Holsten 1640 (i danska riksark.).

[2] Kristoffer Ludvig Rasch var sedan 1622 svenskt hofråd. Han synes hafva stått väl hos Maria Eleonora (1637 hade han fått 100 tunnor spannmål af henne; konc. $^{28}/_{10}$ 1637). I Nyborg, där Rasch med nöd kom i land, sedan fartyget strandat vid inloppet, mötte han prinsen och prinsessan på återväg från Gottorp och hade ett samtal med deras kammarjunkare Gersdorf. — Raschs bref till rikskansleren $^{24}/_{12}$ 1640, $^{10}/_{1}$, $^{8}/_{2}$ 1641.

Efter middagen fick Rasch företräde hos änkedrottningen. Ur det samtal, som därvid ägde rum, anföra vi följande utdrag:

Drottningen: Hvad säga de då om mig? Man har berättat mig, att Ni har talat med rikskansleren om min utresa.

Rasch: Ja, allra nådigaste drottning, vid två särskilda tillfällen.

Drottningen: Nå, hvad säger han då?

Rasch: Ja, hvad skall väl regeringen och andra säga därom, att E. M:t så i hemlighet reser från Sverige och till på köpet med anlitande af danska skepp, alldeles som E. M:t sväfvade i den största lifsfara och icke annat än genom en sådan flykt kunde rädda sig.

Drottningen: Hvad skulle jag göra? Hvarifrån skulle jag få fartyg? De ville ju icke gifva mig några, de ville icke låta mig en enda gång lämna landet, huru mycket jag än bad därom, och att stanna i Sverige var mig omöjligt, om jag icke ville förlora min salighet för den där edens skull, som Ni väl vet. Ser Ni, Rasch, jag kan icke beskrifva för Er, i hvilken ångest jag har lefvat; jag har icke haft något lugn hvarken dag eller natt. Huru ofta har jag icke stått vid fönstret och tänkt, att jag måste störta mig ut.

Då Rasch sökte öfvertyga henne om att en sådan ed knappast vore bindande, afbröt hon honom, sägande: Monsieur Rasch, det är förgäfves allt hvad Ni säger, det är nu gjordt, jag är Gud ske lof löst från min ed, det må nu gå som den käre Guden vill, jag har intet ondt gjort, Gud skall icke öfvergifva mig. Och därmed började hon gråta så häftigt, att hon på en lång stund icke kunde få fram ett ord.

Sedan hon lugnat sig något, frågade hon, på hvad sätt hon egentligen hade försyndat sig, eftersom man ville fråntaga henne inkomsten af lifgedinget. Ingen människa i världen skulle med sanning kunna bevisa, att hon begått någon förbrytelse emot kronan eller sin dotter.

Rasch svarade, att äfven om Hennes Maj:t icke direkt brutit mot Sveriges lagar, så hade hon dock gjort sig skyldig till något, som mycket liknade en förbrytelse. Hennes

hemliga afvikande skadade nämligen kronans anseende och kunde betraktas som en skymf emot hennes dotter, emot hennes aflidne gemåls minne, emot hela riket.

Drottningen försäkrade, att hon aldrig i sitt lif haft en tanke på att förolämpa sin dotter eller regeringen. Och så började hon åter gråta.

Rasch fann nu tillfället lämpligt att gifva drottningen det rådet, att hon till förekommande af allt missförstånd borde offentligen urskulda sig och rent ut förklara, att hon icke haft sådana afsikter, som hon misstänktes för. Därigenom skulle den svåraste anklagelsen emot henne förfalla och en försoning möjliggöras.

Detta gjorde god verkan. Drottningen tillsade Tobias Cleinau, som hela tiden varit närvarande, att iakttaga allt hvad Rasch hade sagt.

Till sist omtalade Rasch hvad hertigen yttrat, särskildt om minskning af personalen. Detta blef märkvärdigt nog ej onådigt upptaget, utan drottningen skref själf upp namnen på en lista och strök ut öfver hälften, så att hon af 28 personer behöll endast 11. Men huruvida något afskedande verkligen ägde rum, kunna vi ej säga.

Raschs besök på Gottorp hade till påföljd, dels att Maria Eleonora skref bref till sin dotter, till regeringen och till flera enskilda rådsherrar, dels att hertigen af Holstein skickade ett sändebud, kammarherren Hans Albrecht von Mandelslohe, till Stockholm. Änkedrottningens bref upplästes i rådet den 18 februari 1641 på samma gång som Raschs berättelse af den 3 februari. Mandelslohe medförde bref från hertigen, hvari denne förordar en förlikning och anhåller, att änkedrottningen måtte få åtnjuta räntan af lifgedinget. Nu var emellertid det afgörande beslutet om lifgedingets indragning redan fattadt, och svaret på hertigens bref blef därför afvisande, men höfligt; i drottning Kristinas namn tackade regeringen hertigen för att han emottagit hennes moder, då hon af andra var öfvergifven. Man begagnade också tillfället att för Mandelslohe muntligen och för hertigen skriftligen framställa hela konflikten i en för regeringen förmånlig dager.[1]

[1] Maria Eleonoras bref, daterade 26 jan. 1641, finnas icke i behåll. Svar till hertigen 4/3 (riksreg. utl.).

Efter Mandelslohes återkomst skickade Maria Eleonora Cleinau till Kristian IV med underrättelse om hvad som passerat.[1] När konungen sålunda fick veta, att hertigen af Holstein fått tacksägelser för sin vänlighet mot änkedrottningen, kände han sig däraf förnärmad. Han hade ju ändå bekostat hennes underhåll under hela den tid, då hon vistades hos prins Kristian på Nyköpings slott. Som han icke ville räknas till dem, som hade öfvergifvit henne, beslöt han nu att formligen inbjuda henne till Danmark, och i ett bref af den 16 juni underrättade han svenska regeringen härom.[2] Ordalagen i detta bref äro något sväfvande, men man kan läsa mellan raderna, att konungen väntade såsom svar ett erbjudande från svensk sida att på ett eller annat sätt sörja för änkedrottningens underhåll.

Maria Eleonora reste således från Gottorp och anlände till Köpenhamn i midten af juni 1641. Under den följande tiden vistades hon hufvudsakligen på Fredriksborgs slott ända till november 1642, då hon flyttade till Ibstrup, numera Jägersborg, i närheten af Köpenhamn.[3]

---

[1] Det är antagligen ett af Cleinau vid detta tillfälle medfördt memorial, som är tryckt i Kong Christian IV:s egenh. Breve, VII, s. 72—76, ehuru där hänfördt till nov. 1640, men att det icke gärna kan vara skrifvet förr än efter Mandelslohes hemkomst, framgår alldeles tydligt af punkt 4.

[2] Kristian IV:s bref till Peder Wibe $^{28}/_{5}$ 1641 (Egenh. Breve, V, N:o 55; jfr äfv. 58) o. till drottning Kristina $^{16}/_{6}$ 1641 (Engelstoft, a. st., bil. L b.).

[3] Med ledning af länsräkenskaperna (i danska riksarkivet) kunna de ofullständiga och motsägande uppgifter om Maria Eleonoras vistelse i Danmark, hvilka förekomma hos Slange, Holberg och efter dem hos Engelstoft m. fl., kompletteras och rättas. Man kan nämligen konstatera, att utspisning för änkedrottningen af Sverige jämte uppvaktning och tjänstfolk ägt rum på Köpenhamns slott 16—19 juni 1641, på Fredriksborg 18 (eller 19) juni — 27 sept. 1641, på Köpenhamns slott några dagar i slutet af sept. 1641, på Fredriksborg 2 nov. 1641—4 april 1642, på Köpenhamns slott 30 maj—4 juni 1642, på Fredriksborg 4 juni—23 okt. och 31 okt.—6 nov. 1642 samt på Ibstrup 18 nov. 1642—16 april 1643. Under den närmast följande tiden synes hon för det mesta hafva varit i Köpenhamn, men äfven på Ibstrup och på Fredriksborg, tills hon i juli lämnade Danmark. Under vistelsen på Fredriksborg gjorde Maria Eleonora flera gånger utflykter på några dagar, hvarvid antagligen endast en del af hoffolket medföljde. Sålunda vet man, att hon var i Köpenhamn 30 juni—4 juli 1641, på Kronborg 20—22 juli s. å., i Nyköping (på ett bröllop hos prins Kristian) i okt. 1642 och på Vordingsborgs slott på vägen till Nyköping 20—22 okt. samt på återvägen därifran 27 okt. 1642. Den 6 nov. och följande dagar s. å. deltog hon i den stora bröllopsfest, som firades i Köpenhamn, då två af Kristian IV:s döttrar gifte sig, den ena med Hannibal Sehested, den andra med Ebbe Ulfeld (jämf. Kristian den IV:s egenh. Breve, V, N:o 214). — Man kan sålunda bestämma Maria Eleonoras vistelseort under nästan hela den tid hon befann sig i Danmark.

När man i januari 1641 beslöt att draga in lifgedinget till kronan, var det dock icke ständernas och regeringens mening att för framtiden beröfva änkedrottningen allt understöd. Det är likväl betänkligt, sade Axel Oxenstierna, att hon skall gå och tigga och är Gustavi Magni gemål, drottningens moder och själf en krönt drottning. Men så länge hon vistades i Danmark, ville man på inga villkor gifva henne något underhåll. Misstroendet till konung Kristian den IV var allt för stort, och man trodde, att hon skulle ytterligare uppegga honom till fientligheter. Däremot såg regeringen numera ej ogärna, att hon slog sig ned i Brandenburg eller Preussen. Kurfursten var visserligen ännu Sveriges fiende, men en stor förändring i Brandenburgs politik var förberedd. Georg Vilhelm hade slutat sina dagar i nov. 1640, och i mars följande år afled äfven hans allsmäktige minister, svenskfienden grefve Adam Schwarzenberg. Den nya kurfursten, Fredrik Vilhelm, insåg hvilka olyckor kriget med Sverige hade dragit öfver landet i form af härjningar, kontributioner och inkvarteringar. Han hade också redan före Schwarzenbergs död börjat genomföra en politisk systemförändring, som sedan blef fullständigt förverkligad.

Det var med kännedom om dessa förhållanden som svenska regeringen i maj 1641 affärdade kammarherren Axel Åkesson (Natt och Dag) till det kurfurstliga hofvet i Königsberg. Han medförde kondoleansbref med anledning af kurfursten Georg Vilhelms frånfälle, hvarom notifikation förut erhållits. Men dessutom skulle han underhandla om Maria Eleonoras öfverflyttning till kurfurstens land. I Königsberg blef Axel Åkesson, såsom han själf säger, »väl och favorabelt undfägnad och på bästa måtto trakterad», men ehuru han under en hel månads förhandlingar »med högsta flit» sökte öfvertala kurfursten att taga emot änkedrottningen, lyckades han icke genomdrifva detta förslag, utan måste återvända med det besked, att man i Königsberg visserligen ansåg en förlikning synnerligen önskvärd, men att den borde gå därpå ut, att änkedrottningen skulle komma tillbaka till Sverige och återfå sitt lifgeding.[1]

[1] Axel Åkessons bref till rikskansleren (i Oxenst. saml.), dat. Pillau 3 aug. (»s. v.» antagl. skriffel i st. för s. n., ty den 31 juli infann sig Axel Åkesson hos rådet i Stockholm).

Kurfursten var således icke tillmötesgående i denna fråga. Men under tiden hade han på annat sätt visat, att det verkligen var allvar med den mera vänskapliga hållning, som Brandenburg börjat intaga gent emot Sverige. Han hade nämligen skickat geheimerådet Leuchtmar såsom legat till Stockholm för att inleda underhandlingar om stillestånd. Leuchtmar anlände i början af juni, och den 14 juli undertecknades stilleståndsfördraget. Härigenom var det förnämsta hindret för Maria Eleonoras öfverflyttning till Brandenburg eller Preussen undanröjdt, och ehuru kurfursten afslagit Axel Åkessons framställning, fanns numera alltid en möjlighet att återupptaga underhandlingarna.

Konung Kristian hade emellertid ännu icke fått svar på sitt bref af den 16 juni. Förmodligen ville man afvakta utgången af Axel Åkessons beskickning. Men trots kurfurstens afvisande hållning vidhöll regeringen sin mening om Maria Eleonoras vistelseort och underhåll. I svaret till konungen i Danmark, dateradt den 31 aug. 1641,[1] gaf man därför till känna, att ifall änkedrottningen kunde förmå sin brorson, kurfursten af Brandenburg, att emottaga henne och låta henne vistas i sitt land, tills den unga drottningen blef myndig, vore regeringen villig att ingå en öfverenskommelse med denne om hennes tillbörliga uppehälle. För öfrigt tackade man konungen vänligen för att han inbjudit henne till sitt rike.

Kristian IV kände sig naturligtvis förnärmad öfver det uppenbara misstroende svenska regeringen visade honom genom att förvägra änkedrottningen allt underhåll, om hon icke flyttade från honom till kurfursten af Brandenburg, och dock var stilleståndet med Brandenburg ännu icke ratificeradt, under det att Danmark haft fred med Sverige under flera årtionden. Han skref i alla fall till kurfursten om saken, och då denne fortfarande gjorde svårigheter, aflät han en ny skrifvelse till drottning Kristina, dat. 25 dec. 1641, hvari han föreslog, att änkedrottningen måtte få disponera lifgedingets inkomster, hvar hon än ville uppehålla sig hos Sveriges kronas vänner. »Därmed kunde all

[1] Tryckt hos Engelstoft, a. st., bil. O.

världen icke döma», skrifver han, »att något Sveriges krona disreputerligt eller prejudicerligt var beviljadt».[1]

Detta bref vållade svenska regeringen åtskilligt bryderi. Det var icke heller lätt att motivera ett afslag, ty det verkliga skälet kunde icke gärna omtalas, nämligen att änkedrottningen icke borde vistas i ett land, där »onda stämplingar» mot Sverige förehades och med hvilket ett krig inom den närmaste framtiden ansågs så godt som oundvikligt. Brefvet upplästes först i rådet den 26 jan. 1642; därefter tog man sig fyra veckors betänketid, och så beslöts den 21 febr. att kommunicera ärendet med riksdagen, som då var samlad. Inför ett utskott af de tre högre stånden redogjorde rikskansleren för allt som förekommit i änkedrottningens sak alltsedan hennes flykt och begärde ständernas betänkande, om man skulle ytterligare ansätta kurfursten, om man skulle bifalla konungens i Danmark förslag, eller om något annat vore att göra.

Redan följande dag var utskottet färdigt att svara. Hvarje stånd för sig framförde muntligen sitt betänkande. Rikskanslerens åsikt om änkedrottningens vistelseort och underhåll liksom i allmänhet den politik man hittills följt gillades, men ständerna hänsköto det slutliga afgörandet till regeringen.

Man hade således fria händer men brådskade icke med besvarandet af brefvet. Den danske residenten Wibe fick dock genom muntliga meddelanden reda på, hurudan ställningen var, och underrättade konung Kristian därom. Denne kom då fram med ett nytt förslag, nämligen att Maria Eleonora skulle flytta till sin syster hertiginnan Anna Sofia af Braunschweig, äfven kallad hertiginnan af Schöningen. Genom Wibe hörde han sig för, om svenska regeringen i så fall vore villig att gifva något apanage, och då han fick veta, att detta icke var sannolikt, lofvade han till och med att betala hertiginnan 500 daler i månaden, om hon ville inrymma änkedrottningen ett amt. Men hertiginnan

[1] Ibid. bil. P. Jämf. Egenh. Breve 7/10 1641 (V, N:o 93). Redan på hösten 1640 hade konung Kristian börjat en korrespondens med kurfurstarne Georg Vilhelm och Fredrik Vilhelm om Maria Eleonoras ställning (bref i Preuss. Hausarch.)

var ej hågad att göra sin syster denna tjänst, och förslaget fick förfalla.[1]

Först ett godt stycke in i juni blef brefvet till konungen i Danmark färdigt.[2] Det var långt, men föga innehållsrikt. Hufvudsaken var, att regeringen i drottning Kristinas namn förklarade, att hon fortfarande ansåg, att det vore bäst, om hennes fru moder blefve emottagen af kurfursten af Brandenburg. Denne hade visserligen först afböjt ett sådant förslag, men af hans senare bref framginge, att hans invändningar egentligen gällde ordnandet af underhållsfrågan, hvarom nya underhandlingar för länge sedan skulle hafva öppnats, om man icke velat invänta stilleståndets definitiva afslutande.

Detta hade regeringen haft att besinna sig på närmare ett halft år, och fraserna hade tillsvarfvats, så att innehållet skulle framträda så litet stötande som möjligt. Men trots all tvekan och försiktighet uppfattade konung Kristian brefvet nära nog som en krigsförklaring. I en skrifvelse till Peder Wibe af den 6 juli ger han luft åt sin förargelse öfver svenska regeringens »store ubeskeidenhed». »Holder de mig inted lenger for den de vil holde Naboeskab med», skrifver han, »da haabis jeg, at de varer mig ad.»[3] Wibe fick befallning att göra föreställningar, hvilket också skedde vid en audiens hos regeringen den 22 augusti.

Då pågingo som bäst förhandlingar om ett slutligt ordnande af drottning Maria Eleonoras angelägenheter. En brandenburgsk beskickning hade nämligen anländt till Stockholm, bestående af kansleren Sigmund von Götze samt den förut nämnde Leuchtmar. Dessa herrar hade i uppdrag att underhandla dels om änkedrottningen, dels om vissa jämkningar i stilleståndstraktaten. De framhöllo först, hurusom kurfursten, då änkedrottningen rest från land och rike utan hans faders inrådan, ej gärna ville blanda sig i denna sak och därför helst önskade, att Hennes Maj:t skulle åter-

[1] Egenh. Breve $^{20}/_{3}$, $^{16}/_{4}$, $^{7}/_{5}$ 1642. Wibes note $^{4}/_{4}$ 1642 (saml. Danica i sv. riksark.).

[2] Den 24 maj uppläste rikskansleren ett projekt till svar; brefvet daterades den 7 juni, men först den 17 juni öfverlämnades det till Wibe. Det är tryckt hos Engelstoft, a. st., bil. X. — Residenten Strömfelt fick också order att besöka änkedrottningen och redogöra för ställningen (Strömfelts bref $^{23}/_{7}$ 1642, Danica i sv. riksark.).

[3] Ibid. bil. Y, Z.

vända till Sverige. Men då de genast fingo besked om, att detta af åtskilliga skäl, särskildt emedan hon själf icke begärt det och icke önskade det, ej kunde låta sig göra, förklarade de, att kurfursten erbjöd sig att bereda henne en uppehållsort i sina länder under förutsättning att frågan om lifgedinget på tillfredsställande sätt ordnades. Regeringen föreslog då såsom årligt underhåll 26,000 riksdaler, som ungefär motsvarade den i lifgedingsbrefvet garanterade »årliga räntan» à 40,000 daler silfvermynt. Gesandterna hemställde, huruvida icke summan kunde afrundas till 30,000 riksdaler, hvarmed änkedrottningen, enligt hvad de från säkert håll erfarit, skulle blifva tillfredsställd. En sådan eftergift förordades af rikskansleren i rådet, bl. a. emedan man därigenom skulle »vinna mera reputation» och »afskära allt förtal». Detta blef också regeringens beslut, och därmed var den viktigaste punkten afgjord. Men ett oeftergifligt villkor var, att penningarna skulle betalas till kurfursten och icke direkt till änkedrottningen. Regeringen lofvade vidare att ansvara för hennes skulder, för så vidt de voro gjorda före afresan från Sverige (omkring 200,000 rdr).

Sedan man sålunda kommit öfverens om hufvudsaken, skickade gesandterna legationssekreteraren Cuiylla till Köpenhamn med en skrifvelse till änkedrottningen. Cuiylla reste den 30 aug. och återkom den 14 sept., medförande hennes svar. Hon förklarade, att hon ingenting ville göra utan att rådfråga konungen i Danmark, hvilket tiden nu ej medgifvit, och fordrade att få fullkomligt fri disposition öfver sina penningar, att kronan skulle betala äfven den gäld, som hon åsamkat sig efter afresan m. m. [1]

Dessa invändningar fäste man emellertid intet afseende vid, utan beslöt att i en recess skriftligen affatta de punkter, hvarom svenskar och brandenburgare voro öfverens. Recessen, som är daterad den 24 sept. 1642, innehöll ofvan nämnda bestämmelser om Maria Eleonoras underhåll i kurfurstens land, och dessutom utfäste sig svenska regeringen

[1] Gesandternas instruktion och skrifvelser till kurfursten, en relation från Cuiylla m. m. i Urkunden u. Actenstücke etc. I., s 566 o. f. Af Cuiyllas relation framgår bl. a., att svenska regeringens förmodan, att Maria Eleonora själf på inga villkor ville återvända till Sverige, var fullkomligt riktig. — Rådsprot. flera dagar i aug. och sept. 1642.

att betala 8,000 riksdaler för hennes öfverresa från Danmark och att skicka henne silfver och andra mobilier från Gripsholm. »Fordras sedan mera af oss», sade rikskansleren, »vilja vi säga, att vi icke vika från kontraktet; vill hon icke, så äro vi excuserade». [1]

Enligt recessen skulle det åligga kurfursten att utverka Maria Eleonoras formliga godkännande af densamma, men denna angelägenhet blef länge uppskjuten. Först i mars 1643 beslöt kurfursten att afsända geheimerådet Joh. Friedr. von Löben till Köpenhamn. Denne fick kreditiv både till änkedrottningen och till konung Kristian. Man antog nämligen, att hon ingenting skulle vilja besluta utan att rådfråga konungen, och det var därför af vikt att söka förmå honom att använda sitt inflytande öfver henne, på det att en uppgörelse måtte kunna komma till stånd. [2]

Den 10 april ankom Löben till Köpenhamn, hade den 14 audiens hos konungen och den 16 hos änkedrottningen, som rest in till staden från Ibstrup. Följande dag kom kungl. sekreteraren Günther till honom, och genom samtal med denne kom han under fund med, att konungen ämnade råda änkedrottningen att fordra, dels att underhållspenningarna skulle beräknas från hennes afresa från Sverige, dels att få själf förvalta dem. Det första lyckades Löben genast afstyra, men den andra punkten blef däremot en svår stötesten. Emellertid öfverlämnade han på Maria Eleonoras egen begäran till hennes begrundande en skriftlig affattning af den proposition han vid audiensen muntligen förebragt, äfvensom en särskild uppsats rörande kurfurstens förslag att ordna hennes angelägenheter. [3] Kurfurstens mening var, att hon skulle taga sin bostad i Kü-

---

[1] Recessen finnes i orig. i Preuss. Hausarch. äfvensom svenska regeringens ratifikation $^{22}/_{4}$ 1643. Kurfurstens d:o $^{15}/_{8}$ 1643 finnes i riksarkivet. Jämf. Axel Oxenstiernas bref till Johan Oxenstierna $^{24}/_{9}$ 1642.

[2] Om handlingarna rörande denna beskickning säger Erdmannsdörffer i Urkunden u. Actenstücke etc., I, s. 588: »Die Acten dieser Gesandtschaft (die noch Pufendorf I, 37 benutzte) sind leider nicht mehr aufzufinden gewesen». De finnas emellertid i Preuss. Hausarch. och ligga till grund för den följande redogörelsen; de viktigaste äro: kurfurstens instruktion för Löben, dat. Köln a. d. Spree $^{20}/_{30}$ mars 1643 samt tre relationer från Löben, dat. Köpenhamn 15, 22 och 28 april. — Se äfven Protokolle u. Relationen d. Brand. Geh. Rathes (utg. af O. Meinardus), I. s. 656 o. f.

[3] Se bilagorna till Löbens andra relation.

strin i Brandenburg,[1] att han skulle förvalta större delen af underhållspenningarna[2] och tillsätta hennes hofpersonal,[3] som icke borde medtagas från Danmark, att hon skulle öfverföras till Brandenburg på danska örlogsfartyg m. m.

Drottningen var högst missbelåten. Hon ville icke slå sig ned i Brandenburg utan förklarade helt enkelt, att hon hade »utvalt» Preussischmark i Preussen till sitt residens; hon tänkte icke låta påtvinga sig några tjänare och ville utan inskränkning förfoga öfver sitt apanage.

Det blef just icke någon angenäm öfverraskning för Löben, när konung Kristian den 19 april genom sekreteraren Borneman meddelade honom drottningens anmärkningar. Löben åberopade sin instruktion och anhöll, att konungen behagade på bästa sätt använda sin »auktoritet» hos änkedrottningen. Till henne själf skickade han dagen därpå hofjunkaren Cuiylla, som var sekreterare äfven vid denna legation; hon grät naturligtvis, som hon alltid gjorde vid dylika tillfällen, och klagade högljudt öfver att man ville beröfva henne all frihet, så att hon på det sättet komme att blifva nästan sämre behandlad än i Sverige. Konungen lät hälsa Löben, att han själf också försökt att tala med henne, men att hon gråtit så bittert, att han ingenting kunnat uträtta.

Den 21 april skickade konungen ett förslag till öfverenskommelse och anmodade Löben att i marginalen anteckna sina erinringar. Denne fann särskildt punkten om penningarnas förvaltning oantaglig, framhöll att det icke var meningen att ställa änkedrottningen under förmyndarskap, och att svenska regeringen säkerligen skulle vägra att utbetala penningarna, om de icke finge förvaltas af kurfursten. Slutligen förklarade han rent ut, att ifall änkedrottningen ej medgaf detta, ville kurfursten icke vidare hafva något med saken att göra.

Efter mycket besvär och långa förhandlingar kom slutligen genom ömsesidiga eftergifter en förlikning till

[1] I instruktionen för Löben uppräknas icke mindre än nio särskilda skäl härtill.

[2] Eljest befarade han, att penningarne »ihrer gewöhnlicher liberalitet nach durch antrieb importuner leute andern gegeben werden, undt doch gleichwoll wir den unterhalt schaffen müssen.» (Löbens instruktion).

[3] Antalet borde vara så ringa som möjligt enligt en lista, som Löben hade fått med sig och som också finnes bland beskickningshandlingarna.

stånd den 25 april. Maria Eleonora godkände recessen af den 24 sept. 1642 och de föreslagna anordningarna med underhållspenningarna. Löben medgaf, att drottningen skulle få begifva sig till Preussen, men då det i hans instruktion uttryckligen föreskrefs, att, om ett sådant medgifvande gjordes, Insterburg skulle blifva residens, måste hon afstå från Preussischmark, dock med förbehåll att sedermera få därom ytterligare underhandla med kurfursten. Med afseende på hofpersonalen skulle hon icke behöfva binda sig vid vissa personer, men hon måste lofva att inskränka antalet till det minsta möjliga och att icke antaga några för svenska kronan eller kurfursten misshagliga personer. Konungen af Danmark åtog sig att ställa skepp till änkedrottningens förfogande för öfverfarten till Pillau. Tiden för afresan bestämdes till omkring den sista juni. [1]

Härmed var frågan om drottning Maria Eleonoras ställning efter flykten från Sverige ändtligen definitivt afgjord. Den 26 april var Löben inbjuden till konung Kristians taffel och blef rikligen undfägnad med mat och dryck. [2]

Omedelbart efter förlikningens ingående underrättade Löben den svenske residenten Strömfelt om sakens utgång, och dessutom skickades Cuiylla till Stockholm med bref från änkedrottningen och gesandten samt en afskrift af förlikningsinstrumentet. Han anlände den 10 maj och blef synnerligen väl emottagen. Följande dag hade han företräde hos rikskansleren, som var så intresserad att få veta, huru allt tillgått, att Cuiylla blef kvarhållen hos honom i nära tre timmar. [3] Regeringen beslöt nu att sända den utlofvade reseersättningen, 8,000 riksdaler, till residenten Strömfelt för att öfverlämnas till änkedrottningen [4], äfvensom en växel till Danzig å 15,000 riksdaler till hennes underhåll för ett halft år. Det på Gripsholm befintliga silfret och de nya tapeter, som Maria Eleonora fått till

[1] Förlikningsinstrumentet finnes i orig. både i svenska riksarkivet och i Preuss. Hausarchiv.

[2] »undt ist Ew. Churf. Dl. wegen mir ja gebührliche Ehre wiederfaren, zeit meines Lebens aber erinnere ich mich nicht so einen starcken Rausch gehabt zu haben». (Löbens tredje relation).

[3] Cuiyllas bref till kurfursten $^{18}/_{28}$ maj 1643 (Preuss. Hausarch.).

[4] Strömfelt inskickade Maria Eleonoras kvitto $^{30}/_{6}$ 1643 (Danica i sv. riksarkivet).

skänks af sin dotter, skulle också skickas henne till handa. Den 1 juni hade Cuiylla afskedsaudiens i rådet, då rikskansleren uttalade regeringens tacksamhet för att kurfursten genom sin beskickning till Danmark bragt frågan om änkedrottningens öfverresa och underhåll till ett lyckligt slut.

Ungefär samtidigt afgaf Maria Eleonora, antagligen på konung Kristians begäran, en öppen förklaring, i hvilken hon fullkomligt fritager såväl konungen som grefve Valdemar och Peder Wibe från all skuld till hennes flykt från Sverige samt erkänner, att konungen tvärtom afrådt henne därifrån. [1]

Den 16 juli 1643 steg Maria Eleonora ombord på ett danskt örlogsfartyg, som förde henne till Pillau; därifrån reste hon vidare till Königsberg och slutligen till sitt blifvande residens, Insterburg. [2]

När detta skedde, hade svenska regeringen redan beslutit att börja krig med Danmark och gifvit Torstensson order att infalla i Holstein. Maria Eleonoras flykt var visserligen icke den verkliga orsaken till kriget, men bland de sju »causæ justi belli», som riksdrotsen uppräknade i rådet den 13 maj, förekommer också, att konung Kristian »hafver dragit änkedrottningen hän utur riket», hvilket äfven åberopas i det krigsmanifest, som tryckets 1644. Han var visserligen oskyldig så till vida, att det säkerligen icke var hans mening, att hon skulle slå sig ned i Danmark, men i alla fall har denna händelse bidragit till att upphetsa sinnesstämningen å ömse sidor.

* * *

Maria Eleonora och Kristinas förmyndare behöfde således icke vidare komma i någon direkt beröring med hvarandra, och därmed voro nog båda parterna belåtna. De kunde omöjligen trifvas tillsammans. Drottningen plågades af regeringens misstänksamhet och det — åtminstone i hennes egna ögon — småaktiga och kitsliga sätt, hvarpå

[1] Förklaringen är daterad Köpenhamn $^{3}/_{6}$ 1643 (se ofv. sid. 214, noten).

[2] Tidning från Helsingör 14 (24?) juli 1643 (afskr., Danica i sv. riksark.) I ett bref, dat. Königsberg $^{31}/_{7}$ 1643, notificerade Maria Eleonora kurfursten om sin ankomst till Preussen (Preuss. Hausarch.). Hon hade anländt till Pillau den 22 och till Königsberg den 25 juli.

allt hennes görande och låtande öfvervakades. Att regeringen granskade hennes svar på officiella bref och kanske rent af förbjöd henne att skrifva till vissa personer, är ofvan omtaladt. Man har också påstått, att bref, som voro adresserade till henne, uppbrötos, och det är ju möjligt, att sådant förekommit, men det har antagligen icke varit vanligt, ty en gång bad regeringen formligen om ursäkt för att ett bref af misstag blifvit uppbrutet, emedan man trodde att det var ställdt till den unga drottningen. Att man,. åtminstone när hon vistades vid hofvet i Stockholm, äfven i det dagliga lifvet öfvervakade henne på ett sätt, som väckte främlingars uppmärksamhet, framgår bl. a. af d'Ogiers förut omnämnda dagbok. De många förmaningar och varningar, som hon allt emellanåt undfägnades med, blefvo också i längden tröttande och tråkiga; en gång begärde hon, att rådet åtminstone icke måtte komma in corpore, »beklagandes sig blifva förfärad, när de så alla komma gåendes». Hennes ovilja riktade sig företrädesvis emot rikskansleren, som hon kallade »der Ochsenkopf», »ett gissel för oss arma främlingar» o. s. v., hvilket naturligtvis berodde därpå, att det var han, som förde ordet. Att han i »sin ordinarie ifrighet och store mod», som Wibe uttrycker sig, någon gång kan ha förgått sig, är ju möjligt; hvad som muntligen förefallit, kan i alla händelser icke kontrolleras, men Kristina säger i sin självbiografi, att förmyndarne behandlade hennes moder med aktning.

Regeringen visade nog emellanåt en onödig skuggrädsla; det förefaller, som om det vid åtskilliga tillfällen skulle varit klokast, om man, såsom riksamiralen också förordade, sett genom fingrarna med änkedrottningens »fauter» i stället för att göra så mycket väsen af dem. Men till förmyndarnes försvar kan anföras, att deras ställning kändes osäker så till vida, att de vid drottningens tillträde till regeringen skulle göra räkenskap för sin förvaltning. Med en, låt vara öfverdrifven ängslan ansågo de sig därför böra vaka öfver, att intet inträffade, som på något sätt kunde skada Sveriges ära och »reputation». Hade en myndig regent styrt riket, skulle en konflikt med änkedrottningen antagligen aldrig blifvit så skarp, i synnerhet som hon då icke kunnat hafva någon tanke på delaktighet i regeringen,

liksom ej heller hennes barns uppfostran behöft gifva anledning till sådana slitningar, som nu var fallet. Olyckligtvis råkade Sverige också i krig med Maria Eleonoras broder, kurfursten af Brandenburg, hvarigenom hon onekligen kom i en obehaglig ställning. Sådant ha dock många prinsessor fått finna sig i utan att ställa till skandaler, men Maria Eleonora kunde aldrig dölja sin förtrytelse, om hon fick höra några omilda omdömen om sin broder, och ådagalade så oförbehållsamt sina sympatier för Sveriges uppenbara och hemliga fiender och sin motvilja mot sitt nya fädernesland, att det är ganska förlåtligt, om regeringen blef misstänksam. Alldeles ogrundade voro misstankarna för öfrigt icke. Att hon sträfvade efter ett giftermål mellan Kristina och en dansk prins, var ju stridande mot Sveriges politiska intressen, och när hon 1639 hade lånat 15,000 riksdaler af den danske residenten Wibe] och sökte öfvertala sin broder kurfursten att gifva denne ett gods såsom ersättning, föreslog hon, att kurfursten skulle skaffa sig en pålitlig korrespondent i Hamburg eller Danzig, med hvilken residenten kunde brefväxla; hon erbjöd sig att anmoda Wibe att flitigt meddela denne allt hvad han fick veta om svenska regeringens planer och anslag mot Brandenburg.[1] Axel Oxenstierna hade i själfva verket icke så orätt, när han yttrade, att änkedrottningen lätteligen kunde begå crimen læsæ majestatis.

Regeringens misstroende sträckte sig äfven till Maria Eleonoras omgifning. Man trodde, att åtskilliga personer i hennes hof voro smickrare, som underblåste hennes afvoghet mot Sverige och uppmuntrade henne till motstånd mot regeringen för att komma i åtnjutande af de håfvor, som hon med gifmild hand delade ut till dem, som lyckats vinna hennes förtroende. Att Maria Eleonora älskade att hålla ett stort och dyrbart hof och valde sitt folk utan synnerlig urskiljning, är intet tvifvel underkastadt. Den uppfattningen hade man icke blott i Sverige utan äfven utomlands. Domen öfver Maria Eleonoras hofhållning och hofpersonal är så godt som enhällig. Hennes gynnare

[1] Maria Eleonora till kurfursten $^{26}/_{10}$ 1639 (Preuss. Hausarch.). — Kurfursten uppfyllde emellertid icke drottningens önskan med afseende på Wibe (hans svar $^{17}/_{4}$ 1640 ibid.).

Peder Wibe skref efter hennes flykt 1640, att regeringen tänkte afskeda »dett unöttig Gesinde, hvoraff mange der findis». Redan i början af hennes vistelse i Danmark fann sig Kristian IV föranlåten att skicka en person till henne enkom för att uppmana henne att rätta sin hofhållning efter omständigheterna. Hvad hertigen af Holstein och Rasch tänkte om saken, är ofvan omtaladt. Kurfursten af Brandenburg befarade synbarligen, att hon äfven i Preussen skulle följa sin gamla vana; det var därför Löben skulle söka förmå henne att godkänna en lista, enligt hvilken hofpersonalens antal begränsades till 60. Hon hade förut tidtals haft 140 à 150 personer i sin tjänst.

Det märkvärdigaste är emellertid, att den, som nära på fäller de hårdaste omdömena om åtskilliga af de personer vi här åsyfta, är Maria Eleonora själf. De, som en tid voro hennes förtroliga vänner, blefvo nämligen lätt nog hennes ovänner. I hvad mån detta berodde på hennes egen ombytlighet och svårigheten att vara henne till lags eller därpå att hon slutligen upptäckte, att de bedragit henne, vilja vi lämna därhän. Både det ena och det andra har antagligen varit medverkande, ehuru mer eller mindre i olika fall. Ett karakteristiskt exempel är hennes förhållande till Pentz och Cleinau. Deras afskedande betraktade hon ju som ett bevis på regeringens grymhet och kitslighet. Men redan följande år råkade Pentz, såsom ofven omtalats, ut för hennes vrede; den egentliga orsaken till hennes missnöje med honom lär hafva varit, att han icke tillräckligt nitiskt underlättat hennes flykt. Det kunde hon däremot omöjligen säga om Cleinau; han var med om förberedelserna, mötte henne på Gotland och var sedan en tid hennes allt i alla. Men det oaktadt kunde Wibe 1642 omtala för Axel Oxenstierna, att icke blott Pentz utan äfven Cleinau voro änkedrottningen »förhatliga». Anna Sofia von Bülow, hennes följeslagarinna på flykten från Gripsholm, och kammarjunkaren Dücker föllo också i onåd.[1] Men ännu återstår att åtminstone med ett par ord omnämna en äfventyrlig figur, som uppenbarade sig under Maria Eleonoras vistelse i Danmark, nämligen Berndt von Waldow.

[1] Hennes anklagelser mot flera af dessa personer äro sammanfattade i ofv. anf. odaterade berättelse i Preuss. Hausarch. (se s. 211, not. 1).

Denne hade varit hofmarskalk hos kurfursten Georg Vilhelm, men blef efter hans död afskedad. Då lyckades han ställa sig in hos Maria Eleonora, blef 1641 hennes hofmarskalk och fick på hennes rekommendation dansk rådstitel. Men redan efter ett år hade han gjort sig alldeles omöjlig och fick ett högst onådigt afsked.[1]

Maria Eleonoras oförmåga att sköta sin ekonomi föranledde också ett ständigt trassel, som säkerligen icke kunnat undvikas, [äfven om hon haft med en annan regering att skaffa. Det var detta jämte kännedomen om hennes »humör», som gjorde, att ingen gärna ville taga emot henne. Konung Kristian underlättade visserligen hennes flykt, men icke] i afsikt att föra henne till Danmark, och 1643, när tiden för hennes afresa nalkades, uttryckte han oförställdt sin glädje öfver att nu »med det första blifva henne kvitt». Maria Eleonoras syster, hertiginnan af Braunschweig, hade ingen lust att visa sig gästfri emot henne. Hennes broder Georg Vilhelm afrådde henne i det längsta från att resa till Preussen och blef tydligen mycket belåten, när han fick höra, att hon i stället farit till Danmark. Brorsonen Fredrik Vilhelm slutligen vägrade till att börja med alldeles att emottaga henne och förmåddes därtill sedermera efter åtskilliga öfvertalningar, sedan svenska regeringen lofvat att åtaga sig omkostnaderna för hennes öfverresa och underhåll; för öfrigt var det också politiska skäl, som bevekte honom att gifva efter, ty han ville genom tillmötesgående i denna sak vinna vissa lindringar i stilleståndsvillkoren.

Allt detta bevisar ju, att det allmänt ansågs vara svårt att hafva med Maria Eleonora att göra. Att tillfredsställa henne var helt enkelt omöjligt. Hon vantrifdes i Sverige och kunde icke tåla vårt klimat. Men hon hade icke väl kommit till Danmark, förr än hon klagade öfver »den mycket osunda luften» på Falster. Icke ens i det

---

[1] »Und indem Wir anitzo fast täglich, ja ständelich euerer Sachen Beschaffenheit mehr, dann uns lieb ist, vernehmen und erfahren müssen, wolten Wir wünschen, dass Wir unser Lebtag euch nie mit Augen gesehen hätten» (bref $^{2}/_{8}$ 1642, tryckt af Meinardus i Protokolle etc., I, s. 508 o. f.). Sedan anklagades Waldow för att hafva yppat hemligheter rörande drottning Maria Eleonora, och äfven Schrötell blef inblandad i denna process (handlingar i Preuss. Hausarch.).

förlofvade landet Preussen, dit hon i så många år längtat och som hon så öfverdrifvet lofprisat, kunde hon finna ro och trefnad. Hon var sjuk nästan hela tiden, flyttade i slutet af året 1644 till amtet Holland, som hon förmått kurfursten att upplåta i stället för Insterburg, och begaf sig 1646 till Brandenburg, emedan hon »alls icke kunde fördraga den preussiska luften». Hon slog sig ned i Küstrin, som hon förut, då det erbjöds henne, icke ville höra talas om.[1]

År 1648 återvände Maria Eleonora till Sverige; lifgedinget fick hon icke tillbaka, men erhöll af sin dotter, som 1644 själf öfvertagit regeringen, andra förläningar i stället, däribland Nyköpings slott.

[1] Maria Eleonora till drottning Kristina 7/17 febr. 1645 (Meinardus, a. st. III, s. 47), till Kristian IV 23 mars 1646 (i danska riksark.).

Strödda meddelanden och aktstycken.

Några handlingar i Lybecks stadsarkiv närmare granskade.

I.

Rörande de underhandlingar, som hösten 1361 förehades mellan å ena sidan konungarne Magnus och Håkan samt å andra sidan Hansestäderna förklarade konung Håkan år 1370, att hans och faderns ombud haft med sig pergamentsblanketter försedda med de båda konungarnes sigill, hvilka ombuden på eget bevåg låtit utfylla och därvid öfverskridit sina instruktioner. Däremot hade ombuden aldrig låtit konungarne få kännedom om Hansestädernas motförbindelse.[1] — Uti ett bref från rådet i Lybeck till rådet i Reval af d. 19 nov. 1361 anföres dock, att Hansestäderna sändt ombud till konungarne i och för besegling och ratifikation af förbundstraktaten, hvilka ännu icke återkommit.[2] Vidare förklarade Hansestäderna 1370, att de vederbörligen aflämnat sin motförbindelse till konungarnes ombud.[3] — Konung Håkans och Hansestädernas uppgifter synas således helt och hållet strida emot hvarandra. En närmare granskning af de hithörande handlingarna torde dock i någon mån kunna förklara dessa motstridande uppgifter.

Genom en *handling daterad Lybeck d. 22 augusti 1361*[4] förklara konungarne Magnus i Sverige och Håkan i Norge, att alla tvister mellan dem och staden Lybeck voro fullkomligt bilagda. Skåror finnas för 20 sigill,[5] men endast 7 sigill äro vidfästade, nämligen: n. l. konung Magnus' svenska dubbelsigill, n. 2 konung Håkans sekret, n. 4 Erengisle Sunessons (båt); n. 10 Trotte Peters-

[1] Hanserecesse II, n. 2 § 2. Jämför äfven n. 40 § 2—7.

[2] Hanserecesse I, n. 264.

[3] Hanserecesse II, n. 3 § 3.

[4] Originalet i Lybecks Stadsarkiv. Senast tryckt i Rydberg, Sverges traktater 2 n. 352.

[5] Rydberg har förbisett två af dessa skåror. Han har därjämte endast kunnat identifiera de båda konungarnes och Anund Hemmingssons sigill. De öfriga fyra säger han vara otydliga.

sons (snedbjälke), n. 12 Lidinvard Haraldssons (Vinstorpa-vapnet), n. 13 Anund Hemmingssons (tre sjöblad), n. 15 Axel Ketilssons (nedvänd vinge). Sigillremsorna till n. 3, 6, 7, 8, 9, 14, 18 finnas dessutom i behåll, men utan något spår af vax, så att tydligen aldrig några sigill varit fästade vid dem. Skårorna n. 5, 11, 16, 17, 19, 20 äro tomma. Denna handling utgör tydligen en af de af ombuden medförda pergamentsblanketterna, som af dem, enligt konung Håkans uppgift, »ingrosserats». Till och med pergamentsremsorna, vid hvilka sigillen hänga, härröra från det svenska kansliet. Å sigillremsan till n. 18 läses nämligen början till en förordning för Kopparberget.[1] Dessa fem beseglande Erengisle Sunesson, Trotte Pettersson, Lidinvard Haraldsson, Anund Hemmingsson och Axel Ketilsson hafva tillika med Bengt Filipsson (ulf), Herman van Vitzen och Karl Ulfsson (lejon) äfven, antagligen i Holstein, beseglat äktenskapstraktaten mellan konung Håkan och hertiginnan Elisabet i Holstein af den 29 juni 1361.[2] Man har därför helt säkert att i dem se de af konungarne utsända ombuden, som skulle förhandla såväl med Holsteinarne som med Hansestäderna. Fråga kan dock vara, om alla dessa fem personer verkligen voro närvarande i Lybeck den 22 augusti. Trotte Petersson synes nämligen d. 15 aug. bevista ett rådsmöte i Stockholm.[3] Det kan dock tänkas att han företagit en hastresa till Sverige för inhämtande af fullständigare instruktioner af konung Magnus och rådet.

Samma sigill, nämligen de båda konungarnes, Erengisle Sunessons, Trotte Peterssons, Lidinvard Haraldssons, Anund Hemmingssons och Axel Ketilssons, finnas såsom n. 1, 2, 4, 15, 16 och 17 äfven vidhängda de båda *konungarnes skuldförbindelse till Lybeck dat. 1 maj 1362* å något öfver 2,000 mark m. m., som Herman von Vitzen för deras räkning uppburit. Likasom föregående handling är denna försedd med 20 skåror. Till n. 3, 5—9, 18—20 finnas sigillremsorna qvar men utan ringaste spår af vax, hvarför det är tydligt, att aldrig några sigill varit fästade vid dem. Då emellertid Erengisle Sunesson den 12 dec. 1361 finnes vara i Västerås och den 15 febr. 1362 i Uppsala[4] samt Anund Hemmingsson redan d. 6 maj 1362 är i Söderköping,[5] är det antagligt, att Herman von Vitzen, som upptagit lånet, begagnat sig af en blankett, som på förhand varit försedd med ej allenast de båda konungarnes utan äfven med de fem andras sigill. Såsom löftesmän till denna förbindelse nämnas visserligen biskop Nils i Linköping, Erengisle Sunesson, Nils Turesson, Johan Hjärne, Peter Bonde, Bo Jonsson, Anund Hemmingsson, Bengt Filipson, Arvid Göstafsson, Torkel Erengislesson och

[1] »Magnus ..... Quia cultoribus Montis cupri exhibicionem feni dictam hømala pene ..... mandamus, quatenus eisdem cultoribus.»

[2] Orig. i Riksarkivet, Köpenhamn. Senast tryckt i Rydberg, Sverges traktater 2 n. 351.

[3] Svenska Riks-arkivets pergamentsbref 1 n. 511.

[4] » » » 1 n. 520, 527.

[5] Kopieboken J. 6 (i Svenska Riksarkivet) f. 58.

Karl Ulfsson (lejon), men kunde dessas sigill ej erhållas, skulle handlingen ändock vara gällande.

Dessa, löftesmännens, namn äro tydligen hämtade från *konungarne Magnus' och Håkans privilegiibref för Hansestäderna, dat. Greifswald d. 9 sept. 1361.*[1] Löftesmännens sigill finnas jämte konungens vidhängda i samma ordning som de uppräknas i brefvet. Dock saknas Arvid Göstafssons och i hans ställe förekommer Birger Ulfsons. Samma löftesmän ehuru uppräknade i annan ordning förekomma också i konungarne *Magnus' och Håkans förbundsbref med Hansestäderna dateradt den 8 sept. 1361.*[2] Ordningen af sigillen är däremot densamma som uti privilegiebrefvet. och äfven här förekommer Birger Ulfssons sigill i stället för Arvid Göstafssons. Beseglingen af de båda brefven tyckes därför hafva skett samtidigt. — Dateringsformeln (»Datum Grypeswoldis anno Domini millesimo trecentisimo sexagesimo pripo in crastino natinitatis beate Marie Virginis gloriose») i privilegiebrefvet är dock skrifvet med annat bläck än det öfriga brefvet, hvilket ju kan tyda på en antedatering. I förbundsbrefvet saknas åter dateringsort. Däri förekommer dock en annan egendomlighet. Det afslutas nämligen med ett vittnesintyg: »Tughe sint desser dingh her Herman van Vitzen, ridder, vnde Diderich Veregde knecht, vnse truwen, vnd andere vele, dese louen wert sin», men vittnenas Herman van Vitzens och Diderich Vereggedes sigill finnas helt och hållet emot medeltidens bruk icke vidfästade brefvet. De hafva därför antagligen icke varit närvarande vid beseglingen. Att självfva innehållet af förbundsbrefvet tillkommit genom öfverenskommelse med Hansestäderna vid deras möte i Greifswald i början af september år 1361 lider intet tvifvel. Men osäkert är det däremot, hvilka å konungarnes vägnar bemedlat traktaten, samt hvar den utskrifvits och beseglats. Då det emellertid är föga troligt, att konungarne efter att, såsom jag förut påvisat, börjat dessa underhandlingar genom samma personer, som bemedlade äktenskapsförbindelsen mellan konung Håkan och hertiginnan Elisabet, sedermera skulle afsändt ett nytt gesandtskap, till större delen bestående af andra personer, för dessas afslutande, förmodar jag, att fördraget till sina hufvudpunkter uppgjorts af dessa förstnämnda personer jämte Didrik Vereggede samt att just de åsyftas i vittnesintyget. Föga troligt är äfven, att akten utskrifvits i Greifswald, ty i så fall hade nog vittnenas sigill vidhängts. Man kan ej heller antaga, att ombuden i Greifswald kunnat hafva närmare kännedom om de löftesmän konungarne kunde erhålla. Det förefaller mig därför sannolikast, att Hansestäderna, sedan de kommit öfverens med ombuden om fördragets hufvudpunkter, de fört med sig dessa tillika med ett intyg af Herman von Vitzen och Didrik

[1] Senast tryckt i Rydberg, Sverges traktater 2 n. 354, och Hansisches Urkundenbuch 4 n. 28. Birger Ulfssons finnes dock vidfästadt i stället för Arvid Göstafssons.

[2] Orig. i Lybecks stadsarkiv. Senast tryckt i Hanserecesse I n. 260 och Rydberg, Sverges Traktater 2 n. 353 a.

Vereggede rörande deras giltighet till konung Magnus, hvarefter fördraget vid ett sammankalladt rådsmöte utskrifvits och beseglats. Att beseglingen försiggått i Sverige framgår otvetydigt af Lybecks förut anförda bref till Reval af d. 19 nov. 1361. På samma sätt har det ock skett med privilegiebrefvet. Rörande dettas datering, d. v. s. den dag från hvilket det skulle gälla, torde emellertid någon tvekan ägt rum, hvarför dateringen först något senare tillskrifvits.

Konung Håkans klagan, att ombuden begagnat pergamentsblanketter försedda med konungarnes sigill, torde, såvidt nu bevarade handlingar gifva vid handen, således endast vara berättigad i fråga om fördraget med Holstein af den 29 juni 1361, fredsfördraget med Lybeck af den 22 augusti 1361 och skuldförbindelsen till Lybeck af den 1 maj 1362. Förbundstraktaten med Hansestäderna af den 8 sept. 1361 och privilegiibrefvet för Hansestäderna af den 9 sept. 1361 torde däremot blifva ordentligt ratificerade af konungarne. Den felaktiga uppgiften af konung Håkan kan förklaras af att han ej något närmare deltagit i dessa underhandlingar, såsom framgår af hans bref af d. 22 sept. 1361,[1] hvari han utan vidare godkänner, allt, hvad hans och faderns ombud öfverenskommit och lofvat.

Konung Håkan anförde äfven, att han aldrig fått del af Hansestädernas motbref. Denna klagan är däremot fullt berättigad, ty originalet, *Hansestäderna*s, Lybeck, Hamburg, Bremen, Kil, Wismar, Rostock, Stralsund, Greifswald, Anklam, Stettin och Kolberg, *förbundsbref med konungarne Magnus och Håkan, dat. Greifswald den 9 september 1391*[2] ligger ännu kvar i Lybecks statsarkiv. — Af sigillen finnas ännu i behåll n. 1 Lybecks, n. 6 Rostocks, n. 7 Stralsunds och n. 8 Greifswalds. Sigillremsorna n. 5 (Wismars), n. 9 (Anklams), n. 10 (Stettins) och n. 11 (Kolbergs) äro afklippta, i det att sigillen troligen fallit offer för några sigillsamlare. Sigillremsorna till n. 2 (Hamburgs); n. 3 (Bremens) och n. 4 (Kils) finnas däremot hela i behåll, men sakna hvarje spår af vax, så att tydligen aldrig några sigill varit fästade vid dem. Att så verkligen varit förhållandet bestyrkes äfven af de förbindelsebref af den 9 sept. 1361,[3] som Hansestäderna själfva sins emellan utväxlade. Lika lydande original finnas nämligen kvar uti statsarkiven i Hamburg och Lybeck samt rådsarkivet i Rostock, och å dem alla saknas sigillen n. 2; n. 10 och n. 11, hvilka enligt originalet i Lybeck, som jag granskat, varit Hamburgs, Bremens och Kils. Äfven dessas ännu vidhängande sigillremsor sakna hvarje spår af vax. — På grund af att Hamburgs, Bremens och Kils sigill icke blifvit vidfästade har således det af Hansestäderna utfärdade förbundsbrefvet aldrig öfverlämnats till konungarne Magnus och Håkan.

---

[1] Orig. i Lybecks stadsarchiv. Senast tryckt i Hanserecesse I, n. 265 och Rydberg, Sveriges traktater 2, n. 355.

[2] Senast tryckt i Hanserecesse I n. 262 och Rydberg, Sverges traktater 2 n. 353 b.

[3] Senast tryckt i Hanserecesse I n. 263.

II.

Under såväl *konung Albrekts ratifikationsbref af det af hans fader hertig Albrekts å hans vägnar slutna förbundet med Hansestäderna* som *konung Albrekts privilegiebref för Lybeck m. fl. hansestäder, båda daterade den 25 juli 1368 i Falsterbo* vidhänga förutom konungens åtta sigill, tillhörande Karl Ulfsson af Tofta (sparre), Tufve Galen (3 bjälkar), Karl Ulfsparre af Ulfåsa (lejon), Anders Jakobsson (klufven sköld), Erik Karlsson (örnfot), Arvid Göstafsson (sparre), Hasse Tufvesson (klufven sköld) och Finvid Finvidsson (delad sköld med öfre fältet klufvet). Dessa personer nämnas också i de båda handlingarna såsom närvarande och vittnen till dem. Konung Albrekts, Tufve Galens, Anders Jacobssons och Arvid Göstafssons sigill förete ej heller något egendomligt, då de tyckas vara desamma, som äfven vid andra tillfällen begagnats af dem. De öfriga fem sigillen, Karl Ulfssons af Tofta, Karl Ulfssons af Ulfåsa, Erik Karlssons, Hasse Tufvessons och Finvid Finvidsson hafva åter en sköldliknande trekantig form, som vid denna tid ej var vanlig i Sverige men ännu förekom i Norra Tyskland. De äro alla lika stora och tyckas hafva utgått från samma verkstad. De finnas ej heller någonsin utom vid detta tillfälle blifvit begagnade af dessa personer. Hvarför deras här vanliga sigill ej vidfogats torde vara omöjligt att afgöra. Då alla de beseglande i de båda handlingarna uttryckligen nämnas såsom närvarande, kan man tänka sig att de antingen glömt medtaga sina sigill, hvarför de i hast låtit förfärdiga nya, eller ock att de i sista stund vägrat vidfästa sina sigill. Båda dessa förklaringar förefalla emellertid föga tilltalande. Föga troligt är nämligen å ena sidan att ej mindre än fem rådsherrar skulle samtidigt försummat att medtaga sina sigill till ett möte med Hansestädernas ombud, och å andra sidan kan man ej inse, hvarför af skåningarna Tufve Galen och Anders Jakobsson skulle varit mer hågade att besegla dessa handlingar än Hasse Tufvesson och af svenskarna Arvid Göstafsson mer än de båda Karl Ulfssönerna, Erik Karlsson och Finvid Finvidsson. Eller hafva dessa fem personer trots brefvets uttryckliga utsago icke varit närvarande vid beseglingen? — Hvad än anledningen må, vara är det emellertid tydligt, att dessa fem sigill, vare sig det skett i Falsterbo eller i Norra Tyskland, tillverkats särskildt för dessa i Falsterbo utfärdade handlingar.

K. H. Karlsson.

---

[1] Båda original i Lybecks stadsarkiv. Senast tryckta, det förra i Rydberg, Sverges traktater 2 n. 377 b och Mecklenb. Urk. 16 n. 9808, det senare i Hanserecesse 1 n. 453 och Rydberg, Sverges traktater 2 n. 378. — Liknande privilegiebref hafva samma dag äfven utfärdats för flere andra hansestäder (se Hans. Urk. b. n. 265—270). De vid dem fästade sigillen äro otvifvelaktigt desamma, som vidhänga här anförda tvenne bref.

August von Leublfing.

Gustav Adolfs Page.

Leublfing er Navnet paa en lille Landsby med omtrent 500 Indvaanere i Nærheden af Straubing i Nedrebajern. Herfra stammer Adelsætten von Leublfing. Af denne Slægt gik Sigfried von Leublfing kort efter Reformationens Indførelse over till den nye Lære. I hans andet Ægteskab med Apollonia v. Berlichingen fødtes 1578 en Søn Hans, der fra sit tolvte Aar af kæmpede under nederlændske, pfalziske, kejserlige og badensiske Faner. 1620 udnævntes han til Krigsoberst i Rigsstaden Nürnberg. Til Trods for sit omflakkende Liv grundlagde han sin egen Husstand og var endog tre Gange gift. Først ægtede han 1609 Mechtilde v. Stralenfels, der i et femtenaarigt ægteskab fødte ham elleve Börn; anden Gang ægtede han 1626 Catherine Cunigunde v. Crailsheim, der fødte ham ni Børn, och endnu fire Aar for sin Død ægtede han sin tredje Hustru Enken Ursula von Plankenstein, født Hundt von Wenckheim. 1637 forlod han nürnbergsk Tjeneste og vilde tilbringe sine sidste Aar paa sit Gods Gansheim ved Donau, men Landets Regent, Pfalzgreven af Neuburg, der forfulgte Protestanterne, tvang ham til at sælge sin Ejendom, og han endte sine Dage i Falbenthal ved Altmühl i det mindeværdige Aar 1648.[1]

Som anden Søn af Leublfings første Ægteskab, fødtes *August v. Leublfing* 25. April 1614 paa Gansheim. Da Gustav Adolf den 21. Marts 1632 holdt sit Indtog i Nürnberg, blev den 18-aarige Yngling vistnok paa Foranledning af sin Stifmoders Broder, den svenske Hofmarskal v. Crailsheim, forestillet for Kongen, der fandt saa stort behag i ham, at han tog Leublfing i Tjeneste som sin Livpage. Ved fæstningen Burgstall i Nærheden af Nürnberg, hvor Gustav Adolf og Wallenstein for første Gang prøvede Kræfter, kjæmpede han tappert ved Kongens Side 24. August, fulgte med ham til Thüringen og var i hans Fölge, da Gustav Adolf drog ind i Erfurt. Her lærte Leublfing Dronning Marie Eleonore at kjende. Den 1. November holdt Kongen sit Indtog i Naumburg, hvor Indbyggerne bragte ham en begejstred Hyldest. Efter at have taget Afsked med Dronningen rykkede han over Weissenfels frem til Lützen.

Enkelthederne ved Kongens Død skulle ikke nærmere omtales her. Da Gustav Adolf haardt saaret var faldet af Hesten, sprang Leublfing, skjønt selv saaret og blødende, af sin Hest og tilbød Kongen den, hvem det var lykkedes at befri sine Födder af den Faldne Hests Stigbøjler. Han forsøgte at hjælpe Kongens tunge Skikkelse paa Fødderne, da fjendtlige Ryttere nærmede sig og

[1] Deutsche Rundschau, XXXIV, 1883. Kneschke, Adels Lexikon, Naumburger Kreisblatt 1894, 287—88. Schifer, Carl, Friherre v. Freyling. Cod. manuscr. Hof- og Statsbibl. i München, Von vornehmen und adeligen Geschlechtern.

spurgte om deres Navne. Da der intet Svar paafulgte, skjöd de Kongen gjennem Hovedet, der strax efter at have navngivet sig, opgaf Aanden. Medens nogle plyndrede Kongens lik, faldt de andre over Pagen Leublfing og tilføjede ham flere Skud og Stiksaar.

Da Slaget var endt fandt de Svenske Kongens Lik og tæt ved dette Leublfing, der endnu aandede svagt. Man løftede ham op paa en Hest, og to Hofjunkere ledsagede ham Skridt for Skridt til Naumburg, hvor han blev baaret ind i et Hus, der tilhørte Enken efter en Dr. Koch; hun plejede ham med stor Omhu og han blef behandlet af den dygtige Læge Dr. Romanus. Allerede den 12., da Lægen forudsaa hans nære Endeligt, modtog han Nadveren af Diakonus Magister Lindner, bad med denne og læste sammen med ham den skjønne Salme »Mit Fried und Freud fahr ich dahin». Domherren Gottfred von Kayn eller Kenna, Senior for Domkapitlet, indfandt sig ved hans Sygeleje, hvor Leublfing fortalte ham udførligt alle Enkeltheder ved Kongens Død, og sendte Beretningen herom til Leublfings Fader.[1] Den døende traf med stor Fatning og uden Klage Bestemmelse om sin Jordefærd, der ordnedes af v. Kayn og en Regimentskamerat Lieutenant Hans Friederich von Ellrichshausen af Regimentet Wildenstein. Kayn skulde tilskrive hans Fader og melde ham, at han var bleven saaret paa sin Post og havde kæmpet ridderlig ved kongens Side. Han udaandede den 15. November om Aftenen mellem 9 og 10.[2]

Den tapre Ynglings Lig blev, som det synes, bisat paa Kirkegaarden udenfor Marienthor, men Bisættelsen fandt Sted den 23. November fra St. Wenzells kirke. Hans Familie satte senere en smuk Mindestene over Graven. Paa denne ses i de fire Hjörnene Familierne Leublfings, Stralenfels, Berlichingens og Reitzensteins Vaabenmærker. August Leublfings Morfader var Thomas v. Stralenfels. Bedstemoderen paa Fædrene Side var en Berlichingen og paa Mødrene Side Dorothea v. Reitzenstein, Datter af Veit v. Reitzenstein og Dorothea v. Waldenfels.[3] Over Indskriften ses et Englehoved med udfoldede Vinger, og under dette et Dødningehoved, hvorom en Slange som Symbol paa Evigheden snor sig. Iøvrigt læses:

Hiob: 19: Cap.

Ich weis das mein erlö
ser lebett vnd er wird mich
Hernach aus der Erden auffer
wecken und werde mitt dieser meiner
Haut vmb geben werden etc:

---

[1] Jvfr. Philippi, Der Tod Gustav Adolphs, Lpz. 1832. Lipsius, Naumburg in den vor u. nach der Lützener Schlacht, Naumburg 1826, 62 Murr, Zeitschrift für Kunstgeschichte IV, 65.

[2] C. Bertram, Leichenpredigt über Aug. v. Leublfing, Jena 1632. Ed. Sparfeld, Gustav Adolph, 1845, 383 f.

[3] Medd. af afd. Regeringsraad H. v. Reitzenstein-Reuth og Hr. Kaptejn Ed. Friherre v. Reitzenstein.

I midten af Stenen det leublfingske Vaaben, paa hvis Hjelm en siddende Hund som Sindbillede paa Troskaben. Derunder læses:

Alhier Ruhet im Herrn der wohl Edle gebohrne vhiste vnd Manhaffte. Augustus v. Leublfing Kn. Ma: aus Schweden Treuer aufwärter, welcher den 6 Noue : Ao 1632 in der schlacht bei lützen mit 2 schossen 3. stiche verwundet, alhier den 15 Eius, abens vmb. 10 vhr seehlich verschieden Ætat. 18 ihar : 7 mon : und 23 tag.[1]

Stenen stod maaske oprindelig paa Graven og blev senere indsat i Stengulvet i Wenzelskirken indtil den i Begyndelsen af dette Aarhundrede fik anvist en mere værdig Plads og indmuredes i den vestlige, indre Kirkevæg, hvorfra den atter for faa Aar siden henflyttedes til den sydlige Side.

Den protestantiske Gren af Slægten Leublfing uddøde 1787 med Generalmajor Wolf Philip v. Leublfing, ansbachsk Kammarherre. Den katholske Branche, der 1691 ophøjedes i Grevestanden, blomstrer endnu i Baiern.

Louis Bobé.

Några bref från Olof Wallquist till J. A. Lindblom.

Linköpings Stiftsbibliotek förvarar i sin handskriftssamling ett 90-tal bref från Olof Wallquist till hans vän, dåvarande biskopen i Linköping J. A. Lindblom.

Dessa bref ha ej användts af de forskare, som sysselsatt sig med den berömda biskopen i Växiö.[2] Likväl finnes ej någon annan källa, i hvilken hans mäktiga personlighet, konkreta intelligens och manliga skärpa tar sig ett så fritt och otvunget uttryck, som i dessa bref till den man, som Wallquist en gång kallar »den enda ständiga och redbara vännen bland Camrater».[3] Den som i vår tidsålder läser Wallquists bref — vare sig dessa, eller andra outgifna eller de af Montan tryckta[4] — synes ha svårt att instämma

---

[1] P. Mitzschke, Naumburger Inschriften, Naumburg 1881, 325. Selv har jeg opmaalt og aftegnet Ligstenen under et Besøg i Naumburg 1894. — Inskriften förut meddelad Hist. Bibl. 1877, s. 513.

[2] Den som senast gjort honom till föremål för sitt intresse är *J. Rosengren* i sin ak.-af. *Om Olof Wallquist såsom biskop och eforus* 1901.

[3] Bref från W. till L. af den 27 juli 1798. Bref till J. A. Lindblom XII 1798—1800. Link. StB.

[4] De förnämsta af de outgifna synas vara de till Wallenstråle, som förvaras å U. U. B. sign. W. 308. Montans samling bär titeln *Minnen och bref af biskopen i Växiö stift m. m. d:r Olof Wallquist. Utg. af d:r E. V. Montan. 1878.*

i de klandrande omdömen, som fällas om Wallquist som stilist. Hans stil är i dem i högsta grad karakteristisk och personlig, hvad han skrifver är rikt på träffande uttryck för hans tankar och ärligt fritt från hvarje försök till jämkning efter den lätta franska schablon, som var främmande för hans natur. Ett ytterligare urval af hans bref skulle väl förtjäna att tryckas. Man skall däraf särskildt för 1790-talet få värdefulla bidrag till hvad man med ett slagord kallar tidens inre historia.

De bref, som här meddelas, ha utvalts ur en annan synpunkt. De afse att belysa den tid, då Wallquist stod i främsta ledet bland våra politiskt betydande män. De göra detta dels urkundligt, dels genom de omdömen Wallquist efteråt fäller, då hans tanke går tillbaka till den flydda tiden.

De här som nr 1 och 3 tryckta brefven låta Wallquist framträda som kungens ombud gent emot prästeståndets undergifne, men försiktige talman, under det att nr 4 visar honom som mellanhand mellan kungen och stiftschefen. Brefvet nr 2 styrker urkundligt Wallquists senare uppgift om sin fordran på ett sanningsenligt protokoll i prästeståndet för den 21 febr. 1789.[1] Nr 5 är intressant genom Wallquists illusionsfria omdöme om den gustavianska tidens parlamentarism och om värdet af historiens eftermäle om 'en braf karl'. I nr 6 lämnas en antydan om det stormiga förloppet af den sammankomst, då Wallquist och Lindblom af kungen utkräfde hans utlofvade försäkran till prästeståndet[2], hvarjämte Wallquists hårda sätt att bedöma såväl kungen som Nordin är särdeles karakteristiskt.

Originalen till brefven nr 1 och 3 finnas inhäftade i en volym fol., som i Link. StB:s handskrifna katalog betecknas *H. 97. Handlingar rörande riksdagarna 1789—92 saml. och antecknade af J. Lindblom.* Till det senare af nyssnämnda bref är fogadt *Utdrag af protokollet hållet på Riks Salen i Stockholm d. 21 Febr. 1789*, utfärdadt och bestyrkt af J. Elers. Originalen till de öfriga brefven förvaras i den oförteckuade samling på 25 kvartband, som betecknas *B. 29. Bref till ärkebiskop Jakob Axelson Lindblom.* Originalet till 2 finnes där i band VIII och originalen till 4, 5, 6 i band IX.

1.

M. K. B.

Kongl. Ma:ijt har förklarat, at om Ecclesiastique Ärender äro at föredraga, så ser han med Nådigt välbehag, at Plenum hålles hos Oss i morgon. För resterande Protokollsjusteringar och andra omständigheter tycker jag äfven et Plenum vara Nödigt. Vi hafve

[1] Hist. H. V. 337 f.
[2] Jfr Hist. H. V. 336.

ej varet samlade på halfannan vecka. Detta har jag fått Befallning at nu straxt med min Bror communicera, men kan ej sjelf komma ner härifrån. När Plenum slås an, bör det skje med tilläggning, at endast Ecclesiast. erender förekomma. Slottet d. 4 Martii 1789.

Wallquist.

2.

Min Käre Bror.

Jag törs icke heller ut i dag. Om Protocollet för d. 21 Febr. vid Justeringen går på det sätt igenom, som förleden Söndag blifvet projecteradt, så är jag ganska nöjd, at det justeras i dag; men skulle derom tvist upkomma, så förbehåller jag mig, at justeringen måtte hvila til min närvaro, efter jag i detta Protocoll har en märkelig del. Jag vet ej, om Bror, i fall af debatt, härom vill erhindra. I annor händelse torde Bror communicera min tanka, eller hällst denna Billet, med Biskop Wingård, som visserligen lärer göra förbehåll för min räkning. Alt som leder til frågas väckande om händelserna d. 21 moste nödvändigt undvikas. Vi äro skyldige det åt sanningen och kungen. Framtiden justifierar oss icke heller ur ett efteråt hopsmidt Protocoll.

d. 19 Martii 1789.

Wallquist.

3.

Kongl. Ma:ijt har befallt mig gifva dig tilkänna, at Hans Ma:ijt med särdeles Nåd och välbehag altframgent anser din befattning med de viktigaste ärender under Riksdagen, och vill i Nåder befalla, at til din trygghet för underskriften på Säkerhets-Acten Protocollet om bifallet på Riks-Salen til dig extraderas.

Stockholm d. 3 Maji 1789.

Olof Wallquist.

4.

d. 8 Apr. 91.

Ett kort svar, men fullt ändå.

Kernell får förslag.

Cronstrands sak är afslagen, om jag minnes rätt. — Ingen Commissionaire har talat med mig derom.

Bevillnings-frågorne grälas här om — allm. förståndet är at om Prästen sjelf brukar Mensal-hemman etc. så betalar han krigs-gärd och ej åbo-afgift. Men har han åbo, så betalar den åbo-afgiften, och Präst krigs-gärden.

JordeBoks-räntan finnes ej på pluraliteten af Prästborden. Ergo kan ingen procent räknas på hänne. Dock har Kam. Revision den beräknat, om icke mot, åtminstone öfver och utom Bevillningen. Ergo fullt skäl til besvär. — Från Rotefrihets-afgiften har den befriat

Prästerna. Åro besvär redan anförde, så gå de sin gång. Det är väl at Consistorium nomine sui et Cleri drifver dem. Jag bevakar gerna mit Stånds välfärd — och det är visst, at jag icke sofver — men at göra det som ombuden är sämre, än at göra det som Embetsman — detaillera detta för de kloka, som styra verket. Jag hoppas, at K. M. i sin tour deciderar på et sätt, som hugnar Ståndet och ärar honom. Gud gifve, at vi allmänt förtjente hans huldhet. Vi äro aldrig oförståndigare än at öfvergifva det enda stöd vi äge — som är Konungen.

5.

d. 21 Oct. 1793.

Min K. Bror.

Din hand är altid hugnelig, och dina bref gifva mig en verkelig förnöjelse. Vi äro lika långt ur den stora farten, men kunne uppehålla hvarannan med glamm och vänskap i små saker, som oss angå. Jag har icke funnet annat, än at alle voro nöjde med Prästmötshändelserna. Latin, Svenska och välfägnad tycktes allt vara til nöje. Samlingen var den talrikaste hon nånsin här varet. Alle Officiarii hedrade sig — alle propositioner bifölls så snart de nämndes — och vi skildes åt, icke utan verkelig sensation. Som annars allestädes, så fann jag nu, at stora samlingar röras af små motiver. Vi hafve bägge sett det vid Riksdagarne, och jag kan aldrig glömma huru jag 1786 frapperades at se hopen falla för Celsii grofva och plumpa Sophismer. Men denna är vårt Slägtes art, och händelserne bevisa oftare lättja än oförstånd. Mången braf karl ides icke raisonnera utan sätter så litet värde på frågor, at han äfven offrar värdet af sig sjelf, bifaller och visar sig dum. Jag har någon gång velat analytisera det förhållandet, som et fel, men nästan kommet at anse det som en klokhet. När dumheten är så väl tåld, hvarföre icke söka sällheten, åtminstone tålsamheten under hännes kåpa? Carl Jesper[1] och Celsius hafva kommet lika långt, hvardera på sin väg, men den förre älskad, och den senare hatad. Efterverlden är ingen ting och oftast gör hon orättvisa åt en braf karl. Han har i lifstiden varet mer génant för andres passioner och viljor, än at de skulle lemna honom obefläckad i sina annaler. Desse göra sedermera Historien, och huru full hon är af lögn om folk och saker, det vill jag knapt tänka på. Men visst är, at om du och jag efter 200 år läste Gust. III:s Historia, skulle vi mycket corrigera, hurudan hon ock kommer at upgöras. Jag vet ej, huru jag kommet at göra denna digression — men du tåler honom af vanlig vänskap, och jag ville dermed intala både dig och mig, at aldrig göra annat eller mera, än hvad ovilkorligt är vår förbindelse. Den tid är förbi, då våra krafter påräknades och vår åtgärd påkallades.

Af Acta Jubilæi lärer du som jag med Posten få det, som utkommer. Jag slutar det af en påskrift af dit namn i en remiss til

[1] Carl Jesper Benzelius.

mig. Altsammans är godt, och i synnerhet äro tryck och papper förtrefflige. Jag önskade at Brodren i Borgå varet litet klokare i sin predikan. Hon är för jämmerlig vid en Jubel. Men dess mera blir denna goda Brodren kär för alla människjor. Jag ser ej at hans capacitet kan gifva anledning til afund.

För et par Månader sedan skref jag til Archi-Pater et tämmeligen alfvarsamt bref mot g[aml]a Oppositionen, til svar på et han tilsändt mig med en och annan jämmer-klagan öfver res præsentes. Jag har sedan aldrig hört et ord från honom. Förmodligen har han hvarken tyckt om Texten eller utläggningen — och det må vara. Mannen är ganska braf; men litet tung och oförmögen, at vara beskyddare.

Huru det nu kan vara med mina Eccles. Saml[inga]r i Linköping vet jag ej. Jag har ej ännu fått mer än et ark af dem. När du får tid, så fråga derefter, och lät sända mig hvad som kan vara afdraget.

Wallensträhle trycker här et Svenskt Programme til sit Gymnasii-Jubilæum. Men det skall vara en hemlighet för mig, och jag låter det så vara. Någon har sagt, at det angår Calmare Stifts Historia Litteraria. Vi läre hafva varet de ende, som i år hållet Prästmöten. Jag undrar, hvilke nästa år gripa sig an dermed. Troil gör det icke gerna i Upsala. Det har han någon gång sagt mig sjelf. Men han måste väl deran. Om 3 à 4 år går jag åstad igen, om alt är som nu. Men det vet Gud allena. Jag har så skillt mig vid all politique, at jag nästan nedlagt all correspondance, och trodde mig derigenom komma til ro; men det har icke fullt slaget in. Jag måste dock råka människjor, och de äro icke mycket tröstefulle. Likväl tror jag det bästa, ty altid har utgången blifvet mildare, än man trott sig böra vänta af orsakerna.

Franska händelserne måste vara nära sin crisis i Paris, men de allierade själfve icke vänta decision i år, efter de redan beslutet et nytt fäldtog. — Gud välsigne dig! Helsa din besked[li]ga Fru.

6.

d. 1 Nov. 1793.

Jag har intet ämne för mit bref, utom det at tacka dig för det af d. 26 och remissen af mina samlingar. Om Boktryckaren blifvet uppehållen af bristande m[anu]sc[rip]t, så måste det vara blott för et par dagar, ty jag har skickat continution til 5 à 6 ark så fort jag blef averterad at det behöfdes. Nu skall ingen brist mera upkomma. Circa 16 ark har jag ämnat låta gå på denna flock, hvaraf 6 äro aftryckte i min hand, och om resten går 3 på hvarje 2 veckor, så är jag från tryckeriet på circa 6 veckor. Kan det skje förr, så är det desto ljufligare. Jag hoppas således at icke mycket uppehålla Synodalia för dig. Mine som tryckas här blifva icke så vidlyftiga, utan blott en berättelse om förloppet, förändringar i stiftet, och några Monita. De göra på sin höjd 3 ark. Apropos af Synodalia, ber jag, att du ville vara god och med första sända mig Troils

sista Synodalia i Linköping, när du installerades. Jag ville taga in et utdrag deraf bland andra dylika i mina Samlingar. Glöm icke denna sak. Hon har et slags värde för en Samlare.

Huru Salige Herrn stämplade oss, när vi voro uppo med projecterna, det minnes jag icke vidare, än at jag förklarades för et slags partieChef, hvilket jag icke fann särdeles hedrande. Men huru nu dermed var, och huru hälst härefter går, så misstager du dig mycket, om du tror, at jag nånsin går in i sådana affairer, som jag förr skött vid Riksdagar eller deremellan. Jag är derföre alldeles corrigerad. Sal. Herren får aldrig sin like, och han gjorde mig så mycket godt, at jag aldrig vill rapellera mig något annat efter honom. Likväl fann jag alltid den rackaren Nordin protegerad för lögner, squaller, delation och misstankar, dem han taget sig en detaille at hopsätta och insinuera, och mig exponerad hvar gång jag efter både pligt och böjelse måste söka til at sådant utrota. Du får ej bestrida mig, at hans insättande i Beredningen, sedan jag hade et solennt och många gånger repeteradt löfte at slippa all gemensam befattning med den rackaren, var et tryckande på den, som gjort sin kung tjenster af något verkel[ig]t värde, när få människjor ville eller kunde göra de samma. Om Sal. Herrn lefvat, hade jag liksom nu gått el[le]r blifvet skickad hit, och så länge han lefvat blifvet följd med en obehaglig upmärksamhet, ty det var icke Herrns gåfva at vänta beskedlighet af dem, mot hvilka han icke kände sig hafva rätt förfaret. Nu är jag ock här, och följde med skocken. Men om jag har farhågor för all publique administrations delagtighet, det bör förlåtas mig. Jag har i mina förra händelser dertil stora enskilda skäl, utom dem hvar klok man finner i vår hela ställning, en allmänn alteration i tänkesätten, förderf i sederna, derangement i penningverket, och nästan alla orsaker inträffade, som gifva bekymmer åt tänkare. Gud gifve dem förstånd och styrka, som i affairerna äro. Jag kommer där aldrig. Vår kung fyller i dag sit 15:de år, och jag önskar af alt mit hjerta öfver honom Guds välsignelse. Jag upföder mina barn från spädaste åren, at tänka och tala väl om sin Öfverhet, och den dag kommer aldrig, när jag blir kall för Gustafs Son. Men Gud låte hans verld blifva lyckligare, än at just min tjenst kunde för honom blifva af något värde. Jag är ledsen, och har dertil skäl, som icke vanhedra mig. Jag begynner känna krämpor och ohelsa, hvilket icke heller kan encouragera — och det är visst, at om jag någon gång skrattar åt den grasserande dumheten, så är det mit enda nöje, och det blir snart tomt, som ämnet är. Backen,[1] som du fått, är en stackare och en narr. Jag känner honom. Blif icke ledsen, at han kommer. Det hörer til händelserna. Jag väntar dylika, och vi skole bära dem tilhopa. Det var väl at Een blef hulpen. Han behöfde det. Af Essen[2] har du besvär och Emund[3] trycker dig. Om Eskilson har jag icke hört något. Det måtte ej vara sannt, hvad

[1] Carl Backe.
[2] Andr. Esse.
[3] Emund Juringius.

man berättat i Linköping, ty förl[ede]n Sommar fördes Eskilson fr. Carlscrona til Warberg el[le]r någon annan Fästning. Om händelsen i Norrköping har du aldrig skrifvet. Blef påspikaren nånsin upptäckt? Har icke Weyerin cederat bonis? —

Wallenstråhles programme är mycket bättre än jag väntat af en Broder, som icke talar. Det är en Historia om Läseverket *i* Calmar. Han håller i dag en stor högtid, til hvilken jag varet mycket buden; men vägen är lång och vädret besvärligt. Jag har icke kommet mig före at resa. Ingen den ringaste Högtid göre vi här. Lille kungen är icke betjänt dermed, at vi ådrage oss upmärksamhet. I Stockh. eller vid Hofvet gissar jag at stora anstalter göras. Från den orten hörer jag vidare ingen ting. — Vi hafve nu besvär öfver oss om Orgelnist vid Domk[yr]kan, et Prästval, et Förslag och et Lectorat. Men Cons[istoriu]m har i alla sakerna varet enhälligt, och är enhälligt, med Lagen, så at jag väntar inga olyckor. Ändringar kunna väl vara möjliga. Jag har skrifvet til ingen människja om någondera saken. Jag tänkte göra det til Excellencen R—lm, så förekom mig, at han icke torde befatta sig med så små saker. Weidem. och Ins. äro Revisorer.[1] Flodin har ock prackat sig dertil. —

Nu är min nya väg från nya Biskops-gården nästan aldeles färdig. Jag kunde bruka honom; men låter honom ligga til sig och sjunka til nästa år. Det är et Romerskt arbete, at lägga ut et kärr til väg. Gården hinner icke stängas i år, utan bor jag ännu i et öpet gärde. Nästa år, om Gud vill, får detta tilsnyggas och då blir här vackert. Kostnaden är dryg; men man får ej se tilbaka, när man satt sin hand til plogen. På Ekesås har jag sått et nyland i höst, och är säden vackert upkommen. Jag har ock uphackat til nästa år emellan 4 och 5 tunneland. En ÖstGöthe kan ej göra sig begrep, huru opereust det är, at hacka måsslupen äng, och bryta up sten på hvar quadrat-aln. Vi kunne ej på annat sätt gå til väga med våra nyland. Men kostnaden har för mig tämmeligen lönt sig hittills. Jag har fått Guds välsignelse i både säd och gräs på Landet. Dessutom har jag sett mig upmuntra andra til åkerbruk. En by bredevid mig, bestående af idel klock-bönder, håller på at göra sin omvändelse. Där äro redan 5 à 6, som följa mit exempel och få äfven mödan betald, hvilket skall engagera resten af dem. Du ser, huru små lycksaligheter jag söker. Men de äro sanna och bättre än många andra. —

Lycka til din Academicus. Dock tackar jag Gud, at jag har ingen sådan. De äro mig för uplyste. Likväl bör och skall jag altid göra min vän Leopold den heder, at han icke tålt, mindre tillåtet sig smädelser på Academiens Stiftare. Phil. Facult[ete]ns i Upsala disput med min Inspector Thunberg har jag läst. Jag känner igen Neikter. Men han är sann och stark. Och har kastat den arma mannen i smutsen. Studenterna skola mycket sjunga. Helsa din Fru — och må väl. —

K. G. Wn.

[1] Weideman och Insulin.

Underrättelser.

— Den berömde tyske rättshistorikern geheimerådet professor Konrad von Maurer afled den 17 september vid nära åttio års ålder (född 29 april 1823). Han var som bekant en framstående kännare af den nordiska, speciellt den norsk-isländska rätts- och kulturhistorien, och hans arbeten på detta område gälla som klassiska genom skarpsinnig kritik och den noggrannaste forskning. Vi anföra några af de förnämsta: *Die Entstehung des isländischen Staats und seiner Verfassung* (1852), *Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christentum* (1855, 56); *Isländische Volkssagen der Gegenwart* (1860); *Über die Ausdrücke: altnordische, altnorwegische und isländische Sprache* (1867); *Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergange des Freistaats* (1874); *Über das Alter des Gesetzsprecheramtes in Norwegen* (1875); *Das älteste Hofrecht des Nordens* (till Uppsala universitets jubelfest 1877); *Udsigt over de nordgermaniske retskilders historie* (1878, tilläggshäfte till Norsk Historisk Tidskrift, något omarbetad i Holtzendorffs Encyklopädie der Rechtswissenschaft); *Zur politischen Geschichte Islands. Gesammelte Aufsätze* (1880); *Nogle bemærkninger til Norges kirkehistorie* (1893).

— Professor Ernst Dümmler har aflidit den 11 september vid 72 års ålder. Han var en framstående representant för den tyska historiska forskningen i våra dagar, ägnade sig särskildt åt medeltidshistorien och var sedan 1888 ordförande i centraldirektionen för utgifningen af Monumenta Germaniæ historica.

— Under det gångna läsåret ha på de *historiska seminarierna* i Uppsala behandlats en rad frågor dels ur 1880-talets politiska historia (1815—1848), dels ur den svenska medeltiden (urkunder rörande biskopsval, andliga frälset m. m.), dels slutligen angående förläningsväsendet, adelsprivilegierna och rusttjänstsbestämmelserna under 1500-talet och förra hälften af 1600-talet.

— En *kulturhistorisk förening* har bildat sig i Uppsala. Föremålen för dess verksamhet uppges skola blifva dels den förhistoriska kulturen, dels »hvardagslifvet under historisk tid». Fyra arbetande utskott skola tillsättas, ett för förhistorisk forskning, ett för folklore med inbegrepp af ortnamnsforskning, ett för landsbygdens konstslöjd och den »namnlösa konsten», det fjärde slutligen för »arkivaliska studier». Föreningens namn skall blifva *Urd*.

— Af *Meddelanden från svenska riksarkivet* har i år en ny följd börjat efter en ändrad plan. Som en första serie (1, 1, 2 o. s. v.) utgifvas riksarkivariens årsberättelser och smärre uppsatser

eller handlingar, som ansluta sig till desamma. Som 2, 3 o. s. v. utgifvas häften af något större omfång, innehållande vidlyftigare arkivalieförteckningar, längre uppsatser af arkivaliskt intresse o. s. v. För i år har hittills utkommit ett häfte af första serien innehållande riksarkivariens årsberättelse för 1901 samt en reseberättelse af dr J. A. Almquist. Den senare behandlar en forskningsresa till östersjöprovinserna för att samla bidrag till konung Gustaf I:s registratur, en resa, som visat sig ganska resultatrik, i det en skörd gjorts af icke mindre än 147 Gustaf Vasa-bref. I öfrigt innehåller berättelsen många intressanta notiser om de arkivaliska förhållandena i de besökta landskapen. — Som ett supplement till förut publicerade förteckningar öfver i riksarkivet förvarade ministeriella handlingar och afsedt att infästas vid sidan af dessa följer en af arkivarien Westrin upprättad förteckning öfver »Livonica», d. v. s. handlingar rörande Sveriges förbindelse med den livländska ordensstaten.

— *Helsinglands forminnesförening*, som stiftades 1859, har efter en längre tids verksamhet i det tysta, vaknat till nytt lif och dels börjat arbeta för åstadkommandet af en museibyggnad i Hudiksvall, dels börjat utgifva en *årsskrift*, af hvilken första årgången för 1901 föreligger. Vi tro oss ej begå någon indiskretion, om vi nämna att slottsarkitekten Agi Lindegren, själf helsingefödd, sa i ena som andra hänseendet varit den drifvande kraften, så mycket mindre som hans verksamhet för museibyggnaden med särskilda loford omtalas. Årsskriften öppnas med en arkeologisk-historisk uppsats af professor Montelius, »Huru gammal är bygden i Helsingland?», af hvilken såsom fornforskningens resultat framgår, att landskapets inbyggare äro af samma stam som invånarne i öfriga delar af mellersta eller södra Sverige, att befolkningen först utbredt sig utmed kusten och sedan utefter vattendragen i det inre, att norra Helsingland i forna tider varit bättre bebygdt och haft större betydelse än det södra m. m. Teorien om Helsinglands bebyggande från Norge synes sålunda sakna all grund. — J. Nordlander yttrar sig om »Några gamla ortnamn i Helsingland». — Vidare förekomma smärre uppsatser om »Söderhamns gevärsfaktori», »Helsingeböndernas tilltag 1743», Lars Landgren, Johan Alfred Wiström samt slutligen en Redogörelse för Helsinglands fornminnessällskaps uppkomst och verksamhet 1859—1900 af telegrafkommissarien A. P. Eriksson.

— Af *konung Gustaf den förstes registratur* har tjugonde bandet utkommit omfattande år 1549 och redigeradt af dr J. A. Almquist. Några smärre förändringar ha vid utgifningen vidtagits dels för att vinna utrymme, dels för att göra innehållet mera lättillgängligt. Sålunda har modern interpunktion införts, likaså modernt bruk af stora och små begynnelsebokstäfver, *u* användes endast som vokal, *j* endast som konsonant o. s. v. Därjämte har man sökt göra registret bekvämare än förut att använda.

— Af *Lunds ärkestifts urkundsbok* har docenten Lauritz Weibull utgifvit tredje delens andra häfte (sid. 249—344). Det omfattar åren 1443—1450. Publikationen upptager icke blott de nu bevarade urkunderna utan äfven anteckningar om sådana, som numera gått förlorade.

— Professor F. Tamm framställer i femte häftet af *Etymologisk Svensk Ordbok* en ny härledning af orden *götar* och *goter*. Göta land, Götland, Gautland kunde betyda landet kring flodmynningen, utflödet, Göta älf (besläktadt med gauta, gjuta). Goter skulle i analogi därmed kunna betyda folket kring Weichselmynningen, »den stora flodens mynning». Återstår att förklara namnen *gutar*, *Gottland*.

— På Norstedt & Söners förlag har börjat utgifvas en ny illustrerad *Sveriges Historia*, redigerad af E. Hildebrand. Omkring 25 år har förgått, sedan Hj. Linnström utgaf sin välbekanta illustrerade Sveriges Historia. Den historiska forskningen i Sverige har under tiden rikt utvecklat sig på flere områden, och det kan numera blifva möjligt att genom inarbetande af dess resultat i en öfversiktlig framställning på många håll åstadkomma något nytt. Planen för det nya arbetet är i hufvudsak densamma: en på vetenskaplig forskning grundad allmänfattlig skildring af vårt folks historia ända till våra dagar. En och annan förändring är vidtagen; de allmänna öfversikterna, som följde i slutet på hvarje band, komma sålunda att på vederbörliga ställen inarbetas i den fortlöpande framställningen och det s. k. kulturhistoriska elementet kommer att något mera tillgodoses. Äfven komma de olika perioderna att så vidt möjligt få sig tillmätt ett jämnt fördeladt utrymme. Genom att på detta sätt framföra verket ända till år 1900 kommer äfven våra dagars historia att få en jämförelsevis bred skildring. Illustrationerna äro till största delen nya; kartor och handskriftsprof skola vida mera än förr belysa skildringen. Verket utkommer i tio afdelningar: Forntiden af O. Montelius, Medeltiden af H. Hildebrand, Gustaf Vasa och Gustaf Vasas söner af E. Hildebrand, Gustaf Adolf, Kristina och Karl Gustaf af M. Weibull och L. Weibull; Karl XI och Karl XII af G. R. Fåhræus; Frihetstiden och den Gustavianska tiden af L. Stavenow; Karl XIII, Karl Johan och Oskar I af S. Clason; Karl XV och Oskar II af A. Rydfors. Meningen är, att det hela skall vara färdigt under loppet af 1905.

— Hofpredikanten lektor Henrik Afzelius har afslutat sin monografi öfver ärkebiskop Erik Benzelius den äldre med en ganska omfångsrik andra del (*Erik Benzelius d. ä. En kyrkohistorisk lefnadsbild från Sveriges storhetstidehvarf.* II. (XIV + 312 + + XXVIII, sid.). Den behandlar Benzelius' verksamhet som biskop i Strängnäs, som ärkebiskop och som prokansler samt åtföljes af några bilagor, bland annat ett utlåtande »Om pietisteriet» samt en förteckning öfver hans skrifter.

— Af *Ny Svensk Släktbok*, utgifven af Karl A. K:son Leijonhufvud och Gustaf C:son Leijonhufvud, har tredje häftet utkommit. Man finner där den vidtgrenade präst- och ämbetsmannasläkten Almqvist från Ölmestad i Jönköpings län, hvars ättartal börjar med kyrkoherden på Visingsö Harald Magni Olmstadensis Almqvist (1657—1711), den likaledes medlemsrika släkten Wester från Närike samt dessutom släkterna Baer, Björkman, Cronstrand, Gibson, Hyberg, Lundman (från Gästrikland), de Maré, Odelberg (från Västmanland), Roselius, Sidenbladh, Wieselgren, Ygberg och Årman. Dessutom meddelas rättelser och tillägg till häftena 1 och 2.

— På grund af den tyske forskaren Robert Pöhlmanns »Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus» har lektor Hugo Bergstedt såsom numro VI bland det Svenska humanistiska förbundets skrifter utgifvit en liten broskyr under titeln *Samhällsstrider och samhällsutopier i det forntida Grekland.* Författaren visar, huru snart sagdt från den grekiska litteraturens första alster den skarpa skillnaden mellan folkklasserna framstår, huru de homeriska dikterna äro »sånger om en öfverklass sjungna för öfverklassen» och huru menigheten endast är till för furstarnes, »de akeiska baronernas» skull. Han visar, huru folket, demos, snart står rustadt till fejd mot de adliga jordägarne, och erinrar om, huru Hesiodus »den beotiska bondeskalden», i fablen om näktergalen och höken redan har med vemod diktat om styrkans makt öfver värnlösheten, äfven om den är aldrig så älskvärd. Så bryta revolutioner ut. Adelsväldet viker för folkväldet, men snart blir rikedomen, kapitalet, härskare och framkallar en ny klasskamp, tills samhället utmattadt blir rof för en mäktigare granne. Tidigt framträda hvad vi kalla socialistiska sträfvanden och statssocialism, försök att begränsa kapitalets makt, utdelning af penningar till de fattiga, snart nog plundring af kapitalet till de fattigas förmån, under det att den åtrådda ekonomiska jämlikheten alltjämt försvinner i fjärran, på samma gång som samhället sönderslíter sig självt. Därjämte frodas samhällsteoretiska spekulationer med det gemensamma draget för alla, att privategendomen är roten till det onda, dess upphäfvande första steget till samhällets reformerande. För flera af dessa framtidsdrömmar, de flesta endast ofullständigt kända, redogör därefter författaren, icke blott för den hungriges önskeland, där luften är full af stekta fåglar, där det snöar mjöl och regnar välling och köttstycken gunga i rännilar af varm soppa, utan äfven för fantasibilder från en högre nivå och för verkliga filosofiska spekulationer, för Platos Atlantisdikt och hans bok om staten, eller för samhällsdikter, sådana som Iambulos' Solstat med sin i detaljer genomförda kommunism. Så finner man ända in i enskildheter grekiska förebilder icke blott för nyare tiders utopier, utan äfven för dess radikalaste socialistiska och kommunistiska program, och Rousseau torde för sitt lofsjungande af naturtillståndet hämtat stoff hos grekiska författare. Till sist skildras ett par spartanska samhällsförbättrare,

konungarne Agis och Kleomenes, som grepo till svärd för att omskapa sin tids samhälle och förgingos för svärd.

Det är en annan föreställning än romantikens och klassicitetens häfdvunna om det solbelysta, glada, sköna och njutningsrika Hellas som på detta sätt ur lektor Bergstedts fåtal sidor framträder för läsaren: bilden af ett visserligen rikt begåfvadt, men sönderslitet och olyckligt folk, och författaren synes ej obenägen att acceptera Burckhards ryktbara uttryck att öfver porten till hvarje grekiskt stadssamhälle borde läsas inskriften från Dantes Inferno: »per me ci va nella città dolente» — »genom mig leder vägen till smärtestaden». Och historikern gör ännu en gång den vemodiga erfarenheten, att allting upprepas, sträfvanden, passioner, olyckor, nöd, och mer eller mindre radikala försök att råda bot för det onda, som maktbegär, lidelse, egennytta och brist ha framkallat. Skall det gå bättre för våra dagars samhällen?

Lektor Bergstedts lilla broskyr är synnerligen väl skrifven och han har här och hvar instrött lyckligt gjorda öfversättningar ur den grekiska poesien.

— Af den i föregående häfte införda notisen om *Kongl. Skogs- och Jägeristaten* af Hugo Samzelius (s. 163) kunde möjligen framgå, att andra delen af detta verk endast vore en andra upplaga af den första, hvilken sålunda därigenom gjordes öfverflödig. Detta är icke förhållandet. Den andra delen innehåller icke några omtryck af uppgifter i den första utan endast nyvunna resultat och kan följaktligen icke användas oberoende af densamma.

På Beijers bokförlagsaktiebolag ha börjat utgifvas *Grefvinnan Potockas memoarer* 1794—1820, af hvilka hittills tre häften utkommit. Det franska originalet, utgifvet af Casimir Stryienski, har utkommit i flera upplagor. Grefvinnan Potocka (död nittioårig 1867), ryktbar genom sin fägring, tillhörde genom börd och gifte Polens högsta adel. Hennes ungdom inföll under den upprörda tid, då Napoleons segrar väckte till lif polackarnes förhoppningar på sin självständighets återupprättande. Hon tillbragte dessa år dels i Polen, dels i Frankrike, dels i andra europeiska land och skildrar lätt och spirituellt sitt lif och sina intryck samt den rad af framstående personer, med hvilka hon bragtes i beröring, från och med Napoleon, som är föremål för hennes stora beundran, på samma gång som kejsarinnan Marie Louise var föremål för hennes stora ovilja. Öfversättningen synes vara korrekt.

— Af *Norske Sigiller fra Middelalderen*, utgifna af riksarkivarien H. J. Huitfeldt-Kaas, ha tredje och fjärde häftena utkommit. Planscherna omfatta n. 481—960, texten n. 455—910 och åren 1343—1375. Arbetet skrider således raskt framåt.

— Af *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis* har tredje bandets tredje häfte utkommit, omfattande åren 1437—

1450 samt början af odaterade bref. Publikationen synes därmed närma sig sin afslutning.

— Dr Axel Olrik har i Nordisk Tidskrift infört en intressant uppsats om *Nordboernes Ragnarok*. Han utgår från den ryktbara skildringen i Völuspå och söker påvisa de drag i densamma, som återfinnas i andra traditioner, samt skilja dessa från dem, som äro egendomliga hos dikten. Han uppsöker därjämte motsvarigheter till de nordiska föreställningarne om världsundergången hos andra nationer, hos kelter, perser och andra asiatiska folkslag. Man skönjer tre olika slags föreställningsserier om världens undergång: genom en fruktansvärd vinter och köld, genom det uppslukande hafvet, genom brand. I den isländska eddadikten Vafþrudnismål omtalas den väldiga »fimbulvintern», ur hvilken endast två människor räddas för att fortplanta en ny och lyckligare mänsklighet. En liknande föreställning möter man i en persisk myt; Völuspå känner den icke. Där heter det däremot: »jord sjunker i haf» och dylika myter träffar man i Europas nordliga och västliga trakter, till och med ända in i senare tiders folktro. Världsbranden åter är ett för Völuspå egendomligt drag, som hos dess författare röjer en påverkan från kristendomen. Myten om gudarnes och jättarnes kamp har motsvarighet hos kelterna, myterna om de fjättrade vidundren, fenresulfven t. ex., återfinner man hos åtskilliga östasiatiska folk, medan den bundne Loke påminner om kristendomens Lucifer. Så förena sig i de nordiska myterna om ragnarok, sådana de framträda icke blott i Völuspå utan äfven på andra ställen, inflytelser från olika håll, både från väster och öster. Öfverallt återfinner man skräcken för världens undergång genom naturens vilda krafter, men också flerestädes tron på lifvets oförgänglighet.

— Fröken Frieda Gallati från Glarus har för vinnande af den filosofiska doktorsgraden i Zürich nyligen utgifvit en akademisk afhandling under titeln »*Der Königlich Schwedische in Teutschland geführte Krieg» des Bogislaus Philipp von Chemnitz und seine Quellen*, för hvilken hon idkat långvariga studier i svenska riksarkivet. Afhandlingen innehåller följande hufvudafdelningar: I. Zur Biographie von Chemnitz; II. Die Quellen des Königlich Schwedischen in Teutschland geführten Kriegs»; III. Die Darstellung des »Königl. Schwedischen in Teutschland geführten Kriegs»; IV. Zur Wertschätzung des »Königl. Schwedischen in Teutschland geführten Kriegs». I ett par »exkurser» behandlas de viktigaste tryckta källorna och i ett bihang meddelar författarinnan en tabellarisk öfversikt öfver vissa partier af Chemnitz' ryktbara verk med angifvande stycke för stycke af de använda tryckta och otryckta källorna.

— *Finsk historisk litteratur.* Docenten G. Grotenfelt har numera afslutat sitt för några år sedan påbegynta arbete »Finlands historia under reformationstidehvarfvet (1521—1617)», utgörande tredje delen af den på finska utkommande samlingen »Illustrerad

Finlands historia». Arbetet, som omfattar 480 sidor med halftannat hundrade illustrationer, facsimilen m. m. af större eller mindre intresse, vittnar icke blott om synnerlig förtrogenhet med den till ämnet hörande rikhaltiga litteraturen, utan jämväl om grundliga arkivstudier, hvilkas frukter tidigare framträdt dels i förf:s akademiska afhandling om Finlands handel under Vasatiden dels i ett antal smärre uppsatser af historiskt och genealogiskt innehåll, de flesta publicerade i Historiallinen Arkisto. Förutom åt de politiska växlingarna har förf., såsom naturligt varit, ägnat stor uppmärksamhet åt de kulturella förhållandena i Finland och han har till slutet fogat en rätt intressant öfverblick af lefnadssättet och den andliga odlingen under tidehvarfvet. Bland partier, som särskildt synas legat förf. om hjärtat och af honom behandlats med en viss bredd — enligt vår mening icke fullt motiverad —, må nämnas hertig Johans tid i Finland (1556—1563), hvilken period länge tilltalat våra historici och skalder. Rikshistorien har i förf:s framställning kommit till sin fulla rätt; den hade mångenstädes t. o. m. kunnat framställas mera summariskt. I särskilda punkter kunde visserligen invändningar göras och olika uppfattning göra sig gällande, men med afseende fästadt å det hela bör det erkännas, att förf. fullföljt sin uppgift med synnerlig sakkännedom och mycket godt historiskt omdöme, hvarför hans arbete utgör ett viktigt bidrag till Finlands historiska litteratur. Då boken innehåller dels i första dels i andra hand mycket som borde vara af intresse jämväl för historici i Sverige, men på grund af språket måste förblifva ett arcanum, vore det önskvärdt att densamma framdeles utgåfves i svensk öfversättning.

Det sedan ett årtionde existerande *Finska kyrkohistoriska sällskapet*, som tidigare utgifvit »Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne» af K. G. Leinberg, har under året utsändt andra och tredje tomen af sina »Handlingar», upptagande Consistorii ecclesiastici aboënsis protokoller åren 1656—1661, de äldsta som bevarats till vår tid. Tryckningen har handhafts af professor K. G. Leinberg (initiativtagare till publikationen) samt kyrkoherden A. Neovius, hvilka utfört sitt ansträngande arbete med stor omsorg. Innehållet i protokollen är naturligtvis mycket växlande till art och värde — bagateller omväxla med uppgifter af större eller mindre intresse — men i det hela taget lämnar detsamma en god inblick i domkapitlets verksamhet samt i de ärenden, hvilka hänfördes till kapitlets kompetens. De kyrkliga och sedliga förhållandena vid storhetsseklets midt, tiden för Johan Terseri episkopat, illustreras af en riklig mängd uppgifter, hvilka kasta sitt ljus både framåt och tillbaka i tiden. I ett »Steckbrief» till allmänheten anhåller Red. om eventuella upplysningar angående Åbo domkapitels protokoll åren 1662—1680, hvilka redan vid tiden för Åbo brand 1827 voro försvunna.

Med understöd af statsmedel har prof. K. G. Leinberg utgifvit femte och sjette samlingen (154 + 446 s.) af sin omfattande

publikationsserie »Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet». Den förra samlingen omfattar diverse ecklesiastika akter intill Stora ofredens slut, den senare, som närmast ansluter sig till utgifvarens tidigare publikation »Finska prästerskapets besvär och Kongl. Majestäts därpå gifna Resolutioner intill stora ofredens slut» (Svenska Litteratursällskapets skrifter tom XXII), upptager hufvudsakligast handlingar, hvilka hänföra sig till det finska prästerskapets önskningsmål på riksdagarna 1723—1800. Ehuru man — såsom naturligt är, då det gäller publikationer af ifrågavarande art — väl kan vara af olika mening angående en del handlingars värde och lämpligheten af deras tryckning, råder intet tvifvel därom, att prof. Leinberg genom dessa bägge samlingar, liksom genom de tidigare utkomna, på ett förtjänstfullt sätt underlättat studiet af de kyrkliga och kulturella förhållandena under sjuttonde och adertonde seklen.

Lektor A. Bergholm i Borgå har nyligen afslutat det på Finska fornminnesföreningens vägnar utgifna stora genealogiska verket Kalender öfver Finlands icke-adliga släkter (på finska, 1566 + XI sidor). Inalles upptagas däri 214 historiska släkter med deras förgreningar, således en ganska respektabel siffra, då man tager i betraktande de omfattande forskningar och efterforskningar de flesta släkttaflor erfordrat. Förutom lektor Bergholm, som handhaft den mödosamma slutredaktionen, har ett stort antal genealogiskt intresserade personer deltagit i arbetet, främst bland dem ordföranden i fornminnesföreningen, statsarkeologen J. R. Aspelin, på hvars initiativ företaget äfven kommit till stånd.

Finsk biografisk handbok, utgifven af friherre Tor Carpelan, har numera avancerat till tolfte häftet, som går ett stycke in på bokstafven S. Om de senaste häftena kan sägas detsamma som om de tidigare utkomna, i Historisk tidskrift redan omnämnda, att de visserligen röja en och annan ojämnhet, som väl svårligen kunnat undvikas, men att de i öfrigt vittna om noggrannhet, sakkunskap och godt omdöme såväl hos den nitiske utgifvaren som hos de »äldre och yngre vetenskapsmän», hvilka lämnat honom sin medverkan. Afslutningen af arbetet, som fördröjts af flere orsaker, torde kunna motses i början af nästa år.

Sist må nämnas, att professor M. G. Schybergson påbörjat utgifvandet af en ny »genomgången, till en del omarbetad och tillökt» upplaga af sin åren 1887—89 utkomna »Finlands historia». Tills vidare ha tvänne häften utkommit och tvänne återstå, hvilka skola afslutas före årets utgång. Vi få måhända senare tillfälle att ännu omnämna desamma. (*C. v. B.*)

Om censureringen af Jacob Vildes »Historia Pragmatica»

AF

K. NORDLUND.

I den svenska editionen af de två första kapitlen af Jacob Vildes i sitt slag epokgörande »Historia Pragmatica» har öfversättaren och utgifvaren Anders Vilde, författarens son — fadern var blind, då öfversättningen företogs, — i korthet omnämnt de censursvårigheter, som fördröjde verkets första utgifvande.[1] Det långa dröjsmålet väckte utan tvifvel på sin tid inom intresserade kretsar ett visst uppseende. Redan 1722 meddelades i Acta Lit. Sueciæ, att verket var långt framskridet, och först 1731 utkom det från trycket. De hithörande akterna — framför allt kanslikollegii protokoll — erbjuda, synes det mig, ett och annat af mer allmänt intresse, än de bidrag de lämna till kännedomen om verkets förhistoria. De belysa slående den ängsliga försiktighet, som under denna tid i regeln präglade censurens framfärd, så fort det gällde politiska ämnen, de lämna en och annan inblick i censureringsprocedurens vacklande former, särskildt i fråga om den officiella rikshistorieskrifningen, och de äro därjämte ej utan intresse från mer personhistorisk synpunkt.

När Jacob Vilde hösten 1719 på d. v. kanslipresidenten Cronhielms förslag förordnades till rikshistorio-

---

[1] Vilde, Svenska statsförfattningars eller allmänneliga rätts historia, s. 39 o. f.

graf,[1] blef honom närmast ålagdt att skrifva Karl XI:s historia, hvarjämte kanslikollegium äfven från början afsett, att han skulle författa Karl XII:s historia.[2] Vilde synes äfven vidtagit förberedande åtgärder för uppdragets utförande,[3] men härvid stannade det. Den närmaste orsaken, att företaget ej från början kom i gång, var, att han hade svårt att få något ämbetsrum åt sig reserveradt, där han kunde begagna sig af de officiella handlingarna.[4]

Under det Vilde söker få denna sak arrangerad, uppgör han emellertid planen till ett annat verk, en allsidig framställning af Sveriges statsrätt. I okt. 1721 inlämnar han till kanslikollegium ett memorial, till hvilket han bifogar en »schiagraphiam juris publici suecani», en öfversiktlig plan öfver det tilltänkta verket.[5] Han »berättar sig det arbetet hafva gjort under den tid han ej haft något kontor i kansliet och således ej kunnat åstadkomma honom anbefallta kontinuation af K. Karl XI:s historia». Han begär att få veta, om han skall utföra sitt planlagda verk öfver den svenska statsrätten eller taga itu med det ursprungliga uppdraget.

Vid föredragningen af denna skrift berättade hofkansleren Karl Gyllenborg, att Vilde tillställt honom ett schema

---

[1] Vilde, till börden kurländare, hade varit professor vid det 1698 från Dorpat till Pernau flyttade universitetet. Men då Livland senare intogs af ryssarne, blef Vilde utan syssla. Arvid Horn, kansler för Pernauuniversitetet, synes emellertid tagit sig an honom och hans kolleger. 1712 anbefallde kungen från Bender regeringen, att Pernauprofessorerna skulle blifva med förslag ihågkomna, »när några öppningar blifva vid de andra våra academier», och 1714 förordnades Vilde interimsvis till professor i Greifswald. Men äfven Pommern var snart eröfradt, och nu tillbragte Vilde några år under vexlande öden, mest utrikes. Bl. a. var han en tid hofmästare för grefve Cronhielms söner, hvilket torde varit närmaste anledningen till Cronhielms förord. 1718 kallades Vilde af hertigen af Holstein till professor i Kiel, och där nådde honom ett Cronhielms bref med förfrågan »om han hade lust at blifva historiographus», hvarpå Vilde svarade, »att fast honom derute gifves goda tillbud, så vore han dock mera nöjd med ett employ härhemma». Fullmakten för Vilde utfärdades d. 9 sept. 1719, och d. 14 nov. s. å. aflade han inför kanslikollegium sin ämbetsed. Kanslikollegii protokoll 31/8, 14/11 1719.

[2] Jfr K. K. Prot. 11/10 1721, 18/3 1722.

[3] Jfr Westrin, i Hist. Tidskr. 1895 s. 334 o. f.

[4] K. K. Prot. 6/4, 24/9, 5/10 1720, 7/10, 11/10 1721. Jfr. Vilde, Förf. hist. s. 39.

[5] En dylik öfversiktlig plan är satt i spetsen för Vildes Historia Pragmatica. Denna plan är dock icke identisk med en dylik, bifogad en till 1723 års riksdag ingifven skrift, hvarom mera nedan. Hur den ursprungliga planen sett, ut, kan nu ej afgöras. »Historia Pragmatica» var afsedd att utgöra en öfversiktlig historisk inledning till hela verket.

på nio ark öfver verket, hvilket han i sin tur lämnat till grefve Horn. Gyllenborg föreslog, att »med resolution härpå kunde anstå, till dess H. Ex:e detta igenomläst och dess tanka däröfver för collegio yttrat». Detta bifölls, och några dagar därefter, sedan förmodligen Horns mening inhämtats, beslöts, att Vilde skulle fortsätta det planlagda verket öfver Sveriges statsrätt och sedan inlämna det till censur.[1] Meningen var tydligen, att Vilde nu helt skulle ägna sig åt detta arbete. Karl XI:s historia undansköts tillsvidare, och för Karl XII:s historia, hvars utarbetande tydligen ansågs angelägnare, såg man sig om efter annan författare.[2]

I okt. 1722 berättade Gyllenborg i kollegiet, att Vilde på förfrågan sagt sig vilja undan för undan inlämna verket, allt eftersom det blef renskrifvet af hans kopist, och en kort tid därefter inlevererades »dess verk, så kalladt Regni Sueciæ Historia Pragmatica», hvarvid upplästes en af författaren meddelad resumé öfver detsamma.[3]

Angående granskningen af rikshistoriografens arbeten var det i 1720 års kansliordning stadgadt, att, när ett verk är färdigt, »bör detsamma af bemälte Collegio igenomses». Det kunde nu ifrågasättas, om denna bestämmelse skulle anses uttömmande. Om den så vore, hade censor såsom sådan ingenting med denna censurering att skaffa, utan kanslikollegium borde taga en mera direkt befattning med densamma. Under samma förutsättning var censureringen vidare ej med nödvändighet begränsad till de för censor angifna synpunkterna, statsintresset, religionen och sederna, utan kunde, kanske äfven borde, vidga sig till en saklig

---

[1] K. K. Prot. $^{11}/_{10}$, $^{18}/_{10}$ 1721 — Horn var ofta frånvarande från kanslikollegii sammanträden.

[2] Kollegiet ifrågasatte i början, att censor librorum Rosenadler skulle skrifva Karl XII:s historia, »varandes», heter det i protokollet, »Historiographus H:r Vilde occuperad med Jure Publico, och dessutan sig påtagit att continuera Caroli XI:i historia». K. K. Prot. $^{13}/_{8}$ 1722. Jfr. $^{17}/_{11}$ 1722. Ännu när arbetet med Historia Pragmatica var i full gång, synes Vilde dock ej fullt släppt tanken på Karl XII:s historia. I nov. 1723 gaf han i kanslikollegium »vid handen, det major Weismantel hafver en journal, hållen ifrån 1709 till 1714 öfver ett och annat, som de åren märkvärdigt förefallit, hvaraf han vill låta Historiographen sig betjena, allenast han får en skriftlig försäkring, att densamma skall blifva honom in originali återställd». K. K. Prot. $^{22}/_{10}$ 1723.

[3] K. K. Prot. $^{24}/_{10}$, $^{17}/_{11}$ 1722. Resumén var troligen densamma, som sedan inlämnades till ständerna.

detaljgranskning. Tar man i betraktande rikshistorieskrifningens mer officiella, publika karaktär, ligger närmast till hands att tolka bestämmelserna i den här antydda riktningen. Men det *kunde* finnas utrymme för olika tolkningar, och under förevarande censurfrågas utveckling blef också spörsmålet starkt omtvistadt. Emellertid förordnade nu kanslikollegium i enlighet med den, som det förefaller, naturligare tolkningen, »att Hrr Cansliråden Brauner och Rosenadler *uppå collegii vägnar* igenomse detta arbete och därom sedan berätta i collegio».[1]

Censureringen hade utan tvifvel aflöpt utan större trassel, såvida den icke från början hade störts i dess normala gång, genom att en annan myndighet, nämligen riksens ständer, blef inblandad i saken. Detta skedde genom Vildes förvållande. Vid tiden för ständernas sammankomst i början af 1723 var bibliotekarietjänsten vid kungl. biblioteket ledig, och Vilde uppträdde mycket ifrigt som aspirant till sysslan, hvarvid han afsåg att genom att förena denna syssla med sin nuvarande få sina knappt tillmätta inkomster något förökade.[2] Kanslikollegiet afstyrkte saken bestämdt, emedan det ansåg, att hvardera ämbetet fordrade sin man.[3] Då vände sig Vilde till ständerna och passade därvid på tillfället att för sitt »viktiga, delikata och *kanske odiösa* verk» anhålla om »samtliga riksens ständers beskydd och protektion, den jag», tillägges det, »att erhålla så mycket mindre tviflar, som arbetet länder till riksens heder in och utomlands och intet annat är än ett med akter och dokumenter bekräftadt instrument och bevis af den urgamla svenska frihet». Till skrifvelsen voro fogade det förut omnämnda korta schemat öfver hela verket samt ett längre referat af dess historiska del.[4]

---

[1] K. K. Prot. 17/11 1722. — Rosenadler, en hufvudperson i de följande förhandlingarna, hade förut varit professor skytteanus och var nu egentligen censor librorum, men därjämte e. o. kansliråd.

[2] I 1719 års stat var lönen för rikshistoriografen satt till 600 d. s., under det att dubbla beloppet var anvisadt i 1696 års stat.

[3] K. K. Prot. 16/1 1723 och kanslikollegii skrifvelse till konungen s. d. i 1723 års riksdagshandlingar vol. 5.

[4] Handlingarna finnas i 1723 års riksdagshandlingar vol. 5. Vildes memorial blef enligt påskrift uppläst i ständernas deputation för riksdagsärenden den 7. febr.

Af memorialet framgår, att Vilde med arbetets omnämnande närmast åsyftat att framhålla ett talande motiv för sin egentliga anhållan, den att få sin ekonomiska ställning tryggad. Men tydligen kände han äfven behof att för sitt verk få all den protektion, han kunde erhålla, då det ju behandlade statsrättsliga spörsmål, hvilka under dessa tider voro af en särskildt delikat natur. Och måhända afsåg han att genom ständernas vunna beskydd tysta ned en befarad kritik från kanslikollegiets sida.

Vildes memorial remitterades till kanslikollegium, hvilket illa upptog hans försök att på sätt och vis draga saken från dess rätta forum. Kollegium ansåg Vilde »hafva så mycket mindre skäl och fog för en sådan begäran (om protektion), som man förmodar, att dess verk icke lärer innehålla något hvarken emot historien eller staten, som kunde behöfva någon särskild protektion».[1] Det fann, heter det i svarsskrifvelsen till ständerna, »denna Historiographi begäran så mycket mera ovanlig, som det förmodar, att han intet tänker låta andra verk komma i dagsljuset, än sådana, som äro bevisliga och med akter och dokumenter bekräftade samt efter kansliordningen undergått collegii censur, och när sådant behörigen är skedt, tycker collegium, att han intet bör tvifla, det han så väl som hans arbete lära förtjäna och åtnjuta allmän protektion».[2]

Ärendet förekom i sekreta utskottet den 14 april, men Vildes onekligen väl sväfvande begäran om protektion för verket föranledde ej till något särskildt yttrande eller beslut. Dock framhölls under diskussionen, att han »är en habil man, den där nu håller på att skrifva ett mycket vackert verk», hvilket man önskade han skulle fortsätta.[3]

Emellertid drog det ut med censureringen i kanslikollegiet. De utsedde granskarne läto ej afhöra sig, och Vilde blef tydligen allt nervösare. Så uppvaktade han

---

[1] K. K. Prot. $^{14}/_{2}$ 1723.

[2] Kanslikollegii memorial till ständerna, dat. $^{14}/_{2}$ 1723, i 1723 års riksdagshandlingar vol. 5.

[3] Sekreta utskottets prot. $^{18}/_{4}$ 1723. I fråga om bibliotekarietjänsten instämde utskottet med kanslikollegium.

ständerna med ett nytt memorial, som den den 9 juli föredrogs i sekreta utskottet.[1]

Utom begäran om en och annan ekonomisk förmån för verkets tryckande innehöll detsamma äfven en anhållan, »att kanslikollegium kunde få befallning att skynda med detta verks censurerande, som ock att han (Vilde) måtte vara utan ansvar och däraf följande skada, ifall detta verk, sedan det en gång blifvit censureradt och approberadt, skulle blifva förbudet, såsom det skedde med Widikindi historia».[2]

Härmed hade Vilde närmare preciserat, hvad han afsåg med den ständernas protektion för sitt verk, om hvilken han förut anhållit. Åberopandet af Widikind är särskildt talande. Denne hade år 1691 påbörjat utgifvandet af sin Gustaf Adolfs historia, men tryckningen inhiberades snart, emedan verket befanns innehålla flera för den dåtida politiska situationen mindre lämpliga uttalanden.[3] Det är för en dylik risk med åtföljande ekonomisk skada, som Vilde ville freda sig genom att på förhand aflocka ständerna en trygghetsförbindelse.

Det närmaste resultatet af Vildes anhållan blef för hela censurfrågan rätt ödesdigert och var helt säkert af honom icke afsedt. Sekreta utskottet beslöt att genom ett protokollsutdrag antyda för kanslikollegium »att ej allenast skyndsamt och så snart som möjligt är detsamma (verket) öfverse och censurera, utan ock noga tillse, om något däruti finnes, som bör ändras eller utelyckas, eftersom, ifall på detta verk framdeles, och sedan det af vederbörande blifvit censureradt och af collegio approberadt, något skulle vara att då tala, *det då kommer att stanna dem till last och ansvar*,

[1] Memorialet har ej kunnat återfinnas, men innehållet framgår af referat i sekreta utskottets protokoll — hvilket här citeras — samt i dess till kanslikollegium aflåtna extractum protocolli.

[2] Enligt Erik Benzelii referat i utskottet.

[3] Rosenadler refererade sedan Widikindi sak i kanslikollegium. Hans arbete hade enligt referatet indragits bl. a., emedan han säger »cum valde difficile sit a fallacibus Danis veritatem exquirere, hvilka dock ej varit dess egna ord utan kommendantens i Elfsborg Olof Stråles, hvarmed han sig ursäktar, att han ej kunnat insända till konung Gustaf viss kunskap om danskarnes rörelser. Sedan säger ock Widikindus om riksrådsembetet, att det är som ett fäste och spänne, hvilket den tiden troddes, men sedan är vordet åtaldt. Norska och Ryssarna kallar han ock ett barbariskt folk med mera sådant». K. K. Prot. $^{21}/_{8}$ 1723.

som det censurerat och approberat, men ingalunda den, som det sammanskrifvit.»[1] Vildes anhållan om ansvarsfrihet för framtiden hade sålunda föranledt en uppmaning till kanslikollegium att utöfva en särskildt noggrann censur, en uppmaning, särskildt understruken genom ett uttryckligt häfdande af kollegii *ansvar* för dess sätt att verkställa granskningen.

Skrifvelsen framkallade inom kanslikollegium åtskilligt hufvudbry och diskuterades på en följd af sammanträden, innan man enades om ett beslut.[2] De utsedde granskarne Brauner och Rosenadler framhöllo svårigheterna att vid granskningen komma till ett bestämdt resultat. De förklarade, »att uti bemälte verk ett eller annat ställe kunde finnas, som synes vara anstötligt, och fastän det kan vara sant och grundadt, så är dock frågan, om det bör bli stående(!)». Så kunde vara ställen, »som ej äro enliga med akterna». Men granskarne kunna ej taga på sitt ansvar, »om sådant ej kan af dem anmärkas och påminnas, emedan väl hända kan, att hvad de mena vara enligt med actis, torde af andra finnas stridande. Om man till äfventyrs skulle utesluta något, som tyckes vara betänkligt, så kunde han sedan framkomma med något dokument, som bestyrker, hvad han skrifvit. Däremot kunde ett eller annat synas komma öfverens med akterna, som dock sedermera annorlunda befinnes».[3] Häremot genmältes väl, att en dylik detaljgranskning icke rimligen kunde af kanslikollegium kräfvas. »Om Vilde», utlät sig kanslirådet von Düben, »icke följt akterna, så komme det på hans eget ansvar. Kollegium kan ej mer göra därvid än tillse, att intet finnes stridande emot nu varande stat och emot religionen, kunnandes man ej hafva sig akterna så noga bekanta eller dem så igenomlöpa som den, hvars officium det är.»[4] Men i hvarje fall tedde sig saken vansklig, och ansvaret för gransk-

---

[1] Sekreta utskottets prot. 9/7 1723. Extractum protocolli upplästes och godkändes 13/7.

[2] Redan den 16 juli diskuterades saken, ehuru utskottets skrifvelse då tydligen ännu ej inkommit. Men innehållet var för kollegiet i dess allmänhet bekant, förmodligen genom kanslirådet von Kocken, som var medlem af sekreta utskottet.

[3] K. K. Prot. 16/7, 18/7 1723.

[4] K. K. Prot. 16/7 1723.

ningen, så som sekreta utskottet formulerat det, ansåg man kollegium omöjligen kunde påtaga sig.

Emellertid hade hofkansleren Carl Gyllenborg redan från början ifrigt visat på en utväg att alldeles komma ifrån saken: man borde hänskjuta granskningen till ständerna själfva. Förslagsställarens uttalade skäl voro talande nog. Om ständerna censurerade verket, hade det sedan »så mycket större auktoritet som ett publikt verk.» Särskildt framhölls, att detta var ett verk, »hvilket angår ständerna och deras gjorda beslut, *hvilka dem själfva tillkommer att interpretera och uttyda.*»[1] Förslaget gick, närmare preciseradt, ut på, »att man föreslår hos ständerna, det de igenom några af hvart stånd låta detsamma (verket) censurera».[2] Väl framhölls emot Gyllenborgs förslag, »att ständerna ej lära påtaga sig sådant, utan åstunda kollegii censur i följd af kansliordningen».[3] Men Gyllenborg kunde åberopa Horn för sin mening, och kollegiets majoritet anslöt sig äfven till densamma. Protokollet förtiger icke det innersta och afgörande skälet: »till förekommande af allt i framtiden häraf följande ansvar».[4]

Beslutet verkställdes emellertid ej genast. Vid ett sammanträde dagen efter, då detsamma fattats, föreslog kanslirådet Cederhielm, att de utsedde granskarne skulle skriftligen uppsätta deras anmärkningar rörande Vildes verk, »hvarefter man kan kommunicera därom med ständerna och låta emellertid anstå med brefvet och förslaget angående ständernas censur». Detta bifölls af kollegium, som tydligen kände sig något osäkert rörande lämpligheten af den beslutade skrifvelsen.[5] Granskarne skulle yttra sig såväl öfver verket i dess helhet som öfver »särskilte passager».

Efter ytterligare påminnelse att skynda på[6] inkom Rosenadler ensam i anledning häraf med en något egen-

---

[1] K. K. Prot. 16/7 1723.

[2] K. K. Prot. 18/7 1723. Gyllenborgs första förslag var, »att en af hvart stånd, nämligen af ridderskapet, prästerskapet och borgerskapet». skulle handhafva censuren.

[3] Brauner i K. K. Prot. 16/7 1723. Jfr 3/8.

[4] K. K. Prot. 18/7 1723.

[5] K. K. Prot. 19/7 1723. 20/7 afgick protokollsutdrag härom till Brauner och Rosenadler.

[6] K. K. Prot. 24/7 1723.

domlig skrifvelse[1]. Han säger sig varit långt för detta redo att uppå auktorens begäran, *såvida som hans censorsämbete fordrar*, utlåta sig, men arbetet innehåller ett och annat, som enligt censorsinstruktionen först bör underställas teologisk censur. Dels hade Vilde mycket att förmäla »om Clericorum forna pretensioner, rättigheter och förhållande[2], hvilket således angår Historiam Ecclesiasticam och synes höra under teologisk censur». Dels toge han sig före »att vederlägga deras mening, som vilja utaf Guds ord bevisa, att *konungslig majestät, makt och myndighet omedelbarligen gifves och förlänas åt regerande herrar och konungar af Gud.*» Särskildt rörande denna sats känner Rosenadler sig »så mycket mer föranlåten att häröfver först afvakta konsistoriernas tanka, som affirmativen icke allenast af flesta Theologis Lutheranis utom lands med besynnerlig ifver drifves och gensagan för kättersk förklaras, hafvandes jag», tillägger han, »ock nogsamt förnummit, att äfven ännu i dag och törhända uti plenis consistoriis här i riket samma affirmativ, såsom på Guds klara ord och våra symboliska böcker sig grundande, för oryggelig hålles». Det synes Rosenadler oundgängligt, »att uti ett sådant mål, hvilket man icke bör förtiga, att det mycket rörer grunden af närvarande regeringsform, få inhämta konsistoriernas mogna utlåtelse».

Inlagan är i flera afseenden märklig. Till en början må skriftens yttre form påpekas. Den är undertecknad af Rosenadler ensam, ej af den andre granskaren, och Rosenadler affischerar tydligen att uppträda i kraft af sitt censorsämbete. Någon annan mening med detta kan ej gärna tänkas än den — hvilken äfven synes ligga i själfva ordalagen — att Rosenadler finurligt ville undslippa den besvärliga *sakliga* granskningen, hvilkens vansklighet både han och Brauner i kollegium utmålat, och i stället inskränka censureringen till att omfatta de för censor angifna synpunkterna, Vidare är egendomligt, att Rosenadler så kraftigt förordar teologisk censur, då han för icke så länge

[1] Memorialet är dateradt ²⁹/₇ 1723, Bibliographica: Censur, Riksark. Det föredrogs i kollegiet af Rosenadler ³/₈. K. K. Prot. s. d.

[2] Syftar närmast på att Vilde går hårdt åt medeltidens prelater, beskyllande dem för att hafva varit den egentliga orsaken till splitet och söndringen under den senare medeltiden.

sedan i censurfrågor råkat i delo med prästerna. Bl. a. hade Rosenadler vid tillfälle i kollegium anmält, »hurusom presterna såväl i predikande som annars gärna ingerera sig uti saker, som dem ej angå, eftersom ock nu en prest nyligen på hofvet mycket eftertänkeligen predikat de juribus Majestatis».[1] Och ej minst egendomlig är slutligen arten af anmärkningarna, särskildt den senare. Innebörden af densamma inses däraf, att den af Vilde ifrågasatta dogmen om konungarikets gudomliga ursprung varit kärnan i det karolinska enväldets särskildt af professor Carl Lundius[2] förkunnade statslära, i det att ur denna princip lätteligen framderiverats en konungens oansvarighet och oinskränkta enväldsmakt. Den af Vilde omfattade meningen borde väl då kunna accepteras såsom mer afpassad efter frihetstidens statsskick än den från enväldets dagar traditionellt kyrkliga. Och härtill kom som speciell sammanstötande omständighet, att en ständernas kommission nyligen haft saken före och resolverat i samma riktning som Vilde. Under de bekanta försöken att vid 1723 års riksdag vinna bondeståndet för en ökning af konungens makt hade den främste synlige uppviglaren, en notarie Dahléen, bl. a. häfdat den satsen, »att den konungsliga makten omedelbart af Gudi sa härflöte, att densamma ej kunde öfverheten med några inskränkande villkor uppdragas». Detta hade af ständernas kommission uttryckligen stämplats som en villosats; det erkändes väl, att öfverheten var en Guds skickelse, men Gud hade icke föreskrifvit något visst regeringssätt, »utan lämnat i ett fritt folks eget godtfinnande att icke allenast själf välja sig öfverhet utan ock hvad lofligt regeringssätt de efter tidernas beskaffenhet och själfva folkslagets art varda för sig säkrast och nyttigast finnandes».[3]

Onekligen ligger närmast till hands att antaga, att Rosenadlers anmärkningar och förslag blott åsyftade att förhala saken, emedan granskningen i själfva verket ännu ej afslutats, trots det man haft rundlig tid på sig. Det kan väl vara möjligt, att till grund för Rosenadlers vikti-

---

[1] K. K. Prot. $^{6}/_{12}$ 1721.
[2] Särskildt må nämnas Lundii bekanta dissertation af år 1692: »De origine majestatis civilis».
[3] En Ärlig Svensk, s. 365 o. f.

gaste anmärkning lågo samma betänkligheter, som sedan förmådde kanslikollegium att lägga vikt vid densamma, men troligast är, att han egentligen blott var angelägen att dölja sin lättja — allrahelst som hans följande framfärd i censurfrågan visade, att han var något bekvämt anlagd.

För kanslikollegium blef emellertid Rosenadlers memorial och den däri framdragna frågan om konungadömets gudomliga ursprung en ytterligare anledning att söka afbörda sig allt ansvar. Rosenadlers förslag om teologisk censur sköts därvid åt sidan och planen att hänskjuta allt till ständerna fick åter ny fart. Väl framhölls, att »det är enligt med vår nu varande regeringsform, att Majestas icke är immediate a Deo», och det påpekades, att ständerna och ibland dem jämväl prästerna skulle hafva »mycket väl och omständligt deducerat detta i deras dom öfver Dahléen». Men å andra sidan häfdades, »att detta är en delikat question och dependerar mycket af tidernas skick och folkets sinnen». Och i allmänhet menade man, att kollegium omöjligen kunde påtaga sig ansvaret för det, »som emot detta verk framdeles kunde blifva taldt och observeradt»; man kunde icke »svara för de tillfälligheter och förändringar, som i framtiden kunna ske så väl in publicis som eljest, hvilka jämväl i folkets sinnen kunna förorsaka andra tankar och meningar, än man denna tiden hafver».[1] Innebörden af dessa betänkligheter var helt enkelt den, att man fruktade, att en kommande statsförändring skulle kunna ådraga kollegium en framtida efterräkning för dess censur. Kanslikollegii hållning belyser på ett egendomligt sätt den allmänna känsla af osäkerhet, som vid frihetstidens början gifvetvis behärskade sinnena, en känsla, som de vid 1723 års riksdag upptäckta stämplingarna afgjordt måste förstärka.

Kollegium vidhöll sålunda sitt en gång fattade beslut,[2] och Rosenadler uppsatte skrifvelsen till sekreta utskottet,

---

[1] K. K. Prot. $^{3}/_{8}$, $^{21}/_{8}$ 1723.

[2] En och annan inom kollegium var dock tydligen ännu tveksam. Fortfarande framhölls, »att som kollegium i följd af kansliordningen bör censurera sådana verk, så torde ock ständerna icke vilja gå därifrån». Kansliradet Cederhielm föreslog en medelväg, hvilken närmast torde öfverensstämt med Rosenadlers mening. »Som det kunde synas», yttrade han,

till hvilken bifogades hans till kanslikollegium ingifna memorial. I skrifvelsen säges, att kollegium väl har att se till, att icke i böcker här i riket något förekommer stridande emot den rena evangeliska läran, den vedertagna regeringsformen och ärbara seder — hvarom kollegium beträffande Vildes verk ju nyligen inhämtat censors utlåtande — men att kollegium utom detta icke kunde åtaga sig ansvaret »för hvarjehanda andra tillfälligheter, som medelst tillstötande oförmodeliga förändringar af fäderneslandets tillstånd och publika författningar pläga jämväl i folks allmänna tycken och omdömen ett omkast förorsaka». Detta förtjänade särskildt beträffande Vildes verk framhållas, eftersom »alla historiska verk i gemen, ju närmare de sig intill senare tider sträcka, ju snarare de uti någons misstycke kunna falla, och egentligen denna så kallade Historia Pragmatica eller Historia juris publici Suecani, så vida den sig till förnämligaste ämne antagit de ändringar och omskiften, som vid Svea Rikets regeringsform och successionsrättigheter tid efter annan förelupit, icke kan framför andra försäkra sig om tillkommande tiders beständiga approbation». Så framhålles för lämpligheten af ständernas censur Gyllenborgs gamla skäl, att det är ett publikt arbete, grundadt på publika akter och dokumenter, hvarför det »på samtliga Riksens Ständers gemensamma ansvar komma bör». De af censor framdragna »tvistemål» kunde ju ock därvid tagas i öfvervägande af prästerskapets deputerade.[1]

I sekreta utskottet föredrogs denna kanslikollegii skrifvelse den 26 augusti. Erik Benzelius, om hvilken det upplystes, att han läst igenom Vildes verk[2], inkallades från defensionsdeputationen och ombads utlåta sig öfver kollegii skrifvelse och Rosenadlers memorial. Beträffande Rosenad-

vara emot kollegii honeur att afbörda sig ett faciendum, som detsamma tillkommer, så kunde man påtaga sig det allenast att observera, hvad som angår staten, bonos mores och religionen». K. K. Prot. 3/8. Till en viss grad kom denna mening fram i skrifvelsen till sekreta utskottet.

[1] Skrifvelsen i 1723 års riksdagshandlingar, Vol. 5.

[2] Forssell upplyser i sin monografi öfver Erik Benzelius, s. 126, att Vildes Historia Pragmatica var till honom i manuskript öfversänd redan 1721. Jag vet ej, hvarpå denna uppgift grundar sig, men jag tillåter mig betvifla densamma, då Vilde icke fick manuskriptet färdigt till censur förrän i nov. 1722, och då han först i oktober 1721 fick kanslikollegii uppdrag att fullfölja verket.

lers båda anmärkningar menade han, att den om »Clericorum forna privilegier» ej borde hindra verkets tryckande, »emedan det allenast är en relatio och historia». Hvad den andra änginge, vore den »ej någon ny question, utan en sådan, som länge varit disputerad pro et contra». Han ansåg lämpligt, att den kommunicerades Uppsala konsistorium, som inom en fjorton dagar kunde vara färdigt med sitt utlåtande, och kunde ju under tiden tryckningen påbörjas af det, som förutgår »och förmodligen redan lärer vara öfversedt, eftersom censor haft det så länge hos sig». Benzelius var tydligen i Vildes intresse angelägen att raska på det hela. Censuren hade för öfrigt utskottet ingen lust att betunga ständerna med. Den tillkomme censor och kanslikollegium, »åliggandes dem att se därpå, att ej något införes, som är stridande emot vår rena evangeliska lära, regeringsformen samt ärbara seder och dylikt; *och när det är observeradt, äro de utan ansvar*».

I enlighet med dessa yttrade meningar affattades så svaret till kanslikollegium, i hvilket också inflöt en förnyad anmaning att raska på med censureringen [1].

Kanslikollegium hade nu ingen annan utväg än att taga saken om hand, hvilket väl ej heller nu torde befunnits så svårt, då ju sekreta utskottet betydligt mildrat formuleringen af kollegiets eventuella ansvar och därtill begränsat censuren efter den af Rosenadler förfäktade och i skrifvelsen till sekreta utskottet antydda meningen.[2] Väl fasthöll Gyllenborg i förstone i viss mån vid sitt gamla förslag: »arbetet gifves till censor librorum att igenomses

---

[1] S. U. Prot. $^{26}/_{8}$, $^{2}/_{9}$ 1723. Skrifvelsen till kanslikollegium är ej påträffad, men den refereras i korthet i K. K. Prot. $^{29}/_{11}$ 1723, hvaraf särskildt framgår, att ansvaret och censurens omfattning formulerats såsom i utskottets protokoll. — I utskottet hade landtmarskalken hemställt, »om icke det vore bäst att föredraga detta ständen in pleno, eftersom detta ej egentligen hörer till sekreta utskottets faciendum». Men Benzelius, som tydligen gick Vildes ärenden, afstyrde saken, påpekande, att ständerna från början remitterat ärendet till utskottet, att kanslikollegii skrifvelse varit direkt adresserad till detsamma, samt att de nu ej få annat svar, »än att de vid censuren hafva att iakttaga, hvad förordningarne föreskrifva».

[2] Det är att märka, att kollegium enligt sekreta utskottets mening vore ansvarigt blott för så vidt uttalanden inflöte, som vore stridande mot det *närvarande* statsintresset, ty blott detta hade censor att taga hänsyn till. I sekreta utskottets första skrifvelse hade kollegii ansvar formulerats allmännare, mer ovillkorligt, hvilket kunde förklara, att man var ängslig för ansvar efter en kommande statsförändring.

på nytt, och sedan han hos kollegium inkommit med sina påminnelser, tagas de före och efter beskaffenheten hemställås ständerna». Men Rosenadler sade sig nu ej hafva något ytterligare att påminna, utan hemställde, att de framdragna punkterna hänskötes till Stockholms stads konsistorium. I enlighet med detta förslag afgick också en skrifvelse till nämnda konsistorium med begäran om utlåtande.[1]

Stockholms stads konsistorium uppdrog i sin tur åt kyrkoherden i Katarina Herman Schröder[2] att utlåta sig öfver verket. Schröders utlåtande remitterades så af konsistorium till Vilde, men denne ansåg sig förhindrad att utan kanslikollegii medgifvande ingå med svaromål till konsistorium, emedan han direkt blott hade att göra med kanslikollegium som censurerande myndighet, och inlämnade i stället sitt svaromål till kanslikollegium, samtidigt med att konsistorium dit insände Schröders utlåtande.[3]

Utom de af kanslikollegium hänskjutna tvistefrågorna upptager Schröder till kritik äfven några andra punkter i Vildes arbete, men han säger uttryckligen, att blott »then quæstio de Majestatis Regiæ dependentia a Deo» direkt hör under teologisk censur, »så vida den af Guds ord är till att anse och döma». Öfriga anmärkningar vill han ej hafva

[1] K. K. Prot. 5/9, 8/9 1723. — Kanslikollegii skrifvelse, dat. 11 sept., finnes i afskrift i Gahm Perssons samlingar »Archivum Litterarium» i U. B. — Vid ett följande sammanträde yttrade v. Höpken, att det varit onödigt att kommunicera detta med prästerskapet, »ty hvad quæstionen de Majestate angår, så är den satsen deciderad i regeringsformen». Men de öfriga åberopade, att prästerna »alltid varit emot den meningen, att Majestas ej är immediate a Deo, hvarföre man fruktat, att vid någon förefallande tidernas ändring det kunde blifva talt på den satsen, som är emot prästernas mening». K. K. Prot. 25/9 1723.

[2] Herman Schröder var en af svenska kyrkans på sin tid märkligare män och dog såsom biskop i Kalmar. Var farfar till den bekante Elis Schröderheim.

[3] Jfr K. K. Prot. 29/11 1723. — Konsistorii skrifvelse är daterad d. 27 nov. och finnes i en bunt på riksarkivet: »Stockholms konsistorium till kanslikollegium 1718—1799». I densamma finnas inlagda eller vidhäftade dels Schröders på latin affattade utlåtande, dels en afskrift af detsamma med påskrifven remiss till Vilde, dels slutligen Vildes utförliga svaromål. — Ehuru Stockholms konsistorium ganska tydligt antydde, att det instämde i Schröders utlåtande, var kanslikollegium dock angeläget att för full trygghets vinnande få ett betänkande direkt af konsistorium själf och anhöll i en ny skrifvelse om dess »fullkomliga svar». Åtgärden hade ingen annan effekt, än att konsistorium i en ny skrifvelse uttryckligen gjorde Schröders uttalanden till sina. K. K. Prot. 29/11, 2/12, 18/12 1723.

uppfattade som »notæ criticæ», utan fastmer som »amica monita». En af dessa erinringar berör en centralpunkt i Vildes arbete, som under ett senare skede af censuren blef mycket omdebatterad. Schröder vänder sig emot Vildes identifiering af den s. k. absoluta och rena monarkien med tyranniet samt mot hans påstående, att denna rena monarki, där monarken har en »potestas legibus soluta», är emot naturen. Han menar denna uppfattning vara särskildt klandervärd, emedan ju enligt densamma de båda senaste Karlarnes regeringssätt vore tyranniskt och ständernas beslut om enväldet emot naturrätten, och han håller före, att en konung kan vara löst från mänsklig, men ej från gudomlig lag. Vilde får tillfälle att häremot häfda sin kardinalsats, att all kunglig myndighet enligt naturens lag måste vara lagbunden, och han påpekar — hvilket Schröder tydligen ej observerat — sin speciella bevisning för att ständerna icke gifvit Karl XI ett laglöst välde, men väl ett »absolutius imperium». — En annan af Schröders anmärkningar rör sig om Vildes bestridande af de s. k. fyra världsmonarkierna enligt den vanliga tolkningen af Daniels bok. Vildes åsikt härutinnan sammanhänger med hans allmänna bestridande af kejsarmaktens universalitet och hans häfdande af Sveriges urgamla frihet och oberoende af denna kejsarmakt. Han fasthåller i sitt svaromål, att »flere independente monarkier varit och ännu på en gång vore, hvartill ock», tillägger han, »isynnerhet Sverige med sina gamla göter ett skönt argument fournerar». [1]

Hufvudintresset i Schröders inlaga knyter sig emellertid till hans utlåtande angående den stora tvistefrågan: frågan om konungadömets gudomliga ursprung. Schröder erkänner frågans under närvarande förhållanden delikata natur, men finner dess besvarande ej svårt. [2] Svaret är efter den förevarande situationen fyndigt afpassadt. Han löser knuten genom att fastslå skillnaden mellan »magistratus

[1] I frågan om Vildes utlåtelser om clerus under medeltiden finner S. ett modestare skrifsätt vara önskligt jämte ett uttryckligt påpekande af skillnaden mellan prästerna då och nu.

[2] »Ut meam mentem nunc explicem de hac in se non tam ardua, ut opinor, quam pro ratione temporis, in quo movetur, magis minusve periculosa quæstione, consultissimum verboque Dei maxime conveniens duco, ut tali modo ad eam respondeam.»

in abstracto», statsmyndigheten, »summa inter homines potestas», och »magistratus in concreto», öfverhetspersonen, närmast konungen. »Summa potestas», den myndighet, som styr allt, som stiftar lagar, straffar brottslingar, afgör öfver lif och död, sörjer för rättvisans skipande och det allmänna bästa, den är enligt bibelns ord »immediate» instiftad af Gud. Öfverhetspersonen, konungen, kan väl ock, såsom under gamla testamentets dagar, vara »immediate» insatt af Gud, men vanligen sker det »mediate», vare sig människorna under vissa villkor frivilligt genom val underkasta sig en konung, eller konungamakten genom arf tillfaller någon, eller densamma förvärfvas genom krigets rätt. På detta sätt menar sig Schröder hafva gifvit både konung och folk sitt, å ena sidan åt konungen häfdat en af Gud gifven myndighet och däraf följande helgd, å andra sidan ej förnekat folket en af Gud medgifven rätt. Ja, denna senare rätt formulerar t. o. m. Schröder så, att majestas »radicaliter» finnes hos folket, en sats, som har stark smak af ren folksuveränitetslära.[1]

I sitt svaromål[2] påpekar Vilde, att han ej varit »pro negativa», för det han sagt, »att Lundius ej väl bevist affirmativam», att »herr kyrkoherden själf hvarken affirmativam eller negativam simpliciter gillat, utan den ena in abstracto, den andra in concreto admitterat», under det att Lundius »denne distinktionen tacite förkastat, i det han simpliciter affirmativam statuerat och sig emot negativam förklarat», att han själf »utan att röra denna distinktionen deklarerat», att han »hvarken med affirmativa eller negativa utan medelvägen för likast håller». Att han ej tydligt velat decidera sig i frågan, har berott på att akterna, vid hvilka

---

[1] »Hoc modo et Magistratui sive Regnanti suum servatur Majestatis ab ipso Deo, omnis Magistratus auctore, collatum decus omni submissione et obsequio, ut character ipsius Dei ex animo venerabundo a subditis suspiciendum, et quidem propter Deum conscientiamque Deo divinæque ordinatione obstrictam; et Populo, penes quem radicaliter Majestas est, suum jus a Deo quoque concessum non denegatur». Snarast torde föresväfva Schröder läran om det s. k. dubbla majestas, enligt hvilken var förefintlig hos folket en »majestas realis», hos konungen en »majestas personalis».

[2] Ingressen är ej utan sin udd. Nu kommer Schröder, säger Vilde, in »på frågan, om öfverhetens majestät, makt och myndighet är omedelbarligen af Gud, hvilken han säger af theologis, jureconsultis, philosophis och politicis vara ventilerad, men nu i Consistorio kommer att rannsakas och afdömas. Per me licet».

han var bunden, »den tiden explicite därom intet förmälte». Nu hade emellertid vid sista riksdagen ständerna som bekant uttalat sig i saken så, »att de affirmativam uttryckligen en villosats kallad, hvilket med hr kyrkoherdens decision icke enligt är». Vilde menar, att ingen under sådana förhållanden kan förtänka honom, att han ändrar sitt »scriptum» i denna punkt och inför ständernas uttalande.[1] Och i samband därmed anger Vilde sin uppfattning af de plikter och hänsyn, hvilka binda honom såsom rikshistoriograf, en uppfattning, som för öfrigt som en röd tråd skönjes genom hela denna censurhistoria: »varandes jag», tillägger han, »efter mitt ämbete pliktig att skrifva efter acta publica och defendera de däruti befintliga satser till nationens heder med alla de skäl, som sunda förnuftet och regulæ politices ac juris naturæ vid handen gifva, ty en historiographus får icke skrifva allt det han vill, menar och tänker, utan det han i actis publicis finner».

Schröders anmärkningar med deras i hufvudfrågan långt gående medgifvanden åt det nya statsskickets kraf i afseende på statsteoretisk ståndpunkt kunde ej gärna för kanslikollegium motivera fortfarande betänkligheter mot verkets tryckande. Kollegium fann Schröders anmärkningar »af hr Vilde vara väl besvarade».[2] De utsedda granskarne upprepade, att de ej funno något hinder vara för verkets tryckande — sekreta utskottets senaste skrifvelse hade tydligen verkat lugnande —, och Rosenadler påpekade särskildt, att »den satsen de Majestate är enlig med vår regeringsform», och att Vilde »icke heller däruti deciderar».[3] Med betygande af att Vilde »vid detta arbete vist mycken flit och arbetsamhet samt god kunskap uti det, som angår svenska historien och jure publico suecano» beslöt kollegium, att Vilde skulle få »approbation och tillstånd att låta samma verk tryckas». Blott ett litet genljud af den forna ansvarsrädslan förnimmes. Vilde tillsades att ej i verket trycka den

---

[1] Detta gjorde han emellertid icke. I Kap. III § 44 mom. 4 stå de uttalanden, som tydligen åsyftas. Vilde förmenar, att det är orimligt och mot hvartannat stridande att som Lundius stödja konungens absoluta envåldsmakt på Guds bemyndigande, på naturen och på sin egen arfsrätt, men därjämte äfven på ständernas förklaringar af 1680 och 1682.

[2] K. K. Prot. 29/11 1723.

[3] Rosenadler förbisåg, att Vilde dock förklarat sig vilja decidera sin ståndpunkt.

skriftliga approbationen, enär det annars »skulle vara emot collegii autoritet och anseende, i fall någon sedan i Tyskland skulle skrifva några anmärkningar emot detta verk».[1] Denna bäfvan för den lärda kritiken står utan tvifvel i samband med att kollegium afstått från en saklig detaljgranskning, hvartill ju ock sekreta utskottets senare skrifvelse kunde sägas gifva hemul.

Så såg allt godt och väl ut. Dock, ännu dröjde 7 år, innan verket utkom från trycket, och orsaken var, att censurfrågan, delvis genom Vildes eget förvållande, ånyo upptogs. Detta senare skede af censureringen får en mera pikant bismak genom den nu öppet framträdande antagonismen mellan de båda hufvudaktörerna Vilde och Rosenadler.

Utan tvifvel hade Rosenadlers åtgöranden i censurfrågan förargat Vilde. I främsta rummet borde, synes det, detta varit fallet med långsamheten i censureringen och så de anmärkningar, som åstadkommit så mycket krångel. Men en annan omständighet synes ännu mer förtretat honom. I nov. 1723 klagade han i ett ingifvet memorial öfver att Rosenadler i sin förut relaterade skrifvelse säger sig gjort sina anmärkningar »såsom censor librorum, där han likväl såsom deputerad å kollegii vägnar detta verk, hvilket är publikt, igenomsett hafver», och han begärde, »att sådant hr Rosenadler måtte föreställas».[2] Vildes påpekande var i full öfverensstämmelse med kollegii från början intagna ståndpunkt,[3] och kanslikollegium gaf också under de följande tvisterna Vilde rätt därutinnan, att det enligt kansliordningens § 23 var kollegium själft — ej censor såsom sådan —, hvilket skulle granska historiografens arbeten. Blott Brauner, Rosenadlers utsedde medgranskare, höll före, att äfven denna granskning hörde under censor, »och vore

[1] K. K. Prot. 10/6 1724

[2] Referat af memorialet i K. K. Prot. 20/11 1723.

[3] Jfr föreg. s. 266. Det må dock anmärkas, att kanslikollegium, tydligen påverkadt af Rosenadlers sätt att sköta granskningen, i sin skrifvelse till Stockholms konsistorium 11/9 1723 säger, att Vildes verk är ställdt under censor librorum, Rosenadlers »censur och igenomseende». Samma mening framskymtar äfven i den af Rosenadler affattade skrifvelsen till sekreta utskottet.

sådana publika verk förr af censore genomsedda.»[1] En mer personlig anledning till Vildes anmärkning var utan tvifvel den, att han icke ville ha utseende att såsom historiograf sortera under Rosenadler såsom censor. Kanslikollegium fastslog därför också, att »ingen subordination är i anseende till dessa tvenne ämbeten», och det medgafs af kanslirådet Wrangel, att Rosenadler »tyckes affektera att uti detta målet nämna sitt censorsämbete».[2]

Men denna fråga stod i visst samband med en annan, nämligen den om självfva arten af granskningen. Det har förut påpekats, att Rosenadler troligen åflades att uppträda som censor för att få granskningen inskränkt till att endast omfatta de för censor i kansliordningen angifna synpunkterna. Äfven härutinnan var Vilde af annan mening. Han synes redan från början fordrat en saklig detaljgranskning och underströk denna fordran uttryckligen, när han i nov. 1724 på kanslikollegii anmodan inlämnade fortsättningen af sitt verk.[3] Han anhöll, »att detta arbete må efter kansliordningen skärskådas ej allenast af censore librorum i anseende till goda seder och religionen, utan fast mera jämföras med actis, dem han allegerat». Den i protokollet något dunkelt refererade anhållan gick tydligen ut på att slippa ha att göra med censor såsom sådan och i stället få en allsidig granskning verkställd af kanslikollegiet självft.[4] Utan tvifvel är det orätt att i denna Vildes anhållan se ett försök från hans sida att få hjälp vid den besvärliga kollationeringen af citaten.[5] Rättast fattas utan tvifvel densamma, om den ses i samband med hans uppfattning af

---

[1] K. K. Prot. 29/11 1723, 16/12, 29/12 1724. — Sekreta utskottet 1723, hvilket ej haft någon särskild anledning att fatta principfrågan i sikte, gick på sätt och vis en medelväg, i det att i dess senare skrifvelse censor *och* kanslikollegium angifvas såsom granskare. Jfr föreg. s. 275.

[2] K. K. Prot. 16/12, 29/12 1724.

[3] Han säges i protokollet inlämna andra delens första kapitel. I enlighet med den fastställda planen skulle det historiska partiet, hvarmed det sedan stannade, bilda första delen (Historia Pragmatica indelas ej i delar, utan i kapitel), hvarför här då tydligen är fråga om en del af den speciella statsrätten, att döma af planen med all säkerhet successionsrätten, som också i det till 1723 års ständer insända utdraget kommer närmast efter den historiska framställningen. K. K. Prot. 18/11, 24/11 1724.

[4] K. K. Prot. 24/11 1724. Att Vildes mening var denna, framgår såväl af hans föregående uttalanden, som af följande diskussioner i kanslikollegium.

[5] Så Sylwan i Hist. Tidskr. årg. 1893 s. 124 not 2.

arbetet såsom ett publikt verk, utfördt under kanslikollegii speciella kontroll och öfverinseende, en uppfattning, som särskildt belyses däraf, att han icke ens ville sätta ut sitt namn som författare utan blott ange, att det var skrifvet »authoritate publica».[1] Skulle någon baktanke vid Vildes anhållan finnas, skulle det då vara hans redan förut visade sträfvan att så mycket som möjligt undandraga sig ansvaret för verkets innehåll, samt därjämte möjligen den att förtreta hans antagonist Rosenadler genom att skaffa honom ett besvärligt arbete på halsen.

Var afsikten äfven denna sista, så lyckades den fullkomligt. Rosenadler, som förut tydligen tagit granskningen mycket lättvindigt, blef alldeles ursinnig och utgöt i ett af honom själf sedan till protokollet skriftligt formuleradt anförande sin vredes skålar öfver Vilde.[2] Han höll före, att Vilde »nu snart 3:e gången ville påtvinga honom denna börda, tvifvelsutan i det afseende att draga honom in i ansvaret för allt, hvad under publici och den lärda världens omdöme för auktorens egen räkning komma bör». Dylikt arbete och öfverseende hade han förut haft vid presidiet för den studerande ungdomens exercitier vid akademien, »men förmenar sig nu vara därifrån entledigad». I hastigheten kom han dock fram med sakliga anmärkningar; särskildt gällde dessa Vildes latinska stil, hvilken vore en sådan, »som icke lärer stort insinuera sig. Åtminstone är det intet efter den smak, som vår svenska studerande ungdom vid akademierna har sig härtills vant vid». Så hade i det sist inlämnade »en version af en publik akt» fallit honom under ögonen; komme det an på hans korrektion, så ströke han kors däröfver och skrefve den annorlunda om. Vildes stil är, menar Rosenadler, allt för litet ackurat, »som jag ock», tillägger han, »kan döma, när jag läser hans insinuerade memorial, hvilket åtskilliga fel både emot grammatiken och en ren och klar stil innehåller, ehuruväl det

[1] K. K. Prot. 23/6 1724. Kanslikollegium fann denna formulering olämplig och föreslog i stället »jussu et consensu superiorum». — Sedermera utsatte Vilde verkligen sitt namn, väl ej på själfva titelbladet, men under dedikationen.

[2] K. K. Prot. 9/12 1724. Det upplyses i protokollet 11/12, att Rosenadler insatt dessa utlåtelser, då protokollet på befallning blifvit honom kommuniceradt.

så ganska kort är». Skulle nu verket nagelfaras och skärskådas efter acta publica, så borde han ock granska »verba et loquendi formulas», ty genom deras tydlighet måste man få ljus i själfva saken. »Och», tillägger Rosenadler, »om detta skall ske, vet jag icke, om arbetet mera kan heta vara hans än mitt.» Skulle han alltså i detalj granska, då blefve mycket ändradt. Vilde åter skulle utan tvifvel anse hans »observationer minutier och onödigheter», hvilket Rosenadler »redan vid tillfälle försökt».

Rosenadlers utlåtelser väckte stor uppståndelse. Inom kanslikollegium yrkade Carl Gustaf Tessin, som tydligen stod på Vildes sida, att denne måtte få kommunikation af yttrandet, och påpekade Rosenadlers inkonsekvens att afböja vidare censur, men ändock komma med dessa »injurieuse» utlåtelser. Andra menade, att om Rosenadlers utlåtande vore »juste», skulle kollegiet ådraga sig ansvar, om det tilläte verkets tryckande, och v. Kocken höll t. o. m. före, att Vilde icke vidare kunde vara historiograf. Brauner, Rosenadlers medgranskare, påpekade emellertid, att det ju egentligen var fråga om stilen, »hvilken är otjänlig till en historia, och hvaruti man mycket desidererar en perspicuitet, som är præcipua virtus styli», och att verket ju i öfrigt vore »en vacker samling af actis publicis».[1]

Emellertid fick Vilde snart veta, hvad som förelupit, och blef icke svarslös. I ett till kanslikollegium ingifvet memorial[2] anhöll han att få del af Rosenadlers yttrande och passade på tillfället att göra ett mothugg. Rosenadler hade, upplyste Vilde, censurerat och gillat sådana arbeten, »som äro stridiga så emot sig själfva, som ock riksens ständers egna utlåtelser angående det här i riket fastställda regeringssättet». Därmed ville han emellertid icke beskylla någon för att hafva felat, utan allenast, då han själf i sitt arbete häfdat motsatta meningar, begära »härutinnan Kongl. Collegii högst upplysta decision emellan honom och de af hr Rosenadler censurerade skrifter af konträr mening och innehåll».[3]

---

[1] K. K. Prot. 9/12, 11/12 1724.

[2] Memorialet kan ej påträffas, men innehållet framgår af kanslikollegii protokoll.

[3] K. K. Prot. 16/12, 23/12 1724, 26/2 1725.

De båda herrarne voro nu ömsesidigt så uppretade på hvarandra, att kanslikollegium beslöt att söka få en förlikning dem emellan till stånd. Man anmodade själfva Arvid Horn om att söka bringa de båda antagonisterna till förnuft.[1] Horn lofvade försöka och kallade dem båda hem till sig, men försöket misslyckades, emedan nu Rosenadler i sin tur fått kunskap om Vildes insinuationer mot honom och begärt kommunikation af dennes memorial, hvilket Horn ansåg ej kunde honom förvägras.[2] Kanslikollegium beslöt sig emellertid för att försöka en ny förlikning och gaf uppdraget åt justitiekanslern Fehman, hvilken, som det synes, till ett sammanträde enkom för denna sak var kallad.[3] Men äfven denne måste rapportera, att försöket misslyckats. Han hade »varit med dem tillsammans och funnit dem emot hvarannan något pikerade». Rosenadler hade ännu ej fått del af Vildes memorial och fruktade därför vidriga omdömen om sig hos kanslikollegium. Vilde tycktes haft svårast att smälta, det Rosenadler skulle sagt, att, om det ankomme på honom, ströke han kors öfver mycket,[4] och beträffande stilen menade han sig »så länge varit professor eloquentiæ,[5] att han ett så vidrigt omdöme ej hade förmodat». Fehman hade föreslagit, »att de måtte träda tillsammans, andraga sina skäl samt taga och gifva raisoner», men han hade märkt, att de ej ville ha att göra med hvarandra, och föreslog därför, att den af Vilde begärda granskningen skulle anförtros åt en annan person, aktuarien Helin. Med detta arrangemang vore Vilde »hel väl nöjd», och Rosenadler hade å sin sida uttalat önskan att blifva dispenserad från granskningen».[6]

Kanslikollegium accepterade i förstone detta förslag. sedan Vilde själf i ett memorial uttryckligen anhållit, att

---

[1] K. K. Prot. 16/12 1724.

[2] K. K. Prot. 23/12 1724. Rosenadlers skriftliga anhållan, dat. 22/12, i Bibliographica: Censur, Riksark.

[3] K. K. Prot. 29/12 1724. Möjligen utvaldes Fehman, emedan han var personligen lierad med Rosenadler, hvilken synes varit den mest oresonlige. Fehman tar nämligen vid följande sammanträden vanligen parti för denne.

[4] Referatet af Rosenadlers yttrande är ej korrekt. Vilde hade detsamma ock endast genom hörsägner.

[5] I Pernau.

[6] K. K. Prot. 2/1 1725.

Rosenadler måtte befrias från censureringen.[1] Men sedan sinnena något lugnats,[2] beslöt kanslikollegium — tydligen ännu af skriftväxlingen med sekreta utskottet eggadt till grundlighet i censuren — att låta Vilde och Rosenadler hvar för sig närmare detaljera och precisera de ömsesidiga anklagelserna.

Först uppkallades Vilde och tillfrågades, hvilka tryckta skrifter han funnit stridande emot regeringsformen och valakten. Vilde uppgaf, att han i tryckta skrifter funnit olika meningar uttalade angående successionsrätten, i det somliga höllo på »Successionem agnaticam», såsom Silvius och Strokirch, och somliga på »Electivam», samt att han själf vore för den senare meningen, så mycket mer som drottningen »strax i början af dess regements styrsel konsenterat till valrätten».[3] Frågan hänförde sig åtminstone delvis till den bekanta tvisten om Ulrika Eleonoras arfsrätt och var utan tvifvel rätt ömtålig. Rosenadler fick förklara sig i kollegiet, hvarvid han för sin del förfäktade, »att här är Successio agnativa».[4]

Så kom turen till Rosenadler. Det diskuterades i kollegiet mycket angående omfattningen af censuren. I början hade man med anledning af Vildes begäran om detaljgranskning ansett, att det vore tillräckligt, om man iakttoge de

---

[1] K. K. Prot, 5/1 1725. — Branner förfäktade dock enständigt, att Rosenadler måtte höras.

[2] Det talades t. o. m. om möjligheten af att någon slags försoning skulle kommit till stånd. K. K. Prot. 26/2 1725.

[3] K. K. Prot. 26/2 1725.

[4] K. K. Prot. 2/3 1725. — Det är ej lätt att af protokollens tydligen inkorrekta referat få fullt klart för sig, hvad tvistefrågan gällde. Beträffande Silvii bekanta skrift om successionsrätten (Jfr Boëthius i Hist. Tidskr. 1891 s. 251) gällde möjligen Vildes anmärkning det, att Silvius blott direkt polemiserat mot Karl Fredriks anspråk på arfsrätt och beträffande Ulrika Eleonoras arfsrätt endast antyder sin afvisande ståndpunkt i allmänna ordalag och t. o. m., fast skriften anges vara affattad i jan. 1719, talar om prinsessan som af Gud utsedd till tronen. Klarare är det med Strokirchs arbete af 1721, som bär titeln: »Lucubrationes Sundbyenses de Moralitate sive Scientia semetipsum aliosque regendi.» Å sid. 206 i detta arbete säges det, att den agnatska successionen — det vill säga på manliga linien — stundom kan utsträckas till kvinnolinien »certo modo», och som exempel från Sverige anföras sida vid sida Kristina, Karl X Gustaf och Ulrika Eleonora. Möjligt är, att meningsdifferensen äfven i någon mån hänför sig till en mer principiell fråga, i det Vilde i den svenska vid vissa villkor bundna arfsrätten såg ständernas valrätt framskymta som yttersta förutsättning. Jfr hans utredningar i anmärkningarna till Pufendorfs »Inledning til Svenska Statens historie» sid. 45—91.

för censor bestämda synpunkterna,[1] och särskildt Brauner förfäktade alltjämt denna mening, ty i detaljsaker hade ju hvar och en sin åsikt, »och kan därföre verket intet förkastas».[2] Men snart synes man lutat åt Vildes mening, och när nu Rosenadler själf gifvit sig öfver de utstakade gränserna,[3] ansåg man nödigt, att han uppgaf »de speciella ställen, som han uti dess generale remarquer påsyftat», och befallning därom afgick till Rosenadler.[4] Denne uppkom till ett följande sammanträde och förklarade, att det helt enkelt vore omöjligt att granska verket så, som Vilde önskade, ty då skulle det blifva nödvändigt »att igenomläsa alla arkiverna, hvarutur han det samlat», och för den saken måste han dispenseras från alla sina öfriga sysslor. Gällde det saklig granskning, kunde han ju också i mycket vara af olika meningar. Pressad att åtminstone uppgifva, »om något essentielt är härvid att påminna», upplyste han slutligen, »huru han ej är ense med hr Vildes mening angående suveräniteten uti konung Karl XI:s tid».[5] Den fråga, som Rosenadler syftade åt, var Vildes bekanta, förut antydda teori, att det karolinska enväldet icke var ett laglöst envälde, utan begränsadt af lagen, närmast »statslagen», författningen. Det ligger nära till hands att förmoda, att Rosenadlers uppmärksamhet riktats på frågan genom debatten mellan Schröder och Vilde, då densamma åtminstone tangerades.

Emellertid stannade det tillsvidare härmed. Censurfrågan låg helt enkelt alldeles nere under ett helt års tid — det tyckes, som om vederbörande tröttnat på käbblet. Först i mars 1726 återupptogs saken på Horns upprepade anmaningar.[6] Under mellantiden hade till Vildes öron kommit, att Rosenadler uti ett stort samkväm sagt, att Vilde »skulle väl komma att svettas, för det han skrifvit om succession.

---

[1] K. K. Prot. $^{11}/_{12}$ 1724.
[2] K. K. Prot. $^{26}/_{2}$ 1725.
[3] Jfr föreg. s. 282.
[4] K. K. Prot. $^{26}/_{2}$ 1725. Hofkansleren v. Düben ansåg, att »där han sådant ej förmådde göra», kunde ur protokollet uttagas, »hvad till hr Vildes gravation i framtiden af honom kunde vara sagdt».
[5] K. K. Prot. $^{2}/_{3}$ 1725.
[6] K. K. Prot. $^{8}/_{2}$, $^{10}/_{2}$ 1726. Möjligen hade Vilde privat vändt sig till Horn för att få saken återupptagen.

och suveränitet».[1] När därför frågan ånyo kom före, hade Vilde sammanskrifvit en inlaga, däri han närmare utförde, hurusom en »potestas legibus soluta aldrig varit införd eller brukad i Sverige».[2] Kanslikollegium öfvervägde frågan och ansåg, att Vildes teori stred emot valakten, i hvilken ständerna själfva tala om det oinskränkta kungliga envåldsregementet, hvilket kollegium ansåg vara detsamma som en »potestas legibus soluta». Kollegium höll före, att det borde »rättas och limiteras, hvad han statuerat angående suveräniteten», men i successionsfrågan anslöt man sig till Vildes mening. För öfrigt ansågs, att verket kunde tryckas, så fort rättelsen iakttagits — man ville tydligen nu få ett slut på saken.[3]

Men ville Vilde ha sitt verk ordentligt granskadt, så var han å andra sidan, som Rosenadler anmärkt, ej vidare böjd att erkänna det berättigade i gjorda anmärkningar. Han tog ånyo sin teori angående enväldet i försvar i ett bref till kansliрådet v. Kochen, hvilken uppläste detsamma i kanslikollegium — dock utan effekt för tillfället.[4]

Så dröjde åter en rundlig tid, troligen delvis beroende på att Vilde fick andra saker att förhandla om med kanslikollegium.[5] Först i oktober 1728 — alltså efter 2½ års tid! — upptogs saken åter på Vildes anhållan. I ett ingifvet memorial erinrade han om tvistepunkten, omtalade, hur prenumeranterna började knota, och då han icke var böjd att vika från sin mening, föreslog han för att ställa alla parter till freds den originella utvägen att »först problematice förelägga saken själfva publico, innan sådant thetice sker, till att antingen inhämta närmare underrättelse och se, hvad bifall dess satser kunna vinna, eller åtminstone bana vägen för dem» — alltså på sätt och vis

[1] Vilde, Förf. hist. s. 40. »En des förra Censor», heter det, hvarmed ej gärna kan åsyftas någon annan än Rosenadler. Anekdoten torde rättast hänföras till denna tidpunkt.

[2] K. K. Prot. 31/5 1726. Inlagan finnes troligen ej i behåll. Jfr om Vildes inlagor i denna sak i det följande. — Kanslikollegium synes hafva systematiskt undvikit att gifva parterna del af hvarandras memorialer och anmärkningar, tydligen för att något dämpa trätlystnaden.

[3] K. K. Prot. 31/5 1726.

[4] K. K. Prot. 21/4 1726.

[5] 1727 kom åter frågan om kombination för Vilde af historiograf- och bibliotekariesysslorna upp och föranledde från Vildes sida flitiga underhandlingar med kanslikollegium och ständerna.

en vädjan till allmänheten som högsta censurerande myndighet.[1] Till memorialet voro fogade dels ett utdrag i öfversättning ur tredje kapitlets första och andra paragrafer, där särskildt utredes, hurusom ett laglöst välde är emot naturens lag, dels ett för trycket afsedt försvar för hans uppfattning af det karolinska enväldet. Denna senare skrift, hvilken finnes tryckt i den försvenskade upplagan s. 41 o. f.,[2] har i enlighet med det afsedda syftet rubriken i frågeform: »Om det oinskränkte Carolinske Enväldet varit ett laglöst Konungavälde?» Vilde sammanfattar här och motiverar utförligt sin uppfattning. Särskildt fäster han uppmärksamheten på den af honom fasthållna skillnaden mellan ett oinskränkt och ett laglöst välde. Det kan verkligen sägas, att konungamakten under de båda senare Karlarne var *oinskränkt*, i det att »potestas tribunitia eller menighetens försvarsvälde, som tillförne varit hos lagmännen och under hierarkien eller påfvens andeliga herrskap kommit till senaten — — —, omsider uti konung Karl den XI:s tid vardt alldeles upphäfdt», men detta är icke liktydigt med att konungamakten blef *laglös*.[3] Vidare betonar han de patriotiska motiven för sin teori. På grund af Lundii skrifter hade utländska lärde uppgifvit, att i Sverige alls intet jus publicum vore, eftersom ständerna medgifvit ett laglöst välde. »Och emedan detta både öfverheten och ständerna synes lända till förklenande, helst som ett laglöst välde går ut på ett despotiskt eller egenmäktigt husbonde- eller herravälde samt träldom, så äskar både rikets och folkets heder denna frågans undersökande».[4] Motivet är karakteristiskt för Vildes uppfattning af sin plikt som rikshistoriograf. I slutet af skriften förklarar han i enlighet med

[1] K. K. Prot. $^{23}/_{10}$ 1728.

[2] Anders Vilde berättar i den försvenskade upplagan s. 40, att han i frågan bland faderns papper funnit »åtskilliga dess inlagor med olika kortare och vidlyftigare latinska och svenska bilagor,» af hvilka han till publikation utvalt »en af de kortare». En med den tryckta förklaringen ordagrannt lika afskrift finnes i Kungliga Biblioteket, hvarjämte därstädes äfven finnes en något vidlyftigare, på hvilken icke Vildes författarnamn är utsatt. Att den tryckta förklaringen åtminstone i det väsentliga är identisk med den af Vilde vid detta tillfälle ingifna, framgår så väl af dess innehåll, som däraf, att dess titel ordagrannt återges i kanslikollegii protokoll.

[3] Vilde, Förf. hist. s. 52 o. f.

[4] A. a. s. 44.

dess afsedda problematiska karaktär, att han sin mening »hvarken androm sinnad är att påtruga eller med envishet att försvara, utan mycket mera redobogen att därmed afstå, ändra och förbättra densamma, så framt något redugare och säkrare kunde finnas och vid handen gifvas». Han skulle gärna se »att de, som något inkast eller tvifvelsmål härvid finna, sådant i vänlighet täcktes tillkännagifva».[1]

Vildes förslag tilltalade just ej kanslikollegium. Arvid Horn förklarade på sitt myndiga sätt, att det vore bäst, »att han blir vid det, som nu är afgjordt, och att han säger: så är det, och så skall det blifva och intet rörer kontroversien», och han höll före, att »en konung är re vera uti vissa mål suverän». Emellertid stannade man vid att hänskjuta Vildes senaste inlagor till Rosenadler.

Dennes tröghet förnekade sig ej heller nu. Efter ett halfår kom han under fund med, att han för jämförelse behöfde motsvarande partier i den latinska editionen till det Vilde ingifvit på svenska, samt erinrade därvid något ironiskt, att ju Vilde protesterat mot att censor ensam skulle granska hans verk, hvarför han anhöll om en medgranskare. Kollegium resolverade, att det latinska exemplaret skulle infordras, samt utsåg till medgranskare kanslirådet Celsing.[2] Åter dröjde ett år, ock slutligen inkom Rosenadler i mars 1730 med ett utlåtande. Utlåtandet var retligt i tonen och innehöll föga i sak. Hans begäran om remiss af den latinska editionen hade så efterkommits, att honom tillställts fem ark, hvilka pro primo redan voro tryckta och sålunda icke kunde rättas och pro secundo icke innehöllo ett ord om det karolinska enväldet.[3] Han slöt däraf, att Vilde ej lärer vara angelägen om hans utlåtande i saken, och kunde för öfrigt ej förstå, »hvarför han tre och fyra efteråt, sedan han en gång dess mening sagt och till protokollet föra låtit, åter skall hafva nödigt honom därmed oroa». Sedan han så gjort ett par sakanmärkningar rörande det

[1] A. a. s. 51.
[2] K. K. Prot. $^{5}/_{8}$ 1729.
[3] Möjligen berodde saken på ett missförstånd, i det Vilde trott, att Rosenadler åsyftade den latinska editionen af tredje kapitlets första paragrafer, hvilka blott innehöllo allmänna utredningar utan tillämpning på det karolinska enväldet, under det att Rosenadler afsett att få just kapitlen om det karolinska enväldet. Protokollen äro något sväfvande affattade.

omtvistade spörsmålet,[1] antydde han, att han ej för sin del ville anse Vildes afvikande mening som ett absolut hinder för verkets tryckande. Han ville icke »låta på sig deriveras någon skuld, att med dess verks fullkomliga aftryck dröjes eller prenumeranterna i sin väntan uppehållas». Särskildt ville han ej lägga hinder i vägen för att Vildes speciella uppsats trycktes, då frågan där behandlades »problematice».

Kollegii ledamöter voro fortfarande tveksamma, men tydligen också, liksom Rosenadler, uttröttade på saken. Vildes förslag att låta trycka uppsatsen särskildt var man mindre böjd för — det »torde lämna en annan impression, än man påsyftat» —; snarare finge han då utan vidare trycka verket.

Men ännu spökade rädslan för det möjliga ansvaret. Man framtog och begrundade ännu en gång skriftväxlingen med sekreta utskottet från 1723. »Efter något discourerande härom tycktes, att Kongl. Collegium härvid ej kan hafva något ansvar, eftersom collegium ej tillkommer att censurera och öfverse, hvad en Persona publica vill låta publice utkomma och af publicis actis är sammandraget, utan att där något skulle inflyta, som har något ansvar med sig, sådant blir då för dess egen räkning.» Ordalagen synas nästan åsyfta, att kollegium ville kasta *allt* ansvar på Vilde; troligen innebära de dels, att man decideradt återgick till Rosenadlers ståndpunkt med afseende på censurens begränsning, en uppfattning, hvilken hade stöd i sekreta utskottets skrifvelse af den 26 aug. 1723,[2] dels, att de sakliga fel, hvilka ej berördes af censors kritik, komme på Vildes eget ansvar såsom ämbetsman.

Sedan sålunda till den kraft och verkan, det hafva kunde, åtminstone en väsentlig del af ansvaret återremitterats till Vilde, hvilken af all kraft stridt för att befrias därifrån, resolverade kanslikollegium, att Vilde måtte fortfara med statshistoriens tryckande.[3]

---

[1] Anmärkningarna förbigås, då de icke kunna förstås utan en mer omfattande orientering i Vildes teorier, än den uppsatsens begränsning tillåter.

[2] Man observere dock, att ju Vildes teori om enväldet ansetts stridande mot valakten, alltså på sätt och vis mot den närvarande författningen.

[3] K. K. Prot. $^{10}/_{8}$ 1730.

1731 utkom efter en nioårig censureringsprocedur Jacob Vildes »Historia Pragmatica», sedan som en sista akt i densamma titelbladet separat hänskjutits till Rosenadlers censur.[1]

Det fruktade ansvaret blef aldrig utkräfdt, men väl var Vildes med envishet förfäktade teori om det karolinska enväldet under frihetstiden mycket omtvistad. Frihetstidens officiella uppfattning behöfde det laglösa enväldets mörka slagskugga som bakgrund till det närvarande »sälla» regeringssättet, och i »En Ärlig Svensk», den senare frihetstidens statsrättsliga hufvudkodex, är denna hans teori uttryckligen bestridd.

I ett afseende blef den trassliga och långvariga censureringshistorien rätt ödesdiger. Vildes stort anlagda verk, till hvilket »Historia Pragmatica» skulle utgöra den allmänna inledningen, blef aldrig fullföljdt, trots det att åtminstone ett par kapitel 1731 voro till kanslikollegium inlämnade[2] och vidlyftiga förarbeten gjorda.[3] Kanslikollegium insisterade ej därpå, och Vilde misstänkte för sin del, »att Kongl. Collegium själf ansåg denna statshistoriens fortsättande för eftertänkligt dels för publico, dels för dess alstrare, emedan många beniga frågor måtte komma att omröras och afgöras».[4] »Härvid hade han», säger Anders Vilde, »orsak att erkänna sina förmäns både godhet och försiktighet; ty nyss helade gamla sår är nog betänkligt att vidröra och kunna ju förorsaka en skadlig, ja dödlig lukt, om de i otid upprifvas, hvarför svårt nog var att vakta sig vid statshjulets oupphörliga omlopp».[5] Det är, som om man förnumme en återklang af kanslikollegii betänkligheter från 1723.

I stället uppdrogs närmast åt Vilde att rätta och kommentera Pufendorfs »Inledning til Svenska Statens his-

[1] K. K. Prot. 24/8 2731.

[2] Utom förmodligen en framställning af successionsrätten (jfr ofvan s. 281) äfven ett kapitel »De juramento regio». Jfr K. K. Prot. 31/3 1726. I riksarkivet (»Biographica») finnes därjämte en framställning af konungaförsäkringarna.

[3] Bl. a. hade Vilde nedlagt mycket arbete på utarbetandet af ett utförligt register öfver offentliga akter sedan långa tider tillbaka och deras innehåll. Jfr K. K. Prot. 16/2 1728 och Vilde, Förf. hist. s. 54 o. f.

[4] Jag har ej kunnat finna, att någon diskussion i saken inom kanslikollegium förekommit.

[5] Vilde, Förf. hist. s. 73.

torie», som då höll på att öfversättas. Den första censureringen af Vildes arbete härvidlag anförtroddes på hans eget förslag åt kansliråden Celsing och Nerés.[1] Rosenadler var borteliminerad.

[1] K. K. Prot. $^{30}/_{3}$, $^{26}/_{4}$ 1733.

Om orsakerna till afgörandet vid Waterloo

AF

GUSTAF KOBB.

(Med en karta.)

Henry Houssaye, 1815. Waterloo. 512 sid. Paris 1899.

Då vi kasta blicken tillbaka på det förflutna, dröjer den gärna med intresse och undran vid sådana händelser, hvilka bilda liksom slutstenar i stora perioder af världsutvecklingen, då denna föres in i nya banor, och ehuru vi i stort sedt kunna fatta deras allmänna orsaker, så fråga vi dock ofta efter de mera enskilda, som just vid dessa tillfällen framkallat ett afgörande.

En sådan händelse är slaget vid Waterloo den 18 juni 1815, slutscenen i det korta 100 timmars fälttåg, hvilket självt afslutar de 100 dagarna, detta underbara efterspel till ett mera än 20-årigt världsdrama, hvars like i storhet och omfattning mänskligheten hittills icke har upplefvat.

Det är klart, att en så märklig episod skulle gifva upphof åt en rik litteratur, som mer eller mindre utförligt skildrar dess utveckling och ledande personligheter samt med större eller mindre opartiskhet däröfver fäller sina domslut. Förutom alla minnen och uppteckningar, nedskrifna af personer, hvilka självfa tagit del i händelserna, och som blifvit offentliggjorda eller småningom framdragna i ljuset, har den gifvetvis utgjort ett föremål för studier och arbeten af en mängd historieskrifvare, militärförfattare, ja till och med skönlitterära författare, framför allt tillhörande de tre stora nationer, hvilka då på Belgiens blodränkta mark

kämpade för och emot den man, hvars väldiga personlighet så länge varit bestämmande för Europas öden.

Det är också klart, att hvarje författares allmänna uppfattning af Napoleon i mer eller mindre hög grad trycker sin prägel på hans framställning; en del ifriga beundrare vilja ej finna något fel hos honom själf utan skjuta skulden till den olyckliga utgången på fel och misstag hos hans underbefälhafvare, under det att andra, lika ifriga motståndare, genom tadel och ofta oberättigadt klander söka nedbringa snillet till deras egen nivå, talentens eller den bornerade medelmåttans! Såsom en typ för den första gruppen kan man anse Thiers, hvars »Histoire du Consulat et de l'Empire» genom författarens glänsande stil och bländande framställningsförmåga länge, åtminstone i Frankrike, varit bestämmande för uppfattningen af Napoleon; för den andra åter Charras, som i sin »Histoire de la campagne de 1815» samlat allt, hvad ett glödande partihat och en gränslös egenkärlek[1] kunnat upptänka för att vältra all skuld till de franska vapnens olycka på Napoleon ensam, hvarför också hans arbete åtnjutit stor popularitet och ansetts såsom ett orakel af Napoleonfienderna.

I allmänhet torde de tyska arbetena vara något mera opartiska än de franska och framför allt de engelska. Detta senare är lätt förklarligt, om man betänker, att »Waterloo», ehuru säkerligen med orätt, i England gäller som det stoltaste af den engelska arméens och de engelska härförarnes segerminnen, under det att tyskar och fransmän ha att uppvisa många både segrar och nederlag å ena sidan lika glänsande, å den andra lika förkrossande som Waterloo. Vända vi oss särskildt till militärförfattarne, så faller det genast i ögonen att de, hvilka liksom Clausewitz, Jomini, Kennedy o. s. v. af egen erfarenhet veta, hvad krig vill säga och själfva beklädt ansvarsfulla poster, i allmänhet i sina omdömen och i sin kritik iakttaga en aktningsvärd moderation, som man däremot saknar hos en Charras, en Chesney, en York von Wartenburg m. fl. Det förefaller, som om dessa tro sig kunna ersätta bristen på verklig krigserfarenhet genom en dogmatisk skärpa i omdömena och en

[1] Se härom »Souvenirs du Général du Barail» T. I, sid. 159.

doktrinär tvärsäkerhet i domsluten, hvilken icke är ägnad att ingifva förtroende hos läsaren. De förgäta lätt Clausewitz' gyllene ord: »das Handeln im Kriege gleicht einer Bewegung im erschwerenden Elemente, es sind schon nicht gemeine Eigenschaften erforderlich um nur die Linie des Mittelmässigkeits zu erreichen; darum ist die Kritik mehr als irgendwo im Fache des Krieges bloss da um die Wahrheit zu erkennen, nicht um ein Richteramt zu üben.»

Napoleon själf har i sina memoarer efterlämnat tvenne berättelser om fälttåget 1815, men med all beundran för de snillrika betraktelser, han däri anställer, torde man dock, om man vill vara fullt opartisk, böra i omtvistade fall med försiktighet upptaga hans påståenden och framför allt noga jämföra dem med andra uppgifter eller med befintliga afgörande dokumenter. Vi få nämligen komma ihåg, dels att Napoleon, ehuru han nog inför sig själf insåg sina misstag och hvad han låtit komma sig till last, dock som hvarje annnan människa gärna vill söka ursäkta dem, och dels att hans minne mången gång kan svika honom, då han på S:t Helena i saknad af månget viktigt dokument, som nu står eftervärlden till buds, nedskrifver berättelsen om sitt sista fälttåg.

Under det att de tyska och engelska arkiven länge varit öppna för forskaren på detta område, har detta ej i samma grad varit fallet med de franska; af äldre författare ha väl Thiers och Charras haft den bästa tillgången till dem, men dessa båda författares hvar i sitt slag så ensidiga ståndpunkt och föga utpräglade sanningskärlek förringa betydligt det däraf uppkommande värdet i deras respektive arbeten. Det har därför varit af den största vigt, att den bekante franske historieskrifvaren Henri Houssaye i 3:e delen af sin utmärkta »Histoire de la chute de l'empire» nyligen (1899) under titel »1815. Waterloo» gifvit en ny framställning af ifrågavarande fälttåg. Houssaye har icke blott med stor grundlighet genomforskat de franska arkiven och därur framdragit viktiga dokument, utan han visar sig äfven i sin framställning tillika behärska hela den rika utländska litteraturen öfver ämnet och är sålunda i stånd till att i omtvistade fall framlägga skälen för och emot sin mening. Lägger man därtill, att arbetet bär prägeln af en

omutlig sanningskärlek och stor opartiskhet, så torde hvarje läsare instämma med den engelske statsmannen lord Roseberry och räkna Houssaye's arbete bland de yppersta, som skrifvits öfver Napoleon.

Afsikten med denna uppsats är att med ledning af Houssaye's arbete söka för svenska läsare ådagalägga, huruvida och i hvilka fall vi ha anledning att rätta eller upphäfva de domslut, som hittills blifvit fällda öfver den korta minnesvärda episod i världshistorien, som slutar vid Waterloo; skulle det härigenom lyckas att väcka intresset hos någon svensk officer, utrustad med både historisk och krigsvetenskaplig bildning, och förmå honom att fördomsfritt och utan att följa nypreussiska doktriner studera ämnet samt för sina kamrater framlägga resultaten af en sådan undersökning öfver den, alla förklenare till trots, dock störste härförares sista fälttåg och öfver de lärdomar, som därur oaktadt alla taktiska förändringar kunna dragas för krigskonstens högsta gren strategien, så vore afsikten fullständigt uppnådd.

Innan vi gå att framställa själfva fälttågets viktigaste händelser, är det nödvändigt att ägna någon uppmärksamhet åt den armé, hvarmed Napoleon företog detta sitt sista fälttåg, och framför allt åt de män, hvilka närmast under honom hade ledningen af densamma. Den för operationerna i Belgien afsedda fältarmén utgjorde enligt nära öfverensstämmande uppgifter 124,000 man af alla truppslag, till en stor del gamla soldater nyligen återkomna från fångenskapen i Ryssland eller den kanske ännu hårdare på de engelska fångskeppen, och hvilka alla brunno af begär att genom glänsande segrar utplåna minnet af de sista årens olyckor och lidanden. Den var fördelad i fem armékårer utom gardet samt kavalleri- och artillerireserven, men bland cheferna sakna vi nu de flesta af de bekanta namnen från forna lyckligare dagar, kejsardömets marskalkar. Några hade, såsom Lannes, Bessières och Poniatowski, stupat eller voro som Masséna oförmögna till aktiv tjänst, några, som Berthier, Victor och förrädaren Marmont, hade följt Ludvig XVIII i landsflykten eller lefde som Macdonald och S:t Cyr i tillbakadragenhet, andra slutligen, som Oudinot, Augereau m. fl., hade försvunnit från skådebanan i en välförtjänt glömska. Återstodo blott i ak-

tiv tjänst Soult, Davoust, Ney och Suchet samt den nyss utnämde Grouchy. Napoleon valde Soult till Berthiers efterträdare som generalstabschef, men medgifvas måste, att han kunnat göra ett lämpligare val. Soult är säkerligen Frankrikes främste härförare näst Napoleon, men få stora krigare ha dock i sitt fädernesland blifvit så litet uppskattade som han. Orsaken därtill synes delvis hafva varit, att hans karaktär icke tycks ha befunnit sig på samma höjd som hans militära begåfning; hans vacklande politiska hållning och hans ställning under Julimonarkiens senare del såsom det hatade doktrinära partiets nominella chef har nog skadat hans minne och kommit det franska folket att förgäta hans bragdrika ungdom. Äfven synes han af någon anledning ha förvärfvat sig Thiers' oförsonliga fiendskap; förmodligen har han vid något tillfälle sårat dennes lättretliga fåfänga, hvarför också Thiers tagit den lumpna hämden att för eftervärlden i sin historia med alla medel nedsvärta den mans minne, som i det olyckliga spanska kriget nästan ensam uppehöll de franska vapnens ära, ehuruväl Thiers säkert visste, att Napoleon efter 1812 års händelser utropat: »Soult är min enda militära förmåga i Spanien.[1] Om Soult sålunda var sina kamrater vida öfverlägsen i förmåga att självständigt leda stora operationer, så följde däraf icke, att han var en lämplig generalstabschef åt Napoleon; härtill behöfdes ingen stor härförare, det hade Berthier visat. Houssaye nämner flera andra namn men antyder, att den militära etiketten fordrade en marskalk, dock tillägger han, att Suchet hade varit lämpligare. Härmed må nu vara huru som helst, det förefaller, som om Soult skulle kunnat göra Napoleon vida större tjänster såsom ställföreträdare i dennes frånvaro, en post, som under 1813 och 1814 års krig varit så behöflig, men hvilken ingen af de andra marskalkarne visat sig vuxen. Säkerligen skulle såväl operationen mot Quatre-Bras som förföljandet af preussarne efter Ligny fått en helt annan utgång, om ledningen i stället för i Ney's eller Grouchys legat i en mans hand, hvilken liksom Soult både klart kunnat uppfatta det

---

[1] Napier, History of the Peninsula War IV, sid. 289 och sid. 478.

strategiska läget och äfven varit mäktig ett självständigt handlingssätt.

Ursprungligen tycks Napoleon ej ha velat använda marskalk Ney; hans uppträdande mot sin herre och välgörare föregående året i Fontainebleau och hans senaste löfte till Ludvig XVIII att hemföra usurpatorn i en järnbur voro i färskt minne, men då Napoleon stod i begrepp att lämna Paris för att afresa till Belgiens gräns, greps han af skrupler; kunde man i ett sådant krig, då det gällde fäderneslandets vara eller icke vara, lämna kvar i overksamhet »den tappraste bland de tappre». Han lät uppmana Ney att infinna sig vid armén, men något befäl fick denne ej förrän på eftermiddagen den 15 juni, då fientligheterna redan voro öppnade. Ney var säkerligen den rätte mannen att utföra en befallning på ett slagfält, att leda ett angrepp eller försvara en viktig position och genom sitt exempel elda soldaternas mod, men här skulle han till Frankrikes och Napoleons olycka bli ställd på prof såsom självständig befälhafvare, och här liksom förut vid Dennewitz och äfven vid Bautzen skulle han visa sig icke vuxen sin uppgift. Ej heller synes han ha varit samme man som förr; han, som en gång vid Jena och senast vid Craonne föregående året med djärft självförtroende oförväget angripit fienden utan order, visar sig nu vid Quatre-Bras långsam och öfverdrifvet försiktig, vid Waterloo åter i farans stund visar han ej längre den besinning och rådighet, som en gång så utmärkt honom vid Borodino och Lützen.

Det är svårt att förstå, hvarför Napoleon hade gjort Grouchy till marskalk; säkerligen hade Vandamme och Gérard vida större anspråk därpå, men förmodligen ansåg han sig skyldig att belöna en trogen anhängare, som tillika tillhörde den gamla adeln. Grouchy hade som kavallerigeneral utmärkt sig vid Friedland och Borodino, äfvensom 1814, också nu synes han i denna egenskap ha skött sig förträffligt vid Ligny, men också han skulle olyckligtvis ställas på prof, öfverstigande förmågan.

I stället för marskalkarne kommenderade sålunda divisionsgeneraler de olika armékårerna, d'Erlon I., Reille II., Vandamme III., Gérard IV. samt Mouton de Lobau VI.

kåren,[1] Drouot reservartilleriet och slutligen Grouchy reservkavalleriet. Gardet skulle ursprungligen ha kommenderats af marskalk Mortier, men då denne sjuknade, utnämdes icke någon ny chef, dock synes det senare ha stått under Drouots befäl. Säkerligen låg befälet i allmänhet i bättre händer nu än 1814 i de tröga marskalkarnes; Vandamme, Gérard, Lobau voro bland arméns yppersta divisionsgeneraler, Drouots duglighet som artillerist var allmänt erkänd, äfven Reille hade utmärkt sig i Spanien, där han en gång vid Vittoria betäckt den slagna arméns återtåg, men man förvånas öfver, att d'Erlon i stället för den utmärkte Clausel, som nu var overksam som guvernör i Bordeaux, hade erhållit ett betydande befäl. Han hade visserligen varit divisionsgeneral sedan 1805 och hade kommenderat en armékår i Spanien under Soult och Jourdan, men hans egensinne och envishet hade vållat flera olyckor; vid Vittoria var det han, som förmådde konung Josef att mot Jourdans råd våga batalj och vid Soults försök att undsätta Pamplona i juli 1813 var d'Erlons overksamhet en af de förnämsta orsakerna till företagets misslyckande. Förmodligen blef han kårchef af samma orsak, som Grouchy blef marskalk, Napoleon ansåg sig tvungen att belöna en ifrig anhängare; d'Erlon hade som bekant redan tidigt sökt förmå den bourbonska armén att affalla till sin forne herre.

Om än armén i sin helhet utgjorde ett fruktansvärdt redskap i Napoleons hand, så var dock andan inom densamma icke god; afundsjuka och misstro till hvarandra och till framgången af det hela fanns bland det högre befälet, misstänksamhet mot förmännen bland det lägre och gemenskapen samt en betänklig slapphet i disciplinen och framför allt en vidt utbredd fruktan för förräderi. Att denna fruktan icke var ogrundad skulle tyvärr snart visa sig. Den sorglöshet, som rådde bland arméns högre chefer, tager sig ett bjärt uttryck i de många försummelserna att utföra gifna order eller att till egen bekvämlighet tolka dem, som kunna påvisas, och hvartill äfven en sådan man som Gérard gjorde sig skyldig. Den bekante tyske militärförfattaren Bleibtreu, säkerligen en af vår tids bäste kännare af den

[1] V. kåren Rapp stod i Elsass.

Napoleonska krigshistorien, berättar,[1] att han förfärdigat en tabell öfver de order, som Napoleon gifvit under fälttåget, med anmärkningar öfver det sätt på hvilket de blifvit utförda; han utbrister: »Hier muss einfach Niemand seine Schuldigkeit gethan haben.»

Napoleon synes länge ha öfvervägt, huruvida han skulle hålla sig på defensiven eller själf genom ett djärft angrepp förekomma sina öfverlägsna fiender. Sedan han emellertid till en del af politiska skäl bestämt sig för det senare, uppgjorde han sin operationsplan. Denna, storartad som någon af hans föregående, var grundad på den alltför splittrade uppställningen af de mot honom närmast stående arméerna, den engelska under Wellington 93,000 och den preussiska under Blücher 117,000 man stark. Clausewitz påstår,[2] att deras koncentrering på centrum skulle ha fordrat 4 à 5 dagar, detta är dock något öfverdrifvet, som händelserna själfva visat. Napoleon beslöt nu att med hela sin styrka bryta fram öfver Charleroi just mot detta centrum och sålunda spränga dem i två delar. Ehuruväl Blücher och Wellington vid mötet i Tirlemont den 3 maj hade öfvervägt möjligheten af en offensiv från Napoleons sida, så synas de dock ej hafva aftalat några bestämda åtgärder. Müffling är den enda samtida, som påstår motsatsen, men engelsmannen Ropes har anmärkt, att Müfflings påstådda plan till en koncentrering mellan Qatre-Bras och Sombreffe förefaller vara en idé uppgjord af honom själf *efter* händelserna Härmed må nu vara huru som helst, säkert är, att de ej väntade något angrepp; den 3 juni skrifver Blücher till sin hustru från Namur: »vi skola snart intränga i Frankrike, vi skulle mycket väl kunna stanna här ännu ett år, ty Bonaparte angriper oss icke», och ännu den 13 juni skrifver Wellington till lord Lynedoch: »Vi äro alltför starka för att kunna angripas här.»

I början af juni utfärdade Napoleon sina order om arméns koncentrering, och då han den 14 juni tog sitt högqvarter i Beaumont, var dess fördelning följande: I. kåren d'Erlon 20,731 man mellan vägen från Avesnes till Maubeuge och Solre-sur-Sambre, II. Reille 25,179 man mellan

[1] Bleibtreu, Napoleon I sid. 63.
[2] Clausewitz, VIII sid. 29.

Solre-sur-Sambre och Leers, III. Vandamme 18,105 man och VI. Lobau 10,821 mellan Beaumont och gränsen, IV. Gérard 15,404 man mellan Philippeville och Florenne, kavallerireserven under Grouchy 13,144 man i Valcourt, Bossus och Gayolle och gardet 20,755 man framför och bakom Beaumont. Arméen hade 370 kanoner. Siffrorna härröra från franska krigsarkivet.[1] Hela den yta, som intogs af franska arméen, hade knappt 35 km. längd och 10 km. djup.

Vid samma tid befunno sig de allierade arméerna spridda på en front af 160 km. längd och ett djup af i medeltal 55 km. Af preussiska arméen stod I. kåren Ziethen 30,800 man utsträckt från Thuin öfver Charleroi, Fleurus ända mot Gembloux, II. kåren Pirch I. 31,000 man i Namur, Héron och Hannut, III. Thielman 23,900 man i Ciney, Dinant och Huy samt IV. Bülow 30,300 man i Liège och Tongres; Blüchers högkvarter var i Namur. Wellingtons högkvarter var i Bruxelles, i hvars närhet äfven reserven 25,597 man var förlagd, II. kåren Hill 27,321 man innehade Leuze Ath, Oudenarde, Gard och Alost, I. kåren prinsen af Oranien stod i Mons, Rœlx, Frasnes, Seneff, Nivelles, Genappe o. s. v., kavalleriet under lord Uxbridge låg längs den lilla floden Dender.[2] Denna de allierades, framför allt engelsmännens, spridda ställning har skarpt klandrats af de flesta författare, i synnerhet af Clausewitz, och ehuru Wellington själf i ett svar till denne har sökt att försvara sina åtgärder, så synes numera äfven de förnämsta engelska författare vara ense om, att den inför en så handlingskraftig motståndare som Napoleon var i högsta grad farlig. Som emellertid redan förut blifvit påpekadt, väntade de sig knappast något anfall från dennes sida.

Den 14 juni på aftonen utgaf Napoleon i Beaumont en marschorder för den följande dagen,[3] som i klarhet och noggrannhet icke lämnar något öfrigt att önska och äfven blifvit högligen beundrad. Enligt denna skulle trupperna bryta upp redan kl. 3 på morgonen för att passera den

[1] Houssaye, sid. 102—104.
[2] Houssaye, sid. 105. Uppgifterna härröra från Plotho, Damitz och von Ollech för preussarne samt för engelsmännen från van Löben, Siborne och Wellington själf.
[3] Correspondance de Napoleon 22053. Kausler och Wœrl, Geschichte der Kriege 1792—1815, sid. 846.

helt nära liggande gränsen, allt var förutsedt och ordnadt så, att ingen stockning skulle behöfva inträffa i marschkolonnerna, och vid middagstiden beräknade han, att hela arméen skulle ha passerat Sambre. Utförandet motsvarade ej fullständigt förväntningarna, beroende dels på i krig vanliga tillfälligheter, dels på olydnad och efterlåtenhet från kårchefernas sida, men i hvarje fall på omständigheter, hvilka ej kunna läggas Napoleon till last, hvarför också Chesneys nedsättande anmärkningar torde vara oberättigade. d'Erlon satte sig i rörelse först kl. $^{1}/_{2}5$, Gérards trupper voro först kl. 7 samlade till uppbrott icke kl. 5, som Chesney efter Charras uppgifver, och slutligen hade den officer, som skulle öfverbringa ordern till Vandamme genom ett olycksfall ej framkommit, så att denne först genom VI. kåren Lobau's ankomst bakom honom fick kännedom om marschordern. Thiers begagnar tillfället till ett hugg mot sin fiende generalstabschefen Soult och påstår, att något dylikt ej skulle ha kunnat inträffa med Berthier, hvilken brukade afsända viktiga order samtidigt med flera officerare. Om än anmärkningen mot Soult är fullt berättigad, så var Berthiers uppförande i dylika fall icke mönstergillt, såsom tydligt påvisas af Fézensac i dennes memoarer. Gérards dröjsmål torde till en del kunna förklaras genom den oreda och oro, som uppstod genom divisionsgeneralen Bourmonts förrädiska flykt samma morgon. En del äldre franska författare ha velat tillägga Bourmonts förräderi stor betydelse och påstå, att denne till Blücher meddelade Napoleons operationsplan. Detta är emellertid oriktigt, ty dels kunde Bourmont ej om denna meddela mera, än hvad han själf kände, nämligen marschordern, dels voro preussarne redan underrättade, och slutligen synes Blücher ej ha velat tala med Bourmont: »Hundsfott bleibt Hundsfott», säges den gamle hedersmannen hafva yttrat, då man underrättade honom om förrädarens ankomst.

Vandammes dröjsmål förorsakade ett uppehåll i besättandet af Charleroi, då Pajols kavalleri ej ensamt kunde taga den där befintliga bron öfver Sambre från preussarne; först kl. 11 f. m. ankom, icke Vandamme, utan Napoleon själf med unga gardet, hvilket genast eröfrade densamma. Strax bortom Charleroi delar sig vägen i två,

den ena går öfver Gosselies, Frasnes och Quatre-Bras mot Bruxelles, den andra öfver Gilly och Fleurus till Sombreffe; den stora vägen från Namur till Nivelles, på hvilken preussarne och engelsmännen skulle förena sig, passerar Sombreffe och Quatre-Bras. Sombreffe, Quatre-Bras och Charleroi bilda en nästan likbent triangel med spetsen i Charleroi; basen är cirka 12 km. och sidan 18—20 km. Om Napoleon bemäktigade sig dessa två förstnämnda punkter, så vore de allierades närmaste förbindelselinie afskuren. I denna afsikt framsändes kavalleri i båda riktningarna, Reille, som redan fört sin kår öfver Sambre vid Marchienne, beordrades mot Gosselies, d'Erlon att så fort som möjligt följa Reille och Vandamme att, så snart han passerat Charleroi, rycka mot Gilly och Fleurus. Ungefär samtidigt beordrades Gérard att passera Sambre vid Chatelet och äfven rycka fram i riktning mot Fleurus. Dessa order hade nyss blifvit expedierade, då strax efter kl. 3 e. m. marskalk Ney ankom till Napoleon, som befann sig just vid den nyss omtalade vägkorsningen bortom Charleroi. Ney hade, som vi redan nämnt, icke fått något speciellt befäl, han anlände först nu till arméen, ridande från Beaumont, åtföljd af en enda adjutant, öfverste Heymés. Han fick nu af kejsaren muntligen befälet öfver Reille's och d'Erlon's kårer samt lätta gardeskavalleriet under Lefebre-Desnouettes med order att drifva undan fienden på vägen till Bruxelles *samt intaga ställning vid Quatre-Bras*. Här komma vi till en af de mest omtvistade punkterna i framställningen af hela fälttåget. Alla Napoleons fiender med Charras i spetsen förklara enligt Heymés' påstående, att de sista orden aldrig blifvit uttalade af Napoleon, hvilket denne åter i sina berättelser bestämt säger sig ha gjort. Det enda närvarande vittnet, marskalk Soult, lär först enligt general Bertzène ha yttrat sig bestyrkande Napoleons uppgift, men längre fram, 1829, skulle han i ett samtal med Ney's son, som gärna ville upprätta faderns minne, yttrat sig i motsatt riktning. I anseende till sakens vikt är det därför af stor betydelse, att Houssaye påvisat existensen af ett afgörande dokument, nämligen »Bulletin de l'armée», *skrifven i Charleroi* samma afton tydligen före ankomsten af Ney's rapport och publicerad i »le Moniteur» för den 18 juni; i denna står: »l'em-

pereur a donné le commendement de la gauche au prince de la Moskowa, qui a eu ce soir son quarticr général aux Quatre-Chemins (Quatre-Bras) sur la route de Bruxelles». Härmed är striden om denna viktiga punkt för alltid afslutad.

Kort efter det Ney enligt erhållna order skyndat bort mot Gosselies, fick Grouchy äfvenledes muntligen order att taga befälet öfver Vandammes och Gérards kårer jämte Pajols och Exelmans kavalleri, fördrifva preussarne från Gilly samt öfver Fleurus framtränga till Sombreffe. Napoleon har visserligen i sitt svar på general Rogniats kritik förnekat den sista delen af denna order:[1] »si l'on avait occupé Sombreffe, cela aurait fait manquer toutes les manœuvres, car la bataille de Ligny n'eût pas eu lieu», men Grouchys påstående, att han mottagit den, är till fullo bekräftadt af ett bref från honom till kejsaren den 16:e kl. 5¾ f. m. Grouchy och Vandamme, hvars ena division nu anländt, dröjde i hela två timmar att angripa Gilly, och det var först kl. ½6, då kejsaren själf ankom efter att förut i Charleroi personligen ha påskyndat marschen af Vandammes återstående divisioner, som angreppet ägde rum; preussarne tillhörande Ziethens kår fördrefvos från Gilly till Fleurus, men då Grouchy ville angripa denna senare svagt besatta punkt, vägrade Vandamme sitt understöd under förevändning, att trupperna voro alltför trötta, och tillade, att han ej hade att mottaga några order från chefen för reservkavalleriet! Chesney[2] anmärker, att Gérards kår kunnat spela en viktig roll genom att kringgå Ziethens ställning vid Gilly, om den i tid passerat Sambre vid Chatelet; det är icke klart hvad Gérard gjort under hela denna dag, förmodligen hade han ej sina trupper samlade, ty i annat fall borde han mycket väl ha hunnit till Chatelet lika fort som Vandamme till Charleroi, men säkert är, att han denna afton ej fört mer än divisionen Hulot öfver Sambre, de tre återstående befunno sig ännu följande morgon på södra stranden.

Sedan striden vid Gilly var slut, återvände Napoleon vid 8-tiden till Charleroi, dit han förlagt sitt högkvarter,

[1] Correspondance de Napoléon. Tome XXXI, sid. 395.
[2] Chesney, sid. 86.

och fick några timmars välbehöflig hvila. York[1] klandrar naturligtvis detta och utbrister i en af sina vanliga tirader om Napoleons slapphet, obeslutsamhet o. s. v. Att Napoleons hälsotillstånd vid denna tid icke var riktigt godt är säkert, dock, äfven en alldeles frisk människa torde väl efter en så ansträngande dag — han hade stigit till häst före 5 f. m. — ha något behof af hvila, men då man ser hvilka sagesmän York åberopar, kan man knappt återhålla ett löje; för att gifva läsaren ett begrepp om, huru afsigkommen Napoleon var 1815, citerar York bland andra — marskalk Marmont, som under hela denna tid befann sig som flykting utom Frankrikes gränser.[2]

Vi ha lämnat marskalk Ney på väg till Gosselies, dit han ankom samtidigt med att Reille's trupper började sitt angrepp. Inom kort blef Gosselies intaget, preussarne retirerade åt nordväst öfver Heppignies och lämnade vägen åt Bruxelles öppen; klockan var endast 5, men oaktadt Napoleons bestämda order lät Ney tre af Reille's divisioner göra halt i Gosselies, beordrade blott en enda till Frasnes samt sände vidare mot Quatre-Bras endast det lätta gardeskavalleriet, ehuru han var anbefalld att endast i nödfall använda detta. Detta senare framkom vid $^1/_2$6 tiden till Frasnes, som var besatt af en bataljon Nassauare, tillhörande engelska arméen, hvilka dock, sedan en bataljon af Reilles infanteri anländt, utrymde Frasnes och retirerade till Quatre-Bras, där de förenade sig med 4 andra bataljoner Nassauare, med hvilka prins Bernard af Saxen-Weimar på eget initiativ skyndat dit från Genappe. Kort förut hade en skvadron af gardeslanciererna, kringgående Frasnes, varit framme i Quatre-Bras men i brist på understöd måst draga sig tillbaka. Vid ljudet af skotten i Frasnes skyndade Ney dit och framkom vid 7-tiden i sikte af Quatre-Bras, men kunde i saknad af infanteri ingenting uträtta utan återförde kavalleriet till Frasnes samt vände själf tillbaka till Gosselies för att där tillbringa natten. På grund af en särskild order från Napoleon beordrades divisio-

---

[1] York von Wartenburg, Napoleon als Feldherr II, 389.

[2] En opartisk läsare torde lätt finna, att just skildringen af 1815 äfvensom af 1814 hör till de svagaste partierna i Yorks arbete och tydligen ej är frukten af några självständiga studier.

nen Girard af Reille's kår att följa efter de retirerande preussarne till Wangenies och kom härigenom att följande dagen bilda den yttersta vänstra flygeln i slaget vid Ligny.

Hade Ney, i stället för att stanna i Gosselies kl. 5, beordrat åtminstone hälften af Reille's kår vidare mot Quatre-Bras, så är det otvifvelaktigt, hvilket äfven med gifves af Chesney,[1] att han utan svårighet bemäktigat sig Quatre-Bras och därigenom afskurit den direkta förbindelsen mellan Wellington och Blücher. Ney visade här för första gången i sitt lif stor försiktighet. Napoleon har längre fram skarpt klandrat honom, under det att andra senare författare försvarat hans försiktighet såsom fullt strategiskt riktig. Om vi lämna Charras' utgjutelser åt sitt värde, så har Jomini 1841 i ett bref till Neys son,[2] hvilket äfven citeras af York, förklarat, att besättandet af Quatre-Bras och Sombreffe måste ske samtidigt »pour qu'elle constituât une manœuvre habile et importante dans ses résultats». Detta var också tydligen Napoleons afsikt. Ney var säkerligen underrättad om, att den högra flygeln skulle marschera mot Sombreffe; genom att overksam stanna i Gosselies utsatte han Napoleon just för den fara Jomini påpekar, nämligen att i Sombreffe kunna i flanken angripas af en på Nivellesvägen kommande engelsk styrka. Det synes emellertid, som om Jomini förbisett, att besättandet af Quatre-Bras blott är den logiska konsekvensen af Napoleons tankegång vid uppgörandet af operationsplanen för hela fälttåget. Denna hvilar på kännedomen om de allierades, i synnerhet Wellingtons, vidt utbredda ställning, som för denne omöjliggör en snabb koncentrering af någon betydande styrka vid Quatre-Bras. Om Ney nu beordras till Quatre-Bras, framför allt med så betydande styrka (45,000 man), har han föga eller intet motstånd att befara i sin front, och hvad beträffar ryggen, som kunde hotas af ett preussiskt anfall öfver Sombreffe, hade detta framkallat en liknande situation som följande dagen vid Ligny och antagligen förorsakat den anfallande preussiska kårens fullständiga förstöring. Slutligen får man väl äfven förmoda,

[1] Chesney, sid. 94.

[2] Jomini, Précis de la campagne de 1815 (lettre au duc d'Elchingen) sid. 281.

att Napoleon, som utgifvit ordern, förstod sig något på strategi, kanske till och med lika bra som Jomini eller någon annan krigshistoriker! Houssaye anmärker beträffande denna sak ganska riktigt: »lärda strateger ha förklarat, att Ney handlat enligt krigskonstens sanna principer. Det är mycket möjligt. Men om prins Bernard af Saxen-Weimar hade förstått dessa principer, så skulle han icke följt sin ingifvelse och marscherat mot Quatre-Bras, där han utsatte sig för att blifva krossad af hela franska arméen».

De flesta historici, äfven Thiers, ha satt tro till ett påstående af Neys adjutant Heymès, att marskalken under natten skulle ha besökt Napoleon i Charleroi; denne skulle då fullkomligt ha gillat hans uppförande. Houssaye betviflar detta påstående, som saknar allt stöd af någon annan samtida källa, utan endast göres af Heymès i ett arbete, skrifvet i den tydliga afsikten att urskulda Ney, och som för öfrigt vimlar af felaktiga uppgifter. Ney hade emellertid redan insändt sin rapport, hvars innehåll man visserligen icke känner, men hvars tillvaro dock är bevisad af ett bref från honom själf följande morgon. Förmodligen har han i denna urskuldat sig med truppernas trötthet, den sena timmen o. s. v. samt äfven tillagt, att Quatre-Bras vore svagt besatt, och därför lätt när som helst kunde intagas. Detta senare är mycket sannolikt, ty denna mening hade han bevisligen ännu vid middagstiden följande dag!

Vi ha sett, att genom Neys uraktlåtenhet Quatre-Bras icke blifvit besatt; att Sombreffe ej blifvit det, berodde dels på att hela Ziethens kår stod i vägen, dels att i följd af åtskilliga tillfälligheter och misstag, men hvilka ej kunna läggas Napoleon till last, franska arméen ej så fort, som beräknadt var, hunnit passera Sambre. Det är väl icke tvifvel underkastadt, att om Napoleons order punktligt blifvit verkställda, så hade dagen ändat med besättandet så väl af Quatre-Bras som Sombreffe samt ett grundligt nederlag för Ziethen, ty Blüchers öfriga kårer voro för långt borta för att denna dag komma till undsättning. Som redan blifvit anmärkt, har Napoleon längre fram förklarat, att Sombreffe's besättande icke hade varit riktigt, emedan slaget vid Ligny då ej ägt rum, och det gifvetvis

var fördelaktigast för Napoleon att genast förmå Blücher till en afgörande strid. Det är emellertid föga troligt, att den eldige Blücher på förmiddagen den 16:e, då Pirch och Thielman anländt, hade kunnat motstå frestelsen att angripa det franska avantgardet i Sombreffe. En sådan strid hade, då Napoleon med hufvudstyrkan befann sig i närheten, lätt för Blücher kunnat sluta med ett nytt »Friedland», eller om icke med ett så afgörande nederlag, dock säkerligen så, att någon reträtt mot Wavre ej varit möjlig, utan Wellington sedan ensam måst utkämpa striden mot Napoleon.

Om också Napoleons afsikter denna dag ej blifvit fullständigt uppnådda, så voro felen dock ej omöjliga att rätta, ännu var ställningen icke komprometterad; tvärt om till och med Chesney[1] medgifver: »the balance of strategy was on his side».

Å den allierade sidan hade Blücher vid första underrättelsen om Napoleons öfvergång af Sambre befallt en koncentrering af hela preussiska arméen bakom den lilla ån vid Ligny, en ställning, som redan två månader förut hade blifvit undersökt, och där han tänkte leverera batalj, om fransmännen passerade Sambre vid Charleroi. Själf ankom han den 15:e kl. 4 e. m. till Sombreffe, men först vid middagstiden följande dag anlände Pirch's och Thielmans kårer; hvad beträffar Bülow, så fick han dels sina order för sent, och dels synes han ej ha skyndat med att verkställa dem, en omständighet som gifvit anledning till åtskilliga kommentarier å tysk sida. Hans kår var därför icke att påräkna. Hvad Wellington beträffar, så erkänna till och med engelsmännen, att hans beteende förtjänar en skarp kritik; redan kl. 8 f. m. den 15:e hade han från Ziethen erhållit underrättelse om, att fransmännen i daggryningen passerat Sambre, men ännu kl. 3 e. m., då Müffling visade honom ett nytt bref från Ziethen, hade han icke utfärdat en enda order. Först mellan 6 och 7 e. m. utgaf han order om en koncentrering divisionsvis på flera ställen, slutligen kl. 10 e. m. bestämde han sig för en partiell koncentrering icke mot Quatre-Bras utan mot Nivelles, hvilken utförd skulle ha lämnat en bred lucka

[1] Chesney, sid. 103.

mellan engelska och preussiska arméerna och för Ney blottat vägen till Bruxelles — samt gick på bal till hertiginnan af Richmond! Till heder för den engelska nationen har den aldrig frambragt någon Charras; hvilket tillfälle skulle icke detta för en sådan ha varit att likt en skolmästare taga Wellington i upptuktelse samt fördöma hans ödesdigra obeslutsamhet, hans slapphet och moraliska försvagande!

Napoleons kritici har fördömt hans overksamhet på morgonen den 16:e, men detta torde vara ganska oberättigadt. De glömma först, att han nu ej var general Bonaparte från 1796, han var härskare öfver ett stort rike, hvars vacklande tron han nyss för andra gången bestigit, och åt hvars styrelse han äfven i fält måste ägna någon tanke. Att emellertid hans omsorg i första rummet gällde arméen, det se vi af det sätt, på hvilket han tillbragte denna morgon; redan kl. 4 f. m. sänder han en officer till Frasnes för att rapportera om ställningen, kl. 5 låter han Soult skrifva ett första bref till Ney med begäran om upplysningar, kl. 6 har han sin operationsplan för dagen klar och dikterar sedan sina order för Soult, som expedierar dem mellan 7 och 8. Dessa voro: order till Ney att koncentrera sin styrka vid Quatre-Bras samt sända en division mot Genappe och en jämte lätta gardeskavalleriet till Marbais, order till Grouchy att taga befälet öfver Vandamme och Gérard samt med dem och reservkavalleriet marschera på Sombreffe, samt vidare däraf föranledda order till Vandamme, Gérard, Kellerman, Drouöt, Lobau o. s. v. Hans tankegång är klar och tydlig; engelsmännen ha ej visat sig, preussarne ha retirerat mot Fleurus och Sombreffe utan synnerligen häftigt motstånd, alltså antager han, däri förmodligen stärkt af Ney's rapport, Quatre-Bras utrymdt eller möjligen svagt besatt samt preussarne i full reträtt mot sin operationsbas, dock förutser han en möjlig strid med en preussisk kår vid Sombreffe. Hans afsikt är att med Grouchy och högra flygeln rensa trakten åt Sombreffe och Gembloux, sedan skola gardet och Lobau på eftermiddagen förena sig med Ney vid Quatre-Bras och han själf med hela styrkan under natten marschera mot Bruxelles. Någon batalj vid Ligny ingår tydligen icke i Napoleons planer denna morgon och hans påstådda overksamhet erhåller sin naturliga förklaring.

Vid 6-tiden har emellertid en rapport ingått från Grouchy, däri denne meddelar att starka preussiska kolonner debouchera på vägen från Namur i riktning mot St. Amand och Brye; han synes dock själf anse detta vara rörelser för att täcka en reträtt, ty han tillägger, att han bereder sig på marschen mot Sombreffe *enligt den i går mottagna* ordern. Napoleon ändrar emellertid icke sina planer utan sänder vid 8-tiden nya order, upprepande de förra, till Grouchy med general Labedoyère, till Ney med general Flahaut. Då han mellan 9 och 10 står i begrepp att begifva sig till Fleurus, ankommer en lancierofficer, förmodligen sänd af Reille, och meddelar, »att fiender visa sig i massa i riktning mot Quatre-Bras». För att Ney ej skall tveka som föregående afton låter Napoleon Soult skrifva ett nytt bref till honom: »Då Blücher i går var i Namur, är det icke sannolikt, att han har kunnat sända trupper till Quatre-Bras. Sålunda har ni icke att göra med andra fiender än de, som komma från Bruxelles. Förena grefvarne Reille's, d'Erlons och Valmy's kårer; med dessa krafter bör ni slå och krossa de fiender, som kunna visa sig». Emellertid fick Lobau order att tillsvidare med VI kåren stanna vid Charleroi för att eventuellt kunna understödja Ney. Strax före 11 ankom Napoleon till Fleurus, där han med en viss förvåning ännu fann Grouchy, men också snart anledningen till dennes dröjsmål; starka preussiska massor hade tagit position norr om Fleurus.

Samma morgon hade Wellington vid 6-tiden lämnat Bruxelles, vid 10-tiden ankommit till Quatre-Bras och där funnit i stället för Neys avantgarde divisionen Perponcher; Constant-Rebeque, stabschef hos prinsen af Oranien hade tagit på sitt ansvar att icke verkställa Wellingtons order om koncentrering mot Nivelles utan hade beordrat Perponcher med sin andra brigad till Quatre-Bras för att där understödja prins Bernard. Wellington värdigades lyckönska Perponcher och efter att ha rekognoserat den franska ställningen i Frasnes, sände han order till divisionerna Picton och Braunsweig, som hittills stannat vid Waterloo, att fortsätta sin marsch samt skref till Blücher kl. 10,30, att han koncentrerade sin armé mot Quatre-Bras, men att han ej såg många fiender framför sig och väntade på underrättelser

från Blücher för att bestämma sina rörelser. Då emellertid fransmännen, d. v. s. Ney, ej gjorde minsta rörelse, beslöt han att själf rida till Blücher, och vid 1-tiden träffades båda vid Brye, där man från kvarnen vid Bussy kunde öfverskåda hela trakten. Müffling, Damitz och Chesney äro ense om, att Blücher och Wellington ansågo sig här ha hela franska arméen framför sig och att endast en obetydlig del hade besatt Frasnes. Det kan vara af intresse att anmärka detta, då York och Chesney klandra Napoleon för att han i sin ordning icke genast insåg, att han hade hela preussiska arméen framför sig, ett klander, som vi snart skola se är alldeles oberättigadt. Meningarna äro delade om hvad som passerat vid detta Blüchers och Wellingtons möte. Müffling, hvars ord såsom ögonvittne äro tungt vägande, påstår, att Wellington blott gaf Blücher ett villkorligt löfte om understöd: »Eh bien! je viendrai si je ne suis pas attaqué moi-même». Clausewitz och Charras säga däremot, att löftet om understöd afgafs utan något villkor. I öfverensstämmelse härmed påstå Clausewitz och de flesta tyska författare, att det endast var i förlitande på detta löfte, som Blücher upptog striden med Napoleon, och i sin ifver att försvara Blücher påstår Clausewitz, att man ännu räknade på Bülows ankomst; man hade emellertid redan under natten mottagit ett bref från Bülow, som visar att detta var omöjligt. Houssaye anmärker, att detta synes vara ett sätt att söka rättfärdiga Blüchers djärfhet och ursäkta hans nederlag; af hans bref föregående dag framgår ganska tydligt, att han var fast besluten att leverera batalj redan före samtalet med Wellington; den 15:e kl. 12 midd. skrifver han till Müffling: »jag har för afsikt att upptaga striden i morgon», och på kvällen till konungen af Preussen: — »jag har icke några underrättelser från hertigen af Wellington, i hvarje fall skall morgondagen blifva den afgörande». Dock är det klart, att Blücher likväl, oaktadt Gneisenaus icke ogrundade misstroende mot Wellington, räknade på den engelska arméens ingripande, ty den 13 juni hade ju Wellington sagt till Blüchers utskickade öfverste Pfuel: »allt efter omständigheterna skall min armé vara koncentrerad vid Nivelles eller Quatre-Bras tjugotvå timmar efter första kanonskottet». Men äfven om

Blücher hade velat undvika striden, så torde detta knappast ha varit möjligt, om Napoleon enligt sin första afsikt redan kl. 12 hade angripit honom.

Vi ha lämnat Napoleon i Fleurus kl. 11 f. m. Efter att ha ridit längs förpostlinierna och sedan så noga som möjligt från en kvarn vid Fleurus ha observerat de preussiska ställningarna, beslöt han genast angripa den preussiska *kår*, som han såg framför sig, men fick till sin öfverraskning höra att IV. kåren Gérard ännu icke var i sikte, ehuru orderna om marschen mot Fleurus hade expedierats före kl. 8 af Soult, och afståndet mellan Chatelet och Fleurus ej är mer än 10 km. Detta berodde på Gérards uraktlåtenhet att redan föregående afton föra hela sin armékår öfver Sambre; först kl. 1 e. m. började têten af Gérards kår att visa sig. Napoleons ursprungliga afsikt synes ha varit att anfalla preussarne från Wagnelée och St. Amand samt kasta dem tillbaka mot Sombreffe och sålunda säkert skilja dem från engelsmännen, men då han märkte deras i luften sväfvande ställning vid S:t Amand, beslöt han att i stället omfatta deras högra flygel. Han lät därför kl. 2 Soult skrifva till Ney och anbefalla denne, att efter att ha tillbakakastat den framför honom stående fienden vända om och falla i ryggen på den preussiska kår, som befinner sig mellan Brye och Sombreffe och hvilken Grouchy med III. och IV. kårerna skall angripa i fronten kl. $^1/_2$3 e. m. Att Napoleon alldeles riktigt ännu blott talar om en enda preussisk armékår är tydligt, då enligt Damitz II. och III. preussiska kårerna först kl. 2 började debouchera från Sombreffe. Yorks och Chesney's klander är följaktligen oberättigadt, i synnerhet som Napoleon säkert misstänkte tillvaron af en större styrka, då han på grund af Gérards dröjsmål uppsköt anfallet. I följd af Napoleons nya plan verkställde franska arméen en svängning åt vänster, så att Vandamme närmade sig St. Amand och Gérard Ligny; Grouchy bildade högra flygeln med divisionen Hulot af IV. kåren jämte Pajols och Exelmans kavalleri, gardet och tunga kavalleriet utgjorde reserven. Genom denna rörelse tvingades Blücher att så småningom deployera sig, så att kejsaren nu såg, att han hade en hel armé framför sig. Hans glädje är stor, nu har han Blücher

fast, denna afton skall bevittna preussiska arméns undergång! »Il se peut que, dans trois heures, le sort de la guerre soit décidé», säger han till Gérard. »Si Ney exécute bien ses ordres, il n'échappera pas un canon de cette armé».[1] Vid tre-tiden angrepo Vandamme och den från Reille's kår detacherade Girard St. Amand och La Haye, Gérard angrep samtidigt Ligny, under det att Grouchy sysselsatte den vänstra preussiska flygeln. En kvart öfver 3 sände Napoleon genom Soult en ny order till Ney i samma anda som den förra, men i ännu bestämdare ton än förut. Nu gäller det hela preussiska armén! »Cette armée est perdue si vous agissez vigoreusement. Le sort de la France est dans vos mains». Samtidigt som Soult expedierade denna order ankom ett bref från Lobau, som meddelade, att enligt en rapport från öfverste Janin Ney hade 20,000 man emot sig vid Quatre-bras. Napoleon insåg genast, att dessa fienders motstånd kunde hindra Ney från att i tid utföra den anbefallda rörelsen, men tillika, att d'Erlons kår vore tillräcklig för att falla preussarna i ryggen. Han sände därför öfverste Forbin-Janson med en skriftlig order direkt till d'Erlon, att med I. kåren marschera bakom preussarnas högra flygel och falla dem i ryggen[2]. Kort därpå sändes äfven Soults adjutant öfverste Baudus till Ney med en kopia af d'Erlons order, hvilken för öfrigt Forbin-Janson äfven skulle meddela Ney; samtidigt fick Lobau order att med VI. kåren marschera till Fleurus.

Under tiden rasade en förbittrad oafgjord kamp om St. Amand och Ligny, i hvilken Blücher så småningom förbrukade sina reserver. Vid $^1/_2$6 tiden börjar Napoleon ordna sina, gardet till fot och till häst samt Milhauds tunga kavalleri, till det afgörande angreppet mot den preussiska centern; kl. 6 beräknar han sig få höra Neys kanoner dundra i preussarnes rygg, då skall han själf kasta fram sitt garde och spränga fiendens slagordning i tu! Plötsligen kommer en adjutant från Vandamme med en allvarsam underrättelse; på cirka 5 km. afstånd till vänster har man observerat en fientlig kolonn på 20 à 30,000 man,

[1] Correspondance de Napoleon I Tome XXXI sid. 170.
[2] Houssaye, sid. 162 samt sid. 201 anm. 3, där denna hittills så oklara punkt till fullo blifver utredd.

som synes marschera mot Fleurus i afsikt att kringgå den franska armén. Vandamme tillägger, att han ej längre kan utan understöd hålla sig vid St. Amand, då hans trupper, oroliga genom denna nya fiendes uppträdande, börja svikta. Nu synes Napoleon ha blifvit villrådig; missledd af Vandammes bestämda utsago, att det var en fientlig kolonn, ville han ej genast tro, att det kunde vara Ney eller d'Erlon, som af misstag slagit in på en oriktig väg, han skyndar sig att sända en adjutant för att rekognosera den fientliga kolonnens afsikter, under tiden inställer han gardets anfallsrörelse, men sänder unga gardet till understöd åt Vandammes vikande divisioner. Framemot kl. ½7 återkom adjutanten med underrättelse, att den föregifna engelska kolonnen var d'Erlons kår, som slagit in på en oriktig väg, men hvars chef uraktlåtit att på något sätt anmäla sin anryckning. Här synes Napoleons vanliga kallblodighet ha öfvergifvit honom, hade han genast insett sammanhanget och genom adjutanten sändt förnyade order till d'Erlon, så hade kanske den misslyckade manövern ännu kunnat utföras. Detta är förmodligen orsaken, hvarför Napoleon i sina egna berättelser icke velat erkänna rätta sammanhanget i hela denna hittills så dunkla och oförklarliga episod. Nu var det för sent att utföra den kringgående rörelsen, kanske hade Napoleon redan erfarit, att d'Erlons kolonn höll på att aflägsna sig; hvarföre, visste man ej! Clausewitz, mera rättvis och opartisk än Charras, medgifver också, att det nu var för sent att utföra den ifrågavarande rörelsen, under det att den senare däremot dristar påstå, att Napoleon själf befallde d'Erlon att aftåga!

Nu fattade Napoleon raskt sitt beslut; ehuru den afgörande seger, som sedan några timmar hägrat för hans syn, nu gled honom ur händerna, kunde han dock ännu vinna en taktisk seger och möjligen skilja Blücher från Wellington; han gifver därför sina order till ett sista anfall. På ömse sidor om Ligny inbröto gardet och Milhauds kyrassierer i förening med resterna af Gérards divisioner i preussiska centern, hvilken retirerade i fullständig upplösning; »Cela à été comme un effet de théâtre», skrifver Soult till Davoust följande dag. Blücher, som i St. Amand utan nytta förbrukat sina sista reserver, skyndade dit och

sökte förgäfves hejda sina flyende trupper, hans häst störtar och endast det inbrytande mörkret räddade honom från fångenskapen. Båda flyglarne drogo sig i tämligen god ordning tillbaka, men i centern var upplösningen så stor, att enligt Damitz 8000 försprängda anträffades mellan Liège och Aachen; 12,000 preussare och 8,500 fransmän lågo döda eller sårade på slagfältet. Clausewitz[1] klandrar skarpt Blüchers och Gneisenaus ledning af striden, men framhåller däremot Napoleons mästerliga användning af reserverna. I själfva verket hade Napoleon vunnit sin seger med betydligt underlägsna krafter; redan från början minst 10,000 man svagare, hade han ännu vid mörkrets inbrott hela Lobau's kår kvar, således en frisk reserv på öfver 10,000 man. Ovissheten om icke möjligen någon preussisk reservkår vore i antågande, äfvensom frånvaron af hvarje underrättelse från Ney, synes ha bestämdt Napoleon att afstå från ett nattligt förföljande af de slagna preussarne.

I stället för att retirera mot öster åt sin ursprungliga operationsbas, beslöt Gneisenau, som i Blüchers ställe förde öfverbefälet, att retirera mot Wavre. Denna marsch har af tyska militärförfattare och historici höjts till skyarne såsom en af de vackraste strategiska idéer, krigshistorien känner, och om den blott bedömes efter dess följder, så förtjänar den kanske det äfven. Houssaye anmärker dock med rätta, att Gneisenau icke då förutsåg dess storartade konsekvenser, och att han säkert då ej tänkte på att förena sig med Wellington för att täcka Bruxelles, då ju detta berodde på den senares reträttlinie. Ej heller var den så djärf, som tyskarne påstått; han hade ej upprifvit bryggorna bakom sig, som von Ollech säger, eller snarare han hade rifvit dem, men med säkerhet att kunna slå nya följande dag. Troligt är äfven, som Bleibtreu[2] anmärker, att Bülows ankomst till Gembloux inverkat på beslutet, då en reträtt mot Namur lätt kunnat bringa denne i ett farligt läge. I hvarje fall är dock otvifvelaktigt, att denna Gneisenaus fasthet räddade Wellington från ett säkert nederlag.

[1] Clausewitz, sid: 86, York har ingenting härom!
[2] Bleibtreu »1815» Deutsche Revue, juli 1897, sid. 120.

Det är nu tid att se till, hvad marskalk Ney hade företagit sig under denna dag, och hvarför han ej hade ingripit i slaget vid Ligny. Vi ha sett, att Ney af strategiska betänkligheter icke på aftonen den 15:de hade besatt Quatre-Bras. Men ej heller på morgonen den 16:de gjorde han det ringaste för att godtgöra sin uraktlåtenhet; Grouchy däremot, som vi veta, tog redan tidigt sina mått och steg för att utföra ordern att besätta Sombreffe. Tidigt på morgonen hade Ney kunnat samla tre af Reille's divisioner jämte allt kavalleriet i Frasnes samt d'Erlons kår i Gosselies; redan kl. 9 skulle han således varit i stånd till att vid första order angripa Quatre-Bras med öfver 20,000 man och dock ha lika mycket i reserv. Efter att ha mottagit Soult's första bref af kl. 5 f. m. med underrättelse om, att han skulle få Kellermans kyrassierer till understöd, begaf han sig från Gosselies till Frasnes utan att ens föreskrifva Reille att hålla trupperna marschfärdiga, dock tillsägande denne att genast utföra möjliga order från Napoleon; ännu kl. 10 voro de ej under vapen. I Frasnes förblir han lika overksam som förut i Gosselies, han tror fortfarande Quatre-Bras vara svagt besatt och lätt att intaga, och i denna mening dikterar han vid 11-tiden, sedan han genom general Flahaut erhållit Napoleons bref, icke en bataljorder utan en marschorder, till Reille att besätta Quatre-Bras och framsända en division mot Genappe, samt till d'Erlon att komma med tre divisioner till Frasnes och sända en till Marbais, allt i öfverensstämmelse med Napoleons order. Hade dessa order genast kunnat utföras, hade allt varit godt och väl, men olyckligtvis hade nu äfven Reille fått strategiska skrupler, och då Flahaut kl. 10 passerade Gosselies och meddelade honom kejsarens order, ville han först invänta en positiv order från Ney, innan han satte sina trupper i rörelse. En rapport från hans underbefälhafvare Girard, som föregående afton blifvit detacherad till Wangenies, hade nämligen meddelat, att preussiska trupper debboucherade på vägen från Namur i riktning mot St. Amand. Förmodligen är detta den rapport, som genom den omtalade lancierofficeren kommit Napoleon till handa i Charleroi mellan 9 och 10 och som förmått denne att genom Soult

sända förnyade order till Ney. Ehuru Jomini[1] medger att detta Reille's dröjsmål var en olycka, vill han ursäkta denne, sägande att han handlat enligt lagarne för »den stora taktiken»: »det vore farligt att gå fram på vägen mot Genappe, när man kanske behöfde vända sig mot Brye.» Houssaye anmärker, att det lätt skulle kunna uppstå stor oordning i en armé, om underbefälhafvarne följde »lagarne för den stora taktiken» i stället för att lyda orderna från högkvarteret och vidare att, om Reille hade behöft vända sig mot Brye, så vore han detta ställe närmare i Frasnes än i Gosselies. Slutligen, om Reille fruktade ett möjligt preussiskt angrepp, så visste han dels genom Flahaut redan, att Napoleon själf med hufvudstyrkan var på marsch mot Fleurus och Sombreffe, och att således preussarnes anfallsrörelse icke kunde gälla den franska vänstra flygeln. I hvarje fall hade det väl efter Girards rapport varit hans plikt att hålla sina trupper marschfärdiga, hvilket han faktiskt ej gjorde. Denna Reille's tvekan framkallade ett dröjsmål på nära två timmar; under tiden hade Ney ytterligare mottagit Soults förnyade order, framkallad af lancierofficerens rapport, men i saknad af Reille's infanteri icke kunnat angripa. Han trodde emellertid ännu, att den föga talrika fienden endast skulle göra ett svagt motstånd. Prinsen af Oranien hade visserligen ännu endast 7,800 man med 14 kanoner, men, fullt medveten om Quatre-Bras' stora strategiska betydelse, var han besluten att hålla sig där, kosta hvad det kosta ville. Först efter kl. 2 började angreppet, och då vid 3-tiden Wellington återkom från samtalet med Blücher, ansåg han enligt Müfflings vittnesbörd ställningen kritisk, nästan förtviflad! Till Wellingtons lycka började nu de engelska förstärkningarna anlända, och då strax efter 4 Ney mottog Soult's första, kl. 2 e. m. från Ligny afsända, bref, hvarigenom han fick full klarhet om ställningen, var det redan omöjligt att taga Quatre-Bras, ehuru han nu med kraft sökte verkställa sin erhållna order. Han räknade på d'Erlons ankomst, men genom en kedja af olyckliga omständigheter skulle I. kåren denna dag saknas på båda slagfälten. På morgonen hade

[1] Jomini, sid. 274 och sid. 283.

d'Erlon koncentrerat sin kår vid Jumet 2 à 3 km. bakom Gosselies, men genom Reille's dröjsmål, hvilken skulle marschera förut, satte han sig i rörelse först framemot kl. 1, så att hans kår vid 2-tiden torde ha varit samlad i Gosselies. Här dröjde han tills efter 3 e. m., missledd genom böndernas berättelse, att engelska trupper skulle ha visat sig i hans vänstra flank; ej heller lydde han order att genast detachera en division till Marbais. Vid 3-tiden satte han sig åter i marsch och strax efter 4 upphanns han af öfverste Forbin-Janson med den omtalade ordern från Napoleon. Han vände genast åt höger, men olyckligtvis synes han ha läst ordern orätt; »sur la hauteur de St. Amand» i stället för à la hauteur de St. Amand, ej heller var Forbin-Janson i stånd till att lämna den ringaste förklaring; Forbin-Janson underlät tillika att fortsätta till Ney och meddela denne orderns innehåll. I stället för att marschera mot Brye-Ligny, vände sig nu d'Erlon mot St. Amand-Fleurus, där hans oväntade ankomst, som vi redan ha sett, förorsakade stor förvirring. Denna hade tydligen kunnat undvikas, om han sin plikt likmätigt genom ordonnanser förkunnat densamma.

Ney erfor d'Erlons rörelse först genom general Delcambre, I. kårens stabschef; kort därpå ankom också Soults andra order, afsänd 3,15 e. m. från Ligny. Nu synes han ha alldeles tappat hufvudet. Väl förstod han kejsarens vackra plan, hvarigenom preussiska armén skulle ha blifvit förstörd och fälttågets utgång afgjord, men han insåg också omöjligheten att utföra sin andel däri, kanske förstod han nu också, att det var hans egen overksamhet, som var skulden till denna olycka! Framför sig ser han fiendernas antal växa, i sin förblindelse sänder han general Delcambre tillbaka till d'Erlon med *uttrycklig order* att vända om till Frasnes utan att betänka, att på samma gång, som han härigenom korsade och omintetgjorde sin öfverbefälhafvares planer, så beredde han sig själf ingen fördel, då det var tydligt, att d'Erlon ej i tid kunde ankomma till slagfältet. Ännu en gång gjorde han ett förtvifladt försök att bryta engelsmännens motstånd, han kastade fram en af Kellermans kyrassierbrigader, men utan understöd af infanteri misslyckades äfven detta. Då ankom Napoleons

sista bud öfverste Baudus. »Il faut absolument que l'ordre donné au comte d'Erlon soit exécuté, quelle que soit la situation où se trouve le maréchal Ney. Je n'attache pas grande importance à ce qui se passe aujourd'hui de son coté. L'affaire est toute où je suis, car je veux en finir avec l'armée prussienne. Quant au prince de la Moskowa, il doit, s'il ne peut faire mieux, se borner à contenir l'armée anglaise». Ney, ursinnig af vrede, hörde knappt på Baudus ord men utropade, att han nyss sändt order till d'Erlon att vända om. Förgäfves sökte Baudus förmå honom att ändra sitt beslut, marskalken skyndade ifrån honom för att hejda sitt slagna infanteri. Nu hade Wellington fått nya förstärkningar och öfvergick i sin ordning till anfall, men fransmännen gjorde kraftigt motstånd och veko endast långsamt tillbaka mot Frasnes; vid 9-tiden var striden slut och båda arméerna hade återtagit sina ursprungliga ställningar, samtidigt ankom äfven I. kåren till Frasnes. General Delcambre hade vid 6-tiden på kanonhåll från St. Amand upphunnit d'Erlon; denne hade tvekat mellan sina första instruktioner från Napoleon och Neys befallande order. Han glömde, att han var 14 km. från Quatre-Bras men blott 3 km. från Fleurus; då han sålunda kunnat lämna verksamt understöd åt Napoleon men omöjligen i tid hinna till Ney, borde han i hvarje fall ha stannat, där han var. Han vände emellertid om men kvarlämnade divisionen Durutte, dock med order att vara »försiktig». Denna vågade i följd däraf ej företaga något utan såg lugnt på preussarnes reträtt och oroade den ej i ringaste mån [1]. Så slutade denna dag, som dock mänskligt att döma hade bort ända med en seger för Napoleon lika ärorik och afgörande som fordom Austerlitz, Jena eller Friedland.

Hvad beträffar det omdöme, som historieskrifvare och militärförfattare fällt öfver denna märkvärdiga dags händelser, så kan man lugnt lämna åsido det, som fälles af Charras och hans eftersägare, då denne utgår från den falska förutsättningen, att Ney icke den 15:e fått order att besätta Quatre-Bras, äfvensom sätter tro till Heymés

[1] d'Erlons förhållande denna dag behandlas i en artikel i Militärische Rundschau 1896 af dr Hage, som fullständigt delar den af Houssaye företrädda uppfattningen och frikänner Napoleon men strängt klandrar Ney och d'Erlon.

påstående, att Ney på natten mellan den 15:e och 16:e besökt Napoleon i Charleroi, samt för öfrigt blott söker rentvå Ney, d'Erlon o. s. v. och skjuta all skuld på Napoleon ensam, men äfven Clausewitz uppfattning lämnar säkert rum för åtskilliga anmärkningar. Dels har han i vissa fall, särskildt beträffande d'Erlon, icke haft tillgång till de upplysningar, man nu har, dels framgår synbart ur hans bevisföring, att han såsom tysk vill försvara Blücher och Gneisenau och ej erkänna den stora fara, i hvilken preussiska armén sväfvade. Han säger beträffande Ney: »Bonaparte und alle Kritiker hinter ihm haben ein gewaltiges Geschrei erhoben, dass Ney versäumt habe sich des Postens von Quatre-Bras zu bemächtigen, ehe eine bedeutende Macht der Engländer herbei kam; gerade als ob der Punkt von Quatre-Bras eine Festung wäre, die einmal erobert, den ganzen Zweck der Anstrengung vollkommen erfüllt» och vidare: »Ney hat seinen Zweck die Wellingtonsche Hülfe abzuhalten vollkommen erfüllt; die Idée seiner Mitwirkung zur Schlacht von Ligny ist Bonaparte erst später, nämlich nach seiner Rekognoscirung der Blücherschen Stellung, gekommen» och slutligen: »Allerdings konnte Ney früh morgens Perponcher vertrieben haben und bei Quatre-Bras stehen, allerdings konnte er ein ganzes Korps sogar auf die Chaussée von Namur den Preussen in die rechte Flanke schicken ohne dass die Begebenheiten bei Quatre-Bras darum viel ungünstiger für ihn ausfallen wären; aber dass er das konnte, sehen wir Alle nur jetzt, nachdem wir alle zufällige Umstände die nicht vorherzusehen waren mit in Rechnung bringen».[1] Det är emellertid här ej fråga om några »tillfälliga omständigheter», här gäller det blott att undersöka, huruvida Napoleons order hade kunnat utföras af hans underbefälhafvare, och om ställningen då hade utvecklat sig i den riktning, att hans afsikter hade blifvit uppfyllda. Det är sålunda först otvifvelaktigt, att om Ney liksom Grouchy på morgonen velat utföra den order, han eftermiddagen förut mottagit, eller om han velat afvakta en ny order, så hade han utan svårighet mellan 10 och 11 f. m. kunnat hafva Reille's kår utom divisionen Girard samlad

[1] Clausewitz, sid. 103—107.

vid Frasnes och d'Erlons i reserv under uppmarsch. Han hade då genast efter Flahauts ankomst med Napoleons bref kunnat angripa Quatre-Bras med nära trefaldig öfvermakt; otvifvelaktigt hade han då, såsom äfven Clausewitz medgifver, inom ett par timmar slagit Perponcher och besatt Quatre-Bras, då såsom vi veta ingen förstärkning anlände till engelsmännen före kl. 3 e. m. Ända till kl. 6 hade Wellington sedan, inberäknadt den slagna divisionen Perponcher, icke haft mera än 26,000 man för att åter fördrifva Ney's 23,000, oberäknadt d'Erlon; troligt är, att Wellington enligt sin vanliga försiktighet ej hade angripit före ankomsten af nya förstärkningar. Under sådana omständigheter hade det väl ej för Ney varit någon svårighet, hvilket äfven medgifves af Clausewitz, att kl. 4 e. m. efter ankomsten af Soult's första order genast detachera d'Erlon på Namurvägen i preussarnas rygg. Om Wellington angripit före kl. $^{1}/_{2}7$ är det väl knappt sannolikt, att han kunnat besegra Ney, och äfven senare hade väl resultatet i bästa fall ej varit annat, än det, som verkligen inträffade, nämligen att Ney under betäckning af sitt talrika kavalleri hade dragit sig tillbaka mot Frasnes, och detta hade ju ej heller enligt Clausewitz' åsikt haft något att betyda. Det är således klart, att den tanke om Ney's ingripande i striden vid Ligny, som uppstod hos Napoleon kl. 2 e. m. efter rekognosceringen af Blüchers ställning, och tidigare kunde den väl ej uppstå, var fullkomligt utförbar, och att Houssaye har rätt, då han säger, att ursprunget till alla fel och misstag var Ney's uraktlåtenhet att på morgonen samla sin styrka mellan Frasnes och Gosselies. Att d'Erlon misstog sig om den väg, han enligt Napoleons genom Forbin-Janson gifna order skulle slå in på, får väl betraktas såsom en i krig vanlig tillfällighet, men att han sedan förr lydde Ney än sin högste chef Napoleon, var en handling af insubordination, som under andra förhållanden säkert framkallat såväl hans egen som Ney's omedelbara afsättning; för vida mindre fel hade året förut midt under själfva bataljen vid Montereau marskalk Victor blifvit afsatt från sitt befäl och ersatt af Gérard!

Hvad beträffar frågan om verkan af uppträdandet af en fransk kår i preussiska arméns rygg säger Clause-

witz[1], att 10,000 man i preussarnes rygg skulle endast kunnat göra bataljens utgång mera tvifvelaktig genom att förmå Blücher till en tidigare reträtt. Houssaye anmärker, att man bevisar blott svagheten af sin sak, då man medvetet uppgifver falska siffror; Clausewitz visste mycket väl, att det ej var fråga om 10,000 utan om 20,000 man af alla vapenslag i preussarnes rygg. Låt oss emellertid ställa hans yttrande tillsammans med hvad han längre fram[2] yttrar om de grunder, som föranledde Napoleon till den angreppsplan, enligt hvilken bataljen å hans sida leddes: »Der Stoss auf Ligny musste dem preussischen rechten Flügel gefährlich werden, es liess sich also erwarten, dass er den dortigen Wiederstand erschüttern würde. Es konnte auch leicht sein dass ein Theil dieses rechten Flügels dadurch ganz verloren ging. Durch den Stoss auf Ligny wurde die preussische Armée in ihrer natürlichen Rückzugslinie bedroht und im Fall sie diese durchaus halten wollte in grosse Verluste verwickelt». Vi kunna då med skäl fråga, hvad hade blifvit följden, om, såsom Napoleons afsikt tydligen var, denna stöt mot Ligny ägt rum samtidigt med ett angrepp af 20,000 man i preussarnes rygg? Troligen har den engelske fältmarskalken lord Wolseley rätt, då han säger: »om allt hade passerat, som Napoleon beräknat, så kan man säga, att Ziethens och Pirch's kårer skulle ha blifvit fullkomligt förstörda och enligt all sannolikhet Blücher och Gneisenau fångna». Som ett sista afgörande bevis finnes slutligen ett bref från Gneisenau själf till konungen af Preussen den 12 juni 1817, där han skrifver:[3] »om general Perponcher icke hade gjort ett så kraftigt motstånd, så skulle marskalk Ney, ankommande till Quatre-Bras, ha kunnat vända sig åt höger och falla i ryggen på armén, som kämpade vid Ligny samt härigenom förorsaka dennas fullkomliga förstöring».

Vi ha sett, att Napoleon icke ansåg sig kunna på kvällen förfölja de retirerande preussarne, han nöjde sig med att genom Grouchy anbefalla Pajol och Exelmans att i dagningen följa fienden i riktning mot Namur och Gem-

[1] Clausewitz, sid. 77.
[2] Clausewitz, sid. 96.
[3] Houssaye, sid 478.

bloux; Jomini[1] påstår, att kejsaren äfven anbefallt general Monthyon att låta förfölja i riktning mot Tilly och Mont St. Guilbert, men denna order synes i hvarje fall icke ha blifvit verkställd. Vidare ha vi sett, att marskalk Ney icke på aftonen den 16:e lämnat den ringaste underrättelse om förhållandena vid Quatre-Bras, han höll till och med kvar hos sig öfverste Baudus, som öfverbragte Napoleons sista order; till råga på allt synes äfven Soult ha underlåtit att meddela Ney utgången af slaget vid Ligny. Först vid 7-tiden på morgonen återkom general Flahaut från Quatre-Bras och gaf en fullständig skildring af hvad som där hade tilldragit sig, samtidigt med att Pajol rapporterade, att preussarne retirerade mot Liège och Namur. Man förvånas öfver att icke höra omtalas någon rapport från general Durutte[2], som med sin division tillika med I. kårens kavalleri af d'Erlon kvarlämnats vid Wagnelée, och enligt sin egen berättelse såg preussarna under reträtten defilera förbi sig. För honom borde det väl ha varit naturligt att under sådana förhållanden sända fram sitt kavalleri på rekognoscering, då man säkerligen snart erfarit, att preussarnas högra flygel retirerade mot Wavre öfver Tilly och Mont St. Guilbert. Men som Bleibtreu säger: vid denna armé synes ingen ha gjort sin skyldighet!

Houssaye klandrar Napoleon, för att han icke genast efter att ha åhört Flahaut's rapport satt Lobau, gardet och tunga kavalleriet i rörelse mot Quatre-Bras, samtidigt med att han gaf Ney order att angripa på nytt för att fasthålla Wellington. Denne senare fick först kl. 1/28 f. m. säker underrättelse om Blüchers nederlag men befallde dock att hela armén skulle börja sin reträtt först kl. 10. Möjligt är, att Neys angrepp endast hade påskyndat engelsmännens reträtt, men det kunde också ha händt, att Wellington, seende sig häftigt angripen i fronten af Ney, hade beslutat sig att leverera batalj; det är lätt att föreställa sig, hvad som då hade inträffat, när Napoleon själf vid 1/211-tiden hade angripit honom i flanken med 30,000 man. »Si cela était (d. v. s. om engelska armén vore kvar vid Quatre-Bras) l'empereur marcherait directement sur

[1] Jomini, sid. 485, 188.
[2] Han rapporterade ej ens sin närvaro vid Wagnelée!

elle par la route de Quatre-Bras, tandis que vous l'attaqueriez de front, et cette armée sérait en un instant détruite», skrifver Soult till Ney kl. 8 f. m. Jomini[1] säger, att Napoleon hade bort redan kl. 6 i stället för kl. 11, då det var för sent, bryta upp och med hela sin styrka kasta sig öfver Wellington. Hvad som föranledt Napoleon till detta dröjsmål är svårt att förklara. Möjligen har han trott sig böra unna trupperna någon hvila samt ej heller ansett de ingångna rapporterna tillräckliga för att fatta ett afgörande beslut, och slutligen förmodade han säkerligen, att den försiktige Wellington redan brutit upp och sålunda dragit sig ur sin farliga ställning. Men äfven om detta senare var troligt, så hade det ej skadat situationen att tidigt på morgonen, som Houssaye säger, beordra Lobau och gardet mot Quatre-Bras, då ju *möjligen* en afgörande framgång kunnat vinnas, och det korta afståndet mellan Quatre-Bras och Brye ej varit något svårare hinder, i fall han sedan funnit det lämpligare att med hela sin styrka förfölja preussarna. Kanske får man söka anledningen till dröjsmålet i Napoleons hälsotillstånd; det är tämligen säkert, att han *denna* natt varit häftigt sjuk, hvilket dock ej hindrade honom, att vid 10-tiden passera revy med trupperna vid Brye. Den rätta förklaringen synes dock ligga däri, att han ej längre hade samma förtroende till sig själf och sin lycka som förr! »Je n'avais plus en moi le sentiment du succès définitif. Ce n'était plus ma confiance première — —. Je sentais ma fortune m'abandonner. Je n'avais plus un avantage qui ne fût immédiatement suivi d'un revers — —. Aucun de ces coups ne me surprit, car j'avais l'instinct d'une issue malheureuse». Så säger han längre fram till sina förtrogna. Och i sanning, han hade rätt att tvifla på lyckan, ty sedan början af det ryska fälttåget hade hon synbart öfvergifvit honom. Fruktlösa hade alla hans ansträngningar varit i Sachsen 1813 och kanske ännu mer under det minnesvärda fälttåget i Frankrike 1814. Öfvergifven af alla dem, som han ur intet lyft upp till ära och makt, hade han måst stiga ned från sin tron. Bourbonernas felsteg, arméns hänförelse och

[1] Jomini, sid. 185.

hans egen mäktiga personlighet hade ännu en gång lyft upp honom dit, men blott för att han där skulle finna sig betraktad som ett verktyg åt en skara deputerade, representerande den på adelns företräden afundsjuka medelklassen och ledda af en inbilsk narr som Lafayette eller samvetslösa äfventyrare som Fouché. Han ett verktyg åt andra, Napoleon, som få år förut länkat en världsdels öden!

Hvad nu än må ha varit orsaken, så dröjde Napoleon till nära kl. 11, innan han tog sitt definitiva beslut. Han befallde Lobau och Drouot med gardet samt något senare Milhauds tunga kavalleri att bryta upp mot Quatre-Bras för att understödja Neys angrepp. Slutligen gaf han Grouchy order att med Vandammes och Gérards kårer, divisionen Teste af VI. kåren samt Pajols och Exelmans' kavalleri följa efter preussarne. En långvarig men numera alldeles onödig strid har ägt rum mellan historieskrifvare och militärförfattare angående de ordalag, i hvilka denna muntliga order varit affattad; Grouchy har naturligtvis däråt gifvit en lydelse, som i möjligaste mån ursäktar det ödesdigra misstag, han följande morgon begick. En half timme efter den muntliga ordern, d. v. s. senast $^{3}/_{4}$12, dikterade Napoleon emellertid i generalstabschefens frånvaro för general Bertrand en skriftlig utförlig order till Grouchy.[1] Det är bekant, att denne senare i sina första försvarsskrifter *glömde*, att han mottagit denna viktiga och afgörande order och först 1843 framlade densamma, sedan dess tillvaro från annat håll blifvit påvisad. Äfven då påstår han, att den var afsänd först kl. 3 e. m.! Obekantskapen med denna order gör, att Clausewitz' uppfattning af Napoleons åtgöranden och afsikter vid detta viktiga tillfälle[2] icke kan tillmätas så stor betydelse, som den i annat fall borde ha haft. Men det, som måste väcka förvåning, är, att York[3] i sin framställning blott citerar Grouchys version af Napoleons ord och icke den skriftliga ordern, ehuru han tydligen känner till densamma.

Ordern lydde: »Rendez-vous à Gembloux avec les corps de cavalerie des généraux Pajol et Exelmans, la cavalerie

[1] Houssaye, sid. 229.
[2] Clausewitz, sid. 109 och 152.
[3] York von Wartenburg, sid. 396.

legère du 4:e corps, la division Teste et les 3:e et 4:e corps d'infanterie. Vous vous ferez éclairer dans la direction de Namur et de Mæstricht, et vous poursuiverez l'ennemi. Eclairez sa marche et instruisez-moi de ses mouvements de manière que je puisse pénétrer ce qu'il veut faire. Je porte mon quartier-général aux Quatre-Chemins, où ce matin étaient encore les Anglais. Notre communication sera donc directe par la route pavée de Namur. — — — Il est important de pénétrer ce que veulent Blücher et Wellington et s'ils se proposent de réunir leurs armées pour couvrir Bruxelles et Liège en tentant le sort d'une bataille. Dans tous les cas, tenez constamment vos deux corps d'infanterie réunis dans une lieue de terrain, ayant plusieurs débouchés de retraite; plaçez des détachements de cavalerie intermédiaires pour communiquer avec le quartier général.»

Enligt denna order skulle Grouchy, 1) koncentrera sina krafter i Gembloux, 2) rekognoscera mot Namur och Maëstricht, fiendens möjliga men icke säkra reträttlinie, 3) förfölja preussarne och utforska deras afsikter samt 4) taga reda på om Blücher ämnade förena sig med engelsmännen. Vi se sålunda, att Napoleon hade förutsett möjligheten af fiendens förening framför Bruxelles, och att han således ej ansåg preussarne så utom all räkning, som man påstått; den förebråelse för lättsinne, som så ofta vid detta tillfälle framkastas mot Napoleon, är sålunda, som Bleibtreu anmärker,[1] oberättigad. Denne senare anmärker vidare i detta sammanhang, att Napoleons påstådda uraktlåtenhet att den 17:e på kvällen eller den 18:e på morgonen låta observera hålvägen vid S:t Lambert, genom hvilken Bülow sedan deboucherade, delvis är förklarad, därigenom att han ansåg sin högra flank täckt af Grouchy, som ju enligt nyss citerade order här skulle stå i ständig förbindelse med hufvudarméen. Visserligen hade det varit bättre, om Napoleon noggrannare hade föreskrifvit för sin underbefälhafvare, huru han i hvarje fall skulle handla; hans största fel var kanske, att han litade för mycket på Grouchy's omdömesförmåga! Att Grouchy mycket väl förstod, att hans uppgift var att skydda hufvudarméens flank, framgår

[1] Bleibtreu »1815». Deutsche Revue juli 1897.

tydligt af ordalagen i hans bref till Napoleon på kvällen den 17:e: »Jag skall följa preussarne i riktning mot Wavre för att skilja dem från Wellington.» Olyckligtvis, säger Houssaye, förstod Grouchy ej att handla med tillräcklig snabbhet, skarpsinne och beslutsamhet!

Kort sedan Grouchy lämnat kejsaren, mötte han Soult nära Ligny och hade med honom ett kort samtal; sedan de skilts åt, lär Soult ha yttrat till en af sina adjutanter: »det är ett fel att detaschera en så stor del af arméen, då man skall marschera mot engelsmännen. I det tillstånd, i hvilket preussarne efter nederlaget befinna sig, vore en mindre infanteridivision jämte Pajols och Exelmans' kavalleri tillräckliga för att följa och observera dem!» Yttrandet är märkligt, ty det visar klart, att äfven en så erfaren fältherre som Soult kunde misstaga sig på arten af preussarnes nederlag; att tala om någon förblindelse hos Napoleon är tydligen i detta fall oberättigadt, man kan snarare sluta till den förkrossande verkan, som en centrumstöt gjorde på den tidens arméer. Sammanställer man detta yttrande af Soult med ett annat, som fälldes samma afton af honom till Napoleon själf, så har man all anledning förmoda, att den åt Grouchy anförtrodda operationen skulle ha ledts på ett helt annat sätt och gifvit ett helt annat resultat, om Napoleon kunnat eller velat gifva detta viktiga uppdrag åt Soult; säkerligen skulle då Napoleon icke följande eftermiddag ha behöft sakna sin högra flygel på slagfältet vid Waterloo.

I den stora frågan huruvida Napoleon gjorde rätt i att dela sig, eller huruvida han hade bort vända sig mot endera af de båda allierade arméerna, mot Blücher eller Wellington ensamt, ha militärförfattarne varit af olika meningar, men det är intressant att anmärka i huru hög grad nationaliteten är bestämmande för deras uppfattning. De engelska författarne, äfven den annars så opartiske Kennedy, anse,[1] att Napoleon hade bort alldeles lämna preussarne ur räkningen och med hela sin styrka vända sig mot Wellington; de vilja icke erkänna det berättigade i Napoleons eget svar på general Rogniats kritik,[2] att han

[1] Chesney, sid. 253.
[2] Correspondance de Napoléon I. T. XXXI, sid. 400.

omöjligen kunde lämna arméens förbindelselinier utan skydd mot en möjlig preussisk offensiv, framför allt då han ännu ej visste, åt hvilket håll preussarnes reträttlinie låg; man måste tillika komma ihåg, att Napoleon sannolikt visste om, att Bülow med en stark reservkår på 30,000 man hade varit i anmarsch den 16:e. Engelsmännens högmod och självöfverskattning framlysa tydligt ur Kennedys ord:[1] »His great difficulty as he ought well to have known, from the experience of a whole succession of disastrous campaigns to his armies in Spain, was the overthrow of the Anglo-Allied army; and against it he should have led his last man and horse, even had the risk been great in the highest degree —»!! Houssaye anmärker i denna sak, att 20,000 man mera nog hade kunnat vara af nytta vid Waterloo, men äfven utom dessa hade, om ej preussarnes ankomst bundit Lobaus kår och gardet, den engelska ställningen sannolikt varit genombruten vid 5-tiden på eftermiddagen. Det var sålunda af mindre vikt att hafva 20,000 man mera vid Waterloo än att med säkerhet kunna hindra Blücher att ingripa i striden, och det var just för detta ändamål, som Napoleon hade detascherat Grouchy med en styrka i stånd till att göra ett kraftigt motstånd. Clausewitz har å andra sidan i ett särskildt kapitel af sitt arbete öfver 1815 års krig[2] framställt den frågan, huruvida icke Napoleon hade handlat riktigare, om han med sin hufvudstyrka genom ett energiskt förföljande hade sökt förvandla Blüchers nederlag i flykt eller, i fall denne hade velat hålla stånd, sökt bibringa honom ett nytt nederlag. Efter en serie högst intressanta betraktelser och uttalanden, hvilka äfven genom sin moderation fördelaktigt skilja sig från många senare författares, kommer Clausewitz till den öfvertygelsen, att Napoleon här begick ett fel, ehuru han medgifver, att det ej varit lätt att undgå detsamma. Clausewitz förutsätter emellertid, att Napoleon, om Blücher hållit stånd vid Wavre, hade kunnat bibringa denne ett afgörande nederlag, men detta förefaller föga sannolikt, ty dels visade sig ställningen vid Wavre vid Grouchys angrepp den 18:e och 19:e ganska stark, och dels hade Blücher haft ännu

[1] Kennedy, Notes on the battle of Waterloo, sid. 155—158.
[2] Clausewitz, sid. 175—182.

mera betydande öfvermakt än vid Ligny. Efter föreningen med Bülow var nämligen preussiska arméen trots förlusterna den 16:e cirka 90,000 man stark; då Napoleon svårligen kunnat draga några trupper från sin vid Quatre-Bras tillbakaslagna vänstra flygel, hade han ej med afdrag af förlusterna vid Ligny kunnat angripa Blücher med mera än högst 65,000 man. Under sådana förhållanden måste väl medgifvas, att utsikterna till framgång icke skulle ha varit synnerligen stora, äfven om Wellington icke på något sätt hade ingripit i förhållandena. Och hvilket öde skulle väl efter en oafgjord strid ha blifvit Napoleons, om Wellington under tiden med sin öfvermakt hade krossat Ney och drifvit honom tillbaka öfver Sambre? Då man sålunda ser, att Napoleon hade större utsikter att vid Waterloo slå Wellington ensam, än han hade haft att vid Wavre slå Blücher och tillika betänker, att Grouchys sändning just hade till ändamål att skilja de båda allierade härarna åt och att, om man får tro Jomini, detta hade blifvit uppnådt, ifall Grouchy den 18:e på morgonen hade passerat Dyle vid Mousty, så torde man kunna anse, att Napoleon vid detta tillfälle handlat riktigt.

Vi ha lämnat Napoleon vid Brye; han hade redan vid 11-tiden beordrat Lobau och gardet mot Quatre-Bras och sände nu kl. 12 en ny order till Ney att genast angripa engelsmännen. Den första ordern mellan 7 och 8 f. m., som nådde Ney vid 9-tiden, hade endast varit villkorlig. Själf följde han efter med Milhauds tunga kavalleri. Ankommen vid 1-tiden till Marbais, samtidigt med Lobau, blef han förvånad att ej få några underrättelser från Ney, ej heller hördes något kanondunder från Quatre-Bras. Han beslöt att själf marschera dit, men där fanns numera blott lord Uxbridges kavalleri, som skulle dölja engelska arméens reträtt. Dessa retirerade äfven, och nu började i ett strömmande regn ett häftigt förföljande af detta arriärgarde på vägen till Bruxelles öfver Genappe, men engelsmännen hade för stort försprång, det blef omöjligt att upphinna dem. Hvad marskalk Ney beträffar, så hade han hela morgonen varit lika overksam som gårdagens morgon; kejsaren sände därför direkta order till de trupper, som stodo vid Frasnes. Nu först visade sig d'Erlon och något senare Ney. Den

förre fick nu mottaga välförtjänta förebråelser för sitt förhållande under gårdagen, den senare hade redan fått sina i Soults första bref, men fick nu i stället för sin fortsatta overksamhet. Erlon har i sin berättelse naturligen ej velat erkänna detta, men medgifver dock, att Napoleon i djupt sorgsen ton yttrat: »on a perdu la France», hvilka ord dock snarare syfta på Ney. Och i självfva verket skulle ett så gynnsamt tillfälle att med en gång afgöra fälttåget som under gårdagen vid Ligny icke mera komma åter; kanske kände Napoleon, att han själf denna morgon genom långsamhet förlorat ett annat! Förgäfves befallde han hela arméen att skyndsamt förfölja engelsmännen, det försummade kunde ej återvinnas; vid $^{1}/_{2}$7-tiden på kvällen nådde Napoleon själf med avantgardet Belle-Alliance, där han snart fann, att hela engelska arméen befann sig på Mont S:t Jean-platån. Nu var det för sent att angripa, han måste invänta morgondagen.

Sedan Grouchy vid $^{1}/_{2}$12-tiden lämnat kejsaren, sände han order till Vandamme att med III. kåren marschera till Point du Jour, där vägarna till Namur och Gembloux korsa hvarandra, samt begaf sig själf till Ligny och gaf, sedan han nu erhållit den af Bertrand skrifna ordern, befallning till Gérard att följa efter Vandamme till Gembloux. Hade han i stället låtit Gérards kår, som stod närmare Point du Jour, bilda teten, så hade icke denna behöft vänta på att Vandammes kår skulle passera; härigenom förlorades en dyrbar timme. Först vid 3-tiden nådde spetsarna af Vandammes kår Point du Jour samtidigt med Grouchy. Här mottog denne en rapport från Exelmans, afsänd mellan 1 och 2 e. m. framför Gembloux, att den preussiska arméen befann sig på vänstra stranden af den lilla floden Orneau och att han skulle följa den, så snart den satte sig i rörelse. I stället för att skynda till Gembloux för att personligen med sitt kavalleri leda förföljelsen, som Grouchy i sin berättelse påstår sig ha gjort, följde han Vandamme och anlände först kl. 7 e. m. till denna punkt, Gérards kår kom först kl. 9 e. m. Ehuru vädret var dåligt och vägarna förskräckliga, så förefaller marschresultatet obetydligt, Vandammes kår hade tillryggalagt knappt 13 km. och Gérards 10 km., under det att Napoleon,

som vid samma tid kl. 7 e. m. ankom till Belle-Alliance hade tillryggalagt mer än dubbelt; ej heller voro vägarna stort bättre för preussarne. Houssaye anmärker, att båda kunde äfven med samma långsamma tågordning ha varit i Gembloux vid 5-tiden, om Grouchy, i stället för att låta dem marschera på samma väg, hade beordrat Vandamme att taga den så kallade romerska vägen ofvanför Sombreffe.

Den 17:e i daggryningen hade preussarne börjat sin reträtt mot Wavre, I. och II. kårerna gingo öfver Gentinnes och Mont S:t Guibert; Ziethen anlände redan före 12 till Wavre och lät sina trupper passera Dyle, Pirch åter stannade på högra stranden. Som redan är nämndt, undgick detta helt och hållet fransmännens uppmärksamhet; hufvudansvaret för detta torde hvila på general Durutte, som icke framsändt rekognosceringspatruller och icke ens på kvällen den 16:e synes ha underrättat högkvarteret om sin närvaro vid Wangelée. Från Sombreffe marscherade III. kåren Thielman först till Gembloux och dröjde där ganska oförsiktigt från 7 f. m. till 2 e. m., den satte sig slutligen i marsch och passerade först kl. 8 e. m. Dyle vid Wavre. Jämför man den väg Thielmans kår tillryggalade från Gembloux, nära 20 km., med den väg Grouchys trupper marscherade under samma tid, så synes beskyllningen för långsamhet mot de senare vara i hög grad berättigad. Den IV. preussiska kåren Bülow slutligen hade order att stanna på högra stranden af Dyle i Dion le Mont, dit den ännu kl. 10 e. m. ej synes ha fullständigt anländt. Ur dessa marschorder framgår ganska tydligt, att Gneisenau, då han på kvällen den 16:e bestämde sig för reträtt mot Wavre, icke gjorde detta i afsikt att *omedelbart* förena sig med engelsmännen genom en flankmarsch längs Soignesskogen, ty i så fall hade han säkert icke låtit den friska IV. kåren Bülow bilda eftertruppen.

Som vi veta hade Exelmans tidigt på morgonen fått order att följa preussarne mot Gembloux, under det att Pajol skulle vända sig mot Namur. Mellan 9 och 10 f. m. anlände Exelmans själf med hufvudstyrkan af sin division framför Gembloux och uppskattade mycket riktigt till omkring 20,000 man de fiender (Thielman), som voro lägrade där. Oaktadt han hade under sitt befäl 3,000 man kavalleri

och två batterier, gjorde han ej det ringaste försök att oroa preussarne; hade han inlåtit sig i en förpoststrid, hade han snart nog märkt, att han hade samma fiende mot sig som föregående dag, nämligen preussarnes *vänstra* flygel. Han nöjde sig med att helt vårdslöst observera dem och brydde sig ej om att underrätta sin kamrat Pajol för att spara denne en onödig marsch mot Namur. Han begick äfven det oförlåtliga felet att ej genast sända en rapport till kejsaren; först efter kl. 1 e. m. sände han en redan omnämnd rapport till Grouchy, som emellertid påstår sig ha mottagit den först kl. 4 e. m. Det är lätt att inse, af hvilken stor vikt det hade varit för Napoleon, om han redan före Grouchys detaschering hade vetat, att en preussisk kår befunne sig i Gembloux, framför allt om han tillika vetat, att denna utgjorde preussarnes *vänstra* flygel; sannolikt hade han då genast insett, att preussarne retirerade mot Dyle i afsikt att förena sig med engelsmännen och i enlighet härmed gifvit Grouchy fullt bestämda order att marschera mot Wavre på vänstra stranden. Till denna underlåtenhet lade Exelmans en sådan vårdslöshet i att observera preussarne, att dessa vid 2-tiden obemärkt gåfvo sig i väg! Först kl. 3 e. m. ryckte han in i Gembloux, men i stället för att vidare förfölja preussarne för att igenfinna dem, stannade han i Sauvenière 4 km. längre bort, som Houssaye säger, nöjd med att ha tagit en hjord af 400 oxar! Vid 6-tiden sände han emellertid ut rekognosceringspartier mot Sart-à-Walhain och Touriennes samt Perwez; alla dessa rapporterade, att preussarne syntes retirera mot Wavre. Dessa underrättelser framkommo först på natten till Grouchy i Gembloux, som emellertid redan kl. 6 e. m. genom ett bref från Pajol visste, att preussarne icke gingo mot Namur, och vidare mellan 7 och 8 e. m. hade mottagit en mängd berättelser om preussarnes återtåg enligt somliga mot Liège och Maëstricht men enligt de flesta mot Wavre. Före kl. 8 e. m. visste sålunda Grouchy, att icke, som man först trott, preussarne retirerade mot Namur, och att således hufvudarméens förbindelselinie öfver Charleroi icke var hotad, och vidare att preussarne gingo mot Liège eller Wavre men sannolikt mot Wavre. Gingo de mot Liège, voro de ur räkningen för minst två dagar, gingo de åter mot Wavre, så var det i tydlig afsikt att förena sig med

Wellington, en möjlighet, som vi veta, att Napoleon hade fullkomligt förutsett. Under dessa omständigheter var det klart, att Grouchy borde så fort som möjligt marschera mot Wavre, och detta på en väg, som närmade honom till kejsaren, samtidigt med att han sköt sig in mellan Blücher och den franska hufvudarméen, d. v. s. han borde passera Dyle vid Mousty och Ottignies samt rycka mot Wavre på vänstra stranden af Dyle. Jomini,[1] som förordar denna väg, säger, att det hade varit ett sådant beslut, som grundar en stor fältherres rykte, och tillägger, att Napoleon själf under samma omständigheter sannolikt skulle ha gjort det. När man läser den rapport, Grouchy samma afton sänder till kejsaren, och däri finner, att han fullkomligt förstod att han borde hindra Blüchers förening med Wellington, så förefaller det underligt, att en general, som i snart 20 år deltagit i krig under den störste fältherres befäl och som väl borde ha varit förtrogen med den strategiska princip, de inre linierna, hvilken så ofta fört denne till seger, vid detta tillfälle kunnat begå ett sådant fel. Härmed må nu vara huru som helst, säkert är, att detta Grouchys misstag var en af de viktigaste länkarna i den kedja af olyckliga omständigheter, af underbefälhafvares slapphet, okunnighet och underlåtenhet, som i förening med ett eller annat fel hos Napoleon själf framkallade afgörandet vid Waterloo.

Kl. 10 e. m. skrifver Grouchy till Napoleon: »Il paraît d'après tous les rapports qu'arrivés à Sauvenière les Prussiens se sont divisés en deux colonnes: l'une a dû prendre la route de Wavre, l'autre colonne paraît s'être dirigée sur Perwez. On peut peut-être en inférer qu'une portion va rejoindre Wellington et que le centre, qui est l'armée de Blücher, se retire sur Liège, une autre colonne avec de l'artillerie ayant fait sa retraite sur Namur. Le général Exelmans a l'ordre de pousser ce soir six escadrons sur Sart-à-Walhain et trois escadrons sur Perwez. D'après leur rapports, si la masse des Prussiens se retire sur Wavre, *je les suivrai dans cette direction, afin qu'ils ne puissent gagner Bruxelles et de les séparer de Wellington.»* I sin egen berättelse »Relation succincte» citerar Grouchy detta bref, men för att urskulda sig har han förändrat den sista

[1] Jomini, sid. 222.

satsen; det heter: »je les suivrai dans cette direction et les attaquerai dès que je les aurai joints». Detta viktiga bref, som anföres riktigt till och med af Charras och Chesney,[1] omnämnes af York blott med orden: »In der Nacht um zwei Uhr geht auch eine Meldung Grouchys ein, welche besagt, dass er noch nicht mit Sicherheit habe feststellen können, ob die Hauptmasse Blüchers auf Wavre oder auf Namur gegangen sei»!![2] Oaktadt Grouchy i detta bref säger sig alltefter de underrättelser, som inlöpa, ämna marschera mot Wavre eller Liège, tog han icke några dispositioner för den förra rörelsen; hans order visar, att det är i riktning mot Perwez han söker fienden. De underrättelser, som inlöpa vid midnatt och intill kl. 3 f. m. gåfvo emellertid alla vid handen, att preussarne hade retirerat mot Wavre. Grouchy visste, att Napeleon ämnade leverera batalj mot Wellington, om denne höll stånd framför Soignes-skogen, men det föll honom aldrig in att preussarne kunde förena sig med engelsmännen på någon annan väg än öfver Bruxelles; i stället för att marschera mot Wavre på vänstra stranden af Dyle, som Jomini förordar, beslöt han att följa fienden öfver Walhain och Corbais, och i stället för att utföra denna rörelse på två parallella vägar bestämde han sig för en enda samt befallde Vandamme att bryta upp kl. 6 och Gérard kl. 8 f. m.; han hade kunnat och bort sätta sig i rörelse i daggryningen. Själf synes Grouchy icke ha lämnat Gembloux förrän mellan 8 och 9 f. m. Dessförinnan, sannolikt omkring kl. 6, skref han till kejsaren, att alla underrättelser syntes bekräfta, att preussarne marscherade öfver Wavre mot Bruxelles för att koncentrera sig och leverera batalj efter att ha förenat sig med Wellington. I detta bref talar han ej längre om, att någon preussisk kår retirerar mot Namur eller Liège, ej heller talar han om att söka hindra föreningen med Wellington, ehuruväl detta skulle vara hans mening med marschen mot Wavre.

Vi ha lämnat Napoleon den 17:e kl. 1/27 e. m. vid Belle-Alliance framför engelska arméen på Mont S:t Jean-platån. Sedan han förvissat sig om, att denna verkligen befann sig där, vände han om och tog kvarter i den lilla landtgården

[1] Chesney, sid. 152.
[2] York, sid. 397.

Caillou nära stora vägen och på omkring 2,700 m. afstånd från Belle-Alliance. Här rapporterade general Milhaud personligen vid 9-tiden, att hans rekognosceringspatruller under marschen från Marbais till Quatre-Bras hade observerat en preussisk kavallerikolonn, som från Tilly retirerade i riktning mot Wavre. Napoleon påstår sig ha kl. 10 e. m.[1] afsändt en order till Grouchy, anbefallande honom att sända 7,000 man till S:t Lambert för att öppna förbindelse med hufvudarméen och sedan följa efter med återstoden af sina trupper, så snart Blücher utrymt Wavre, men i hvarje fall har denna order, lika litet som en senare kl. 4 f. m. afsänd identisk order, aldrig nått sin bestämmelse. Det sannolika är enligt Houssaye, att dessa order aldrig blifvit afsända, då Napoleons påstående tydligen är oriktigt och motsäges af en order följande dag kl. 10 f. m. För öfrigt synes kejsaren ej ha fäst mycken vikt vid Milhauds rapport, då ju det observerade kavalleriet mycket väl kunde ha varit en från sin rätta reträttlinie afskuren kolonn. Han var öfvertygad om, att preussarne voro på reträtt mot Namur eller Maëstricht eller också norr ut för att förena sig med engelsmännen framför Bruxelles; i värsta fall, om de sökte koncentrera sig vid Wavre, så skulle nog Grouchy i tid upphinna dem, på en flankmarsch från Wavre längs Soignes-skogen synes han icke ha tänkt. Han var däremot orolig, att Wellington under natten skulle retirera och intaga en ny ställning framför Bruxelles, där han kunde förena sig med preussarne, ty i så fall betraktade han situationen såsom mycket allvarlig, då det för honom själf vore en omöjlighet att passera skogen i de båda allierade arméernas åsyn och sedan leverera batalj mot en dubbel öfvermakt.[2]

I själfva verket visste Wellington icke själf förrän sent på natten, hvad han skulle göra. Han hade visserligen på morgonen den 17:e svarat Blüchers ordonnansofficer löjtnant Massow, att han ämnade leverera batalj vid Mont S:t Jean, om han blott kunde räkna på understöd af åtminstone en af de preussiska kårerna, men sedan tolf timmar hade ingenting vidare hörts från Blücher. Innan denne kunde gifva ett formligt löfte om understöd, måste han ha sin armé

[1] Correspondance XXXI, sid. 179.
[2] Correspondance XXXI, sid. 181 och 213.

koncentrerad. Detta gick ej så fort, ty, som vi redan veta, hade på eftermiddagen den 17:e endast I. och II. kårerna ankommit till Wavre, först kl. 11 e. m. inkom Bülows rapport om hans ankomst till Dion le Mont. Gneisenau tvekade: »om engelsmännen blifva slagna, löpa vi fara att blifva fullkomligt förstörda», säges han ha yttrat. Bleibtreu anmärker,[1] att Blücher d. v. s. Gneisenau, som hade den strategiska ledningen, icke uppskattade Grouchys styrka till mera än 11,000 man och att det är mycket tvifvelaktigt, om han någonsin vågat marschera från Wavre till S:t Lambert, ifall han anat, att denne varit tre gånger så stark. Slutligen gaf Gneisenau efter, och Blücher skref till Wellington: »Bülows kår skall i daggryningen sätta sig i rörelse i riktning mot er. Han skall omedelbart följas af Pirch. I. och III. kårerna skola också hålla sig beredda att begifva sig till er. Truppernas utmattning, af hvilka en del ännu icke anländt, tillåter mig ej att börja min rörelse förr». Dessa ord bevisa oriktigheten af Clausewitz' påstående,[2] att om slaget vid Waterloo börjat tidigare, så hade också preussarne ankommit tidigare. Blüchers bref framkom till Wellington först kl. 2 f. m. och bestämde honom att antaga striden, men hittills hade han likväl ej vidtagit någon disposition i fall af reträtt. Detta förefaller så mycket besynnerligare, då man vet, att Wellington trodde sig ha hela franska arméen, alltså mera än 100,000 man, emot sig och således väl knappast kunde tänka sig att ensam upptaga striden mot en så öfverlägsen fiende. I själfva verket hade dock Napolen enligt Houssaye endast 74,000 man och 246 kanoner, under det att Wellington hade 67,000; den senare hade kunnat hafva 18,000 man mera, men dessa hade han onödigtvis detascherat till Hal för att skydda sin högra flank. General Brialmont anmärker säkerligen ganska träffande om detta: »on ne s'explique pas que Wellington ait pu attribuer à son adversaire un plan d'operation qui devait hâter la jonction des armées alliées, quand, depuis le debut de la campagne Napoléon manœuvrait évidemment pour empêcher cette jonction.» Äfven Clausewitz, Kennedy och själfva Chesney äro eniga i att klandra detta Wellingtons handlingssätt!

[1] Bleibtreu, »1815» sid. 122.
[2] Clausewitz, sid. 145.

Vid samma tid, som Wellington definitivt beslöt sig för att antaga batalj, hade Napoleon anat hans planer. Efter att ha dikterat en bataljorder för morgondagen och läst en del bref från Paris, hade han tagit sig en kort hvila, men redan kl. 1 f. m. var han ute igen i strömmande regn för att undersöka ställningen endast åtföljd af general Bertrand. Från höjden af Belle-Alliance kunde han öfverskåda engelska arméens vakteldar, där ingen rörelse förrådde några förberedelser till reträtt; först i dagningen återvände han till Caillou. Här fann han Grouchys förut citerade bref, skrifvit i Gembloux kl. 10 e. m. Napoleon vet nu, att åtminstone en preussisk kår retirerat mot Wavre troligen i afsikt att förena sig med Wellington, men, förlitande sig på sin underbefälhafvares ord: »je les suivrai dans cette direction, afin qu'ils ne puissent gagner Bruxelles, et de les séparer de Wellington», underlåter han att gifva Grouchy vidare order. Ännu var det ej för sent. Hvarför sände han ej nu den order, han i ovisshet om preussarnes reträttlinie ej kunnat gifva dagen förut, att marschera mot Wavre på vänstra stranden af Dyle efter att ha passerat floden vid Mousty och Ottignies? En sådan order kunde före 7 f. m., alltså före Grouchys afmarsch, ha varit i Gembloux. Från Gembloux till Ottignies och Mousty äro afstånden på nära parallella vägar 17 à 18 km. Hade Grouchy sändt Exelmans' kavalleri jämte en infanteridivision fram på högra stranden af Dyle för att maskera sin rörelse, så är det väl ej öfverdrifvet att antaga, det han vid 1-tiden kunnat ha hela sin armé öfver Dyle, då öfvergångarna ej voro besatta. Enligt Marbot[1] var bron vid Mousty besatt af franskt kavalleri från kl. 1 till 6 e. m. under slaget vid Waterloo. Här hade han hört kanondundret från Waterloo och troligen, om kejsaren vetat honom vara så nära, fått nya order att marschera mot slagfältet i stället för mot Wavre. I så fall hade han anländt till Maransart i Bülows rygg mellan 3 och 4 e. m., således före angreppet på Plancenoit, som då troligen aldrig ägt rum. Gardet och Lobau hade sålunda varit disponibla mot engelsmännen, och hela bataljen hade sannolikt fått en annan utgång. Som man nu kan efteråt öfverskåda händelserna, förefaller denna ur-

[1] Marbot, Mémoires III, sid. 407.

aktlåtenhet att på natten före Waterloo gifva Grouchy klara och tydliga anvisningar om det strategiska läget vara det mest ödesdigra fel Napoleon begick under hela fälttåget och vara hans egentliga bidrag tlll morgondagens stora olycka för de franska vapnen. Eget nog synes han ha blifvit i viss mån varnad; öfverste Baudus berättar i sina memoarer, att Soult, ehuru denne ej mera än Napoleon väntade preussarne, sent på aftonen den 17:e hade föreslagit honom att återkalla åtminstone en del af Grouchys armé i tanke på den förestånnde svåra striden, men att kejsaren ej velat höra därpå. Man skulle kunna invända, att preussarne kunnat hindra denna Grouchys marsch, men detta hade troligen ej varit möjligt. Då Blücher först ville använda Bülows kår, som ej ännu varit i elden, måste de närmast stående Pirch och Ziethen vänta, tills denna defilerat förbi. Flera omständigheter, bland annat en våldsam eldsvåda i Wavre fördröjde Bülows marsch, så att den närmast följande Pirch först efter kl. 12 började passera Wavre. Hvad beträffar de båda andra, Ziethen och Thielman, så ville Gneisenau först vid middagstiden bestämma öfver deras rörelser, sedan han förvissat sig om, att ej fransmännen i massa hotade Dyle linien vid Wavre. Om nu Exelmans maskerade Grouchys rörelse, så kunde Gneisenau svårligen före 12 m. känna till den, och då vore det för sent, ty vid denna tid voro spetsarna af Vandammes och Gérards kolonner längesedan öfver Dyle!

Napoleon trodde sig hålla segern i sin hand men var likväl missbelåten med att icke kunna angripa så tidigt, som han ville och borde. Föregående afton, då han ännu ej var säker, huruvida Wellington skulle hålla stånd, hade han dikterat en bataljorder i afsikt att i god tid börja angreppet [1], men det häftiga regnet under natten gjorde detta omöjligt. I dagningen hade regnet upphört, dock behöfdes det flera timmar för att marken nödtorftligen skulle torka. Vid 5-tiden på morgonen dikterade han därför en ny bataljorder, som modifierade den förra och däri han uppsköt angreppet till kl. 9 f. m. för att gifva trupperna, hvilka under natten spridt sig, tid att samlas och

[1] Houssaye, sid. 303 anm. 2. Houssaye är den förste som fäst uppmärksamheten på tillvaron af denna order.

bereda sig till striden. Detta tog längre tid, så att ännu kl. 11 hade ej alla trupperna anländt, hvilket dock enligt Napoleons åsikt, som äfven delades af Drouot, betydde föga, då marken ännu var för uppblött för att tillåta artilleriet att föra fram kanonerna. Jomini klandrar detta dröjsmål och antyder till och med, att alltsammans var en förevändning, uppfunnen på S:t Helena för att ursäkta ett misstag, hvilket emellertid fullständigt vederlägges af Drouots yttrande i pärskammaren den 23 juli 1815. Däremot är det möjligt, att Napoleons och Drouots åsikt om markens beskaffenhet varit oriktig, och att Jomini i denna punkt har rätt.

Vid frukosten i Caillon lär Soult ännu en gång ha föreslagit kejsaren att återkalla åtminstone en del af Grouchys trupper men blifvit brutalt afvisad. Lika litet afseende fäste Napoleon vid ett rykte, som prins Jérôme hade hört i Genappe föregående afton, att nämligen Wellington och Blücher hade öfverenskommit att förena sig vid Mont S:t Jean framför Soignes-skognen, och att preussarna skulle anlända från Wavre. Det är omöjligt, utropade han, efter en sådan batalj som vid Fleurus och för öfrigt ha de Grouchy i hälarna. Han litade så på sin underbefälhafvares ord och löften, att han i ett bref till Grouchy kl. 10 f. m. nöjer sig med att meddela denne, att en preussisk kolonn passerat S:t Géry och Gentinnes i riktning mot Wavre, samt anbefaller honom att skyndsamt marschera mot denna punkt för att angripa preussarne och tillika sätta sig i närmare förbindelse med hufvudarméen. Ännu kl. 10 f. m. kallar han sålunda ej Grouchy till slagfältet! Några ögonblick senare sänder han emellertid öfverste Marbot med ett husarregemente för att intaga ställning bakom Frichermont samt framsända patruller mot Lasnes, Couture och de båda Dyleöfvergångarne vid Mousty och Ottignies! Möjligen har Napoleon ansett att Grouchys löfte om att skilja preussarne från engelsmännen just betydde, att denne ämnade passera Dyle vid dessa båda sistnämnda ställen och sålunda velat sätta sig i snabb förbindelse med honom.

Klockan var nu nära 11, men Napoleon ansåg sig ej kunna börja angreppet förrän vid 1-tiden; han dikterar nu sina order till Soult. Enligt dessa skall Ney med d'Erlons

kår angripa engelsmännens centrum på Mont S:t Jean-platån, under det att Reille skall angripa till vänster om d'Erlon. På morgonen har han för Jérôme utvecklat sina planer: en förberedande artillerield, därpå gå d'Erlon och Reille till anfall, hvilket efterföljes af en stor kavalleri-charge, slutligen skola Lobaus kår och gardet gifva de vikande engelsmännen nådestöten! Kejsarens tankegång är klar och tydlig; han åsyftar icke en half seger, icke ett nederlag, där fienden retirerar, lämnande honom i besittning af slagfältet, utan en afgörande batalj, han vill icke blott slå utan tillintetgöra sin motståndare, och detta kunde endast ske genom att genombryta den fientliga centern. Jomini[1] säger: »Tel fut le plan que plusieurs incidents vinrent déranger, et que Napoléon peut livrer sans crainte à l'examen des maîtres de l'art.» Äfven Clausewitz[2] medgifver, att ett angrepp mot centrum var det kortaste och mest afgörande, såframt man hade utsikt att sluta det före Blüchers ankomst, men påstår, att därefter erbjöde ett angrepp mot engelsmännens högra flygel den enda utsikten till seger. Detta senare förefaller högst besynnerligt, då det, som Jomini säger, ej vore »une bonne direction stratégique» och för öfrigt just denna flygel hade en ganska stark ställning.

Kort sedan kejsaren dikterat sina angreppsorder, beslöt han att genom ett skenangrepp mot slottet Hougemont på engelsmännens yttersta högra flygel förmå Wellington att något försvaga sin center. Här började också striden kl. 11,35 f. m., i det att divisionen Jérôme af Reilles kår framgick till anfall, samtidigt med att d'Erlons och Reilles kanoner började spela mot den på Mont S:t Jean-platån stående engelska centern. Olyckligtvis urartade detta skenangrepp mot Hougemont genom Jeromes envishet och Reilles slapphet till en strid, hvari utom divisionen Jérôme äfven en del af divisionen Foy onyttigt förbrukades. Under tiden lät Napoleon förstärka sitt artilleri i centern, så att framför och till höger om Belle-Alliance befunno sig 80 kanoner, hvilka besköto Mont S:t Jean, samtidigt med att Ney och d'Erlon förberedde sitt stora angrepp. Innan kejsaren gaf

[1] Jomini, sid. 138.
[2] Clausewitz, sid. 165.

signalen till detta, hade man kl. 1 e. m. i franska generalstaben observerat, att trupper på cirka 8 km. afstånd syntes debouchera ur skogen vid Chapelle S:t Lambert. Inom kort fick man genom en fången preussisk husar visshet om, att dessa trupper voro avantgardet till Bülows preussiska kår. Detta var en allvarsam underrättelse, som dock blott till hälften öfverraskade Napoleon, ty efter kl. 10 hade han emottagit ett nytt bref från Grouchy, skrifvet i Gembloux kl. 6 f. m., däri denne sade, att preussarne syntes retirera mot Bruxelles för att förena sig med Wellington och att han själf skulle öfver Sart à Walhain och Corbais marschera mot Wavre. Nu är ej längre fråga om, att någon preussisk kår retirerar mot Liège, ej heller talar han om att hindra preussarnes förening med Wellington, och slutligen visade brefvet, att han ännu kl. 6 f. m. var kvar i Gembloux. Kort innan preussarne visade sig, hade Napoleon dikterat ett svar till Grouchy, däri han med gillande af marschen mot Wavre anbefallde denne att ständigt manövrera så, att han kunde förena sig med hufvudarméen innan någon preussisk kår kunde komma emellan. Nu tilllägger han i ett postskriptum: »une lettre qui vient d'être interceptée porte que le général Bülow doit attaquer notre flanc droit. Nous croyons apercevoir ce corps sur les hauteurs de S:t Lambert. Ainsi ne perdez pas un instant pour vous rapprocher de nous et de nous joindre, et pour écraser Bülow que vous prendrez en flagrant délit!» Hade Napoleon, som vi redan nämnt, på natten gifvit Grouchy order att marschera mot Wavre på vänstra stranden af Dyle, så stode denne i detta ögonblick med sin hufvudstyrka mellan Mousty och Maransart och kunde ha haft detta bref inom en timme, då Marbots husarer höllo vägen öppen; nu fick Grouchy det först framför Wavre kl. 5 e. m., då det var alldeles för sent.

Man har klandrat Napoleon, därför att han ej nu vid Bülows uppträdande afbröt striden, som ej mera kunde blifva någon seger, menar man. Clausewitz [1] säger härom: en försiktig general, en Turenne, Eugen eller Fredrik den store, skulle ha gjort det, men han tillägger, en Bonaparte kan man ej tadla, att han höll ut, så länge någon möjlig-

[1] Clausewitz, sid. 166.

het till seger förefanns! Så gjorde också Napoleon, han sände Lobau med VI. kåren att hejda Bülow och gaf Ney order till den stora centrumattacken; klockan var nu 1,30 e. m. Ännu en half timme fortsattes den häftiga kanonelden vid Belle-Alliance, sedan gingo Ney och d'Erlon fram mot Mont St. Jean men olyckligtvis i alldeles för täta kolonner, hvilket såväl försvårade truppernas deployering som äfven i händelse af ett kavalleriangrepp omöjliggjorde deras formering i fyrkanter. En enda af d'Erlons fyra divisionsgeneraler, Durutte, hade emellertid tagit på sitt ansvar att icke verkställa sin kårchefs felaktiga order, hvarför också hans division led vida mindre förluster. Detta d'Erlons eller Neys fel, ty det är ej fullt säkert, på hvilken ansvaret i sista hand hvilar, framkallade en katastrof. Oaktadt stora förluster under uppstigandet mot Mont St. Jean nådde de franska kolonnerna platåns krön och framträngde ända till Ohainvägen men mottogos där af en mördande eld, på hvilken de själfva i följd af sin djupa formering knappast kunde svara, och råkade därför i oordning. I detta ögonblick kastade Wellington fram kavalleribrigaden Ponsonby mot de oordnade massorna och dref dem under oerhörda förluster tillbaka utför platån, men då det engelska kavalleriet följde efter och ville anfalla de på andra sidan dalgången stående franska batterierna, blef brigaden i sin tur angripen af de franska lanciärerna och i det närmaste tillintetgjord. Det franska anfallet hade således fullständigt misslyckats; icke en gång den på platåns främre kant liggande landtgården La Haye-Sainte, »ställningens nyckel», som Kennedy säger, hade man lyckats eröfra.

Så snart d'Erlons kår hunnit något ordna sig efter sitt första nederlag, befallde Napoleon Ney att på nytt angripa La Haye-Sainte, men oaktadt all tapperhet misslyckades detta ännu en gång, då Ney försummat att först låta artilleriet skjuta bräsch i de ganska höga och fasta murarna. Emellertid fortfor och ökades alltjämt kanonaden från de franska batterierna mot den engelska centern. Då en del af denna för att skydda sig mot den häftiga artillerielden vek något tillbaka, misstog sig Ney på denna rörelse och ansåg den vara början till reträtt. Han visste, att i

kejsarens planer ingick ett stort kavalleriangrepp, och trodde, att ögonblicket härför nu vore inne. Då han under sitt omedelbara befäl utom Reilles och d'Erlons kårer hade Milhauds kyrassiärer och lätta gardeskavalleriet, ehuru han ej skulle använda dessa förrän efter ny order, befallde han likväl vid 4-tiden oaktadt kavallerigeneralen Delorts föreställningar fram kyrassiererna till angrepp mot det ännu orubbade engelska infanteriet på platån. Genom ett olyckligt misstag, som kom Ney att tro, det hans order gillades af Napoleon, följde äfven lätta gardeskavalleriet kyrassiärerna i detta angrepp. Med glänsande tapperhet sprängde kyrassiärerna uppför den slippriga sluttningen till platån, uppkomna, eröfrade de de engelska kanonerna, som de likväl hvarken kunde bortföra eller i brist på verktyg förnagla, men mot det i fyrkanter formerade engelska infanteriet bröt sig anfallets kraft, och då de nu i sin tur angrepos af det engelska kavalleriet, måste de med stora förluster vika utför sluttningen. Knappt nedkomna ordnade de sig åter och förnyade angreppet men med samma resultat.

Napoleon hade med öfverraskning och missnöje sett sitt kavalleri utan order framgå till angrepp. »Voilà un mouvement prématuré qui pourra avoir des résultats funestes sur cette journée» yttrade han till Soult. »Il nous compromet comme à Iéna», utropade den förbittrade generalstabschefen. »Le malheureux! C'est la seconde fois depuis avanthier qu' il compromet le sort de la France» säges Napoleon ha tillagt. Som sakerna nu stodo, ansåg han emellertid nödvändigt att understödja sitt slagna kavalleri och sände order såväl till Kellermann med den andra kyrassiärdivisionen som till Guyot med tunga gardeskavalleriet att rycka fram. Han visste, att kosta hvad det kosta ville, måste han komma till ett slut med engelsmännen, ty i hans högra flank kämpade Lobau en förtviflad strid med de öfverlägsna preussarne under Bülow. Vid 1-tiden hade den gamle Blücher med hufvudstyrkan af Bülows kår ankommit till Chapelle Saint-Lambert, men han tvekade länge, innan han lät sina trupper rycka in i de trånga defiléerna i Lasnes floddal; det är tydligt, att han aldrig skulle vågat detta, om hans rekognosceringstrupper inberättat, att Grouchy befunne sig i anryckning från Mousty och Ottignies. Så

snart han fått veta, att från detta håll ingenting var att befara, satte han sig i rörelse mot Plancenoit för att angripa franska arméen i flanken och ryggen. Det behöfdes Blüchers hela energi för att förmå de utmattade trupperna att släpa fram kanoner på denna besvärliga väg. Först vid 4-tiden nådde spetsarna af de preussiska kolonnerna Parisskogen, hvilken Lobau eget nog uraktlåtit att besätta. Blücher ville här invänta återstoden af Bülows kår, men Wellingtons enträgna begäran, om att han skulle taga del i striden, förmådde honom att vid ½5-tiden öfvergå till anfall. Lobau gjorde det kraftigaste motstånd, men då hans trupper utgjorde knappt 10,000 man, måste de vika och sedan Bülows kår fullständigt anländt, föll äfven Plancenoit men återtogs snart af general Duhesme i spetsen för unga gardet, som Napoleon sändt till understöd. Samtidigt med att preussarne intogo Plancenoit, ankom en adjutant från Thielman, som meddelade att III. preussiska kåren vid Wavre vore angripen af öfverlägsna fiender (Grouchys 33,000 man) och ej kunde hålla sig. »Må general Thielman försvara sig så godt han kan», svarade Gneisenau, »det gör ingenting, om han blir krossad vid Wavre, blott vi segra här».

I centrum fortgick striden som förut; ännu tvenne gånger försökte Ney förgäfves med sina kavallerimassor, hvilka han engagerade till sista man, att bryta genom engelsmännens ställning. Väl togos de engelska batterierna och enskilda fyrkanter sprängdes, men de flesta höllo stånd, och efter oerhörda förluster veko de franska skvadronerna tillbaka utför platån. Kanske hade kavalleriangreppen lyckats, om de blifvit behörigen understödda af infanteri, men d'Erlons divisioner voro illa tilltygade, och i hettan glömde Ney de ännu orörda trupper han hade under sitt befäl, divisionen Bachelu och brigaden Jannin af Reilles kår, och framförde dem först efter den 4:e kavalleriattacken endast för att dela de öfrigas öde. Han glömde äfven bort sitt första mål att taga La Haye-Sainte, och det var först vid 6-tiden, då Napoleon själf visade sig midt i kulregnet i själfva stridslinien och befallde, att denna punkt skulle tagas till hvarje pris, som landtgården föll i fransmännens händer[1]. Äfven engelsmännen hade lidit oerhördt, och då

[1] Houssaye, sid. 378

nu Ney lyckats få fram en del artilleri till La Haye-Sainte och därifrån på nära håll besköt de engelska linierna samt spillrorna af d'Erlons kår åter började bestiga platån, då började engelsmännens motstånd att svikta. Kennedy[2] säger: »midten af linien var öppen, vi voro i fara, stridens utgång var aldrig mera tvifvelaktig än i detta ögonblick». Man frågar sig ovillkorligt: hade icke utgången af striden blifvit en helt annan, om Ney redan från början väl förberedt angreppet på La Haye-Sainte och sedan låtit d'Erlon utföra det i en för terrängen passande formering? Säkert hade landtgården redan då fallit i hans våld. Och hvilken annan utsikt att lyckas hade ej de stora kavalleriangreppen haft, om denna viktiga punkt varit i angriparnes händer, hvarifrån de lättare kunnat understödjas af infanteriet! Kanske hade då de engelska linierna varit genombrutna redan före Bülows angrepp på Plancenoit!

Engelsmännens svaghet undgick icke Ney, han förstod att med någon förstärkning af friska trupper kunde han bryta engelsmännens motstånd. Han lät begära något infanteri af Napoleon, men denne utropade: »des troupes! Où voulez-vous que j'en prenne? Voulez-vous que j'en fasse?» Ännu återstodo fjorton bataljoner af gardet, och Kennedy försäkrar, att om Ney fått halfva denna styrka, så skulle han i detta ögonblick kunnat genombryta den engelska centern. Men utan något kavalleri vågade Napoleon icke i detta ögonblick äfventyra sin sista reserv, ty vid samma tidpunkt hade oaktadt Lobaus och Duhesmes tappra motstånd Plancenoit för andra gången fråntagits dem af Bülow, som nu hotade den franska arméens enda reträttlinie. Napoleon uppsköt sitt anfall mot engelsmännen men sände general Morand med två bataljoner af gamla gardet att återtaga Plancenoit. Utan att lossa ett enda skott angrepo dessa med bajonetten byn på två punkter, och inom tjugu minuter var den åter i fransmännens våld. Klockan var nu öfver 7; fri från bekymret för sin högra flank beslöt Napoleon att göra en sista afgörande ansträngning mot den engelska centern. Under det att tre bataljoner af

---

[2] Houssaye, sid. 381, Kennedy, sid. 127.

gardet stannade kvar som en sista reserv, lät han de nio återstående avancera mot La Haye-Sainte. Som nyss blifvit anmärkt, hade enligt den mest opartiska af de engelska författarne, Kennedy, denna attack kunnat vara afgörande en half timme tidigare, då Ney begärde förstärkning, men sedan dess hade ställningen för engelsmännen väsentligen förbättrats genom ankomsten af den preussiska kåren Ziethen till Ohain. Denne hade vid $^{1}/_{2}$6-tiden ankommit med sitt avantgarde men oaktadt Wellingtons enträgna böner om understöd länge tvekat, då han ej utan skäl ansåg engelsmännen redan vara i full reträtt och fruktade att blifva utan nytta indragen däri. Müffling skyndade dit, förklarade ställningen och besvor Ziethen att marschera till Wellingtons understöd: »slaget är förloradt» utropade han, »om ej I. kåren kommer till hertigens hjälp»; efter mycken tvekan beslöt Ziethen sig slutligen att göra detta. Detta preussarnes annalkande satte Wellington i stånd till att draga trupper från sin vänstra flygel till sin hotade center.

Preussarnes anmarsch observerades af Napoleon men förmådde honom blott att påskynda sitt angrepp. Clausewitz[1] och hans eftersägare York[2] fördöma strängt detta Napoleons förtviflade beslut utan att dock kunna angifva någon bättre utväg, tillika synes Clausewitz icke med säkerhet veta, att Plancenoit då var återtaget af Morand. Andra författare, såsom Ch. Malo och Arthur Chuquet, säga, den förre: »Quel autre parti aurait pu prendre Napoléon», den senare, »l'empereur n'avait pas d' autre parti à prendre. Il fallait, comme disent les Allemandes, den grossen Trumf ausspielen.»[3] Kejsaren lämnade fem bataljoner af gardet åt Ney, befallde, att artilleriet skulle fördubbla sin eld och att resterna af d'Erlons och Reilles kårer skulle understödja angreppet; slutligen för att ännu mer ingifva trupperna förtroende påstås han ha låtit utsprida ryktet, att Grouchy hade ankommit. Enligt Kennedy[4] inslog Ney genast en falsk riktning för sitt angrepp, och sedan i stället

[1] Clausewitz, sid. 125 och 130.
[2] York, II, sid. 400.
[3] Houssaye, sid 388, anm. 3.
[4] Houssay, sid. 332, Kennedy, sid. 130.

för att kasta de fem bataljonerna mot en enda punkt af den engelska linien lät han dem på en gång anfalla fyra olika punkter, där de öfverallt stötte på stor öfvermakt; ej heller understöddes angreppet som sig borde af de öfriga trupperna. Under sådana förhållanden var det ej underligt, att detta angrepp af 3,000 man mot 8 à 10,000, understödda af ett talrikt artilleri, skulle misslyckas. De tappra garderna trängde i början oemotståndligt framåt, men decimerade af en fruktansvärd eld och angripna i fronten och i flankerna af öfverlägsna massor, måste äfven de i oordning vika tillbaka. Detta blef signalen till en allmän panik, ropet »la garde recule» skallade som »Stora arméns» dödsringning. Samtidigt angreps divisionen Durutte i Papelotte på högra franska flygeln af de från Ohain framträngande preussarne af Ziethens kår. Detta gaf nådestöten; i vild upplösning veko de franska trupperna, häftigt förföljda af de påträngande engelsmännen och preussarne. Vid åsynen häraf förstod Napoleon, att slaget var oåterkalleligen förloradt; dock, utan att förlora sin kallblodighet, lät han vid platåns fot de ännu återstående fyra gardesbataljonerna bilda fyrkanter för att om möjligt bakom denna lefvande damm samla och ordna den öfriga arméen, men förgäfves; lika fruktlösa voro alla Neys ansträngningar. Inseende den ohållbara ställningen, befallde Napoleon fyrkanterna att långsamt vika och skyndade själf till sin sista reserv, tre mellan Belle-Alliance och Rossomme samt vid Caillou posterade bataljoner af gamla gardet. De fyra gardesfyrkanterna retirerade långsamt under oerhörda förluster men i god ordning mot Belle-Alliance; det var under denna reträtt mellan de förföljande fientliga massorna, som general Cambronne skulle ha yttrat de berömda orden: »la garde meurt et ne se rend pas». Uppkomna på platån angrepos de emellertid af preussarne, som, sedan halfva kåren Pirch anländt till Bülows understöd, slutligen öfverväldigat Lobau och först här blefvo fyrkanterna genombrutna och krossade. Plancenoit höll sig ännu, först efter kl. 9 e. m. lyckades preussarne intränga i byn, där unga gardet och två bataljoner af det gamla föllo nära nog till sista man.

Lika fruktlöst som förut nedanför La Haye-Sainte sökte Napoleon vid Rossomme och Caillou att i skydd af de där

stående tre sista bataljonerna af gamla gardet hejda sin flyende armé. Han måste gifva order om reträtt på vägen mot Genappe, och betäckt af denna sista rest lämnade han det slagfält, där hans härskarbana för alltid nått sin slutpunkt. Förföljandet af den öfriga sprängda arméen öfvertogs af preussarne under Gneisenaus eget befäl, då engelsmännen själfva voro för utmattade af den 10 timmars långa striden. Franska arméen förlorade öfver 200 kanoner och större delen af sin öfriga materiel men eget nog endast 2 fanor, hvilka togos af engelsmännen vid d'Erlons första angrepp. Mer än 25,000 fransmän och 20,000 allierade betäckte valplatsen. Så slutade slaget vid Waterloo, en af de häftigaste och till sina följder viktigaste drabbningar världshistorien vet att omtala. Det är kanske just dess följder, som gjort, att minnet däraf, framför allt i England, är omgifvet af en så sagolik glans, ty huru mycket man än må framhålla segrarnes förtjänster, Wellingtons orubbliga fasthet och Blüchers ihärdighet, så måste det dock erkännas, att det ej var de allierade generalernas större fältherreförmåga eller deras truppers öfverlägsna tapperhet, som afgjorde dagens öde, utan deras mot slutet nära dubbla öfvermakt i förening med de franska generalernas många misstag och Napoleons egen ödesdigra uraktlåtenhet att i tid sända order till Grouchy. Och hvad än den engelska chauvinismen må säga, preussarnes uppträdande bragte ej blott seger, den bragte räddning åt engelska arméen från ett säkert nederlag, ty hade Napoleon efter La Haye-Saintes fall kunnat disponera Lobaus kår och gardet till ett afgörande anfall mot den engelska centern, så är det väl ej tvifvel om, att icke denna blifvit genombruten och engelska slagordningen sprängd.

Det återstår nu att nämna några ord om Grouchys åtgöranden under denna dag. Han hade befallt Vandamme att bryta upp kl. 6 f. m. och Gérard att följa efter kl. 8; båda skulle marschera på samma väg öfver Walhain och Corbais mot Wavre. Emellertid skedde uppbrottet betydligt senare, och då Grouchy vid 10-tiden upphann sitt avantgarde, passerade detta Walhain. I denna by stannade han för att skrifva bref till kejsaren och för att frukostera. Medan han höll på härmed, ankom Gérard, som skyndat före

sin armékår och som nu strax efter 11,30 f. m. hade observerat det aflägsna kanondundret i väster. Gérard besvor i flera generalers närvaro Grouchy att marschera i riktning mot detta kanondunder, hvars häftighet mer och mer ökades, samtidigt med att rökmoln uppstego vid horisonten och gåfvo tillkänna en stor batalj. Grouchy, som nyss mottagit en underrättelse, att hufvudmassan af preussiska arméen skulle befinna sig på slätten vid la Chryse, vägrade, som han själf erkänner, något retad af Gérards häftiga ton, att följa detta råd, ehuru en adjutant från Exelmans samtidigt anlände och meddelade, att efter all sannolikhet preussiska arméen under natten och morgonen hade passerat Wavre för att närma sig den engelska och blott där lämnat ett starkt arriärgarde, samt att Exelmans i följd häraf tänkte passera Dyle vid Ottignies. Förgäfves bad Gérard att få ensam med IV. kåren marschera i den antydda riktningen, men Grouchy var obeveklig; han höll sig till bokstafven i kejsarens order att förfölja preussarne. En liflig diskussion har pågått mellan olika författare, huruvida Grouchy genom att följa Gérards råd hade i tid kunnat anlända till Waterloo. Charras, Chesney m. fl. förneka naturligtvis detta, under det att Jomini och andra anse, att en dylik marsch hade alldeles säkert varit af åtminstone stor moralisk vikt i och för preussarnes ingripande i striden. Den republikanske franske historieskrifvaren Quinet har velat afgöra frågan genom att påstå, att en ensam snabbgående fotgängare skulle behöfva $5^1/_2$ timmar för att från den punkt Sart-à-Walhain, där Grouchy befunne sig, hinna till Plancenoit, och att således Charras' uppskattning 8 à 9 timmars väg för en armékår vore riktig.[1] Man plägar beskylla republikaner att vilja gå för fort, men i detta fall är en sådan beskyllning orättvis, ty Quinets snabbgående fotgängare måste ha gifvit sig god tid, då enligt Houssaye det afstånd, som Grouchys trupper hade att tillryggalägga, endast utgjorde 18 à 20 km. Houssaye anmärker vidare, att följande dag tillryggalade Gérards trupper under reträtten från Wavre till Namur 36 km. på 9 timmar och Vandammes 32 km. på 6 timmar samt påminner, att den 16:e

[1] Chesney, sid. 200.

augusti 1870 tillryggalade divisionen Kraatz af tyska kåren 20 km. på 4 timmar under sin marsch till slagfältet vid Mars-la-Tour! Houssaye visar slutligen, att preussarne sannolikt alldeles för sent skulle ha fått kännedom om denna Grouchys förändrade marschriktning och därför ej i tid kunnat hindra den, så att Vandammes första division vid 6-tiden skulle kunna ha anländt till Maransart i Bülows rygg. Det torde vara omöjligt att förneka, det icke detta skulle ha haft en högst betydande inverkan på såväl angreppet mot Plancenoit som äfven på Ziethens marschriktning, då denne vid samma tid ankom till Ohain!

Grouchy följde ej Gérards råd utan marscherade mot Wavre och angrep Thielman men oaktadt sin betydande öfverlägsenhet utan att kunna tillfoga honom något afgörande nederlag. Här mottog han vid 5-tiden Soults kl. 1 afsända bref, däri han beordrades att marschera mot St. Lambert i preussarnes rygg, men med bästa vilja i världen var det nu försent! Först följande dag vid 10-tiden erhöll han underrättelse om katastrofen vid Waterloo. Med en raskhet och beslutsamhet, som han tyvärr alldeles hade saknat de båda föregående dagarna, bestämde han sig nu för en skyndsam reträtt öfver Namur och lyckades verkligen på detta sätt rädda sin ännu 30,000 man starka armé från att kringrännas af de förföljande preussarne.

Vi stå nu vid slutet af vår uppgift, vi ha sökt framställa grunddragen i den uppfattning af de krigiska händelser, som ledde till afgörandet vid Waterloo, till hvilken den franske historieskrifvaren Henri Houssaye, stödd på sorgfälliga forskningar i de franska arkiven, jämförda med den rika utländska litteraturen, har framkommit, och vi ha äfven i viktiga punkter sökt framhålla huru och på hvad sätt den skiljer sig från andra tidigare författares. Vi ha sett huru Napoleons storartade och djärfva fälttågsplan misslyckades, ehuru den är byggd på samma genialiska principer som den, med hvilken han nära två årtionden förut vid Montenotte och Millesimo för första gången framträdde på världshistoriens skådebana, vi ha sett den misslyckas genom fel och brister i utförandet, af hvilka några få ligga honom själf, de flesta hans underbefälhafvare till last, en Ney, Grouchy, d'Erlon m. fl. Erkännas måste likväl, att han

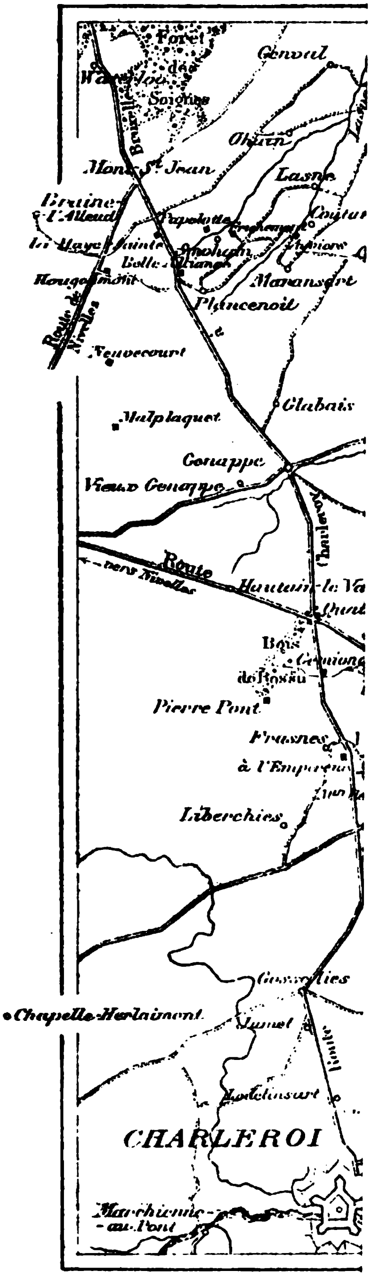
hade andra motståndare; Blücher och Wellington voro män af annat slag än Beaulieu och Colli, ehuru nog ingendera af dem i detta korta fälttåg visa sig på höjden af sitt rykte. Helt säkert framträder Wellingtons verkliga fältherrestorhet vida mer under krigen på spanska halfön, vid Salamanca och Vittoria eller i den 8 månader långa strategiska duellen med Soult i Pyrenéerna och i södra Frankrike 1813—14 än här vid Quatre-Bras och Waterloo. Och huru högt man än må skatta Blüchers energi och Gneisenaus snillrika idé i reträtten mot Wavre, så måste man dock komma ihåg, att den ej ledt till så storartade följder, om ej väderleken hindrat Napoleon från att enligt sin ursprungliga afsikt börja striden på morgonen. Ej heller får man glömma de preussiska generalernas oförsiktighet två dagar förut, då endast Neys och d'Erlons fel räddade dem från ett förkrossande nederlag, som på en gång hade afgjort fälttågets utgång.

En fråga, som vi äfven förut vidrört, nämligen Napoleons hälsotillstånd och huruvida detta skadligt inverkat på hans energi och handlingskraft, torde kanske ännu kräfva några ord. Många författare, framför allt Charras, Wolseley m. fl., ha framställt Napoleon så plågad af sjukdom, att han under dessa dagar skulle ha befunnit sig »sous une voile de léthargie» och framför allt skulle han vid Waterloo visat sig fullkomligt apatisk och lämnat striden utan all ledning. Houssaye vederlägger detta genom att påvisa hvilken verksamhet han under denna korta tid utvecklade. Af de 100 timmar, som förflöto mellan den 15:e kl. 3 f. m., då Napoleon steg upp i Beaumont och då han på morgonen den 15:e passerade Charleroi på väg till Philippeville, ägnade han knappt 20 åt hvilan och af återstoden tillbragte han åtminstone 36 på hästryggen. Napoleon må sålunda ha varit sjuk, det är mycket möjligt, men Thiers har säkert rätt, då han säger: »Quel que fût l'état de santé de Napoleon en 1815, son activité ne s'en ressentit point.» Att Napoleon under bataljen vid Waterloo skulle ha visat sig likgiltig och apatisk, ja t. o. m. tillbragt en del af tiden under sömn, vederlägges äfven af ögonvittnen såsom sedermera marskalk Regnault de S:t Jean-d'Angély, hvilken vid detta tillfälle såsom ung officer tjänstgjorde i generalstaben,

och general Foy, hvilken senare ej gärna kan misstänkas för partiskhet för Napoleon. Houssaye anmärker vidare, att de talrika orderna ganska tydligt visa med hvilket vaket intresse han följde händelsernas gång och huru han uppbjöd hela sin förmåga att godtgöra alla de fel och misstag, som vid utförandet begingos af hans underlydande. Om han då, när han ser alla anfall misslyckas, ser sina tappra soldater utan nytta uppoffras, i afgörandets stund tvekar och icke i tid vågar det yttersta, det torde vara ursäktligt och ej förtjäna alltför strängt mästras af dem, hvilka själfva aldrig beklädt en ansvarsfull post, där ett förhastadt beslut kan störta härar och riken samt onödigt sända tusenden i döden.

Som ett slutomdöme öfver det hela skall säkert hvar och en, som opartiskt söker att sätta sig in i gången af dessa märkliga händelser, instämma i Bleibtreus ord:[1] »Nicht Napoleon's Genie und Thatkraft, sondern nur sein altes Glück mangelte ihm 1815, er ging, allen seinen Berechnungen und seiner unermüdlichen Thätigkeit zum Trotz, an einer Kette unvorhergesehener unberechenbarer Widerwärtigkeiten zu Grunde. Und nicht die Heldenthaten der preussischen, nicht die Standhaftigkeit der brittischen Armee haben das ruhmreiche Napoleonische Heer der Vernichtung geweiht, sondern einzig und allein jene unsichtbare unwiderstehliche Macht, die über den Völkern wie über dem Einzelnen thront, und die der mechanischen »Nothwendigkeit» (necessitas) der naturwissenschaftlichen Weltanschauung spottet.»

[1] Bleibtreu, Napoleon I, sid. 77.

Forêt des Soignes
Genval
Ohain
Mont St Jean
Lasne
Braine-l'Alleud
Papelotte
La Haye Sainte
Belle Alliance
Maransart
Hougoumont
Plancenoit
Neuvecourt
Glabais
Malplaquet
Genappe
Vieux Genappe
Route
vers Nivelles
Bois de Bossu
Pierre Pont
Frasnes
à l'Empereur
Liberchies
Chapelle-Herlaimont
Jumet
CHARLEROI
Marchienne-au-Pont

Strödda meddelanden och aktstycken.

Generallöjtnant de Suremains memoarer.

La Suède sous la République et le premier Empire. Mémoires du lieutenant général de Suremain (1794—1815). Publiés par un de ses petits-neveux. Paris 1902. VI + 392 s.

En fransk emigrant, som i omkring tjugu år vistats i Sverige och därunder varit Gustaf IV Adolfs lärare i krigskonst samt Karl XIII:s adjutant och förtrogne vän, som dessutom deltagit i finska kriget och utfört tvenne beskickningar till Napoleon, vidare personligen bevittnat 1809 års statshvälfning och Fersenska mordet och som till sist i egenskap af generaladjutant för svenska artilleriet varit med om fälttågen i Tyskland och Norge — en sådan man bör verkligen kunna ha något att förtälja för eftervärlden, och det ådagalägga också hans nu utgifna memoarer till fullo. Äfven för den historiskt bildade allmänheten har dock Suremains namn hittills varit föga bekant, och forskaren finner snart, att icke ens Riksarkivet eller Kongl. biblioteket ha några väsentliga upplysningar att gifva. Om man undantar några bref till Karl XIII rörande den sista beskickningen till Napoleon och en uppsats rörande de ryska intrigerna vid Gustaf IV Adolfs tillämnade giftermål, äro några mycket officiellt hållna ämbetsskrifvelser till Wetterstedt, Wirsén och v. Engeström samt ett par privatbref till en artilleriofficer, Hygrell, allt hvad jag lyckats uppbringa af Suremains egna papper. Hvad därutöfver möjligen skulle kunna finnas i Karl XIII:s brefsamling på Eriksberg kan knappast vara af större betydelse, då Suremain under sin vistelse i Sverige före statshvälfningen nästan beständigt tillhörde det hertigliga parets närmaste omgifning och efter statshvälfningen fann sin ställning vid den skröplige konungens intriganta hof så ömtålig, att han säkerligen icke gärna skulle ha lämnat svart på hvitt på några viktigare hemligheter. [1] Saknaden af dylika vittnesbörd är för öfrigt icke stor, ty så pass

[1] Schinkel nämner af dylika privatbref endast S:s brefväxling med hertigen under finska kriget (IV, 313, not 4).

uttömmande äro de nu utgifna memoarerna, att några gåtor knappast återstå att lösa rörande den roll deras författare spelat i de historiska händelserna.

Emellertid har man hittills icke varit alldeles i saknad af tryckta notiser om Suremain. Förutom att man finner hans namn i rullor och rapporter bland bilagorna till Generalstabens verk om 1808—9 års krig och i III del. af Hist. Handl., utgifna af ett Sällskap, möter man honom ock i Björlins bok om kriget i Norge. Så har äfven den förutnämnda handskrifna uppsatsen om Gustaf IV Adolfs tillämnade ryska giftermål begagnats af Åkeson i hans studie öfver detta ämne och brefven till Karl XIII från den sista beskickningen till Napoleon 1809 och 1810 citeras i Schinkels Minnen. Crusenstolpe meddelar ock ur fransk källa ett par citat rörande Suremains hemliga underhandlingar sommaren 1810 med den franske chargé d'affaires i Stockholm, Désaugiers.[1] Slutligen ha icke ens memoarerna hittills varit absolut okända för allmänheten. Ett utdrag därur har nämligen redan 1868 en baron Ernouf publicerat i tidskriften Revue contemporaine, och detta utdrag har sedermera dels begagnats af Vandal i hans arbete »Napoléon et Alexandre I», dels ordagrant öfversatts af Ahnfelt i »Två krönta rivaler».[2] Här och där finner man också citat ur de fullständiga memoarerna i Pingauds 1901 utkomna »Bernadotte, Napoléon et les Bourbons»; författaren till detta arbete har nämligen haft tillgång till manuskriptet före dess tryckning.

Om tillkomsten af Suremains anteckningar finner man, att första delen af boken var färdig redan 1816 och den senare delen 1829. 1833 skickade författaren hela manuskriptet för genomläsning till sin gamle vän, general Rodais, en fransk emigrant, som redan på Gustaf III:s tid, några år före Suremain, gått i svensk tjänst, där han slutligen uppnådde generalmajors grad. I det bref, där Rodais tackar för lånet af anteckningarna, intygar han också deras tillförlitlighet, men uttalar på samma gång sitt gillande af förf:s afsikt att icke offentliggöra dem, »åtminstone icke tills vidare». Det är lätt att se, det hänsynen för Karl XIV Johan härvid egentligen var det bestämmande, och omöjligt är ju icke, att

[1] Crusenstolpe (Karl XIII och Hedvig El. Charlotta, 470 f.) stöder sig på Sarrans Jeune i Histoire de Bernadotte, som åter (s. 183) citerar Bignon Hist. de Napoleon IX, 216. Jfr vidare Schinkel V, 12, 102, 126 noten, och bil. 7, samt N. Åkesson, Förmyndarstyrelsens planer rörande Gustaf IV Adolfs giftermål (s. 30); Hist. handl. III, 171.

[2] Detta utdrag citeras hädanefter under rubriken Ernouf, hälst denne, som publicerat det under titeln »Comment Bernadotte devint roi de Suède», genom i texten inströdda kommentarer, kan uppfattas som bearbetare. Kommentarerna äro dock ofta svåra att skilja från referatet och redan blir stundom lidande på hopsättningen af kommentar, referat och ordagranna citat. De sistnämnda förete också en del om ock oväsentliga afvikelser från de nu tryckta memoarerna, hvilket tydligen beror därpå att det manuskript, som Ernouf begagnat, var ett utdrag ur memoarerna, gjordt före deras slutliga omredigering. Suremain tycks själf ha meddelat detta utdrag till Ernouf.

Suremain verkligen skulle ha utgifvit boken, därest han öfverlefvat den gamle kungen, med hvilken han var någorlunda jämnårig. [1]

Nu dog förf. emellertid redan 1835, och först 1902 har manuskriptet publicerats af sonsonen till en af hans bröder. Utgifvaren har härvid försett arbetet med register och en del anmärkningar af hufvudsakligen personhistorisk karaktär, hämtade dels ur tryckta franska arbeten och dels ur riksarkivet och utrikesarkivet i Paris.

På det hela taget förefalla dessa uppgifter tillförlitliga, hvilket dock icke kunnat hindra, att ett eller annat onödigt fel insmugit sig. [2] Äfven stafningen af namn eller svenska i den franska texten inströdda uttryck är märkvärdigt korrekt, och i fråga om de obetydliga undantagen torde felet vara att tillskrifva utgifvarens obekantskap med språket eller geografien. [3]

Suremain själf är, såsom man också bör kunna begära af en utländing, som i 21 år varit i svensk tjänst, vanligen fullt exakt i sina uppgifter om svenska förhållanden, och detsamma torde gälla äfven framställningen af det historiska förloppet, enär arbetet härvid merendels stöder sig på uppteckningar gjorda strax efter de timade händelserna eller också — i fråga om kriget i Tyskland 1813 — ordagrant citerar författarens dagboksanteckningar. Endast sällan märker man upprepningar och omsägningar till följd af glömska vid slutredaktionen. Genom sin redbara och opartiska hållning intaga också dessa memoarer en framstående plats bland den dithörande, icke alltid så välkända litteraturen, och den nu pågående öfversättningen af arbetet kan därför hälsas som ett välbetänkt företag. Suremain synes icke ha haft någon mera framträdande eller lysande begåfning, men han har också varit bra litet bekajad med den fåfänga och ytlighet man med eller utan rätt brukar tillskrifva hans nation. Visserligen får man icke bortse från den omständigheten, att han slutredigerat anteckningarna på äldre dagar och att de därför med nödvändighet måste förete något af den åldrande mannens lugn och betänksamhet; men ehuru författaren alls icke gör någon hemlighet af att han kastat bort några af sina bästa år på de intiga nöjena vid hertig Karls hof, så gifver dock hvarken boken eller det vid-

---

[1] Se bil. XIV s. 381.

Att förf. i alla fall tänkt sig, att memoarerna tämligen snart efter hans död skulle publiceras, finner man af s. 148, där han förutsätter, att Gustaf IV Adolf möjligen skulle komma att läsa dem.

[2] Så t. ex. när utg. gör kronprinsessan Viktoria till dotter af drottning Carola af Sachsen (s. 149) och låter svenskarne i Pariserfreden 1810 återfå Pommern på villkor af krigsförklaring mot England (s. 186 och 236), i hvilket sistnämnda fel han dock stöder sig på Vandal II, 446.

Utom Vandals och Pingauds ofvan omnämnda arbeten, citerar utg. företrädesvis Hochschild, Vie de Desirée Clary och Schefer, Bernadotte roi.

[3] Så i fråga om stafningen af ett par finska ortnamn »Bevolax» och »Artfjo» (skall vara Artsjö) och ett norskt dito, »Sangö» (skall vara Sanö); vidare hittar man t. ex. namnen »Brünström» och »Cedeström». Att »vasgjerning» skall vara vargering, är icke svårt att fatta, och ännu mindre förundrar man sig öfver ordet »brocskäl» i st. f. brorskål eller »landtbarn» i st. f. landtvärn.

fogade profilporträttet i den stela uniformen någon anledning att tänka oss honom som en spirituell maître de plaisir, en frivol emigrant af den kända sorten. Hvad vi finna är snarare en försiktig och tillbakadragen natur, som af en pröfvande erfarenhet lärt sig att se realiteterna i ansiktet utan onödiga illusioner, men också egentligen utan bitterhet. Icke ens om sin egen person gör han sig några öfverdrifna föreställningar, och man skymtar icke honom själf mer än som för skildringen är nödvändigt, men detta bidrager naturligtvis icke oväsentligt att gifva läsaren ett förmånligt totalintryck af hans karaktär, helst om man betraktar den mot bakgrunden af hans för självbespegling fallna samtid. En tämligen ofilosofisk natur synes han ha varit, men man kan icke frånkänna honom vare sig tapperhet eller rådighet — till fullo intygade af andra än honom själf — eller trofasthet och tacksamhet, hvilka egenskaper man ledigt läser mellan raderna i hans bok. Särskildt vacker är hans tillgifvenhet för den gamle Karl XIII, hvilkens ynnest ju dock var så föga att lita på, och hans tacksamhet mot Sverige, hvilket han alltid, såsom det heter på hans brutna svenska, »anser som ett annat fosterland», och detta äfven sedan han lämnat det på grund af oenighet med den styrande. Inledningen till memoarerna säger oss ock, att en af orsakerna hvarför han upptecknar sin historia är, att han fäster vikt vid att svenskarne verkligen veta hur han uppfört sig i Sverige och hvarför han lämnat landet; »deras aktning är en förmån, som jag önskar fästa vid mitt namn», tillägger han. Det är en önskan, som också utan tvifvel blir uppfylld, i samma mån som hans anteckningar komma till allmänhetens kännedom.

Charles de Suremain var född 1762 och tillhörde en adelsfamilj från Bourgogne. Då han i början af år 1792 emigrerade, hade han hunnit till rangen af kapten vid 1:sta artilleriregementet, samma regemente där Bonaparte 1785 hade blifvit utnämnd till underlöjtnant; de hade också lärt känna hvarandra under en tjänstgöring i Auxonne 1788.[1] Efter att en tid ha tjänstgjort vid emigranternas här, kallades han i början af 1794 genom en f. d. kamrat till prins Henriks af Preussen hof i Reinsberg, och här är det, som anteckningarna börja. Man finner, att det var denne Fredrik den stores yngre bror — af hvilken Suremain för öfrigt ger oss en skarp och, som det förefaller, träffande karaktärsteckning — hvilken föranledt honom att resa öfver till Sverige. Han rekommenderade nämligen Suremain till en plats som guvernör för två unga friherrar De Geer, och i slutet af juni 1794 finna vi honom lyckligen installerad på Finspång, hvarifrån han dock på rekommendation af Ludvig XVI:s förre minister, grefve de Saint-Priest, som vid denna tid vistades i Sverige, snart förflyttades i svensk statstjänst såsom kapten vid artilleriet. Om sin förman, den nye artillerichefen Cederström, har Suremain inga höga tankar; han tillskrifver

[1] Se sid. I, 57, not 1, och 156. not 1.

sig rent af förtjänsten att ha hindrat sin chef från att förstöra det svenska artilleriet genom hufvudlösa reformplaner. Deras diskussioner i dithörande frågor blefvo dock anledningen till Suremains lycka. Ett af honom författadt, skriftligt utlåtande i saken framlades nämligen för hertig Karl och föranledde denne att endast några månader efter Suremains inträde i svensk tjänst kalla honom till den unge konungens lärare i krigsvetenskap.

1795 fick han majors rang, men stannade som kapten vid artilleriet med uppgift att undervisa i sin vetenskaps teori — innan han ännu var fullt hemma i svenska språket!

Man får icke undra på om främlingens hastiga framgång väckte afund. När kungen efter sitt öfvertagande af regeringen icke längre ansågs behöfva någon lärare och Saint-Priest befann sig på diverse beskickningar i främmande land, lära Toll och »hans kreatur», den blifvande artillerichefen Otto Wrede, ha gjort ett försök att aflägsna Suremain genom att placera honom vid armén i Finland. På sin egen begäran fick han visserligen kvarstanna i Stockholm och behålla sin rang samt vid behof fungera som adjutant hos konungen, men afstod från tjänstgöringen vid artilleriet. Icke utan belåtenhet omnämner han emellertid den lilla hämnd han ett par år senare fick tillfälle att utkräfva på Wrede genom att i konungens närvaro kritisera omkull en plan till praktisk instruktion i artillerivetenskap, hvilken plan redan börjat utföras.[1]

En af de få för honom själf betydelsefullare händelserna under denna tid utgjordes af det uppdrag han fick, 1801, att underrätta hofvet i Carlsruhe om prinsessan Sofia Vilhelminas födelse. Under en afstickare till hemtrakten, som han i sammanhang därmed företog, sökte man förgäfves förmå honom att med stöd af sin bekantskap med Förste konsuln träda i dennes tjänst. Det enda steg han tog för ett närmande till sitt gamla fäderneslaud var, att han efter det nya franska sändebudet Bourgoings ankomst till Sverige genom dennes bemedling lyckades bli struken från emigranternas lista, ehuru med tillåtelse att stanna i svensk tjänst. Från denna tjänst begärde han sedan visserligen afsked, när kriget med Napoleon utbröt, men kunde icke utverka mer än en försäkran om att slippa bli använd mot Frankrike, och sålunda kom han i stället att deltaga i det finska kriget, där han började fälttåget såsom öfverstelöjtnant och adjutant hos öfverbefälhafvaren. Han nämnes med beröm i Klingspors rapporter för sitt uppträdande vid Haistila och Siikajoki och erhöll efter den senare träffningen svärdsordens riddarkors. Efter en kortare vistelse i Stockholm på konungens kallelse återvände Suremain till Finland, blef svårt sårad vid Oravais och utnämndes till öfverste, hvarpå hertigen af Södermanland för att skaffa honom den nödiga hvilan utverkade, att han fick återvända till Sverige.

[1] I konseljprotokollen 1798 återfinnes härom ingenting. — W. utnämndes till direktör för artilleriet 1799.

Efter statshvälfningen användes han till två hemliga beskickningar till Frankrike, den första mars—april 1809, den andra juli 1809—maj 1810 och utnämndes före sistnämnda resa till generaladjutant hos Karl XIII. Sedan gingo befordringarna raskt nog. Vi nämna här endast, att han i april 1812 utnämndes till generalinspektör vid svenska artilleriet och till generalmajor i jan. 1813, hvarefter han såsom öfverbefälhafvare för artilleriet deltog i nordarméns fälttåg i Tyskland samma år. Efter att därpå en kort tid i början af år 1814 ha varit guvernör i Lübeck, förde han befälet vid Fredrikshalds belägring under norska fälttåget. 1815 återvände han till Frankrike i följd af en brytning med svenske kronprinsen, men erhöll därvid generallöjtnants rang, hvilken han i Frankrike fick behålla. Suremain tog emellertid efter en kortare tjänstgöring afsked ur franska armén 1817, gifte sig på gamla dagar och dog i Dijon den 24 sept. 1835 vid sextiotre års ålder.

* * *

Återstår nu att se i hvad mån Suremains iakttagelser under den långa vistelsen i Sverige kunna vara af intresse för den svenska historieforskningen. Inom de områden, som voro honom anvisade, hoflifvet och armén, hade han godt tillfälle till egna iakttagelser, och där tyckes han också från början ha begagnat sina ögon väl. Hans omdömen om personligheter äro lugna och opartiska, hellre friande än fällande. Icke ens om sina motståndare, Toll och Wrede, har han något ondt att förtälja, och omdömena om Reuterholm och Armfelt, hos hvilka han icke trott sig kunna finna vare sig karaktär eller begåfning, äro nästan de enda undantagen från denna i regeln milda dom. Till de skarpa omdömena skulle ju också kunna räknas hans reflexioner öfver Gustaf III, hvilka onekligen i afseende på ryska kriget och planerna mot franska revolutionen m. m., hafva en smula af den kälkborgerlighet, hvarmed den samtida adelsoppositionen betraktade denne konung. Dessa omdömen kunna vi dock saklöst lämna därhän, då förf. härvidlag icke är vittnesgill, utan hämtat sin uppfattning från andra, särskildt ur en så pass grumlig källa som hertig Karl och hans närmaste omgifning.[1]

Vid hertigen var Suremain fästad med varm tillgifvenhet, och hans anteckningar äro — liksom Brelins, om ock ojämförligt mera

[1] Det är betecknande, att Suremain, om han också af anständighetsskäl säger sig icke vilja meddela hvad han vet om Gustaf IV Adolfs börd, likväl är fullt öfvertygad om hans illegitimitet. Saken hade under samtal mellan förf. och hertig Karl flerfaldiga gånger varit föremål för indirekta omnämnanden »comme d'une chose avérée», och Suremain har den uppfattningen, att hertigen af grundsats samtyckt »till ett politiskt bedrägeri», som egentligen icke beröfvade honom någonting, barnlös som han var. — Prins Henrik af Preussen hade naturligtvis sin syster Lovisa Ulrikas åsikt i saken och gjorde ingen hemlighet däraf (s. 15—17, 40, 196 not 1).

betydande än dennes — ett tydligt vittnesbörd om, att Karl XIII:s godmodiga lynne kunde komma hans närmaste omgifning att öfverse med äfven de starkaste karaktärsfel. Naturligtvis försvarar författaren honom varmt mot beskyllningarna för delaktighet i Gustaf III:s mord, hvarvid han dock icke nekar, att hertigen gjort sig skyldig till oförsiktighet i sitt uppträdande gent emot såväl gustavianerna som de sammansvurne. Å andra sidan beklagar han kungens köld mot hertigen, som ju dock lämnat honom riket i bättre skick än han funnit det![1]

Hertigen skildras som liflig och artig, »snarare älskvärd än imponerande». Som förf. icke var och aldrig ville bli frimurare, är det desto anmärkningsvärdare, att förhållandet mellan honom och hertigen likväl kunde öfvergå till en förtrolighet, i hvilken Suremain småningom fann sitt säkraste stöd. Naturligtvis kan han icke annat än beklaga Karls eftergifvenhet för personliga inflytelser — särskildt gäller detta hvad förf. anser för hans flathet gent emot den rehabiliterade Armfelt[2] — men hans sätt att tala om sin beskyddare är alltid vördnadsfullt, och man letar här förgäfves efter dessa anekdoter om den gamle kungens skröplighet, dem man så ofta påträffar i andra memoarverk. Mot hertiginnan af Södermanland är förf. däremot icke så gynnsamt stämd; vid en jämförelse med gemålen tillmäter han henne, märkligt nog, mindre såväl begåfning som kunskaper, själfbehärskning och »hållning» (tenue), — äfven i detta fall icke så olik Brelin. Också Suremain hade naturligtvis varit utsatt för hennes outtröttliga frågor; men först det fullständiga utgifvandet af hennes dagbok kommer att visa, om han har rätt i sitt påstående, att hennes omgifning af försiktighet knappast lät henne veta mer om statshvälfningen än hvad redan allmänheten visste. Försiktigheten var för öfrigt säkerligen större hos denne fransman, hvilkens ställning vid det svenska hofvet alltid förblef en smula prekär, än hos de sammansvurne, om hvilkas lösmynthet man, som bekant, har tillräckligt med drastiska anekdoter.

Suremains omdömen om Gustaf IV Adolf, som han så ofta hade tillfälle att på nära håll observera, afvika knappast från de vanliga. Erfarenheterna från hans lektionstimmar i krigsvetenskap äro tragikomiska nog, och fransmannen har säkerligen rätt, när han tröstar sig med att själfve Turenne icke skulle ha kunnat göra en bättre fältherre af Gustaf Adolf, än hvad som blef fallet. Han beklagar emellertid bittert omgifningens flathet, som gjorde att

[1] Han påpekar här (s. 17) att om hertigen verkligen varit med om att undanrödja brodern, så hade det varit inkonsekvent af honom att icke också störta brorsonen från tronen, när han under dennes sjukdom 1792 hade haft godt tillfälle därtill, helst konseljens majoritet var benägen att taga denna sjukdom som förevändning härför. Konseljprotokollen för 1792 innehålla dock ingenting härom, och Björnstjerna (s. 22 f.) säger endast, att protokollet öfver läkarnes undersökning, hvilken föranledts af »konungens omgifning» och uppdagade, att han led af fixa idéer, sedermera sönderrefs af hertigen. Protokollet, tryckt i Crusenstolpes Portefeuille II, 131.

[2] S. 60 och 61. Jfr Tegnér, Armfelt II, 396 och III, 117 f.

kungen aldrig fick höra någon verklig kritik, och för hans guvernörer och lärare med undantag af Karl Adam Wachtmeister har han just intet beröm; särskildt omnämner han Rosensteins brist på energi. Suremain litar mycket på konungens ärlighet, men någon större grad af känsla tilltror han honom icke. Så gör han exempelvis processen kort med de vanliga föreställningarna, att kungen skulle ha sörjt öfver misslyckandet af giftermålsplanen med den ryska storfurstinnan och förmodar i stället, att den glans, som brytningen kastat öfver hans karaktär, tröstade honom för förlusten.

Först småningom lärde sig Suremain att alldeles afstå från vissa förhoppningar att såsom f. d. lärare kunna inverka på kungen i militära frågor, till förbättrande af Sveriges försvar. Infanteriet berömmer Suremain visserligen, men försvarsanstalterna i de sydsvenska städerna fann han i allmänhet eländiga. Särskildt bekymrade honom dock Finlands ställning, och nödvändigheten af att öfva den finska allmogen till ett slags milis sökte han fåfängt lägga kungen på hjärtat: denne svarade alltid: »Jag har Sveaborg, som är ointagligt»!

1797, när Gustaf Adolf var stadd på friarfärd till Baden, uppgjorde Suremain emellertid en plan till Selands eröfring, ett företag, som han ansåg synnerligen fördelaktigt för Sverige, ifall omständigheterna gynnade ett krig. Till och med i händelse af krig med Ryssland vore en diversion i hjärtat af Danmark det klokaste, dels för att hindra denna makt att göra gemensam sak med Ryssland och dels för att skaffa Sverige en ersättning, om man icke skulle kunna försvara Finland. Det förefaller knappast, som om Suremain känt det tillfälle till Selands besättande, hvartill England på hösten 1807 tycktes erbjuda Sverige utsikt i sammanhang med det engelska anfallet på Köpenhamn s. å. Huru som helst, upptogs samma idé, och då hufvudsakligen af kungen själf, våren 1808, och hade Suremain förut varit misslynt, öfver att kungen för tio år sedan icke ägnat någon vidare uppmärksamhet åt hans förslag, så fick han nu se, att det stundom kan kosta möda att bli af med de andar man frambesvurit. Midt under pågående krig med Finland, i juni 1808, blef han nämligen kallad till Stockholm från krigsskådeplatsen — för att öfvertaga en belägring af Köpenhamn, enligt en plan uppgjord af kungen själf! Det är redan förut bekant, att de kommiterades ifriga afstyrkande gjorde planen om intet. [1] Suremain betonar vid berättelsen härom, att ingen af de förutsättningar, dem han tänkt sig som villkor för planens utförbarhet, numera förefunnos.

Endast en gång till under tiden före 1809 har Suremain varit nära att på ett mera aktivt sätt indragas i de historiska händelserna. Den gången gällde det Gustaf Adolfs tillämnade ryska giftermål, och den saken höll på att inveckla Suremain i ett trakasseri med Reuterholm, som kunde ha blifvit honom obehagligt nog.

[1] Hist. Tafla II 34. Angående de svensk-engelska förhandlingarna rörande Selands eröfring se Key-Åberg. De dipl. förbindelserna mellan Sverige och Storbrittannien II. s. 9—21 och 53—69.

Tilldragelsen är förut till sina hufvuddrag känd, särskildt genom N. Åkeson, som i sin studie, »Förmyndarstyrelsens planer rörande Gustaf IV Adolfs förmälning», däråt ägnar en grundlig undersökning och därvid som nämndt också begagnat en i Riksarkivet förvarad, handskrifven redogörelse af Suremain. Åkeson påpekar, att denna redogörelse är märklig, särskildt därför att den bekräftar general Budbergs samtida depescher om ställningen i Stockholm. Man har emellertid mot denna mening med allt fog gjort den anmärkningen, att öfverensstämmelsen mellan Budberg och Suremain beror på att båda öst ur samma, för forskningen hittills icke tillgängliga källa, nämligen schweizaren Christins meddelanden om sina underhandlingar med hertig Karl och Reuterholm.[1] Denne Christin var, som bekant, en f. d. sekreterare hos Calonne, hade i febr. 1796 ankommit till Stockholm och stod snart i nära förbindelse med diplomatiska kåren, särskildt de båda ryska sändebuden, generalen och chargé d'affaires Budberg. Å generalens vägnar, men utan att vara på något sätt officiellt befullmäktigad därtill, skaffade han sig genom Suremain, som tillhörde hans vänkrets, tillträde till hertigen-regenten samt genom denne senare till Reuterholm och talade därvid ifrigt för upplösningen af konungens förlofning med den mecklenburgiska prinsessan och anknytningen af den förbindelse med ryska hofvet, som så ofta varit påtänkt. Hertigen mottog denne privatunderhandlare vänligt, men icke så Reuterholm, som vid Christins audiens utfor i förebråelser mot kejsarinnan och lagade så att schweizaren måste lämna landet. Detta är i korthet hvad man hittills, på grund af Suremains ofvannämnda redogörelse, vetat om Christins roll i fråga om dessa underhandlingar.

Ovillkorligen frågar man sig nu hur en föga förnäm resande kunde erhålla detta märkliga insteg i Stockholms corps diplomatique, enkannerligen hos de ryska sändebuden. Dessa frågor besvaras emellertid ej af Suremains handskrifna redogörelse, och Budbergs tryckta depescher från denna tid, af d. 20 febr., 8 mars och 1 april, lämna knappast mer än några antydningar om den roll Christin spelat. Här kompletteras emellertid Suremains relation af hans memoarer, och hvad relationens egentliga källa, Christins egna meddelanden om sin underhandling, angår, så förvaras en afskrift af dessa, liksom af ett par, såvidt jag vet, otryckta depescher från general Budberg, bland de engelska ministerdepescherna från Stockholm för mars 1796 å riksarkivet i London. Kontrollerar man Suremains båda berättelser, »relationen» och memoarerna, medelst Christins rapporter till ryska regeringen, så finner man, att relationen såsom samtidig med händelserna är mera detaljerad än memoarerna, men att samtliga dessa källor på det hela taget godt öfverensstämma med hvarandra. Och om Christins rapporter ställa re-

[1] Jfr Hist. Tidskrift 1892, öfversikter och granskningar s. 52. Budbergs här afsedda depescher äro tryckta i Sbornik IX, 215 f. utom dep. af den 8 mars, som återfinnes i Herrmanns Diplomatische Correspondenzen s. 577. Se också Åkeson s. 29—33 och Suremain 28—36.

gentens svaghet och ovederhäftighet i den bjärtaste belysning, så äro å andra sidan Suremains memoarer, kompletterade genom Christins rapporter, icke just ägnade att gifva någon gynnsam föreställning om den schweiziske lycksökarens karaktär.

Christins insteg i societeten förklarar Suremain därigenom, att man allmänt tog den resande för en förklädd grand seigneur, enär man nyss upptäckt, att hertigen af Orléans (sedermera konung Ludvig Filip) tre veckor före Christins ankomst inkognito besökt Stockholm på återresa från en tur i Lappland. Det var sålunda förgäfves, som schweizaren förklarade sig helt enkelt vara »M. Christin från Yverdon i Neuchâtel»; i början trodde man honom ej.[1]

Suremains egen vänskap för Christin åter daterade sig från ett uppträde hos grefvinnan de Saint-Priest, där den engelske ministern Arbuthnot tillät sig så hänsynslösa uttalanden om regenten, att Suremain som svensk officer kände sig förolämpad och en duell skulle ha blifvit följden, om icke Christin lyckats bilägga saken.[2] Att denne för öfrigt måtte ha varit en intressant och vinnande personlighet, är tydligt; Suremain, som knappast är fallen för öfverdrifter, säger sig i hans sällskap ha funnit »un charme inexprimable». Men kunde Christin vinna människor, så kunde han äfven begagna dem för sina syften, och detta förklarar delvis förbindelsen mellan honom och herrarne Budberg. Som Christin hade hopp om ett förmånligt giftermål i Ryssland, hade han ingenting emot att förbättra sin ställning därstädes genom att göra tjänster åt den ryska regeringen, och general Budberg, som på grund af spänningen mellan Sverige och Ryssland icke lyckats få audiens vid hofvet, var glad åt att finna en beredvillig hjälpare i en smidig världsman, som i alla kretsar var väl sedd. Det gick så långt, att Christin, enligt hvad Suremain uppgifver, fick hjälpa generalen vid redigerandet af hans depescher och stundom rent af hemma hos sig fick chiffrera dessa.

Det var på detta sätt som Suremain, hvilken ofta besökte Christin, kom att få en inblick i den ryska beskickningens afsikter vid denna tid. Christin insåg, att Suremain genom sina förbindelser vid hofvet kunde vara honom nyttig, och ville begagna honom som mellanhand vid en hemlig underhandling med regenten. Härtill var Suremain visserligen för klok, men som han i alla fall icke hade någonting emot att spela en viss roll, så tillät han dock Christin att vid en blifvande underhandling med hertigen vid behof

---

[1] Åkeson tar Christin för en fransk emigrant och uppgifver, stödd på Stedingks depescher, att han kommit till Stockholm från Petersburg (s. 30), men Budberg säger i sin dep. af d. 2 mars, i likhet med Suremain, att han var stadd på resa från London till Petersburg och kvarhållen i Stockholm genom de ofarbara vägarna. (Record Office, London.)

[2] Det var Christins personliga vänskap med Arbuthnot, som gjorde, att denne fick taga afskrifter af hans diplomatiska korrespondens med Ryssland. Icke ens den yngre Budberg hade kännedom om dessa depescher. Arbuthnot dep. 25 mars. (London.) — Adlerbeth nämner Christin, men är icke synnerligen väl underrättad (II, 296).

citera honom (Suremain) såsom ägande någon kunskap i saken, en oförsiktighet, hvarigenom S. ju gjorde sig till Reuterholms motståndare. Med Budbergarne hade Suremain däremot ingen som helst förbindelse.[1]

I skildringen af Christins audienser hos hertigen, hvilka förmedlades genom Suremain, öfverensstämma dennes berättelser godt med Christins egna rapporter, hvilka senare naturligtvis dock äro vida rikare på detaljer.[2] Här är icke platsen att närmare ingå på dessa; det må vara nog att nämna, det den vältalige schweizaren genom patetiska försäkringar om sitt absolut oegennyttiga intresse för upprätthållande af freden mellan Sverige och Ryssland och genom djärfva jämförelser mellan Rysslands makt och Sveriges svaghet lyckades narra hertigen till betänkliga indiskretioner, hvarefter Reuterholm, som fått misstankar om saken, plötsligt gjorde slut på det hela, till stor sorg för general Budberg, som i dep. d. 8 mars klagar öfver att åter vara beröfvad alla utvägar att nå hertigen och ifrigt pläderar för krigshotelser, såsom enda utvägen att bli af med Reuterholms inflytande.

Christin lämnade Sverige för att resa till Petersburg, men då han icke kände sig säker på svenskt område, undvek han Finland och tog vägen öfver Köpenhamn.[3] Ett bref, som Suremain erhöll från honom, af den 11 (22) augusti 1797, berättar, att han varit designerad till ministerposten i Stockholm, hvilket emellertid omintetgjordes genom Katarinas död.

Suremain åter skyndade att rädda sig undan Reuterholms hämnd genom att direkt inför konungen och hertigen redogöra för sin delaktighet i dessa händelser.[4] Det är inte utan mycken skärpa, som Suremain talar om den brist på självbehärskuing, hvarmed Reuterholm sedan upptog sitt fall — utan värdighet i olyckan, liksom

[1] Han bekräftar detta genom meddelandet, att de strukit hans namn från listan på de personer, som voro afsedda att följa kungen till Petersburg påföljande höst. Jag har sett två likalydande listor, den ena bilagd Budbergs bref till Reuterholm aug. 1796 (Reuterholmska brefsamlingen), den andra i Handlingar rörande Gustaf IV Adolfs tillämnade ryska giftermål, Acta Historica, men på ingendera finnes Suremain uppförd.

[2] I memoarerna har Suremain dock tydligen glömt, att Christin efter samtalet med Reuterholm hade *två* ytterligare audienser hos hertigen, och vet där heller icke om att den mecklenburgska förlofningen redan då var bruten, hvilket hertigen vid Christins sista audiens meddelat denne. (Jfr Åkeson s. 31).

[3] Troligen misstag af Suremain. General Budberg sade till Arbuthnot, att det var på grund af att de finska vägarna vid denna tid voro ofarbara, som Christin tog vägen öfver Köpenhamn. (Arbuthnot 25 mars).

[4] En redogörelse för Suremains samtal med kungen finns i Budbergs, dep. 21 mars/1 april (Sbornik 218 f., citerad af utgifvaren till memoarernas s. 34 not 1). Den kompletteras af en annan skrifvelse af Budberg samma dag »note pour servir à la prochaine dépêche» (London), där det berättas, att kungen uppdragit åt Suremain att tacka Christin och däremot klandrat Reuterholm. Suremain hade också i en skriftlig memoar till kungen framställt fördelarna af en allians med Ryssland, men kungen vägrade behålla den.

han hade varit utan måtta i medgången. »J'étais bien vengé, je l'étais trop, et j'avais presque pitié de lui», tillägger han. [1]

Från Gustaf Adolfs tronbestigning till finska kriget har Suremain knappast tagit någon del i händelserna. Han tillbragte nu sin mesta tid under nöjen vid hertig Karls hof, där han tyckes ha varit en af rolighetsministrarne, och det är inte utan en liten suck, som han på gamla dar härom utbrister (s. 66):

»Je dépensai ainsi mes meilleures années, tandis qu'il y avait en moi, peutêtre, de quoi faire quelque chose de mieux qu'un homme de plaisir.»

Det är sålunda endast indirekt, som han kan ha någon kännedom om sådana tilldragelser som riksdagen i Norrköping och det engelska anfallet på Köpenhamn. Beträffande den senare händelsen säger han sig ha anledning tro, att kungen i grund och botten var vida mera berörd af kejsar Pauls död än af danskarnes olycka, som dock hade inneburit en hotelse äfven mot Sverige, och för öfrigt bekräftar han den uppfattning man förut haft, att det var för att afvakta den förbundna ryska flottans ankomst, som den svenska i det längsta dröjde kvar i Karlskrona. Om hertigens af Gloucester besök har han ingenting af vikt att meddela, ehuru han själf den tiden befann sig vid hofvet.

Om konungens tyska resa är Suremain däremot ganska väl underrättad, ehuru han icke deltog däri. Särskildt tillmäter han den franske dubbelspionen Saint-Geniès ett ytterst ödesdigert inflytande på Gustaf Adolf under dennes vistelse i Baden. Denna personlighet, hvilken också af Lagerbjelke i hans bref till Armfelt betecknas som farlig, hade Suremain under sin beskickning till Carlsruhe 1801 lärt känna tillräckligt för att grundligt misstänka honom, en uppfattning som också bekräftades af Saint-Priest, hvilken kände mannens föregåenden. [2]

Den öfversiktliga framställning Suremain därpå ger af Sveriges deltagande i koalitionskrigen har knappast något nytt att meddela, men tyckes också ganska korrekt, till och med vid den detaljerade redogörelsen för det slutliga fördraget med England, 3 okt. 1805. [3] Rörande tvisten mellan Sverige och Ryssland om bron vid Aborrfors har han dock verkligen en nyhet att meddela, i det han säger, att saken bilades genom andra makters intervention. Detta är också riktigt, åtminstone så till vida, som den engelske ministern i Stockholm, Arbuthnot, befarande ett krig mellan Sverige och Ryssland, på eget bevåg företog sig att genom Klingspor varna kungen, som

[1] Af misstag säger Suremain (s. 40), att Reuterholm dog i Holstein några år efter sitt fall.

[2] Jfr Tegner, Armfelt III, 36.

[3] Bland anmärkta felaktigheter må anföras, att S. tydligen icke vet, att den stipulerade svenska truppkontingenten faktiskt reducerades till 10,000 man i st. f. 12,000, samt att han af misstag förlägger fördraget af den 31 augusti till den 31 dec. 1805 (Jfr Key-Åberg I s. 48 och 54.)

då verkligen återtog en skarp not och gaf vika för Ryssland. [1] — Slutligen meddelar S. ett sammandraget referat af det bref af d. 30 juni 1807, hvarigenom konungen af Preussen för Gustaf Adolf omtalar sin anslutning till freden i Tilsit. [2] Om händelserna i Pommern efter freden har han däremot intet att meddela.

Så kommer kapitlet om finska kriget, där memoarerna emellertid förete en lucka, i det att skildringen slutar med redogörelsen för kungens rådplägning med Suremain angående anfallet på Seland, sommaren 1808. Förf. prisar högeligen svenskarnes energi och finnarnes tålamod och fosterlandskärlek och uttalar som totalomdöme om fälttåget, att om kungen kunnat begagna sig af sina resurser, skulle ryssarne icke ha gjort eröfringen af Finland detta år. För Gustaf Löwenhjelm, som redan före fälttåget var hans nära vän, och för Adlercreutz, som blef det efter slaget vid Siikajoki, har Suremain en varm beundran; med Klingspor har han tydligen stått på spänd fot, i synnerhet genom att i likhet med andra officerare betona vikten af att medelst trupper förvandla Åland till en reträttplats, hvarifrån Åbo skulle kunna försvaras. Cronstedt åter anklagar han snarare för svaghet än för brottslighet.

Ehuru Suremain grundar sin skildring af fälttåget på dagboksanteckningar, har han icke haft för afsikt att i memoarerna mera detaljeradt följa krigsoperationerna, öfvertygad som han varit om att detta »icke skulle kunna lära svenskarne något, som de ej visste förut». Af striderna vid Siikajoki och Revolax ger han dock en ganska liflig och intressant framställning. [3]

* *
*

Så inföll revolutionsåret, 1809. Lifligt skildrar Suremain stämningen i början af året bland de högre ämbetsmännen och officerarne, och till följd af sin nära vänskap med Adlercreutz är han i stånd att noggrant redogöra för orsakerna till dennes kända obenägenhet mot våldsamma åtgärder. Man skulle på grund af att han i sina kretsar säger sig ha hört framkastade häntydningar om kungamord nästan kunna känna sig böjd för att tro, det han haft tillträde till den Cederströmska kretsen af unga hetlefrade sammansvurne. Så har dock knappast varit fallet. Denne franske officer från l'ancien régime's dagar hade en alltför stark motvilja mot revolutioner för att icke till och med söka undvika hufvudstaden vid denna tid, och det var endast på konungens egen kallelse han återvände, icke utan ängslan för hvad som skulle hända, då han (Suremain) ju redan »visste så många saker»! Hvad han visste var bland annat planen att fängsla kungen d. 8 febr. på vägen till Haga,

[1] Dep. från Arbuthnot 15 april 1803 i Record Office, London. — Enligt Schinkels framställning var det för Ehrenheims föreställningar som kungen gaf vika (IV, 138).

[2] Originalet i Gallica, R. A.

[3] Jfr Suremain till hertig Karl 16 & 17 april (Björnstjernas anteckningar I, 250 f.)

men orsaken hvarför ingenting blef af, säger han sig ha glömt, och han meddelar sålunda intet om uppträdet hos Cederström samma dag mellan Hans Järta och de sammansvurne.

Den 8 mars fick Suremain — liksom ock Trolle-Wachtmeister — genom Adlercreutz del af underrättelsen om västra arméns uppbrott, hvilken denne kvällen förut erhållit genom bref från Adlersparre.[1] Då kungen, varnad af Rodais och Stedingk, samma afton reste in från Haga till staden, befann sig Suremain i ett större sällskap hos hertiginnan Charlotte. Han begrep genast, att kungens oväntade ankomst hade något att göra med den underrättelse Adlercreutz fått, och för att hertigen skulle vara förberedd på saken, meddelade han honom alltsammans. Förf. säger sig öfvertygad, att om kungen nu endast velat taga råd af sin farbror, denne skulle ha riskerat »sin popularitet, sitt lugn och sitt lif» för att rädda honom. Han blir formligen vältalig, när det gäller att försvara den gamle hertigen mot eventuella beskyllningar: »Puissent ces assertions d'un homme, qui n'a plus rien à attendre de qui que ce soit, servir à redresser bien des jugements erronés!»

Följande dag hörde Suremain till dem, som uppkallades till förhör angående det meddelande Rodais och Stedingk gifvit konungen. D. 12 mars omtalade hertigen för Suremain, att kungen ville ha honom (farbrodern) med på sin tillämnade resa till Skåne, hvarvid S. besvor honom att stanna, och när den 13 kom, hörde S. till de personer, dem Adlercreutz uppkallat till sig kl. 6 på morgonen; Adlercreutz sade sig nämligen räkna på Suremains hjälp för att förmå hertigen att öfvertaga regeringen. Under själfva arresteringen befann Suremain sig på slottet, men var i det kritiska ögonblicket sysselsatt med att ledsaga hertigen från kungens våning. Berättelsen om själfva katastrofen anför han därför efter Adlercreutz — delvis också med dennes egna ord —, och det var på hans uppmaning, som han strax efteråt gick till hertigen för att underrätta denne om arresteringen. Hertigen skickade då genast Suremain tillbaka till kungen för att se efter »att ingenting fattades denne», och Suremain aflöstes i stället hos hertigen af Adlercreutz, som kom för att åt denne öfverlämna kommandostafven. Det var, säger Suremain, emedan hertigen länge nekade att mottaga denna, som deras samtal drog ut en kvart, och under denna kvart passade konungen på att fly.[2]

[1] Tegner, J. Cederström och revolutionen 1809, i Hist. Tidskr. 1895 s. 251. — Suremain tror, liksom A. själf, att denne först samma dag i st. f. kvällen förut erhållit brefvet. Likaså sätter han kungens ankomst till mellan 7 och 8 samma dag i st. f. 3/4 11 (Cederström).

[2] Trolle-Wachtmeister och A. själf säga endast, att Adlercreutz gått för att stänga portarna och sätta ut vakter. Då Silfversparre och Adlercreutz öfverensstämma i att besöket hos hertigen skett *efter* kungens försök att fly, får man nog antaga, att Suremain och den med honom öfverensstämmande Greiff härvid ha orätt. (Jfr Trolle-Wachtmeister I, 178 och Hist. handl. utg. af ett sällskap III, 67. 70. 109 och 183.)

När Suremain återvändt till kungen, anmodade denne honom att gå, och han lydde genast men meddelade den återkommande Adlercreutz sina bekymmer öfver den bristande bevakningen, hvarför generalen, som nu för andra gången gick till hertigen, bad honom placera erforderlig vakt vid de bakre utgångarna från kungens rum. Medan Suremain med några officerare i denna afsikt begaf sig på väg till rådsalen i andra våningen, fick han emellertid höra rop om att kungen undkommit och mötte strax därpå den sorgliga processionen af män, som buro honom tillbaka och som i sin förvirring icke tänkte på hvart det bar, förrän Suremain föreslog» »la chambre blanche». [1]

Följande kapitel behandlar Suremains båda beskickningar till Frankrike, mars 1809—maj 1810. Om ingendera af dessa beskickningar har man förut varit okunnig, så till vida som författaren till »Schinkels Minnen», såsom förut är påpekadt, omnämner dem båda och äfven meddelar ett tillägg till instruktionen för den sista resan. Så har ock Ernouf i sin förutnämnda artikel lämnat ett referat af Suremains egna anteckningar om sin första beskickning, men detta mestadels i kåseristil hållna referat är mycket fragmentariskt. [2]

En uttömmande och redig detaljskildring af denna episod är sålunda visst icke öfverflödig. Suremain har för öfrigt åtskilligt nytt att meddela både om anledningen till och förloppet af dessa beskickningar.

Att båda beskickningarna misslyckades, det visste man förut, och man har härom uttalat den förmodan, att Suremain såsom f. d. emigrant skulle ha varit för Napoleon misshaglig. Napoleon hade ju dock, såsom vi sett, för länge sedan strukit honom från emigranternas lista, och tidsomständigheterna, måhända i förening med Suremains eget föga diplomatiska uppträdande, äro alldeles tillräckliga att förklara hans misslyckande.

Till sin första beskickning har Suremain själf, åtminstone indirekt, gifvit anledning. Under ett samtal med Adlercreutz på aftonen den 13 mars hade han nämligen starkt framhållit, hurusom en militärrevolution knappast skulle blifva någon behaglig nyhet för en militärkejsare som Napoleon, och att därför öfverbringaren af en dylik underrättelse måste vara så fredad som möjligt för misstanken för jakobinism eller delaktighet i katastrofen. Han föreslog visserligen själf Karl Löwenhjelm eller Nils Gyldenstolpe, men tyd-

---

[1] Suremain i likhet med Greiff själf meddelar ingenting om att det varit han, som kallat Greiff till slottet (Hist. Tidskr. 1895, s. 255 och 258 not 1. Jfr. Hist. handl. utg. af ett sällskap, III, 106, 114 och 182). Däremot bestyrker han Cederströms berättelse, att det varit han (S.), som räckt kungen ett glas vin. Det torde böra tilläggas, att Suremain säger sig hafva bringat drottningen underrättelsen om kungens arrestering, medan Schinkel (V, 3) säger, att hofstallmäst. V. von Schwerin varit öfverbringaren häraf.

[2] Se Schinkel V, 12, 102, 126 noten samt bilaga 7; Ernouf s. 238 f.

ligen har Adlercreutz lagat så att hertigens val föll på Suremain, och den 18 mars afreste denne, försedd med instruktion och en skrifvelse från hertigen till Napoleon.[1]

Ett kort besök i Köpenhamn under vänliga privata samtal med Bernstorff, till hvilken han medförde bref, hade icke någon politisk betydelse; danskarne afslogo ju som bekant det dem vid denna tid erbjudna stilleståndet. — Och så befann sig Suremain då till sist i detta Paris, som han så länge hade varit skild från. Det är icke utan en anstrykning af godmodig självfironi, som han här talar om sina spända förväntningar på sammanträffandet med kejsaren, hvilkens kamrat han en gång varit, och därpå omständligt beskrifver de anspråkslösa privatsamtal med den franske utrikesministern, till hvilka hela beskickningen i stället så småningom reducerades, medan kejsaren på grund af österrikarnes infall i Bajern hastigt afreste till krigsskådeplatsen. Hela vinsten af Suremains resa inskränkte sig sålunda till den mera reserverade än uppmuntrande svarsskrifvelsen från Napoleon till Karl XIII.[2] Om den beskickning, som anförtroddes åt Rosen och Björnstjerna strax efter hans egen afresa från Stockholm, var Suremain alldeles okunnig. Tydligen visste han ej, att en depesch från Ehrenheim, som han själf öfverbringat till hertigen af Cadore, innehållit begäran om pass för ytterligare en svensk underhandlare. Han lugnade sig emellertid efter öfverraskningen, när han kommit hem d. 12 maj och fått veta anledningen till Rosens beskickning, om hvars utgång han sedan också visar sig väl underrättad.[3]

Trots det klena resultatet af sin första beskickning, hade Suremain tydligen icke förlorat modet, och hos hertigen tjänstgjorde han fortfarande som rådgifvare i utrikesangelägenheter. Han hade rent af fått smak för diplomati, och hade han varit en indirekt anledning till den första beskickningen, så gaf han däremot direkt anledning till den andra; han erbjöd sig nämligen d. 1 eller 2 juni att hemligen uppsöka kejsaren i Wien för att på enskild väg, genom grundläggande af förtrolighet mellan hertigen och »Sveriges naturlige beskyddare» åstadkomma det närmande mellan Sverige och Frankrike, som inga officiella beskickningar kunnat framkalla.

---

[1] Hertigens bref till Napoleon 17 mars meddelas af Suremain in extenso. Det bestyrker Trolle-Wachtmeisters omdöme om dess kyliga ton (I, 190). Ordalydelsen skiljer sig något, dock obetydligt, från ett ex. bland Kanslipres. koncepter R. A. Suremains instruktion, daterad d. 18 mars, finnes också i kanslipres. koncepter och bekräftar en uppgift i den s. k. »Ehrenheims» berättelse om statshvälfn. 1809, att Suremain varit förbjuden att inlåta sig på någon underhandling om fredsvillkoren. Däremot har jag ej funnit spår af det »krypande» koncept till brefvet till Napoleon, hvilket Ehrenheim skulle ha kasserat. (Hist. handl. III, 170 f).

[2] Tr. hos Schinkel V, 351 f. och Nap. Corr. XVIII. — Jfr Brinkmans omdöme därom (Sandegren: Statshvälfningen 1809, s. 2.)

[3] Karl XIII till Napoleon d. 29 mars, bilagdt hemliga konseljprotokollet 29 mars, R. A. Jfr Schinkel V, 12 och 43, som tydligen är sämre underrättad om Rosens beskickning än hvad Suremain sedermera blef. Se därom Sandegren, s. 2.

Suremain erkänner också, att önskan dels att nationalisera sig i Sverige genom en tjänst, sådan, »att den utsläckte all afund», och dels att för en tid draga sig undan striderna inom landet härvid spelade en roll. Hurusomhelst, han reste omkring d. 21 juli, försedd med instruktioner och bref.[1] Så följer en detaljerad berättelse om hans långvariga försök att medels bref nå hertigen af Cadore, om hur han därpå i okt. reser till Paris, sedan Napoleon lämnat Wien, och hur han, lätt bländad som han var af den franske ministerns tomma artigheter, intalar sig, att han kunde göra Sverige någon nytta genom att stanna i den franska hufvudstaden. Det var vid samma tid, som Sverige därstädes hade två andra officiella sändebud, Essen och Lagerbjelke, hvilkas underhandlingar Suremain ville söka ta reda på, allt under det han för dem dolde ändamålet med sin egen mission! Trots alla sina planer tycks han knappast ha uträttat annat än att trötta hertigen af Cadore genom sitt oupphörliga pläderande för Sveriges sak ifråga om kontinentalsystemet, i hvilket han enligt instruktionen ville söka utverka lindring. Han lämnade Paris d. 2 maj, grundligt botad för sina förhoppningar om att Napoleon skulle vilja hjälpa svenskarne, och därmed var ju alltid något vunnet.[2]

Under Suremains långa frånvaro hade märkliga ting passerat i Sverige. När han första gången reste, hade de ledandes planer ännu varit föga utvecklade. Åtminstone Adlercreutz och Lagerbring ansågo, att konstitutionsförändringen borde uppskjutas till en lugnare tid, och med afseende på tronföljden tänkte man sig hertigen som regent under prins Gustafs minderårighet. Då Suremain sedermera på hertigens uppdrag sonderade franske utrikesministern om sistnämnda fråga, fann han, att man icke heller på det hållet tycktes ha tänkt sig någon annan tronföljare. Men när han den 12 maj kom tillbaka, voro förhållandena ändrade. Adlersparre, hvilkens rivalitet med Adlercreutz förf. starkt betonar, hade då redan vunnit seger för sin plan att göra hertigen till kung och prinsen af Augustenburg till tronföljare. Suremain menar, att saken blifvit afgjord, då man genom Rosens återkomst den 6 maj fann, att Napoleon icke ämnade blanda sig i tronföljarvalet. Adlersparres sträfvanden åter förklarar han på det sätt, att denne sökte ett stöd mot Adlercreutz i valet af en prins, som delvis skulle få Adlersparre att tacka för sin upphöjelse. För öfrigt fruktade »Adlersparreska partiet» det öfvertag, som drottning Fredrika skulle ha fått öfver sin son, i händelse denne blifvit tronföljare, och såsom partiets ifrigaste

[1] Själfva instruktionen (af den 13 juli) har jag ej återfunnit, men tillägget därtill är aftryckt både hos Suremain s. 174 och hos Schinkel V, bil. 7, och brefvet från Karl XIII till Napoleon d. 20 juli 1809 i utdrag hos Bignon, Histoire de France sous Napoléon, VIII, 167. —

[2] Schinkel (V, 126 noten) säger, att det var på Karl XIII:s befallning, som Suremain någonsin reste till Paris. Jfr Suremain till Karl XIII 4 och 8 dec. 1809 och 4 mars 1810 bland Essens och Lagerbjelkes depescher i Gallica R. A.

handtlangare nämner förf. Lagerbjelke och grefvinnan Rålamb, af hvilka ingendera stod i gunst hos f. d. drottningen.

Ödet ville, att Suremain aldrig skulle få se den nyvalde kronprinsen, om hvilken kungen och drottningen i bref till honom fällt sympatiska omdömen; Karl August var nämligen redan död vid förf:s återkomst från sin andra beskickning. Hvad som nu följer, d. v. s. Suremains redogörelse för Fersens mord, är förut bekant genom Ernoufs referat, som här är ganska noggrant.[1] Man måste för öfrigt hålla med denne om att denna skildring i hög grad bär prägeln af sanningsenlighet, hvilket man också kan begära, då Suremain såsom en af de hoffunktionärer, som uppburo bårtäcket vid begrafningsprocessionen, var deltagare i händelserna den ödesdigra 20:de juni. Om man undantar redogörelsen för hans egen roll därvid såsom öfverbringare till Silfversparre af kungens order att inskrida, har han dock knappast något att tillägga till hvad som genom andra skildringar är kändt.[2] Utan att själf ha någon den ringaste misstanke om vederbörandes skuld, ökar han dock ovillkorligen vår förvåning öfver det minst sagdt underliga i Silfversparres uppförande, då förf. nämligen berättar, hurusom generalen på förf:s uppmaningar till kraftigt inskridande invände, att den order Suremain nyss medfört från kungen icke var positiv tillräckligt för att tillåta honom att låta trupperna skjuta! Äfvenså gör berättelsen intet försök att minska läsarens häpnad öfver det hufvudlösa i Adlercreutz beteende. Suremain är själf tydligen förbluffad öfver att nu för första gången se sin tappre vapenbroder stukad (abattu) och förvirrad. För öfrigt bekräftar han Brelins uppgift, att det först var, då Adlercreutz själf fann sig angripen, som han gaf order att skjuta.

* * *

Suremains berättelse om tronföljarvalet och förberedelserna därtill är äfvenledes genom Ernoufs referat förut bekant. Den har på det hela taget föga nytt att meddela; Suremains egen underhandling med franske chargé d'affaires i Stockholm, Désaugiers, var ju genom Crusenstolpe delvis känd, till och med före Ernoufs publika-

[1] Bland olikheter må nämnas, att Ernouf säger, att det var Suremain, som gaf order att skjuta åt en skvadron af hästgardet efter konungens ankomst till staden! Här anföres ock kungens order i direkt form, medan boken endast indirekt nämner den (Ernouf s. 251).

[2] Bland afvikelser från andra berättelser må nämnas, att Suremain säger, det Fersen dagen förut inkommit från landet, medan Schinkel säger den 5 juni, och att författaren uppger, att det hus, dit Fersen tog sin tillflykt, vaktades af ryttare, medan Brelin säger två fotgardister. Författaren låter också mordet fullbordas i en sal i rådhuset i stället för utanför. (Svenska memoarer och bref, utgifna af Schück I, 21 och 27).

Schinkel (V 234 och 247 not 4) känner icke kungens order till Silfversparre, emellertid vet Schinkel att det var Suremain, som underrättade honom om mordet. Jfr Engeström II, 153.

tion.[1] Här har man dock för första gången en redig och någorlunda uttömmande redogörelse för Suremains båda besök hos Désaugiers, hvaraf framgår, att det första af dessa, som tycks ha haft karaktären af en vanlig visit, vid hvilken Suremain knappast haft något uppdrag att utföra, ägde rum inemot midten af juni och gaf Suremain ofördelaktiga upplysningar om den ifrågasatte tronföljaren, Fredrik VI:s svåger, Fredrik Kristian af Augustenburg, dem han genast skyndade att meddela kungen. Det andra besöket däremot kan icke ha skett senare än d. 21 juni, och då hade han kungens uppdrag att tala med Désaugiers, enligt den uträkningen, att denne skulle befinnas mera meddelsam mot honom än mot en minister. Det var vid detta andra besök, som Désaugiers — såsom Suremain tror, i enlighet med sina instruktioner — talade för kungens af Danmark val, hvaremot Suremain framkastade, att det skulle vara lättare att i framtiden få till stånd en union genom valet af hans kusin, Kristian Fredrik (sedermera Kristian VIII), den presumtive tronföljaren i Danmark.[2] Suremain, som hade personliga sympatier för prinsen sedan sitt förut nämnda besök i Köpenhamn, nämner denna idé på ett sätt, som om han själf varit upphofsman därtill. Naturligtvis har han före besöket hos Désaugiers talat därom med kungen. Man måste emellertid hålla Suremain räkning, för att han under dessa de politiska kannstöperiernas gyllene tid verkligen hade självkritik nog att afstå från den plan han ett ögonblick hyste: att med kungens gillande skrifva till hertigen af Cadore angående Kristian Fredriks val, ett steg, som troligen endast skulle ha ytterligare trasslat till den redan nog invecklade ställningen, hvilka naiva drömmar Suremain än hade om dess omätligt välsignelsebringande följder.[3]

Så kommer skildringen af det arbete, som i Paris bedrefs för Bernadottes val, en skildring, som lätt låter förena sig med Alins, men är betydligt mera kortfattad. Den stöder sig delvis på underrättelser, som Suremain erhållit från en af de medhandlande, grefve de Sémonville.[4] Vid händelserna i Örebro åter har Sure-

[1] Genom Crusenstolpes citat ur Sarrans Jeune, Histoire de Bernadotte (se Karl XIII och H. E. Charlotte 470 ff). — Ernouf (och efter honom Ahnfelt) är i redogörelsen för denna underhandling synnerligen oredig.

[2] Ernouf betonar starkt, s. 258, att Désaugiers inga instruktioner hade.

Det yttrande af Suremain om att Napoleon, om han ville, till och med skulle kunna ändra Sveriges författning, hvilket Ernouf och före honom Crusenstolpe citerar, förekommer ej i memoarerna annat än i mycket allmänna ordalag.

[3] Jfr Schinkel V, 188, där planen omtalas såsom uppgjord af Lagerbring i samråd med Håkansson, men Suremain icke ens nämnes.

[4] Mörners öfverläggningar med La Pie och Grimoard nämner han ej. Däremot talar Suremain ganska mycket om Signeul, för hvilken han har aktning, om han än ogillar hans uppträdande vid tronföljarvalet, och hvilken han på våren hade föreslagit till förste legationssekreterare (jfr s. 188 och 203 f. samt bilaga 12).

main varit icke endast ögonvittne utan äfven en smula deltagare, om han också, som det förefaller på grund af okunnighet om andra, samverkande omständigheter, synes benägen att något öfverskatta sitt inflytande. Visserligen har han efter anmodan af Adlercreutz under ett enskildt samtal den 13 augusti uppmanat den gamle kungen att själf föreslå Bernadottes val, men på det statsrådssammanträde, som följde omedelbart på detta samtal, åstadkoms icke, såsom Suremain tror, något beslut härom, utan frågans afgörande endast uppsköts. Om Karl XIII också efter detta samtal föreföll benägen för Bernadotte, måste man dock ihågkomma, att ankomsten af Signeuls oundertecknade skrifvelse, som lämnades till utskottet den 15:de, och Lagerbjelkes depesch, som utskottet mottog den 16:de, och om hvilka Suremain förefaller okunnig, säkerligen verkat starkare än några privata påtryckningar. Den förstnämnda innehöll som bekant försäkringar, att Napoleon gärna skulle se Bernadottes val; den sistnämnda åter meddelade underrättelsen, att kejsaren beslutat återkalla Désaugiers, emedan denne mot hans order inblandat sig i tronföljarvalet, och det var först efter mottagandet af dessa meddelanden, som hemliga utskottet den 17:de beslöt tillstyrka kungen att hos ständerna föreslå Bernadotte, hvarpå statsrådet samma dag biträdde utskottets mening. [1]

Suremain säger, att hans vänner uttryckt sin förvåning öfver att icke han såsom fransman ifrigare verkat för Bernadottes val. Själf säger han, att han i sitt omdöme om fursten af Ponte-Corvo låtit sig påverka af general Eblé, som tjänat under denne utan att få synnerligen hög tanke om hans karaktär, och man finner från början Suremains reserverade hållning i de för dessa memoarer

[1] Alins framställning (Karl Johan och Sveriges yttre politik 1810—1815) låter eljest ganska väl förena sig med Suremains. Wredes operationer känner Suremain icke, utan anser att dennes afsägelse af allt verkande för Bernadotte skedde på god tro, om också verkan af hans förra åtgärder icke kunde utplånas. Tibells uppträdande framställes däremot som i hög grad intrigant (s. 219 noten).

Ernouf, hvilkens artikel i Revue contemporaine slutar med kronprinsens ankomst till Sverige, har för tronföljarvalet ett ganska noggrant referat. I hans citat ur Suremains bref till Désaugiers af d. 25 juli finnes däremot en mening, som saknas i memoarerna, där brefvet dock anföres in extenso. Det är den mening, där S. säger sig ansvara för, att om kejsaren verkligen intresserar sig för någon, konungen därtill skall lämna sitt bifall, samt lofvar att icke kompromettera »vare sig kejsarens värdighet eller hans hemligheter». — Vidare fattas i memoarerna redogörelsen för Signeuls föregående bekantskap med Fournier och skildringen af prästerskapets orgier med anledning af Bernadottes val. Traditionen om dessa sistnämnda är dock till fullo bekräftad, icke minst genom ett drastiskt bref från Hans Järta till sin hustru (d. 22 aug.), där Järta efter att ha beskrifvit prästernas uppträdande på gatorna efter ärkebiskopens middag, säger: »Ett sådant backanaliskt tåg har jag aldrig sett utom på taflor.» (Järtas papper i allm. handskriftsamlingen, Uppsala universitetsbibliotek). — Jfr Ernouf s. 262, 263 och 269. —

Jfr tronföljarvalet 1810. Prot. och handl. utg. af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskr. rör. Skandinav. hist. (Hist. handl. del. 17).

ovanligt patetiska orden: »O, fortune, quel rôle tu joues dans les affaires de ce monde et combien de réputations vues de près perdent de leur éclat!» Detta är nog obestridligen sant, men man får å andra sidan komma ihåg, att det gifves föremål, hvilkas alla egenskaper man icke kommer åt med mikroskop, och dit höra förvisso personligheterna. Kammartjänaren har också ett förträffligt tillfälle att se på nära håll, men icke är väl denna närhet en osviklig garanti för att han har rätt, när han icke hos sin herre kan upptäcka någon som helst storhet. Tvärtom när en kung, i likhet med Gustaf III eller Karl Johan, råkar vara en impulsiv natur med karaktärsfel af den sort, som man brukar bära på presenterbricka, såsom fåfänga, behagsjuka och falsk patos — då blir han sällan rättvist bedömd just af sin omgifning, ty denna låter vanligen lura sig att antingen taga hans teatraliska »storhet» för verklig eller den verkliga för teaterprål. Då det alltid är ondt om iakttagare af Trolle-Wachtmeisters beskaffenhet, psykologer med både detaljsinne och vida vyer, så växla äfven omdömena om Karl Johan gärna mellan den klumpigt naiva hjältedyrkan, som möter oss i Schinkels »Minnen», till den illvilja man finner hos Crusenstolpe. Så mycket mera aktning ingifver då Suremain med sitt ärliga försök att vara opartisk, trots sin brist på personlig sympati. Alla de i ögonen fallande felen hos kronprinsen — begäret att till hvarje pris vinna människor, svagheten att därför »lofva rundt och hålla tunt» samt lyssna på skvaller, pratsjukan och benägenheten att lysa med kunskaper, dem han ej ägde, med ett ord allt det anspråksfulla och på samma gång ovederhäftiga i hans yttre uppträdande — det rapporterar Suremain visserligen med en nykter naturs hela förakt för stämningar och med ett ögonvittnes detaljrikedom, och man betviflar ej sanningen af hans rapporter, af hvilka de flesta för öfrigt bestyrkas från andra håll. Men trots allt detta erkänner Suremain både hans begåfning och hans goda hjärta. Han anser honom för en märklig personlighet, och han beklagar endast, att egenkärleken så ofta ställde sig i vägen för de ädlare egenskaperna. De tvära öfvergångarna från vrede till mildhet förklarar han genom prinsens ytterliga lifiighet, och han förbiser icke de svårigheter med afseende på den svenska författningen, hvilka måste möta denne revolutionens man. [1]

Suremains slutomdöme om Karl Johan går för öfrigt ut på, att denne är tillräckligt öfverlägsen de flesta människor för att af dem kunna erhalla »en aktning, oberoende af lycka och rang».

Under åren 1811—12 har Suremain knappast haft något tillfälle att ingripa i de politiska händelserna. Genom sin vän Adlercreutz fick han väl reda på åtskilligt, men något nytt i sak har han egentligen icke att meddela angående brytningen med Frank-

[1] Det bör dock måhända tilläggas. att Suremain vid utarbetandet af memoarerna betydligt mildrat sina omdömen, hvilka i hans dagböcker varit skarpare. (Jfr s. 295.)

rike och närmandet till Ryssland. Med den nye franske ministern, Alquier, hvilken han beskrifver som en dryg herre med tämligen borgerliga vanor, umgicks Suremain visserligen men höll sig ifrån politiken, utom före »utbrottet» af det låtsade kriget med England, då han på Alquiers begäran, men med kronprinsens vetskap, gaf ministern en skriftlig resumé öfver de invändningar man till och med ur fransk synpunkt kunde göra mot ett dylikt krig, såsom faran för att engelsmännen kunde bemäktiga sig Gottland. En tid efteråt, i början af april 1811, har Alquier, efter att ha sonderat Suremains ställning till kronprinsen, gjort ett försök att begagna sig af Suremains inflytande på den gamle kungen för att förmå denne att abdikera och sålunda till namnet lämna regeringen åt Karl Johan, hvilken ju, som bekant, sedan mars öfvertagit den under konungens sjukdom. Alquier framkastade härvid, att det kunde ligga i kejsarens intresse, att Sverige finge en stark styrelse för att kunna bli nyttigt för sig självt och för Frankrike. Suremain nekade naturligtvis att låna sig härtill, och saken förblef honom en gåta, som han anförtrodde endast åt sina vänner G. Löwenhjelm och Adlercreutz. Att Napoleon verkligen i det längsta önskade Sveriges hjälp vid brytningen med Ryssland, det vet Suremain visserligen, men det ser icke ut, som om han haft reda på några detaljer, och han säger sig endast vara öfvertygad om att Napoleon för Sverige uppställde villkor, som skulle ha förintat dess frihet.[1] För Suremain som fransman var naturligtvis den utveckling händelserna togo föga behaglig; trots sin kännedom af Napoleon sedan sista beskickningen till Frankrike, kunde han icke låta bli att i det längsta drömma om att Sverige i allians med Frankrike mot Ryssland skulle lyckas återvinna Finland, hvilket han ansåg som en ojämförligt större fördel än den, som föreningen med Norge kunde erbjuda. D. v. s. Suremain företräder här ungefär den allmänna folkmeningen i Sverige af 1810 och 1811, och det är icke utan förvåning han noterar, att i början af 1812 opinionen vid hofvet och i regeringskretsarna ställt sig på Rysslands sida.[2]

När nu emellertid genom fransmännens infall i Pommern kriget med Frankrike blef ett fullbordadt faktum, förklarade Suremain i en skrifvelse till kronprinsen,[3] att han för andra gången afsade sig

[1] Först i Stralsund i juni 1813 fick han genom Signeul veta de närmare villkoren i Napoleons anbud maj 1812 och febr. 1813. (Jfr Schinkel VI 192 och VII, 56 f.

[2] Löwenhjelms afresa på den ryska beskickningen sätter han till d 12 febr., i st. f. d. 8 och om fördragsbestämmelserna talar han endast i mera allmänna ordalag. (Jfr Schinkel VI, 118 och 137.) — Suremain vet om planerna på kungamaktens utvidgande vid tiden för Örebro riksdag 1812. Schinkel (VI. 153 f.)

[3] Suremain till kronprinsen d. 2 febr. 1812: tryckt i öfvers. hos Schinkel, Bihang III, 1. Öfversättningen har dock en passus, som saknas i det af memoarerna meddelade originalet: S. uppsätter nämligen för sitt kvarstannande i svensk tjänst ytterligare det villkoret att bli använd »på ett mera verksamt sätt än hittills».

sitt forna fäderneslaud och stannade i svensk tjänst, men på vilkor att slippa direkt tjäna mot Frankrike. Kronprinsen befann sig här i viss mån i samma ställning som sin landsman; icke heller han ville ju som fiende intåga i sitt f. d. fädernesland. Det hedrar Karl Johan, att han, i trots af de mindre stillsamma ordväxlingar, som redan hunnit förefalla mellan dem båda, visade sig kunna uppskatta Suremain så mycket, som han gjorde genom att kalla honom till generalinspektör och generaladjutant för svenska artilleriet samt därpå i början af 1813 utnämna honom till generalmajor.

Suremains ställning var emellertid icke obetingadt angenäm. Frånsedt det allmänna hat mot fransmännen, hvilket ofta plågade hans känslor att höra och det missnöje med hans utnämning, hvilket föranledde den af honom mycket värderade öfverste Helvig att taga afsked, så befann sig artilleriet i ett allt utom lysande skick, och Adlercreutz, hvilken nu alltjämt var Suremains förnämsta stöd, hade föga råd att gifva honom. Mera detaljeradt än i memoarerna beskrifves artilleriets tillstånd i ett bref till kronprinsen af d. 20 juli 1812, där Suremain säger, att alla kanonlavetter måste göras om, en mängd hästar uppköpas och persedlar repareras, hvarför åtminstone 200,000 rdr skulle komma att behöfvas till artilleriets iståndsättande. Han nämner dock uttryckligen, att ingen särskildt är skuld till detta lägervall, som endast är att tillskrifva »gammal vana, brist på förutseende, på plan, organisation och penningmedel.»[1]

Suremain reste före prinsen ut till Pommern, och det följande kapitlet behandlar fälttåget i Tyskland, men förf. har i detta kapitel icke hunnit längre i utarbetandet af sina memoarer än till några reflexioner, öfver att Karl Johan icke genast besatte Hamburg med svenska trupper. Utgifvaren har sålunda varit hänvisad till att supplera framställningen dels genom författarens dagbok från den 4 maj till den 8 augusti och dels genom hans skildring af vissa fältslag.

De underrättelser om Sveriges utrikespolitik, hvilka denna dagbok har att meddela, måste naturligtvis tagas med kritik; åtminstone kunna de icke vara annat än ofullständiga, äfven om de mestadels härröra från Adlercreutz.[2] Dock finner man här och där värde-

[1] Tryckt hos Schinkel Bih. III, 69. — Bland bref till Wetterstedt i Acta Historica R. A., finnas två bref från Suremain: d. 25 dec. 1813 rörande värfning af artillerister i Pommern och d. 4 jan. 1814 rörande skogshygge för artilleriets räkning därsammastädes.

[2] Jfr t. ex. Schinkel VII, 50 f., 60 f., 107 f. och bil. 23 angående ryske kejsarens sätt att tolka Sveriges fördrag med England.

Suremain omtalar, att Löwenhjelm redan den 7 maj beordrats att återvända till ryska högkvarteret för att bestämdare kräfva den stipulerade hjälpen mot Danmark, men att han i stället den 16:de reste tillbaka till Karlskrona, påtagligen för att få ytterligare order af prinsen. Märkligt nog hade prinsen trots denna olydnad varit rätt vänlig mot honom, och först efter detta var det som Löwenhjelm den 22 afreste på en ny beskickning till ryske kejsaren. (Jfr Schinkel VII 142). — Minst sagdt besynnerlig förefaller däremot Suremains uppgift (s. 281), att den 20-årige baron Adlercreutz, som den 7 maj ankommit från Göteborg till Stralsund, skulle ha varit skickad för att föreslå konungen af Preussen en koalition mellan England, Preussen

fulla upplysningar, t. ex. underrättelsen om inställandet af den beskickning, hvarmed Signeul den 28 maj skulle ha blifvit affärdad till Dresden för att i sista stunden åstadkomma ett närmande mellan kronprinsen och Napoleon. Suremain uppgifver här efter Löwenhjelms utsago, att Signeul verkligen varit färdig att resa den 5 juni, men att Wetterstedt efter sin återkomst från den misslyckade beskickningen till Köpenhamn gjort hela saken om intet. Att Signeul aldrig afrest till Dresden, bestyrkes också tillräckligt därigenom, att Suremain både d. 10, 19 och 22 juni under vistelsen i Stralsund har haft vidlyftiga politiska samtal med honom. Signeul, som tycktes »benägen för det franska systemet», drog sig därvid icke för en ganska skarp kritik öfver tveksamheten i kronprinsens uppträdande i Tyskland. [1]

Skildringen af krigshändelserna tordo icke vara utan intresse för fackmannen; till den politiska historien lär den dock knappast gifva några nya bidrag. I sistnämnda afseende är den värdefull egentligen såsom ett mycket konkret vittnesbörd om det missnöje öfver kronprinsens oföretagsamhet, hvilket allmänt tyckes ha varit rådande vid svenska hären under början af dess vistelse i Tyskland. Visserligen var nu särskildt Suremain alltid »l'homme aux difficultés», som kronprinsen en gång, halft förargadt och halft skämtsamt lär ha kallat honom, men förundran öfver arméns overksamhet tyckes icke ha varit inskränkt till honom ensam, och den mången gång en smula retliga kritik han består öfver utnämningar och krigsrörelser är nog lika mycket ett uttryck för Adlercreutz', och Gustaf Löwenhjelms som för hans egna åsikter. Man finner emellertid af denna dagbok också, att Döbelns uppträdande beträffande Hamburgs undsättning icke i dessa kretsar och särskildt icke af Adlercreutz hälsats med det gillande, som man påstått varit fallet.[2]

När så svenskarne efter freden i Kiel skulle tåga mot Frankrike, begärde Suremain sitt afsked, men utnämndes i stället till

---

och Danmark *mot Ryssland* — allt af pur förargelse öfver kejsar Alexanders svekfulla beteende mot Karl Johan med hänsyn till Norge! Kronprinsens bref till preussiske konungen, af den 3 maj, hvilket bref troligen öfverbringats af Adlercreutz, har åtminstone intet att härom förmäla. (Jfr Schinkel VII, 146 och Bih. III, 152.) — Saken skulle möjligen kunna förklaras genom ett af denne Adlercreutz uppsnappadt, förhastadt yttrande af kronprinsen till baron Jakobi, som vid samma tid som prinsen befann sig i Göteborg på genomresa. (Jfr ofvannämnda bref till konungen af Preussen med utgifvarens not 2 s. 281 i memoarerna)!

[1] Härmed förefaller Schinkels delvis på Bignon grundade skildring af denna beskickning (VII 148, 151 f.). Redan Sørensen (Kampen om Norge I, 177 och 180 f.) vet för öfrigt om Signeuls vistelse i Altona med Boye d. 28 och 29 maj. Med afseende på mötet i Trachenberg säger Suremain, att Adlercreutz begärt att få stanna vid lägret, i olikhet med Schinkel, (VII, 181) som påstår, att han önskat följa med.

[2] Jfr Schinkel VII, 144 f. Särskildt har Adlercreutz för Suremain uttryckt sitt ogillande af Björnstjernas försvar för Döbeln och af kronprinsens märkvärdiga mildhet mot Björnstjerna. (Se dennes bref till Karl Johan den 25 maj 1813, tr. hos Schinkel VII, 398). Suremain och Björnstjerna voro gamla vänner sedan finska kriget. (Se B's Anteckningar I, 310, 344.)

militärguvernör öfver Lübeck, en befattning, som ju ej kunde såra hans känslor såsom fransman. Här var svenska arméns förnämsta dépôt och förbindelseled med Sverige, och hit fördes de sjuka soldaterna från olika fördelningar af hären. Suremain hade under sitt befäl en truppstyrka, delvis bestående af det nyvärfvade regementet Royal Suédois, och han var auktoriserad att utan att inblanda sig i stadens styrelse likväl begära all den handräckning af magistraten, som han kunde komma att behöfva.[1] Dessutom lämnades åt Suremain, liksom åt generalmajor Engelbrechten, nödiga fullmakter att lämna svenska Pommern och Rügen åt de danska kommissarierna. Sistnämnda uppdrag fick Suremain dock aldrig utföra. Han beordrades i stället att såsom generaladjutant för artilleriet deltaga i det blifvande norska fälttåget, och i denna sin egenskap fick han den 6 augusti ledningen af Fredrikshalls belägring, den enda tilldragelse under det korta fälttåget, åt hvilken memoarerna för öfrigt ägna någon uppmärksamhet. Suremains skildring af denna korta belägring, som ju till sina hufvuddrag förut är välbekant, erbjuder nya bevis på svårigheten för Karl Johan och hans franske artillerichef att riktigt draga jämnt.

Såsom genom Björlins framställning är kändt, hade Karl Johan redan före belägringens början, Suremain ovetande, skickat öfverste Peyron att drifva hemliga underhandlingar med besättningen angående fästningens kapitulation. Kronprinsen väntade i själfva verket så mycken framgång af dessa underhandlingar, att han hoppades, att några egentliga operationer mot fästningen icke skulle behöfvas. Han lofvade därför invånarne i Fredrikshall, då de d. 6 aug. aflagt trohetsed till Sveriges konung, att de 8 timmar i förväg skulle underrättas, hvarje gång ett bombardement af fästningen skulle äga rum. Förgäfves protesterade Suremain häremot, påvisande, att hvarje underrättelse, som magistraten fick, också skulle komma fästningen till godo. Peyrons underhandlingsförsök misslyckades emellertid, och till råga på allt hade Suremain lyckats utforska hemligheten och begärde nu i en skarp skrifvelse till kronprinsen att bli invigd i alla de order hans underordnade mottogo från högkvarteret, hotande att afsäga sig befälet, om Karl Johan på detta sätt undandrog honom sitt förtroende.[2]

Om allt detta ha memoarerna emellertid ingenting att förtälja, och Suremains egen skildring börjar sålunda först därmed, att han sänder sin adjutant, öfverstelöjtnant Wingård, att underhandla med fästningens befälhafvare. 7 aug. började belägringsarbetena, och samma dag fick Suremain, ehuru han själf icke omtalar detta, svar

---

[1] Från Suremains vistelse i Lübeck finnas några ytterst officiella skrifvelser af jämförelsevis oviktigt innehåll, ställda till L. von Engeström 2 febr.—18 maj 1814 (Engeströmska samlingen K. B.) — Vidare ett bref till Hartmansdorff af d. 18 febr., belysande bristen på pengar till ekiperingen af de i Lübeck förlagda trupperna. (Strödda handlingar, Acta Historica R. A.) Jfr ock Wingård, Minnen XII, 6—9.

[2] Björlin, Kriget i Norge 1814, s. 199 f. och 216 f.

från kronprinsen med tillåtelse att få leda operationerna efter behag. Löftet om 8 timmars varning för stadens invånare ville kronprinsen dock icke rygga. Den 9 aug. (Suremain säger d. 8) började belägringsartilleriet debarkera. Den 13 skickade Karl Johan definitiva order till Suremain att börja bombarderandet, och samma afton skedde detta.[1] Här har dock Suremain en egendomlig episod att meddela. Af fruktan att utan uttrycklig order genom sina operationer göra staden för stor skada, uppsökte han kronprinsen för att underrätta denne, att han för att icke de flesta bomber skulle träffa staden i st. f. fästningen, ämnade framflytta sitt stora batteri en smula, hvilket åter skulle komma att göra ett dygns uppehåll i bombarderingen. Men till Suremains förundran nekade kronprinsen härtill, försäkrande, att om bomber fölle ned i staden, skulle invånarne endast bli desto ifrigare att förmå fästningskommendanten till kapitulation, ett yttrande, som tog sig ännu underligare ut, då Peyron strax därpå berättade för Suremain, att prinsen samma morgon sagt till några Fredrikshallsborgare, hvilka beklagat sig öfver bomberna, att han strängeligen förbjudit Suremain att skjuta på staden och att han kunde låta fusiljera honom för ett sådant brott!

* *
*

Efter Suremains långa vistelse i Sverige och de hedersposter han innehaft i dess tjänst erfar man onekligen ett smärtsamt intryck af det brådstörtade sätt, hvarpå han lämnade Sverige, — såsom en af hans förra officerare uppgifver, på grund af Cardells intriger. Efter norska fälttåget hade han fått tjänstledighet för att resa till Frankrike i enskilda angelägenheter, men vid återkomsten, april 1815, från denna resa, fann han, att kronprinsen beordrat honom till Pommern, till namnet för att inspektera fästningsverk, men såsom Suremain uppfattade det, i ett slags landsflykt. Man hade under hans frånvaro utspridt, att han sökt inträde i fransk tjänst. Han afgick då från svenska armén och lämnade för alltid sitt »adoptivfosterland», såsom han kallar Sverige. Med rörande ärlighet omtalar han hur han reste med hämndkänslor, men afstod från planer på hämnd, då han fann, att han icke kunde skada prinsen, utan att också skada Sverige och dess gamle kung.[2]

Som vi sett, stannade Suremain icke heller länge vid franska armén. Ännu än gång fick han dock ett tillfälle, om än anspråkslöst nog, att förmedla förbindelser mellan Sverige och Frankrike. 1817 har han nämligen för franska artilleriets räkning fått införskrifva prof på svenska kanoner i och för ett eventuellt inköp. Han är tydligen ifrig att få heder af Sverige; i ett bref rörande denna

[1] Björlin, s. 227 f., 260 f., 297 och 309. — Schinkel Bih. III, 277. Jfr. Wingård XII, 74—85.

[2] Jfr Wingård XII, 98 f., där de svenska artilleriofficerarnes tillgifvenhet och vördnad för Suremain mycket starkt framträda.

sak säger han: »det är bara fråga att bevisa, det svenska järnet är bättre, säkrare än det franska och kostar då mindre». Han önskar till sist, att hans gamla kamrater kunde komma ut till honom på hans lilla landtegendom i Bourgneuf och i hans eget vin »dricka Sveriges, gamla kungens och artilleriets skål». [3]

Det är enkla ord, men de äro sagda på svenska, och lika tydligt som någonsin de mera patetiska afslutningsorden till memoarerna uttrycka de den trofasthet, hvarmed den gamle krigaren omfattade sitt andra fädernesland, som han så hederligt och tappert tjänat.

Underrättelser.

— F. d. öfversten frih. Rudolf Mauritz Klinckowström har aflidit den 20 nov. 1902 i den höga åldern af 86 år. I yngre dagar var han en trägen forskare i riksarkivet och kammararkivet och utgaf 1854 första delen af Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnas historia. Såsom innehafvare genom arf från farfadern af de Fersenska familjepapperen och såsom en känd samlare af historiska handlingar väckte han sedermera uppmärksamhet. Han gömde sina skatter för den forskande allmänheten men utgaf själf åren 1867—1872 »Riksrådet och fältmarskalken grefve Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter» i sju band med många intressanta aktstycken uti öfversättning samt 1878 »Le comte de Fersen et la cour de France».

— Den danske historikern och prästmannen Adam Kristoffer Fabricius har aflidit den 24 sistl. augusti. Utom populära skrifter han äfven utgifvit på egen forskning stödda arbeten, särskildt från nordmannatiden, så t. ex. »Forbindelserne mellem Norden og den spanske Halvö i ældre Tider» (1882).

— Den tyske rättshistorikern förre professorn i Insbruck Julius Ficker har aflidit den 10 juli i år vid 76 års ålder.

— Professorn i Cambridge John Emerich lord Acton har aflidit den 19 juni 1902. Han har bland annat behandlat fragor rörande historieskrifningens utveckling och metod. Under de senare åren sysselsatte han sig med förberedelser för det länge planerade verket *The Cambridge modern history*, af hvilket första bandet nyligen utkommit.

[3] Jfr Suremains fyra bref till Hygrell 1814—1821, af hvilka de två sista äro på franska. — De svenska kanonerna visade sig vid pröfningen goda men af icke fullt exakta dimensioner. I det sista brefvet (d. 22. 5. 1821) omtalar S., att han har »une bonne femme et une assez belle terre» (Saml. Autographica K. B.). Hustrun var general Eblés änka.

— Riksarkivarien har i en und. skrifvelse af den 10 nov. inkommit med en framställning till K. Maj:t om åtgärders vidtagande för att få *Stockholms arkivväsende* ordnadt i den riktning, att öfverståthållarämbetets, magistratens, de kommunala myndigheternas och församlingarnas äldre arkivalier förenades i en gemensam arkivdepot, som till riksarkivet skulle intaga samma ställning som de tre landsarkiven komma att göra. En motion i liknande syfte har hos stadsfullmäktige väckts af herrar Hernlund, Hallström och Öhnell.

— Den 2 november 1902 fyllde f. d. riksarkivarien Malmström 80 år. Utom de personliga lyckönskningar han mottog fran Svenska akademien, Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien och Riksarkivet öfverlämnades från Historiska seminariet vid Uppsala universitet en festskrift under titeln *Bidrag till Sveriges medeltidshistoria tillägnade C. G. Malmström den 2 nov. 1902.* Försedd med en tillägnan å seminariets vägnar författad af professor Hjärne innehåller samlingen dels en inledande uppsats af professor Hjärne själf om Kyrkliga inflytelser inom Sveriges äldre statsrätt, dels fjorton af hans lärjungar författade undersökningar om ämnen hufvudsakligen ur den äldre medeltidens historia. Vi hoppas snart kunna utförligare återkomma till dessa vackra resultat af den nuvarande historiska undervisningen i Uppsala.

— Tredje årgångens första häfte af *Nordisk universitetstidskrift* utgifven af bibliotekarien L. Wåhlin innehåller en utförlig och mycket sympatisk teckning af Martin Weibull särskildt såsom universitetslärare och ungdomsledare, författad af fil. dr Sigurd Hansson i Göteborg.

— *Akademisk afhandling.* Fil. licentiaten V. Söderberg har den 13 dennes ventilerat en afhandling i Uppsala om *Historieskrifvaren Arnold Johan Messenius.* Afhandlingen är införd i Uppsala universitets årsskrift.

— Docenten N. Edén har fullbordat sina studier i den svenska centralförvaltningens organisationshistoria med en större afhandling, »Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet (1602—1634)», ingående i Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala, sjätte bandet.

— Af *Svenskt diplomatarium från 1401* har utkommit register till tredje delen, utarbetadt af e. o. amanuensen i riksarkivet d:r H. Rosman. Biblioteksamanuensen d:r K. H. Karlsson är sysselsatt med förarbetena till ett supplementband för åren 1401—1420, som snart torde komma att läggas under pressen.

— Professor Wilhelm Sjögrens stora textpublikation *Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686—1736* har nu fortskridit till fjärde bandet. Efter en utförlig handskriftsbeskrifning meddelas där lagkommissionens förslag 1686—1697, bland dem äfven

1696 års förslag till konungabalk, som bekant det enda, som uppgjordes.

— Af Hans Hildebrands kulturhistoriska skildring *Sveriges Medeltid* har tredje delens femte häfte (sid. 643—800) utkommit. Det är som vanligt rikt illustreradt och innehåller afslutningen på det i bokstafsordning uppställda kapitlet om kyrkornas inredning samt början på femte kapitlet, som afhandlar gudstjänsten. I sistnämnda kapitel lämnas en uttömmande redogörelse för den katolska gudstjänsten, de liturgiska medeltidskällorna i Sverige, de svenska kyrkliga festerna med ledning af Uppsala-misalet, de privata mässorna, vigilierna och läsningarna, processionerna och predikan m. m. Bland de kyrkliga festerna uppmärksammas särskildt den i vissa svenska kalendarier förekommande festum terre, »landsfesten», hvars betydelse fortfarande synes vara dunkel.

— Universitetsbibliotekarien Claes Annerstedt har utgifvit sitt i Uppsala universitets aula den 17 september 1902 hållna tal *Till Olof Rudbecks Minne.* Det är en med kärlek och medkänsla skrifven, i all sin korthet sakrik skildring af denne genialiske man, som i förtjänster likaväl som fel är så typisk för den dåtida svenska nationen, mångfrestande, splittrad, själfförhäfvande, fåfäng, mäktig af stora ansatser mera än af uthållig verksamhet men också mäktig af stora uppoffringar.

— Kommendörkapten Arnold Munthe har som n:r IV i den på Norstedt & Söners förlag utkommande serien Svenska Sjöhjältar skildrat *Klas Kristersson Horn.* Klas Kristerssons namn är kändt i vår historia, men söker man att få en intimare bild af honom, stöter man genast på svårigheter i afseende på materialet, liksom fallet är med så många af hans samtida. Det var en mycket använd man och han har aflåtit en mångfald skrifvelser, men med undantag af dem, som äro bevarade i hans s. k. registratur för åren 1558—1562 ha de nästan alla gått förlorade. Särskildt kännbar är denna förlust just med afseende på den hans verksamhet som skulle utgöra föremålet för skildringen i en serie sådan som denna, hans verksamhet som flottans högste befälhafvare under en så händelserik och ödesdiger tid som det nordiska sjuårskriget. I stället för hans rapporter har författaren varit hänvisad till hvarjehanda andra källor, berättelser om kriget, konungens skrifvelser och danska bref, hvilka naturligtvis lämna en något ensidig framställning af förloppet. Hvad som åt Munthes skildring under dessa förhållanden ger det största intresset, är att den förskrifver sig från en fackman. Tack vare denna omständighet torde de sjöslag, som Horn utkämpade, klarare framstå i sitt förlopp än de hittills gjort. Det gäller framför allt om den blodiga striden den 7 juli 1565 mellan Bornholm och Rygen, som till sist koncentrerade sig i en tvekamp mellan de båda amiralsskeppen och som särskildt belyses genom en skiss öfver de förnämsta skeppens sannolika lägen under sjöslaget. Om den tidens sjötaktik lämnas också för lekmannen på detta område upplysningar

af värde. Monografien är försedd med porträtt af Horn, äfvensom med en målande situationsbild, utförd af amiral Hägg, öfver den fruktansvärda katastrof, då den dansk-lybska flottan förgicks utanför Visby natten mellan den 28 och 29 juli 1566.

— I *Kalmar fornminnesförenings tidskrift* III har fil. d:r P. G. Berggren infört en uppsats om *Kalmar nunnekloster*, beläget utanför den gamla staden, för hvilken han begagnat utom andra källor Kalmar stads tänkebok samt klostrets i riksarkivet förvarade uppbörds- och utgiftsbok 1478—1486. Med ledning af den senare samt af donationsbrefven meddelas en tabellarisk öfversikt af klostrets jordegendom, som sträckte sig ända upp till Stockholms och Västmanlands län, likaså öfver priorissor — klostret tillhörde dominikanerorden — präster, nunnor, tjänare, inventarier m. m. Det är skada att författarens afskrifter ur uppbördsboken, åtminstone när det gäller latin, ej äro tillförlitliga. Sid. 60 står den sällsamma och meningslösa dateringen »Anno dominum 1486 Sancte Baptiste prius festum Ambrosii», bör vara »Anno domini 1486 feria 6:ta post festum Ambrosii» och längre ned i samma stycke »Karinn Possa» i stället för »Karinn priorissa», hvarmed också den hypotetiska Karin Posse försvinner ur priorissornas antal.

— N. LIV af Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland utgöres af en monografi af Arvid Hultin öfver professorn sedermera biskopen *Torsten Rudeen* (Torsten Rudeen. Ett bidrag till karolinska tidens litteratur- och lärdomshistoria). Med stöd af ganska omfattande arkivstudier i Sverige och Finland lämnar författaren en uttömmande skildring af Rudeen särskildt såsom skald. Såsom sådan intager han, som bekant, ett mycket framstående rum bland det karolinska tidehvarfvets skalder. Huru uppstyltad och konstlad än den tidens vitterhet förefaller oss, måste dock erkännas, att man bland Rudeens dikter träffar riktigt vackra stycken. Sasom vetenskapsman åter har Rudeen ej haft någon större betydelse, och hans biskopliga verksamhet synes icke heller förete några mera anmärkningsvärda drag.

— Såsom n:r LV af Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland har utgifvits *M. Calonii bref till H. G. Porthan åren 1793—1800*, en diger volym om 450 sid. med 90 sidor register. Som n:r I och V i samma samling ha utgifvits Porthans bref till Calonius. Den senares bref ha anträffats i den år 1900 öppnade Porthan-Tengströmska handskriftsamlingen. Professor Calonius vistades de nämnda åren i Stockholm såsom ledamot af Högsta domstolen. Hans många och stundom långa bref innehålla följaktligen i enlighet med den tidens brefskrifvarsed en Stockholmskrönika med notiser ur den administrativa, politiska och lärda världen, någon gång uppblandade med fragmenter ur la cronique scandaleuse. Innehållet i dessa som i dylika bref i allmänhet får naturligtvis sofras. Jämte många notiser af värde en oändlighet med skvaller, som endast vittnar om hvad som yttrades man och man emellan. Till

viktigare mål, i hvilka Calonius som domare var inblandad, hörde de Armfeltska och Ruuthska processerna, och därom har han ett och annat intressant att berätta.

— Den danska historiska publikationen *Meddelelser fra Krigsarkiverne*, som började utgifvas 1880 och som under senare tid innehållit många bidrag till historien om händelserna 1808—1814, har upphört med det nyligen fullbordade nionde bandet.

— Senaste häfte af Dansk Historisk Tidsskrift (Syvende Række IV, 1) innnehåller en längre af professor Fridericia författad, i det hela mycket sympatisk anmälan af professor Dietrich Schäfers senaste band af »Geschichte Dänemarks» (band V). Vi hoppas att längre fram själfva kunna återkomma till detta betydande arbete.

— L. Bobé har med ett femte band fortsatt publikationen »Efterladte Papirer fra den Reventlowske familiekreds i tidsrummet 1770—1827». Utom ett vidlyftigt biografiskt parti innehåller bandet Bref från grefvinnan Charlotte Schimmelmann till grefvinnan Louise Stolberg född Reventlow 1808—1813 samt till grefvinnan Fredrike Sofie Reventlow 1783—1815. Skrifna under dessa skickelsedigra år innehålla naturligtvis brefven många anspelningar på de samtida händelserna i Sverige och Norge. Författaren har tillagt innehållsrika noter. Man finner bland dem äfven en kortare redogörelse för grefve Wolf Baudissins beröringar med den svenske kronprinsen under år 1812 hämtade ur Baudissins 1880 som manuskript tryckta »Gedenkbuch für seine Freunde».

Öfversikter och granskningar.

Kyrkohistorisk Årsskrift. Utgifven af HERMAN LUNDSTRÖM. Andra årgången. 1901. IV + 328 + 16 sid. I distribution: P. A. Norstedt & Söner, Stockholm.

Skrifter utgifna af kyrkohistoriska föreningen III: 2. Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne. I urval utgifna af JOSEF HELANDER. LXXXVIII + 217 sid.

Skrifter utgifna af kyrkohistoriska föreningen IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst. Efter originalakterna utgifven af OTTO HOLMSTRÖM. Första häftet V + 80 sid.

Andra årgången af Kyrkohistorisk Årsskrift vittnar, liksom den första, om hvilket rikt material till den del af svensk historia, som behandlar kyrkan, som finnes i våra arkiv och blott väntar på bearbetning. Utgifvaren själf har till denna årgång bidragit med »Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia m. m.», med åtskilliga »Meddelanden och aktstycken» samt med en granskning af konsistoriiamanuensen Holmströms i Hist. Tidskrift förut anmälda skrift »Linköpings domkapitels arkiv». Biskop Cornelius' arbeten i svenska kyrkans historia betecknade som bekant ej något framsteg i vetenskapligt hänseende efter Reuterdahls och Anjous' grundläggande verk, snarare tvärtom. Förf. synes icke ens ha tillgodogjort sig forskningens resultat på den tid då han skref, i hvarje fall icke för de nya upplagorna af Handboken i svenska kyrkans historia. Anmärkningarna såväl mot periodindelning som mot innehåll äro sålunda utan tvifvel väl befogade och ådagalägga förvisso behofvet af en ny handbok, hvilken vi hoppas icke alltför länge låter vänta på sig. Bland Meddelandena ha vi fäst oss vid »Bidragen till prästedens historia», hvilka i sin mån ådagalägga, huru länge det dröjde, innan den protestantiska kyrkan i Sverige uppnådde enhet i formerna för sitt lif, huru länge utvecklingen var bunden vid de särskilda stiften och deras ledares egenart.

Hofmarskalken Silfverstolpe förberedde som bekant en historia öfver Vadstena kloster, som han aldrig hann att skrifva. Redan under hans lifstid ägnade kand. T. Höjer sina studier åt samma ämne och en frukt af dem har han lämnat i några här införda »Bidrag till Birgittinerordens historia». De behandla uppkomsten och utvecklingen af några dotterkloster till stiftelsen i Vadstena, klostret i Danzig, Paradisus vid Florens, samt Mariendal, Marienvold och Marienkron utanför städerna Reval, Lübeck och Stralsund.

Bibliotekarien Annerstedt har ur sina rika samlingar närmast med ledning af några i det akademiska ränteriet år 1885 påträffade aktstycken under titeln »Ett akademiskt gräl på 1600-talet» skildrat en konflikt mellan den trätgirige och högmodige domprosten Wallius i Uppsala och hans kolleger angående en doktorspromotion, en föga uppbygglig situationsbild i afseende på tillståndet inom den svenska kyrkan i förra hälften af nämnda århundrade.

Rektor Westling i Nyköping har i sina »Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1720» gjort ett betydande tillägg till sina många föregående studier öfver samma ämne. Förevarande skildring har särskildt intresse genom det ljus den sprider öfver det karolinska enväldets nitälskan för den så länge försummade folkundervisningen i Östersjöprovinserna, bibelns öfversättning på de olika folkspråken och införandet af svensk kyrkolag. Det är en vacker sida i det slutande och i många afseenden dystra 1600-talets historia; det goda intrycket störes dock i någon mån af de exempel på teologisk ofördragsamhet, som förf. samtidigt har att anföra.

Lektor H. Levin afslutar sin i förra årgången påbörjade utredning »Om våra regala gäll». Professor Ahnfelt upplyser om »En okänd källa till Svebilii katekes» och lektor Alstermark har infört en uppsats om »Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet». Se där några bevis på det omväxlande innehållet i denna årgång.

Bland »Meddelanden» kan ytterligare anföras en artikel af kand. C. M. Kjellberg om »S:t Erikslegendens författare och en autograf af honom». Förf. kommer till den slutsatsen, att det är mer än sannolikt, att den senare biskopen i Västerås broder Israel Erlandi, som bevisligen författat mirakelsamlingen, äfven skrifvit lefnadsteckningen öfver Erik den helige. Autografen har han funnit i en namnteckning under några testamentariska uppteckningar, som förekomma på en pergamentslapp, infästad i ett band af de Palmsköldska samlingarna på Uppsala universitets bibliotek. Att namnteckningen är egenhändig synes sannolikt. Anteckningarna återgifvas af förf. i tryck, ehuru ej alldeles korrekt. [1]

[1] Raderna 4, 5 böra sålunda läsas pro *quibus* eidem conuentui lego xx marcas denariorum, ita quod *equs quem* eis tradidi in *partem* solucionis o. s. v., och siffran, som broder Israel kvitterar är tydligen *67* i stället för 61. Förf. har ett ögonblick förgätit en hufvudregel för allt urkundsåtergifvande: att ej trycka annat än hvad man själf förstår, och hans egen text ger ingen mening.

Biskop Rhyzelii anteckningar sträcka sig från hans födelse den 4 okt. 1677 nästan ända till dödsdagen den 24 mars 1761 och äro, såsom utgifvaren upplyser, på gamla dagar redigerade. Det gör att de visserligen icke i allo, trots alla detaljer, äro pålitliga; de äro delvis mycket torra och kortfattade men innehålla äfven, utom direkta bidrag till kyrkans eller stiftets historia, ett icke betydelselöst kulturhistoriskt material. Särskildt skildringarna från den med tiden rike biskopens fattiga och sträfsamma ungdomsår äro af verkligt intresse i det afseendet. Rhyzelius följde, som bekant, Karl XII de två sista åren såsom hofpredikant. Anteckningarna om hans ganska täta beröringar med konungen innehålla dock, utom en eller annan känd anekdot, mindre än man skulle vänta. Om den senares dödssätt lyder omdömet: »Hvilken var hans baneman, det vet och dömer Gud, om den var dansk eller fransk. Svensk kan han ingalunda hafva varit, ty af sina undersåtare hade den konungen med högsta rätt så allmän både vördnad och kärlek, att ingen konung slikan före honom haft eller efter honom få kan.» Det är ej mycket upplysande. Om konungens egenskaper yttrar förf., att han icke blott var gudfruktig och andäktig i böner och all annan gudstjänst utan därjämte »vis och förståndig i allting, rättrådig och tillika mild».

Publikationen får ökadt värde genom den utförliga och intressanta skildring utgifvaren ger af biskop Rhyzelius. Denne var född i Ods socken i Västergötland och härstammade på mödernet från prosten Håkan Laurentii, bland hvars descendenter han med stolthet uppräknar utom sin egen släkt »Odhelier, Odelstjernor, Odelströmar, Benzelier, Benzelstiernor» m. fl. Särskild uppmärksamhet ägnar utgifvaren åt Rhyzelius såsom forskare, samlare och författare. Biskopen är ryktbar genom sin som uppslagsbok ännu icke ersatta »Episcoposcopia», han kan därjämte betraktas såsom grundläggaren för hela vår herdaminnes-litteratur och han författade en på sin tid mycket använd lärobok i svensk historia — om 26—40 sidor i olika upplagor. En bibliografi öfver hans tryckta och otryckta arbeten vittnar om hans häpnadsväckande verksamhet i afseende både på samlande och författande. Han var i det afseendet en sannskyldig ättling af det karolinska tidehvarfvet. Såsom mångintresserad samlare kan han nämnas vid sidan af Hadorph, Örnhielm, Palmsköld och Peringsköld. Som författare står han i verkligt kritisk lärdom vida under sin frände, den äfven som samlare berömde Erik Benzelius. Vår arkivintresserade tid har emellertid allt skäl att vara honom tacksam för det intresse han visade kyrkoarkiven, liksom Linköpings domkapitelsarkiv och stiftsbibliotek. — Utgifvaren har i sin publikation vidtagit åtskilliga uteslutningar. De torde vara berättigade i allmänhet; det kapitel, som biskopen ägnat åt sina släktförbindelser och som icke upptagits, hade dock måhända icke varit så utan intresse, som utg. synes mena.

Ärkebiskop Abrahams räfst eller Linköpings kapitels dombok 1596 är en ryktbar urkund och kan helt visst förtjäna att publiceras i sin helhet, så föga smickrande den än är för ledaren — de oftast

förekommande uttrycken synas vara: »slita ris» och »mista rygghuden». Originalhandskriften befinner sig för närvarande i Uppsala universitets bibliotek. I fråga om editionsprinciperna är det för vår del med tillfredsställelse vi finna författaren använda modern interpunktion och stora och små bokstäfver efter nutida bruk. Upplösningen af förkortningar kunde nog sträckt sig äfven till *mz* och *thz*.[1]

Ehd.

Teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider. Af Ellen Fries. Andra samlingen (4) + 219 sid. Stockholm, Norstedt 1901.

Svenska kulturbilder ur 16- och 1700-talens historia. Populära föredrag af Ellen Fries. Efter författarens död utgifna af Lydia Wahlström. XI + 400 sid. Stockholm Norstedt 1901.

Det är stora förluster vår historieskrifning under de sista åren har lidit genom bortgången af Elof Tegnér, Ellen Fries och Gustaf Upmark, så mycket kännbarare som döden träffat just dem, hvilka med så stor framgång ägnade sina studier åt vår ännu tämligen styfmoderligt behandlade kulturhistoria, åt skildringen af familjelifvet och sederna, af konsten, af de enskilda kulturrepresenterande personligheterna. Ellen Fries hade lyckan att här finna det område, som bäst lämpade sig för hennes begåfning, och hon bortrycktes midt under en löftesrik verksamhet, hvarom icke minst de här ofvan anförda efter hennes död utgifna skrifterna vittna. Hennes studier riktade sig särskildt åt 1500- och 1600-talen, och förtjänsterna i hennes författarskap framstå än mera, då man besinnar de svårigheter, som våra källor just för dessa tider så ofta bereda kulturhistorikern. Vi ha från dem inga nämnvärda memoarer; det har kräfts stort tålamod och en omfattande forskning för att ur massan af bleknade och svårlästa privatbref eller andra enskilda handlingar samla strödda drag till bilden, det har kräfts en stor konst att af detta spröda material sammanfatta en skildring, som verkligen upplyser och intresserar.

»Teckningarna ur svenska adelns familjelif» behandla företrädesvis den svenska kvinnan inom högadelns begränsade krets, som på samma gång är den enda, där för detta ämne något egentligt stoff står forskaren till buds. I en handskrift i samlingen på Sjö, »Mar-

---

[1] Formen *höglard* torde icke behöfva vara ett »uppenbart skriffel», såsom utgifvaren anser; jfr tyska *gelahrt.*

gareta Grips bok», har förf. funnit användbart material för teckningen af Margareta Bielke, Axel Nilsson Banérs maka, och Margareta Grip, Sten Axelsson Banérs maka. Margareta Bielkes bref till sonen Peder gifva i all sin naiva enkelhet en intim inblick i en öm moders tänkesätt och känslolif i senare hälften af 1500-talet, och Margareta Grips »bekännelser», som tagit form af tacksägelser till Gud för allt det goda hon åtnjutit, vittna, att äfven då en fin poetisk uppfattning fanns, liksom förmåga att gifva densamma uttryck, som äro rörande äfven de i sin enkelhet. »O, Gud ske evigt lof», heter det, sedan hon förut bland annat tackat för att han gifvit henne »ett lustigt och gladt hjärta uti all ärlig vällust», för »hvar klar himmel och sol och måne och stjärnor och goda nätter och god väderlek till land och vatten. O, Gud ske lof för hvart och ett träd du mig gifvit hafver, både fruktsamt och ofruktsamt, för alla gröna örter, blomster och gräs, fåglar och djur, både vilda och tama, många gårdar, både öster och väster, norr och söder.» Det är vackert, och tidsfärgen störes icke af den följande reflexionen: »O Gud, du hafver ock gifvit mig den glädje, att ingen blef slagen uti mitt bröllop, hvarken i det första eller det sista.»

De två följande skildringarna, »Några drag ur Axel Oxenstiernas familjelif», röra dennes moder Barbro Bielke och hustru Anna Bååt. Det är två andra typer. Poesien och den finare själsbildningen synas ej mycket till, så mycket mer de praktiska intressena, dugligheten och godheten. Uti »Systrarna Bååt» framskymta ett par andra kvinnokonturer, åt hvilka författaren trots det uppenbarligen knappa materialet förstått att skänka ett visst intresse.

Ett rikare material hade Ellen Fries samlat ur ett enskildt arkiv för »Grefvinnan på Bergshammar», Eva Bielke, gift med kanslirådet Johan Gabriel Sack. Teckningen af henne har med ledning af dem utarbetats af fröken Sigrid Leijonhufvud, som där äfven har inryckt Eva Sacks berättelse om sin måg Erik Brahes fängslande och död 1756.

»En karolins lefnadsöden» slutligen skildrar med ledning af ännu bevarade familjepapper öfverstlöjtnanten Jon Stålhammar och hans hustru Sofia Drake. Brefven från Stålhammar höra med till raden af dessa i ganska stort antal befintliga privata bidrag till historien om Karl XII:s krigståg, som man på senare tid börjat allt mera begagna sig af och äfven publicera. Plikttroheten, tapperheten, tålamodet äro drag, som framträda ur ifrågavarande skrifvelser, lefnadsglädjen och munterheten ha försvunnit. En viss sorgbunden tyngd hvilar öfver dessa förtroliga utgjutelser, och längtan efter fred framträder mer än en gång. Det är ej att undra på. I tre generationer hade den svenska nationen med korta uppehåll lefvat på fältfot, det hade medfört en öfveransträngning utan motstycke, torde man kunna säga, i historien, och man skymtar redan den trötthet, som snart kom folket att fälla händerna och som sedan på ett så bedröfligt sätt framträder efter Karl XII:s död i de militära operationerna.

»Svenska kulturbilder» ha ett direkt praktiskt pedagogiskt syfte. Hvar och en som sysslat med historieundervisning, anmärker förf., har funnit, huru mycken abstrakt historia förekommer, särskildt på de högsta stadierna. Man borde försöka att låta ungdomen, liksom allmänheten, äfven få blicka in i en verkligt konkret framställning. Ett sätt att närma sig detta mål vore, om på de högre stadierna »typiska skildringar kunde träda vid sidan af de vanliga läseböckerna». Det är en riktig tanke. En dylik i detalj utförd skildring kan äfven i sin begränsning gifva en lefvande uppfattning af en förgången tid och väcka en förståelse för dess lynne och sträfvanden, som den sammanträngda framställning, där blott det viktigaste kan finna en plats, och där de individuella dragens lif och färg med nödvändighet måste försvinna och blekna, ej kan skänka åt flertalet. Hvar och en som undervisat i svensk historia vet huru svårt det är att väcka något verkligt intresse, att bibringa någon egentlig uppfattning af våra historiska personligheter och våra historiska tilldragelser, för Axel Oxenstierna och Per Brahe, för Uppsala möte och frihetstidens riksdagslif. Egendomliga svårigheter ha visserligen i sin mån bidragit därtill. Våra historiska källor äro tidvis så karga, så litet bearbetade och så svåra att bearbeta, vår inre utveckling har företett så tvära afbrott, att nutiden förlorat blicken för sammanhanget och sinnet för de förflutna tiderna. Det behöfves en energisk kraftansträngning, om ej hela undervisningen skall förfela sitt mål. Och så fattiga äro dock icke våra källor, åtminstone för den nyare tiden, att man icke kan genom samlad belysning, så att säga, få många händelser och många personligheter att framträda på ett sätt, att de blifva icke blott begripliga utan äfven förmå att värma sinnet och väcka verkligt deltagande. Det är en hel rad af sådana »typiska bilder», som Ellen Fries ursprungligen i föreläsningar har velat framställa och sedan samlat för att utgifva, ehuru hon ej fått lägga sista hand vid verket: uppfostran på 1600-talet, vetenskapsakademiens instiftelse och uppfostringsfrågor under 1700-talet; rådssammanträden under storhetstiden, riksdagarne 1650, 1738 och 1789; 1600-talets svenska diplomati och Whitelockes beskickning; moderlandet och de eröfrade landskapen, stormaktspolitiken och Sveriges utveckling; öfverblick öfver 1700-talet, från 1700-talets hemlif och Finland under 1700-talet m. m. Värdet af dylika skildringar beror naturligtvis på de källor man använder, och det är i allmänhet de bästa källorna, till hvilka fröken Fries vände sig, om man än här och hvar skulle finna någon förbigången, som kunde förtjänat att tagas med. På detta sätt har hon lyckats gifva dels ett antal karakteristiska situationsbilder, dels några öfversiktliga framställningar, hvilka senare vittna om beläsenhet och en god historisk uppfattning. Hvar och en, som intresserar sig för vår historia, äfven den historiskt bildade, skall helt visst ej ångra sig, om han griper till dessa »Svenska kulturbilder»; han skall helt säkert i dem finna väckande idéer och många synpunkter förtjänta af beaktande. Och sålunda har man allt skäl att tacka den bortgångna

författarinnan för denna kvarlåtenskap, som hon lämnat efter sig och som fallit i pietetsfulla händer. [1]

Ehd.

Anekdoter till svenska historien under Gustaf III:s regering af Adolf Ludvig Hamilton, utgifna af OSCAR LEVERTIN. Svenska memoarer och bref utgifna af Henrik Schück och Oscar Levertin IV. Stockholm. Albert Bonniers förlag. 1901.

Den serie af svenska memoarer och bref, som professorerna Schück och Levertin börjat utgifva och hvars fjärde del härmed anmäles, afser tydligen att på samma gång offentliggöra för forskningen värdefullt källmaterial och gifva den historiskt intresserade allmänheten en underhållande och bildande lektyr. Af de hittills utkomna delarna torde den nu föreliggande sista eller fjärde delen vara den som för den politiska historikern har största intresse. Hamiltons anekdoter till svenska historien hafva väl förut varit både kända och använda, och en mångfald små historier hafva från denna källa redan ingått i den gängse skildringen af den gustavianska tidens historia. Men oafsedt dessa utdrag eller citat har det Hamiltonska memoarverket först nu blifvit publiceradt i tryck och därmed lätttillgängligt för intresserade. Utom anekdoterna till Gustaf III:s regering har Hamilton äfven efterlämnat anekdoter till Gustaf IV Adolfs historia från 1792 till juli 1800. Med undantag för skildringen af 1800 års riksdag innehåller detta senare parti af memoarerna enligt utgifvarens omdöme intet, som grundar sig på egen iakttagelse eller för öfrigt är af intresse, hvarför han funnit lämpligast att utelämna detsamma.

Originalmanuskriptet till de nu utgifna anekdoterna, hvilket befinner sig i det grefliga Hamiltonska arkivet å Barsebäck, synes vara helt och hållet nedskrifvet 1795. Hamilton har emellertid från början af 1763 till slutet af 1782 fört en vidlyftig och intim dagbok, hvilken ännu finnes kvar å Barsebäck i sex handskrifna kvartband och som naturligtvis legat till grund för hans memoarverk. Därjämte har han förmodligen gjort anteckningar vid riksdagarna 1789 och 1792, hvilka användts för utarbetandet af de partier, som handla om dessa riksdagar. I det Hamiltonska arkivet finnas ännu några 1793 nedskrifna förstudier: »Bevillningen på obestämd tid vid 1789 års riksdag» och »finanserna i Sverige 1792».

[1] Ett och annat vilseledande förbiseende torde ha insmugit sig vid redigeringen, t. ex. att det var i »grefvinnan Creutz» loge, som Gustaf III i Paris mottog underrättelsen om sin faders död, i stället för grefvinnan Egmonts.

Adolf Ludvig Hamilton spelade icke någon af de mer betydande rollerna i sin samtids historia. 1766 vid 19 års ålder utnämndes han till kammarherre vid kronprinsens, sedermera konung Gustaf III:s hof och förblef i denna ställning ända till 1782, då han, efter att hafva ingått äktenskap med Eva Christina de Besche, tog afsked från sin hofsyssla och slog sig ned på landet, för att lefva den rike adlige godsägarens självständiga och oberoende lif. Samtidigt afslutade han sin under två årtionden förda dagbok, då hans lif därefter förflöt alltför aflägset från den politiska hufvudskådesplatsen och alltför stilla och lugnt för att locka till några minnesuppteckningar. Endast vid riksdagarna fick han tillfälle att ånyo komma ärendenas medelpunkt nära och deltog med ifver i riksdagsförhandlingarna, så länge han lefde. 1786 hindrades han dock af sjukdom från ett mer verksamt deltagande. Han dog 1802.

Såsom politisk person och riddarhustalare gjorde Hamilton sig känd för att vara en ifrig oppositionsman, konsekvent i sin frihetskärlek, glödande i sitt hat mot konungen, oförskräckt och ärlig i sitt uppträdande. Denna oppositionella hållning hade naturligtvis utbildats samtidigt med den allmänna brytningen mellan konungen och den svenska adeln, och Hamilton synes icke från början haft någon utpräglad motvilja mot konung Gustaf. 1772 års revolution har han tydligen hälsat med tillfredsställelse, emedan den gjorde slut på den demokratiska yran eller de ofrälse ståndens angrepp på adelsprivilegierna. Men han torde dock alltid hafva betraktat sin kungliga herre med ganska kritiska ögon och ända från början haft åtskilligt med af den misstro, hvarmed frihetstidsadeln betraktat konungadömet, äfven om han haft klart för sig bristerna i frihetstidens statsskick och insett, att en revision af detsamma till konungamaktens förmån var nödvändig. Hamilton förklarar, att 1772 års regeringsform icke lyckats tillfredsställande lösa maktfördelningens problem därför att rådet tillsattes af konungen och ansvarade endast inför honom samt därför att tvetydigheter öfverallt funnos inströdda, hvilka hotade att omintetgöra den makt, som var ständerna förbehållen (s. 66). Detta omdöme om regeringsformen är naturligtvis färgadt af den senare erfarenheten, och öfverhufvud torde Hamilton hafva tillhört dem, som i början ansågo 1772 års författning såsom en duglig grundval för en konstitutionell utveckling. Först senare på åttiotalet under adelns strider med konungen drefs han till att fordra en ny författningsrevision i parlamentarisk riktning, om han också icke gick ända därhän att yrka en fullständig återgång till frihetstiden. Sådan var öfverhufvud uppfattningen och utvecklingsgången hos den stora massan af adelsoppositionens medlemmar, dem för hvilka Fersen var den främste representanten.

Denna frihetskärlek var för öfrigt förenad med en inbiten aristokratisk åskådning af samhällslifvet. Nödvändigheten af sociala reformer föll icke dessa aristrokratiska frihetsifrare in, och åttiotalets oppositionsmän skilde sig därutinnan från det yngre släkte af adliga reformifrare, som på nittiotalet med Hans Järta,

Skjöldebrand, Adlersparre m. fl. började framträda. Hamilton ogillade djupt deras demokratiska tendenser och representerade liksom de flesta af sina medkämpar för friheten i detta afseende en föråldrad åskådning. Så småningom drefs han, hvars frihetskärlek vid tiden för konung Gustafs död var sådan, att han författade ett projekt till författning för den nya franska republiken, af revolutionens öfverdrifter och skräckväldet i Frankrike, de begynnande demokratiska reformidéerna hemma och insikten om konungamaktens och aristokratiens samhörighet mot den nya tidens tendenser till en allt mera konservativ ståndpunkt och hamnade såsom det beståendes försvarare vid 1800 års riksdag mot det nya »bergpartiet».

Hamiltons utvecklingsgång är typisk för den samtida adelsgenerationen i Sverige. Hans memoarer få kanske sitt största intresse, därigenom att de spegla tidens politiska företeelser, sådana de uppfattades af genomsnittsadelsmannen från 1700-talets senare hälft. Hamilton hade naturligtvis dessutom sin egenartade begåfning och såg mycket på sitt originella sätt. Han var en kvick och satirisk man, hvilken hade förmågan att skarpt uppfatta sina medmänniskor och att med mycken dräpande ironi gissla deras svagheter. Han var lidelsefull, hätsk och bitande under en polerad och glädtig yta och fruktades af många för sina välfunna men elaka epigram. Denna kvickhet och satiriska begåfning förneka sig ingalunda i det föreliggande anekdotverket. Det vimlar af små karakteristiska berättelser, kvicka infall, träffande korthuggna karakteristiker och intressanta upplysningar om kulissintriger bakom de officiella förhandlingarna m. m. Skildringen är egentligen en sammanväfning af en mängd dylika historier och gör knappt anspråk på att vara någon sammanhängande historia öfver tidehvarfvet. Ämnet är alltigenom konung Gustafs person och omgifning, hoflifvet och riksdagsstriderna. För det mesta håller sig Hamilton till hvad han själf upplefvat eller iakttagit såsom kammarherre och riksdagsman, men han försmår dock ej att berätta en mängd rykten och historier, som kommit till hans kännedom, utan att han själf kan garantera deras tillförlitlighet.

Hamiltons allmänna bildning är uteslutande fransk. Han tänker tydligen på detta språk och stilen är full af franska vändningar och osvenska uttryck. Bristen på svensk nationell bildning framträder i synnerhet i den ringa uppmärksamhet han tyckes ägna den inre kulturella utvecklingen. Intet enda skaldenamn nämnes mer än Leopold och det i den högdragna formen: »en vid namn Leopold». Ett omdöme sådant som det, att man före Gustaf III:s regering icke såg andra vittra produkter än Mose och Lambsens visor, andliga svansånger etc. vittnar antingen om grof okunnighet eller förvrängning af fakta, och hans korta karakteristik af den gustavianska vitterheten: »I teatervägen gjordes framsteg, flera öfversättningar af goda utländska författare utkommo, men snillets stora eldningar — den sanna upplysningen — kväfdes af regeringssättet» (s. 111), är föga bättre. Den historiskt politiska bildningen förefaller icke heller synnerligen djup, då han konsekvent kallar frihetstidens grundlag

för »1721 års regeringsform». Han saknar fullständigt blick för landets yttre politiska läge och röjer ej ens någon mer ingående kunskap om de inre reformfrågorna. Det ligger någonting oändligt smått och bornéradt i uppfattningen af tidshändelserna hela verket igenom. Små struntintriger eller de obetydligaste tillfälligheter blåsas upp till stora nummer och få gälla för den tillräckliga förklaringsgrunden till de viktigaste händelser. Mer än naiva förefalla också ofta författarens resonemang om hur det skulle gått, i fall icke den eller den lilla händelsen inträffat. Oupphörligt framhållas då såsom nära förestående utsikter revolutioner och contrarevolutioner, pöbelupplopp och massblodbad på de stackars aristokraterna.

Mest af allt frapperas man emellertid vid läsningen af Hamiltons memoarer af den hätskhet och partiförblindelse, med hvilken han afmålar eller bedömer sina politiska motståndare. Med anledning af Charles Emil Lewenhaupts utnämning till landtmarskalk vid 1789 års riksdag utbrister han: »Oaktadt denne herre hunnit i tjänstevägen till generalmajorsgraden, uppväckte detta val åtlöje, men det fordrades mycket förstånd till att uppleta en med så litet. Man insåg ej ännu, hvad förfärligt vapen i listens händer den dumhet kan blifva, som af pur djurisk öfvervikt är okunnig om sina första moraliska plikter» (s. 136). Ett annat prof på hans skrifsätt är följande konterfej: »Lagman Liljensparre, fordom kallad Sivers, polismästare, slöddrets anförare, moraliter slöddrets utskum, riddarhusets skamfläck, en af de svarta, nedriga varelser, som tycker sitt blod förädlas, om ett förnämare kan utgjutas, djärf, listig, outtröttlig. Tecknad likväl af försynen. Sämre uppsyn är sällsynt, utom på galärer» (134). Lagman Ahlman, bondeståndets sekreterare liknas vid »Edens orm, som tillbjöd ett förtjusande syndaäpple åt människan, stadd i okunnighetens tillstånd (s. 134). Prosten Nordin, lagman Nordin och lagman Stenhoff få nöja sig med den korta presentationen: »Ovärdiga, men nödvändiga redskap, som omgåfvo majestätet, befläckade hans glans och förnedrade hans tänkesätt» (s. 134). Dylika karakteristiker förekomma i massa.

Ingen blir dock värre åtgången än konungen själf. Karakteristiken af honom genomgår hela boken. Han är såsom utgifvaren träffande anmärker — »framställningens centrala karaktär, ständigt, nästan mot författarens vilja, närvarande i hans själ». Genom sin långvariga tjänstgöring som kammarherre hade Hamilton rikt tillfälle att se konungen på nära håll. Hvad han berättar om dennes vanor och ovanor, hans frivolitet och kvickhet, hans irreligiositet och vidskepelse, hans böjelse för de unga adliga pagerna och officerarne i hans omgifning eller hans förhållande till sin familj är otvifvelaktigt öfverhufvud stödt på säkra iakttagelser. Hela den yttre bilden af konung Gustaf är ganska träffsäkert återgifven, ehuru naturligtvis sådan, som den tett sig för en föga välvillig iakttagare, som närmast och med förkärlek antecknar bristerna och skuggsidorna. Till någon djupare uppfattning af konungens väsen har Hamilton däremot icke trängt. Han har aldrig förstått konung Gustafs på

motsatser så rika karaktär och han ser inga andra motiv till hans handlingar än ren egoism och despotisk härsklystnad, vällust, feghet och grymhet. Hamilton tilltror konungen snart sagdt hvilken ogärning som hälst och berättar de orimligaste rykten, visserligen stundom med reservation för deras trovärdighet, men dock såsom icke alldeles osannolika på den grund, att de röra en sådan person som konung Gustaf. Han låter konungen icke blott begå mened och sedlighetsbrott (s. 91), utan också uppmana en ung ädling att bryta sig in i sin fars gömmor och stjäla ett recept för guldmakeri (s. 106); han låter honom planera blodbad på sina motståndare (s. 168) och själf nattetid på krogarna uppsöka pöbeln och bearbeta densamma med penningar för att ställa till upplopp (s. 163) m. m. Till och med anjalamyteriet ifrågasättes såsom en hemlig tillställning af konungen själf för att få tillfälle att krossa adeln (s. 128). Det är under sådana förhållanden klart, att Hamilton med sympati skall omnämna både de upproriska officerarne från 1788 års finska fälttåg och mördarne från 1792, äfven om han visserligen icke formligen gillar deras gärningar.

Höjden af hätskhet och partilidelse når skildringen af konungens död. Gustafs sinnesstyrka på dödsbädden är idel förställning, hans mildhet utstuderad list. Ett stycke sådant som följande är ovärdigt och oförlåtligt skrifvet af en bildad och rättänkande man: »Men under detta lidande, under dessa smärtor, lär denne prins ej glömt sin hämnd och fattat det afgrundens förslag han tänkte utföra. Han lät förfärdiga åt sig en syperb nattrock af silfvermoaré. Klädd i den ämnade han från altanen åt den sidan af slottet, som kallas Logården, haranguera pöbeln, anklaga adeln för sin olycka, kasta ut bland folkhopen sin blodiga skjorta och öfverlämna hämnden åt denna till raseri uppeggade menighet. Följderna äro lätt insedda. Adelns plundring och massaker hade börjat i Stockholm och sedan gått öfver hela riket» (s. 199). Denna plan förhindrades emellertid genom den kopp buljong, som lifmedikus Salomon gaf konungen och som bragte upphostningen att afstanna, hvarför döden snart följde. Rå är den därpå följande anekdoten, hur kirurgen, öfverdirektör Theel utbrast, sedan fältskärerna med stor möda vid liköppningen fått upp konungens tunga kropp på bordet: »O, Gud ske lof, att vi hafva honom väl här!» Hamilton beledsagar denna anekdot med det osmakliga tillägget: »Detta infall, så öfverensstämmande med det allmänna tänkesättet, föll icke (!), utan *roade* hela Stockholm» (s. 202). Denna oförsonlighet in i döden verkar synnerligen upprörande.

Det sagda må vara nog för att karakterisera denna karakteristisk af konung Gustaf III och hans regering. De Hamiltonska memoarernas källvärde måste naturligtvis uteslutande begränsas till de partier af desamma, som skildra hvad Hamilton själf iakttagit och erfarit, således till tilldragelserna före slutet af 1782 samt till riksdagarna 1789 och 1792, men äfven för dessa partiers trovärdighet måste betydande restriktioner göras på grund af författarens

subjektivitet, partiståndpunkt och bristande förmåga att uppfatta sin tids verkliga politiska uppgifter och läge. Hamiltons anekdoter till svenska historien gifva en typisk vrångbild af Gustaf III, men såsom ett uttryck för adelsoppositionens fanatiska hat till konungen har denna vrångbild sitt intresse. För öfrigt finnas många roliga och karakteristiska skildringar, som gifva goda bidrag till tidens kulturhistoria. Särskildt förtjänar nämnas den kvicka och målande skildringen af kronprinsessan Sofia Magdalenas ankomst till Sverige, Gustafs resa till Skåne för att möta henne och bröllopshögtidligheterna i Stockholm på hösten 1766 (s. 22—34).

Värdet af ofvanstående publikation ökas genom en af professor Levertin skrifven inledning om författarens lefnad med karakteristik af hans personlighet och litterära verksamhet. För denna intressanta lilla skiss har utgifvaren väsentligen stödt sig på Hamiltons egna dagboksanteckningar. Verket är därjämte försedt med namnregister samt några anmärkningar till texten, afsedda att förklara några där förekommande anspelningar eller uttryck. En egentlig kritik af de särskilda uppgifterna är omöjlig och onödig, då felaktigheterna mindre ligga i enskilda faktiska uppgifter än i den allmänna karakteristiken af konungen och hans omgifning eller i memoarverkets anläggning och ton i dess helhet.

L. S.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Allmänna Försvarsföreningens Årsskrift. 1901, 1. En karolin till sjös. [Nils Ehrensköld.] Af R. M. 2. S. Natt och Dag, Hvad skeppsnamnen »Åran», »Vasa», »Dristigheten» hafva att säga oss.

Bihang till Jernkontorets Annaler 1901, 1. S. Clason, Ett principbetänkande om bergshandtering från midten af 1600-talet.

Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift. 1901. Bd 2. H. 4. Invigningen af minnesvården å karolinergrafven vid Vallan. — P. Olsson, Öfversigt af Jämtlands läns fornminnen från hednatiden. Fjärde tillägget. — P. Olsson, Om tiden för människans första uppträdande inom och utom vårt land. — Fornhandlingar rörande Jämtlands län. 2. Utgifna af P. Olsson. [1520—30]. — Om Jämtlands och Herjeådalens världsliga styrelse och ämbetsmän i äldre tider. Tillägg. — Jämtlands och Herjeådalens prester före 1645. Tillägg.

Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Handlingar och Tidskrift. 1901, 3—4. St. Jacobsen, Den Nordiske Kriigs Krönicke, anm. af E. F. v. der Lancken. — 5. A. Munthe, Nils Ehrenskköld, anm. af C. O Nordensvan. — 8. N. P. Jensen, Den skaanske Krig 1675—1679, anm. af E. F. v. der Lancken. — 21. Sveriges krig åren 1808 och 1809, utgifvet af generalstabens krigshistoriska afdelning. Tilläggshäfte, anm. af C. O. Nordensvan. — 22. C. G. Platen, Kongl. skånska dragonregementets historia. — Öfverste Nils Skyttes dagbok 1675—1720, utgifven af O. Bergström.

Kyrkohistorisk Årsskrift. Utg. af H. Lundström. Årg. 2. 1901. T. Höjer, Bidrag till Birgittinerordens historia. — C. Annerstedt, Ett akademiskt gräl på 1600-talet. — Fr. Westling, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710. — O. Ahnfelt, En af forskningen hittills okänd källa till Swebilii katekes. — H. Levin, Om våra regala gäll. (Slut.) — B. Alstermark, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet. — H. Lundström, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia m. m. — Meddelanden och aktstycken. Ett bref från biskop Paulinus till Gustaf Adolfs enka. — K. Hult, Från kyrkoskrifningens barndom. — Två skrifvelser från Haqvin Spegel till Skara stifts prästerskap. Medd. af E. Haller. — Bref från Jesper Svedberg. Medd. af H. Lundström. — En egendomlig ämbetsskrifvelse från Strengnäs domkapitel år 1623. Medd. af H. Lundström. — H. Lundström, Bidrag till prästedens historia i Sverige. — C. M. Kjellberg, S. Erikslegenden och en autograf af honom. — O. V. Vennersten, Biskop Rhyzelius o. Bautil. — Granskningar. Svenska kyrkobruk under Medeltiden. Utg. af R. Geete, anm. af O. Norberg; K. A. Appelberg, Bidrag

till belysning af kyrkans rättsliga ställning i Sverige från reformationen till 1686, anm. af H. Levin; O. Holmström, Linköpings domkapitels arkiv, anm. af H. Lundström.

Läsning för svenska folket. 1901, 1—2. O. Norberg, Bilder ur svenska kyrkans historia. — 3. De finska invandringarna till Sverige på 1500- och 1600-talen. Af K. H. — 4. O. Norberg, Bilder ur svenska kyrkans historia. — De finska invandringarna till Sverige på 1500- och 1600-talen. Af K. H.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. 1901, 7. A. Åkerblom, En minnessång öfver Erik Ejegod. — O. Thyregod, Siegfried-Parzival. Psykologisk redogörelse for Richard Wagners sidste værker. — L. Moltesen, Det kristne munkevæsen, dets oprindelse og første udvikling, anm. af H. Olrik. — 8. H. Hildebrand Hildebrandsson, Anders Celsius. 1701—1901. — K. Gjellerup, Buddhistisk mythologi.

Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif. 1901. 17, 3. J. Tornæus, Berättelse om Lapmarckerna och deras tillstånd. — 19, 2—5. E. Modin, Härjedalens ortnamn ock bygdesägner. — S. Öberg, Från Härjedalen, anteckningar om folkliv och folktro. — R. Norrby, När blev Sverges befolkning i egentlig mening bofast? Några bidrag till frågans lösning. — S. M. Lampa, Fåleberg. Anteckningar om en gammal Västgötaby. Med 13 bilder o. 4 kartor.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. 1901, 11. A. Hahr, Karl XII:s-porträtten. En porträtthistorisk studie. — 12. L. Alfr. Hedin, Gunnar Wennerberg, Otto Beronius och Eugène v. Stedingk. Ett par minnesblad med anledning af Gluntarnes femtioårsjubileum och Wennerbergshyllningen i Uppsala den 15 maj 1901. — 1902, 1. N. Erdmann, Johan Vilhelm Snellman. — G. Nordensvan, Bland gamla porträtt. Några anteckningar från Gripsholm.

Personhistorisk Tidskrift. 1901, 3. Knut Håkansson Hands och hans hustru Märta Arvidsdotter Drakes slägt. Meddel. af K. H. Karlsson. — O. Sirén, En svensk målares utvisning från Danmark. [C. G. Pilo]. — Åtten Boga. Meddel. af Wilh. Planting-Gyllenbåga. — K. Fr. Werner, Familjeporträtt. — Smärre personhistoriska meddelanden. — Personhistorisk litteratur (bl. a. C. G. Platen, Kongl. Skånska Dragonregementets historia, anm. af F. U. Wrangel; V. Millqvist, Publicistklubbens matrikel, anm. af F. U. Wrangel; Svenska skriftprof. H. 2, anm. af J. R.

Statsvetenskaplig Tidskrift. 1901, 6. L. Widell, Erfordras Konungens sanktion vid Riksdagens beslut om fastställande af grunderna för förvaltningen af statens domäner? — L. Widell, Några siffror rörande beskattningen i Sverige. 2.

Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 15. W. Rudin, Minne af prosten och kyrkoherden Olof Kolmodin.

Tidskrift i militär hälsovård. 1901, 4. Sveriges krig åren 1808 och 1809, utgifvet af generalstabens krigshistoriska afdelning. Tilläggshäfte, anm. af A. Quennerstedt.

Tidskrift i Sjöväsendet. 1901, 5. H. Tollstén, Kriget mot Danmark 1644—1645. Operationerna till sjös och deras samband med kriget till lands.

Upplands Fornminnesförenings tidskrift. 1900. H. 21. A. Erdmann, Redogörelse för undersökningen af Upplands folkmål under år 1899. — K. Hildebrand, En skildring af Upplands land och folk. — C. M.

Kjellberg, Uppsala domkyrkas franska ursprung. — S. Ambrosiani, Försvarsanordningar på Uppsala domkyrka. — Bref från C. V. L. Charlier. — E. Grip, Några uppländska bröllopskväden från 1600- och 1700-talen, omtryckta och försedda med anmärkningar. — S. Ambrosiani, Smärre arkivaliska bidrag till Uppsala historia. — C. M. Kjellberg, De uppländska städernas arkiv. — E. v. Ehrenheim, Upplandsutställningen. — R. Arpi, Meddelanden från Upsala universitets museum för nordiska fornsaker. 5. — R. Arpi, Ur Upplands Fornminnesförenings och dess styrelses protokoll.

Meddelelser fra det norske Rigsarchiv, indeholdende Bidrag til Norges Historie af utrykte Kilder. **Bd 2. H. 2.** Generalmajor Georg Reichweins Kopibog 1646—57. — Georg Reichweins Erklæring af 3de Mai 1651. — Journal, holden under Haldens Beleiring 1660. (Ved M. Huitfeldt.) — Prester, Prestegjeld og Kirker i Finmarken i det 17:de Aarhundrede. (Ved P. R. Sollied). — Nogle Oplysninger om Anna Kolbjörnsdatters Död, Begravelse og Skifte. (Ved M. Huitfeldt.)

Norsk Militært Tidsskrift. 1901, 6—8. C. O. Munthe, Oversigt over det norske hærvæsens historie indtil den nationale hærs förste oprettelse 1628.

Samtiden. 1901, 7. Sofia Wassiljewna Kowalewsky. Autografisk skizze.

Danske Magazin. Femte Række. Bd 4: H. 4. Kong Christian Vs egenhændige Dagbog for Aaret 1694. Medd. af C. F. Bricka. — Biografiske Oplysninger om Mikkel Skov, Hans Oldeland og Martin Tancke. Ved L. Bobe. — Regnskab over Arild Hvitfeldts personlige Udgifter 1577—78. Ved H. Fr. Rördam. — Bidrag til Erik af Pommerns Historie. Medd. af Kr. Erslev. — Bidrag til dansk Sökrigshistorie i 1563. Medd. af L. Laursen. — Skrivelse fra Grev Frederik Danneskjold-Samsöe til Kong Christian VII tilligemed en Pro memoria om Statens Tilstand. Ved E. Holm. — Smaastykker. — Rettelser. — Register.

Militært Tidsskrift. (Kjöbenhavn.) **1901, 1—2.** J. C. W. Hirsch, Generalmajor Anders Sandberg og den Sandbergske Proces. Et Bidrag til Belysning af den danske venstre Flöjs Kamp i Slaget ved Lund.

Vort Forsvar. 1901, N:o 528, 530—532. K. C. Rockstroh, Langelands Forsvar 1658—59. (Efter utrykte Kilder.) 1—4.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson och R. F. v. Willebrand. **1901, 11.** Jac. Ahrenberg, Till Finlands vapens historia. (Med illustrationer.) — B. Estlander, Goethe och den nationella rörelsen i Tyskland. — J. Ramsay, Haapaniemi krigsskola och Samuel Möller. — I bokhandeln: N. P. Jensen, Den skaanske Krig 1675—1679, anm. af A. — **12.** I bokhandeln: Fänrik Ståls Män, anm. af K. K. Meinander. — G. Granfelt o. J. A., Till frågan om Finlands vapen.

Deutsche Litteraturzeitung. 1902, 1. L. Pingaud, Bernadotte, Napoléon et les Bourbons (1797—1844), anm. af A. Stern.

Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht. Dritte Folge. Bd 11, 2 -3. G. Arndt, Die Kirchenordnung des Schwedenkönigs Gustav Adolf für die Stifter Magdeburg und Halberstadt vom Jahre 1632 veröffentlicht und mit einer Einleitung versehen.

Hannoversche Geschichtsblätter 1900. Jahrg. 3: N:o 31—39. A. Freiherrn v. Weyhe Eimke, Episoden aus dem Feldzuge der kaiserlichen Truppen im Braunschweigischen in den Jahren 1641 und 1642. Nach Urkunden aus dem Nachoder Schloss-Archive.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Friedrich Meinecke. **LII, 1.** O. Hintze, Staatenbildung und Verfassungsentwicklung. Eine historisch-politische Studie. — F. Wrede, Etnographie und Dialekt-

wissenschaft. — J. Haller, Wie hiess Dantes Beatrice? — Miscellen. W. Michael, Ein schwieriger diplomatischer Fall aus dem Jahre 1719. — Litteraturbericht. — Notizen und Nachrichten (bl. a. O. Varenius, Gustav Adolf; A. Heimer, Grefve Magnus Gabriel de la Gardies ambassad till Frankrike 1646).

Jahresbericht des Historischen Vereins zu Brandenburg a. d. H. Hrsg. v. O. Tschirch. 32—33. J. H. Gebauer, Gustav Adolf in Brandenburg.

Literarisches Centralblatt. 1901, 49. L. Pingaud, Bernadotte, Napoléon et les Bourbons (1797—1844), anm. af —r.

Mittheilungen an die Mitglieder des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde. Jahrg. 1900. [Tr. 1901.] A. Kleinschmidt, Ein exilirter König in Kassel und Hanau. (Gustaf IV Adolf von Schweden.)

Mittheilungen aus der historischen Litteratur. 1902, 1. B. Schmidt, Der schwedisch-mecklenburgische Pfandvertrag über Stadt und Herrschaft Wismar, anm. af R. Mahrenholtz.

Mittheilungen des Vereins für Geschichts- und Alterthumskunde zu Kahla und Roda. 1900. Bd 5: H. 4. J. Löbe, Die schwedische Gräfin auf der Kunitzburg bei Jena.

Monatsblätter. Herausgegeben von der Gesellschaft für Pommershe Geschichte und Alterthumskunde. 1901. N:o 3. Schmidt, Das Treffen bei Falkenberg im Jahre 1630.

Nasporingen en studien op het gebied der Nederlandsche Krijgsgeschiedenis. Jaarverslag zesde. 1 October 1900. Innehåller en del notiser af De Witt Huberts angående hans historiska forskningar i Sverige.

Nederlandsch Archievenblad. 1900—1901, Afl. 4. G. W. Kernkamp, Over Zweedsche. Noorsche en Deensche archieven.

Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkerkunde. 1901. Th. Bussemaker, De arrestatie van Gyllenborg en Görtz in 1717.

Revue Historique. 1901, Novembre—Décembre. F. de Navenne, Pier Luigi Farnèse. — L. Halphen, Les institutions judiciaires en France au XI:e siècle. Région angevine. — E. Blochet, Deux lettres inédites de Charles IX et de François, duc d'Anjou, au sultan de Turquie. — Société d'histoire moderne. — Bulletin historique: France. Moyen âge, par Aug. Molinier et G. Monod; temps modernes par R. Reuss et G. Monod. — Allemagne et Autriche. Travaux relatifs à l'histoire grecque, 1898—1900 par A. Bauer. (Deuxième article.) — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **1902, Janvier—Février.** M. Dumoulin, Le gouvernement de Théodoric et la domination des Ostrogoths en Italie, d'après les oeuvres d'Ennodius. 1:er article. — F. de Navenne, Pier Luigi Farnèse; suite et fin. — G. Caudrillier, Le complot de l'an XII. 3:e partie: Mehée de la Touche à Londres. — A. Waddington, Un mémoire inédit sur la cour de Berlin en 1688. — Correspondance. Lettre de Al.-D. Xénopol. — Bulletin historique: France. XVI:e et XVII:e siècles, par H. Hauser; Époque contemporaine, par A. Lichtenberg et G. Monod. — Allemagne. Époque moderne, par M. Philippson. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Revue politique et littéraire. Revue bleue. 1902, 3. A. Rambaud, Un cadet de Gascogne. Bernadotte, maréchal de France et roi de Suède.

Öfversikter och granskningar.

Konung Sverre af Gustaf Cederschiöld Lund 1901. C. W. K. Gleerups förlag.

De tidpunkter af historien, hvilka i allmänhet mest omedelbart fängsla uppmärksamheten, äro de, då under kamp mellan motsatta principer och intressen bestämd riktning för en längre framtid gifves åt utvecklingen. Man må orda aldrig så vältaligt om att den fredligt lugna och ostörda utvecklingen bör intressera oss lika mycket som de stora kriserna i historien, ett faktum är, att den mera sällan förmår göra det. Öfver den växelverkan mellan olika krafter, hvilken själf är drifkraften i all historisk utveckling, faller aldrig ett så klart ljus som just under sådana brytningar, vare sig nu dessa äro att hänföra till den »yttre» eller den »inre» historiens område.

Huru gärna det historiska intresset i första hand knyter sig till de stora brytningstiderna, framgår ganska tydligt af den svenska allmänhetens förhållande till den norska historien. Norges öden under Harald Hårfagre och de båda Olaferna äro rätt väl kända äfven hos oss; det öfriga af Norges historia före 1800-talet är så godt som en terra incognita för de flesta svenskar. Att äfven *Sverres* historia faller inom detta obekanta område, beror ej på att den i sig själf skulle sakna de allmänna förutsättningarna att intressera, tvärtom äger den dessa i hög grad. Grunden är en annan. De förhållanden, som gifva karaktär och betydelse åt denna del af Norges historia, förefalla alltför sammansatta och svårfattliga för att andra än de, som ägnat något mera ingående uppmärksamhet åt de historiska företelserna i Nordens länder, med lätthet skulle kunna finna en ledtråd för sin uppfattning af de växlande händelser, som uppfylla den store norske konungens lefnad. Den ringa utsikten till att under sådana omständigheter hos den svenska allmänheten kunna finna intresse för en framställning af Sverres historia, har väl utgjort det förnämsta hindret för alla försök i denna riktning. Icke ens hufvudkällan för kunskapen om Sverres tid, den ypperliga *Sverres-sagan*, har funnit en svensk öfversättare.

Obekantskapen med Sverres historia hos den bildade allmänheten i vårt land är i själfva verket i hög grad att beklaga. Äro vi okunniga om den betydelse, en af de viktigaste vändpunkterna i ett folks historia äger för detsamma, så sakna vi ock en af de förnämsta förutsättningarna för att fullt förstå detta folk. Men är det något folk, som det för oss är af vikt att fullt förstå, så måste det vara det norska, hvars lif är så nära knutet till vårt och som kan blifva till större välsignelse eller till större fara för vår nationella utveckling än något annat.

Under sådana förhållanden måste vi med liflig tacksamhet mottaga det här föreliggande arbetet, hvilket på samma gång som det lämnar en fullt pålitlig bild af Sverre och hans Norge, sådana de framstå i den nutida historiska forskningens belysning, utmärker sig för den reda och öfvertygande klarhet i framställningen samt den ärlighet och friskhet i stilen, som man redan förut vant sig att finna i författarens filologiska arbeten. Skulle några partier af hans bok om konung Sverre förtjäna att särskildt framhållas, så vore det enligt anmälarens åsikt i främsta rummet tvenne. Det ena är inledningen, som inom en trång ram på ett synnerligt lyckligt sätt löser den svåra uppgiften att bereda äfven den med den norska historien obekante nödiga kunskaper om förhållandena i Norge vid tiden för Sverres uppträdande. Det andra utgöres af det kapitel, i hvilket författaren uppvisar, huru det kunde vara möjligt för Sverre att motstå påfvemakten, utöfvad af den fruktansvärde Innocentius III, och i själfva verket afgå med segern i kampen mot densamma.

Det är att önska, att professor Cederschiölds med sådan kärlek till ämnet utarbetade skrift måtte vinna en allmän spridning hos den litterärt intresserade delen af vårt folk. Vi äro fullt förvissade, att, om detta skedde, ett allmännare intresse för den norska historien i dess helhet skulle väckas här i Sverige och att vi sålunda skulle närma oss förverkligandet af det önskemål, författaren i inledningen till sin bok uttalar, att vårt folk måtte tillägna sig en bättre kännedom om brödrafolket i väster.

A. Å.

Magnus Stenbock i fångenskapen af d:r Oskar Malmström. VI + 83 sid. Lund 1901.

D:r Oskar Malmström har under de sista tio åren publicerat en hel rad af afhandlingar. På hans gradualdisputation *Bidrag till Svenska Pommerns historia 1630—1653* (Lund 1892) hafva följt *Nils Bielke och kriget mot turkarne* (Lund 1895); *Änkedrottning Maria Eleonora och hennes flykt till Danmark* samt *Underhandlingarna om giftermål mellan Kristina af Sverige och Friedrich Wilhelm af Brandenburg* (Helsingborg 1895); *Nils Bielke såsom*

generalguvernör i Pommern (Lund 1896); *Anteckningar rörande drottning Ulrika Eleonora d. ä. och Karl XI:s hof* (Lund 1898); *Högmålsprocessen mot Nils Bielke* (Lund 1899); *Samuel Pufendorf och hans arbeten i Sveriges historia* (Lund 1899); *Magnus Stenbock i fångenskapen* (Lund 1901). Dessutom har d:r M. i Historiska handlingar publicerat *Karl XI:s bref till Nils Bielke* (Sthlm 1900).

En så pass rik litterär verksamhet, som tillika sträckt sig till ganska olikartade uppgifter, framkallar lätt nog farhågor, att förf:s obestridliga flit och intresse knappast kunna ha motsvarats af vederbörlig grundlighet vid de diskuterade ämnenas behandling. En närmare bekantskap bekräftar också åtminstone för åtskilliga af d:r M:s skrifter dessa farhågor. Studien om Nils Bielke som Pommerns generalguvernör t. ex. innehåller onekligen värdefulla antydningar, men det har stannat vid dessa, hvadan själfva uppgiften blifvit ofullständigt behandlad. Af titeln hade man närmast väntat sig en redogörelse för detaljerna i den pommerska regeringen under Nils Bielke och för de viktiga inre uppgifter, som kommo under hans förvaltning, men allt sådant beröres ytterst lätt. Förf. har i stället lagt hufvudvikten på en skildring af Nils Bielkes personliga åtgärder och öden under denna tid, speciellt hans ingripande i Sveriges politiska förhållanden. Att lämna en dylik skildring är ju också en värdefull uppgift, enär Karl XI:s diplomati under det pfalziska kriget ännu erbjuder flera dunkla punkter, för hvilkas utredande kännedomen om Nils Bielkes intrigspel är af mycken vikt. Men förgäfves söker man i d:r M:s afhandling någon verklig klarhet häröfver. Och likväl erbjödo de längesedan publicerade samlingarna af d'Avaux' depescher, af Heinsius' bref och af danska ministrars skrifvelser från Stockholm talrika anknytningar för en ingående undersökning af detta problem.

D:r M:s år 1901 publicerade studie *Magnus Stenbock i fångenskapen* behandlar på sätt och vis ett ämne för dagen. Magnus Stenbock har jämte Karl XII själf städse med all rätt varit den mest populäre af den karolinska tidens personligheter, och under de sista åren har uppmärksamheten särskildt riktats på honom genom Stenbocksmonumentet i Helsingborg. För både folkdiktning och konstpoesi har »Måns Bock» som bekant varit en högt skattad hjälte, hvaremot den historiska forskningen i senare tid jämförelsevis föga sysselsatt sig med honom. Hur förtjänstfull än Loenboms år 1757 utgifna skildring af Stenbocks lif är, skall säkert den moderna vetenskapen hafva mycket att yttermera säga om hans roll, i samma mån som arkivskatterna från Sverige och utlandet låta oss fullständigare intränga i det karolinska skedets historia. En lucka hos Loenbom har d:r M. nu sökt fylla genom sin skildring af Stenbocks fångenskap, för hvilken tid L:s berättelse har föga att meddela. Det är sålunda en ganska intressant uppgift, som d:r M. här velat lösa. Förf:s enkla och populära stil är också ägnad att vinna en

större publik. Emellertid synes det oss, att äfven denna skrift lider af liknande svagheter som förf:s förut berörda.

Förf. angifver som sina hufvudkällor Stenbocks egna bref under fångenskapen, sådana dessa i original, koncept eller afskrift nu äro samlade i svenska och danska riksarkiven samt å Eriksberg, och citerar dessa som oftast i sina noter; därjämte anger han sig hafva nyttjat en del annat aktmaterial från nämnda arkiv. Man väntar sig i följd häraf en åtminstone i hufvudsak fullständig skildring af Stenbocks villkor som fånge och af den ställning, som han därunder intog. Det viktigaste spörsmålet härvidlag är naturligtvis: hvarför bröt man från danska sidan Tönningkapitulationen och kvarhöll Stenbock och hans här i fångenskap? Af d:r M:s skrift framgår, att detta berodde på ganska invecklade motiv af både allmän politisk och privat personlig art, på förhållandena i Danmark, Holstein och hemma i Sverige. Det blir då genast tydligt, att det källmaterial, som förf. egentligen användt, icke räcker till för att reda ut sammanhanget. Den fångne fältmarskalkens egen korrespondens har tämligen visst endast från en sida belyst dessa förhållanden; upplysningar i annan riktning skulle säkert vinnas i andra samtidas — danskars eller svenskars — bref. Häraf följer naturligtvis ej, att dylika utsagor ovillkorligen skulle göra den Stenbockska uppfattningen oriktig, men en kritik af de skilda versionerna är nödvändig, innan man med någon objektivitet kan ansluta sig till ena eller andra sidan. Förf. söker nu en af de viktigaste grunderna till kapitulationsbrottet däri, att svenska regeringen öfverskickade den aftalade lösesumman till Maurits Vellingk, som då var generalguvernör i Bremen: denne, Stenbocks personlige ovän, anvisade genast en del af summan för Wismars fästning, hvarigenom beloppet ej räckte till. Tvifvelsutan kan man tro den gamle intrigören Vellingk om åtskilligt, men man har icke rätt till en så skarp anklagelse allenast på grund af Stenbocks bittra misstanke.

Den här berörda ofullständigheten i kritiskt hänseende inverkar naturligtvis äfven på framställningen i sak. På flera punkter kommer förf:s något ytliga behandling af uppgiften fram. Till denna uppgift hör till exempel i någon mån äfven frågan om den Stenbockska härens öden under fångenskapen; också har förf. i början af sin skrift ägnat denna fråga någon uppmärksamhet. Men när han så i november 1713 följer Stenbock till Köpenhamn, glömmer han resterna af arméen, där de stannade kvar borta i hertigdömena, och kommer i sin skildring aldrig mer ihåg dem.

Vid sin berättelse om Stenbocks verksamhet i Köpenhamn, hur han än sökte underhandla med danskarne om fred, än åter ville hemligen underrätta sin regering om Danmarks villkor och afsikter, har förf. knappast tillräckligt skarpt värderat sitt källmaterial. Det är återigen brefven från Stenbock, som äro hufvudkälla. Af dessa hafva emellertid, som förf. också angifver, de flesta uppsnappats af danskarne. Man skulle här först kunna ifrågasätta det sakliga innehållet i sådana bref, hvilkas öde att tagas af danskarne Stenbock

rent af bort vänta sig. Men om också en dylik undersökning med visst fog kan skjutas åt sidan såsom hufvudsakligen ledande till spetsfundigheter, så bör man icke försumma att vid bedömandet af brefvens effekt klargöra, huruvida de verkligen nått adressaterna eller ej. Nu resonerar förf. t. ex. å s. 24 om de viktiga underrättelser, som Stenbock våren 1714 hemsändt från Köpenhamn. Kommo dessa fram? Därom förmäler han intet.

Sålunda är denna d:r M:s skrift knappast ägnad att häfva de misstankar för vissa brister i grundlighet och kritiskt omdöme, som hans föregående produktion framkallat. Det är ej anm:s mening att dylika arbeten böra anses vara förgäfves gjorda, om de nämligen affattas för att hos en större publik väcka intresse för historiska studier. Däremot är det ej fullt så lyckligt, torde man kunna säga, att de uppträda med vetenskaplig apparat — mer eller mindre omfattande —, ty de förhindra lätteligen andra forskare att på allvar taga i tu med de betydelsefulla uppgifter, som nu blott tangerats i stället för att fullständigt behandlas.

C. H. H.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 14: H. 3. B. M. Olsen, Ströbemærkninger til norske og islandske skjaldedigte. — C. Holst, Middelnedertyske omlydsforhold belyst ved danske laaneord. — A. Kock, Kritiska anmärkningar om behandlingen av ljudförbindelsen aiw i fornnordiska språk. — O. S. Jensen, Bibliografi for 1900. — H. Bertelsen, Anmälan av »Die Gautrekssaga. Von Wilhelm Ranisch». A. Noreen, Ett beriktigande. — A. Kock, Svar. — S. Birket Smith, Bayer-bayor. — V. Gödel, Genmäle. Kr. Kålund, Fil. dr. Gödels »Genmäle». — Th. Hjelmqvist, Nekrolog över Sven Söderberg.

Ekonomisk Tidskrift. 1902, 4. B. H. Dahlberg, Till frågan om kronans vattenrätt. — S. Ambrosiani, En bok om Finlands ekonomi. — K. Wicksell, Jordbruksarbetaren i Förenta staterna.

Historisk Tidskrift för Skåneland. 1902, 1. L. Weibull, Bibliotek arkiv i Skåne under medeltiden.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. 1902, 1. C. Bååth-Holmberg, Otto Lindblad. — J. Mortensen, Japan i våra dagar. Lafcadio Hearn's skildringar af Japan. — A. Hillman, Perez Galdós och den antiklerika rörelsen i Spanien. — 2. S. Wide, Den akademiska studietidens begränsning. — S. A. Fries, Samariternas messiasföreställningar. — 3. S. Lagerlöf, Den heliga grafvens kyrka. Föredrag i Falu föreläsningsförening. — Indberetninger fra Charles de Dançay til det franska Hof om Forholdene i Norden 1567—1573. Udg. ved C. F. Bricka, anm. af J. A. Fridericia.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. 1902, 2. E. Beckman, A. E. Nordenskiöld. In memoriam. — H. Nyblom, Den nationela konsten. — Ur bokmarknaden (bl. a. E. Fries, Teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider. Saml. 2; E. Fries, Svenska kulturbilder ur 16- o. 1700-talens historia, anm. af K. J.; N. Erdmann, Ur rococons lif; O. Sylwan, Från stångpiskans dagar, anm. af K. J.; Svenska memoarer och bref. 3. Fredenheims och Mennanders brefväxling. Utg. af H. Schück. 4. Anekdoter till svenska historien under Gustaf III:s regering af A. L. Hamilton. Utg. af O. Levertin, anm. af O. S. — 3. J. Bergman, De senaste årens fynd i Pompeji. — Aage Matthison-Hansen, Viggo Hörup. — S. Natt och Dag, På fotvandring i Japan. — I. Almén, Några ord om våra dagars konstindustri.

Personhistorisk Tidskrift. 1901, 4. O. Bergström, Personregister till 3:e årg. — K. K:son Leijonhufvud, Dödslista för 1901. — 1902, 1. N. v. Dardel, Stockholms öfverståthållare (forts.) [Grefve Clas

Tott o. friherre Thure Gustaf Rudbeck]. — K. H. Karlsson, Slägtanteckningar af Jakob Turesson och Ture Jakobsson Rosengren samt Sven Ribbing. — Fänrik B. J. von Breitholtz dagbok under fångenskap i Ryssland 1808 och 1809. Meddel. af T. J. Petrelli. — H. Samzelius, Studier och anteckningar (forts.). — Ett bref från Magnus Stenbock till Haqvin Spegel. Meddel. af H. Lundström. — Konung Theodors af Corsica sigill. Af C. M. C. — Ur den grefliga Bondeska porträttsamlingen på Vibyholm m. fl. den Bondeska ätten tillhöriga egendomar (forts.) — Personhistorisk litteratur. — Smärre personhistoriska meddelanden. — Frågor. — Svenska Autografsällskapet.

Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet. H. 121. Helige mäns lefverne jämte legender och järtecken. Efter gamla handskrifter utgifna af R. Geete. Inledning. — Rimbertus, S. Ansgarii lefverne. — Eusebius, Augustinus o. Cyrillus, S. Hieronymi lefverne. — Legender och järtecken. — Bihang. Om hel. Birgittas släkt. (Sammandrag efter Margareta Clausdotter.) — 122. Upplandslagen efter Ängsöhandskriften. Utg. af O. v. Friesen. — Svenska Fornskrift-Sällskapets allmänna årsmöte 1902. Med bilaga: Två svenska rimdikter från medeltiden.

Ymer. 1902, 1. K. B. Wiklund, Finska språkets nuvarande utbredning i Värmland och Grue finnskog. — S. Lönborg, Finnmarkerna i mellersta Skandinavien. — 2. H. Wieselgren, Nils Adolf Erik Nordenskiöld. Lefnadsteckning. — A. G. Nathorst, Nordenskiölds polarfärder. — A. G. Nathorst, Nordenskiöld såsom geolog. — Hj. Sjögren, Nordenskiöld som mineralog. — E. W. Dahlgren, Nordenskiöld såsom forskare i historisk geografi och kartografi. — J. M. Hulth, Nordenskiöldbibliografi.

Tidsskrift for Retsvidenskab, udgivet af Bestyrelsen for den Stang'ske Stiftelse i Christiania. 1902, 1. W. Sjögren, Förarbetena till Sveriges rikes lag. Anteckningar och utdrag.

Dansk Tidsskrift. 1902, Mai. P. Munch, Sverige, Norge, Danmark. — Af nogle Breve fra 1860—64. (Berör Skandinavismen).

Historisk Tidsskrift, Syvende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af J. A. Fridericia. Bd 3: H. 5. E. Madsen, Forskellige Forhold ved den danske Hofstat i det 16. Aarhundrede, særlig dets anden Halvdel. — J. Lindbæk, Dorothea, Kristiern den förstes dronning, og familien Gonzaga. — Anmeldelser. — Smaastykker. — Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland. — A. Krarup, Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1900, vedrörende Danmarks Historie.

Tilskueren. 1902, April. N. Neergard, Hall og den skandinaviske alliance i 1863.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson o. R. F. v. Willebrand. 1902, April. G. Schauman, Från en finsk officers fångenskap i Ryssland 1808—1809. Med porträtt. — G. Granfelt, Det nya förslaget till restaurering af Åbo domkyrka. — E. Nervander, Kejsar Alexander I:s besök i Vasa den 4 o. 5. september 1819. — O. Grotenfelt, Elias Lönnrot. — I bokhandeln: C. G. Malmström, Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. 2:a uppl. D. 4—6, anm. af M. G. Schybergson. — O. Sylwan, Från stångpiskans dagar. Kulturhistoriska skisser, anm. af G. Schauman.

Deutsche Litteraturzeitung. 1902, 2. M. Philippson, Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Th. 2: 1660—1679, anm. W. Naudé. — 17. Venetianischen Depeschen von Kaiserhofe (Dispacci

di Germania). Herausg. von der Historischen Commission der Kaiserliehen Akademie der Wissenschaften. Abth. 2: Bd 1. 1657—1661. Bearb. von A. F. Pribram, anm. af O. Weber.

Deutsche Rundschau. 1902, Mai. G. Egelhaaf, Gustaf Adolf und die deutschen Reichstädte.

Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht. Bd 12: H. 1. G. Arndt, Die Kirchenordnung des Schwedenkönigs Gustav Adolf für die Stifter Magdeburg und Halberstadt vom Jahre 1632. (Schluss).

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Friedrich Meinecke. LII, 2. F. Priebatsch, Die Hohenzollern und der Adel der Mark. — H. Oncken, August Reichensperger. — Miscellen. — Litteraturbericht (bl. a. Briefwisseling tusschen de Gebroeders van der Goes. 1659—1673. Uitgegeven door C. J. Gonnet. D. 1, anm. af A. Pribram). — Notizen und Nachrichten. — 3. W. Michael, Wallensteins Vertrag mit dem Kaiser im Jahre 1632. — G. Kaufmann, Ranke und die Beurteilung Friedrich Wilhelms IV. — Litteraturbericht (bl. a. Meklenburgisches Urkundenbuch. Bd 20, anm. af M. Wehrmann). — Notizen und Nachrichten.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben v. G. Seeliger. 1902, 1. A. Götze, Die zwölf Artikel der Bauern 1525. — H. v. Poschinger, Handschriften des Geh. Leg.-Rats Küpfer über die deutsche Frage in den Jahren 1849 und 1850. — H. Ullmann, Kritische Streifzüge in Bismarcks Memoiren. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen (bl. a. H. Klaje, Der Einfall des kais. General-Wachtmeisters Joachim Ernst v. Krockow in Hinterpommern vom Jahre 1643, anm. af H. Schulz). — Zeitschriften. — Personalien. Entgegnung. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — 2. H. Hüffer, Der Feldzug der Engländer und Russen in Holland im Herbst 1799 und die Stellung Preussens. T. 1. — F. Rachfahl, Zur Beurteilung Friedrich Wilhelms IV und der Berliner Märzrevolution. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken (bl. a. E. Leo, Die Schlacht bei Nördlingen im Jahre 1634, anm. af J. Krebs.) — Nachrichten und Notizen (bl. a. K. Beyerle, Konstanz im 30-jährigen Kriege, anm. af J. Krebs; O. Varenius, Gustav Adolfs schwedischer Nationalstaat, anm. af H. Schulz.) — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine. Jahrg. 50: N:o 3, 4. W. Michael, Wallensteins Vertrag mit dem Kaiser im Jahre 1632.

Literarisches Centralblatt. 1902, 6. P. Munch, Köbstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV:s Tid til Enevældens Ophör (1619—1848). D. 1—2. 8. Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska o. fornnorska handskrifter utarb. af V. Gödel, anm. af [E. Mogk]. 11. M. Philippson, Der grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg. T. 2. 1660—1679, anm. af K.-L.

Mitteilungen aus der historischen Litteratur. 1902, 2. E. Leo, Die Schlacht bei Nördlingen im Jahre 1634, anm. af H. Barge.

Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung. 1902, 2. G. Sommerfeldt, Aus den Petersburger Gesandtschaftsberichten des Grafen Heinrich von Lehndorff, 1808.

Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 1902. Bd. 23: H. 1—2. E. v. Friesen, Die Lage in Sachsen während der schwedischen Invasion 1706 und 1707 und der Friede von Altranstädt, anm. af P. Haake.

Oberschlesien. Zeitschrift zur Pflege der Kenntnis und Vertretung der Interessen Oberschlesiens. Jahrg. 1: H. 1. E. Zivier, Zur Geschichte des Nordischen Krieges an der Oberschlesischen Grenze.

Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte. 2 Reihe. Bd 2: H. 2. H. v. Schubert, Ansgar und die Anfänge der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte.

The Contemporary Review. 1902, February. J. H. Bridges, Tycho Brahe.

The English Historical Review. Edited by Reginald L. Poole. **1902, January.** H. H. Howorth, The later rulers of Shirpurla or Lagash. — R. Garnett, A laureate of Cæsar Borgia. — Th. Hodgkin, Richelieu and his policy: a contemporary dialogue. — J. F. Chance, George I in his relations with Sweden. — Notes and documents. — Reviews of books. — Notices of periodical publications. — **April.** H. H. Howorth, The later rulers of Shirpurla or Lagash. P. 2. — J. B. Bury, Tírechán's memoir of St. Patrick. — R. Garnett, The authorship of lord Durham's Canada report. — Y. Powell, Samuel Rawson Gardiner. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices (bl. a. V. Gödel, Katalog öfver Kongl. Bibliot. fornisländska och fornnorska handskrifter, anm. af W. P. K.) — Notices of periodical publications.

Revue d'histoire diplomatique publiée par les soins de la Société d'histoire diplomatique. **1902, 1.** Bureau de la société. — Conseil d'administration. — Membres de la société. — Recueils périodiques avec lesquels la Revue échange ses publications. — L. Krauss, L'évolution du pangermanisme au diz-neuvième siècle et la diplomatie (suite). — E. Troplong, De la fidélité des Gascons aux Anglais pendant le moyen âge. — E. Rott, Les Suisses, l'Espagne et la Ligue. — L'ambassade à Soleure du sieur de Fleury. — G. Baguenault de Puchesse, La neutralité belge pendant la guerre de 1870—71. — P. H. van der Kemp, La Holland et l'Europe au commencement du dix-neuvième siècle (suite et fin). — P. Coquelle, Les projets de descente en Angleterre, d'après les archives des affaires étrangères (fin). — Comptes rendus. — **2.** A. Bourguet, Une négociation diplomatique du duc de Choiseul relative aux Jésuites. — A. Vissière, L'audience de congé du marquis Tsêng à Pékin, en 1878. — L. Krauss, L'évolution du pangermanisme au dix-neuvième siècle et la diplomatie (suite et fin). — A. d'Avril, Solution pacifique des conflits. — E. Troplong, De la fidélité des Gascons aux Anglais pendant le moyen âge (suite). — P. Coquelle, Responsabilités de la rupture de la paix d'Amiens. — Comptes rendus.

Revue Historique. 1902, Mars-Avril. M. Dumoulin, Le gouvernement de Théodoric et la domination des Ostrogoths en Italie, d'après les oeuvres d'Ennodius. Second article. — P. Mantoux, Talleyrand en 1830. — P. Robiquet, Un sous-pacificateur de la Vendée: le général d'Hédouville. — Correspondance. — Bulletin historique: Questions d'enseignement, par G. Monod. — France. Publications relatives au moyen âge, par Aug. Molinier. — Époque contemporaine, par G. Monod. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Öfversikter och granskningar.

Uppland. Skildring af land och folk. Utgifven af K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala genom AXEL ERDMANN och KARL HILDEBRAND. 1:a bandet, 1:a och 2:a häftet. 320 sid. Uppsala 1901, 1902.

Den framlidne garfveriåldermannen och store samlaren J. Westin i Stockholm hade som bekant till Uppsala universitetsbibliotek donerat sina böcker och handskrifter och dessutom till en historisk-topografisk beskrifning öfver Uppland äfvensom andra vetenskapliga ändamål skänkt en större penningsumma, såsom hvars förvaltare konstituerats ett Humanistiskt vetenskapssamfund i Uppsala. Efter långvariga förarbeten föreligga nu af Upplandsbeskrifningen tvenne väl tryckta och vackert illustrerade ganska omfångsrika häften. De kunna gifva någon föreställning om hvad verket i sin helhet kommer att bjuda.

Af den prospekt, som åtföljer de utkomna häftena, framgår att utgifvarnes mening är att behandla landskapet »som en helhet». »Det är icke en samling socken- eller häradsbeskrifningar från hvarandra fristående, som här bjudes, utan skildringar af hela Upplands natur, historia och kulturella utveckling.» Af innehållsöfversikten framgår, att arbetet kommer att delas i fem böcker. Den första behandlar Upplands natur, den andra fornkunskap och historia, den tredje historisk topografi, den fjärde folket, d. v. s. befolkningsförhållanden, näringar, lefnadssätt, språk, märkligare män och kvinnor m. m., den femte slutligen civil och militär förvaltning, rättsväsen, kyrklig organisation, bildningsanstalter m. m. Af de fem böckerna föreligga färdiga den första och den andra samt början af den tredje.

Den använda metoden har sina fördelar och sina olägenheter. Där landskapet verkligen kan betraktas som en helhet, är det tvifvelsutan lämpligt att behandla det så och icke splittra skildringen på delarna af det hela, på socknar eller ens på härad. Sådana

afdelningar som Land och vatten, Klimat, Växtvärld och Djurvärld göra sig väl som ett helt; man kan nog tala om uppländska ytformer och vattensystem, om uppländskt klimat, till och med om uppländsk flora och fauna. Det bör för många vara af intresse att följa professor Högboms skildring af Upplandsmarkens tillkomst och daning från den fasta berggrunden genom de olika lerorna, yoldialeran, ancylusleran, litorinaleran, tills man slutligen stannar i gyttjan, dyn och torfven. Stycket om rullstensåsarna får en tilllämpning som äfven för den historiska topografen är af intresse, da det uppvisas, huru vägar gärna följde dessa och huru städer eller andra viktiga orter uppstått vid eller på dem, liksom deras egenskap att tjänstgöra »såsom ett slags af naturen anlagda täckdiken» gifvit upphof till vattenrika källor. »Man får det intrycket», säger författaren, »att åsarna såsom kommunikationsleder spelat en icke mindre viktig roll än de stora vattendragen.» Af liknande intresse är äfven undersökningen om äldre vattenfarleder. Författaren uppträder kritiskt mot de teorier, som på grund af ett eller annat fynd uppställts om större nivåförändringar under Upplands historiska tid. Någon oafbruten farled har sålunda enligt honom aldrig under denna tid eller ens under järnåldern funnits från Laggaån vare sig till Norrtäljeviken åt öster eller söderut förbi Närtuna och Frösunda till Vaxholm; däremot ha båtar möjligen kunnat dragas fram öfver land från den ena sjön eller ån till den andra. Undersökningarna härom få väl icke anses som afslutade. Måhända kan ur historiska källor ännu ett eller annat bidrag lämnas till frågans lösning.

Äfven i afdelningen om Växtvärlden finnas stycken af allmännare intresse. Dit räkna vi skildringen af skogsträden, deras utbredning och tillbakaträngande, äfvenså det tilltalande stycket om »Löfängen» med sina behjärtansvärda maningar att skona och vårda.

Svårare måste uppgiften i fråga om helhetsbehandlingen te sig vid sådana afdelningar som »Den förhistoriska tiden» och »Ur Upplands historia». Landskapet bildar icke någon afsöndrad arkeologisk provins med sina särmärken, och om den tid, då det utgjorde ett politiskt helt, känner man blott alltför litet. Af den förhistoriska tiden har d:r B. Salin lämnat en mycket läsvärd skildring men delvis har den blifvit ett anförande af den vetenskapliga arkeologiens allmänna resultat i fråga om Sveriges äldsta odling, gällande äfven för andra landskap än Uppland. Ett sådant kapitel som »Den hedna religionen», intressant i sig själft, har åtminstone delvis ej någon mera direkt tillämpning på detsamma. Delvis kan det upprepas i en skildring af den förhistoriska kulturen i hvilket annat landskap som helst i Sverige. Det hör sålunda mera till svenska folkets historia än till en landskapsmenighets. Det bör emellertid rättvisligen medgifvas, att det i sådana fall måste blifva svårt att iakttaga de rätta dimensionerna, att ej låta det allmänna få alltför stort utrymme, när uppgiften är att skildra dess framträdande inom en del. dess brytning så att säga inom ett begränsadt område.

Svårigheter af delvis likartadt slag möta vid behandlingen af Upplands historia. Det uppländska riket sjunker in i forntidens töcken och Upplandslagens Uppland är redan blott en del af den svenska staten. Emellertid fortfar landskapet ännu en tid bortåt och det ganska länge att i vissa afseenden intaga en primär ställning. Konungavalet — men äfven konungaafsättning — och ärkebiskopssätet bidrogo under medeltiden därtill. Men äfven under nyare tiden fortfar Uppland att åtminstone för det norra Sverige äga en dylik betydelse. I kommersiellt och judiciellt hänseende var Uppsala under hela 1500-talet och därutöfver ett centrum för Norrland, hvars rättssökande eller köpslående invånare vid distingen eller eriksmässan samlades dit, och Gustaf Vasas regering erbjuder många exempel på den praktiska betydelsen i denna dess ställning. Universitetet gjorde sedermera staden och i sin mån landskapet till ett slags kulturellt centrum. Men efter hand gled det in i en fullt sidoordnad ställning till Sveriges öfriga landskap och fick en historia sådan som dessa. Huru skall den tecknas? Docenten Hallendorffs framställning saknar visst icke förtjänster. Sådana partier som »Fredlig utveckling på 1600-talet» eller »Den stora ofreden och Uppland» försvara väl sin plats i en landskapshistoria. Å andra sidan synes oss författaren ej tillräckligt hafva fasthållit Upplands och Uppsalas centrala betydelse, sådan vi ofvan antydde den, och på den betydelse Uppland som ett slags politisk provinsiell enhet ännu länge hade, kunde åtskilliga exempel ända in på 1600-talet anföras vid sidan af bekräftelserna på Uppsala mötes beslut och Söderköpings förening. Skildringen vidgar stundom ut sig till att omfatta den svenska samhällsutvecklingen i allmänhet eller upptager strödda historiska tilldragelser, som timat i Uppland, men sådana bero ju till väsentlig grad af tillfälligheter. För oss synes ett svenskt landskaps historia hufvudsakligen ligga i odlingens framsteg, städers uppkomst och utveckling, herresätens utbredning och bildandet af gods, förvaltningens ordnande på olika områden, under äldre tider i vissa familjers inflytande och verksamhet: ett slags provinsialism röjer sig däri ända in på 1600-talet. Vissa af dessa ämnen torde emellertid komma att behandlas i senare afdelningar, till exempel under åtskilliga kapitel af fjärde boken, liksom i den femte; åtskilligt torde dock lämpligen ha funnit sin plats i landskapshistorien. Ansatser därtill saknas visst icke men de äro icke alltid fullföljda. Erkännas måste vidare, att materialet ännu så länge i många fall är svårtillgängligt för sådana landskapshistorier.

Afdelningen Upplands landsbygd innehåller, såsom också angifves, »korta härads- och sockenbeskrifningar». Man finner sålunda här sammanförda geografiska, topografiska, historiska och statistiska notiser af olika slag. Man får naturligtvis icke begära för mycket af »korta» beskrifningar. Den specielle topografen lärer visserligen icke finna sitt lystmäte tillfredsställdt, och behandlingen har ej annat kunnat än blifva något ojämn. Vissa uppgifter, såsom att en kyrka är »gammal», säga onekligen icke mycket. Huruvida

vitterhetsakademiens historisk-topografiska arkiv haft flera upplysningar att gifva kunna vi visserligen icke upplysa; vi veta icke om det användts. Uppgifterna om ägarne till gårdar äro mycket varierande i fullständighet. Material för äldre tid finnes nog bland annat i kammararkivets rusttjänstlängder. Att t. ex. Tomta ett par år tillhörde »Bengt Ersson» är ej särdeles upplysande. En hel frälseätt har dock fått namn efter gården, blomstrade under 1500-talet och var äfven annorstädes besuten i Uppland. De statistiska uppgifterna äro naturligtvis oundgängliga trots deras relativa värde (t. ex. 549 fjäderfä, 2 bisamhällen o. s. v.). Sin rätta belysning torde de få i senare afdelningar. Af verkligt intresse är att få häradssigillen återgifna efter de äldsta befintliga originalen.

Förrän arbetet föreligger färdigt, kan man emellertid ej fälla något fullt afgörande omdöme om detsamma. Åtskilliga af de luckor vi antydt torde, såsom redan anmärkts, på ett eller annat sätt i det följande komma att fyllas, och att det i sin helhet kommer att blifva en i många hänseenden mönstergill landskapsskildring torde redan nu kunna sägas.

Ehd.

Martin Luthers Anschauung vom Staate und der Gesellschaft. Von E. Brandenburg. (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte N:r 70). 30 sid. Halle 1901.

Det ämne, som denna lilla skrift, ursprungligen ett föredrag på den tyska föreningens för reformationshistoria »generalförsamling», behandlar, har i Tyskland på senare tider varit ett älsklingstema för föredragshållare och broschyrförfattare. I de flesta fall har dock referatet af Luthers åskådning egentligen blott varit det med större eller mindre sakkunskap, stundom med en viss förkärlek för pikanta detaljer, fastställda underlaget för allahanda »lärdomar» af mera aktuellt socialt intresse. I prof. Brandenburgs föredrag är det däremot alltigenom en rent historisk måttstock som anlägges, och det är själfva grundprincipen i Luthers samhällsåskådning han vill söka fixera. Ett par randanmärkningar till hans framställning torde därför — i synnerhet som han lofvar att snart utförligare återkomma till ämnet — måhända kunna försvara sin plats.

Författarens hufvudsyfte är att skarpare än hittills skett rikta uppmärksamheten på, hur »Luther in seiner Auffassung vom Staats- und Gesellschaftsleben in der Mitte steht zwischen mittelalterlicher und moderner Anschauungsweise (s. 2). Med full rätt anmärker han, att man vanligen alltför mycket förbisett de medeltida elementen

i Luthers hithörande tankar inför det epokgörande nya däri. Utan tvifvel finns det hos Luther ofantligt mycket mera kvar af munkens negativa stämning gent emot hela det världsliga samfundslifvet än hvad man skulle förmoda, när man hör honom »undervisa och trösta de världsliga ståndens samveten». Och vi tro, att det är en alldeles riktig, om också ej ny, iakttagelse, när förf. finner grundolikheten mellan honom och oss däri, att *utvecklingstanken*, tanken på möjligheten och önskvärdheten af en samhällslifvets utveckling till nya, allt bättre och rikare former är Luther, man kan gärna säga, alldeles främmande. Hvad som ger prof. B:s föredrag dess intresse är framför allt det energiska genomförandet af denna synpunkt på en rad hithörande frågor.

Men för att ej frestas att göra Luther mera negativ, mera stats- och kulturfientlig än han är, gäller det att noga fasthålla, att utvecklingstanken verkligen är honom i bokstaflig mening *främmande*. Det blir därför genast missvisande, om man, såsom förf. stundom tenderar att göra, framställer Luther såsom af princip en *fiende* till hvarje rikare utveckling af det världsliga samfundslifvet, så att alltså t. ex. hela de sista århundradenas utveckling från hans ståndpunkt skulle te sig »als unerlaubte Hingabe an irdische Zwecke, als Mangel an Gottvertrauen, als Versuche, aus eigener Kraft auf Erden ein Paradies zu bauen» (sid. 26). Häri ligger en hel del sanning. Men saken får dock ett annat utseende, när man erinrar sig, att frågan om en sådan utvecklings bedömande alls ej *existerat* för Luther.

Ty för det första får man aldrig glömma, hur starkt Luthers samfundsvyer behärskas af hans eskatologiska förväntningar. Vi moderna kunna nog knappast undgå att uppskatta betydelsen häraf för honom för lågt. Prof. B. har alls ej vidrört denna sida af saken. Men man får aldrig lämna ur räkningen, att det för Luther utan hvarje tvifvel var det fullaste allvar detta: det är på sin höjd ett par decennier kvar, sedan skall Gud låta den yttersta domen bryta in öfver den alltmer tilltagande ondskan. Så har Luther alltifrån början tänkt, och redan detta borde, i förbigående sagdt, vara en varning mot att, såsom här åter skett, statuera en skarp skillnad mellan den unge och den gamle Luthers ställning till det världsliga samfundslifvets uppgifter. Ty är det allvar med den antydda tankegången, måste den tydligen vara af ganska afgörande inflytande pa uppfattningen i dessa stycken. Det händer ock mer än en gång, att Luther uttryckligen motiverar sitt afvisande af allehanda reformtankar ungefär så här: »ja, om världen skulle stå länge . . .»

Men än viktigare är det att göra sig klart, att det ingalunda är blott på samfundslärans område som Luther visar sig främmande för utvecklingstanken. Hela detta utvecklingens *schema*, som för oss faller så naturligt att använda, ingår ännu ej i hans och hans samtids begreppsfär. Äfven på det område, som ensamt är Luthers egentliga, det religiöst sedliga lifvet, letar man nästan förgäfves efter det. Nästan — ty naturligtvis kan det ej undgås, att bland

den outtömliga rikedom af uppslag och egna iakttagelser, öfver hvilken Luther här förfogar, tanken på en fortskridande karaktärsutveckling mången gång skall skymta fram. Men i märkvärdigt hög grad stannar det vid blotta antydningar. Hufvudschemat är ett annat. Den bild, som bäst träffar Luthers syn på saken är, tror jag, *stridens*. I sin tro har den kristne allt, det gäller blott att bevara den i pröfningar och frestelser, »mot djäfvulens och världens anslag». Och fast Luther på det kyrkliga området är »reformatorn» κατ᾽ ἐξοχὴν och är fullt medveten om sin betydelse, ser han själf ej detta sitt verk från reformens eller utvecklingens synpunkt. Hvad han har åstadkommit är en restauration, han har återinsatt Guds förnämsta ordning, »evangelium», »ordets regemente» i dess ursprungliga skick, på dess ursprungliga plats. Detta innesluter nu ock en restauration af alla Guds öfriga ordningar. »Gud har», så tolkar han en gång sitt verks betydelse (E. A. 57: 203), »före den yttersta dagen velat bringa allt åter till sitt förra stånd, hvartill det skapats och ordnats, såsom evangelium, äkta ståndet, öfverheten etc.» Och samma synpunkt gäller för hvardagsarbetet i alla dessa »Guds stånd och ämbeten». I sina ordningars system, i sina tre regementen har Gud en gång för alla gifvit människosläktet den organisation det behöfver: »adversus Diabolum, carnem et mundum munivit Deus genus humanum hac triplici auctoritate» (Op. ex. IV: 295). Ingenstädes gäller det att skapa något väsentligen nytt, utan hvad det gäller är, att man fyller sin plats i den väldiga strid som pågår tiderna igenom, där »djäfvul, kött och värld» oaflåtligen äro i rörelse för att störta Guds ordningar, medan Gud lika oaflåtligt mönstrar sina härskaror, änglar och människor, men ock själf, när helst honom tyckes, omedelbart ingriper till deras försvar. Af stort värde är arbetet på hvarje plats i hvarje kallelse, äfven den ringaste, och tanken på att det är ett led i denna strid ger det spänning och »vyer». Perspektivet är ett annat än det moderna, men — det torde kunna erkännas — ej mindre storartadt, kanske ock i sig inneslutande tankar, som ännu kunde gifva utvecklingstanken ett värdefullt komplement.

Af *direkt* positiv betydelse är visserligen för Luther — precis lika fullt som för medeltiden — arbetet blott på *en* punkt, inom ordets regemente. Men i den antydda åskådningen: världen ett system af gudomliga ordningar, rätter, ämbeten och stånd har Luther tillika medlet att afvinna äfven alla de andras verksamhet ett positivt intresse och detta ej blott från individuell utan äfven från »social» synpunkt. Ty dessa Guds ordningar äro, som Luther ofta i skiftande bilder utfört, en sluten »ring», där hvarje länk hänger oupplösligt samman med alla de andra. Brister det i plikttrohet på någon punkt, lida alla ondt däraf, och omvändt. Framför allt kommer denna tanke det världsliga regementet till godo.

Det förtjänar kanske betonas, att denna världsbild som skymtar fram nästan på hvarje sida i Luthers skrifter och ofta utföres i de grannaste totalvyer — ingalunda är en Luthers skapelse utan fast-

mer ett arf, hans bästa, från den gamla ortodoxa medeltida åskådningen. Ty besinnar man detta, torde man finna, att det ej är alldeles rättvist att teckna ens den så *rent* negativt som här enligt urgammal tradition skett: kyrkan »det enda i denna värld som är af gudomligt ursprung» (s. 3), »alla mänskliga ordningar en del af den syndiga världen, det djäfvulska riket» (s. 9). Men visserligen kunde den nämnda tanken, ur hvilken äfven medeltidens världsåskådning hämtar sin egendomliga fasthet och slutenhet, där aldrig komma till sin fulla rätt — den suspenderas liksom för de öfriga ordningarnas vidkommande till den kyrklige världsmonarkens förhärligande. Detta har sin principiella grund däri, att medeltidens lifsåskådning, med dess asketiskt-lagiska prägel, på denna punkt kom i konflikt med dess världsåskådning. Först hos Luther kan det »teokratiska» betraktelsesättet — teokratisk är Luthers åskådning i viss mening i än högre grad än någon medeltida — komma alla »Guds ordningar» till godo. Han kan fröjdas och uppmana andra att fröjdas åt dem alla. Prof. B. finner hela Luthers världsåskådning koncentrerad i bilden om världen såsom härbärget, där allt går ondt till — den kristne vet, att det så måste vara och förblifva, men han vet ock att han själf blott är där som gäst, därför uträttar han troget sitt arbete så länge han måste vara där, men väntar sig ej mycken frukt däraf. Bilden är utan tvifvel för Luther högst karakteristisk. Men den måste kompletteras med andra, lika karakteristiska — t. ex. denna: »här är själarnas lustgård, att vandra kring bland Guds skapade verk» (E. A. 23: 236).

Luthers intresse för arbetet inom alla dess ordningar — ej blott för de enskilda kallelserna utan för kallelsearbetet öfver hufvud — *utgår* nu visserligen ej från sociala utan från rent individuella, religiöst-etiska synpunkter. Kallelsearbetet träder verkligen närmast, såsom prof. B. säger (s. 7), i stället för det katolska munkväsendets botöfningar och späkningar. I viss mening kan det därför sägas, att det för Luther är likgiltigt, »ob dabei etwas für uns oder andere nützliches herauskommt» (s. 6). Dock är denna sats åtminstone i hög grad misstydbar. Ty från en annan synpunkt kan Luther urgera *nyttan* så starkt, som vore det »nyttans evangelium» han predikar. En af hans stående anklagelser mot munkgärningarna är just den: de äro värdelösa för Gud, *emedan* de äro utan nytta för andra. Ty på enhvar af Gud befalld, honom behaglig gärning är syftningen till andras nytta det säkra kännetecknet. Hvart och ett af de tusentals olika ämbeten, han fördelat på människorna, är ett uttryck för en hans kärlekstanke, hvilken ämbetsinnehafvaren har att göra till sin. Därför är det ej heller fullt i Luthers mening att säga: »einzig um seine Pflicht zu thun soll er arbeiten» (s. 7). Den individuella och sociala synpunkten hänga för honom oupplösligt samman, och det är alls ej sällsynt att höra honom uttryckligen betona den senare. De som, såsom tiggarne och munkarne, hvarken vilja göra tjänst som »Nährlinge» eller »Wehrlinge» utan gå som »Zehrlinge», böra ej tolereras i ett ordnadt samfund o. s. v.

Nu kunde det visserligen synas, som om denna uppskattning af det mänskliga arbetets betydelse åter underminerades genom den af Luther så ytterligt ofta och starkt betonade tanken, att det är Gud själf allena, som sammanhåller sina ordningars »ring», han som egentligen utför arbetet i dem alla och som efter sitt suveräna behag gifver eller undandrager den välsignelse till arbetet, af hvilken allt beror. Och intrycket skärpes af det scotistiska draget i Luthers gudsbegrepp, som just på denna punkt ytterligt starkt slår igenom. Hvarför blir ofta ett mycket flitigt arbete nästan resultatlöst, medan frukten annorstädes rikligen faller den maklige i skötet? »Das macht alles», svarar Luther helt kort, »dass *Gott will die Ehre haben*, als der alleine gibt alles Gedeihen» (E. A. 41: 137). Väl att märka: denna tanke har, om någon, för Luther sitt värde i sig, och behöfver ingalunda någon legitimation. Därför är det ock för honom ingalunda blott en subjektivt uppbygglig tanke utan kunde man säga, en nationalekonomisk lag, att ett arbete, som företas i tanke att »aus eigener Kraft» kunna uträtta något stort, måste bli fåfängt. Och så kunde man väl vara frestad att med prof. B. sluta, att det mänskliga arbetet för Luther nedsjunker till »ett blott skuggspel» (s. 7). Men för Luther ter sig saken helt visst ej så. En direkt missuppfattning tror jag det är, när prof. B. finner denna konsekvens dragen af Luther själf i hans älsklingsbild om världen såsom Guds »förklädnad», »dockspel», »maskerad». Men med hela denna tankegång är det nog som med predestinationstanken öfver hufvud. För en utifrån kommande reflexion har det ständigt sett ut, som skulle denna tanke nödvändigtvis förkväfva all ansvarskänsla och handlingskraft; hos alla, som verkligen lefvat i den, har resultatet blifvit det motsatta. Strängt taget har man knappt rätt att begära svar på frågan, hur det ena och det andra inför tanken förenas. Men i detta fall ligger förmedlingen rätt tydligt uttalad i den tanke, som nästan aldrig i detta sammanhang felas, att Gud, som väl kunnat göra allt själf, ej *velat* detta utan »gjort oss den äran» att göra oss till sina »medarbetare». Därför betonar Luther ej blott regelbundet, att Gud »nichts will bewahren, man thue denn Fleiss», (E. A. 41: 143), utan han kan ock, särskildt när han manar till offer för ungdomens uppfostran, tala om, hur Gud *behöfver* alla krafter för sina ämbeten, och hur allt måste ramla, om människornas egoism hindrar honom att få dugliga män för dem.

Just till de allvarliga kristnas plikter hör det att i sådana fall visa sig beredda att rycka in i luckorna, gällde det ock ett så afskydt ämbete som bödelns. I det afseendet är Luthers lära från början klar och positiv. En annan fråga är i hvad mån den enskilde kristne har rätt att vädja till öfverhetens arm i egen sak. Denna fråga har gjort Luther mycken svårighet. I tidigare år svarar han rent nej. I denna riktning går det af prof. B. (s. 15) anförda stället. Men med åren modifieras alltmer hans ståndpunkt, tills han i ett af sina sista arbeten (Op. ex. V: 164, omkr. 1540) rent af kan framställa det som vår *plikt*, att för öfverheten angifva

all oförrätt, äfven den mot oss själfva begångna, emedan den »inevitabile peccatum magistratus» som kallas »ignorantia» eljes nödvändigtvis måste hindra dess ämbetes rätta utöfvande.

Motiveringen är intressant. Den är ett af de ej få tecken som tyda på att förståelsen för det världsliga regementets egenart hos Luther under årens lopp i många afseenden är i stadigt växande. Detta tjänar i alla händelser att komplettera den vanliga framställningen — mycket starkt representerad hos prof. B. — som låter Luther efter den positiva ansatsen i skriften till Adeln i sina senare skrifter sjunka tillbaka till en mera negativ ståndpunkt. Olikheten dem emellan synes mig ha i mycket hög grad öfverdrifvits. Ser jag ej fel, ligger den väsentligen däri, att Luther, som fann sig sviken af sina gamla bundsförvanter, åter drog sig strängare tillbaka till sin egentliga domän — alltså en ändring i Luthers eget program, ej i hans principiella ställning till den världsliga samfundsordningen. Att själfva den samfundsbild, som föresväfvar Luther, hela tiden är densamma, synes mig Sohm ha en gång för alla ådagalagt (mot framställningen s. 9).

Ett egendomligt uttryck för den påstådda skarpa skillnaden mellan Luther af år 1520 och den senare Luther är det, när förf. (sid. 4 f.) säger, att Luther till en början ännu så tillvida satt fast »im Banne der mittelalterlichen Weltanschauung, als die Bekehrung der ganzen Welt zum Christentum (visserligen ej med våldets utan allena med ordets medel) auch sein Ideal blieb», men att han sedan af erfarenheten tvingades att uppge denna optimistiska åskådning. Det är mig ej fullt klart, hvad härmed skall vara sagdt. Att en rätt stark nedstämning af Luthers under triumfdagarne år 1520 högt spända förhoppningar om sitt verks framgång snart nog inträdde, är utan tvifvel riktigt. Men att »hela världens omvändelse till kristendomen» *alltid* förblef hans »ideal», behöfver väl ej sägas. Mellan detta och hans eskatalogiska tankar består visserligen en antinomi. Luther har ej varit utan känsla härför, men att här ingå på hans förmedlingsförsök skulle föra oss för långt. Huruvida åter detta ideal skall gälla såsom specifikt »medeltida», därom lönar det sig knappt att disputera — allraminst i en recension.

E. Bg.

Questions d'histoire et d'enseignement. Par Ch.-V. Langlois. II + 311 sid. Paris 1902.

Den framstående franske historikern Langlois har sammanfört några tidskriftsartiklar och tal till en volym, hvars titel antyder, att innehållet faller något på sidan om hans egentliga vetenskapliga

forskningsfält. Vi finna här visserligen »historiska spörsmål», men vid sidan af »spörsmål inom (den historiska) undervisningen», och äfven de historiska spörsmålen hafva mer eller mindre med undervisningsväsendet att göra. En afdelning kan således rubriceras såsom bidrag till »undervisningens historia» (histoire de l'enseignement), en annan behandlar »undervisningen i historia» (enseignement de l'histoire), och till denna senare sluta sig naturligt nog några betraktelser och anvisningar rörande »metod och bibliografi» (méthode et bibliographie), den historiska vetenskapens metod och (den historiska) pedagogikens bibliografi.

Af allmänt intresse är närmast den andra afdelningen och de metodiska partierna i den tredje: tvenne tal till den studerande ungdomen i Sorbonne och en öfversikt öfver »historien i nittonde århundradet», den sistnämnda på sätt och vis belyst och kompletterad i den följande skildringen af den amerikanske boksamlaren och författaren Bancrofts amerikanska system för historisk forskning och produktion (H. H. Bancroft et C:ie). Man observerar snart, att det mesta af hvad den franske universitetsläraren har att säga sina studenter ej mindre än hufvudinnehållet i hans betraktelser öfver sin vetenskaps ställning under det gångna århundradet ingått i den »inledning till historiens studium», som han för några år sedan utgaf tillsammans med sin ämbetsbroder Seignobos.[1] Men själfva den begränsade ramen för dessa tal och artiklar har medfört en koncentrering af tankeinnehållet och en omedelbarhet i dess uttryck, som göra äfven dessa uttalanden lika läsvärda som de äro lättlästa.

Den svenske läsaren följer sålunda med intresse ett tal till studenterna i Sorbonne,[2] som särskildt betonar den akademiska undervisningens dubbla uppgift att införa sina alumner i vetenskapens arbetsmetoder och förbereda dem till ett blifvande lärarkall vid skolorna. Det är i stort sedt samma förhållande som hos oss. Langlois dröjer med liflig tillfredsställelse vid den reform i den filosofiska fakultetens examensplan, genom hvilken vissa prof i den vetenskapliga forskningens teknik fått plats vid sidan af de gamla förhören rörande historiens fakta, och han konstaterar, att de betänkligheter, som blifvit uttalade gent emot denna reform, icke visat sig grundade. De förberedande profven i vetenskapens teknik (l'examen pour le Diplôme d'études supérieures) blifva år för år af allt bättre halt, om de ock icke kunna jämföras med specimina för doktorsgrad, doctorat ès lettres, som i Frankrike ej fordras annat än för poster af rent vetenskaplig art. De hafva, dessa prof, karaktären af skolöfningar, des exercices d'écolier, och äro ej svårare än att de kunna fullgöras af hvarje samvetsgrann studerande. Universitetet har icke för dem offrat vare sig de allmänna kurserna

[1] Introduction aux Études Historiques. Par Ch.-V. Langlois et Ch. Seignobos. Paris 1898. Anmäld i Hist. Tidskrift 1898.

[2] Allocution aux étudiants en Sorbonne (prononcée à la séance de rentrée de la Faculté des Lettres, le 8 novembre 1897).

eller de pedagogiska öfningarna, som omedelbart afse att förbereda vederbörande till lärarens kall. Äfven dessa senare äro nämligen i Frankrike förbundna med universitetet, och detta har låtit sig angeläget vara att utveckla ej mindre dem än de vetenskapliga profven till allvarligare innebörd. Sedan gammalt hafva lärarkandidaterna fått hålla ett slags profiektioner, leçons de lycée, inför en bedömande nämnd af universitetslärare, och då dessa alltför mycket antagit karaktären af conférences, som egentligen endast kunna bevisa vederbörandes formella förmåga — ty de 24 timmarnas förberedelsetid sätter en habil profvande i stånd att tala med säkerhet »ja t. o. m. med auktoritet» om ett ämne, som han därförut är fullkomligt okunnig om — så har man till dessa lektioner lagt äfven prof af pedagogiskt resonnerande art: kandidaten får gifva en utredning af huru han skulle behandla ett visst ämne inför ett visst auditorium, i en viss skolklass; han skall diskutera olika möjligheter för den tänkta lektionens anordning och hållning. Däremot synes i dessa pedagogiskt-akademiska prof icke ingå någon sådan verklig undervisning med lefvande material som vid vårt profår.

Tillämpningen af dessa grundsatser särskildt inom historien utvecklar Langlois i ett annat tal, till de studenter, som förbereda sig till den egentliga lärarexamen, l'agrégation d'histoire et de géographie.[1] Hvad är det man fordrar vid en sådan examen? Svaret synes lätt: att vederbörande skall »kunna historien och kunna undervisa däri» (savoir l'histoire et savoir l'enseigner). Men det är icke så lätt att precisera, hvad detta skall innebära.

»Att kunna historien — den franske universitetsläraren har naturligtvis ej undgått att göra samma erfarenhet som hvar och en, som haft en eller annan anledning att tänka öfver undervisningen, särskildt den akademiska undervisningen, i detta ämne: det är omöjligt att kunna histori*en*; äfven den lärdaste examinator kan själf endast histori*a* (»ne sait pas l'histoire, parce que c'est impossible: il ne sait que de l'histoire»). Han bör emellertid själf, säger man, behärska och efter rimligt mått af sina examinander fordra de förnämsta och viktigaste af de historiska fakta. Men hvilka äro de förnämsta och viktigaste? Den dynastiska, diplomatiska och militäriska historien har ej längre samma rang som förr, de politiska institutionernas och den kulturella utvecklingens historia har »kommit på modet». »Det finns personer, som anse, att den gotiska konstens historia icke är mindre viktig än fjärde korstågets». Och huru mycket af allt detta skall uppställas såsom examensfordran? Examinatorerna själfva äro ingalunda ense därom.

Muntligt förhör synes i Frankrike endast förekomma i den lägsta examen, den som medför titeln licencié (men närmast motsvarar vår kandidatexamen, *icke* licentiatexamen), och kan väl här endast röra sig inom historiens elementa. Les candidats à l'agrégation

[1] Avertissements aux candidats à l'agrégation d'histoire, allocution prononcée en novembre 1901.

hafva först att aflägga sitt tekniskt-vetenskapliga prof för att förvärfva le diplôme d'études supérieures; först sedan kunna de anmäla sig till den egentliga examen, l'agrégation. För denna skola de författa fyra uppsatser under lärarens kontroll utan tillgång till andra hjälpmedel än något kronologiskt lexikon. De förelagda ämnena äro alltid mycket vidsträckta och valda bland den allmänna historiens bäst kända partier, och universitetet offentliggör ett år i förväg en lista öfver allmänna historiska frågor, inom hvilken examensämnena komma att väljas.

Följderna af detta system hafva emellertid blifvit, att de studerande lämna åsido allt, som icke står upptaget på listan. »Finnas Ludvig XIV och Ludvig XV icke på programmet, är det strängt taget intet som hindrar en candidat à l'agrégation att ostraffadt tro, att Ludvig XV var Ludvig XIV:s son.»

Man invänder, att detta icke vore så farligt, att det är bättre att studera några frågor i grund än fåfängt sträfva att lära något om alla. Langlois ironiserar öfver detta tal om att studera i grund; ett sådant studium kan endast ske efter källorna, men ingen lär begära, att kandidaterna skola studera alla frågor på programmet på detta sätt. I själfva verket bereda de sig för detta begränsade pensum på samma sätt som man förr läste den allmänna historien i sin helhet: genom att plugga små handböcker. Slutsatsen blir nedslående. Dessa skriftliga prof bevisa icke alls, att den examinerade kan tillräckligt historia; har han hjälpliga litterära förutsättningar, reder han sig med ett minimum af kunskap. Man observere, att Langlois gör dessa pessimistiska erkännanden inför lärjungarna själfva.

En jämförelse med svenska förhållanden ligger nära till hands. Vår licentiatexamen har otvifvelaktigt en vida mera vetenskaplig karaktär än den franska agrégation, men de hos oss bevarade muntliga förhören gifva också möjlighet till en bättre kontroll öfver det faktiska kunskapsmåttet. Ehuru bristen på lämpliga handböcker gör sig kännbar, har det icke visat sig omöjligt att i princip upprätthålla en pröfningsrätt öfver ämnets allmänna grunddrag, och då studium af specialarbeten fordras på vissa perioder — efter fritt val —, kan äfven detta tillfredsställande kontrolleras genom de muntliga förhören. Härtill kommer, att det numera hos oss så betydelsefulla seminariearbetet ger läraren en inblick på förhand i lärjungens kunskaper och förmåga, som i Frankrike synes helt och hållet saknas. Det förefaller, som om detta skulle vara den största bristen i den franska studieordningen; de tekniskt-vetenskapliga öfningarna stå tydligen ej i vederbörligt sammanhang med examensstudierna för öfrigt.

Langlois är ej heller nöjd med den pedagogiska sidan af l'agrégation. Han finner sig besviken på den nya leçon pédagogique, som skulle komplettera les leçons de lycée. Äfven den förra vill antaga gestalten af en conférence ej mindre än de senare hafva gjort det. Den har visat sig som en halfmesyr, och man börjar finna, att de blifvande lärarne behöfva verkliga studier i

pedagogikens historia och teori äfvensom praktiska öfningar vid läroverken. Allt önskningsmål, som hos oss äro tillgodosedda genom profåret, om också dettas anordning kan lämna rum för förbättringar.

Mera ägnad åt den historiska vetenskapens principfrågor är helt naturligt öfversikten öfver »historien i det nittonde århundradet».

Århundradet karakteriseras framför allt af en utomordentlig utveckling inom själfva den historiska forskningen, l'érudition. Den beror ej endast på en fullkomnad metod — den från filologien hämtade kritiska behandlingen af källorna —, utan många gynnande omständigheter hafva bidragit. Tillgång till och användning af urkunder och handlingar underlättas genom arkiv, bibliotek och muséer, förbättrade kommunikationer lämna tillfälle till resor och gräfningar, tekniska hjälpmedel möjliggöra fulländade reproduktioner. Forskarnes antal har växt ofantligt, och framför allt: forskningen, som länge var en sak för amatörer eller polemiker, har blifvit ett lefnadskall, ett medel att vinna både lefvebröd och utmärkelse. Det är detta, som fört arbetet in på ständigt nya områden, som gifvit det fasta regler och objektiv hållning. Den definitiva utformningen af vetenskapliga arbetsmetoder är ett resultat af det nittonde århundradets konkurrens mellan forskare till professionen.

Och detta arbete röjer ej tecken till afmattning. Det senaste årtiondet har sett flera omfattande urkundspublikationer planläggas eller påbörjas än alla de föregående. De stora upptäckternas tid är förbi, man vandrar i regel banade vägar, man nöjer sig med att precisera enskildheter, som icke inverka på de stora grunddragen, och redan höres tal om att forskningen hotar att söndersmula sig själf, att historien kan komma att kväfvas, som en illa skött eld, under massan af det material som dragits fram för att underhålla den. Det skall icke hindra forskarne från att »publicera och på nytt publicera alla handlingar, som kunna publiceras, ända tills det af dem alla finnes definitiva editioner och alla detaljer, som kunna utredas, blifvit utredda».

Forskningsarbetet, om det drifves som sig bör, är objektivt och logiskt bindande; det har således en vetenskaplig karaktär. Man kunde nu tänka sig, att själfva historieskrifningen skulle bestå helt enkelt i en sammanställning af de slutsatser, hvartill forskarne kommit i hvarje enskild punkt, och således äfven den blifva rent vetenskaplig, objektiv och ovedersäglig. Arbeten af denna art finnas ju, såsom alla dessa vetenskapliga handböcker, som ej göra anspråk på annat än att meddela verificerade fakta. Men i den allmänna uppfattningen, säger Langlois, är historieskrifning något annat.

Man begär af historieskrifvaren visserligen den historiska sanningen, men icke naken, fragmentarisk, osäker som den är, utan så, att den ger poetiska intryck, rör läsarens sinne, skänker honom

nya idéer. Allt inbjuder också en stor författare att ej begränsa sig till de nyktra vetenskapliga fakta: det oemotståndliga behofvet att inverka på samtiden, ja redan nödvändigheten att vid framställningen af ett omfattande ämne efter eget omdöme göra urval bland massan af enskilda fakta. Det är nästan oundvikligt, att han sätter en personlig prägel på sitt verk, d. v. s. att historieskrifvarens verk i viss mån blir konstnärligt, ej vetenskapligt. De stora historieskrifvarne äro litterära konstnärer, och deras arbeten behålla därföre sitt egentliga värde, äfven om forskningen uppdagar, att många faktiska uppgifter icke äro exakta. Man har skäl att alltjämt trycka om dem oförändrade. Vi erinra oss i detta sammanhang vår Fryxell.

Men historieskrifningen i denna mening är på förfall. Under två tredjedelar af nittonde seklet har den blomstrat, har liksom andra grenar af litteraturen återspeglat tidsandans växlingar, från nykatolicismen (Chateaubriand) och Ludvig Filips liberalism (Augustin Thierry, Guizot) till nationalismen (Michelet, Henri Martin, Mommsen, Sybel, Treitschke). Nu gör den ej längre detta som förr. Den historiska forskarens vetenskap är ödesdiger för historieskrifvarens konst. Den vetenskapliga kritiken stäcker fantasiens vingar; historikern skyddas gent emot sin egen inbillningskraft genom en mur af obestridliga, oafvisliga fakta, som forskarens flit upptornar omkring honom. Han vågar sig icke på några hastiga generalisationer och subjektiva tolkningar, emedan han fått känsla för att sakerna måste ses från många sidor och emedan han är ängslig att blifva beslagen med misstag. Historikerns personliga omdöme, hans personliga sätt att se sakerna träda tillbaka, och de två formerna för historisk framställning, den vetenskapliga och den konstnärliga, närma sig hvarandra.

Det är en omisskännelig resignation i dessa betraktelser öfver »den historiska litteraturen», och resignationen är också det förhärskande i Langlois' slutanmärkningar om »historiens filosofi». Han finner, att alla de system på detta område, som efterträdt hvarandra under det nittonde århundradet, blifvit uppbyggda omkring någon centralidé, som i sig själf är godtycklig och ofta ytterst enkel. Bossuet hade på sin tid postulerat en förnuftig plan och ett förnuftigt mål för det historiska förloppet samt en antropomorfisk försyns världsstyrelse; en mängd af det nittonde århundradets teorier hafva i denna försyns ställe endast satt »andra abstraktioner och mystiska krafter», såsom framåtskridandet, de Hegelska idéerna, samhällets eller nationens själ, ande eller medvetande (l'Ame, l'Esprit ou la Conscience de la Société ou de la Nation) etc. Andra hafva öfverflyttat biologiens begrepp till historien; hit hör talet om fasta utvecklingslagar. Då dessa konstruktioner utvecklats af betydande skriftställare, har man tagit dem på allvar — någon tid; men »nu mera har man uppgifvit hoppet om dem». Lamprecht, »uppfinnare af den, till dato, sista historiskt-filosofiska teorien», är redan af kritiken afvisad. Hans och andras försök att

framställa utvecklingslagar, gällande för den historiska framtiden, äro endast »tankelekar».

Så blir den säkraste vinsten af det nittonde århundradet den, att man afstått från att upptäcka vare sig plan eller analoga lagar i historien. Detta betyder dock icke, att ett simpelt uppradande af verificerade fakta skulle beteckna den historiska vetenskapens fulländning.

Här som inom andra kunskapsområden har man att metodiskt undersöka orsakssammanhanget, skilja det oväsentliga från det väsentliga, det tillfälliga i händelsernas förlopp från det regelmässiga. Montesquieu och Voltaire hade beträdt denna väg i det 18:de århundradet, Fustel de Coulanges följde dem i det 19:de, och ett par yngre författare hafva försökt att metodiskt bestämma villkoren för en sådan analys af orsakssammanhanget (Cournot och Lacombe)[1], men i allmänhet hafva historikerna beklagligt nog lämnat ett sådant rationellt studium af de historiska företeelserna åt sociologiens adepter, som till största delen äro föga rustade därtill.

»Et voilà tout.» Det är verkligen icke mycket, som Langlois får fram såsom positivt resultat af sin sluträkning med historien i det nittonde århundradet. Väl må man fråga sig, om han, äfven från sin rent empiriska ståndpunkt, gjort detta århundrades historieskrifning rättvisa. Denna lugna utskiftning mellan kausalitet och tillfällighet i det framfarna, mellan väsentligt och oväsentligt, hvilken han utpekar såsom den historiska vetenskapens uppgift, är den då till sin art så alldeles skild från det nittonde århundradets historieskrifning, att han ej kan finna andra representanter därför än Fustel de Coulanges och ett par tämligen obemärkta filosoferande skriftställare?

Ej heller denna historieskrifning kan blifva rent opersonlig, ty, såsom Langlois själf uttalat, personligheten måste alltid göra sig gällande, i första hand genom själfva urvalet af det historiska stoffet, följaktligen just i uppfattningen af sammanhanget, i framställningen. Vill man nu, såsom Langlois, i denna grunduppfattning föra empirien helt igenom, vill man betrakta alla begrepp af förnuftig plan eller naturliga lagar eller gemensamma krafter i folklifvet såsom abstraktioner eller tankelekar, då är äfven detta en personlig åskådning, som ger sin färg åt framställningen. Äfven de äldre historieskrifvare, i hvilka Langlois ser hufvudsakligen subjektivt »konstnärliga» författare, hafva sträfvat efter objektivitet, ehuru de lika litet som andra kunnat lämna sin världsåskådning utom sitt författarskap, och ehuru denna världsåskådning haft ett mera eller mindre positivt innehåll. Äfven de hafva sträfvat efter den rena och enkla historiska sanningen, och deras verk äro annat än konstverk, som blott böra omtryckas och läsas ur litteraturhistorisk synpunkt. Deras

[1] M. Cournot, Considérations sur la marche des idées et des événements dans les temps modernes, Paris 1872. P. Lacombe, L'Histoire considérée comme science. Paris 1894.

framställning måste modifieras och omformas efter nya undersökningar och nya rön, men de gifva hvar för sig sina olika bidrag till den kunskap, som inom historien lika litet som annorstädes vinnes på en gång, och som ju aldrig skall vinnas hel.

Hos Langlois har den historiska empirien utmynnat i skepsis. Det är betecknande för den reaktion, som i Frankrike gör sig gällande emot den äldre franska historieskrifningen, och betecknande är också, att han söker sina anknytningar tillbaka hos upplysningstidehvarfvet. Men ett rikare arf än så har dock historien i det nittonde århundradet lämnat åt det tjugonde.

N. E.

Karl XII och Lewenhaupt år 1708 af C. Hallendorff (Uppsala univ. årsskrift 1902). 125 sid. + 8 bilagor och 2 kartskisser.

Författaren till denna afhandling har gjort sig fördelaktigt känd genom åtskilliga källkritiska studier på Karl XII-litteraturens område. Därvid har han dock i allmänhet icke satt som sitt mål att framdraga nya källor utan fastmer att underkasta de gamla, t. ex. Nordbergs och Adlerfelds historiska verk, förnyad granskning, ett tillvägagångssätt, som ofta kan vara af ganska stort intresse, äfven om forskningsresultaten icke kunna blifva synnerligen betydande.

I föreliggande afhandling fortsätter förf. sina kritiska studier, denna gång omfattande vissa källor för vår kännedom om Lewenhaupts tåg 1708, och han låter dem äfven åtföljas af en positiv framställning af de krigshändelser, som inträffade under nämnda tåg eller därmed stodo i närmaste samband. Såväl den kritiska som den skildrande delen af hans framställning präglas af uppenbar tendens att på allt sätt taga Karl XII:s åtgärder under det olycksdigra fälttåget mot Ryssland 1708 i försvar och att såsom ett bidragande medel härtill påvisa de fel och försummelser, hvartill Lewenhaupt under sin marsch till hufvudhären enligt förf:s mening gjort sig skyldig. Man måste hålla förf. räkning för den oförbehållsamhet, hvarmed han ända från början låtit denna tendens framträda; den går, så att säga, som en röd tråd genom hela bevisföringen och skildringen, om till förmån för de uppnådda resultatens objektivitet, det är en annan fråga. För att se, huru därmed förhåller sig, låtom oss följa förf. något på spåren!

De i afhandlingens förra, kritiska del (sid. 11—76) till granskning upptagna källorna till 1708 års krigshistoria, indelas af förf. i: 1) *urkunder* och *journaler*, 2) *memoarer* och 3) *Nordbergs historia.*

Mot en sådan indelning af källorna och än mer mot förf:s värdesättning af desamma kunna likväl berättigade invändningar göras.

Först och främst måste det betecknas såsom ett missgrepp att hänföra G. Adlerfelds »Histoire militaire de Charles XII» (utgifven i de delar, hvarom här är fråga, först år 1740) till den förstnämnda gruppen. Den är nämligen icke och ger sig ej heller ut för att vara en första hands källa utan endast en bearbetning af Adlerfelds under fälttågen gjorda anteckningar och åtskilligt annat för honom tillgängligt material, hvilket efter hans död öfversetts och utgifvits af hans son. »Histoire militaire» har visserligen, till följd af den ställning Adlerfeld såsom Karl XII:s kammarherre och erkände historiograf i konungens närhet intog, ett stort värde såsom en pålitlig krönika om åtskilligt af det viktigaste, som under krigsåren 1700—1709 tilldrog sig i det svenska högkvarteret. Men hvarken kan Adlerfelds framställning göra anspråk på fullständighet — han upptog i allmänhet ej annat än sådant, som kunde vara till förmån för hans hjälte och dennes planer — ej heller ägde han den djupare inblick i tidens strategi och statskonst, som var af nöden för att återgifva händelsernas inre sammanhang. Såsom ett från officiellt håll påverkadt och af ganska starka hänsyn bundet verk måste därför Adlerfelds »Histoire militaire» betraktas och med urskillning brukas; arbetet är också, såsom t. ex. i fråga om Lybeckers expedition år 1708 och dess förhållande till Karl XII:s företag påvisats,[1] ej heller fritt från misstag. Icke som en af de episkt objektiva första hands källorna utan fastmer som en bland de viktigaste bearbetningarna af sådana bör alltså Adlerfelds arbete rubriceras.

En annan källa, som bland denna tids journaler och dagboksanteckningar af förf. förklaras »främst» förtjäna uppmärksamhet, äro de å Uppsala universitets bibliotek förvarade brefven från Josias Cederhjelm till hans broder Germund. Utan tvifvel var Josias Cederhjelm såsom sekreterare i fältkansliet och nära förtrogen med Piper och Hermelin särdeles väl underrättad om hvad som tilldrog sig i svenska lägret, och hans bref till brodern äro, icke minst under fälttåget 1708, en första hands källa af vikt. Men man får vid dessa brefs begagnande ej förgäta, dels att underrättelserna från svenska högkvarteret, äfven de förtroliga, voro underkastade sträng censur — om vissa saker fick ej skrifvas — dels ock att brefmottagarens, lagman Germund Cederhjelms, ställning såsom lärare för den unge hertig Karl Fredrik af Holstein bidragit att gifva brefven en viss prägel; de meddela om konungens företag väsentligen sådant och detta på ett sådant sätt, som kunde göra framställningen lämplig att föredragas för Karl XII:s syster, änkehertiginnan, och hennes son, den unge hertigen. Alltnog, brefven äro märkliga ej blott för hvad de innehålla, d. v. s. hvad man i högkvarteret ansåg

[1] Hist. Tidskr. 1889, s. 258.

tjänligt att låta komma till intresserades kännedom, utan äfven för hvad de förtiga. Brefvens uppgifter måste alltså, för att rätt kunna brukas, från annat håll fullständigas.

För en sådan komplettering äro åtskilliga mestadels subalterna officerares kortfattade och ganska torftiga dagböcker, dem förf. samvetsgrant uppräknar och beskrifver, ingalunda tillfyllest, äfven om de — såsom särskildt fallet är med löjtnant v. Weihes och fänrik R. Petres — kunna gifva intressanta detaljer. Ej heller äro de i fältkansliet uppsatta, krigets små tilldragelser återgifvande bulletinerna, dem förf. gör sig besväret att uppdela i tre olika slag, af särdeles värde som källmaterial annat än i fråga om konstaterandet af vissa faktiska biomständigheter. Nej, vill man vinna upplysning om den högre krigsledningen och de förhållanden, som på densamma utöfvat inflytande — och det är ju förf:s uppgift — då får man taga sin tillflykt till andra och mera på djupet gående undersökningar.

I detta afseende måste vida större betydelse tillmätas berättelser af samtida ögonvittnen, som innehaft en sådan ställning, att de någorlunda kunnat öfverblicka situationen och självständigt bedöma densamma. Bland dessa söker emellertid förf. med all makt att jäfva tvenne af de förnämsta, nämligen generalen grefve Adam Ludvig Lewenhaupt och generalkvartermästaren Axel Gyllenkrook, hvilkas redogörelser för de krigshändelser, hvari de tagit en så framstående del, hittills alltid betraktats såsom viktiga första hands källor. Deras uppgifter låta sig i de flesta fall rätt väl sammanställas med Adlerfelds och Cederhjelms och ge stundom åt dessa en bjärt belysning, men för förf:s syfte äro de visserligen obekväma, och därför måste de makas åt sidan. Den metod förf. därvid användt består i att — efter det han lämnat noggranna upplysningar om manuskripten till de tryckta berättelserna — först ge en kortfattad, men i hög grad tendentiöst hållen resumé af hufvudinnehållet i Lewenhaupts och Gyllenkrooks framställning och sedan i några detaljfrågor söka påvisa smärre misstag och inkonsekvenser för att sålunda få deras upphofsmän förklarade mindre väl underrättade i fråga om Karl XII:s företag och partiska i fråga om sina egna.

Ett sådant sätt att gå till väga strider emellertid, synes det oss, alltför uppenbart mot grundsatserna af sund historisk kritik för att — trots den skenbart ståtliga lärdomsapparat, hvarmed förf. uppträder — öfvertyga mera tänkande läsare. Det lärer ej heller nämnvärdt bidraga att försvaga intrycket af de högt aktade karolinska krigares ord, hvilka sålunda utsatts för misstydning. Ty väl är sant, att Lewenhaupts och Gyllenkrooks berättelser, såsom affattade några år efter de skildrade tilldragelserna, kunna vara behäftade med minnesfel i afseende å en eller annan uppgift. Det skall också erkännas, att båda i sina berättelser med förkärlek dröjt vid händelser, hvari de själfva tagit del, samt anfört åtskilligt till försvar för sin personliga uppfattning af ställningen. Men detta torde få betraktas såsom deras obestridliga rätt och ingalunda minska trovärdigheten af deras

utsagor utan fastmer förefalla ganska naturligt. Det gäller endast för den historiska kritiken att här som eljes, under jämförelse mellan olika källors vittnesbörd, med varsam hand söka utsöndra sådana mera subjektiva moment af framställningen, som alltid måste förekomma. Gör man det, står dock tillräckligt mycket kvar för att ge en värdefull belysning af de faktiska förhållandena. Ty Gyllenkrooks och Lewenhaupts redbarhet och sanningskärlek har ej herr H. vågat draga i tvifvelsmål, äfven om han påstått, ehuru ingalunda — såsom det heter sid. 79 — »visat», att de ledts af ensidiga partisynpunkter, från hvilka han ansett sig böra taga afstånd.

Villigt skall medgifvas, att Gyllenkrook i sin berättelse skattat en del åt frestelsen att framhålla sin egen mening som den riktigaste, en frestelse, som dock hos en officer af hans stora förtjänst ej bör alltför hårdt tadlas, så mycket mindre som utgången gaf honom rätt. Det må ock vara sant, att Lewenhaupts af naturen misstänksamma och något tunga lynne stundom skymt hans blick i fråga om uppfattningen af rent personliga förhållanden, och detta är väl i betraktande af det hårda öde, som drabbade honom, och de dystra förhållanden, hvarunder hans minnen upptecknades, icke mycket att undra öfver. Men att som herr H. gjort, vilja begagna sig af dylika små personliga svagheter, som af en sakkunnig kritik lätt elimineras, för att bryta stafven öfver hela framställningen såsom opålitlig och för uppfattningen af krigshändelserna så godt som värdelös, det kunna vi ej annat anse än såsom en oberättigad yttring af en förutfattad mening, hvilken har sitt enda försvar i den naiva öppenhet, hvarmed den framträder.

Om alltså förf:s försök att skjuta så betydande och i hög grad vederhäftiga ögonvittnen till 1708 års krigshändelser som Lewenhaupt och Gyllenkrook åt sidan måste anses som alldeles oberättigadt och misslyckadt, så har förf. ej heller — såsom man skulle vänta — sökt ersätta dem med några nya källor af större betydenhet. Ty såsom sådana kunna ej räknas de i Linköpings stiftsbibliotek befintliga, af Fryxell redan delvis (t. ex. Wangersheims bref) begagnade Lewenhauptska handlingarna, hvilka dessutom väsentligen tillhöra tiden före anträdandet af undsättningståget 1708. Och på den löst framkastade hypotesen, att en handskrifven berättelse i Uppsala universitetsbibliotek (F. 913), till stor del återgifven i Adlerfelds »Histoire militaire», skulle härröra från Rehnsköld, skall jag ej spilla många ord, då förf. otvifvelaktigt själf vid närmare eftersinnande lärer finna detta hugskott både ur yttre och inre grunder ohållbart. Att åter generalmajor J. A. Meijerfelts efterlämnade anteckningar, hvilka förvaras i Engeströmska samlingen å Kongl. biblioteket i Stockholm — de må nu kallas »memoarer» eller »journal» — till följd af det bristfälliga yttre skick, hvari de föreligga, ej kunna tillmätas någon större auktoritet är gifvet, äfven om Meijerfelt af herr H. (sid. 41) får vitsordet, att »någon egentlig partiskhet synes man ej kunna förevita» honom.

Mycket kunde vara att tillägga i afseende å förf:s kritiska metod. Men det anförda må vara nog för att gifva ett begrepp om det tämligen godtyckliga sätt, hvarpå han valt och grupperat sitt källmaterial. Oss förefaller det som hans färdighet att räkna bladen, att beskrifva stil och yttre habitus af en handskrift icke alltid motsvarades af förmågan att värdesätta innehållet.

Därvid har förf. enligt vår tanke begått det dubbla felet, att han å ena sidan på alldeles otillräckliga grunder sökt utmönstra vissa händelserna närstående personers vittnesbörd, hvilka, med kritik använda, äro af betydande värde, men å andra sidan icke alls tagit hänsyn till åtskilligt material, som för en rätt uppskattning af 1708 års krigshändelser är af vikt. För bedömandet af Lewenhaupts ställning i Livland och förberedelserna till hans tåg till hufvudhären är t. ex. den i riksarkivet (Livonica och Defensionskom:s handl.) förvarade skriftväxlingen mellan svenska och livländska myndigheter af betydelse; och för att få en inblick i Karl XII:s operationer under tåget mot Ryssland äro bl. a. åtskilliga till vår tid bevarade korrespondenser från svenska lägret, relationer af makternas speciellt utsända militäragenter äfvensom samtida framställningar af förhållandena från ryska sidan oumbärliga. Dylikt material har förf. dock lämnat å sido för att väsentligen med stöd af Adlerfelds »Histoire militaire» och Josias Cederhjelms bref till sin broder samt en del lägre officerares dagböcker och officiella bulletiner gå löst på sin uppgift. Denna har visserligen genom ett dylikt sätt att gå till väga blifvit betydligt förenklad, det är sant. Men det ligger i sakens natur, att forskningsresultatens objektivitet och hållbarhet måste blifva i proportion härtill.

Under sådana omständigheter finner jag ej skäl att här närmare ingå på den senare, positivt skildrande delen af afhandlingen (sid. 79—125), hvilken förf. delat i fyra kapitel: 1) *Karl XII:s tåg*, 2) *Lewenhaupts marsch till Karl XII*, 3) *slaget vid Lesna* och 4) *Lewenhaupt som kommenderande general.* Jag skall endast tillåta mig att i förbigående beröra en och annan synpunkt.

Med den begränsning af källmaterialet förf. satt sig är det ej att undra öfver att han vid behandlingen af de militära förutsättningarna för Lewenhaupts samverkan med Karl XII kunnat å nyo framkomma med det gamla, som vanligt på Adlerfeld stödda påståendet, att Karl XII redan från början afsett att gå till Ukrajna och med det moderna tillägget härtill, att konungens marsch fram mot ryska gränsen vid Tatarsk endast varit »en militärisk demonstration» i riktning mot Smolensk för att missleda fienden. Men tränger man djupare in i de samtida källorna; gör man klart för sig de starka naturhinder, som mötte på den sålunda inslagna vägen till Ukrajna, och den mer än fördubblade våglängden till Moskva, som däraf måste blifva en följd; bedömer man Karl XII:s krigföring efter hans egen tids och ej efter våra dagars strategiska grundsatser; känner man, hur föga konungen vid sina krigsplaners uppgörande var böjd att lita på andras bistånd, och vet man dessutom, att Mazepas tankar

om våren och försommaren 1708 gingo i helt annan riktning än på en förening med svenskarne, så torde man nog få en syn på tingen, som afviker från förf:s men så mycket mer öfverensstämmer med den, som genomgår de allra flesta samtidas uppfattning, nämligen att konungens tåg, ursprungligen öfver Smolensk riktadt mot Moskva, först länkades mot Severien, då ryssarnes hänsynslösa härjningar i eget land gjorde ett framträngande i den förra riktningen omöjligt. Att åter just Adlerfeld och Nordberg gifvit anledning till den länge gängse gissningen — ty något annat har det aldrig varit — att konungen, därtill föranledd af Mazepa, redan tidigt i hemlighet beslutit sig för tåget åt Ukrajna, det torde icke bero på någon speciell sakkännedom i frågan, hvilken de ej kunnat äga, utan fastmer därpå, att de, som i Ukrajna själfva bevittnat det stora inflytande hetmanen där vann hos Karl XII, blifvit benägna att tillskrifva detta inflytande ett alltför tidigt upphof, så mycket mer som åtskilligt, hvilket eljes syntes dunkelt, därigenom vann en lätt förklaring.

I ett ganska viktigt kapitel, nämligen i fråga om ryssarnes ställning och planer för deras krigföring i Polen, visar sig förf. vid flere tillfällen mindre väl underrättad. Detta är också helt naturligt, då han såsom enda källor i detta afseende anför Adlerfeld och en italiensk officers berättelse, af hvilka den senare är en i sig själf ganska apokryfisk källa, som därtill blott varit förf. tillgänglig i dålig afskrift. Hade förf. i stället tagit kännedom t. ex. om Myschlajevskis och Martjenkos framställningar i »Vojennij Sbornik» 1901 (numera i hithörande delar öfversatta i föregående häfte af denna tidskrift), så hade han ej vid redogörelsen för ryska härens ställning och styrka (sid. 84) kunnat alldeles förgäta tillvaron af Bauers kår om 16,000 man, hvilken stod norr om Düna och på Lewenhaupts företag utöfvat ett viktigt inflytande. Han skulle då näppeligen heller funnit lämpligt framhålla, att Karl XII i febr. 1708 »manövrerat ut» sina fiender ur Polen, eller att påstå, att man å ryska sidan blott tänkt sig tvenne möjligheter för anfallet: öfver Smolensk eller Pleskow o. s. v. Ty förhållandet är, att tsar Peter, som med sina generaler mycket noga öfvervägt olika eventualiteter af konungens anfallslinje och minst fruktat den han slutligen till sin egen ofärd valde, i själfva verket aldrig afsett att låta det komma till något afgörande slag i Polen utan endast att systematiskt uppehålla, uttrötta och försvaga svenskarne under deras frammarsch mot öster, ett mål, som också uppnåddes.

Mot Lewenhaupt, den tappre och besinningsfulle, under en segerrik krigföring mot ryssarne i Östersjöländerna bepröfvade generalen, framkastar förf. många och ganska grava anmärkningar. Hela den senare delen af afhandlingen kan sägas gå ut på att misstänkliggöra dennes förmåga som fältherre, särskildt under hans deltagande i 1708 års händelser. Längre än till misstänkliggörandet kommer det dock icke; ty då förf. skall fälla slutdomen, gör han i de flesta fall hvarjehanda förbehåll och sväfvar på målet. Och det

är helt naturligt, då de framställda anklagelserna äro så löst grundade.

Att Lewenhaupt vid sin ankomst till högkvarteret i Radoszkowice våren 1708 skulle — såsom förf. vidlyftigt men utan talande skäl sökt visa — hoppats, att konungen skulle »hålla krigsråd» och blifvit misslynt, då han såg sitt hopp i den delen sviket, finnes ingen anledning att antaga; Lewenhaupt visste alltför väl, att krigsråd ej plägade förekomma i Karl XII:s läger. Men väl hade generalen haft skäl förvänta, att han, då han erhållit befallning att göra sin kår marschfärdig med tre månaders proviant för att vid order bryta upp, också skulle fått någon kunskap om hvad det förestående tåget egentligen gällde. Och påtagligt är väl, att hemlighållandet af ändamålet med en tämligen fristående rörelse för själfve ledaren af densamma, var ett fel, som måste straffa sig själf i ledarens därigenom minskade förmåga att rätta sitt handlingssätt efter ett medvetet mål. Ty den insinuation, som ligger i förf:s ganska försåtligt gjorda anmärkning (sid. 90), att konungen aktade sig att delgifva underordnade sina planer i deras vidd, »åtminstone såvidt han ej var absolut viss om deras tystlåtenhet», synes oss vara en oförtjänt skymf mot den redbare karolinens minne. Det verkliga förhållandet var, att Karl XII åt ingen, ej ens åt Rehnsköld, plägade af sina planer delgifva mer än hvad som föranledde positiva befallningar i och för utförande af ett redan bestämdt företag.

Orättvis förefaller den mot Lewenhaupt framställda beskyllningen, att han efter sin återkomst till Riga i medlet af maj 1708 icke med tillräcklig kraft skulle ha bedrifvit den då redan pågående utrustningen för sommarfälttåget. Väl är sant, att konungens befallning angående livländska kårens uppbrott i början af juni månad bevisligen, såsom förf. framhållit, kom Lewenhaupt till handa i Riga den 3 juni, icke den 7 eller 8 juni, såsom han själf utan tvifvel af minnesfel uppgifvit; fyra eller fem dagar mer eller mindre spela ju dock ingen afgörande roll, då det gäller uppbrottet för en långvarig marsch med 11,000 man, stor tross och kanoner. Uppenbart är, att en sådan befallning ej kunde effektueras omedelbart efter dess mottagande. Lewenhaupt gjorde också strax efter befallningens mottagande hos konungen »remonstration», att han först i slutet af månaden kunde blifva marschfärdig. Tager man i allvarligt betraktande alla de svårigheter, som mötte att i det af många krigsår utarmade landet skaffa vagnar, hästar och trosskuskar för den vidlyftiga trossen samt den långa väntan på de från Sverige kommande rekryterna och förråden, så torde det snarare böra anses såsom en förtjänst hos Lewenhaupt, att han med ansträngning af alla krafter verkligen lyckades infria det gifna löftet att vara i marsch före utgången af juni. Hemma i Sverige ansåg man två månader tidigare nästan omöjligt, att Lewenhaupt i Livland och Kurland skulle kunna anskaffa det antal hästar konungen begärt (Campredons depesch, 25 april 1708).

Lika löst grundad synes anklagelsen mot Lewenhaupt att, sedan han väl brutit upp, ha tågat alltför långsamt. Och allra minst lärer en sådan anklagelse kunna styrkas genom att anställa en jämförelse mellan generalens och konungens marschhastighet; ty äfven om de beräknade väglängderna vore exakta, hvilket på grund af de osäkra förutsättningarna kan starkt dragas i tvifvelsmål, så är det dock en oerhörd skillnad att, såsom konungen, om vintern med en marschvan här och liten tross draga fram öfver frusna fält och att, såsom Lewenhaupt, med en till stor del nyrekryterad kår, tre månaders förråder och artilleri släpa sig fram på oländiga, af flera veckors regn uppblötta vägar under en ovanligt våt sommar; dragare stupade, vagnshjul brusto och regementenas tågordning rubbades oupphörligt af mötande svårigheter. Lewenhaupts underbefälhafvare intyga själfva, att de små dagsmarscher generalen anbefallt voro alldeles nödvändiga för »bondeklipparne», och rastetid för att invänta de efterblifna regementena och laga det söndriga måste helt enkelt på grund af förhållandenas kraf flera gånger medgifvas, såsom af ögonvittnens berättelser otvetydigt framgår.

På enahanda sätt förhåller det sig med beskyllningen mot Lewenhaupt, att han under vägen skulle bytt om marschriktning och ej ha hållit sina underbefälhafvare tillräckligt i tygeln. Den ändrade marschruten torde nog måhända delvis, såsom förf. antydt, haft sin grund i en lätt förklarlig missuppfattning af det i uppbrottsordern skäligen knapphändigt angifna målet för marschen, men delvis äfven föranledts af nödvändigheten att taga hänsyn till ändrade förhållanden och särskildt till svenska hufvudhärens framtågande. Svårigheten att tilltvinga sig lydnad af de sedan gammalt för fronderi fallna öfverstarne vid de baltiska regementena torde för öfrigt i ej ringa grad ha ökats genom den af konungen påbjudna nya förplägningsordningen. Denna uppdrog åt hvar öfverste att sörja för sitt regementes underhåll, en anordning, som i praktiken visst ej visade sig vara så klokt uttänkt, som förf. förmenar, utan fastmer gaf anledning till en mängd själfsvåld, då åtskilliga öfverstar tänkte vida mer på det dem anförtrodda regementet än på det helas bästa.

Förf:s påstående, att Lewenhaupt vid Lesna tidigare än som skedde bort uppoffra sin tunga tross, torde ock tåla vid åtskillig jämkning. Generalen hade ju upprepade gånger blifvit anbefalld att medföra tre månaders proviant fram till hufvudhären, och skrupulöst noggrann i utförandet af gifna befallningar, om hvilkas egentliga ändamål han dessutom hållits okunnig, lärer han väl ej med skäl kunna klandras därför, att han först i yttersta nödfall vidtog ifrågavarande åtgärd.

Det är emellertid tydligt, att förf. såväl före som efter Lesnaslaget, på hvars skildring utrymmet här ej tillåter oss ingå, ser med misstro på alla Lewenhaupts företag och ingalunda följer den gamla regeln att tyda allt till det bästa. Tvärtom är den bild, som förf. till sist uppdrager af denne såsom kommenderande general

allt utom välvilligt hållen. Visserligen måste i förbigående ges ett erkännande åt Lewenhaupts ärliga vilja, hans redbara fosterlandskärlek och personliga oegennytta äfvensom den omtanke om soldaterna och det lugna omdöme i striden, han städse ådagalade; dessa egenskaper äro så allmänt kända och erkända, att de icke ens af generalens argaste vedersakare kunnat bestridas. Men starkt betonas, att Lewenhaupt genom sin militära uppfostran i nederländsk krigstjänst blifvit alltför långsam i vändningarna och ville föra kriget alltför systematiskt. Han påstås ha varit ej blott af ett tungt och misstänksamt men äfven af ett vidskepligt lynne. Rädd att handla på eget ansvar, kunde han ej göra sig tillräckligt gällande mot underordnade, heter det. Och framför allt hade han en principiellt annan uppfattning om krigföringen än konungen och förmådde ej sätta sig in i dennes syften, hvilka som bekant strängt hemlighöllos. Där ha vi nog Lewenhaupts största fel; därföre var han ej mannen för sitt uppdrag — enligt förf:s mening! Uppdraget hade han dock fått af Karl XII, som ännu i oktober 1708, d. v. s. efter Lesnaslaget, visade sig nöjd med generalens åtgöranden. Hos sin svenska samtid åtnjöt denne också stort förtroende, så att vid underrättelsen om Lewenhaupts utnämning till general af infanteriet Bark kunde skrifva till Hermelin (7 juli 1706), att denna utnämning »lärer behaga publico mer än hvarjehanda andra promotioner».

Så pass ensidigt som förf. valt sitt källmaterial och efter det något godtyckliga sätt, hvarpå han i sin skildring delat ljus och skugga, kan han, synes det oss, ej göra anspråk på att ha fällt någon afgörande dom öfver den ryktbare karolinske härföraren och dennes förhållande till 1708 års händelser.

E. C.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 14: H. 4. Finnur Jónsson, Versene i Halfredssaga. — Th. Hjelmqvist, Rättelser och förklaringar till Skogekär Bergbos dikter. — E. Hellquist, Om naturmytiska element i Hymiskviða. — H. Hirt, Anmälan av »Walde Al.: Die germanischen Auslautgesetze. Eine sprachwissenschaftliche Untersuchung mit vornehmlicher Berücksichtigung der Zeitfolge der Auslautsveränderungen». — N. Beckman, Anmälan av »Karl Mortensen: Studier over ældre dansk versbygning, som bidrag til den danske litteraturs historie för Arrebo. 1». — R. C. Boer, Anmälan av »Paul Herrmann: Erläuterungen zu den ersten neun Büchern der dänischen Geschichte des Saxo Grammaticus. T. 1. Übersetzung». — Rättelser. — **Bd 15: H. 1.** S. Bugge, Nogle Steder i Eddadigtene. — R. C. Boer, Die Béowulfsage. — A. Kock, Anmälan av »Studier öfver Codex Bureanus 1. Af Odal Ottelin».

Ekonomisk Tidskrift. 1902, 5. D. Davidson, Om rätt mantalsskrifningsort. — **8.** D. Davidson, Riksdagens nya program för den progressiva inkomstskatten.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1: 1–2. Riksarkivariens årsberättelse för 1901. — J. A. Almquist, Reseberättelse. — Th. Westrin, Förteckning öfver i Riksarkivet förvarade ministeriella handlingar. 19. Livonica.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. **1902, 4.** Hj. Edgren, Förenta staternas offentliga läroverk. — Edv. Hammarstedt, Om fastlagsriset och andra lifsstänglar och gudaspön. — L. Dietrichson, Er Magnuskirken på Egilsey (Orknöerne) en keltisk eller en norsk kirke? Med 6 fig.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. **1902, 4.** A. Buntzen, Edouard Du Puy. — **5.** L. M. Bååth, Anders Fryxell. — J. Kruse, En gammalflorentinsk bildkrönika och en teckning i Nationalmuseum. Med 5 bilder. — **8.** Breve fra Julius Lange. — G. Upmark, Om väfda tapeter.

Personhistorisk Tidskrift. 1902. Årg. 4. H. 2. N. v. Dardel, Stockholms öfverståthållare (Friherre Clas Rålamb). (Med ett porträtt). — Fänrik B. J. von Breitholtz' dagbok under fångenskap i Ryssland 1808 och 1809 (forts. och slut). Medd. af T. J. Petrelli. — C. Sjöström, En akademisk dom. — Ur den grefliga Bondeska porträttsamlingen på Vibyholm m. fl. den Bondeska ätten tillhöriga egendomar (forts.). A. v. R., Margaretha von Ascheberg (med porträtt). —

H. Samzelius, Studier och anteckningar (forts). — Biografiska data om generalmajoren Johan Leonard Belfrage, med två porträtt och två vyer i texten. — L. G. F. Norlander, Norrhults-släkten. — F. U. Wrangel, Anteckningar om porslinsmålare och porslinsarbetare. — Personhistorisk litteratur. — Smärre personhistoriska meddelanden. — Svenska Autografsällskapet.

Statsvetenskaplig Tidskrift. 1902, Maj. R. Kjellén, Döda bokstäfver i Sveriges gällande regeringsform. 1. — **Juni.** R. Kjellén, Döda bokstäfver i Sveriges gällande regeringsform. 2. — H. Rosman, Obeaktade källor för vår ekonomiska historia.

Danske Magazin. Femte Række, Bd 5. H. 1. Christian IV:s bref till Corfitz Ulfeld 1637—38. Medd. af L. Weibull. — Smaastykker: Et Brev fra en tysk Officer om Svenskerne i Danmark 1658—59. Ved G. L. Grove. — Gehejmeraad Enevold Parsbergs Betænkning om Tilvejebringelsen af 800,000 Dlr. til Krigens Fortsættelse 1678. Medd. af L. Laursen.

Dansk Tidsskrift. 1902, Juli. P. Munch, Hall og den nationalliberale Politik.

Kirkehistoriske Samlinger. Udg. ved H. F. Rördam. **Femte Række. Bd 1: H. 2.** O. Ahnfelt, Några kyrkliga stadgar och ordningar från 17:de århundradet.

Tilskueren. 1902, Juni. N. Neergaard, Hall og den skandinaviske Alliance. En Replik.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson o. R. F. v. Willebrand. **1902, Maj.** N. Erdmann, Sophie von Knorring. En minnesteckning. — R. Saxén, Ännu några ord om svenskarnas inflyttning till Finland. — A. Lille, Finland, ett framtidsland? — I bokhandeln: L. Stavenow, Konung Gustaf III, anm. af H. Gummerus; O. E. Lindberg, Hårûn Arraschîd och hans närmaste samtida i historia och saga, anm. af K. T. — **Juni.** R. Norrby, Hvad har d:r Saxén med ortnamnens hjälp bevisat om den svenska befolkningens ålder i Finland? — R. Saxén, Svar till hr Norrby. — **Juli.** G. Ameen, Gabriel Poppius och Lars Hierta. — A. Krook, Presidenten Roosevelt. — **Augusti.** A. Jensen, Grefve Lev N. Tolstoj. En litterär studie. 1. — K. Grotenfelt, Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella 1521—1617, anm. af M. G. Schybergson.

Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 51. Förhandlingar och uppsatser. 15. 1901. (Tr. 1902.) A. O. Freudenthal, Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan. — J. Ahrenberg, Den Viborgska adeln, dess institution, dess riddarhus och dess upplösning. — Från Adolf Ivar Arvidssons sista lefnadsår. af O. G. — G. Schauman, G. M. Armfelt om Finlands ställning 1810. — G. Schauman, Landtdagsförberedelser omkring 1820. — R. Hausen. Litet om Maria Magdalenas kapell i Viborg och stadens belägring 1495. — G. Castrén, Sällskapet Aurora (Ett tillägg.) — C. F. Fredenheim, Dagboksanteckningar under en resa till Åbo 1785. Medd. af K. G. Leinberg.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben v. G. Seeliger. **1902, 3.** O. Bremer, Politische Geschichte und Sprachgeschichte. — H. Hüffer, Der Feldzug der Engländer und Russen in Holland im Herbst 1799 und die Stellung Preussens. T. 2. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. Nachrichten und Notizen. — Zeitschriften. — Kommissionen. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — 3: **Nachrichten und Notizen. 2.** Nachrichten und Notizen (bl. a. Stockholms stads privilegiebref 1423—1700. H. 2. Utg. af K. Hilde-

brand, anm. af M. G. Schybergson). — Zeitschriften. — Kommissionen. — Personalien — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Friedrich Meinecke. LIII, 1. R. Fester, Sleidan, Sabinus, Melanchton. — Fr. Meinecke, Friedrich Wilhelm IV und Deutschland. — H. Bloch, Paul Scheffer-Boichorst. — Litteraturbericht. — Notizen und Nachrichten. — LIII, 2. A. Weiminghoff, Die Fürstenspiegel der Karolingerzeit. — G. v. Below. Zur Geschichte der Handelsbezeihungen zwischen Südwestdeutschland und Italien. — P. Wittichen, Das preussische Kabinett und Friedrich v. Gentz. Eine Denkschrift aus dem Jahre 1800. — Litteraturbericht. — Notizen und Nachrichten (bl. a. Indberetninger fra Charles de Dançay til det franske Hof om Forholdene i Norden 1567—1573. Udg. ved C. F. Bricka, anm. af S.; C. Hallendorff, Konung Augusts politik åren 1700—01, anm. af P. Haake).

Literarisches Centralblatt. 1902, 21. C. Wejle, Sveriges politik mot Polen 1630–1635. — 24. M. Spahn, Der grosse Kurfürst. — 28. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurf. Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 17. Politische Verhandlungen. Bd 10, anm. af K.—L. — 30. G Egelhaaf, Gustav Adolf in Deutschland 1630—1632. — 35. A. Heimer, Grefve Magnus Gabriel de la Gardies ambassad till Frankrike 1646. — 38. Kr. Erslev, Erik af Pommern, hans Kamp for Sönderjylland og Kalmarunionens Oplösning, anm. af A. L. — 39. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 18, anm. af K. –L.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. 1902, July. P. S. Allen, Hieronymus Balbus in Paris. — C. H. Firth, Cromwell and the crown. — J. F. Chance, The Baltic expedition and Northern treaties of 1715. — E. M. Lloyd, The raising of the Highland regiments in 1757. — Notes and documents. — Reviews of books. — Notices of periodical publications.

Annales de l'Est. 1902, Avril. E. Reybel, La question d'Alsace et de Brisach de 1635 à 1639.

Le Correspondant. 1902, 25 Août. Mémoires du lieutenant-général de Suremain (1794—1815), anm. af L. de Lauzac de Laborie.

La Revue de Paris. 1902, 1:er Avril. Ch. Baille, Notes sur le baron et la baronne de Staël.

Revue d'histoire diplomatique publiée par les soins de la Société d'histoire diplomatique. 1902, 3. Assemblée générale de la société. — Compte rendu de M. le trésorier. — Rapport de MM. les secrétaires. — Allocution de M. le président. — Beaufort, Quelques projets d'arbitrage international et de paix perpétuelle aux 17:e et 18:e siècles. — H. de Beaucaire, Le dernier duc de Mantoue, Charles IV de Gonzague (1652—1708). — A. Boppe, Le peintre Jacques-François Martin et la mascarade turque de 1748. — E. Troplong, De la fidélité des Gascons aux Anglais (suite). — C. B. Favre, Politique et diplomatie de Jacques Coeur. — Comptes rendus.

Revue générale. 1902, 2. H. Primbault, Fouché et Bernadotte.

Revue Historique. 1902, Mai-Juin. M. Dumoulin, Le gouvernement de Théodoric, d'après les oeuvres d'Ennodius (suite et fin). — G. Desdevises du Dezert, Le conseil de Castille aux XVIII:e siècle. Premier article. — L. Halphen, Une théorie récente sur la chronique du Pseudo-Frédégaire. — P. Marmottan, Lucien Bonaparte et Napoléon en 1807. — E. d'Eichthal, Condition de la classe ouvrière en Angleterre (1828). Notes prises par Gustave d'Eichtal. — L. Eisenmann, M. André Chéradame et la question d'Autriche. — Bulletin historique:

France. Publications relatives à l'histoire de la Grèce, de 1892 à 1902, par Gustave Fougères. — 18:e et 19:e siècles, par Rod. Reuss. — Allemagne et Autriche. Travaux relatifs à l'histoire grecque, 1898—1900. Troisième article. — Correspondance. Lettre de M. l'abbé Ulysse Chevalier. — Comptes-rendus critiques. Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Juillet-Août.** A. Bouché-Leclercq, La question d'Orient au temps de Cicéron. 1:er article. — G. Desdevises du Dezert, La conseil de Castille au XVIII:e siècle: suite et fin. — A. Bourguet, Le duc de Choiseul et la Hollande. 1:re article. — A. Cans, Lettres de M. de Boisgelin, archevêque d'Aix, à la comtesse de Gramont, 1776—1789. 1:er article — P. Marmottan, Lucien Bonaparte à Florence (17 avril—5 nov. 1808). — Bulletin historique: France. Antiquités latines, par C. Jullian. — Époque contemporaine, par A. Lichtenberger. — Publications diverses, par G. Monod. — Allemagne et Autriche. Travaux relatifs à l'histoire grecque, 1898-1900; suite et fin, par Ad. Bauer. — Correspondance. La réunion de la Corse à Gênes. Lettre de M. Colonna de Cesari Rocca. — Comptes-rendus critiques (bl. a. M. Philippson, Der Grosse Kurfürst Friedrich-Wilhelm von Brandenburg. T. 2, anm. af G. Pagès). — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Septembre—Octobre.** A. Bouché-Leclercq, La question d'Orient au temps de Cicéron; suite et fin. — P. Matter, La Prusse au temps de Bismarck. La révolution de 1848. 1:er article. — E. Blochet, Les relations diplomatiques des Hohenstaufen avec les sultans d'Égypte. — A. Cans, Lettres de M. de Boisgelin, archevêque d'Aix, à la comtesse de Gramont, 1776—1789; suite. — A. Largemain, Un épisode de la vie de Bernardin de Saint-Pierre, 1765. — Bulletin historique: France. Nécrologie: R. de Maulde. — Questions d'enseignement et d'administration, par G. Monod. — Moyen âge, par Aug. Molinier. — Temps modernes, par G. Monod. — Belgique, 1899—1901, par Eug. Hubert, 1:re partie. — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Medföljer Hist. Tidskr. 1902.

Förklaring af d:r O. Malmström.

Med anledning af en i sista häftet af Hist. Tidskrift förekommande mindre gynnsam recension af mina historiska arbeten tillåter jag mig meddela, att recensenten C. H. H., d. v. s. docenten C. H. Hallendorff, jämte mig söker lektoratet i historia vid Upsala h. allm. läroverk.

Stockholm i juli 1902.

O. MALMSTRÖM.

Öfversikter och granskningar.

Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 18. Politische Verhandlungen, Bd 11. Herausgeg. von Dr FERD. HIRSCH. 854 + VII ss. Berlin 1902 (Georg Reimer).

Den ifver, hvarmed den tyska historieskrifningen i våra dagar kastat sig öfver den store kurfurstens tidsskede, är väl i främsta rummet att tillskrifva den inre kraft, med hvilken Tysklands nyförvärfvade storhet drifver intresset tillbaka till den moderna brandenburg-preussiska statens egentlige grundläggare. En af förklaringsgrunderna till de sista årens starka produktion på detta område är dock utan tvifvel att söka i den omsorg, hvarmed man sträfvat att göra denna tids källor tillgängliga för forskningen. För cirka 40 år sedan förenade sig ett antal af Tysklands förnämsta förmågor på området efter uppmaning af dåvarande preussiske kronprinsen, sedermera kejsar Friedrich, om samlandet och utgifvandet af källorna till Brandenburg-Preussens inre och yttre historia under den store kurfursten, och så uppstod det verk, hvars namn återfinnes här ofvan, och hvaraf för kort tid sedan 18:de bandet lämnat trycket. Sedan en del år tillbaka sekunderas dessutom denna publikation af tvenne andra med närliggande uppgift, »Protokolle und Relationen des brandenburgischen geheimen Rathes aus der Zeit des Kurfürsten Friedrich Wilhelm», sedan 1889, samt »Urkunden und Aktenstücke zur inneren Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg», sedan 1895. Det stora verk, som här närmast är i fråga, synes, att döma af den energi hvarmed arbetet på sista tiden bedrifvits — efter ett uppehåll från 1894 ha under loppet af cirka 3 år lika många band utkommit — med raska steg närma sig sin fullbordan. Vissa partier af den inre historien föreligga redan färdiga; i afdelningen Frankrike återstå blott ett par luckor, låt vara viktiga sådana, att utfylla, afdelningarna Sverige, Danmark, kejsaren och riket samt Holland äro med det föreliggande bandet förda fram till Nimwegerfreden. Prof. Ferd. Hirsch's namn borgar för att utgifvandet skett med största möjliga både omsorg och sakkunskap; de af utgifvaren meddelade öfversikterna höra också obestridligen till de bästa i hela samlingen.

Vid ett arbete af den omfattning som här ifrågavarande kan gifvetvis ej blifva tal om en fullständigt uttömmande källpublicering; det som bjudes är ett urval af aktstycken, dels i direkt aftryck, dels i referat. Syftet med nu föreliggande volym är att klarlägga kurfurstens förhållande till bundsförvanterna i Wien, Kjöbenhavn och Haag under krigsåren 1676—1679, hans ställning till den allmänna fredskongressen under samma period samt hans anknytelser med Frankrike från tiden för det stora förbundets sönderfallande. I ett tillägg aftryckas kurfurstens egenhändiga bref till sin förtrogne rådgifvare, öfverpresidenten Otto von Schwerin, ända från 1671 till och med 1678. Inledningsvis meddelas ett antal aktstycken till belysning af själfva krigsoperationerna i Pommern och Preussen 1676—1679, hämtade ur geh.-statsarkivet och generalstabsarkivet i Berlin, statsarkivet i Königsberg samt hertigliga anhaltska statsarkivet i Zerbst.

För svenska läsare torde denna första afdelning erbjuda det största intresset. En allsidig behandling af de militära spörsmålen ingår icke i arbetets plan, och de här anlitade arkivens tillgångar för åren 1676 och 1677 ha för ej länge sedan i bearbetad form framlagts (af Müsebeck i »Die Feldzüge des grossen Kurfürsten in Pommern 1675—1677»), men det oaktadt bjudes åtskilligt nytt af intresse. Större delen utgöres af officiella relationer rörande krigsoperationerna, redigerade från kurfurstens högkvarter, hvilkas koncept, i allmänhet af geh.-sekreteraren Paul Fuchs' hand, föreligga i geh.-statsarkivet i Berlin; de flesta spriddes sedermera såsom flygblad, af hvilka många numera blifvit ytterst sällsynta eller rent af försvunnit, men som gå igen i de samtida eller nästan samtida samlingsverken, Diarium Europæum, Theatrum Europæum, Das verwirrte Europa o. s. v., samt till någon del hos Pufendorf. Det är en af utgifvarens förtjänster att ha påvisat dessa primärkällors spår i nämnda verk, ett arbete, som Müsebeck delvis lämnat ogjordt.

För året 1676 vilja vi bland meddelade aktstycken — icke minst för den af utg. bifogade utredningen rörande deras förhållande till den följande litteraturen — särskildt framhålla kommendantens i Wolgast, den tappre öfverste Hallards, relation om svenskarnes afslagna stormning mot fästningen den 15 jan. samt den officiella berättelsen om Wolgasts undsättning i slutet af månaden. Anm. måste eljest medgifva, att utgifvarens urval bland det förhandenvarande källmaterialet inom afdelningen i fråga stundom förefaller skäligen godtyckligt. Sålunda förbigås alldeles fälttåget vid Swine i maj 1676 och särskildt träffningen vid Swinemünde den 23 maj; dock finnas, såsom också sid. 20, noten, antydes, i geh.-statsarkivet i Berlin, spridda på flera ställen, relationer af Schwerin, hvilka bilda intressanta motstycken till i samma not omnämnda »Schreiben einer vornehmen Generalsperson aus Caseburg», som i förbigående nämndt är ingenting mindre än Königsmarck's egen berättelse till konung Karl XI. Också arkivet i Zerbst, hvilket utgifvaren jämväl anlitat, skulle kunnat lämna bidrag af vikt till dessa

händelsers historia. Det innehåller nämligen relationer till furst Johann Georg af Anhalt från »sekundchefen» för furstens i Swinefälttåget deltagande kavalleriregemente. Detta fälttåg skulle, tycker man, eljest väl förtjäna sitt lilla kapitel. General Schwerins nederlag vid Swinemünde omöjliggjorde den undsättning, som Wolgast, för andra gången hotadt af svenskarne, oundgängligt behöfde, och tvang kurfursten att för detta ändamål taga i anspråk den brandenburgska hufvudarméen, hvilken han eljest tänkt föra direkt mot Stettin. På detta sätt har Königsmarck — det erkännes äfven från tysk sida — genom sin raska och lyckliga krigföring vid Swine, mänskligt sedt, för detta år afvändt Stettins fall (jfr Müsebeck s. 57, 63, Philippson, Der grosse Kurfürst, II, s. 374).

För året 1677 knyter sig intresset egentligen till den långvariga och besvärliga belägringen af Stettin. Öfver detta krigsföretag, som på sin tid väckte ett kolossalt uppseende, föreligger i geh.-statsarkivet i Berlin en fortlöpande serie tryckta berättelser från det kurfurstliga högkvarteret framför Stettin för tiden 29 juni—14 december (g. st.), af hvilka utgifvaren här meddelar några. I motsats mot Müsebeck (s. 137) vill utgifvaren (inledn. s. 5, 6) göra gällande, att dessa berättelser, undantagandes några af de tidigaste icke såsom flertalet af de från föregående år bekanta relationerna äro af officiellt ursprung, utan tillkommit på enskildt initiativ. Några inre grunder för denna uppfattning kunna emellertid ej anföras; de yttre inskränka sig till den omständigheten, att man i arkiven ej anträffar koncept till dessa aktstycken, ej heller meddelanden från kurfursten om deras tryckning och spridning; kurfursten plägade eljest korrespondera med regeringskollegiet i Berlin om dessa ärenden. Bevisföringen är ej af starkaste slaget. Men då utgifvaren i alla händelser erkänner, att flygbladen i fråga dock tillkommit i »mit Genehmigung des Oberkommandos», blir tvistefrågan i själfva verket tämligen betydelselös; det är i alla händelser intet tvifvel om att dessa berättelser återgifva den officiösa brandenburgska uppfattningen af operationerna mot Stettin. Under sådana omständigheter är det påfallande, att utgifvaren inskränkt sitt val till de berättelser, hvilkas officiella ursprung är direkt bevisadt. Dessa sträcka sig emellertid föga längre än till midten af juli månad (n. st.). För den långvariga belägringens senare förlopp, äfven för sådana viktiga data som beskjutningens början den 14 augusti och eröfringen af kontraeskarpen i början af oktober (n. st.), allt händelser omnämnda i flygbladen, är man hänvisad till upplysningar från annat håll. Å andra sidan skulle de här och där inskjutna brefven från kurfursten till regeringen i Berlin utan skada kunnat utelämnas; fastställandet af det officiella ursprunget för en eller annan följande relation, hvilket här synes vara det enda syftet med deras intagande, hade kunnat expedieras med en enkel hänvisning. Det må invändas, att en systematisk behandling af det rent krigshistoriska under ifrågavarande år ligger utom arbetets plan; man

torde dock ha rätt att säga, att utrymmet i viss mån kunde ha varit bättre användt.

För året 1678 riktar utgifvaren det hittills bekanta materialet med en särdeles intressant berättelse om drabbningen vid Warksow på Rügen den 18 januari, som bragte den viktiga ön, hvilken föregående höst besatts af de allierade, åter i svenskarnes händer. Det är en relation af chefen för den brandenburgska truppkontingenten på ön, öfverste Hülsen, som ger oss värdefulla upplysningar ej blott om de allierades stridskrafter vid bataljtillfället utan äfven om den för slagets utgång väsentligt afgörande kampen mellan svenskarnes högra och motståndarnes vänstra flygel. Den bildar ett värdigt komplement till de af Fock (i Rügensch-Pommersche Geschichten, VI, s. 537) aftryckta svenska skildringarna af slaget. Däremot finner man icke utan förvåning, att utgifvaren lämnat åsido den af Fock använda berättelsen af en annan deltagare i slaget på de allierades sida, nämligen den kejserlige öfversten Wallis, hvilket aktstycke förefinnes i afskrift i geh.-statsarkivet i Berlin, men af utgifvaren blott i en not (s. 39) antydes.

De återstående handlingarna rörande 1678 års fälttåg utgöras hufvudsakligen af tämligen oviktiga skrifvelser från kurfursten till öfverpresidenten och geh.-råden i Berlin; af större betydelse äro de i noterna meddelade excurserna öfver de officiella flygskrifterna, af hvilka likväl blott ett par smärre angående Stralsunds kapitulation samt tvänne rörande eröfringen af Greifswald här aftryckas (s. 45 ff.); de öfriga äro mestadels meddelade af Fock.

Största utrymmet inom den afdelning, som behandlar de egentliga krigshändelserna, tages i anspråk för det preussiska vinterfälttåget 1678—1679. Utgifvaren framlägger här i tryck det viktigaste af det omfattande urkundsmaterial från arkiven i Berlin och Königsberg, hvarpå hans grundliga afhandling »Der Winterfeldzug in Preussen 1678—1679» (Berlin 1897) är byggd. I nära tre år innan den sattes i verket hade den svenska invasionen från Lifland för kurfursten stått som en hotande utsikt. För anledningarna till dess försening och för de under tiden i Preussen företagna försvarsanstalterna är man hänvisad till nämnda arbete; här göres början först med svenskarnes uppbrott från Lifland på hösten 1678. Den af utgifvaren meddelade brefväxlingen mellan kurfursten samt regeringen och ståthållaren i Königsberg ger en tydlig föreställning om bristfälligheterna i det preussiska försvarsverket och om de kurfurstliga myndigheternas farhågor för utgången; men det framgår tillika, hurusom efter hand det svenska företagets svagheter trädde i dagen och för brandenburgarne förändrade ställningen till det bättre. Hvad själfva krigsoperationerna angår, utgöres källmaterialet till största delen af officiella flygblad, hvilka återgifvas med ständig hänsyn till deras användning i de samtida samlingsverken. Äfven svensken Nystedt's för ej länge sedan offentliggjorda afhandling i ämnet (Krigsvet.-Akad. Tidskr. 1894) uppmärksammas flitigt; vi hänvisa särskildt till de å ss. 89—95 tryckta berättelserna rörande fäkt-

ningarna under svenskarnes återtåg, där de brandenburgska uppgifterna väsentligt afvika från de svenska. Den bekanta skildringen af kurfurstens marsch öfver isen på Frisches Haff den 26 januari grundar sig på källor, som här ej äro upptagna.

Afdelningen slutar med en samling aktstycken rörande fransmännens invasion i kurfurstens västfaliska länder 1679, sedan kejsarens medgifvanden i Nimwegen lämnat dem vägen öfver tyska rikets område öppen. De innehålla notiser om general Spaen's sega, ehuru fruktlösa försvar af de kurfurstliga distrikten. Af allmännare intresse är den af samtliga högre brandenburgska officerare på platsen underskrifna relationen om tillståndet i fästningen Minden, som tydligt lägger i dagen utsiktslösheten af fientligheternas fortsättande (s. 111).

Det finnes en viktig faktor i dessa års fälttåg, om hvilken man förgäfves söker antydningar bland de krigshistoriska aktstyckena i afd. I. Det är Danmarks insats i kampen om Pommern. En ersättning bjudes i afd. III, Danmark. Denna Danmarks andel i striderna på södra sidan af Östersjön må man ej underskatta. Redan Doberanfördraget på hösten 1675, i hvilket kurfursten af de blifvande eröfringarna vid den tyska Östersjökusten tillerkänner Danmark så viktiga andelar som Wismar och Rügen, visar tydligt, hvem som är hufvudmakten i kriget. Väl behöfde Danmark kurfurstens medverkan för angreppet mot Sverige, men i långt högre grad var kurfursten beroende af Danmarks understöd. Det var endast den danska flottan, som kunde hindra Sverige att efter behof tillföra Pommern undsättning. Att kurfursten ej var alldeles tillfreds med den fördelning af bytet, som i nämnda fördrag fastställts, framgår af de förhandlingar, hvilka fördes angående det nya fördrag, som ingicks mellan Danmark och Brandenburg den 2 januari 1677 (n. st.); särskildt hänvisa vi till kurfurstens skrifvelse af 5 augusti 1676 till regeringen i Berlin, som meddelas å sid. 269. Den nya förbundstraktaten stadfäste emellertid i denna punkt uttryckligt den föregående; den danska flottans under 1676 års sjökrig ådagalagda öfverlägsenhet öfver den svenska hade gjort Danmarks understöd för kurfursten värdefullare än förut och på samma gång ställt Danmark mera oberoende af kurfursten, ty den senares löften om hjälptrupper för fälttågen i Skåne, af Danmark efter nederlaget vid Lund visserligen mer än förut eftersökta, voro dock ställda på en framtid, som berodde på fullbordandet af Pommerns eröfring, och kunde alldeles icke komma upp emot den när som helst inlösbara förbindelse att medverka vid blockaden af Pommern och angreppen mot Rügen, som Danmark kunde erbjuda. En sådan uppfattning bekräftas till fullo vid studiet af korrespondensen mellan kurfursten och hans sändebud vid danska hofvet, bröderna Brandt. Denna Danmarks medverkan är ett stående ämne i deras brefväxling från begynnelsen af året 1676 ända till hösten 1677, då danskarne ändtligen med lyckligt resultat satte det omhandlade angreppet på Rügen i verket; och efter katastrofen den 18 januari 1678, som beröfvade de allierade frukten af denna framgång, träder samma angelägenheter ånyo

i förgrunden, den möter på så godt som hvarje sida. Å sid 337 ff. märkas några notiser rörande den tillämnade danska flottexpeditionen mot Stockholm på sommaren 1678, och å sid. 358 ff. erhåller man en rätt intressant upplysning om anledningen till det långa dröjsmålet med den stralsundska garnisonens transport till Sverige; angående katastrofen vid Bornholm i december 1678 är intet nytt att hämta.

Men äfven med den utförlighet, som är utmärkande för arbetets senare afdelningar, hemfaller detsamma, också vid behandlingen af förhållandet till Danmark, åt det för ett verk med sådan planläggning som ifrågavarande oundvikliga ödet att på en eller annan punkt lämna forskaren i sticket. Sålunda förbigår utgifvaren underhandlingen i februari och mars 1676 om afsändandet af danska kryssare till nordtyska Östersjökusten, som dock i flera hänseenden är af intresse. Den visar, hvilken vikt kurfursten fäste vid blockaden af de pommerska hamnarna; af densamma framgår tillika hans beroende af Danmark i denna angelägenhet vid det outvecklade stadium, hvaruti hans maritima rustningar ännu befunno sig, äfvensom den då ännu härskande Griffenfeld's obenägenhet att gå Sverige alltför hårdt in på lifvet. Däremot är utgifvaren utan skuld, när forskaren på en eller annan punkt önskar närmare underrättelser om utförandet af de företag, om hvilkas planläggning de meddelade aktstyckena lämna upplysningar; för de mera märkliga händelserna kan han i allmänhet hänvisa till förut tryckt litteratur, och hvad de mindre observerade tilldragelserna angår, torde nödiga källor ej stått honom till buds. Sistnämnda är sålunda förhållandet i fråga om de danska demonstrationerna mot Rügen under tiden för Anklams belägring, hvilka gifva en tillfredsställande förklaring af Königsmarcks skenbara overksamhet vid denna kritiska tidpunkt.

När ön Rügen på hösten 1678 för andra gången eröfrades, var det i själfva verket slut med sammanhållningen mellan Danmark och Brandenburg. De separatunderhandlingar, som de båda bundsförvanterna efter Hollands och Spaniens affall hvar för sig skyndade att inleda i Paris, vållade ett ömsesidigt, alltmera tilltagande misstroende, som de tid efter annan återkommande trohetsförsäkringarna och förslagen om gemensamt fortsättande af kampen mot både Frankrike och Sverige ej kunde skingra (härom talrika upplysningar å ss. 366 ff.). Sammankomsten i Doberan (december 1678) medförde ej någon bestående förbättring i detta hänseende. Till nämnda, mycket omskrifna mötes historia framdrager utgifvaren ett nytt bidrag från riksarkivet i Kjöbenhavn. Ur det följande må här som ett kuriosum påpekas kurfurstens förslag till landabyte i maj 1679; inseende, att åtminstone en del af de pommerska eröfringarna måste offras, uppgjorde kurfursten en plan att af Sverige tillösa sig denna del (Stralsund m. m.) mot de brandenburgska besittningarna väster om Rhein eller också öfverlåta dem åt Danmark, som skulle förnöja Sverige med Oldenburg och Delmenhorst. Förslaget upptogs i Kjöbenhavn ej ovilligt, men Frankrikes bestämda hållning i frågan om

Sveriges restitution gjorde snart allt vidare tal därom fåfängt (se kurfurstens bref till bröderna Brandt 5 maj samt följande aktstycken s. 373 ff.; jfr brefväxlingen med Blaspeil sid. 620 ff.). Af intresse är också kurfurstens till den danske konungen ställda försvarsskrifvelse för sitt separata fredsfördrag (s. 389 ff.).

Hvad de återstående afdelningarna beträffar, måste vi inskränka oss till några enstaka antydningar.

Kurfurstens förhållande till bundsförvanten i Haag var egentligen aldrig odeladt godt. Holländarne gåfvo kurfursten ständiga anledningar till klagomål i fråga om subsidiebetalningen. Generalstaterna å sin sida kunde lika litet som kejsaren och Spanien i allo gilla kurfurstens politik. För dem tedde sig med rätta Frankrike som det stora förbundets hufvudfiende; Brandenburgs och Danmarks förstoring på Sveriges bekostnad var dem i grunden emot. Om denna väsentliga differens mellan de allierade, hvilken redan tidigt gjorde sig märkbar, erhålla vi här mycket belysande underrättelser. Själfve prinsen af Oranien, som eljest stod kurfursten nära, måste ogilla hans ståndpunkt. Redan i början af året 1676 yrkade prinsen, att kurfursten skulle sända en större del af sin härsmakt mot Frankrike, medan denne tvärtemot gjorde försök att af Holland få 3000 man infanteri till hjälp mot de pommerska fästningarna (ss. 133, 139); och i Wien kom den kurfurstlige gesandten von Krockow samtidigt till den uppfattning, att kejsarens hållning gent emot kurfursten i den omstridda kvartersfrågan skulle blifvit en helt annan, om den senare velat med verkligt eftertryck deltaga i kampen på den västra krigsskådeplatsen i stället för att fullfölja sina enskilda afsikter mot Sverige (s. 420). När kurfursten senare klagar, att hans bundsförvanter öfvergåfvo honom, må det därför ihågkommas, att han själf förut, när en lockande vinst ställdes honom i utsikt, så godt som lämnat dem i sticket. Hvad angår de förhållanden, som ledde till Hollands separatfred, samt kurfurstens försök att hindra denna få vi hänvisa till aktstyckena själfva samt till utgifvarens inledning. Redan den 24 juni 1678 meddelar prinsen af Oranien utan omsvep kurfursten, att fredsslutet vore oundvikligt, samt råder honom att söka förlikning med Frankrike (s. 217).

I förhållandet mellan kurfursten och kejsaren var det ej endast kvarterfrågan som vållade spänning. Kurfursten yrkar oupphörligt, att kejsaren utan vidare skall beläna honom med svenska Pommern, som af sin innehafvare förbrutits. Härtill kan emellertid kejsaren ej förmås; han ställer sig redan från början på den ståndpunkten, att eröfringarna från Sverige vore att räkna såsom de förbundnes gemensamma tillhörighet; ja, den tanke, hvars förverkligande omsider banade väg för ett biläggande af den stora europeiska konflikten, nämligen Sveriges restitution mot återställandet af en del af Frankrikes eröfringar, framkastas redan på nyåret 1676 i Wien (Krockow's relation 6/16 februari, sid. 427). Dessa förtretliga underhandlingar rörande »satisfaktionsfrågan» släpa sig fram, till föga

ömsesidig båtnad, under krigets hela lopp (ss. 462, 478 ff, 484, 510 och flerstädes). Att kurfursten, när Hollands affall var så godt som visst, erbjöd sig att med sin hufvudmakt gå mot Frankrike och i Pommern agera defensivt, var förut kändt; utgifvaren ställer saken utom allt tvifvel (sid. 505 ff.), men konstaterar på samma gång, att några förhållningsorder till Krockow i denna fråga eller något direkt meddelande till kejsaren ej mera äro att finna. Nu kom anbudet för sent och blef för öfrigt inom kort af kurfursten återtaget (om denna ändring i kurfurstens beslut, hvilkens motiv af honom aldrig direkt angifvas, jfr utgifvarens sammanställning sid. 638 ff.).

De underhandlingar med Frankrike, som ledde till att kurfursten slutligen fogade sig i det oundvikliga, erhålla i afdeln. VI en riklig belysning. Den visserligen förut begagnade, här nästan fullständigt aftryckta korrespondensen mellan kurfursten och Meinders, som på sommaren 1678 affärdades till Nimwegen och senare till Paris, förtjänar så mycket större uppmärksamhet, som den synes ha hållits hemlig för kurfurstens öfriga statsmän (jfr sid. 641). I dessa aktstycken kan man klart följa hela serien af kurfurstens märkliga anbud till Ludvig XIV samt hans gradvisa medgifvanden i fråga om Sveriges restitution. Den 20 febr. 1679 skrifver Meinders första gången, att Pomponne gjort honom förtäckta antydningar angående östra Oderstranden (sid. 681).

Af de i sista afdelningen tryckta brefven till Schwerin äro de flesta tidigare än 1676, och efter mars detta år finnes blott ett enda bref (af november 1678). För kurfurstens planer i början af året 1676, särskildt hans förhoppningar på Stettins snara eröfring bjuder emellertid denna förtroliga korrespondens åtskilligt af intresse. Brefvet från 1678 med bilagor är belysande för ställningen i Preussen under den svenska invasionen, äfven i någon mån för det allmänna politiska läget. Afd. VII, som omfattar förhandlingarna på riksdagen i Regensburg från ingången af året 1675, är af jämförelsevis underordnadt intresse.

Arbetet utmärker sig i allmänhet för den största omsorgsfullhet och korrekthet. Att en och annan smärre oriktighet likväl insmyger sig, kan vid en uppgift af sådan omfattning svårligen undvikas. Sålunda intages å sid. 24 ett bref till kejsaren af 12/22 juli 1676, som emellertid tillhör året 1675 och för öfrigt redan är riktigt aftryckt i Urk. u. Akt., bd XIV, sid. 838, 839; misstaget faller lätt i ögonen, alldenstund Wismar i juli 1676 ej längre befann sig i svenskarnes händer. Sid. 250, not 1, uppgifves, att hertig »Johann Adolf» (riktigare Hans Adolf) af Holstein-Plön i januari 1676 befordrades till dansk öfverfältmarskalk i sin aflidne broders, hertig Bernhards, ställe. Visserligen utnämndes hertig Hans Adolf i januari 1676 till nämnda befattning, men efter Hans Schack, medan hertig Bernhard dog som generalmajor af infanteriet. Sid. 279, not 1, sättes slaget vid Lund till den 13 i stället för 14 december 1676 (n. st.). Sid. 411 har i not 5 ett vilseledande tryckfel, V i stället för VI.

Det anförda må vara nog. Så mycket kan med fog sägas, att föreliggande band utgör ett af de åtminstone för Sveriges och Nordens historia viktigaste i den ståtliga serie det tillhör. Och den svenske historieforskaren erfar med glädje (förordet sid. VII), att en icke mindre intressant fortsättning ställes i utsikt, nämligen en åt samma erfarna och insiktfulla ledning anförtrodd bearbetning af bl. a. det vidlyftiga källmaterialet rörande Polens och Rysslands förhållande till kampen i Norden under det här behandlade tidsskiftet. Däremot kan det ej annat än beklagas, om, såsom utgifvarens ord gifva vid handen, akterna rörande huset Lüneburg därvid skulle uteslutas, helst då, efter hvad från annat håll förljudes, fortsättningen af Köchers arbete lär vara ställd på framtiden.

N. Wimarson.

En émigration. Souvenirs tirés des papiers du C:te A. de La Ferronays (1777—1814) par le M:is COSTA DE BEAUREGARD de l'académie française. 3 + 428 sid. Paris, Plon, 1900.

Tack vare Gustaf III:s sympatier och Gustaf IV Adolfs antipatier var Sverige under ett par årtionden en tillflyktsort för franska emigranter, och dess namn förvärfvade därigenom en klang, som det i franska öron bevarat. Hertigen af Pienne och grefve Saint-Priest, general Suremain, öfverstelöjtnant, längre fram general Rodais och grefve Hautefeuille lefde här längre eller kortare tid, med eller utan tjänst, förvärfvade sig vänner för lifvet och lärde sig älska vårt land, ja ingrepo stundom i dess öden. En emigrant, som också ett ögonblick hoppades att i Sverige finna ära och finna uppehälle, är den, hvars minnen, här ofvan anförda, nyligen blifvit utgifna. Hans namn är icke så bekant för oss som de andras, i själfva verket är det en upptäckt man gör i markisen Beauregards arbete. Också har grefve de La Ferronays blott flyktigt passerat genom våra landamären och vår historia, men beröringspunkterna sakna ej intresse.

August de La Ferronays var född 1777 och tillhörde en bretagnisk adelsfamilj. Fjorton år gammal måste han jämte fadern lämna Frankrike och fick under många år dela emigranternas lott att stryka kring på Europas landsvägar och bokstafligen tigga sitt bröd. Författaren ger en liflig bild af dessa tappra men oförbätterliga franska »adelsbussar», som i revolutionskrigens början voro lika ferma att slåss, som att spela, skrifva vers och kurtisera, och som beredde de allierade så mycket obehag. Själf tjänade den unge La Ferronays en tid som simpel ryttare, så utblottad att han en

vacker dag i brist på bättre måste skära till en skjorta ur en hafresäck. Denna bar han, tills en vän upptäckte hemligheten och skänkte honom en linneskjorta, som fick tjänstgöra så länge den höll, hvarpå den stackars August åter en tid nödgades gå utan.

Efter freden i Campo Formio måste emigrantregementena upplösas; de fingo ej kvarstanna i Tyskland. I en utkant af sitt rike beredde kejsar Paul en fristad åt de landsflyktige. Kring prinsen af Condé, hertigen af Enghien och hertigen af Berry samlade sig en liten koloni af franska familjer. I en liten rysk småstadshåla vid namn Dubno höll man salong så godt man kunde, njöt stundom af den närboende praktlystna polska adelns gästfrihet och väntade på bättre tider. Det var här som August de la Ferronays, själf en tid inlogerad i en bakugn uti en grannby, gjorde närmare bekantskap med sin blifvande hustru, mademoiselle Albertine de Montsoreau af en högförnäm fransk adelsfamilj.

Med ens bryter hela denna franska koloni upp, herrar såväl som damer. Det andra koalitionskriget hade börjat och emigranterna, officerare och soldater i fem kolonner, damer och civila i vagnar, satte sig i rörelse. »Man drog ut till detta krig som till en fest» och väntade ingenting mindre än ett triumferande intåg i Frankrike; rundt omkring på vägen baler och maskerader till ära för adelsregementena. Man kom fram till krigsteatern för att få underrättelse om ryssarnes nederlag vid Zürich, man kämpade tappert i nejden af Bodensjön, men världsstriden afgjordes på annat håll och inom kort voro emigranterna nödsakade att återigen söka hem och uppehälle i främmande land. De franska prinsarne slogo sig för en tid ned i Steyermark, deras uppvaktning följde, däribland familjen Montsoreau och La Ferronays, numera anställd hos hertigen af Berry. För den förre hade en kärleksroman tagit sin början i Ryssland och fick här ett lyckligt slut. Han blef gift med mademoiselle de Montsoreau. Det är hennes senare gjorda anteckningar, det är de af henne omsorgsfullt bevarade brefven från hennes man som vi ha att tacka för ifrågavarande bok. Hon var den tiden en vacker ungmö om tjugu år. Hon gör hela boken igenom intrycket af en i hög grad öm och älskvärd, uppoffrande och trofast maka och moder, och mannens bref till henne äro ej sällan i sitt slag utsökta.

De franska emigranterna förenade med många fel vissa dygder. Till de senare måste räknas den orubbliga hängifvenheten för konungahuset, troheten under olyckan intill det sista, en frukt denna dygd, liksom felen å andra sidan, af århundradens utbildning, en yttring af den gamla feodala andan, i hvilken vasallens eller följesmannens trohet mot sin herre ingick som ett af de vackraste dragen. August de La Ferronays framstår i detta hänseende som en sannskyldig typ. Hans hängifvenhet för dessa urartade, kallhjärtade, nyckfulla och lättsinniga bourboner är rörande. Han tillhörde, såsom nyss nämndes, hertigens af Berry hof, och denne furste, hvars själ sällan var i jämvikt och hvars många dårskaper fördunklade

några få goda egenskaper, satte sin adjutant på hårda prof. Denne genomskådade mer och mer sin herres karaktär, men hans trohet sviktade aldrig och han var för honom beredd till hvilken uppoffring som helst. Att börja med följde han hertigen från Steyermark till England, där denne slog sig ned för åtskilliga år, och lämnade sin unga hustru kvar i Tyskland. Hon och hennes familj flyttade snart till Braunschweig och efter några år och efter många äfventyr förenades familjen omsider i London, där den stannade till restaurationen. Det är vid denna tid, som La Ferronays' anknytningar med Sverige begynna, det är nu hans lif blir äfventyrligare än någonsin.

Under ett besök han gjorde i Braunschweig, fick man höra att Bonaparte genom en förrädare fick veta allt hvad grefven af Lille eller Ludvig XVIII, enligt emigranternas språkbruk, företog. Han vistades den tiden i Varschau och man ansåg att han borde underrättas. La Ferronays åtog sig det vanskliga uppdraget och kom lyckligt fram. Kort därefter ägde det bekanta bourbonska släktmötet i Kalmar rum, där La Ferronays äfven tyckes ha varit närvarande. Återkommen till Braunschweig befann han sig jämte sin familj i den yttersta nöd och beslöt att söka hjälp hos en beskyddarinna i Polen, furstinnan Sapieha. Han blef kyligt mottagen, beslöt på hennes inrådan att vända sig till Ryssland och reste för det ändamålet till Mitau, där grefven af Lille numera höll sitt hof. Ny missräkning. Man ville icke mottaga honom i rysk tjänst, men i Mitau träffade han grefve Löwenhielm, som lofvade att skaffa honom anställning i svensk tjänst och verkligen synes ha utverkat åt honom rätten att bära svensk uniform. Därmed var den första anknytningen till Sverige gjord.

1806 års fruktansvärda olyckor för Tyskland hade inträffat. Det var dessa, som tvungo La Ferronays och hans familj att definitivt söka en fristad i England. Här väckte snart inom emigranternas kretsar underrättelsen om Gustaf IV Adolfs ståndaktighet i kriget mot Napoleon beundran och hertigen af Berry önskade att få strida under hans fanor, men engelska regeringen vägrade sitt samtycke till en början och lämnade det först, när underrättelse kommit om Gustaf IV Adolfs nederlag i Pommern och »engelsmännen ej längre hade något intresse i att hindra hertigen deltaga i ett löjligt ridderligt krig och leverera på förhand förlorade bataljer».

Författaren ägnar ett kapitel åt detta äfventyr inledt af en hänförd skildring af Sveriges underbara natur och »förtrollade nejder». Berry och La Ferronays fingo afsegla på en engelsk korvett och anlände efter åtskilliga svårigheter till Sveriges kust. Här fick man till sin förvåning höra att grefven af Lille, Ludvig XVIII, också befann sig i landet. Gustaf IV Adolf hade i sin dåvarande exalterade stämning inbjudit honom att här slå sig ned i det dåraktiga hoppet att därigenom kunna återupplifva koalitionen »och i de franska arméerna framkalla en allmän desertering». Ludvig kom vid samma tidpunkt som Stralsund hade fallit, Rygen ockuperats

och Gustaf Adolf själf sjuk och slagen återvändt till sitt land. Det var ett tragiskt möte och Ludvig beslöt sig snart att resa till England. Under tiden möttes Gustaf Adolf och hertigen af Berry i Helsingborg, och La Ferronays ger af den svenske monarken en sällsamt smickrande beskrifning, talar om hans behag och hans nobless, hans ståtliga figur, hans sätt som ingaf vördnad men ej förlägenhet: »ack, hvad allt hos honom förefaller ädelt, krigiskt, ridderligt» . . . »den tappraste konungen i århundradet är också den bäste». Emigranten hade för visso ett echaufferadt hufvud. I Göteborg sammanträffade de kungliga franska fränderna, Ludvig XVIII bodde hos köpmannen Hall, och en rad fester följde, som kommo La Ferronays att kalla staden för det moderna Capua. Men slutet på ståten blef att de furstliga gästerna inskeppade sig på det svenska krigsfartyget Troja, där under öfverfarten konung Ludvig, fastbunden vid en soffa för att ej rulla i däck, för La Ferronays reciterade verser eller berättade »en smula glada historier». Vi ha sett det franska konungahusets trogne riddare vid åsynen af Gustaf IV Adolf duperad af sin fantasi och sina förhoppningar. I fråga om sina egna herrar och deras omgifning började han se klarare. »Huru skola engelsmännen», skrifver han till sin hustru från Göteborg, »med deras politiska förstånd, när de se dem på nära håll, bedöma dessa män, som i det förflutna ensamt söka lösningen på framtidens problem?»

Några månader förgingo, och underrättelsen spred sig i England att Gustaf IV Adolf, tack vare sin stolthet, sin hederskänsla och sin principfasthet, var invecklad i ett nytt krig mot en väldig öfvermakt. La Ferronays, en hethjärna som alltid, ansåg plikten kräfva att lämna hustru och barn, iklädde sig sin svenska uniform och ställde sin värja till den svenske konungens förfogande. Han utverkade tillstånd hos vederbörande och skref till sin hustru: »var viss att jag endast skall göra mig mera värdig dig genom att göra min plikt.» Han steg ombord på ett engelskt fartyg och kom efter elfva dagar till Göteborg, utanför hvilken stad han fann en ståtlig engelsk flotta, den, som förde öfver sir John Moores trupper. Härifrån tog han sig fram genom dag och natt till Stockholm, mottogs med öppna armar af den franska främlingskolonien, upptogs i Fersens hus, beundrade den vackra staden och fick audiens hos konungen samt blef i enlighet med sin önskan anställd hos Armfelt vid västra armén. Han skyndade dit, tjusades af Armfelts älskvärda väsen, vann genast dennes vänskap — en liflig korrespondens blef sedermera följden — och utsattes för de bittraste missräkningar. Han utmärkte sig i smärre strider, befordrades men ådrog sig de svenska officerarnes afund, fick höra huru John Moore inskeppade sig med sina 10,000 man och träffades slutligen af den nedslående underrättelsen om Armfelts afsättning från befälet. I ett gynnsamt ögonblick lyckades han utverka permission hos Gustaf IV Adolf; meningen var att han jämte hertigen af Berry skulle begifva sig till Spanien för att deltaga i frihetsstriden. Spanjorerna ville visserligen icke höra talas om bourbonen, men La Ferronays hade fått

stiga ombord i Göteborg och var snart i England. »Här är jag nu, afskedad och fri», utropade han, när han mötte sin hustru, »hädanefter skall jag endast tillhöra dig och våra sötungar.» Hans hustru tviflade på denna fasta föresats och det var hon, som fick rätt.

Efter att ha satt till alla sina små besparingar på en galen plan att i Vendée anställa ett uppror fördes La Ferronays helt oväntadt åter i beröring med den svenske konung han en gång så beundrat. Efter sina planlösa irrfärder i Europa dök Gustaf IV Adolf i slutet af 1810 plötsligt upp i Hartwell, där Ludvig XVIII residerade. »Jag har för hans skull störtats i undergången», yttrade han till La Ferronays, »nu kastar jag mig efter nederlaget i hans armar. Jag kan ej finna skydd annat än hos honom.» Han skulle ha tillagt följande bittra reflexioner: »Det är många år som H. Maj:t (L. XVIII) varit landsflyktig, och hans salonger rymma ej alla, som komma och hylla honom. Det är blott några månader sedan jag skildes från mitt land, och man lämnar mig allena, allena i världen och för alltid.» Rörd af denna olycka utverkade La Ferronays sin hertigs tillåtelse att ställa sig till exkonungens disposition och var, trots alla utbrott af dennes våldsamma och sjuka lynne, beredd vid första antydan att följa honom för en tid, då han snart beredde sig att åter lämna England. »Du förstår», skref La Ferronays till hustrun, »huru tanken att godtgöra en dylik varelse för alla hans förluster och alla hans olyckor tvinga alla dem, som ha en smula blod i ådrorna, att hängifva sig åt honom. Dessa betraktelser minska värdet och bitterheten af min uppoffring. Jag känner dig, min vän, och är viss på att du skall trösta dig för din.» Denna gång besparades dock grefvinnan skilsmässans bitterhet. Engelska regeringen förbjöd La Ferronays att följa Gustaf Adolf. En hjärtslitande afskedsscen ägde rum. Konungen stannade och betraktade grefven, berättar dennes hustru, med en på samma gång förvirrad och högtidlig min. »Herr de La Ferronays», yttrade han, »om jag befunne mig på min tron, skulle jag erbjuda er diamanter som bevis på min tacksamhet. Nu äger jag inga. Jag har inte mer än ett enda dyrbart föremål, det är min värja. Se där, tag den.» Hvarpå han räckte honom en värja med guldfäste, som han brukat bära i Stockholm, när han var i uniform. Men när grefven räckte ut handen, ryckte konungen tillbaka nästan med fasa, kramade värjan konvulsiviskt och utropade: »Vill ni taga den ifrån mig?» Denna scen upprepades tre gånger. La Ferronays bönföll konungen att behålla sin värja, men denne var besluten för uppoffringen, lämnade den slutligen ifrån sig under snyftningar och flydde sin väg. Som bekant hade Gustaf IV Adolf i England måst pantsätta sina diamanter. Regenten lät återinlösa dem, men Gustaf Adolf vägrade att taga mot dem. Han skulle enligt vår författare ha sagt: »Det enda vänskapsbevis jag skulle satt värde på, det skulle ha varit tillåtelsen för grefve de La Ferronays att få följa mig. Man afslår — jag afslår det andra.»

Efter så många »dumma pojkstreck», hvartill ett lifligt blod och ett ridderligt lynne lockat La Ferronays, skulle han omsider få en

allvarsam uppgift sig anförtrodd och den tappre krigaren få göra sina diplomatiska lärospån. Underrättelsen om den stora arméns nederlag 1812 gjorde naturligtvis det djupaste intryck bland emigranterna, och på La Ferronays' förslag, säges det, upptog man i Ludvig XVIII:s hof i Hartwell tanken på att sondera sinnesstämningen för en bourbonsk restauration hos de två nordiska furstar, på hvilka Europas ögon vid denna kritiska tidpunkt voro fästa, den svenske kronprinsen ooh den ryske kejsaren. La Ferronays fick åtaga sig uppdraget. Försedd med kreditiv och bref samt med en proklamation af konung Ludvig i fickan begaf han sig för tredje gången till Sverige, återknöt förbindelsen med gamla vänner och hoppades genom deras bemedling få en audiens hos Karl Johan. Men han blef ej mottagen. Och en ännu större missräkning väntade honom. Kronprinsens förtrogne adjutant L. M. Camps fick i uppdrag att vid ett sammanträffande på slottet upplysa den arme emigranten om den verkliga situationen. Denne fick höra huru ringaktade bourbonerna voro, hvilken ny värld som revolutionen skapat, huru Frankrike blifvit ett århundrade mognare och äldre och att emigranterna voro de enda, som icke insågo detta: »edra herrar ha hvarken kraft eller mod att bevara sin krona, de ha icke längre rätt till densamma» o. s. v. Man får väl medgifva, nu efter nittio år, att dessa af kronprinsen inspirerade omdömen ej voro så obefogade. Det är väl icke så alldeles oförklarligt att han ett ögonblick för egen räkning drömde om Frankrikes krona, han som tack vare »sin intelligens och sina förtjänster» vunnit den svenska. — Samma missräkningar träffade La Ferronays i Petersburg. Hade man i Stockholm för honom framhållit revolutionens verkningar, fann han här både hos statsmän och franska krigsfångar föga intresse för bourbonerna, mycken beundran för Napoleon. Armfelt, som förlorat sitt politiska inflytande, kunde ej lämna honom någon hjälp. Dock lyckades han utverka tillstånd att begifva sig till det ryska högkvarteret i Sachsen, där kejsaren befann sig. Efter outsägliga svårigheter lyckades han utverka audiens och fick många vackra fraser men föga reella förhoppningar. Fullkomligt tagen ur alla illusioner återvände han till England med det fasta beslutet att för sina herrar icke dölja sakernas verkliga läge. Härmed eller rättare sagdt med berättelsen om huru han ett år senare följde hertigen af Berry till Frankrike, slutar Beauregards intressanta bok. La Ferronays själf blef längre fram ambassadör, var en kort tid utrikesminister i ministären Martignac, drog sig tillbaka till privatlifvet 1830 och dog 1842, lämnande efter sig minnet af en rättrådig, trofast och upplyst man, hvars kloka råd, om de blifvit följda, möjligen skulle kunnat förekomma julirevolutionen. [1]

[1] Två bref från La F. till Gustaf IV Adolf, dat. London $^{25}/_{3}$ 1808 och Göteborg $^{13}/_{8}$ s. å., äfvensom en till Vetterstedt ställd odaterad plan att under Sveriges fanor uppsätta en emigrantbrigad under hertigens af Berry befäl finnas i riksarkivet.

Sveriges periodiska litteratur. Bibliografi . . . utarbetad af BERNHARD LUNDSTEDT. **1—3.** Stockholm 1895—1902. 8:o 178 + 321 + 658 s.

På tal om bibliografiska arbeten i allmänhet och för särskilda fack, är det icke ovanligt att få höra beklaganden öfver att dessa icke äro till antalet flera och mera omfattande än de förmenas vara, men om det är denna orsak eller någon annan, som gör äfven dem, som finnas, föga använda och vanligen nära nog förbisedda för andra än en helt liten grupp biblioteksmän och samlare, är svårt att afgöra. Säkert torde vara, att författandet af bibliografier, ehuru af erkänd svårighet och framför allt tids- och tålamodspröfvande, i den mån något verkligt värdefullt skall åstadkommas, vanligen är särskildt otacksamt äfven i den meningen, att det gagn, som därmed af den i mer än ett afseende oegennyttige auktorn afses, sällan blir åtminstone så stort, som det kunde blifva. Det är sant, att en och annan gjort sig ett namn på detta område, som till och med öfverlefvat dess bärare, men det har synts mig, som om detta snarast berott på ungefär samma skäl, som lagt t. ex. Atlanticans och dess författares namn i hvar mans mun, ehuru ingen brytt sig om att af boken läsa en rad. Åtminstone har det händt undertecknad, att han till sin förvåning funnit t. o. m. akademiska lärare i historia blotta sin okunnighet om — Höppener, eller att han sett gradualdisputationer med ämnen från vår äldre historia, hvilkas författare tydligen ansett sig kunna afvara — Warmholtz;[1] med hvad resultat är lätt att förstå. Det behöfver emellertid inga bevis, att kännedomen om en vetenskaps litteratur är nödvändig åtminstone för en vetenskap sådan som historien, om ej för annat så därför, att mycket arbete kunde på det sättet besparas. Och otroligt är det icke, att förvärfvandet af en sådan kunskap skulle lättas genom framträdandet af allt flere bibliografiska hjälpredor, om behofvet gjorde sig gällande, läskretsen ökades och därigenom utsikter bereddes till — tryckningskostnadernas gäldande, ty om ersättning för arbete och möda är det nog ej värdt att i detta sammanhang tala.

Jag nämnde, att bristen på dugliga bibliografier är mera skenbar än verklig, att den mera berodde på okunnighet om deras existens än däri, att hithörande litteratur verkligen skulle vara så fattig som den påstås, men jag vill naturligtvis ej därmed hafva sagt, att ej stora delar af vår bokskatt varit och ännu äro alldeles ogenomforskade. Särskildt för kännedomen om den alltmera och mera svårhandterliga, men också alltmera viktiga periodiska

[1] Jag har ansett mig kunna så bedöma saken, sedan jag i det åsyftade fallet funnit en af W. omnämnd, omfångsrik tryckt urkundsamling rörande en speciell fråga i vår historia alldeles ignorerad af denna speciella frågas skildrare, hvilken förmodligen annars på ett berömvärdt sätt sökt genomtränga arkivens gömslen för att återfinna de aktstycken, som han på närmare håll kunnat finna till stor del samlade att (efter kontroll) använda.

litteraturen funnos, innan ofvanstående arbete utkom, få och föga gifvande källor att ösa ur. Väl hade redan under den yngre Celsius' præsidium i midten af 1700-talet utkommit en liten dissertation, som på 15 kvartsidor afhandlade ämnet »De novellis» och som inom detta inskränkta utrymme äfven fann plats för en lista på 1600-talets fåtaliga svenska tidningar; och för särskilda slag af sådana äfven under längre perioder redogjordes tid efter annan redan af Warmholtz, Gjörwell och Lüdeke, men någon allmän öfversikt gafs ännu i våra dagar icke utom Tholanders svåråtkomliga, i ett tjog nummer af Journal för litteraturen och teatern spridda, för sin tid förtjänstfulla katalog, som dock stannade vid år 1800, för att nu icke tala om Aurivilii Uppsala-katalog och om de listor, som exempelvis i Svensk bibliografi och senare tiders posttaxor under det sistförflutna tre fjärdedels seklet lämnats för ett år i sänder. Om det sålunda kunnat sägas, såsom det redan förut i denna tidskrift blifvit antydt på tal om de båda första delarne af föreliggande arbete, att en pressens historia, sådan den ett par gånger börjat skrifvas, var dömd att misslyckas, innan bibliotekarien Lundstedts såsom förarbete nödvändiga verk utkommit, innebär detta tvifvelsutan ingen öfverdrift. Å andra sidan måste erkännas, att bibliografien icke heller varit möjlig att utarbeta tillfyllestgörande utan de årslånga mödor, som särskildt G. E. Klemming nedlagt på kompletteringen af de samlingar det här gällde att beskrifva.

En omisskänlig fördel af att skrifva på uppdrag af pressen om pressen ligger tvifvelsutan däri, att denna ej gärna kan visa sig otacksam genom en obillig kritik. Också har bibliotekarien Lundstedt i den ena recensionen efter den andra, som synts i dagspressen, skördat ett synnerligen enstämmigt lof öfver sitt verk. Låtom oss från början erkänna, att berömmet varit fullt berättigadt äfven med hänsyn till arbetets verkliga, icke obetydliga förtjänster. Den litteratur det här gällde att beskrifvande förteckna är så omfattande — de tre delarne redogöra för öfver 3,200 nummer, af hvilka ju många representera ett flertal band, häften eller lösa tryckalster — att verkets afslutande efter ett jämförelsevis ringa antal år måste betecknas som hedrande för förf:s flit, särskildt då man känner, att hans tid bör i väsentlig mån hafva varit upptagen af tjänsteåligganden af åtminstone delvis annan natur. Och hvad som sålunda frambragts ger, för att först tala om det yttre, i allmänhet ett mycket godt intryck genom uppställningens redighet, öfverskådlighet och en konsekvens i den genomförda planen, som är allt beröm värd, hvarjämte rikedomen på detaljer i den detta oaktadt sammanträngda framställningen verkar nästan öfverväldigande. Skulle häremot någon anmärkning riktas, vore det den, att alla uppgifter om namnförändringar, tryckorter, format, tryckyta, utgifningstid och -sätt samt pris icke bort såsom skett utestänga ett meddelande om antalet nummer i de olika årgångarne äfven för de större och under flera år utkommande tidningarne, hvilket för samlare och biblioteksmän bort äga värde, och som knappast ofta och säkert icke

alltid kan ersättas af den stående uppgiften af t. ex. »2 [gånger i] v[eckan]» eller dylikt, som ju kräfver särskilda undersökningar och uträkningar utan att därför med nödvändighet leda till riktigt resultat. Åtskilliga uppgifter af allehanda slag torde för öfrigt ej stått till buds utan ganska omfattande, äfven rent arkivaliska undersökningar, och att arbetet blifvit så fullständigt, som det är, beror väsentligen på de forskningar, som verkställts såväl i Riksarkivet som i Justitiedepartementet. Härtill kommer, att förf. riktat sitt arbete med notiser, hvilka äro ägnade att i sin mån belysa ämnet, utan att strängt taget kunna fordras af dettas natur. I sådant afseende kan särskildt förtjäna påpekas de isynnerhet i första delen talrika uppgifterna om följdskrifter o. d., hvilka här och hvar svällt ut till små monografier af ganska stort intresse, då massan af det småtryck med hufvudsakligen ekonomiskt och politiskt innehåll, af hvilket en liten del på detta sätt sammanförts, varit skäligen obeaktad och svår att öfverskåda (såsom i allmänhet ej ingående i Warmholtz).

Hvad som vidare faller i ögonen genom en påtaglig och anmärkningsvärd utförlighet äro de hvarje katalognummer vanligen åtföljande förteckningar på utgifvare och medarbetare, som dock helt naturligt äro något ojämna och möjligen kunnat göras fullständigare med hjälp af i tryck föreliggande uppgifter. Att en begränsning måst göras, erkännes villigt, men för att genom ett exempel bland mängden af dylika klargöra min mening måste jag finna t. ex. D. von Schulzenheims ej omnämnda, men af Gjörwell själf erkända medarbetarskap i Svenska Mercurius fullt lika viktigt att erfara som svärmen af redaktionspersonal och medarbetare i en våra dagars nyhetstidning. För de senare åren äro nämligen hithörande uppgifter i en stor mängd fall tydligen grundade på direkta meddelanden från vederbörande redaktioner, hvilket i och för sig ju är förträffligt och borde erbjuda garantier för relativ fullständighet och riktighet, hvarjämte de i ganska stor utsträckning anförda signaturer och pseudonymer, som af resp. författare i pressen begagnats, åt själfva förteckningen ger värde äfven för den historiskt intresserade forskaren, som vill veta ej blott *att* utan äfven *hvad* en enskild penna författat. Att i denna riktning gå längre än förf. gjort, torde i ett arbete sådant som det förevarande svårligen vara möjligt. Det synes dock rec., som om åtminstone enstaka exempel ej saknades, där en verificering varit önskvärd för att ej verka förvirring. Att om en litterär celebritet, hvars medarbetarskap i en viss tidning förut varit okänd, meddela, att han dit lämnat »tillfälliga bidrag», är just icke en notis, som är reelt mycket upplysande eller för den möjligen nödiga kontrollens skull tillfyllestgörande. Härvid hänger allt på den icke meddelade källans tillförlitlighet och dess riktiga återgifvande, hvilket dock undandrager sig hvarje granskning.

Insikten om registers nödvändighet för ett uppslagsverks användbarhet har på senare tider blifvit på ett glädjande sätt utbredd och omsatt i handling. Att såsom förr ej var ovanligt utgifva t. ex. ett efter kontrakt ordnadt herdaminne utan vare sig

ort- eller namnregister skulle numera näppeligen kunna ifrågakomma. Bibliotekarien Lundstedt (och förläggaren) har i detta afseende gått mycket långt och ej inskränkt sig endast till ett register, utan meddelat en hel mängd dylika, efter olika grunder uppställda hjälpredor. Så återfinnas, utom de i hvarje del förekommande allmänna registren öfver tidningsnamnen, i tredje delen ett vidlyftigt personregister till hela verket, register öfver de däri representerade akademier, föreningar och ordnar, öfver pseudonymer och signaturer samt en systematisk tidskriftsöfversikt (tidningarne med allmänt innehåll äro dock därifrån uteslutna), till hvilken t. o. m. fogats en alfabetisk förteckning på däri förekommande fack och afdelningar. Men ej nog härmed. Af samma art äro de små tillbakablickar förf. i tredje delen, vid redogörelsen för tidningarne efter 1812 inom hvarje särskild ort låter oss kasta på deras föregångare före detta år, som kronologiskt förtecknats redan i första delen, i hvilken dock en samlad topografisk öfversikt af lika slag redan meddelats, och äfven om det, som *icke* återfinnes i hans bok, har förf. lämnat oss upplysningar i två listor öfver de pressalster, för hvilka utgifningsbevis blifvit 1813—1899 utfärdade, men som antingen ej utkommit eller om hvilka han eljest saknar kännedom. Att efter uppräknandet af allt hvad som sålunda gifvits, likväl fordra mera, kan synas oförsynt, men jag har verkligen, utom bristen på ett den topografiska öfversikten i första delen motsvarande kronologiskt register öfver de ortsvis förtecknade tidningarne, hvilket dock måhända kan undvaras, känt saknad efter ett för alla tre delarne gemensamt tidningsnamnsregister, som för öfrigt skulle onödiggjort de nu förekommande tre delregistren, och detta särskildt därför att det verkligen icke är så lätt att genast afgöra, i hvilken del en tidning rätteligen hör hemma, då tryck- och utgifningsort ej alltid sammanfalla och det för de äldres vidkommande gäller att i minnet fasthålla det första utgifningsåret för att träffa rätt del. Som det nu är, nödvändiggöres ett samtidigt användande af alla tre delarnes register, så mycket mera som i första delen återfinnas uppgifter om en hel del tidningar, hvilkas utgifningstid sträcker sig öfver båda perioderna före och efter 1812. Rörande de egentliga fortlöpande tidningsserierna är ju svårigheten för den något så när invigde ej stor, men ett exempel skall lätt visa, att förhållandet är annat med de mer eller mindre självständiga bilagor, som för kortare tid utgifvits af en sådan långlifvad modertidning. I midten af 1830-talet utkom i Stockholm »Aftontidningen». som utan tvifvel af hvem som helst skulle sökas i andra delen, och då den där ej finnes, möjligen i den tredje, om nu den sökande tilläfventyrs får antagas ej känna tryckorten. Avisan träffas emellertid hvarken här eller där, utan i del I, på sidan 62, under år 1769 (!) i den kronologiska följden, emedan den utgjorde aftonupplaga till Dagligt Allehanda. Förf. ger den också ett parentetiskt titeltillägg »(Bihang till Dagligt Allehanda i Stockholm)», men olyckan är, att detta

äger den ej i verkligheten, åtminstone icke under de två åren 1834 och 1835. En hänvisning hade i dylika fall varit af nöden.

Vi hafva hittills egentligen icke sysselsatt oss med själfva innehållets fullständighet och tillförlitlighet. Om äfven därom må yttras några ord, bör den anmärkningen finnas befogad, att en genomförd granskning af de otaliga uppgifter detta arbete innesluter alldeles icke kan verkställas annat än efter dess användande under en längre tid på ett större bibliotek, där materialet för en effektiv kontroll städse finnes tillgängligt. Innan detta skett och verket sålunda genomgått det enda prof, som kan afgöra dess inre värde, har ett uttalande härom öfver hufvud taget ingen betydelse, ty huru stora förtjänster ett arbete af detta slag än i öfrigt må hafva, är det dock först och sist efter detaljernas riktighet dess duglighet måste bedömas. Å andra sidan ligger i öppen dag, att fel här lättare kunna insmyga sig än i de flesta andra arbeten; och att förf. själf varit medveten härom och sökt i sin mån beriktiga de misstag, som kommit till hans kännedom, därom vittna de vidlyftiga rättelser och tillägg, som införts i tredje bandet, och hvilka, ehuru de till större delen utgöra uppgifter för de sistförflutna åren, som ej förut kunnat tillgodogöras, dock ej torde utan olägenhet förbises af upplysningssökande äfven för tidigare perioder.

Att efter ett ytligt bläddrande här och där i boken yttra någon mening om dess tillförlitlighet, kan således ej falla mig in, och det inverkar föga på det slutgiltiga omdömet, om härvid ett eller annat misstag skulle genom slumpen fallit mig i ögonen. Att sålunda, (om jag nu håller mig till endast första delen) »Nationelt sundt förnuft» (N:o 100) har 24 nummer i stället för uppgifna 23, »Myssan» (N:o 134) tre (ej två), »Historiskt och politiskt nytt» (N:o 299) i första flocken 25 (ej 24), och att »Svenska archivum» (N:o 294) har ett bihang också till sin första del (16 s.), ej endast till den andra, kan visserligen komma att vilseleda en eller annan samlare, men äfven om jag skulle kunna öka denna lilla lista med ett och annat,[1] kan jag däråt ej tillägga någon vidare vikt. Det beror helt och hållet på, huru ofta (eller sällan) dylika små inadvertenser i själfva verket förekomma.

Något mera afseende finner jag mig redan nu kunna fästa vid en viss inkonsekvens med afseende på upptagna och uteslutna tryckalster. För tiden före 1812 kunna meningarne visserligen vara delade om hvad till periodiska skrifter rätteligen hörer. Menas därmed endast tidningar i modern mening, eller allt slags tryck, som utkommit i numrerade småhäften på vissa förut bestämda tider eller till och med endast en sammanhörande nummerföljd utan be-

[1] Se t. ex. I. 178 och jfr Gjörwells förteckning på af honom utg. arbeten, s. 12 (n:r 63). — Såsom tryckfel får väl anses uppgiften, att månadsskriften Luna (III. 665) utgafs i Kristianstad 1821, men att utg. därå erhöll tillståndsbevis 1828. Man sväfvar emellertid i ovisshet om det riktiga årtalet. Enligt Sv. bibliografi är det det sista.

stämdt utgifningssätt? För det sista slaget blir öfvergången något obestämd till sådana skrifter, som för ordningsföljdens betecknande använda ej nummer, men stycken, delar eller dylikt. Förf. tyckes emellertid i allmänhet velat lägga gränsen ungefär på detta sista sätt, att döma af de åtskilliga skrifter »utg. på obest. tid» (se t. ex. I: n:r 80, 109, 114—117, 134, 142, 172 och jfr n:r 105, 135), som i hans arbete förekomma, och att ej ens datering eller numrering af honom ansetts behöfliga för skriftens konstituerande som »periodisk» visar exemplet af Halldins »Variétés litteraires et politiques», som med hufvudsakligt innehåll af valda stycken ur franska litteraturen utgafs under beteckning »Tome I: Première partie» i ett enda häfte på 140 sidor utan fortsättning, men likväl upptagits I: 135. Jag bekänner uppriktigt, att jag ej förstår, hvarför i så fall ej äfven plats kunnat beredas åt t. ex. Gjörwells »Historiska extracter», som under loppet af ungefär tre år utkommo i 48 »samlingar» om 16 sidor hvardera och väl voro så »periodiska» som möjligt, ehuru med »obestämdt utg.-sätt». Men bortsedt härifrån saknar jag skrifter, hvilka med lika stor rätt som ett flertal upptagna bort blifva räknade till Sveriges periodiska litteratur. I detta afseende har jag endast för facket politik antecknat [Sahlstedts] »Sagan om tuppen» 1759 (med nummerbeteckning »År» 1—6) och dess följdskrifter, hvaribland »Tuppen om sagan» (»Klockan» 1—7) och »Kritik öfver tuppen om sagan» (s. å., N:r 1—8), Gjörwells »Riksdagsskrifter» (1769, N:r 1—29), [Zetherströms] »Philosophiska carpusen» (s. å., N:r 1—2) och möjligen »Den svenska patriotiska understolen» (s. å., »Ark» 1—2) med dess (af Odel utg.) följdskrift »Tredje understolen» (»Ark 1»), hvarjämte den I: s. 68 såsom följdskrift 9 till »Uplysning för svenska folket» anförda (af samme Odel arkvis utg.) »Undersökning . . .» (»N. 1 [—5]») kunnat förtjäna upptagas självständigt lika väl som »Echo och återskall» (»N. 1—18»), hvilken upptagits både som följdskrift (s. 68) och under särskildt nummer (s. 69). I så fall hade »Undersökningen» också kunnat inkomma i registret, där den nu saknas.

Med afseende på sådana slag af flygblad och tillfällighetsskämt, som hafva tidnings form, men utkommit enstaka utan nummerbeteckning eller med blott fingerad sådan, iakttager förf. tystnad och är ju därvid i sin fulla rätt. Dock synes mig, som om en eller annan af dessa, som under en följd af år utkommit under samma titel på bestämd dag ej bort utlämnas, äfven om utgifningsbevis ej skulle varit uttaget. Har detta sista varit fallet, har förf. upptagit äfven hithörande skrifter, såsom t. ex. den åren 1896 och 1897 utgifna »Majstången» (III: 1621, 1 n:r årl.), men någon artskillnad förefinnes naturligtvis ej mellan denna publikation och t. ex. det åtminstone 1848, 49 och 50 utg. »Bellmansbladet» eller 1857, 58 och 59 årens »Jul-Aftonblad» eller »Julgrisen» (1859—62), »Påskgrisen» (1863—64), den Göteborgska »Pounsch» o. d.

De före 1809 i Finland utkommande tidningarna ingå naturligtvis i arbetets plan och af de på svenska språket utgifna har jag

icke saknat några utom Finska hushållningssällskapets annars icke oviktiga publikationer, som åtminstone åren 1800—1803 utgingo i form af ett periodiskt månadsblad. Däremot har jag ej kunnat finna något skäl för förf:s åtgärd att utesluta den enda finskspråkiga tidningen från svenska perioden, den både hos Renwall, Emgren och Pipping upptagna, af A. Lizelius redigerade »Suomenkieliset tietosanomat» (1776), hvilken ju såsom det första, ej långlifvade försöket i sitt slag ej saknar sin märkvärdighet.

Jag har ej haft tillfälle fullfölja undersökningen på andra områden, och det anförda må vara nog. Skulle jag ännu lämna rum för en erinran, vore det den att, efter hvad jag kunnat finna, de ofvan omnämnda listorna på de skrifter, för hvilka utgifningsbevis meddelats, men »som ej utkommit eller saknas i Kongl. biblioteket», ej äro alldeles korrekta, för så vidt som några där upptagna skrifter verkligen utkommit och sannolikt ej saknas i Kongl. biblioteket. Rörande en af dessa, F. A. Blomqvists »Helga de la Brache» (II: s. 303), har förf. lämnat rättelse (III: s. 495), ehuru uppgifterna om utgifningsbevisets datum (1876 $^{23}/_{12}$ och 1873 $^{13}/_{12}$) äro olika och den tidigare notisen synes mig sannolikast, då boken utkom 1877. Men äfven Bruzelii »Samtidens märkvärdigaste personer» (III. s. 512: n:r 72) har utkommit, första häftet 1820 (171 s.) och åtminstone tredje häftet 1821 (189 s.), och rörande de s. 511 i samma del under n:r 51 upptagna »Juridiska samlingar» hade med skäl bort anmärkas, att de visserligen sett dagen, ehuru med annan tryckort, nämligen i Strengnäs 1815. Att de skulle varit förf. obekanta, är så mycket mera osannolikt, som de innehålla en utförlig bibliografi öfver åtskilliga manuskript i Linköpings stiftsbibliotek.

Aqut.

Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok, öfversatt och utgifven af Carl Carlson Bonde I. 1775—1782. XXIV + 475 sid. + 5 facsimilen och porträtt. Stockholm, Norstedt & Söner 1902.

Drottning Charlotta torde ej vara synnerligt känd af allmänheten. Det är knappt någon af Sveriges drottningar under nyare tiden, som icke till dato har lämnat ett djupare intryck efter sig. Hennes lysande och stolta svärmoder har naturligtvis fördunklat henne, och man känner nästan mera om den tämligen obetydliga Sofia Magdalena och säkerligen vida mer om den sköna och olyckliga drottning Fredrika. Och dock tillbragte förstnämnda drottning sitt lif i Sverige från sitt sjuttonde och nästan till sitt sextionde år. Det är sant att större delen af denna långa tid intog hon den mera obemärkta plats, som tillkommer gemålen till en yngre furste,

hvars utsikter till tronen tidtals åtminstone voro så godt som inga. Politiken kunde hon sålunda knappast följa annat än som åskådarinna, i litteraturens och konstens värld har hennes namn ej haft någon klang. Hon har på sin höjd gällt som en glad yrhätta i ungdomen, »kvick, liflig och älskvärd», om hvars frispråkighet och fördomsfrihet en och annan anekdot cirkulerat. Af sina samtida har hon stundom skildrats som nyfiken, tanklös och oförsiktig, farlig att förtro en hemlighet åt. Af författare från midten af förra århundradet synes det blott vara en, som gifvit hennes lifsgärning något större erkännande och nära nog kommit hennes lifs hemlighet på spåren. Det är Crusenstolpe, och hans auktoritet har ju ej på senare tider varit så stor.

Under de sista åren har man emellertid i historiska och litterära kretsar allt oftare hört talas om drottning Charlottas dagbok, man har sett den citerad i nyare arbeten t. ex. af Odhner och Tegnér. För den, som ej varit i tillfälle att personligen taga kännedom om densamma, är det emellertid helt visst en öfverraskning att få höra att hon började sin dagbok vid sexton och slutade den vid femtioåtta års ålder, att den med få afbrott sträcker sig öfver en tidrymd af mer än fyrtio år, och att hon redan från början gifvit densamma en litterär form. Den torde i sitt slag vara den omfångsrikaste i Sverige. Förvåningen ökas genom antydningar om en mycket omfattande brefväxling, och man finner sig till sist ha att göra med en af Sveriges mest skrifvande furstinnor, som i det fallet åtminstone kan ställas vid sidan af drottning Kristina. Ja, hon saknar icke ens författarinnans ärelystnad, hon känner lusten att till eftervärlden få öfverlämna frukten af sina tankar och sålunda få sitt minne att lefva efter sin död. Författandet har icke blott varit hennes förströelse utan äfven skänkt tröst under sorger och bekymmer, hon samlade bestyrkande papper, hvilka hon hoppades kunna med tiden blifva till nytta för dem, som komme att skrifva Sveriges historia. Och nyfikenheten — den har endast haft till uppgift att i grund få reda på allt för att kunna blifva så sanningsenlig som möjligt i berättelserna, ingalunda berott på kvinnors vanliga svaghet, som så ofta förorsakar ondt: så säger hon själf.

Memoarer åtnjuta icke det allra största anseende som pålitliga källor, allra minst, om de äro författade långt efteråt. Det kan sålunda vara skäl att undersöka denna dagboks anspråk på trovärdighet. Enligt egna uppgifter började hertiginnan med att för hvar dag göra anteckningar, hvilka hon sedan samarbetade och gaf formen af bref till sin förtrogna väninna Sofie Fersen, längre fram grefvinna Piper. Hon öfvergaf emellertid detta arbetssätt såsom alltför besvärligt, nöjde sig med korta almanacksanteckningar eller minnet, samlade bref, som kunde vara af intresse, och utarbetade därefter för hvarje månad sin skildring, som hon gaf den ofvan nämnda litterära formen. Ha almanacksanteckningarna varit noggranna, böra sålunda de faktiska uppgifterna, data o. s. v. vara pålitliga, dock förekomma i det fallet misstag, som häntyda på en

senare bearbetning eller bristfälliga anteckningar. I öfrigt röja sig spåren af en litterär öfverarbetning. Det visar sig särskildt i den dialogform hon gärna använder för att återgifva ett samtal. Det är knappast troligt att hon kunnat fullt korrekt bevara i minnet orden, såsom de föllo sig. Lika litet kan man kontrollera användningen af brefven. Här finns sålunda icke så liten plats för en redigering, och det är bekant, huru lätt vid ett samtals återgifvande i efterhand man kan smyga in icke precis hvad man verkligen sade utan hvad man velat säga, det är bekant hur vanskligt det kan vara att rätt återgifva innehållet i ett bref. I öfrigt är det tydligt att hon i början ej fick höra så mycket af det viktiga, men det ändrar sig med tiden, och det är lustigt nog att finna huru angelägen hon är att komma under fund med hvad som sker. Det kan till och med hända henne att lyssna vid dörrarna.

Mycket beror under sådana förhållanden på författarens karaktär. Det måste erkännas, att hertiginnan i detta afseende gör ett trovärdigt intryck. Hon börjar med ett skälmaktigt och icke allt-för smickrande självporträtt men låter därefter sin egen person icke öfver höfvan framträda. Hon gör intrycket af en glad och god men på samma gång förståndig och klart tänkande ung dam, som gör sitt bästa att få reda på hvad som verkligen passerat. Hon är i allmänhet försiktig och öfverseende i sina omdömen, till och med om personer som kunde frestat till en annan behandling, och hon gör sig besvär att beriktiga sina första intryck. Till hennes intressantaste personlighetsstudier höra teckningarna af Gustaf III och Sofie Magdalena och hon bemödar sig därvid tydligen om oväld. Tidigt försummad af sin gemål yttrar sig den unga makan förvånande lugnt om alla hans äktenskapliga snedsprång, alla utbrotten af hans häftiga lynne. Det är blott vid ett par tillfällen, som en berättigad harm bryter fram, då ungdomsglädjen också ger vika för sorg och hon talar om bekymmer, som snart skola lägga henne i grafven. Hon hade en mycket svår ställning inom en af lidelser och tvedräkt söndersliten familj, inom detta hof, där skvallret, afunden och förtalet i så hög grad drefvo sitt försåtliga spel. Hon lyckades stå väl på båda hållen i den förbittrade striden mellan moder och son, åtnjöt bådas förtroende och förrådde ingen. Hon framstår såsom den enda fullt sympatiska gestalten inom detta olyckliga konungahus, och så långt denna del räcker, får man det intrycket att hon endast velat säga sanningen — med all reservation för möjligheten af misstag.

Innehållet i denna första del är växlande. I början är det hofvets nöjen som ge stoff åt den unga furstinnans utgjutelser med pennan i hennes ensamhet. Men snart tränger allvaret fram, och hon börjar alltmera sysselsätta sig med »filosofiska och moraliska frågor». För politiken är hon visserligen främmande, berör den endast sällan och alltid med förbehåll för sin egen oförmåga att fatta den. Det är i stället framför allt den nyss berörda familjetragedien, i hvilken Gustaf III, hans moder, hans gemål och hans

syskon hade hvar sin mer och mindre bedröfliga roll, som kastar sin skugga öfver framställningen och fyller månadsbrefven det ena efter det andra. Den härsklystna, hämndgiriga, fåfänga och häftiga modern, den lika härsklystne, nöjesjagande, pliktskygge och slugt beräknande sonen ha aldrig framträdt i så skarpa kontraster som i dessa bref, båda olyckliga, längtande efter och undvikande en försoning, tills dramat kulminerar i de gripande scenerna kring moderns dödsbädd, i den komedi känner man sig frestad att säga, som å konungens sida spelades vid detta tillfälle, där på gränsen af lifvet etikettsfrågor och andra småsaker till det sista spelade sin lumpna roll och där misstron å ömse sidor aldrig lät sig insöfvas. Man kunde fylla sidor med citat men vi hänvisa till dagboken själf.

Om den tidens hoflif, som spelade en helt annan roll än i våra dagar, har man ju många samstämmande skildringar, och de bekräftas i hufvudsak af hertiginnans bref. Det är samma oroliga jäktande efter nöjen och förströelser dag efter dag och månad efter månad i Stockholm och på lustslotten med teaterföreställningar, sällskapsspektakel, courer, baler, maskerader, supéer, som framträder i prinsessan Charlottas dagbok och i andra samtida memoarer. Det var naturligtvis roligt till en tid, men redan 1779 gör den då tjuguåriga prinsessan följande förståndiga reflexion med afseende på konungens växande smak för nöjen, ohåg för arbete och långa vistelser på landet: »Ehuru det är ganska naturligt, att en konung lika väl som andra människor emellanåt kan vilja njuta af sin frihet, får detta dock ej ske alltför ofta, ty hela folkets välfärd är ju beroende på honom, och af en konung bör man kunna fordra, att han skall vara den arbtsammaste mannen i hela riket.» Man känner också den lättsinniga ton och de lösa seder, som rådde i Gustaf III:s hof. I det fallet synes man ej hafva gjort några hemligheter för den unga hertiginnan och hvad hon därom har att berätta bestyrker endast uppgifterna från andra håll. Och när hon i somliga bref med förvåning talar om »den ton som är den förhärskande i sällskapslifvet», falskheten och förtalet, bristen på förtroende som gjorde att det såg ut, som om alla fruktade hvarandra, ja som om man vore rädd för sin egen skugga, faller en egendomlig belysning på detta hoflif, som var så glänsande på ytan och hade en så maskstungen kärna.

I djupaste hemlighet anförtrodde hertiginnan på detta sätt sina erfarenheter och sina tankar åt dagboken, ständigt fruktande att hemligheten skulle röjas och mer än en gång betänkt på att afbryta sitt farliga författarskap och att bränna hvad hon skrifvit. Hon fortsatte i alla fall men vid en och annan kritisk tidpunkt förstörde hon bestyrkande bref och andra papper, så t. ex. vid tiden för det Bohemanska-äfventyret en mängd bref rörande kriget i Finland 1789 och följande år, riksdagen i Gäfle 1792 och riksdagen i Norrköping 1800. 1809 anförtrodde hon en låda antagligen med dagboken samt ett paket med bref och almanacksanteckningar åt grefvinnan Piper, men under oroligheterna efter Fersens mord brände

denna upp brefven och det var endast med nöd som lådan räddades. Omsider bestämde hon sig 1817 för att anförtro alla sina papper, en hel koffert, åt de båda excellenserna grefve Erik Ruuth och öfverstekammarjunkaren baron Carl Bonde med rätt att själfva läsa dem men med förbud att låta någonting komma till allmänhetens kännedom förrän efter femtio år. Det är på detta sätt som hennes papper kommit att införlifvas med den vackra handskriftssamlingen på Eriksberg, och det är dess ägare, den nuvarande öfverstekammarjunkaren baron Carl Bonde, som gått i författning om att genom dagbokens utgifvande på en tid, då dess innehåll ej kunde vara komprometterande för någon, gå drottningens önskan till mötes och som därigenom förvärfvat anspråk på de historiskt intresserades tacksamhet. Dagboken är skrifven på franska. Utgifvaren har tvekat huruvida han borde återgifva den på originalspråket och med ortografisk noggrannhet eller i öfversättning men har bestämt sig för det senare. Den ortografiska noggrannheten är i ett fall som detta fullkomligt likgiltig. Däremot kunde det haft en viss fördel att bevara originalspråket, allra helst som väl de flesta, som intressera sig för sådan läsning, torde förstå så pass mycket franska, att de kunnat tillgodogöra sig innehållet, och i en öfversättning alltid något går förloradt. Emellertid synes öfversättningen vara väl gjord och några uteslutningar synas icke förekomma. Genom en orienterande inledning och genom hänvisningar till litteraturen, som belysa åtskilliga punkter i dagboken, har utgifvaren gjort sig ytterligare förtjänt af läsarens tacksamhet. Däremot äro vi icke alldeles ense med honom om nödvändigheten att i noter bifoga de elaka och för Gustaf III i hög grad nedsättande anteckningarna af general Carl Gideon Sinclair, trots det att dennes »Notes et anecdotes» befinna sig i Eriksbergs arkiv. Bland facsimilena förekomma hvar sitt bref af prinsessan Sofia Albertina och hertiginnan Charlotta. En jämförelse kan föranleda vissa reflexioner öfver hvarderas uppfostran — så långt stilen räcker. Prinsessans stil är verkligen »kråkfötter» och hennes franska stafning fruktansvärd. Hertiginnan har en lättläst drifven stil och hennes franska saknar visserligen icke fel men är, isynnerhet för att vara från den tiden, ganska god, bättre äfven än konungens.

Ehd.

Öfversikt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 15: H. 2. Bj. M. Olsen, Til Versene i Egils saga. — E. Hellquist, Om Fornjótr. — Clara Holst, Lydovergangen a > o (å) i middelnedertyske laaneord i dansk. — Th. Hjelmqvist, Bidrag till tolkningen af Guta-saga. — W. A. Craigie, Notes on the Norse-Irish question. — Jón Jónsson, Skilfingar eða Skjöldungar vestan fjalls i Noregi. — M. Hægstad, Anmälan av »Chr. Vidsteen: Ordbog over bygdemaalene i Söndhordland». — A. Heusler, Nekrolog över Karl Weinhold.

Historisk Tidskrift för Skåneland. Utg. af L. Weibull. Bd 1: H. 4. L. Weibull, Halmstads rådhusarkiv. — L. Weibull, Efter Roskilde fred.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri. Utg. af Letterstedtska Föreningen genom O. Montelius. 1902, 5. G. Cederschiöld, Rytmen och fantasien. Några anteckningar. – C. R. Nyblom, Studenttåget till Kristiania 1852. Ett femtioårsminne. — A. Olrik, Nordboernes ragnarok. — G. Gran, Videnskabens inflydelse på litteraturen i sidste halvdel af det 19de århundrede. — G. Nordensvan, Gripsholm och dess konstskatter anm. af G. Göthe. — 6. Bredo Morgenstierne, Hvad er samfundet og videnskaben om det? Lidt om samfundslærens genstand og plads blandt videnskaberne. — A. Noreen, Ordens död. — J. Bing, Folkevisernes versform. — Breve fra Julius Lange. Udgivne af P. Köbke, anm. af N. Möller. — O. Sirén, Dessins et tableaux de la renaissance italienne dans les collections de Suède, anm. af G. Göthe.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. 1902, 9. H. Höffding, Sören Kirkegaard. En Karakteristik. — N. Erdmann, Wismar. Bilder från en svensk besittning. — O. Sirén, Italienska taflor i konungens samling. — 10. V. Langlet, Sven Hedins resor och forskningar. — Carl G. Laurin, Nationalismen i Frankrike — Ur bokmarknaden: G. Nordensvan, Gripsholm och dess konstskatter, anm. af O. Levertin. — 11. Ruben G:son Berg, Björnstjerne Björnson. Fragmenter af en bild.

Statsvetenskaplig Tidskrift. 1902, Oktober. I. Flodström, En metod för utskotts- och liknande val inom riksdagen.

Ymer. 2. H. Wieselgren, Nils Adolf Erik Nordenskiöld, lednadsteckning. — A. G. Nathorst, Norderskiölds polarfärder. — A. G. Nathorst, Nordenskiöld som geolog. — Hj. Sjögren, Nordenskiöld som mineralog. — E. W. Dahlgren, Nordenskiöld såsom forskare i historisk geografi och kartografi. — J. M. Hulth, Nordenskiöld-bibliografi. — 3. A. G. Högbom, Om norra Sverige såsom jordbruksland. — Sv. Lönborg, Finmarkerna i mellersta Skandinavien.

Dansk Tidsskrift. 1902, November. L. Rubin, Om Historieundervisningen.

Historisk Tidsskrift, Syvende Række, udgivet af den danske historiske Forening, ved dens Bestyrelse. Redigeret af J. A. Fridericia. Bd 3: H. 6. M. Mackeprang, Dronning Sofie og lifgedinget. Ett stykke dansk landbrugshistorie fra tiden 1600. — H. Matzen, Hvornaar er den skaanske Kirkeret sat? — L. Koch, Kabinettet i Struensees tid. — Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland. — Rettelser. — C. Fredstrup, Navneregister. — Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskaber for og Virksomhed i Aarene 1900 og 1901. — Fortegnelse over den danske historiske Forenings Medlemmer (i Septbr. 1902). — Den danske historiske Forenings Vedtægter.

Finsk Tidskrift. Utgifven af M. G. Schybergson o. R. F. v. Willebrand. **1902, September.** I bokhandeln: E. Fries, Svenska kulturbilder ur 16- och 1700-talens historia. Populära föredrag, anm. af M. G. Schybergson; Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll. D. 17. 1710, 1713—1714; Svenska riksrådets protokoll utg. genom S. Bergh. D. 9. 1642, anm. af M. G. Schybergson. — **Oktober.** I bokhandeln: M. Rosendal, Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadella. T. 1, anm. af M. G. Schybergson; H. Samzelius, Den äldre svenska kolonisationen i Norrbottens finnbygder (Kengisverken), anm. af R. Saxén.

Der alte Glaube. Jahrg. 3: N:r 50—52. Zwei Lebensbilder aus der lutherischen Kirche Schwedens.

Deutsche Litteraturzeitung. 1902, 28. K. Waliszewski, La dernière Romanov. Elisabeth I, impératrice de Russie 1741—1762, anm. af N. Galitzyne. — **33.** E. Frhr. von Friesen, Die Lage in Sachsen während der schwedischen Invasion 1706 und 1707 und der Friede von Altranstädt. — **39.** H. Knapp, Matthias Hoe von Hoenegg und sein Eingreifen in die Politik und Publizistik des dreissigjährigen Krieges.

Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte. 1902, 1. N. Wimarson, Die zweite brandenburgische Gefangenschaft des Obersten Wangelin und die Frage wegen eines Separatfriedens zwischen Schweden und Brandenburg 1676—1677.

Hessenland. Jahrg. 16, N:r 19—20. W. Kolbe, Eschwege im dreissigjährigen Kriege.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **1902, 4.** H. Werner, Ueber den Verfasser und den Geist der sog. Reformation des Kaisers Sigmund. — G. Roloff, Zur Napoleonischen Politik von 1803—1805. — G. Kaufmann, Beiträge zur Geschichte des Jahres 1848. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Kommissionen. — Personalien. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Friedrich Meinecke. **LIII, 3.** O. Harnack, Die Ursachen der Niederlage Napoleons I im Herbste 1813. — Fr. Thimme, Wilhelm I, Bismarck und der Ursprung des Annexionsgedankens 1866. — Miscellen. — Litteraturbericht (bl. a. Eubel, Hierarchia Catholica medii ævi. Vol. 2, anm. af A. Cartellieri). — Notizen und Nachrichten.

Literarisches Centralblatt. 1902, 41. Indberetninger fra Charles de Dançay til det franske Hof om Forholdene i Norden 1567—1573. Udg. ved C. F. Bricka af Rigsarkivet.

Mitteilungen aus der historischen Litteratur. 1902, 3. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 17. Politische Verhandlungen. Bd 10, anm. af F.

Hirsch. — 4. O. Varenius, Gustav Adolfs schwedischer Nationalstaat, anm. af F. Hirsch. — Hj. Crohns, Sveriges politik i förhållande till de federativa rörelserna i Tyskland 1650—58. Bd 1—2, anm. af Fr. Arnheim.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. **1902, October.** W. H. Stevenson, Dr. Guest and the English conquest of South Britain. — A. G. Little, The sources of the history of St. Francis of Assisi. A review of recent researches. — D. A. Winstanley, George III and his first cabinet. — R. L. Poole, John Emerich, Lord Acton. — Notes and documents. — Reviews of books. — Notices of periodical publications.

Revue des questions historiques. 1902, Janvier. Bliard, L'indiscipline dans l'une des armées de la Révolution (d'après les archives départementales du Morbihan. Détails affreux sur la brutalité avec laquelle les volontaires chargés' de fusiller les prisonniers de Quiberon s'arrachaient leurs depouilles. Efforts impuissants de Hoche, de Bernadotte pour réprimer les excès. Atrocités du général Le Batteux).

Revue des deux mondes, 1902, 15 Octobre, 1er & 15 Novembre & 1er Décembre. Thierry, G. A., Conspirateurs et gens de police. Le complot des libelles (1802). (Berör Bernadottes uppträdande vid denna tid.)

Revue d'histoire diplomatique publiée par les soins de la Société d'histoire diplomatique. **1902, 4.** E. Troplong. De la fidélité des Gascons aux Anglais pendant le moyen âge (suite et fin). — A. Rigault, Savary de Lancosme. Un épisode de la ligue à Constantinople (1589—1593). — C. B. Favre, Politique et diplomatie de Jacques Coeur (suite). — P. Flament, La France et la ligue contre le Turc. — Comptes rendus (bl. a. Mémoires du lieutenant-général de Suremain, anm. af L. Beclard). — Table des matières de la seizième année. Table alphabétique des auteurs.

Revue Historique. 1902, Novembre—Décembre. P. Matter, La Prusse au temps de Bismarck. La révolution de 1848; suite et fin. — J. Flach, Les origines de l'ancienne France. X:e et XI:e siècles. — H. Hauser, La liberté du commerce et la liberté du travail sous Henri IV. Lyon et Tours. — A. Cans, Lettres de M. de Boisgelin, archevêque d'Aix, à la comtesse de Gramont, 1776—1789; suite et fin. — Correspondance. L'Europe et la question d'Autriche. Lettre de M. André Chéradame et réponse de M. Louis Eisenmann. — Lettre de Mgr C. Douais et réponse de M. Aug. Molinier. — Bulletin historique: France. Nécrologie: M. du Fresne de Beaucourt, par G. Monod. — Époque moderne, par Henri Hausser et G. Monod. — Époque contemporaine, par A. Lichtenberger. — Belgique, 1899—1901, suite, par Eug. Hubert. — Comptes rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Bulletin italien. T. 2, N:r 3. 1902, Juillet—Septembre. Gius Dalla Santa, Il viaggio di Gustavo III, re di Svezia, negli Stati veneti e nella Dominante, 1784.

22.

Bibliografi 1901.[1]

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

5263. Historisk Tidskrift, utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *E. Hildebrand.* Årg. 21, 1901. 339+(1)+96+(2) s. + Bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 5.
Söderberg, V., Högförräderimålet emot Arnold Johan Messenius 1624.
Stille, A., Fälttågen i Skåne 1676—79. Några reflexioner och synpunkter (med karta).
Hazelius, G., Ett amerikanskt reformprogram för historieundervisningen i skolorna.
Lewenhaupt, A., Utdrag ur Carl Magnus Drakes dagbok.
Edén, N., Den svenska rikısstyrelsens reorganisation 1594—1602.
Hildebrand, E., Gustaf Vasa och Berend von Melen.
Strödda meddelanden ooh aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

5264. Historisk Tidsskrift, udgivet af den norske historiske Forening. Fjerde Række. Bd 1: H. 2—3. 240 s. + s. 17—48.

5265. Historisk Tidsskrift, Syvende Række, udgivet af den danske historiske Forening, ved dens Bestyrelse. Redigeret af *J. A. Fridericia,* Foreningens Sekretær. Bd 3: H. 2—4. S. 81—398.

5266. Kongl. Bibliotekets Handlingar. 23. 13+132 s. Sthlm. Pr. 1,25.
Inneh.: Årsberättelse för år 1900. — J. A. Almquist, Samtida skrifter rörande Sveriges förhållanden till främmande makter. Suppl. 2.

5267. Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Utgifna af *C. T. Odhner.* XXV. S. 273—357+(2) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1.
Inneh.: Årsberättelse för år 1900. — Förteckning öfver ministeriella handlingar i Riksarkivet. — K. H. Karlsson, Forskningar i Vatikanens arkiv och därmed sammanhängande arbeten 1894—1900.

5268. **Hazelius, G.,** Ett amerikanskt reformprogram för historieundervisningen i skolorna.
Historisk Tidskrift 1901, s. 101—118.

5269. **Stavenow, L.,** Historieundervisningens betydelse för vårt folks fostran till äkta svenskhet. Föredrag vid Folkskolans Vänners möte i Göteborg den 7 augusti 1901. 14 s. Göteborg.

---

[1] De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1899 och 1900 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angifvande af årtalet.

5270. **Berggren, P. G.,** Svensk historia enligt samtida skildringar. Serie 1: Ur Ansgars lefnad af Rimbert. Adam af Bremen. 78 s. Serie 2: Ur Ericus Olai krönika. (Engelbrektsfejden.) Ur Olaus Magni historia. 80 s. Sthlm, W. Bille. Pr. 75 öre häftet.

5271. **Fryxell, A.,** Berättelser ur svenska historien. Till ungdomens tjänst utgifven. Nationalupplagan. H. 4—18. D. 3: Lutherska tiden. Afdeln. 1. Gustaf I och Erik XIV. S. 129—296. D. 4: Lutherska tiden. Afdeln. 2. Johan III och Sigismund. (2)+308 s. D. 5: Karl den nionde (1)+88 s. + 4 släkttaflor. D. 6: Gustaf II Adolf. (2)+424 s. D. 7: Drottning Kristinas förmyndare. Afdeln. 1. (1)+287 s. D. 8: Drottning Kristinas förmyndare. Afdeln. 2. (1)+232 s. D. 9: Drottning Kristina. Afdeln. 1. (1)+230 s. D. 10: Drottning Kristina. Afdeln. 2. IV+322 s. D. 11: Konung Karl den tionde Gustaf. Afdeln. 1. (2)+230 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. häftet.

5272. **Fryxell, A.,** Berättelser ur svenska historien. D. 2—3: Medeltiden o. Gustaf I och Erik XIV. Till ungdomens tjänst utgifven. Illustrerad uppl. D. 2. (3)+274 s. 3. (2)+308 s. Sthlm, Norstedt. Pr. D. 2: 2. 3: 3.

5273. **Jörgensen, A. D.,** Fortællinger af Nordens Historie. 2. Den nyere Tid (efter Reformationen). 2 Opl. Ved Udv. for Folkeoplysn. Fremme. 382 s. Med 2 Kort og 63 Træsn. Köbenhavn, Gad. Pr. indb. 2,85.

5274. **Nilsson, Victor,** Sweden. 463 s. + 6 pl. o. portr. New-York, Collier & Son.

5275. **Nyström, A.,** Striderna om östra Europa mellan Ryssland, Polen och Sverge från äldsta tider till våra dagar. Med illustrationer. H. 1. 96 s. Sthlm, Gernandt. Pr. 1.

5276. **Starbäck, C. G.,** Berättelser ur svenska historien. Efter författarens död fullföljda intill början af det tjugonde seklet af *P. O. Bäckström* m. fl. H. 1—39. Bd 1: Sagoåldern. Medeltiden: 1 (Till Kalmare-unionen.) 796+IV s. + 13 portr. Bd 2: Medeltiden: 2 (Kalmar-unionen.) 754+11 s. + 5 portr. Bd 3: Gustaf Wasa och hans söner. 724+(2)+19 portr. Bd 4: Gustaf II Adolf. 256 s. + 5 portr. Sthlm, Beijer. Pr. 25 öre häftet.

5277. **Svensén, E.,** Sverige och dess grannar. (1)+132 s. Sthlm, H. Geber. Pr. 2,25.
Kulturbiblioteket.

5278. **Wieselgren, H.,** I gamla dagar och i våra. Småskrifter. H. 2—6. S. 97—591+(4) s. Sthlm, Beijer. Pr. 90 öre häftet.
Innehåller: Krönikorna om Gustaf Wasa; »Stenen i Grön dal»; Taflor från krigs- och olycksåren 1719—21; Dödsrunor, tecknade 1869—95.

* * *

5279. **Grundriss** der germanischen Philologie. Herausg. v. *H. Paul.* 2:e verb. u. verm. Aufl. Bd 3: Lief. 4. XVII s. + s. 769—995. Strassburg, J. Trübner 1900.
Ett kapitel har till öfverskrift: Skandinavische Verhältnisse von V. Gudmundson u. K. Kålund.

5280. **Jónsson, Jón,** Um Svíakonungatal i Hervarar-sögu.
Arkiv för nordisk filologi 1901. Ny följd. Bd 14, s. 172—179.

5281. **Norrby, R.,** När blev Sverges befolkning i egentlig mening bofast? Några bidrag till frågans lösning. 22 s. Sthlm, Nordiska Bokhandeln. [Tr. i Upsala].
Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 19, 4.

5282. **Ahnfelt, O.,** Ännu ett bidrag till tolkningen af »påfvebrefvet om Sankt Eriks korståg».
Historisk Tidskrift 1901, s. 144—146.

5283. **Saxén, R.,** Den svenska befolkningens ålder i Finland belyst af ortnamnen. 46 s. Helsingfors.
Särtryck ur Finska Forminnesföreningens tidskrift. 21: N:o 8.

5284. **Wiklund, K. B.,** När kommo svenskarne till Finland? 36 s. Upsala, Lundequistska bokh. Pr. 60 öre.

5285. Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. Udgivne for Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog af *Kr. Erslev.* (2)+295+(1) s. Köbenhavn, Gyldendal.

5286. Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgifning og Rettergang i Middelalderen. Samlede og udgivne af *H. J. Huitfeldt-Kaas.* 16: 1. 400 s. Kristiania. Pr. 4.
Dessa akter beröra tiden 1200—1510.

5287. Malmö stads urkundsbok utgifven af *L. Weibull.* På bekostnad af Malmö stad. Bd 1: Malmö stads privilegiebref. Dansk tid. [1353—1656]. 149+(2) s. + 1 facs.-pl. 4:o. Malmö. Pr. 4. Uppl. på finare papper 25 exemplar.
Monumenta Scaniæ Historica. Diplomatarium civitatis Malmogiensis.

5288. Meklenburgisches Urkundenbuch. Herausgegeben vom dem Verein für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. Bd 20: 1381—1385. Herausg. von *H. Grotefend.* (2)+500+167+(1) s. 4:o. Schwerin 1900.

5289. Lunds ärkestifts urkundsbok utgifven af *L. Weibull.* På bekostnad af Lunds domkyrka. Bd 3: H. 1: 1421—1460. 248 s. + 1 facs.-pl. 4:o. Lund 1900. Pr. 10.
Monumenta Scaniæ Historica. Diplomatarium diocesis Lundensis.

5290. **Erslev, Kr.,** Danmarks Historie under Dronning Margrethe og Erik af Pommern. D. 2: Erik af Pommern hans Kamp for Sönderjylland og Kalmarunionens Oplösning. 488+(2) s. Köbenhavn, J. Erslev. Pr. 7.
Se nedan »Recensioner» 5659.

5291. **Eubel, C.,** Hierarchia catholica medii ævi sive summorum pontificum S. R. E. cardinalium ecclesiarum antistitum series 1431—1503 e documentis tabularii præsertim Vaticani collecta digesta edita. 328 s. 4:o. Monasterii. (Se N:o 4238.)

5292. **Erslev, Kr.,** Forslaget til en ny Unionsakt fra Erik af Pommerns sidste Aar og dets Ophavsmand.
Historisk Tidsskrift (Kjöbenhavn). Syvende Række. Bd 3, s. 81—98.

5293. **Blom, J.,** Gustaf Eriksson Wasa såsom flykting i Dalarne 1520—21. Några uppteckningar. 32 s. Oxnäs, Förf. [Tr. i Falun.] Pr. 50 öre.

5294. Vestgöta lagmannen Ture Jönssons bref om uppresningen emot K. Kristiern II i sydvestra delen af riket 1521.
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift 1901. Bd 2, s. 8—24.

5295. **Hildebrand, E.,** Gustaf Vasa och Berend von Melen.
Historisk Tidskrift 1901, s. 245—319.

5296. Spridda handlingar från K. Gustaf I:s regeringstid. [1524—1559].
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift 1901. Bd 2, s. 25—48.

5297. Konung Gustaf den förstes registratur. Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af Kongl. Riksarchivet genom *G. O. Berg*. D. 19. 1548. 362+41 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5,25.
»Handlingar rörande Sveriges historia». Ser. 1.

5298. **Sjögren, O.,** Gustaf Vasas söner och deras tidehvarf. Med öfver 100 illustrationer. 621 s. Sthlm, Fröléen & Comp. Pr. inb. 7.

5299. Bidrag til dansk Søkrigshistorie i 1563. Medd. af *L. Laursen*.
Danske Magazin. Femte Række. Bd 4, s. 363—369.

5300. **Ödberg, F.,** Om K. Erik XIV:s vistelse på Orreholmens kungsgård i Vestergötland hösten 1565.
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift 1901. Bd 2, s. 53—64.

5301. **Ramseth, Chr.,** Hamar bys historie. Till 50 aars jubilæet 21 mars 1899. (4)+369+(1) s. Hamar, L. Larsen, A. Magnussen & H. A. Samuelsen 1899.
Berör bl. a. Det nordiska sjuårskriget och svenskarnas härjningståg under Johan Siggeson 1567.

5302. **Dançay, Charles de,** Indberetninger fra Charles de Dançay til det franske Hof om Forholdene i Norden 1567—1573. Udgivne ved *C. F. Bricka* af Rigsarkivet. X+239 s. København Reitzel. Pr. 3,50.

5303. **Koneczny, Fel.,** Jan III. Waza i missya Possewina. 118 s. W. Krakowie, W. Ksiegarni, G. Gebethnera i Spółki.
Przeglad powszechung.

5304. **Edén, N.,** Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602.
Historisk Tidskrift 1901, s. 171—226.

5305. Konung Gustaf II Adolfs tal och skrifter. I urval utgifna af *C. Hallendorff*. 93+(2) s. Sthlm, Ljus. Pr. 70 öre.
För skola och hem 13. Svensk bokskatt utg. af J. A. Lundell o. A. Noreen.

5306. **Hjärne, H.,** Gustaf Adolf, protestantismens förkämpe. Några synpunkter. 140 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 2.

5307. **Hjärne, H.,** Gustav Adolf, der Retter des Protestantismus.
Der Protestantismus am Ende des neunzehnten Jahrhunderts in Wort und Bild. Lief 7. s. 141—168 + 1 portr. 4:o.

5308. **Trygger, E.,** Gustaf Adolf den store. Tal hållet i Upsala Universitets aula den 6 november 1901. 21 s. Upsala, Almquist & Wiksell. Pr. 30 öre.

5309. **Bärwinkel, D.,** Gustav Adolf in der Geschichte und im Devrient'schen Volksschauspiele. 29 s. Erfurt, C. Villaret.
Aus: »Im Garten Gottes».

5310. **Kluckhohn, A.,** Gustav Adolf. 24 s. Leipzig, Carl Braun.
Wartburghefte für den Evangelischen Bund und dessen Freunde. N:o 16.

5311. Urkunder till Stockholms historia med understöd af stadens medel utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet genom *K. Hildebrand*. H. 2. Stockholms stads privilegiebref 1423—1700. H. 2. 1614—1660. III s. + S. 161—320. Sthlm, Wahlström & Widstrand. [Tr. i Upsala]. Pr. 3.

5312. **Dittrich, Fr.,** Geschichte des Katholicismus in Altpreussen von 1525 bis zum Ausgange des achtzehnten Jahrhunderts.
Zeitschrift für die Geschichte der Alterthumskunde Ermlands 1900. 1901. Bd 13, s. 1—289, 498—741.
Berör bl. a. Gustaf II Adolfs och Karl X Gustafs polska krig.

5313. **Söderberg, V.,** Högförräderimålet emot Arnold Johan Messenius 1624.
Historisk Tidskrift 1901, s. 1—24.

5314. **Gindely, A.,** Beiträge zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Aus den nachgelassenen Schriften Anton Gindely's, herausgegeben von *J. Hirn.*
Archiv für österreichische Geschichte 1900. Bd 89, s. 1—248.
Kap. D. har till öfverskrift: Die Unterhandlungen mit Dänemark und Schweden über die Führung des Krieges (1624—1625).

5315. **Grotefend, O.,** Meklenburg unter Wallenstein und die Wiedererobe-rung des Landes durch die Herzöge.
Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde 1901, s. 227—283. Äfven Inaug. Diss. 60 s. Marburg.

5316. Regesta diplomatica historiæ Danicæ. Chronologisk Fortegnelse over hidtil trykte Diplomer og andre Brevskaber til Oplysning af den danske Historie, udgiven ved Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Omsorg. Anden Række. Bd 2: H. 5: 1628—1644. S. 1149—1436. 4:o. Kjöbenhavn.

5317. **Schäfer, D.,** Die Zusammenkunft Gustav Adolphs mit Christian IV von Dänemark zu Ulfsbäck 1629. Ein Beitrag zur Charakteristik Gustav Adolph's.
Preussische Jahrbücher 1901. Bd 105, s. 39—62.

5318. The register of the privy council of Scotland. Edited and abriged by *P. H. Brown.* Second Series: Vol. 3. 1629—1630. XLV+807 s. Edinburgh.
Innehåller bl. a. en hel del uppgifter om värfningar vid denna tid för Gustaf Adolfs räkning i Skotland.

5319. **Schäfer, D.,** Ueb. d. Eintreten d. nordisch. Mächte in d. 30-jähr. Krieg.
Ber. üb. d. 6 Versammlg. dt. Historiker zu Halle 1900, s. 7—10.

5320. **Stälin,** Beiträge zur Geschichte des 30-jährigen Kriegs.
Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte. Jahrg. 10, s. 389—399.

5321. **Kretzschmar, J.,** Zur Geschichte Herfords im 30-jährigen Kriege. (Mit einem Plane der Stadt von 1638.)
Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Alterthumskunde. Herausgegeben von dem Verein für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens 1900. Bd 58, s. 1—29.

5322. **Egelhaaf, G.,** Gustav Adolf in Deutschland 1630—32. 144 s. Halle, M. Niemeyer.
Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte. N:o 68.
Se nedan »Recensioner» 5661.

5323. **Droysen, G.,** Gustaf Adolfs Landungsgebet.
Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung. Bd 22, s. 269—287.

5324. **Schmidt,** Das Treffen bei Falkenberg im Jahre 1630.
Monatsblätter. Herausgegeben von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde 1901, s. 38—41.

5325. **Wejle, C.,** Sveriges politik mot Polen 1630—1635. Akad. afh. [Upsala.] XIV + (2) + 190 s. Sthlm, Sandbergs bokhandel. [Tr. i Upsala.] Pr. 3.

5326. **Gebauer, J. H.,** Gustav Adolf in Brandenburg.
Jahresbericht des Historischen Vereins zu Brandenburg a. d. H. 32—33, s. 63—84.

5327. **Arndt, G.,** Die Kirchenordnung des Schwedenkönigs Gustav Adolf für die Stifter Magdeburg und Halberstadt vom Jahre 1632 veröffentlicht und mit einer Einleitung versehen.
Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht. Dritte Folge. Bd 11, s. 247—276, 398—472.

5328. **Arndt, G.,** Gottesdienstl. Ordnungen d. Schwedenkönigs Gustav Adolf f. d. Stifter Magdeburg und Halberstadt vom Jahre 1632.
Monatsschrift f. Gottesdienst u. kirchl. Kunst. Bd 5, s. 6—10.

5329. **Ulrich, A.,** Die Einnahme Einbecks durch Pappenheim im Jahre 1632.
Jahresbericht des Vereins für Geschichte und Alterthümer der Stadt Einbeck und Umgegend 1900, s. 13—28.

5330. **Binder, Frz.,** Feldmarschall Pappenheim, der Schrammhans. Ein Lebensbild aus dem 30-jähr. Kriege, f. alt u. jung dargestellt. VIII + 165 s. + 1 pl. Regensburg, G. J. Manz.

5331. **Duhr, B.,** Jesuiten-Fabeln. Ein Beitrag zur Culturgeschichte. 3:e umgearb. Aufl. VIII + 902 s. Freiburg im Breisgau, Herder 1899.
S. 188—202 innehåller: Der jesuitische Mordanschlag auf Gustav Adolf.

5332. Ett bref från biskop Paulinus till Gustaf Adolfs enka. [1633].
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 217—221.

5333. **Zaretsky, O.,** Eine unbekannte Flugschrift über die Schlacht bei Hessisch-Oldendorf im Jahre 1633.
Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde 1901. Neue Folge. Bd 24, s. 149—158.

5334. **Krebs, J.,** Melchior von Hatzfeldt und der kleine Krieg um Breslau (Januar—April 1634).
Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 1901. Bd 35, s. 271—302.

5335. **Jahnel, C.,** Die kurbrandenburgischen Regimenter in Böhmen im Jahre 1634. 10 s. Berlin.
Sonder-Abdruck aus d. »Norddeutschen Allgemeinen Zeitung» 1901, N:o 250

5336. **Schmertosch v. Riesenthal, R.,** Die böhmischen Exulanten unter der kursächsischen Regierung in Dresden.
Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde 1901. Bd 22, s. 291—343.

5337. **Wittich, K.,** Zur Würdigung Hans Georgs von Arnim.
Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde 1901 Bd 22, s. 21—68.

5338. **Lippert, Fr.,** Geschichte der Gegenreformation in Staat, Kirche und Sitte der Oberpfalz-Kurpfalz zur Zeit des dreissigjährigen Krieges. Nach den Akten der kgl. Archive. (3) + 265 s. Freiburg im Breisgau, P. Waetzel.

5339. **Thonhofer, V.,** Der grosse deutsche Krig im Jahre 1637. 39 s. Zwittau 1899.

5340. Christian IV:s bref till Corfitz Ulfeld 1637—38. Meddelade af *L. Weibull.*
Danske Magazin. Femte Række. Bd 5, s. 1—10.

5341. **Terry, C. Sanford,** Charles I and Alexander Leslie.
The English Historical Review 1901, s. 115—120.

5342. **Weyhe-Eimke, A. v.,** Episoden aus dem Feldzuge der Kaiserlichen Truppen im Braunschweigischen in den Jahren 1641 und 1642. Nach Urkunden aus dem Nachoder Schloss-Archive.
Hannoversche Geschichtsblätter 1900. Jahrg. 3, s. 241—242, 249—251, 257—259, 265—267, 273—275, 282—284, 289—291, 299—301, 305—307.

5343. **Sommerfeldt, G.,** Aus d. Kriegsdrangsalen d. Stadt Frankenhausen im 30-jähr. Kriege. 3 Schreiben d. schwed. generalmajors Hans Christoph v. Königsmarck, 1642, nebst ergänz. Aktenstücken.
Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte und Altertumskunde. N. F. Bd 12, s. 310—317.

5344. **Klaje, H.,** Der Einfall des kais. General-Wachtmeisters Joachim Ernst v. Krockow in Hinterpommern vom Jahre 1643. X+167 s. Greifswald, J. Abel.
Pommersche Jahrbücher. Ergänzungsbd 1.

5345. **Munthe, C. O.,** Hannibalsfejden 1644—45. (Slutn).
Norsk Militært Tidsskrift 1900, s. 771—804. Hela arbetet äfven separat (2)+262 s. + 1 karta. Kristiania, Gröndahl. Pr. 2,50.

5346. **Tollstén, H.,** Kriget mot Danmark 1644—1645. Operationerna till sjös och dess samband med kriget till lands.
Tidskrift i Sjöväsendet 1901, s. 354—366.

5347. Generalmajor Georg Reichweins Kopibog 1646—57.
Meddelelser fra det norske Rigsarchiv. Bd 2, s. 177—247.

5348. Georg Reichweins Erklæring, afgiven 3 Mai 1651 til Commissarierne i Hannibal Sehesteds Sag.
Meddelelser fra det norske Rigsarchiv. Bd 2, s. 248—265.

5349. **Stålhane, H.,** Hannibelsfejden 1643—45.
Östersunds Posten 1901, N:o 7, 10—12.

5350. **Jörgensen, J. A.,** Bornholms Historie. D. 1: Fra Oldtiden til 1660. VII+255+(1) s. Rönne, Fr. Sörensen 1900. Pr. 2,50.

5351. **Ковалевскій, П. И.,** Христина, королева шведская. (Историко-психологическій очеркъ.) [Christina, drottning af Sverige. Historisk-psykologisk skildring].
Вѣстникъ всемірной исторіи. 1900, Dec., s. 3—9.

5352. Neue Actenstücke zur Geschichte des Schwedenkrieges in Mähren und Schlesien. Herausg. v. *B. Bretholz.*
Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 1901. Jahrg. 5, s. 1—92+1 karta.

5353. **Heimer, A.,** Grefve Magnus Gabriel de la Gardies ambassad till Frankrike 1646. Läroverksprogram. 55 s. 4:o. Jönköping.

5354. **Crohns, Hj.,** Sveriges politik i förhållande till de federativa rörelserna i Tyskland 1650—58. 1—2. 1. XXI+(1)+258 s. 2. (1)+242 s. Helsingfors, Förf.
D. 1, s. 1—203 tr. 1894 som akad. afh. Helsingfors. D. 1, s. 204—258 utg. separat 1895. Hela D. 1 ingår uti Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. Utg. af Finska Vetenskaps-Soc. H. 57. [Tr. 1898].

5355. **Gardiner, S. R.,** History of the commonwealth and protectorate 1649—1660. Vol. 3. 1654—1656. XIX+(1)+513 s. London, Longman.
Berör Carl X Gustafs historia.

5356. **Carlbom, J. Levin,** Magnus Dureels negotiation i Köpenhamn 1655 1657. Sveriges och Danmarks inbördes förhållande under åren närmast före Karl X:s första danska krig. [Akad. afh. Upsala.] XIII+323+VII s. Göteborg, Förf. Pr. 3,50.

5357. **Lewin, L.,** Die Judenverfolgungen im zweiten schwedisch-polnischen Kriege (1655—59).
Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen 1901. Jahrg. 16, s. 79—101.

5358. **Maczkowski, K. A.,** Beiträge zur Gesch. d. Tatareneinfalls in Preussen im Octob. 1656 betr. d. Hauptamt Insterburg.
Zeitschrift d. Alt.-Ges. Insterburg 1900, s. 3—19.

5359. **Hartmann, A. S.,** Tagebuch über seine Kollektenreise im Jahre 1657—1659. Herausgegeben und erläutert v. *R. Prümers.* (Schluss).
Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen 1900. Jahrg. 15, s. 203—246.

5360. **Rockstroh, K. C.,** Bemærkninger vedrörende enkelte Afsnit af Krigen i Jylland 1657.
Historisk Tidsskrift (Kjöbenhavn). Syvende Række. Bd 3, s. 118—149.

5361. Biografiske Oplysninger om Mikkel Skow, Hans Oldeland og Martin Tancke. Ved *L. Bobé.*
Danske Magazin. Femte Række. Bd 4, s. 328—330.
Berör bl. a. Karl X Gustafs krig i Danmark.

5362. Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania). Herausgegeben von der Historischen Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Abth. 2: Bd 1. 1657, April—1661, Juli. Bearbeitet von *A. F. Pribram.* XXIII+(1)+729 s. Wien.

5363. **Seraphim, A.,** Eine Schwester des grossen Kurfürsten Luise Charlotte. Markgräfin von Brandenburg, Herzogin von Kurland (1617—1676). Quellen u. Untersuchungen zur Geschichte des Hauses Hohenzollern. Herausg. v. *E. Berner.* Zweite Reihe: Biographien 1. 152 s. Berlin, A. Duncker.
Karl X Gustaf lät under det polska kriget 1658 tillfångataga Luise Charlotte och hennes gemål Jakob af Kurland och höll dem kvar i fångenskap ända till 1660.

5364. **Diederichs, H.,** Des schwedischen Feldmarschalls R. Douglas Reversal für Herzog Jakob 19 September 1658.
Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1900 [Tr. 1901], s. 15—16.

5365. **Rockstroh, K. C.,** Langelands Forsvar 1658—59. (Efter utrykte Kilder.)
Vort Forsvar 1901, N:o 528, 530—532.

5366. **Bidstrup, Jul.,** Östifternes Köbstæder under Svenskekrigen. 1658—60. 1—2.
Fra Arkiv og Museum. Studier og Aktstykker [Tr. 1900]. Bd 1, s. 252—280, 392—422.

5367. Journal, holden under Haldens Beleiring 1660. (Ved M. Huitfeldt.)
Meddelelser fra det norske Rigsarchiv. Bd 2, s. 266—271.

5368. **Bippen, W. v.,** Geschichte der Stadt Bremen. Lief 7. 112 s. Halle a/S u. Bremen, Müller's Verlagsbuchhandlung.
Ett kapitel har till öfverskrift: Die schwedischen Kriege.

5369. **Bildt, C.,** En bankett i Qvirinalen på 1600-talet. Med anledning af en nyligen af K. Biblioteket förvärfvad bild.
Ord och Bild 1901, s. 81—86. Äfven på italienska i Nuova Antologia 1901. Vol. 177, s. 389—399.

5370. **Varenius, O.,** Räfsten med Karl XI:s förmyndarestyrelse. 1. Dechargens gifvande och återkallande. VIII+184+V+(1) s. Upsala, Akademiska bokh.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. 7.5.

5371. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 17. Politische Verhandlungen. Bd 10. Herausgegeben v. *R. Brode.* VIII+566 s. Berlin, G. Reimer.
Afd. 3 har till öfverskrift: Brandenburg und Schweden 1671—1675 och omfattar s. 141—555.

5372. **Philippson, M.,** Der grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg. T. 2: 1660 bis 1679. 442 s. Berlin, Cronbach.

5373. **Spahn, M.,** Die Wiedergeburt Deutschlands im 17 Jahrhundert. Der Grosse Kurfürst. Mit einer Karte in Farbendruck, 93 Porträts auf 8 Tafeln, 138 Abbildungen im Text und reichem Buchschmuck. 151+(1) s. Mainz, Kirchheim.
Weltgeschichte in Karakterbildern herausg. v. *F. Kampers, S. Merkle* u. *M. Spahn.* Abt. 4. Neuere Zeit. Der Grosse Kurfürst.

5374. Öfverste Nils Skyttes dagbok 1675–1720. Utg. af *Otto Bergström.* (2)+101 s. Sthlm, Sandbergs bokh. Pr. 3.

5375. **Hirsch, J. C. W.,** Generalmajor Anders Sandberg og den Sandbergske Proces. Et Bidrag til Belysning af den danske venstre Flöjs Kamp i Slaget ved Lund. 140+(1) s. Kjöbenhavn.
Særtryk af Militært Tidsskrift. 30.

5376. **Stille, A.,** Fälttågen i Skåne 1676—1679. Några reflexioner och synpunkter.
Historisk Tidskrift 1901, s. 25—73 + 1 karta.

5377. **Chance, J. F.,** England and Sweden in the time of William III and Anne.
The English Historical Review 1901, s. 676—711.

5378. Kong Christian V:s egenhændige Dagbog for Aaret 1694. Meddelt af *C. F. Bricka.* (Slutning.)
Danske Magazin. Femte Række. Bd 4, s. 289—322.

5379. **Hjärne, H.,** Karl XII. S. 41—152. Sthlm.
Bilaga till tidskriften Ljus 1901.

5380. **Bielke, T. G.,** Ture Gabriel Bielkes hågkomster af Karl XII. Med en inledning utgifna af *C. Hallendorff.* XIV+98 s. Upsala, Lundequistska bokhandeln. Pr. 2.
Studier öfver den äldre Karl XII:s historiografien. 2.

5381. **Lieboldt,** Der Friede von Travendahl. Zur Erinnerung an den 18 August 1700.
Korrespondenzblatt des Gesammtvereins der deutschen Geschichts- und Alterthumsvereine 1900, s. 132—135.

5382. **Beckman, Edv.,** Några anteckningar om slaget vid Narva.
Historisk Tidskrift 1901, s. 317—332.

5383. **Fåhræus, R.,** Segern vid Narva, dess förutsättningar och betydelse. (Tal till läroverkets ungdom den 20 november 1900.) Läroverksprogram [Högre Latinläroverket å Norrmalm]. 8 s. 4:o. Sthlm.

5384. **Lindahl, E.,** Tal vid Malmö H. Allm. Läroverks fest på tvåhundra-årsdagen af slaget vid Narva. Läroverksprogram. XII s. 4:o. Malmö.

5385. **Lefaivre, A.,** L'insurrection magyare sous François II. Ragoczy, 1703—1711.
Revue des questions historiques. T. 69, s. 518—86.

5386. **Wilhelmi, Samuel,** Des Bürgermeisters Samuel Wilhelmi Marienburgische Chronik 1696—1726. Herausgegeben v. *R. Toeppen.* T. 4. Schulprogramme. S. 239—316. Marienburg, L. Giesow.

5387. **Friesen, E. v.,** Die Lage in Sachsen während der schwedischen Invasion 1706 und 1707 und der Friede von Altranstädt. VII+125 s. Dresden, W. Baensch.
Mitteilungen des Vereins für Geschichte Dresdens. H. 15.

5388. Filip Orlik, **Mazeppas sekreterare.** (Efter Novoje Vremja).
Göteborgs Aftonblad 1901, d. 23 mars.

5389. **Malmström, O.,** Magnus Stenbock i fångenskapen. (5)+83 s. Sthlm. Nordin & Josephson. Pr. 2.

5390. Berliner geschriebene Zeitungen aus den Jahren 1713 bis 1717 u. 1735. Ein Beitrag zur preussischen Geschichte unter König Friedrich Wilhelm I. Herausg. v. *E. Friedlaender.* XIX+720+(1) s. Berlin, Mittler u. Sohn.
Schriften des Vereins für die Geschichte Berlins. H. 38.

5391. **Westrin, Th.,** Восточные кредиторы Карла XII. [Anteckningar om Karl XII:s orientaliska kreditorer].
Вѣстникъ всемірной исторіи. 1900, Dec. s. 81—100.

5392. **Stoerk, F.,** Das Greifswalder Bündnis zwischen Peter d. Gr. und Georg I vom 28/17 Oktober 1715.
Pommersche Jahrbücher. Bd 2, s. 1—90.

5393. **Olsen, Richard,** Fra det gamle Moss. V+(1)+306 s.+1 pl. 4:o. Moss, Sæbbös Boghandel. Pr. 4.
Ett kapitel har till öfverskrift »Kampene paa Moss Aar 1716».

5394. **Börresen, J.,** Tordenskiold. En karakterstudie. (1)+140 s.+1 portr. Kristiania, Aschehoug & Co. Pr. 2,25.

5395. **Flood, C.,** Tordenskjold. Et historisk Rids til Ungdoms- og Folkelæsning. 136 s.+pl.+portr. Kristiania, Det Norske Aktieforlag 1900. Pr. 2,20.

5396. **Bussemaker, Th.,** De Triple-Alliantie van 1717.
Bijdragen voor vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde. Vierde Reeks. Deel 2, s. 158—271.

5397. **Bussemaker, Th.,** De arrestatie van Gyllenborg en Görtz in 1717.
Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkerkunde 1901.
Se nedan »Recensioner» 5674.

5398. **Westrin, T.,** En bortsnappad desavuering. [Ett bref från R. Areskine till den ryske legationssekreteraren i London Vesselovskij 1717].
Historisk Tidskrift 1901, s. 231—234.

5399. Cardinal Alberoni og Carl XII. Af *L. I. V.*
Historisk Tidsskrift (Kristiania) 1900. Fjerde Række. Bd 1, s. 36—38.

5400. Ett bref från Tordenskiold till Karl XII. [1718]. Medd. af *V. Gödel.*
Historisk Tidskrift 1901, s. 152—154.

5401. **Överland, O. A.,** Mandhusingen af Surendal i 1718.
Historisk Tidsskrift (Kristiania) 1900. Fjerde Række. Bd 1, s. 27—36.

5402. **Stille, A.,** Lefnadsåldern hos manskapet i Karl XII:s sista här.
Historisk Tidskrift 1901, s. 227—231.

5403. Karolinska officerares tjänsteförteckningar utgifna af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *A. Stille.* VII+80 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2.
Historiska Handlingar. D. 18: N:o 3.

5404. Karolinska krigares dagböcker. 1. R. Petres och C. M. Posses dagböcker. Utg. af *A. Quennerstedt.* XLIII+380+(1) s. Lund, Gleerup. Pr. 8. Tr. i 200 exemplar.

5405. Invigningen af minnesvården å karolinergrafven vid Vallan.
Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift. Bd 2, s. 188—193.

5406. **Michael, W.,** Ein schwieriger diplomatischer Fall aus dem Jahre 1719.
Historische Zeitschrift 1901. Bd 88, s. 56—68.

5407. **Quensel, O.,** Är det s. k. »Rydelii Andeliga Memorial» ett falsarium.
Kyrklig tidskrift 1901, s. 78—89.

5408. **Nilsson, N. O. J.,** Danmarks uppträdande i den svenska tronföljarefrågan åren 1739—1743. Efter handlingar i Svenska och Danska Riksarkiven. 4. Läroverksprogram. 18 s. 4:o. Malmö. (Se N:o 828.)

5409. **Zettersten, A.,** Skidlöpare på ryska gränsen 1742. (Ur »På skidor».)
Aftonbladet 1901, N:o 294 B, 295 A.

5410. Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719. D. 15: H. 3. 1746—47. Utg. af *G. O. Berg.* S. 577—732 + 15 + (3) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2,25.

5411. **Lange, E.,** Die Besetzung Greifswalds durch die Preussen 1758 und die Universität.
Pommersche Jahrbücher. Bd 2, s. 168—165.

5412. **Malmström, C. G.,** Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. 2:a uppl. delvis omarbetad. D. 6. IX + 497 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5.

5413. **Stavenow, L.,** Konung Gustaf III. (4) + 186 + (1) s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 2.
Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola. 16.

5414. **Gustave III,** Lettres de Gustave III à la comtesse de Boufflers et de la comtesse au roi de 1771 à 1791. Publiées avec une introduction et des notes par *A. Vivie.* 454 + (1) s. Bordeaux, G. Gounouilhou 1900.

5415. **Hamilton, Adolf Ludvig,** Anekdoter till svenska historien under Gustaf III:s regering. Utgifna af *O. Levertin.* XXXVI + 228 s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 3,75.
Svenska memoarer och bref utgifna af H. Schück o. O. Levertin. 4.

5416. **Hausen, R.,** Tillägg till auditör Ekmans dagbok.
Skrifter utg. af Svenska Literatursällskapet i Finland. 47. Förhandlingar och Uppsatser. 14, s. 201—208.

5417. **Natt och Dag, S.,** Hvad skeppsnamnen »Äran», »Vasa», »Dristigheten» hafva att säga oss.
Allmänna Försvarsföreningens Årsskrift 1901, s. 69—82.

5418. **Bonsdorff, C. v.,** Landtvärnsplaner 1802.
Skrifter utg. af Svenska Literatursällskapet i Finland. 47. Förhandlingar och Uppsatser 14, s. 100—142.

5419. **Schmidt, Bruno,** Der schwedisch-mecklenburgische Pfandvertrag über Stadt und Herrschaft Wismar. VI + 85 s. Leipzig, Duncker & Humblot.

5420. **Sparre, G. M.,** Fra felttoget mod Norge 1808. (Oversat fra svensk af *C. J. Anker.*)
Norsk Militært Tidsskrift 1901, s. 48—72, 108—133.

5421. **Quennerstedt, A.,** I Torneå och Umeå 1808—1809. Verklighetsskildringar från finska krigets sista skede i svenska bygder. 1. Torneå. XIV + 210 s. Lund, Gleerup. Pr. 2,75.

5422. Sveriges krig åren 1808 och 1809, utgifvet af Generalstabens krigshistoriska afdelning. D. 2: 1. Text. IX s. + s. 391—464. 2: Bilagor. V + (40)s. + s. 293—294. Sthlm, Norstedt. Pr. 1,75.

5423. **Никулищевъ, В.,** Севаръ (Сраженіе 7-го августа 1809 г.) **Striden vid Säfvar d. 7 Aug. 1809.**
Изворникъ развѣдчика 1901. T. 17, s. 120—146.

5424. **Kleinschmidt, A.,** Neues vom Obristen Gustafsson.
Westermanns illustrierte deutsche Monatshefte 1901. Jahrg. 46, s. 212—229.

5425. **Kleinschmidt, A.,** Ein exilirter König in Kassel und Hanau. (Gustav IV Adolf von Schweden.)
Mittheilungen an die Mitglieder des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde. Jahrg. 1900 [Tr. 1901], s. 38—39.

5426. **Hardij, Jean,** Correspondance intime du général Jean Hardij de 1797 à 1802. Recueillie par son petit-fils le général *Hardij de Périni.* XV+309 s. Paris, Plon.
Innehåller en hel del uppgifter om Bernadotte.

5427. **Pingaud, L.,** Bernadotte, Napoléon et les Bourbons (1797—1844). (2)+452 s.+1 portr. Paris, Plon.
Se nedan »Recensioner» 5677.

5428. Svenska statsrådets protokoll i frågan om förbundet med Ryssland 1812. Utgifna af *O. Alin.* 54 s. Upsala 1900. Pr. 50 öre.
Upsala Universitets Årsskrift 1900. Program 2.

5429. **Geusau, Baron v.,** Le siége de Maestricht en 1814. 211 s.+3 kartor. U. o. o. å. [1901].

5430. Christian Frederiks og Carsten Ankers Brevveksling 1814 samt Uddrag af deres Breve fra 1801—13 og fra 1815—17, samlet af *C. J. Anker.* Udg. af »Norges nationale Forening». (6)+744+(1) s.+21 portr. o. pl. Kristiania, Aschehoug & Co. Pr. kart. 8.

5431. **Alin, O.,** Den svensk-norska unionen. Uppsatser och aktstycken. 2. Frågan om norska grundlagens »normalexemplar». Ny uppl. med fotolitografiska grundlagsaftryck utg. efter Författarens död af *S. Clason.* 9+(2) s.+72 s. litogr. tr. Fol. Upsala, Akademiska Bokh. [Tr. i Sthlm i 100 exemplar].

5432. **La Garde-Chambonas, A. de,** Souvenirs du congrès de Vienne 1814—1815. Publiés avec introduction et notes par *le comte Fleury.* XV+461 s.+2 portr.+ 1 pl. Paris, Henri Vivien.

5433. **Christie, W. F. K.,** Stiftamtmand W. F. K. Christies Dagbog Mai—Oktober 1815. Udgiven ved *Y. Nielsen.*
Historisk Tidsskrift (Kristiania) 1900—1901. Fjerde Række. Bd 1, s. 81—213.

5434. **Sars, J. E.,** Norges politiske Historie 1815—1885. Med Tillægsafhandlinger angaaende Norge i det nittende Aarhundrede af *Chr. Collin, L. A. Havstad, O. Holm, Ragna Nielsen.* H. 8—11. S. 241—368. Kristiania.
Gratisbilag til »Verdens Gang» 1901.

5435. **Storm, G.,** Norges politiske Historie i det nittende Aarhundrede. En Udsigt. Med Illustrationer efter Originaltegninger, Malerier og Fotografier.
»Norge i det nittende Aarhundrede». D. 1 s. 120—168.

5436. **Getz, B.,** Norges folkeretlige stilling og statsforfatning.
»Norge i det nittende Aarhundrede». D. 1, s. 169—182.

5437. **Pavels, Claus,** Dagböger for Aarene 1817—1822. Udgivne for den norske historiske Forening af *L. Daae.* Bd 2: H. 1—2. 192 s. Kristiania 1900.

5438. **Pingaud, L.,** Les dernières années de Bernadotte.
La Revue de Paris 1901, s. 574—596.

5439. **Frederiksen, N. C.,** Skandinavismen.
Dansk Tidsskrift 1901, s. 738—757.

5440. **Ploug, H.,** Carl Ploug og Skandinavismen. Bidrag til den politiske Skandinavismes Historie.
Tilskueren 1901, s. 442—460.

5441. To Aktstykker vedrörende den politiske Skandinavismes Historie i Aarene 1856—57. Medd. ved *H. Ploug.*
Historisk Tidsskrift (Kjöbenhavn). Syvende Række. Bd 3, s. 349—368.

5442. **Bajer, Fr.,** Det skandinaviske nevtralitetssystem eller historisk moral af Nordens nevtralitet under Krimkrigen. 63 s. Köbenhavn, Gjellerups Bogh. Pr. 60 öre.
Dansk Fredsforenings Smaaskrifter N:o 13.

5443. **Ibsen, S.,** Spörgsmaalet om et særskilt norsk konsulatvæsens forh. til det fælles diplomati og det fælles udenrigsstyre. 30 s. 4:o. Kristiania, Gröndahl & Sön. Pr. 25 öre.

5444. **Beyer-Boppard, C.,** Ein Senior von Europiens Monarchen. Grundriss zu einem biographischen Denkmal für König Oscar II von Schweden und Norwegen. Nach den besten Quellen bearbeitet. (7)+233 s.+ portr. Leipzig, G. Fock.

Genealogi, Biografi och Sfragistik.

5445. **Afzelius, Arvid August,** Minnen. X+159 s. + 1 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 2,25.

5446. **Ahnfelt, O.,** Om biskop Olaus Stephani Bellini lefnadsålder. (Se N:o 5615.)
Historisk Tidskrift 1901, s. 146—152.

5447. **Amnéus, A. o. H.,** Anteckningar om släkten Amnéus samlade och och till utdelning bland dess medlemmar utgifna år 1892 af Abel och Herman Amnéus samt år 1900 af Herman Amnéus. 48 s. Mariestad 1900.

5448. **Bergström, O.,** Vadstena krigsmanshus. Personhistoriska anteckningar. 115 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1,50.

5449. **Berzelius, Jac.,** Själfbiografiska anteckningar. Utgifna af Kongl. Svenska Vetenskapsakademien genom *H. G. Söderbaum.* XII+246 +(1) s.+1 portr.+1 pl.+1 facs. Sthlm, Norstedt. Pr. 4.

5450. **Borgström, A.,** Kongl. Hofrätten öfver Skåne och Blekinge 1821—1900. Biografiska anteckningar. (8)+XVIII+93 s. Kristianstad, Förf. Pr. 3.

5451. **Bülau, Fr.,** Graf Philipp Christoph von Königsmark und die Prinzessin von Ahlden. Herausg. v. *R. Geerds.* 93 s. Leipzig, Reclam.
Universal-Bibliothek. N:o 4255.

5452. **Bååth-Holmberg, C.,** En svensk storman. En bild från Karl Johans dagar. [Fredrik Bogislaus von Schwerin]. (3)+184 s.+1 portr. Sthlm, Geber. Pr. 2,75.
Kulturbiblioteket.

5453. **Clason, S.,** Ett par notiser om Palne Eriksson [Rosenstråle].
Historisk Tidskrift 1901, s. 152—157.

5454. [**Dardel, N. v.**], Carl Pontus Lilljehorn.
Personhistorisk Tidskrift 1901, s. 74—80 + 2 bilder.

5455. [**Dardel, N. v.**], Stockholms öfverståthållare. [Grefve Knut Posse, grefve Samuel af Ugglas, friherre Rutger Fuchs och grefve Jacob Essen Hamilton.]
Personhistorisk Tidskrift 1901, s. 1—10 + 2 portr., 53—63 + 2 portr.

5456. **Djurberg, V.**, En svensk medicinsk folkskriftsförfattare på 1600-talet. Medicinsk historisk studie. [Johannes Palmberg].
Hygiea 1900, s. 357—405.

5457. **Drake, C. M.**, Utdrag ur Carl Magnus Drakes dagbok. Meddelade af *A. Lewenhaupt*.
Historisk Tidskrift 1901, s. 119—135.

5458. **Ekholm, A.**, Förteckning öfver biskopar i Vesterås stift från 1100-talet till närvarande tid sammanfattad och upprättad enligt äldre och nyare skrifter och handlingar jämte korta biografier.
Västmanlands fornminnesförenings årsskrift. 5, s. 41—74.

5459. **Ekholm, A.**, Förteckning öfver kungsfogdar, höfvidsmän, ståthållare och landshöfdingar i Vestmanland 1350—1900.
Västmanlands fornminnesförenings årsskrift. 5, s. 75—94.

5460. **Ekstrand, V.**, Svenska landtmätare 1628—1900. Biografisk förteckning. H. 2: Norrland. H. 3: Svealand (utom Dalarne). S. 21—109. 4:o. Sthlm, Fritze. [Tr. i Upsala]. Pr. 2 kr. häftet.

5461. **Fredenheim & Mennander**, Fredenheims och Mennanders brefväxling. I urval utgifven af *H. Schück*. XXIX + 250 s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 3,75.
Svenska memoarer och bref utgifna af H. Schück o. O. Levertin. 3.

5462. **Fröding, H.**, Ingman-Manderfelt. En äfventyrare från gustavianska tiden. Studie. (1) + 201 + (2) s. Sthlm, Albert Bonnier. Pr. 3.
Se nedan »Recensioner» 5679.

5463. **Fröléen, Joh. Fr.**, Minnen. En gammal Stockholmares anteckningar. (3) + 240 s. + 1 portr. Sthlm, Fröléen & Comp. Pr. 3.

5464. **Hagström., K. A.**, Strengnäs stifts herdaminne. H. 26. (Sluthäftet). Register. 22 + 9 s. Sthlm, Rietz. [Tr. i Strengnäs.] Pr. 1.

5465. **Hildebrand, E.**, Egenhändigt bref af Ebba Brahe vid 12 års ålder.
Personhistorisk Tidskrift 1901, s. 10 + 1 facs.

5466. **Hildebrandsson, H. Hildebrand**, Anders Celsius. 1701—1901.
Nordisk Tidskrift 1901, s. 601—617.

5467. **Hult, K.**, Från kyrkobokskrifningens barndom.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 222—229.

5468. **Klingberg, C.**, Göta Par Bricoles första hundrade år 1801—1901. 108 + (1) s. 4:o. Göteborg, Förf. Pr. 1.

5469. **Lagergren, H.**, Christinehamns kyrkas böcker. 1. Vigda 1645—1683. Med biografiska anteckningar. 38 s. Kristinehamn, Förf. Pr. 1.

5470. **Lindbæk, J.**, Spredte notitser om svenske i Rom i det 15:de og 16:de århundrede.
Historisk Tidskrift 1901, s. 136—148.

5471. **Löwenadler, H.**, Slägterna Kjellman och von Löwenadler samt deras ättlingar. 40 s. 4:o. Göteborg, Förf. Pr. 2.

5472. **Matrikel**, Die, der Universität Rostock. 4:e. Mich. 1694—Ost. 1747. Herausg. v. *A. Hofmeister*. 240 s. 4:o. Rostock, Stillersche Hof- und Universitäts Buchhandlung.

5473. **Millqvist, V.,** Publicistklubbens matrikel vid 20:de århundradets början. Biografiska och genealogiska uppgifter. (4)+268 s. Sthlm, Publicistklubben. Pr. 6.
Se nedan »Recensioner» 5680.

5474. **Män,** Fänrik Ståls. Porträtt tecknade af finska konstnärer, med biografier af finska skriftställare 264 s. Fol. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 21.

5475. **Natt och Dag, S.,** Amiral Clas Ugglas lif och bedrifter. 12 s. Sthlm, Norstedt. Tryckt som manuskript i 300 ex.

5476. **Nordlander, J.,** Gunnil Snälla, den äldsta kända norrländskan.
Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Bd. 11, s. 232—243.

5477. **Odén, K. G.,** Östgötars minne. Biografiska anteckningar om studerande östgötar i Upsala 1595—1900. H. 1. 320 s. Sthlm, Förf. Pr. för hela verket 10 kr.

5478. **Rhyzelius, A. O.,** Anteckningar om sitt lefverne. I urval utgifna af *J. Helander*. LXXXVII+(1)+217 s. Sthlm, Norstedt [Tr. i Upsala]. Pr. 3,50.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 3: 2.

5479. **Rosengren, J.,** Om Olof Wallqvist såsom biskop och eforus. Läroverksprogram. (4)+106+(1) s. 4:o. Växjö. Äfven Akad. afh. Lund, Gleerup. Pr. 1,50.

5480. **Rudin, W.,** Minne af prosten och kyrkoherden Olof Kolmodin.
Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 15, s. 104--383.

5481. **Samzelius, H.,** Anteckningar om släkten Samzelius. 40 s. Sthlm, Förf. Tr. i 25 exemplar.

5482. **Sjöström, C.,** Blekingska nationen 1697—1900. Biografiska anteckningar jemte historik. VI+496 s. Lund, Förf. Pr. netto 10.

5483. **Slägt,** Knut Håkansson Hands och hans hustru Märta Arvidsdotter Drakes,. Meddel. af *K. H. Karlsson*.
Personhistorisk Tidskrift 1901. Årg. 3, s. 133—142 + 1 bl. m. 4 slägt Tab.

5484. **Släktbok,** Ny svensk, Utgifven af *K. A. K:son Leijonhufvud* och *G. C:son Leijonhufvud*. H. 1—2. (3)+165+(7)+V+VII s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kronor häftet.

5485. **Spak, H. F.,** Anteckningar och minnen ur släkten Spaks historia. 40 s. 4:o. Visby.

5486. **Spångberg, V.,** Adolf Hedin, väktaren och förgångsmannen. En politisk studie. 100+(1) s. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 70 öre.
Verdandis Småskrifter. N:o 100.

5487. **Swedberg, J.,** Bref från Jesper Swedberg. Medd. af *H. Lundström*.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 236—248.

5488. **Tidander, L. G.,** Olof Wallquist. Ett hundraårsminne tecknadt för Smålandsposten. 69 s. Wexiö, Smålandsposten.

5489. **Wahlström, L.,** Den svenska odlingens stormän. Lefnadsteckningar för skola och hem. 4. [1—3 äro skrifna af Ellen Fries]. 96 s.+3 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 1.
Innehåller biografier öfver Carl Wilhelm Scheele, Johan Henrik Kellgren o. Johan Tobias Sergel.

5490. **Weibull, L.,** Malmö stads medeltida sigiller.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1901, s. 150—152.

5491. **Wessler, J.,** J. E. L. Ehrenreich. En biografisk studie. 24 s. Göteborg.
(Separattryck ur »Reflector» 1901.)

5492. **Wessler, J.,** Sveriges aflidne tandläkare. 1700—1900. Anteckningar och minnen. VII+147+(1) s. Sthlm, Förf. Pr. 5.

5493. **Willebrand, R. F. v.,** Gustaf Philip Creutz. Föredrag hållet vid Svenska Literatursällskapets årsmöte den 5 februari 1900.
Skrifter utg. af Svenska Literatursällskapet i Finland. 47. Förhandlingar och uppsatser. 14, s. 1—60.

5494. **Wirsén, C. D. af,** Lefnadsteckningar. (1)+515 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5.
Innehåller biografier öfver J. G. Oxenstierna, K. A. Nicander o. Bernhard v. Beskow.

5495. **[Wrangel, F. U.],** Blasius Dundie. Några anteckningar om en skotsk köpman i Stockholm under 15- och 1600-talen.
Personhistorisk Tidskrift 1901, s. 41—52.

5496. **Ätten** Boga. Meddel. af *Wilh. Planting-Gyllenbåga.*
Personhistorisk Tidskrift 1901. Årg. 3, s. 156—163.

Krigshistoria.

5497. **Angell, H.,** Kaptein Jürgensen og Leirdölerne hans. 136 s. Kristiania, Aschehoug & C:o. Pr. 1,80.

5498. **Barstad, H. J.,** Historisk oversigt over den norske hærs organisation og udvikling siden dens oprettelse i 1628 indtil nutiden.
Norsk Militært Tidsskrift 1901, s. 301—330.

5499. **Barstad, H. J.,** Leirdölernas saga eller Leirdalske Kompagnies Historie fra 1801—1817. (8)+364 s. + 1 karta. Kristiania, Haffner & Hille.

5500. **Blom, O.,** Smaa Bidrag til Artilleriets Historie under Kristian d. 4:de.
Historisk Tidsskrift (Kjöbenhavn). Syvende Række. Bd 3, s. 332—348.

5500 1/2. **Lehfeldt, R.,** Geschichte des Füsilier-Regiments Graf Roon (Ostpreussischen) N:o 33. Zweite Aufl. bis auf die Gegenwart fortgeführt von *Kischke* ergänzt durch eine Neubearbeitung der Geschichte des schwedischen Stamm-Regiments von *Wagner*. XII+424+116 s. + 1 portr. + 9 kartor. Berlin, Mittler u. Sohn.

5501. **Munderingar,** Svenska krigsmaktens forna och nuvarande,. H. 1—4. 8 pl. Sthlm, P. B. Eklund.

5502. **Munthe, C. O.,** Oversigt over det norske hærvæsens historie indtil den nationale hærs förste oprettelse 1628.
Norsk Militært Tidsskrift 1901, s. 369—390, 433—464.

5503. **Munthe, L. W:son,** Kongl. Fortifikationens historia. D. 1. S. 81—384+15 pl.
Tidskrift i fortifikation 1901. Bihang.

5504. **Petrelli, T. J.,** Våra troféer.
Illustrerad Militärrevy 1901, s. 299—311.

5505. **Planting-Gyllenbåga, G. H. W.,** Norska krigare under svenska fanor. 62+(1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1,75.

5506. **Platen, C. G.,** Kongl. Skånska Dragonregementets historia. Personhistoriska anteckningar öfver officerare och civilmilitäre af officers rang 1676—1900. XV+356 s.+23 helsidesplanscher. 4:o. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 12.
Se nedan »Recensioner» 5684.

5507. **Wahl, O.,** Det gamle bergenhusiske regiments historie 1628—1720. 140+(6) s. Kristiania, Gröndahl. Pr. 1,50.

Litteratur- och Konsthistoria.

5508. **Böttiger, J.,** Kungl. Hofschatullmakaren och ebenisten Georg Haupt. En studie till 1700-talets konstslöjdhistoria. (3)+155 s.+52 pl. Sthlm.
Meddelande från Svenska slöjdföreningen år 1902 [Tr. 1901].

5509. **Hahr, A.,** David von Krafft och den Ehrenstrahlska skolan. Bidrag till den svenska konsthistorien. 144+(1) s.+11 illustr. Upsala 1900. Pr. 2,25.
Upsala Universitets Årsskrift 1901.

5510. **Hahr, A.,** Karl XII:s-porträtten. En porträtthistorisk studie. Med 10 bilder.
Ord och Bild 1901, s. 577—592.

5511. **»Jörianen»,** Den stora, i Stockholms storkyrka.
Historisk Tidskrift 1901, s. 74—77.

5512. **Kjellberg, C. M.,** S. Erikslegendens författare och en autograf af honom.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 258—266.

5513. **Kjellberg, C. M.,** Upsala domkyrkas franska ursprung.
Upplands fornminnesförenings tidskrift 1900. H. 21, s. 282—309.

5514. **Konstminnen,** Svenska, från medeltiden och renässansen antecknade och beskrifna på föranstaltande af Svenska fornminnesföreningen. H. 8: Trefaldighetskyrkan i Upsala. 1 textbl.+4 pl. Fol. Sthlm, Samson & Wallin. Pr. 4.

5515. **Levertin, O.,** A. Roslin. En studie. 63 s.+1 portr. Med illustr. 4:o. Sthlm, Ljus. Pr. 1,50.

5516. **Pantheon, Svenskt,.** Porträtt och historiska planscher efter gravyrer. Med text af *F. U. Wrangel.* H. 4—7. S. 11—18+60 portr. o. pl. Tv. Fol. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 2,50 häftet.

5517. **Rydbeck, O.,** Romanska målningar i Skånes kyrkor.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1901, s. 113—149+1 pl.

5518. **Schück, H.,** Bidrag till svensk bokhistoria. 180 s. 4:o. Sthlm, Föreningen för bokhandtverk. Pr. 10.

5519. **Sirén, O.,** En svensk målares utvisning från Danmark. [Carl Gustaf Pilo].
Personhistorisk Tidskrift 1901. Årg. 3, s. 143—155+1 portr.

5520. **Steffen, R.,** Romanska småkyrkor i Östersjöländerna med särskild hänsyn till svenska förhållanden. (1)+78 s. Med 46 bilder. Sthlm, Pr. 2.
Bidrag till vår odlings häfder, utgifna af Nordiska Museet. 8.

5521. **Upmark, G.,** Valda skrifter. VI+385+(1) s.+1 portr.+en hel del illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 7.
Innehåller bl. a. flera konsthistoriska uppsatser, som beröra Sveriges historia under 1500- och 1600-talen.

5522. **Weibull, L.,** Bildhuggare och träsnidare i Lund och Malmö under renaissancen.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1901. Bd 1, s. 1—48+8 pl.

5523. **Wrangel, E.,** De betrekkingen tusschen Zweden en de Nederlanden op het gebied van letteren en wetenschap voornamelijk gedurende de zewentiende eeuw. Uit het zweedsch vertaald door Mevrouw Beets—Damsté. XII+420 s. Leiden, E. J. Brill.

Statsrätt, Juridik och Nationalekonomi.

5524. **Beauchet, L.,** De la propriété familiale dans l'ancien droit Suédois.
Nouvelle Revue Historique de droit Français et étranger 1901, s. 5—44.

5525. **Clason, S.,** Ett principbetänkande om bergshandtering från midten af 1600-talet.
Bihang till Jernkontorets Annaler 1901, s. 1—24.

5526. **Clason, S.,** Studier i 1600-talets svenska statsrätt. Johannes Loccenius och hans lära om rikets »fundamentallagar». 1—2.
Statsvetenskaplig Tidskrift 1901, s. 109—128, 176—197.

5527. **Ficker, J.,** Das longobardische und die scandinavischen Rechte.
Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung 1901. Bd. 22, s. 1—50.

5528. **Fahlbeck, P.,** Grunddragen af Sveriges författning.
Statsvetenskaplig Tidskrift 1901, s. 205—244.

5529. **Förarbetena** till Sveriges rikes lag 1686—1736. Efter offentligt uppdrag utg. af *W. Sjögren*. 2. Lagkommissionens protokoll 1694—1711. V+379+(1) s. 3. Lagkommissionens protokoll 1712—1735. IV+413 s. Upsala. Pr. 2: 5. 3: 5,50.

5530. **Nyström, J. F.,** Sveriges statskunskap på grundvalen af W. E. Svedelius Handbok. (1)+229+(1) s. Uppsala, W. Schultz. Pr. 2,50.

5531. **Samlingar** i landtmäteri. Saml. 1: Instruktioner och bref 1628—1699. [Utg. af *V. Ekstrand.*] 264 s. Sthlm, Fritze. Pr. 3.

5532. **Thulin, G.,** Utredning rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän. Efter nådigt uppdrag utgifven. (3)+287+(1)+80 s.+1 bilaga. Samling af urkunder rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän. Efter nådigt uppdrag utgifven af *G. Thulin*. (2)+447+(1) s. Sthlm.

Bibliografi.

5533. **Almquist, J. A.,** Samtida skrifter rörande Sveriges förhållanden till främmande makter. Supplement 2.
Kongl. Bibliotekets Handlingar 23, s. 1—132.

5534. **Bildt, C.,** Cenni critici sul codici H. II. 3 della Biblioteca della Badia di Grotta Ferrata e Sulla. Histoire des intrigues galantes de la reine Christine de Suède.
Rivista delle Biblioteche e degli Archivi. Vol. 6, s. 17—20.

5535. **Бородкинъ, М.,** Финляндія въ русской печати. Матеріалы для библіографіи. [Finland i ryskt tryck. Materialier till en bibliografi]. (4)+333 s. С.-Петербургъ.

5536. **Bygdén, L.,** Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. H. 4—5. S. 290—479. Upsala.
Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet. 17: 4.

5537. **Förteckning** öfver ministeriella handlingar i Riksarkivet. 13. *Th. Westrin* o. *S. Bergh*, Anglica. — 14. *Th. Westrin*, Scotica. — 15. *Th. Westrin*, Helvetica. — 16. *B. Taube*, Americana. — 17.

Th. Westrin, Persica. — 18. *Th. Westrin*, Allmänna fredskongresser. — 1. *B. Taube*, Danica (ny upplaga).
Meddelanden från Svenska Riksarkivet 25, s. 289—342.

5538. **Holmström, O.,** Linköpings domkapitels arkiv. Arkivstudier. X+364 s. 4:o. Linköping, P. M. Sahlströms bokh. [Tr. i Stockholm]. Pr. 10.
Se nedan »Recensioner» 5686.

5539. **Jahresberichte** der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von *E. Berner*. Jahrg. 22. 1899. XIX+54+623+449+429 s. Berlin, Gaertner.
Afdelningen för Sverige är skrifven af *S. Bergh* och utgör s. 184—192 af tredje afdelningen. Afdelningen för Finland har till författare *M. G. Schybergson* o. *A. Hackman* och utgör s. 193—199 af tredje afdelningen.

5540. **Karlsson, K. H.,** Forskningar i Vatikanens arkiv och därmed sammanhängande arbeten 1894—1900. Reseberättelse.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet. 25, s. 343—357.

5541. **Kernkamp, G. W.,** Over Zweedsche, Noorsche en Deensche archieven.
Nederlandsch Archievenblad 1900—1901, s. 181—200.

5542. **Kjellberg, C. M.,** De uppländska städernas arkiv.
Upplands fornminnesförenings tidskrift 1900. H. 21, s. 349—355.

5543. **Setterwall, K.,** Svensk historisk bibliografi 1900. 28 s.
Bilaga till Historisk Tidskrift 1901. 50 separatexemplar.

5544. **Ur** arkivet. 1. F. d. Soopska arkivet på Stora Bjurum. 132+(1) s. Lund.
Ex Bibliotheca Trolleholmiæ. 9.

5545. **Wieselgren, H.,** Drottning Kristinas bibliotek och bibliotekarier före hennes bosättning i Rom jemte en öfverblick öfver de Kungl. Biblioteken i Sverige före hennes regeringstid. 102 s. Sthlm. Pr. 2.
Kongl. Vitterhets, Historie och Antiqvitets-Akademiens Handlingar. Ny följd. D. 13: 2.

Topografi.

5546. **Ahlenius, K.,** Fornskandinaviska upptäcktsfärder i Nordatlantiska hafvet. 37+(1) s. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 30 öre.
Verdandis Småskrifter. 96.

5547. [**Ahlm, L. W.**], Djäkneberget vid Vesterås, skildradt af en gammal djäkne. 80 s.+8 pl.+1 karta. Vesterås, Karlsbrödraförbundets förlag 1900. Pr. 1,50.

5548. **Ambrosiani, S.,** Smärre arkivaliska bidrag till Uppsala historia.
Upplands fornminnesförenings tidskrift 1900. H. 21, s. 342—348.

5549. **Ambrosiani, S.,** Trefaldighetskyrkan i Upsala. Undersökt och uppmätt af *K. A. Berlin* och *S. Ambrosiani*; ritningarne af *K. A. Berlin*; den byggnadshistoriska redogörelsen af *S. Ambrosiani*. Med 20 fig.
Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Bd 11, s. 141—186.

5550. **Bæhrendtz, F.,** Kalmar domkyrkas grafvar och epitafier. 85 s.+1 plankarta. Kalmar 1900. Pr. 1,50.
Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening. H. 2.

5551. **Berg, W.,** Ruinen efter Karlsborgs fäste. Undersökt.

Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia 1900. Bd 6, s. 488—563+8 kartor.

5552. **Fornhandlingar** rörande Jämtlands län. 2. [1520—30]. Utg. af *P. Olsson*.
Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift Bd 2, s. 221—228.

5553. **Från** svenska herregods. Fånö. 1—2. 18+10 s. Sthlm.
Aftryck ur Stockholms Dagblad 1900.

5554. **Fyhrvall, O.,** Bidrag till Gefle stads historia och beskrifning. 182+180 s.+många kartor o. illustr. Gefle.

5555. **Grandinson, K. G.,** Örebro slott.
Meddelanden från Nerikes fornminnesförening. H. 2, (1)+92 s.+12 planscher.

5556. **Hadorph, J.,** Reseanteckningar om Läckö grefskap, eller Åse, Kållands och Kinnefjärdings härad af år 1669 och 1671. Medd. af *C. G. S.*
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift 1901. Bd 2, s. 65—86.

5557. **Hall, Fr.,** Gudhems kloster.
Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift 1901. Bd 2, s. 44—52.

5558. **Hofberg, H.,** Vestmanlands fornlemningar och minnesmärken upptecknade. 6. Ytter-Tjurbo härad.
Västmanlands fornminnesförenings årsskrift. 5, s. 1—33.

5559. **Hulth, K.,** Rönnby borg i St. Ilians socken.
Västmanlands fornminnesförenings årsskrift. 5, s. 35—39.

5560. **Huss, G.,** Något om äldre kamerala handlingars betydelse för geografisk forskning.
Ymer 1901, s. 407—416.

5561. **Karling, J.,** Visingsö, dess naturhistoria och minnen. Med 23 illustrationer. 72 s. Sthlm, Torsten Hedlund. Pr. 60 öre.

5562. **Kyrkor,** Gotländska, i ord och bild, utgifna af Gotlänningens redaktion. Ser. 3 o. 4. S. 132—228. 4:o. Visby 1900, 1901.

5563. **Lagerberg, C.,** Göteborg i äldre och nyare tid. Omkring 500 bilder. Beskrifvande text. H. 1—7. (2)+56 s. Tv. fol. Göteborg, Zachrisson. Pr. 50 öre häftet.

5564. **Lampa, Sv. M.,** Fåleberg. Anteckningar om en gammal Västgötaby. Med 13 bilder o. 4 kartor. 32 s. Sthlm, Nordiska Bokhandeln. [Tr. i Upsala].
Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 19,5.

5565. **Land** och folk, Sveriges,. Historisk-statistisk handbok på offentligt uppdrag utgifven af *G. Sundbärg*. IX+1027+(1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 10.
Se nedan »Recensioner» 5689.

5566. **Lönborg, S.,** Geografiska och kartografiska arbeten i Sverige under 1600-talet.
Ymer 1901, s. 113—144.

5567. **Modin, E.,** Härjedalens ortnamn och bygdesägner. 128 s. Sthlm, Nordiska Bokhandeln. [Tr. i Upsala].
Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 19,2.

5568. **Nerman, G.,** Om farleden till Uppsala och Fyris-åns reglering.
Ymer 1901, s. 374—387.

5569. **Norman, G.,** Sveriges äldsta kända vattenreglering. 5 s.+1 karta. 4:o. Sthlm, Förf.
Aftr. ur Teknisk Tidskrift 1901.

5570. **Noraskogs arkiv.** Bergshistoriska samlingar och anteckningar. Utg. af *Johan Johansson*. H. 9: Ringshytte hyttelag. Anteckningar och bidrag till dess historia under 500-årig tillvaro (1400—1900). (2)+192 s.+1 karta. Sthlm, Utg. Pr. 5.
Ej i bokhandeln.

5571. **Noreen, A.,** Om våra ortnamn och deras ursprungliga betydelse. Föredrag vid Svenska Turistföreningens årsmöte den 14 februari 1900.
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1901, s. 1—14.

5572. **Olsson, P.,** Socknar och sockennamn i Jämtlands län. 23 s. Östersund, Förf.

5573. **Om** Jämtlands och Herjeådalens världsliga styrelse och ämbetsmän i äldre tider. Tillägg. — Jämtlands och Herjeådalens prester före 1645. Tillägg.
Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift. Bd 2, s. 228—230.

5574. **Petersson, Karl Joh.,** En sockenbeskrifning från Östergötlands slättbygd. [Vesterlösa]. 69+(1) s. Linköping, Sahlströms bokh. Pr. 75 öre.

5575. **Samzelius, H.,** Studier och anteckningar. 1. Det gamla Nederkalix. 2. Det gamla Torneå.
Personhistorisk Tidskrift 1901, s. 27—34, 83—108.

5576. **Spegel, Haqv.,** Rudera Gothlandica ɔ: Guthi lands kamr. De priscis insulæ istius colonis, opibus, munimentis, legibus, bellis, cladibus etc.: reliqviæ historicæ ex dispersis hinc inde membranis collectæ. Gohtlandz godheet, eller kort beskrifning om then öön samt desz inbyggiare och lägenheet. Sammandragen utaf then ringa men ljkwäl sanferdiga underrättelsen, som ännu ther om lembnad är anno 1683. Utg. af *O. V. Wennersten*. IV+244 s. Visby. Pr. 3,25.
Bilaga till Gotlands Allehanda 1901, 15 februari.

5577. **Suède,** La, son peuple et son industrie. Exposé historique et statistique publié par ordre du gouvernement, rédigé par *G. Sundbärg*. IX+437+528+XX s.+pl. o. kartor. Sthlm, Norstedt 1900.
Se nedan »Recensioner» 5689.

5578. **Söderberg, S.,** Undersökningar i Falsterbo.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1901. Bd 1, s. 49—85+1 karta.

5579. **Tornæus, Joh.,** Berättelse om Lapmarckerna och deras tillstånd. Utg. af *K. B. Wiklund*. 64 s. Sthlm, Nordiska Bokhandeln. [Tr. i Upsala].
Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 17,3.

5580. **Upland.** Skildringar af land och folk. Bd 1: H. 1. 156+(2) s.+3 helsidespl.+1 karta. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 3,50

5581. **Weibull, L.,** Till Landskrona äldre historia.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1901. Bd 1, s. 86—105.

5582. **Weibull, L.,** Utredning rörande eganderätten till tomter och jordar inom Malmö stads område. 100 s. 4:o. Malmö.

5583. **Weibull, L.,** Utredning rörande Landskrona stads jordar och tomter. 18 s. 4:o. Landskrona.

5584. **Wettersten, N.,** Forssa och Högs ålder och wärde ibland andra socknar i Sundhede, det är i Helsungalands norra fögderie, i ljuset framställd år 1761 af *B. Wettersten*. VIII+166+(2) s. Hudiksvall, C. Wiberg. [Tr. i Sthlm.] Pr. 3,50.

5585. **Öberg, Sv.,** Från Härjedalen, anteckningar om folkliv och folktro. 26 s. Sthlm, Nordiska Bokhandeln. [Tr. i Upsala].
Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 19,3.

Kulturhistoria.

5586. **Annerstedt, C.,** Ett akademiskt gräl på 1600-talet.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 29—42.

5587. **Beckman, Edv.,** Från ett svenskt stormanshem på 1650-talet. (Efter handlingar i riksarkivet.)
Aftonbladet 1901, 22 januari.

5588. **Beckman, Edv.,** En skolkontrovers med politiskt efterspel. Ett bidrag till Olof Bergklints ungdomshistoria.
Samlaren 1901, s. 85—92.

5589. **Bugge, A.,** Vikingetidens kultur og livsanskuelse.
Samtiden 1901 s. 147—168.

5590. **Cavallius, C. F.,** Småländska kulturbilder. Efter anteckningar. Utg. af *G. Norlander*. 20 s. Kalmar, Utg.

5591. **Charlier, C. V. L.,** Bref från professor C. V. L. Charlier [angående sättet att bestämma kyrkors ålder på astronomisk väg].
Upplands fornminnesförenings tidskrift 1900. H. 21, s. 316—321.

5592. **Dietrichson, L.,** En norrmans minnen från Sverige. 1. Bemyndigad öfversättning af *K. Johansson*. 245 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 4.
Se nedan »Recensioner» 5690.

5593. **Ekedahl, W.,** Bidrag till den svenska skoldisciplinens historia. 38 s. Kristianstad.
Bilaga till Kristianstads h. allmänna läroverks årsredogörelse för läsåret 1900—1901.

5594. **Engels, W.,** Die Seefischereien der baltisch-skandinavischen Meere zur Zeit der Hanse im Zusammenhange geographischer Bedingungen. Inaug. Diss. 68+(2) s. Marburg 1900.

5595. **Erdmann, Nils,** Ur rococons lif. Typer och seder. (1)+213+(3) s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 3,50.

5596. **Fries, Ellen,** Svenska kulturbilder ur 16- och 1700-talens historia. Populära föredrag. Efter författarens död utgifna af *L. Wahlström*. XI+400 s.+1 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 4,50.

5597. **Fries, Ellen,** Teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider. Saml. 2. (1)+219+(1) s Sthlm, Norstedt. Pr. 3.

Innehåller: Ur Margareta Grips bok; Några drag ur Axel Oxenstiernas familjelif; Systrarna Bååt; En karolins lefnadsöden; Grefvinnan på Bergshammar.
Se nedan »Recensioner» 5691.

5598. **Hildebrand, H.,** Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. D. 3: H. 4. S. 481—640. Sthlm, Norstedt. Pr. 3,50.

5599. **Holm, T.,** Svenska postväsendets ålder. Studie. 61 s. Vestervik, Förf.

5600. **Lund, Tr.**, Hälsobegrepp i Norden under sextonde århundradet. Bemyndigad öfversättning af *G. Geete.* 287 s. + 1 portr. Sthlm, Geber. Pr. 3,75.

5601. **Mestorf, J.**, En svensk vårfest.
Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Bd 11, s. 206—214.

5602. **Ossbahr, C. A.**, Kongl. Lifrustkammaren och dermed förenade samlingar. D. 2. Frontespis och planscherna utförda vid Generalstabens litografiska anstalt under ledning af *A. Lagrelius.* (4) + 18 s. + 45 pl. Fol. Sthlm, Generalstabens litografiska anstalts förlag. Pr. 50.

5603. **Stille, A.**, Ebbe Ulfeld mot Henrik Nissenius. En tidsbild från 1670-talet.
Nya Skånska Posten. Kristianstads Läns Tidnings Julnummer 1901.

5604. **Svensson, August**, Sammansmältning af äldre och nyare gudsbegrepp i vår folkföreställning. En kulturhistorisk studie.
Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Bd 11, s. 227—231.

5605. **Sylwan, O.**, Från stångpiskans dagar. Kulturhistoriska skisser. 188 + (1) s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 3.
Innehåller: Per Johan Höppener, en publicist på 1700-talet. — Sveriges sista censor. — En jubelfest. — Något om författarearvoden. — Ulla Winblad på bal. — Smådrag ur Stockholmslifvet under frihetstidens sista år. — J. H. Kellgrens lärospån som kritiker.

5606. **Wigström, E.**, Två blad ur vårt folks kulturhistoria. 1. »Vanhederligt» arbete. 2. Lefvande folktro.
Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Bd 11, s. 215—226.

Kyrkohistoria.

5607. **Alstermark, B.**, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 149—172.

5608. **Beiträge** zum Briefwechsel der katholischen Gelehrten Deutschlands im Reformationszeitalter. Aus italienischen Archiven und Bibliotheken mitgeteilt von *W. Friedensburg.*
Zeitschrift für Kirchengeschichte 1900. Bd 21, s. 537—594.
Innehåller bl. a. 5 bref från Olaus Magnus.

5609. **Briefe** aus dem Brigittenkloster Maihingen (Maria-Mai) im Ries 1516—1522. Eingeleitet und erläutert v. *Joh. Kamann.*
Zeitschrift für Kulturgeschichte 1900. Bd 7, s. 170—199.

5610. **Handlingar** rörande Dominikaner-Provinsen Dacia utgifna af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *K. H. Karlsson.* 55 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1,25.
Historiska Handlingar. D. 18: N:o 1.

5611. **Höjer, T.**, Bidrag till Birgittinerordens historia.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 5—28.

5612. **Karlsson, K. H.**, Lars Romares berättelse om den heliga Birgittas kanonisering.
Samlaren 1901, s. 1—15.

5613. **Kyrkobruk**, Svenska, under medeltiden. En samling af utläggningar på svenska öfver kyrkans lärobegrepp, sakrament, ceremonier

botdisciplin m. m. Efter gamla handskrifter utgifna af *R. Geete.* XXVII+369 s. Sthlm. Tr. 1900 men ej utl. förr än 1901. Pr. 6.25.
Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet. H. 119.
Se nedan »Recensioner» 5696.

5614. **Levin, H.,** Om våra regala gäll. (Forts. fr. föreg. årg. och afslutn.)
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 122—148.

5615. **Lundström, H.,** Bidrag till svenska kyrkans historia ur inrikes arkiv. 5. Bref af den 6/8 1640 från Joh. Baazius till Joh. Skytte. 6. Till frågan om Vesteråsbiskopen Bellinus' afsättning m. m. (Se N:o 5446.)
Historisk Tidskrift 1901, s. 77—81.

5616. **Lundström, H.,** Bidrag till prästedens historia i Sverige.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 245—257.

5617. **Räfst,** Ärkebiskop Abrahams,. Efter originalakterna utg. af *O. Holmström.* H. 1. V+80 s. Upsala.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska föreningen. 4: 1.

5618. **Schück, H.,** Några anmärkningar om Birgittas revelationer. 57 s. Sthlm. Pr. 1.
Kongl. Vitterhets, Historie och Antiqvitets-Akademiens Handlingar. Ny följd. D. 18: 1.

5619. **Spegel, Haqvin,** Två skrifvelser till Skara stifts prästerskap. Medd. af *E. Haller.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 230—236.

5620. **Ämbetsskrifvelse,** En egendomlig, från Strengnäs domkapitel år 1623. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 243—245.

Finland och Östersjöprovinserna.

5621. **Ahrenberg, Jac.,** Om de nyaste fynden och upptäckterna i Åbo slott. (Med illustrationer.)
Finsk Tidskrift 1901. Bd 1, s. 32—48.

5622. **Ahrenberg, Jac.,** Till Finlands vapens historia. (Med illustrationer.)
Finsk Tidskrift 1901. Bd 2, s. 377—392.

5623. **Ahrenberg, Jac.,** Ur Åbo slotts byggnadshistoria. Anteckningar och paralleller i anledning af frågan om Åbo slotts restauration. (3) +211+(2) s. + 5 pl. + 4 kartor. Helsingfors.

5624. **Aillo, J.,** Die Burg Tavastehus, ihre Entwickelung und ihr Alter. Mit 22 Bildern u. 5 Kartenbeilagen. 50 s.
Zeitschrift d. Finnischen Altertumsgesellschaft, 21, N:o 4.

5625. **Bienemann jun., Fr.,** Zur Geschichte der Schlossgerichte in Livland.
Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1900 [Tr. 1901], s. 17—36.

5626. **Bienemann jun., Fr.,** Zur Geschichte Engelbrecht v. Mengdens und seines Landrechtsentwurfs.
Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1900 [Tr. 1901], s. 57—71.

5627. **Bonsdorff, C. v.,** Åbo stads historia under sjuttonde seklet. Bd 2: H. 2. S. 237—386 + 1 facs. pl. Helsingfors.
Bidrag till Åbo stads historia. Utgifna på föranstaltande af Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. 2: 6.

5628. **Bonsdorff, C. v.,** Strödda uppsatser, D. 2. (2)+175 s. Helsingfors.
Inneh.: Åbo akademis förvaltning 1640—1718; Landtvärnsplaner.

5629. **Castrén, G.,** Sällskapet Aurora.
Skrifter utg. af Svenska Literatursällskapet i Finland. 47. Förhandlingar och uppsatser. 14, s. 143—195.

5630. **Handbok,** Finsk biografisk, under medverkan af äldre och yngre vetenskapsmän utgifven af *T. Carpelan*. H. 11. Sp. 1601—1760. Helsingfors, Edlund. Pr. 2,25.

5631. **Patkuliana** aus J. G. Keyssler's »Neuesten Reisen». Mitgetheilt von *Fr. v. Keussler.*
Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1900 [Tr. 1901.], s. 110—120.

5632. **Pezold, Leop.,** Schattenrisse aus Revals Vergangenheit. VIII+390 s. Reval, F. Kluge.

5633. **Predikoställen** i några församlingar af Åbo stift mot slutet af 1600-talet. Medd. af *K. G. Leinberg.*
Historiallinen Arkisto 1901. D. 17, s. 115—124.

5634. **Reiman, W.,** Eine Stockholmer und eine Dorpater Handschrift des reval—estnischen Neuen Testaments.
Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1900 [Tr. 1901], s. 156—181.

5635. **Rein, Th.,** Johan Vilhelm Snellman. D. 2: 2. (1863—1881.) S. 401—718+21+VI s. + 7 portr. och pl. Helsingfors, Förlagsaktiebolaget Otava. Pr. 6,50.
Se nedan »Recensioner» 5697.

5636. **Rosberg, J. E.,** och **Fleege, U. A.,** Kyrkslätt socken. Dess natur, utveckling och historia. D. 3: H. 1—13. 205+(1) s. + pl. + 1 karta. Helsingfors, Utgifvarne.

5637. **Råbergh, H.,** Teologins historia vid Åbo universitet. D. 2. 1713—1827. 231+(3) s. Helsingfors.
Åbo universitets lärdomshistoria. 9. Teologin. 2. Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Finland. 50.

5638. **Stavenhagen, C. F.,** Chronik von Anklam bis 1773. Neue Volksausgabe, gekürzt und mit Anmerkungen versehen. Mit 7 Kunstbeilagen und dem Stadtwappen. VIII+283 s. Anklam, Emil Süssermann 1899.

5639. **Tawaststjerna, W.,** Suomen sotavoima Juhani III:n aikana.
Historiallinen Arkisto 1901. D. 17, s. 1—114.

5640. **Utdrag** ur Åbo domkyrkas räkenskaper 1634—1700. Utgifna af *R. Hausen.* 295+(3) s. Helsingfors.
Bidrag till Åbo stads historia utg. på föranstaltande af Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Ser. 1: 11, 12.

5641. **Vennola, J. H.,** Pohjois—Suomen Maalaisvarallisuus 16:lla ja 17:llä vuosisadalla. 1. IX+278 s. + 5 kartor. Helsingissä.
Tutkimuksia Suomen taloudellisesta historiasta. 2.

5642. **Westling, Fr.,** Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 43—107.

5643. **Yrjö-Koskinen, Z.,** Venäläiset sotavangit Ruotsissa ja Suomessa suuren pohjoismaisen sodan aikana.
Historiallinen Arkisto 1901. D. 17, s. 125—146.

Allmän och utländsk historia.

5644. **Bergman, J., & Svensén, E.,** Världshistorien berättad för folket. H. 1—6. D. 1. *Bergman, J.*, Den äldsta forntiden och Hellas. 96 s. D. 4: *Svensén, E.*, Upptäckts- och reformationstidehvarfven. 96 s. Sthlm, Bohlin & C:o. Pr. 35 öre häftet.

5645. **Cederschiöld, G.,** Konung Sverre. XI + 188 s. + 1 pl. Lund, Gleerup. Pr. 2,50.
Se nedan »Recensioner» 5699.

5646. **Coucheron-Aamot, W.,** Det norske Folk paa Land og Sjö. Med talrige Illustrationer af forskjellige Kunstnere samt flere Karter. H. 18—23. S. 273—368. 4:o. Kristiania, Malling. Pr. 50 öre häftet.

5647. **Dumrath, O. H.,** Det XIX århundradet i ord och bild. Politisk och kulturhistoria efter bästa källor bearbetad för svenska förhållanden. H. 36—49. D. 3. S. 81—422 + VIII s. + pl. + portr. 4:o. Sthlm, Geber. Pr. 75 öre häftet.

5648. **Historie,** Danmarks Riges, af *Joh. Steenstrup, Kr. Erslev, A. Heise, V. Mollerup, J. A. Fridericia, E. Holm, A. D. Jörgensen.* Historisk illustreret. D. 1: Steenstrup, Johannes C. H. R., Danmarks Riges Historie, Oldtiden og den ældre Middelalder. H. 10—25. S. 217—600. D. 2: Erslev, Kr., Danmarks Riges Historie. Den senare Middelalder. H. 12—15. S. 273—368. D. 5: Holm, E., Danmarks Riges Historie 1699—1814. H. 19. S. 433—456. Köbenhavn, Det Nordiske Forlag. Pr. 60 öre häftet.

5649. **Lundberg, C. G.,** Methodius, biskop af Olympus † 311 (12). En studie i den För-Nicenska patristiken. Med ett förord af *O. Ahnfelt.* VII + (1) + 86 s. Göteborg, Förf.

5650. **Rosebery, Lord,** Napoleon efter Waterloo (1815—1821). Öfversättning från engelskan af *—LL—.* 267 s. Sthlm, Geber. Pr. 4.

5651. **Schwerin, H. H. v.,** De stora upptäckternas tidehvarf. S. 89—404. Sthlm.
Bilaga till tidskriften Ljus 1901.

5652. **Säve, T.,** Februarirevolutionens förhistoria. Några anteckningar om restaurationen och julimonarkien. Läroverksprogram. 49 s. 4:o. Karlstad. Äfven separat. Karlstad, Hj. Petersson. Pr. 1.

5653. **Säve, T.,** Napoleon III och det andra franska kejsardömet. H. 1. 80 s. Sthlm, Beijer. Pr. 1.

5654. **Tschudi, Cl.,** Marie Antoinette. Bemyndigad svensk uppl. D. 1: Marie Antoinettes ungdom. (2) + 203 s. + 9 portr. och pl. D. 2: Marie Antoinette och revolutionen. (2) + 235 s. + 9 portr. o. pl. D. 3: Marie Antoinettes fångenskap och död. (2) + 176 s. + 6 portr. och pl. Sthlm, Beijer 1900—1901. Pr. för alla 3 delarna inb. 12.

Recensioner.

5655. **Bildt, C.,** Svenska minnen och märken i Rom. (Se N:o 4885.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1901, s. 163—167 af *K. H. Karlsson.*

5656. **Lindner, Th.,** Die deutsche Hanse. (Se N:o 4241.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1901. Bd. 86, s. 499—503 af *E. K. Daenell.*

5657. **Girgensohn, P.,** Die skandinavische Politik der Hansa 1375—1395. (Se N:o 4242.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1901. Bd 86, s. 503—506 af *E. K. Daenell.*

5658. Hansisches Urkundenbuch. Bd 5. 1392—1414. Bearbeitet von *K. Kunze.* (Se N:o 4535.)
Rec. i Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1900 [Tr. 1901], s. 195—203 af *O. Stavenhagen.*

5659. **Erslev, Kr.,** Danmarks historie under dronning Margrethe og Erik af Pommern. D. 2: Erik af Pommern, hans kamp för Sönderjylland og Kalmarunionens oplösning. (Se N:o 5290.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1901, s. 445—448 af *H. Olrik;* i Historisk Tidskrift 1901, s. 48—54 af *Ehd. [Emil Hildebrand].*

5660. Erkebiskop Henrik Kalteisens Kopibog. Udgivet for det Norske Historiske Kildeskriftfond ved *A. Bugge.* (Se N:o 4536.)
Rec. i Historisk Tidsskrift (Kristiania) 1900. Fjerde Række. Bd 1, s. 17—20 af *K. H. Karlsson.*

5661. **Egelhaaf, G.,** Gustav Adolf in Deutschland 1630—1632. (Se N:o 5322.)
Rec. i Deutsche Litteraturzeitung 1901, s. 2337—2338 af *K. Jacob.*

5662. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Afdeln. 1: Bd 1—3. Afdeln. 2: Bd 1—9.
Rec. i Göttingische gelehrte Anzeigen 1901, s 52—76 af *M. Ritter;* 1: 2, 2: 8. 2: 9 i Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung 1901. Bd. 22, s. 136—139 af *D. Schäfer.*

5663. **Prutz, H.,** Preussische Geschichte. Bd 1—2. (Se N:o 4955.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1901, s. 101—103 af *V. Loewe.*

5664. **Carlbom, J. Levin,** Sveriges förhållande till Österrike under Ferdinand III:s sista regeringsår (1655—57) samt bidrag till teckningen af kejserliga sändebudet friherre Frans Paul von Lisola som diplomat och statsman. (Se N:o 4282.)
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Litteratur 1901, s. 185—190 af *Fr. Arnheim;* i The English Historical Review 1901, s. 166—168 af *S. R. Gardiner.*

5665. **Carlbom, J, Levin,** Sverige och England 1655—aug. 1657. (Se N:o 4953.)
Rec. i The English Historical Review 1901, s. 166—168 af *S. R. Gardiner.*

5666. **Bowman, J. N.,** The protestant interest in Cromwell's foreign relations. (Se N:o 4954.)
Rec. i The English Historical Review 1901, s. 166—168 af *S. R. Gardiner.*

5667. **Bischoffshausen, S.,** Die Politik des Protectors Oliver Cromwell in der Auffassung und Thätigkeit seines Ministers des Staatssecretärs John Thurloe. (Se N:o 4589.)
Rec. i Mitteilungen aus der historichen Litteratur 1901, s. 77—80 af *H. Barge.*

5668. **Christine de Suède** et le cardinal Azzolino. Lettres inédites (1666—68). (Se N:o 4602.)
Rec. i Der Lotse 1901, s. 693—697 af *G. Brandes.*

5669. **Jacobsen, Sthen,** Den Nordiske Kriigs Krönicke, utg. af *M. Weibull.* (Se N:o 3883.)
Rec. i Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1901, s. 106—120 af *v. d. L. [E. F. v. der Lancken].*

5670. **Jensen, N. P.,** Den skaanske Krig 1675—1679. (Se N:o 4965.)
Rec. i Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift 1901, s. 239—253 af *v. d. L. [E. F. v. der Lancken]*; i Nordisk Tidskrift 1901, s. 271—274 af *A. Larsen*.

5671. **Nyström, A.,** Karl XII och sammansvärjningen mot hans envälde och lif. (Se N:o 4976.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 1—6 af *C. H. H. [C. H. Hallendorff]*.

5672. **Sjögren, O.,** Karl den tolfte och hans män (Se N:o 4616.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 54—57 af *C. H. H. [C. H. Hallendorff]*.

5673. **Syveton, G.,** Louis XIV et Charles XII. A camp d'Altrandstadt 1707. (Se N:o 4981.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 41—48 af *H. Brulin*.

5674. **Bussemaker, Th.,** De arrestatie van Gyllenborg en Görtz in 1717. (Se N:o 5397.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 61—66 af *T. W. [Theodor Westrin]*.

5675. **Ekman, C. C.,** Dagbok förd under kriget i Finland 1788—1790. Utgifven af *Reinh. Hausen*. (Se N:o 5003.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1901. Bd 1, s. 166—167 af *T. S. D.*

5676. **Tegnér, E.,** Från farfarsfars och farfars tid. (Se N:o 5008.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1901. Bd 1, s. 91—92 af *M. G. Schybergson*.

5677. **Pingaud, L.,** Bernadotte, Napoléon et les Bourbons. (Se N:o 5427.)
Rec. i The English Historical Review 1901, s. 802—804 af *H. A. L. Fisher*; i Revue d'histoire diplomatique 1901, s. 470—471 af *E. Driault*; i Literarisches Centralblatt 1901, s. 2031—2033 af *—r*.

5678. **Clausen, J.,** Skandinavismen historisk fremstillet. (Se N:o 5025).
Rec. i Dansk Tidsskrift 1901, s. 878—882 af *E. Elberling*; i Aftonbladet 1901, 23 och 26 februari af *H. Wieselgren*.

5679. **Fröding, H.,** Ingman-Manderfelt. (Se N:o 5462.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 89—92 af *T. W. [Theodor Westrin]*.

5680. **Millqvist, V.,** Publicistklubbens matrikel vid 20:de århundradets början. (Se N:o 5473.)
Rec. i Personhistorisk Tidskrift 1901. Årg. 3, s. 169—170 af *F. U. Wrangel*.

5681. **Trolle-Bonde, C.,** Kongliga rådet och ambassadören grefve Carl Bonde. D. 2. (Se N:o 5065.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 28—31 af *O. Varenius*.

5682. **Wilkins, W. H.,** The love of an uncrowned queen. Sophia Dorothea, consort of George I., and her correspondence with Philip Christopher count Königsmarck. (Se N:o 5067.)
Rec. i The Edinburgh Review 1901, s. 56—86.

5683. **Nordensvan, C. O.,** Nittonde århundradets militära tilldragelser i deras sammanhang med den allmänna utvecklingen. 1—2. (Se N:o 4709.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 7—14 af *G. K. [G. Kobb]*.

5684. **Platen, C. G.,** Kongl. Skånska Dragonregementets historia. (Se N:o 5506.)
Rec. i Personhistorisk Tidskrift 1901. Årg. 3, s. 167—169 af *F. U. Wrangel*.

5685. **Gödel, V.,** Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter. 1—4. (Se N:o 4025, 4393, 4725 o. 5102.)
Rec. i Arkiv för nordisk filologi 1901. Ny följd. Bd 14, s. 187—192 af *Kr. Kålund.*

5686. **Holmström, O.,** Linköpings Domkapitels Arkiv (Se N:o 5538.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 57—61 af *S. Clason;* i Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 318—325 af *H. Lundström.*

5687. **Skriftprof,** Svenska, från Erik den heliges tid till Gustaf III:s efter original i Riksarkivet i ljustryck utförda vid Generalstabens litogr. anstalt efter urval och med text af *E. Hildebrand.* H. 2. Nyare tiden. (Se N:o 5108.)
Rec. i Personhistorisk Tidskrift 1901. Årg. 3, s. 174—177 af *J. R.*

5688. **Ahlenius, K.,** Till kännedom om Skandinaviens geografi och kartografi under 1500-talets senare hälft. (Se N:o 5109.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 14—16 af *S. L. [Sven Lönborg].*

5689. La Suède son peuple et son industrie. Réd. par *G. Sundbärg.* Sveriges land och folk utg. af *G. Sundbärg.* — La Norvège. (Se N:o 5565 o. 5577.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 84—89 af *Fr. [Isak Fehr].*

5690. **Dietrichson, L.,** En norrmans minnen från Sverige. 1. (Se N:o 5592.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1901. D. 2, s. 212—219 af *R. F. v. Willebrand.*

5691. **Fries, E.,** Teckningar ur den svenska adelns familjelif i gamla tider. 2:a saml. (Se N:o 5597.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1901. D. 2, s. 239—241 af *M. G. Schybergson.*

5692. **Mackeprang, M.,** Dansk Köbstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV. (Se N:o 5141.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1901. Bd 87, s. 526—529 af *D. Schäfer.*

5693. **Munch, P.,** Köbstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV:s Tid til Enevældens Ophör (1619—1848). (Se N:o 5142.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1901. Bd 87, s. 526—529 af *D. Schäfer.*

5694. **Westling, B. G. W.,** Hufvuddragen af den svenska folkundervisningens historia. (Se N:o 5149.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 23—26 af *C. O. A. [C. O. Arcadius].*

5695. **Appelberg, K. A.,** Bidrag till belysande af kyrkans rättsliga ställning i Sverige och Finland från reformationen intill kyrkolagen 1686. (Se N:o 5151.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 299—318 af *H. Levin.*

5696. **Kyrkobruk,** Svenska, under medeltiden. Efter gamla handskrifter utg. af *R. Geete.* (Se N:o 5613.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 298—299 af *Otto N—g [Otto Norberg].*

5697. **Rein, T.,** Johan Vilhelm Snellman. (Se N:o 5635.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 71—78 af *C. v. Bonsdorff.*

5698. **Siewert, F.,** Geschichte und Urkunden der Rigafahrer in Lübeck im 16 und 17 Jahrhundert. (Se N:o 4813.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1901, s. 118—119 af *E. K. Daenell.*

5699. **Cederschiöld, G.,** Konung Sverre. (Se N:o 5645.)
Rec. i Nordisk Tidskrift 1901, s. 527—528 af *O. Montelius.*

5700. **Dahlgren, E. W.,** De franska sjöfärderna till Söderhafvet i början af adertonde seklet. (Se N:o 5211.)
Rec. i Finsk Tidskrift 1901, D. 2, s. 220—224 af *E. Nordenskiöld.*

5701. **Lindberg, O. E.,** Hârûn Arraschîd och hans närmaste samtida i historia och saga. (Se N:o 5217.)
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 27—28 af *K. V. Zetterstéen*.

5702. **Schurtz, H.,** Urgeschichte der Kultur.
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 78—84 af *S. L. [Sven Lönborg]*.

5703. **Vandal, A.,** L'Odyssée d'un ambassadeur. Les voyages du marquis de Nointel 1670—1680.
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 81—86 af *Th. Westrin*.

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst den 20 mars 1902.

Då styrelsens ordförande f. d. riksarkivarien Odhner var frånvarande, öppnades sammankomsten af styrelsens medlem professor E. W. Montan, som bland annat anförde anledningen till årssammankomstens sena hållande.

Därefter upplästes följande

Årsberättelse för år 1901.

Svenska Historiska Föreningen har under år 1901 räknat 850 årsafgiftsbetalande medlemmar inom och utom Sverige förutom 20 postprenumeranter. Ständig ledamotsafgift har erlagts af bankdirektören L. Frænckel samt K. Utrikesdepartementet. Antalet af dem, som erlagt sådan afgift, uppgick vid årets slut till 75, och den af dylika afgifter bildade fonden till 5,625 kr.

Styrelsen undergick förlidet år ingen förändring i sin sammansättning och dess funktionärer ha varit desamma som förut. Den har haft trenne sammanträden. På grund af öfverenskommelser vid dessa ha styrelsens medlemmar på enskild väg sökt skaffa bidrag till betryggande af föreningens verksamhet. Resultatet sådant det visade sig vid årets slut framgår af revisionsberättelsen.

Föreningen har under året utgifvit 21:a årgången af Historisk Tidskrift.

*   *
*

De senaste årsberättelserna ha haft att anteckna betydande förluster för den svenska historieskrifningen. Så är fallet äfven med denna. Det torde under de fyra sista årtiondena ej varit någon historisk författarbana, som börjat så lysande som Hans Forssells. De, som följde med vår historiska litteratur på 1860-talet, erinra sig ännu lifligt det djupa intryck den unge docenten gjorde med sina snillrika essais, som utmärkte sig lika mycket genom ett rikt

vetande och en glänsande framställningskonst. Man erinrar sig också hvilka förhoppningar, som väcktes genom Forssells dess värre allt för snart afbrutna »Sveriges inre historia under vasakonungarne». Den lysande begåfningen väckte emellertid uppmärksamhet äfven på annat håll och den dåvarande bankosekreteraren kallades snart in på den politiska banan på ett sätt, som i Sverige torde varit exempellöst. Han hade emellertid sedan några år tillbaka åter lämnat politiken och man hoppades att han ännu en gång skulle återupptaga historieskrifningen, då den oväntade underättelsen kom om hans död.

Bland öfriga förluster må här endast erinras om Artur Hazelius, som visserligen icke var författare men i stället med sådan framgång sökt göra den svenska kulturhistorien lefvande i form och gestalt.

Bland urkundspublikationerna må nämnas de tvenne samlingarna för Malmö stad och Lunds ärkestift, af hvilka tvenne stora halfband utkommit, redigerade af docenten L. Weibull. Vid sidan af den redan 1900 påbörjade publikationen af Stockholms stads privilegiebref, af hvilka ett nytt häfte utkommit, beteckna de ett på sitt sätt löftesrikt uppslag. Dylika samlingar, koncentrerade omkring ett visst ämne, få därigenom ett särskildt praktiskt intresse och kunna lättare föras till slut än en i kronologisk följd utgifven samling sådan som svenskt diplomatarium. De vittna också om, att våra kommuner börjat få sinne för sin egen historia och dokumenten, som belysa densamma. Ett annat exempel af samma art är den i flera afseenden förtjänstfulla publikation om Gäfle stad, som utkom med anledning af årets stora industriutställning därstädes. Till samma grupp af arbeten kan räknas det under året utkomna första häftet af den länge förberedda stora Upplandsbeskrifningen, som lofvar att blifva ett både till innehåll och yttre form intressant arbete.

Något större nytt historiskt verk har eljest icke under året utkommit. Däremot har f. d. riksarkivarien Malmström fullbordat revisionen af sin Frihetstidens historia med andra upplagan af den sjätte och sista delen. Han har därigenom fått lägga sista hand vid forskningar och arbeten, som mer än ett halft århundrade sysselsatt honom, ett resultat, hvartill alla vänner af svensk historieskrifning lyckönska den åldrige författaren.

För 1600-talet vilja vi här endast anteckna professor Hjärnes spirituella och synpunktsrika essai öfver Gustaf II Adolf samt en förtjänstfull akademisk afhandling om Sveriges politik mot Polen 1630—1635 af d:r C. Wejle.

Till Karl XII:s historia föreligger ett rikt hittills outgifvet material i anteckningar eller dagböcker af olika slag författade af officerare i hans tjänst. De ha under året börjat utgifvas i tryck, ett företag öfver hvilket man har allt skäl att vara belåten. En varmt intresserad vän af Karl XII:s minne har i Lund utgifvit ett första band af »Karolinska krigares dagböcker»; och i Historiska Handlin-

gar har docenten A. Stille tryckt en rad af karolinska officerares tjänsteförteckningar, hvilka i sin mån belysa såväl krigshändelserna som de fångna officerarnes alla lidanden. Docenten C. Hallendorff har slutligen utgifvit Ture Gabriel Bielkes hågkomster af Karl XII.

För 1700-talet kan utom Frihetstidens historia anföras den första upplagan af Adolf Ludvig Hamiltons ryktbara och elaka Anekdoter från Gustaf III:s tid, äfvensom professor L. Stavenows intressanta studie öfver Gustaf III.

På det kulturhistoriska området må nämnas utom ett nytt häfte af Sveriges Medeltid Ellen Fries' två postuma arbeten »Teckningar ur svenska adelns familjelif i äldre tider», andra samlingen, samt »Svenska kulturbilder ur 1600- och 1700-talens historia». Hit hör också Gustaf Upmarks Valda skrifter, som innehålla ett omtryck af hans på skilda tider och ställen förut utgifna fina konsthistoriska uppsatser.

Den kyrkohistoriska föreningen har för 1901 utgifvit ett nytt band af sin Årsskrift, som jämte de två numren af samma förenings Skrifter innehålla viktiga bidrag till vår kyrkohistoria.

Som vanligt företer den genealogisk-biografiska och den topografiska litteraturen det jämförelsevis största antalet bidrag. Vi ha räknat 48 af det förra, 30 nummer af det senare slaget. Inom den genealogisk-biografiska gruppen intager ryttmästar C. G. Platens »Skånska dragonregementets historia» genom massan af uppgifter och utstyrseln ett lysande rum. I öfrigt förtjäna nämnas Arvid August Afzelius' Minnen och Berzelius' självbiografiska anteckningar.

Hvad Sveriges historia i utlandets litteratur angår kunna anföras icke mindre än åtta tyska bidrag till teckningen af Gustaf Adolf och hans verksamhet i Tyskland. I en rysk tidskrift har öfversatts arkivarien T. Westrins förut i Hist. Tidskrift publicerade »Anteckningar om Karl XII:s orientaliska kreditorer» och på holländska har öfversatts professor E. Wrangels förut på svenska utgifna monografi om de »Litterära och vetenskapliga förbindelserna mellan Sverige och Nederländerna under sjuttonde århundradet. En fransk forskare har utgifvit en intressant samling bref växlade mellan Gustaf III och grefvinnan de Boufflers under åren 1771—1791.

Det mest betydande utländska arbetet, som närmare rör Sveriges historia, torde emellertid vara den danska historikern professor Kr. Erslevs skildring af Erik af Pommern, utmärkt genom en fördomsfri och opartisk uppfattning af den tidens unionsförhållanden och den afgörande kris, som Kalmar-unionen då genomgick.

Hvad det med den svenska historieforskningen nära sammanhängande arkivväsendet angår må slutligen endast erinras om, att amanuensen doktor K. H. Karlsson tryckt en berättelse om sina mångåriga och betydelsefulla forskningar i det vatikanska arkivet, att på grund af en riksdagens skrifvelse en undersökning påbörjats af de centrala ämbetsverkens arkiv i syfte att få en utredning om

möjligheten af att sammanföra deras äldre delar i en gemensam arkivdepot samt att ett ifligare intresse börjat framträda för en rationell vård af Stockholms stads på olika håll spridda och illa logerade arkiv.

Därefter upplästes följande

Revisionsberättelse.

Af Svenska Historiska Föreningen utsedda att granska de af Föreningens skattmästare förda räkenskaperna för 1901, få undertecknade efter verkställdt uppdrag härom afgifva följande berättelse:

Inkomsterna hafva varit följande:

Saldo från 1900	kr.	5,487: 12
H. K. H Kronprinsens afgift	»	50: —
742 årsafgifter à 5 kronor	»	3,710: —
20 postprenumeranter à kr. 4: 54	»	90: 80
1 afgift för 1900	»	5: —
1 » » 1899—1900	»	10: —
1 » » 1901—1905 à kr. 3	»	15: —
2 ständiga ledamotsafgifter	»	150: —
Redovisning från Norge	»	130: 05
» » Danmark	»	130: 05
» » Fritzes hofbokhandel	»	259: —
Försålda häften	»	112: —
Gåfvor till föreningen	»	2,250: —
Räntor	»	356: 83
Inkomster summa	kr.	12,755: 85

Utgifter:

Å redaktionskonto	kr.	2,150: —
» boktryckarekonto	»	3,096: 94
» distributionskonto	»	202: 93
» diversekonto	»	818: 88
Utgifter summa	kr.	6,268: 75
Saldo till 1902	»	6,487: 10
Summa	kr.	12,755: 85

Behållningen är sålunda placerad:

Å depositionsräkning i Stockholms Handelsbank	kr.	5,000: —
» sparkasseräkning	»	1,200: —
» upp- och afskrifning i d:o	»	101: 80
Kontant i kassan	»	185: 30
Bevakad fordran i Samson & Wallins konkurs . . . kr. 78:37		
Summa	kr.	6,487: 10

Ofvanstående räkenskaper för räkenskapsåret 1901, äfvensom säkerhetshandlingar, äro af undertecknade, utsedda revisorer, granskade och riktiga befunna, hvarför full decharge åt styrelsen tillstyrkes. Att åtskilliga personer fortfarande visat sitt intresse för föreningen genom att lämna frivilliga bidrag till betydande belopp, anse vi oss böra särskildt påpeka.

Stockholm den 11 mars 1902.

Bernhard Lundstedt *Severin Bergh.*

Med anledning af densamma beviljades styrelsen ansvarsfrihet för år 1901.

Vid därefter förrättadt val till styrelse återvaldes de förutvarande utan omröstning.

Till revisorer återvaldes herrar *S. Bergh* och *B. Lundstedt* och till deras suppleanter herrar *J. Petrelli* och *C. A. Zachrisson.*

Arkivarien *T. Westrin* höll slutligen ett föredrag om Adolf Fredrik Munck under landsflykten.

Medföljer Hist. tidskrift 1902.

Genmäle

af

C. Hallendorff.

Jag är professor Ernst Carlson tacksam, att han genom sin i Historisk tidskrifts senaste häfte införda anmälan satt mina i afbandhandlingen *Karl XII och Lewenhaupt år 1708* framlagda resultat under diskussion. Själf har jag ej utgifvit dem för mer än ett försök att med nu tillgängliga källor belysa en hufvudkris i Karl XII:s historia, och jag såge intet hellre, än om rikare och fullständigare upplysningar kunde framkallas genom detta försök. Men för så vidt jag hoppats sådana genom herr Carlsons anmälan, måste jag bekänna, att jag blifvit grundligt besviken. Däremot riktas i denna anmälan åtskilliga skarpa anklagelser mot mig, och dessa nödga mig att med några ord belysa vår skiljaktiga ställning till de diskuterade problemen.

För enhvar, som något sysslat med de samtida skrifterna om krigsåren 1707—09, är det väl tydligt, att vi ha att göra med två motsatta traditionskretsar: en, som slutit sig kring konungens person och är genomträngd af öfvervägande beundran för honom, samt en annan från de i Ryssland fångna generalerna, hvilka mer eller mindre voro utsatta för konungens onåd och därför kände behof att rentvå och försvara sig. Senare tiders förf. hafva i regel sett händelsernas sammanhang än med den ena, än med den andra kretsens synglas. Om nu äfven jag förfarit i enlighet härmed och då t. ex. valt min position på den kungliga sidan, hvarför skulle detta vara mera tendentiöst, än då Fryxell — kanske äfven herr Carlson själf — låter generalernas uppfattning vara bestämmande för sig? Och hvarför skall det vara nödvändigare att, enligt herr Carlsons ord, »följa den gamla regeln att tyda allt till det bästa» vis-à-vis Lewenhaupt än vis-à-vis Karl XII? Emellertid har jag icke förfarit på dylikt ensidigt sätt. Jag har utgått från den uppfattningen, att båda kretsarna mycket väl kunna misstänkas för att blott ofullständigt eller kanske alldeles oriktigt hafva uppfattat Karls planer och tilldragelsernas innebörd. Då inga djupt intima upplysningar stå till buds, återstår blott att genom skärpt kritik pressa fram ur de olika källorna så mycket objektiva upplysningar, som de kunna ge, sammanställa dessa till en situationsbild och därur söka draga slutsatser. En sådan kritik kan ej stanna vid att på höft väga utsagorna mot hvarandra och liksom divinatoriskt eller

efter majoritet söka utpeka sanningen; den kräfver ingående granskning af de olika källskrifterna med noga iakttagande af både yttre och inre tecken. Och framförallt måste den till utgångspunkt ha åskådningen, att källornas trovärdighet i hvarje fall äro öppna spörsmål, som skola pröfvas.

Beträffande min undersökning af Lewenhaupts och Gyllenkrooks memoarer säger herr Carlson, att min kritiska metod bestått i att »ge en kortfattad men i hög grad tendentiöst hållen resumé af hufvudinnehållet och sedan i några detaljfrågor söka påvisa smärre misstag och inkonsekvenser». Om man emellertid närmare ser efter, hur jag gått tillväga, torde intrycket bli ett annat. Vid Lewenhaupts memoarer har jag sålunda först undersökt, under hvilka omständigheter dessa tillkommit, och däraf funnit deras karaktär af försvarsskrift framgå. Häraf följer ej utan vidare något bestämdt om deras innehåll, ty man kan ju åtminstone tänka sig, att en person med full objektivitet och respekt för motståndares rätt försvarar sig själf. Därför har jag också företagit en närmare granskning med ett par punkter i memoarernas första del, hvilka för hela uppfattningen i memoarerna äro af grundläggande betydelse, nämligen frågorna om Lewenhaupts första konflikt med Knorring, om Stuarts hållning mot L. samt om Karl XII:s befarade onåd. Lyckligtvis har det till vår tid bevarats tillräckligt aktmaterial för att fullt objektivt klargöra dessa frågor. Då visar sig, att Lewenhaupt icke blott begått »smärre misstag och inkonsekvenser» i sin framställning utan ytterst starkt färglagt skildringen efter sin subjektiva åskådning. Men då detta skett i mera aflägset liggande fall, hur stor objektivitet kan man vänta af honom vid skildringen af den för honom själf centrala perioden i hans lif, den för hvilken han skarpast klandrats, åren 1708—09? Att sluta, det generalkretsens memoarer äro en mycket grumlig källa, torde sålunda vara fullt berättigadt, så länge inga fel i denna bevisföring påpekats. Blotta påståendet, att den är oriktig, räcker icke.

Hvad herr Carlson för öfrigt yttrar om de källor, jag brukat, har jag desto mindre orsak att nu syssla med, som jag i de flesta fall — t. ex. beträffande Cederhjelms bref (min afh. s. 22), officerarnes journaler (ibm s. 26, 29 och 34), Meijerfelts memoarer (ibm s. 41) — just framställt de meningar om dem, hvilka herr Carlson nu vänder mot mig. När han betecknar Adlerfelts *Histoire Militaire* som en bearbetning, är detta för boken i allmänhet jämväl i öfverensstämmelse med mina föregående undersökningar, men han förbiser, att just för åren 1708—09 har bearbetaren låtit oss få behålla Adlerfeldts journal i nästan oförändradt, på sin höjd något förkortadt, skick (ibm s. 17). Hvad åter angår min förmodan, att memoarfragmentet F. 103 (ej 913, som i rec. står) å Uppsala universitets bibliotek stammar från Rehnsköld, så är den kanske ej så otrolig som det vill synas för den oinvigde; jag hoppas vid annat tillfälle få närmare utveckla skälen för denna min uppfattning.

Icke heller har jag skäl att gå in på närmare granskning af hvad herr Carlson anför mot den senare, framställande delen af min afhandling. Som oftast inskränka hans positiva anmärkningar sig till ett »det förefaller, det lärer, det synes», och i hufvudsak kunna de sammanfattas så, att mina resultat alltför mycket strida mot de redbara karolinerna Lewenhaupts och Gyllenkrooks uppfattning. Af en sådan kritik känner jag mig, uppriktigt sagdt, ej vidare träffad, då det just är riktigheten af deras uppfattning, som måste bevisas.

Jag vill blott tillägga, att det skulle varit mig mycket kärt, om herrar Myschlajevskis och Martjenkos framställningar varit tillgängliga i svensk öfversättning några månader tidigare, då jag kunnat få tillgodogöra mig dem. Emellertid innehålla deras sakliga uppgifter intet, som väsentligen strider mot min skildring. De bekräfta, att den ryska härledningen under vintern 1708 tänkte sig just de två hufvudvägar för Karl XII:s tåg in i Ryssland, som jag å sid. 84 angifvit, ehuru de diskuterade olika kombinationer af de anfallande kårerna. Synnerligen intressant är, att de ryska generalerna äfven framkastade tanken på Karl XII:s marsch till Lill-ryssland men afvisade denna med förklaringen: »det är ett öfvermänskligt företag, som svenskarne icke kunna gå i land med, ty de äro ju endast människor». Af hela den meddelade diskussionen framgår blott, att de ryska generalerna ansågo Karl XII:s marsch sannolikast vara riktad mot Östersjöprovinserna, men däraf kan man naturligtvis icke, som öfversättaren i Historisk Tidskrift gjort, sluta, att denna marschriktning var för ryssarne farligast. Det har i alla tider varit egendomligt för stora fältherrar att genom öfverraskande rörelser gäcka fiendens metodiska uträkningar. Så gjorde ock Karl XII i rikt mått under det märkliga året 1708, och däraf vållades, att ryssarnes vackra plan att utrötta och upprifva hans här vid passen i Östpolen endast kom att finnas till på papperet.

Uppsala den 30 november 1902.

Carl Hallendorff.

Svar å förestående genmäle.

Då redaktionen af Hist. Tidskr. satt mig i tillfälle att taga del af docenten Hallendorffs genmäle å min anmälan af hans afhandling »Karl XII och Lewenhaupt 1708», vill jag i anledning häraf korteligen anmärka följande.

Det är glädjande erfara, att herr H. numera reducerat nämnda i ton och titel rätt pretentiöst framträdande afhandling till »ett försök», och att han förklarat sig genom detta försök ha velat fram-

kalla »rikare och fullständigare upplysningar». Men något egendomligt förefaller, att han hoppats finna sådana i min anmälan, och att han, då så ej blef fallet, känt sig »grundligt besviken». Ty uppenbart är, att i en öfversiktlig anmälan endast kunna lämnas antydningar om det anmäldas beskaffenhet och förhållande till annan litteratur i ämnet. Den närmare utredningen af hithörande frågor måste jag spara till ett större arbete, som jag har under händer, och där jag i en icke aflägsen framtid hoppas få framlägga bevisen för riktigheten af min uppfattning.

Herr H. är naturligen i sin goda rätt, då han önskat belysa *sin egen* ställning till de diskuterade problemen, och man bör hålla honom räkning för hans öppna erkännande, att han, såsom jag framhållit, afgjordt valt sin position på den kungliga sidan. Men då han därjämte velat belysa *min* ställning och antydt, att jag skulle tillhöra motsidan, så måste jag protestera; ty i den mycket omkäbblade frågan om Karl XII:s person kan jag icke räknas till någotdera lägret, utan tillhör fastmer dem, som utan förutfattad mening vilja låta konungen och hans handlingar, liksom hvarje annan person och dennes verk, gälla hvad de kunna inför en samvetsgrann och opartisk kritik. Sålunda skiljer jag mig beträffande grunduppfattningen från herr H. framför allt däruti, att jag icke tagit parti i personfrågan och att värdesättningen af konungens planer och egenskaper för mig icke är det centrala, utan fastmer studiet af svenska folkets utveckling i inre och yttre afseende under den viktiga brytningsperiod, som betecknas af Karl XII:s regering. Med en sådan ståndpunkt måste tydligen svenska härens öde och de förnämsta svenske befälhafvarnes uppfattning af situationen bli af helt annan betydelse än då det väsentligen gäller att visa, det Karl XII:s planer och afsikter voro de visaste och att dessa, fast misslyckade i utförandet, likväl voro fullt berättigade.

För öfrigt har herr H. ej framdragit några nya bevis för sina hårda men löst grundade domar öfver Lewenhaupt utan endast kommit med ett nytt påstående, nämligen att det i de *samtida* skrifterna om krigsåren 1708—09 skulle finnas »två motsatta traditionskretsar»: en, som sluter sig kring konungens person och är genomträngd af beundran för honom, samt en annan, utgående från de i Ryssland fångna generalerna, som voro utsatta för konungens onåd och därför kände behof af att »rentvå och försvara sig». Detta är emellertid en på fri hand konstruerad teori, som jag ingalunda kan godkänna. Ty de motsatta uppfattningarna af konungens person framträda utpräglade icke hos samtida författare, som i detta afseende voro ytterligt försiktiga och för öfrigt bundna af stark censur, utan först i en senare tids litteratur. Och vidare gifves det för ifrågavarande händelser en betydande mängd af första hands källor, som hvarken höra till den ena eller andra af nämnda båda grupper och till hvilka en opartisk forskning måste taga hänsyn. Det är just en af mina hufvudanmärkningar mot herr H:s framställning, att han försummat detta och därför i flera fall tagit miste.

Se vi något närmare på den s. k. »generalkretsen» i Moskva eller de af ryssarna under förra hälften af nordiska kriget tillfångatagna svenska generalerna, hvilka enligt herr H:s påstående sig till fromma skulle ha sökt utbilda en historisk tradition, så skulle denna väl ha utgjorts af de åtta vid Poltava och Perevolotjna tillfångatagna generalspersonerna: fältmarskalken Rehnsköld, general Lewenhaupt, generalmajorerna Creutz, Hamilton, Kruse, Roos, Stackelberg och Schlippenbach, jämte den sedan Narvas kapitulation 1704 fångne generalmajor H. R. Horn. Bland dessa, af hvilka flera förvarades i Kasan eller andra aflägsna orter, har emellertid mig veterligen blott Lewenhaupt varit föremål för konungens onåd, och endast Lewenhaupt och Creutz ha efterlämnat några hittills kända berättelser om kriget eller »memoarer», såsom herr H. mindre egentligt kallar dem; den senares berättelse rör för öfrigt endast förhållandena närmast före och efter Poltavaslaget. Vill man till generalitetet räkna öfversten och generalkvartermästaren Gyllenkrook, så är att märka, att hans redogörelse för krigshändelserna 1707—09 är alldeles fristående från de båda sistnämndas, och att han — lika litet som de öfriga svenske befälhafvarne — hade någon tvetydig förtid att »rentvå och försvara». Tvärtom synas de fångna svenska generalerna snarast ha betraktat sig såsom af regeringen därhemma illa och otacksamt behandlade, enär icke nog kraftiga åtgärder till deras underhåll och utväxling vidtogos. Och »generalskretsens memoarer» är ett begrepp, som på sin höjd skulle kunna omfatta ett verk (Lewenhaupts).

Att Lewenhaupt och Gyllenkrook, tvenne af Karl XII:s erfarnaste och i de viktigaste uppdrag brukade krigare, inför eftervärlden velat framlägga sin uppfattning af de sorgliga tilldragelserna 1708 och 1709, hvari de tagit en framstående del, förnekas af ingen. Men att åt deras berättelser vilja ge skenet af försvarsskrifter från partimän af misstänkt vederhäftighet, det är ett försök att antasta högt förtjänte, af olyckan hårdt drabbade, tappre mäns minne, som af den opartiska forskningen måste tillbakavisas, då det stödes på så klena grunder som dem, hvilka herr H. förebragt. Ty hvem kan väl låta sig öfvertygas af en så lättvindig bevisföring, som den, hvilken författaren tillåter sig ofvan sid. 2, där han efter att ha påpekat, att han till granskning upptagit ett par punkter i förra delen af Lewenhaupts »memoarer», nämligen angående L:s första konflikt med Knorring, Stuarts hållning mot L. och dennes befarade onåd hos konungen, samt därvid funnit skildringen starkt subjektivt färglagd, helt enkelt tror sig ha afgjort den senare delens kritiska halt genom den framställda frågan, hur stor objektivitet alltså kan väntas af L. vid skildringen af den senare, viktiga perioden i hans lif. Äfven om man skulle utan vidare acceptera resultatet af den verkställda granskningen angående vissa enskilda interiörer från ett tidigare skede af L:s lif, där misstänksamhet och personlig bitterhet gifvit sig luft, måtte väl detta icke ha någon som helst bevisande kraft i fråga om samme mans framställning af de utaf många bevittnade stora tilldragelserna 1708—09; det är, synes mig, en

synnerligen osäker och på sidan om saken gående väg författaren här slagit in på. Och då han omedelbart därpå, med ett raskt grepp, utvidgar det ofördelaktiga omdömet om L. att gälla äfven Gyllenkrook och andra fångne befälhafvare, tilläggande: »Att sluta, det generalkretsens memoarer äro en mycket grumlig källa torde *sålunda* vara fullt berättigadt», då är han inne på ett induktionsförfarande af så löslig beskaffenhet, att allt vidare vetenskapligt resonemang i frågan upphör.

Hvad åter den hithörande ryska litteraturen angår, medgifver herr H., att ett par arbeten af Myschlajevski och Martjenko, som jag exempelvis nämnt, visserligen ej varit honom tillgängliga vid författandet af hans afhandling; men han påstår, att deras sakliga uppgifter icke innehålla något, som *väsentligen* strider mot hans skildring. Om detta omdöme torde herr H. bli ganska ensam ej blott rörande den punkt, hvilken af honom särskildt framhålles, och där den ryska åsikten om Ukrajnatågets strategiska orimlighet på ett eklatant sätt bekräftas af utgången och af svenska deltagares berättelser, utan äfven i andra punkter, dem herr H. försiktigtvis alldeles kringgår, t. ex. det anmärkta negligerandet af generallöjtnant Bauers kår, som på Lewenhaupts företag 1708 utöfvat stort inflytande.

Men jag skall ej uppehålla mig vid detaljer. Hufvudsaken är, att herr H. i sitt genmäle framkastat en del nya och obevisade påståenden men icke gendrifvit någon enda af de utaf anmälaren mot hans sätt att gå till väga framställda anmärkningar, framför allt icke den, att framställningen stödes på ett så ensidigt valdt och så litet omfattande källmaterial, att de resultat, författaren anser sig ha nått, måste anses vara af högst tvifvelaktigt värde. Jag finner det ock i forskningens intresse vara af vikt att påyrka, att sanningens utletande, ej fullföljandet af en viss tendens, fasthålles som norm för den historiska kritiken.

Göteborg i december 1902.

Ernst Carlson.